

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია

10 ტომად

ტომი VI

ქაღდგა

(საეპისკოპოსოები ღაზიკაში)

თბილისი
2013

საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის უწმიდესი და უნეტარესი ილია II-ისა და წმიდა სინოდის მიერ დასმულ საკითხებს ასახავს მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის ვრცელი ნაშრომი „ქაღდვა“ (საეპისკოპოსოები ლაზიკაში).

საბჭოთა ეპოქაში გავრცელდა უსაფუძვლო თეორია, თითქოსდა ლაზები VII საუკუნის შემდეგ დასავლეთ საქართველოდან გადასახლდნენ ტრაპეზუნტის რეგიონში, სადაც ამჟამადაც ცხოვრობენ. სინამდვილეში, როგორც წყაროების ანალიზი აჩვენებს ლაზები ამ (ტრაპეზუნტის) რეგიონის მკვიდრი იგივე ქაღდები არიან.

სტრაბონის ცნობით ქაღდებს (ხალიბებს) ასევე უწოდებდნენ „ლაზონებს“, საიდანაც წარმოდგა პონტოსპირეთისა და მისი მოსახლეობის სახელი „ლაზონია“, „ლაზი“.

უწმიდესი პატრიარქი ილია II, აღნიშნავს, რომ „ქაღდი“ საერთო ქართულ სამყაროს, კოლხეთის ცენტრს, მის გულს ერქვა. ივ. ჯავახიშვილის კვლევით ქაღდვა არა მხოლოდ ლაზების, არამედ ყველა ქართული ტომის სამშობლო იყო. ქართული ტომების ეს მიწა-წყალი ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში აღმოჩნდა და ეკლესიურად აქ, ქაღდვა-ლაზიკაში, ჩამოყალიბდა ფასიდის ეპარქიის პეტრას, როდოპოლისის, ზიგანასა და საისინის საეპისკოპოსოები, ხოლო რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს, ის გაქრისტიანების შემდეგ, IV საუკუნიდანვე ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა. ფასიდის ეპარქიის ძირითადი ნაწილი არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ აღნიშნულ ქაღდვა-ლაზიკაში (ტრაპეზუნტ-თეოდოსიოპოლის შემადგენლებელ გზაზე) მდებარეობდა.

ქაღდვას, დასავლეთ საქართველოსა და სხვა ქართული ქვეყნების კვლევას ეხება წინამდებარე ნაშრომი, რომელიც დაიწერა ჩვენი უფლისა და მაცხოვრის იესო ქრისტეს სადიდებელად და ეხება საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის საკითხს.

წიგნში მრავალ წყაროზე დაყრდნობით, მიმოხილულია, დასავლეთ საქართველოს, ლაზიკა-ქაღდვასა და საქართველოს სხვა ისტორიული რეგიონების საეკლესიო, ეკონომიკური, პოლიტიკური, ადმინისტრაციული, ყოფითი და გეოგრაფიული ვითარება პირველ ათასწლეულში.

შესავალი

საქართველოს წმიდა ეკლესია გამაერთიანებელი ძალა იყო ქართველი ერისა და მტკიცე საყრდენი საქართველოს სახელმწიფოებრივი მთლიანობისა, როგორც პირველ, ისე მეორე ათასწლეულში, ამიტომაც ებრძოდა მას ჩვენი ქვეყნის ყველა მტერი. ისინი არ დაკმაყოფილდნენ ავტოკეფალიის გაუქმებით, იმისთვისაც იზრუნეს, რომ ისეთი „სამეცნიერო“ თეორიებიც შეექმნათ, რომელნიც სამომავლოდ შეზღუდავდა ჩვენი ეკლესიის მაკონსოლიდირებელ და საქართველოს გამაერთიანებელ ფუნქციას, ამისთვის პეტერბურგის უნივერსიტეტში პატკანოვ-მარის მიერ შემუშავდა კიდევ ე.წ. „ქართიზაციის“ თეორია. ამ თეორიამ განსაკუთრებული აღიარება ჰპოვა ბოლშევიკურ-საბჭოთა ეპოქაში.

ათეისტური ეპოქის სამეცნიერო ლიტერატურაში ე.წ. „ქართიზაცია“ განიმარტება ასე: „ქართიზაცია“ – „ქართის ტომების შედწევა – ინფილტრაცია – არაქართულ ან არაქართველურ ტომებში, სადაც შეადწევა ქართლის ელემენტი, ვრცელდებოდა ქართული ენა და აღმ. ქართული კულტურა. ასეთი ვითარება შეიქმნა არა მარტო აღმოსავლეთით ჰერეთის (აღბანეთი) ტერიტორიაზე, არამედ დასავლეთ საქართველოშიც“ (ქსე, ტ. X, გვ. 459-160. სტატია „ქართველები“).

ამ განსაზღვრებით ჰერეთი (იგულისხმება კახეთის უმეტესი ნაწილი) და დასავლეთ საქართველო დასახლებული იყო „არაქართული და არაქართველური ტომებით“ და „ქართიზაციის შედეგად“, რომელსაც თითქოს მცხეთა ახორციელებდა, მათში „შეაღწია ქართულმა ენამ“ და დასავლეთ საქართველოს ბიზანტიური ეკლესიის სამწყსოს მცხეთა დაეპატრონა – გააუქმა იქ არსებული ძველთაგანვე კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში მყოფი ფასისის (ფოთის), როდოპოლისის (ვარციხის), ზიგანას („ზიგინევი – გუდაყვას“), საისინისა (ვაიშის) და პეტრას (ციხისძირის) საეპისკოპოსო კათედრები. ჰერეთში, თითქოს, აღბანეთის საკათალიკოსოს სამწყსო მიისაკუთრა, ქვემო ქართლში კი კირიონ I-ის დროს მკვიდრი სომხური მოსახლეობა გააქართველა.

ამუამადაც ეს თეორია სრულიად აღიარებულია და შეტანილია ყველა სახელმძღვანელოსა, ცნობარსა თუ ენციკლოპედიაში, ვითარცა საისტორიო ჭეშმარიტება.

„ქართიზაციის თეორიამ“ განსაკუთრებით წაახალისა აფხაზეთში მოკალათებული საეკლესიო სეპარატისტები, მისი დახმარებით თავიანთი სეპარატიზმი სამართლებრივად შემოსეს და საერთაშორისო საეკლესიო წრეებს მიაწოდეს, ვითარცა ქართული ეკლესიის პროზელიტიზმით დაზარალებულებმა. ასევე იქცევიან სხვა სეპარატისტებიც, განსაკუთრებით ცხინვალში მოკალათებული თვითმარქვია „მიტროპოლიტი“, რომლის ჯგუფს მძაფრი საინტერნეტო ომი აქვს გაჩაღებული ქართული ეკლესიის წინააღმდეგ, ჩრდილოური ძალების დახმარებით.

უნდა ითქვას, რომ საქართველოს ტერიტორიების ოკუპირების შემდეგ, ახლა უკვე ცდილობენ საქართველოს ეკლესიის დაშლა-დანაწევრებას, მისი იურისდიქციის საზღვრების „სამართლებრივ“ შემცირებას სხვადასხვა, მათ შორის „სამეცნიერო“ მეთოდებით. გაჩაღებული აქვთ ბრძოლა, რომელშიც ცდილობენ სხვა ეკლესიების ჩარევასაც, ამიტომაც, ვფიქრობ, საჭიროა აღორძინება რეალური ისტორიის ამსახველი იმ ძველი საეკლესიო სწავლებებისა, რომელნიც მართალია უარყოფილი იქნენ საბჭოთა ეპოქაში, მაგრამ მათ წინა საუკუნეებში შეასრულეს ერის მაკონსოლიდირებელისა და ქვეყნის გამაერთიანებელის ფუნქცია. ჩვენი ნაშრომი ამ საკითხების კვლევას ეხება.

გამოკვლევის საგანი:

ჩვენი ნაშრომი ეძღვნება საქართველოს წმიდა ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრების კვლევას.

ეკლესიის ძველმა მემკვიდრეებმა (განსაკუთრებით რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების მამებმა) მოგვცეს ცნობები, რომ დაარსებისთანავე საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრებში აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად დასავლეთ საქართველოც შედიოდა, მაგრამ XX ს-ში, ალბათ საბჭოთა რეჟიმის ძალდატანებით, ოფიციალურ ისტორიოგრაფიაში გაბატონდა მტკიცება, რომ დასავლეთ საქართველო გაქრისტიანებიდან 500-600 წლის მანძილზე (IX-X სს-მდე) კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში იმყოფებოდა და თითქოსდა, მხოლოდ შემდეგ მიიერთა ის ქართულმა ეკლესიამ.

ჩვენ მრავალწლოვანი შრომა მოგანდომეთ იმის კვლევას, რომ ეს ასე არ იყო და სწორია ჩვენი მატყინებისა და წმიდა მამების ძველი თვალსაზრისი.

დასავლეთ საქართველო წმიდა ნინოს დროიდანვე არა კონსტანტინოპოლის, არამედ მცხეთის საეკლესიო იურისდიქციაში შედიოდა, რადგანაც ის ეროვნული წყაროების ცნობებით ქართლის სამეფოს ნაწილი იყო.

ბიზანტია თავის საეკლესიო იურისდიქციას ახორციელებდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ქართველთა უძველეს ქვეყანაში, ისტორიული ლაზიკის ერთ ნაწილში, ტრაპეზუნტის რეგიონის მხარეს, რომელიც ჯერ კიდევ რომის იმპერიამ ჩამოაცილა ქართველთა სახელმწიფოებრივი გაგლეხის სფეროს, სადაც კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ სხვა სამიტროპოლიტოებთან ერთად ჩამოაყალიბა ფაზისის (ფასიდის) სამიტროპოლიტოს საეპისკოპოსო კათედრები – ზიგანა, პეტრა, როდოპოლისი და საისინი. VII საუკუნისათვის მათ მომცველ რეგიონში, მთავარი ქალაქის ღირსება ტრაპეზუნტმა მოიპოვა.

პირველ ათასწლეულში დაარსებულმა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიებმა იარსებეს რამდენიმე საუკუნე.

ისინი, როგორც ითქვა, მდებარეობდნენ ქართველი ერის უძველეს სამშობლოში, რომელსაც ლაზეთი (ლაზიკა) და ქალდეა ერქვა. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით ქალდეა იყო სამშობლო ყველა ქართული ტომისა, მათ შორის ცხადია სვანებისა და მეგრულ-ჭანებისა.

VI-VIII სს-ში ტრაპეზუნტის რეგიონში (ლაზიკა-ქალდეაში) განლაგებულ ფასიდის სამიტროპოლიტოში შემავალ ზიგანას, როდოპოლისის, საისინისა და პეტრას საეპისკოპოსო კათედრების მომცველ ქვეყანას რთული ისტორია ჰქონდა.

ჯერ რომმა, შემდგომ კი ბიზანტიამ დაიპყრეს ქართველთა ნათესავით დასახლებული პონტოსპირეთის მხარეები სინოპიდან ჭოროხამდე (ხუფათამდე) და შეიყვანეს თავიანთი იმპერიის შემადგენლობაში.

იმპერატორებმა დაპყრობის შემდეგ ხალიბების, მაკრონების, მოსინიკების, დრილების, კოლხების, ტიბარანებისა და სხვა ქართული ტომების ამ მიწა-წყალზე სვადასხვა დასახლებების ბიზანტიური ადმინისტრაციული ერთეულები ჩამოაყალიბეს, მაგრამ მათ (ადმინისტრაციულ ერთეულებს) ქართული სახელები აღარ უწოდეს, მაგალითად კონსტანტინე პორფიროგენეტის სიტყვით, ქალდეებითა და ლაზეთით დასახლებულ ადმინისტრაციულ ერთეულს მხოლოდ იმის გამო უწოდეს „არმენიაკონის თემი“, რომ მისი საზღვრების მახლობლად არმენიელები სახლობდნენ. 824-863 წლებში მისმა დაშლამ და ქალდეას ცალკე თემად გამოყოფამ გამოიწვია ძველი საეპისკოპოსო კათედრების – ზიგანას, პეტრას, როდოპოლისის და საისინის სახელების გაქრობა-დამცრობა. მათ ადგილას ახალი ქალაქები და შესაბამისი კათედრები წარმოიქმნა. ამასთანავე, ეს ძველი საეპისკოპოსო ქალაქებიც გადანაწილდა სხვადასხვა ახალ ადმინისტრაციულ ოლქებს შორის.

არაბთა მპყრობელობის შესუსტებისას X-XI საუკუნეებში გაიზარდა ქალღმერთის ტრადიციის ტრადიციის საეკლესიო მნიშვნელობა და ავტორიტეტი.

პირველი ათასწლეულის ბოლოს არზრუმის რეგიონიდან არაბთა განდევნის კვალდაკვალ, როცა ის ბიზანტიის სახელმწიფოს დაუბრუნდა, ამ რეგიონის უმეტესი ნაწილი ეკლესიურად დაუქვემდებარეს ტრადიციის სამიტროპოლიტოს, ანუ ე.წ. ეპარქიას „ლაზიკაში“.

მაღევე, მეორე ათასწლეულის დასაწყისში, თურქმანული ტომებისაგან გათავისუფლებული ვრცელი მიწა-წყალი ვანის ტბის მიმართულებით ასევე ტრადიციის სამიტროპოლიტოს „ლაზიკის“ საეკლესიო ოლქის შემადგენლობაში შეიყვანეს.

როგორც მისი სახელწოდებიდან ჩანს, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიების იურისდიქცია ვრცელდებოდა იმ მიწა-წყალზე, რომელსაც კონსტანტინოპოლში „ლაზიკას“ უწოდებდნენ.

ლაზიკის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობის განსაზღვრას უპირველესი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ეკლესიის ისტორიის შესწავლისათვის, ლაზიკის ზუსტი გეოგრაფიული ადგილმდებარეობის განსაზღვრის გარეშე შეუძლებელია პირველი ათასწლეულის საქართველოს ეკლესიის ისტორიის დაწერა.

ლაზიკის გეოგრაფიული მდებარეობის შესახებ არსებობს რამდენიმე განსხვავებული თვალსაზრისი.

ამჟამინდელი ოფიციალური საისტორიო თვალსაზრისით, ლაზიკა ეწოდებოდა დასავლეთ საქართველოს (ამიტომაც, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველო ეკლესიურადაც კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შედიოდა, რადგანაც წყაროებით ლაზიკაში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს რამდენიმე ეპარქია გააჩნდა).

ლაზიკის ადგილმდებარეობის შესახებ სულ სხვა თვალსაზრისისა იყვნენ ეკლესიის წმიდა მამები და ძველი ქართული ისტორიოგრაფია.

ბერძნული წყაროების საუკეთესო მცოდნე ათონელი მამების, კერძოდ კი ექვთიმე მთაწმიდელის თვალსაზრისით ფაზისი მდინარე ჭოროხს, ხოლო ლაზიკა – მდინარე ჭოროხიდან ტრადიციისაკენ მიმდებარე სანახებს ერქვა, მას „სოფელი მეგრელთას“ უწოდებდნენ (წმიდა ათონელი მამები თავიანთ თხზულებებში სიტყვა „ლაზიკას“ თარგმნიდნენ ასე – „სოფელი მეგრელთა“).

ლაზიკის შესახებ ძველი მამების საეკლესიო თვალსაზრისს კვლევებით ვადასტურებ და მივიჩნევ, რომ ლაზიკა იმთავითვე ერქვა ტრადიციის მიმდებარე რეგიონს (ჭოროხიდან ზიგანა-გუმუშხანეს მიმართულებით) ისტორიული სამხრეთ ეგრისის ვრცელ მხარეს.

ჩვენს მიერ წარმოდგენილი მოსაზრების დასამტკიცებლად გამოვწვლილვით ვიხილავთ პირველწყაროებს: სტრაბონის, პროკოფი კესარიელის, აგათია სქოლასტიკოსის, თეოფილაქტე სიმოკატას და ბერძენ-რომაელ სხვადასხვა ავტორთა შესაბამის შრომებს, ასევე ძველ სომეხ ისტორიკოსთა (მოვსეს ხორენაცის, უხტანესის, არისტაკეს ლასტივერტეცისა და სხვათა ნაშრომებს) და ცხადია ძველ ქართულ ისტორიოგრაფიას („მოქცევა ქართლისა“, „ქართლის ცხოვრება“ და სხვა), ჩემი თემისათვის უაღრესად განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დადგენილების (ძეგლისწერის) განსაზღვრება დასავლეთ საქართველოში თავდაპირველადვე საქართველოს (მცხეთის) ეკლესიის იურისდიქციის განვრცობის შესახებ (და არა კონსტანტინოპოლისა, რასაც ქვემოთ ვეხებით).

ჩვენმა ძიებამ, როგორც ითქვა, ჩამოგვიყალიბა თვალსაზრისი, რომ ლაზიკა იმთავითვე მდებარეობდა ჭოროხამდე მდებარე შემდეგდროინდელ პონტოს (ტრადიციის) რეგიონში, ე.წ. „სამხრეთ ეგრისში“ (იგივე „სოფელი მეგრელთა“), (ეს თემა ქვემოთაა განხილული), რომ ლაზები არიან პირდაპირი შთამომავლები ხალხებისა

ანუ ქაღალდებისა, ეს მოსაზრება ჩამოგვიყალიბა ქსენოფონტეს შრომებმა (რომელნიც ქვემოთაა განხილული), სტრაბონის ცნობებმა (მაგალითად, სტრაბონის ცნობით ხალიბებს (ქაღალდებს) ასევე ჰქონდათ ეთნონიმი – „ალაზონები“, მათ ქვეყანას შემდეგში „ალაზონია“ (ლაზონია, ლაზია) ერქვა, სიტყვებში „ალაზონია“ და „ლაზონი“ – ფუძეა „ლაზ“-ი) და სხვა წყაროთა მონაცემებმა.

აღნიშნულთა გარდა ასევე ვიყენებთ მრავალ სხვა წყაროს.

ვფიქრობ ნაშრომისათვის მნიშვნელოვანია ისიც, რომ მასში გამოწველივითაა გაანალიზებული თანამედროვე და ძველი ავტორების გამოკვლევები კოლხეთის, ლაზეთის, მესხეთის, ე.წ. „აღმოსავლეთის“ (ტაო-ბასიანიდან ვანის ტბისპირეთამდე მიწა-წყლის მომცველი ტერიტორიის), პონტოს სამეფოსა და ტრაპეზუნტის იმპერიის შესახებ, მათ შორის, როგორც ქართველი (ო. ლორთქიფანიძე, დ. მუსხელიშვილი, ნანა ხაზარაძე, გ. მელიქიშვილი, ვ. გოილაძე, თ. ბერაძე, ვ. ჯაფარიძე, გ. გრიგოლია, ბ. კუდავა და სხვა), ასევე უცხოელ ავტორთა (ნ. ადონცი, ს. კარპოვი და სხვა) ნაშრომები.

კვლევის მიმართულება:

ლაზიკაში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეპარქიების ადგილმდებარეობის განსაზღვრისას, ცხადია, ჩვენი უმთავრესი ამოცანაა გამოვარკვიოთ სად მდებარეობდა ლაზიკა.

როგორც ითქვა, თითქოსდა, ეს საკითხი თეორიულად გარკვეულია ჩვენს ისტორიოგრაფიაში, რომლის მიხედვით ლაზიკა ერქვა დასავლეთ საქართველოს, მაგრამ ჩვენ გვაეჭვებს ეს თეორია, უფრო მეტიც, მისი გაურკვეველობა ხელს გვიშლის ჩვენი ამოცანის გადაჭრაში.

გამოსავალი ალბათ ისაა, რომ მოვახდინოთ კონსტრუირება იმისა, თუ რა სახის, როგორი ბუნებისა და გეოგრაფიული გარემოს ქვეყანას გადმოგვცემენ ლაზიკის აღწერისას სხვადასხვა ავტორები და მათ შორის ამ საკითხზე საგანგებოდ მომუშავე პროკოფი კესარიელი.

ამოცანა უფრო კონკრეტდება – ჩვენ გვინტერესებს განვსაზღვროთ ლაზიკის ადგილმდებარეობა VI საუკუნეში, ანუ პროკოფი კესარიელის ეპოქაში.

„მეცნიერული დაკვირვების პროცესში ბუნება დამკვირვებელს ეძლევა პრაქტიკის ფორმით, მკვლევარი გამოყოფს ბუნებაში ობიექტების გარკვეულ ნაკრებს, აფიქსირებს ყოველ მათგანს მკაცრად განსაზღვრული ნიშნებით და იყენებს მას ექსპერიმენტისა და დაკვირვების სახით“ (ა. ფრანგიშვილი, ო. ნამიჩიშვილი, საუბრები მეცნიერების ფილოსოფიის შესახებ, 2009, გვ. 279).

დავსვათ კითხვა – რა სახისა იყო პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკის გეოგრაფიული გარემო, ბუნება?

1) პროკოფის ცნობით, ლაზიკის ქვეყნის ზღვის მთელი სანაპირო იმდენად კლდოვანი იყო, რომ ის აჩერებდა ზღვის დენას. ლაზიკის ზღვისპირა სანაპირო მთელი ლაზიკის ტერიტორიაზე იყო კლდოვანი – „ლაზიკაში კი მიწა ყოველგნით ზღვიდანაა წარმოჩენილი და მის დენას აფერხებს, აქ შემოქმედს ზღვისთვის საზღვარი დაუდგენია, აქ ზღვა თავის ნაპირებს ეხეთქება, ის ვერც წინ მიიწევს და ვერც უფრო მაღლა აწევას ახერხებს, არამედ უკან იხევს და კვლავ თავის ადგილს უბრუნდება, იცავს მიჩენილ საზღვარს“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 142).

დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირი ჩაქვიდან ბიჭვინთამდე კლდოვანი არ არის, პირიქით, ვრცელი ტერიტორია ჩაქვიდან ბიჭვინთამდე და ქუთაისიდან ფოთამდე, რომელსაც ამჟამად ლაზიკას უწოდებენ, წარმოადგენს უვრცელეს ვაკეს. აქ ზღვისპირას კლდეები არ არის.

ეს რეალური ფაქტი პროკოფის ცნობას ეწინააღმდეგება.

პროკოფის ცნობით ხომ ლაზიკის ზღვის სანაპიროს მთელ სიგრძეზე კლდეები იყო გადაჭიმული, რადგანაც, „აქ შემოქმედს ზღვისთვის საზღვარი დაუდგენია, აქ ზღვა თავის ნაპირებს ეხეთქება, ის ვერც წინ მიიწევს და ვერც უფრო მაღლა აწევას ახერხებს“.

რეალობასა და პროკოფის ცნობის შეუსაბამობის გამო ისმის კითხვა: სადაა საქართველოს ზღვისპირა დაბლობზე კლდოვანი სანაპირო?

აქ კლდოვანი სანაპირო არ არის, მაგრამ კლდოვანია სანაპირო ბათუმ-ხოფას მიმართულებით, მაშასადამე აქ, ბათუმ-ხოფას მიმართულებით, შეიძლება ვეძიოთ პროკოფის ლაზიკა.

2) საერთოდ პროკოფის სიტყვით, ლაზიკა იყო არა ბარის, არამედ მთიანი და კლდოვანი (დაქანებული ფერდების მქონე) ქვეყანა (პროკოფის შესაბამისი ნაშრომი საგანგებოდ ქვემოთაა განხილული). დასავლეთ საქართველოს უმეტესი ზღვისპირა ნაწილი არაა მთიან-კლდოვანი, პირიქით ის უვრცელესი ვაკეა. ეს ფაქტი და წყაროს ცნობა ერთმანეთს არ ეთანადება.

3) კლდოვანობისა და მაღალმთიანობის გამო ლაზიკის მხოლოდ ერთ მცირე მონაკვეთში (მოხირისში) მოდიოდა მოსავალი (ხორბალი, ღვინო), დანარჩენი მისი ადგილები უმოსავლო იყო (კლდიან-მთებიანი იყო, დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი კი, როგორც აღინიშნა, უვრცელესი ვაკეა, აქ, სუბტროპიკული მოსავალიც კი მოდის).

4) ლაზიკის მდინარე ფაზისი ზღვის შესართავთან ძალზე სწრაფი იყო (მაგ. მას შეეძლო 30 კაციანი ნავის (კატარდის) იმდენად დიდი სიჩქარით წაღება, რომ ისტორიკოსის ცნობით, მისი მართვა ამ 30 მეომარს ანუ ღონიერ მენავეს ძალზე უჭირდა). რეალურად კი ზღვის შესართავთან მდ. რიონი არაა ჩქარი. ფაქტი და წყაროს ცნობა ერთმანეთს ეწინააღმდეგება. ეს და სხვა ფაქტები უფლებას გვაძლევს მდ. ფაზისი სხვაგან ვეძიოთ.

5) პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკის ციხე-სიმაგრეები სარაპანა და სკანდა, მდებარეობდნენ მაღალმთიან ანუ უმოსავლო ადგილებში, სადაც არ მოდიოდა მარცვლეული (პურეული) და ყურძენი (ე.ი. უვენახო ადგილი იყო), სადაც კლდოვანებისა და მაღალმთიანობის გამო სურსათ-სანოვაგე ზურვით აჰქონდათ. რეალურად კი იმერეთის შორაპანი და იმერეთის სკანდე არ მდებარეობენ ასეთ უმოსავლო და მაღალმთიან ადგილებში. ისინი ზღვის დონიდან 170-250 მეტრში მდებარეობენ, რაც იდეალური პირობაა მევენახეობის განვითარებისათვის. შორაპანში საბჭოთა პერიოდში მევენახეობის სახელოვანი ე.წ. საბჭოთა მეურნეობა არსებობდა. რეალობა და წყაროს ცნობა ერთმანეთს ეწინააღმდეგება.

6) პროკოფის ცნობით, არა მარტო ლაზიკის ზღვის მთელი სანაპირო, არამედ მდ. ფაზისის მთელი სანაპიროც სათავიდან ზღვამდე კლდოვანი იყო.

თუ რიონი ფაზისია, მაშინ რიონს თავის ვრცელ დაბლობში კლდოვანი ნაპირები უნდა ჰქონდეს.

ეს კი ასე არაა, პირიქით ქუთაისიდან ფოთამდე რიონი უვრცელეს ვაკეზე მიედინება ყოველგვარი კლდოვანი ნაპირების გარეშე. ეს ფაქტი პროკოფის ცნობებს ეწინააღმდეგება.

აღნიშნულთა გარდა, არსებობს სხვა მრავალი ერთმანეთის საწინააღმდეგო რეალურად არსებული ფაქტი და წყაროს ცნობა.

დასავლეთ საქართველოს ბარში არსებული რეალური გეოგრაფიული ფაქტებისა და პროკოფის (ასევე სხვა წყაროთა) ცნობების შეუთავსებლობამ, უფლება მოგვცა განგვეცხადებინა, რომ ლაზიკა სხვა გეოგრაფიულ გარემოში უნდა ვეძიოთ.

ერთი სიტყვით, ლაზიკა იყო ზემოაღწერილი ნიშნების მქონე ანუ მაღალმთიან-კლდოვანი ქვეყანა

ასოი ნიშნების მქონე ლაზიკის ადგილმდებარეობის მოძიებისთვის ჩვენ კიდევ ერთხელ უნდა შევამოწმოთ ისტორიული საქართველოს რომელი მხარეა ასეთი მკაცრი და კლდოვანი ბუნებისა, ეს დასავლეთ საქართველოს გავაკებული ქვეყანაა, რიონის დაბლობის ბარი, თუ კლდოვან-ხრიოკი ჭოროხის ხეობა?

რა გვეხმარება ამ ამოცანის გადაჭრაში?

თითქოსდა, ჩვენს დასახმარებლად წინასწარ იზრუნა თვით პროკოფი კესარიელმა, მისი სიტყვით ეს არის ბუნების ანუ გეოგრაფიული გარემოს უცვლელობა ათასწლეულთა მანძილზე.

პროკოფი კესარიელი ლაზიკისა და მდ. ფაზისის შესახებ წერს: „საკითხი ეხება არა მოჩვენებით რაიმეს, არამედ მდინარეს და ქვეყანას, რომლის შეცვლა და რამენაირად დაფარვა შეუძლებელია, მხედველობაც საკმაო საბუთად გამოდგება და არაფერი შეუშლის ხელს იმას, ვისაც ჭეშმარიტების გამოკვლევა აქვს განზრახული“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 140).

თუ სამყაროს ათასწლეულთა მანძილზე ჩამოყალიბებული ფიზიკური სურათი (სახე) უცვლელია, ეს საშუალებას გვაძლევს ავაგოთ ძველი თეორიების დასასაბუთებლად ახალი თეორიული სქემა.

ამისთვის კი საჭიროა თავდაპირველად შეიქმნას ჰიპოთეზური მოდელი, რომელიც შემდეგ დასაბუთდება ცდებით.

მაგალითად, ნაშრომში – ჩვენ ჯერ შევქმენით ჰიპოთეზური მოდელი, რომ პროკოფისეული სკანდა უნდა ვეძიოთ ისეთ გარემოში, რომელშიც იმყოფებოდა ეს ციხე-სიმაგრე პროკოფის აღწერით, კერძოდ, ის მდებარეობდა მაღალმთიანეთში, სადაც გადიოდა იბერია-ლაზიკის დამაკავშირებელი ძაღზე მნიშვნელოვანი გზა, და ამასთანავე მაღალმთიანობის გამო არ მოდიოდა ხორბალი და ღვინო, მაშასადამე, ჩვენ უნდა ვეძიოთ მაღალმთიანეთში გამავალი რეგიონების დამაკავშირებელი გზა, სადაც ძველი ციხე-სიმაგრეა, რომლის სახელი ეტიმოლოგიურად „სკანდ“ ფუძე-ძირთანაა დაახლოებული.

ჩვენ შესაბამისად სკანდის ძიება დავიწყეთ არსიანის ქედზე, იმ გზის პირას, რომელიც ერთმანეთს აკავშირებდა ჭოროხის ხეობას (კლარჯეთს) და ისტორიული იბერიის კოლა-არტაანის მხარეს.

ამის შემდეგ ჩვენ მოვამზადეთ საგანგებო ექსპედიცია, რომელმაც ადგილზე გამოკითხვის გზით, თურქ მკვიდრებისგან მოისმინა, რომ საძიებელ ადგილას არსიანის ქედზე 2000 მ. სიმაღლეზე, ისტორიული კლარჯეთისა და არტაანის დამაკავშირებელი მნიშვნელოვანი გზის პირას, ძველ ციხესიმაგრესთან (სოფელ ბაგდასენთან) ერთ ადგილზეა თავმოყრილია „სკანდ“ ფუძის მქონე პუნქტები, ესენია: კანრიდი, კანდილი, ქანოტამალი, ქინძის ციხე და პუნქტი ასკანი.

იქვეა დიდ ციხეთა ნანგრევები, რომელთა შუა გადიოდა კლარჯეთ-არტაანის დამაკავშირებელი ძველი გზა და იქვეა ახალი გზა (ექსპედიციის მუშაობის შედეგი ქვემოთაა გადმოცემული). ესაა ალპური ზონა და არ მოდის მოსავალი.

მაშასადამე, ჩვენი ჰიპოთეზური მოდელი (რომ სკანდა არსიანის ქედზე შეიძლება ყოფილიყო) – დადასტურდა (დასაბუთდა) ცდით (უფრო გამოწვლილვითი ანალიზი იხილეთ ქვემოთ).

მაშასადამე, ობიექტთა ემპირული შესწავლიდან ჩვენ შეგვიძლია გადავიდეთ მათ თეორიულ ათვისებაზე. ექსპერიმენტები ამის საშუალებას იძლევა. ჩვენს ნაშრომში მოცემულია რამდენიმე ასეთი ექსპერიმენტის განხილვა.

როგორც ცნობილია, ემპირიული კვლევა ეყრდნობა მკვლევარის უშუალო პრაქტიკულ მოქმედებას შესასწავლ ობიექტთან. იგი გულისხმობს დაკვირვების განხორციელებას და ექსპერიმენტულ მოღვაწეობას (იქვე, გვ. 257).

მაგალითად, ჩვენთვის თეორიულად ცნობილია, რომ სტრაბონის აღწერით სარაპანასთან ფაზისი არის ძალზე სწრაფი, იმდენად სწრაფი, რომ იგი აქ „ღრიალით და დიდი მქუხარებით“ (ამ ადგილიდან) მიემართება კოლხიდაში.

ჩვენ ეს ცნობა შეგვიძლია შევამოწმოთ ექსპერიმენტით. ამისთვის საჭიროა სარაპანასთან დავაკვირდეთ მდინარეს – ძალზე სწრაფია ის თუ არა, და აქვს თუ არა მას მქუხარე, მგრგვინავი და მჭექარე ხმა ამ ადგილას.

ამუამინდელი ოფიციალური მეცნიერული ცოდნით სარაპანა არის იგივე შორაპანი, დაბა ზესტაფონთან. აქ მის სანაპიროზე ჩამოედინება მდინარე ძირულა. ჩვენი მეცნიერების მტკიცებით ძირულა იგივე ფაზისია სათავეებში.

დავაკვირდეთ ამ ადგილას ძირულას, არის თუ არა ის აქ, შორაპანთან, „ძალზე სწრაფი და მქუხარე“, როგორც აღწერს სტრაბონი.

ჩვენ ეს თვალთვალ შეგვიძლია დავინახოთ, და მოვესმინოთ კიდევ მის ხმას.

ასეთი მარტივი, მაგრამ ძალზე საჭირო ექსპერიმენტები მრავლადაა მოცემული ჩვენს შრომაში, აქვე, ალბათ შეიძლება კიდევ ითქვას, რომ შორაპანთან არსებული რეალური გეოგრაფიული ფაქტი განსხვავებულია, კერძოდ, აქ მდ. ძირულა არის არა თუ ჩქარი, არამედ არის მდორე, ძალზე ნელი, სარკული ზედაპირის მქონე. ის აქ უფრო ნაკადულია და ძნელია ის აღიქვა ისეთ მდინარედ, რომელზეც დიდი ნავეები დაცურავენ, თანაც შორაპანთან ძირულა, უხმაურო და ჩუმი. ამ არეალზე მეორე, მის ახლოს გამდინარე წყალს – მართლაც, თითქოსდა საგანგებოდ, „დუმილაც“ კი ეწოდება, რადგანაც შორაპანთან (და მის ახლო-მახლო) მიწის ზედაპირი თითქმის ვაკეა, ამიტომაც აქ გამავალი მდინარეები არ ხმაურობენ.

ამ რეალური ფაქტისაგან განსხვავებით, პროკოფის მიერ აღწერილი სარაპანას და სკანდას ციხეები იმდენად მაღალ მთაში მდებარეობდნენ, რომ იქ სურსათ-სანოვაგე საჭაპანო პირუტყვითაც ვერ აჰქონდათ და მას მებარგული კაცები ზურგით ეზიდებოდნენ. თანაც, პროკოფისავე თქმით, ამ მაღალ მთაში, როგორც აღინიშნა, ხორბალი და ვენახი ვერ ხარობდა დიდი სიმადლის გამო.

შევადართო და ჩვენი თვალთ ვნახოთ, რომ, როგორც ითქვა, ზესტაფონის შორაპანი არა მაღალ მთაში, არამედ სუბტროპიკულ ზონაში მდებარეობს, ამიტომაც აქ ამჟამად გაშენებულია ვენახის პლანტაციები და სუბტროპიკული ხეხილი.

ეს ექსპერიმენტი, წყაროების ანალიზთან ერთად, უფლებას გვაძლევს გამოვთქვათ ეჭვი, რომ პროკოფის მიერ აღწერილი ციხე-სიმაგრე სარაპანა და ზესტაფონის შორაპანი შეუძლებელია იყოს ერთი და იგივე პუნქტი, ამიტომ სტრაბონის სარაპანა უნდა ვეძებოთ სხვაგან, წყაროში აღწერილის შესაბამის გეოგრაფიულ გარემოში.

როგორც ითქვა, ჩვენი მთავარი ამოცანაა დავადგინოთ კონსტანტინოპოლის ეპარქიების ადგილმდებარეობა ლაზიკაში. მაშასადამე, თუ პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკა დასავლეთ საქართველოა, ეს ეპარქიები აქ უნდა ვეძებოთ, ანდა ისინი უნდა ვეძებოთ სხვაგან, ისტორიული საქართველოს შესაბამის მხარეში. ამ ძიების დროს უმთავრესია თავიდან ავირიდოთ სუბიექტური მომენტი.

ჩვენი ამოცანის პასუხმა ობიექტური ახსნა უნდა მოუძებნოს ძველ და ახალ მასალას. უნდა მოიძებნოს ფაქტების შესაბამისი თეორიული ახსნა.

ფაქტების ფორმირებაში მონაწილეობს თეორიული ცნობები, რომლებიც წარსულში დამოუკიდებლად იყო შემოწმებული.

მაგალითად, ამუამინდელ ისტორიოგრაფიაში დოგმად არის მიღებული შემდეგი თვალსაზრისი: იმის გამო, რომ ფაზისი იყო სანაოსნო მდინარე, ის არ შეიძლება იყოს მდ. ჭოროხი, რადგან, თანამედროვე ისტორიკოსის მტკიცებით, „ჭოროხი არ იყო სანაოსნო მდინარე“ (ო. ლორთქიფანიძე, არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი, 1986, გვ. 46).

იყო თუ არა ჭოროხი სანაოსნო მდინარე?

ჩვენ უნდა დავძლიოთ, ამჟამად, სამეცნიერო წრეებში გაბატონებული თეორია, რომელიც ამტკიცებს, რომ ჭოროხი არ იყო სანაოსნო მდინარე („ამიტომაც ის არაა ფაზისი“), ამისათვის საჭიროა ექსპერიმენტის ჩატარება, ანდა ამის შესახებ უკვე დავიწყებულ სხვა მეცნიერული ცოდნის მოძიება.

ამასთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ ჩვენ ჭოროხზე ნაოსნობის შესახებ გვაქვს ძველთაძველი ცოდნა, რომელიც წარსულში დამოუკიდებლად იყო შემოწმებული, მაგალითად ჭოროხზე ნაოსნობის შესახებ პირველი ცნობა განეკუთვნება VIII საუკუნეს, მატიანეში აღნიშნულია, რომ აშოტ კურაპალატის მკვლევებს შეხება ჰქონდათ ჭოროხის ერთერთ ნავსაყუდელ ადგილთან, რომლის სახელი იყო – „სანავე“, ამასთანავე ჭოროხზე ნაოსნობის შესახებ წერდნენ XVII ს. თურქი (ჩელები), XIX ს. რუსი (ვეიდენბაუმი,) და ქართველი (ყაზბეგი, ბაქრაძე) ისტორიკოსები და სხვები. მაშასადამე, ჩვენ გვაქვს შემოწმებული თეორიული ცოდნა ჭოროხზე ნაოსნობის შესახებ, რომელსაც ამჟამად ვიყენებთ ახალი ფაქტის ფორმირებისას. ის შეიძლება გამოვიყენოთ ახალი თეორიული იდეებისა და წარმოდგენების განსავითარებლად.

მაშასადამე, თუ ჭოროხზე ნაოსნობა ძველთაგანვე იყო, ეს ფაქტი უფლებას გვაძლევს დავუშვათ ხელახლა აღორძინებული იდეა, რომ ჭოროხი – ფაზისია და წყაროები განვიხილოთ ამ კუთხით.

ცნობილი პ. შლიმანი ჭოროხის ქვემოწელზე ათავსებდა კოლხეთის ცენტრს და ამიტომ შლიმანი „ძველი საბერძნეთისა და კოლხეთის მძლავრ ურთიერთკავშირს ბათუმის რეგიონში ვარაუდობდა“ (ო. ლორთქიფანიძე, არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი, 1986, გვ. 44).

ახალი თეორიული მოდელის მისაღებად განვიხილოთ ძველი თეორიული კონსტრუქცია, მაგალითად, სტრაბონის ცნობით მდ. ფაზისზე გადებული იყო 120 ხიდი.

ფაქტია, რომ მდ. რიონის დაბლობზე (ქუთაისიდან ფოთამდე) წარსულში, თანამედროვე ტექნოლოგიების დანერგვამდე, შეუძლებელი იყო 120 ხიდის აგება გრუნტის სირბილის, ადგილის ღრმა დაჭაობების, მდინარე რიონის კლაკნილობის, და მისი კალაპოტის ხშირი ცვლის გამო.

მეორე მხრივ, ტექნოლოგიურად შეუძლებელია ბარში რიონზე 120 ხიდის გადება, ამჟამადაც, XXI ს-ში, თანამედროვე ტექნოლოგიების პირობებში მდ. რიონზე სულ რამდენიმე ხიდი გადებული (იგულისხმება ქ. ქუთაისიდან ფოთამდე). საქმე ისაა, რომ მდ. რიონის კალაპოტი ძალზე განიერია, დატოტვილია, ძველად არასდროს ჰქონდა ერთი კალაპოტი, რადგანაც ხშირად იცვლიდა მას, მაგრამ მდ. რიონის დაბლობზე მდ. რიონზე 120 ხიდის გადება შეუძლებელი იყო უპირველესად ტექნიკური მიზეზების გამო:

ფოთიდან თითქმის ქუთაისამდე რიონის სანაპიროები ხიდის ბურჯებისათვის არ შეიცავს მყარ გრუნტს, ამიტომაც საჭიროა ხიდის ბურჯების ასაგებად მნიშვნელოვანი საინჟინრო სამუშაოების ჩატარება. ძველ დროს ხიდის ბურჯებს აყრდნობდნენ კლდოვან ქანებს ანდა მყარ გრუნტს, რომელსაც გარკვეულწილად აძლიერებდნენ, ამიტომაც ხიდების აგებისათვის შესაბამისი გრუნტის სანაპიროს მოძებნა იყო საჭირო.

რიონის ვაკე-დაბლობის ჭაობები, განსაკუთრებით კი სანაპიროები არც ახლა და მითუმეტეს 2000-1500 წლის წინ, ამის საშუალებას არ იძლეოდა.

ჭაობის ღია, ანუ წყლით გაჯერებული მიწა – განიერი მდინარისათვის საჭირო გრძელი ხიდის მძიმე ბურჯებს ვერ დაიტერდა. ამისათვის ძველ დროს, როგორც ითქვა, კლდოვან სანაპიროებს იყენებდნენ. კლდეებზე, როგორც წესი, ძველი ტექნოლოგიების შესაბამისად იდგმებოდა ხიდის ბურჯები. მდ. რიონის დაბლობზე კი კლდეები არ არის.

რიონის ბარში ქუთაისიდან ფოთამდე არც ერთი ასეთი ძველი თაღოვანი ხიდი არც რიონზე და არც მის შენაკადებზე არაა და ეს ბუნებრივიცაა, ასეთი ხიდების გადება რიონის ბარში შეუძლებელია.

მდ. რიონის ერთი სანაპიროდან მეორეზე გადადიოდნენ არა ხიდებით, არამედ ბორნებით – გაჭიმული იყო ბაგირები, რომელზეც ტივები ან ნავეები იყო გამობმული, რომლებიც ერთ სანაპიროს აერთებდნენ მეორესთან – ეს იყო ბუნებრივი წესი გეოგრაფიული გარემოდან გამომდინარე.

მაშასადამე, სტრაბონის ცნობის დასამტკიცებლად საჭირო იყო ძიება ახალი თეორიული კონსტრუქციისა, ანუ ძიება ისეთი მდინარის უცვლელი, კლდოვანი კალაპოტისა, სადაც შესაძლებელი იქნებოდა 120 ხიდის აგება.

ნამდვილად იყო თუ არა მდ. ფაზისზე ასი ან მეტი ხიდი?

უნდა ვიგულისხმოთ რომ იყო, მაგრამ არა მდ. რიონზე არამედ მდ. ჭოროხსა და მის შენაკადებზე. პროკოფი ხშირად წერს – „მდ. ფაზისის ორივე სანაპირო არის კლდოვანი და ამიტომ მისი კალაპოტი უცვლელია“, სწორედ ამ მდინარის პირა კლდეებზე იდგებოდა ხიდის ბურჯები, რომელზეც ძველი ტექნოლოგიების შესაბამისად დგამდნენ თაღოვან ხიდებს. მართლაც, მდ. ჭოროხის ხეობაში, შენაკადებზე, დღემდეა მოღწეული ათეულობით უძველესი თაღოვანი ხიდი, გადებული ღრმა მდინარეებზე.

ჭოროხსა და მის შენაკადებზე შესაძლოა 120 ხიდის აგება, რადგანაც ის და მისი შენაკადები მიედინება კლდეთა შორის, ამის გამო მისი კალაპოტი მუდამ უცვლელია. მისი სანაპიროები კლდოვანობის გამო მყარი საყრდენია მძიმე კონსტრუქციებისათვის და მათზე შეიძლება ხიდის ბურჯების დაყრდნობა (მართლაც, ჭოროხსა და მის შენაკადებზე, აშუამადაც, უამრავი ძველი თაღოვანი ხიდია შემორჩენილი, მაშინ როცა რიონის დაბლობზე, როგორც ითქვა, ძველი ხიდების ნაშთებს ვერ შეხვდებით. ბაქრაძის ცნობით, მის დროს, ჭოროხზე 300-ზე მეტი ხიდი იყო).

ასეთი ფაქტისა და წყაროს ცნობის ერთმანეთთან შეუსაბამო მაგალითი მრავალია.

მაშასადამე, საჭიროა თეორიის მორგება რეალიებთან. ამ რეალიებმა კი შეიძლება გვიბიძგოს იმისკენ, რომ შევცვალოთ აშუამად მიღებული ფუნდამენტური თეორიული სქემა – რომ ლაზიკა დასავლეთ საქართველოა.

პრობლემის შესწავლის მდგომარეობა:

პრობლემის შესწავლის მდგომარეობისთვის უნდა განვიხილოთ სხვადასხვა თეორიები დასავლეთ საქართველოში ქართული ეკლესიის იურისდიქციის შესახებ.

XIX-XX საუკუნეებამდე ქართული საისტორიო სკოლა, როგორც აღნიშნული იყო, მიიჩნევდა რომ დასავლეთ საქართველო გაქრისტიანებისთანავე საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა, მაგრამ XX საუკუნის ისტორიოგრაფია მისგან განსხვავებით ამტკიცებს, რომ დასავლეთ საქართველო IX-X საუკუნეებამდე კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იყო და მხოლოდ შემდეგ მიიერთა ის ქართულმა ეკლესიამ.

მაშასადამე, გვაქვს ორი თეორია – ერთი ძველი, ეკლესიისათვის ტრადიციული, მეორე კი – ჩვენი თანამედროვე, საბჭოთა ეპოქის პერიოდში დანერგილი.

პირველი ანუ ძველი, ეკლესიისათვის ტრადიციული თეორია, როგორც ითქვა, გადმოცემულია რუის-ურბნისის კრების ძველისწერასა და ძველქართულ წყაროებში, მეორე კი – ასახულია ყველა თანამედროვე გამოცემაში, ამიტომაც, ჩვენ, მას ვუწოდებთ – „საქართველოს ეკლესიის ისტორიის შესახებ აშუამად არსებულ ოფიციალურ თეორიას“.

ივანე ჯავახიშვილი იხილავდა ორივე თეორიას და გულმხურვალედ უჭერდა მხარს ეკლესიისათვის ტრადიციულს.

ივ. ჯავახიშვილის სიღიადე ჩანს იქიდანაც, რომ მან ეკლესიის წიაღში ძველთაგანვე დანერგილ თეორიას – წმიდა ნინოს დროიდან ქართული ეკლესიის ერთიანობის შესახებ – უპირობოდ დაუჭირა მხარი, უფრო მეტიც, ის მის ერთგულ მცველად იქცა, ამ თეორიას მისცა დიდი შეფასება, მიიჩნია მთელი ქართველი ხალხისა და მის საუკეთესო შეილთა ნაღვაწად, საუკუნეთა ბრძოლით მიღწეულ მონაპოვრად.

ამავე დროს, მისთვის კარგად იყო ცნობილი სხვა თეორიებიც ამ სფეროში. მაგალითად, მისი მოღვაწეობის პერიოდში ზოგიერთი მეცნიერი აყალიბებდა თეორიას, თითქოსდა, თავდაპირველად დასავლეთ საქართველო იმყოფებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციის ქვეშ. ივ. ჯავახიშვილმა ეს ახალი თეორია მიიღო როგორც ერთ-ერთი მიმდინარე მუშა თეორია, რომელიც ემსგავსებოდა თეორიას – დასავლეთ საქართველოს ანტიოქიის იურისდიქციის ქვეშ ყოფნის შესახებ.

როგორც ითქვა, მისთვის ზოგადად, როგორც მეცნიერისათვის მისადები იყო მხოლოდ თეორია ქართული ეკლესიის თავდაპირველი ერთიანობის შესახებ, რადგანაც ის მიაჩნდა „მთელი ქართველი ერის მიერ შესისხლხორცებულ შემეცნებად“, რომლის მოსპობის უფლება, მისი აზრით, არავის ჰქონდა, არც მათ ვინც დასავლეთ საქართველოს კონსტანტინოპოლურ იურისდიქციას უჭერდა მხარს და არც ანტიოქიურის მომხრეთ.

ივ. ჯავახიშვილი ძალზე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა საქართველოს ეკლესიის მთლიანობასა და მის დამოუკიდებლობას. ამ მომენტს ის აფასებდა განსაკუთრებული სიტყვებით, რომლებიც ალბათ, უნდა დაიმასხოვრონ მომავალმა თაობებმა. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვებით ჩვენი ეკლესიის თავისუფლება და მთლიანობა წარმოადგენდა „ქართველი ერის საუკეთესო შვილთა და მთელი ხალხის მიერ საუკუნეთა ბრძოლით მიღწეულ მონაპოვარს“. ამიტომაც იყო, რომ იგი უარყოფითად აფასებდა კიდევ წარსულში საქართველოს ეკლესიის ერთიანობის წინააღმდეგ მიმართულ ქმედებებს. კერძოდ, მან გამოწველივით განიხილა იმ ანტიოქიელი და იერუსალიმელი პატრიარქების ქმედებები, რომლებიც ქართველი სეპარატისტების მხარდაჭერით აქუცმაცებდნენ და ანაწევრებდნენ საქართველოს ეკლესიას.

ივ. ჯავახიშვილი წერდა – „XV საუკუნის 70-იან წლებში საქართველოში ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქი მიხეილი ჩამოვიდა... რასაკვირველია, უმთავრესად შეწირულებისა და ფულის შესაგროვებლად იყო გარჯილი“ (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, გვ. 447). მას დაუწერია „მცნება სასჯულო“, სადაც აღნიშნული აქვს, რომ წინათ ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსნი ანტიოქიის პატრიარქისაგან იყვნენ დამოკიდებული და მათგან ჰქონდათ მიღებული ხელდასხმა. ქართული ეკლესიის მერმინდელი თვითმწყობა და საეკლესიო თვითმმართველობა ანტიოქიელ-იერუსალიმელ პატრიარქს უკანონო მოვლენად ჰქონდა გამოცხადებული“ (იქვე, გვ. 447). ეს მას სჭირდებოდა, რათა თვითონ ეკურთხებინა დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ახალი მეთაური, ამით კი დასავლეთ საქართველოს ეკლესია ჩამოეშორებინა საქართველოს ერთიანი დედაეკლესიისაგან. თავის მხრივ, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო დამოუკიდებლობა სურდა იმ დროს იმერეთის მეფეს, ბაგრატს. ამიტომაც, ანტიოქიელის საეკლესიო თეორია გამოთქმული იყო ქართველი სეპარატისტების გულის მოგების მიზნით.

ივ. ჯავახიშვილი განაგრძობს: „მან, რასაკვირველია, ბაგრატ მეფესთან შეთანხმებით და სათანადო ჯილდოს მიღების შემდეგ აფხაზეთის კათალიკოსად აკურთხა იოაკიმე, რომელიც საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქისაგან სრულიად დამოუკიდებლად გამოაცხადდა. აღსანიშნავია, რომ ანტიოქიელ-იერუსალიმელმა პატრიარქმა აფხაზეთის „კათალიკოსი საყდარსა ზედა ანდრია მოციქულისა“ დასმულად აღიარა. ამავე დროს „სასჯულო მცნებაში ნათქვამია, რომ ნინო ქართველთა განმანათლებელმა მხოლოდ ქართლი მოაქცია, ანდრია მოციქულმა კი დასავლეთ საქართველო გააქრისტიანა. ანტიოქიელ-იერუსალიმელ პატრიარქს მიხეილს საქართველოს საეკლესიო მთლიანობის მოწლა უნდოდა, რომ ისტორიული საბუთებით დაემტკიცებინა. რაკი აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანობის სხვადასხვა მქადაგებლები ჰყავდა, ამით მას უნდოდა დაესაბუთებინა, რომ, მაშასადამე, აფხაზეთის კათალიკოსს დამოუკიდებლად არსებობისა და თვითმწყობის უფლება

ჰქონდა. ის მცხეთის კათალიკოსისაგან არ უნდა ყოფილიყო ხელდასხმული“ (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, გვ. 447).

რა ხერხებით უნდა დაემტკიცებინა უცხოელ პატრიარქს ქართული ეკლესიის ანტიოქიაზე დამოკიდებულება უძველეს დროში?

უცხოელმა პატრიარქმა ისე წარმოადგინა საქმე, თითქოსდა, საქართველოს სივრცეში თავდაპირველად ჩამოყალიბდა ორი სხვადასხვა ეკლესია – ქართლისა და აფხაზეთისა, რომ თითქოსდა ისინი ორივენი თავდაპირველად იმყოფებოდნენ ანტიოქიის საპატრიარქოს იურისდიქციაში. შესაბამისად, მათზე უფლებამოსილება გააჩნდა ანტიოქიას, მაგრამ მან აღმოაჩინა, რომ რეალურად დასავლეთ საქართველოზე თავის უფლებამოსილებას ახორციელებდა აღმოსავლეთ საქართველოს საეკლესიო ხელისუფალი. ეს მან მიიჩნია საეკლესიო კანონების დარღვევად. მართლაც, თავდაპირველად თუ სხვა ეკლესია იყო აფხაზეთის ეკლესია, რა უფლება ჰქონდა ქართლის ეკლესიას აფხაზეთში? ანტიოქიელი პატრიარქის აზრით, საეკლესიო სამართლებრივი საფუძველი ამისთვის არ არსებობდა, ხოლო ანტიოქიის ეკლესიას კი, მისი აზრით, გააჩნდა ძველი სამართლებრივი უფლება აფხაზეთის საკათალიკოსოზე. მაშასადამე, მისი აზრით, ქართლის ეკლესიამ საეკლესიო წესების დარღვევით თავისი უფლებამოსილება გააგრძელა მის იურიდიქციისქვეშა ტერიტორიაზე – დასავლეთ საქართველოში. ეს იყო დადანაშაულება პროზელიტიზმში, ანუ ეს იყო ერთი ეკლესიის შეჭრა მეორე ეკლესიის იურისდიქციაში – დარღვევა III მსოფლიო კრების მე-8 კანონისა. ეს კანონი გმობდა ასეთ ქმედებას და ამასთანავე მოითხოვდა აღდგენას ძველი თავდაპირველი მდგომარეობისას. მართლაც, ანტიოქიის პატრიარქმა თავის აზრით აღასრულა ეს კანონი და გამოსცა სამართლებრივი დოკუმენტი „მცნება სასჯულო“, რომელშიც განაცხადა, რომ აფხაზეთის ეკლესია ანტიოქიამ უკანვე დაიბრუნა თავის საეკლესიო წილში და აღადგინა თავისი ძველი იურისდიქცია აფხაზეთზე, რის შემდეგაც მას უფლება ჰქონდა ეპატრონა ამ საეკლესიო ერთეულისათვის და დაენიშნა მისი სასულიერო მეთაური. ეს უცხო ეკლესიის მეთაური მართლაც ასე მოიქცა და ცაიშელ-ბედიელი მიტროპოლიტი იოაკიმე დანიშნა აფხაზეთის კათალიკოსად.

ასეთი ქმედება აღაშფოთებს ივ. ჯავახიშვილს, მას მიაჩნია, რომ ანტიოქიელს არავითარი სამართლებრივი უფლება არ გააჩნდა აფხაზეთის საკათალიკოსოს მიმართ.

ივ. ჯავახიშვილი თავისი მსჯელობის საყრდენად მიიჩნევს ქართული ეკლესიის წილში ძველთაგან არსებულ სამართლებრივ დოკუმენტს, გამოცემულს რუის-ურბნისის კრების მამების მიერ, რომ თავდაპირველად ანუ I-IV სს-ში, ანდრია მოციქულისა და წმიდა ნინოს ეპოქაში, ჩამოყალიბდა არა ორი სხვადასხვა ეკლესია, არამედ ერთი, სრულიად საქართველოს მომცველი ეკლესია, რომ ორივე განმანათლებელმა, როგორც ანდრია, ისე წმიდა ნინომ, მხოლოდ ერთი ეკლესია ჩამოაყალიბეს, რომ ისინი მოღვაწეობდნენ არა სხვადასხვა არეალზე, არამედ ერთ გეოპოლიტიკურ სივრცეში, რომ ანდრია მახარება იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“, ხოლო წმიდა ნინომ კი განანათლა „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“. მაშასადამე, მათ ერთი ეკლესია ჩამოაყალიბეს და ამ ეკლესიამ ავტოკეფალია ძველთაგანვე მოიპოვა, რომ მხოლოდ შემდეგ ამ ერთიანი ეკლესიის წილში ჩამოყალიბდა ორი საეკლესიო ადმინისტრაციული ერთეული – ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოები, რომ ისინი, მართალია, ადმინისტრაციულად თავისთავადი საეკლესიო ერთეულები იყვნენ, მაგრამ ქმნიდნენ ერთ ქართულ საეკლესიო მთლიანობას, რადგანაც გააჩნდათ საერთო საეკლესიო სამართალი, საერთო სჯულისკანონი, საერთო საეკლესიო ტრადიციები და ლიტურგიის საერთო ქართული ენა. ადმინისტრაციული თავისთავადობა აფხაზეთის საკათალიკოსოს მიუღია ქართლის საპატრიარქოსაგან, როდესაც IX ს-ში ქართველთა მეფე ბაგრატმა „განაჩინა კათალიკოსი აფხაზეთს“.

ანტიოქიის პატრიარქის ჩამოსვლის დროს კი, XV ს-ში, რეალური ვითარება ასეთი იყო. როგორც ვთქვით, ანტიოქიელმა პატრიარქმა გაიხსენა III მსოფლიო კრების მე-8 კანონი, რომელიც კრძალავს ერთი ეკლესიის შეჭრას მეორე ეკლესიის იურისდიქციაში და მოითხოვს წინანდელი, ანუ თავდაპირველი მდგომარეობის აღდგენას. ანტიოქიელმა მცხეთა დაადანაშაულა, რომ ის შეიჭრა დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში, ამიტომაც მან სცადა გაეუქმებინა მცხეთის ყოველგვარი უფლებამოსილება იქ და თვითონ აკურთხა აფხაზეთის ახალი კათალიკოსი.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, ჩვენთვის ისტორიულ მაგალითს უნდა წარმოადგენდეს ეს საქმე.

როგორც ცნობილია, ამჟამად, ჩვენი ოფიციალური ისტორიოგრაფიის მიერ მიიჩნევა, რომ თავდაპირველად დასავლეთ საქართველო IV-IX სს-ში 600 წლის მანძილზე, თითქოსდა, იმყოფებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში.

ეს თეორია ძალზე საშიშია სამომავლოდ, რადგანაც ისეთივე სამართლებრივ უფლებამოსილებას ანიჭებს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს, როგორც თავისთავზე მიიწერა ანტიოქიელმა პატრიარქმა მიხეილმა.

როგორც ითქვა, III მსოფლიო კრების მე-8, ასევე მოციქულთა 35-ე და II მსოფლიო კრების მე-2 კანონის ძალით, სხვის ეკლესიაში შეჭრილი მეორე ეკლესია ვალდებულია აღადგინოს თავდაპირველი მდგომარეობა და ამ კანონებიდან გამომდინარე, თუკი დასავლეთ საქართველოზე თავის უფლებამოსილებას თავდაპირველად ახორციელებდა კონსტანტინოპოლი, მას სამართლებრივი უფლება ენიჭება მასზე.

ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, ივანე ჯავახიშვილი მხარს არ დაუჭერდა ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ამჟამად გაბატონებულ თეორიას დასავლეთ საქართველოს კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში 500-600 წლოვანი ყოფნის შესახებ. პირიქით, ის ამ თეორიას მიიჩნევდა „მთელი ქართველი ხალხის ბრძოლით მონაპოვრის“ უარყოფად და ის უთუოდ, ამჟამადაც, მხარს დაუჭერდა რუის-ურბნისის კრების სამართლებრივ აქტს, რომ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში I-IV სს-ში ჩამოყალიბდა ერთიანი ეკლესია, რომ თავდაპირველად წმიდა ანდრიასა და წმიდა ნინოს დვაწლით დაფუძნებული ქართული ეკლესია თავიდანვე ერთიანი იყო, თუმცა მისთვის სხვა სამეცნიერო თეორიებიც აღნიშნულ საკითხზე ცნობილი იყო.

ივ. ჯავახიშვილი წერდა: „გიორგი მთაწმიდელი და განსაკუთრებით ეფრემ მცირე, რუის-ურბნისის 1103 წლის საეკლესიო კრების ყველა სულისჩამდგმელი და ნიკოლოზ კათალიკოსი ამტკიცებენ, რომ ანდრია მოციქულმა იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“, ხოლო შემდგომ ქრისტიანობა კვლავ აღადგინა წმიდა ნინომ, რომლის სასწაულთმოქმედებამ და ქადაგებამ „მიიზიდა ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“, ნიკოლოზ კათალიკოსიც, წმიდა ნინოს საერთო მოციქულად და განმანათლებლად თვლიდა „ჩვენ ქართველთაისა“ („სასწაულნი სვეტიცხოვლისა“). ერთი სიტყვით, ანდრია მოციქულიც და წმიდა ნინოც საერთო ქართული ეკლესიის დამაარსებლად და მთელი ერის განმანათლებლად იყვნენ ცნობილნი. საქართველოს სხვადასხვა ნაწილების ცალკე მქადაგებლების გამოძებნის სურვილიც არ ჰქონიათ, რადგან ისინი მთლიანი და განუყოფელი საქართველოს განმტკიცებისა და აღორძინებისათვის იღვწოდნენ. ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქი მიხეილი, სწორედ ამ ქართველ სახელოვან მეცნიერთა მიერ შექმნილსა და მთელი ქართველი ერისაგან შესისხლხორცებულ შემეცნებას სპობდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. III, გვ. 340).

სამწუხაროა, რომ ძველ ქართველ სახელოვან მეცნიერთა (ივ. ჯავახიშვილის შეფასება) მიერ ბოძებულ შემეცნებას სპობს ზოგიერთი ახალი ქართველი მეცნიერი, თანაც ისეთი უმაღლესი საერთაშორისო საეკლესიო ორგანოდან, როგორცაა „პრაგოსლავენია ენციკლოპედია“.

მაგალითად, ძველი ქართული წყაროების საწინააღმდეგოდ „პრავოსლავნაია ენციკლოპედია“-ს მე-13 ტომის ავტორები (გვ. 200) ნოტიციებზე – ბიზანტიურ კათედრათა ნუსხებზე – დაყრდნობით მიიჩნევენ, რომ დასავლეთ საქართველოში IX ს-მდე არსებული საეპისკოპოსოები კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდნენ. თითქოსდა, „ეგრისის სამეფოში, I ნოტიციის მიხედვით, არსებობდა ლაზიკის ეპარქია, რომლის ცენტრი იყო ფაზისის (ფოთის) სამიტროპოლიტო ოთხი საეპისკოპოსო კათედრით – როდოპოლისი (ვარციხე), საისინი (ცაიში), პეტრა (ციხისძირი), ზიგანა (ზიგანისი, გუდავა) („პრავოსლავნაია ენციკლოპედია“, ტ. XIII, გვ. 200, რუს. ენაზე). თითქოსდა, შემდგომ ისინი ქართულმა ეკლესიამ კონსტანტინოპოლს ჩამოაშორა.

ვშიშობთ, რომ ეს არასწორი თეორია, გავრცელებული მთელ მსოფლიოში „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიის“ მიერ, დიდ საფრთხეს შეუქმნის სამომავლოდ საქართველოს ტერიტორიულ და საეკლესიო მთლიანობას.

სინამდვილეში ლაზიკის აღნიშნული საეპისკოპოსოები მდებარეობდნენ ტრაპეზუნტის ოლქში – ქალაქ ზიგანას რეგიონში, იქვე იყო როდოპოლისის კათედრაც. ამის შესახებ მიუთითებს არა მხოლოდ მსოფლიოში სახელგანთქმული მეცნიერი ნ. აღონცი, არამედ, ამჟამად, საბერძნეთში დაბეჭდილი ზოგიერთი საეკლესიო რუკაც.

ქართული წყაროების დაბეჭდვითი მტკიცებით, მუდამ, ფარნავაზ მეფის დროიდანაც, დასავლეთ საქართველო ყოველთვის შედიოდა ქართლის სამეფოს საზღვრებში ვიდრე მდ. ეგრისწყლამდე და ვახტანგ გორგასლის შემდეგ ვიდრე მდ. კლისურამდე. ამიტომაც მიიჩნეოდა, რომ ამ სასაზღვრო მდინარეების აქეთ, დასავლეთ საქართველოში, კონსტანტინოპოლს არასოდეს იურისდიქცია არ გააჩნდა, მხოლოდ ამ მდინარეების იქით მდებარე ტერიტორია შედიოდა ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში, VIII ს-მდე. მაგრამ ეკლესიურად ისიც ქართულ ეკლესიაში შედიოდა. ამის მიზეზს გვიხსნის „ქართლის ცხოვრების“ ჩანართი, რომლის მიხედვითაც VI მსოფლიო კრების გადაწყვეტილებით (ე.ი. VII საუკუნიდან) მთელი მართლმადიდებლური კავკასია (ჩრდილო და სამხრეთი) საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა.

რუსულ „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიაში“, დასავლეთ საქართველოს მსგავსად, სამხრეთ საქართველოც არაქართულ ქვეყნადაა გამოცხადებული, სადაც, თითქოსდა, ქართული ეკლესიის გაბატონების შემდეგ მოხდა მკვიდრი „სომხების“ გაქართველება.

„სომხების“ გაქართველების „თვალსაზრისი“ იმდენადაა გავრცელებული, რომ მან უკვე ქართულ საეკლესიო გამოცემებშიც შეაღწია. მაგალითად, ცნობილი ავტორი წერს: კირიონ I კათალიკოსმა, ქვემო ქართლში „არაქართული მოსახლეობის გასაქართველებლად მარჯვედ გამოიყენა პოლიტიკური ვითარება“ (საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქები, თბ., 2000, გვ. 28).

სომეხი ავტორები, და არა მხოლოდ ისინი, ასეთ სტატიებს საფუძვლად უდებენ თეორიას, რომ ქვემო ქართლი და, საერთოდ, სამხრეთ საქართველო სომხური ქვეყანა იყო, რომელიც ეკლესიის მიერ „გაქართველდა“. ესაა ე.წ. „ქართიზაციის“ თეორია, რომელიც ოფიციალური ისტორიოგრაფიისათვის უეჭველ დოგმად იქცა.

ამ თეორიის მსგავსია ამჟამად გავრცელებული თვალსაზრისი, რომ მცხეთა-თბილისის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე რეგიონები, ე.ი. ისტორიული კახეთი და ქვემო ქართლი, თითქოსდა, თავდაპირველად დასახლებული იყო ალბანელი ხალხით, რომელიც ქართული ეკლესიის მეშვეობით გაქართველდა.

ალბანელების „გაქართველების“ თეორიაც უნდა ექვემდებარებოდეს გადახედვას, რადგანაც ძველი ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიის თანახმად, ჰერეთ-ალბანეთი მოიცავდა სულ სხვა ტერიტორიას. კერძოდ, შემდეგდროინდელი რანისა და შაქის მიწა-წყალს, შემდგომ საუკუნეებში საეკლესიო წყაროებში, ამიტომაც, უწოდებდნენ ჰერეთის დედოფალს შუშანიკს – რანის დედოფალს, ხოლო მეფეთა ტიტულატურაში იხსენებოდა რანთა მეფე, რომელიც გულისხმობდა ჰერეთის ყოფილი სამეფოს მფლობელობას.

ალბანეთის კულტურულ მემკვიდრეობაზე, ამჟამად, პრეტენზიას აცხადებენ აზერბაიჯანელები, ამიტომაც თუკი ალბანეთი უშუალოდ ემიჯნებოდა მცხეთა-თბილისს – აღნიშნული თეორიით მათ გარკვეული უფლებამოსილება ენიჭებათ მცხეთის აღმოსავლეთითა და თბილისის სამხრეთით მდებარე მიწა-წყალსა და მასზე მდებარე კულტურის ძეგლებზეც, მათ შორის ისინი ბოდბესა და დავით გარეჯას კომპლექსს ასახელებენ.

რუსულ „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიაში“, დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს მსგავსად კახეთის დიდი ნაწილი არაქართულ, კერძოდ კი ალბანურ ქვეყნადაა გამოყვანილი.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან, ჩანს, რომ დიდი ივ. ჯავახიშვილი არ განიხილავდა საისტორიო მეცნიერებას როგორც დოგმას, არამედ მიიჩნევდა, რომ ის უნდა განვითარებულიყო, რომ ერთხელ მიღებული თვალსაზრისი არ უნდა ჩათვლილიყო შეუცვლელ ჭეშმარიტებად, რომლის კორექტირება ანდა უარყოფა შეუძლებელი იქნებოდა.

მის მიერ რუს-ურბნისის კრების სამართლებრივი აქტის მხარდაჭერა მიუთითებს იმის შესახებაც, რომ ისტორიული მეცნიერების განვითარებისათვის, ზოგჯერ საჭირო არის ახალი იდეების ჩამოყალიბება, ანდა ძველი ეროვნული საისტორიო იდეების აღორძინება-განახლება ახალი მოთხოვნების შესაბამისად.

მართლაც, თუ არ განვითარდა ისტორიული მეცნიერება, ის ჩამორჩება და ერთ ადგილას გაიყინება, ამით კი ვერ შეძლებს თავისი ფუნქციის სრულყოფილად აღსრულებას.

ივანე ჯავახიშვილი ჩვენთვის ყოველთვის თვალსაჩინო ეტალონი და მაგალითი არის თავისი მოღვაწეობის ყოველი წახნაგით.

საკითხის ისტორიოგრაფია:

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის შესახებ, ამჟამად, არსებული საბჭოთა ეპოქაში შემუშავებული თეორია ყველაზე უკეთ გადმოიცა „პრავოსლავნაია ენციკლოპედია“ და „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ ტომეულებში.

წმ. ნინოს მიერ ფუძემდებელი ეკლესია, „პრავოსლავნაია ენციკლოპედის“ მიხედვით, მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მოიცავდა, დასავლეთ საქართველოში, იმავე ენციკლოპედის თანახმად, ქრისტიანობის მომდევნო შემდეგ, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ VI ს-ის შუა წლებში დაარსა საეკლესიო კათედრები („პრავოსლავნაია ენციკლოპედია“, მოსკოვი, 2006, ტ.13, გვ.193. რუს. ენაზე).

„პრავოსლავნაია ენციკლოპედია“, როგორც აღინიშნა, წერს: „კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ნოტიციებში (ოტატიაე პისცოპატუშუმ), მის იურისდიქციაში მყოფ კათედრათა სიები გვაძლევს წარმოდგენას VI-IX სს-ის დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის შესახებ. I ნოტიციის (VIII-IX) თანახმად, ეგრისის სამეფოს ტერიტორია საეკლესიო-ადმინისტრაციული დამოკიდებულებით დაყოფილი იყო შემდეგი სახით: ლაზიკის ეპარქია ფასისის (ფოთის) სამიტროპოლიტო ცენტრით და 4 საეპისკოპოსო კათედრით – როდოპოლი (ვარციხე), საისინი (ცაიში), პეტრა (ციხისძირი), ზიგანეი (ზიგანისი, გუდავა); აბაზგიის (აფხაზეთის) ეპარქია ავტოკეფალური სამთავარეპისკოპოსო საკათედრო ცენტრით სევასტოპოლში (ცხუმი, სოხუმი). ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ნაწილებში დაარსებულ იქნა ზიხის (ჯიქეთის) ეპარქია, წარმოდგენილი 3 ავტოკეფალური საარქიეპისკოპოსოთი: ხერსონით, ბოსფორითა და ნიკოფსით. ფაზისის მიტროპოლია (ნომერი 27), ჩანს დაარსებული იქნა იმპ. იუსტინიანე I-ის მმართველობისას, რადგანაც ეკავა 2-ე ადგილი იუსტინიანეპოლის (მოკის) შემდეგ სამიტროპოლიტოს სხვა მომდევნო 8 კათედრათა შორის... 680-681 წლის

VI მსოფლიო კრების აქტებში იხსენიება თეოდორე, „უღირსი ეპისკოპოსი ფასისისა, ლაზიკის პროვინციაში“ (ე. უიენ. ჩ. თ. 1, . 1343). კონსტანტინოპოლის ტრულის კრებას (691-692 წწ.) ასევე ესწრებოდა ფასისის მიტროპოლიტი იგივე თეოდორე და პეტრას ეპისკოპოსი იოანე, სევასტოპოლელი ფოტი და, შესაძლოა, ზიგანეის ეპისკოპოსი ფავსტი (მისი კათედრა იხსენიება პეტრამდე). ნიკეის VII მსოფლიო კრების (787) აქტებს ხელს აწერს „მიტროპოლიტი ქრისტეფორე“, სხვადასხვა სამი დაზუსტებით – „ეპისკოპოსი ფასისისა“ (ნუსხა) „ეპისკოპოსი ფასისისა ე.ი. ტრაპეზუნტისა“ (), „ეპისკოპოსი ტრაპეზუნტისა“ (); აქედან, ამ მომენტში ფასისისა და ტრაპეზუნტის კათედრები იმყოფებოდნენ ერთი ეპისკოპოსის მმართველობაში, მაშინ როცა ტრაპეზუნტის კათედრა გამოყოფილი იყო ფასისის მიტროპოლიისაგან რიგე ტერიტორიით, რომლის ეპისკოპოსი ასევე ესწრებოდა კრებას და, როგორც ჩანს, ექვემდებარებოდა ნეოკესარიის მიტროპოლიტს (პოლემონიაკის პონტოს დიოცეზი). 2-ე ნოტიციის თანახმად (შედგენილია არაუგვიანეს IX ს-ის I მეოთხედისა), დას. საქართველოს საეკლესიო ორგანიზაციის სურათი არ შეცვლილა... მე-7 ნოტიციაში (901-907) ასახულია X ს-ის დასაწყისში კონსტანტინოპოლის ეკლესიაში გატარებული საეკლესიო რეფორმების შედეგები. მასში აღარ იხსენიება დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ცენტრები. ე.ი. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოდან დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ცენტრების გამოყოფა მოხდა 879 და 901/907 წლებს შორის... მე-7 ნოტიციაში დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ცენტრები აღნიშნულია როგორც „ტრაპეზუნტი ლაზიკისა“. ეს მიუთითებს დასავლეთ საქართველოს ეკლესიაში სეპარატისტული ტენდენციების არსებობის შესახებ და ამის შედეგად ტრაპეზუნტის გადაქცევა ფასისის ალტერნატიულ მიტროპოლიად, რომელიც შემდგომში გადაიქცა კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში ლაზიკის ეპარქიის ცენტრად. არაა გამორიცხული, რომ ტრაპეზუნტელი მღვდელმთავრის (თავდაპირველად ნეოკესარიის მიტროპოლიტის ქვემდებარისა) თანდათანობითი ამადლება ჯერ მთავარეპისკოპოსის სტატუსამდე, შემდეგ კი მიტროპოლიტისა, დაკავშირებული იყო დასავლეთ საქართველოში განვითარებულ პროცესებთან. ეს გარემოება ემსახურებოდა პრესტიჟის დაცვას და წარმოადგენდა ამ რეგიონში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს მდგომარეობის სტაბილურობის გარანტს“ (კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეკლესიო კათედრები დასავლეთ საქართველოში და მათი გამოყოფა, პრავოსლავანია ენციკლოპედია, მოსკოვი, ტ. 13. 2006, გვ. 200-2001, რუს. ენაზე).

იდენტურია თანამედროვე ოფიციალური ქართული ისტორიოგრაფიის თვალსაზრისიც, რომლის მიხედვით დასავლეთ საქართველო კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში, თითქმის, 600 წლის განმავლობაში იმყოფებოდა.

შეუძლებელია აღნიშნულ მტკიცებას ეკლესია დაეთანხმოს, რადგანაც ეწინააღმდეგება არა მხოლოდ რუს-ურბნისის საეკლესიო კრების განსაზღვრებას საგანგებოდ ამ საკითხისადმი მიძღვნილს, არამედ ძველქართულ შემეცნებას, რომელიც ასახულია წმიდათა ლოცვებშიც კი, მაგალითად წმ. ნინოს თავის ტროპარში ეწოდება „ქართველთა განმანათლებელი“, ხოლო კონდაკში „ქართველთა ერის წინამძღოლი“.

სად ცხოვრობდა ქართველი ერი, რომელიც განანათლა წმიდა ნინომ?

რუს-ურბნისის კრების ძეგლისწერაში ამის შესახებ ნათქვამია – წმიდა ნინომ მოაქცია „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ („დიდი სჯულისკანონი“ 1975, გვ. 546).

დავუსვათ კითხვა აღნიშნულ ისტორიკოსებს: „ყოველთა ქართველთა ნათესავი“ არ ცხოვრობდა დასავლეთ საქართველოში? და თუ ცხოვრობდა, მაშინ ის მათი განმანათლებლის მიერ დაარსებული ქართული ეკლესიის მრევლსაც წარმოადგენდა.

„ძეგლისწერის“ იდენტურ ცნობას IV საუკუნეშივე იძლევა გელასი კესარიელი, მსოფლიო ეკლესიის ერთერთი პირველი ისტორიკოსი.

გელასი კესარიელის ცნობით „ტყვე ქალის“ (ე.ი. წმიდა ნინოს) მიერ ერთდროულად მიიღეს ქრისტიანობა ევქსინის პონტოს მახლობლად მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა (გეორგიკა, ტ. I. გვ. 189).

წმ. ნინოს მიერ გაქრისტიანებული ერი დასავლეთ საქართველოშიც რომ ცხოვრობდა, მიუთითებს ნოქალაქევის IV ს-ის ეკლესია და მის მახლობლად, ნოჯიხევეში, აღმოჩენილი I ათასწლეულის ქართული ასომთავრული საეკლესიო წარწერები.

ამასვე მიუთითებს ქართული და უცხოური წერილობითი წყაროები.

მაგალითად, I ათასწლეულის სომეხი პატრიარქისა და ისტორიკოსის ცნობა, რომ VI ს-ის ბოლოს მოღვაწე კირიონ ქართლის კათალიკოსი „წინანდელი დროის წესების შესაბამისად იყო არქიეპისკოპოსი ეგრისისა და გუგარეთისა, ქართლის ეკლესიის მრევლისა“ (იოანე დრასხანაკერტიცი, 1937, გვ. 9, რუს. ენაზე). VI საუკუნის „წინანდელი დრო“, ცხადია, IV და V საუკუნეებია.

ამასვე მიუთითებს საეკლესიო ხელოვნება და არქიტექტურა.

ერთი მაგალითია ჭყონდიდში VII ს-ში აგებულ მცხეთის ჯვრის ტიპის ტაძარი, ეს არ არის შემთხვევითობა, პირიქით, წარმოადგენს I ათასწლეულში მცხეთისა და ჭყონდიდის საეკლესიო-ლიტურგიკული მთლიანობისა და ერთობის ნიშანსვეტს.

დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს საეკლესიო მთლიანობის შესახებ რუს-ურბნისის კრების ძეგლისწერის მითითება წარმოადგენს საეკლესიო ტრადიციის გამოსატყულებას, რომ დაარსებისთანავე ქართული ეკლესია თავის იურისდიქციაში მოიცავდა სრულიად ისტორიულ საქართველოს და არა მის რომელიმე ერთ კუთხეს.

ასეთია ძველ ქართველ წმიდა მამათა მტკიცებანი.

მათთან განსხვავებით, როგორც აღინიშნა, თანამედროვე საერო საისტორიო სკოლა მიიჩნევს, რომ 500-600 წლის განმავლობაში, ვიდრე IX-X სს-მდე დასავლეთ საქართველო, თითქოსდა, შედიოდა კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში და იქ არსებობდნენ ლაზიკის ეპარქიის ბერძნული საეპისკოპოსოები, ხოლო ეკლესიებში წირვა-ლოცვა ბერძნულ ენაზე აღესრულებოდა, ვიდრე ის არ გააუქმა მცხეთის ეკლესიამ.

არავითარი წერილობითი წყარო არ ადასტურებს თეორიას რომლის მიხედვითაც IX-X საუკუნეებში ქართული ეკლესია შეიჭრა დასავლეთ საქართველოს კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში, გააუქმა იქ ბერძნული კათედრები და ბერძნულ-ენოვანის ნაცვლად შემოიღო ქართულენოვანი მსახურება და ამით კი, თითქოსდა, მოახდინა „ქართიზაცია-გაქართველება“ იქაური მოსახლეობისა.

საბჭოური ეპოქის სამეცნიერო ლიტერატურაში ე.წ. „ქართიზაცია“ განიმარტება ასე: „ქართიზაცია“ – „ქართის ტომების შედწევა – ინფილტრაცია – არაქართულ ან არაქართველურ ტომებში... სადაც შეადწევა ქართლის ელემენტი, ვრცელდებოდა ქართული ენა და აღმ. ქართული კულტურა. ასეთი ვითარება შეიქმნა არა მარტო აღმოსავლეთით ჰერეთის (აღბანეთი) ტერიტორიაზე, არამედ დასავლეთ საქართველოშიც“ (ქსე, ტ. X, გვ. 459-160. სტატია „ქართველები“).

ოფიციალური ისტორიოგრაფიის ამ განსაზღვრებით, როგორც აღინიშნა, თითქოსდა, ჰერეთი (იგულისხმება კახეთის უმეტესი ნაწილი) და დასავლეთ საქართველო დასახლებული იყო „არაქართული და არაქართველური ტომებით“ და „ქართიზაციის შედეგად“ მათში „შეადწია ქართულმა ენამ“ და კულტურამ, ამის შედეგად, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველოს ბიზანტიური ეკლესიის სამწყსოს, მცხეთა დაეპატრონა – გააუქმა იქ არსებული ძველთაგანვე კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში მყოფი ფასისის (ფოთის), როდოპოლისის (ვარციხის), ზიგანას („ზიგინევი – გუდაყვას“), საისინისა (ცაიშის) და პეტრას (ციხისძირის) საეპისკოპოსო კათედრები.

ზემოაღნიშნულის ერთი თვალნათელი მაგალითია, ახლახან (2001 წლის დასაწყისში), ნ. ლომოურის მიერ გამოქვეყნებული შრომები, ესენია „ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება“ და „საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია“. ავტორი წერს: „როდესაც მოხდა ქრისტიანობის დამკვიდრება საქართველოსა და საერთოდ ამიერკავკასიაში, საქართველო წარმოდგენილი იყო ორი პოლიტიკური ერთეულით: აღმოსავლეთ საქართველო, ე.ი. ქართლის ანუ იბერიის სამეფო და დასავლეთ საქართველო, ე.ი. ეგრისის ანუ ლაზიკის სამეფო. ამ ორ სახელმწიფოებრივ ერთეულში პოლიტიკური, სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული ვითარება საკმაოდ განსხვავებული იყო და, შესაბამისად, ქრისტიანობის გავრცელება და საბოლოო დამკვიდრება სხვადასხვა გზით და სხვადასხვა სიტუაციაში ხდებოდა“ (საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, 2001, გვ. 113).

აქედან ჩანს, რომ ნ. ლომოურს წმ. ნინო დასავლეთ საქართველოს განმანათლებლად არ მიაჩნია, რადგან, მისი სიტყვით, „დასავლეთ საქართველოში სხვა გზით შევიდა ქრისტიანობა“.

ეს დასკვნა ეწინააღმდეგება ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში მიღებულ საეკლესიო კრებათა, კერძოდ კი რუის-ურბნისის კრების მიერ დადგენილ დებულებას აღნიშნულ საკითხზე და აგრეთვე, საერთოდ ქართველ წმიდა მამათა, ისტორიოგრაფთა და მემატიანეთა მიერ ტრადიციულად განსაზღვრულ თვალსაზრისს.

რუის-ურბნისის კრების ღვთივგანბრძნობილ და წმიდა მამათა თქმით, საქართველო ერთიანი, მთლიანი ქვეყანა იყო, როგორც ანდრია პირველწოდებული მოციქულის, ისე წმიდა ნინოს ქადაგებათა დროს, ამიტომაც, როგორც წმ. ანდრია, ისე წმ. ნინო არიან სრულიად საქართველოს და მთელი ქართველი ერის განმანათლებელნი, მოვიყვანოთ შესაბამისი ამონარიდი რუის-ურბნისის ძეგლისწერიდან ჯერ ძველ-ქართულად და შემდეგ ახალქართულად:

„პირველწოდებული ანდრია, ძმა თავისა მოციქულთაისა პეტრესი, ვიდრე ჩუენდამდევა მოიწია და ქადაგა საცხოვრებელი ქადაგება სახარებისა ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა და ურიცხუნი სიმრავლენი ერთანი განაშორა საცთურისაგან“... (დიდი სჯულისკანონი, 1975, გვ. 545);

აქედან ნათლად ჩანს, რომ რუის-ურბნისის კრების დადგენილებების შესაბამისად ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში, არამედ „ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“, ე.ი. სრულიად საქართველოში, მსგავსადვე წმიდა ნინომ რუის-ურბნისის კრების თანახმად „სარწმუნოებასა მიმართ თვისისა მიიზიდა ყოველი სავსება ყოველისა ქართველთა ნათესავისა. (იქვე, გვ. 546). ე.ი. ამ კრებას მიაჩნია, რომ წმიდა ნინომ მთელი ქართველი ერი („ყოველი სავსება ყოველისა ქართველთა ნათესავისა“) გააქრისტიანა. კიდევ ერთხელ შეიძლება ვთქვათ, რომ „ყოველთა ქართველთაში“, ცხადია, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა იგულისხმება, რადგანაც ამ კრების ძეგლისწერის ერთ-ერთი მთავარი ხელისმომწერია გიორგი ჭყონდიდელი ეპისკოპოსი და კრება, „ყოველთა ქართველთაში“ სამეგრელოს და სრულიად საქართველოს მოსახლეობას გულისხმობდა. ამ კრების ჩატარების წელს საქართველოს სახელმწიფოებრივი დვრიტა დასავლეთ საქართველო (ეგრის-აფხაზეთი) იყო, რადგანაც თბილისი და ქვემო ქართლი საამიროს ხელში იყო, კახეთ-ჰერეთი დროებით განზე იდგა.

იგივე რუის-ურბნისის კრება მეფე მირიანთან დაკავშირებით წერს: „ნათელ იღო მან და ყოველმან ერმან ქართლისამან“ (იქვე, გვ. 546).

„ქართლის ცხოვრების“, კერძოდ კი, ჩვენი უდიდესი საეკლესიო ისტორიკოსის ლეონტი მროველი ეპისკოპოსის თანახმად, მეფე მირიანის სამეფოში აღმოსავლეთთან ერთად დასავლეთ საქართველოც „ეგრისიც“ შედიოდა:

„მეფობდა ესრეთ მირიან მცხეთით გაღმართ ქართლს, სომხითს, რანს, ჰერეთს, მოვაკანს და ეგრს“ (ქ.ც.,1955, I, გვ. 65).

რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერის ახალი ქართული შესაბამისი ტექსტი ასეთია: „მოციქულთაგან ერთი – პირველწოდებული ანდრია, მოციქულთა თავის, პეტრეს ძმა ჩვენამდე მოვიდა, სახარების საცხონებელი ქადაგება მთელ საქართველოში იქადაგა“ (საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, 1987, გვ. 464);

ამ კრების განსაზღვრებით, წმიდა ნინომ „თავისი სარწმუნოების მიმართ მიიზიდა ქართველთა სრული მოდგმა“ (საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, 1987, გვ. 464); წმიდა მეფე მირიანის დროს „ნათელი იღო მან და მთელმა ქართველმა ერმა“ (საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, 1987, გვ. 464);

აი, ესაა საეკლესიო ისტორიოგრაფიის მტკიცება, რომ როგორც ანდრია პირველწოდებულის, ისე წმიდა ნინოს დროს ნათელილო მთელმა ერმა. ეს თვალსაზრისი სავსებით განსხვავდება ბატონ ნოდარ ლომოურის თვალსაზრისისაგან, რომ თითქოსდა, აღნიშნულ ეპოქაში დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობა სულ სხვა გზითა და სხვა ვითარებაში დაინერგა. სხვათა შორის, ბატონი ნოდარ ლომოურის თეორია, რომელიც მეცნიერებაში ახალ სიტყვად მიიჩნევა, არა თუ ძალზე ჰგავს, არამედ იმეორებს კიდევ XV საუკუნეში ანტიოქიის პატრიარქ მიხეილის თეორიას.

სამწუხაროა, რომ ძველ ქართველ „სახელოვან მეცნიერთა მიერ ჩვენდამი ბოძებულ შემეცნებას“ (ივ. ჯავახიშვილის სიტყვებით), რომ მოციქულებისა და წმიდა ნინოს მიერ საფუძველი ჩაეყარა ერთიან, ყოველთა ქართველთა მომცველ ეკლესიას სპობს ზოგიერთი ახალი ქართველი მეცნიერი.

მათგან განსხვავებით, ჯერ კიდევ საუკუნის დასაწყისში, როგორც უკვე ითქვა, გაარკვია ივანე ჯავახიშვილმა, რომ „ქრონოლოგიურადაც ქრისტიანობის გავრცელების დასაწყისი აღმოსავლეთსა და დასავლეთ საქართველოში როგორც ეტყობა, ერთსა და იმავე ხანად უნდა ვიგულისხმოთ, ამ მხრივ განსაკუთრებით ყურადღების ღირსია გელასი კვიზიკელის მოთხრობა. მას იბერთა მოქცევის ამბავში ნათქვამი აქვს: „ამავე დროს პონტოს გასწვრივ მდებარე ქვეყნის მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა ღმრთის სიტყვა, რომელიც მანამდე არ სწამდათ შეიწყნარეს“. გამოდის, რომ აღმოსავლეთსა და დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანობა ერთსა და იმავე დროს მიუღია... გელასი კვიზიკელის დანართი ცნობა, რომ იბერებმა და ლაზებმა ერთსა და იმავე დროს მიიღეს ქრისტიანობა, არსებითად სწორი გამოდის იმ მხრივ, რომ დასავლეთ საქართველოშიც IV ს-ის დამდეგიდან ქრისტიანობას გზა გაკვლეული უნდა ჰქონოდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. 1, 1979, გვ. 269-271);

იბერთა მოქცევის შესახებ IV ს-ში წერდნენ სოკრატე, სოზომენი, თეოდორიტე კვირიკელი, ნიკიფორე კალლისტო და სხვანი. მართალია, ისინი არ ახსენებენ ლაზების გაქრისტიანებას, მაგრამ ამის მიზეზი იყო ის, რომ ლაზებს იბერიელი ხალხის ერთ-ერთ შტოდ მიიჩნევდნენ, გელასი კვიზიკელს კი ეს ამბავი უფრო დაუკონკრეტებია. ის და გელასი კესარიელი წერენ, რომ ლაზებმა და იბერებმა ერთი განმანათლებლის – წმიდა ნინოს მიერ მიიღეს ქრისტიანობა.

ზოგიერთი ისტორიკოსი ქართულ ეკლესიას პროზელიტურსაც კი უწოდებს, რადგანაც, თითქოსდა, ის სხვა უცხო ეკლესიის, ამ შემთხვევაში, დასავლეთ საქართველოს კონსტანტინოპოლის იურისდიქციის საზღვრებში იჭრებოდა და მის მრევლს ისაკუთვრებდა.

ესაა დადანაშაულება პროზელიტიზმში.

პროზელიტიზმი დაგმობილია მოციქულთა დროიდანვე, ხოლო სხვისი სამწყსოს მისაკუთრება ეკლესიისათვის სათაკილო ქმედებად ითვლებოდა ჯერ კიდევ I მსოფლიო კრებიდან. საქართველოს ეკლესიისათვის ამ სათაკილო ეპითეტით, თანამედროვე ავტორებს, ჩანს, ერის წინაშე ჩვენი ეკლესიის მნიშვნელობის „წარმოჩენა“ სურთ,

მაგალითად, 2005 წელს, საერთაშორისო კონფერენციაზე, რომელიც საქართველოში ქრისტიანობის ოც საუკუნეს ეძღვნებოდა, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის სახელით წარდგენილი იქნა მოხსენება – „ქართული ეკლესია და სახელმწიფო ტერიტორია შუა საუკუნეებში“, სადაც ნათქვამია: „ქართული ეკლესიის კულტურულ-იდეოლოგიური პროზელიტიზმი წინასწარ ქმნიდა მკვიდრ ნიადაგს პოლიტიკური პროცესების წარმატებით განვითარებისათვის“ (დ. მუსხელიშვილი. ქართული ეკლესია და სახელმწიფო ტერიტორია შუა საუკუნეებში. საქართველოს საპატრიარქოს ქრისტიანული ეკლესიის საერთაშორისო ცენტრი, II საერთაშორისო სიმპოზიუმი, 24-26 ნოემბერი, 2005).

შეუძლებელია, საქართველოს წმიდა ეკლესია პროზელიტური ყოფილიყო იმიტომ, რომ „პროზელიტური“ ისეთ ეკლესიას ეწოდება, რომელიც იჭრება სხვა ეკლესიის სამრევლოში მისი მისაკუთრების მიზნით. ასეთი ქმედება კი მსოფლიო საეკლესიო კანონებით მიუღებელი იყო და არის. მაგალითად, მოციქულთა 35-ე კანონი ბრძანებს: „ეპისკოპოსმა არ უნდა გაბედოს ხელდასხმა თავისი სამრევლოს გარეთ, ქალაქებსა და სოფლებში, რომლებიც არ ექვემდებარებიან მის ეკლესიას. ხოლო თუ იგი მხილებული იქნება, უნდა განიკვეთოს ისიც და მის მიერ ხელდასხმულებიც“ („დიდი სჯულის კანონი“, 1974, მოციქულთა კანონები).

მოციქულთა ამ კანონს კიდევ უფრო ამტკიცებს 381 წელს კონსტანტინოპოლში მოწვეული II მსოფლიო კრების მე-2 კანონი: „ეკლესიათა კეთილად განგებისა და მშვიდობისათვის არც ერთ ეპისკოპოსს არა აქვს უფლება, გასცდეს თავისი ეკლესიის საზღვრებს და შეიჭრას სხვა ეკლესიის საზღვრებში, რათა არ მოახდინოს ეკლესიების აღრევა. კანონის თანახმად, აღექსანდრიის ეპისკოპოსი უნდა განაგებდეს მხოლოდ ეგვიპტის ეკლესიებს... პონტოელი ეპისკოპოსი უნდა მართავდნენ მხოლოდ პონტოს ეკლესიებს, ხოლო თრაკიის ეპისკოპოსი – მხოლოდ თრაკიის ეკლესიებს. ეპისკოპოსი არ უნდა გავიდეს თავისი სამთავროს ეკლესიის ფარგლებიდან ხელდასხმისათვის“ („დიდი სჯულის კანონი“ 1974, II მს. კრების მე-2 კანონი).

III მსოფლიო კრების მამებმა კიდევ უფრო დაბეჯითებით დამოძღვრეს ეკლესიათა მეთაურები, არ დაემორჩილებინათ სხვისი სამწყსო: „ნურც ერთი ეპისკოპოსი ნუ მიიტაცებს სხვა ეპარქიას, რომელიც თავიდანვე და ძველთაგანვე არ ემორჩილებოდა მას და არ იყო მის წინამორბედ საყდრისმპყრობელთა გამგებლობის ქვეშ, ხოლო თუ ვინმე მიიტაცებს სხვის ეპარქიას იძულებით, განთავისუფლებული უნდა იყოს იგი, რათა არ დაირღვეს მამათა კანონები“ (III მსოფლიო კრების მე-8 კანონი). იმავეს წერს და აღნიშნავს სხვა საეკლესიო კანონებიც. თუ ქართული ეკლესია პროზელიტური იყო და მას ძველთაგანვე არ ემორჩილებოდა დასავლეთ საქართველოს, აღმოსავლეთ საქართველოს ერთი ნაწილის, სამხრეთ საქართველოს სამწყსოები, ქართულმა ეკლესიამ კი მიითვისა ისინი, ამით დაურღვევია მსოფლიო საეკლესიო კანონები, კერძოდ, მოციქულთა 35-ე, II მსოფლიო კრების მე-2, III მსოფლიო კრების მე-8, კართაგენის 74-ე და სხვა კანონები, და განა კანონდამრღვევი ეკლესია შეიძლება ყოფილიყო მართალი და მართლმადიდებლური, რომლითაც ამაყობდნენ საქართველოს ეკლესიის წმიდა მამები? ამის თაობაზე შესანიშნავად მიუთითებდა პროკოფი კესარიელი, „რომ ქართველები მართლმადიდებლობის წესებს ყველაზე უკეთ იცავდნენ“. სომეხი იერარქები წერდნენ, რომ ქართველები ამაყობენ თავიანთი სარწმუნოებრივი სიწმიდით და თავიანთი საეკლესიო უპირატესობით.

საქართველოს ეკლესია კი თურმე, „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის“ სიტყვით, არღვევდა უმთავრეს საეკლესიო კანონებს და სხვის იურისდიქციაში იჭრებოდა, ის წერს: „დასავლეთ საქართველოში გაბატონდა ქართული ეკლესია და მღვდელმსახურებაც ქართულ ენაზე სრულდებოდა, რამაც დიდად შეუწყო ხელი დასავლეთ საქართველოში „ქართიზაციის“ პროცესს“ (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, „საქ. სსრ“, 1981 წ., გვ. 61).

ქართული ეკლესიის „გაბატონებამდე“ დასავლეთ საქართველოში, ჩვენი ისტორიკოსების მტკიცებით, თურმე არსებობდა ეგრისისა და აფხაზეთის ეკლესიები, რომლებიც იმყოფებოდნენ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში, ისინი შემდგომ გაერთიანებულან კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაშივე, მაგრამ IX ს-ში მცხეთის საკათალიკოსოს „გაბატონების“ შედეგად კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაუკარგავს მთელი დასავლეთ საქართველოს მომცველი ეს მნიშვნელოვანი სამიტროპოლიტოები და საეპისკოპოსოები.

საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსი წერს: „ეს საეკლესიო გამოყოფა, როგორც ვთქვით, ერთბაშად არ მომხდარა. ჯერ ხორციელდება ეგრის-აფხაზეთის ეკლესიების გაერთიანება, როგორც კონსტანტინოპოლის სამწყვსოში შემაჯავალი ეპარქიისა, რომელსაც სათავეში აფხაზთა კათალიკოსი ედგა (VIII ს-ის ბოლო ან IX ს-ის დასაწყისი); შემდგომ IX ს-ის მანძილზე (საფიქრებელია, უფრო მის პირველ ნახევარშივე) დასავლეთ საქართველოს ეკლესია გამოეყო კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს და მცხეთის ტახტს უერთდება, ხოლო აფხაზთა კათალიკოსი სრულიად საქართველოს კათალიკოსს ექვემდებარება. კონსტანტინოპოლიდან გამოყოფის შემდეგ იწყება ბერძნული კათედრების მოშლა და მათ საპირისპიროდ ქართული საეპისკოპოსო ცენტრების დაარსება“. ეს საეკლესიო რეფორმა, ნ. ბერძენიშვილის ვარაუდით, საბოლოოდ X ს-ში სრულდება (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, თბ., 1973).

„ქართული ეკლესიის კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში რეაქციული შეჭრის“ შესახებ „ნარკვევებში“ წერია: „ქართველები აქედან სდევნიან ბერძნულ ენას, ბერძნულ ვიწრო ეროვნულ კულტურას, შემოაქვთ და ავრცელებენ საკუთარ, ქართულ ენას, ქართულ ღვთისმსახურებას და ქართულ საეკლესიო-სამონასტრო წესებს. ქართულ კულტურას თან მოჰქონდა ქართული პოლიტიკური შეგნება და იდეალი, ასე რომ მცხეთა ჯერ ენობრივად (ეთნიკურ ელემენტებზე დაყრდნობით) შეიჭრა ლიხთ-იმერეთში, ხოლო შემდეგ, როგორც ჩანს, ეს საინტერესო ფორმულა წამოაყენა თავისი ორგანიზაციული გაბატონების დასაფუძნებლად – „ქართლია“ იქ, სადაც მღვდელ-მსახურება ქართულ ენაზეა (მხოლოდ „კვირიელისონი“ შეიძლება ბერძნულად). მირონის კურთხევა „ქართლს“ განეწესება. მაშასადამე, ქართლს ნაკურთხი მირონი სავალდებულოა ყველა იმ ეკლესიისათვის, სადაც მღვდელმსახურება ქართულ ენაზეა. ცხადია, მცხეთის საკათალიკოსოს მხრივ ეს არის კანონიკური საფუძვლების დაცვით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლა ლიხთ-იმერეთის ეკლესიაზე ორგანიზაციულად გაბატონების მიზნით“ (თ. პაპუაშვილი – ადრეფეოდალური ხანის ქართული ლიტერატურა და საისტორიო მწერლობა, წიგნი: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. II, თბ., 1973).

მსგავს ნაკვლევებს ეყრდნობა აფხაზი საეკლესიო სეპარატისტი დ. დბარი და წერს: IX-X სს-ში „აფხაზური ეკლესია და აფხაზური სახელმწიფო ქართველმა აგრესორებმა ქართული ეკლესიის წინამძღოლობით დაიპყრეს და აფხაზური ეკლესია ჩაკლეს“ (Иеромонах Дорофей (Дбар). «Краткий очерк истории Абхазской Православной Церкви», Новый Афон, 2005 г., с.10).

დ. დბარი იმეორებს „ნარკვევებისა“ ქსე-ს შემდეგ მთავარ დასკვნებს: „კონსტანტინოპოლიდან გამოყოფის შემდგომ იწყება ბერძნული კათედრების მოშლა და მათ საპირისპიროდ ქართული საეპისკოპოსო ცენტრების დაარსება“ (ნარკვევ., II, გვ. 427). „დასავლეთ საქართველოში გაბატონდა ქართული ეკლესია და მღვდელმსახურებაც ქართულ ენაზე სრულდებოდა, რამაც ხელი შეუწყო დასავლეთ საქართველოს ქართოზაციის პროცესს“ (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (ქსე), ტ. „საქ. სსრ“, 1981 წ., გვ. 61). – „ეს არის კანონიკური საფუძვლების დაცვით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლა ლიხთ-იმერეთის ეკლესიაზე

ორგანიზაციულად გაბატონების მიზნით“ (საქ. ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, 1973, გვ. 586) და სხვა.

ეს აფხაზი სეპარატისტი სიამოვნებით იმეორებს და თავისი ნაშრომის მთავარ „სამხილად“ წარმოადგენს ჩვენი მეცნიერების „მტკიცებებს“ იმის შესახებ, რომ, თურმე, ქართული ეკლესია შეჭრილა სხვა ეკლესიის (კონსტანტინოპოლის) იურისდიქციაში (დასავლეთ საქართველოში ანუ აფხაზეთში), იქ გაუქმებია ბერძნული კათედრები და დაუარსებია საკუთარი. თითქოსდა, საქართველოს ეკლესიამ ქართული ენა დასავლეთ საქართველოში გაავრცელა IX-X სს-ში, ამასთანავე, განდევნა იქიდან ბერძენი ეპისკოპოსები და თვითონ „გაბატონდა“.

დ. დბარმა ეს საბჭოური სამეცნიერო დოგმა გაავრცელა მთელ მსოფლიოში, კერძოდ, თავდაპირველად ვითომდა „ადაღინა უკანონოდ გაუქმებული ე.წ. აფხაზეთის სამიტროპოლიტო“, შემდეგ კი მისი სახელით მიმართვები გაუგზავნა მსოფლიოს ყველა მართლმადიდებელ ეკლესიას, მოწოდებით, რომ მათ ცნონ „ქართველების მიერ უკანონოდ გაუქმებული აფხაზეთის ავტოკეფალური ეკლესია“. სამწუხაროდ ამ მიმართვებს გამოსმაურებაც მოყვა.

საბჭოთა კავშირის საზღვრების ჩაკეტილობის გამო ბერძნულ სამყაროში და, მათ შორის, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოშიც XX საუკუნის ბოლოსაც არ იცნობდნენ იქამდე სრულიად ახალ საბჭოთა „საისტორიო თეორიას“ ქართული ეკლესიის პროხელიტიზმისა და „მისი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლის შესახებ“ (საბჭოთა ისტორიკოსების სიტყვებია). ცნობილი ბერძენი კანონისტის – მიტროპოლიტ მაქსიმეს 1966 წელს გამოცემული წიგნი „საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია“ არ შეიცავს ცნობებს აღნიშნულთან დაკავშირებით.

შეიძლება დაისვას კითხვა, რა პრობლემები შეექმნება საქართველოს ეკლესიას სამომავლოდ, თუ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო ან უცხოეთის რომელიმე ეკლესია ოფიციალურად აღიარებს აღნიშნულ თეორიას, ქართული ეკლესიის შეჭრის შესახებ იქამდე კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში მყოფ დასავლეთ საქართველოში, ეს თეორია ხომ არ შეუქმნით მათ მყარ სამართლებრივ საფუძველს, რათა სცნონ და აღიარონ სეპარატისტული ეკლესიები აფხაზეთსა და დასავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეებში.

მეორე მხრივ, ეს თეორია იძლევა კარგ საშუალებას და მასზე დაყრდნობით დაინტერესებული მხარეები უკვე აქეზებენ ამ კუთხეთა სეპარატისტ მოაზროვნეებს, რათა დედაეკლესიად აღიარონ არა საქართველოს წმიდა ეკლესია, არამედ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო. აღნიშნული „საეკლესიო თეორია“ ყველაზე უფრო მეტად გაიტანა და გაავრცელა რუსულმა „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიაში“.

არასოდეს, არც ერთ საუკუნეში, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს არ გამოუთქვამს არავითარი თვალსაზრისი ან შენიშვნაც კი დასავლეთ საქართველოს მის ეპარქიებში ქართული ეკლესიის შეჭრის შესახებ. ეს რომ ასე ყოფილიყო, ქართულ-ბერძნული ათასწლოვანი საეკლესიო ურთიერთობების დროს ამის შესახებ ერთხელ მაინც გამოითქმებოდა თუნდაც მცირე შენიშვნა. საქმე ის არის, რომ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში მყოფი ფაზისის სამიტროპოლიტო და მისი ოთხი საეპისკოპოსო, რომლებიც, თითქოსდა, ქართული ეკლესიის მიერ იყვნენ გაუქმებულნი, სინამდვილეში მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ქართველი ერის უძველეს ქვეყანაში, რომელსაც ტრაპიზონის ოლქი ეწოდა. იქამდე კი მას ერქვა „ქალდეა“, „სოფელი მეგრელთა“. იქ ტრაპიზონის ოლქში მდებარე ჭოროხის ანუ ფასისის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობდნენ ფასისის სამიტროპოლიტო და მისი საეპისკოპოსოები – როდოპოლისისა, საისინისა, პეტრონისა და ზიგანასი, როგორც ეს კარგად არის გარკვეული ნ. ადონცის მიერ. კონსტანტინოპოლის იურისდიქციის ჩრდილოეთით მოქცეული მიწა-წყალი ხუფათ-ჭოროხიდან ვიდრე მდინარე ეგრისწყალამდე (ვახტანგ

გორგასლის შემდგომ მდინარე კლისურამდე), და „მცირე საზარეთის მდინარემდე“ (ყუბანამდე) – ძველთაგანვე საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა.

დასავლეთ საქართველო ეკლესიურად ოდესმე კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში რომ ყოფილიყო, ამის შესახებ უთუოდ შემორჩებოდა პირდაპირი ან ირიბი ცნობები თვით ბერძნულ წყაროებშივე, ან რაიმე საყვედურნარევი მინიშნება მაინც იქნებოდა ბერძენი იერარქებისა, ასეთი კი არ არსებობს. მაგალითად, კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი ძალზე თბილ და მეგობრულ წერილებს წერდა აფხაზთა მეფეს გიორგი II-ს X საუკუნის შუა წლებში, როცა საბჭოთა ისტორიკოსების აზრით, მის სამეფოში „ბრძოლა იყო გაჩაღებული კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წინააღმდეგ“, ასე რომ ყოფილიყო, კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი როგორმე მოახერხებდა პროტესტის გაცხადებას აფხაზთა მეფის – გიორგი მეორისადმი (922-957 წწ.), [პატრიარქ მისტიკოსის წერილები გიორგი II-სადმი; გეორგიკა, IV, ნაკვეთი II]; ერთი სიტყვით, წყაროები არ ადასტურებენ საბჭოურ ეპოქაში მიღებულ თვალსაზრისს.

შუა საუკუნეებში, მას შემდეგ რაც კათოლიკე და სხვა მისიონერები საქართველოთი დაინტერესდნენ, მათ, ჩემი მოსაზრებით, შეცდომით, ევროპაში პირველად გაავრცელეს თვალსაზრისი, რომ ისტორიაში ჩაკარგული კოლხეთი მდებარეობდა რიონის რეგიონში. რომ მდ. ფაზისი რიონი იყო. ეს მოსაზრება XIX-XX სს-ში ჩვენშიც დამკვიდრდა, XX ს-ში კი განმტკიცდა თვალსაზრისი, რომ რიონის დაბლობში („ლაზიკაში“) 500-600 წლის მანძილზე კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო ავრცელებდა თავის იურისდიქციას. ეს მოსაზრება ეწინააღმდეგებოდა ქართულ წყაროებს – შესაბამისად ქართულ წყაროებს გამოეცხადა სრული უნდობლობა, რადგანაც მათი ცნობებით დასავლეთ საქართველო მუდამ ქართლის სამეფოსა და ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში იმყოფებოდა.

ეს მოსაზრებანი მთლიანად ეწინააღმდეგებიან რუის-ურბნისის კრების წმიდა მამებისა და სხვა ძველი ქართველი ისტორიკოსების მტკიცებებს. იმდენად სახიფათო სახე მიიღო ამგვარმა მტკიცებებმა, რომ ამ საკითხთან დაკავშირებით იმსჯელა წმიდა სინოდმა და შესაბამისი დადგენილებაც მიიღო.

ზემოთ აღნიშნულ წმიდა სინოდის განჩინებაში დასავლეთ საქართველოს გარდა მასში ნახსენებია საქართველოს სხვა ძირძველი კუთხეები, რომელნიც სადავოდ აქცია ქართიზაციის თეორიამ, მაგალითად კახეთის უმეტესი ნაწილი: უნდა ითქვას, რომ კახეთის უმეტესი ნაწილი, რომელსაც ჰერეთად მიიჩნევენ, როგორც აღინიშნა, ქართიზაციის თეორიის შესაბამისად ალბანეთის საკათალიკოსოს მიაკუთვნეს.

ზოგი ისტორიკოსის თვალსაზრისით წმიდა ნინოს საქმიანობა, თითქოსდა, მიმართული იყო იქითკენ, რომ ჰერეთში მცხოვრები არაქართული მოსახლეობა (ალბანელები) გაექართველებინა. ჩვენი აზრით, ასეთი წარმოდგენა წმიდა ნინოს შესახებ ძალზე უცნაურია.

ამის შესახებ მეცნიერი წერს: სუჯეთისა და კამბეჩოვანის საზღვარზე მდებარე ბოლბუ, თითქოსდა, მეფე მირიანის დროს „ახლადშემოერთებული ქვეყანა იყო, აქ „ალბანელებიც (ჰერები) ცხოვრობდნენ... მათი საბოლოო ასიმილაცია დროის ამბავი იყო“. ანდა, „ჩანს, მირიან მეფის და წმიდა ნინოს ინტენსიური კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა მიმართული იყო ჰერეთში ქართული ქრისტიანობის გავრცელებისაკენ... რომელიც წინააღმდეგობას აწყდებოდა არა მხოლოდ ალბანელთაგან, არამედ სომხებისგანაც“ (დ. მუსხელიშვილი. საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, 2003, გვ. 38).

სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, წმიდა ნინო „ქართველებდა“ არა მარტო ჰერ-ალბანელებს, არამედ, სომხებსაც;

ჩვენი მეცნიერის ამ მოსაზრების საპირისპიროდ, მოვსეს ხორენაცს მთელი მოსახლეობა „კლარჯეთიდან მასქუთებამდე“ (ანუ კასპის ზღვისპირეთში მცხოვრებ ტომ

მასქუთებამდე) – ეთნიკურ ქართველებად მიაჩნია (სადაც იქადაგა წმიდა ნინომ) და არა სომხებად, ანდა ალბანელებად (ჰერებად).

სომხური საისტორიო მწერლობის მამა, სომეხთა ჰეროდოტედ წოდებული, მოვსეს ხორენაცი წერს: „სანატრელი ნუნე წავიდა იქედან, რათა თავისი ადვილგასაგები საუბრით ქართველთა ქვეყნის სხვა კუთხეებიც დაემოძღვრა. გაებდავ და ვიტყვი, რომ ნუნე მოციქული ქალი გახდა. მან იქადაგა სახარება კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარამდე, მასქუთთა საზღვრებამდე, როგორც ამას აგათანგელოზი გვაუწყებს“ (მოვსეს ხორენაცი, „სომხეთის ისტორია“, 1984, გვ. 172).

წმიდა ნინოს სომხები, ანდა თუნდაც ალბანელები (ჩვენი მეცნიერის აზრით – იგივე ჰერები) რომ გაექართველებინა, როგორმე ხორენაცი მიუთითებდა ამის შესახებ, მაგრამ ის სულ სხვა რაიმეს გვაუწყებს. კერძოდ, საზღვრავს ქართველების ეთნიკურ განსახლებას – ესაა კლარჯეთიდან, ვიდრე ალანთა და კასპიის კარამდე და ვიდრე მასქუთთა საზღვრამდე – ამ საზღვრებში, მისი სიტყვიდან გამომდინარე, ქართველები სახლობენ, მათ უქადაგა წმიდა ნინომ; ასე რომ, დარიალის კარამდე მცხოვრები დეალები გაქართველებული ვაინახები კი არ იყვნენ, როგორც წარმოდგენია საბჭოური ეპოქის ისტორიოგრაფიას, არამედ – ქართველები, ასევე მასქუთების ქვეყნამდე, ანუ აღნიშნულ მტკვარ-არაქსის შესართავამდე მცხოვრები ჰერები მ. ხორენაცს ეთნიკურ ქართველებად მიაჩნია და არა ალბანელებად.

ხორენაცი, V ს. ისტორიკოსი, ქართველების საცხოვრის მასქუთების ქვეყნამდე ე.ი. მტკვარ-არაქსის შესართავამდე და კასპიის ზღვისპირამდე მიუთითებს, ხოლო მის საპირისპიროდ, ქართველ მეცნიერს ბოლბეც ალბანელების ქალაქად მიაჩნია.

ხორენაცისაგან განსხვავებით, ქართველი მეცნიერი ფიქრობს, რომ წმიდა ნინოს „პროზელიტიზმის სიმბოლო“ აღუმართავს ახლადშემოერთებულ ალბანურ ქალაქ ბოდისში (ე.ი. სადაც უჯარმა – ბოდბეში) და წერს: „მგონია ასე უნდა გავიგოთ წმიდა ნინოს გადაწყვეტილება, რომ ჯვარი – ქრისტიანული პროზელიტიზმის სიმბოლო – დროებით „აღიმართოს იგი უჯარმას ქალაქსა და დაბა ბოდისი არა წინ აღუდგეს ქალაქსა მას მეფეთასა, რამეთუ ერისა სიმრავლე არს მუნ“ (დ. მუსხელიშვილი. საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, 2003, გვ. 38).

ასე იქცა – ჩვენი მეცნიერის სიტყვით – „ორი ფაქტობრივად ეთნიკურად ერთმანეთისაგან განსხვავებული ქვეყანა ერთ კულტურულ ერთეულად“ ანუ განხორციელდა ალბანელების „ქართიზაცია“.

აქედან ჩანს, რომ საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსების აზრით, წმიდა ნინო ქართლის გარდა, ალბანეთშიც მოღვაწეობდა და მან ალბანეთის ქვეყნის ერთი ნაწილი ქართულ ეკლესიას შემოუერთა.

ბოდბის მიჩნევა არა ქართლის, არამედ ალბანეთის ქალაქად, ქართულ წყაროებს ეწინააღმდეგება.

წმიდა ნინო ქართველთა განმანათლებელია და არა ალბანელებისა. ჯვარი არ არის პროზელიტიზმის სიმბოლო, როგორც ისტორიკოსი წერს. საქართველოს ეკლესიას ჯვარი პროზელიტური მიზნით არასოდეს გამოუყენებია, მით უმეტეს, არაქართული ტომების „ასიმილაცია-გაქართველების“ მიზნით; ასეთი მოსაზრება უსაფუძვლოა, იგი არ ეყრდნობა წყაროებს.

XX ს-ში ჩამოყალიბებულ, ამჟამად გავრცელებული უმართებულო თვალსაზრისს, თითქოსდა, ბოდბე, საგარეჯო, საინგილო და შირაქი ისტორიულად ალბანეთში შედიოდა, შედეგად მოჰყვა დაინტერესებული მხარეების გააქტიურება.

შესაბამისად, ალბანეთის საკათალიკოსოს რუკებზეც (IV-VI სს.) ბოდბე და მისი მიმდებარე მიწები (იორ-ალაზნის შესართავამდე) ალბანეთის საკათალიკოსოს ტერიტორიადაა წარმოდგენილი:

„პრავოსლავნაია ენციკლოპედია“ რუკაზე „ალბანეთის საკათალიკოსო“ და შესაბამის სტატიებში ქართლის სამეფოს ტერიტორიის ვრცელი ნაწილი თელავიდან იორ-ალაზნის შესართავამდე ალბანეთის (ე.ი. აზერბაიჯანის) ისტორიულ ტერიტორიადაა წარმოდგენილი (რადგანაც, ალბანეთის კულტურულ და ტერიტორიულ მემკვიდრედ აზერბაიჯანი მიიჩნევა).

როგორც უკვე აღინიშნა, ეს მოსაზრებანი მთლიანად ეწინააღმდეგებიან რუის-ურბნისის კრების წმიდა მამებისა და სხვა ძველი ქართველი ისტორიკოსების მტკიცებებს. იმდენად სახიფათო სახე მიიღო ამგვარმა მტკიცებებმა, რომ ამ საკითხთან დაკავშირებით იმსჯელა წმიდა სინოდმა და შესაბამისი დადგენილებაც მიიღო. ამასთანავე წყაროებისა და შესაბამისი კვლევების გულდასმითი და მიუკერძოებელი ანალიზი და კვლევები, რომელიც ქვემოთაა მოცემული, სრულ უფლებას გვაძლევს განვაცხადოთ, რომ მთლიანად მართლდება ძველი საეკლესიო სწავლება აღნიშნულ საკითხზე.

თავი I

წყაროები

ჩვენში დამკვიდრებული თვალსაზრისით ფაზისი ერქვა მდ. რიონს და ლაზიკის უმეტესი ნაწილი მის დაბლობში მდებარეობდა (შესაბამისად, აქვე, დასავლეთ საქართველოში, მდებარეობდა კონსტანტინოპოლის იურისდიქციის ქვეშ მყოფი ეპარქიები). ამ მოსაზრების დამამტკიცებელ წყაროებად უთითებენ სტრაბონის, პროკოფი კესარიელისა და სხვათა ნაშრომებს. ჩვენ ქვემოთ გამოწვლილვით ვიხილავთ ამ წყაროებს, და ვამტკიცებთ, რომ სტრაბონისა და სხვათა მიხედვით კოლხეთი და ლაზიკა მდებარეობდა იბერიის ანუ ქართლის სამეფოს სამხრეთ-დასავლეთით, ქართველთა ისტორიულ მიწა-წყალზე ჭოროხის ხეობიდან ტრაპეზუნტის მიმართულებით. ქვემოთ მოცემული არის წყაროთა განხილვა.

სტრაბონი კოლხეთის შესახებ

კოლხიდა იბერიის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარეობდა

თ. ყაუხჩიშვილი თავის წიგნში „სტრაბონის გეოგრაფია“ (1957) წერს: სტრაბონის ცნობით, „კოლხები მოხსენებულნი არიან არა იბერია-ალბანიის გაყოლებაზე, არამედ უფრო სამხრეთით – არმენიის გასწვრივ“ (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია“, 1957, გვ. 21).

ამავე მოსაზრებას, რომ კოლხები ცხოვრობენ არმენიელების გასწვრივ და არა იბერიისა, სტრაბონი სხვაგანაც იმეორებს. თ. ყაუხჩიშვილი წერს (იქვე, გვ. 21) – „ეურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ იბერიელები და ალბანელები კოლხებს ზემოთ მცხოვრებლებად არიან გამოცხადებული“ (სტრაბ. VI, 4, 2).

აქედან ჩანს, რომ კოლხეთი – იბერიის სამხრეთით (სამხრეთ-დასავლეთით) მდებარეობდა. მართლაც, ის (სტრაბონის ცნობითვე) მოიცავდა ტრაპეზუნტის რეგიონს მიმართულს ჭოროხის ხეობისაკენ.

სტრაბონი თავის თხზულებაში, დაბეჯითებით და რამდენჯერმე, იმიტომ უთითებს მდინარე ფასისის სათავეს არმენიასთან სიახლოვის შესახებ, რომ მას ფასისად მიაჩნია მდ. ჭოროხი. მხოლოდ ასეთი განლაგების შემთხვევაში აღმოჩნდება კოლხეთი იბერიის სამხრეთ-დასავლეთით, ხოლო იბერია კი მის „ზემოთ“.

თ. ყაუხჩიშვილი კვლავ უბრუნდება ამ საკითხს და წერს: „სტრაბონის მეორე რიგის ცნობებში კოლხიდა ისეა განსაზღვრული, რომ ის აღმოსავლეთითაა კაპადოკიისაგან, ერთ ხაზზეა არმენიასთან და იბერია და ალბანია მასზე უფრო ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარეობენ“ (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957, გვ. 283).

აშკარაა, რომ სტრაბონის ამ ცნობების მიხედვით კოლხიდა მდებარეობდა არა „იბერიის გასწვრივ“ ე.ი. დასავლეთ საქართველოში, არამედ „არმენიის გასწვრივ“ ტრაპეზუნტ-ჭოროხის რეგიონში, ანუ ისტორიული საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში. რადგანაც კაპადოკიასთან კავშირშიც ახსენებს სტრაბონი კოლხეთს, ჩანს, მისი ერთი ნაწილი ტრაპეზუნტის დასავლეთითაც მდებარეობდა.

კოლხიდის სანაპირო

მართლაც, სტრაბონის ცნობით, კოლხიდის „სანაპირო ვრცელდება პიტიუნტიდან ტრაპეზუნტამდე“ (იქვე, თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბ. გეოგრაფია, გვ. 283).

პიტიუნტის ადგილმდებარეობა დღემდე სადავოა. კერძოდ, ნ. აღონცი და პ. ინგოროყვა პიტიუნტს (პიტიას) ათავსებდნენ რიზესთან ახლოს პუნქტ ოფთან. სხვა მოსაზრებებით კი, აქ იგულისხმება აფხაზეთის ბიჭვინთა. ზემოთ აღნიშნულიდან, რომ კოლხიდა – არმენიის გასწვრივაა, „ერთ ხაზზე არმენიასთან“, უფრო სავარაუდოა, რომ სტრაბონის პიტიუნტი იყო ოფ-რიზეს რეგიონში.

კოლხიდის გასწვრივ „ერთ ხაზზე“ – არმენია

სტრაბონის ცნობებიდან ჩანს, რომ კოლხიდას გვერდით, „ერთ ხაზზე არმენიასთან“, მის გასწვრივ აღმოსავლეთით მდებარეობდა არმენია და არა იბერია. მაგალითად, იაზონმა კოლხეთის შემდეგ ილაშქრა არმენიასა და მიდიაში. რატომ? იმიტომ, რომ კოლხების უშუალო, გასწვრივი მეზობლები იყვნენ არმენიელები და მის შემდეგ მიდიელები. ამიტომაც წერს სტრაბონი შემდეგს – „ძველი ხალხები შუა ზღვაში კი არ ცურავდნენ, არამედ ნაპირნაპირ, როგორც იაზონი, რომელმაც დასტოვა ხომალდი, როდესაც კოლხებიდან მოდიოდა და არმენიასა და მიდიამდე ხმელეთით ილაშქრა“ (სტრაბონი, I, 3, 2. იქვე, თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 74).

„იბერები დასახლდნენ კოლხიდის ზემოთ არაქსთან“

სტრაბონის თვალსაზრისით, კავკასიაში იბერები გადმოსახლდნენ „დასავლეთის იბერიიდან“ ანუ ესპანეთიდან, და ისინი დასახლდნენ არა კოლხიდის გასწვრივ მდებარე ადგილებში, არამედ – კოლხიდის ზემოთ, არაქსთან და მის იქით: „დასავლეთის იბერთა ნაწილი გადასახლდა პონტოსა და კოლხიდის ზემოთ მდებარე ადგილებში (იბერები, აპოლიდორეს მტკიცების თანახმად, არმენიას ესაზღვრებიან არაქსით, უფრო კი მტკვრით და მოსხური მთებით). ეგვიპტელთა ნაწილი ეთიოპიასა და კოლხებში გადასახლდა“ (სტრაბონი, I, 3, 21. თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 81). მაშასადამე, აქაც, იბერები კოლხიდის ზემოთ ცხოვრობენ მდ. არაქსის მიმართულებით. მაშასადამე, კოლხეთს სტრაბონი არ უწოდებს დასავლეთ საქართველოს, რადგანაც დასავლეთ საქართველოს „ზემოთ“ არაა მდ. არაქსი!

კოლხიდა სამსუნთანაა

სტრაბონი სხვაგან წერს: „ამისოდან აღმოსავლეთისაკენ ჯერ შეგვხვდება კოლხიდა“ (სტრაბ. II, 1, 3), მაშასადამე, კოლხეთი – ქალაქ ამისოს აღმოსავლეთ მხარესაა. ქ. ამისო, ამჟამად, იწოდება სამსუნად, ასე განიმარტება – „ამისო – ქალაქი პონტოში, ესლანდელი სამსუნი“ (თ. ყაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 270). მაშასადამე, კოლხიდა სამსუნთანაა, ე.ი. ტრაპეზუნტის მხარეს.

არმენია და კოლხიდა ერთმანეთის გასწვრივაა

როცა იბერიაზე საუბრობს სტრაბონი, ხშირად ასახელებს დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში მცხოვრებ ტომებს – აქველებს, ზიგებს, ჰენიოხებს და სხვებს (სტრაბონი, II, 5, 31), მაგრამ კოლხიდის გასწვრივ, „ერთ ხაზზე“, ყოველთვის არმენიას ასახელებს, მაგალითად წერს – „ჰირკანიის ზღვასა და პონტოს შორის არის დიდი ნაწილი არმენიისა, კოლხიდა და მთელი კაპადოკია ევქსინის პონტომდე და ტიბარენტა ტომებამდე“ (სტრაბ. II, 5, 31). კოლხეთის ჩრდილოეთით საზღვრავს ზიგებს, აქველებს, ჰენიოხებს და სხვებს.

სტრაბონმა, ცხადია, კარგად იცის რას წერს, მაგალითად, იქვე მიუთითებს გეოგრაფიული „პარალელების“ შესახებ – „ერატოსტენეს მიხედვით ეს პარალელი გადის კარიაზე“ (II, 5, 39) ანდა „ცოტა ჩრდილოეთით არის პარალელი, რომელიც გადის ლისიმაქიაზე“ (II, 5, 40) და სხვა.

„კოლხიდის ზემოთ მცხოვრები ალბანები და იბერები“

იბერების გასწვრივ (დასავლეთით) ჰენიოსები, სვანები და სხვა ტომები ცხოვრობენ, ხოლო კოლხების გასწვრივ (აღმოსავლეთით) კი არმენიელები. მაშასადამე, კოლხების ქართული ტომი ცხოვრობდა კაპადოკიელებისა და არმენიელების გვერდით.

სტრაბონი კიდევ ერთხელ უბრუნდება საკითხს, რომ იბერები არა კოლხების გვერდით, არამედ მათ მაღლა ცხოვრობენ და წერს: „არმენიელები და კოლხიდის ზემოთ მცხოვრები ალბანებიცა და იბერებიც, საჭიროებენ მხოლოდ მმართველთა ყოლას და კარგად მორჩილებენ მას“ (სტრაბ. VI, 4, 2). მაშასადამე, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ სტრაბონისთვის კოლხეთი ერქვა არა დასავლეთ საქართველოს არამედ იბერიის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე მიწა-წყალს, ამიტომ ის „კოლხიდის ზემოთ“ იყო მოქცეული.

კოლხიდა ტრაპეზუნტანაა

სხვა ადგილას კი სტრაბონი მიუთითებს, რომ კოლხეთი – ტრაპეზუნტან მდებარეობდა – ის წერს: „ტავრების მთიანეთში არის მთა ტრაპეზუნტი, თანამოსახელე იმ ქალაქისა, რომელიც მდებარეობს ტიბარანიასა და კოლხიდასთან“ (სტრაბ. VII, 4, 3).

კუნძულები კოლხიდის სანაპიროს გასწვრივ

დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში, როგორც ცნობილია არ არის კუნძულები, მაგრამ სტრაბონის ცნობით კოლხიდის სანაპიროს გასწვრივ კუნძულები იყო, ისინი კი იმით იყო ცნობილი, თითქოსდა, აქ მოკლა მედეამ თავისი ძმა – „მთელი სანაპიროს გასწვრივ არის აფსირტიდის კუნძულები, რომლებთანაც მედეამ მოკლა თავისი ძმა აფსირტი, რომელიც დაედევნა მედეას“ (სტრაბ. VII, 5, 5). მაშასადამე, ეს სანაპირო ტრაპეზუნტის მხარეს მდებარეობდა.

იაზონის ლაშქრობა არმენიაში

სტრაბონის აზრით, იაზონმა ილაშქრა არმენიაშიც და წერს: „იაზონის ლაშქრობას მოწმობენ იაზონის ტაძრები, მაგალითად აბდერაში, იაზონის ტაძარი, პარმენიონის მიერ აგებული“ (სტრაბ. XI, თავი 14, 12). არმენიაში იაზონის თანამგზავრების პატივსაცემადაც აუგიათ ტაძრები.

საერთოდ, სტრაბონის თვალსაზრისით, არმენიელები იაზონის ლაშქრობის შემდეგაა ჩამოყალიბებული, ის წერს: „ძველი ისტორია ამ ხალხის ასეთია: არმენოსმა არმენიონიდან, თესალიის ქალაქიდან, რომელიც მდებარეობს ფერასა და ლარისას შორის, ილაშქრა იაზონთან ერთად არმენიაში... ვინც არმენოსთან ერთად იყვნენ, ზოგი დასახლდნენ აკილისენეში, რომელიც უწინ სოფენების გამგებლობაში იყო, ზოგიც სისპირიტისში კალაქენემდე და აღიაბენემდე არმენიის საზღვრებს გარეთ. ამბობენ, რომ ტანსაცმელი არმენიელებს თესალიური აქვთ... ხოლო თესალიელები გრძელ ტანსაცმელს ატარებენ, რადგან ელინთა შორის ყველაზე უფრო ჩრდილო და სუსხიან ადგილებში ცხოვრობენ“ (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 194).

მიდიელები – მედეას შთამომავლები

სტრახონის აზრით არმენიელები და მიდიელები არიან მედეასა და იაზონის შთამომავლები. საერთოდ სტრახონი მიიჩნევს, რომ მედეა იყო არა გენეტიკური კოლხი (ე.ი. არა ეგვიპტელთა ჩამომავალი), არამედ თესალიელი, ისევე, როგორც იაზონი იყო თესალიელი. თესალიელები კი სტრახონს მიაჩნია ელინებად, ამის შესახებ წერს – „ყოველივე ამის მიხედვით ამსგავსებენ მიდიელებსა და არმენიელებს, რომელთაც რაღაცა ნათესაობა აქვთ თესალიელებთან და მათთან ვინც იაზონისა და მედეას ჩამომავლები არიან“ (სტრახონი XI, თავი 14, 14).

ქართველები არმენიელთა მიერ დაპყრობილ იბერიაში

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ იმუამინდელი პოლიტიკური ვითარების გამო, ტიბარენებიც და ქაღდებიც (ჭანები), არაქსზე მცხოვრები იბერებიც არმენიის პოლიტიკურ-კულტურული გავლენის სფეროში იყვნენ მოქცეულნი, იმის გამო, რომ არმენიამ იბერიისაგან მიიტაცა მიწა-წყალი.

სტრახონი წერს: „მოგვითხრობენ, რომ წარსულში არმენიის პატარა ქვეყანა გაფართოვდა არტაქსიასა და ზარიადრიას ომების შედეგად. ისინი იყვნენ ანტიოქ დიდის მხედართმთავრები, მისი დამარცხების შემდეგ კი მეფეები გახდნენ. მათ ერთად გააფართოვეს თავიანთი სამფლობელო, ჩამოაჭრეს რა ირგვლივ მცხოვრებ ხალხებს ოლქები. კერძოდ, იბერებისაგან მიიტაცეს პარიადრეს მთისწინეთი, ხორძენე და გოგარენე, რომელიც კირის მეორე მხარესაა, ხალიბებს და მოსინიკებს ჩამოაჭრეს კარენიტი და ქსერქსენე, მცირე არმენიის მოსაზღვრე ნაწილები“ (სტრახონი, გეოგრაფია, XI, 14, 5). ამ ჩამორთმეულ (უკვე არმენიაში შემავალ) მიწებზე მცხოვრებ ქართულ ტომებს, ალბათ გარკვეულწილად უკვე არმენიზებული, სტრახონი პოლიტიკურ სომხებად მიიჩნევდა.

იაზონი არაქსთან

არმენიაში იაზონმა, სტრახონის ცნობით, არაქსის წყალს გაუჭრა ახალი კალაპოტი, რითაც მუდმივი დატბორვისაგან იხსნა ვრცელი დაბლობი (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრახონის გეოგრაფია, გვ. 194).

ფაზისი – „არმენიის მდინარეა“

ასევე, სტრახონისათვის ჭოროხი – ფაზისი – არმენიის მდინარეა, არმენიის მდინარეა ლიკოსიც. ამიტომაც წერს – „ქვეყანაში (არმენიაში) ბევრი მდინარეა, განსაკუთრებით ცნობილია ფაზისი და ლიკოსი“ (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრახონის გეოგრაფია, გვ. 190).

ფაზისი არმენიის მდინარედ მიიჩნევა სტრახონის მიერ (სტრახ. XI, თავი 14, 7). ამ ცნობიდან კი აშკარაა, რომ ფაზისი არაა სტრახონისთვის დასავლეთ საქართველოს მდინარე. ასე, რომ არ იყოს, მაშინ დასავლეთ საქართველო არმენიის ნაწილად ჩაითვლება, რაც ცხადი უზუსტობაა. ფაზისი არმენიის მდინარედ იმიტომ მიიჩნევა სტრახონის მიერ, რომ ჭოროხი მოიაზრება ფაზისის ქვეშ. ამიტომაც, კიდევ რამდენჯერმე ამბობს სტრახონი, რომ „ფაზისის სათავე არმენიაშია“. (XI, 2, 17).

სტრახონის ეს ცნობები ასე უნდა განიმარტოს: მას შემდეგ, რაც არმენიამ, სტრახონისავე ცნობით, იბერიას წაართვა ვრცელი ოლქები – პარიადრეს კალთები, ხორძენე და გოგარენა, ცხადია, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მრავალი გეოგრაფიული პუნქტი და მდინარე აღმოჩნდა არმენიის ხელში. ამიტომაც, როგორც ითქვა, სტრახონის ცნობით – სათავე სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მდინარე ფაზისისა (ე.ი. ჭოროხი) მოექცა არმენიაში და შესაბამისად ამ არმენიიდან იღებდა ის სათავეს (სტრახ. XI, 2, 17).

ერთ რეგიონში მდებარე – ტრაპეზუნტი, ფარნაკია, მცირე არმენია, სკიდისე, კოლხიდის ზემოთ მდებარე მოსხური მთები, პარიადრე, თემისკირა, სადენე, ეფესო, სმირნა, კვიმე და მირინა

სტრაბონის სხვა ცნობებიც უფრო გასაგები ხდება იმ შემთხვევაში, თუ კოლხიდის მიწა-წყლად განვიხილავთ ტერიტორიას ტრაპეზუნტს და ჭოროხს შუა. მაგალითად, სტრაბონი წერს: „ტრაპეზუნტისა და ფარნაკიის ზემოთ ცხოვრობენ ტიბარენები, ქაღდები და სანები, რომელთაც უწინ უწოდებდნენ მაკრონებს, აქვეა მცირე არმენია, ამ ადგილების ახლოს ცხოვრობენ აპაიტები, უწინდელი კერკიტები. ამ ადგილებზე გადაჭიმულია სკიდისე, კლდოვანი მთა, რომელიც უერთდება მოსხურ მთებს, რომლებიც კოლხიდის ზემოთ მდებარეობენ. სკიდისეს მწვერვალები უჭირავთ ჰეპტაკომიტებს. პარიადრე – სადენესა და თემისკირასთან მდებარე ადგილებიდან მცირე არმენიამდე ვრცელდება და ჰქმნის პონტოს აღმოსავლეთ ნაპირს. ყველა ამ მთებში მოსახლენი სრულად ველურები არიან, ხოლო აღმატებიან სხვებს ჰეპტაკომიტები... ძველები მათ მოსინიკებს უწოდებდნენ... ესხანდელი ქაღდები ძველად ხალიბებად იწოდებოდნენ. ამათ შორის მდებარეობს ფარნაკია... საერთოდ ამ ადგილებში სანაპირო მეტისმეტად ვიწროა, რადგანაც იქვე აღმართულია ლითონებით სავსე და ტყიანი მთები... უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ადამიანებს უწინ ერქვათ ალიბები, ხალიბების ნაცვლად... ჰომეროსი ალიძონებს უწოდებს ხალიბებს. ზოგნი წერენ ალაძონებს, ზოგნი კი ამაძონებს... ამბობენ, რომ ამ მიდამოებში ზოგი ამაძონების თანამოსახელე ქალაქია, როგორც მაგალითად ეფესო, სმირნა, კვიმე და მირინა“ (სტრაბ. XII, თავი 3, 18-21).

მაშასადამე, თემისკირადან (თანამედროვე თერმედან) და ორდუდან (თანამედროვე ფარნადან) თანამედროვე ერზრუმის (არზრუმი) მიმართულებით – ტრაპეზუნტის ზემოთ (ე.ი. კოლხეთში) ცხოვრობდნენ ქაღდები, ტიბარენები, სანები (მაკრონები), აპაიტები ანუ კერკიტები, მოსინიკები. ამ მთიანეთის წინ სანაპირო კი ვიწროა. აქედან ნათელია, რომ საუბარი შეეხება არა დასავლეთ საქართველოს არამედ მდ. კელკიტსა და ჭოროხს შორის მოქცეულ რეგიონს.

მოსხური მთები მდებარეობდნენ არა იმერეთში (როგორც ამჟამად მიიჩნევა), არამედ არზრუმის მიმართულებით – ნ. ხაზარაძის კვლევით.

სტრაბონის ცნობით, კოლხიდის სანაპირო ზღვის დონეზე კი არაა გადაშლილი (როგორც, მაგალითად, დასავლეთ საქართველოში), არამედ მაღალი მთიანეთია და ზემოდან დაჰყურებს კოლხეთს, მის ზემოთ მდებარეობს: „კოლხიდის მაღლა ძევს“ (სტრაბ, XII, 3, 17).

ეს ცნობა, რომ კოლხიდის სანაპირო მაღალი მთიანეთია, მინიშნებაა იმისა, რომ სტრაბონი კოლხიდის ქვეშ გულისხმობდა არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ ჭოროხის დასავლეთით მდებარე გონიო-ტრაპეზუნტის რეგიონს, სადაც მართლაც ზღვის სანაპიროს უშუალოდ ემიჯნება მაღალი მთიანეთი.

ტიბარენები, სანები (მაკრონები), აპაიტები (კერკიტები)

ჰეპტაკომიტები (მოსინიკები) და ქაღდები (ხალიბები)

იმავეს წერს სტრაბონი სხვაგანაც – „ფარნაკიისა და ტრაპეზუნტის მახლობლად მდებარე ადგილებს ზემოთ არიან ტიბარენები და ქაღდები ვიდრე მცირე არმენიამდე. ეს კი საკმარისად მდიდარი ქვეყანაა. მას განაგებდნენ თავისი დინასტიები. ესენი ხან ემეგობრებიან დანარჩენ არმენიელებს, ხან დამოუკიდებლად მოქმედებენ“. ამ არმენიელების „ქვეშევრდომები იყვნენ ქაღდები და ტიბარენები, ისე, რომ ტრაპეზუნტამდე ვრცელდება მათი ხელისუფლება“.

მაშასადამე, ტრაპეზუნტისა და ფარნაკიის მახლობლად ცხოვრობენ კოლხიდის ტომები ტიბარენები და ქაღდები, მათ მცირე არმენია ესაზღვრებათ, მაგრამ პოლიტიკურად არმენიელების ხელქვეითები არიან, რადგანაც არმენიელების ხელისუფლება ტრაპეზუნტამდე და ფარნაკიამდე ვრცელდება – სტრაბონის ცნობით (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 212).

მითრიდატე ევპატორი

მითრიდატე ევპატორმა არმენიელებს ჩამოართვა ამ ადგილების, ე.ი. კოლხიდის, მმართველობა და „ის გახდა კოლხიდისა და ყველა ამათი ბატონი“ (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 212), „ყველა ესენი“ კი ქაღდები და სხვა ნახსენები ტომებია.

ქალაქი ფარნაკია – პონტოში მდებარეობდა, ტრაპეზუნტის მახლობლად. „კოლხიდა და ყველა ესენი“ მითრიდატესათვის დაუთმია ანტიპატროს სისიდეც ძეს, მას ლატიშვი მიიხნევს მცირე არმენიის მეფედ (იქვე, გვ. 235).

აღწერილია კოლხეთის ეს ადგილები და ქალაქები, რომელთაგან ზოგიერთი იყო „დიდი არმენიის საზღვარზე“ (იქვე, გვ. 212), მაგალითად, ასეთია ქალაქი სინორია. ძირითადად ესაა პარიადრეს კალთები, დადარული ციცაბო ხეობებით – ვფიქრობ, და ცხადია – ესაა პონტოს მთიანეთი და არა დასავლეთ საქართველო. აქ გამოიქცა პომპეუსისაგან დევნილი მითრიდატე, აქვე დაიპყრო დასტირასთან აკილისენეს წყალუხვი მთა, ევფრატის მახლობლად რომელიც აკილისენეს მცირე არმენიისაგან ჰყოფდა, ბოლოს ის იძულებული გახდა დაეტოვებინა თავისი სადგომი აკილისენეში და გაქცეულიყო ზღვის მიმართულებით, ჯერ ის გადალახავდა მიმდგომ მთებს, შესაბამისად ჩავიდოდა ჭოროხის ხეობაში ე.ი. კოლხეთში, იქიდან ის გადასულა ბოსფორში „პომპეუსმა ამ ადგილებთან მცირე არმენიაში ააშენა ქალაქი ნიკოპოლისი“ (იქვე, გვ. 213).

პითოდოროსი – პოლემონისა და არქელაეს ქვრივი

„ტიბარენები და ქაღდები კოლხიდამდე, ფარნაკიამდე და ტრაპეზუნტამდე უპყრია პითოდოროსს“ ჭკვიან ქალს, პითოდორე ტრაელის ასულს, პოლემონის მეუღლეყოფილს, რომლისგანაც მიიღო ტახტი. მისი შვილი დააყენეს დიდი არმენიის ბასილევსად. შემდეგ მითხოვდა მცირე არმენიის მმართველ არქელაეს და დაქვრივდა. მას უპყრია ასევე თემისკირასთან, პარიადრესთან მდებარე ადგილები, კაბეირა ამასიასთან, სადაც იღვა მითრიდატეს სასახლე – ასე გადმოგვცემს სტრაბონი. ასე, რომ აქ არაფერია ნათქვამი დასავლეთ საქართველოს შესახებ, მისი მსჯელობა შეეხება ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტიბარენებიდან ტრაპეზუნტამდე, ანუ კოლხეთს.

რით არის ყოველივე ეს სტრაბონის აღწერილობა, ჩვენთვის საინტერესო? საქმე ეხება დასავლეთ საქართველოში საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციას, ასევე „ქართლის ცხოვრების“ ვითარცა საისტორიო წყაროს ავტორიტეტს.

„ქართლის ცხოვრების“ ავტორიტეტს სტრაბონის ცნობები ამტკიცებს

ამჟამინდელი ისტორიოგრაფიის მიერ „ქართლის ცხოვრების“ ვითარცა წყაროს ავტორიტეტი დასავლეთ საქართველოს მიმართ მთლიანად უგულებელყოფილია. მიუხედავად იმისა, რომ ქართლის ცხოვრება დაბეჭდვით მოგვითხრობს ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში დასავლეთ საქართველოს უეჭველი ყოფნის შესახებ, აზონ-ფარნავაზის ხანიდანვე, მაინც მტკიცედ მიიხნევა, რომ ვთქვათ ფარნავაზი იყო მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე. მით უფრო უგულებელყოფილია მისი შემდგომი მეფეების ძალაუფლება დასავლეთ საქართველოზე. შესაბამისად შეითხზა უსაფუძვლო,

სრულიად ახალი ისტორია დასავლეთ საქართველოში კოლხეთის სახელმწიფოს არსებობის შესახებ. ამ ახალ ისტორიას აფუძნებენ ძირითადად სტრაბონისა და პროკოფი კესარიელის ცნობებზე. სინამდვილეში კი, თუ ამ წყაროებს ძალას არ დავატანთ, წავიკითხავთ სწორედ იმას, რაც უწერიათ ამ ავტორებს (სტრაბონს, პროკოფის და სხვებს) კარგად დავინახავთ, რომ დასავლეთ საქართველო არის სულ სხვა ქვეყანა, ხოლო სტრაბონისა და პროკოფის კოლხეთ-ლაზიკა სულ სხვა ქვეყანა. ერთი მდებარეობდა იბერიის გასწვრივ დასავლეთით, მეორე კი იბერიის სამხრეთ-დასავლეთით, თუმცა ისტორიული საქართველოს ეს ორივე მხარე ქართველი ხალხით, ქართული ტომებით იყო დასახლებული.

კოლხეთის აღმოსავლეთით მდებარეობდა არმენია და არა იბერია. მხოლოდ ძალდატანებით იქნა მიღებული თვალსაზრისი, თითქოსდა, სტრაბონის ფაზისი არის რიონი, მაშინ, როცა სტრაბონი ფასისის თითქმის ყოველი ხსენების დროს არმენიას ახსენებს, რადგანაც მისი სათავე (ე.ი. ჭოროხის და არა რიონის სათავე) არმენიის მიერ იყო დაპყრობილი სტრაბონის დროს.

ფაზისის სათავე არმენიაშია

არმენიის „ქვეყანაში ბევრი მდინარეა, განსაკუთრებით ცნობილია ფაზისი და ლიკოსი“ (სტრაბონის გეოგრაფია, იქვე, გვ. 190), „ფაზისი, დიდი მდინარე, რომელსაც სათავე არმენიიდან აქვს“ (იქვე, გვ. 123).

ფაზისის სათავე არმენიაშია – „სათავე არმენიიდან აქვს, რომელიც ღებულობს გლავეკოსსა და ჰიპოსს, მახლობელი მთებიდან გამომდინარეთ“ (იქვე, გვ. 123). ესაა ერთი მთლიანი უწყვეტი წინადადება სტრაბონისა, ანუ არმენიის მთებიდან გამოდის არა მარტო ფაზისი, არამედ იქვე, ანუ არმენიის მთების მახლობლად გამოედინება გლავეკოსი და ჰიპოსი.

ცხენისწყლის სათავეც არმენიაშია?

ფაზისის სათავე არმენიაშია – „სათავე არმენიიდან აქვს, რომელიც ღებულობს გლავეკოსსა და ჰიპოსს, მახლობელი მთებიდან გამომდინარეთ“ (იქვე, გვ. 123).

ჩვენში გავრცელებული აზრით გლავეკოსი არის ყვირილა (იქვე, გვ. 275), ხოლო ჰიპოსი – ცხენისწყალი (იქვე, გვ. 301). სტრაბონის ცნობით, გლავეკოსისა და ჰიპოსის სათავეები არმენიის მთების მახლობელადაა, თუ ეს ასეა, ანუ მაშინ ცხენისწყლისა (ჰიპოსის) და ყვირილას (გლავეკოსის) სათავეებიც არმენიის მახლობელ მთებში უნდა ვეძიოთ. მაგრამ ჩანს, რომ გლავეკოსი და ჰიპოსი არიან ფაზისის ანუ ჭოროხის შენაკადები, რომელთა სათავეები არიან სპერ-არსიანის მთებში, რომელთა მახლობელი მიწა-წყალი მართლაც შედიოდა არმენიაში, რადგანაც იბერიისაგან იყო მიტაცებული.

სარაპანა სხვაა, შორაპანი კი სხვა

სტრაბონი არ ახსენებს სიტყვა „შორაპანს“, ის სარაპანას შესახებ წერს, მაგრამ ქართველი მთარგმნელები მას შორაპანს უწოდებენ: „ფაზისზე აღმა ცურვა შეიძლება შორაპანამდე, ამ სიმაგრეს შეუძლია დაიტოს მთელი ქალაქის მოსახლეობა“ (იქვე, გვ. 123). გ. გრიგოლიას კვლევით, შორაპანი ანუ სარაპანა არის სპარსული სიტყვა და ნიშნავს მნიშვნელოვან გზაზე მდებარე მგზავრებისათვის განკუთვნილ მოსასვენებელს, ეს შეიძლება იყოს რაიმე სიმაგრე, ქალაქი ან პუნქტი შესაბამისი დასასვენებელი ადგილებით და საწყობებით. ასეთი სარაპანები კი საერთაშორისო გზებზე მრავალი იყო, დაშორებულნი ერთმანეთისაგან „ერთი დღის გზით“ (20-30 კმ-ით).

საერთოდ კი სტრაბონის „სარაპანა“, თუ ის ქართულად გამოითქმოდა როგორც „შორაპანი“, არ უნდა ვეძიოთ მაინცდამაინც ზესტაფონის შორაპანთან. ასეთი პუნქტი, როგორც ითქვა მრავალი შეიძლება ყოფილიყო. სტრაბონის დროს ერთი ასეთი „სარაპანა“ ყოფილა ფაზისზე (ჭოროხზე), ხოლო პროკოფი კესარიელის დროს ასეთი „სარაპანა“ ყოფილა არსიანის მაღალ მთაში, სადაც გადიოდა არტანუჯ-არტაან-დვინის დამაკავშირებელი გზა.

შეიძლება თუ არა „აღმა ცურვა“ ფოთიდან ზესტაფონის შორაპანამდე? ვფიქრობ ეს შეუძლებელი იყო, თუნდაც იმიტომ, რომ დიდი მანძილით არიან ბოლო წერტილები ერთმანეთს დაშორებულნი, გარდა ამისა, შორაპანი ძვეს არა ყვირილას, არამედ ძირულას სანაპიროზე, სადაც მდინარე, ძალზე თხელი და ძალზე მდორე ნელ-ნელა მიიკვლევს გზას ყვირილასაკენ. საერთოდ, ქუთაისამდე ყვირილა მდორეა და არ ჰგავს თავისი სიჩქარით იმ ძალზე სწრაფ ფაზისს, როგორსაც აღწერენ ძველი მწერლები.

სწრაფ და მქუხარე მდინარეებზე გადებული 120 ხიდი

სტრაბონის სიტყვით მდ. ფაზისი სარაპანასთან ჩქარა მიდრიალებს: „სწრაფი და ხმაურა მიემართება კოლხიდაში, 120 ხიდით გადაისვლება“ (XI, 3, 4). არც ერთი უძველესი ხიდის ნაშთი შორაპანთან მოძიებული არ არის (არც იმერეთში), მაშინ როცა ჭოროხის ხეობა სავსეა ასეთი უძველესი თაღოვანი ხიდებით. აქედანაც ჩანს, რომ სტრაბონის ფაზისი არის მდ. ჭოროხი, რომლის სანაპიროზეც სტრაბონის დროს ყოფილა ერთ-ერთი „სარაპანა ანუ მნიშვნელოვან გზაზე მდებარე მგზავრთა მოსასვენებელი პუნქტი“.

ფაზისი სანაოსნო მდინარე იყო

„ფაზისზე აღმა ცურვა შეიძლებოდა შორაპანამდე“ (სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 123). ეს ცნობა, ჩვენი ფიქრით, უფრო შეეხება ჭოროხს, აქ ძველთაგანვე იყო ნაოსნობა და მრავალმა მკვლევარმა, მათ შორის ე. ვეიდენბაუმი, გ. ყაზბეგმა, და დ. ბაქრაძემ და სხვებმა აღწერეს ნაოსნობა ჭოროხზე.

დ. ბაქრაძის ცნობით „ჭოროხზე აღმა-დაღმა 200 სატვირთო და სამგზავრო ნავი დაცურავდა ბათუმიდან ართვინამდე“. მაშასადამე, ჩვენი აზრით, სტრაბონის „სარაპანა“ იყო ჭოროხისპირა რომელიმე პუნქტი, აქვეა უამრავი ძველი ხიდი. მდ. ჭოროხი ყოველთვის სანაოსნო იყო, ვიდრე საბჭოთა კავშირმა მასზე, ვითარცა სასაზღვრო მდინარეზე, ნაოსნობა არ აკრძალა 1926 წელს, ნაოსანი მენავეები კი დააპატიმრა, როგორც კონტრაბანდისტები. XIX ს-ში გ. ყაზბეგის, ე. ვეიდენბაუმისა და სხვათა აღწერით ჭოროხზე საქონლით დატვირთული 200-მდე ნავი მიმოდებდა ართვინიდან ბათუმამდე და პირიქით.

რაც შეეხება ზესტაფონის შორაპანს და მასთან გამავალ მდ. ძირულას, იქ ნაოსნობა შეუძლებელია, რადგანაც ძირულა სინამდვილეში მცირე და მდორე ნაკადულია და არც ყვირილაა სანაოსნო, საერთოდ იქაურთათვის ნაოსნობა უცნობი საქმეა.

ოთხი დღის გზა

„სარაპანიდან საურმე (ე.ი საჭაპანო) გზით, ფეხით 4 დღეში მიისვლება მტკვრამდე“ (იქვე, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 123).

როგორც აღინიშნა, ერთი დღის გზა 20-30 კილომეტრია, მთიან რეგიონში უფრო ნაკლები. მაშასადამე, სარაპანადან მტკვრამდე ოთხი დღის გზა ანუ 60-80 კმ ყოფილა.

ძველად საურმე გზა იშვიათობას წარმოადგენდა და გულისხმობდა მნიშვნელოვან გზას, მაგალითად ისეთს, როგორზეც მდებარეობდა კონსტანტინე პორფიროგენეტის დროს არტანუჯი, ეს იყო სპარსეთ-შავი ზღვის დამაკავშირებელი საერთაშორისო გზა,

რომელიც ჭოროხის ხეობის გავლით შავ ზღვას დვინთან და სპარსეთთან აკავშირებდა. ამ გზის ერთ-ერთ მონაკვეთს ჭოროხიდან მტკვრამდე გულისხმობს სტრაბონი.

ანუ აქ, ოთხი დღის გზაში იგულისხმება ართვინ-არტანუჯ-არტაანის საურმე გზა, რომელიც მოქმედი იყო ვახტანგ გორგასლის დროსაც, ამ გზით უსარგებლიათ წმ. მოციქულებს და სხვებს. ე.ი. ართვინიდან მტკვრამდე 4 დღის სავალი გზა ყოფილა ფეხით.

ქალაქი ფაზისის შესართავთან

ფაზისის შესართავთან ყოფილა ქალაქი „გარშემორტყმული მდინარით, ტბით და ზღვით“ (იქვე, გვ. 123).

ფოთი მართლაც გარშემორტყმულია მდინარით, ტბითა და ზღვით, ამიტომაც ის მიიჩნევა ფაზისად, მაგრამ არა მხოლოდ ფოთს ჰქონია ასეთი გეოგრაფიული გარემო.

ე. ვეიდენბაუმის აღწერით ჭოროხის შესართავთან, მის მარცხენა მხარეს დიდი ტბები ყოფილა. მაშასადამე, ამ ადგილზეც ერთად ყოფილა თავმოყრილი ტბა, ზღვა და მდინარე.

ჭოროხის შესართავთან, მის მარცხენა მხარეს, ამჟამადაც ერთი დიდი და რამდენიმე მომცრო ზომის ტბორი არის და, ამიტომ, შესაძლოა, აქ მდებარეობდა ძველი ქალაქი ფაზისი. ალბათ, აქ, იგულისხმებოდა ამჟამინდელი გონიოს ახლოს, თვით უშუალოდ შესართავთან მდებარე რომელიმე პუნქტი.

აღსანიშნავია, რომ ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით, გონიოს წინ გაედინებოდა ჭოროხის ერთ-ერთი დიდი ტოტი, რომელიც შემდეგ გადაკეტეს. საფიქრებელია, რომ მომავალში არქეოლოგებმა ამ ადგილას (გონიოსთან) ქალაქ ფაზისის ნაშთი აღმოაჩინონ კიდევ.

საერთოდ, მთელი ეს თხრობა სტრაბონს აქვს თავში, რომელშიც მიმოიხილავს „მცირე არმენიას“. ფოთი კი შორსაა მცირე არმენიიდან. მას, ესე იგი, მცირე არმენიას, სტრაბონის დროს განაგებდა არქელაე.

სტრაბონის ცნობილი ფრაზა, რომ ქ. ფაზისის გარშემო აკრავს ზღვა, მდინარე და ტბა შეესაბამება არა მხოლოდ ფოთს, არამედ, როგორც ითქვა, ასევე ჭოროხის ზღვასთან შესართავის ადგილსაც. აქ, ე.ი. ჭოროხის ზღვასთან შესართავთან XIX საუკუნეშიც იყო (ე. ვეიდენბაუმის ცნობით) და ამჟამადაც არის (ადგილობრივი ტურისტული რუკების მიხედვით) საკმაო ზომის ტბორი. ასე, რომ პალიასტომის გარდა სხვა ტბაც არსებობდა, ოღონდ ჭოროხის შესართავის დასავლეთ (მარცხენა) სანაპიროს მხარეს. სხვათაშორის აქ აპირებდა ცნობილი ტროას აღმომჩენი შლიმანი არქეოლოგიური გათხრების დაწყებას.

საზღვაო გზა ფაზისიდან

ამ ქალაქ ფაზისიდან ქ. ამისომდე და სინოპამდე ყოფილა სამი ან ორი დღის ზღვით სამგზავრო გზა. ასეა სტრაბონის ძველი გამოცემების მიხედვით, „უკანასკნელ გამოცემებში ეს წაკითხვა დამაჯერებლად შეცვლილია „8 ან 9 დღის სამგზავრო“ – წერს თ. ყაუხჩიშვილი (იქვე, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 123). ჩემი აზრით ძველი წაკითხვა შესაძლოა სწორიც იყოს, რადგანაც ფაზისი უფრო ჭოროხია და არა რიონი, ამიტომაც ჭოროხიდან ამისომდე უფრო მოკლე გზაა. „ფაზისიდან ამისომდე და სინოპამდე 2-3 დღის სავალია გემით“ – ასეა ყველაზე უახლეს რუსულ თარგმანშიც – «Плавание отсюда до Амиса и Синопы занимает 2 или 3 дня из-за того, что земля на морских берегах топная и в ецтыях рек болотистая» (სტრაბონი, გეოგრაფია, 1964, გამომცემლობა „ნაუკა“. რუს. ენაზე, გვ. 472).

აქ საინტერესოა ის, რომ ქ. ფაზისი რომ ყოფილიყო ქ. ფოთი, მაშინ გემით მგზავრობას, ცხადია, მეტი დრო დასჭირდებოდა.

რბილი სანაპირო

ჭოროხის შესართავი ისეთივეა, როგორადაც აღწერს სტრაბონი ფაზისის შესართავს – „სანაპირო რბილია“ ე.ი. ჭაობიანია. ხოლო ჭოროხიდან რიზეს მიმართულებით სანაპირო დაბალი და ქვიშიანია.

კოლხური სელი

„კარგი ნაყოფები იცის, გარდა თაფლისა (მეტწილად მწარეა) და მოიპოვება ნავთსაშენი ყოველივე მასალა, რადგან იზრდება აქ მრავალი ტყე და მდინარეებითაც ჩამოიტანება, ამუშავებენ ბლომად სელს, კანაფს, ცვილსა და ფისს. ხოლო სელის დამუშავება განთქმულიც კი არის. ქვეყნის გარეთაც კი გააქვთ“ (იქვე, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 124).

ჭოროხის ხეობაში ართვინამდე მშვენიერი ტყეებია. ასევე მკვლევართა ცნობით XIX საუკუნეში ჭოროხზე ართვინიდან ბათუმში დიდი რაოდენობით ჩაჰქონდათ ნავეებით დახერხილი ხის მასალა. აქ, ე.ი. ერგე-ლიგანის ხეობაში ასევე ამუშავებდნენ (XIX ს-შიც) განთქმულ სელის ქსოვილებს, რომელიც ლიგანის გარეთაც იყიდებოდა.

ფაზისის, გლაგოსისა და ჰიპოსის მადლა ლევკოთეას სამლოცველო მოსხების ქვეყანაში

„მოსხენებულ მდინარეებს ზემოთ მოსხების ქვეყანაში მდებარეობს ლევკოთეას სამლოცველო, ფრიქსეს მიერ აგებული და მისი სამისნო, სადაც ვერძს არ სწირავენ მსხვერპლად. ოდესღაც ის მდიდარი იყო, ხოლო ჩვენს დროს... გაძარცვული“ (იქვე, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 124). ე.ი. ეს სამლოცველო მოსხების ქვეყანაშია, მოსხენებულ მდინარეების ზემოთ, რომელიც მდინარეები ახსენა აქ სტრაბონმა? – ფაზისი, გლაგოსი და ჰიპოსი. თუ გლაგოსი და ჰიპოსი არიან ყვირილა და ცხენისწყალი, მაშ მათ სათავეებთან უნდა ვეძიოთ ჩვენ „მოსხების ქვეყანა“. მდებარეობდა ვითომ მესხეთი ცხენისწყალის მადლა? ძალზე საეჭვოა, მაგრამ, თუ კი ჩვენ გლაგოსად ვიგულისხმებთ „ლიგანისხევს“ ანუ იმერხევს, ჰიპოსად კი იქვე გამდინარე წყალს, მათ მადლა, ანუ არსიანის ქედთან მართლაც მესხეთის ქვეყანა – კოლა-არტანია, იქვე შავშეთი და სამცხეა, ქვემოთ კი ტაოა. აი, აქ იყო „მოსხების ქვეყანა“ ნ. ხაზარაძის კვლევიტაც. აქ უნდა ვეძიოთ (და არა იმერეთში) ლევკოთეას ტაძარი. მსგავსი ტოპონიმი ამჟამადაც არის ჯავახეთში, ესაა სოფელი „კოთელია“. მოსხების ან მესხების ქვეყანა იყო ასევე ჭოროხთან ახლოს მდებარე კლარჯეთი ანუ არტანუჯის მხარე. ის, სტრაბონის დროს, არსიანის ქედამდე კოლხების ხელში ყოფილა. მართლაც, სტრაბონი წერს, რომ მოსხების ქვეყნის მესამედი ნაწილი ეჭირათ კოლხებს.

სამ ნაწილად გაყოფილი მოსხების ქვეყანა

„მოსხების ქვეყანა, რომელშიც არის სამლოცველო, სამ ნაწილს შეიცავს: ერთი მისი ნაწილი აქვთ კოლხებს, მეორე იბერებს და მესამე არმენიელებს“ (იქვე, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 125). სად შეიძლება იყოს ის „მოსხების ქვეყანა“, რომელიც სამ ნაწილადაა გაყოფილი კოლხებს, იბერებსა და არმენიელებს შორის? ცხადია, ესაა ისტორიული მესხეთი – სამცხე, ჯავახეთი, კოლა, ტაო-ბასიანი და შავშეთ-არტანუჯ-

კლარჯეთი. ამ თვალსაზრისისაა თ. ყაუხჩიშვილიც (იქვე, გვ. 258). კოლხეთის გავლენა ვრცელდებოდა არსიანის ქედამდე, რაც იმას ნიშნავს, რომ სტრაბონის ეპოქაში ჭოროხიდან არსიანამდე მესხეთის ნაწილი (კლარჯეთი) კოლხების ხელში იყო. მეორე ნაწილი – ე.ი. სამცხე-ჯავახეთი-კოლა-არტაანი და შეიძლება შავშეთიც – იყო იბერიისა, ხოლო – კოლადან ვრცელი მიწები ტაო-თორთუმ-ბასიანის ჩათვლით სომხებს მიუსაკუთრებიათ. ამის გამო, მესხეთი სამ ნაწილად აღმოჩნდა გაყოფილი.

საზღვარი კოლხიდასა და იბერიას შორის

მაშასადამე, საზღვარი კოლხიდასა და იბერიას შორის აქ, შემდგომდროინდელ შავშეთ-კლარჯეთში გადიოდა არსიანის ქედზე, აქ უნდა ყოფილიყო იბერიის ქალაქი ფრიქსოპოლისი – იდეესა. პ. ინგოროყვა ფიქრობდა, რომ ის ტაოსთან მდებარეობდა. სადღაც ამ არეალთანაა დიოსკურია, რადგანაც სტრაბონი მოსხების ქვეყნის დაყოფის აღწერის დამთავრების შემდეგვე უბრუნდება მას.

სვანთა ლაშქარი

დიოსკურიაში სავაჭროდ ჩადიოდნენ სვანებიც, ყველა ტომზე აღმატებულნი სიმამაცით და ძალით (იქვე, თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957, გვ. 126). „ფლობენ ისინი ირგვლივ ყველაფერს უპყრიათ კავკასიონის მწვერვალები, რომლებიც დიოსკურიის ზემოთ არის. ჰყავთ მათ ბასილევსი და საბჭო 300 მამაკაცისაგან შემდგარი, როგორც ამბობენ ჰკრეფენ ლაშქარს 200 000 კაცის რაოდენობით, მართლაც მთელი ხალხი მეომარია, მაგრამ არაორგანიზებული“.

სვანური ოქრო

„ამასთანავე ამბობენ, რომ ზამთრის ნიაღვრებს ოქრო ჩამოაქვს, ხოლო ბარბაროსები აგროვებენ ოქროს დახვრეტილი ვარცლებით და ბანჯგვლიანი ტყავებით. აქედან მომდინარეობს მითი ოქროს საწმისიან ვერძზე“...

სვანებს იბერებსაც უწოდებდნენ

„თუ არ დებენ იბერებს მსგავს სახელს დასავლელებისას, რომელთაც აქვთ ოქროს საბადოები ორივე მხარეს“ (იქვე, თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957, გვ. 126).

საუბარია სვანებზე, მაგრამ რა კავშირი აქვთ მათ იბერებთან? ამ კავშირის შესახებ სტრაბონი წერს გარკვევით და გასაგებად, მაგრამ გაუგებარია მისი ქართული თარგმანი, მაგალითად, მთარგმნელი წერს – „თუ არ დებენ იბერებს მსგავს სახელს“ და ა.შ. რას ნიშნავს „დებენ“? შემდგომი ფრაზაც გაუგებარია.

რადგანაც ქართული თარგმანი გაუგებარია, ამიტომაც გამოვიყენეთ სტრაბონის რუსულენოვანი გამოცემა, სადაც აღნიშნული ფრაზა სრულად გასაგებია – «Некоторые азывают их также иберийцами - одинокого с западными - от золотых россыпей, находящихся в обеих странах» (XI, 2, 19). ე.ი. ასევე ზოგიერთები სვანებს უწოდებენ იბერიელებს – დასავლეთის იბერთა სახელის მსგავსად, რადგანაც ორივე ქვეყანაში არის ოქროს მარცვლები, რომელიც მდინარეებს ჩამოაქვთ და მათ აგროვებენ, რამაც საფუძველი დაუდო ოქროს საწმისის მითს.

მაშასადამე, სვანების ქვეყნის სახელიც – იბერიაა, დასავლეთის იბერიის ქვეყნის სახელის მსგავსად, რადგანაც ორივეგან ოქროს მარცვლები ჩამოაქვთ მდინარეებს.

სტრაბონი წერს: „სვანებს ზოგიერთები იბერებს უწოდებენ“, ეს მარტივი ფრაზა ჩვენში გაუგებრად ითარგმნა, ამიტომაც ძვირფასი ცნობა საქართველოს შესახებ ძირითადად გამოუყენებელია.

სვანების საცხოვრისი

სვანები დიდი ტომია – 200 000 მებრძოლი ჰყავთ. ესაა ყველა ბრძოლისუნარიანი მამაკაცი, რაც შესაძლოა იყო მთელი მოსახლეობის მესამედი ან მეოთხედი, ანუ სვანების საერთო რიცხვი ნახევარმილიონზე მეტი ყოფილა. ასეთი მრავალრიცხოვანი ხალხი, ცხადია მცირე ტერიტორიაზე ვერ იცხოვრებდა. სად ცხოვრობდნენ სვანები? დიოსკურიის მაღლა მდებარე მთებთან, კოლხების მაღლა, ცხოვრობდნენ ასევე ქვეყნის სიღრმეში – მთიელი ტომების მეზობლად.

დიოსკურია – ჩვენი კვლევით, ტრაპეზუნტის მხარეს მდებარეობდა ოფ-რიზეს ქვემოთ. მის სანაპირო ვიწრო ზოლის მაღლა მთებში, ჩანს ქაღდების, ტიბარენების, მესხების რეგიონში, კოლხების მაღლა ცხოვრობდნენ სვანები. შემდეგდროინდელ შავშეთ-აჭარა-გურიის მთიანეთში მცხოვრებთაც, ჩანს იმ დროს, სვანების სახელით იცნობდნენ. მაშასადამე, სვანები გაგრძელებით ცხოვრობენ რიონის ხეობიდან ვიდრე ოფ-რიზემდე (დიოსკურიამდე). ცხადია, დაახლოებით 0,5-0,8 მილიონიანი ხალხი მცირე ტერიტორიაზე ვერ მოთავსდებოდა. ისინი ბუნებრივია თანამედროვე სვანეთშიც ცხოვრობდნენ. მათ ქვეყანაში ჩამოჰქონდა მდინარეებს ოქროს მარცვლები დასავლეთის იბერიის მსგავსად, და მათაც იბერებს უწოდებენო, წერდა სტრაბონი. ასეა, თუ ისე, იბერია დასავლეთ საქართველოსაც ერქვა, რადგანაც იქ მცხოვრებ ისეთ დიდ ტომს, როგორც იყვნენ სვანები – ზოგიერთი ძველი ისტორიკოსი იბერების სახელითაც იცნობდა.

სტრაბონის ეს ცნობა ეთანადება ჩვენს ეროვნულ წყაროს – „ქართლის ცხოვრებას“, რომლის ცნობითაც ვგრძობთ ანუ დასავლეთ საქართველო ფარნავაზის შემდეგ, მუდამ ქართლის სამეფოს ნაწილს შეადგენდა, და მას ქართლი ანუ იბერია ეწოდებოდა, აღმოსავლეთ საქართველოს მსგავსად.

იაზონი

კოლხეთზე საუბრისას, ცხადია სტრაბონი ახსენებს იაზონს და ფრიქსეს. კოლხეთიდან გადასულა იაზონი არმენიასა და მიდიაში (იქვე, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 124). თუ კოლხეთი დასავლეთ საქართველო იყო, არმენიისა და მიდიისაკენ მგზავრობისას იაზონისათვის ბუნებრივი იქნებოდა იბერიის გზით წასვლა, მაშინ როცა დასავლეთ საქართველოდან არმენიაში შესასვლელად ტრაპეზუნტის ახლო რეგიონის გავლა იყო საჭირო, ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ სწორედ არმენიის უშუალო მოსაზღვრე ტრაპეზუნტის მომიჯნავე რეგიონს უწოდებდა კოლხეთს სტრაბონი.

კოლხეთი – პონტოს ერთი ნაწილი

როგორც ითქვა, სტრაბონის დროს კოლხეთს პითოლორიდა მართავდა, რომელმაც ორჯერ მოასწრო დაქვრივება. საერთოდ, ის იყო პონტოს დედოფალი. მეუღლე იყო პონტოს მეფის პოლემონისა, მისი გარდაცვალების შემდეგ შეირთო არქელაუსმა – კაპადოკია-სომხეთის ერთი ნაწილის მეფემ.

მითრიდატე პონტოელი უფრო ადრე ფლობდა კოლხეთს, სადაც გამგებლად თავისი მეგობარი მოაფრენი (სტრაბონის ბიძა) გაგზავნა. მითრიდატეს დაცემის შემდეგ კი კოლხეთი პოლემონს გადაეცა, მისი სიკვდილის შემდეგ მისი მეუღლე „მეფობდა კოლხებზე, ტრაპეზუნტზე, ფარნაკიაზე და ზემოთ მცხოვრებ ბარბაროსებზე“ (იქვე, თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957 გვ. 125). ფარნაკია – პონტოს ქალაქი იყო, ტრაპეზუნტის მაღლობლად (იქვე, გვ. 298) თემისკირასთან ახლოს, მის მაღლა ცხოვრობდნენ ტიბარენები, ქაღდები და სანები. მიიჩნევა, რომ ფარნაკია უფრო

ქაღდების (ე.ი. ხაღდების) მიწაზე მდებარეობდა (იქვე, გვ. 298). აქ ნახსენები „სანები“ ჩანს, რომ ჭანები ან სვანებია.

მაშასადამე, დედოფალი მართავდა პონტოსა და ტრაპეზუნტის რეგიონის მიწას, მათ შორის კოლხეთს, რომელიც ფაზისამდე (ე.ი. ჭოროხამდე აღწევდა).

სანების ტომი ქაღდების გვერდით

სანების ტომი ქაღდების გვერდით შესაძლოა იყო ჭანები ან სვანების ტომის ნაწილი. ტომთა საცხოვრისი მკვეთრად შეიცვალა ბიზანტია-სპარსეთის ომის დროს და მის შემდეგ VI-VII საუკუნეებში. ეს ომი ჯერ ლაზიკისათვის, შემდეგ კი სვანეთის გამო მიმდინარეობდა. სვანები ომის გადამწყვეტ მომენტში სპარსელებს მიემხრნენ, რაც მათ არ აპატია ამ ომში საბოლოოდ გამარჯვებულმა ბიზანტიამ, რაც გამოიხატა იმით, რომ სვანები იძულებულნი გახდნენ გადასახლებულიყვნენ უფრო ჩრდილოეთით, მიუახლოვდნენ მათ ამჟამინდელ საცხოვრისს. მაქსიმე აღმსარებლის ეპოქაში ისინი უკვე გადასახლებულნი ჩანან უფრო ჩრდილოეთით.

იბერია დასავლეთ საქართველოში და „შუა იბერია“

დასავლეთ საქართველოში იბერიის ყოფნას სტრაბონიც ადასტურებს, ოღონდ არაპირდაპირ. მაგალითად ის წერს, რომ კავკასიის ერთ-ერთი ქედი მოემართება ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ, ჰკვეთს იბერიას და უერთდება მოსხების მთებს. სტრაბონი წერს დიდი კავკასიონის ქედის შესახებ: „ზოგი ტოტი ამ მთისა მოემართება სამხრეთისაკენ, გარს ერტყმის შუა იბერიას და ერთვის არმენიის მთებს და მოსხებისად წოდებულთ, აგრეთვე სკიდისეს და პარიადრეს“ (სტრაბონი, XI, 2, 15).

რომელია ის ქედი საქართველოში, რომელიც მოემართება ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ და უერთდება მესხეთის (მცირე კავკასიის) მთიანეთს? ესაა ერთადერთი ქედი – ლიხისა ანუ სურამისა. მაშასადამე, სტრაბონის ცნობით, ლიხის ქედი შუაზე კვეთდა ზოგადად იბერიას და ამასთანავე, მის ერთ ნაწილს – „შუა იბერიას“ საზღვრავდა.

თუ იყო „შუა იბერია“, ცხადია იყო მისი სხვა არაშუა ნაწილებიც – იბერიის დასავლეთი და აღმოსავლეთი რეგიონები. თუ ლიხის ქედი და კავკასიონიდან სამხრეთისაკენ მიმართული მეორე ქედი „შუა იბერიას“ ერტყმოდა გარს, მაშინ „შუა იბერია“ შიდა ქართლი ყოფილა, რომელსაც მართლაც ერტყმიან გარს კავკასიის ქედიდან გამომავალი სამხრეთისაკენ მიმართული სურამი-ლიხისა და საგურამო-ქართლის ქედები; თუ ეს ასეა, მაშინ იბერიის დასავლეთი ნაწილი – დასავლეთ საქართველოა, ხოლო აღმოსავლეთი ნაწილი – კახეთია, აქედან გამომდინარე დასავლეთ საქართველო იბერიის ნაწილად მოიაზრება სტრაბონის მიერაც. მაშასადამე, დასავლეთ საქართველო მცხეთის სამეფოს ნაწილად ითვლებოდა, ხოლო კოლხეთი კი – პონტოს სამეფოსი, რომელიც იბერიის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარეობდა და ჭოროხამდე აღწევდა.

სტრაბონის ამ ცნობით, „ქართლის ცხოვრებისა“ და „მოქცევა ქართლისა ს“ მონაცემები მართლდება, რომ მცხეთის (ქართლის) სამეფოს დასავლეთი საზღვარი აღწევდა მდ. ეგრისწყლამდე მეფე ადერკის, ე.ი. სტრაბონის ეპოქაში.

„მოქცევა ს“ ცნობით, უფრო ადრე, აზონის დროს, არიან-ქართლიდან ჩამოსული ხალხი დასახლდა დასავლეთ საქართველოშიც და ამიტომ აზონის სამეფო მდ. ეგრისწყლამდე ვრცელდებოდა. „მოქცევა ს“ ცნობით, აზონის სამეფოს ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი მდ. ეგრისწყალი იყო. ამ ქართლის სამეფოს საზღვრად ამ უძველეს წყაროში, ისევე, როგორც „ქართლის ცხოვრებაში“ – „ეგრისწყალი“ იხსენიება. მაშასადამე, ამ წყაროსათვისაც ეგრისწყლისპირეთის მოსახლეობა (ეგრისელები) ნაწილი იყო არიან-ქართლის ხალხისა.

კოლხიდა მოსხების მთების ქვემოთაა

სტრაბონი, როგორც ვთქვით, კოლხეთს უწოდებდა ქართველი ხალხით დასახლებულ იმ ეკონომიკურად განვითარებულ და მოწინავე რეგიონს, რომელიც მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ტრაპეზუნტის მხარეს, ის წერს კიდევ: „მდებარეობს კოლხიდა კავკასიონისა და მოსხების მთების ქვემოთ“ (სტრაბონი, წიგნი XI, თავი 2, 1).

მოსხების მთები არზრუმ-არსიანის მთიანეთია.

მოსხების მთები – პარიადრეს უერთდებოდა: „მის ნაწილს უწოდებენ პარიადრეს, მისი მეორე ნაწილი არის მოსხების მთები, გარს ერტყმიან არმენიას იბერებამდე“ (სტრაბონი, XI, თავი XII, 4).

სხვაგან წერს: „ამ ტომებს გარს არტყია კავკასიონი და აღწევს არმენიებამდე, უერთდება აგრეთვე მოსხებისა და კოლხების მთებს“ (XI, XIV, 1).

მაშასადამე, მოსხების მთები და არმენიის მთები ერთ რეგიონში მდებარეობდნენ, მოსხების მთებს უერთდებოდა შუა იბერიიდან გამოძავალი ლიხის ქედი, რომელიც, მართლაც, არსიანის მთათა სისტემას უერთდება.

სტრაბონი, როგორც ითქვა, წერს – კავკასიის ქედის „ზოგი ტოტი მოემართება სამხრეთისაკენ, გარს ერტყმის შუა იბერიას და ერთვის არმენიის მთებს და მოსხებისად წოდებულთ“, კვლავ უნდა ითქვას, რომ მხოლოდ სურამის ქედი გამოდის კავკასიიდან ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ. მაშასადამე, სტრაბონთან ლაპარაკია სურამის ქედზე, რომელიც „შუა იბერიაში“ გადიოდა. კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, სტრაბონი წერს – ეს ტოტები გარს ერტყმიან შუა იბერიას და უერთდებიან არმენიის და მოსხების მთებს. მაშასადამე, იმ ქვეყანას, რომელსაც ახლა ჰქვია „შიდა ქართლი“ სტრაბონი უწოდებს „შუა იბერიას“, მხოლოდ მას ერტყმიან გარშემო ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ მიმართული მთები (მათ შორის განსაკუთრებით სურამის ქედი, რომელიც უშუალოდ უერთდება მოსხების მთებს), რომელნიც მიემართებიან ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ. ერთ-ერთი ასეთი კი, როგორც რამდენჯერმე ითქვა – სურამის ქედი, მეორე კი თიანეთ-საგურამოს ქედი მომართული ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ, მაშასადამე, „შიდა ქართლი“ სტრაბონის მიერ იწოდებოდა „შუა იბერიად“.

ქართლის ცხოვრების „შუა-ქართლ“ არის სტრაბონის „შუა იბერია“

„ზოგი ტოტი მოემართება სამხრეთისაკენ, გარს ერტყმის შუა იბერიას და ერთვის არმენიის მთებს და მოსხებისად წოდებულთ“ (სტრაბონი, XI, 2, 15).

ჰქონდა თუ არა სტრაბონს რაიმე წყარო იმისათვის, რათა ეხმარა ტერმინი „შუა იბერია“?

იქნებ სტრაბონის პერიოდში იბერიაში არსებობდა მხარე „შუა იბერიის“ სახელწოდებით?

ამ კუთხით ძალზე საინტერესოა ის, რომ ამ ტერმინს („შუა იბერია“) იცნობს „ქართლის ცხოვრებაც“. აქ მას ასეთი სახელი აქვს – „შუა ქართლი“.

კერძოდ, მასში ნათქვამია, რომ, როცა მოვიდა ალექსანდრე, მან ჯერ დაიპყრო „შუა ქართლის“ ციხეები და შემდეგ კი კახეთის ციხეები, მათ შემდეგ კი ეგრისი. მემატინე ვრცლად ჩამოთვლის „შუა ქართლის“ ციხე-სიმაგრეებს მესხეთიდან – ხუნანამდე, თუმცა კი არ ჩამოთვლის კახეთისა და ეგრისის ციხეებს, რადგანაც, როგორც ჩანს, სტრაბონის მსგავსად, ამ წყაროს, ქართლის მთავარ ნაწილად მისი „შუა“ მიაჩნია, სხვა ნაწილებად კი კახეთი და ეგრისი. ასევე უნდა გავიგოთ სტრაბონის ცნობა, რომ ეს ქედი (ლიხი-სურამისა) „შუა იბერიას“ საზღვრავდა ანუ სტრაბონის აზრით დასავლეთ საქართველო და კახეთი იყვნენ იბერიის ნაწილები,

სიტყვა-სიტყვით კი წყაროშია – გაძლიერდა ალექსანდრე, მოვიდა „და პოვნა ციხე-ქალაქნი ესე ძლიერნი შუა-ქართლ (წუნდა, ხერთვისი... თუხარისი... ურბნისი, კასპი,

„უფლისციხე... სარკინე... რუსთავი და დედა-ციხე სამშვილდე და... ხუნანი) და კახეთისა ქალაქნი“ (ქ.ც., I, 1955, გვ. 18). აზონმა „დაიპყრა ქართლსა ზედა ეგრისიცა“ (ქ.ც. I, გვ. 19).

სტრაბონის „შუა იბერია“ ქართლის ცხოვრების „შუა ქართლია“.

ქართული ტომები ზღვისპირეთში

საერთოდ, სტრაბონი, დასავლეთ საქართველოს ზღვის სანაპიროს და კოლხიდის სანაპიროს ერთმანეთისაგან განარჩევს. ის ჩამოთვლის ტომებს ქალაქ ბატადან, რომელსაც ზოგი მეცნიერი თანამედროვე ნოვოროსიისკთან ათავსებს (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957, გვ. 274) შემდეგი თანმიმდევრობით – კერკეტები, აქეელები და ჰენიოხები, მითრიდატეს ომების აღწერილი მწერლები კი ასეთი თანმიმდევრობით – აქეელები, ზიგები, ჰენიოხები, კვლავ კერკეტები, მოსხები, კოლხები, შემდეგ ამათ ზემოთ – ფთიროფაგები, სვანები და სხვა პატარა ტომები (იქვე, გვ. 120).

კოლხები სამხრეთში ცხოვრობდნენ

ამ ჩამონათვალიდან ჩანს, რომ კოლხები – ერთ-ერთი ტომია აღნიშნულთა შორის და ისინი ცხოვრობენ ყველა ტომის ქვემოთ, სამხრეთში. შესაბამისად, კოლხეთიც სამხრეთითაა, თუ კერძოდ სად – ამას თვითონ ზომებით აღწერს სტრაბონი – მისი თვალსაზრისით მდინარე ფაზისიდან ბოსფორამდე არის 4.000 სტადიონი (ბოსფორში მიმავალმა მითრიდატემ ფაზისიდან ეს გზა გაიარა), თუ ერთ სტადიონს ვივარაუდებთ 178 მეტრად, როგორც მიღებულია, მაშინ მდ. ფაზისიდან ბოსფორამდე არის 712 კმ. ამ მონაკვეთის თითქმის 482 კილომეტრიანი ზოლი ზღვისპირეთში ეჭირათ ზემოჩამოთვლილ ქართულ ტომებს.

კერძოდ, „ბატადან კერკეტების სანაპირომდე, რომელზედაც არის ნავთსაყუდელები და სოფლები დაახლოებით 850 სტადიონია, შემდეგ აქეელთა სანაპირო 500 სტადიონი, მერე ჰენიოხთა სანაპირო 1000 სტადიონი, ხოლო პიტიუნტის (სანაპირო) დიოსკურიამდე 360“ (იქვე, თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957 გვ. 120).

მაშასადამე, ბატადან (ე.ი. მიახლოებით ნოვოროსიისკიდან) კერკეტების ტომს ეჭირა სანაპიროს 151 კმ (850 სტადიონი), აქეელებს ეჭირათ 89 კმ (500 სტადიონი), ჰენიოხებს ეჭირათ სანაპიროს 178 კმ (1000 სტ.), შემდეგ იყო პიტიუნტი, საიდანაც დიოსკურიამდე იყო 64 კმ (360 სტ.), სულ ამ ტომებს ეჭირათ სანაპიროს 482 კმ.

მართლაც, ამდენივეა ისტორიული საქართველოს შავი ზღვის სანაპირო, კერძოდ, საძიებო სისტემა „გოგოვლ-პლანეტა ზემლიას“ მიხედვით სახმელეთო მანძილი თანამედროვე ნოვოროსიისკიდან ხოვამდე (ძველ ხუფათამდე) არის დაახლოებით 460 კილომეტრი. სტრაბონის ცნობები დამაჯერებელია.

პიტიუნტი ოფ-რიხესთანაა

აღნიშნულ კილომეტრებს თუ გადავიყვანთ ჩვენს რეალობაში, მაშინ, გამოდის, რომ სტრაბონის „დიდი პიტიუნტი“ არის არა აფხაზეთის ბიჭვინთა, არამედ რიხე-ოფთან ახლოს მდებარე პიტიუსა-პიტიუნტი. სწორედ აქ მიუთითებდნენ პიტიუნტის მდებარეობას ნ. აღონცი და პ. ინგოროყვა. მაშასადამე, აღნიშნულ 482 კილომეტრი ბატა-ნოვოროსიისკიდან არის არა მანძილი აფხაზეთის ბიჭვინთამდე, არამედ რიხე-ოფის მახლობელ პიტიუსამდე. აქედან აითვლებოდა კოლხიდა (სტრაბონის ცნობით), ანუ კოლხების საცხოვრისი.

კერკეტები და ქართულ ტომთა სახელების ფუძეები – „ერგ“ და „არგ“

(ეგრ-ისი, მ-არგ-ვეთი, მ-არგ-ალი, გურ-ია)

„ბატადან კერკეტების სანაპირომდე, რომელზედაც არის ნავთსაყუდელები და სოფლები დაახლოებით 850 სტადიონია“.

სტრაბონის ორივე წყაროს ცნობით (ერთია არტემიდორე, მეორე კი მითრიდატეს ამბების აღმწერი), შავი ზღვის სანაპიროს დიდი მონაკვეთი ბატა-ნოგოროსისკიდან 151 კმ (850 სტადიონი) ეჭირა კერკეტების ტომს, თითქმის, ალბათ, თანამედროვე სოხუმ-ოჩამჩირემდე. კერკეტები ჩვენმა ისტორიკოსებმა ეტიმოლოგიურად დაუკავშირეს ჩერქეზებს (ეს დაკავშირება ჩვენ შეუსაბამოდ მიგვაჩნია, რადგანაც თვით „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიას“ ცნობითაც კი, აღიღე-ჩერქეზები შავი ზღვისპირეთსა და საერთოდ ჩრდილო კავკასიაში გამოჩნდნენ თემურ-ლენგის ლაშქრობების შემდეგ, როცა აქ მან სტეპების ტომები გადმოასახლა). საერთოდ კი სიტყვა „ჩერქეზ“ თურქულ სიტყვად მიიჩნევა.

ეტიმოლოგიურად სიტყვა „კერკეტი“ გაცილებით ახლოა სიტყვა „გერგეტთან“, გერგ ანუ გეორგ – ქართველთა ეთნიკურ სახელთან („გერგ“ და სუფიქსი „ეტი“). ჩრდილო კავკასიაში „გეორგ“ ტომების ცხოვრების შესახებ სხვა ანტიკური ავტორებიც წერენ. საფიქრებელია, რომ „კერკეტი“ იგივეა, რაც „გეორგეტი“. ამასთანავე „გერგ“ ფუძე-ძირთან უნდა იყოს დაკავშირებული ქართული ტომების სახელების ფუძეები – „ერგ“, „არგ“, აქედან ეგრ-ისი, მ-არგ-ვეთი, მ-არგ-ალი, გურ-ია და სხვა.

კერკეტი – ერთ-ერთი რეგიონალური სახელი უნდა ყოფილიყო გეორგების ქართული ტომისა. მით უმეტეს, რომ კერკეტი-კერკიტები ქალდეა-ჭანეთთანაც ცხოვრობდნენ.

აქველთა სანაპირო

„შემდეგ აქველთა სანაპირო 500 სტადიონი“.

კერკეტების შემდეგ 89 კილომეტრიანი ზოლი (500 სტადიონი) ეჭირათ აქველებს. სტრაბონის და სხვა ავტორების ცნობით, აქველები არიან წარმოშობილნი არგონავტების რაზმის წევრ თესილიელებისაგან, „ამბობენ, რომ იაზონის ლაშქრიდან ფთიელმა აქველებმა დაასახლეს აქაური აქაია, ხოლო ლაკონელებმა – ჰენიოხები, რომლებსაც მართავდნენ რეკასი და ამფისტრატე დიოსკურების მეეტლები. ჰენიოხებმა ამათგან მიიღეს სახელი“ (იქვე, თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957, გვ. 118).

აქველები და ჰენიოხები ქართული ტომები არიან, რადგანაც პლინიუსის აზრით მსგავსადვე არგონავტებისაგან ჩამოყალიბდნენ იბერები, ალბანელები, ჩრდილო სომხები და მიდიელები – ერთი თესალური წარმომავლობის ხალხები (იხ. მიტროპოლიტი ა. ჯაფარიძე, დედაღვთისმშობელი შემწე ქართული ენისა, 2008, გვ. 5-30). აქველები და ჰენიოხები, „არგონავტული წარმოშობის“ გამო, თანამონათესავენი გამოდიან იბერებისა. მართალია, სტრაბონის თვალსაზრისით იბერები გადმოსახლდნენ დასავლეთის იბერიიდან (ესპანეთიდან), მაგრამ სხვა მწერლების ცნობებით ისე ჩანს, რომ იბერიელებისა და ალბანელების მმართველი დინასტიები (და ალბათ ხალხებიც) ჩამოყალიბდნენ კოლხეთში არგონავტების ლაშქრობის შემდეგ. ასევე, ჩრდილო სომხეთში მცხოვრები ხალხის წარმოშობას, როგორც აღინიშნა, არგონავტების წევრ არმენოსთან აკავშირებდნენ (იქვე, გვ. 5-30). „მოქცევა ქართლისა ს“ ცნობითაც, ეგრისწყლამდე (ე.ი. ეგრისშიც „ჰერეთიდან ეგრისწყლამდე“) დასახლდა არიან-ქართლიდან ჩამოსული ხალხი (საფიქრებელია, რომ ჩრდილო სომხები ეთნიკურად განსხვავდებოდნენ სამხრეთში მცხოვრებ სომხებისაგან და ტომობრივად ალბანელებსა და იბერებს ენათესავებოდნენ).

ჰენიოხთა სანაპირო

„მერე ჰენიოხთა სანაპირო 1000 სტადიონი“.

სანაპიროს ყველაზე დიდი ნაწილი 178 კილომეტრი (1000 სტადიონი) ეჭირათ ჰენიოხებს.

ჰენიოხების სახელს ეტლთან, ე.ი. ცხენოსნობასთან აკავშირებდნენ. აქ შეუძლებელია არ გავიხსენოთ, რომ ცხენს ძველ ქართულად ჰუნე ერქვა, თუ ეს დაკავშირება შესაძლებელია – სიტყვა „ჰუნე“ „ხი“-სუფიქსის დართვით, თითქოსდა, გვაძლევს „ჰენიოხს“ – რაც ალბათ „ცხენოსნებს“, „ცხენოსანს“ ნიშნავს. საერთოდ კი, სიტყვა „ცხენი“, შესაძლოა, სიტყვა „მესხენთან“ – „მესხთან“ იყოს ახლოს. შესაძლოა, ეს ტომი ცხენოსნობით იყო განთქმული, მართლაც მესხებით დასახლებულ კაპადოკიას „კარგი ცხენების ქვეყანა“ ერქვა.

სტრაბონის მეორე წყაროს თანახმად კი ბატადან – დიოსკურიამდე ცხოვრობდნენ „ჰენიოხები, კვლავ კერკეტები, მოსხები, კოლხები“.

პიტიუნტის სანაპირო

„ხოლო პიტიუნტის (სანაპირო) დიოსკურიამდე 360“.

კოლხების საცხოვრისი განსაზღვრულია დიოსკურიიდან ქვემოთ. „დიოსკურიის შემდეგ დანარჩენი სანაპირო კოლხიდისა არის და მის მომდევნო ტრაპეზუნტთან ქმნის მნიშვნელოვან მოხრილობას“.

რიზესთან ჭანების (ე.ი. კოლხების) ტომების ცხოვრების შესახებ მიუთითებდა პროკოფი კესარიელი, რომლის ცნობითაც რიზესთან ჭანებს ებრძოდნენ რომაელი ჯარები ჭანივე თეოდორეს მეთაურობით.

დიოსკურია ჩანს მდებარეობდა ოფ-რიზესა და ტრაპეზუნტს შორის.

შავი ზღვის აღმოსავლეთი რკალის მოხრილობა, სტრაბონის ცნობით, იწყებოდა ბატადან და მთავრდებოდა პიტიუნტთან და დიოსკურიასთან. მართლაც, თუ რუკას დავხედავთ, ვნახავთ, რომ ეს რკალი მთავრდება სადღაც რიზესთან.

სტრაბონი წერს: „ეს სანაპირო მიემართება აღმოსავლეთისაკენ და უყურებს სამხრეთს, ხოლო ბატადან ნელ-ნელა ბრუნდება, შემდეგ შემობრუნდება დასავლეთისაკენ და სრულდება პიტიუნტთან და დიოსკურიასთან“ (იქვე, თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957, გვ. 121). ესაა შავი ზღვის მორკალულობის აღწერა ნოვოროსიისკიდან ტრაპეზუნტისაკენ.

სტრაბონის პიტიუნტი – ამ მხრივ ათინა-რიზეს სანაპიროა, რადგანაც იქ შავი ზღვის აღმოსავლეთი ნაწილის სანაპიროს რკალი მთავრდება.

სტრაბონი დიოსკურიას ტრაპეზუნტის რეგიონში ათავსებს, როცა განაგრძობს აღწერას შავი ზღვის სანაპიროს მორკალულობისა: „დიოსკურიის შემდეგ დანარჩენი სანაპირო კოლხიდისა არის და მის მომდევნო ტრაპეზუნტთან ქმნის მნიშვნელოვან მოხრილობას, შემდეგ პირდაპირ მიემართება და ქმნის მარჯვენა გვერდს პონტოსას, რომელიც უყურებს ჩრდილოეთს“ (იქვე, გვ. 121).

მაშასადამე, კოლხეთი იწყებოდა დიოსკურიასთან (ტრაპეზუნტის მახლობლად), რომელიც ათინა-პიტიუნტიდან დაშორებული იყო 64 კმ-ით. ამ არეალშია სტრაბონის კოლხეთი და არა დასავლეთ საქართველოს ცენტრში. აღსანიშნავია, რომ მისი პირველი წყარო – „არტემიდორე“ საერთოდ არ ახსენებს ტომების ჩამონათვალში კოლხებს, ხოლო მეორე წყარო – „მითრიდატეს ამბების აღმწერი“ კოლხებს ასახელებს ტომების ჩამონათვალის ბოლოში, ჩამოთვლა კი იწყება ბატა-ნოვოროსიისკიდან, თითქმის ტრაპეზუნტამდე.

ასე, რომ სტრაბონის კოლხეთი მდებარეობდა იბერიის სამხრეთ-დასავლეთით, ანუ იბერიის ქვემოთ, იბერია კი კოლხეთის „ზემოთ“.

მეორე მხრივ – მდ. ფაზისი კოლხეთის მდინარეა, დიოსკურიაც – კოლხეთის ქალაქია. ეს ადგილი „კავკასიონის ქვემოთაა“. კავკასიონის ქვეშ, ამ შემთხვევაში,

სტრაბონი ისე, როგორც, სხვა მრავალი ძველი ავტორი, გულისხმობს ე.წ. „მცირე კავკასიონს“, სადაც განლაგებულია არსიან-კარჩხალის დიდი მთიანეთი. აქვეა ისტორიული პროვინცია „საკავკასიძეო“ და ამჟამად კი, კარჩხალის ფერდობზეა პუნქტი სახელწოდებით „კავკასორი“ (თუმცა, ცხადია, სტრაბონისათვისაც ძირითადი „კავკასია“ არის „დიდი კავკასიის ქედი“), ერატოსთენეს თქმით, ადგილობრივ მცხოვრებთა მიერ კასპიად წოდებული „ზოგი ტოტი ამ ქედისა მოემართება სამხრეთისაკენ, გარს ერტყმის შუა იბერიას და ერთვის არმენიის მთებს, და მოსხებისად წოდებულთ, აგრეთვე სკიდისეს და პარიადრეს. ყველა ესენი არიან ტავრის ნაწილები, რომელიც ჰქმნის არმენიის სამხრეთ ნაწილს“ (იქვე, გვ. 122). „დიოსკურია ამისთანა უბეში მდებარეობს და უჭირავს უკიდურესი აღმოსავლეთი პუნქტი მთელი ზღვისა“ (იქვე, გვ. 122). მაშასადამე, დიოსკურიის მახლობლად არმენიისა და მოსხების მთები ყოფილა. თუ დიოსკურია სოხუმია, როგორც მიჩნეულია ამჟამად (იქვე, გვ. 276), მაშინ გამოდის მის ახლოს იყო არმენიისა და მოსხების მთები და ის იყო „უკიდურესი აღმოსავლეთი პუნქტი მთელი ზღვისა“, რაც ასე არ არის. ამიტომ დიოსკურია უფრო სამხრეთით უნდა ვეძიოთ.

დიოსკურიასთან ახსენებს სტრაბონი ფაზისს (იქვე, გვ. 122), რადგანაც მიიჩნევს, რომ ქვეყანა ფაზისიდან (ე.ი. ჭოროხიდან) თემისკირამდე – ზოგადად კოლხეთია (ე.ი. არსებობდა კონკრეტული კოლხეთიც). ასე გვესმის ჩვენ სტრაბონის ფრაზა, რომ აღნიშნული მთიანეთის ნაწილები ვრცელდებიან თემისკირამდე დაწვებული კოლხიდიდან (იქვე, თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957 გვ. 122). „დიოსკურია ამისთანა უბეში მდებარეობს“ – წერს ის, ე.ი. მის წინ შავი ზღვის უკიდურესი აღმოსავლეთი ნაწილი მდებარეობს, ხოლო უკან კი კავკასიის მთიანეთისა და არმენიის ტავრის მწვერვალებია აზიდული.

დიოსკურია – მდებარეობდა შავი ზღვის „ყველაზე ჩავარდნილ უბეში“ ანუ 41-ე პარალელს (განედს) ქვემოთ

სტრაბონი წერს: „დიოსკურიადა ასეთ უბეში მდებარეობს – უჭირავს მთელი ზღვის ყველაზე აღმოსავლეთი წერტილი, ეს უბე ევქსინის პონტოს ყველაზე „ჩავარდნილ ადგილად“ ითვლება, ხოლო იქ ცურვა მიჩნეულია ყველაზე უშორესად, ამიტომ ასე უნდა გავიგოთ ცნობილი ლექსი: „ფაზისზე, რომელიც ხომალდებისათვის ბოლო წერტილია“, და არა ისე თითქოს, იამბის ავტორს მხედველობაში ჰქონდა მდინარე და მასთან მდებარე თანამოსახელე ქალაქი. უფრო კი ისე, რომ ქვეყნის ამ ერთი ნაწილით, მან მთელი კოლხიდა გამოხატა, რადგანაც მდინარიდან და ქალაქიდან „ჩავარდნილ ადგილამდე“ პირდაპირი ხაზით არანაკლებ 600 სტადიონია“ XI, 2, 16 (სტრაბონი, გეოგრაფია, 1964, გამომცემლობა „ნაუკა“, რუს. ენაზე, გვ. 472).

მაშასადამე, ფაზისიდან დიოსკურიაამდე 600 სტადიონზე მეტი მანძილი იყო (სტრ, XI, 2, 16).

რას ნიშნავს დიოსკურიასთან დაკავშირებული სტრაბონის სიტყვები – „ყველაზე ჩავარდნილი უბე“, „ჩავარდნილი ადგილი“?

სტრაბონის არც ერთ ქართულ თარგმანში ეს სიტყვა „ჩავარდნილობა“, „ჩავარდნილი უბე“ არ ჩანს, მაგრამ რუსულში ასეა – «Она считается «впадиной» Евксинского Понта» (Страбон, География, 1964, изд. «Наука», стр. 472), ან „ოტ რეკი ი გოროდა დო ვპადინი“ (იქვე, გვ. 472) და სხვა.

ცხადია, ლაპარაკია ზღვის ისეთ უბეზე, რომელიც განსაკუთრებით დაბლა მდებარეობდა შავი ზღვის სხვა უბეებთან შედარებით. მაშასადამე, დიოსკურიასთან უბე შავი ზღვის ყველაზე დაბალ წერტილში მდებარეობდა.

თუ ჩვენ რუკას დავხედავთ, მთელი შავი ზღვის ასეთი ყველაზე დაბალი წერტილი, ყველაზე სამხრეთით მდებარე უბე ანუ „ყველაზე ჩავარდნილი უბე“ მდებარეობს

თანამედროვე პუნქტ სურმენესთან, რიხესა და ტრაბზონს შორის, უფრო ზუსტად ოფსა და არაკლის შორის.

მართლაც, ზუსტად რიხესა, ტრაბზონსა და სტამბოლზე გადის 41-ე პარალელი რომელიც ერთმანეთთან აერთებს შავი ზღვის ყველაზე სამხრეთით მდებარე წერტილებს. შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროს სხვა პუნქტები ამ პარალელის მაღლა მდებარეობენ, მაგრამ არსებობს ორი გამონაკლისი, ერთია ამ 41-ე პარალელის დაბლა მდებარე აღნიშნული სურმენეს „ჩავარდნილი“ უბე, რომელიც კარგად ჩანს რუკაზე (ოფსა და არაკლის შორის). მეორე ასეთი 41-ე პარალელის ქვემოთ მდებარე უბეა ორდუ-გირესუნის უბე ტრაბზონის დასავლეთით, მაგრამ, ჩანს ამ ორ „ყველაზე ჩავარდნილ უბეს“ შორის, უფრო „ჩავარდნილად“ სტრაბონის დროს ითვლებოდა არაკლი-სურმენეს უბე (რომელიც ამჟამადაც, მართლაც უფრო სამხრეთით მდებარეობს) – ჩანს, აქ, სურმენეს ახლოს მდებარეობდა დიოსკურიადა (დიოსკურია).

დიოსკურია არანაკლებ 600 სტადიონით, ანუ 106 კილომეტრზე მეტი მანძილით იყო დაშორებული ფაზისს ანუ ჭოროხის შესართავს, ხოლო (დიოსკურია), როგორც ითქვა, 360 სტადიონით (64 კმ-ით) იყო დაშორებული პიტიუნტიდან.

კოლხიდის სანაპირო

როგორც ითქვა, კოლხების საცხოვრისი განისაზღვრულია დიოსკურიის ქვემოთ. „დიოსკურიის შემდეგ დანარჩენი სანაპირო კოლხიდისა არის და მის მომდევნო ტრაპეზუნტთან ქმნის მნიშვნელოვან მოხრილობას“. მართლაც, აღნიშნულ სურმენედან (სადაც ჩვენ ვათავსებთ დიოსკურიას) ტრაპეზუნტამდე სანაპირო მოხრილია, იმ მხრივ, რომ ის მიემართება არა დასავლეთით, არამედ მაღლა ჩრდილო-დასავლეთით. დაბლა კი, „ჩავარდნილ“ უბეში, ტოვებს სურმენე-დიოსკურიას. ეს უბე ოფ-რიხეს ახლოს, მათ დასავლეთით მდებარეობს.

ზოგადად კოლხეთი იყო ქვეყანა ფაზისიდან (ჭოროხიდან) ტრაპეზუნტამდე, აქედან გამომდინარე მისი ნაწილია „სანაპირო პიტიუნტიდან ტრაპეზუნტამდე“ (იქვე, თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957, გვ. 283), მაგრამ კონკრეტული „კოლხეთის სანაპიროს“ ქვეყანა განლაგებული იყო დიოსკურიიდან (არაკლი სურმენედან) ტრაპეზუნტამდე.

შავიზღვისპირეთს, ტრაპეზუნტიდან დიოსკურიამდე, ერქვა „კოლხიდის სანაპირო“. რადგანაც წერდა: „დიოსკურიის შემდეგ დანარჩენი სანაპირო კოლხიდისა არის“.

„დიოსკურიასთან მიედინება მდ. ქარესი“.

„ფაზისი – ხომალდებისათვის ბოლო წერტილი“

„ფაზისზე, რომელიც ხომალდებისათვის ბოლო წერტილია“ – წერდნენ სტრაბონამდეც ცნობილი ავტორები, რა იგულისხმება ამ სიტყვებით?

მიიჩნეოდა, რომ მთელ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ყველაზე შორეული პორტი, ანუ ბოლო სამარშრუტო სანაოსნო წერტილი იყო ქალაქი ფაზისი.

ეს იმას ნიშნავს, რომ სხვა პორტები უფრო ახლოს იყვნენ ბერძნულ ცენტრებთან, მაგალითად, ტრაპეზუსიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროსაკენ გასული გემი ჯერ დიოსკურიასა და პიტიუსას შეხვდებოდა, ბოლოს კი, ყველაზე ბოლოს ფაზისის პორტში შეცურდებოდა. რაც იმას ნიშნავს, რომ ფაზისიდან ბატამდე არცერთი სხვა პორტი არ მდებარეობდა, ის უნაგსადგურო სანაპირო ყოფილა სტრაბონამდე, ამიტომაც იყო ფაზისი „ხომალდებისათვის ბოლო წერტილი“, თუმცა უმნიშვნელო „ნავთსაყუდელები“ კერკეტების სანაპიროზეც მდებარეობდნენ.

მანძილები პუნქტებს შორის

(დიოსკურიადა არის თანამედროვე სურმენე, პიტუნტი კი ათინა-პაზარია)

სტრაბონის ცნობა, რომ „ბატადან კერკეტების სანაპირომდე, დაახლოებით 850 სტადიონია, შემდეგ აქველთა სანაპირო 500 სტადიონი, მერე ჰენიოხთა სანაპირო 1000 სტადიონი, ხოლო პიტუნტის (სანაპირო) დიოსკურიამდე 360“ – ალბათ ასე უნდა გავიგოთ:

დიოსკურიიდან პიტუნტამდე იყო 360 სტადიონი და ასევე იწოდებოდა კიდევ – „პიტუნტის სანაპირო“ (დიოსკურია, როგორც ითქვა, 360 სტადიონით (64 კმ-ით) იყო დაშორებული პიტუნტიდან), ამ უკანასკნელიდან 1000 სტადიონი იწოდებოდა „ჰენიოხთა სანაპიროდ“, რომელსაც მოსდევდა „აქველთა სანაპირო“ (500 სტადიონი), აქედან ბატამდე „კერკეტების სანაპირო“ 850 სტადიონზე გრძელდებოდა.

„მდინარიდან და ქალაქიდან (ფაზისიდან) „ჩავარდნილ ადგილამდე“ პირდაპირი ხაზით არანაკლებ 600 სტადიონია“ (XI, 2, 16).

თანამედროვე რუკაზე მანძილები სტრაბონის მონაცემებით ასეთ სახეს მიიღებს: ჭოროხის შესართავიდან (ფაზისიდან) რიზემდე არის დაახლოებით 106 კილომეტრი (600 სტადიონი), მაგრამ დიოსკურია „ჩავარდნილ“ უბეში მდებარეობდა. ასეთი უბე მდებარეობს რიზეს დასავლეთით სურმენესთან. ჭოროხიდან ამ „ჩავარდნილ“ უბემდე კი დაახლოებით 140 კილომეტრამდეა, ეს 600 სტადიონზე მეტია, მაგრამ სტრაბონიც ამას მიუთითებდა რომ მანძილი ფაზისიდან დიოსკურიამდე „600 სტადიონზე არანაკლები იყო“, მაშასადამე, დიოსკურია რიზესა და სურმენეს შუა, უფრო სურმენეს „ჩავარდნილ“ უბესთან მდებარეობდა.

დიოსკურიიდან პიტუნტამდე 360 სტადიონი ანუ 64 კმ იყო. სურმენედან დაახლოებით 64 კილომეტრის დაშორებითაა პუნქტი ათინა პაზართან (არდემშენთან) შესაბამისად, ალბათ, პაზარი (ჩაიელი) ან ათინა იწოდებოდა პიტუნტად.

ე.ი. სანაპიროს ტრაბზონიდან სურმენემდე ეწოდებოდა „კოლხიდის სანაპირო“, სურმენედან დაახლოებით პაზარამდე „პიტუნტის სანაპირო“, რომელსაც მოყვებოდა ჰენიოხთა, აქველთა და კერკეტების სანაპიროები დაახლოებით ნოგოროსიისკამდე.

დამატებით, ალბათ, შესაძლოა ვთქვათ, რომ ქართველი ტომებით, ჭანებითა და ბიძერებით დასახლებულ სანაპიროზე მდებარე ამ პიტუნტის კათედრიდან უნდა ყოფილიყო 325 წელს I მსოფლიო საეკლესიო კრების მონაწილე პიტუნტელი ეპისკოპოსი და არა აფხაზეთის ბიჭვინთიდან. აღსანიშნავია, რომ ეს უკანასკნელი (ბიჭვინთა) პიტუნტად მიიჩნის მხოლოდ მისი სახელის ბგერითი მსგავსების გამო იქაურ ქართულ ტოპონიმ „ბიჭვინთასთან“. აფხაზეთის ბიჭვინთა კი მუდამ ქართულ ეკლესიასთან იყო დაკავშირებული და არა ბიზანტიურთან.

(ბგერით მსგავსებასთან დაკავშირებით ისიც შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ არდაშენ-რიზეს რეგიონში გვხვდება მრავალი ტოპონიმი „პაზარის“ სახელის მქონე, მაგალითად ოფის სამხრეთით „დერნეპაზარი“, ოფის ჩრდილოეთით ზღვისპირზე „ეს(კი)პაზარი“, ოფისავე სამხრეთით, ისპირთან ახლოს, ჭოროხისპირზე „პაზარიოლუ“ და თვით ქალაქი „პაზარი“, რომელსაც ჩვენ პიტუნტად მივიჩნევთ ათინა-არდაშენთან ერთად. პაზარის სახელის მქონე პუნქტები ასევე მდ. კელკიტის შესართავის რეგიონშიც მდებარეობდა. სახელი პაზარი იმითაა საინტერესო, რომ მიაგავს სიტყვა ფაზისს. ეპარქიას ლაზიკეში, ასევე ერქვა „ფაზისისა“).

პ. ინგოროყვას აზრით, კლავდი პტოლომეს გეოგრაფიაში ნახსენები ნავსადგური „პიტუნსა“ (და ასევე „ჰვისის ნავსადგური“) მდებარეობდა ტრაპიზონსა და რიზეს შორის (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 253). მისივე კვლევით სხვადასხვა ავტორების მიერ ნახსენები იტიუს, იტიუსა, იტიპია ოფთან ახლოს მდებარეობდა. ის წერს – „V საუკუნის დასაწყისის ძეგლში, რომელსაც ეწოდება ოტატიე იფნიტატუმ პონტოს

პროვინციაში, ტრაპიზონის მხარეში დასახელებული ჰვისის ნავსადგური (სი პორტო) არის სურმენე, ხოლო პითია (იტპია) – არის ოფი“ (იქვე, გვ. 253).

მისგან განსხვავებით, როგორც აღინიშნა, მე ვთვლი რომ სტრაბონის მიერ ნახსენები დიოსკურია მდებარეობდა სურმენესთან, ხოლო პიტეუნტი – პაზართან.

დასკვნა

კოლხეთი მდებარეობდა არა იბერიის დასავლეთით, არამედ მის სამხრეთ-დასავლეთით. შესაბამისად იბერია „კოლხეთის მალა“ მდებარეობდა, როგორც წერს სტრაბონი. თუ ასე იყო, მაშინ მართლდებიან ძველ-ქართული წყაროები („ქართლის ცხოვრება“ და „მოქცევა ქართლისა“), რომელთა დაბეჭდილებული მტკიცებით ფარნავაზიდან ვახტანგ გორგასლამდე ქართლის სამეფო მოიცავდა დასავლეთ საქართველოსაც და მისი საზღვარი აქ მდ. ვერისწყალზე გადიოდა (შემდეგ კი ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით უფრო განივრცო).

შესაბამისად, დასავლეთ საქართველო, არა ბიზანტიურ, არამედ ქართულ სახელმწიფოებრივ სივრცეში იყო და დაარსებისთანავე ქართულ საეკლესიო იურისდიქციაში შედიოდა, რასაც მიუთითებენ კიდევ წყაროები.

ივ. ჯავახიშვილის სილიადე ჩანს იქიდანაც, რომ მან ეკლესიის წიაღში ძველთაგანვე დანერგილ თეორიას – წმიდა ნინოს დროიდან ქართული ეკლესიის ერთიანობის შესახებ – უპირობოდ დაუჭირა მხარი, უფრო მეტიც, ის მის ერთგულ მცველად იქცა, ამ თეორიას მისცა დიდი შეფასება, მიიჩნია მთელი ქართველი ხალხისა და მის საუკეთესო შვილთა ნაღვაწად, საუკუნეთა ბრძოლით მიღწეულ მონაპოვრად.

ამავე დროს, მისთვის კარგად იყო ცნობილი სხვა თეორიებიც ამ სფეროში. მაგალითად, მისი მოღვაწეობის პერიოდში ზოგიერთი მეცნიერი აყალიბებდა თეორიას, თითქოსდა, თავდაპირველად დასავლეთი საქართველო იმყოფებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციის ქვეშ. ივ. ჯავახიშვილმა ეს ახალი თეორია მიიღო როგორც ერთ-ერთი მიმდინარე სამუშაო თეორია, რომელიც ემსგავსებოდა თეორიას – დასავლეთ საქართველოს ანტიოქიის იურისდიქციის ქვეშ ყოფნის შესახებ.

როგორც ითქვა, მისთვის ზოგადად, როგორც მეცნიერისათვის, მისაღები იყო მხოლოდ თეორია ქართული ეკლესიის თავდაპირველი ერთიანობის შესახებ, რადგანაც ის მიაჩნდა „მთელი ქართველი ერის მიერ შესისხლხორცებულ შემეცნებად“, რომლის მოსპობის უფლება, მისი აზრით, არავის ჰქონდა, არც მათ ვინც დასავლეთ საქართველოს კონსტანტინოპოლურ იურისდიქციას უჭერდა მხარს და არც ანტიოქიურის მომხრეთ.

ივ. ჯავახიშვილმა განიხილა საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის წინააღმდეგ მიმართული ქმედებები, კერძოდ, ის წერს: „XV საუკუნის 70-იან წლებში საქართველოში ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქი მიხეილი ჩამოვიდა... რასაკვირველია, უმთავრესად შეწირულებისა და ფულის შესაგროვებლად იყო გარჯილი“ (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. III, გვ. 447). მას დაუწერია „მცნება სასჯულო“, სადაც აღნიშნული აქვს, რომ წინათ ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსნი ანტიოქიის პატრიარქისაგან იყვნენ დამოკიდებული და მათგან ჰქონდათ მიღებული ხელდასხმა. ქართული ეკლესიის მერმინდელი თვითმწყობა და საეკლესიო თვითმმართველობა ანტიოქიელ-იერუსალიმელ პატრიარქს უკანონო მოვლენად ჰქონდა გამოცხადებული“ (იქვე, გვ. 447).

ასეთი ქმედება აღაშფოთებს ივ. ჯავახიშვილს, მას მიაჩნია, რომ ანტიოქიელს არავითარი სამართლებრივი უფლება არ გააჩნდა აფხაზეთის საკათალიკოსოს მიმართ. თავისი მსჯელობის საყრდენად მიიჩნევს ქართული ეკლესიის წიაღში ძველთაგან არსებულ სამართლებრივ დოკუმენტს, გამოცემულს რუის-ურბნისის კრების მამების მიერ, რომ თავდაპირველად ანუ HIV სს-ში, ანდრია მოციქულისა და წმიდა ნინოს

ეპოქაში, ჩამოყალიბდა არა ორი სხვადასხვა ეკლესია, არამედ ერთი, სრულიად საქართველოს მომცველი ეკლესია, რომ ორივე განმანათლებელმა, როგორც ანდრიამ, ისე წმიდა ნინომ, მხოლოდ ერთი ეკლესია ჩამოაყალიბეს, რომ ისინი მოღვაწეობდნენ არა სხვადასხვა სახელმწიფოებრივ არეალზე, არამედ ერთ გეოპოლიტიკურ სივრცეში, რომ წმ. ანდრიამ სახარება იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“, ხოლო წმიდა ნინომ კი განანათლა „ყოველი სავესება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“. მაშასადამე, მათ ერთი ეკლესია ჩამოაყალიბეს და ამ ეკლესიამ ავტოკეფალია ძველთაგანვე მოიპოვა, რომ მხოლოდ შემდეგ ამ ერთიანი ეკლესიის წიაღში ჩამოყალიბდა ორი საეკლესიო ადმინისტრაციული ერთეული – ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოები, რომ ისინი, მართალია, ადმინისტრაციულად თავისთავადი საეკლესიო ერთეულები იყვნენ, მაგრამ ქმნიდნენ ერთ ქართულ საეკლესიო მთლიანობას, რადგანაც გააჩნდათ საერთო საეკლესიო სამართალი, საერთო სჯულისკანონი, საერთო საეკლესიო ტრადიციები და ლიტურგიის საერთო ქართული ენა. ადმინისტრაციული თავისთავადობა აფხაზეთის საკათალიკოსოს მიუღია ქართლის საპატრიარქოსაგან, როდესაც IX ს-ში ქართველთა მეფე ბაგრატმა „განაჩინა კათალიკოსი აფხაზეთს“.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, ჩვენთვის ეს ფაქტი წარმოადგენს ისტორიულ მაგალითს.

როგორც ცნობილია, ამჟამად, ჩვენი ოფიციალური ისტორიოგრაფიის მიერ მიიჩნევა, რომ თავდაპირველად დასავლეთ საქართველო IV-IX სს-ში 500 წლის მანძილზე, თითქოსდა, იმყოფებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში. ეს თეორია ძალზე საშიშია სამომავლოდ, რადგანაც ისეთივე სამართლებრივ უფლებამოსილებას ანიჭებს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს, როგორც თავისთავზე მიიწერა ანტიოქიელმა პატრიარქმა მიხეილმა.

III მსოფლიო კრების მე-8, ასევე, მოციქულთა 35-ე და II მსოფლიო კრების მე-2 კანონის ძალით, სხვის ეკლესიაში შეჭრილი მეორე ეკლესია ვალდებულია ადადგინოს თავდაპირველი მდგომარეობა.

ამ კანონებიდან გამომდინარე, თუკი დასავლეთ საქართველოზე თავის უფლებამოსილებას თავდაპირველად ახორციელებდა კონსტანტინოპოლი, მას უნდა დაუბრუნდეს კიდევ ეს საეკლესიო ერთეული.

ვფიქრობ, ივ. ჯავახიშვილი მხარს არ დაუჭერდა ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ამჟამად გაბატონებულ თეორიას დასავლეთ საქართველოს კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში 500-წლოვანი ყოფნის შესახებ. პირიქით, ის ამ თეორიას მიიჩნევდა „მთელი ქართველი ხალხის ბრძოლით მონაპოვრის“ უარყოფად და ის მხარს დაუჭერდა რუის-ურბნისის კრების სამართლებრივ აქტს, რომ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში I-IV სს-ში ჩამოყალიბდა ერთიანი ეკლესია, რომ წმიდა ანდრიასა და წმიდა ნინოს ღვაწლით დაფუძნებული ქართული ეკლესია თავიდანვე ერთიანი იყო, თუმცა მისთვის ეს და სხვა სამეცნიერო თეორიებიც აღნიშნულ საკითხზე ცნობილი იყო.

ივ. ჯავახიშვილი წერდა: „გიორგი მთაწმიდელი და განსაკუთრებით ეფრემ მცირე, რუის-ურბნისის 1103 წლის საეკლესიო კრების ყველა სულისჩამდგმელი და ნიკოლოზ კათალიკოსი ამტკიცებენ, რომ ანდრია მოციქულმა იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“, ხოლო შემდგომ ქრისტიანობა კვლავ ადადგინა წმიდა ნინომ, რომლის სასწაულთმოქმედებამ და ქადაგებამ „მიიზიდა ყოველი სავესება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“. ნიკოლოზ კათალიკოსიც, წმიდა ნინოს საერთო მოციქულად და განმანათლებლად თვლიდა „ჩვენ ქართველთა სა“ („სასწაულნი სვეტიცხოვლისა“). ერთი სიტყვით, ანდრია მოციქულიც და წმიდა ნინოც საერთო ქართული ეკლესიის დამაარსებლად და მთელი ერის განმანათლებლად იყვნენ ცნობილნი. საქართველოს სხვადასხვა ნაწილების ცალკე მქადაგებლების გამოძებნის სურვილიც არ ჰქონიათ, რადგან ისინი მთლიანი და განუყოფელი საქართველოს განმტკიცებისა და

აღორძინებისათვის იღვწოდნენ. ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქი მიხეილი, სწორედ ამ ქართველ სახელოვან მეცნიერთა მიერ შექმნილსა და მთელი ქართველი ერისაგან შესისხლხორცებულ შემეცნებას სპობდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. III, გვ. 340).

სამწუხაროა, რომ ძველ ქართველ სახელოვან მეცნიერთა (ივ. ჯავახიშვილის შეფასება) მიერ ბოძებულ შემეცნებას სპობს ზოგიერთი ახალი ქართველი მეცნიერი, თანაც ისეთი უმაღლესი საერთაშორისო საეკლესიო ორგანოდან, როგორცაა „პრაგოსლავნაია ენციკლოპედია“.

მაგალითად, ძველი ქართული წყაროების საწინააღმდეგოდ „პრაგოსლავნაია ენციკლოპედია“-ს მე-13 ტომის ავტორები (გვ. 200) ნოტიციებზე – ბიზანტიურ კათედრათა ნუსხებზე – დაყრდნობით მიიხნევენ, რომ დასავლეთ საქართველოში IX ს-მდე არსებული საეპისკოპოსოები კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდნენ. თითქოსდა, „ეგრისის სამეფოში, I ნოტიციის მიხედვით, არსებობდა ლაზიკის ეპარქია, რომლის ცენტრი იყო ფაზისის (ფოთის) სამიტროპოლიტო ოთხი საეპისკოპოსო კათედრით – როდოპოლისი (ვარციხე), საისინი (ცაიში), პეტრა (ციხისძირი), ზიგანა (ზიგანისი, გუდავა) („პრაგოსლავნაია ენციკლოპედია“, ტ. XIII, გვ. 200, რუს. ენაზე). თითქოსდა, შემდგომ ისინი ქართულმა ეკლესიამ კონსტანტინოპოლს ჩამოაშორა.

ვშიშობთ, რომ ეს არასწორი თეორია, გავრცელებული მთელ მსოფლიოში „პრაგოსლავნაია ენციკლოპედიის“ მიერ, დიდ საფრთხეს შეუქმნის სამომავლოდ საქართველოს ტერიტორიულ და საეკლესიო მთლიანობას.

სინამდვილეში, ლაზიკის აღნიშნული საეპისკოპოსოები მდებარეობდნენ ტრაპეზუნტის ოლქში – ქალაქ ზიგანას რეგიონში, იქვე იყო როდოპოლისის კათედრაც. ამის შესახებ მიუთითებს არა მხოლოდ მსოფლიოში სახელგანთქმული მეცნიერი ნ. აღონცი, არამედ, ამჟამად, საბერძნეთში დაბეჭდილი ზოგიერთი საეკლესიო რუკაც.

ქართული წყაროების დაბეჭდილებული მტკიცებით, მუდამ, ფარნავაზ მეფის დროიდანაც, დასავლეთ საქართველო ყოველთვის შედიოდა ქართლის სამეფოს საზღვრებში ვიდრე მდ. ეგრისწყლამდე (ვახტანგ გორგასლის შემდეგ ვიდრე მდ. კლისურამდე). ამიტომაც მიიხნეოდა, რომ ამ სასაზღვრო მდინარეების აქეთ, დასავლეთ საქართველოში, კონსტანტინოპოლს არასოდეს იურისდიქცია არ გააჩნდა, მხოლოდ ამ მდინარეების იქით (ნიკოფსისსაკენ) მდებარე ტერიტორია შედიოდა ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში, VIII ს-მდე. ამიტომაც, როდესაც ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ დასავლეთ საქართველოში კონსტანტინოპოლს არ გააჩნდა თავისი იურისდიქცია, ცხადია, იგულისხმება ამ სასაზღვრო მდინარეების აქეთ მდებარე დასავლეთ საქართველოს ტერიტორია. როგორც ცნობილია, მდ. ეგრისწყლად მიიხნევა მდ. დალიძგა (ოჩამჩირის რაიონში), ხოლო მდ. კლისურად – მდ. კელასური (სოხუმთან).

დასავლეთ საქართველოში კონსტანტინოპოლის იურისდიქციის მომხრე მეცნიერები თავიანთ მტკიცებას საფუძვლად უდებენ სტრაბონისა და სხვა ავტორების ცნობებს, თითქოსდა, ისინი კოლხეთსა და ლაზიკას დასავლეთ საქართველოს უწოდებდნენ. ვფიქრობ, ჩემი კვლევა სტრაბონისა აჩვენებს, რომ სტრაბონის კოლხიდა მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ქართველთა ისტორიულ ქვეყანაში – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. ამიტომაც, სტრაბონი არა თუ ეწინააღმდეგება ძველქართული წყაროების ცნობებს დასავლეთ საქართველოსთან დაკავშირებით, არამედ განამტკიცებს კიდევ მათ.

პროკოფი კესარიელი ლაზიკის შესახებ

ჩვენში დამკვიდრებული თვალსაზრისით პროკოფი კესარიელი თავის ნაშრომში აღწერს დასავლეთ საქართველოს, რომელსაც ლაზიკად მიიჩნევს. ჩვენ ქვემოთ საგანგებოდ განვიხილეთ პროკოფის სამი წიგნი, რომლებიდანაც ნათლად ჩანს, რომ პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკა მდებარეობდა ჭოროხის ხეობასა და ზღვისპირეთში ხუფათის მიმართულებით და არა რიონის დაბლობში. პროკოფისათვის მდ. ფაზისი არის მდ. ჭოროხი და არა მდ. რიონი. მისი ლაზიკა ჩვენი ერის უძველეს ქვეყანაში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მდებარეობდა.

პროკოფი წერს – „ყველა ადამიანს მეტწილად სჩვევია, რომ, თუ კი მათ ერთხელ შეითვისეს რაიმე აზრი, ისინი აღარ ცდილობენ ჭეშმარიტება გამოიკვლიონ, არც რაიმე ახალ აზრს იღებენ, არამედ მათ ძველი აზრი მიაჩნიათ საღად და პატივსაცემად, ხოლო თანამედროვე აზრს სათაკილოდ და სასაცილოდაც კი თვლიან“ (პროკოფი, გეორგიკა, II, 1965, გვ. 139)

პროკოფი კესარიელმა, რომელიც მოღვაწეობდა იუსტინიანეს დროს (VI ს-ის I ნახევარი) დაწერა სამი თხზულება: „პოლემიკა“, „შენობათა შესახებ“ და „ანეკდოტა“. ჩვენს წიგნში განხილულია პროკოფის ამ ნაშრომებიდან ის თავები, რომელნიც ეხებიან ლაზიკას. მათ შორისაა „პოლემიკის“ I-II თავი – „ომი სპარსელებთან“ და V-VII თავი – „ომი გუთებთან“, რომელნიც ს. ყაუხჩიშვილმა თარგმნა და დაბეჭდა თავის ცნობილ „გეორგიკების“ მეორე ტომში (1965 წ.). ჯ. შოშიაშვილმა თარგმნა და გამოსცა პროკოფის წიგნი „შენობათა შესახებ“ (2006 წ.), ხოლო ნ. ეფრემიძემ „საიდუმლო ისტორია“ (1989 წ.).

პროკოფის სამივე თხზულებიდან გვერდების მიხედვით მოყვანილია ციტატები, რომელთაც ერთვის შესაბამისი კომენტარები.

I. პროკოფი კესარიელი „ომი სპარსელებთან“

ე ელლო ერსიცო ()

იბერები საუკეთესო მართლმადიდებლები არიან

„იბერები ქრისტიანები არიან და ამ სარწმუნოების წესებს ყველა იმათზე უკეთ იცავენ, რომელთაც ჩვენ ვიცნობთ, ხოლო ძველთაგანვე სპარსელთა მეფის ქვეშევრდომნი გამხდარან“ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 48).

პროკოფი ერთ-ერთი პირველია იმ მრავალ ავტორთა შორის, რომელნიც ქართველთა უძველესი მართლმადიდებლობის შესახებ მიუთითებენ.

მართალია, პროკოფის დროს, იბერია – პოლიტიკურად სპარსეთის ხელთ იყო, მაგრამ ქრისტიანობას მტკიცედ იცავდა.

კათალიკოსი

„ქრისტიანთა მღვდელმთავარსაც კათოლიკოსს უწოდებენ ელინთა ენით, რადგან ის ერთი განაგებს ყველა აქაურ სოფლებს“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 88).

აქაური სოფლების ქვეშ იგულისხმება ჭოროხის ხეობისა და ოფ-რიზეს რეგიონი ისტორიულ ლაზიკაში. აქ, ოფში, IV ს-ში, წმ. ნინოს დაუარსებია საეპისკოპოსო კათედრა (XVII ს-ის ლაზეთის მიტროპოლიტ გერმანეს იმ ცნობის თანახმად, რომელიც მან რუსეთის ხელმწიფეს მიაწოდა).

IV საუკუნის ერთ პერიოდში ტერიტორია ოფ-რიზედან ჭოროხამდე, ჯერ კიდევ ქართულ სახელმწიფოს ეკუთვნოდა. შემდგომ, V ს-ში, მის დაპყრობას ცდილობდა ბიზანტია, ქართველი ხელმწიფეები გაძლიერებისთანავე იბრუნებდნენ ამ მხარეს, მაგალითად, ვახტანგ გორგასალმა საგანგებოდ ილაშქრა კიდევ აქ და დაუბრუნა

ქართლის სამეფოს ეს მიწა-წყალი, აქვე ამავე რეგიონში (კერძოდ, ჭოროხის ხეობაში მან ააგო ეკლესიები და დააფუძნა მონასტრები), შესაბამისად აქაური სოფლები ქართლის კათალიკოსის იურისდიქციაში შედიოდა V საუკუნეში, ასევე ყოფილა პროკოფი კესარიელის დროსაც, ამიტომაც აქაური ხალხი (მათზე წერს პროკოფი), ჯერ კიდევ თავისთავს ქართველი კათალიკოსის იურისდიქციას მიაკუთვნებდა ლაზიკისათვის ომების დაწყებამდე, თუმცა ომის შემდეგ ვითარება შეიცვალა.

აქ უნდა გავიხსენოთ გელასი კესარიელის ცნობა, რომ „ტყვე ქალმა“ მოაქცია ანუ გააქრისტიანა პონტოს ნაპირას მცხოვრები იბერები და ლაზები.

ზღვისპირეთში ქართული ეკლესიის იურისდიქციასთან დაკავშირებით უნდა გავიხსენოთ ასევე მოსე ხორენელის ცნობა, რომ წმ. ნინომ იქადაგა „კლარჯეთიდან მასქუთებამდე“, ძველი ქართული წყაროებით კლარჯეთის რეგიონი თავდაპირველად ოფრიზესაც მოიცავდა, ხოლო მასქუთების ტომი კასპიის ზღვისპირზე ცხოვრობდა. ამ რეგიონში (კლარჯეთ-ლაზიკიდან კასპიის ზღვამდე) უქადაგნია წმ. ნინოს.

ამ მხრივ, ოთხი წყაროს – პროკოფის, გელასი კესარიელის, მოსე ხორენელისა და ლაზიკის მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობები ერთმანეთს ადასტურებენ და ავსებენ. ამ ცნობებიდან, ჩანს რომ IV-V-VI სს-ში ზღვისპირეთი (ოფრიზეს რეგიონიდან), ჯერ კიდევ საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა; ხუფათამდე კათალიკოსის იურისდიქცია ვრცელდებოდა, მის ქვემოთ, ტრაპეზუნტამდე კი „ლაზთა ეპისკოპოსების იურისდიქცია გავრცელდა. „ლაზთა“ ეპისკოპოსები ნ. ადონცის კვლევიით, ზიგანა-გუმუშხანეს რეგიონის ეპისკოპოსებს ერქვათ.

იბერთა მარჯვნივ სპარსელები ცხოვრობენ

„იბერთა მარჯვნივ, აღმოსავლეთით ცხოვრობენ სპარსელთა ტომები“ (იქვე, გვ. 48).

იბერიის მარჯვნივ მცხოვრები ალბანელები ნაკლებ სავარაუდოა, რომ პროკოფის სპარსელებად მიეჩნია, ჩანს, მის მიერ იბერების საცხოვრისად მოიაზრებოდა ასევე მიწა-წყალი ვანის ტბის მიმართულებით (ე.ი. ტაო, ბასიანი და მიმდებარე მხარეები), რომლის იქითაც იყო სპარსეთი – თავისი სპარსული ტომებით.

[ჩანს, პროკოფი ერმანეთისაგან ასხვავებდა ტერმინებს „იბერები“ და „იბერია“, რადგანაც მის დროს იბერები იბერიის გარეთაც ცხოვროვდნენ].

იბერთა მარცხნივ ლაზიკეა

„იბერთა მარცხნივ, დასავლეთით მდებარეობს ლაზიკე“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 48).

პროკოფის მიერ იბერიის ქვეშ მოიაზრება მესხეთიც (კოლა-არტაანით), რომლის დასავლეთით – მართლაც იყო ლაზიკე.

იბერთა მეფე გურგენი ლაზიკეში გაიქცა

იბერთა მეფე გურგენი „ლაზიკეში გაიქცა იბერთა ყველა დიდებულთურთ, თან წაიყვანა ცოლი, შვილები და ძმები, რომელთაგან უხუცესი იყო პერანი“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 50).

გურგენის სამეფოში ასევე კოლა-არტაანიც შედიოდა, რომლის დასავლეთით არტანუჯ-ჭოროხის ხეობა იმუამად ლაზიკედ იწოდებოდა.

მეფის შემდეგ მეორე პირს – ანუ „უხუცესს“ იბერთა სამეფო სახელში მოიხსენებს სტრაბონიც.

ივ. ჯავახიშვილის აზრით „I-II სს-ში მეფობის უფლების მემკვიდრეობის რიგი პირდაპირი კი არ არის, არამედ, ეს უფლება უფროსობით გადადის მთელი სამეფო საგვარეულოს ამა თუ იმ წევრზე“ (ქართული სამართლის ისტორია, I, გვ. 180).

კოლხიდა – ლაზიკე

პროკოფი წერს: სპარსელთა აზრით „კოლხიდას ახლა ლაზიკე ეწოდება, ძველთაგანვე სპარსელთა ქვეშევრდომი იყო, რომაელებს უსამართლოდ უჭირავთ“ (გეორგიკა, ტ. 2, 1965, გვ. 47).

სპარსელებმა VI ს-ში დაიქვემდებარეს ისტორიული საქართველო, მის ერთ-ერთ ნაწილად მიიჩნევდნენ ისინი ლაზიკას, ამიტომაც გაღიზიანდნენ, როცა ლაზიკა რომაელებმა დაიჭირეს.

ლაზიკე მთავორიანია

სპარსთა მეფე ხოსრო ამბობს: „ლაზების ქვეყანა საკმაოდ ძნელგასასვლელია მსუბუქად ჩაცმული კაცისათვისაც კი, რადგან ის ზომიერად მეტად დაქანებულია და ხშირად უზარმაზარი ტყეების შემცველი დიდ მანძილზე“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 81).

დასავლეთ საქართველოს ცენტრალური და ძირითადი ნაწილი მისი ბარია. ამიტომაც ის არ არის „ძნელგასასვლელი დაქანებული“ ფერდობებიანი ქვეყანა, რადგანაც ვრცელი ქვეყანა ფოთიდან შორაპნამდე, სადაც ივარაუდება ლაზიკის ცენტრალური ნაწილის არსებობა – ვაკეა, (ხოლო ტერიტორია სურამიდან შორაპნამდე იბერიის ნაწილად მიიჩნევა).

ლაზიკა არ იყო სწორი ზედაპირის მქონე (ანუ ვაკე) ქვეყანა, არამედ იყო „დაქანებული“ მთიანეთის ფერდობებიანი ქვეყანა, ამიტომ ჩვენ ქვემოთ პროკოფის ცნობებზე დაყრდნობით ვამტკიცებთ, რომ ლაზიკა და დასავლეთ საქართველოს ბარი სხვადასხვა ქვეყნები იყვნენ.

პოლიტიკური ლაზიკა ერგე-ლიგან-ხუფათ-კლარჯეთის მხარეებს მოიცავდა და არა თანამედროვე დასავლეთ საქართველოს ცენტრალურ ნაწილს.

კლდეები ფაზისთან

„ლაზიკე ყველგან, მდინარე ფაზისის როგორც აქეთა, ისე იქეთა მხარეზე – გაუვალია. ქვეყნის ორსავე მხარეს უზარმაზარი კლდეებია, რომელნიც იქ დიდ მანძილზე ვიწრობებს ქმნიან. ასეთ გზებს რომაელები „კლისურებს“ უწოდებენ ელინური გამოთქმით“ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 102).

როგორც ცნობილია, დასავლეთ საქართველოს დაბლობში რიონის სანაპიროებზე არსადაა მსგავსი კლდეები, რომელთაც პროკოფი აღწერს, რაც შეეხება ჭოროხს, მისი სანაპირო მართლაც კლდოვანია.

მაშასადამე, ამ ნიშნითაც პროკოფის „ფაზისი“ არაა რიონი.

მაღალკლდიანობის გამო გაუვალი ჭოროხისა და მისი შენაკადების სანაპიროების ორსავე მხარეს აღმართული უზარმაზარი კლდეები, შესაძლებელია ყველამ თავისი თვალთ ნახოს ართვინ-არტანუჯის რეგიონში.

არტანუჯისაკენ მიმავალ ვიწრო გზას „ჯოჯოხეთის კანიონსაც“ უწოდებენ, რადგანაც გზის ორივე ნაპირზე 200-300 მეტრი სიმაღლის შვეული კლდეებია აღმართული, რომელნიც აქ, მართლაც „დიდ მანძილზე ვიწრობებს ქმნიან“. ასეთ გზას უწოდებდა პროკოფი კლისურას – მისი სიტყვით ასეთი იყო „გზები, რომელთაც რომაელები „კლისურებს“ უწოდებდნენ ელინური გამოთქმით“.

არტანუჯ-ართვინის დამაკავშირებელი ეს გზა რეალურად ამჟამადაც მოქმედია, ამ გზით შედიოდნენ იბერიიდან მომავალი სპარსელები ლაზიკაში.

მარტილი და ღვინო

„ლაზიკეში არსად არ არის მარილი, არც ხორბლეული მოდის, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე, ყველაფერი შემოაქვთ მათთან ნავებით რომაელთა სანაპიროებიდან“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 96).

აქედან ჩანს, რომ „ლაზიკე“ – ზღვისპირა და მდინარე ფაზისისპირა ზოლია.

„ლაზიკე“ რომ ყოფილიყო დასავლეთ საქართველო, ვთქვათ თანამედროვე თერჯოლის რაიონი, როგორ უნდა შეეტანათ იქ ღვინო, მარილი და ხორბალი ზღვიდან ანუ რომაელთა სანაპიროებიდან „ნავებით“? ამისათვის საჭირო იქნებოდა სახმელეთო ან სამდინარო გზები, გარდა ამისა იქ ღვინის შეტანა ვითომ საჭირო იქნებოდა? ცხადია, რომ არა, თერჯოლა, ზესტაფონი, შორაპანი, ბაღდადი და მიმდებარე რაიონების მომცველო ტერიტორია საქართველოში ღვინის პროდუქციის ძირითადი მწარმოებელია, ამიტომაც პროკოფის ცნობა, რომ იქ „არც ხორბლეული მოდის, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე, ყველაფერი შემოაქვთ მათთან ნავებით რომაელთა სანაპიროებიდან“ – მათ არ ეხება. აქ არა თუ ხორბლისა და ღვინის, არამედ სუბტროპიკული ხილის მოწვევაცაა შესაძლებელი, რადგანაც საერთოდ დასავლეთ საქართველო სუბტროპიკული რეგიონია.

რადგანაც „ყველაფერი შემოაქვთ მათთან ნავებით რომაელთა სანაპიროებიდან“, ამიტომ „ლაზიკე“ ზღვისპირზე და მდინარისპირზე განლაგებული ვიწრო ქვეყანა უნდა ყოფილიყო, რომელსაც გრძელი სანაპირო ჰქონდა, და სადაც პროდუქტი შეჰქონდათ ნავებით.

ასეთია მაგალითად, ჭოროხის ხეობა, სადაც პროდუქტის სანაპიროდან ხეობის სიღრმეში შეტანას გრძელი გზები არ ესაჭიროება – სამდინარო გზაც საკმარისია. ჭოროხის სამდინარო გზა აქ იყო ზღვასთან დამაკავშირებელი უპირველესი სავაჭრო არტერია, ასეთივე იყო ამ სამდინარო გზის დანიშნულება XIX საუკუნეშიც კი, თვითმხილველ მეცნიერთა აღწერით.

ეს სავაჭრო-სამდინარო გზა XIX საუკუნეშიც მოქმედებდა, ბაქრადის, ვეიდენბაუმისა და ყაზბეგის აღწერით ართვინიდან ბათუმამდე 200-ზე მეტი სავაჭრო ნავი დაცურავდა. ჭოროხზე „სანავეს“ ახსენებს აშოტ კურაპალატის ცხოვრებაც. ამ ნავებით ზღვიდან ართვინამდე და პირიქით სწორედ ხორბალს, მარილს, სამშენებლო ხე-ტყის მასალებსა და მსგავს ეზიდებოდნენ XIX ს-შიც კი. ამასვე აღწერს პროკოფიც VI ს-ში.

ჩანს პროკოფის ლაზიკა ძირითადად ჭოროხის ხეობა და ერგე-ლივანი იყო.

ხოსრო კოლხეთში

იუსტინიანეს მეფობის მე-6 წელს სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის დაიდო „უვადო ზავი“. სპარსელებმა რომაელებს დაუბრუნეს ლაზიკის სიმაგრეები, რომლებიც რომაელებს ამ ომამდე ეჭირათ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 62).

შემდეგ, სპარსელთა მეფე „ხოსრო დიდი ჯარით შეიჭრა კოლხეთში“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 63).

ჩვენ ქვემოთ ვამტკიცებთ, რომ ის შეიჭრა არა სურამის უღელტეხილის გზით, არამედ მესხეთის მხრიდან არსიანის ქედის გადამკვეთი ე.წ. კლარჯეთის გზით (არტაან-არტანუჯ-ართვინ-ზღვისპირის გზით).

ლაზიკასა და სპარსეთს შორის იბერია და პერსარმენია მდებარეობდა.

პროკოფის ნაწერებში სპარსეთ-ბიზანტიის ომის დროს, ხშირად და შეიძლება ითქვას მუდამ, ერთად იხსენიება „არმენია, ჭანეთი, ლაზიკა“ (იქვე, გვ. 64). რადგან ისინი ერთმანეთის მეზობელი ქვეყნები იყვნენ.

ხოსროს გზა

„როდესაც ლაზები წინ მიუძღვებოდნენ ხოსროს, მათ გადავლეს მდ. ბოასი და ისე მივიდნენ პეტრაში, რომ ფაზისი მარჯვნივ ჰქონდათ, თითქოს, იმიტომ, რომ მათ წინასწარ განჭვრიტეს რათა მდინარე ფაზისის გადასასვლელად არც დრო და არც შრომა დასჭირვებოდათ, ხოლო ნამდვილად იმიტომ, რომ არ სურდათ „სპარსელებისთვის ეჩვენებინათ თავიანთი საბინადრო ადგილები“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 102).

დიდი სიგრძის მდ. ჭოროხს, თავისი დინების სხვადასხვა მონაკვეთში, სხვადასხვა სახელი ერქვა. მას სათავეში „აკამფსი“ და „ბოასი“ ერქვა დაახლოებით ართვინამდე, ხოლო ართვინიდან ზღვამდე „ფაზისი“.

პროკოფი ბოასს მდ. ჭოროხს უწოდებდა კარჩხალის მთიანეთამდე (ართვინთან ახლოს), ამიტომაც ხოსრომ ან მდ. ბოასი გადალახა ამ ადგილას, ანდა სახელ „ბოასს“ რომაელები ასევე უწოდებდნენ მდ. იმერხევს, რომელსაც სათავეში გ. ყაზბეგის ცნობით, მართლაც „ყვირილა“ ერქვა (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მდინარეები. „სვეტიცხოველი“, №2, 2010, გვ. 46-55).

ქართულ წყაროებში ნახსენები საერთაშორისო მნიშვნელობის „გზა კლარჯეთისა“ არტაანიდან ზღვისაკენ ჯერ თანამედროვე არტანუჯში შედიოდა, შემდეგ გადალახავდა მდ. იმერხევსა და ასევე გადალახავდა მდ. ჭოროხს და შედიოდა ართვინში. იქიდან კი ზღვისაკენ სამდინარო და სახმელეთო გზებიც მიემართებოდა.

„კლარჯეთის გზით“ მავალი ხოსრო ჯერ მდ. იმერხევს გადაკვეთდა, შემდეგ კი ჭოროხს და ამავე გეზით, ანუ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს გზით, სვლას გააგრძელებდა ზღვისაკენ, ამიტომაც ის ისე მისულა პეტრაში, რომ ფაზისი (ანუ ჭოროხი) მარჯვნივ ჰქონდა. ართვინიდან ზღვისაკენ ძველად მართლაც არსებობდა გზა ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს გავლით, რასაც მარცხენა სანაპიროზე არსებული ქვის თაღოვანი ხიდების უამრავი ნაშთი და ადგილობრივ მცხოვრებთა მონათხრობი ადასტურებს, თუმცა ართვინიდან ზღვამდე ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზე გამავალი გზა უფრო მნიშვნელოვანი იყო.

მარცხენა სანაპიროს გზით მავალი კაცისათვის, ცხადია ჭოროხი ანუ ფაზისი მარჯვენა მხარეს აღმოჩნდებოდა. ამიტომ წერს პროკოფი – ისე მივიდნენ პეტრაში, რომ ფაზისი მარჯვნივ ჰქონდათ (პეტრა ხუფათის რეგიონში მდებარეობა, მდინარის მარცხენა ნაპირას. ეს მხარე მარჯვენა სანაპიროზე მდებარე მოხირისის მხარესთან შედარებით დაუსახლებელი იყო).

კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით ქალაქი არტანუჯი საერთაშორისო სავაჭრო ცენტრად ამ გზის მეშვეობით იქცა. როგორც ითქვა, ეს გზა დვინს (ე.ი სპარსეთსა და არმენიას) იბერიის (ანუ ამ შემთხვევაში არტაანის) გავლით ზღვასთან აკავშირებდა. დვინი-არტაან-არტანუჯის გზა ქართულ წყაროებში „კლარჯეთის გზის“ სახელითაა ცნობილი. ეს გზა არტაანთან იყოფოდა. მისი ერთი მთავარი ტოტი მცხეთა-თბილისისაკენ მიემართებოდა. მაშასადამე, ეს გზა ასევე თბილისსა და საქართველოს შავ ზღვასთან აკავშირებდა. ეს ძირითადი გზა იყო, რომლითაც მრავალმა ქართველმა მეფემ ისარგებლა წყაროთა ცნობით. იბერიის, არმენიისა და სპარსეთის ზღვასთან დამაკავშირებელი ეს გზა I საუკუნეშიც კი ფუნქციონირებდა (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მთავარი სავაჭრო გზები და არტერიები. „სვეტიცხოველი“ 2, 2010, გვ. 40-45).

როგორც აღწერიდან ნათლად ჩანს, ამ გზით შემოსულმა სპარსელთა მეფე ხოსრომ გადალახა მდ. ბოასი (როგორც ითქვა, ეს ჭოროხის სახელი იყო ამ ადგილებში თანამედროვე ართვინის მალა, ხოლო მის დაბლა ვიდრე ზღვამდე ჭოროხს უკვე ფაზისი ერქვა) და ქ. პეტრამდე გაჰყვა მდინარე ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს, ისე რომ, როგორც პროკოფი წერს „ფაზისი (ე.ი. ჭოროხი) მარჯვნივ ჰქონდათ“. ეს არის ჩვეულებრივი სვლა-გეზი, ანუ ხოსრო პეტრაში მივიდა არა სურამის ქედის გზით, არამედ სპარსეთიდან ქ. პეტრამდე ყველაზე მოკლე გზით – სხვა სიტყვებით რომ

ვთქვით, მან გაიარა შემდეგდროინდელი კლარჯეთი და მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს გზით მივიდა პეტრაში.

დვინი – სპარსთა ჯარის დასასვენებელი ადგილი ლაზიკის ომების დროს

პროკოფი წერს – სპარსელთა სარდალმა სურსათის ნაკლებობის გამო გადაწყვიტა ჯარის მეტი წილი გაეყვანა ქ. პეტრადან, მართლაც მან ქ. პეტრაში დატოვა 5 000 კაცი, „თვითონ კი დანარჩენი ჯარით მივიდა პერსარმენიაში და დაისვენა დვინის მახლობელ სოფლებში“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 115).

კიდევ ერთხელ უნდა დაგუბრუნდეთ სპარსთა მიერ განვლილ გზას ლაზიკისაკენ. ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის თანახმად VI ს-ის დასაწყისში სპარსელთა ჯარი ლაზიკაში, კერძოდ კი ქ. პეტრაში შედიოდა დასავლეთ საქართველოში გამავალი ხაშურ-ლიხის ქედის გზით და ამიტომ ზღვისპირას მდებარე პეტრამდე უნდა გაეველო დასავლეთ საქართველოს ვრცელი ქვეყანა, კერძოდ, თანამედროვე იმერეთი, გურია და აჭარა.

პროკოფის აღწერიდან კი ჩანს, რომ სპარსელთა ჯარი პეტრასთან მივიდა არსებული პირდაპირი პერსარმენია-დვინი-ართვინის გზით, შემდეგ გაყვებოდა მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს და პირდაპირ მიადგებოდა ქ. პეტრას – ეს იყო უმოკლესი გზა პერსარმენიიდან პეტრამდე.

პერსარმენიის მთავარი ქალაქი დვინი კი ლაზიკის ომების ეპოქაში ამ ომებში მონაწილე სპარსთა ჯარისკაცების დასასვენებელი ქალაქი, ერთგვარი სარეაბილიტაციო-გამაჯანსაღებელი ცენტრი იყო.

პერსარმენიის ამ გზითვე გავიდა ეს ჯარი ერთ-ერთი ბოლო დამარცხების შემდეგ ლაზიკიდან, კერძოდ ლაზიკიდან გასული სპარსთა სარდალი „დანარჩენი ჯარით მივიდა პერსარმენიაში და დაისვენა დვინის მახლობელ სოფლებში“

ე.ი. ლაზიკაში მოლაშქრე სპარსთა ჯარის ბანაკი დვინში იყო.

ლაზიკიდან პერსარმენიაში, და პირიქით, ჯარი მოძრაობდა პირდაპირი გზით: ხუფათი (პეტრა)-ართვინი-არტაანი-დვინი.

როგორც ითქვა, ლაზიკის ქვეშ იგულისხმება არა დასავლეთ საქართველო, არამედ ისტორიული ქართული ოლქი – „კლარჯეთი, ბოლო კლარჯეთისა ზღვის პირი“ – ამ ქვეყნის დერძული უმთავრესი მდინარეა ჭოროხი, რომლის მთავარი ციხეც იმ დროს პეტრა იყო, აქედან პერსარმენიამდე – (დვინამდე) გადიოდა პირდაპირი გზა ჭოროხისა და მისი მომიჯნავე კლდოვანი მთების გავლით. ესაა ართვინ-არტანუჯ-არტაანი-დვინის გზა. ასე, რომ დასასვენებლად პერსარმენიაში პეტრადან ჩასულ ჯარს ხაშურ-ლიხის ქედი და თბილისი არ გაუვლია და არც იყო ამის საჭიროება.

გუბაზი

„ხოსრომ და მიდთა ჯარმა იბერიის გავლის შემდეგ ლაზიკის საზღვრებში მიადწიეს, მათ დაიწყეს ხეების მოჭრა... ჰყრიდნენ მას ძნელსავალ ადგილებში... მიადწიეს შუა კოლხეთს... მოვიდა გუბაზი ლაზთა მეფე, ეთაყვანა ხოსროს, ვითარცა ბატონს და თავისი თავი სამეფო ძალაუფლებითურთ და მთელი ლაზიკე გადასცა მას. პეტრა ზღვისპირა ქალაქია კოლხეთში...“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 82, 83).

აქედან ჩანს, რომ ხოსრო პეტრაში ჩქარი სვლით შევიდა იბერიის შედარებით მოკლე ე.წ. „კლარჯეთის გზის“, და არა დასავლეთ საქართველოს გრძელი გზის გავლით.

აქ, „შუა კოლხეთის“ ქვეშ, ჩანს იგულისხმება ართვინის მხარე ხოფას მახლობლად.

ხოსროს სახომალდე ხე-ტყე ლაზიკაში

რომის ელჩები ხოსროს სთხოვენ რომაელებს დაუბრუნოს ლაზიკა (იქვე, გვ. 91).

ხოსრომ გადაწყვიტა „ლაზიკიდან კოლხები ყველანი გამოესახლებინა“ (გვ. 92).

ხოსრომ გადაწყვიტა შავ ზღვაზე საზღვაო ფლოტის აგება, ამიტომაც მან გაგზავნა „ლაზიკაში აურაცხელი ხე-ტყე“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 93).

აქედანაც ჩანს, რომ ლაზიკეში არ იგულისხმება დასავლეთ საქართველო, სადაც ხე-ტყის გაგზავნა საჭირო არ იყო, თავისი ტყის სიჭარბის გამო.

ხე-ტყე შეაქვთ იმ ქვეყანაში, სადაც ძნელად მოიპოვება სახომადღე მასალა. ასეთი იყო პეტრა-ხოფა-ხუფათის ზღვისპირი, სადაც პორტი და ალბათ გემთსაშენიც იყო, ეს იყო ისტორიული ლაზიკის საზღვაო ცენტრი ჭოროხის სიახლოვეს. ხოსრომ ალბათ აქ ხე-ტყე ჭოროხის სამდინარო გზით შეიტანა.

აღსანიშნავია, რომ ჭოროხზე ნავებით დახერხილი ხის მასალა ართვინიდან ბათუმისაკენ XIX ს-შიც კი გადაჰქონდათ ყაზბეგის, ვეიდენბაუმისა და ბაქრადის ცნობებით. ხოფა-პეტრას რეგიონში ხომადღმშენებლობისათვის მასალის შეტანა საჭირო იყო გარედან, მართლაც ხოსრომ სახომადღე მასალად შეიტანა – „აუარებელი ხე-ტყე“.

იბერების საზღვარი

პროკოფი რომაელ სარდალ ბესას შესახებ წერს – „ის რომ მაშინვე, როდესაც გაიმარჯვა, და პეტრა აიღო, ლაზებისა და იბერების საზღვარზე რომ მისულიყო და დაეცვა იქაური ძნელსავალი ადგილები, სპარსელთა ჯარი, ჩემი აზრით, ლაზიკეში ვეღარ შემოვიდოდა“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 185).

სკანდა და სარაპანისი საფიქრებელია, რომ არცთუ დიდი მანძილით იყო დაშორებული ქ. პეტრას. ამას მიუთითებს პროკოფი კესარიელის შემდეგი მოსაზრება – რომაელი სარდალი ბესა, როცა ქ. პეტრა აიღო, მაშინვე, უნდა მისულიყო იბერიის საზღვართან და დაეცვა ეს ადგილები, რომ იბერიის (ანუ სკანდა-სარაპანის) გზით სპარსელები ქ. პეტრაში არ დაბრუნებულყვნენ.

იმერეთის შორაპანი და სკანდე ძალზე შორსაა პეტრადან, ხოლო ართვინ-არტაანის გზაზე იბერების საზღვარზე მდებარე სარაპანა და სკანდა კი შედარებით ახლო იყო.

სკანდა და სარაპანა

„იბერიის საზღვრებიდან რომ შედიხარ, იქვეა ლაზების მიწა-წყალზე ორი სიმაგრე... იქ არ მოდის არც ხორბალი, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე, სხვა ადგილებიდან რისიმე შემოზიდვა, ვიწრობების წყალობით, შეიძლება, მხოლოდ ისე, თუ კაცები თვითონ მოიტანენ“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 51).

პროკოფი თავის მეორე წიგნშიც წერს სარაპანისისა და სკანდის შესახებ: „იბერიის საზღვრებიდან რომ შედიხარ, იქვეა ლაზეთთან ორი სიმაგრე სარაპანისი და სკანდა, იქ არ მოდის არც ხორბალი, არც ღვინო და არც სხვა რამ სიკეთე, ხოლო სხვა ადგილებიდან რისიმე შემოზიდვა ვიწრობების გამო შეიძლება მხოლოდ ისე, თუ თვითონ კაცები მოიტანენ“ (, გეორგიკა, II, 1965, გვ. 110).

ე.ი ამ მაღალ ციხეებში ურმებითაც ვერ აჰქონდათ სანოვავე მაღალმთიანობის გამო.

პროკოფი სხვაგანაც წერდა, რომ მაღალმთაგორიანობის გამო ლაზიკაში არ მოდიოდა ხორბლეული, ღვინო და სხვა რამ სიკეთე (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 96).

იბერიის ნაწილად მოიაზრებოდა კოლა-არტაანიც, საიდანაც არტანუჯის გავლით ჭოროხის ხეობით ზღვამდე (ანუ ლაზიკამდე) მიემართებოდა ძველი სავაჭრო-საჭაპანო გზა და იბერიის გავლით ლაზიკას ამ გზით უკავშირდებოდნენ.

ამ გზით ლაზიკაში შესვლისას მგზავრს ორი სიმაგრე – სარაპანა და სკანდა შეხვდებოდა.

პროკოფი სკანდასა და სარაპანას ქვეშ არ გულისხმობს იმერეთის სკანდესა და შორაპანს.

ჯერ ერთი, შორაპანისა და სკანდეს ციხეებში ურმები თავისუფლად შედიან, თითქმის ვაკეზე არიან, ზღვის დონიდან მხოლოდ 170-250 მეტრ სიმაღლეზე, მათ ტერიტორიაზე და მათ ირგვლივ მიწა-წყალზე მოდის ყოველგვარი მოსავალი, რაც კი დაითესება (ეს ფაქტი ჩემი თვალთ მინახავს, რადგან მათ სიახლოვეს ვცხოვრობდი ათეულობით წელი). მეორეც, პროკოფისთან კარგად ჩანს, რომ პროკოფის მიერ აღნიშნული ორი სიმაგრე ერთ გზაზე – იბერიიდან ლაზიკეში მიმავალზეა, ხოლო რაც შეეხება იმერეთის სკანდესა და შორაპანს, ისინი ერთმანეთისაგან საკმაოდ არიან დაშორებულნი (მათ შორის მთელი ქვეყანა – ზემო იმერეთია გადაჭიმული) და ერთ გზაზე არ მდებარეობენ. მათთან გამავალი ერთი გზა აკავშირებს ზესტაფონს – ხაშურთან, მეორე კი თერჯოლას – მუხურა-ხრეთის გავლით ჭიათურასთან.

პროკოფის მიერ აღწერილი სკანდასა და სარაპანას გეოგრაფიული აღწერილობა არ შეესაბამება იმერეთის სკანდესა და შორაპანის რეალურ გარემოს, ამიტომ ისინი სხვადასხვა რეგიონში უნდა ვეძიოთ. სკანდე და შორაპანი სხვა პუნქტებია, ხოლო სკანდა და სარაპანა კი სხვა.

სტრაბონის მტკიცებით სარაპანა კოლხეთში მდებარეობდა მის ეპოქაში, ე.ი. I საუკუნისათვის, მაშინ როცა არქეოლოგიური მასალებით იმერეთის შორაპანის დასავლეთ რეგიონში ზღვისაკენ – კლდეეთსა და ბორითში – არმაზულ წარწერებიანი (სტრაბონის ეპოქის) არქეოლოგიური საგანძურები აღმოჩნდა იბერიელი პიტიახშებისა.

ამ ფაქტის გამო XX ს-ის მკვლევარებმა შორაპანი იბერიაში მოაქციეს, მაგრამ ეს სტრაბონის ცნობის უგულებელყოფაა, რომელიც, როგორც ვთქვით, სარაპანას კოლხეთში ათავსებს.

კვლავ სკანდა და სარაპანა

პროკოფი კვლავ იმეორებს: „იბერიის საზღვრებიდან რომ შედიხარ (ლაზიკეში), იქვეა ლაზების მიწა-წყალზე ორი სიმაგრე (სკანდა და სარაპანისი), იქ არ მოდის არც ხორბალი, არც ღვინო, არც სხვა სიკეთე“ (, I, 12) (იქვე, გვ. 96).

ჩანს ეს ორი სიმაგრე მესხეთში არსიანის მთების კალთებზე მდებარეობდა. ისინი ე.წ. კლარჯეთის გზის ციხეები უნდა ყოფილიყვნენ. ეს გზა არტაანის გავლით ზღვასთან აერთებდა იბერიას, სომხეთსა და სპარსეთს. არტაანი კი იბერიის ნაწილი იყო.

პროკოფი წერს ასევე: „ამას გარდა ლაზიკეში არსად არ არის მარილი, არც ხორბლეული მოდის, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე“. (, II, 28).

აქედან ჩანს, რომ ლაზიკე არ იყო დასავლეთ საქართველო, სადაც თუ საჭიროა ხორბლის და მარცვლეულის მოყვანა ადვილად შეიძლება (ქუთაისის, თერჯოლის, ზესტაფონის, ზუგდიდის და სხვა რეგიონებში), მითუმეტეს აქ ძველთაგანვე გაშენებული ვაზი. ჩანს ლაზიკე იყო მთიანი მხარე – ჭოროხის ხეობის მომდგამი მთიანეთი, სადაც მაღალმთიანობის გამო ვაზი არც ახლა ხარობს იმ ოდენობისა, რომ მისგან საჭირო რაოდენობის ღვინო დააყენონ.

ლაზიკის მაღალმთიანობა დასტურდება პროკოფის კიდევ ერთი ცნობით – სპარსთა მეფის კიდევ ერთი ლაშქრობის შემდეგ, ლაზეთში სპარსელთა 20.000 ცხენი შიმშილით დაიღუპა. მიზეზი იყო ის, რომ მათ არ ჰქონდათ ცხენის საკვები ბალახი სამყოფად ლაზიკის კლდიანობის გამო: „როდესაც ლაზიკეში იყვნენ საკვები არც თუ საყოფად ჰქონდათ, და ამრიგად შიმშილით და დაავადებით შევიწროვებულნი, მთლად დავარდნენ“ (გეორგიკა, II, 1965 გვ. 194).

ცხენებისათვის ბალახი დასავლეთ საქართველოს ბარში უამრავია, ხოლო არტანუჯ-ართვინის რეგიონში კი ნაკლები, რადგანაც მაღალმთიან-კლდეებიანი მხარეა. ამიტომაც

ამტკიცებს პროკოფი კესარიელი რომ ლაზიკეში არ მოდიოდა ღვინო, ხორბალი „და სხვა სიკეთე“.

ს. ყაუხჩიშვილის თვალსაზრისით ლაზიკე იყო დასავლეთ საქართველო და რადგანაც პროკოფის მიერ აღწერილი დასავლეთ საქართველოში არსებული რეალობა არ ეთანადებოდა აღწერილს და ამიტომ ამ აღწერისას, ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, პროკოფი ცდებოდა, მაგრამ რით უნდა ავსხნათ ცნობა იმის შესახებ, რომ ლაზიკეში პირუტყვის საკვები ბალახიც მცირე იყო, იმდენად რომ ცხენები დაიღუპა? ამით კარგად ჩანს, რომ ლაზიკე იყო კლდოვანი ქვეყანა, სადაც ნამდვილად არ მოიძიებოდა ასეთი „სიკეთეები“. ჩვენ ვიცით, რომ ასეთი იყო მესხეთის მთიანეთი, კერძოდ კი კლარჯეთი (მამათა ცხოვრებიდანაც ჩანს).

პროკოფის სიტყვით, მთელ ლაზიკეში ერთადერთი რეგიონი იყო მოხირისი, სადაც „ღვინოც კარგიც მოდის და სხვა ნაყოფიც იქ კარგად ხარობენ, თუმცა ლაზიკის სხვა ადგილებზე არ შეიძლება იგივე ითქვას“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 194).

ჩვენი კვლევით „სკანდა“ ერქვა პუნქტს თანამედროვე სოფელ ბაგდასენთან არტაანის რეგიონში, რადგანაც მის ახლოსაა „კანდა“ ძირის მქონე ტოპონიმები – ნამონასტრალი „კანდრიდი“, მთა „კანდილი“, ციხე „ქინძოტამალი“ და სხვა, სარაპანა კი ართვინ-არტანუჯის რეგიონში უნდა ვეძიოთ.

მოხირისი

პროკოფის სიტყვით, მოხირისი – ერთადერთი ადგილი იყო ლაზიკეში, სადაც ღვინო მოდიოდა, დანარჩენი მოუსავლიანი იყო (გეორგიკა II, 1965 გვ. 96).

ჩანს მოხირისი ხელვაჩაურ-ერგე-ლიგანის ნაყოფიერი საკმაო ზომის რეგიონი იყო ხოლო დანარჩენი ლაზიკა იყო ჭოროხის ხეობის უმოსავლო მთიანეთი და ის არ იყო ბარაქიანი დასავლეთ საქართველო, რომლის ყველა მხარე ნაყოფიერია.

პეტრა ზღვისპირა ქალაქია

„პეტრა ზღვისპირა ქალაქია კოლხეთში“, ის იუსტინიანემდეც არსებობდა, მაგრამ უმნიშვნელო იყო. იუსტინიანემ შემოზღუდა და გაამშვენა (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 83).

პეტრა დგას კლდეზე (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 85).

ხოსრომ პეტრა აიღო – (მეორე შემოჭრის დროს, იქვე, გვ. 87).

ციბეს მონოპოლია პეტრაში

„იოანე ციბემ (პატრიკოსმა) იმპერატორი იუსტინიანე დააჯერა ლაზების ქვეყანაში ზღვისპირა ქალაქი აქმენებინა სახელად პეტრა“ (გეორგიკა, II, 1965 გვ. 74).

სტრატეგიოსმა ციბემ იუსტინიანეს გაამაგრებინა ციხე-ქალაქი პეტრა და შემოიღო ე.წ. „მონოპოლია“, რაც გულისხმობდა ძირითადად მარილითა და პირველადი საჭიროების საქონლით ვაჭრობის ცენტრალიზაციასა და სტრატეგიოს ციბეს ხელში თავმოყრას (იუსტინიანეს დროს მონოპოლია ბიზანტიის სხვა ადგილებშიც არსებობდა).

ეს ნამდვილად შეეძლო ციბეს, რადგანაც ციხე-სიმაგრე პეტრა იყო ერთადერთი ჩამკეტი ვრცელი ოლქისა, რომელსაც ქმნის მდ. ჭოროხის ხეობის ვრცელი ქვეყანა. მდ. ჭოროხის აუზი ბუნებრივად გარშემორტყმულია ყოველი მხრით უზარმაზარი „ცამდე აზიდული“ (როგორც პროკოფი ამბობდა) მთებით (3000 მ. სიმაღლისა), და ხეობის ძირითადი ბუნებრივი გასასვლელი გადიოდა ციხე-სიმაგრე პეტრაზე – მდინარე ჭოროხი იყო არტერია მთელი ხეობისა.

რაც შეეხება მთელ დასავლეთ საქართველოს, მისი მონოპოლიის ხელში ჩაგდება არავითარ შემთხვევაში არ შეეძლო ბიზანტიელ სტრატეგოსს, რადგან დასავლეთ საქართველოში ზღვა მთელ მის სანაპიროს უვლის გარს და მისი ზღვისპირის

გაკონტროლება XX საუკუნეში საბჭოთა კავშირსაც კი უჭირდა. ხოლო ჭოროხის დიდი ხეობის გაკონტროლება ადვილი შესაძლებელია მის შესართავში მდებარე ერთი-ორი ციხე-სიმაგრით, რადგანაც ეს ხეობა კლდეების ბუნებრივი საზღვრითაა ჩაკეტილი.

ლაზების ქვეყნის ამ ძირითად ხეობას აკონტროლებდა ციხე.

ბოასი-ფაზისი, „ნაცვლად ბოასისა ამიერიდან ფაზისად წოდებული“ მდინარე

„მდინარე ბოასი გამოდის ჭანეთის საზღვრის მახლობლად არმენიელთა ადგილებში... თავში ის კარგა მანძილზე... თხელია... იმ ადგილამდე, სადაც მარჯვნივ იბერთა საზღვრებია, ხოლო პირისპირ კავკასიის მთა თავდება... მის შემდეგ რაც ეს მდინარე მიაღწევს იმ ადგილს, სადაც კავკასიისა და იბერიის საზღვრებია, აქ რადგან მას ბევრი წყალი ემატება, ის იზრდება ძალიან და ნაცვლად ბოასისა ამიერიდან ფაზისად წოდებული განაგრძობს მდინარებას, ნაოსნობისათვის გამოსადეგი... ზღვამდე და მის ორივე მხრით ლაზიკე არის, მაგრამ მარჯვნივ მთელი ის ქვეყანა დიდ მანძილზე, ვიდრე იბერიის საზღვრამდე დასახლებულია ადგილობრივი მცხოვრებლებით. ლაზთა სოფლები, ხომ ყველა მდებარეობს მდინარის აქეთა ნაპირას და ქალაქებიც მათ ძველთაგანვე აქ აუშენებიათ, მათ შორის არის არქეოპოლისი, ძალიან გამაგრებული, სევასტოპოლიც არის აქ და პიტიუნტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანი – იბერიის საზღვრებისკენ“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 100).

„ჭანეთიდან გამომავალი ბოასი“, ცხადია, არის ჭოროხი, რომელიც ბოასად იწოდებოდა კარჩხალის მთებამდე, ხოლო შემდეგ ის „ფაზისად“ იწოდებოდა და ნაოსნობისათვის გამოსადეგი იყო.

პროკოფისათვის კარჩხალთან მთავრდებოდა „კავკასიის მთა“ (ე.ი. მცირე კავკასიონი), (ის „კავკასიის მთად“ იწოდებოდა, რადგანაც მას 3000 მ. სიმაღლის მწვერვალები აქვს), ამის ქვემოთ ჭოროხს უკვე ფაზისი ერქვა, აქვე, მახლობლად, იყო კიდევ იბერიის საზღვრები (კოლა, არტაანი, შავშეთი და სხვა).

მართლაც, ართვინის მარჯვნივ, არტანუჯის იქით იწყებოდა არტაან-კოლას რეგიონი ანუ იბერია.

აქვე მდებარეობდა ისტორიული პროვინცია „საკავკასიძეო“ და კარჩხალის ერთ მთას ამჟამადაც „კავკასორი“ ჰქვია. ანუ მდინარეს აქ ესაზღვრებოდა კარჩხალ-კავკასიის მთა, რომელიც ჩრდილოეთისაკენ მიმართულ მის (ფაზისის) დენას დასავლეთისაკენ უცვლიდა გეზს.

ასე აღიწერება ავტორთა მიერ ფაზისის დინება და ზუსტად ასე მიედინება ამჟამადაც ჭოროხი.

მდინარის „აქეთა ნაპირას“ ანუ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს მხარეს განლაგებული იყო ლაზთა ქალაქები ფაზისი, სებასტოპოლისი, პიტიუნტი და პეტრა, რომელნიც ჩვენ რუკაზეცაა აღნიშნული.

ბოასი, კავკასიის მთა, ფაზისის სათავე

პროკოფი წერს მდ. ბოასის შესახებ – „თხელია და არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს ფონში გასასვლელად ვიდრე იმ ადგილამდე სადაც მარჯვნივ იბერთა საზღვრები არის, ხოლო პირისპირ კავკასიის მთა თავდება“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 106).

მართლაც, ჩვენთვის ცხადია, რომ აქ ლაპარაკია მდ. ჭოროხსა და მის შენაკადებზე. მდ. ჭოროხი მიემართება სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, ერთ ადგილას, სადაც სხვა შენაკადებიც უერთდება მას, ეღობება მესხეთის მთები, ესაა კარჩხალის ქედი, რომელიც წარმოქმნილია აჭარა-შავშეთ-მესხეთის მთების ერთობლიობით. სწორედ იქ, სადაც ეს

მთაგრეხილი „თავდება“ (პროკოფის სიტყვით), აქ მდინარე ჭოროხი, თითქმის, 90 გრადუსით უხვევს მარცხნივ და წყალსავსე მიემართება ზღვისაკენ.

ჩანს, კარჩხალის ამ მთაგრეხილს პროკოფი მიიჩნევს „კავკასიის მთად“, რაც ბუნებრივია. საქმე ისაა, რომ ბერძენი და ლათინი ავტორები იმ ქვეყანას, რომელსაც რუსები „ზაკავკაზიას“ უწოდებენ, აღიქვამდნენ არა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ, არამედ პირიქით – სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, ამიტომაც, თუ რუსისათვის „კავკასიის“ მთები – არის დიდი კავკასიონის მთაგრეხილი, ბერძენ-ლათინი ავტორებისათვის ის არზრუმ-კლარჯეთ-მესხეთის მთებით იწეება.

ს. ყაუხჩიშვილი ამ საკითხს განიხილავს, ასე ვთქვათ, რუსული თვალთახედვით. მისთვის კავკასიონის მთა – დიდი კავკასიონია. ამიტომაც ის წერს: „კავკასიისა და იბერიის საზღვრები ჭოროხის ხეობაში საძიებელი არ არის“ (იქვე, გვ. 107), ჩვენი თვალთახედვით კი პირიქით – იბერიის ნაწილად მოიაზრებოდა შემდეგდროინდელი არტაანი, რომლის ერთი ბოლო კავკასიის ქედით, კერძოდ კი კარჩხალის ქედით თავდებოდა, და ასე ესაზღვრებოდა ლაზიკას – ანუ ქ. პეტრასკენ მიმავალ გზას. ასეთი თვალთახედვით აღწერს პროკოფი მეორეჯერ სპარსთა ჯარის გზას ქ. პეტრასაკენ.

მართლაც ჭოროხის ხეობაში არსიანის ქედის ბოლოსაკენ იყო კიდევ ძველი ქართული საერისთავო, სახელწოდებით – „საკავკასიძეო“, როგორც ითქვა, ართვინთან ახლოს კარჩხალის ერთ-ერთ მთის წვერს, ამჟამადაც, „კავკასორი“ ეწოდება (ის იმითაა სახელგანთქმული, რომ იქ დიდი სახალხო ზემი იმართება).

რომაელებისა და ბერძენებისათვის კავკასია იწეებოდა მესხების მთებთან და ჭანების ქვეყანაში. მესხების მთების დასაწყისი სპერის რეგიონსა და მის არეს მოიცავდა. აქვე იღებდა სათავეს მდ. ჭოროხი. ეს მაღალი მთიანეთი ზემოდან დაჰყურებდა, როგორც კოლხიდას (ე.ი. რეგიონს ტრაბზონიდან ხუფათამდე და მის იქით, ოფ-რიხე-ათინას ჩათვლით), ისე იბერიას (ე.ი. ამ შემთხვევაში კოლა-არტაანის რეგიონს). ჭოროხი ანუ ფაზისი გამოედინებოდა ჭანებისა და მესხების მთებიდან, იბერიის მაღლა აღმართული რეგიონიდან. ამასთანავე სტრაბონის ცნობით ეს რეგიონი არმენიის მიერ იყო ხელდებული ძვ.წ. II საუკუნიდან არტაქსიასა და ზარიადრეს ეპოქიდან.

„პლინიუსი (გარდ. ახ. წ. 79 წ.) და სოლინი (ახ. წ. III ს.) მდ. ფაზისის სათავეს დებენ მოსხების ანუ მესხების მთებში. პირველი ამათგანი აღნიშნავს, რომ „ფაზისი სათავეს იღებს მოსხების სამფლობელოებში“, ხოლო მეორე წერს სურათოვნად – „მოსხების მთები გადმოანთხევს ფაზისს“ (მ. ბერძნიშვილი, ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის, 1969, გვ. 96). მოსხების მთების დასაწყისი სპერის ის მთიანეთია, საიდანც იღებს სათავეს ჭოროხი. მ. ბერძნიშვილის კვლევით კავკასია და მისი მთები მიაჩნდა ფაზისის სათავედ არისტოტელეს, ასევე ეკლესიის უდიდეს მღვდელთმთაგრეხს ბასილი დიდსა და ამბროსი მედიოლანელს (იქვე, გვ. 97). ჭოროხის სათავეს ოლქი, როგორც ითქვა ძვ.წ. II ს-ში, სტრაბონის ცნობით, არმენიამ მიიტაცა იბერებისაგან, პარიადრეს კალთების, ხორძენასა და გოგარენას მიტაცების დროს, ამიტომაც ჭოროხის სათავეს ეს რეგიონი სტრაბონისა და სხვა ცნობილ ავტორთა ეპოქაში არმენიაში შედიოდა, თუმცა კი მესხებითა და ჭანებით იყო დასახლებული (საერთოდ კი ამ ეპოქაში მესხებით დასახლებული ვრცელი რეგიონი, სტრაბონისავე ცნობით, სამად იყო გაყოფილი, ერთი ნაწილი მიტაცებული იყო არმენიის მიერ (იგულისხმება სპერი, ტაო და ბასიანი), მეორე ნაწილი შედიოდა იბერიაში (კოლა, არტაანი, შავშეთი, სამცხე), მესამე კი იმ დროს რომაელთა იყო ხელდებული ანუ ამ შემთხვევაში კოლხეთს ეკუთვნოდა (ლივანი, ართვინი და არტანუჯი). ჭოროხი იმჟამად არმენიის მიერ ხელდებულ მესხთა ქვეყნიდან გამოედინებოდა, ამიტომაც წერდნენ კიდევ ამის შესახებ სტრაბონი, ერატოსთენე (ძვ.წ. II ს.), დიონისე (ახ.წ. II ს.), არისტციანე (V-VI სს.), სტეფანე ბიზანტიელი (VI ს.) და სხვები (იქვე, გვ. 95). ისპირში ანუ ჭანიკა-კოლხეთის თავზე მდებარეობდნენ „ამარანტოს“ სახელით ცნობილი მთები, ამიტომაც ზოგიერთი ავტორი უფრო აზუსტებდა ცნობას და

ამ მთებს მიიხნევედა ფაზისის სათავედ (კტეზია კნიდოსელი (V-IV სს.), აპოლონიოს როდოსელი (ძვ.წ. III ს.) და სხვები (იქვე, გვ. 96).

მერმეროე ფაზისის მარცხნივ

„ხოლო მერმეროემ, როდესაც მან მიდთა მთელი ჯარით განვლო იბერიის საზღვრები, წინ გასწია, ისე, რომ მდინარე ფაზისი მარჯვნივ ჰქონდა. იმან არ მოინდომა ლაზიკის სოფლებზე გაეარა სადმე, რათა იქ მას რაიმე დაბრკოლება არ შეხვედროდა. ის ეშურებოდა გადაერჩინა ქალაქი პეტრა“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 107).

თუკი სპარსთა ჯარმა გადმოიარა სურამის ქედი და შევიდა დასავლეთ საქართველოში, რომელსაც ს. ყაუხჩიშვილის აზრით „ლაზიკა“ ეწოდებოდა, ქ. პეტრამდე ანუ ბათუმის სანაპირომდე მთელი დასავლეთ საქართველოს გადალახვას როგორ შეძლებდა ისე, რომ „ლაზიკის სოფლებზე არ გაეარა“? ეს შეუძლებელი იყო, მაგრამ თუკი არტაანის მხრიდან შემოსვლის შემდეგ ართვინის გავლით ჭოროხის მარცხენა დაუსახლებელ სანაპიროს გაუყვებოდა, ის პირდაპირ მოადგებოდა ზღვას და ქ. პეტრას.

პროკოფი ხშირად წერს, რომ ჭოროხის ანუ ფაზისის მარცხენა უშუალო სანაპიროს მთიანეთი ნაკლებ დასახლებული იყო, რაც ისტორიულადაც დადასტურებული ფაქტია, თუმცა კი ზღვისპირა ვიწრო ზოლში ქალაქები მდებარეობდა. ეს ახლაც ასეა.

პროკოფის კრიტიკა ს. ყაუხჩიშვილის მიერ

პროკოფის ცნობით იბერიიდან მომავალი სპარსელთა ჯარი ბოასის გადალახვის შემდეგ პირდაპირი გზით მივიდა პეტრაში, ისე რომ ფაზისის მარცხენა მხარეს გაჰყვა და ის არ გადაულახავს (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 108).

ს. ყაუხჩიშვილი, მდ. ფაზისის მიიხნევს მდ. რიონად, ბოასს კი – ყვირილად. ამიტომ, მისთვის პროკოფის აღწერილობა ხშირად არ ეთანხმება რეალურ სურათს, რის გამოც ს. ყაუხჩიშვილი პროკოფის ხშირად აკრიტიკებს.

მაგალითად, ს. ყაუხჩიშვილი წერს: „იბერიიდან მომავალი ჯარი მდინარეზე გადაუსვლელად და მის მარცხენა ნაპირას სვლით პეტრაში ვერ მივიდოდა“ (იქვე, გვ. 108).

ჩვენი აზრით, ეს შესაძლებელია იმ შემთხვევაში, თუკი ფაზისად მივიხნევთ ჭოროხს, კერძოდ, ჭოროხთან ახლოს მდებარე იბერიის ერთი კუთხიდან – არტაანიდან მომავალმა სპარსელთა ჯარმა ფეხით ან ცხენებით გადალახა მდინარის ფონი სადღაც ართვინის მაღლა (რადგანაც აქ ბოასად სახელდებული ჭოროხი წყალმცირეა) გადავიდა მდინარის მარცხენა სანაპიროზე, გაჰყვა მას (ე.ი. მდ. ჭოროხს, დაახლოებით ართვინიდან მას უკვე ფაზისი ერქვა) და პირდაპირ მიადგა ქ. პეტრას – ესაა სრულიად ბუნებრივი გზა, ხოლო ნამდვილად არაბუნებრივი და შეუძლებელი გზა იქნებოდა სპარსთა ჯარისათვის თუ ის სურამის ქედის გადალახვით გაივლიდა უვრცელეს დასავლეთ საქართველოს ქვეყანას, გაივლიდა რიონის ჭაობებს და შემდეგ მივიდოდა მდ. ჭოროხთან ახლოს ქ. პეტრაში – აი, სწორედ ეს გზა იქნებოდა არაბუნებრივი. ასე რომ XX ს-ის ქართული ისტორიოგრაფია ამ საკითხს, ვფიქრობ, არასწორად აშუქებს.

რუსულ ჯარს XIX ს-ში ნამდვილად სურამის ქედის გავლით უხდებოდა მდ. ჭოროხამდე მისვლა, ხოლო სპარსულ ჯარს ეს გზა არ ესაჭიროებოდა, რადგანაც სპარსული ქვეყანა (ე.ი. პერსარმენია) – ლაზიკის (ჭოროხის ხეობის) გვერდით იყო, გზად პერსარმენიასა და ლაზიკას შორის იბერია (კერძოდ, კოლა-არტაანის თემი) იყო მოქცეული, რომელიც გადაკვეთა ხოსროს ჯარმა და მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს გზით პირდაპირ მივიდა ქ. პეტრაში. ასე, რომ ხოსროს ჯარს ამ შემთხვევაში დასავლეთ საქართველო არ გაუვლია.

აკამფსისი

მდ. ბოასს (ანუ მდ. ფაზისს) სათავეში „ადგილობრივი მცხოვრებნი უწოდებენ აკამფსისს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 108).

ჩვენი აზრით, ბუნებრივია, რომ ადგილობრივი მცხოვრებლები თავიანთ მდინარეს არა ბერძნულ „ბოასს“, არამედ თავიანთი ენის შესაფერის სახელს აკამფსისს უწოდებდნენ.

პ. ინგოროყვას აზრით „ფს“ – თანხმოვანთკომპლექსით ქართველები წყალს აღნიშნავდნენ. ამიტომ ბუნებრივია მათ თავიანთი მდინარეებისათვის სუფსა, აკამფსისი და მსგავსი სახელები ეწოდებინათ.

„ბოასი“ ერქვა არა მდინარე რიონის შენაკად „ყვირილას“, არამედ ჭოროხის (ფასისის) ერთ-ერთ შენაკადსა და ასევე ამ მდინარეს სათავეში.

სხვათაშორის, როგორც აღინიშნა, მდ. „ყვირილას წყალი“ გაედინება გურიაშიც, ის სუფსის შენაკადია. ასევე მდ. ყვირილად იწოდება იმერხევის ერთ-ერთი შენაკადი შავშეთშიც.

მდ. ფაზისი ახლოა პეტრასთან

რომაელთა ჯარის ერთი ნაწილი აკავებს მტერს ზღვასთან ახლოს ფაზისის კლდოვან „ვიწროებში“ (ასეთი კლდოვანი ვიწროები ზღვასთან მხოლოდ მდ. ჭოროხის სანაპიროზეა და არა მდ. რიონისა), ბოლოს, სიჭარბის გამო, სპარსელები იმარჯვებენ, ამის გამო ბერძნებმა (რომაელებმა) მოხსნეს ქ. პეტრას ალყა და მდ. ფასისისაკენ გასწიეს თავიანთი ჯარის ნაწილის დასახმარებლად, ეს რომ დაინახეს ქალაქში, იქამდე ალყაში მყოფმა სპარსელებმა კარები გახსნეს და უპატრონოდ მიტოვებულ (ე.ი. ფასისისკენ უკანდახეულ) რომაელთა ბანაკს თავს დაესხნენ. თავის მხრივ, იქვე დაბანაკებულმა რომაელთა მომხრე ჭანებმა სპარსელებს შეუტყვეს, უკუაქციეს და თვითონ დაარბიეს უპატრონოდ მიტოვებული რომაელთა ბანაკი, დაიტაცეს ქონება, ამის შემდეგ უკან დაბრუნდნენ თავიანთ სამშობლოში რიზესა და ტრაპიზონის გავლით (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 110).

პროკოფი კესარიელის აღწერიდან ნათლად ჩანს, რომ მდ. ფაზისი ახლოა ქ. პეტრასთან.

აქედან, გარდა იმისა, რომ ჩანს ფაზისის და პეტრას სიახლოვე (ე.ი. ფაზისი ჭოროხია), ჩანს ისიც, რომ ჭანების სამშობლო ჭოროხთან შედარებით ახლო მდებარე რიზეს იქით იყო.

ფაზისი ზღვაში ჩქარა შეედინება, რიონი კი ნელა

პროკოფი წერს – „მდინარე (ფაზისს) ხომ სიღრმე აქვს სხვებზე არანაკლები და სიგანითაც დიდ მანძილზეა გადაჭიმული, სისწრაფეც მას ისეთი აქვს, რომ ზღვაში ჩასული ის კარგა მანძილზე ცალკე მიმდინარეობს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 113).

სხვა წყაროებშიც აღინიშნება, რომ ფაზისი როცა ზღვას ერთვოდა, ის შერთვის შემდეგაც ძალზე დიდი სისწრაფის გამო ზღვის ზედაპირზეც მიედინებოდა და ზღვაში ცალკე ნაკადს ქმნიდა, – „ზღვაში ჩასული ის კარგა მანძილზე ცალკე მიმდინარეობდა“. ასეთივეა მნახველთა თქმით ამჟამადაც ჭოროხი.

ზღვაში მდინარისა და ზღვის წყლები ერთმანეთს არ ერეოდა ფაზისის ჩქარი ნაკადის გამო.

რიონის ბუნება კი სხვაგვარია – XIX-XX სს-ში საგანგებო არხების გაკეთებამდე მდ. რიონი ზღვის შესართავთან ძალზე ნელა მიედინებოდა, რადგანაც ის უვრცელეს თითქმის ზღვის დონეზე მდებარე ვაკეს – „რიონის დაბლობს“ გაივლიდა, სადაც ქმნიდა უამრავ და დაუსრულებელ მეანდრებს, ნარიონალებსა და ჭაობებს. ამ ჭაობებში

ინთქმებოდა და იკარგებოდა მდ. რიონი იმდენად, რომ ზღვის შესართავთან არავითარ სწრაფ ნაკადს არ ქმნიდა.

მისი ბუნებისაგან დიდად განსხვავდება ჭოროხი, მართალია, XIX-XX სს-ში მისი სიჩქარე, პირიქით, ხელოვნურად შეზღუდეს სხვადასხვა ჯებირ-კაშხალით და დამჭერი საშუალებებით, დააგუბეს წყალსაცავებში, მაგრამ მიუხედავად ამისა მაინც, ახლაც სწრაფი ნაკადით ჩაედინება ზღვაში.

მისი მდინარების სახე ემთხვევა ძველი ავტორების აღწერებს ფაზისთან დაკავშირებით, ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ფაზისი არის არა მდ. რიონი, არამედ ჭოროხი.

ლაზიკის მეზობლები

„ლაზიკე“ მდებარეობდა კაპადოკიის, გალატიისა, ბითინიის მეზობელად, პროკოფი კესარიელის სიტყვით „ლაზიკეს შემოერთება ხოსროს უნდოდა კაპადოკიის, გალატიისა და ბითინიის დასამორჩილებლად (იქვე, გვ. 95).

ლაზიკე – დასავლეთ საქართველო რომ ყოფილიყო მისი ხელში ჩაგდებით ხოსრო კაპადოკიას ან გალატიას ვერ დაიმორჩილებდა, კაპადოკიასა და დასავლეთ საქართველოს შორის გადაჭიმული იყო დიდი ქვეყანა ქალდეა-ჭანეთი-ტრაპიზონის რეგიონი. სინამდვილეში, ამ რეგიონშივე მდებარეობდა „ლაზიკე“ და ის არ იყო დასავლეთ საქართველოს ცენტრალური ნაწილი.

ჭანები და ფაზისი

„არმენიის მოსაზღვრედ ცხოვრობენ ჭანები მთაგორიან ქვეყანაში, საიდანაც გამოედინება ფაზისი. ჭანები ადრე იწოდებოდნენ სანებად. მიწა მათ არაფერს აძლევს სარჩოდ. ისინი ცხოვრობენ მუდამ ნისლით და თოვლით დაფარულ მთიანეთში. რომაელთა მეფე მათ ფულს უგზავნიდა, რათა მათ არ გაეძარცვათ არმენიელები და რომაელები – „ვიდრე ზღვამდე მათი მეზობლები“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 53).

მაშასადამე, ფაზისი – ჭანების ქვეყნიდან გამოედინება.

აქედან ჩანს, რომ პროკოფისათვის ფაზისი იყო არა რიონი, არამედ ჭოროხი, რადგანაც ჭოროხი გამოედინება ჭანების მთაგორიანი ქვეყნიდან. ჭანები ცხოვრობენ ჭანიკაში და არა დასავლეთ საქართველოში.

მდ. ბოასის სათავესაც პროკოფი აჩვენებს ჭანებისა და პერსარმენიელების მეზობლად, ე.ი. ბოასი არაა იმერეთის ყვირილა.

VI ს-ის დასაწყისში ბიზანტიელმა სარდალმა სიტტამ დაამარცხა ჭანები, ამის შემდეგ ისინი გაქრისტიანდნენ (ე.ი. VI ს-ში).

ჭანეთი და ლაზეთი

„იუსტინიანე მეფემ ლაზების დასახმარებლად გააგზავნა სარდალი დავისთე და 1000 ჭანი, ისინი კოლხეთში (კოლხიდაში) მივიდნენ და დაიბანაკეს“ (იქვე, გვ. 99).

ლაზები და ჭანები პროკოფის სიტყვით სხვადასხვა „ხალხია, რადგანაც ლაზები ქრისტიანები არიან ყველაზე მეტად, სპარსელების სარწმუნოებრივი შეხედულებები სრულიად ამათი საწინააღმდეგოა“ (იქვე, გვ. 95).

ლაზები – კოლხები

„ლაზები თავიანთ თავს კოლხებს უწოდებენ სპარსი ხოსრო მეფის წინაშე, თვითონაც ჰყავთ მეფე. მუდამ სპარსელების მოკავშირეები იყვნენ, რომაელებმა ჯარი ჩაუყენეს, მეფე დაუმცირეს. ითხოვეს სპარსელთა ჯარით დახმარებას რომაელთა წინააღმდეგ“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 76).

პროკოფი აღნიშნავს რომ ჭანებმა, მთიელმა ხალხმა, ქრისტიანობა მიიღო VI ს-ში მის დროს, ხოლო მისი დროის ლაზები „ყველაზე უფრო მეტი (კარგი) ქრისტიანები იყვნენ“, მაშასადამე, ჭანები სხვა ხალხია, ხოლო ლაზები სხვა.

თუმცა ლაზებიც და ჭანებიც ერთი რეგიონის, ერთი მთიანეთის ხალხია. ოღონდ ლაზების წინ – ზღვაა.

ქალაქები

პროკოფი გარკვევით წერს, რომ ფასისის მარჯვნივ იყო ქალაქები მოხირისი და როდოპოლისი, ასევე სკანდასა და სარაპანის სიმაგრეები, ხოლო სებასტოპოლისი და პიტიუნტი მარცხნივ – „აქეთა ნაპირას“ (გვ. 101).

პროკოფისათვის, როგორც ითქვა, ფასისი ჭოროხია (ხოსროსთან ომის აღწერისას), ხოლო ქალაქები პიტიუნტი (არა ბიჭვინთა, რომელიც აფხაზეთში იყო) და სებასტოპოლისი (ასეთ სახელს მრავალი ქალაქი ატარებდა) – ჭოროხის მარცხნივ მდებარეობდნენ.

კონსტანტინოპოლში მჯდომი კაცისათვის „აქეთა სანაპირო“ მდ. ჭოროხის მარცხენა მხარეა, ე.ი. რიზე-ოფი-ხოფას (ხუფათის) რეგიონი.

ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, პროკოფის არ აწვდიდნენ სწორ ცნობებს და სინამდვილეში, თითქოსდა, ქალაქები არქეოპოლისი, პიტიუნტი, სკანდა, სარაპანი, როდოპოლისი და მოხირისი მდ. ფასისის მარჯვნივ მდებარეობდა

ჭოროხის მარჯვენა სანაპირო „ადგილობრივი მცხოვრებლებით“ – მესხებით იყო დასახლებული, ხოლო მარცხენა ანუ პროკოფისათვის „მდინარის აქეთა ნაპირი“ კი – ლაზებით.

ეს ასეა ამჟამადაც კი, თანამედროვე მკვლევარის აღწერით, რომელიც ქვემოთაა მოყვანილი, ართვინთან ჭოროხის მარჯვენა სანაპირო ქართულად, ხოლო მარცხენა სანაპირო – ლაზურად მეტყველი მოსახლეობით იყო დასახლებული. მაშასადამე, ლაზების სოფლები და ქალაქები მდინარის „აქეთა ნაპირას“ ანუ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს მხარეს მდებარეობდა. მართლაც, პიტიუნტი პ. ინგოროყვას კვლევით იყო ქოფი, იქვე იყო სებასტოპოლისიც.

მის საპირისპირო მხარეს, ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროს მომცველ რეგიონში – „იბერიის საზღვრებისაკენ“ ანუ არტაანისაკენ მიმავალ გზაზე მაღალმთაში იდგა სკანდისა და სარაპანისის ციხე-სიმაგრეები (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 100).

როდოპოლისი, მოხირისი და ლაზიკის საზღვრები

„ყველაზე შესანიშნავი ქალაქები კი მაინც არის როდოპოლისი და მოხირისი. მდინარის მარცხნივ, ერთი დღის მანძილზე მსუბუქად დატვირთული კაცისათვის ლაზიკის საზღვრებია. ამ მხარის მეზობლად რომაელები ცხოვრობენ, რომელთაც პონტოელები ეწოდებათ“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 100).

სად გადიოდა საზღვარი ლაზიკასა და რომის იმპერიას შორის? პროკოფი ძალზე გასაგებად წერს, რომ საზღვარი ლაზიკისა იმპერიასთან გადიოდა მდინარე ფასისის „მარცხნივ ერთი დღის მანძილზე“. რამდენი კილომეტრია ერთი დღის გზა? როგორც ცნობილია ესაა დაახლოებით 20-25 კმ. მაშასადამე, საზღვარი გადიოდა მდ. ფასისიდან, ჭოროხიდან 30-იოდე კმ-ში. საზღვარი საქართველოსა და ბიზანტიას შორის ხუფათთან

გადიოდა, რომელიც, მართლაც, დაახლოებით ამ მანძილითაა დაშორებული ჭოროხს. იმჟამად ის ყოფილა ლაზიკისა და იმპერიის საზღვარი,

პროკოფის აღწერიდან შეიძლება შევიტყუოთ, რომ რომაელებს შავი ზღვის ნაპირებიდან გაუძევებიათ იბერიის სამეფო, წაურთმევიათ მისთვის სამხრეთის მხარე, კერძოდ არიანეს დროს ძიდრიტებით დასახლებული ტერიტორია (გვ. 25). ამ ტერიტორიაზე დაუარსებიათ ბუფერული სახელმწიფოებრივი ერთეული, შემდეგ იბერიის საზღვრები კვლავ შემცირდა, იბერიამ დაკარგა კლარჯეთი თავისი ზღვისპირით, რაც ეთანადება ქართულ წყაროებს. პროკოფის ფაზისი – ჭოროხია. პიტიუნტი და სებასტოპოლისი – ტრაპეზუნტსა და პეტრას შუა მდებარეობდნენ.

როდოპოლისი

„დაბლობში ერთი ქალაქი იყო, სახელად როდოპოლისი, რომელიც ყველაზე უწინარეს ხვდებოდა გზაზე იბერიიდან კოლხიდაში შემოსულთ“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 185).

ქ. როდოპოლისი სკანდა-სარაპანისთან ახლოს მდებარეობდა – ეს ქალაქი როდოპოლისი უნდა იყოს დღევანდელი ართვინი ან ახლო მდებარე ადგილი ჭოროხზე.

„სარაპანა“ ერქვა საერთაშორისო გზაზე, ყოველი „ერთი დღის“ (20-25-30 კმ) გზაზე მდგარ მგზავრთა მოსასვენებელ პუნქტებს (ციხე-სიმაგრეს ან დასახლებას). სტრაბონის დროს ართვინის ადგილზე, ჩანს, ერთ-ერთი ასეთი სარაპანა იყო. პროკოფის დროს კი – სარაპანა მთაში იდგა ლაზიკა-იბერიის გზაზე.

ქალაქი ფაზისი და ქალაქი ფასიდა

ამჟამად აღიარებული თვალსაზრისით, ფაზისი და ფასიდა იყო ერთიდაიგივე ქალაქი, ამიტომაც მიუხედავად იმისა, რომ 787 წლის VII მსოფლიო საეკლესიო კრების აქტებს მღვდელმთავარმა ქრისტეფორემ ხელი მოაწერა, როგორც „ფასიდისა და ტრაპეზუსის ეპისკოპოსმა“, ჩვენში მიიჩნევა რომ მან, თითქოსდა, ხელი მოაწერა, როგორც „ფაზისისა და ტრაპეზუნტის ეპისკოპოსმა“ (მ. ბერძნიშვილი, ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის, 1969, გვ. 186).

საფიქრებელია, რომ ფაზისი და ფასიდა სხვადასხვა ქალაქები იყვნენ.

ფადისა ერქვა ქალაქ პოლემონიონს, რომელიც იქამდე პოლემონის ეპარქიის დედაქალაქი იყო და ტრაპეზუნტთან ახლოს მდებარეობდა.

ძველ პოლემონს, ამჟამად, ფადისა რომ ჰქვია ეს ნათქვამია 2001 წელს ვაშინგტონში დაბეჭდილ წიგნშიც “ყზანტინე შეაღს”.

“30. ოლემონიონ

ოლემონიონ, ა ტწინ ტოწნ წიტცკ ადისანე/ ატსა, გავე იტ’ს ნამე ტჰე რივერ ოლემან” (ჩატალღოუე ოფ იზანტინე შეაღს ატ უმბარტონ ოაკს ანდ ინ ტჰე ოგბ უსეუმ ოფ არტ, ვოლომე 4, ტჰე ასტ, 2001, 83).

ფადისა-ფადსასთან გამავალ მდინარეს, ამჟამადაც, ბოლემონი/პოლემონი ჰქვია.

VIII საუკუნისათვის პონტოს რეგიონის ეკონომიკურმა ცენტრმა ტრაპეზუსში (ტრაპეზუნტში) გადაინაცვლა, ამიტომაც ამ ოლქის (პოლემონის ეპარქიის) მღვდელმთავარმაც იქ გადაიტანა თავისი კათედრა, შესაძლოა თავისი პრეტენზია პოლემონიონ ანუ ფადისაზე კვლავ ჰქონდა. მას თავის ხელმოწერაში ქალაქი ფაზისი არ უხსენებია.

რაც შეეხება ქალაქ ფაზისს, მისი არსებობა ფაქტიურად VII საუკუნეში შეწყდა ლაზიკისათვის ბიზანტია-სპარსეთის ომების დამთავრებისა, ჰერაღე კეისრის სპარსეთში ლაშქრობისა და არაბთა შემოსევების შემდეგ.

ქალაქი ფაზისი მდებარეობდა ჭოროხის ანუ მდ. ფაზისის შესართავთან ზღვისპირას მთა-გორაკებით შემოსაზღვრულ, შესანიშნავი კლიმატის მქონე ადგილთან, დაახლოებით იქ, სადაც ამჟამად გონიოა.

ფაზისი ითვლებოდა დასასვენებელ, გრილ, საზაფხულო კურორტად პინდარის (ძვ.წ. VI-V სს.) იმ ცნობით, რომელიც მან ერთ მდიდარ ქსენოკრატეს შესახებ დაწერა. ის „ზაფხულობით ფაზისისაკენ მიცურავდა, ზამთარში კი ნილოსისკენ“ (მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ.122). ზაფხულობით, როცა საბერძნეთში ცხელა, მ. ბერძნიშვილის თქმით, ეს ქსენოკრატე თავს ქალაქ ფაზისის ანუ ფოთის სივრილეს აფარებდა და ამისთვის საკუთარი გემით მოცურავდაო, მაგრამ გრილა ზაფხულობით ფოთში? წყაროებით ზაფხულობით ფოთი საშიში იყო მაღარიის, დიდი სიცხისა და ტენიანობის გამო, მისგან განსხვავებით, ახლაც კი, სარფი და გონიო კარგი საზაფხულო კურორტია.

მ. ბერძნიშვილი ასევე წერს „აგათიას მონათხრობით რაიონი, რომელიც ქ. ფაზისს ემიჯნებოდა მოფენილი ყოფილა სოფლებით, მგზავრთა გასაჩერებელი სადგომებით და სხვა ბინებით“ (იქვე, გვ.174), ისმის კითხვა ფოთის ირგვლივ დაუსრულებელ ჭაობებში ოდესმე იყო სოფლების სიჭარბე? ეს შეუძლებლად მიგვაჩნია შეუსაბამო გეოგრაფიული პირობების გამო.

მაშასადამე, ფასიდა და ფაზისი სხვადასხვა ქალაქები იყო, თუმცა კი ისინი ორივენი ქართველთა ისტორიულ ოლქებში მდებარეობდნენ, ფადისა მდებარეობდა ტრაპეზუნტის მარცხნივ და მას ასევე პოლემონიონი ერქვა, ფასიდი კი ჩანს ერქვა ქალაქს ათინარიხეს რეგიონში, ხოლო ქ. ფაზისი მდებარეობდა ტრაპეზუნტის მარჯვნივ, ზღვისპირას, ჭოროხის შესართავთან, დაახლოებით იქ, სადაც ამჟამად გონიოა. აქ, გონიოს მახლობლად, ჭოროხის მარცხნივ, ახლაცაა პატარა ტბები და დიდი გუბურები, ამის გამო, ქ. ფაზისი სამი მხრიდან შემოზღუდული იქნებოდა ზღვით, მდინარითა და ტბით.

სვანები და ალანები

სპარსეთის მეფე კავადმა რომაელთა ქვეყნის წინააღმდეგ გააგზავნა ჯარი შემდგარი პერსარმენიელებისა „და აგრეთვე სუ(ა)ნთაგან, რომელიც ალანთა მეზობლად ცხოვრობენ. მათთან იყვნენ ჰუნებიც, საბირებად წოდებულნი“ (გეორგიკა 2, 1965 გვ. 55).

ალსანიშნავია, რომ რადგანაც დასავლეთ საქართველოს ხალხი (აღნიშნული სვანები) ემხრობოდნენ სპარსელებს, გასანეიტრალებლად ბიზანტიამ მათ ტერიტორიაზე (ე.ი. დასავლეთ საქართველოში) შეიყვანა ალანთა მეომარი რაზმები ჩრდილო კავკასიიდან ზღვისპირეთის (შემდგომი აფხაზეთის) გზით, გადასცა მათ მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრეები VI საუკუნეში.

ალანთა მეომრები დასავლეთ საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილიდან მხოლოდ ბიზანტიის დასუსტების შემდეგ ხაზართა შემწეობით გააძევეს VII ს-ის ბოლოს.

ქართული წყაროებიც იმ ტერიტორიას, რომელსაც შემდგომ საკუთრივ აფხაზეთი ეწოდა – ალანიას უწოდებდნენ. ეს იყო კლისურას იქით ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

თამარის ისტორიკოსი წერს: გიორგი III „უამსა ზამთრისასა გარდავიდის ლიხთიმერეთს და მიუწიოს ზღვად პონტოსად და მოინადირის ალანთა ქვეყანა, რომელიც არს აფხაზეთი“ („ისტორიანი და აზმანი“, ქც. II, 1959, გვ. 15).

ალანია – გვიან შუა საუკუნეებშიც კი ერქვა აფხაზეთის ერთ ნაწილს.

ჩრდილო კავკასიის, დონის, დუნაისა და დნეპრისპირეთში ალანთა ძალზე მრავალრიცხოვანი მომთაბარე ხალხი ისე იყო გაძლიერებული V-VI საუკუნეებში, რომ ისინი ევროპაშიც კი ლაშქრობდნენ.

არაა გასაკვირი, რომ მათ მებრძოლებს VI ს-ში დასავლეთ საქართველოს ნაწილში (ბიზანტია-სპარსეთის ომისას ბიზანტიელთა ნებით) ფეხი ჰქონდათ მოკიდებული გარკვეული დროით.

აღანთა შემდგომ, არაბების შემოსევების ეპოქაში, აქ, ხაზართა გავლენა გაძლიერებულა.

II. პროკოფი კესარიელი „ომი გოთებთან“

ე ელლო ოტპიცო ()

პროკოფი კესარიელი თავის სხვა წიგნში – ე ელლო ოტპიცო-შიც ეხება ლაზიკას. წიგნში – „სპარსელებთან ომი“, პროკოფი უფრო გამოწვლილვით და დამაჯერებლობით აღწერს ლაზიკას, ვიდრე სხვა წიგნებში, „გოთებთან ომში“ ცნობები ლაზეთის ქალაქების ადგილმდებარეობის შესახებ უფრო ნაკლები ინფორმაციის მქონეა. მიზეზი ამის ის უნდა ყოფილიყო, რომ წიგნი „სპარსელებთან ომი“ ბიზანტია-რომის ომის უშუალო მიზეზს – ლაზიკას აღწერს. სხვა წიგნებში ლაზიკა უკვე მეორეხარისხოვანია და ალბათ, ამიტომაც, ლაზეთის შესახებ თავის ცნობებს პროკოფი ვეღარ აქცევს ისეთ ყურადღებას, როგორც „სპარსელებთან ომში“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 118), თუმცა ამ წიგნშიც ის კვლავ ეხება ლაზიკის იმ ტომებს, პუნქტებსა თუ მდინარეებს, რომელნიც აღწერა „სპარსელებთან ომში“, ამიტომაც ჩვენ კვლავ კიდევ ერთხელ, გუბრუნდებით მას.

ჭეშმარიტების კვლევისათვის საჭიროა ახალი აზრი

პროკოფი, როგორც აღინიშნა, წერს – „ყველა ადამიანს მეტწილად სჩვევია, რომ, თუ კი მათ ერთხელ შეითვისეს რაიმე აზრი, ისინი აღარ ცდილობენ ჭეშმარიტება გამოიკვლიონ, არც რაიმე ახალ აზრს იღებენ, არამედ მათ ძველი აზრი მიაჩნიათ საღად და პატივსაცემად, ხოლო თანამედროვე აზრს სათაკილოდ და სასაცილოდაც კი თვლიან“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 139).

პროკოფის სიტყვებიდან გამომდინარე, ალბათ, ჩვენი ახალი აზრი, რომ ლაზიკა ერქვა არა რიონის ხეობას, არამედ ჭოროხისას, ნაკლებ პატივსაცემად გამოჩნდება, რადგანაც, ამჟამად, ყველა დარწმუნებულია, რომ ლაზიკა – დასავლეთ საქართველოა.

ლაზიკა კლდოვანი ქვეყანაა, სადაც ზღვისპირა მაღალი კლდეებია და არა დაბლობი – წერს პროკოფი (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 142).

ლაზთა ეპისკოპოსები

პროკოფი კესარიელი წერს – ტრაპეზუნტელებსა და ლაზებს შორის ცხოვრობს ერთი ტომი, ის არც რომაელებს და არც ლაზთა მეფეს ექვემდებარება, მაგრამ „ისინი ქრისტიანები არიან, ლაზთა ეპისკოპოსები უწესებენ მათ მღვდელმსახურებს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 125). მათი ქვეყნის „მარჯვნივ აღმართულია მეტად ციცაბო მთები... ამის გადაღმა ცხოვრობენ ე.წ. პერსარმენიელები და არმენიელები“. ისინი ლაზიკის ომებამდე კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ, შემდეგ კი „ლაზთა ეპისკოპოსებს“.

ლაზთა ეპისკოპოსების ქვეშ იგულისხმება ნოტიციებში მოხსენიებული პეტრას, ზიგანას, საისინის, ფასისისა და როდოპოლისის ეპისკოპოსები.

საეჭვოა, რომ პროკოფი კესარიელის დროს, ან მანამდე, ჭოროხის ახლოს მდებარე ქალაქ პეტრაში ეპისკოპოსი მჯდარიყო, რადგანაც პეტრა იყო მეციხოვნეთა (ხან სპარსელთა, ხან კი რომაელთა) ციხე-სიმაგრე, რომელიც VI ს-ში თვით რომაელებმა დაანგრეს და აღარც აღდგენილა, რადგანაც სტრატეგიული ფუნქცია დაკარგა, ხოლო, როგორც წესი, ბიზანტიაში საეპისკოპოსო კათედრებს დიდ ქალაქებსა და ეკონომიკურ (ხალხმრავალ) ცენტრებში აარსებდნენ.

ფიქრობთ, პეტრას კათედრა სხვაგან, ისტორიული ლაზიკის სხვა პუნქტშია საძებნი. ნ. აღონცს პეტრას კათედრა პაიპერტთან (ბაიბურდთან) ეგულებოდა.

რაც შეეხება ზიგანას ეპისკოპოსს, ნ. აღონცის კვლევით, ის იჯდა პუნქტ ზიგანაში, ტრაპიზონის მხარეს, მდებარეობდა მნიშვნელოვან გზაჯვარედინზე. იქვე, ტრაპეზუნტის მხარესაა საძებნი სხვა კათედრებიც. ქ. ფადისა ერქვა ასევე ისტორიული ლაზიკის ქალაქ პოლემონიონს. თავდაპირველად ის ყოფილა საეპისკოპოსოების საეპარქიო ცენტრი (VII ს-მდე), შემდგომში ცენტრად ტრაპეზუნტი იქცა, ხოლო ფასიდა რიზე-ათინასთან უნდა ვეძიოთ.

ჩვენი დაკვირვებით, შეცდომაა, საისინის – ცაიშად, როდოპოლისის – ვარციხედ, ზიგანას – გუდაყვად (ზიგინევად), ფასისის – ფოთად მოხსენიება (იხ. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, ქართიზაციის თეორიის კრიტიკა და ასევე საპატრიარქოს რეალური ისტორიის დამდგენი მუდმივმოქმედი კომისიის დასკვნა ე.წ. „ქართიზაციის თეორიის“ შესახებ, 2010 წ.).

პროკოფი ნათლად მიუთითებს თუ სად, რომელ ქვეყანაში ვრცელდებოდა აღნიშნულ „ლაზთა ეპისკოპოსების“ გავლენა – ეს იყო ზიგანას მხარეს რეგიონში (ხუფათიდან ტრაპიზონისკენ) მცხოვრები ერთი ტომი, რომელიც პერსარმენიელებს ესაზღვრებოდა, მათი ქვეყნის „მარჯვნივ აღმართულია მეტად ციცაბო მთები... ამის გადაღმა ცხოვრობენ ე.წ. პერსარმენიელები და არმენიელები“.

ესაა რიზე-ათინა-ხოფას რეგიონი, ძიღრიტების ტომის ძველ საცხოვრისთან, რომელიც I საუკუნისათვის იბერიის მეფე ფარსმანს ემორჩილებოდა, ახლა კი VI საუკუნისათვის ბიზანტიელთა ხელქვეშ იყო (ძიღრიტები ან ზიღრიტები, ძველი ქართული ტომი, მცხოვრები შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდ. ჭოროხის შესართავთან ახ.წ. II ს-ში (ივანე ჯავახიშვილი, ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თსუ, 2002, გვ. 734).

ლაზიკე კლდოვანი ქვეყანა

„ლაზიკეში კი მიწა ყოველგნით ზღვიდანაა წარმოჩენილი და მის დენას აფერხებს, ქმნის ზღვის სასრულს, აქ შემოქმედს ზღვისთვის საზღვარი დაუდგენია, რადგან აქ ზღვა თავის ნაპირებს ეხეთქება, ის ვერც წინ მიიწევს და ვერც უფრო მაღლა აწევას ახერხებს, არამედ უკან იხევს და კვლავ თავის ადგილს უბრუნდება, იცავს მიჩენილ საზღვარს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 142).

ე.ი. ლაზიკის სანაპირო არის კლდოვანი, ეს კლდეები ზღვის დონეზე მაღლაა, ამიტომაც ვერ ახერხებს ზღვა „მაღლა აწევას“. თვალნათელია, რომ ეს არის ბათუმ-ტრაპიზონის სანაპირო და არა რიონისა დასავლეთ საქართველოში, სადაც რიონის ვაკე ზღვის დონეზეა, ზღვა მას წარსულში ტბორავდა და მუდმივ ჭაობს ქმნიდა, იქ არ იყო კლდოვანი ზღუდე ზღვისათვის. ეს ვაკე რიონის შესართავიდან, თითქმის, ქუთაისამდე ვრცელდება.

პროკოფის ამ აღწერიდან ჩანს, რომ მისი ლაზიკა იყო არა დასავლეთ საქართველო, არამედ ხუფათიდან ჭოროხამდე გადაშლილი ქართული მხარე, რომელსაც ზღვისაგან მაღალკლდოვანი სანაპირო მიჯნავდა.

ჭეშმარიტების გამოკვლევა ეხება არა რაიმე მოჩვენებითს, ან ბუნდოვან რასმეს, არამედ მდინარე ფაზისს, რომელსაც ჰქონდა კლდოვანი და უცვლელი კალაპოტი

პროკოფი წერს მდ. ფაზისის შესახებ: „სხვათა შორის საკითხი ეხება არა რაიმე მოჩვენებითს ან ბუნდოვან რასმეს, არამედ მდინარეს და ქვეყანას, რომლის შეცვლა და რამენაირად დაფარვა შეუძლებელია, მხედველობაც საკმაო საბუთად გამოდგება და არაფერი შეუშლის ხელს იმას, ვისაც ჭეშმარიტების გამოკვლევა აქვს განზრახული“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 140). მდ. ფაზისი კლდოვანი სანაპიროს მქონე ლაზიკაში მიედინება: „აშკარად მისდევს ზღვისგან გამოჭრილ ხმელეთის ნაკვეთს“.

რიონი ზღვისაკენ მისდევს არა „ხმელეთის კლდოვან ნაკვეთს“, არამედ, თითქმის, ზღვის დონეზე მდებარე სწორი ზედაპირის მქონე ხმელეთს, ხოლო ჭოროხი „გამოჭრილ, გამოკვეთილ ხმელეთში“ ანუ ღრმა ხეობაში მიედინება, ზათქით და გრუხუნით უერთდება ზღვას – ასეთივე იყო ფაზისი პროკოფის მრავალმხრივი აღწერით.

ახლაც კი, XXI ს-ში, თვალნათლივ ჩანს, რომ რიონი ბარის მდინარეა, ხოლო ჭოროხი კი – მთისა, ისეთივე ბუნებისა, როგორსაც აღწერდა ფაზისის ყველა ძველი ავტორი, ესაა არა მოჩვენებითი ანდა ბუნდოვანი რაიმე, არამედ ფაქტი, რომლის შეცვლა და რამენაირად დაფარვა შეუძლებელია, მხედველობაც ამის საკმაო საბუთად გამოდგება და არაფერი შეუშლის ხელს იმას, ვისაც ჭეშმარიტების გამოკვლევა აქვს განზრახული.

წინამბრძოლობა

„ლაზებს უნდოდათ ეჩვენებინათ სპარსელებისათვის თავიანთი სივაჟაკაცე... ძალიან უნდოდათ, რომ პირველნი სძკერებოდნენ მარტონი მტერს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 147).

მესხების ცნობილი წინამბრძოლობა – „მარტოდ პირველი შებრძოლება“ – აღწერილი ქართულ წყაროთა მიერ, იდენტურია ლაზების ამავე ქართული თვისებისა, რომელიც დაფიქსირებულია პროკოფის მიერ. მემბტიანეს ცნობით, ქართველთა ეს თვისება მონღოლებსაც კი აოცებდათ.

მსგავსი ტოპონიმები

საქართველოს კუთხეებსა და ლაზიკეში მრავალი ერთნაირი ტოპონიმი და ჰიდრონიმი იყო. მაგალითად, ეგრისწყალი აფხაზეთში (ბედიასთან) და „ეგრეს–სუ ანუ ეგრისწყალი ტრაპიზონის მხარეს“ (ივ. ჯავახიშვილი, 1983, ტ. II, გვ. 123), კლისურა (ცხუმთან) და „კლასური“ ტრაპიზონისაკენ (იქვე, გვ. 23). „პიტია“ – „ტრაპიზონთან“, „პიტუნტი“ ცხუმთან, სებასტოპოლისი, ტრაპიზონის ოლქში და სებასტოპოლისი აფხაზეთში. „ზეგანა“ („ზეგანთა სოფელი“) XI ს-ში შიდა ქართლში (თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, II, გვ. 33) და „ზიგანა“ ქალღიაში (ტრაპიზონის მხარეს), ასევე ზიგინევი (აფხაზეთში) და ზეგანი სოფ. კლდეეთთან, ზესტაფონში. ქ. ფაზარი (ძველი ათინა) ტრაპიზონთან (გეორგიკა II, 1965, გვ. 102) და ფაზისი. ფაზისი ერქვა ჭოროხსაც, არაქსაც, კელციტს, რიონსა და ფიქრობენ ყუბანსაც.

ლაზიკას კლდოვანი სანაპირო აქვს და საერთოდ კლდოვანი ქვეყანაა

პროკოფი მრავალჯერ იმეორებს ცნობას ლაზიკის ბუნების შესახებ – პროკოფი კესარიელი ლაზიკის კლდოვანობის შესახებ, როგორც ითქვა, წერს: „ლაზიკაში კი მიწა ყოველგნით ზღვიდანაა წარმოჩენილი და მის დენას აფერხებს. ამრიგად, ის ერთადერთია, რაც ზღვის საზღვარს ქმნის და ცხადად მოწმობს, რომ შემოქმედს, აქ ზღვისთვის საზღვარი დაუდია, რადგან აქ ზღვა თავის ნაპირებს ეხეთქება. ის ვერც წინ მიიწევს და ვერც უფრო მაღლა აწევას ახერხებს, თუმცა კი აქ ერთვის ურიცხვი მდინარეების ნაკადები. ზღვა აქ უკან იხევს და კვლავ თავის ადგილს უბრუნდება. ის იცავს მიჩენილ საზღვარს“ (პროკოფი კესარიელი, გეორგიკა, ტომი II, 1965, გვ. 142).

სხვა ადგილას მაგალითად, პროკოფი კესარიელი ლაზიკას ასე აღწერს – „ლაზიკე ყოველგან, მდინარე ფაზისის როგორც აქეთა, ისე იქეთა მხარეზე გაუვალია. ქვეყნის ორსავე მხარეს უზარმაზარი კლდეებია რომლებიც იქ ვიწრობებს ქმნიან, ასეთ გზებს რომაელები „კლისურებს“ უწოდებენ“ (გეორგიკა II, 1965, გვ. 102).

მდ. რიონთან დასავლეთ საქართველოს ბარში კლდეები არსადაა, ის არის ჭოროხის სანაპიროებზე, ისტორიულ ლაზიკეში.

პროკოფის ამ ცნობიდან ჩანს, რომ ლაზიკაში არამარტო ზღვის სანაპირო იყო კლდოვანი, არამედ მდინარე ფაზისისაც.

დასავლეთ საქართველოში არც ზღვის სანაპიროა კლდოვანი და არც რიონისა ქუთაისიდან ფოთამდე. აქ არც კლდეებს ეხეთქება ზღვის ტალღები, როგორც აღწერს პროკოფი, და არც მდინარე მიედინება კლდეთა შორის.

პირიქით, რიონის შესართავთან სანაპირო, როგორც ვიცით, არის ზღვის დონეზე გადაშლილი ვრცელი ვაკე და კლდოვანი არ არის.

ეს რეალური ფაქტი ლაზიკის აღწერას არ ეთანადება.

მაშასადამე, პროკოფისთვის ლაზიკა არის ჭოროხის რეგიონი – აჭარა-კლარჯეთთან ერთად, სადაც ნამდვილად არის მეტნაკლებად კლდეები ზღვის სანაპიროზე.

თანამედროვე ავტობანი მოითხოვს ფართო გზებს. ამის გამო ზღვის სანაპიროზე ხოფის მიმართულებით, საითაც გვეგულება ლაზიკის სანაპირო, კლდე-ქარაფები უახლესი ტექნიკით არის გაჭრილი, ასევე კლდოვანია ჭოროხის სანაპიროები.

ამიტომაც წერდა პროკოფი – „ლაზიკე ყოველგან, მდინარე ფაზისის როგორც აქეთა, ისე იქეთა მხარეზე გაუვალია. ქვეყნის ორსავე მხარეს უზარმაზარი კლდეებია რომლებიც, იქ, ვიწრობებს ქმნიან, ასეთ გზებს რომაელები „კლისურებს“ უწოდებენ“ (გეორგიკა II, 1965, გვ 102). როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, მდ. რიონთან დასავლეთ საქართველოს ბარში კლდეები არსადაა, ის არის ჭოროხის სანაპიროებზე, პროკოფის ლაზიკეში.

ლაზიკის კლდეებისა და ვიწრო გასასვლელების შესახებ პროკოფი კესარიელი სხვაგანაც ლაპარაკობს. მაგალითად, მერმეროეს სპარსული ჯარი რომაელთა პეტრას მცველ რაზმს ფაზისის კლდეთა „ვიწროებში“ დახვდა.

პროკოფის მიერ მრავალჯერ გამეორებული ცნობა, რომ ლაზიკის მთელი ქვეყანა კლდოვანი იყო, გარდა მისი ერთი პროვინცია მოხირისისა, ჩემი აზრით, ნათლად გვიხსნის თუ რომელ ქვეყანას უწოდებდა ის „ლაზიკას“ ანუ „კოლხიდას“.

ლაზიკა, ანუ ლაზიკე იყო კლდოვანი ქვეყანა.

მსგავს კლდოვან – „ღრანტეებიან“ ქვეყნად აღწერდნენ ქართული წყაროები „კლარჯეთს, ბოლო კლარჯეთისა ზღვისპირს“.

კლარჯეთი, აჭარის ერგე და მისი ზღვისპირი ოდესღაც ქმნიდა ერთ მთლიან რეგიონს, რომელსაც უცხოელები „ლაზიკას“ უწოდებდნენ, რადგანაც მიიჩნევდნენ დიდი ისტორიული ლაზიკის ნაწილად, რომელიც ტრაპეზუნტიდან იწყებოდა.

პროკოფის დროს კი, ლაზიკის საზღვრები ჩრდილოეთით, თითქმის, აღწევდა სუფსამდე და რიონამდე, სამხრეთ-აღმოსავლეთით ლაზიკის ბუნებრივი საზღვარი იყო არსიანის უზარმაზარი, 3000 მეტრზე უფრო მაღალი მთაგრეხილი, სამხრეთით კი, მისი საზღვარი მდ. ჭოროხიდან ერთი დღის გზაზე იყო ანუ ხუფათამდე აღწევდა.

ამ ლაზიკის უმთავრესი მდინარე იყო ჭოროხი ანუ ფაზისი.

ყველაზე უმთავრესი, რაც ადასტურებს, რომ პროკოფის „ლაზიკა“ ერგე-ლიგან-კლარჯეთ-ხუფათის რეგიონი იყო, ის არის, რომ პროკოფის დაჟინებული მითითებით, ლაზიკაში არ მოდიოდა ღვინო, გარდა ერთი რეგიონისა – მოხირისისა. მართლაც, თუ კი „ლაზიკა“ კლარჯეთია – კლარჯეთში ნამდვილად არ მოდის კარგი მოსავალი და მათ შორის ღვინო მაღალმთიანობის გამო, გარდა ლიგანის ზღვისპირისა, რომელიც ერგესთან ერთად ნაყოფიერი ადგილი იყო და ღვინოც მოდიოდა. ასე იყო წარსულშიც და ასეა ამჟამადაც. საერთოდ, კლარჯეთი – დაბალმოსავლიანია გარდა ერგე-ლიგანისა. ეს უკანასკნელი კი – უხემოსავლიანი ქვეყანაა.

ასე, რომ პროკოფის აღწერა სამართლიანია და სამწუხაროა, რომ საბჭოთა პერიოდის ისტორიკოსები მის ცნობებს არასერიოზულად მიუდგნენ.

„ვიწროები ფაზისთან“

პროკოფი კესარიელის თქმით მდ. ფაზისის სანაპიროების გარკვეულ მონაკვეთზე მდინარის როგორც მარჯვენა, ისე მარცხენა სანაპიროს ძალზე უახლოვებოდა მთათა ქედები, რის გამოც მდინარის სანაპიროზე იქმნებოდა ბუნებრივი „ვიწროები“, რაც ძალზე მოსახერხებელი იყო სტრატეგიული თვალსაზრისით. თუ ამ „ვიწროებს“ დაიცავდა ჯარისკაცების თუნდ მცირერიცხოვანი ჯგუფი, მათ შეეძლოთ მტრის უფრო მეტი რაოდენობის შეჩერება.

ასეთი ბუნებრივი ანუ მთებისაგან (კლდეებისაგან) შექმნილი ვიწროები მდ. რიონის სანაპირო დაბლობში არ არის, მაგრამ მრავალი ასეთი „ვიწრობა“ მდ. ჭოროხის მთელ სიგრძეზე – ზღვის შესართავიდან ვიდრე ბორჩხამდე, ართვინამდე და კიდევ უფრო მაღლა.

მაგალითად, ასეთი „ვიწროები“, რომელსაც კარჩხალისა და ორჯოხის ქედების გამონაზარდები ქმნიან, თითქმის, მდინარემდე ჩადიან.

ისინი არიან ართვინის მაღლა, ასევე ართვინსა და ჭოროხ-ბერთას შესართავს შორის (ართვინსა და შაგაირას შუა), აქვე, მარცხენა მხრიდან მდინარესთან ახლოს ჩამოდის ორჯოხის ქედის ერთ-ერთი გამონაყოფი ქედი, ამ პატარა ქედის მწვერვალი 1984 მ. სიმაღლის მთაა. ამ ორ ქედს შუა მიემართება ჭოროხი. ესაა ბუნებრივი ვიწრობი. ამგვარი კი ჭოროხთან უამრავია.

სარაპანისი და სკანდა

პროკოფი, როგორც ითქვა, წერს: „იბერიის საზღვრებიდან რომ შედიხარ, იქვეა ლაზეთთან ორი სიმაგრე სარაპანისი და სკანდა, იქ არ მოდის არც ხორბალი, არც ღვინო და არც სხვა რამ სიკეთე, ხოლო სხვა ადგილებიდან რისიმე შემოზიდვა ვიწროების გამო შეიძლება მხოლოდ ისე, თუ თვითონ კაცები მოიტანენ“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 110).

პროკოფი სხვაგანაც წერდა, რომ მთაგორიანობის გამო ლაზიკაში არ მოდიოდა ხორბლეული, ღვინო და სხვა რამ სიკეთე (იქვე, გვ. 96).

იბერია – კოლხეთის გზა

სპარსთა ჯარმა გაიარა „იბერიიდან კოლხიდაში მიმავალი გზა“, (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 182).

როგორც ითქვა, აქ იგულისხმება დვინი-არტაან-არტანუჯ-ართვინ-ჭოროხის ხეობის დამაკავშირებელი გზა, რომელიც გადადის არსიანის მთის მაღალ უღელტეხილზე.

არტაანი – იბერიის ქვეყანა იყო, არტანუჯი, იმჟამად, ლაზიკის ნაწილი იყო.

იბერიიდან კოლხიდაში მიმავალი გზა, ყველგან დაქანებული ნაპრალებითა და ძნელსავალი ადგილებით დასერილი და დაფარული უღრანი ტყეებით, ისე გაასწორეს, რომ არა თუ მთელმა მათმა ცხენოსანმა ჯარმა გაიარა იქ დაუბრკოლებლად, არამედ სპილოებიც გაატარეს – წერს პროკოფი.

მაშასადამე, იბერიიდან კოლხიდაში მიმავალი გზა „გაასწორეს“.

აქედან ჩანს, რომ გზა იყო მოკლე და არა გრძელი.

თუკი ლაზიკა იყო მთელი დასავლეთი საქართველო და იბერია კი – აღმოსავლეთი, მათი შემაერთებელი გზის „გაასწორება“ ნამდვილად არ იქნებოდა ადვილი, რადგანაც ეს გზა გრძელია, ხოლო არტაანიდან კლარჯეთში ე.ი. იბერიიდან კოლხიდაში გამავალი გზა, მართალია ძალზე ძნელ, მაგრამ მხოლოდ ერთ უღელტეხილს გადადიოდა, რომლის გასწორებაც სიმოკლის გამო, ალბათ, შესაძლებელი იყო.

აქ უნდა ყოფილიყო (და არა ლიხის ქედზე) „ლაზებისა და იბერების საზღვრები“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 185), აქვე, ახლომახლო უნდა ყოფილიყო სკანდისა და სარაპანისის ციხეები (ე.ი. არსიანის ქედზე და არა ლიხის მთაზე).

პროკოფის „აქეთა“

„ლაზთა სოფლები ხომ აქ ყველა მდებარეობს მდინარის აქეთა ნაპირას (მხარეს) და ქალაქებიც ძველთაგანვე აქ აუშენებიათ. მათ შორის არის არქეოპოლისი, ძალიან გამაგრებული, სევასტოპოლიც არის აქ და პიტიუნტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანა იბერიის საზღვრებისკენ. ყველაზე შესანიშნავი ქალაქები კი მაინც არის აქ როდოპოლისი და მოხირისი“ (გეორგიკა, II, გვ. 101).

აღსანიშნავია, რომ ლიგანში ეთნიკური ლაზები ცხოვრობენ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე, მესხები კი – მარჯვენაზე.

თუ რა იგულისხმება „აქეთა მხარედ“ და „იქითა მხარედ“, დავას იწვევს მეცნიერთა შორის, თუ თანამედროვე გაგებით მივუდგებით ამ გამონათქვამს, ნიშნავს, რომ მდინარის მარცხენა სანაპიროზე იყო ყველა დიდი ქალაქი, მაშინ, როცა რეალურად მარჯვენა სანაპირო არანაკლებ იყო დასახლებული, ამიტომ ს. ყაუხჩიშვილი ფიქრობდა, რომ „ის ადამიანი, რომლისგანაც პროკოფის აუღია აღნიშნული ცნობა, იდგა მდინარის ჩრდილო მხარეს, მდინარის ჩრდილოეთ მხარეს არის დაბანაკებული“ (იქვე, გვ. 101. შენიშვნა 2). მაგრამ პიტიუნტის სიმაგრე და სევასტოპოლი, ნ. ადონცის, პ. ინგოროყვასა და სხვათა კვლევებით, რიხესა და ხუფათს შუა იყვნენ განლაგებულნი. სკანდა და სარაპანა არტაანთან (იბერიასთან) ახლოს მდებარეობდა. პროკოფის ცნობაში, მხოლოდ არქეოპოლისის მდებარეობაა ბუნდოვანი, რადგანაც ის სხვა ცნობით ფაზისის მარჯვენა მხარეს მდებარეობდა. ამ შემთხვევაში „აქეთა“, ხომ არ ნიშნავს ზღვისპირას ახლოს მდებარე ქალაქებს, ხოლო „იქეთა“ – კი ხმელეთის სიღრმეში მდებარეს?

ართვინი (ბორჩხა?) – როდოპოლისი

„დაბლობში ერთი ქალაქი იყო, სახელად როდოპოლისი, რომელიც ყველაზე უწინარეს ხვდებოდა გზაზე იბერიიდან კოლხიდაში შემოსულთ“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 185).

თუ კი იბერიიდან ლაზიკაში შესასვლელი გზა არტაანსა და ართვინს აერთიანებდა, შესაძლოა, სწორედ ამ უკანასკნელს (ართვინს) ერქვა – როდოპოლისი. პროკოფი კესარიელის თქმით, როდოპოლისი მდებარეობდა იბერია-ლაზიკის გზაზე, დაბლობში.

როდოპოლისი იყო ფაზისზე მდებარე ქალაქი, ზღვიდან დაშორებული დაახლოებით 50 კმ-ით. ასევეა ჭოროხზე მდებარე ართვინი. 600 წლით ადრე, სტრაბონის დროს, ჩანს, მას „სარაპანა“ ერქვა.

ართვინი მდებარეობდა მეტად მნიშვნელოვანი გზების შესაყარზე, ერთმანეთთან აკავშირებდა ერთი მხრივ არზრუმს, არტაანს, არტანუჯსა და მეორე მხრივ პეტრას.

ის იყო კოლხეთის ბრინჯაოს მეტად მნიშვნელოვანი „კერა“ (ქსე, II, გვ. 563) – იქ აღმოჩენილია ძვ.წ. XII-XI სს მიჯნაზე მნიშვნელოვანი განძი, კოლხური ცულები, თოხები, ზოდები, ასევე ისინი აღმოჩნდა მთელ ჭოროხის ხეობაში.

ართვინი VIII-IX სს-ში იყო „ქართველთა საკურაპალატოს“ ქალაქი.

ეტიმოლოგიურად სახელი ართვინი სახელ „ვარდთან“ უნდა იყოს დაკავშირებული, და აქედან უნდა იყოს მიღებული მისი ბერძნული შესატყვისი სახელი – „როდოპოლისი“.

ვ. კოტეტიშვილის ლექსიკონის თანახმად „არდ“ იგივეა, რაც „ვარდი“.

„არდ“ – ვარდკაჭკაჭა, ვარდი“ (ვ. კოტეტიშვილი, „კარაბადინი“, 1936, გვ. 25).

ართვინი – არდვინი – ვარდ-ვინი – ვარდოვანი ანუ როდოპოლისი.

იბერია-ლაზიკის გზაზე მდებარე ქალაქის „ართვინის“ სახელი შეიძლება ბერძნის ყურს ჩასმენოდა როგორც „ვარდაანი“ ანუ „ვარდიანი“, „ვარდების ქალაქი“ ანუ „როდოპოლისი“. აღსანიშნავია, რომ არც თუ დაშორებით, მდ. კოლოპოტამისზე იყო სწორედ ამ სახელის მქონე ქალაქი – „ვარდა“, ვარდიანი, პონტოს რეგიონში, რიხესთან ახლოს.

განსაკუთრებულად უნდა აღინიშნოს, რომ სხვაგან მდებარეობდა როდოპოლისის საეპისკოპოსო კათედრა, ის იყო არა იმერეთის ვარციხე, არამედ ქალაქი თანამედროვე სუმელას მონასტრის სიახლოვეს, ზიგანა-გუმუშხანეს რეგიონში, ანდა შესაძლოა, ის იყო იქვე მდებარე ქალაქი (პუნქტი) „ვარდა“, რომელიც ჩვენს რუკაზეა აღნიშნული.

არქეოპოლისი

სპარსთა სარდალმა მერმერომ შეიტყო – „მოწინააღმდეგენი მდ. ფასისის შესართავთან დაბანაკებულანო, გაემართა მათ წინააღმდეგ. ის უმჯობესად თვლიდა ჯერ ისინი გაენადგურებინა და ისე შემოერტყა ალყა არქეოპოლისისათვის, რათა ისინი ზურგში არ მოქცეოდნენ“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 187).

მართლაც, მერმეროე გაემართა ფასისის შესართავისკენ, გზად მან გაუარა არქეოპოლისს, მის ციხეს რომაელები იცავდნენ.

მერმეროე მათ დაემუქრა – ჯერ მდინარე ფასისთან დაბანაკებულ თქვენიანებს დავამარცხებ და „მაღე მოგიბრუნდებით თქვენო“ (გვ. 187).

აქედან ჩანს, რომ არქეოპოლისი ახლოს მდებარეობდა ფასისის შესართავთან (ესე იგი ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროს მხარეს).

როცა მერმეროე მიუახლოვდა მდინარის მარჯვენა ნაპირზე დაბანაკებულ რომაელებს, მათ მიატოვეს ბანაკი და ნაგებობით მდინარის მეორე ნაპირზე გადავიდნენ.

არქეოპოლისი „ქუშ სერზეა, ჩამოუდის მდინარე“ – წერს პროკოფი.

მართალია, ნოქალაქევის აღწერაც მსგავსია, მაგრამ მსგავსია ბათუმისა და ციხისძირ-ჩაქვის სანახებიც.

არქეოპოლისს ჰქონია ორმაგი კედელი.

მართალია, მსგავსია ნოქალაქევის კედელი, მაგრამ ეს ქალაქი გამონაკლისი არ ყოფილა, იმდენად ხშირი ყოფილა ორკეცი (ერთმანეთის პარალელური ორი კედლის) აგება, რომ ქართულში მას სპეციალური ტერმინიც კი ჰქონია: ს. ს. ორბელიანის სიტყვით „ასეთ ორ კედელს სოხანო ერქვა „ორკეცი კედელი ზღუდესთან, რომელთა საშუალებით კაცმან გაიაროს ფოლორცის მსგავსად“ (იქვე, გვ. 189).

სავარაუდოდ, არქეოპოლისი მდებარეობდა ქობულეთ-ბათუმის რეგიონში, სადაც აღმოჩენილია მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ნაშთები.

სავარაუდოდ, ტაბულა პეგტინგერიანას რუკაზე აღნიშნული სავაჭრო პუნქტი – „პორტუს ალტუს“ („ძველი ქალაქი“ (ლათინურად) ს. ყაუხჩიშვილის სიტყვით ბერძნულად შესაძლოა არქეოპოლისად გამოითქმოდა (ბერძნულად „ძველი ქალაქი“ არქეოპოლისი, გვ. 22).

არქეოპოლისი ნოქალაქევი რომ არ არის იქიდან ჩანს, რომ თურმე არქეოპოლისთან სპარსელებს ცხენის საკვების სიმცირის გამო ცხენები დაეხოცათ. აქ – „დაიდუპა სპარსელთა ცხენები არანაკლებ ოცი ათასისა... მათ შორი გზა გამოიარეს, რომლის განმავლობაშიც ძალიან დაიღალნენ, თანაც როდესაც ღაზიკში იყვნენ, საკვები არც თუ ისე სამყოფად ჰქონდათ, და ამრიგად, შიმშილითა და დაავადებით შევიწროებულნი, მთლად დავარდნენ (გეორგიკა, II, 1965, გვ.194).

დასავლეთ საქართველოს ბარში, როგორც ცნობილია, ცხენის საკვები ბალახი მრავლადაა, რადგანაც წვიმიანი სუბტროპიკული ზონაა და ზოგადად ბალახი აქ ძალზე მრავლადაა და ასევეა ამ ზონაში მდებარე ნოქალაქევიც, მაგრამ ნაკლებია კლარჯეთ-ჭოროხის ხეობაში, საიდანაც მივიდოდა დადლილი და დამშეული ჯარი არქეოპოლისთან. ამ საკითხს სხვაგანაც ვეხებით. არქეოპოლისი ქობულეთ-ბათუმის რეგიონშია საძებნი, ციხისძირთან ახლოს.

მოხირისი

სპარსელები დამარცხდნენ არქეოპოლისთან და დაიხიეს მოხირისისკენ.

„მოხირისი ერთი დღის სავალ გზაზე არქეოპოლისიდან და შეიცავს მრავალ მჭიდროდ დასახლებულ სოფელს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 194).

ერთი დღის გზა, დაახლოებით, 20-25 კმ-ია.

თუ არქეოპოლისი იყო ჩაქე-ციხისძირთან, აქედან მოხირისამდე ყოფილა 20-25-მდე კმ. ანუ „ერთი დღის სავალი გზა“, რაც უდგება თვალსაზრისს, რომ მოხირისი ერგე-ხელვაჩაურ-ლიგანია. რადგანაც ჩაქე-ციხისძირი, მართლაც, დაახლოებით „ერთი დღის სავალზე“ ერგე-ხელვაჩაურიდან, ანუ ჩვენი აზრით – მოხირისიდან.

ხოლო ციხე-გოჯიდან ქუთათისამდე – მეტი მანძილია, მის გავლას ერთი დღის გზა არ ეყოფოდა.

პროკოფის ცნობით, არქეოპოლისსა და მოხირისს შორისი შეიცავდა „მრავალ მჭიდროდ დასახლებულ სოფელს“ ანუ ჩაქე-ციხისძირსა და ლიგანს შუა მრავალი კარგი სოფელი ყოფილა VI ს-ში.

ჩვენი ვარაუდით, ეს, ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ტერიტორია ჩაქესა და ლიგანს შორის უხემოსავლიანია, სუბტროპიკული ზონაა, თავისი მთა-გორიანობის გამო დაცულია „მაღარისაგან“ ანუ ციებ-ცხელებისაგან, რაც მომხიბვლელს ხდიდა მას დასახლებლად.

ხოლო, XIX ს-შიც კი, რიონის ხეობა უვარგისად ითვლებოდა სამოსახლოდ. აქ იყო ჭაობები, რაც მოსახლეობას აფრთხობდა, თავისი ციებ-ცხელება-მაღარიით მუსრს ავლებდა მათ დ. ბაქრაძის ცნობით.

ტერიტორია ციხისძირ-ჩაქესა და ლიგანს შუა, ანუ არქეოპოლისსა და ლიგანს შორის „კოლხიდის მიწა-წყალზე საუკეთესო მხარეს წარმოადგენს, ღვინოც კარგი მოდის და სხვა ნაყოფნიც იქ კარგად ხარობენ, თუმცა ლაზიკის სხვა ადგილებზე არ შეიძლება იგივე ითქვას“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 194)

მოხირისი იყო ხელვაჩაურ-ერგე-ლიგანის ქვეყანა, საუკეთესო, უხემოსავლიანი, მჭიდროდ დასახლებული რეგიონი. „ლაზიკის სხვა ადგილები“ კი – კლდიან-ხრიოკი ჭოროხის ხეობა და კლარჯეთია.

კოტაიონი – ქუთათისი, მერე – უქიმერიონი, ლაზების დიალექტი

„ამ მხარეს (მოხირისს) ჩამოუდის ერთი მდინარე სახელად რეონი. მის სანაპიროებთან ძველადვე კოლხებს აუგიათ ციხე, რომელიც შემდეგ ხანებში მათ მეტწილად მიწასთან გაუსწორებიათ, რადგან ის მეტად დაბალ ვაკეზე მდებარეობდა და მათი აზრით ადვილად მისასვლელი იყო, მაშინ ამ ციხეს კოტაიონს უწოდებდნენ ელინური ენით, ამჟამად კი მას ლაზები ქუთათისს ეძახიან“ (იქვე, გვ. 194).

შეიძლება პროკოფის მდინარე რეონი არის ლიგანში მარადიდთან ჩამავალი მდ. ღრემში-ღელე ანუ ღრემის (ღრემონის) წყალი, ან სხვა რომელიმე შენაკადი ჭოროხისა, და მარადიდთანვე, ჭოროხისპირზე უნდა ყოფილიყო ძველი „ქუთათისიც“, „მეტად დაბალ ვაკეზე“.

მართლაც, სოფელ მარადიდში (ჭოროხის პირას) ახლაცაა უბანი სახელწოდებით – „ქუთურეთი“.

ქუთათისის ახლოს მდინარისპირა ვაკეზე ყოფილა „უქიმერიონის მაგარი ციხე“.

უქიმერიონის ადგილსამყოფელი დღესაც სადავოა.

შეიძლება გვეფიქრა, რომ „უქი-მერი-ონი“ სახელი დღეს უდერს ვითარცა „მერია“. ასეთი სახელის მქონე პუნქტები ნამდვილად არის ლიგანში და მის მახლობელ კუთხეებში. რადგანაც აჭარულ დიალექტში „მერე“ ნიშნავს მდინარისპირა ვაკეს, ასეთსავე დაბალ ადგილას მდგარა უქიმერიონი („მერე – ვაკე ადგილი მდინარისპირას“ – შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993, გვ. 504).

რაც შეეხება სახელ ქუთათისს, „ქუთ“ ფუძის მქონე სახელები მრავლად ყოფილა ჩვენშიც და სხვაგანაც.

ს. ყაუხჩიშვილი მრავალჯერ აღნიშნავს, რომ „კოტაის“, „ქოთაის“ სახელის მქონე ქალაქები ყოფილა ფრიგიასა და ბერძნული სამყაროს სხვადასხვა ქვეყანაში. ამჟამად, შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ლიგანშიც იყო პუნქტი ასეთი სახელით, „ბერძნული ტრადიციისათვის საკმაოდ ცნობილი“ (გეორგიკა, 2, გვ. 196).

ლაზებს სახელი „კოტაიონი“ შემდგომში „ქუთათისად“ უქცევიათ.

„ქუთათისი“ ძველი ანუ სალიტერატურო ქართულის ენობრივი ნორმების მიხედვითაა ნაწარმოები, მაგრამ პროკოფის დაუნიებელი მითითებით სიტყვა „ქუთათისი“ ნაწარმოებია ლაზების ენობრივი ნორმების შესაბამისად, მაშასადამე, ლაზების ენა იყო ქართული, ამის მიზეზი შეიძლება ისიც ყოფილიყო, რომ პროკოფის ეპოქაში ქართულ-მეგრული ენობრივი დიფერენციაცია შედარებით ახალი დაწყებული იყო და ის, ჩანს, იმ, ანუ პროკოფის დროისათვის არ იყო დასრულებული. ე.ი. VI საუკუნისათვის არ იყო დასრულებული. ზანურ-ქართული ენობრივი დიფერენციაციის შესახებ წყარო ან მინიშნება არ მოიპოვება და მის შესახებ მხოლოდ ანალიტიკური ვარაუდები გამოითქვა XX ს-ში.

ჩვენი, ზემოთ აღნიშნული, ვარაუდი კი ეფუძნება მნიშვნელოვან წყაროს – პროკოფის ცნობას, სიტყვა „ქუთათისი“ ლაზური ენობრივი ნორმების მიხედვით იყო ნაწარმოები, მაგრამ „ქუთათისი“ ძველი ქართული ენის ნორმებითაა ნაწარმოები ისევე, როგორც „მოხირისი“, „მუხურისი“, რაც უნდა დაიშალოს ასე – „მუ-ხურ-ის“, მო-მუ წინსართი – გაწარმოებულია, ხოლო „ხურ“ იგივეა რაც სახლი (სა-ხლი-ი), ხულა, ხუხულა, აქედან ხურო, ხუროთმოძღვარი, სა-ხურ-ავი, მ-სა-ხურ-ი, მო-სამსა-ხურ-ე. ქუთათისი და მოხირისი – ქართული ანუ ზანურ-ქართული ენობრივი ნორმებითაა ნაწარმოები.

როცა უქიმერიონის ციხე სპარსელებს აუღიათ, ამით მათ გაუკონტროლებიათ „კოლხიდის საუკეთესო ნაწილი“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 197).

კოლხიდის საუკეთესო ნაწილი იყო „მოხირისი“, ჩვენი აზრით, თანამედროვე აჭარა-ლიგანის მთისწინეთი, კოლხეთად კი, როგორც ითქვა, პროკოფი მიიჩნევდა არა თანამედროვე რიონის ვაკეს, არამედ ერგე-ლიგან-ჭოროხის ხეობას.

დაბალი ვაკის ციხე კოტაიონი

„რეონი“ მოხირისის ქვეყანაში შეედინებოდა: „მის სანაპიროებთან კოლხებს აუგიათ ციხე, რომელიც შემდეგ ხანებში მათ მეტწილად მიწასთან გაუსწორებიათ, რადგან ის მეტად დაბალ ვაკეზე მდებარეობდა და მათი აზრით ადვილი მისასვლელი იყო, მაშინ ამ ციხეს კოტაიონს უწოდებდნენ ელინური ენით, ამჟამად კი მას ლაზები ქუთათისს ეძახიან, ბერძნული ენის უცოდინარობით მოსდით, რომ ამ სახელწოდების ნამდვილი სახე შერყვნეს. ასე აქვს ეს მოთხრობილი არიანეს“ (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 125).

ს. ყაუხჩიშვილის ცნობით „არიანეს ჩვენამდე მოღწეულ თხზულებებში ამის შესახებ არაფერი მოიპოვება“ (იქვე. გვ. 125).

მაშასადამე, კოტაიონის ციხე მეტად დაბალ ვაკეზე, მდინარისპირას იდგა.

„კოტ“ ფუძით, როგორც გამოკვლეულია ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, მრავალი ქალაქი იწოდებოდა ბერძნულ სამყაროსა და მცირე აზიაში. ამიტომაც, შესაძლებელია, ამჟამინდელი ქუთათისის გარდა, ქუთათისი სხვა რომელიმე პუნქტსაც რქმეოდა.

ლიგან-ერგესა და აჭარისწყლის ხეობაში, რომელიც „დაბალი ვაკეა“ (პროკოფის გამოთქმას თუ ვიხმართ), ამჟამადაცაა სოფლები და პუნქტები ამ ფუძით, მაგ: „კვატია“, (იგივე „კოტ“ ფუძის მატარებელი), „ქუთურეთი“ – ტბეთის სულთა მატიანეში მოხსენიებული სოფელი, ამჟამად კი ქუთურეთი სოფელ მარადიდის უბანია. „ქიფაისი“, სოფელი ჭოროხის სათავეებთან, „კვაშტა“, სოფელი ერგე-ლიგანთან და სხვები. ასევე,

მაგ. „ქუთაჰია“ ეწოდება ქალაქს თურქეთში, ოდესღაც ხალიბების საცხოვრისად მიჩნეულ მხარეში.

მერე – უქიმერიონი

„უქიმერიონი იყო ქუთათისის მახლობლად ერთი მეტად მაგარი ციხე“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 196).

ს. ყაუხჩიშვილი არ ეთანხმება იმ აზრს, რომ „უქიმერიონი“ ერქვა ქუთათისის ე.წ. „არქიელის გორას“, სადაც ციხე იყო აღმართული. მისი აზრიდან გამომდინარე მოხირისი მდებარეობდა მდ. რიონის მარცხენა მხარეს, სადაც არის სოფელი „დაბლაგომი“. (იქვე, გვ. 210). ჩვენი აზრით, სიტყვა უქიმერიონში გამოიყოფა ფუძის ნაწილი „მერე“. აჭარულ-შავშური დიალექტით, „მერე“ ეწოდება მდინარისპირა მოვაკებულ ადგილს, ანუ გაშლილ ვაკეს. უქიმერიონი, მართლაც, „გაშლილ ვაკეზე მდებარეობდა“ – პროკოფის ცნობით, ისევე როგორც, კოტაიონის ციხე იდგა „მეტად დაბალ ვაკეზე“ – ასეთ ადგილს, აჭარულ დიალექტში, ამჟამადაც კი „მერე“ ადგილი ჰქვია. უკი-მერი შესაძლოა აქედან იყოს წარმომდგარი. უქიმერიონი ერგე-მარადიდ-ბორჩხას რეგიონშია საძებნი.

მოხირისი, რეონი

მთელ ლაზიკეში, ერთადერთი მოხირისია მოსავლიანი რეგიონი, „ამ მხარეს ჩამოუდის ერთი მდინარე სახელად რეონი“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 194).

მოხირისად ჩვენ, როგორც აღინიშნა, ერგე-ლიგანის მაღალმოსავლიან, სუბტროპიკულ მხარეს მივიჩნევთ, ხოლო მდ. რეონი ჭოროხის ერთ-ერთი შენაკადი უნდა ყოფილიყო ერგე-ლიგანის რეგიონში.

რეონი არ იყო ფაზისი

პროკოფი წერს: – მერმეროემ „სადაც ფაზისის გადალახვა შეიძლება ფონში, გადალახა ეს მდინარე ფეხით, გადალახა აგრეთვე მეორე მდინარეც, სახელად რეონი – არც ეს არის სანაოსნო და ფაზისის მარჯვენა მხარეს რომ აღმოჩნდა, წაიყვანა ჯარი ერთი ქალაქის – არქეოპოლისის წინააღმდეგ, რომელიც არის მთავარი და უდიდესი ქალაქი ლაზების ქვეყანაში“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 182).

პროკოფი პირდაპირ მიუთითებს, რომ სხვაა მდინარე ფაზისი და სხვაა მდ. რეონი, რომ ისინი ორი სხვადასხვა მდინარეა (ს. ყაუხჩიშვილი მათ ერთ მდინარედ მიიჩნევს).

ამჟამად, საყოველთაო თვალსაზრისით მდ. რეონის ქვეშ მოიაზრება მდ. რიონი. ჩემი აზრით, ის უნდა იყოს ჭოროხის რომელიმე შენაკადი, სადაც გაიარა კლარჯეთიდან არქეოპოლისისაკენ (ბათუმ-ჩაქე-ქობულეთის სანახებისკენ) მიმავალმა სპარსთა ჯარმა, რომელიც იქ ე.წ. „კლარჯეთის გზით“ შევიდა.

ბოასი – აკამფსისი

ტრაპეზუნტის „მარჯვნივ აღმართულია ჭანეთის მთები, რომელთა გადაღმა რომაელთა ქვეშევრდომი არმენიელები ცხოვრობენ. ამ ჭანეთის ქვეყნიდან ჩამოდის მდინარე, სახელად ბოასი... ადგილობრივი მცხოვრებნი მას აკამფსისს უწოდებენ, იმის გამო, რომ მისი დამორჩილება, ზღვასთან შეერთების ადგილას შეუძლებელი ხდება, ვინაიდან ისეთი სისწრაფით და სიმწვაფით უერთდება და ისეთი დიდი ხმაურით მიიწევს წინ“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 123).

ერთი სიტყვით ბოას-აკამფსისის აღწერისას სიტყვა-სიტყვითაა განმეორებული პროკოფის მიერვე აღწერილი ფასისი, ესაა მდ. ჭოროხი და არაა რიონი, რადგანაც რიონი ზღვასთან შეერთების ადგილას არ ქმნის მსგავს სურათს და რიონი, არც „არმენიდან“ გამოედინება.

„მდინარე ბოასი გამოდის სადღაც ჭანეთის მახლობლად არმენიელთა ადგილებში, რომლებიც ფარანგიონის გარშემო ცხოვრობენ... მას შემდეგ, რაც ეს მდინარე მიადწევს იმ ადგილს, სადაც კავკასიისა და იბერიის საზღვრებია... ნაცვლად ბოასისა, ამიერიდან ფაზისად წოდებული, განაგრძობს მდინარებას ნაოსნობისთვის გამოსადეგი... ზღვაამდე... მის ორივე მხრივ ლაზიკა არის... მარჯვნივ... იბერიის საზღვრამდე დასახლებულია ადგილობრივი მცხოვრებლებით. ლაზთა სოფლები მდებარეობს მდინარის აქეთა ნაპირას (გეორგიკა, II, გვ. 101).

„მაშინ რომაელებმა დაიჭირეს პერსარმენიელთა ქვეყანაში... ფარანგიონი, სადაც სპარსელები ოქროს თხრიან... დაიმორჩილეს ჭანების ტომი... თოვლით დაფარული მთები, საიდანაც გამოდის მდ. ფაზისი“ (გეორგიკა, II, გვ. 52).

„ჭანების მთებიდან ჩამოდის მდინარე ბოასი“ (გეორგიკა, II, გვ. 122).

მდინარე ფაზისის მარცხენა სანაპიროზე ლაზები ცხოვრობდნენ, მარჯვენაზე კი – მესხები. მარჯვნივ „იბერიის საზღვრამდე დასახლებულია ადგილობრივი მცხოვრებლებით, ხოლო ლაზთა სოფლები მდებარეობს მდინარის აქეთა ნაპირას“.

აქედან გამომდინარე, თუ ფაზისი რიონია, მაშინ მის მარჯვენა სანაპიროზე მცხოვრები ეგრისელები ყოფილან მესხები, ხოლო მარცხენა სანაპიროზე მცხოვრები გურულები – ლაზები, რაც არასწორია, მაშასადამე რიონი ფაზისი არაა.

ბოასი ანუ ფაზისი გამოედინებოდა ჭანების ადგილებში, პერსარმენიაში, ფარანგიონის მახლობლად. ამის შესახებ სამჯერ წერს პროკოფი კესარიელი.

კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, რომ VI ს-ის დასაწყისში, სპარსეთმა შეარყია ქართლის სახელმწიფოებრიობა და თავისი ბატონობა გაავრცელა ტაოსა და მის მომიჯნავე მიწა-წყალზე. ამის წყალობით ტაო-ბასიანის მიმდგომი ქართული მხარეები მან ეკლესიურად დაუქვემდებარა, იმუამად, პროსპარსული ორიენტაციის სომხურ ეკლესიას. ამის გამო აქ მცხოვრებ მოსახლეობას უცხოელებიც, ზოგჯერ, პერსარმენიელებად ან არმენიელებად მოიხსენიებენ. ამ ქვეყნიდან გამოდიოდა მდ. ფასისი, სათავეში ბოასად, ქართველთა მიერ კი „აკამფსისად“ წოდებული (ჭოროხი). „აკამფსისი“ შეიძლება ეტიმოლოგიურად, ქართულ „ფსმა“-სთან – წყლის დენასთან იყოს დაკავშირებული, ამიტომ პროკოფის ეს ცნობა არ არის უგულებელსაყოფი – როგორც ითქვა, პ. ინგოროყვა „ფს“-ს აკავშირებს წყალთან.

ჰიპოსი

„ქალაქ მოხირისთან (ლაზიკაში) ჩამოდის მდ. ჰიპოსი, ე.ი. ცხენისწყალი“ (იქვე, გვ. 119).

უნდა აღვნიშნოთ, რომ საქართველოში რამდენიმე მდინარე ატარებს ამ სახელს – „ცხენისწყალი“, ერთია სამეგრელო-იმერეთში, მეორე კი – აფხაზეთში. ასეთი სახელის მდინარე ყოფილა ერგე-ლიგანშიც.

მთის მწვერვალები ფაზისის პირზე

ფაზისისაკენ უკან დახეული ჯარი თავს შეველოდა „იქაური მთების მწვერვალებზე გაქცევით“ (იქვე, გვ. 110).

პროკოფის ცნობებიდან ჩანს, რომ მდ. ფაზისის ახლოს ყოფილა მთები და კლდეები, რომელთა მწვერვალებზე გაქცევით თავს უშველა უკან დახეულმა ჯარმა.

თუ კი მდ. რიონი ძველად ფაზისად იწოდებოდა, ისმის ბუნებრივი კითხვა, სად არის რიონის დაბლობზე მთების მწვერვალები?

ამ დაბლობზე ასეთი მთები არ არსებობს.

აქედანაც ჩანს, რომ პროკოფი კესარიელი რიონს არ უწოდებდა ფაზისს, არამედ ის ფაზისად მიიჩნევდა ქალაქ პეტრასთან ახლოს გამავალ მდინარეს, რომლის ხეობაში მთების მწვერვალები იყო.

ასეთი ჭოროხია.

კავკასია

„მესხეთის მთები არც მწირია და არც ნაყოფიერებას მოკლებული, არამედ საგსეა ყოველგვარი სიკეთით, რადგან მესხებიც მარჯვე მიწის მუშები არიან და იქ ვენახებიც არის. ამ ქვეყანაში მთები მეტად მაღალია, უზარმაზარი და საშინლად მიუვალი. და ისინი გავრცელებულია ვიდრე კავკასიის მთებამდე. ამათ უკან აღმოსავლეთით არის იბერია, რომელიც პერსარმენიელებამდე აღწევს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 128).

როგორც აღინიშნა, „საკავკასიო“ ძველქართულ საისტორიო გეოგრაფიაში ჭოროხის ხეობის ერთ ნაწილს ერქვა. ამჟამადაც „კავკასორი“ ჭოროხთან ახლოს კარჩხალის ერთ მაღალ მთას ჰქვია. პროკოფის მიერ ნახსენები „კავკასიის მთები“ კარჩხალის მაღალმთიანეთია, ხოლო „მესხეთის მთები“ პროკოფისთან, სპერისა და არსიანის მთებია, სადაც მესხები ყოველთვის ცხოვრობდნენ. არსიანის ეს მთიანეთი კარჩხალის უფრო მაღალ მთიანეთს უერთდება, რომელსაც პროკოფი „კავკასიას“ უწოდებს. მესხების ეს საცხოვრისი (შავშეთ-არტანუჯ-არტაან-კოლა) იბერიის ნაწილი იყო და ის ტაოსთან პერსარმენიას ესაზღვრებოდა.

მერმეორო

ზოგჯერ პროკოფი კესარიელი მდ. ფაზისს უყურებს საკუთარი თხზულების პერსონაჟის თვალით. მაგალითად, ასეთია სპარსთა სარდალი მერმეორო.

როცა ის შეიტყობს რომ პეტრა რომაელებმა დაიკავეს, გადაწყვეტს ლაზიკის სხვა ქალაქებისა და სიმაგრეების დაჭერას.

პროკოფი წერს: „მან კარგად იცოდა, რომ მდინარე ფაზისის იქითა მხარეს ლაზებს, პეტრას გარდა, სხვა არც ერთი დასახლებული ადგილი არ მოეპოვებოდათ, ის გაბრუნდა და დაიჭირა იბერიიდან კოლხიდის ქვეყანაში გადასასვლელი ადგილები“ (იქვე, გვ. 182).

აქ იგულისხმება, რომ ფაზისის, ანუ ჭოროხის მარცხენა (მერმეოროესათვის „იქითა“) მხარეს ლაზებს პეტრას გარდა სხვა დასახლებები არ ჰქონდათ. რაც მართლაც ასე იყო, რადგანაც უფრო სამხრეთით მდებარე ოფ-რიზეს რეგიონი, იმჟამად, უშუალოდ ბიზანტიელთა ხელში იყო და არა ლაზებისა.

მართლაც, ჭოროხის მარცხენა სანაპირო გონიოდან ქ. ხოფამდე მთა-კლდოვანია და საქალაქო ცხოვრებისათვის უვარგისია, მხოლოდ ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროს ზღვისპირეთი (თანამედროვე ქობულეთ-ბათუმ-ერგე-ლიგანის ვაკე) იყო მიწათმოქმედებისა და ცხოვრებისათვის გამოსადეგი, სადაც მდებარეობდნენ კიდევ ქალაქები – არქეოპოლისი, როდოპოლისი, მოხირისი და სხვა.

ფაზისი – ნახევარმთვარა სანაპიროს შუაში

ფაზისი „ერთვის ევქსინის პონტოს იქ, სადაც ეს უკანასკნელი თავდება“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 128). „ნახევარმთვარა ნაპირის შუაში“ და იქ, „სადაც ევქსინის პონტო თავდება, ქმნის ნახევარმთვარის მსგავს ნაპირს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 126).

„ნახევარმთვარას იმ ერთ დასაწყისში, რომელიც აზიისა არის მდებარეობს ქალაქი პეტრა, ხოლო მის პირისპირ მეორე ნაპირას, ევროპის ნაწილში – აფსილების ქვეყანაა. აფსილები ლაზების ქვეშევრდომნი არიან და ისინი ძველთაგანვე ქრისტიანები არიან“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 128).

პეტრა მდებარეობდა მდ. ჭოროხის შავ ზღვასთან შესართავის ახლოს, რიონს კი დაშორებული იყო, ასევე მდ. ფასისიც პეტრასთან ახლოს გაედინებოდა. აქედან გამომდინარე, ფასისი იყო მდ. ჭოროხი.

ევროპასა და აზიას ჰყოფს ფაზისი

„აზიასა და ევროპას კოლხეთის ფაზისი ჰყოფს“ (იქვე, გვ. 140).

„მარცხნივ აზიაა, მარჯვნივ ევროპა“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 127).

პროკოფის ცნობით მდ. ფასისი ორად ჰყოფდა ქვეყანას, მისი მარჯვენა სანაპიროდან იწყებოდა ევროპა ხოლო მარცხნივ აზია მდებარეობდა, მის მარჯვნივ, ანუ ევროპაში ცხოვრობენ აფსილები. აღსანიშნავია, რომ ამ ტომს არიანაც ამ მიდამოებში ასხენებს – ფაზისის მარჯვნივ.

აფსილები

ფასისის მარჯვენა სანაპიროს მხარე. „ევროპის ნაწილში – აფსილების ქვეყანაა. აფსილები ლაზების ქვეშევრდომნი არიან და ისინი ძველთაგანვე ქრისტიანები არიან“

აფსილებისაგან განსხვავებით აბაზგები წარმართები იყვნენ – „ეს ბარბაროსები ჩვენს დრომდისაც თაყვანს სცემდნენ ჭალებსა და ტყეებს, ხეები ბარბაროსს, რაღაც გულუბრყვილობის გამო ღმერთებად წარმოედგინა“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 133). მიხეილ ქურდიანის კვლევით აფსილები, აბშილები მდ. აბაშის რეგიონში ცხოვრობდნენ (მ. ქურდიანი, ხუბუშქია, კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, 2001, გვ. 129).

ეტიმოლოგიურად „აფსილი“ და „ფასისი“ შეიძლება ერთმანეთს ფუძეებით „ფ(ა)ს“, „ფას“ დაუკავშიროთ. მ. ქურდიანის მოსაზრებით, აფსილთა ქვეშ იგულისხმება სუფსის ხეობის და მომიჯნავე მიწა-წყლის, შესაძლოა რიონსა და ჭოროხს შუა მდებარე დაბლობის მდინარეებით გაჯერებული და ფართოდ გადაშლილი ვაკე ადგილების მცხოვრებნი. აქაა, თანამედროვე ეპოქაშიც ჰიდრონიმი – „სუფსა“. წყლიანი ადგილების აღმნიშვნელი სიტყვების ძირი – ფშა – ფშანი ასევე წყლიანობის აღმნიშვნელი „ფს“ (აფს) ძირთან უნდა იყოს კავშირში. აქ ჩვენ უნდა გვქონდეს დაკავშირება „ფშ“ „აფს“ ფუძესთან, რომელიც წინარექართულში, როგორც აღვნიშნეთ, წყალს (გაშლილ წყალს) აღნიშნავდა. მაშასადამე, აფშილები – გაშლილი, წყლიანი ადგილის ტომი, დაბლობის მცხოვრები იყო, ხოლო მთიანი ადგილების მცხოვრებნი, ჩანს, „გრ“ ფუძით (გორა-მთა) აღინიშნებოდნენ (მარგველები, გურულები, ეგრისელები) (როგორც მაგალითად, სლაგებში – „ტყის ხალხი“, „ჭაობის ხალხი“ და ა.შ.). ამის გამო (ე.ი. წყალთან, ზღვასთან სიახლოვის გამო) შესაძლოა, მთელი ზღვისპირეთის მოსახლეობას „აფსილები“, „აფშილები“ ერქვა.

პროკოფი ერთნაირად აღწერს ჭანებისა და აბაზგების წარმართობას. თუ გავითვალისწინებთ ჭანებისა და მესხების მეზობლობას სამხრეთ საქართველოში, ჭანებისა და აბაზგების ეთნიკური სიახლოვეც არ მოგვეჩვენება უცხოვ.

პ. ინგოროყვას აბაზგები მესხებად მიაჩნდა.

მესხების ცხოვრების შესახებ ამ არეალში მიგვითითებს სტრაბონიც, თუმცა კი ის საერთოდ არ ასხენებს სიტყვა „აბაზგს“ (ჩანს იმიტომ, რომ უკვე ნახსენები ჰქონდა მესხები, იგივე მნიშვნელობის ეთნოსახელი).

აბაზგების ქართულენოვნებას მიგვივითებს სხვადასხვა ფაქტი: პირველი ის, რომ მათ, თითქმის, გაქრისტიანებისთანავე გააჩაღეს ქართულენოვანი ღვთისმსახურება ე.ი. გაქრისტიანდნენ VI ს-ში, ხოლო მათი ქართულენოვანი სამეფო უკვე VIII ს-ში ჩამოყალიბდა.

აბაზგების ქართულენოვნებას მიგვივითებს აფხაზეთის ტოპონიმებიც, რაც პ. ინგოროყვას ცნობით, ხეების თაყვანისცემასთან იყო დაკავშირებული. ეს ტოპონიმები ნამდვილად ადასტურებენ პროკოფი კესარიელის ცნობებს, რომ ისინი ხეებს ეთაყვანებოდნენ – „ბზიფი“ (ბზა), ბიჭვინთა (ფიჭვი), ცხუმი (რცხილა), გაგრა (კაკალი), სონა (სოჭი), წიბელი (წიფელი), ჭუბერი (წაბლი), და ა.შ. ამ ცნობიდან მართლაც ჩანს, რომ მათ, ამ ქართულენოვან ტომს „ხეები ღმერთებად ჰქონდათ წარმოდგენილი“.

პროკოფის სიტყვით აბაზგებმა იუსტინიანეს დროს მიიღეს ქრისტიანობა. მან აბაზგების ქვეყანაში ღვთისმშობლის ტაძარიც ააშენა. გ. ჩუბინაშვილის აზრით აქ იგულისხმება ნოქალაქევის (და არა ბიჭვინთის) ძველი ეკლესია (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 135). სიტყვა აბაზგი შეიძლება სიტყვა ბაშთან იყოს დაკავშირებული მ. ქურდიანის კვლევით.

პუნქტები „ბაში“, „ქვემო ბაში“, „შუა ბაში“, „ზემო ბაში“ რიონის დაბლობის გაშლილ ვაკეზე მდებარეობენ, თუმცა „აბაშა“ სამეგრელოშია, „შუა ბაში“ სამტრედიის რაიონში, „ქვემო ბაში“ ფოთის რაიონში, და „ზემო ბაში“ ქუთაისის ოლქში.

როგორც ჩანს, ძველად „ბაში“ ერქვა გაშლილ ვაკეს (აღსანიშნავია, რომ XX ს-ის დასაწყისში ქართველები ი. გედევანიშვილის ცნობით „ბაშს“ უწოდებდნენ ე.წ. „ბრეზენტს“, ანუ გაშლილ გადასაფარებელს. გაშლილ სიბრტყეს). „ფაშ“ (ბაშ) წყალთანაც უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული – (ფშა, ფსორი) ამ ფუძით აღნიშნული ქვეყნის (აფშილ-აფსილ) გარდა სხვა ქართული ქვეყნებიც – ფშავი, ბასიანი (არაქსზე) და ბასიანი დვალეთთანაც იხსენიებოდა. რადგანაც ძირი „ბას“, „ბაშ“, „ფას“, „ფაშ“ დაკავშირებული აღმოჩნდა წყლიან, გავაკებულ ქვეყანასთან, ასეთი სახისა იყო ასევე ჩრდილო კავკასიის ის მხარეები, რომლებიც პროვინცია ბასიანთან და მიმდებარე რეგიონებში მდებარეობდნენ. ესაა ჩრდილო კავკასიის ვრცლად გაშლილი, მდინარეებითა და წყლებით გაჯერებულ ტერიტორია. ეს მხარეები უძველესი ხანიდანვე, როგორც ჩანს, ქართულენოვანი ტომებით ყოფილა დასახლებული, რასაც აღნიშნული ტოპონიმოკაც მიუთითებს. ვითარება შეიცვალა გვიან შუა საუკუნეებში, როდესაც თემურ ლენგმა ჩრდილო კავკასიის ადგილობრივი მოსახლეობა გაანადგურა ანდა დათრგუნა, მას ასევე, აქ, შემოუყვანია ადიღური, ჩრდილო კასპიისპირეთისა და ციმბირული წარმოშობის ტომები. „პრავოსლავანაია ენციკლოპედია“ ცნობით, ადიღური ტომები ჩრდილო კავკასიაში პირველად გამოჩნდა თემურ ლენგის ლაშქრობების შემდეგ (პრავოსლავანაია ენციკლოპედია, I, 2000, გვ. 443). როგორც ცნობილია მრავალ ადიღურ ტომს არ გააჩნდა საკუთარი სახელი და მათ სახელს ანიჭებდნენ მათ მიერ დაპყრობილი და ასიმილირებული იმ ტომის სახელის მიხედვით, რომლის მიწა-წყალზეც ისინი ესახლებოდნენ. ამიტომაც, საფიქრებელია, რომ როცა ერთ-ერთი ასეთი უსახელო ადიღური ტომი დასახლდა ჩრდილო კავკასიაში „ფას“ ან „ბას“ ქვეყანაში, ამ ტომსაც უწოდეს ეს სახელი „აფსუა“ ან „აბაზი“, ე.ი. მათ მიერ დაპყრობილი და ასიმილირებული ტომის სახელის მიხედვით. შემდგომ ეს ადიღური ტომები, ძირითადად XVII ს-ის შემდგომ, გადმოსახლდნენ სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ კი, აფხაზეთში და როგორც ჩანს მათ თან გადმოიტანეს მათ მიერ მითვისებული ახალი სახელი „აფსუა“ ან „აბაზი“. ასე რომ, სულ სხვა ტომი იყო ძველი ავტორების (პროკოფის თუ აგათიას) ნახსენები „აფსილები“ და სულ სხვა ტომია „აფსუები“ და „აბაზები“. ეს უკანასკნელები არიან ადიღური ტომები, ხოლო „აფსილები“ და ძველი „აბაზგები“, როგორც ჩანს, იყვნენ ქართული წარმოშობის ტომები.

აფსილთა მეზობელი აბაზგები, პ. ინგოროყვას კვლევით, იგივე მესხები იყვნენ. „ბას-ხი“, არაქსის, ანუ ფაზისის ხაობაში მცხოვრები ბასიანელები – იგივე მესხებია. მათი სატომო სახელები, ჩანს, მსგავსი ფუძით იყვნენ ნაწარმოებნი.

იქამდე, VI ს-ში, პროკოფი პოლიტიკური თვალსაზრისით, თითქოსდა, ორ ნაწილად ჰყოფდა საქართველოს: სპარსულ-იბერიულად (იბერები, მესხები) და რომაულ-ლაზურად (ლაზები, აფშილები, აბაზგები, სკვიმები, სვანები). პროკოფისათვის, როგორც პოლიტიკური მოღვაწისათვის მნიშვნელოვანია საქართველოს რომაული (ლაზური) ნაწილი. ეს თვალსაზრისი აისახება კიდევ სპარსეთის სამეფო კარზე ბიზანტიელი ელჩების ვიზიტისას გამართული კამათის დროს. VI-VII სს სპარსეთ-ბიზანტიის ომების შემდეგ, ჩანს, აფსილები ჩრდილოეთით გადასახლებულან.

ხასკუნები ალანიაში

ლ. ყაუხჩიშვილს მოჰყავს VI ს-ის ცნობები ქართლის ცხოვრებიდან, რომელიც შეეხება ალანურ ტომებსა და აფხაზეთს.

იუსტინიანე „ბრძოლა კერძოთა ოვსეთისათა, საზღვარსა ავაზგიასსა ნათესავსა ხასკუნთასა“.

VI საუკუნისათვის შემდეგდროინდელ აფხაზეთში (შავიზღვისპირეთში) ბიზანტიელებმა სპარსელებთან ლაზიკისათვის ომში დასახმარებლად ჩრდილო კავკასიიდან შემოიყვანეს თავიანთი მოკავშირე ალანური ტომები და მათ გადასცეს მნიშვნელოვანი სიმაგრეები დასავლეთ საქართველოში, ამიტომაც, იმუჟამდ, „საზღვარი ავაზგიასა“ დროებით იწოდა „კერძოთა ოვსეთისათა“.

ჩანს, ალანებს ჩრდილო კავკასიიდან ბიზანტიისათვის არასასურველი ზოგიერთი სხვა ტომიც შემოჰყოლია, მათ შორის ჩანს აღნიშნული ხასკუნებიც.

იუსტინიანემ, რომელიც ხასკუნთა ტომს ებრძოდა, თხოვა იბერიის მეფე ფარსმანს დახმარება.

ფარსმანი შემდეგდროინდელ აფხაზეთში შებრძოლებია ხასკუნებს, გაუმარჯვნია და მისი მთავრები შეპყრობილი გაუგზავნია იუსტინიანესთვის.

ჩვენი აზრით იბერიელი მეფე ფარსმანი ვერ დაეხმარებოდა იუსტინიანეს ჯარს, იბერიის დაქვემდებარებაში რომ არ ყოფილიყო დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალი „საზღვარსა ავაზგიასსა“.

ქართული წყაროებით ქართლის სამეფოს იმუჟამინდელი საზღვარი მდ. კლისურაზე გადიოდა, ხოლო ტერიტორიას კლისურიდან ყუბანამდე ბიზანტია ფლობდა.

ლაზიკის ომების დროს, როგორც აღინიშნა, დამხმარე ძალად, სპარსელებთან საომრად ამ მიწა-წყალზე თვით ბიზანტიელებმა შემოიყვანეს ალანური ტომები. ისინი იქ (კლისურიდან ყუბანამდე) დროებით გაბატონდნენ კიდევ (ხაზარებამდე), რაც ტოპონიმიკაშიც აისახა, „ალანია“ და „კერძო ოვსეთისა“ ბიზანტიის მიერ ხელდებულ ამ მხარეებს ეწოდა (მდ. ეგრისწყალ-კლისურას იქით).

როგორც აღინიშნა, ქართული წყაროებიც იმ ტერიტორიას, რომელსაც შემდგომ საკუთრივ აფხაზეთი ეწოდა – ალანიას უწოდებდნენ. ეს იყო კლისურას იქით მდებარე ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

თამარის ისტორიკოსი, როგორც აღინიშნა, წერს: „გიორგი III „ჟამსა ზამთრისასა გარდავიდის ლიხთიმერეთს და მიუწიოს ზღვად პონტოსად და მონადირის ალანთა ქვეყანა, რომელიც არს აფხაზეთი“ („ისტორიანი და აზმანი“, ქ. ც., II, 1959, გვ. 15).

ალანია – გვიან შუა საუკუნეებშიც კი ერქვა აფხაზეთის ერთ ნაწილს.

როგორც აღინიშნა, V-VI საუკუნეებში ალანების ძალზე მრავალრიცხოვანი მომთაბარე ხალხი ჩრდილო კავკასიისა, დონის, დუნაისა, დნეპრისპირეთსა და ევროპაშიც კი ლაშქრობდნენ.

ამიტომ, მათ მეზობლებს VI ს-ში დასავლეთ საქართველოს სიღრმეებში (ბიზანტია-სპარსეთის ომისას ბიზანტიელთა ნებით) ფეხი ჰქონდათ მოკიდებული, ე.ი ციხე-სიმაგრეები და მნიშვნელოვანი პუნქტები ეჭირათ გარკვეული დროით.

აღანთა შემდგომ აქ ხაზართა გავლენა გაძლიერებული არაბების შემოსევების შემდგომ.

აფსილები და აბაზგები ქართულენოვანი ხალხი იყო

ძველად აფსილები იყვნენ „ლაზების ქვეშევრდომები“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 165).

შემდეგში „აფსილები კოლხებს გადაუდგნენ და ამბობდნენ კოლხებმა არ ისურვეს დახმარება აღმოეჩინათ მათთვის“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 164).

ბიზანტიელები (აღანთა დახმარებით) და სპარსელებიც აფსილებს სასტიკად ებრძოდნენ. მათ თავიანთი თანამოძმე ლაზების დახმარების იმედი ჰქონდათ, მაგრამ ომით ლაზარალებულმა ლაზებმა ეს ვერ შეძლეს. აფსილები განაწყენდნენ.

ლაზთა ქვეშევრდომებისაგან განდგომის შემდეგ, შესაძლოა, ზედაფენა აფსილებისა VII-VIII სს-ში აბაზგების ზედაფენასთან ერთად გადასახლდნენ უფრო ჩრდილოეთით, ცხუმისაკენ და მიიტანეს იქ, აფხაზეთში, ქართულენოვანი სახელმწიფოებრიობა და ეკლესია. ჩრდილოეთის ეს მხარეები საომარ მოქმედებათა ცენტრებს უფრო დაშორებული იყო, ამასთანავე VII ს. ბოლოდან ასპარეზზე გამოჩენილმა ხაზარებმა საქართველოს ზღვისპირეთიდან გააძევეს აღანური ტომები – ბიზანტიელთა მიერ მოწვეულნი სპარსეთთა ომისას. გამოთავისუფლებულ არეალზე, შესაძლოა, ეს ქართული ტომები წანაცვლდნენ, თუმცა ეს ტერიტორია (შემდგომი აფხაზეთი) მათი ისტორიული სამშობლო იყო, ეგროსის წილხვედრი ქვეყანა.

აფსილები და აბაზგები ქართულენოვანი ხალხი იყო, რატომ?

აბაზგებს ბერძნებთან ჰქონდათ ურთიერთობა, ბერძნებისაგან მიიღეს ქრისტიანობა და რადგანაც ამის მიუხედავად ჩამოყალიბებისთანავე, VIII საუკუნიდანვე, აფხაზთა სამეფოში სახელმწიფო და საეკლესიო ენა იყო არა ბერძნული, არამედ ქართული, ეს ფაქტი მიუთითებს, რომ ქართული ენა მათი მშობლიური ენა იყო.

ბრუქსები

აბაზგების საცხოვრისის შემდეგ აღანების საცხოვრისამდე პროკოფის სიტყვით „ბრუქსების“ (ბრუხების, ბრუქების) ტომი ცხოვრობდა (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 135).

მე ვფიქრობ, რომ ეტიმოლოგიურად ეს სიტყვა (ბრუქსები) ახლოა სიტყვა „იბერთან“ (ბრუ-იბერ).

გუთები

გუთები იუსტინიანეს უგზავნიან ოთხ მოციქულს და ითხოვენ მათთვის ეპისკოპოსს, რადგანაც გაეგოთ, რომ იუსტინიანეს აბაზგებისათვის მოძღვარი გაეგზავნა (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 138).

გუთებმა მეორეჯერაც VIII ს-ში გაგზავნეს ბიზანტიაში თავიანთი ელჩები ეპისკოპოსის მოთხოვნით და ამჯერად აფხაზურ ანუ იბერიელთა ეკლესიაში მიიღო კურთხევა გუთების ეპისკოპოსმა იოანემ.

აქედანაც ჩანს, რომ გუთებისათვის აბაზგები იბერიელები იყვნენ.

საგინები, სებასტოპოლი, პიტიუნტი, ტრაპეზუნტი

„ხოხრომ, სპარსთა მეფემ, ღაზები რომ წარმოუძღვნენ მას პეტრასკენ, გადაწვიტა იქ სპარსთა ჯარის გაგზავნა ამ სიმაგრეების ასაღებად“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 137).

„ამ სიმაგრეების“ ქვეშ იგულისხმება სებასტოპოლისისა და პიტიუნტის აღება.

პროკოფის „საგინების“ (სანიგების) ტომი შავიზღვისპირეთში ეგულება ორ ადგილას (იქვე, გვ. 136), ერთი ტრაპეზუნტის სიახლოვეს, მეორე კი აბაზგებისკენ.

ჩანს, ორივე ადგილას ყოფილა პუნქტები სებასტოპოლისის და პიტიუნტის, ამიტომაც აბაზგების, ბრუქსების, ალანებისა და ჰუნების აღწერისას კვლავ უბრუნდება ტრაპეზუნტს (საგინების ხსენების გამო), იქვე მდებარე სებასტოპოლისსა და პიტიუნტს.

პეტრას სიახლოვეს ოფ-რიზესკენ მდებარე მეორე პიტიუნტისა და სებასტოპოლისის ციხეები ტრაპეზუნტს იცავდნენ და ამიტომაც მათ დიდი სტრატეგიული დანიშნულებაც გააჩნდათ.

აფსარუ რიზესთან

პროკოფის სიტყვით, ქ. რიზეს ახლოსაა პუნქტი „აფსარუ“ „აფსურტა“ – სადაც იასონმა და მედეამ მოკლეს აიეტის ვაჟი აფსურტე (გეორგიკა 2, 1965, გვ. 124), აქაა ღაზებისა და სანიგების (საგინების) ქვეყანა (იქვე, გვ. 125). სხვა ადგილას პროკოფი ამ ქალაქს – „აფსარუნტს“ უწოდებს.

ქ. ფაზისი ერქვა ფაზისის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე ქალაქს მდინარის შესართავთან. (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 126).

პროკოფი კესარიელი და სხვა ძველი ავტორები შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ერთ ნაწილს აღნიშნავენ საგანგებო ტერმინით – „ნახევარმთვარის მსგავსი ნაწილი“. აფსარუნტიდან პეტრამდე 20-25 კმ. მანძილი ყოფილა. სხვა ცნობით, ქ. აფსაროსი მდ. არქაბესთან, ხოფას მახლობლად მდებარეობდა.

მანძილი აფსარუნტიდან პეტრამდე, სკვიმნია და სვანია

პროკოფი წერს: „ქ. აფსარუნტიდან პეტრამდე (ღაზთა საზღვრებამდე), სადაც ევქსინის პონტო თავდება, ერთი დღის სავალი გზა არის. პონტო რომ თავდება, აქ ქმნის ნახევარმთვარის მსგავს ნაპირს. ამ ნახევარმთვარის გადასავალი უდრის 550 სტადიონს (დაახლ. 100 კმ.), ხოლო მის უკან მდებარე ქვეყანა არის ღაზური და ასეც იწოდება. ამათ შემდეგ შიდა ხმელეთში მოდის სკვიმნია და სვანია. ეს ტომები ღაზთა ქვეშევრდომები არიან... ამ ქვეყნის გვერდით, სახელდობრ იბერიის გასწვრივ, ცხოვრობენ ძველთაგანვე იბერთა ქვეშევრდომი მესხები, რომელთაც მთებში აქვთ საბინადრო ადგილები. მესხეთის მთები არც მწირია და არც ნაყოფიერებას მოკლებული, არამედ სავსეა ყოველგვარი სიკეთით, რადგან მესხებიც მარჯვე მიწის მუშები არიან და იქ ვენახებიც არის. ამ ქვეყანაში მთები მეტად მაღალია, უზარმაზარი და საშინლად მიუვალი. და ისინი გავრცელებულია ვიდრე კავკასიის მთებამდე. ამათ უკან აღმოსავლეთით არის იბერია, რომელიც პერსარმენიელებამდე აღწევს“. (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 127).

ჩვენი ხედვით, იმ ქვეყანას, რომელსაც ჩვენ ვუწოდებთ კოლას და არტაანს – პროკოფი კესარიელი უწოდებს იბერიას (ე.ი. იბერიის ერთ-ერთ ნაწილს), სადაც მესხები ცხოვრობენ, მის იქითაა ქვეყანას კი – „პერსარმენიას“ (არმენიის სპარსულ ნაწილს), ღაზთა ქართული წყაროების – „ბოლო კლარჯეთისა ზღვისპირია“ ერგე-ლიგანთან ერთად, ხოლო სკვიმნია-სვანიას, ჩანს, უწოდებს იმ ქვეყანას, რომელსაც, ამჟამად გურიის მთიანეთი – სამცხე-შავშეთ-ხემო აჭარა ეწოდება. აქაური მთები, მართლაც, მაღალი, უზარმაზარი და მიუვალია, მით უმეტეს, რომ ამ მთების ნაწილია კარჩხალ-არსიანის მთიანეთი, იმერეთის მთები კი – დაბალია.

აქ, სამცხე-კოლა-არტან-ტაოსკენ, მართლაც, (კლარჯეთისაგან ანუ ლაზიკის გულისაგან განსხვავებით) მიწა ნაყოფიერია, არის ბაღები და ვენახები. მისი მცხოვრებნი, ანუ მესხები იბერი ხალხის ნაწილია. თუ ამ კუთხით განვიხილავთ საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიას, პროკოფი კესარიელის ცნობები ეჭვს ნაკლებად გამოიწვევს და მეტად სანდო ხდება.

წიგნის ამ ნაწილში „პერსარმენის“ ხსენებისას პროკოფის კიდევ ერთხელ აგონდება მდ. ფაზისი და კიდევ იმეორებს – მესხების „უკან აღმოსავლეთით არის იბერია, რომელიც პერსარმენიელებამდე აღწევს. ამ მთებით რომელიც აქ არის, ჩამოდის მდინარე ფაზისი, რომლის სათავე კავკასიის მთებშია და პონტოს ერთვის ნახევარმთვარა ნაპირის შუაში“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 127). ესაა, ჭოროხისა და მისი რეგიონის აღწერა.

კოლხები – ლაზები

პროკოფის მტკიცებით, კოლხები შეუძლებელია არ იყვნენ იგივე ლაზები, ვინაიდან მდინარე ფაზისზე მოსახლეობენ, ხოლო სახელი კოლხი, როგორც სხვა მრავალი ტომისა, ამჟამად, „ლაზთა სახელით შეიცვალა“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 120).

აქედან ნათლად ჩანს, რომ უკვე ძველ სამყაროში არ იცოდნენ, თუ კონკრეტულად რომელი ტომი იყო ძველი, ლეგენდარული კოლხების პირდაპირი ეთნიკური შთამომავალი. ასეთებად ზოგს ერთი, სხვებს კი სხვა ტომი მიაჩნდა. პროკოფიც ინტერესდება ამ საკითხით და რადგანაც ცნობილი იყო, რომ კოლხები ძველად მდ. ფაზისთან ცხოვრობდნენ, ხოლო მის დროს ამ მდინარეზე ლაზები მოსახლეობდნენ, ამიტომაც დაწერა – „კოლხები იგივე ლაზები არიან“. ასე, რომ ეს ცნობა ეჭვიმუტანელი არ იყო თვითონ პროკოფისთვისაც, მითუმეტეს, რომ სპარსთა მეფის წინაშე ლაზები თავიანთ თავს კოლხებს უწოდებდნენ. თანაც სახელი „ლაზი“ ამ ტომს პროკოფის დროს შერქმევია, მათი ძველი სახელი „ლაზთა სახელით შეიცვალა“.

ფაზისის რიტორიკული სკოლა

პროკოფი კესარიელი ახსენებს მდ. თერმოდონტსა და მდ. თემისკურას, ქ. ამისიასთან (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 122).

პროკოფი წერს: „ამისიის მახლობლად არის ეგრეთწოდებული თემისკურე და მდინარე თერმოდონტი, სადაც, როგორც ამბობენ, ამაზონთა ბანაკი იყო. ტრაპეზუნტელთა საზღვრები ვრცელდება სურმენემდე და ეგრეთწოდებულ რიზემდე, რომელიც ლაზიკაში მიმავალთათვის ორი დღის სავალი გზით არის დაშორებული ტრაპეზუნტამდე“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 122).

მიუხედავად იმისა, რომ ძველი წყაროები ზოგჯერ დაბეჯითებით იძლევიან გეოგრაფიულ მინიშნებებს, ჩვენი ზოგიერთი მკვლევარი, მაინც, ამ ცნობათა საწინააღმდეგო დასკვნებს აკეთებს. მაგალითად, სრულიად გასაგებად წერს თემისტიოსი, რომ ქ. ფაზისის რიტორიკული სკოლა მდებარეობდა „მდინარე თერმოდონტთან, მდინარე თემისკურასთან, არმენიელებისა და კოლხების ქვეყანაში“, მაინც ჩვენში დამკვიდრებული აზრით, ფაზისის ქვეშ, თითქოსდა, ქ. ფოთი მოიაზრება, მაშინ, როცა, ფოთს არაფერი აკავშირებს არც არმენიელების, არც პერსარმენიელების მხარესთან და მის სიახლოვეს არ გაედინება მდ. თერმოდონტი და არც მდ. თემისკურა.

მისგან განსხვავებით კი, ქალაქი „ფადისსა“ ახლოა ამ მდინარეებთან (ქ. „ფადისსა“ მდებარეობდა კოლხების ძველ სამშობლოში). ფადისა, ამჟამად, ფატსად იწოდება ტრაპეზუნტის დასავლეთით.

ჭანები

პროკოფის თქმით, ჭანები ზღვისპირეთს ძალზე არიან დაშორებულნი და არმენიელების გვერდით ცხოვრობენ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 120).

სვანია – სკვიმნია

პროკოფის სიტყვით სკვიმნია და სვანია მდებარეობდა იბერიასა და მოხირისს შორის (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 202).

პროკოფი წერს: „ასე ჩაიგდეს ხელში სპარსელებმა უქიმერიონის ციხე და მტკიცედ დაეპატრონნენ ლაზიკეს. მაგრამ მარტო ეს ლაზიკე კი არ ჩაიგდეს ხელთ სპარსელებმა, არამედ სკვიმნიაცა და სვანიაც და ამრიგად მოხირისიდან იბერიამდე მთელი მიწა-წყალი გამოეცალათ ხელიდან რომაელებს და ლაზთა მეფეს“ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 202).

ჩვენ ვსვამთ ასეთ კითხვას – თუ კი „სკვიმნია“ და „სვანია“ თანამედროვე ლენხუმ-სვანეთია, „მოხირისი“ კი – თანამედროვე ქუთაისის რეგიონი, როგორ მოექცეოდნენ ისინი (სკვიმნია და სვანია) ასეთი განლაგების შემთხვევაში მოხირისსა და იბერიას შორის?

ასეთი გეოგრაფიული განლაგების შემთხვევაში სვანეთი და ლენხუმი აღმოსავლეთ საქართველოსა და ქუთაისს შორის მოექცეოდა.

სკვიმნია და სვანია კი მდებარეობდა იბერიასა და მოხირისს შორის.

მაგრამ, თუ სკვიმნია და სვანია VI ს-ში ერქვა ვრცელ ვიწრო მთიან ზოლს ლანჩხუთის მთიანეთიდან აჭარა-შავშეთის მთიანეთის ჩათვლით, ხოლო მოხირისი ხელვაჩაურ-ერგე-ლიგანს, მაშინ სკვიმნია და სვანია მოექცეოდა იბერიასა და ლაზიკას შორის, რადგანაც ლაზიკად ძირითადად ჭოროხის ხეობას მივიჩნევთ.

პროკოფის სიტყვით სპარსთა მთავარსარდალმა უქიმერიონის სიახლოვეს ააშენა ლაზთა ციხე, რომელსაც „სარაპანისს ეძახიან და რომელიც ზედ ლაზიკის საზღვრებთან მდებარეობს“. ესაა სულ სხვა, კიდევ ერთი სარაპანა.

გ. გრიგოლიას სიტყვით – სარაპანა ერქვა მნიშვნელოვანი გზის დასაცავად აგებულ ციხეს (სპარსულად), ამიტომაც იყო კოლხეთ-ლაზიკაში და საერთოდ საქართველოში მრავალი სარაპანა (იხ. გეორგიკა, II, 1965, გვ. 204) (გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, 1994, გვ. 201).

III. პროკოფი კესარიელი „შენობათა შესახებ“

(მიმოხილვა)

კლისურები ლაზიკის შესასვლელში

ბიზანტიელებისთვის ლაზიკის „შესასვლელი“ მდებარეობდა შავ ზღვასთან, ხოლო მისი „გასასვლელი“ სპარსეთის მხარისაკენ იყო მიმართული.

პროკოფი კესარიელის ცნობით, კლისურები ანუ ერთმანეთთან მიჯრით მდებარე მთების ვიწრო ხეობები ლაზიკის „შესასვლელში“ მდებარეობდნენ ანუ შავი ზღვის სიახლოვეს.

ის წერს: იმპერატორმა იუსტინიანემ „ამ ქვეყანაში გაამაგრა ხეობებიც კი, რომლებსაც, ჩვეულებრივ, კლისურებს უწოდებენ, რათა ლაზიკის შესასვლელი მტრისთვის ჩაკეტილი ყოფილიყო“ (პროკოფი კესარიელი, „შენობათა შესახებ“, 2006, გვ. 107).

ეს არის მნიშვნელოვანი ცნობა, სხვა წყაროებში პროკოფი ასევე წერს, რომ ეს კლისურები ლაზიკაში მდ. ფაზისის სიახლოვესაც იყო.

მაშასადამე, ლაზიკის კლისურები ერთდროულად ზღვისა და მდინარის პირას მდებარეობდა.

ასეთი მდინარე ჭოროხია და არა მდ. რიონი, რადგანაც მდ. რიონის პირას არასოდეს არსებულა ერთმანეთის პარალელურად მდებარე მთებით წარმოქმნილი ხეობები (კლისურები), რომელნიც ამავე დროს ზღვის სიახლოვესაც მდებარეობდნენ.

ვისაც უხილავს ართვინიდან არტანუჯისაკენ მიმავალი გზა მიხვდება თუ როგორ ხეობებს უწოდებდა პროკოფი კლისურებს.

აღსანიშნავია, რომ ბორჩხასა და მდ. აჭარისწყალს შუა ჭოროხის მარჯვენა შენაკადს „კლისკურისუ“ ჰქვია, რაც ეტიმოლოგიურად „კლისურას“ მსგავსია.

ჭოროხისპირა ამ ადგილებშია მდინარემდე ჩაჭრილი ქედები, რომლებიც ახლოა ზღვასთანაც, ხოლო მდ. რიონის ზღვისპირა ნაწილი ვრცლად გადაჭიმული ველია.

ჭანები

ჭანები იყვნენ არმენიელთა მეზობლები, აღმერთებდნენ ჭალებს, ფრინველებს, ზოგიერთ ცხოველს, ცხოვრობდნენ „ცამდე აზიდულ უზარმაზარ მთებში და მიწას კი არასოდეს ამუშავებდნენ“ (პროკოფი კესარიელი, „შენობათა შესახებ“, 2006, გვ. 104).

ჭანეთში „უმეტესად ხრიოკი, სრულიად მწირი და უნაყოფო ადგილებია, აქ არც მიწის მოხვნაა შესაძლებელი, არც ნათესის მოშენება და არც თიბვა“ (იქვე, გვ. 105).

მაშასადამე, ჭანეთში ცხოველთათვის საკვები ბალახი მცირეა. პროკოფი სხვა ნაშრომში აღწერს, რომ ლაზიკეში სპარსელებს 20.000-მდე ცხენი დაეხოცათ შიმშილით, ანუ უბალახობის გამო, მაშასადამე, ლაზიკეც ჭანეთის მსგავსი, უმოსავლო ქვეყანაა.

ასეთი კი შეუძლებელია იყოს დასავლეთ საქართველო მთლიანად და განსაკუთრებით კი რიონისპირა ბარი, სუბტროპიკული ზონა, სადაც ბალახიც და ყოველგვარი ნაყოფიც უხვად მოდის.

ჭანები იუსტინიანეს დროს გაქრისტიანდნენ და რომაელებთან ერთად ლაშქრობდნენ.

ჭანეთი ყოველი მხრიდან კლდოვანია, ძნელადსავალი ქვეყანაა ცხენოსნისთვისაც კი. იუსტინიანემ მათ ეკლესია აუშენა სქამალიხონში; ციხეები ააშენა ჰორონონში, განაახლა სისილისონში. ჭანეთს ჩრდილოეთით ესაზღვრებოდა ქალაქი ტრაპეზუნტი.

ჭანეთსა და ლაზიკის შუა პროკოფი ასახელებს ტრაპეზუნტსა და რიზეს.

ლაზი მეფეების სამეფო შესამოსელი

ზოგიერთი ისტორიკოსი ლაზიკას ძლიერ სახელმწიფოდ მიიჩნევს, რადგანაც ბიზანტიის იმპერატორები ლაზეთის მეფეებს სამეფო შესამოსელს უგზავნიდნენ.

პროკოფი კესარიელის ცნობით კი პირიქით, მსგავსი შესამოსლები ეგზავნებოდათ იმპერიისადმი დაქვემდებარებულ ე.წ. „სატრაპებს“.

პროკოფი აღწერს ერთ ასეთ მაგალითს – იუსტინიანეს ეპოქაში ბიზანტიისადმი დაქვემდებარებულ არმენიის ერთ ნაწილს მართავდა ხუთი სატრაპი (ერისთავი). მათ ჩამორთმეული ჰქონდათ ქვეყნის სუვერენული მართვის უფლება, მაგრამ მმართველის წოდება შენარჩუნებული ჰქონდათ იმპერატორის მიერ. ისინი მხოლოდ გარეგნული ნიშნებით იყვნენ აღჭურვილნი, ამიტომაც წერს პროკოფი – ამათ „მხოლოდ ზოგიერთი სამეფო ნიშანი ენიჭებოდათ რომაელი იმპერატორისგან. ღირსი კია ეს ნიშნები სიტყვით მოვიხსენიო, რადგან ადამიანის თვალი მათ ვერასოდეს იხილავს: ესენია: ქლამიდა, იქსოვებოდა ზღვის ცხოველის ბეწვისაგან... პორფირის ჩამოშვებული ნაწილი იქ, სადაც მეწამული ნაკეცებია, ოქროთია ნაკერი, ქლამიდას ჰკრავს ოქროს ბალთა, რომლის შუაში ჩასმული იყო რომელიღაცა პატიოსანი ქვა, აქედან ეშვებოდა სამი იაკინთის ქვა წვრილი ოქროს ძეწკვით. ქიტონი აბრეშუმისაა, ყოველი მხრიდან ოქრომკედით შემკული, რომელსაც პლუმბებს ეძახიან, ფეხსაცმელი მუხლამდე მეწამული ფერისა, რომელსაც მხოლოდ რომაელ იმპერატორებსა და სპარსელ მეფეებს შეუძლიათ ჩაიცვან“ (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 98).

მაშასადამე, რომაელი იმპერატორებისა და სპარსეთის მეფეების მსგავსად არმენიის სატრაპებიც (ანუ ერისთავებიც) იცვამდნენ წითელ (მეწამულ) ფეხსაცმელს, მაგრამ ეს ფაქტი არ გამოდგება იმის სამტკიცებლად, რომ ისინი ძლიერი ანდა სუვერენული სახელმწიფოს მმართველები იყვნენ.

საფიქრებელია, რომ ლაზეთის მეფეებიც არმენიის აღნიშნული „სატრაპების“ მსგავსი მმართველები იყვნენ ანუ შეესატყვისებოდნენ ქართველ მთავარს ან ერისთავს.

აღსანიშნავია, რომ აღნიშნული სატრაპების გარდა, ერთ-ერთ არმენიას საკუთარი მეფეც ჰყავდა, რომელთა გავლენის ქვეშ მყოფი.

ციხე-სიმაგრეები ლაზიკეში

(პეტრა, პიტიუნტი, სებასტოპოლისი)

იუსტინიანემ ლაზიკეში ააგო ციხე-სიმაგრე ლოსორიონი (შეიძლება შევადაროთ, რომ არმენიაში არსებობდა პუნქტი ლისიორმონი), გაამაგრა ლაზიკის შესასვლელში ხეობები (კლისურები), აღადგინა ლაზიკეს ძველი, ნანგრევებადქცეული ეკლესია (კლარჯეთში ეკლესიები IV-V სს-ში აიგო).

იუსტინიანემ ააშენა ქ. პეტრა. იქ ლაზებმა სპარსელთა ჯარი შეიყვანეს, ამიტომაც ბიზანტიელებმა ეს ქალაქი „მიწასთან გაასწორეს, რათა ბარბაროსები კვლავ არ მოსულიყვნენ“ (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 107).

„გადაღმა ხმელეთზე, მეოტის ტბის მიმართულებით არის ორი ციხე-სიმაგრე – სებასტოპოლისი და პიტიუნტი. ისინი „რომაელებმა დაანგრიეს, როცა შეიტყვეს, რომ ხოსრო ჯარის გაგზავნას აპირებდა ამ ციხეების ასაღებად“ (იქვე, გვ. 107).

ხოსროს, პეტრას აღების შემდეგ, სურდა, რომ ტრაპეზუნტიც აეღო. მის გზაზე, ტრაპეზუნტისაკენ, რიზეს რეგიონში იდგა სებასტოპოლისისა და პიტიუნტის ციხეები, ამიტომაც ისინი თვით რომაელებმა დაანგრიეს, რათა ტრაპეზუნტი დაეცვათ.

ტრაპეზუნტი, ანუ ტრაპეზუსი იყო ბიზანტიელთა უმთავრესი სამხედრო საზღვაო პორტი შავ ზღვაზე. ლაზიკისათვის ომისას პეტრას დანგრევის შემდეგ მას უდიდესი ფუნქცია მიენიჭა.

ამიტომ, ხოსრომ დააპირა თავისი ლაშქრით წასულიყო პეტრადან ტრაპეზუნტისაკენ ზღვისპირეთის გზით და აედო ზღვაზე ბიზანტიელთა უმთავრესი საზღვაო-სტრატეგიული ეს ბაზა.

პეტრადან ტრაპეზუნტზე ლაშქრობისას გზაზე მას შეხვდებოდა პიტიუნტისა და სებასტოპოლისის სიმაგრეები, რომელთა წინააღმდეგობის დაძლევის შემდეგ, მისი ჯარი ამ ციხეებში ჩადგებოდა, რითაც მუდმივ საფრთხეს შეუქმნიდა ბიზანტიას და უკვე ადვილად შეძლებდა ტრაპეზუნტზე გამარჯვებას. ამიტომაც, სებასტოპოლისი და პიტიუნტი რომაელებმა დაანგრიეს, როცა შეიტყვეს, რომ ხოსრო ჯარის გაგზავნას აპირებდა ამ ციხეების ასაღებად.

მაშასადამე, ის პიტიუნტი და სებასტოპოლისი რომელთაც ახსენებს პროკოფი, პეტრასა და ტრაპეზუნტს შორის მდებარეობდა.

ცნობილი „პიტია“ (პიტიუნტი) თავისი საეპისკოპოსო ცენტრით მდებარეობდა რიზესთან ახლოს, რაც რუკებზეცაა აღნიშნული.

ეს პიტიუნტი VI საუკუნის დანგრევის შემდეგ აღარასოდეს აღდგენილა თავისი ძველი მნიშვნელობით.

სებასტოპოლისი იუსტინიანემ აღადგინა და აქცია ღირშესანიშნავ ქალაქად (იქვე, გვ. 107). აღსანიშნავია, რომ სახელი სებასტოპოლისი სხვადასხვა საუკუნეებში სხვადასხვა ქალაქს ენიჭებოდა შავიზღვისპირზე. მაგალითად, ქ. ფაზისს ერთ პერიოდში სებასტოპოლისი ერქვა.

მაშასადამე, თვით რომაელებმა დაანგრიეს – „მიწასთან გაასწორეს“ იქამდე ცნობილი ციხე-ქალაქები პეტრა, პიტიუნტი, სებასტოპოლისი და სხვები, რომელნიც აღარასოდეს აღდგენილან, თუმცა მათ სახელებს შემდეგ სხვადასხვა ქალაქებს უწოდებდნენ ძველი სახელის სილიადის გამო.

კლისურები

პროკოფი კესარიელი თავის ნაშრომებში საკმაოდ ხშირად ხმარობს სიტყვას „კლისურა“, „კლისურები“.

როგორც აღინიშნა, კლისურა, მისი განმარტებით, არის ვიწრო ბუნებრივი ხევი ორ (თითქმის პარალელურ) ქედს შორის მოქცეული. თუ ამ ქედთაშუა ხევი გზა გადიოდა, მის გასაკონტროლებლად რომაელები აგებდნენ სიმაგრეს.

პროკოფის ცნობით კლისურა (კლისურები) ყოფილა არა მარტო ლაზიკაში, არამედ თრაკიაში (აე, IV, 11), არმენიაში (აე, III, 3, 2) და საბერძნეთში (აე, IV, 2, 17).

პროკოფის ცნობით, იმპერატორმა იუსტინიანემ ლაზიკეშიც „გაამაგრა ხეობებიც კი, რომლებსაც ჩვეულებრივ კლისურებს ეძახიან, რათა ლაზიკეს შესასვლელი მტრისთვის ნაკეტილი ყოფილიყო“ (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 107).

პროკოფი კესარიელი თვითონვე განმარტავს, თუ რას წარმოადგენს „კლისურა“ („კლისურები“) ის წერს: „ამ მხარეში (ე.წ. „სოფანენეში“) რვა მილის მანძილზე აღმართულია ციცაბო მთები, ყოველი მხრიდან გაუვალი, ერთმანეთთან მჭიდროდ მიჯრილი, ქმნიან ორ ვიწრო ხეობას, რომელსაც კლისურებს უწოდებენ. პერსარმენიდან სოფანენისაკენ მიმავალი შეუძლებელია არ მოხვდეს ამ ორ ხეობაში. აქაურები ერთ მათგანს ილირისონს, მეორეს კი – საფხაზს უწოდებენ. მტრებისათვის გზების გადაკეტვის თვალსაზრისით ეს ადგილები მეტად საყურადღებო იყო... იმპერატორმა ამ ხეობებში აღმართა ძლიერი სიმაგრეები და ჩააყენა სამხედრო ჯარი“ (პ. კესარიელი, შენობათა შესახებ, თარგმნა ჯულიეტა შოშიაშვილმა, 2006, გვ. 100).

ასე რომ, კლისური ეწოდება ორ ერთმანეთთან მიჯრით მდებარე ქედთა შუა ხევი, ანუ კლისურის პირდაპირი ქართული თარგმანი ხევია. რომაელების ყურადღებას ეს ხევი

ანუ კლისურა იპყრობდა, იმ შემთხვევაში, თუ იქ გადიოდა გზა. ამ გზაზე რომაელები ციხე-სიმაგრეებს აგებდნენ.

პროკოფი სხვა ნაშრომში წერს, რომ ლაზიკაში ასეთი კლისური მდებარეობდა პეტრასთან ანუ ზღვასთან ახლოს მდ. ფაზისის სანაპიროზე.

ამ შემთხვევაში მდ. რიონი არაფრით არ შეიძლება იყოს ფაზისი, რადგანაც ზღვის სიახლოვეს მდ. რიონთან არავითარი მთის ხეხვები (კლისურები) არ არის, ესაა დაჭაობებული გაშლილი ბარი, ხოლო თუ კი ჭოროხი არის ფაზისი, ამ შემთხვევაში პროკოფის გაგება ადვილია.

ჭოროხზე, ზღვის სიახლოვეს არტანუჯ-გონიოს (პეტრას) გზაზე უამრავი მთის ხეობა ანუ პროკოფისეული კლისურაა.

ასე რომ, ცხადია, პროკოფისათვის ჭოროხია ფაზისი და არა რიონი.

ჭაობი პროკოფის ცნობით

რიონის დაბლობის ჭაობი მოიცავს უვრცელეს რეგიონს და შეადგენს მთელი დასავლეთ საქართველოს დაბლობის მნიშვნელოვან ნაწილს.

ჭაობი იწყება ზღვისპირეთიდან და გრძელდება, თითქმის, სამტრედიამდე, სიგანითაც ის ძალზე დიდია და ვრცლადაა გადაჭიმული ურეკ-ქობულეთიდან ვიდრე ოჩამჩირემდე.

ჭაობი ყოველთვის დაუსახლებელი იყო, თუ არ ვიგულისხმებთ ძალზე იშვიათ გამონაკლისებს.

აღსანიშნავია, რომ როგორც ხმელთაშუა ისე შავიზღვისპირეთის უშუალოდ ზღვასთან მიმდებარე სანაპირო ზოლი ქალაქებით და სოფლებით იყო (და არის) დასახლებული, გარდა ჭაობიანი ადგილებისა.

რომაელები ერიდებოდნენ ჭაობიანი ადგილებში ქალაქებისა და სოფლების დაარსებას, საერთოდ ერიდებოდნენ ჭაობებს.

ამის შესახებ გვამცნობს პროკოფი კესარიელი. მისი ცნობით, იმპერატორი იუსტინიანე, რომელმაც თავის იმპერიაში მრავალი ქალაქი, ციხე-სიმაგრე და ნაგებობა ააგო, მოერიდა ერთ-ერთ შესანიშნავ ადგილს მისი დაჭაობების გამო და იქ არაფერი არ ააგო.

პროკოფი გვიხსნის ამის მიზეზს:

„იმის მიზეზი, თუ რატომ არაფერი ააშენა იმპერატორმა ბიზანიაში, შემდეგი რამ იყო: აქ, ვაკე ადგილზე გაშლილია ცხენოსნობისთვის ხელსაყრელი ველ-მინდვრები, ბევრია დაჭაობებული ადგილებიც. მტრისთვის ეს ტერიტორია ადვილად დასაპყრობია, აქაურებისთვის კი ავადმყოფობის საშიშ კერას წარმოადგენს, ამიტომაც, იმპერატორმა უყურადღებოდ დატოვა იგი, ქალაქი სულ სხვა მხარეს გააშენა და თავისი სახელიც უწოდა... დგას ციცაბო კლდეზე და შესანიშნავი კლიმატით გამოირჩევა“ (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, თარგმნა ჯ. შოშიაშვილმა, გვ. 104). (აე. III, V, 13-15).

მაშასადამე, რომაელები ქალაქ-სოფლებს აგებდნენ კლდოვან და კარგი კლიმატის მქონე ადგილზე, ერიდებოდნენ ჭაობებს, ამიტომაც მათ არც რიონის დაბლობის ჭაობებში შეეძლოთ ქალაქების აგება. აღსანიშნავია, რომ დაჭაობების გამო ურეკიდან – ოჩამჩირემდე ზღვისპირას ქალაქები და სოფლები ახლაც არ არიან (ფოთის გარდა).

გზა პერსარმენიდან ბიზანტიისაკენ

იმპერატორმა იუსტინიანემ ჭანეთში რომაელთა და პერსარმენიელთა საზღვრების გასაყარზე ააგო მტკიცე ციხე-სიმაგრეები. მათი დანიშნულება იყო დაეცვა გზები. პროკოფი წერს: „ეს ქვეყანა სამი გზაჯვარედინით არის დანაწილებული. აქედან იწყებენ

გაყრას რომაელთა, პერსარმენიელთა და თვით ჭანთა საზღვრები. აქ იუსტინიანემ ააგო ძალიან მტკიცე ციხე-სიმაგრე ჰორონონი და ამით დაადგა თავი ზავის საქმეს. პირველად აქედან გახდა შესაძლებელი რომაელთათვის ჭანეთში შესვლა“ (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 106).

ციხე-სიმაგრის დანიშნულება ძირითადად იყო გზის დაცვა ანუ ძლიერი ციხე-სიმაგრე მნიშვნელოვანი გზის დაცვის საქმეს ემსახურებოდა. შესაბამისად, სკანდა და სარაპანა – სპარსეთიდან რომის მიწებისკენ (ბიზანტიისკენ) მიმავალ გზაზე უნდა აგებულიყო – რათა მტრისთვის გზა გადაეკეტათ.

პროკოფი წერს – იუსტინიანემ „ადმართა ძლიერი სიმაგრეები“ (იქვე, გვ. 100) იმ ადგილებში, რომელნიც „მტრებისთვის გზის გადაკეტვის თვალსაზრისით მეტად საყურადღებო იყვნენ“ (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 100).

აქედან გამომდინარე, ჩვენთვის საინტერესო სკანდას ციხე-სიმაგრე, სადავო ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის, მნიშვნელოვან გზაზე მდებარეობდა.

ასეთი გზა, თუკი დასავლეთ საქართველოში შორაპნის მხრიდან შედიოდა, მაშინ უშუალოდ ამ გზისპირზე უნდა ყოფილიყო კიდევ სკანდას ციხე. რეალურად კი, იმერეთის სკანდე სულ სხვა რეგიონში მდებარეობს.

ბიზანტიელები სპარსეთთან დამაკავშირებელ გზაზე აგებდნენ ციხე-სიმაგრეებს, ასევე იქცეოდნენ სხვა ქვეყნებშიც. მაგალითად, თეოდოპოლისის მახლობლად ხორზენას მხარეში გამავალ გზაზე: „სპარსელთა მეფისათვის აქედან ადვილი იყო შეჭრილიყო რომაელთა ქვეყანაში, ვიდრე იმპერატორმა იუსტინიანემ გზა არ ჩაკეტა. ამ კუთხის შუაგულში იყო სოფელი არტალესონი. იგი ციხე-სიმაგრედ იქცა“ (იქვე, გვ. 101).

მაშასადამე, სკანდას ციხე მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეასრულებდა თავის ფუნქციას, თუკი ის „გზის ჩამკეტი“ სიმაგრე იქნებოდა, ანუ ის უშუალოდ გზაზე უნდა მდგარიყო.

იმერეთის სკანდე კი სურამ-შორაპანის გზაზე არ დგას, ანუ არ დგას და არასოდეს მდგარა დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს შემაერთებელ გზაზე, ხოლო კლარჯეთის კანდრიდი, რომელსაც ჩვენ პროკოფისეულ სკანდად მივიჩნევთ, ნამდვილად ასეთ საერთაშორისო გზაზე იდგა.

„ონ“ სუფიქსი და „არტ“ პრეფიქსი

პროკოფი კესარიელის ტრაქტატში „შენობათა შესახებ“ გვხვდება ათამდე ტოპონიმი, „ონ“ სუფიქსის და „არტ“ პრეფიქსის დართვით.

„ონ“ სუფიქსით ნაწარმოები სახელები უფრო ჭანეთში გვხვდება, ესენია – ჰორონონი, ხარტონი, სისილისონი, სქამალიქონი, ჯანზაკონი, ჭანჭაკონი, ბარხონი. ლოსორიონის ციხე – ლაზეთში, აქ დასახელებული პუნქტების სახელწოდებანი ონ-სუფიქსით ბოლოვდებიან, ონ-ი კი ჭანური ზედსართავი სახელებისთვის დამახასიათებელ სუფიქსად ითვლება (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, გვ. 22).

„ონ“ სუფიქსით არმენიის ერთ ნაწილშიც ასახელებს პროკოფი სახელებს – ბაიბერდონი, არეონი, გერმანუფოსატონი, კუკარიზონი, ლისიორმონი და სხვა.

თუ „ონ“ ნამდვილად ჭანური (საერთო ქართული) სუფიქსია, უნდა ვიფიქროთ, რომ აღნიშნულ სუფიქსიანი სახელები არმენიის იმ მხარეში იყვნენ გავრცელებულნი, რომელშიც მკვიდრი მოსახლეობის – ჭანების არმენიზაცია მოხდა.

„არტ“ პრეფიქსიც ჭანეთ-ლაზიკეს რეგიონისთვის იყო დამახასიათებელი – არდაშენი, ართვინი, არტანუჯი, არტაანი და სხვა („არტ“-„ქართ“-„ქალდ“-„გარდ“ საერთო ქართული ფუძეა). პროკოფის ცნობით მის დროს არმენიის მხარე ხორძენეშიც ყოფილა სოფელი ამ პრეფიქსით „არტალესონი“. აღსანიშნავია, რომ ხორძენეს ოლქი სტრაბონის ცნობით თავდაპირველად იბერების ქვეყანა იყო, რომელიც ძვ.წ. II ს-ში მიიტაცა არმენიამ.

IV. პროკოფი კესარიელი „საიდუმლო ისტორია“ (მიმოხილვა)

წყაროს მტკიცებების უგულებელყოფა მთარგმნელ-კომენტატორის მიერ

პროკოფი კესარიელის თხზულების „საიდუმლო ისტორიის“ მთარგმნელი ნ. ეფრემიძე თავის კომენტარებში წერს – „ლაზიკე – ძველი კოლხეთის (დასავლეთ საქართველოს) სახელწოდებაა IV საუკუნის შემდგომ, იგივე „ქართული ეგრისი“ (პროკოფი კესარიელი, საიდუმლო ისტორია, 1989, გვ. 118).

ნ. ეფრემიძე უცვლელად იმეორებს XX ს-ის ქართულ ისტორიოგრაფიაში საყოველთაოდ გაბატონებულ თვალსაზრისს, რომ ლაზიკა – დასავლეთ საქართველოა, კერძოდ კი, რიონის ვრცლად გადაჭიმული დაბლობი, რომელიც დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილია.

ასეთი მსჯელობა საოცარია იმ მხრივ, რომ წარმოადგენს თავის მიერვე თარგმნილი წყაროს მტკიცებების უგულებელყოფას.

მაგალითად, ამ წიგნში „საიდუმლო ისტორია“ (იხევე, როგორც ყველა სხვა თავის თხზულებაში), პროკოფი კესარიელი ხაზგასმით აღნიშნავს – „ლაზიკე, როგორც ითქვა, კლდოვანი და ძნელსავალი ქვეყანაა“ (პროკოფი კესარიელი, საიდუმლო ისტორია, 1989, გვ. 27). „მთიანი და გაუვალი ქვეყანა“ (იქვე, გვ. 28).

პროკოფი კესარიელი ჩამოყალიბებულ აზრს, რომ ლაზიკე მთაგორიანი და კლდოვანი ქვეყანაა და ამ მთიან-კლდიანობის გამო უგზო, გაუვალი და სავალად ძნელი, კიდევ ერთხელ იმეორებს ამ თხზულებაში – „ლაზიკაში თავდატეხილი ათასი უბედურებით გაწამებულმა სპარსელებმა ეს ამბავიც რომ შეიტყვეს, შეშინდნენ, სადმე მტრის ჯარს არ გადაჰყროდნენ, ცოლ-შვილისა და სამშობლოს უნახავად არ ამოწყვეტილიყვნენ ამ მთიან და გაუვალ ქვეყანაში“ (იქვე, გვ. 28).

მაშასადამე, პროკოფის სიტყვით – ლაზიკე არის „მთიანი და გაუვალი ქვეყანა“, ამასთანავე, „კლდოვანი და ძნელსავალი ქვეყანა“.

მთიანი, კლდოვანი, ძნელსავალი, გაუვალი – ამ სიტყვებს პროკოფი ლაზიკის შესახებ, როგორც აღინიშნა, ყველა თავის თხზულებაში ხშირად იმეორებს.

არსად, არც ერთ თავის თხზულებაში თუ შენიშვნაში, პროკოფის არსად არა აქვს ნათქვამი, რომ ლაზიკა იყო ისეთი ვრცელი ვაკე-დაბლობი, როგორცაა დასავლეთ საქართველო ფოთიდან წყალტუბომდე. მართლაც, მთელი რიონის დაბლობი თვალუწვდენელი ვაკეა და როგორ არის ის მთიან-კლდოვანი?

როგორც ითქვა, პროკოფი კესარიელის ლაზიკე არის ის ქართული მიწა-წყალი, რომელსაც ეროვნულ საისტორიო წყაროებში ეწოდებოდა კლარჯეთი, ბოლო კლარჯეთისა, ერგე, ლიგანი, აჭარა, და, საერთოდ, მთელი ჭოროხის ხეობა ართვინ-არტანუჯის ჩათვლით არსიანის ქედამდე.

თუ ვინმე შეადარებს ძველი ქართველი ისტორიკოსების (მაგ. გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრების“ ავტორის) მიერ ჭოროხის ხეობის (კლარჯეთ-შავშეთის) აღწერას პროკოფის მიერ აღწერილ ლაზიკეს, მიხვდება, რომ ისინი ერთსა და იმავე ქვეყანას აღწერდნენ – ეს იყო მთიან-კლდოვანი ქვეყანა.

აგათია სქოლასტიკოსი (VI ს.) ლაზიკის შესახებ

ლაზები – ერთმორწმუნე ქრისტიანები არიან

აგათია სქოლასტიკოსი ლაზიკის ხალხს და მის მეფეს უწოდებს ერთმორწმუნე ქრისტიანებს, კერძოდ, ისინი არიან „რომაელთა ქვეშევრდომი კეთილმზრახველი და ერთმორწმუნე“ (აგათია სქოლასტიკოსი, გეორგიკა, ტომი III, 1936 წ. გვ. 29).

საერთაშორისო გზა ლაზიკის გავლით

როგორც ხშირად აღინიშნა, ბიზანტიელებს არ სურდათ, რომ სპარსელებს ხელში ჩაეგდოთ ის საერთაშორისო გზა, რომელიც ლაზიკის გავლით პერსარმენიას, ანუ სპარსულ არმენიას აერთებდა შავ ზღვასთან. კერძოდ, რადგანაც პერსარმენია ძირითადად სპარსელების ხელში იყო (იგულისხმება ქალაქ დვინისა და სხვა მიმდებარე ქალაქების სანახები), აქედან ისინი იმ გზით, რომელიც აერთებდა დვინს არტაანთან და შემდეგდროინდელ არტანუჯთან, ჩადიოდნენ ჭოროხის ხეობაში შემდეგდროინდელ ქალაქ ართვინში და ჭოროხისპირა გზით სწრაფად მიდიოდნენ ზღვისპირა ციხე-სიმაგრე „პეტრაში“, ანუ გადიოდნენ შავ ზღვაზე. ეს კი ძალზე აფრთხობდათ ბიზანტიელებს, ამიტომაც წერს აგათია: „თუ სპარსელები ომში გაიმარჯვებდნენ და მთელ ქვეყანას (ლაზიკას) აიღებდნენ, აღარაფერი დააბრკოლებდათ მათ უშიშრად შემოეცურათ ეგქსინის პონტოთი და ძალიან ღრმად გაეკვლიათ გზა რომაელთა სამეფოში“ (გეორგიკა, III, გვ. 29).

აქედან ჩანს, დასავლეთ საქართველო რომ ყოფილიყო ლაზიკა, მაშინ ძველი ავტორები მას და არმენიას ერთად არ მოიხსენიებდნენ, რადგანაც არმენია და დასავლეთ საქართველო ერთმანეთისაგან ძალზე დაშორებული რეგიონები არიან და მათ შორის იშკამად სხვა მრავალი ტომი ცხოვრობდა და მრავალი ქვეყანა იყო. ხოლო ლაზიკა და მცირე, ანუ რომაული არმენია ნამდვილად იყვნენ ერთმანეთის მეზობლები, ერთ სახელმწიფოში, ბიზანტიაში, შემავალი, ერთი მმართველობის, მათ შორის სტრატეგიული მმართველობის ქვეშ.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებულია თვალსაზრისი, თითქოსდა, სპარსელები ლაზიკეში გადადიოდნენ თანამედროვე სურამის უღელტეხილით და თითქოსდა ამ გზის გავლის შემდგომ ეწეოდნენ ე.წ. პეტრასათვის ომს.

ისმის კითხვა: თუკი პეტრასათვის ომის დროს სპარსეთის შაჰმა თავისი ჯარი შეაგზავნა ჯერ აღმოსავლეთ საქართველოში, შემდგომ ჯარმა გადალახა სურამის უღელტეხილები და მთელი დასავლეთ საქართველოს გავლით ჩავიდა პეტრაში, რატომ განახორციელა მან ეს ძალზე ურთულესი მანევრი, მაშინ, როცა უკვე არსებობდა უკვე გაკვალული გზა, რომლითაც სპარსულ ჯარს დვინის სანახებიდან (პროკოფის სიტყვით სპარსელთა ძირითადი სამხედრო ბაზიდან) შეეძლო პირდაპირ შესულიყო პეტრაში უმოკლესი გზით (ესაა იბერიის (კერძოდ არტაან-კოლას) გავლით არტაან-არტანუჯ-ართვინის გზა).

აღნიშნულის გარდა დასავლეთ საქართველო, კერძოდ კი რიონის დაბლობი, არის ზღვის პირას გადაშლილი ძალზე ვრცელი ვაკე, რომელიც ძველ დროს მეტისმეტად იყო დაჭაობებული და იქ გავრცელებული იყო მაღარია, ციებ-ციხელება, დაავადებანი. ჭაობიანი ადგილები კი საომარი მოქმედებებისათვის უვარგისი იყო. ჭაობებში გავლა უჭირდათ შეიარაღებულ რაზმებს, მითუმეტეს წარმოუდგენელი იყო ასეთ ჭაობებში სპილოებით ომი. სპილოებს კი ლაზიკის ომის დროს იყენებდნენ როგორც ხოსროს უშუალო ხელმძღვანელობის, ასევე მის მხედართმთავარ ნახორაგანის დროს.

აგათია სქოლასტიკოსის სიტყვით ჭაობში, ჭაობიან ადგილებში და ისეთ ტყეებში, სადაც ტყეს გააჩნია საკუთარი ქვეტყე, გავლა უჭირდათ არა თუ სპილოებსა და ცხენოსან რაზმს, არამედ უბრალო შეიარაღებულ რაზმსაც კი.

კერძოდ, აგათია სქოლასტიკოსი ერთ უმნიშვნელო ჭაობზე წერს: „დაბლობები მეტისმეტად ჭაობიანი და შლამიანია და მათ გარს აკრავს იმდენად ხშირი ბუჩქნარები და ტყეები, რომ არათუ შეიარაღებულ რაზმებს, არამედ კაცსაც კი – ისიც მსუბუქად ჩაცმულს, გაუჭირდება იქ გავლა“ (გეორგიკა, III, გვ. 31).

მითუმეტს, რომ დასავლეთ საქართველო დაფარული იყო არა პატარა ზომის ფრაგმენტული ჭაობებით, არამედ მისი მთლიანი ზედაპირის დიდი ნაწილი – რიონის დაბლობი და ზღვისპირეთი, ერთ მთლიან ჭაობს წარმოადგენდა, სადაც შეიარაღებულ რაზმებს და არმიებს გავლა ცხადია გაუჭირდებოდა.

ქალაქ ფაზისთან კლდეებს 2000 მუშა ანგრევდა

პროკოფი კესარიელი, ისევე როგორც სხვა ავტორები, გამოწვლილვით აღწერენ ე.წ. ლაზიკისათვის ომებს. ისინი ხშირად ახსენებენ კლდეებს, ასევე, საგანგებო მუშების მიერ კლდის ფერდების მონგრევას, ხრამების ამოვსებას, აღწერენ მდინარისპირა და ზღვისპირა ომებს, მაგრამ არსად არ აღწერენ ომებს ჭაობში ანდა რომელიმე სამხედრო რაზმის მიერ ჭაობის გავლას.

დასავლეთ საქართველოს უდიდესი ნაწილი კი ჭაობიანი დაბლობი იყო, ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა – თუკი ქალაქი ფაზისი იყო ქალაქი ფოთი, ძველი ავტორები, ქალაქ ფაზისისათვის ომის დროს რატომ არ ახსენებენ ჭაობს, ფოთი და მისი შემოგარენი ხომ მთლიანად ჭაობებში იყო ჩაფლული?

სპარსელებს, მრავალათასიანი საგანგებო მუშების რაზმებიც ჰყავდათ, რომლებიც ლაზიკაში მათი ჯარის სავალ გზას ამზადებდნენ. კერძოდ კი, აგათიას სიტყვით, ისინი ლაზიკაში ამტვრევდნენ კლდეებს და კაფავდნენ ტყეებს.

აგათია წერს – სპარსელთა მეთაურს ქალაქ ფაზისისთან ომისას: „იმედი ჰქონდა, რომ მუშების საშუალებით გაჭრიდა და გაწმენდა ტყეს და კლდეებსაც მოამტვრევდა და მოაცილებდა ხელის შემშლელ ნაწილებს“ (გეორგიკა, III, გვ. 32).

თუ ქ. ფაზისი იყო ქ. ფოთი მაშინ აგათიას მიერ ნახსენები კლდეები ფოთთან უნდა ვეძიოთ, მაგრამ კლდეები ფოთთან არ არის.

რადგანაც აგათია კლდეებს ახსენებს, ჩანს, რომ კლარჯეთზე ლაპარაკობს და არა ჭაობზე, რადგანაც ფოთის ირგვლივ ჭაობებში, როგორც ითქვა, კლდეები გეოლოგიურადაც არ დასტურდება.

სპარსეთის შაჰიც აღნიშნავდა, რომ ლაზიკაში ჯარის მომარაგება ჭირდა, ამიტომ „დიდი გაჭირვებით, მებარგული კაცებისა და საკიდარი ცხოველების საშუალებით ხდებოდა“, იმიტომ, რომ როგორც ხშირად აღინიშნება, ლაზიკა კლდოვანი ქვეყანა იყო და არა ჭაობიანი.

აგათია წერდა, რომ ქ. ფაზისის ირგვლივ იყო დახეთქილი ადგილები, ანუ ნაპრალებიანი ადგილები, მაგრამ არ ახსენებს ჭაობს. მაგალითად, ის წერს: „სპარსელი მუშები კარგა ხანია თხრილის ამოსავსებად მუშაობდნენ და მათ უკვე მთლიანად შეესწორებინათ ჩამონგრეული და დახეთქილი ადგილები. ისე რომ, ალყის შემოსარტყმელად გაგზავნილი ჯარი ამ ადგილს ადვილად გაივლიდა (იქვე, გვ. 106). ქალაქ ფაზისის ირგვლივ, აგათიას თქმით, 2000 სპარსი მუშა მუშაობდა „ჩამონგრეული და დახეთქილი ადგილების“ გასასწორებლად (იქვე, გვ. 122).

ბიზანტიელები, ისევე როგორც სპარსელები, ასწორებდნენ, საგანგებოდ ამზადებდნენ გზებს ჯარის სავალად. კერძოდ კი, ხეებითა და ქვებით ყორავდნენ არასაიმედო ადგილებს და დაუღალავად მუშაობდნენ.

აგათია ამის შესახებ წერს: „რომაელებს არავითარი შრომა არ დაუზოგავთ და თუ სადმე არასაიმედო და ადვილად მისადგომი ადგილი უპოვიათ, მაშინვე ხეებითა და ქვებით ამოუყორავთ და დაუღალავადაც უშრომიათ ამ მხრივ (იქვე, გვ. 31).

მათი საქმიანობის აღწერის დროს არსად სიტყვა ჭაობი არ იხსენიება.

ლაზიკა და არმენია

აგათია სქოლასტიკოსთან, ისევე როგორც სხვა VI-VII საუკუნეების ბერძენ ავტორთან, ლაზიკა და არმენია ერთ კონტექსტში, ერთად მოიხსენიება ხოლმე. მაგალითად, მთავარსარდალი იუსტინე ფაზისთან სპარსელების დამარცხების შემდეგ იღებს „კოლხიდისა და არმენიის მოქმედი ჯარის მთავარსარდალბას“. უფრო სწორად, 557 წლისათვის მას ოფიციალურად ეწოდა „არმენიის ჯარის მთავარსარდალი“ (გეორგიკა, ტ. III, გვ. 30).

ისმის კითხვა, რატომ ევალებოდა არმენიის მთავარსარდალს ეწარმოებინა ომი კოლხეთში. პასუხი ის არის, რომ კოლხეთი და არმენია, კერძოდ კი მცირე არმენია იყვნენ ერთმანეთის მეზობლები, მდებარეობდნენ ერთ რეგიონში. აგათიას კოლხეთი მდებარეობდა ჭოროხის ხეობაში, ხოლო მდ. ჭოროხის ხეობის საზღვრის იქეთა სამხრეთ-აღმოსავლეთ მთიანეთს უკვე არმენიას უწოდებდნენ. ამიტომაც, როგორც აღინიშნა არა მარტო აგათია სქოლასტიკოსთან, არამედ სხვა ავტორებთანაც, კოლხეთი და არმენია ერთად მოიხსენიებიან.

გუბაზი ხობისწყალთან

აგათიას სიტყვით, ლაზთა მეფე გუბაზი ბიზანტიელმა სტრატეგოსებმა ხობისწყალთან მოკლეს. თუ ფაზისი არის მდინარე ჭოროხი, მაშინ აგათიას აღნიშნული ხობისწყალი იქნება მის სამხრეთით გამდინარე მდ. ხოფისწყალი. ჭოროხიდან ხოფისწყალი დაშორებულია დაახლოებით 30 კმ მანძილზე, მდინარე ხოფისწყალი ხუფათის (ხოფას) ციხე-სიმაგრესთან ახლოს.

ტაძრები ონოგურისთან (წმ. სტეფანეს სახელობისა) და ქ. ფაზისთან

ლაზიკაში ყოფილა რამდენიმე ცნობილი ტაძარი. კერძოდ, ონოგურისთან წმ. სტეფანეს სახელობისა. აგათიას დროს ამ ადგილს კიდევ ეწოდებოდა წმ. სტეფანე.

ონოგურისი კი უკვე გადავიწყებული ძველი სახელი ყოფილა. თვითონ ონოგურისი კი ერთი ნაწილი ყოფილა არქეოპოლისისა.

მეორე, კიდევ უფრო სახელგანთქმული ტაძარი ლაზიკაში, მდებარეობდა ქალაქ ფაზისის, ანუ ჭოროხის ზღვასთან შესართავის სამხრეთით. გაცხარებული საომარი მოქმედების წინ იქ სალოცავად წასულა ბიზანტიელი მხედართმთავარი, რომელსაც შემდეგ სასტიკად დაუმარცხებია სპარსელთა ჯარი. აქ ქალაქ ფაზისთან ახლოს, როგორც აღწერილობიდან ჩანს, იყო ასევე პეტრას ციხე-სიმაგრე. ჭოროხის შესართავთან სამხრეთით იყო აფსაროსი, სადაც განისვენებდა მოციქული მატათა, ის ცნობილი სალოცავი უნდა ყოფილიყო.

მდ. დოკონისი და პუნქტი ნესოსი

აგათია წერს, რომ იქ, სადაც ფასისს უერთდება მდინარე დოკონისი, მდებარეობდა პუნქტი ნესოსი.

თუ ფასისი ჭოროხია, დოკონისი მისი ერთი შესართავი უნდა იყოს, რადგანაც, აგათიას სიტყვით, ქალაქი ფასისი აღნიშნულ პუნქტ ნესოსს სულ დაახლოებით 20-25 კმ-ით იყო დაშორებული. ქ. ფასისი „ნესოსს სულ მცირე 6 ფარსანგით არის დაშორებული დასავლეთით“ (იქვე, გვ. 37). იქვე განმარტავს, რომ ფარსანგი არის დაახლოებით 21 სტადიონი, ერთი სტადიონი კი არის დაახლოებით 178 მეტრი. „6 ფარსანგით“ ანუ ზღვისპირა ქალაქიდან ნესოსამდე დაშორება ყოფილა 22 428 მეტრი, რადგანაც აგათია წერს: „სულ დიდი 6 ფარსანგი“, ჩვენ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს დაშორება იყო 20-22 კმ. ახლა ვნახოთ, რომელი მდინარე უერთდება მდინარე ჭოროხს ზღვიდან 20-22 კმ-ში. პირველი ასეთი მდინარე არის აჭარისწყალი და შემდგომ სულ რამდენიმე კმ-ის

იქით მაჭახლისწყალი. ასე რომ, დოკონისი ან აჭარისწყალია ან მაჭახლისწყალი. ჩვენ რუკებზე საგანგებოდ ვეძებთ ხომ არ იყო აღნიშნული მდინარეების ხეობებში რაიმე პუნქტი დოკონისის სახელწოდებით და, მართლაც, ჩვენდა გასაკვირად აღმოჩნდა, რომ ქართულ ტოპონიმოკას შემოუნახავს, თითქმის, 1500 წლის წინანდელი სახელი და ქართული ენციკლოპედიის ტომში, რომელშიც „საქართველოს სსრ“ ეწოდება, თანადართულ აჭარის რუკაზე აღმოჩნდა მდ. აჭარისწყლის სათავეში მდებარე სოფელი დოკონისი.

დოკონისი და დოკონისი ეტიმოლოგიურად იდენტურნი არიან და ამ სოფელმა დოკონისმა შემოინახა აჭარისწყლის ძველი სახელი ანდა პირიქით, მდინარე აჭარიწყალს ძველად მის მიხედვით ერქვა დოკონისი, ანუ დოკონისის წყალი, რაც პროკოფი კესარიელის ცნობიდან ჩანს.

მოხირისი – ხელვაჩაურ-ერგე-ლიგანი

მდინარე აჭარისწყალსა და ქალაქ ბორჩხას შუა ჭოროხის ნაპირებზე გადაშლილია უხვმოსავლიანი და ბარაქიანი მიწა-წყალი, რომელსაც ბოლო საუკუნეებში ერგე-ლიგანი ანუ ლიგანი ეწოდებოდა, რომელიც გაგრძელებაა ხელვაჩაურის უხვმოსავლიანი რაიონისა.

პროკოფი აღწერს, რომ ლაზიკის კლდოვან ქვეყანაში ერთადერთი მოხირისის ტერიტორია იყო უხვმოსავლიანი. კლარჯეთისა და ხელვაჩაურ-ერგე-ლიგანის მიმართებაც ასეთივეა. კლარჯეთი არის კლდოვანი ქვეყანა, სადაც მხოლოდ ერგე-ლიგანის ველი არის კარგმოსავლიანი. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ისტორიული მოხირისი იყო ხელვაჩაურ-ერგე-ლიგანი კლარჯეთთან შედარებით დაბლობში ანუ ვაკეზე მდებარე. ძველ მოხირისში მდებარეობდა ქალაქი კუტია. „კუტ“ ფუძით მდინარე აჭარისწყლის ხეობაში (და სხვა ხეობებშიც), ამჟამადაც კი, არსებობენ სოფლები. მაგ. აჭარისწყლის ხეობაშია სოფლები კვატია და კვაშტია. შესაძლოა, კუტია-კუტია მდებარეობდა იქ, სადაც ამჟამად მდებარეობს ბორჩხასთან ახლოს პუნქტი არლიკი, ანდა სოფ. მარადიდი, რომლის ერთი უბნის სახელი არის ქუთურეთი, იგივე კუტ (ქუთ) ძირის მქონე.

სარაპანა

ყოველივე აღნიშნული შესაძლოა უსაფუძვლოდაც კი მოგვჩვენებოდა, რომ ქალაქებისა და მდინარეების აღნიშნული მდებარეობანი ურთიერთდაშორებებით, მანძილებით, მიმართულებებით, ადგილმდებარეობებით და სხვა ნიშნებით, თითქმის, ზუსტად რომ არ ემთხვეოდეს პროკოფი კესარიელისა და სხვა ავტორების მონათხრობს.

ჩვენ აღარ გავიმეორებთ სკანდას და სარაპანას ციხეებთან დაკავშირებულ, შეიძლება ითქვას, ჩვენს ისტორიოგრაფიაში გაბატონებულ ლაფსუსებს – მაგალითად, ძველი ავტორების ცნობით, სკანდასა და სარაპანას კლდოვან მთაგორიან ადგილზე მდებარე ციხე-სიმაგრეების ირგვლივ არ მოდიოდა არავითარი მოსავალი (არც ხორბალი, არც ღვინო, სურსათიც კი მეციხოვნეებს ცხენებითაც ვერ აჰქონდათ ქვეყნის კლდიანობის გამო და მას ზურგით ეხიდებოდნენ) და, ამავე დროს კი, ჩვენ თანამედროვე ზოგიერთ მეცნიერს ეჭვმიუტანელ ფაქტად მიაჩნია, რომ აღნიშნული სკანდა და სარაპანა არის თანამედროვე ზღვის დონიდან 170-250 მეტრ სიმაღლეზე სუბტროპიკულ ზონაში მდებარე პუნქტები სკანდე და შორაპანი, რომელთა ირგვლივ ვენახების პლანტაციებია გადაშლილი. რადგანაც აქვე ახლოს ზესტაფონის რაიონის სოფელში ვარ გაზრდილი, შემიძლია ვთქვა, რომ აქაურ მოსახლეებს ათეულობით ფუთი ღვინო ჰქონდათ დაყენებული ქვევრებში.

აღსანიშნავია, რომ სარაპანს სპარსეთის შაჰი ხოსრო უწოდებს „სარაპას“ (გეორგიკა, გვ. 222), ასევე „სარაპას“ უწოდებს მას ბერძენი ავტორი მენანდრე. ამიტომაც შეგვეძლო გვეფიქრა, რომ ეს ტოპონიმი დაცულია ჭოროხის ხეობაში და ერთ-ერთ პუნქტს ეწოდება კიდევაც სარფი. ვფიქრობ, სარაპანასთან ეტიმოლოგიურად სარფი უფრო ახლოა, მაგრამ სარფისაგან განსხვავებით, ძველი სარაპანა მდებარეობდა არა ზღვისპირას, არამედ მაღლა მთებში იბერიასთან, ვფიქრობ, თანამედროვე არტაანთან ახლოს, სადღაც არტაან-არტანუჯის გზაზე. თანაც სარაპანა უნდა ყოფილიყო არა ერთი, არამედ ერთმანეთთან ახლოს მდებარე რამდენიმე ციხე-სიმაგრე. ამიტომაც მოიხსენიებენ მას ზოგჯერ მრავლობით რიცხვში – სარაპანები. ერთ-ერთი ასეთი სარაპანი შესაძლოა მდინარე ჭოროხზე მდებარე ართვინიც ყოფილიყო სტრაბონის დროს. ასე, რომ სტრაბონის სარაპანა სხვაა, ხოლო პროკოფისა და აგათიასი სხვა. სტრაბონის სარაპანა მდ. ფაზისპირაზე მდებარეობდა, შემდეგი დროის ავტორები კი მის მდებარეობას მაღალმთიანეთში მიუთითებენ.

ლაზიკის ომების განხილვის დროს XX ს-ის ავტორები ბერძნული წყაროების „იბერიად“ მოიხსენიებენ მხოლოდ თანამედროვე აღმოსავლეთ საქართველოს, მაგრამ არ უნდა იქნას დავიწყებული, რომ იბერიის დიდი ნაწილი თანამედროვე სამხრეთ საქართველოში მდებარეობდა, ვრცლად იყო სამხრეთით გადაშლილი, ვიდრე არაქსამდე.

საზღვარი იბერიასა და არმენიას შორის და სპარსი სარდალი ნახორაგანი

საზღვარი იბერიასა და არმენიას შორის გადიოდა მტკვრის სათავესთან. სტრაბონი წერდა, რომ მტკვრის სათავესთანვე იწყებოდა იბერია. ამიტომაც, კოლას დიდი ნაწილი და არტაანი იბერიაში შედიოდა. მაგალითად, როცა აგათია წერს, რომ „სპარსი სარდალი ნახორაგანი უკვე იბერიაში იყო მოსული“ (იქვე, გვ. 54), გულისხმობს, რომ ნახორაგანი კოლა-არტაანის პროვინციაში იყო მისული და ემზადებოდა, რათა თავისი ჯარით დაშვებულიყო მდინარე ჭოროხის ხეობაში, საიდანაც უმოკლესი გზით მივიდოდა პეტრას ახლოს მდგარ ქალაქ ფასისთან.

ლაზიკის მეფის კავშირი იბერებთან და სვანებთან

ბიზანტიელთა მიერ დაპყრობილ ლაზებს თავიანთი მეფე ჰყავდათ, რომელიც იმპერატორს მუდამ თავის ერთგულებას უმტკიცებდა. მათ ბიზანტიიდან უგზავნიდნენ სამეფო ნიშნებს – გრძელ მოსასხამსა და ქამარს. მიუხედავად ყველაფრისა, როგორც ცნობილია, ლაზთა მეფე გუბაზი ბერძენთა მხედართმთავრებმა მოკლეს. სასამართლო პროცესზე, რომელიც სპარსელთა შიშის გამო გამართეს ბიზანტიელებმა, მკვლელები ბრალს სდებდნენ გუბაზს, რომ ის „ბედავდა საიდუმლო კავშირის გაბმას იბერებთან და სვანებთან, ისე იქცეოდა, ისე წარმოიდგინა თავი, თითქოს მართლა მეფე ყოფილიყო და მის ხელთ ყოფილიყოს თავისი ნებისაებრ ემართა, უარი თქვა ჩვენთან ერთად ელაშქრა ციხის წინააღმდეგ და არც კი მოვიდა ჩვენთან: ამაყად და უხეშად მოგვიგო უარი ვიდრე ეს დაქირავებულ ქვეშევრდომს შეეფერებოდა“ – წერს აგათია სქოლასტიკოსი (გეორგიკა, III, გვ. 149).

მაშასადამე, დამპყრობელი ბერძნების აზრით, ლაზიკის მეფე მხოლოდ გარეგნული ნიშნებით იწოდება ასე, სინამდვილეში კი იყო დაქირავებული ქვეშევრდომი, რომლის სამეფო შესამოსელსაც ზოგჯერ ირონიულად მოიხსენებენ ხოლმე, მაგალითად, ამბობდნენ: „მეფის სახელწოდება აბზინდისა და ქლამიდის და, საერთოდ, გარეგნულ სამკაულებს არ განეკუთვნება“ (იქვე, გვ. 142). ერთი სიტყვით, დასცინოდნენ იმ სამეფო ნიშნებს, რომელთაც კონსტანტინოპოლიდან უგზავნიდნენ ლაზ მეფეებს. გუბაზ მეფეს

ყველაზე დიდ დანაშაულად ჩაეთვალა ის, რომ „შიკრიკებს აფრენდა ხოლმე, რომ ცნობები მიეტანათ იბერიაში და სვანთა ტომისთვის, კავკასიის გადაღმა მცხოვრებ გადამოივლთათვის“ (იქვე, გვ. 147). აქ „კავკასიად“ იგულისხმება კარჩხალ-არსიანის მთიანეთი, მის გადაღმა ცხოვრობენ სვანები (დასავლეთ საქართველო) და იბერები (იგულისხმება არტაანი). გუბაზის მკვლევლები დასაჯეს, მაგრამ შემდგომ მალევე ლაზთა მეფობის ინსტიტუტიც გააუქმეს. ლაზეთის სამეფო კარის წევრებს ბიზანტიურ ტიტულებს აძლევდნენ. მაგალითად, ვინმე ფარსანტ კოლხს (ლაზთა მეფის კარის რაზმების უფროსს) მინიჭებული ჰქონდა მაგისტრის ტიტული. აგათია წერს, რომ ის „მაგისტროსი იყო თანამდებობით. ამ ბარბაროსებშიც ასე ეწოდება ამ თანამდებობას“ (იქვე, გვ. 156).

ჩვენი თვალსაზრისით, აქ საინტერესოა ის, რომ კურაპალატისა და მაგისტროსის ტიტულები იბერიის სამეფო კარზე მიიტანეს სწორედ იმ მეფეებმა, რომლებიც წარმოშობით კლარჯეთიდან იყვნენ, კერძოდ, პირველი ასეთი იყო ვახტანგ გორგასლის სიძე გუარამ კურაპალატი, რომელიც შემდგომ იბერიის მეფე გახდა. იბერიის შემდგომი მეფეები დავით აღმაშენებლამდე, თითქმის, უწყვეტად ატარებდნენ ბიზანტიურ ტიტულებს. საფიქრებელია, რომ ისინი, კერძოდ კი გუარამ კურაპალატი ან მისი წინაპრები ნათესაურ ან თანამდებობრივ კავშირში იმყოფებოდნენ ლაზთა მეფეებთან.

ასე იყო თუ ისე, ლაზთა მეფეები ოფიციალურად ატარებდნენ ბასილევსის ტიტულს. მას და მის მოხელეებსაც ჰქონდათ ბიზანტიური მაღალი სამოხელეო ტიტულები, მაშასადამე, მათ შთამომავლებს გააჩნდათ დიდი სამეფო ლეგიტიმური უფლებები. ვახტანგის ძის, მირდატის ოჯახში სიძედ, კერძოდ კი დის ქმრად, წესით მაღალი სამეფო ლეგიტიმური უფლებების მქონე პირი უნდა შეეყვანათ და, რადგანაც ბაგრატიონები თავიანთ კერძო მამულად კლარჯეთს თვლიდნენ (რომელსაც ისინი თავს აფარებდნენ ყოველი დიდი სახელმწიფო კატასტროფის დროს), უნდა ვიფიქროთ, რომ ბაგრატიონები იყვნენ ლაზიკის, ანუ კლარჯეთის მეფეების ლეგიტიმური მემკვიდრეები VI საუკუნიდან. მართლაც, შემდგომ IX-X საუკუნეებში ბაგრატიონთა საგვარეულოში წარმოიქმნა განშტოება, რომელთაც კლარჯი და არტანუჯელი ხელმწიფეები ეწოდებოდათ. ცხადია, მათი ლეგიტიმიზაცია ცარიელ ადგილზე არ მოხდებოდა.

ლაზეთის ძველი მოსახლეობა

აგათია სქოლასტიკოსის მონათხრობიდან ჩანს, რომ მის დროს მცხოვრები ლაზიკის მოსახლეობა ეთნიკურად განსხვავდებოდა ლაზიკის ძველი მოსახლეობისაგან, კერძოდ, მისი თვალსაზრისით, მისი დროის ლაზიკის მოსახლეობა გამოირჩევა „ხასიათის სილამაზითა და სიცქვიტით“ იმ დროს, როდესაც „წინანდელ მცხოვრებლებს ამ მხარისას სრულიად არ სცოდნიათ ზღვის დადებითი თვისებები, წარმოიდგინეთ არც კი გაეგონათ ხომადღის სახელი მანამდე, სანამ მათთან არგოს ნავი მივიდოდა, ესლანდელი მცხოვრებლები დაცურავენ კიდევ და ვაჭრობაშიც ნახულობდნენ დიდ სარგებელს (გეორგიკა, III, გვ. 51). აქედან ჩანს, რომ ლაზიკაში, აგათიას სიტყვით, ძველ დროს ცხოვრობდა „წინანდელი“ მოსახლეობა, რომელიც „ესლანდელისაგან“ სხვადასხვა ნიშნით განსხვავდება. აქ შეიძლება გავისხენოთ, რომ ჰეროდოტეს სიტყვით, მის ეპოქაში, ანუ აგათია სქოლასტიკოსამდე თითქმის 1000 წლით ადრე მცხოვრები მოსახლეობა იყო შავკანიანი და ხუჭუჭთმიანი, ეგვიპტელების მსგავსად. შემდგომ კი სხვა ბერძენი ავტორების, მაგალითად, სტრაბონის დაბეჭდილებული მტკიცებით, კავკასიის მახლობელი მოსახლეობა შეცვლილა ძირითადად ბალკანეთ-თესალიიდან შემოსული მოსახლეობით (თავის მხრივ, ბალკანეთში მათი შორეული წინაპრები კავკასიიდან შესულა). ამ ბალკანეთ-თესალიელ მოსახლეობას ძველი ავტორების უმეტესობა მიიჩნევდნენ არგონავტების შთამომავლებად. მაგალითად, შავი ზღვისპირეთში მცხოვრებ აქვეყნებს,

იბერებს, ალბანელებს, არმენიელებს, მიდიელებს არგონავტების შთამომავლებად (ე.ი. ბალკანურ-თესალიური წარმომავლობისად) მიიჩნევენ.

ბერძნულ მწერლობაში დარჩა ნაკვალევი იმისა, რომ ზღვისპირეთის ზოგიერთი რეგიონის უძველესი მოსახლეობა, თითქოსდა, შავკანიანი იყო. მაგალითად, ზაქარიას სახელით ცნობილი ავტორი შავი ზღვისპირეთის კავკასიის აღწერის დროს სხვა ტომებს შორის ასახელებს სამ შავკანიან ტომსაც. წერს: „შემდეგ აღმოსავლეთით, ჩრდილოეთის ძირში კიდევ სამი შავი ტომი ცხოვრობს“ (გეორგიკა, III, გვ. 20).

მანძილები ლაზიკის პუნქტებს შორის

აგათია სქოლასტიკოსს მოჰყავს ორიოდ ცნობა, თუ რა მანძილებით იყო დაშორებული ერთმანეთს ლაზიკის პუნქტები. კერძოდ, ის წერს: „ნესოსი სულ დიდი 5 ფარსანგით არის დაშორებული ტელეფისს“ (გეორგიკა, III, გვ. 36). იქვე განმარტავს, ფარსანგი არის სიგრძის ერთეული – ბერძნების აზრით, ერთ ფარსანგში შედიოდა 30 სტადიონი, ხოლო ლაზ-იბერებისა და სპარსელების აზრით – 21 სტადიონი. თვითონ აგათიას აზრით, ნესოსი ტელეფისის ციხეს დაშორებული იყო 150 სტადიონით. მაშასადამე, მისი აზრით, ერთი ფარსანგი მოითვლიდა 30 სტადიონს, რადგანაც ერთი სტადიონის სიგრძე არის დაახლოებით 178 მეტრი, ნესოსი ტელეფისს დაშორებული ყოფილა 26 700 მეტრით, ანუ 26,7 კმ-ით. რადგანაც წერს, რომ სულ დიდი, მაშასადამე, ამაზე უფრო ნაკლები მანძილით იყო დაშორებული.

გვაქვს ასევე მეორე ცნობაც, რომ ფასისიდან ნესოსი ექვსიოდე ფარსანგით იყო დაშორებული და წერს: „ნესოსი სულ დიდი 6 ფარსანგით არის დაშორებული დასავლეთით“ (გეორგიკა, III, გვ. 97). აგათია სქოლასტიკოსის ერთ-ერთ ხელნაწერში ნაცვლად 6 ფარსანგისა დაწერილი ყოფილა 5 ფარსანგი (იქვე, გვ. 97, შენიშვნა). მკვლევართა შორის სადავოა, ასევე, ფარსანგის სიგრძე. ფარსანგის სიგრძე აქ ლაზურ-იბერიული საზომით არის მოცემული თუ ბერძნულით. მაშასადამე, ერთ ფარსანგში 30 სტადიონი ვიგულისხმობთ თუ 21. მაშასადამე, თუ ნესოსი ფაზისს დაშორებული იყო 6 ფარსანგით, ლაზური საზომით მათ შორის მანძილი იქნებოდა 22 428 მ., ხოლო ბერძნულით – 32 040 მ.

თუ ნესოსი ქალაქ ფაზისს დაშორებული იყო 5 ფარსანგით, მაშინ ლაზური საზომით მათ შორის მანძილი იქნებოდა 18 690 მ, ხოლო ბერძნულით – 26 700 მ.

მაშასადამე, მაქსიმუმი ნესოსსა და ფასისს შორის აღმოჩნდა 32,04 კმ, და მინიმუმი 18,69 კმ. ერთი სიტყვით, საშუალო მანძილი მათ შორის იყო 25,365 კმ, ანუ დაახლოებით 25-26 კმ. რადგანაც ქალაქი ფასისი ზღვის პირას იყო, ხოლო ნესოსიდან ფასისამდე გზა შესაძლოა იყო გარკვეულწილად მიხვეულ-მოხვეული, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ შავი ზღვიდან ნესოსამდე მანძილი იყო 20-25 კმ. „ნესოსი“, ჩვენი აზრით, მდებარეობდა ჭოროხ-აჭარისწყლის (ე.ი. ფასის-დოკონისის) შერთვის ადგილას, ხოლო ფაზისი – გონიოსთან.

სახელწოდებათა დამოხვევები

ბერძენ ავტორთა მიერ გადმოცემული კოლხეთის პუნქტების სახელწოდებები, მეორედებოდა სხვა ქართულ კუთხეებში, მაგალითად, ლაზიკაში იყო პუნქტი ტელეფისი. ზოგიერთი მკვლევარი მას აიგივებდა თერჯოლის რაიონის სოფელ ტელეფასთან, მაგრამ, ვფიქრობ, ტელეფისი ეტიმოლოგიურად არანაკლებ ახლოს არის თბილისის ძველ სახელთან ტფილისი. ტელეფისისა და ტფილისის გაიგივება, ცხადია, არ შეიძლება. აქედან ჩანს, რომ სახელთა მსგავსებამ მკვლევარი შეიძლება შეცდომაში შეიყვანოს. მაგალითად, ბერძნული წყაროების ონოგურისი, თითქმის, იდენტურია ქართულ

სამყაროში ცნობილ სახელთან ანაგური, რომელიც კოლხეთის გარეთ სულ სხვა რეგიონშია. აქედანაც ჩანს, რომ სახიფათო იყო დაკავშირება ქართული შორაპანისა და ბერძნული სარაპანასი, მითუმეტეს, რომ ისინი სულ სხვა რეგიონებში მდებარეობდნენ. სარაპანა მაღალ მთებში, კლდეთა შორის, ხოლო შორაპანი დაბლობში, ზღვის დონიდან, დაახლოებით, სულ რაღაც 170 მეტრზე. სარაპანა ეტიმოლოგიურად არანაკლებ ახლოს დგას ასევე დაბლობში მდებარე პუნქტის სახელთან სარფი, მაგრამ სარფისა და სარაპანას გაიგივებაც არ შეიძლება მათ შესახებ ურთიერთგამომრიცხავი ცნობების არსებობის გამო. მაგალითად, ერთგან ხორბალიც კი არ მოდის მაღალი მთიანეთის სიცივეების შედეგად, ხოლო მეორე კი პირიქით, სუბტროპიკულ ზონაში მდებარეობს.

ასევე არ არის ეჭვმიუტანელი ფაქტი, თითქოსდა, ბერძნული კოტაისი და ქართული ქუთაისი ერთი და იგივე იყოს. კოტ, კუტ ფუძით მრავალი ქართული ტოპონიმი არსებობს.

აგათიას ცნობით, იბერიაში არსებობდა ქალაქი მესხითა და მიიჩნევდნენ, რომ ეს არის ქალაქი მცხეთა. თვით წყაროდან კი ჩანს, რომ აქ იგულისხმება იბერიის ის ქალაქი, რომელიც სპარსეთსა (პერსარემნიასა) და ლაზიკას შორის არსებობდა, რადგანაც, ჩვენი აზრით, ლაზიკა ეს არის ჭოროხის ხეობა, მასსა და პერსარემნიას შორის მოქცეული იყო იბერიის პროვინციები არტაანი და კოლას დიდი ნაწილი. ვფიქრობ, სწორედ აქ, არტაანში ან კოლაში მდებარეობდა იბერიის ქალაქი მესხითა. მაგრამ ყოველივე ეს არ ნიშნავს, რომ ის ძველი ტოპონიმები, და ჰიდრონიმები, რომელთაც ბერძენი ავტორები ახსენებენ, ამჟამად, საბოლოოდ დაკარგულია. მაგალითად, როგორც აღვნიშნეთ, მდინარე დოკონისის ძიების დროს აღმოჩნდა, რომ ეს სახელი დოკონისის დიოკონისის ფორმით შემორჩენილია მდინარე აჭარისწყლის სათავეში.

აღანები მისიმიანთა ქვეყნის წინააღმდეგ

მისიმიანთა ქვეყანა უშუალოდ ესაზღვრებოდა ლაზეთსა და ასევე აფსილიას.

აფსილია ლაზეთის ჩრდილოეთით მდებარეობდა, ხოლო მისიმიელები ცხოვრობდნენ აფსილთა ტომის ჩრდილო-აღმოსავლეთით: „ისინი ამ აფსილთა ტომზე უფრო ჩრდილოეთით ცხოვრობენ, ოდნავ აღმოსავლეთისაკენ“ (გეორგიკა, III, გვ. 83).

აგათიას სიტყვით, მისიმიელები აფსილებისაგან განსხვავებულ ენაზე ლაპარაკობდნენ. ლაზეთისა და მისიმიანთა ქვეყანას შორის საზღვარზე აღმართული იყო ციხე ბუქლოსი. მონათხრობიდან ჩანს დამპყრობელთა მოქმედება მკვიდრი მოსახლეობის წინააღმდეგ. შეიძლება გავიხსენოთ შემდგომი ეპოქის მაგალითი, მონღოლებმა საქართველოში ჯერ შემოიყვანეს ოსი მოლაშქრეები და შემდგომ კი მათ გადასცეს ქართლის ყველაზე მნიშვნელოვანი ციხეები და მხარს უჭერდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგ ომში, უფრო ადრე მსგავსადვე იქცეოდნენ ბიზანტიელებიც, კერძოდ, მათ სურდათ მისიმიანთა ქვეყნის თავისთავადობის გაუქმება და მისი დაპყრობა. ამის განსახორციელებლად ბიზანტიელებს დასავლეთ საქართველოში შემოუყვანიათ საბირებთან ერთად აღანი მოლაშქრეები და მათთვის ციხეები და ირგვლივ მიწა-წყალიც გადაუციათ. ამიტომაც მისიმიელები არ ენდობოდნენ ბიზანტიელებს და აღანებთან დაკავშირებით მათ შორის დაუნდობელი ომი დაწყებულა. კერძოდ, ბიზანტიელი სტრატეგოსი სოტერიქე მივიდა მისიმიელთა ქვეყანაში: „მას მეფისაგან ფული ჰქონდა წამოდებული, რომელიც მეზობელ, მოკავშირე ბარბაროსთათვის უნდა დაერიგებინა. ასე იყო იმთავითვე დაწესებული და ყოველწლიურად ურიგდებოდა ფული“ (გეორგიკა, III, გვ. 85). როცა სოტერიქე მივიდა მისიმიელთა ქვეყანაში, მისიმიელებმა ისტორიის წარსული მაგალითების მიხედვით განსაჯეს, ანდა სხვა არხებით შეიტყეს, რომ სოტერიქეს ბიზანტიიდან წადებული ამ დიდძალი ფულით სურდა მოესყიდა აღანები, რათა მათ მისიმიელებისათვის წაერთმიათ

ბუქლოსის ციხე-სიმაგრე და დაეჭირათ ის. აგათია ყოველმხრივ მაღავს ამ ვერაგულ ზრახვას, თუმცა იქვე ამჟღავნებს და წერს: „როდესაც სოტერიქე მათ ქვეყანაში მივიდა, იმათ რატომღაც იფიქრეს, თითქოს, ერთი მათი ციხე ზედ ლაზეთის საზღვრებზე აღმართული, რომელსაც ბუქლოსი ერქვა, ალანებისათვის სურდა გადაეცა სოტერიქეს“ (გეო, III, გვ. 86). შემდგომი მონათხრობიდანაც ჩანს, რომ ბიზანტიელები და ალანები მოკავშირეები არიან. ბიზანტიელები ალანებს უხდიდნენ თანხას და ამავე დროს იყენებენ კავკასიის სხვა ტომებთან ურთიერთობის დამყარებისა და ქართულ ტომებთან ომის დროს (იქვე, გვ. 87).

ბიზანტიელთა ომი მისიმიანთა წინააღმდეგ

მისიმიანთა ქვეყანა, როგორც ითქვა, ლაზიკას ესაზღვრებოდა ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრიდან. სპარსელების წინააღმდეგ ლაზიკაში გაჩაღებული ომის დროს ბიზანტიელებს გადაუწყვეტიათ თავის ხელში აეღოთ ლაზიკის მეზობელი ეს ძალზე მნიშვნელოვანი პლაცდარმი, რადგანაც მისიმიელებს თავისთავადობის დათმობა ეძნელებოდათ, ბიზანტიელებს გადაუწყვეტიათ მისიმიანთა წინააღმდეგ გამოეყენებინათ თავიანთი მომხრე ტომი ალანებისა.

სტრატეგიოს სოტერიქეს კონსტანტინოპოლიდან გამოატანეს დიდძალი თანხა, რათა მათ მოესყიდათ ალანები და წაერთმიათ მისიმიელებისათვის ლაზეთის საზღვარზე მდებარე ბუქლოსის ციხე. შემდგომ ბიზანტიელებს გადაწყვეტილი ჰქონიათ გამაგრებულიყვნენ ამ ციხე-სიმაგრეში და შემდეგ, ალანების დახმარებით აქედან მოესყიდათ კავკასიის სხვა ტომები (გეორგიკა, III, გვ. 87).

თუ ასე მოხდებოდა, მისიმიელები კარგავდნენ არა მარტო დამოუკიდებლობას, არამედ თავისუფლებას და მთელ ქონებასაც. ამიტომაც მათ მიუგზავნეს სტრატეგიოსს თავიანთი ელჩები, რომელთაც სთხოვეს სტრატეგიოსს, არ გამოეყენებინა ალანები მათ წინააღმდეგ და განუცხადეს: „უსამართლობის მოყენება განგიზრახავს ჩვენთვის, სტრატეგიოსო, არც სხვას უნდა მისცე ნება ჩვენი ქონება წაგვართვას, არც თვითონ მოინდომო ამის ჩადენა“ (გეორგიკა, III, გვ. 87). სოტერიქემ ელჩები ჯოხებით აცემინა, შეურაცხყოფილმა მისიმიელებმა დაღამებისთანავე მოკლეს სოტერიქე და მისი შვილები. აგათია წერს, რომ მისიმიელების აზრით, რომაელები მათ სამაგიეროს გადაუხდიდნენ უსასტიკესად და მისიმიელები ამბობდნენ: „ჩვენი ბედი უკვე გადაწყვეტილია. რომაელები მოვლენ, ჩვენ მათ ვერ გაუუმკლავდებითო“. ამიტომ ისინი აშკარად გადაუდგნენ რომაელებს, სპარსელების მხარეზე გადავიდნენ და ელჩები გაუგზავნეს თხოვნით: „მიგვიღეთ, დაგვეხმარეთ, როგორც თქვენს ქვეშევრდომებსო“ (იქვე, გვ. 90). მისიმიელმა დიდებულებმა ამცნეს იბერიაში შესულ სპარსელ მხედართმთავარს ნახორაგანს, რომ სოტერიქე ჩვენთან მოვიდა არა თითქოსდა მოკავშირეობისათვის ფულის დასარიგებლად, არამედ მთელი ჩვენი მოდგმის ასაწიოკებლად და გასანადგურებლადო, ან სრულიად უნდა მოვსპობილიყავით, ანდა დაგვესწრო და ქვეყნიდან უნდა გაგვეყარაო: „რომაელები მალე თავს დაგვესხმიან და გაგვინადგურებენ ყველაფერს: იღუპება ტომი არა მცირედი და არა უმნიშვნელო, არამედ ისეთი, რომელსაც შეუძლია უდიდესი სარგებლობა მოუტანოს სპარსეთის სახელმწიფოს; ჩვენი ქვეყანა მდებარეობს კოლხეთის ზემოთ, ის თქვენ გამოგადგებათ მტრის წინააღმდეგ სასიმაგრო საფარად“ (გეორგიკა, III, გვ. 155). მალე ბიზანტიელებმა მისიმიელთა წინააღმდეგ გააგზავნეს 4 ათასამდე ჯარისკაცი, რამდენიმე სტრატეგიოსი, ასევე უფრო ადრე დაპყრობილი ჭანი მებრძოლებისაგან შექმნილი ჯარი, რომელსაც თეოდორე მეთაურობდა (იქვე, გვ. 156). აქ იყვნენ აგრეთვე ვარაზ არმენიელი, ფარსანტ კოლხი თავიანთი თანამოლაშქრეებით. 555 წლის ზაფხულში ჯარი მივიდა აფსილიელთა ქვეყანაში, მათი მსვლელობა შეაჩერა ცნობამ, რომ მისიმიელთა დასახმარებლად წამოსული იყო სპარსული ჯარი. სპარსელებს შეელოდნენ

მათი დაქირავებული საბირი ჰუნები. სპარსელები მალე უკან დაბრუნდნენ, რადგან ზაფხული გავიდა, ზამთარში კი ისინი არ იბრძოდნენ, რომელებმა განაგრძეს წინსვლა მისიმიელთა ქვეყანაში, აიღეს ციხე, რომელიც მდებარეობდა მისიმიელთა და აფსილთა ქვეყნის საზღვარზე, შემდგომ აიღეს კლდეებზე მდებარე ციხე-სიმაგრე ძახარე. გამარჯვებული ბიზანტიელები უმოწყალოდ ხოცავდნენ მისიმიელებს, მათ შორის ქალებსაც. აგათია წერს: განრისხებულმა რომელებმა ესენიც არ შეიბრალეს და უმოწყალოდ გაჟლეტილებმა იმათაც ზღვეს მამაკაცთა მიერ ჩადენილი ბოროტმოქმედებისათვის. გადაწვეს მისიმიელთა ბზით დახურული ხის სახლები, ისეთი ცეცხლის ალი ავარდნილა მათ ქვეყანაში, რომ ის აფსილთა ქვეყანაშიც კი დაუნახავთ.

მისიმიელთა ბავშვების უმოწყალო დახოცვა ბიზანტიელების მიერ

აგათია წერს, რომ მისიმიელთა ქვეყნის დაპყრობის შემდეგ არამარტო დახოცეს მკვიდრი მოსახლეობა, არამედ ცეცხლს მისცეს მათი სახლ-კარი. „ამ ცეცხლის დროს უფრო მრავლად დაიხოცნენ ბარბაროსები: ზოგიერთები სახლებში იყვნენ დარჩენილნი და იქ გადაიწვენენ, ან ნანგრევებში მოჰყვნენ: ზოგიერთებს კიდევ, რომლებიც გარეთ გამოვარდნენ, მახვილებისაგან ჰქონდათ გამზადებული სიკედილი. მრავალი ბავშვი, რომლებიც მწარე ტირილით ეძახოდნენ მშობელ დედებს, დატყვევებული იქნა. ამათგან ზოგიერთები კლდეზე დაუშვეს შეუბრალელებად და ასე იქმნენ დაგლეჯილნი, ხოლო ზოგიერთები, თითქოს თამაშის მიზნით, ჰაერში იქნენ ასროლილნი და როდესაც შემდეგ სიძიმისაგან უკან დაეშვენენ, აშვერილი შუბები დაახვედრეს და ზედ ააგეს ჰაერშივე (გეორგიკა, III, გვ. 171).

მისიმიელები ქრისტიანები იყვნენ

მისიმიელთა წინააღმდეგ მხოლოდ ერთი შებრძოლების დროს ბიზანტიელებს 20 ათასი მშვიდობიანი მოსახლეობა ამოუხოცავთ. თავიანთი ისტორიკოსის აგათიას აზრით, დიდძალი ნადავლით ბიზანტიელთა გამარჯვებული ჯარი უკანვე დაბრუნებულა კოლხიდაში. აგათია ამ ჯარის მეთაურზე წერს: „დაბრუნდა კოლხიდაში თავისი სახელმთხოვეტილი და მამაცი ჯარით“ (გეო, II, 194).

ამ ჯარის „სიმამაცე“ კი იმაში მდგომარეობდა, რომ მათ ერთმორწმუნე ქრისტიანი მოსახლეობა შეუბრალელებად დახოცეს.

იქამდე დამარცხებულ მისიმიელებს მოციქულები მიუგზავნიან და უთხოვნიან ბიზანტიელთა ჯარის მეთაურისათვის „საბოლოოდ ნუ გაგვანადგურებ, ძირფესვიანად ნუ აღმოფხვრი ჩვენს მოდგმასო, ძველითგანვე ხომ რომაელთა ქვეშევრდომნი ვართ და ერთმორწმუნენი... ვაჟკაცები დაგვეღუპა არანაკლებ 5 ათასისა, ქალები უფრო მეტი, ბავშვები კიდევ უფრო მეტი, ისე რომ, ლამის მთელი ჩვენი მოდგმა აღიგავოსო“ (იქვე, გვ. 174). უფრო ადრე მისიმიელები ბიზანტიელებს წერდნენ – „არ შევბღალთ „მართლმორწმუნეობა და წმინდა საიდუმლოთა უმწიკვლოობა“ (იქვე, გვ. 76), ანდა „უზენაესის შესახებაც თქვენნაირად (ე.ი. ბერძნულად) მოაზროვნენი“ (იქვე, გვ. 130). აქედან ჩანს, რომ მისიმიელები VI საუკუნის შუა წლებში უკვე კარგა ხნის ქრისტიანები იყვნენ. მსგავსი ბარბაროსული ქმედებებით ბიზანტიელები ქრისტიანობას ვერ გაავრცელებდნენ იქ და ჩანს, ამის სურვილი არც კი ჰქონდათ.

ლაზები – დიდი ხნის ქრისტიანები იყვნენ და ამიტომ ლაზები ამბობდნენ: „მთელი სპარსეთი შევიერთოთ და სულები კი წავიწყმიდოთო?“ – (იქვე, გვ. 77) – ესაა პერიფრაზა სახარებიდან.

მისიმიელები ლაზთა ზემოთ ცხოვრობდნენ, ჩანს, ახლანდელ აჭარა-გურიის მთიანეთში. ისინი ლაზების მსგავსად VI საუკუნეში უკვე ძველი ქრისტიანები იყვნენ.

ჭანთა ტომის დამორჩილება

მიუხედავად იმისა, რომ ჭანები ბიზანტიელების მოკავშირეები იყვნენ, ბიზანტიელებს სურდათ მათი საბოლოოდ დამორჩილება. როგორც ჩანს, დამორჩილების ის ხარისხი, რომელსაც იუსტინიანემ მიაღწია, ჭანეთში საკმარისი არ აღმოჩნდა 556 წლისათვის. ჭანები, აგათიას სიტყვით, ცხოვრობდნენ ქალაქ ტრაპეზუნტის ქვემოთ (გეორგიკა, III, 181). მათი რაზმები თარეშობდნენ პონტოს გასწვრივ მდებარე სოფლებში. ძარცვავდნენ მგზავრებს, თავს ესხმოდნენ არმენიას. ჭანების ქვეყნის ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს მდებარეობდა ტრაპიზონის ქვეყანა, აღმოსავლეთით კი არმენია. მათ წინაღმდეგ გაიგზავნა ბიზანტიელთა ჯარი ჭანივე თეოდორეს მეთაურობით. რადგანაც მან თურმე ზედმიწევნით იცოდა თავისი ქვეყანა. აგათია წერს: „ის დაიძრა კოლხიდიდან დიდძალი ჯარით ფაზისის გადაღმა, მოუარა დასავლეთით ჭანების საზღვრებს და უცბად შევიდა მტრის მაშინდელი მიწა-წყლის შუაგულში. მან დაიბანაკა ქალაქ თეოდორიადისა და ე.წ. რიზეს გარშემო“ (გეორგიკა, III, 182).

აქედან ჩანს, რომ ფაზისი გაედინებოდა ქალაქ რიზესა და ტრაპიზონის ახლოს, ამიტომაც რიზეში რომ შესულიყო, თეოდორემ გარს შემოუარა მდ. ფაზისს, ანუ ის პირდაპირი გზით კი არ წავიდა, ქალაქ რიზესაკენ, არამედ შემოუარა ჭოროხს, ანუ გაყვა ჭოროხის ხეობას „და, როცა დაუპირისპირდა ქალაქ რიზეს, წავიდა დასავლეთის მიმართულებით და უშუალოდ მიაღწა ქალაქს. ამიტომაც წერს აგათია – ფაზისის გადაღმა მოუარა დასავლეთით და მიაღწა ქალაქ რიზეს. აქედანაც ჩანს, რომ მდინარე ფაზისი ნამდვილად ჭოროხია.

ბიზანტიელებმა მოკლეს 2000 კაცი, შემდგომ კი დახარკეს ჭანები და ყველანი აღწერეს. ჩანს, ისინი თავიანთი ქვეყნიდანაც გააძევეს (იქვე, გვ. 185). ზღვის სანაპიროდან ისინი მთებში არეკეს. ყოველ შემთხვევაში, ამ ომის წინ ჭანების ქვეყნის შუაგული ყოფილა სადღაც ქალაქ რიზესთან. აგათია წერს: „რომ თეოდორე თავის ჯარით შევიდა“ მტრის მაშინდელი მიწა-წყლის შუაგულში: რიზეს გარშემო“ (გეორგიკა, III, გვ. 82). აქედანაც ჩანს, რომ „მაშინ ოდესღაც ჭანების ქვეყნის შუაგულად რიზე ითვლებოდა“, ხოლო შემდეგ ისინი იძულებული გამხდარან ბიზანტიელებისთვის დაეთმოთ ეს შესანიშნავი ზღვისპირა ადგილები, საიდანაც გადასახლებულან თავიანთი ქვეყნის იმ მთიან ადგილებში, რომლებიც ტრაპიზონის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარეობდა. ამასთანავე, ეწერებოდნენ ბიზანტიურ ჯარში და საფიქრებელია, რომ მათ ახლა უკვე ვითარცა ბიზანტიელთა ნების აღმსრულებლებს, ასახლებდნენ მათივე მონათესავე სხვა ქართული, ჯერ კიდევ დაუმორჩილებელი ტომების მიწა-წყალზეც.

სვანების დამორჩილება ბიზანტიელების მიერ

VI საუკუნეში მსოფლიოს მპყრობელი ორი იმპერია ისე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სვანეთსა და მის მოსახლეობას, რომ შეუძლებელია სვანეთი ყოფილიყო პატარა ქვეყანა, მოქცეული იმ ფარგლებში, რომელთაც დღეს ლენტეხისა და მესტიის რაიონები ეწოდება, პირიქით, სვანეთი უნდა ყოფილიყო დასავლეთ საქართველოს ბარის მომცველი, გავლენიანი ქვეყანა. ჩვენი ფიქრით, რადგანაც ქართველი მემკვიდრე დასავლეთ საქართველოს აღწერის დროს, თითქოსდა, ერთმანეთთან აიგივებს ეგრისსა და სვანეთს („ეგრისი, რომელ არს სვანეთი“). შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ის ქვეყანა, რომელსაც ქართული წყაროები ეგრისს უწოდებდნენ, უცხოელებისათვის იწოდებოდა სვანეთად.

მართლაცდა, ერთგვარ გაუგებრობას ბადებს ის საკითხი, რომ არცერთი ბერძენი და რომაელი მწერალი, დასავლეთ საქართველოს აღწერისას არ ახსენებს სიტყვას გურიას

ან ეგრისს. მაშინ, როცა ქართული წყაროებით ეგრისი, თითქმის, მთელ დასავლეთ საქართველოს მოიცავდა არგვეთთან ერთად, ჯერ კიდევ ქრისტეშობამდე.

უცხოურ წყაროებში არც სიტყვა არგვეთი იხსენიება, მაგრამ დიდი ყურადღება ექცევა სვანეთს, სვანეთის ქვეყანას, მის სახელმწიფოებრივ და პოლიტიკურ მიმართულებას.

თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში გავრცელებულია თვალსაზრისი, რომ დასავლეთ საქართველოს რომაულ ხანაში ეწოდებოდა კოლხეთი და ლაზიკა, რომ ლაზიკა იგივე ეგრისია და რომ ფაზისი ეწოდებოდა მდინარე რიონს, ჩვენი გამოკვლევით კი, პროკოფი კესარიელის და აგათია სქოლასტიკოსის ფაზისი ეს არის მდინარე ჭოროხი, რომ მათ დროს კოლხეთი, ანუ ლაზიკა ეწოდებოდა არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ იმ ქვეყანას, რომელსაც წყაროებში ეწოდებოდა „კლარჯეთი, ბოლო კლარჯეთისა ზღვისპირი“, ანუ შემდეგდროინდელი გონიოს, ბათუმის, ბორჩხას, ართვინის, არტანუჯის მომცველ მიწა-წყალს, ისტორიული კოლა-არტაანიდან ჭოროხის გაყოფებით შავ ზღვამდე. მაშასადამე, დასავლეთ საქართველოში არ იყო ლაზიკის ცენტრი.

ძველი, ისტორიული ლაზიკა პოლიტიკურად აღრიდანვე გაყოფილა ორ ნაწილად. ერთი ნაწილი (ტრაპეზუნტის მხარე) ბერძნებს დაუპყრიათ. ბერძნული ლაზიკა მოიცავდა ტრაპიზონის მიმდებარე ქვეყანას, ის შეიყვანეს ბიზანტიურ პროვინცია I არმენიაში, ხოლო ქართული ლაზიკა მდებარეობდა მის უშუალოდ მეზობლად და მოიცავდა ჭოროხის ხეობის აღნიშნულ მონაკვეთს. ისიც ერთ პერიოდში ბიზანტიელებმა დაიპყრეს და ბუფერული სამეფოს სტატუსი მიანიჭეს.

თუ დასავლეთ საქართველოში არ იყო ლაზიკის დიდი ნაწილი, უნდა გაირკვეს ბერძნული წყაროების მიმართება მის მიმართ. თუ რას უწოდებდნენ ბერძნული წყაროები დასავლეთ საქართველოს და რომელი ტომებით იყო დასახლებული ის.

ჩემი თვალსაზრისით (რომელსაც ქვემოთ განვიხილავთ), გამომდინარე იქიდან, რომ ქართული წყაროებისათვის ეგრისი და სვანეთი, თითქმის, იდენტური ცნებებია, ბერძნული და სხვა წყაროების „სვანეთი“ შესაძლოა იყოს დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილი. ამის გამო ედავებოდნენ ერთმანეთს ბიზანტია და სპარსეთი.

562 წელს ხანგრძლივი ომის შემდგომ, ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის დაიდო ზავი. მათ ყველა საკითხში მიაღწიეს შეთანხმებას სვანეთის საკითხის გარდა.

იმ სისასტიკის გამო, რომლებსაც ბიზანტიელი ჯარისკაცები იჩენდნენ მისიმიანეთსა და სხვა ქართულ კუთხეებში, სვანებს გადაუწყვეტიათ დაახლოებით 552–556 წლებში მიმხრობოდნენ სპარსელებს.

ამავე ხანებში ბიზანტიელებმა სპარსელები გააძევეს ლაზიკიდან. საზავო მოლაპარაკებების დროს სპარსელები აღიარებდნენ თავიანთ მარცხს, რომ ლაზიკა ბიზანტიელების ტერიტორიად გადაიქცა, მაგრამ არ თმობდნენ სვანეთს. ისინი აცხადებდნენ „ისინი მოგვეკედლნენ ჩვენ თავისი არჩევით და თავისი ნებით“. ბიზანტიელებს კი ჰქონდათ თავისი მოსაზრება. კერძოდ, ისინი თვლიდნენ, რომ სვანეთი იყო ლაზების ხელდებული ქვეყანა, დამორჩილებული ლაზების მიერ, ამიტომაც, თუ ლაზიკა ეკუთვნის ბიზანტიელებს, მისი ხელდებული ქვეყანა – სვანეთიც ბიზანტიელებს უნდა დარჩენოდეთ. სპარსელები კი ამტკიცებდნენ, რომ ეს არ იყო სიმართლე, რომ „სვანები თვითთავადნი იყვნენ და არასდროს კოლხების ძალაუფლებას არ ექვემდებარებოდნენ“ (გეორგიკა, III, გვ. 215). სპარსელები პასუხობდნენ, რომ ლაზიკისადმი დაქვემდებარებულ ტომებში შეიძლებოდა ეგულისხმათ არა მხოლოდ სვანები, არამედ იბერებიც. იბერიას, ლაზიკასა და სვანეთს შორის უმჭიდროესი კავშირი იყო და ერთ მთლიანობად განიხილებოდა. ამიტომაც ამბობდნენ სპარსელები, ჩვენ რომ სვანები გადმოგცეთ, ვითარცა ლაზიკისადმი დაქვემდებარებული ტომი, მაშინ თქვენ „საშუალება მოგცემათ იბერიის შესახებაც იდავოთ“ (გეორგიკა, III, გვ. 215).

დიდი სვანეთი – ისტორიაში დაკარგული ქვეყანა

ს. ყაუხჩიშვილი მენანდრე პროტექტორის შესახებ მსჯელობის დროს სრულიად სამართლიანად წერს, რომ ბიზანტია და სპარსეთი ხანგრძლივად ედავებოდნენ ერთმანეთს სვანეთის გამო, რადგანაც სვანეთს ეჭირა გეოგრაფიულად „მოხერხებული მდებარეობა“. როგორც ცნობილია, 562 წელს საზავო მოლაპარაკებების დროს ბიზანტია და სპარსეთი ერთმანეთთან მორიგდნენ, მაგრამ ვერ შეუთანხმდნენ ერთმანეთს სვანეთის გამო. მიაჩნდათ, და ერთი მხრივ ამბობდნენ, რომ მართალია სვანეთი ღირსშესანიშნავი არაა, უმნიშვნელო ქვეყანაა და არ არის ღირსი, მაგრამ მეორე მხრივ, სვანეთს ერთმანეთს არ უთმობდნენ მასზე გამავალი გზების მნიშვნელობის გამო (გეორგიკა, III, გვ. 205).

სვანეთი რომ დასავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილს, მათ შორის ბარსაც მოიცავდა, კარგად ჩანს ბერძენი ისტორიკოსის სიტყვებიდან, რომ სვანეთი „თავისი მოხერხებული მდებარეობით მეტად სასარგებლო იყო რომაელთა ხელისუფლებისათვის, რათა ამ გზით მოზღვავენ სპარსელებს კოლხეთის საზღვრები არ აეოხრებინათ“. (გეორგიკა, გვ. 229). წყაროს ცნობით, კოლხეთის დაკარგვის შემდეგ, სპარსელები სვანეთში შედიოდნენ და იქედან აოხრებდნენ კოლხეთს. თუ სვანეთის მდებარეობა თანამედროვე მესტიისა და ლენტეხის რაიონების მდებარეობას ემთხვეოდა, როგორ უნდა შესულიყვნენ იქ სპარსელები ბიზანტიური კოლხეთის გავლით – ამჟამინდელი თვალსაზრისით ხომ კოლხეთი იყო მთელი დასავლეთი საქართველო, ხოლო წყაროთა სვანეთი მოიცავდა სვანეთის ამჟამინდელ ტერიტორიას?

წყაროს მიხედვით კი აღმოსავლეთ საქართველოდან კოლხეთის გვერდის აქცევით სპარსელები ჯერ სვანეთში შედიოდნენ, ხოლო შემდეგ იქიდან /ე.ი. სვანეთიდან/ კოლხეთის საზღვრებს აოხრებდნენ.

თუ კოლხეთი იყო ვთქვათ დასავლეთ საქართველოს ზესტაფონის, თერჯოლისა და ქუთაისის რაიონები, რომლებზე გამავალი გზებითაც სპარსელები კოლხეთის სიღრმეებში შედიოდნენ, მაშინ ისმის კითხვა, როგორ შედიოდნენ სპარსელები სვანეთში (ლენტეხისა და მესტიის რაიონებში) და იქიდან აოხრებდნენ კოლხეთის საზღვრებს ანუ აღნიშნულ ზესტაფონისა და თერჯოლის რაიონებს?

მტერს ჯერ უნდა გაეგლო ზესტაფონ-ქუთაისის რაიონები და შემდეგ შესულიყო ლენტეხ-მესტიაში, ასეთი გზით სპარსელები ჯერ კოლხეთში შევიდოდნენ და შემდეგ სვანეთში.

წყარო კი სულ სხვა სვლა-გეზს მიუთითებს – სპარსელები ჯერ სვანეთში შედიოდნენ და შემდეგ კოლხეთში.

ამჟამინდელი საისტორიო შეხედულებით სპარსელები ჯერ კოლხეთში შედიოდნენ და შემდეგ სვანეთში, წყაროს მიხედვით კი პირიქით ხდებოდა – სპარსელები ჯერ სვანეთში შედიოდნენ და შემდეგ კოლხეთში.

ამიტომაც, ამჟამინდელი საისტორიო შეხედულება წყაროს ეწინააღმდეგება.

მაგრამ თუკი კოლხეთს უწოდებდნენ ჭოროხის ხეობას, ხოლო სვანეთს – თანამედროვე გურიისა და იმერეთის მიმდებარე რეგიონების მიწა-წყალს, მაშინ აღმოსავლეთ საქართველოდან სვანეთზე, ანუ იმერეთ-გურიაზე გამავალი გზა ნამდვილად მიაღებოდა ისტორიულ კოლხეთს, ანუ ბათუმ-ჩაქვის რეგიონს.

ამ გზის გამო ბიზანტიელთა მიერ დაპყრობილი კოლხეთი ე.ი. ჭოროხის ხეობა /ერგელიგანი/ ნამდვილად მუდმივი საშიშროების ქვეშ იმყოფებოდა სპარსთა მხრიდან. ამიტომაც ბიზანტიელები ცდილობდნენ თავიანთი ხელდებული ლაზიკა დაეცვათ ჩრდილოეთის მხრიდან.

ქართული წყაროების გურია, არგვეთი, ეგრისი ერთობლიობაში იწოდებოდნენ ეგრისად, მაგრამ, როგორც აღინიშნა, ქართველი მემკვიდრე იქვე წერს: „ეგრისი, რომელ არს სვანეთი“ ანუ ქვეყანა, რომელსაც ქართული წყაროები ეგრისს უწოდებდნენ,

უცხოელების მიერ შესაძლოა სვანეთად ყოფილიყო წოდებული. აქ, ანუ დასავლეთ საქართველოში გადიოდა არა მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ჭოროხთან დამაკავშირებელი გზა, არამედ გზები, რომლებითაც ჩრდილო კავკასიელი ტომები უკავშირდებოდნენ ბიზანტიას, ანუ ჩრდილო კავკასია-ბიზანტიის დამაკავშირებელი გზა.

სპარსეთის შაჰი ხოსრო საზავო მოლაპარაკების დროს, როგორც ს. ყაუხჩიშვილი მიუთითებს, აღნიშნავდა კიდევ, რომ სვანეთის ქვეყანაზე გადიოდა სკვითებიდან სამხრეთში შემომავალი გზა – „ეს ერთი იმ ტომთაგანია, რომელიც კავკასიის გარშემო ცხოვრობს, ჰყავს მთავარი და ამ ქვეყანაზე სკვითები გადიან“ (გეორგიკა, III, გვ. 221).

კავკასია თანამედროვე გაგებით ეწოდება ე.წ. დიდი კავკასიის მთიანეთს, მაგრამ სპარსელებისა და ბერძნებისათვის კავკასია პირველ რიგში უნდა ყოფილიყო მცირე კავკასია, ანუ თანამედროვე არსიანის, კარჩხალისა და მესხეთის ქედები და მიმდებარე მთაგრები. მაგალითად, სტეფანე ბიზანტიელის გეოგრაფიული ლექსიკონის ცნობით, კავკასიაში ცხოვრობდა კოლების ტომი (გეორგიკა, III, გვ. 281), ჩვენ კი ვიცით, რომ ისტორიული პროვინცია კოლა არტაანთან მდებარეობდა. კავკასიიდან ჩამოდის მდინარე ფაზისი (ჭოროხი) და დოკონისი (აჭარისწყალი) (იქვე, გვ. 37), მის გარშემო და მწვერვალებზე ცხოვრობენ სვანები (იქვე, გვ. 205-221-222), კავკასიიდან ჩამომავალი ფაზისი, თუნდაც, რომ იყოს მდ. რიონი, ხოლო მის გარშემო და მწვერვალებზე მცხოვრებნი კი სვანებად იწოდებოდნენ, მათ ქვეშ მაინც დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა უნდა ვიგულისხმოთ. როგორც ჩანს, ხოსრო სვანებს უწოდებდა დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას, მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევაში მათ ყოფდნენ ცალკეულ ტომებად, უწოდებდნენ მისიმიანებს, აბაზგებს, აფსილებს და სხვას.

მართალია აგათია წერს, რომ აფსილიელებსა და მისიმიელებს სხვადასხვა ენები ჰქონდათ, მაგრამ საფიქრებელია, რომ ფუძე ქართული ენის დიფერენციაცია-დაშლის ხარისხი ამ 1500 წლის წინ გაცილებით ნაკლები იყო, ვიდრე შემდგომ.

ამ 1500 წლის წინ მათ ალბათ უფრო ესმოდათ ერთმანეთისა, იმჟამად ფუძე ენის ნაკლები დიფერენციაციის გამო, ვიდრე, ვთქვათ, 1000 წლის შემდეგ, ანუ ეს ტომები V-VI საუკუნეებში უფრო გაუგებდნენ ერთმანეთს, ვიდრე XV-XVI საუკუნეებში.

ს. ყაუხჩიშვილის სიტყვით, სვანეთზე გადიოდა ე.წ. აბრეშუმის გზის ერთი ბილიკი. ბერძენ ავტორს, იოანე ეპიფანიელს მოეპოვება ცნობები ამ მარშრუტის შესახებ, კერძოდ, ამ გზაზე მდგომი უკან დაბრუნებული ბიზანტიელი ელჩები ჯერ მისულან ალანის ქვეყანაში, აქ ბიზანტიისაკენ მიმავალი გზა ორად იყოფოდა. ერთი სვანეთის მახლობლად მისიმიანთა ქვეყანაში შედიოდა, მეორე კი ე.წ. დარინის გზით შედიოდა აფსილიაში, შედიოდა როგატორიონში, შემდეგ მიდიოდა შავ ზღვამდე, საიდანაც ნაგებით მდინარე ფაზისამდე ეშვებოდნენ, შემდეგ კი ტრაპეზუნტში.

საფიქრელია, რომ აფსილია მდებარეობდა მდ. რიონის მომიჯნავედ მის სამხრეთით და მოიცავდა თანამედროვე გურიის ზღვისპირა რეგიონს, კონკრეტულად კი, მდინარე სუფსის ხეობას. სუფსელების სახელი უნდა ყოფილიყო სუფსარი და აქედან საფსარი-აფსილი. მათ ჩრდილო-აღმოსავლეთით, ბერძნული წყაროებით, ცხოვრობდნენ მისიმიელები თანამედროვე გურიისა და აჭარის მთიანეთში.

რიონის ხეობის ვაკე ნაწილში, თანამედროვე აბაშასა და სამტრედიის რეგიონში, სადაც ამ გაშლილ ველზე მრავალი სოფელი ატარებს სახელწოდებას ბაში (ზემო ბაში, ქვემო ბაში, გაღმა ბაში, საჯავახოსთან ქუთაისის და სამტრედიის მახლობლად და რაიონული ცენტრი აბაშა, იქვე ძველი აბაშა), მ. ქურდიანის აზრით, დასახლებული იყო ხალხით, რომელთაც ამ სახელის – ბაშის მიხედვით აბაშგები, ანუ აბაზგები ეწოდა. ისინი შემდეგდროინდელი აფხაზეთიდან ალანებმა გამოაძევეს უფრო სამხრეთით ომიანობის დროს, შემდეგ კი უკანვე დაბრუნებულან.

როგორც აღინიშნა VI საუკუნის მეორე ნახევარში და ასევე, VII საუკუნის პირველ ნახევარში ჰერაკლე კეისრის გამანადგურებელი ლაშქრობის დროს, ყველა ეს

ქართულენოვანი ტომები სამხრეთიდან ჩრდილოეთით იქნა გადაადგილებული ან გადასახლებული.

თანამედროვე აფხაზეთს, ანუ ტერიტორიას მდინარე ეგრისწყლის ჩრდილო-დასავლეთით, ჩანს, აგათია სქოლასტიკოსისა და მენანდრეს ეპოქაში ალანია დაერქვა. ალბათ იმ მიზეზის გამო, რომ ის დაპყრობილი ჰქონდათ ბიზანტიელთა მოკავშირე ალანებს.

სპარსელთა მიერაც ჩრდილო კავკასიური ტომები ბიზანტიელთა მოკავშირეებად განიხილებოდნენ.

ქართული წყაროებით, ტერიტორია მდინარე ეგრისწყლამდე პოლიტიკურ იბერიად, ანუ ქართლად განიხილებოდა, ეგრისწყლის იქით მდებარე ქვეყანა ბიზანტიურ სახელმწიფოში შემავალ მიწა-წყლად ითვლებოდა ვიდრე არჩილ მეფემდე, ანუ VIII საუკუნის დასაწყისამდე და ის, ჩანს, VI ს-ში ალანების (მომთაბარე ტომის) მიერ იყო ხელდებული.

ჩანს, ამ მდინარე ეგრისწყლის იქით ბიზანტიელებს ალანები გაუბატონებიათ VI საუკუნის მეორე ნახევარში. ისინი ცდილობდნენ ასევე ალანებისთვის გადაეცათ უფრო აღმოსავლეთით მცხოვრები მისიმიანებისა და სვანების ზოგიერთი ციხე-სიმაგრე. მაგრამ მას შემდგომ, რაც სპარსელებმა გადაწყვიტეს ფულით მოესყიდათ ალანური ტომები, ურთიერთობა ბიზანტიელებსა და ალანებს შორის გაფუჭდა.

როგორც ცნობილია, VII ს-ის ბოლოსა და VIII ს-ის დასაწყისში, ალანები საზარებმა გააძევეს და კლისურას იქითა ტერიტორია აბაშეების ქართულენოვანი ტომის ხელში მოექცა VIII ს-დან.

ბიზანტიელთა მიერ სვანების ტომის სასტიკი დასჯის შემდეგ სვანებისა და სხვა აღნიშნული ტომების ბელადები, ჩანს, იძულებულნი გახადეს წაწეულიყვნენ ჩრდილოეთით.

VIII საუკუნეში გაჩნდა ქართული ტერმინი აფხაზეთი, ხოლო ცხუმის ქვეყანას აფშილეთი ეწოდა.

ფუძე ქართული ენის ნაკლები დიფერენციაციის გამო, მათ, ჯერ კიდევ, საერთო ფუძე-ქართული ენა მიაჩნდათ თავიანთ მშობლიურ ენად, ამიტომაც ეს ენა მათ სახელმწიფო და საეკლესიო ენად იქცა (ძველი ქართული ენა).

აფხაზთა მეფეები ეთნიკური სვანები უნდა ყოფილიყვნენ. ერთადერთი მეფის გვარი, რომლის საგვარეულო სახელმაც ჩვენამდე მოაღწია, სვანური წარმომავლობისა იყო – აფხაზთა მეფე იოანე შავლიანი და მისი დინასტია, ამის ანარეკლი უნდა იყოს, რომ გაერთიანებული საქართველოს მეფეების ტახტზე აყვანისა და ხმლის შემორტყმის უფლება სვანებს ჰქონდათ მინიჭებული.

მენანდრესა და აგათიას ეპოქაში სვანეთი უნდა რქმეოდა, როგორც აღინიშნა, დასავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილს.

სვანეთის პროსპარსული ორიენტაცია

562 წელს დაწყებული ხანგრძლივი მოლაპარაკება სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის გავრძელდა ორი იმპერატორის, იუსტინიანესა და იუსტინეს დროს.

ბიზანტიელები ძალზე ცდილობდნენ მიემხროთ და გადმოებირებინათ სვანები. მენანდრე პროტექტორი წერს: როდესაც იმპერატორი იუსტინე მიხვდა, „რომ სვანები არ მოემხრნენ რომაელებს, რასაკვირველია გაჯავრდა და იოანეს ბრალი დასდეს ცუდი ელჩობისთვის... თვითმპყრობელმა შეიზიზღა იოანე და სახელმწიფო საქმეებისთვის გამოუსადეგარად მიიჩნია. ხოლო თვითონ ფიქრობდა, თუ როგორ გამოესწორებინა შეცდომები“. იოანე იყო ბიზანტიელთა ელჩი სპარსეთში და დავალებული ჰქონდა სვანეთის საკითხის მოგვარება.

სპარსეთის შაჰი და სპარსი ელჩები მუდამ უცხადებდნენ ბიზანტიელებს შემდეგს: თვითონ თავიანთი ნებით აირჩიეს სვანებმა, რომ მიმხრობოდნენ სპარსელებს, რომ მათ არ სურდათ ბიზანტიელებთან ურთიერთობა. მენანდრე წერს, რომ სპარსელებს „გამამართლებელ საბუთად ჰქონდათ – თვითონ სვანები შეუძლებლად თვლიან რომაელების ქვეშევრდომობას, თუმცა კი ძალიან ცდილობენ მათ გადაბირებას“ (იქვე, გვ. 230).

როგორც ითქვა, ბიზანტიის იმპერატორი ძალზე გააჯავრა სვანების პროსპარსულმა ორიენტაციამ. იმდენად, რომ თავისი უპირველესი სახელმწიფო მოხელეც კი არ დაინდო სვანეთის საქმის მოუგვარებლობის გამო. თუ რას ნიშნავდა იმპერატორებისა და შაჰების გაჯავრება მტრული ტომების მიმართ, იქვე აქვს აღწერილი მენანდრეს და სხვა ავტორებს. მაგალითად, შემდეგი იმპერატორის ტიბერი კეისრის დროს, 576 წელს, ბიზანტიური ჯარი შეჭრილა ალბანიაში და უკან გამობრუნებულა ისე, რომ არ აუყრია მკვიდრი მოსახლეობა და არ გადაუსახლებია სხვაგან. ეს „შეცდომა“ მალევე გამოუსწორებიათ და კვლავ შეჭრილან ალბანიაში და იქაური მკვიდრი საბირების ტომი და ალბანელები აუყრიათ საკუთარი მიწა-წყლიდან და გადაუსახლებიათ ბიზანტიის იმპერიის სიღრმეში, რათა ისინი სპარსელებს აღარ მიმხრობოდნენ, მენანდრე წერს ამ ბიზანტიური არმიის შესახებ: „კვლავ შეიჭრნენ ალბანიაში და აიძულეს საბირები და ალბანელები მთლიანად გადმოსახლებულიყვნენ მდინარე მტკვრის აქეთა მხარეს, რათა ამიერიდან რომაელთა მიწა-წყალზე ეცხოვრათ“ (გეორგიკა, III, 238). მეორე მაგალითიც შეეხება პერსარმენიელთა და იბერიელთა გადასახლებას, როცა შემდგომ 576-577 წლებში ბიზანტიელთა და სპარსელთა შორის უკვე სადავო იყო არა სვანეთი, არამედ იბერია და პერსარმენია, საკითხი შეეხო უკვე იმას, რომ თავიანთი მიწა-წყალი დაეტოვებინათ იბერიელებს და პერსარმენიელებს. მენანდრე წერს: „ზავს განამტკიცებდა მხოლოდ იმ პირობით, თუ მსურველ პერსარმენიელებსა და იბერებს ნება ექნებოდათ დაეტოვებინათ თავიანთი მიწა-წყალი და წასულიყვნენ რომაელთა ქვეყანაში... სპარსელთა მეფეს სასიამოვნოდ მიანდა ეს... ნებას აძლევდა, რომ იქაური მცხოვრებლები წასულიყვნენ სადაც უნდოდათ“ (იქვე, გვ. 246). ეს იბერები პერსარმენიელთა გვერდით ცხოვრობდნენ, ანუ იქ, სადაც შემდეგ ბასიანი, ტაო და ერზრუმის ქვეყანა იყო.

აქედან ჩანს, რომ დამარცხებული და დამორჩილებული უცხო ტომების მიმართ ბიზანტიელები და სპარსი მმართველები ულმობელნი იყვნენ, მითუმეტეს, თუ იმპერატორი გაჯავრებული იყო ამ ტომის მიმართ. როგორც აღვნიშნეთ, მენანდრე აღწერს ერთ-ერთ შედეგს იმპერატორის გაჯავრებისა – „კეისარი უკმაყოფილო და გაჯავრებულია, რომ ისინი (ბიზანტიელი ჯარისკაცები) ალბანიაში შეიჭრნენ და არ აპყარეს ყველანი საბირები და ალბანელები“ (იქვე, გვ. 238).

იმპერატორის გაჯავრებით შეშინებული ჯარი ხელმეორედ შეიჭრა ალბანიაში და, როგორც ითქვა, იქაური მცხოვრებნი ბიზანტიელთა ხელდებულ ქვეყანაში გადაასახლა.

ყოველივე ეს ზემოთ აღწერილი მოვიყვანეთ იმის დასამტკიცებლად, თუ რა შედეგი უნდა მოჰყოლოდა იმპერატორ იუსტინეს გაჯავრებას სვანების მიმართ. ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ თუ ბიზანტიელები შეიჭრებოდნენ სვანეთში, ისინი მკვიდრ დამარცხებულ მოსახლეობას გადაასახლებდნენ ბიზანტიელთა უშუალო ხელდებულ ქვეყანაში, რათა მათ სპარსელთა მომხრეობა ვერ გაეხდებოდა.

ქართული წყაროებით, როგორც აღინიშნა, ბიზანტიელთა საკუთარ, ბიზანტიელთა სახელმწიფოში უშუალოდ შემავალ ტერიტორიად მიიჩნეოდა მდინარე ეგრისწყლის იქით მდებარე მიწა-წყალი, რომელსაც შემდგომ აფხაზეთი ეწოდა. სწორედ აქ უნდა გადაესახლებინათ დასავლეთ საქართველოს დაბლობებში მცხოვრები სვანური ტომები: აფსილები, აბაშეები (აბაზგები) და საკუთრივ სვანები. ასევე მისიმიელებსაც შეეხებოდა

გადასახლება. მათ უნდა დაეჭირათ დასავლეთ საქართველოს კავკასიონის მაღალი მთიანეთი. მითუმეტეს, რომ VI საუკუნის ბოლოსათვის სპარსეთმა დაკარგა გავლენა არამარტო დასავლეთ საქართველოზე, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილზეც, და ამის გამო ბიზანტიელებს შეეძლოთ სრულებით თავისუფლად ემოქმედათ დასავლეთ საქართველოში ყოველგვარი შიშის გარეშე.

კიდევ უფრო დაუნდობელი ყოფილა იმპერატორი ჰერაკლე კეისარი საქართველოში. 620-იან წლებში ის ლაზიკისა და იბერიის გზით შეიჭრა სპარსეთში. გამარჯვების შემდეგ დაუნდობლად მოექცა ქართულ მოსახლეობას. მემატინის სიტყვით, მორწმუნეები და ურწმუნოები შეურეკავთ ეკლესიებში და განურჩევლად დაუხოცა. „სისხლი მდინარეთანი“ დიოდა ეკლესიებიდან, მასვე საქართველოდან გაუტანია საეკლესიო, უდიდესი მნიშვნელობის სიწმინდეები.

დავა სვანეთის გამო (562 წლის შემდეგ)

ლაზიკის ანუ ერგე-ლიგან-კლარჯეთის ზღვისპირა ქალაქ ფაზისთან დამარცხების შემდეგ სპარსელთა შაჰი მიმხვდარა, რომ ის ვერ შეძლებდა ლაზიკაში ჯარის შენახვას, მის მომარაგებას სურსათითა და საბრძოლო საჭურველით. ზღვისპირა პორტები ბიზანტიელთა ხელში იყო, საიდანაც უხვად ამარაგებდნენ თავიანთ ნაწილებს, ხოლო სპარსელებს კლდიან და მთიან ქვეყანაში (კლარჯეთში) უფრო ხშირად მებარგული კაცების ზურგით უხდებოდათ სურსათ-სანოვავის გადაზიდვა. ეს მათთვის ქმნიდა უიმედო მდგომარეობას, რასაც დაემატა ის, რომ ლაზიკის მოსახლეობამ გადაწყვიტა ბიზანტიელებს მიმხრობოდა, სპარსელებმა საზავო მოლაპარაკებისას მთელი ლაზიკა ბიზანტიელებს დაუთმეს. როგორც ითქვა, მათ შორის მხოლოდ სვანეთის საკითხი დარჩა სადავო. „სვანეთს“ ისინი დასავლეთ საქართველოს უწოდებდნენ.

სვანეთის საკითხის გადასაჭრელად სპარსელებმა ელჩად დანიშნეს სახელმწიფოში უდიდესი პატივის მქონე მეფის საწოლთუხუცესი, რომელსაც ზიქეს უწოდებდნენ. ასეთივე დიდი პატივი ჰქონდა ბიზანტიელთა ელჩსაც, რომელიც ამტკიცებდა, რომ სვანები არ იყვნენ დამოუკიდებლები, მათ რომაელები მბრძანებლობდნენ და იმყოფებოდნენ ლაზების ანუ კოლხების გავლენის ქვეშ, კერძოდ, დადგენილი იყო წესი, რომ სვანებს პური მიეღოთ ლაზთა მეფისაგან. თავის მხრივ ლაზებს სვანები უგზავნიდნენ ტყავებს და სხვა პროდუქტს, რომ „სვანეთის სარდალი ემორჩილებოდა ლაზს და მასთან იყო ის აღრიცხული“ სახარკო სიაში და ლაზი კიდევაც იღებდა მისგან ფუტკრების ნაყოფს და ტყავებს და სხვა რამესაც, ხოლო, როდესაც სვანების მთავარი გარდაიცვლებოდა, ლაზეთის მეთაური ახელისუფლებდა მას... ეს იყო ძალაში ჩვენი მეფის თეოდოსის დროიდან, ვიდრე თქვენი მეფის პეროზისა და ჩვენი მეფის ლეონის დრომდე. შემდეგ პეტრემ გამოიღო ერთი წიგნაკი, სადაც ერთი მეორეზე ცალ-ცალკე ნაჩვენები იყვნენ ლაზთა მეფეები, რომლებსაც გაუხელისუფლებიათ სვანთა სარდლები“ (იქვე, გვ. 224).

ამ საბუთის გაცნობის შემდეგ სპარსთა მეფემ განაცხადა, რომ წარმოდგენილი საბუთები არ იყო ნდობის ღირსი და შედგენილი იყო ბიზანტიის სახელმწიფოს სასარგებლოდ. მიანიშნა, რომ სპარსელებსაც ჰქონდათ საბუთები, ოღონდ საწინააღმდეგოს დამამტკიცებელი, განაცხადა, რომ ბიზანტიელები ვერ ამტკიცებდნენ სვანეთის მათდამი კუთვნილებას. ამიტომაც სპარსეთის მეფემ წამოაყენა ახალი თვალსაზრისი. გაეთვალისწინებინათ თვით სვანთა სურვილი. „თუ მათ სურთ რომაელთა ძალაუფლების ქვეშ ყოფნა, – განაცხადა შაჰმა, – მე არავითარ შემთხვევაში წინააღმდეგი არ ვიქნები“ (იქვე, გვ. 226).

ბიზანტიელთა ელჩი პეტრე წინააღმდეგი იყო შეკითხვა დაესვათ სვანებისათვის თუ რომელი სახელმწიფოს ძალაუფლების ქვეშ ყოფნა სურდათ მათ, რადგანაც სვანები

კატეგორიულად უარს ამბობდნენ ეცნოთ ბიზანტიელთა ძალაუფლება სვანეთში და ემხრობოდნენ სპარსელებს. საფიქრებელია იმიტომ, რომ იმჟამად, საქართველოს უდიდესი (აღმოსავლეთი) ნაწილი სპარსელთა ძალაუფლების ქვეშ იმყოფებოდა და, ჩანს, სვანებს ეროვნული მთლიანობისათვის ერთიანი ძალაუფლების ქვეშ ყოფნა ერჩიათ.

ბიზანტიელებმა თავიანთი ელჩის წარუმატებლობის შემდგომ სხვა ახალი ელჩი გააგზავნეს სვანეთის საკითხის მოსაგვარებლად, რადგანაც სპარსული მხარე შეუცვლელად ამტკიცებდა ერთსა და იმავეს – „თვითონ სვანები შეუძლებლად თვლიან რომაელების ქვეშევრდომობას“. ახალმა ელჩმა იოანემ გაბედა და იმპერატორთან შეუთანხმებლად გააგზავნა სვანეთში კაცები, რათა მათ ეკითხათ სვანებისათვის, სურდათ თუ არა მათ რომაელების ქვეშევრდომობა. სვანებმა ბიზანტიელთა ამ შუამავლებს მტკიცედ განუცხადეს, რომ ისინი არ ცნობდნენ რომაელთა ხელისუფლებას. სვანების ამ პასუხმა, როგორც აღნიშნული იყო საზავო მოლაპარაკების დროს, კიდევ უფრო განამტკიცა სპარსელთა პოზიციები. იოანეს ელჩობა ჩაიშალა და მას გაჯავრებულმა იმპერატორმა ბრალი დასდო, „რომ სახელმწიფოს სასარგებლოდ არ იმოქმედა“ (გეორგიკა, III, გვ. 230).

აგათიას მიხედვით მდ. ფასისი – მდ. ჭოროხია

მთისა და ბარის მდინარეებს ერთმანეთისაგან მკვეთრად განასხვავებენ, მთის მდინარეების სინქარე დიდია, სასმელად ვარგისია, გემრიელია, სუფთაა და აქვს შესაბამისი მახასიათებლები, ხოლო ბარის, მითუმეტეს, ჭაობის მდინარე (ასეთია, მაგალითად, მდ. რიონი ქვემოწელში და ზღვის შესართავთან) არის მღორე, წყალი აქვს უგემური, მყავე, წყლის სინქარე მცირეა. რიონს, ამჟამინდელი ხელოვნური კალაპოტის გაკეთებამდე, ფაქტიურად არ შეეძლო თავისი დინებით დაეძრა ადგილიდან დიდი ნავი.

როგორი მდინარეა ძველი ბერძენი ავტორების აღწერით მდ. ფასისი? ის მთის მდინარეა თუ ბარის (ჭაობის)?

ძველი ბერძენი ავტორების აღწერით, მდ. ფასისი იყო მთის მდინარე, მაგალითად, ის, ისეთი ჩქარი დინებით შეედინებოდა ზღვაში, რომ მას დიდხანს არ ერეოდა, მისი წყალი ძალზე გემრიელი იყო და იმდენად სუფთა, რომ ჭურჭელში შენახვის შემდეგაც დიდხანს არ ფუჭდებოდა.

იგივეს წერს აგათია სქოლასტიკოსი მდ. ფასისის შესახებ.

მაგალითად, ის აღწერს შემდეგ ამბავს, რომ ჭანების ტომი ცხოვრობდა „ქალაქ ტრაპიზონის ქვემოთ, ევქსინის პონტოს სამხრეთით“ (გეორგიკა, III, 1936. გვ. 181), ეს ტომი თავს ესხმოდა მეზობელ მხარეებს და მათ შორის არმენიასაც, ამიტომ მათ წინააღმდეგ საომრად გაგზავნეს მათი თვისტომი თეოდორე – სამხედრო მეთაური თავისი ჯარით. „მეფემ მას დაავალა ეს საქმე. ის დაიძრა კოლხიდიდან დიდძალი ჯარით, ფაზისს გადაღმა მოუარა დასავლეთით ჭანების საზღვრებს და უცბად შევიდა მტრის მაშინდელი მიწა-წყლის შუაგულში. მან დაიბანაკა ქალაქ თეოდორიადისა და ეგრეთწოდებულ რიხეს გარშემო“ (გეორგიკა, III, 1936, გვ. 82).

როგორც აღინიშნა, აქედან ჩანს შემდეგი – ჭანების დამსჯელი სამხედრო რაზმი გამოვიდა კოლხეთიდან, მოუარა დასავლეთის მხრიდან ჭანეთის საზღვრებს და ეს დასავლეთის მხარე იყო ფაზისის გადაღმა, ანუ ფაზისი იქვეა, რიხესთან ახლოს – მთებს იქით, იქიდან შემოუარა ჭანეთის საზღვრებს თეოდორემ. რიხესთან ახლოს კი ერთ მხარეს ზღვაა და მოპირდაპირე მხარეს მდ. ჭოროხი გაედინება – ესაა აგათია სქოლასტიკოსის ფაზისი.

დავუშვათ, ფაზისი არის მდ. რიონი, ჭანეთის ადგილმდებარეობა კი ცნობილია – ტრაპიზონ-რიხესაკენ. დასავლეთ საქართველოდან რიხე-ტრაპიზონისაკენ მიმავალი ჯარი მდ. რიონს შემოუვლიდა ირგვლივ და ისე მივიდოდა ჭანეთში?

ასეთი გზა იქნებოდა აბსურდული, ფაზისი – რიზეს პირისპირაა, მას შემოუარა თეოდორემ და ისე მივიდა რიზესთან, მაშასადამე ფაზისი – ჭოროხია და არა რიონი.

საერთოდ კი, ტრაპიზონისკენ მიდიოდა საცხენოსნო გზა, ხოლო ტრაპეზუნტიდან კონსტანტინოპოლამდე „სახელმწიფო ცხენებით“ მგზავრობდნენ მოხელეები. მენანდრე პროტექტორი წერს: სტრატეგოსი ზემარქე ალანიიდან, დარინის გზით მივიდა აფსილიაში (ისე, რომ მისიმიელთა ქვეყანა მარცხნივ დარჩა), მივიდა როგატორიონში და შემდეგ ევქსინის პონტომდე და მერე ნავებით მდ. ფასისამდე, შემდეგ ტრაპეზუნტში. აქედან სახელმწიფო ცხენებით ბიზანტიონში მივიდა მეფესთან (გეორგიკა, III, გვ. 237). ასე მგზავრობა მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ აფსილიად მივიჩნევთ სუფსის ხეობას, მის მთიანეთს კი მისიმიელთა ქვეყნად.

ალანიად, აქ, იგულისხმება შემდეგდროინდელი აფხაზეთი, რომელიც ე.წ. დარინის გზით უერთდებოდა აფსილიას ანუ სუფსის ხეობას (რიონის მარცხენა სანაპიროს ვაკეს), აქ ყოფილა პუნქტი როგატორიონი, საიდანაც გასულა ზღვის სანაპიროზე და იქედან ზღვით, ნავებით მიუცურავს ჭოროხამდე ანუ ფაზისამდე.

ფასისი მთის სწრაფი მდინარე რომაა და სწრაფი სიჩქარის მქონე, ამის შესახებ ვიცოცხობთ აგათია სქოლასტიკოსის ნაშრომიდან:

სპარსელი სარდალი მალულად მიიწევს ქ. ფაზისისკენ, მიაღებდა მდინარეს. ქ. ფასისთან ახლოს მდინარეს გადახერგავს ნავებითა და ხის ხერგილით (ე.ი. მდინარე არც იმდენად განიერია) ისე, რომ ბერძნების ოცდაათნიჩბიანი რამდენიმე ნავი და ტრიერი დარჩა მდინარის აღნიშნული ხერგილის ზემოთ. ეს რომ დაინახა მენავების უფროსმა, „მაშინვე მოაბრუნა საჭე, რაც ძალა და ღონე ჰქონდა, მოუსვა ნიჩბებს და გაბრუნდა უკან, თუმცა ძალიან გაუძნელდა ფაზისზე უკან გაცურვა და პირისპირ შებრძოლება მაგარ ტალღებთან, სპარსელებმა მაინც ორი ნავი ჩაიგდეს ხელში, მაგრამ უმეზღვაურებოდ. მეზღვაურებმა რომ დაინახეს მტერს ჩაუვარდებით ხელში, გაბედულად გადაეშენენ ტალღებში... გადასჭრეს მდინარე ირიბად და ხმელეთით გასწიეს მეორე გზით, რათა მტერს არ შეჩეხებოდნენ და ჩავიდნენ იმ ქალაქში, ფაზისის სახელს რომ ატარებს“ (გეორგიკა, III, გვ. 100).

აქედან ჩანს, რომ ზღვის სანაპიროსთან ახლოს (ქ. ფაზისთან) მდ. ფაზისი არის იმდენად ჩქარი მთის მდინარე, რომ მის ტალღებთან ბრძოლა უჭირს 30-ნიჩბიანი ნავის 15 მეზღვაურს. „მაგარი ტალღის“ გამო ისინი მაინც ქვემოთ მიცურავდნენ. დიდი მცდელობის მიუხედავად, ამ უძღურობის გამო, მიატოვეს ნავი და წყალში გადახტნენ. ეს 30-ნიჩბიანი ცარიელი ნავი სპარსელებს ჩაუვარდათ ხელში, სპარსელებმა შიგ ჩასხეს თავიანთი მებრძოლები და რადგანაც დადამდა კიდევ, მდინარეში ღუზა ჩაუშვეს და ნავებშივე დაიძინეს. აგათიას შემდეგი თხრობიდან ჩანს, რომ მდ. ფასისი ნამდვილად ჩქარი მთის მდინარე იყო ზღვის შესართავთანაც კი: „როგორც ზემოთ ვთქვი, რომაელთა ორი 30-ნიჩბიანი ნავი, ცარიელი სპარსელებმა იგდეს ხელთ. ეს 30-ნიჩბიანი ნავები მიდიელი ჰოპლიტებით იყო სავსე და მდინარეში იდგა ღუზაჩაშვებული და წერილი თოკებით ნაპირას მიბმული. რომ დადამდა, მეომრებმა ნავებში დაიძინეს, მაგრამ ძლიერი ტალღები წამოსულა და თოკები დაუჭიმა ტვირთის სიმძიმის გამო, ერთ ნავთაგანს მოულოდნელად თოკი გასწყვეტია, მოწყვეტილი და გათავისუფლებული ნავი ტალღას მოუტაცია და რადგან ტალღას ნიჩბებით არ უწევდნენ წინააღმდეგობას, ნავი სწრაფად გაექანა წინ და ხელში ჩაუვარდათ რომაელებს“ (იქვე, გვ. 103). ე.ი. ფასისი ძალზე სწრაფია. ასეთი კი ჭოროხია, ხოლო რიონი გაცილებით მდორეა. აქაც ფაზისი – ჭოროხია.

თუ ფასისი ჭოროხია, მის სანაპიროებზე (მის ხეობაში) უნდა იყოს ყველა ის ცნობილი ქალაქი (ფაზისი, როდოპოლისი, არქეოპოლისი), რომლებზეც ხშირად წერენ (მათ შორის მუხირისიც და კოტაისის ციხეც).

ჩვენ რომ ვეთანხმებოდეთ ს. ყაუხჩიშვილსა და საერთოდ, XX ს-ის II ნახევარის ქართული ოფიციალური ისტორიოგრაფიის თვალსაზრისს კოლხეთ-ლაზიკის მდებარეობის შესახებ, ცხადია, საკმაოდ რთულ შრომასაც არ გავწევდით და ამ საქმეს ხელახლა არ გამოვიკვლევდით, ამიტომაც, ჩვენ ს. ყაუხჩიშვილისაგან განსხვავებით, ვფიქრობთ, რომ კოლხეთ-ლაზიკა მდებარეობდა ჭოროხის ხეობაში, კერძოდ, მოიცავდა ჭოროხის ზღვისპირა შესართავ მხარეს (თანამედროვე სარფი-გონიო-ბათუმი და ა.შ.), ე.წ. ისტორიულ „ბოლო კლარჯეთისას“ ანუ ჭოროხის ზღვისპირა მხარეს მდ. აჭარისწყლის შესართავის ზემოთაც და აგრეთვე ჭოროხის ხეობას ართვინისკენ, აგრეთვე ისტორიულ კლარჯეთს – არტანუჯისწყლის ხეობას ვიდრე არსიანის ქედამდე. აქ ქ. არტანუჯზე X საუკუნემდეც და შემდგომაც, პორფიროგენეტის სიტყვითაც, გადიოდა საერთაშორისო სავაჭრო გზა, რომელიც არტანუჯს აკავშირებდა იბერიასთან, არმენიასთან და სირიასთან, ხოლო, თავის მხრივ, არტანუჯი აღნიშნული ჭოროხისპირა გზით (და თვით ჭოროხით) უერთდებოდა შავიზღვისპირა სავაჭრო პორტებს. აი, ამ საერთაშორისო სავაჭრო გზაზე მდებარეობდა ლაზიკა, ანუ ისტორიული ერგე, ლიგანი და კლარჯეთი.

ფრონტის ხაზი

ლაზიკა 553 წლისთვის ორად იყო გაყოფილი.

ფრონტის ხაზი სპარსეთ-ბიზანტიას შორის გადიოდა დაახლოებით იქ, სადაც მდ. აჭარისწყალი უერთდება მდ. ჭოროხს, ე.ი. ზღვის ზემოთ 20-30 კმ-ის მანძილზე (ეს ზომები, რომელთაც ქვემოთ განვიხილავთ, გადმოცემული აქვს აგათია სქოლასტიკოსს).

ფრონტის ხაზი, ჩანს, გადიოდა შავი ზღვის სანაპიროს პარალელურად, როგორც აგათიას მონათხრობიდან ჩანს.

კერძოდ, მერმეროემ სპარსელთა ჯარით ორჯერ შეუტია არქეოპოლისს და უკუქცეულ იქნა მუხირისსა და კოტაისის ციხეში. მაშასადამე, არქეოპოლისი ბერძნებისაა, მუხირისი და კოტაისის ციხე – სპარსელების, ეს პუნქტები ერთმანეთთან ახლოა, შემდეგ მერმეროემ გადაწყვიტა ბერძნების ხელში მყოფი სოფ. ტელეფისის ციხის ძნელსავალი აღგილების გავლით მიეღწია მდ. ფასისამდე. ტელეფისის ერთ მხარეს მიუდგომელი ციცაბოა, მეორე მხარეს კი ჭაობებია. მერმეროე მოულოდნელად მიადგა ტელეფისს, რომელიც ბერძნებმა მიატოვეს. ტელეფისიდან ზღვის მიმართულებით 7 სტადიონის მანძილზე იყო სოფელი ოლღარია, ბერძნულად „ქიტროპოლია“ (ქოთნების სავაჭრო), იმავე გზაზე მდებარეობს პუნქტი „ნესოსი“ (ნესოსი სულ 5 ფარსანგით არის დაშორებული ტელეფისს. იბერების და ლაზების ფარსანგი უდრიდა 21 სტადიონს) (გეორგიკა, III, 1936, გვ. 37).

„ნესოსი 150 სტადიონითაა დაშორებული ტელეფისს. ნესოსი გარშემორტყმულია მდინარეთა მორეკებით. ფასისი და დოკონოსი ცალ-ცალკე ჩამომდინარეობენ კავკასიის მთებიდან. აქ კი უახლოვდებიან ერთმანეთს“ (გეორგიკა, III, გვ. 38).

თუ 1 სტადიონს დაახლოებით 178 მეტრად ჩავთვლით, სოფელი ნესოსი ტელეფისიდან დაშორებული ყოფილა (150X178) დაახლოებით 26,7 კმ-ით. ამდენითვეა დაახლოებული ქ. ფასისიდანაც, ე.ი. ეს ქალაქები ერთმანეთთან ახლოს იყო.

სოფ. ნესოსთან ეს ორი მდინარე ბერძნებს ერთმანეთისთვის შეუერთებიათ არხით. იქვე, მახლობლად, უერთდებოდა კიდევ ერთმანეთს ბუნებრივად ეს ორი ნაკადი – ჩემი აზრით, აჭარისწყალი (დოკონისი) და ჭოროხი (ფასისი). წერს კიდევ აგათია, „თავისთავად ერთიან და ბოლოს ერთმანეთს შეერევიან“ (იქვე, გვ. 38).

მერმეროემ მდ. ფასისზე თავისუფლად გადაიყვანა თავისი ჯარი (ე.ი. მდინარე ვიწროა, არაა ისე განიერი აქ, ზღვიდან დაახლოებით 27 კმ-ის დაშორებით, ხოლო

რიონი ზღვიდან 27 კმ დაშორებით ძალზე განიერია). მან ხიდი გადო – ფიცრებით და ტივებით (გვ. 39).

სახოგადოდ, ჯარის, და განსაკუთრებით კი დიდი ჯარის ხიდზე გადასვლა, სახიფათო იყო, სწორედ ამ დროს ესხმოდა მას მოწინააღმდეგე. მითუმეტეს, რომ ხიდი სახელდახელო იყო – ტივებით და ფიცრებით გადებული, ამიტომაც მერმეროეს საგანგებოდ დაუცავს თავისი ჯარი, როგორც ჩანს, იქვე მდგომი ციხის – ონოგურისის მეციხოვნეთა მეშვეობით. აგათია წერს: „თავისუფლად გადაიყვანა მთელი ჯარი, რომ არავის აღმოუჩენია დაბრკოლება“ (გეორგიკა, III, გვ. 40). და იქვე განაგრძობს თხრობას ონოგურისის ციხის შესახებ. ონოგურისი ყოფილა, თითქმის, ერთი ნაწილი არქეოპოლისის გარეუბნისა, ასე რომ, არქეოპოლისი ბერძნების ხელში მყოფი და ონოგურისი სპარსელებისა, ახლო იყვნენ აღნიშნულ სახელდახელო ხიდთან. 554 წელს ბიზანტიელებმა შეუტყეს ონოგურისს (გეორგიკა, III, გვ. 52).

მაღლე ბერძნებმა შეიტყვეს, რომ იბერიიდან მოდიოდა მერმეროეს შემცველი სპარსელი სარდალი ნახორაგანი. ჩანს, ისინი ფაზისის ანუ ჭოროხის ხეობაში შევიდნენ არტაანიდან (ე.ი. იბერიიდან) ართვინის გავლით.

ონოგურისის ციხესთან ბერძნები დამარცხდნენ, უკუიქცნენ და ბევრი დაიღუპა მდ. კათარისწყლის ხიდის გადასვლის დროს. აგათია წერს – „ორმოცდაათი ათასი კარგი მებრძოლი გაექცა სამი ათას სპარსელს“ (გვ. 62), მიაჩნია, რომ ეს იყო ღვთის რისხვა ლაზთა მეფის მოკვლის გამო.

ნახორაგანმა წაიყვანა 60.000 სპარსი ჯარისკაცი ბიზანტიელების მიერ დაკავებული ნესოსის ასაღებად (ჭოროხ-აჭარისწყლის შესართავთან). აქ იდგნენ ბერძენთა სარდლები დაქირავებული ჰუნი საბირების ტომის მეომრებით, იქვე ახლოს არქეოპოლისის დაბლობების მახლობლად იყო მათი ძირითადი ბანაკები – ასე ჩანს აგათიას მონათხრობიდან (გეორგიკა, III, გვ. 91). აქ აპირებდნენ გავლას სპარსელები. მაღლე ერთმანეთის პირისპირ შეხვდნენ სპარსელი და რომაელი სპასალარები – არა ომის ველზე, არამედ თავდაპირველად მოსალაპარაკებლად, ნახორაგანმა მარტინეს შესთავაზა – „დატოვე ეს ადგილები და გადადი შენი ჯარითურთ ტრაპეზუნტში, პონტოს ქალაქში“ (იქვე, გვ. 96). აქედან ჩანს, რომ ამ ადგილების ახლო პონტოს პროვინციაა. ეს ნიშნავს, რომ ომი იყო პონტოს მეზობლად ერგე-ლიგანში, კლარჯეთის ბოლოს და არა რიონის პირას.

მოლაპარაკებების ჩაშლის შემდეგ ნახორაგანმა ჯარი წაიყვანა ქ. ფასისისკენ – ნესოსიდან 26-27 კმ. მანძილზე.

აგათიას სიტყვით, მდ. ფასისი ძალზე ახლოს ჩამოუდის ქალაქს და ქალაქთან ერთვის ზღვას. „ნესოსს სულ დიდი ექვსი ფარსანგით არის დაშორებული“ (გეორგიკა, III, გვ. 97). „მდინარე ჩრდილოეთის მხრიდან ჩამოუდის ქალაქს“ (იქვე, გვ. 98). მტერი მას სამხრეთიდან უნდა მიდგომოდა, რისთვისაც მდინარე გადაკვეთეს. ქ. ფასისთან ახლოს სამხრეთით იყო „ქრისტიანთა შორის განთქმული ტაძარი“ (გეორგიკა, III, გვ. 113). აქ ილოცა ბერძენთა ჯარის მეთაურმა და მტერი საოცრად დაამარცხა.

სპარსელები უკან მუხირისში დაბრუნდნენ. ბიზანტიელებმა სპარსელთა ხელში მყოფი ქ. როდოპოლისი აიღეს. კოტაისი სპარსელებს დარჩათ. ამით ამთავრებს აგათია თავის თხრობას, რომლიდანაც ჩანს, რომ აღნიშნული ქალაქები ახლოს იყვნენ ერთმანეთთან და ერთიან ურბანისტულ სივრცეს ქმნიდნენ. ამ არეალს, ამჟამად, ძირითადად ჩაქვი-ხელვაჩაურის რაიონი მოიცავს.

სვანეთის საკითხი 562 წლის „ორმოცდაათწლიანი ზავის“ შემდეგ

562 წელს დაიდო ე.წ. ორმოცდაათწლიანი ზავი, სადაც სადავო იყო სვანეთის საკითხი.

საერთოდ, სვანეთი, ბერძენი ავტორების ცნობებით, იყო მნიშვნელოვანი ქვეყანა, რომლისთვისაც ორი იმპერია ერთმანეთს საუკუნის მანძილზე ედავებოდა. თანამედროვე ისტორიკოსთა შრომებში სვანეთის ქვეყანა თითქმის არ ჩანს, მაშინ, როცა მას უნდა სჭეროდა საქართველოს ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

სად იყო სვანეთი? ცხადია, თანამედროვე ორი მთიანი რაიონი კი არ იყო ის, არამედ დასავლეთ საქართველოს ძალზე დიდი და მნიშვნელოვანი ნაწილი VI საუკუნისთვის.

მდინარე დოკონისი

რადგან პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილი სკანდა და სარაპანა, როგორც აღვნიშნეთ, აღმოჩნდა ჭოროხის ანუ ფასისის ხეობაში, აქვე, ამავე ხეობაში უნდა ვეძიოთ პროკოფის, აგათია სქოლასტიკოსისა და სხვათა მიერ დასახელებული პუნქტები და პატარა მდინარეები.

ერთი ასეთი პუნქტი ყოფილა „ნესოსი“, რომელიც მდებარეობდა მდ. ჭოროხისა და მდ. დოკონისის შესართავში, და რომელიც დაშორებული იყო ზღვისპირა ქალაქ ფასისიდან 25-27 კმ-ით (5 ფარსანგით).

რუკას თუ დავხედავთ, ასეთი ადგილი შეიძლება მხოლოდ იყოს ჭოროხისა და მდ. აჭარისწყლის ანდა იქვე გამდინარე მდ. მაჭახლისწყლისა და მდ. ჭოროხის შესართავი, რომელნიც დაახლოებით აღნიშნული მანძილით არიან დაშორებულნი ჭოროხის შესართავში მდებარე ქალაქთან. 25-27 კმ. თითქოსდა, უფრო მიუთითებდა ჭოროხ-მაჭახლისწყლის შესართავს, იქ ახლა სოფ. კირნათი მდებარეობს, მაგრამ, როგორც ითქვა, მოულოდნელი სიხარულის მომგვრელი იყო პირადად ჩემთვის აღმოჩენა, რომ სახელი „დოკონისი“ ამჟამადაც ცოცხალია, კერძოდ, აჭარისწყლის სათავეში ამჟამადაც მდებარეობს სოფელი – „დიოკონისი“, ამიტომაც ვფიქრობ, წარსულში ამ მდინარეს დიოკონისი ანუ დიოკონისა ერქვა (იხ. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის ტომი „საქ. სსრ“-ს რუკა, გვ. 25). მაშასადამე, აგათია სქოლასტიკოსის მიერ ნახსენები მდინარე დოკონისი არის მდ. აჭარისწყალი. რადგანაც, როგორც აღვნიშნეთ, ამჟამადაც, ამ მდინარის სათავეში არის სოფელი „დიოკონისი“ და ამ სოფლის სახელის მიხედვით, შესაძლოა მთელ მდინარეს ერქვა „დოკონისი“. თვითონ აჭარისწყალი საქართველოს მდინარეთა შორის, შეიძლება ითქვას, გამონაკლისია იმით, რომ მასზე გადებულია მრავალი თაღოვანი ხიდი. კერძოდ, მასზე და მიმდებარე მდინარეებზე გადებულია ძველი ერთთაღიანი ქვის ხიდები, სოფ. საფუტკრეთთან, კოკოლათთან, ქედაში, დანდალოში, ბუთერულში და სხვ. (იხ. ქსე „საქ. სსრ“, 1981, გვ. 333). იმავე რეგიონში, თანამედროვე აჭარაში, მდ. ჭოროხიდან რამდენიმე ათეულ კილომეტრში (ქობულეთის რაიონის ტერიტორიაზე) არის „დიდი კოლხური ნაქალაქარი“ დათარიღებული ძვ.წ. IV-III სს-ით. (იქვე, გვ. 333). ამავე რეგიონში მრავალი თავდაცვითი ნაგებობა (ციხე-სიმაგრეები), რომლებზეც არის ადრინდელი (IV-VI სს) სამშენებლო ფენები. მიკვლეულია ძველი კოლხური (ძვ.წ. II ათასწ.) ნამოსახლარები (ჩოლოქის შესართავთან, ბათუმთან), რკინის სადნობი სახელოსნოები (ლეღვა, ჯიხნჯირი და სხვ.) (იქვე, გვ. 333). თითქმის ამავე რეგიონშია მდ. აჭარისწყლის სათავესთან ახლოს მდინარეები „გუბაზოული“ და მისი შენაკადი „ყვირილისწყალი“ (სუფსას ერთვიან). გუბაზოულის სახელი გვაგონებს გუბაზ მეფის სახელს, ყვირილისწყალი კი – მის ბერძნულ, როგორც ამბობენ „თარგმანს“ – ბოასი, თუმცა ამ სახელის მქონე საქართველოში მრავალი მდინარე იყო, მათ შორის შავშეთშიც, ე.ი. ჭოროხის ხეობაში.

მენანდრე პროტექტორი (VII ს.) ლაზიკის (სვანეთის) შესახებ

სვანეთის გამო გაღიზიანებული ბიზანტიის იმპერატორი

მენანდრე პროტექტორი აღწერს, თუ სვანეთის საკითხის მოუგვარებლობით როგორ უკიდურესად იყო გაღიზიანებული ბიზანტიის იმპერატორი, თუ როგორ უდიერად და უკადრისად ექცეოდა კონსტანტინოპოლში სვანეთის საკითხის გამო ჩამოსულ ელჩს (გეორგიკა, III, გვ. 233). ერთი სიტყვით, სვანეთის საკითხი აღნიშნულ წლებში ვერ გადაწყდა. შემდგომ მაღევე სპარსელებმა აღმოსავლეთ საქართველოზეც დაკარგეს თავიანთი გავლენა, საფიქრებელია, რომ ამით ხელგახსნილმა ბიზანტიელებმა ისარგებლეს მოვლენით, შეიჭრნენ დასავლეთ საქართველოში, სპარსთა მომხრეობისთვის სასტიკად დასაჯეს იქაური ტომების ხელმძღვანელები, შესაძლოა აყარეს კიდევ თავიანთი საცხოვრებელი ძირითადი ადგილიდან და გადაასახლეს სპარსეთ-ბიზანტიის საზღვრიდან უფრო მოშორებით, თანამედროვე სვანეთსა და აფხაზეთში.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, რადგანაც სვანები და ყველა სხვა ადგილობრივი ტომი ქრისტიანი იყო, მათი ძირითადი და საუკუნო მომხრე ბიზანტიელები იყვნენ, ხოლო სპარსელები კი მტრები, ამიტომაც მაღევე, როცა სამხრეთ კავკასიაში დიდი აჯანყება მოხდა სპარსელთა წინააღმდეგ, ისინიც სპარსელთა წინააღმდეგ ამხედრდნენ.

ისტორიკოს თეოფანე ბიზანტიელის სიტყვით, 571 წლის აჯანყების დროს „არმენიელები ჩამოშორდნენ სპარსელებს და რომაელებს მიემხრნენ, დატოვეს ქალაქი დვინი, სადაც ცხოვრობდნენ, რომაელთა მიწა-წყალზე გადავიდნენ... სპარსელებს მაშინვე გადაუდგნენ იბერიელებიც და მიემხრნენ რომაელებს (572 წელი)... არმენიელების მხარეზე იბრძოდნენ კოლხები, აბაზგები და ალანთა მეფე საროე“ (იქვე, გვ. 258).

აღნიშნული აბაზგები შეიძლება იყოს ის ეგრისულ-სვანური ტომი აბაშგები, რომლებიც იქამდე (560 წლებამდე) მ. ქურდიანის კვლევიტ, რიონის სანაპიროზე აბაშეთში (აბაშა, აბაშები) ცხოვრობდნენ.

სპარსელების ლაშქრობა სვანეთში

იმის შემდგომ, რაც ბიზანტიელებმა თავიანთი ძალაუფლება აღიდგინეს დასავლეთ საქართველოში და სვანები თავიანთ ბუნებრივი, ანუ სარწმუნოებრივი მოკავშირის /ბიზანტიის/ მხარეზე მტკიცედ დადგნენ, სპარსელებმა გადაწყვიტეს ელაშქრათ სვანეთში.

ხალხთა და ტომთა ზედა ფენის გადასახლება სპარსელთა და ბიზანტიელთა მიერ

„კეისარი მზად იყო დაეთმო სპარსელებისთვის პერსარმენია და იბერია, ვინაიდან კარგად იცოდა, რომ სპარსელები არავითარ შემთხვევაში არ დათმობდნენ ამ ქვეყანას... ზავს განამტკიცებდა მხოლოდ იმ პირობით, თუ მსურველ პერსარმენიელებს და იბერებს ნება ექნებოდათ დაეტოვებინათ თავიანთი მიწა-წყალი და წასულიყვნენ რომაელთა ქვეყანაში“ (გეორგიკა, III, გვ. 245).

სპარსელებმა სრული თანხმობა განაცხადეს ასეთ პირობაზე, მათ რჩებოდათ იბერიის მიწა-წყალი, შაჰი კი „ნებას აძლევდა, რომ იქაური მცხოვრებნი წასულიყვნენ სადაც უნდოდათ“ (იქვე, გვ. 246).

მაგრამ სინამდვილეში ხალხის გარეშე მიწა-წყალი მისთვის მომგებიანი არ იქნებოდა, მას იმედი ჰქონდა, რომ იბერიელები სამშობლოს სიყვარულის გამო არ მიატოვებდნენ თავიანთ ქვეყანას, და სპარსელთა ხელისუფლებას მხოლოდ ზედა ფენა გაეცლებოდა – „იმან იცოდა, რომ გარდა მცირეოდენი მმართველი პირებისა, რომელნიც აჯანყებას მეთაურობდნენ, არც ერთი პერსარმენიელი და იბერი არ წავიდოდა უცხო ქვეყანაში

სამშობლოს სიყვარულის გამო, რომელიც ადამიანებში ბუნებით არის ჩანერგილი და გამჭვდარი“ (გეორგიკა, III, გვ. 246).

მსგავსადვე, უნდა ვიფიქროთ, რომ სვანების აჯანყების დამარცხების შემდეგ ბიზანტიელებმა თავიანთ უშუალო ხელდებულ ტერიტორიაზე მდ. ეგრისწყლის იქით (შემდეგდროინდელ აფხაზეთში) გადაასახლეს აბაშეების (აბაზგების), აფსილებისა და სვანეთის არა მთელი მოსახლეობა დასავლეთ საქართველოს ბარიდან, არამედ მისი აჯანყებული ზედა ფენა, ხოლო მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი ადგილზე დარჩა. ამ აბაშ-აბაზგების მმართველი აფხაზეთში უკვე „ბერძენთა ერისთავად“ იქცა. მეფეების მირისა და არჩილის აფხაზეთში შესვლის დროს არ ჩანან ეგრისისა და სვანეთის ერისთავები – მათი მემკვიდრე უნდა ყოფილიყო „აფხაზთა ერისთავი ლეონი“ – ქართული კულტურისა და ქართული სახელმწიფოებრიობის ამაღორძინებელი დინასტიის მეთაური, რომელიც სავსებით მიიღო დასავლეთ საქართველოს ხალხმა თანამეცობის გამო.

თეოფილაქტე სიმოკატა (VII ს.) ლაზიკის შესახებ

VII საუკუნის ისტორიკოსი თეოფილაქტე სიმოკატა მიიჩნევს, რომ სვანეთის ირგვლივ მიმდინარე ამბები იყო ბიზანტიის ისტორიის დიდი ნაკვეთი, მისი მონათხრობიდან ჩანს, თუ რა პირველხარისხოვან მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ბიზანტიაში სვანეთის საკითხის მოგვარებას.

რომაელების ქმედებანი სვანეთის გარშემო

თეოფილაქტე სიმოკატა წერს: „ისტორიის მინდვრის ყვაველებში ჩაუუქსოვოთ ისიც, რაც რომაელებმა სვანეთის გარშემო მოიმოქმედეს. მხატვრებიც ხომ მნიშვნელოვანსა და დიდ ნაკვეთებს რომ შემოხაზავენ, მანამდე არ უშვებენ ხელს ყალბს, სანამ მთელის უმცირეს ნაკვეთებსაც კი არ გადაიღებენ სურათებზე“ (გეორგიკა, IV, ნაკვეთი I, გვ. 21).

ბარამი სვანეთში

თეოფილაქტე წერს, რომ დაახლოებით 589-590 წელს სპარსეთის მეფეს ჰორმისდას სვანეთის წინააღმდეგ გაუგზავნია თავისი სარდალი ბარამი. ამ დროს სპარსეთი გაძლიერებული ყოფილა იმდენად, რომ ჰუნებიც კი დაუხარკიათ.

ამის შემდგომ სპარსელებს მოუცლიათ და მათ მეფეს „სვანეთის წინააღმდეგ აღუმართავეს მახვილი“ (იქვე, გვ. 30).

სპარსი სარდალი ბარამი არაქსზე

სპარსელ სარდალს ბარამს სვანეთში ხელში უგდია დიდძალი ნადავლი, გაუგზავნია ის სპარსეთში, თვითონ კი არაქსზე დაბანაკებულია. იქამდე მას ომი ჰქონია კოლხეთში. „ბარამმა ომი კოლხიდის წინააღმდეგ გადაიტანა“ (იქვე, გვ. 22).

როგორც ვთქვით, ამის შემდგომ მან შეუტია სვანეთს, ხელში ჩაუგდია სიმდიდრე და გაუგზავნია ის ბაბილონიაში (ანუ სპარსეთში) – „სახელგანთქმული ბარამი სვანებს მიმართავს და ხელთ იგდებს რა დიდძალ ნადავლს, გზავნის მას ბაბილონიაში და დაიბანაკებს მდინარე არაქსზე, რომელსაც ბარბაროსები ერასს უწოდებენ“ (გეორგიკა, IV, გვ. 123).

როგორ მოხდა ბარამი სვანეთიდან არაქსზე ასე სწრაფად?

ამ კითხვას სვამს მრავალი მეცნიერი.

საქმე ისაა, რომ სვანეთს უცხოელები უწოდებდნენ მთელ დასავლეთ საქართველოს. ხოლო კოლხეთი ეწოდებოდა ჭოროხის ხეობას, ისტორიულ კლარჯეთს.

სვანეთში, ანუ დასავლეთ საქართველოში გამარჯვებულ სპარსელ სარდალს გაუვლია ჭოროხის ხეობა, ანუ კოლხეთი და შემდეგდროინდელი არტან-არტანუჯის გზით სწრაფად გადასულა იქვე მახლობლად გამდინარე არაქსის ხეობაში. „და დაიბანაკა მდინარე არაქსზე“.

ეს რომ ნამდვილად ასე იყო, ჩანს იმავე თეოფილაქტე სიმოკატას მონათხრობიდან, როცა სვანეთში სპარსი სარდალის ბარამის ლაშქრობისა და მისი კოლხეთის გზით არაქსის ხეობაში გადასვლის შესახებ შეიტყო, ბიზანტიის იმპერატორმა უკან დააღვენა ბიზანტიელი სტრატეგოსი რომანოზი, ის, ჩანს აღნიშნული არტანუჯ-არტანის გზით, ანუ კოლხეთის გავლით გადასულა არაქსის ხეობის იმ ნაკვეთში, სადაც აღბანელები ცხოვრობდნენ.

სტრატეგოსი რომანოზი ლაზიკეში და მისი ბანაკი აღბანიაში

თეოფილაქტე აგრძელებს: „ხოლო ავტოკრატორმა ე.ი. (მავრიკემ) რომ გაიგო ეს ამბები, რომანოზი დანიშნა ომის ხელმძღვანელად. ეს სტრატეგიოსი კოლხიდაში რომ მივიდა, რომელსაც მდაბიურმა ენამ ლაზიკე დაარქვა და შეუთანხმდა იქაურ მმართველებს, დაიძრა იქიდან და დაბანაკდა თვით ალბანიის წინააღმდეგ“ (იქვე, გვ. 23). მართლაც, ეს ორი ჯარი ერთმანეთს შეხვდა ალბანიის დაბლობში, არაქსის პირას (გეორგიკა IV, 126).

ზემოთ აღწერილიდან ჩანს, რომ, სვანეთი იყო დასავლეთ საქართველო. აქ გამარჯვებული სპარსელი სარდალი დასავლეთ საქართველოს გზითვე შევიდა ჭოროხის ხეობაში, გადალახა არსიანის ქედი და მიაღწა არაქსის ნაპირს. მას უკან დაეღვენა კოლხეთის, ანუ ჭოროხისვე გზით რომაელი სარდალი, შეებრძოლა არაქსის ნაპირას, ალბანიის დაბლობზე და დაამარცხა სპარსი სარდალი. ასე მოგვითხრობს თეოფილაქტე სიმოკატა.

კოლხიდა, ანუ ლაზიკა რომ ყოფილიყო მთელი დასავლეთი საქართველო, ხოლო სვანეთი მის ამჟამინდელ ფარგლებში მყოფი ჩრდილო-დასავლეთის ერთი ნაწილი, ბუნებრივია, ასეთი ადგილმდებარეობის შემთხვევაში სვანეთთან არაქსის ხეობისა და ალბანიის დაკავშირება შეუძლებელი იქნებოდა. რა საერთო შეიძლება ჰქონდეს მესტიისა და ლენტეხის რაიონებს მდინარე არაქსთან და ისტორიულ ალბანეთთან? ამ საკითხის გარკვევას ცდილობდა ს. ყაუხჩიშვილი. მან წამოაყენა მრავალი თეორია და ფიქრობდა, რომ შესაძლოა თეოფანეს ქრონოგრაფის გადამწერს, შეცდომა მოუვიდა და დედანში ეწერა არა სვანეთი და ალბანეთი, არამედ სხვა სახელები (გეორგიკა, IV, I, 34, შენიშვნა).

თეოფანე ჟამთააღმწერელი (VIII ს.) ლაზიკის შესახებ

იმავე ამბავს აღწერს, სხვა, VIII საუკუნის ბიზანტიელი მწერალი, თეოფანე ჟამთააღმწერელი.

მეფე ჰორმისდის სარდალი ბარამი სვანეთის წინააღმდეგ

თეოფანე ჟამთააღმწერელი წერს: „სპარსელთა მეფე ჰორმისდამ სარდლად ბარამი დანიშნა და დიდძალი ჯარით სვანეთის წინააღმდეგ გაგზავნა. ბარამი მოულოდნელად დაეცა სვანეთს... ბარამმა ამ ომში დიდი სახელი მოიხვეჭა. მდინარე არაქსზე დაბანაკდა. მავრიკიმ რომ ეს გაიგო, რომანოზი დანიშნა სტრატეგოსად და სვანეთში გაგზავნა ჯარით. რომანოზი მივიდა ლაზეთში და მდინარე ფაზისზე ალბანიის წინააღმდეგ, დაბანაკდა“ (გეორგიკა, IV, I, 88).

მართლაც, თუ ლაზიკად ვიგულისხმებთ მთელ დასავლეთ საქართველოს, მდინარე ფაზისად კი მდინარე რიონს, აქ მისული სარდალი რომანოზი როგორ უნდა „დაბანაკებულიყო ალბანიის წინააღმდეგ“? ეს შეუძლებელია. მდინარე რიონსა და ალბანიას შორის სხვა უამრავი ქვეყანა არის გადაჭიმული, მაგრამ თუ მდინარე ფაზისი ჭოროხია, ჭოროხთან ალბანია გაცილებით ახლოა გეოგრაფიულადაც და არაქსის ხეობაც ახლოა არსიანის ქედთან, ამიტომაც აქ დაბანაკებული რომანოზი ახლოს იქნებოდა ალბანეთთან.

560-იან წლებში, იქამდე სპარსელთა მომხრე სვანები დასაჯეს ბიზანტიელებმა, ერთი მათი ნაწილი კი მოქრთამეს.

მათ ისევე, როგორც სხვა კავკასიურ ტომებს, გადასცეს ძალზე დიდი თანხა, მაგალითად, იქამდე მისიმიანთა ტომისა და სხვა კავკასიური ტომის მოსასყიდად მისიმიანეთში ბიზანტიელებს შეუტანიათ სტრატეგოს სოტერიქეს ხელით 28800 ხალასი ოქროს ნომიზმა (გეორგიკა, III, გვ. 174).

ჩანს, სვანეთის საკითხის საბოლოოდ გადასაჭრელად ბიზანტიელებმა გამოიყენეს არა მხოლოდ სამხედრო ძალა, არამედ ოქროც.

როცა სვანები განუდგნენ სპარსელებს, მათ დასასჯელად სვანეთში შეჭრილა, როგორც აღვნიშნეთ, სპარსი სარდალი, ხელთ უგდია, ალბათ, აღნიშნული სიმდიდრე და რადგანაც სვანეთში არ დაედგომებოდა, უკანვე დაბრუნებულა.

სვანეთში სპარსელების შეჭრის ცნობის გაგებისთანავე ბიზანტიის იმპერატორს სვანეთში სპარსელთა წინააღმდეგ გაუგზავნია თავისი სარდალი. ამ უკანასკნელს კი შეუტყვია, რომ ჭოროხის, ანუ კოლხეთის გზით არაქსის ხეობაში გადასული იყო სპარსული ჯარი და, შესაბამისად, ლაზიკაში, ანუ ჭოროხის ხეობაში შესული არმია უკან გაედევნა სპარსელებს და არსიანის გადალახვის შემდეგ არაქსის ხეობასთან ალბანიის დაბლობზე დაბანაკდა მტრის პირისპირ.

ამ ამბის ახსნა, კიდევ ერთხელ ვიტყვით, მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება, თუ სვანეთად დასავლეთ საქართველოს ჩავთვლით, ხოლო ლაზიკად – ჭოროხის ხეობას.

წარუმატებელი ექსპედიცია სვანეთში, რომელსაც შეეწირა სპარსეთის სამეფო დინასტია

ნამდვილად სვანეთზე რომ არის საუბარი, იქიდანაც ჩანს, რომ საქმე შეეხებოდა სპარსელ სარდალ ბარამს, ქართულ წყაროებში ბარამ ჩუბინად ცნობილს, რომელიც არაქსის პირას აღნიშნული ომის შემდგომ აუჯანყდა სპარსეთის შაჰს და ჩამოაგდო ტახტიდან, რასაც შემდგომ უდიდესი ძვრები მოჰყვა სპარსეთ-ბიზანტიის ურთიერთობებში. როგორც ვთქვით, სვანეთის ექსპედიციიდან უკან დაბრუნებული ბარამი

დაბანაკდა არაქსის ხეობაში, მას წამოეწია ბიზანტიელი სარდალი და სასტიკად დაამარცხა, ანუ საბოლოო სურათი ასე დაიხატა – სპარსული ჯარი დამარცხდა სვანური ექსპედიციის გამო, ეს ამბავი ასევე უცნობებიათ სპარსეთის მეფისათვის. ბარამს მთელ ჯარში გაუვრცელებია ცრუ ცნობა, „თითქოს მეფე ჯავრობდა სპარსელთა ჯარზე და ყველას სიკვდილით ემუქრებოდა იმ დამარცხებათა გამო, რომლებიც შეემთხვათ მათ სვანეთში“ (გეორგიკა, IV, 1, 33).

სიკვდილის შიშით შეძრწუნებული სპარსული ჯარი ბარამის მეთაურობით აუჯანყდა სპარსელთა მეფეს და ჩამოაგდეს ტახტიდან. „ასე წაერთვა ხოსროს სამეფო ძალაუფლება“ – წერს თეოფილაქტე (იქვე, გვ. 35). ანუ წარუმატებელ სვანურ ექსპედიციას შეეწირა სპარსეთის სამეფო დინასტია. ამიტომაც სვანეთში აღნიშნული ლაშქრობა-ექსპედიცია დიდი და გამორჩეული მოვლენა იყო. ამ მოვლენის შემდგომ სრულებით სხვაგვარად წარიმართა სპარსეთ-ბიზანტიის ურთიერთობები, ამიტომაც შეუძლებელია ამ მოვლენათა ეპიცენტრის – სვანეთის სახელი შემლოდათ ან ავტორ ისტორიკოსებს ან მათი შრომების გადამწერებს.

ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი (VIII ს) ლაზიკის შესახებ

ქართული ტომები დიდ სებასტოპოლისში, აფსარის ციხესთან, ჰისოს ნავსადგურთან და მდინარე ფაზისთან

ქართული ტომები განფენილნი იყვნენ და ცხოვრობდნენ არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში, არამედ ვრცლად უფრო სამხრეთითაც და მათ საკუთარი კერძობითი სახელებითაც იხსენიებენ, მაგრამ ზოგადად ისინი მაინც ერთი სახელით – იბერებად იხსენიებოდნენ და მათ აღნიშნულ მიწა-წყალსაც ძირითადად იბერია ეწოდებოდა.

VIII საუკუნის ავტორმა ეპიფანე კონსტანტინოპოლელმა, კრიტიკულად მიმოიხილა თავისი წყაროები და ფეხითაც მოიარა ის ადგილები, სადაც ანდრია მოციქული მოღვაწეობდა. აქ, ყველგან, იბერები ცხოვრობდნენ.

ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი წერს: „დიდ სებასტოპოლისში, აფსარის ციხესთან, ჰისოს ნავსადგურთან და მდინარე ფაზისთან მოსახლეობდნენ იბერიელები, სუსები, ფუსტელები და ალანები“ (გეორგიკა, IV, I, 57).

მისი აზრით, ტრაპეზუნტი არის ლაზიკის ქალაქი, ხოლო ტრაპეზუნტის ზემოთ მდებარე ქვეყანა კი უკვე იბერიაა.

ანდრია მოციქულმა განანათლა ტრაპეზუნტი ლაზიკაში, იბერია და ზღვის პირას მცხოვრებნი

წმიდა ანდრია მოციქული „ამისოდან წამოსვლის შემდეგ მივიდა ტრაპეზუნტში, ლაზიკის ქალაქში, იქიდან ის წავიდა იბერიაში, მას შემდეგ, რაც მან ზღვის პირას მცხოვრებნი მრავალნი განანათლა, ის ჩავიდა იერუსალიმში“ (იქვე, გვ. 58).

ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი თავისი წმიდა ანდრიას ცხოვრების სხვა ადგილასაც, ერთად ახსენებს იბერიასა და ფაზისს, ისინი ერთ რეგიონში არიან. „მოიარეს ქალაქები, იქადაგეს და სასწაულები მოახდინეს და ჩავიდნენ იბერიაში, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ სუსანიაში“ (იქვე, გვ. 58).

სუსანია (ს. ყაუხჩიშვილის მიხედვით კი – სუანია) ქართული წყაროების მიხედვით, აჭარის მთიანეთსა და ოძრხე-სამცხეში იყო, სადაც ანდრიამ იქადაგა ტრაპიზონიდან მდინარე ჭოროხის გადმოკვეთის შემდეგ.

ქართული წყაროები სადღაც აქ აღნიშნავენ პუნქტ სოსანიგეთის არსებობას. თუ ასეთი მოსაზრება მისაღებია, ისტორიული სვანეთის ერთი ნაწილი, ჩანს, მოიცავდა ჭოროხის შესართავის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე მთიან მხარეებსაც. ბერძნული წყაროებიც, თითქოსდა, ამის შესახებ მიუთითებს.

იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ შემდგომი თაობები ჭეშმარიტებას უკეთ დაადგენენ.

იმპერატორი იუსტინიანე (VI ს.) ლაზიკის შესახებ

(გეორგია, 2, გვ. 35)

ნოველები

იუსტინიანე – ჰელენოპონტოს, პონტოს და ლაზიკის ქალაქებისა და ციხე-სიმაგრეების შესახებ

იუსტინიანეს მმართველობის პირველ წლებში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ბიზანტიას გააჩნდა ორი ადმინისტრაციული ერთეული:

ორი პონტო:

1. ჰელენოპონტო
2. პოლემონის პონტო

ჰელენოპონტოს ქალაქები იყო (იმპერატორისავე სიტყვით რვა ქალაქი):

1. ამასია
2. იბორა
3. ევქაიტა
4. ზელა
5. ანტრაპა
6. სინოპე
7. ამისსე
8. ლეონტოპოლისი

პოლემონის პონტოს ქალაქები იყო (იმპერატორისავე სიტყვით ხუთი ქალაქი):

1. ნეოკესარია
2. კომანა
3. ტრაპეზუნტი
4. კერასუნტი
5. პოლემონიონი

პოლემონის პონტოში შედიოდა ორი ციხე-სიმაგრე:

1. პიტიუნტი
2. სებასტოპოლისი

ამათ „შემდეგ მდებარეობს ჩვენი ლაზიკე“ – წერდა იმპერატორი (გეორგია II, გვ. 33).

იუსტინიანე წერს – ამ პონტოების „შემდეგ მდებარეობს ჩვენი ლაზიკე, სადაც არის ქალაქი პეტრა“ (გეორგია, 2, გვ. 33).

მაშასადამე, ლაზიკე მდებარეობდა პონტოების იქეთ, კავკასიისაკენ, მისი (ე.ი. ლაზიკის) ქალაქია – პეტრა (ჭოროხთან) – „შემდეგ არქეოპოლისი და როდოპოლისი, უდიდესი და ძველი სიმაგრეები, აქვე შედის აგრეთვე ჩვენ მიერ სპარსელებისაგან უკან ჩამორთმეული სიმაგრეები სკანდისი, სარაპანისი, მურისი (მუხურისი?) და ლისისი და სხვა რამეც, რაც კი ლაზეთში შევიძინეთ (შემდეგ მოდის ჭანთა ქვეყანა, მხოლოდ ახლა, ჩვენი მეფობის დროს რომაელთა მიერ დაპყრობილი, მასაც აქვს უკვე ქალაქად ქცეული ადგილები, მომავალშიც ექნება სხვები), ამ ქვეყნის შემდეგ დამკვიდრებულნი არიან სხვა ტომები, სუანები, სკვიმნები, აფსილები, აბაზგები და სხვა, ჩვენი მეგობარი ტომები“... (გეორგია II, გვ. 35-37).

მაშასადამე, ლაზიკაში არ იყო ქალაქები, მაგრამ იყო დიდი და მცირე სიმაგრეები, ესენია:

1. პეტრა;
2. არქეოპოლისი;
3. როდოპოლისი;

4. სკანდისი;
5. სარაპანისი;
6. მურისი;
7. ლისისი.

იუსტინიანეს მიხედვით სამოქალაქო ცხოვრებით (VI საუკუნეში) ჭანეთი უფრო ყოფილა განვითარებული, ვიდრე ლაზიკა, ეს იქედან ჩანს, რომ მას უკვე ჰქონია ქალაქად ქცეული ადგილები, ე.ი. ქალაქები, მაგრამ, ლაზიკას იმ დროს ქალაქები არ ჰქონია, დიდი და მცირე სიმაგრეები კი ჰქონდა.

არქეოპოლისი და როდოპოლისი მდებარეობდნენ ჭოროხის ახლოს, მის მარჯვენა სანაპიროზე, სკანდა და სარაპანისი არსიანის ქედზე, იმ საერთაშორისო გზის პირზე რომელიც ზღვის პორტებს ჭოროხის ხეობის გავლით პერსარმენიასთან აკავშირებდა, მაშასადამე, ჭანთა ქვეყანა და სადავო ლაზიკე ერთმანეთის გვერდიგვერდ მდებარეობდნენ. ჭანთა ქვეყანა გუმუშხანე-სპერ-რიხეს რეგიონია და სადავო ლაზიკე მის გვერდით იყო განლაგებული. ამიტომაც ახსენებს იუსტინიანე ლაზიკას და ჭანეთს ერთმანეთის გვერდით, ისინი ორივენი ერთ გეოპოლიტიკურ მთლიანობას შეადგენდნენ.

მათ გვერდით მცხოვრებ სვანებს და სხვა ქართულ ტომებს (სკვიმებს, აფსილებს, აბაზგებს და სხვებს) იმპერატორი ბიზანტიელთა მეგობრად სახავდა ე.წ. ლაზიკის დიდი ომიანობის დაწყებამდე, მაგრამ შემდეგ ვითარება მკვეთრად შეიცვალა, მეგობრები მტრებად გადაიქცნენ VI ს. გარკვეულ პერიოდებში.

სადავო ლაზიკა არა მთელ დასვლეთ საქართველოს, არამედ უმეტესად ჭოროხის სანაპიროებს მოიცავდა, ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა – რამდენად შესაძლებელია ჭანეთ-ლაზიკის გვერდით ეცხოვრათ სვანებს, სკვიმებს, აფსილებს, აბაზგებს და სხვებს?

საქმე ისაა, რომ სვანები, რომელთაც სტრაბონის ცნობით „ასევე იბერებს უწოდებდნენ“, ძალზე დიდი ტომი იყო, დაახლოებით 200 ათასზე მეტი მეომარი მამაკაცისაგან შემდგარი, ამიტომაც მათი განსახლების ტერიტორია უფრო ვრცელი იყო, ვიდრე შემდეგ. ისინი სახლობდნენ არა მარტო დასავლეთ საქართველოს ბარის ნაწილსა და მთისწინეთში, არამედ „მესხების მთების მწვერვალებზეც“ ანუ არსიანისა და კარჩხალის მთიანეთში.

არსიანის ქედის ბოლო ემეზობლებოდა სპერს და ჭანეთს, ამასთანავე არსიანის ქედი ერთმანეთისაგან ყოფდა იბერიასა და ლაზიკას ანუ არტაანსა (იბერია) და ართვინ-არტანუჯის (ე.ი. ლაზიკის) მხარეებს. აქედან გამომდინარე სვანები ემეზობლებოდნენ ჭანეთსა და ლაზიკას აღმოსავლეთის მხრიდან, მაგრამ ისინი ლაზიკას ჩრდილოეთის მხრიდანაც ემეზობლებოდნენ.

გურიისა და მისი მიმდებარე კუთხეების მრავალი ტოპონიმი, ქართველ მეცნიერთა სიტყვით, სვანურია. რაც შეეხება აფსილებს, ისინი VI საუკუნის დასაწყისში ე.წ. ლაზიკის დიდი ომის დროს ცხოვრობდნენ მდ. სუფსას ხეობაში, მაშასადამე, უშუალოდ ემეზობლებოდნენ ლაზიკას ჩრდილო-დასავლეთის მხრიდან. აფსილთა ქართულენოვანი ტომი ისევე, როგორც მათი მეზობელი, დაბლობში მცხოვრები ასევე ქართულენოვანი ტომი აბაზგებისა ამ ომიანობის შემდეგ, უფრო ჩრდილოეთით – აფხაზეთშიც მოიხსენიება, სადაც მათ ხელსაყრელი მომენტის დადგომისთანავე – VIII ს-ის დასაწყისიდან ქართულენოვანი სახელმწიფო დაარსეს. ეს მათ ქართულენოვნებას ადასტურებს.

საფიქრებელია, რომ VI ს-ის დასაწყისში აფსილთა და აბაზგთა ტომები აღანებმა გამოაძევეს უფრო ჩრდილოეთში მდებარე თავიანთი საცხოვრისიდან (ომის დასაწყისში), რასაც აგათიას ცნობებიც მიუთითებს. საერთოდ კი, სახელი „აფშილი“ უნდა რქმეოდა არა კონკრეტულ ეთნიკურ ჯგუფს, არამედ ხალხის იმ ნაწილს, რომელიც ფშა-ნაკადულებითა და წყაროებით მდიდარ რეგიონში ცხოვრობდა, ამიტომაც გვაქვს

ქართული პროვინციები „ფშავი“ და „აფშილეთი“, (ანუ ფშებიან-წყაროებიანი კუთხე) მათ ხალხს „ფშაველები“ და „აფშილები“ ერქვა, გვაქვს გვარებიც აფშილავა და ფშაველიშვილი. ასევე აბაზგები მ. ქურდიანის კვლევით აბაშეთის ანუ რიონის ვაკის მცხოვრებთა სახელი უნდა ყოფილიყო. საერთოდ კი, „ბაშ“, „ფაშ“ სახელი ერქვა ვაკე-გაშლილ ადგილებს და მათ მკვიდრთ თავდაპირველად არ ჰქონდა ეთნიკური დატვირთვა (როგორც სლავებში „ტყის ხალხი“, „ჭაობის ხალხი“). არაქსის (ფაზისის) – მესხური ტომი იგივე სახელის მქონე „ბასიანელები“ (ფასიანელები).

ლაზიკის დიდმა ომიანობამ ან თავისი ძველი საცხოვრისიდან დაძრა ასევე შედარებით სამხრეთით მცხოვრები სვანური ტომები, ანდა მოხდა ამ „იბერიული ტომების“ სახელის ტრანსფორმაცია „გურულებად“, „მარგველებად“ და სხვა. შესაძლოა ისიც ვივარაუდოთ, რომ უცხოელები მარგველებს, გურულებსა და მათ მეზობლებს „სვანებს“ უწოდებდნენ.

ყველა ეს ტომი იუსტინიანეს ნოველების წერის დროს ჭოროხის სანაპიროებზე განფენილ ლაზიკას ემეზობლებოდნენ.

საფიქრებელია, ასევე, რომ ტომთა მმართველი სამხედრო ელიტა გადაადგილდა ქვეყნის მტრისაგან დაცულ უფრო ჩრდილო ნაწილში და, იქ დაეფუძნა კვლავ თავიანთ თანამეცემთა შორის.

ბიზანტიელები და სპარსელები უფრო მეტად ტომთა მმართველ ზეფა ფენას რომ დევნიდნენ, ეს ჩანს ბიზანტიურ წყაროებში.

ჩვენი კვლევით, უცხოური წყაროების „აფსილია“ მდებარეობდა დღევანდელ გურიის ზღვისპირა ტერიტორიაზე სუფსის რეგიონში. მდ. სუფსა – ამ კუთხის ცენტრალური დერძი უნდა ყოფილიყო. ამავე დროს, ქართული წყარო – ქართლის ცხოვრება – „აფშილეთს“ უწოდებს აფხაზეთის ერთ-ერთ ზღვისპირა რეგიონს ცხუმთან.

ამასთანავე, როგორც ითქვა, საქართველოს სხვა ერთ-ერთი რეგიონის სახელწოდება იმავე ეტიმოლოგიის იყო – „ფშავი“. ესეც მდინარისპირს ან წყალ-ფშანებით მდიდარ ადგილს უნდა მიუთითებდეს.

საერთოდ, „საერთო ქართველური ფუძე ენის დონისათვის აღდგენილია „ფს“ ძირი, რომელიც „სითხეს“ ან მასთან დაკავშირებულ ქმედებას აღნიშნავს“ (Климов Г. Этимологический словарь картвелских языков, Москва, 1964, с. 191).

„აფსილი“, „აფშილი“, „ფშავი“, ძირი „ფს“, რომელიც წყალს აღნიშნავს, უფლებას იძლევა გამოთქვას ვარაუდი, რომ ქართულ სამყაროში ყოველ წყლით მდიდარ, ზღვისპირა ან ფშანებიან ქვეყანას „აფსილი“, ან „აფშილი“ ერქვა, ამიტომაც „აფსილია“ სავალდებულო არაა იყოს „აფშილეთი“. ისინი სხვადასხვა რეგიონებში მდებარეობდნენ.

დასკვნა

(დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო იურისდიქცია IV-IX სს-ში)

აგათია აღწერს, თუ როგორ უმოწყალოდ გაანადგურეს ბიზანტიელმა ჯარისკაცებმა მისიმიელთა მთელი ქრისტიანული ტომი – ათეულათასობით მამაკაცი, ქალი და ბავშვი. ჯარისკაცები ბავშვებს ხიშტებიტაც ხოცავდნენ, თანამედროვე სიტყვით რომ ვთქვათ, ეს იყო ხალხის სრული გენოციდი, რადგანაც მთელი ტომი მთლიანად, მიზანმიმართულად განადგურდა. აგათია დაბეჯითებით წერს, რომ ეს ტომი ქრისტიანული იყო, ამის შესახებ ატყობინებდნენ და მიმართვის წერილებსაც უგზავნიდნენ ბიზანტიელ ხელისუფლებს. მიუხედავად ამისა შედეგი უმოწყალო იყო. ასეთივეა ბიზანტიელ ჯარისკაცთა დამოკიდებულება სვანებისა და სხვა ტომების მიმართაც. ეს ფაქტი მიუთითებს, რომ დასავლეთ საქართველოში მცხოვრები ქრისტიანული მოსახლეობა არ შედიოდა ბიზანტიურ საეკლესიო იურისდიქციაში და მათ არ ჰყავდათ არც ბიზანტიელთა მიერ დანიშნული ეპისკოპოსები. ასე რომ ყოფილიყო, ეს ბიზანტიელი

ეპისკოპოსები აკრძალავდნენ მათი მრევლის განადგურებას. იგივე ითქმის ლაზიკისა და ასევე დასავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეთა მიმართ. მაგრამ, ჩვენთვის ცნობილია, რომ ქრისტიანებს უთუოდ ესაჭიროებოდათ სამღვდელოება და იერარქია. მაგალითად, მისიმიელთა ბავშვები ცხადია ინათლებოდნენ და თვითონაც ესაჭიროებოდათ სამღვდელოებისაგან კურთხევის მიღება. თუ ისინი არ შედიოდნენ ბიზანტიურ საეკლესიო იურისდიქციაში მაშ ვისგან იღებდნენ იერარქიას? – ამის შესახებ მიუთითებს ქართული წყაროები, რომელნიც წერენ მაგალითად – „წმიდა ანდრიამ იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“, ანდა წმიდა ნინომ „განანათლა ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ – მაშასადამე, დასავლეთ საქართველო ისევე, როგორც ქართველი ხალხის მთელი არეალი – შედიოდა ზოგადქართულ საეკლესიო იურისდიქციაში, ანუ მცხეთის სასულიერო სფეროში. ის არ იყო ბიზანტიური სასულიერო იერარქიის სფერო.

არც ერთი ავტორი, რომელიც განვიხილეთ (პროკოფი კესარიელი, აგათია, მენანდრე, თეოფილაქტე...) არ მიუთითებს დასავლეთ საქართველოში ბიზანტიური სასულიერო იერარქიის შესახებ, გამონაკლისია პროკოფის ერთი ცნობა, რომ ლაზიკისა და ტრაპეზუნტს შორის „ერთ ხალხს“ მცხოვრებთ რიზეს რეგიონში ლაზთა ეპისკოპოსები ემსახურებოდნენ. პროკოფი იმასაც აღნიშნავს, რომ ლაზიკის ომებადღე ჭოროხის რეგიონის ლაზიკა კათალიკოსის იურისდიქციაში შედიოდა, შემდეგ კი, რიზეს რეგიონი ლაზთა ეპისკოპოსებს დაუქვემდებარეს, ანუ ნ. აღონცის მიხედვით ზიგანას (გუმუშხანეს) რეგიონის ეპისკოპოსებს.

დასავლეთ საქართველო, ნ. ლომოურის თვალსაზრისით, „ყველა არსებულ წყაროთა მოწმობით, ვიდრე IX ს-მდე რჩებოდა ეკლესიურად კონსტანტინოპოლის პატრიარქზე დაქვემდებარებულად“ (ნ. ლომოური, საქართველოსა და ბიზანტიის კულტურულ ურთიერთობათა ზოგიერთი ასპექტი, კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, XIV, 2011, გვ. 124).

ესაა საბჭოთა პერიოდის საისტორიო წრეების მიერ გავრცელებული და გაბატონებული თვალსაზრისი, მაშინ, როცა ყველა ქართული წყაროს მიხედვით, დასავლეთ საქართველო გაქრისტიანების შემდეგ, IV საუკუნიდანვე, ზოგადქართული ეკლესიის (მცხეთის) იურისდიქციაში იმყოფებოდა („ქართლის ცხოვრება“, რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერა და სხვა).

თუ დასავლეთ საქართველო IV ს-დან IX ს-მდე, 500 წლის მანძილზე, კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდა, ეს ფაქტი უნდა აესახა საეკლესიო არქიტექტურასა და კულტურას. საბედნიეროდ, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო არქიტექტურა და ქრისტიანული კულტურა მიუთითებს არა ამ რეგიონის ბიზანტიური ეკლესიის წიაღში ყოფნის შესახებ, არამედ ქართულისა. მაგალითად, დამახასიათებელი არქიტექტურული ელემენტებით დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკები (ბიჭვინთა, ციხისძირი, ნოქალაქევი, სეფიეთი) ეთანადებიან ზოგადქართულ საეკლესიო სტილს და არა ბიზანტიელებისას. კერძოდ, ნ. ლომოური ამის შესახებ წერს:

1) სამნავიანი ბაზილიკები საქართველოში განსხვავდებიან ბიზანტიურისაგან, რადგანაც მათ არქიტექტურულ სახეს აქვთ ბიზანტიურისაგან განსხვავებული მკვეთრად გამოხატული თავისებურებები და განსხვავდებიან ამ ტიპის საყდრების კლასიკური ნიმუშებისაგან (მაგ. შუა ნავი შედარებით მოკლეა, არა აქვს სვეტების რიგი, გვერდითი ნაგები ვიწროა და სხვა.) „ნიშანდობლივია, რომ ჩამოთვლილი ელემენტები მჟღავნდება დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკებზეც (ბიჭვინთა, ციხისძირი, ნოქალაქევი, სეფიეთი...) უფრო მეტიც, სამნავიანი ბაზილიკის ასეთი თავისებურება ახასიათებს ციხისძირში (ანუ ძველ პეტრაში) გამოვლენილ ეკლესიებსაც (იქვე. გვ. 124)

2) სამნავიანი ბაზილიკების გარდა საქართველოში ჩამოყალიბდა უგუმბათო ტაძრის სრულიად განსხვავებული სახეობა ე.წ. „სამეკლესიანი ბაზილიკები“ (ერთ ბაზილიკაში

მოქცეული სამი ნავი, რომელნიც ერთმანეთისაგან გაყოფილია კედლებით, სამივე ნავს აქავს საკუთარი საკურთხეველი და აქვს სხვა ორიგინალური ნიშნები უცნობი ბიზანტიური არქიტექტურისათვის. „ასეთი „სამეკლესიანი ბაზილიკები“ ერთდროულად გამოჩნდა აღმოსავლეთ საქართველოში და ძველი აფხაზეთის ტერიტორიაზედაც – ძველი გაგრის ეკლესია“ (იქვე, გვ. 125).

3) „თითქმის სრულ დამოუკიდებლობას ბიზანტიური საეკლესიო ხუროთმოძღვრებისაგან ამჟღავნებდნენ ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტაძრები, რომელთაც, ვ. ბერიძის სიტყვით, განვლეს განვითარების თავისებური გზა, მარტივიდან რთულისაკენ, ძველი გავაზისა და თბილისის ქვაშვეთის უბრალი ტეტრაკონქიდან მცხეთის ჯვრისა და მისი ტიპის რთული აღნაგობის ძეგლებამდე. ეს ტიპი არის ქართული ხუროთმოძღვრების ორიგინალური ქმნილება, რომელიც შემდგომ სომხეთში გავრცელდა, მაგრამ ბიზანტიის სხვა პროვინციებში მას არ ეძებნება პარალელები. მათ წინამორბედს საქართველოში წარმოადგენს საცხოვრებელი ნაგებობების დარბაზული ფორმა. ამ ტიპის ნაგებობებია: ატენის სიონი – ქართლში, ძველი შუამთა – კახეთში, მარტვილის ღვთისმშობლის ტაძარი – ოდიშში, და ტაოში“ (იქვე, გვ. 125).

4) „დამოუკიდებელი არქიტექტურული მიმართულება“ დამახასიათებელია ისეთი ტაძრებისთვის, როგორცაა სვეტიცხოველი, ბაგრატის, ალავერდი, იშხანი, ბანა, ხახული, და ა.შ. ყველა ამათი საფუძველი იყო, ადგილობრივი, საუკუნეთა განმავლობაში თანდათან შემუშავებული ეროვნული წარმომავლობის თავისებურებანი, ეს დასკვნა ვრცელდება აფხაზეთში აგებულ ისეთ ეკლესიებზე, როგორცაა ბზიფის, ანაკოფის, ლიხნის, მოქვის, გაგრის ეკლესიები. (იქვე გვ. 125)

ე.ი. ბაგრატის, ბზიფის, ანაკოფისა და სხვა დასავლეთ საქართველოს ტაძრები „საუკუნეთა განმავლობაში შემუშავებული ეროვნული არქიტექტურული თავისებურებანი“ ყოფილა.

არქიტექტურულად დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს საეკლესიო ხელოვნება ერთ მთლიანობას წარმოადგენს, რაც შედეგი იყო ერთიანი ქართული საეკლესიო იურისდიქციისა. მაშასადამე, არქიტექტურული ფაქტებით დასტურდება ძველ ქართველ მემკვიდრეთა ცნობები, რომ დასავლეთ საქართველო არ ყოფილა ბიზანტიურ საეკლესიო იურისდიქციაში. ამას მიუთითებს: ბიჭვინთის, ციხისძირის, ნოქალაქევის, სეფეთის, გაგრის, მარტვილის, ბაგრატის, ბზიფის, ლიხნის, მოქვის და სხვა საეკლესიო არქიტექტურა.

ბიჭვინთის მოზაიკის შესახებაც იგივე შეიძლება ითქვას. ის „არ ნახულობს არსად ანალოგს გარდა საქართველოსი, რაც აძლევს მკვლევარებს საფუძველს ეს მოზაიკა მიაკუთვნონ ამ დარგის ადგილობრივ სკოლას“. (იქვე, გვ. 123) ეს საეკლესიო ხელოვნება არ ადასტურებს იმ თვალსაზრისს, თითქოსდა, აფხაზეთის ბიჭვინთაში იყო ბიზანტიელი ეპისკოპოსის რეზიდენცია. ასევე, თითქოსდა, აქ იდგა რომაული გარნიზონების სადგამი. „ადგილობრივი კულტურის ელემენტები დადასტურდა ბიჭვინთის ეკლესიის ნანგრევებში“ (IV-V სს). მხედველობაშია მოზაიკები, რომელნიც „ავლენენ ადგილობრივ ხელოვნებასთან მჭიდრო კავშირს“ (იქვე, გვ. 123).

სინამდვილეში ბიზანტიური საეპისკოპოსო კათედრები და რომაული გარნიზონები იდგა ტრაპეზუნტის რეგიონში მდებარე პიტია – პიტუნტში, ხოლო აფხაზეთის ბიჭვინთა – თავიდანვე, ქართული პოლიტიკური და კულტურული სივრცის ნაწილი იყო.

ნ. აღონციის კვლევით, ტრაპეზუნტის რეგიონში მდებარეობდა ბიზანტიური საეკლესიო ოლქი და ამ რეგიონს „ლაზიკაც“ ერქვა, ის ქართული ანუ ჭოროხის ლაზიკის სამხრეთით მდებარეობდა. ეკლესიური და პოლიტიკური „ლაზიკების“ სიმრავლე წარმოშვა იმ ფაქტმა, რომ ზოგადად ლაზიკა იყო ვრცელი მხარე სინოპიდან ჭოროხამდე. ეს რეგიონი ბიზანტიელთა საეკლესიო იურისდიქციაში მოექცა (პონტოს მხარე), ხოლო

დასავლეთ საქართველო ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში იმყოფებოდა გაქრისტიანებისთანავე, რასაც ქართული წყაროებიც მიუთითებს („ანდრიაჲ იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა, წმიდა ნინომ მოაქცია „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“). ქართული წყაროების ამ მითითებებს არ ეწინააღმდეგებიან პროკოფი კესარიელის, აგათია სქოლასტიკოსისა და სხვათა ცნობები, რომელნიც ამ წიგნში განვიხილეთ.

ფლავიუს არიანე ლაზებისა და ძიდრიტების შესახებ

შესავალი

არიანეს ერთ-ერთი ადრინდელი ნაწარმოები არის „მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“ დაწერილი 131 წელს, მოღწეულია ერთადერთი ხელნაწერის სახით.

არიანე იყო კაპადოკიის პროვინციის მმართველი, ამიტომაც მან დაათვალიერა თავისი პროვინცია, აღწერა და წერილის სახით გაუგზავნა იმპერატორ ადრიანეს.

არიანეს ტრაპიზონიდან ფეხით მოუვლია თავისი პროვინციის სანაპირო. „ამ ნაწილში დაწვრილებით აღწერა ადგილები და ადგილობრივი მოსახლეობის შესახებ რამდენიმე ცნობა შემოგვინახა“ (ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, 1961, მთარგმნელ ნ. კეჭაყმაძის გამოკვლევა, გვ. 5).

„არიანეს ნაშრომის ის ნაწილები, რომელნიც შეეხებიან შავი ზღვის სხვა სანაპიროს აღწერას ნაკლებ სანდოა და შეცდომებითაა სავსე“ (იქვე, გვ. 5) – წერს ნ. კეჭაყმაძე.

საერთოდ, თანამედროვე საერთაშორისო შეხედულებით, ამ მხრივ, არიანე არაა სანდო ავტორი. მაგრამ, ჩვენში სანდოდ მიიჩნევა არიანესმიერი აღწერილობა.

არიანეს სამმართველო პროვინცია რადგანაც იყო კაპადოკია, ამიტომაც უნდა გაირკვეს არიანეს დროს კაპადოკიის საზღვარი სად აღწევდა, და ალბათ, იქამდე უნდა იყოს მოცემული აღწერილობა სანდო.

არიანეს დროს (II ს-ის დასაწყისში) კაპადოკიის პროვინცია აღწევდა ტრაპეზუნტამდე და ოდნავ ცდებოდა მას აღმოსავლეთის მიმართულებით (ჩავთვალთ, რომ აღწევდა ჭოროხამდე). აი, აქამდე უნდა ჩაითვალოს არიანეს აღწერილობა სანდოდ, მასში II საუკუნის მონაცემების გარდა, შემდგომი ეპოქის, უფრო IV-V საუკუნეთა მონაცემებიცაა აღრეული.

რადგანაც, პოლემონი იყო „კაპადოკიას მიკუთვნებული პონტოს ერთი ნაწილის მეფე“ (დიონ კასიოსი, ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია I, 2010, გვ. 367). როგორც ცნობილია, პოლემონის პონტოს საზღვარი ფაზისამდე აღწევდა.

პომპეუსის ეპოქაში, ანუ I-II საუკუნეებში, პონტო (და შესაბამისად კაპადოკია) მდ. ფაზისამდე აღწევდა.

(აქ ალბათ უნდა შევნიშნოთ, რომ მთლიანად არასწორია ზოგიერთი თანამედროვე ქართველი ისტორიკოსის შეხედულება, თითქოსდა, კაპადოკიის საზღვრებში იყო მოქცეული აფხაზეთის ბიჭვინთა და ისტორიული ცხუმი. სინამდვილეში I პიტია და I სებასტოპოლისი ტრაპეზუნტ-რიზეს რეგიონში მდებარეობდნენ).

ვფიქრობ, რომ არიანეს იმპერატორის მიერ დავალებული ჰქონდა აღწერა სანაპირო ტრაპეზუნტიდან – მდ. ფაზისამდე (ანუ ჭოროხის სანაპირომდე), სადაც იმუამად, რომის იმპერია აპირებდა ფეხის მოკიდებას. ეს იყო ძირითადად ქართლის ანუ იბერიის ხელქვეით მოქცეული ძიდრიტებისა და სხვა ქართული ტომების საცხოვრისი. ამ მიწების დაუფლება სურდა რომს და ზოგიერთ ადგილას უკვე მცირე საჯარისო რაზმებიც ჰყოლია დაყენებული და იქაურ ამ, ასე ვთქვათ, „ადგილების ტომებისათვის“ მეფეები დაუსვამთ.

მაშასადამე, შედარებით სანდოდ, და ისიც არაუჭკველად, შეიძლება მივიჩნიოთ არიანეს თხრობა ტრაპეზუნტიდან – ფაზისამდე (ჭოროხამდე).

ნ. კეჭაყმაძის სიტყვით, არიანე კოლხებს ათავსებს ტრაპეზუნტიდან ოფამდე. მისივე გამოკვლევით ამ სანაპიროზე პირველობა მოიპოვა სხვა შედარებით ძლიერმა ტომმა – ლაზებმა.

თუ, იქამდე, კოლხების სახელი სხვათა სახელებს ფარავდა, ახლა უკვე ლაზების მნიშვნელობის ზრდამ გამოიწვია სხვა ტომების სახელების გაქრობა. ე.ი. კოლხები და

ლაზები სხვადასხვა ტომი იყო და ლაზების სიძლიერის გამო კოლხებსაც „ლაზები“ ეწოდათ (იქვე, გვ. 98).

კოლხებს, დრილ-სანებს, მაკრონებსა და ჰენიოხებს ლაზებისაგან ჰყოფდა ძიდრიტების ტომი, რომელიც ფარსმან მეორეს – იბერიის მეფეს ემორჩილებოდა. ლაზებისათვის და მათი მეზობელი აფსილების, აბასკებისა და სანიგებისათვის როგორც ითქვა, რომაელებს მეფეები დაუნიშნავთ.

შესაძლოა, რომაელების გააქტიურებამდე ლაზები, აფსილები, აბასკები და სანიგები ძიდრიტების მსგავსად, იბერიის მეფეს ექვემდებარებოდნენ კიდევაც, „ქართლის ცხოვრება“ და სხვა ქართული წყაროები, მართლაც, მიუთითებს, რომ დასავლეთ და ასევე სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო ფარნავაზის დროიდანვე შედიოდა იბერიის სამეფოს შემადგენლობაში.

II ს-ის დასაწყისისათვის, ამ მხარეთა ტომები რომაელებს გადაუბრებიან, მაგრამ ძიდრიტებს შეუნარჩუნებიათ თავისი ძველი მდგომარეობა. ე.ი. კვლავ იბერიის მეფეს ემორჩილებოდნენ. ეს ძიდრიტები, ცხოვრობდნენ მდ. პრიტანიდიდან აფსაროსამდე (იქვე, გვ. 125). არიანეს აღწერით მათ ეკავათ 240 სტადიონი სანაპირო, დაახლოებით 43-44 კმ მონაკვეთი (ე.ი. თუ შევაჯამებთ – მდ. პრიტანიდიდან მდ. პიქსიტემდე – 90 სტადიონი, პიქსიტედან მდ. არქაბემდე 90 სტადიონი, არქაბედან მდ. აფსაროსამდე 60 სტადიონი (იქვე, გვ. 36), სულ 240 სტადიონი), ესაა ათინას მარჯვენა სანაპირო.

საერთოდ, ნ. კეჭაყმაძის სიტყვით – „არიანეს მიერ მოცემული მანძილები... სიზუსტით არ გამოირჩევა და შემთხვევათა დიდ უმეტესობაში ის მიახლოებით რიცხვებს გვთავაზობს... რუკის შედგენის დროს... ზოგი პუნქტი გამოტოვებულ იქნა, რადგანაც მათი შეტანა რუკაზე არ მოხერხდა – ირღვეოდა რუკის მთელი აღნაგობა, ობიექტებს შორის მანძილები იცვლებოდა და ცნობილ ადგილთა მდებარეობა ისე გადაინაცვლებოდა, რომ რუკა საერთოდ აღარ გამოდგებოდა... ანგარიში ირღვეოდა, რუკაზე ვეღარ თავსდებოდა... საჭირო გახდა გამოტოვება... გაანგარიშება აღარ მოხერხდა, არიანე აქ დიდ ლაფსუსებს უშვებს“ (იქვე, გვ. 24-25).

ნ. კეჭაყმაძის სიტყვით – არიანეს მიერ მოცემული მანძილები „დიდ უმეტესობაში მიახლოებითაა, სულ დამრგვალებული რიცხვებია მის „პერიპლუსში“ მოცემული. ერთდაიგივე რიცხვები მეორდება. ავტორის სიყვარულით სარგებლობს „90 სტადიონი“, ასევე, კარგადაა განწყობილი 150, 180, 210, 30 და 60 სტადიონის მიმართ. სტადიონთა ერთდაიგივე რაოდენობა მეორდება მიყოლებით... ასე სიმეტრიულად განლაგებული მდინარეები თუ ობიექტები ბუნებაში არ არსებობს“ (იქვე, გვ. 24).

არიანეს მიხედვით შავი ზღვის გარშემოწერილობის რუკის შედგენა შეუძლებელია.

ამის მიუხედავად ჩვენ მაინც ვცადეთ არიანეს მონაცემების მიხედვით რუკის შედგენა ტრაპეზუნტიდან – ფაზისამდე ანუ ტრაპეზუნტიდან ჭოროხის შესართავამდე. მის შემდგომ არიანეს ცნობები კიდევ უფრო არასანდოა და ჩანს ის, სხვადასხვა პერიპლუსების ალბათობრივი ნაკრები, შედგენილი მოგვიანებით.

მდინარე ფაზისი

არიანეს რუკის შედგენის დროს, ვფიქრობ, უმთავრესია მდ. ფაზისის ადგილმდებარეობის განსაზღვრა.

როგორც ცნობილია, V საუკუნის ანონიმა ავტორმა არიანეს ცნობების ზუსტი გამეორებით გამოსცა თავისი ნაშრომი, მასში განმარტებულია მდინარეთა და პუნქტთა იმჟამინდელი სახელები.

აღსანიშნავია, რომ ანონიმის მიხედვით, არიანე ფაზისის ქვეშ გულისხმობდა ჭოროხს, რადგანაც წერს „ფაზისის სათავე არმენიაშია“ – „ეს მდინარე ფაზისი არმენიიდან მომდინარეობს“ (ანონიმი, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, წიგნში

„ფლავიუს არიანე, 1961, გვ. 86). როგორც ცნობილია, იმჟამად, სომხეთ-არმენიის მიერ ხელდებული ჭანეთ-სპერის მთიანეთიდან გამოედინება ჭოროხი... გარდა ამისა მდინარის შეფერილობა, მისი სასმელ წყლად გამოყენება, სინქარე ზღვის შესართავთან და სხვა მრავალი ნიშანი მიუთითებს, რომ ანონიმისა (და არიანეს) მდ. ფაზისი არის ჭოროხი. მაგალითად, ანონიმი წერს: „ფერი ფაზისისა თავისებურია, გავს ტყვიით და კალით შედებილ წყალს“ (იქვე, გვ. 87). ვისაც თავისი თვალთ უხილავს ჭოროხი, ის იტყვის, რომ სწორედ ჭოროხია მოცისფრო-ტყვიისფერი და არა რიონი, რომელიც ტალახისფერ-ყავისფერია თავის დაბლობში.

აღსანიშნავია, რომ სხვა ანტიკური ავტორებიც მიუთითებდნენ მდ. ფაზისის ცისფერობის შესახებ ზღვასთან შერთვის ადგილზე. მაშინ როცა რიონი, როგორც ითქვა იქ ტალახისფერ-ყავისფერია. მაგალითად, რუფუს ფესტუს ავიენუსი, IV ს. ავტორი, ფაზისს უწოდებს „ლურჯ მდინარეს“ – ის წერს: „ფაზისის ლურჯი ზვირთების დასავლეთით ბიძერების ტომია, შემდეგ ბეჭირები“... (რუფუს ფესტუს ავიენუსი, ანტიკური კავკასია, 2010, გვ. 599).

ფერის გარდა მდ. ფაზისი სხვა მდინარეებისაგან განირჩეოდა ერთი თვისებით, რომელიც ანციფერებდა მრავლის მნახველ ძველ მოგზაურებსა და ისტორიკოსებს. ეს თვისება მხოლოდ და მხოლოდ ამ კონკრეტული მდინარისათვის იყო დამახასიათებელი და ამით განსხვავდებოდა სხვებისაგან, ეს იყო ის, რომ დიდი სინქარის გამო ფაზისი ზღვაში შედენის შემდეგ ზღვის წყალს კი არ ერეოდა, არამედ ზღვის ზედაპირზე ქმნიდა მტკნარი წყლის ზოლს, ჩქარი დინების მქონეს, იმდენად ჩქარის, რომ ნავეებს მისი გადალახვა უჭირდათ. ამ ნიშნის მიხედვით ჩვენ, თითქოსდა, ადვილად შეგვიძლია განვსაზღვროთ თუ რომელი მდინარე იყო ფაზისი – ჭოროხი თუ რიონი.

მარტივი დაკვირვებაც კი აჩვენებს, რომ ზღვის შესართავთან რიონი მდორე, შლამითა და ლექით დამდიმებული მდინარეა, რომელსაც თავისი წყალი გაჭირვებით შეაქვს ზღვაში, ამის მიზეზი ისიცაა, რომ ზღვაცა და რიონის დაბლობიც ერთ 0-ოვან დონეზე მდებარეობენ, ჭოროხი კი ზღვისპირა მთებიდან ჩამოედინება და აჩქარებით შეაქვს თავისი წყლები ზღვაში.

ჭოროხის აღწერა ფაზისის აღწერას ეთანადება, რიონისა კი არა, რადგანაც მდორედ ერთვის ზღვას.

კიდევ ერთი თვისება მდ. ფაზისისა იყო მისი მაღალი ხმა ზღვის სიახლოვესაც კი.

ჭოროხსა და რიონს ერთმანეთისაგან ზღვისპირა დაბლობზე განარჩევს ხმიანობა, კერძოდ ჭოროხი სინქარის გამო ხმაურობს, ხოლო რიონი უხმოდ, მდორედ შეედინება ზღვაში.

ხმაურიანი იყო მდ. ფაზისი, ასევე, ამიანე მარცველინეს ცნობით, „ფაზისი ხმაურიანი დინებით ესაზღვრება კოლხებს“ (ანტიკური კავკასია, 2010, გვ. 576).

რიონი ზღვის შესართავთან ასეთი დიდი სინქარისა არ არის, პირიქით, ის ძველად, ხელოვნური ჯებირების გაკეთებამდე, ჯერ შეედინებოდა ზღვისპირა ჭაობებში და ქმნიდა დასავლეთ საქართველოს დაბლობში უამრავ მეანდრებსა და ნარიონალებს, ე.ი. რიონს უჭირდა თავისი წყლის შეტანა ზღვაში, ამიტომაც ხშირად იცვლიდა კალაპოტს, გუბდებოდა, ანდა მეანდრების სახით იკლაკნებოდა. ერთი სიტყვით, რიონი XX ს-მდე იყო ჭაობის მდინარე, რომელიც ძალზე მდორედ და მძიმედ შეედინებოდა ზღვაში, მაშინ როცა ამ თვისებით მისგან მთლიანად განსხვავებულია ჭოროხი. მისი საგანგებო მკვლევარი ტომაშევსკი XIX ს-ში წერდა მდ. ჭოროხის შესახებ – „სახელი „ჭოროხი“ ადგილობრივ ენებზე ნიშნავს „მოუდრეკელს“, რადგან ეს მდინარე ზღვას ერთვის დიდი სიძლიერით და სისწრაფით“ (ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გაშემო, 1961, გვ. 67).

თითქმის, სწორედ ამავე სიტყვებით აღწერს არიანე მდ. ფაზისს.

არიანე წერდა – „ჩემთვის ცნობილი მდინარეების წყლებს შორის ფაზისის წყალი უმსუბუქესია და ფერიც მეტად განსხვავებული აქვს. მის სიმსუბუქეს შეიტყობს კაცი წონის გასინჯვით და კიდევ იმით, რომ როდესაც იგი ზღვას ერთვის ზღვის წყალს ზედ მოექცევა, არ შეერევა – ზღვის წყლის ზემოთ მიმდინარეობს, როგორც ზეთი, და როდესაც ამოხაპავენ მის წყალს – მტკნარია. თუ ვინმე სიდრმეში ჩაუშვებს ჭურჭელს – მარილიანი... ჩვეულებაა ასეთი – ფაზისში შემსვლელებმა არ უნდა შეიტანონ იქ სხვა წყალი, და შევლენ თუ არა მის კალაპოტში, ბრძანება იცემა, რომ ხომალდზე არსებული ძველი წყალი სულ გადაიდვაროს. ამბობენ, ვინც ამას არ შეასრულებს – ბედნიერი მგზავრობა არ ექნება. ფაზისის წყალი არ შმორდება და ათ წელზე მეტ ხანს გაუფუჭებელი რჩება, უფრო მეტადაც ტკბება“ (იქვე, გვ. 39).

შევადართო, ავიღოთ მდ. რიონი ზღვის შესართავთან, ან თუნდაც მის დაბლობში, ვთქვათ სამტრედიიდან ფოთამდე, შეიძლება თუ არა მისი წყლის სასმელად გამოყენება? თუ ვთქვათ რიონის წყალს აქ ჭიქით ავიღებთ, სულ მალე ვნახავთ, რომ ჭიქაში შლამის საკმაო ნალექი დარჩება.

რიონი, მის დაბლობზე, სასმელად არ გამოიყენება. ეს შეუძლებელია. მას სასმელად ვერ გამოიყენებდნენ მეზღვაურები. ამ ნიშნით რიონი არაა ფაზისი.

არიანე აქცევს ყურადღებას, ასევე, ფაზისის ფერს – „მისი ფერი მეტად განსხვავებულია“ – ის იყო მოცისფრო-ტყვიისფერი, როგორც, ამჟამად, ჭოროხის წყალი.

რიონთან შედარებით ჭოროხის წყალი მსუბუქია, ნაკლები ლექიანობის ანუ სილიანქვიანიანობის გამო (ე.ი. ჭოროხი ისეთივე მსუბუქია, როგორც ფაზისის წყალს აღწერს არიანე), ასევე ჭოროხი თავის შესართავთან ძალზე ჩქარია, როგორც ფაზისი. ამ თვისებებით მეტად განსხვავებული რიონისაგან.

ერთი სიტყვით მდ. ფაზისი ჭოროხია და არა რიონი იმ ხუთი თვისებით, რომლითაც ძველი ავტორები ფაზისს აღწერდნენ, ესენია ფაზისის სათავე, მისი განსაკუთრებული ფერი, მისი სასმელად გამოყენება შესართავთან, მისი მსუბუქი წონა და მისი დიდი სიჩქარე, ასევე, შესართავთან.

. ფაზისის სათავე

მდ. ჭოროხი გამოედინება სპერ-ჭანეთის რეგიონიდან, რომელიც სტრაბონის ეპოქაში არმენიის მიერ იყო ხელდებული. ანუ ის, იმჟამად, ასე ვთქვათ, პოლიტიკური არმენიიდან გამოედინებოდა ისევე, როგორც ფაზისი ძველ ავტორთა აღწერით.

. ფაზისის ფერი

მდ. ფაზისი – ჭოროხია განსაკუთრებული ფერის გამო. ეს ფერია მოცისფრო ტყვიისფერი, ასეთი ფერისაა ჭოროხი, ფაზისი ასეთი ფერის მქონე მდინარედ აღიწერება ძველი ავტორების მიერ.

ჩ. ფაზისის სასმელად გამოყენება

ჭოროხის გამოყენება საჭიროების შემთხვევაში შეიძლება სასმელად ამჟამადაც კი, მაგრამ სასმელად რიონის გამოყენება მის დაბლობში, შეუძლებელია – რადგანაც დაჭაობებულ დაბლობზე დენის გამო ბაქტერიებითაა გაჯერებული და სიცოცხლისათვის საშიშია.

. ფაზისის წონა

რიონის წყალი თავის შესართავთან სიღისა და მიწის დიდ რაოდენობას შეიცავს, ამიტომაც რიონის წყალი მძიმეა დიდი სილიანობის გამო, ჭოროხის წყალი კი მასთან შედარებით გაცილებით მსუბუქია, ნაკლები ლამიანობისა და სილიანობის გამო, ამ თვისებით ჭოროხი ფაზისის აღწერას ემსგავსება. ფაზისის წყლის სიმსუბუქეს აღწერენ ძველი ავტორებიც.

. ფაზისის სიჩქარე

ისეთი სიჩქარით, როგორც ძველი ავტორები მდ. ფაზისის ზღვაში შედენას აღწერენ, ამჟამადაც კი, ზღვაში შეედინება ჭოროხი და არა რიონი.

ყოველივე ამას ასე აღწერს არიანე ფაზისთან დაკავშირებით, ამიტომაც მის მიერ ნახსენები ფაზისი არის მდ. ჭოროხი და არა რიონი. ასევე უნდა აისახოს მის რუკაზეც.

მიუხედავად ასეთი თვისებისა მაინც არიანეს მთარგმნელი ნ. კეჭაყმაძე დაბეჯითებით წერს: „მდ. ფაზისი – მდ. რიონია, ძველ მწერალთა მიერ მოხსენიებული მდ. ფაზისი – მდ. რიონია. აქ, მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობა არ არსებობს, მდ. რიონის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობდა ქ. ფაზისი (დღევანდელი ფოთი)“ (იქვე, გვ. 68).

საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული აზრი, რომ ფაზისი რიონია, ფაქტიურად ემყარება ძველ ცნობებს, იმის შესახებ, რომ ფაზისის შესართავთან მდებარეობდა ქ. ფაზისი, შემოსაზღვრული ზღვით, მდინარით და ტბით, რადგანაც ასეთივე განლაგებისაა ფოთი, ამიტომაც სწორედ ის მიიჩნევა ძველ ფაზისად, მაგრამ სწორედ ასეთივე ტბა-ტბორები ჭოროხის შესართავის დასავლეთ სანაპიროზეცაა ზღვის პირას გონიოსთან ახლოს, ამ ტბა-ტბორებსა და ჭოროხს შუა ზღვის სანაპიროზე თავისუფლად მოთავსდებოდა ანტიკური პატარა ზომის ქალაქი. ამიტომაც ვფიქრობ ფაზისისა და რიონის გასაიგივებლად აღნიშნული ცნობა საკმარისი არაა.

წმიდა ექვთიმე მთაწმიდელი ფაზისს მდ. ჭოროხს უწოდებდა, შესაბამისად, ქ. ფაზისი მდებარეობდა გონიოსთან ახლოს მდინარისა და ზღვის პირას.

მდ. ფაზისი ითვლებოდა ბიზანტიის იმპერიის სასაზღვრო მდინარედ ისტორიკოს ზოსიმეს სიტყვით.

ზოსიმე წერს – კონსტანტინე დიდმა „კაპადოკია, არმენია და მთელი სანაპირო პამფილიიდან ტრაპეზუნტამდე და სიმაგრეებამდე, ფაზისზე... ეპარქოსს გადასცა“ (ანტიკური კავკასია, 2010, გვ. 427), ანუ ჯერ იყო პიტია-სებასტოპოლისის სამაგრეები, შემდეგ კი მდ. ფაზისის სიმაგრეები, აქამდე აღწევდა იმპერიის საზღვარი IV ს-ში.

„ზღვის სანაპირო ტრაპეზუნტიდან“

(არიანეს ტექსტი)

არიანე ასე აღწერს ზღვის სანაპიროს ტრაპეზუნტიდან ფაზისამდე – „მივედით ტრაპეზუნტში... ტრაპეზუნტიდან რომ წამოვედით, პირველ დღეს მოვედით ნავსადგურ ჰისოსში (ისსუ). იქ დავათვალიერეთ ქვეითთა ჯარი ...მათი დამხმარე 20 ცხენოსანი... აქედან გავცურეთ... მივედით ათენში [ფაზარი] ... ჩვენ გავიარეთ 500 სტადიონზე მეტი და მოვედით აფსაროსში, სადაც დგას 5 კოპორტი (ლეგიონის 0,1 ნაწილი).

აქ ხელფასი დაუურივე ჯარისკაცებს და დავათვალიერე იარაღი, კედელი, თხრილი, ავადმყოფები და ისიც, თუ რა მდგომარეობაში იყო პურის მარაგის დამზადება. ჩემი აზრი ყველაფრის შესახებ მოგწერე ლათინურ წერილში...

ტრაპეზუნტიდან ნაპირის გასწვრივ ცურვისას ჩვენ გავიარეთ შემდეგი მდინარეები: ჰისოსი, რომლისგანაა სახელწოდება ჰისოს ნავსადგურისა, რომელიც ტრაპეზუნტისგან დაშორებულია 180 სტადიონით; ოფისი, რომელიც დაშორებულია ჰისოს ნავსადგურს 90 სტადიონით და გამოჰყოფს კოლხების ქვეყანას თიანიკისაგან.

შემდეგ მოსდევს ფსიქსოსად წოდებული მდინარე, რომელიც დაახლოებით 30 სტადიონითაა დაშორებული ოფისს, შემდეგ 30 სტადიონით მდინარე ფსიქსოსს – მდ. კალოსი [კალოპოტამისი]. მდინარე ფსიქსოსის მეზობლად არის მდინარე რიძიოსი (1).

მდინარე რიძიოსი 120 სტადიონითაა დაშორებული მდინარე კალოსიდან. ამისგან 30 სტადიონის მოშორებითაა მდინარე ასკუროსი და ადიენი ასკუროსიდან – 60 სტადიონით. აქედან ათენამდე 180 სტადიონია (2).

ათენიდან მხოლოდ 7 სტადიონის მოშორებით მდინარე ძაგატისი მიედინება. ათენიდან წამოსულებმა გავიარეთ მდინარე პრიტანიდი (3).

მდინარე პრიტანიდი, რომელთანაც აშენებულია ანქიალეს სასახლე დაშორებულია ათენიდან 40 სტადიონით.

პრიტანიდს ემეზობლება მდინარე პიქსიტე (4).

აფსაროსიდან გავიარეთ მდინარე აკამფსისი ღამით (5).

აკამფსისიდან მდინარე ბათისამდე 75 სტადიონია (6).

მდინარე აკინასე ბათისიდან 90 სტადიონითაა დაშორებული.

აკინასიდან ისისი 90 სტადიონით.

აკამფსისი და ისისი სანაოსნო მდინარეებია... შემდეგ გავიარეთ მდ. მოგროსი. მოგროსსა და ისისს შორის 90 სტადიონია. ეს მდინარეც სანაოსნოა. აქედან შევედით ფაზისში (7).

რომელიც მოგროსიდან დაშორებულია 90 სტადიონით... ციხე-სიმაგრე, რომელშიც თავსდება ოთხასი რჩეული მეომარი, მე მეჩვენა მეტად მიუდგომლად ბუნების მიხედვით, უშიშროების თვალსაზრისით მეტად მოხერხებულ ადგილზე მოთავსებულად აქ მომსვლელთათვის. ორმაგი თხრილი ერტყმის კედელს, ორივე ფართოა... კედელი და კოშკები გამომწვარი აგურისგანაა გაკეთებული. მისი საძირკველი მყარია, ზედ სამხედრო მანქანებია დადგმული ციხის გარშემო ადგილები დასახლებულია სამსახურიდან გადამდგარი სამხედრო პირებით და ვაჭრებით (8).

გადავწვიტე, ციხის კედლის ორმაგი თხრილიდან მდინარემდე გამეყვანა სხვა თხრილი, რომელიც გარს შემოუვლიდა ნავსადგურს და ციხის კედლის გარეთ მდგომ სახლებს (9).

ფაზისიდან ჩვენ გავიარეთ სანაოსნო მდინარე ქარიენტი (10).

მათ შორის მანძილი 90 სტადიონია. ქარიენტიდან გავიარეთ 90 სტადიონი და შევცურეთ მდინარე ქობოსში. აქ ღუზაზე დავდექით (11).

თუ რატომ შევცურეთ აქ და რა მოვიმოქმედეთ, შენთვის ცხადი გახდება ლათინური წერილიდან.

ქობოსის შემდეგ გავიარეთ სანაოსნო მდინარე სინგამე (12), რომელიც ქობოსს დაშორებულია მხოლოდ 210 სტადიონით.

მდინარე სინგამის შემდეგ არის ტარსუსი (13). მათ შორის მანძილია 120 სტადიონი.

მდ. ჰიპოსი დაშორებულია ტარსუსს 150 სტადიონით (14).

ჰიპოსიდან ასტელეფს 30 სტადიონი აშორებს (15).

ასტელეფი რომ გავიარეთ სებასტოპოლისში შევედით (16).

შუადღემდე ქობოსიდან გამოსულები. ასტელეფიდან გავიარეთ 120 სტადიონი. იმავე დღეს მოხერხდა ჯარისკაცთათვის ხელფასის მიცემა, ცხენების და იარაღის დათვალიერება, მხედრების გავარჯიშება ცხენებზე შეხტომაში, ავადმყოფების მონახულება, პურის მარაგის შემოწმება, ციხე-სიმაგრის კედლისა და თხრილის შემოვლა. მდ. ქობოსიდან სებასტოპოლისამდე სულ 630 სტადიონია (17).

ხოლო ტრაპეზუნტიდან სებასტოპოლისამდე 2260 სტადიონი (18). სებასტოპოლისი ძველად დიოსკურიად იწოდებოდა, მილეტის ახალშენია (19). ...დიოსკურიადიდან პირველი სადგურია პიტიუნტში, 350 სტადიონის მანძილზე აქედან ნიტიფემდე 150 სტადიონია. აქ ძველად ცხოვრობდა სკვითთა ტომი, რომელსაც იხსენიებს ისტორიკოსი ჰეროდოტე, მათ ის გირჩისმჭამელებს უწოდებს (ფთიროფაგებს) (20).

ეს აზრი დღემდეა შემონახული მათ შესახებ, ხოლო ნიტიკიდან მდინარე აბასკოსამდე 90 სტადიონია. ბორგისი აბასკოსს დაშორებულია 120 სტადიონით. ნესისი ბორგისს – 60 სტადიონით (21).

აქ არის კონცხი ჰერაკლეა. ნესისიდან მასაიკიტემდე 90 სტადიონია. აქედან მდინარე აქეუნტამდე – 60. ეს მდინარე ჰყოფს ძილქებსა და სანიგებს. ძილქების მეფე სტაქემფაკია. ამასაც შენგანა აქვს ტახტი მიღებული. აქეუნტიდან (22) ჰერაკლეს კონცხამდე 150 სტადიონია. აქედან 180 სტადიონია ბორცვამდე რომელიც იცავს (მოგზაურს) თრასკიული ქარისაგან და ბორეასაგან. აქედან ძველ ლაზიკედ წოდებულ ადგილამდე 120 სტადიონია. აქედან ძველ აქაიამდე – 150. აქედან ნავსადგურ პაგრამდე –

350. პაგრიდან ჰიერონის ნავსადგურამდე – 140, აქედან სინდიკემდე – 300“ (ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, 1961, გვ. 29-53).

შენიშვნები:

(1) არიანეს სიტყვით აფსაროსი 500 სტადიონით იყო დაშორებული რომელიმე პუნქტს, ალბათ რიზეს (რიდიოსს), ამ შემთხვევაში, აფსაროსი თანამედროვე რიზედან დაახლ. 86 კმ-ით იყო დაშორებული.

ნავსადგური რიდიოსი ათენსა და პიტიუნტს შორის (სტრაბონი, VII,5,7) მდებარეობდა.

რიზე – ნ. კეჭაყმაძის მიერ მოძიებული სხვადასხვა წყაროს ცნობით – იყო ქ. ბეჭირია, ბეჭირთა ქვეყანაში, რიზე ასევე ითვლებოდა ლაზიკის ქალაქად ტრაპეზუნტიდან 2 დღის სავალზე (პროკოფი, შენობათა შესახებ). ის იუსტინიანემ განაახლა.

ქალაქ რიზეს საეპისკოპოსო კათედრა შედიოდა პოლემონის პონტოს ეპარქიაში. ოტიტია, IV. რიზეს სამიტროპოლიტო ოტ. X. რიზეს საარქიეპისკოპოსო (გეორგიკა, IV, 2, გვ. 192)].

(2) ათენა ანუ ათინა (ათენი) ახლოს მდებარეობდა პიტიუნტთან, მათ ერთად ახსენებს სტრაბონი (VII, 5, 7), თავის მხრივ პიტიუნტი ანუ პიტიუნტ I ახლოს მდებარეობდა მდ. ფაზისთან რაც ჩანს ზოსიმეს ცნობიდან, რომ ჯერ მდებარეობდნენ „ფაზისის სიმაგრეები“ ე.ი. პიტიუნტი და სებასტოპოლისი და შემდეგ კი იყო ბიზანტიის იმპერიის საზღვარი, რომელიც მდ. ფაზისზე იყო დადებული. ამასვე ადასტურებს ზოსიმე სხვაგანაც, კერძოდ სკვითებმა, როცა მათ პიტიუნტის სიმაგრე ვერ აიღეს იქვე, იმავე რეგიონში მდ. ფაზისზე ჩაუშვეს ღუზა და შემდეგ გაცურეს ტრაპეზუნტისაკენ (ანტიკური კავკასია, 2010, გვ. 425-426).

(3) პრიტანიდი. ამ მდინარესთან იყო მაკრონთა და ჰენოიხთა მეფის ანქილეს რეზიდენცია... დაახლოებით ახლანდელი ვიწეს მახლობლად. მაკრონებისა და ჰენოიხების მიწა-წყალი მდ. ოფისა და არქაბესწყლის შორის ყოფილა მოქცეული (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, 1950, გვ. 217).

(4) პლინიუსის მიხედვით პიქსიტე აფსაროსის დასავლეთითაა. აფსაროსი არქაბესთან იყო. არქაბე – იგივე არხავეა, ბიძერების ქვეყანაში. აფსაროსი – ბიძერების ქვეყანაში იყო. არქაბეს ახლანდელი სახელია – არხაგ-სუ, მათ შორის მანძილი 90 სტადიონია, ასევე პიქსიტეიდან არქაბისამდე 90 სტადიონია, არქაბისიდან აფსაროსამდე – 60 სტადიონი [არქაბედან აფსაროსამდე დაახლოებით 10 კმ მანძილი ყოფილა].

(5) აკამფსისი ასევე ერქვა ჭოროხს სათავეებში ანუ სპერის მთებში, ამიტომაც აქ არიანესთან, ნახსენები მდინარე „აკამფსისი“ ჭოროხის მოსახელე სხვა პატარა მდინარე ყოფილა ზღვისპირზე. იგი აფსაროსს დაშორებულია 15 სტადიონით [მაშასადამე, აფსაროსი მდ. აკამფსისს, (არა ჭოროხს, არამედ სხვა მდინარეს) 2-3 კმ-ით ყოფილა დაშორებული].

(6) მართალია მდ. ბათისის სახელი მოგვაგონებს ბათუმს, მაგრამ ის ყოფილა არა ჭოროხთან, არამედ მისგან დაშორებით დასავლეთის მხარეს.

(7) ფაზისში ანუ ჭოროხში.

(8) არა მგონია ვაჭრებისათვის მოხერხებული ყოფილიყო ფოთის გარშემო ჭაობებში ცხოვრება, ამიტომაც ქ. ფაზისის ქვეშ გონიო უნდა იგულისხმებოდეს, რომლის კლიმატი და ბუნება გაცილებით უკეთესია საცხოვრებლად.

(9) აქედან ჩანს, რომ ფაზისის ციხის კედლის გარშემო განლაგებული იყო დასახლებული ტერიტორია, იდგა სახლები და ხალხი ცხოვრობდა, როგორც ძველთაგანვე გონიოში. ფოთში ეს უფრო ძნელი უნდა ყოფილიყო – დიდი დაჭაობების გამო.

(10) ეს შეიძლება იყოს მდ. ყოროლისწყალი. ამ მდინარესთან მოთავსებულ ნავსადგურს ნ. კეჭაყმაძის გამოკვლევით ტაბულა პევტენგერიანა აღნიშნავს სახელით

პორტუს ალტუს – ღრმა ნავსადგური. იტალიურ რუკებზე ჰქვია „ვატი“, გონიოს ჩრდილოეთით.

(11) მდ. ქობოსი უნდა იყოს ქობულეთის მხარის რომელიმე მდინარე, შეიძლება მდ. კინტრიში.

(12) შეიძლება სინგამე იყო კინტრიში ანდა ნატანებისწყალი,

(13) ნატანებს მოსდევს მდ. სუფსა, შეიძლება ეს იყო ტარსუსა,

(14) შეიძლება ეს იყოს კაპარჭინა ანდა პალიასტომის ტბის რომელიმე მდინარე.

(15) ასტელეფი შეიძლება იყოს რიონი,

(16) აქ, სებასტოპოლისი უნდა იყოს ყულევი ან ანაკლია,

(17) [დაახლ. 114 კმ],

(18) [დაახლ. 403 კმ],

(19) ამის შემდეგ კვლავ უბრუნდება ტრაპეზუნტის ახლოს მდებარე I დიოსკურიადას (სურმენესთან).

(20) ფთიროფაგებს ახსენებს სტრაბონიც. (სტრაბო, XI, 2, 19), მაგრამ ის მათ მოიხსენიებს სამხრეთში ტრაპეზუნტსა და ჭოროხს შუა მთიანეთში, ამიტომაც ვფიქრობთ, რომ არიანეს ეს აღწერილობა შეესაბამება არა აფხაზეთის სანაპიროს, არამედ ტრაპეზუნტ-ჭოროხისას.

(21) ნესოსი ერქვა აგრეთვე პუნქტს ფასისისა და მდ. დოკონისის ანუ ჭოროხისა და აჭარისწყლის შესართავთან.

(22) შდრ. სტრაბონის აქვევლთა სანაპირო.

პუნქტები და მდინარეები

მაშასადამე, არიანე ჩამოთვლის შემდეგ პუნქტებს (საქართველოს შავიზღვისპირეთში)

–

1. ტრაპეზუნტი;

2. ჰისოსი; (ისუ)

3. ათენი;

4. აფსაროსი;

(საფიქრებელია, რომ არიანემ სინამდვილეში იმოგზაურა მხოლოდ აფსაროსამდე) შემდეგ კვლავ უბრუნდება გავლილ სანაპიროს და უფრო გამოწვლილვით აღწერს (ყველა ეს შემდგომი აღწერა უნდა იყოს სხვა ავტორების ჩანამატი, რადგანაც აღწერა კვლავ თავიდან იწყება) –

1. ტრაპეზუნტი;

2. ჰისოსი (დაშორებულია ტრაპეზუნტს 180 სტადიონით (32კმ);

3. ოფისი (დაშორებულია ჰისოსს 90 სტადიონით (17 კმ);

4. მდ. ფსიქსოსი (დაშორებულია წინა პუნქტს 30 სტადიონით) (5,7 კმ);

5. მდ. კალასი (30) (5,7კმ);

6. მდ. რიდიოსი (დაშორებულია 120 სტადიონით) (22,7 კმ);

7. მდ. ასკუროსი (30 სტადიონი) (5,7 კმ);

8. მდ. ადიენი (დაშორებულია წინა მდინარეს 60 სტადიონით) (11,3 კმ);

9. ათენი (180 სტადიონი) [პიტიუნტი ?] (32 კმ);

10. მდ. ძაგატისი (7 სტადიონი) (1,3კმ);

11. მდ. პრიტანიდი (ათენიდან დაშორებულია 40 სტადიონით მაკრონების, მახელონებისა და ჰენიოხების ქვეყანაში, 7,6 კმ);

12. მდ. პიქსიტე (დაშორებულია წინა პუნქტთან 90 სტადიონით) (17 კმ) ძიდრიტების (ბიძერების) ქვეყანაში;

13. მდ. არქაბისი (90, ქ. არქაბე ანუ არხავე ბიძერების ქვეყანაში) (17 კმ);

14. მდ. აფსაროსი (60 სტადიონი, 11,3 კმ);

15. მდ. აკამფსისი (15 სტადიონი, 2,8 კმ);
 16. მდ. ბათისი (75 სტადიონი, 14,2 კმ);
 17. მდ. აკინასე (90 სტადიონი, 17 კმ);
 18. მდ. ისისი (90 სტადიონი, 17 კმ);
 19. მდ. მოგროსი (90, სტადიონი, ანუ 17 კმ);
 20. მდ. ფაზისი (მდ. მოგროსიდან დაშორებული 90 სტადიონით, 17 კმ-ით, ჭოროხი);
 21. მდ. ქარიენტი (მდ. ყოროლისწყალი, 90 სტ,= 17 კმ);
 22. მდ. ქობოსი (90, ქობულეთისწყალი ანუ კინტრიში (17 კმ);
 23. მდ. სინგამე (ნატანებისწყალი, 210) (40 კმ);
 24. მდ. ტარსუსი (სუფსა ? 120 22,7 კმ);
 25. მდ. ჰიპოსი (კაპარჭანა? 150) (28, 4 კმ);
 26. მდ. ასტელეფი (მდ. რიონი? 30) (5,7კმ);
26. აქედან ჩამონათვალი კვლავ თავიდან იწყება. ეს სებასტოპოლისი ჩანს სურმენე-დიოსკურიადა I-ია ან სხვა ათვლით ფოთი-ყულეგია, სებასტოპოლის III-ია;
27. ქ. სებასტოპოლისი ანუ დიოსკურიადა (დაშორებულია ასტელეფს 120 სტადიონით (22,7კმ) ის ან ფოთი, ყულეგია ან ანაკლია (მდ. ქობოსიდან სებასტოპოლისამდე 630 სტადიონია – 119 კმ), ხოლო ტრაპეზუნტიდან სებასტოპოლისამდე 2260 სტადიონი (დაახლ. 427 კმ);
28. პიტუნტი (350 სტადიონი, დაახლ 66 კმ, სოსუმი?); (შდრ. „პიტოტა, რომელ არს ცხუმი“, ქართლის ცხოვრება, I).
29. ნიტეკე (150, ბიჭვინთა? ნიტეკე გირჩისმჭამელთა ქვეყანაში) (28 კმ);
 30. მდ. აბასკოსი (90 სტადიონი – 17 კმ);
 31. ბორგისი (120 სტადიონი – 22,7 კმ);
 32. ნესისი (60 სტადიონი – 11,3 კმ);
 32. კონცხი ჰერაკლეა;
 32. მასაიკეტე (90 სტადიონი – 17 კმ);
 33. მდ. აქეუნტი (60 ძილქების და სანიგების ქვეყნის საზღვარი);
 34. ძველი ლაზიკე (120 სტადიონი – 22, 7 კმ). [საერთოდ ლაზიკე მდებარეობდა სებასტოპოლისისა და პიტუნტის იქით, ანუ ჯერ იყო პიტუნტი, შემდეგ კი ლაზიკა];
 35. აქაია (150 სტადიონი – 28,4 კმ);
 36. პაგრა (ნავსადგური, 350 სტადიონი – 66,2 კმ);
 37. ჰირონი (ნავსადგური, 140 სტადიონი – 27,5 კმ);
 38. სინდიკე (300 სტადიონი – 56, 7 კმ);
- სინდიკესთან ცხოვრობდნენ კერკეტები, რომელთაც ასევე სტრაბონიც ასხენებს. კერკეტები იგივე გერგეტები ანუ გეორგეტები არიან. გეორგეტის ტომს ჩრდილო კავკასიაში სხვებიც ასხენებენ.

ტომები შავიზღვისპირეთში

ტრაპეზუნტს ესაზღვრებოდნენ კოლხები, შემდეგ დრილები, არიანეს თვალსაზრისით დრილები იგივე სანები იყვნენ, შემდეგ მაკრონები და ჰენიოსები, და მათ მეფეს ანქიალე ერქვა და მისი სასახლე იდგა მდ. პრიტანიდთან.

არიანე ასევე იძლევა სხვა მინიშნებას, რომ მდ. ოფისი ერთმანეთისაგან ჰყოფდა კოლხების ქვეყანას თიანიკესაგან.

მაშასადამე, მდ. ოფისიდან პრიტანიდამდე ცხოვრობდნენ კოლხები, დრილ-სანები, მაკრონები (მაქელონები) და ჰენიოსები.

ამ უკანასკნელთ (მაკრონებსა და ჰენიოსებს) ერთი მეფე ჰყავდათ.

ჰენიოხების შემდეგ (მდ. პრიტანიდიდან) ცხოვრობდნენ ძიდრიტები – იბერიის მეფის ფარსმანის ქვეშევრდომები, ანუ იბერიის სახელმწიფო საზღვარი მდ. პრიტანიდთან გადიოდა შავი ზღვისპირზე.

ძიდრიტებს ნ. კეჭაყმაძის მითითებით ასხენებს სტრაბონი (XII 2,1) და პტოლემეოსი (5, 10, 6).

ბიძერები ანუ ძიდრიტები

ნ. კეჭაყმაძე წერს: „მდ. აფსაროსიდან მდ. არქაბესამდე წინათ ბიძერები ცხოვრობდნენ, ახლა ძიდრიტები“ (იქვე, გვ. 76). მისგან განსხვავებით ივ. ჯავახიშვილის კვლევით, ძიდრიტების საცხოვრებელის დასავლეთი საზღვარი არქაბეს ხეობა ყოფილა, ხოლო აღმოსავლეთ საზღვარი აფსაროსის ხეობა, რადგან აქედან ლაზები ცხოვრობდნენ“ (იქვე, გვ. 76).

ჩვენი კვლევით ძიდრიტების საცხოვრისი მდ. პრიტანიდიდან იწყებოდა. იქვე იყო პიქსიტე და აფსაროსი.

მაშასადამე, იბერიის (ძიდრიტების) საზღვარი შავ ზღვაზე ყოფილა დასავლეთით – მდ. პრიტანიდი (ჰენიოხებთან და მაკრონებთან) და აღმოსავლეთით – მდ. აფსაროსი (ლაზებთან). დანარჩენი ტერიტორია, ჩანს რომის იმპერიას წაურთმევია იბერიისათვის, თუმცა, როგორც ცნობილია რომში ფარსმან II-ის ვიზიტის შემდეგ იბერიას საზღვრები გაუფართოვეს, ამიტომაც ალბათ ლაზები და მათ ჩრდილოეთით მცხოვრები ტომები კვლავ იბერიას დაუქვემდებარეს. ამის თქმის უფლებას იძლევა როგორც „მოქცევა ქართლისა“, ისე „ქართლის ცხოვრება“. ორივე ამ წყაროს ცნობით ფარნავაზ მეფის დროს ქართლის სამეფოს საზღვარი გადიოდა მდ. ეგრისწყალზე (ახლანდელ აფხაზეთში), ქართლის ცხოვრების მიხედვით დასავლეთ საქართველო ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში უწყვეტად იყო ვიდრე VI ს-მდე.

იბერია, ჰენიოხები და ლაზები აფსაროსთან

აფსაროსს – აბსაროსის ფორმით იხსენებს პლინიუსი (VI, 4) ის სებასტოპოლის II-ეა.

„140.000 ნაბიჯის მანძილზე ტრაპეზუნტიდან მდინარე აბსაროსია და იმავე სახელის მქონე ციხე შესართავთან. ამ ადგილებში მთების გადაღმა იბერიაა. ხოლო ნაპირის გასწვრივ მოსახლეობენ ჰენიოხები, ამპრეგტები, ლაზები. მდინარეებია – აკამფსისი, ისისი, მოგროსი, ბათისი, კოლხთა ტომები, ქალაქი მატეუმი, მდინარე ჰერაკლიუმი იმავე სახელწოდების კონცხითურთ და უსახელოვანესი პონტოს მდინარეთაგან – ბათისი“ (ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა, 1961, გვ. 76).

აფსაროსი ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს მიმართულებით მდებარეობდა, ახლოს სებასტოპოლის II-სთან (რაც შეეხება სებასტოპოლის I-ს, ის იყო დიოსკურიადა-სურმენე, ხოლო სებასტოპოლის III – ფოთი-ცხუმის რეგიონში მდებარეობდა).

ე.ი. ჰენიოხების (მდ. პრიტანიდსა და ოფს შუა), ამპრეგტების (ესენი ჩანს, ბიძერების ერთ-ერთი ტომი იყო) და ლაზების სანაპირო მთების იქით უკვე ვრცლად გადაშლილი იბერია იყო. სანაპირო მთების წინ იგულისხმება ტერიტორია დაახლოებით ხუფათიდან სარფამდე. ეს ადგილები წარმოადგენს ზღვისპირა ვიწრო ზოლს, რომელსაც ემიჯნება მაღალი მთიანეთი, ამ მთიანეთის ანუ სანაპირო მთების იქით, როგორც ითქვა, უკვე იბერია ყოფილა, მაგრამ ზოგჯერ მთელი ეს სანაპირო იბერიის ხელთ ექცეოდა, როგორც ამას მოგვითხრობს არიანე ძიდრიტების ტომის აღწერისას.

კოლხები მდინარე ოფისამდე, ჰენიოხები და მაკრონები – მდინარე პრიტანიდამდე (ვიწიქმდე), ბიძერები (ძიდრატები) აფსაროსამდე

მაშასადამე, არიანეს დროს კოლხების საცხოვრისი ტრაპეზუნტს დაშორებული ყოფილა 180+90 სტადიონით ანუ 49-50 კმ-ით.

მდ. პრიტანიდი ტრაპეზუნტიდან დაშორებულია 727 სტადიონით ანუ 133,4 კმ-ით [180 სტ (32 კმ) + 90 სტ (17 კმ) + 30 სტ (5,7 კმ) + 30 სტ (5,7 კმ) + 120 სტ (22,7 კმ) + 30 სტ (5,7 კმ) + 60 სტ (11,3 კმ) + 180 სტ (32 კმ) + 7 სტ (1,3 კმ) = 727 სტ (133,4 კმ)].

პრიტანიდი ყოფილა საზღვარი ძიდრიტებისა (ე.ი ტრაპეზუნტიდან 50 კილომეტრის შემდეგ სანაპირო ზოლი 83,4 კმ-ის სიგრძისა დასახლებული ყოფილა კოლხებით, დრილსანებით, მაკრონებითა და ჰენიოხებით მათ შემდეგ მიედინებოდა მდ. პრიტანიდი, სადაც ცხოვრობდნენ ძიდრიტები).

მდ. პრიტანიდი ტრაპეზუნტიდან დაშორებულია 133, 4 კმ-ით. ამ მდინარე პრიტანიდსა და მდ. აფსაროსს შუა ცხოვრობდნენ ძიდრიტები.

ძიდრიტების საცხოვრისი, როგორც ითქვა აფსაროსამდე იყო (ანუ 90+90+60 სტადიონი, ესაა 45,3 კმ. ეს მონაკვეთი, როგორც ითქვა, ჯერ კიდევ იბერიის სახელმწიფოში შედიოდა. მდ. პრიტანიდი აღმოსავლეთის მიმართულებით „ათე ნიდან“ – ათინადან დაშორებული იყო 40 სტადიონით, ანუ 7,6 კმ-ით.

სტრაბონის ცნობით, როგორც ითქვა, ნავსადგური რიძოსი ათენსა და პიტიუნტს შორის მდებარეობდა (სტრაბო, VII, 5,7), ანუ პირველი პიტიუნტი – ანუ პიტიუნტი I ამ არეალში, ათენსა და რიზესთან ახლოს მდებარეობდა. პიტიუნტი II კი ჩრდილოეთით.

ძიდრიტების ტომი, როგორც ითქვა პრიტანიდიდან აფსაროსამდე ანუ ერთ-ერთ სებასტოპოლამდე ცხოვრობდა. პტოლემეს ცნობით, სებასტოპოლი იყო პუნქტი აფსაროსის ერთ-ერთი სახელი.

მდ. აფსაროსის აღმოსავლეთით უკვე ლაზები ცხოვრობდნენ.

ერთი გამოთვლით, აფსაროსი მდ. ფაზისს (მდ. ჭოროხს) დასავლეთის მიმართულებით, როგორც ითქვა, დაშორებული იყო 540 სტადიონით ანუ 97,2 კმ-ით (15 სტ + 75 სტ + 90 სტ + 90 სტ + 90 სტ + 90 სტ = 5X90 სტადიონი = 540 სტადიონი [97,2 კმ]). მეორე გამოთვლით კი, მდ. აფსაროსი მდ. ფაზისს 360 სტადიონით, ანუ 68 კილომეტრით ყოფილა დაშორებული, ე.ი. ალბათ, საშუალო – 80 კმ-ით იყო მდინარე აფსაროსი დაშორებული მდ. ფაზისს (მდ. ჭოროხს) დასავლეთის მიმართულებით.

ამ გაურკვეველობის მიზეზი არიანესთან უნდა ვეძიოთ, რადგანაც, აღსანიშნავია, რომ არიანე ასახელებს მდ. აფსაროსსა და ციხე-სიმაგრე „აფსაროსს“ – და ისინი სხვადასხვა ადგილზე ყოფილან ერთმანეთთან ახლოს – ერთგან წერს, რომ აფსაროსის ციხე-სიმაგრემდე იყო 500 სტადიონზე მეტი (არიანე, მოგზაურობა, გვ. 34), ხოლო მეორე ადგილას წერს „ათენიდან წამოსულებმა გავიარეთ მდ. პრიტანიდი, ეს მდინარე დაშორებული ათენიდან 40 სტადიონით, პრიტანიდს ემეზობლება მდ. პიქსიტე, მათ შორის მანძილი 90 სტადიონია, ასევე პიქსიტიდან არქაბისამდე 90 სტადიონია, არქაბისიდან აფსაროსამდე 60 სტადიონი“ (იქვე, გვ 36).

ათენიდან მდ. აფსაროსამდე ყოფილა – 40+90+90+60 სტადიონი ანუ 280 სტადიონი (39,6 კმ).

მაშასადამე, ერთგან წერს, რომ აფსაროსამდე 500 სტადიონია, მეორეგან კი უთითებს 280 სტადიონს.

ჭოროხსა და მდ. აფსაროსს შუა ორიოდე გრძელი მდინარე გაედინებოდა. ერთ-ერთი ყოფილა აკინასე, თუ გადავთვლით ათინადან ამ მდინარემდეა 500 სტადიონი, შეიძლება აქ იყო აფსაროსის ციხე-სიმაგრე. აკინასედან ჭოროხამდე 48,6 კმ-ია. რადგანაც ცნობილი ხუფათის (ხოფას) ციხე-სიმაგრე დაახლოებით 30 კმ-ითაა დაშორებული ჭოროხს, უნდა ვიფიქროთ, რომ ხოფასწყალს არიანეს ეპოქაში ერქვა ისისი (180 სტადიონითაა დაშორებული მდ. ჭოროხს ანუ ფაზისს). ეს მონაცემები უნდა შეჯერდეს რეალურ სიგრძეებთან – ტრაპეზუნტიდან ჭოროხამდე.

მდ. აფსაროსიდან მდ. ჭოროხამდე და მის შემდეგ ვიდრე სებასტოპოლის II-მდე (მდ. ევრიპოსამდე), ზოგადად, ლაზების საცხოვრისი ყოფილა (სებასტოპოლის I ერქვა აფსაროსს ხოლო პიტიუნტ I იყო ახლო ათინასთან), კერძოდ კი, არიანეს თქმით, სებასტოპოლის II მდებარეობდა სანიგების მიწაზე, მათსა და ლაზებს შორის ცხოვრობდნენ აბასკები და აფსილები.

აბასკები

აბასკი და აბასგი ერთი ფუძის სიტყვებია (ბას), ნაწარმოებია „ა“ პრეფიქსით და „კი“-„გი“ სუფიქსით. ეს სუფიქსები „კი“-„გი“-„ხი“ – ქართული წარმოშობისაა და სიმრავლეს ნიშნავს (მესხი, კახი, კოლხი, სანიგი, მოსინიკი და სხვა). „ბას“ ფუძე მ. ქურდიანმა დაუკავშირა „ბაშ“ ფუძეს და მიიჩნია, რომ აბასგი არის იგივე აბაშგი ანუ „აბაშ“-ეთის რიონის „აბაშა“-ს ქვეყანიდან, იქ მცხოვრებნი. ისინი, მისი აზრით, პროტოქართული – მეგრული დიალექტის მატარებელი ყოფილან და ქრისტეშობამდე XIII-XII საუკუნეებში ულაშქრიათ ვანის ტბისაკენ, სადაც შეუტანიათ ქართულენოვანი ელემენტები. თ. გამყრელიძის კვლევით აბასი-აბასგი და აფხაზი სხვადასხვა ფუძე-ძირების მქონე სიტყვებია და ერთი მეორისაგან არ იწარმოება. ესენია სხვადასხვა – „ბას“ და „ფხაზ“ ფუძე-ძირები.

ტერმინი „აფხაზი“ ქართულ მატერიალში ჩნდება VIII საუკუნიდან და ჩვენი აზრით დაკავშირებულია სიტყვა „ხაზართან“, „ხაზარეთთან“ (ფუძე-ძირები „ხაზ“ და „ფხაზ“).

შესაძლოა სიტყვა „ხაზარი“ ქართულ ყურს ესმოდა როგორც „ხაზ-არ“, საიდანაც „ხაზ“ მიჩნეულ იქნა ფუძე-ძირად, ხოლო „არ“ ჩვეულებრივ ქართულ სუფიქსად, რომელიც სადაურობას გამოხატავს „არ-ელ“ (მტბევარი, ანუ ტბელი). მაშასადამე, ქართველთათვის „ხაზარი“ იყო „ხაზ“ ქვეყნის მცხოვრები („ხაზარი“), ქვეყანა კი ხაზარეთი. ხაზარებმა VII ს. ბოლოდან, განსაკუთრებით კი VIII საუკუნეში, შეძლეს თავიანთი ქვეყნის გაფართოება და მიადგნენ შავიზღვისპირეთს. მათ აქ, ქართული წყაროს ცნობით, შეავიწროვეს ბიზანტია.

ქართლის ცხოვრება მიუთითებს, რომ ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ხაზარების შემწობით ადგილობრივმა მთავარმა შეძლო თავისთავადობის ანუ „ბერძნებისაგან“ დამოუკიდებლობის მოპოვება, ერთი სიტყვით ეს იყო უკვე არა „ბერძნების“ არამედ ხაზ-არების ქვეყანა ანუ „ხაზ-ეთი“.

„ბ,პ,ფ“ – ქართულში მრავლობითობას გამოხატავს (ებ, ეფ).

ფ-ხაზ, აფ-ხაზ სიტყვაში წინსართი „ფ“ ან „აფ“ შეიძლება იყოს მრავლობითობის მაწარმოებელი, იგივე ებ, ეფ, რომელიც სიტყვის თავში მოექცა „აფ“ ფორმით.

„აბ“ და „აფ“ – როგორც ითქვა, მრავლობითობას გამოხატავს და შესაძლოა „აბ-ხაზ“, „აფ-ხაზ“ ფორმით იმ ქვეყნის („ხაზ-ეთის“) მოსახლეობას აღნიშნავს, რომელიც ხაზართა („ხაზ“-თა) მიერ იყო ხელდებული (ფხაზარეთი-აფხაზეთი).

შესაბამისად სახელი „აფხაზი“, ჩანს, დაერქვა ხაზართა მიერ ხელდებული მდ. კლისურას იქით (მარჯვენა სანაპიროს მხარის) მცხოვრებთა ქვეყანას.

„აბასგი“ და „აფხაზი“ არ გამოხატავდა ერთიდაიგივე ტომის სახელს. აბასგი – ეთნიკური ტერმინი უნდა ყოფილიყო, ხოლო „აფხაზი“ უნდა ყოფილიყო არა ეთნიკური დატვირთვის არამედ პოლიტიკური – შემკრებლობითი მნიშვნელობის მქონე ტერმინი.

„აფხაზის“ ქვეშ არ იგულისხმებოდა კონკრეტული ეთნიკური ჯგუფი. მაგალითად, ქართული წყაროებისთვის, აფხაზთა სამეფოს დიდი გაფართოების შემდეგ, ეგრისელებიც აფხაზები იყვნენ მარგველებიცა და სვანებიც, მაგალითად, ცოტნე დადიანს – წყაროში აფხაზი ეწოდება.

მაშასადამე, „აფხაზთა“ სამეფოს გავრცელების კვალდაკვალ, ამ სამეფოს ყოველი მცხოვრები „აფხაზი“ ხდებოდა – პოლიტიკური ნიშნით.

თავდაპირველად კი, როგორც ითქვა, VIII საუკუნისათვისაც „აფხაზი“ უნდა ყოფილიყო არა რომელიმე კონკრეტული ეთნოსის სახელი, არამედ ხაზარების მიერ ხელდებული იმ ქვეყნის მცხოვრებთა სახელი, რომელნიც ცხოვრობდნენ მდ. კლისურის (და მდ. ეგრისწყალს) იქით, ვიდრე მდ. ყუბანამდე (იმჟამად ამ მიწა-წყალსაც ფლობდნენ ხაზარები).

მაშასადამე, „აბასგი“ ტომის სახელია, ხოლო „აფხაზი“ პოლიტიკური ტერმინი იყო და ეწოდებოდა აფხაზეთის ყველა მცხოვრებს ეთნიკური წარმოშობის მიუხედავად.

შესაბამისად „აბასგი“ უფრო ძველი ტერმინია, ნახსენები არიანესა თუ სხვათა მიერ, ხოლო ტერმინი აფხაზი მოგვიანებით გაჩნდა (VIII ს-დან, ხაზართა ძლიერების ეპოქაში).

ეს ქართულ (მეგრულ) ენოვანი აბასგები (მ. ქურდიანის აბაშგები) იგივე აბასკები სებასტოპოლის II-თან ცხოვრობდნენ, მ. ქურდიანის კვლევით, ისინი, აბაშისწყლის რეგიონში სახლობდნენ. აფსილები მათ ქვემოთ ცხოვრობდნენ. ჩანს, მდ. ქობოსიდან ვიდრე სებასტოპოლის I-მდე ლაზების ქვეყანაში ცხოვრობდნენ აფსილები და აბასკები.

ქართული წყაროებით ტერიტორია ლიხიდან – ყუბანამდე იყო ეგროსის წილხვედრი ქვეყანა, ამ „ეგრისის წილხვედრ“ არეალში შედიოდა ასევე ტერიტორია მდ. ეგრისწყლიდან – ყუბანამდე, სადაც განივრცო აფხაზთა სამთავრო, ეს მიწა-წყალიც ეგრისელებით იყო დასახლებული, როგორც მთელი დასავლეთ საქართველო. ამიტომაც აფსილებიც და აბასგებიც ისევე, როგორც იქ მცხოვრები მარგველები და სვანები – ქართული წყაროებისათვის „ეგრისელები“ იყვნენ.

მდ. ეგრისწყლიდან – ვიდრე ჰერეთამდე ქართულმა მოსახლეობამ ფარნავაზ-ქუჯის ეპოქაში ჩამოაყალიბა „ქართლის სამეფო“, ხოლო ეგრისწყლის იქით „დარჩა ბერძენთა“ (ძვ. წ. IV-III სს-დან).

ვახტანგ გორგასალის დროს „ბერძენთა მეფის“ წყალობით, ქართლის სამეფოს გადმოეცა ტერიტორია ეგრისწყალსა და კლისურას შუა. ამიტომაც VIII ს-ისათვის ქართლის სამეფოს საზღვარი კლისურზე იდო, როგორც ეს წმ. არჩილ მეფის ცხოვრებიდანაც ჩანს.

მას შემდეგ რაც ხაზარებმა ბერძენები (ე.ი. ბიზანტიელები) განდევნეს მდ. კლისურიდან მდ. ყუბანამდე – ეს მხარეც პოლიტიკური თვალსაზრისით, ჩანს ხაზარეთის („ხაზ-არ-ეთი“) ნაწილად განიხილეს და ამ ქვეყანას შესაბამისად „აფ-ხაზ-ეთი“ ეწოდა, ხაზარების დახმარებით აფხაზეთის საერისთავო ხელისუფლებამ შეძლო თავისი ძალაუფლების დასავლეთ საქართველოზე განვრცობა და დასავლეთ საქართველოში ჩამოყალიბდა „აფხაზთა სამეფო“.

VIII ს-დანვე აფხაზთა სამეფოს ადმინისტრაციის, ეკლესიისა თუ კულტურის ენა ქართული ენა იყო. ეს არ არის შემთხვევითი მოვლენა და არ არის ე.წ. „ქართიზაციის“ შედეგი, არამედ მიუთითებს იმის შესახებ, რომ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ენა იმჟამად იყო ჯერ კიდევ ფუძე, პროტო ქართული ენა, რომელიც ბუნებრივად იქცა ურთიერთობისა და კულტურის ენად და მხოლოდ შემდეგ დაიწყო ამ ენაში არსებულმა რეგიონულმა დიალექტებმა უფრო გაღრმავება და განვითარება ანუ იქაური ხალხის ენობრივი და ეთნიკური დიფერენციაციის ხარისხი I-VI-VIII სს-ში ნაკლები იყო, შემდგომ კი უფრო გაღრმავდა.

მართალია, ადგილობრივ ტომებს სხვადასხვა სახელები ერქვათ – კოლხები, დრილები, სანები, ჰენიოხები, მაკრონები, ძიდრიტები, ლაზები, აფსილები, აბასკები თუ სანიგები, მაგრამ ქართული წყაროსათვის ყველანი ისინი – ეგრისელები იყვნენ. მათ ჩანს, ჯერ კიდევ ჰქონდათ ენობრივი ერთობის საფუძვლების ცოდნა. მართალია, მიუთითებდნენ ტომების სხვადასხვა ენოვნების შესახებ (მაგალითად, მისიმიელები და აფსილები სხვადასხვა ენაზე საუბრობდნენ), მაგრამ ენათა ქვეშ უნდა იგულისხმებოდეს დიალექტები, რომელნიც ენებად ესახებოდათ უცხოელებს.

მაგალითად, ზემოთ აღნიშნული ტომაშევსკი, XIX საუკუნეში წერდა – „ადგილობრივ ენებზე ჭოროხი მოუდრეკელს ნიშნავს“ (იქვე, გვ. 67), მაგრამ ტომაშევსკის სხვადასხვა ენებად წარმოედგინა გურულებისა და აჭარლების დიალექტები, რომელთა ქვეყანაშიც გაედინება ჭოროხი ზღვის შესართავთან. სინამდვილეში კი ეს დიალექტები ცხადია არაა ენები. მსგავსადვე უნდა ვიფიქროთ, რომ ტომაშევსკამდე ათასხუთასი-ორიათასი წლით ადრე ქართველ ტომთა ენების დიფერენციაცია ნაკლებხარისხოვანი იყო და ამ ტომების ეკლესიური გაერთიანება ადვილად გახდა შესაძლებელი მათივე მშობლიური ქართული ენით – აფხაზეთიდან ვიდრე ჰერეთამდე.

თანამედროვე ადიღე-ჩერქეზეულ ტომებს არ ჰქონდათ კავშირი დასავლეთ საქართველოს აფხაზეთთან, რადგანაც ადიღე-ჩერქეზები როგორც ითქვა, მხოლოდ თემურ ლენგის შემდეგ გამოჩნდნენ ჩრდილო კავკასიაში. როგორც ითქვა, მათ მრავალრიცხოვან უსახელო ტომებს სახელებს ანიჭებდნენ მათ მიერვე დაპყრობილი სხვა ადგილობრივი ტომების სახელების მიხედვით. მაგალითად, როცა ჩერქეზ-ადიღეელებმა ჩრდილო კავკასიის „ბასიანის“ პროვინცია დაიპყრეს, მათ ამ პროვინციის სახელი თავიანთ სატომო სახელად აქციეს ბას-აბაზ ფორმით და ისინი „აბაზებად“ იწოდებოდნენ, მსგავსადვე დასავლეთ საქართველოში ჩასახლების შემდეგ მათ მისაკუთრეს მათ მიერ დაპყრობილი აფშილების სახელიც (აფსუა) – აფსუას ფორმით. საბოლოოდ, აბასგებისა და აფსილების (ქართული ტომები) სახელები ადიღეელებთა სახელებად გადაიქცა აფხაზეთში.

ქართული ისტორიოგრაფია ახლაც არამართებულად მიიჩნევს, თითქოსდა „ყვა“ და „ფს“ ფუძეები ადიღეური წარმოშობისა იყოს, მაშინ როცა ინდოევროპულ ფუძეში „კვა“ წყალს ნიშნავს და ასევე ქართულშიც. რწყვა, ყვინთვა, ყურჭუმალი, ჭყურტი, წყური და სხვა მრავალი ქართული სიტყვა, რომელთა ფუძე-ძირებში, „ყვა“ არის, ზოგადად წყალს აღნიშნავს, ისევე როგორც ფუძე „ფს“, ამიტომაც საქართველოში უამრავ მდინარესა და წყალს ერქვა ეს სახელები. მაგალითად, ბობოყვათი – ნიშნავს ბობოს-წყალს, გუდაყვა – გუდასწყალს. ასე მრავალი პიდრონიმია ნაწარმოები ისევე როგორც ფუძე „ფს“-თი.

სანიგები

აბასკების გვერდით სანიგები ცხოვრობდნენ „ძიდრიტების გვერდით ლაზები არიან, ლაზების მეფე მაღასაა, რომელსაც ტახტი შენგანა აქვს მიღებული. ლაზების მეზობლები აფსილები არიან. მათმა მეფემ იულიანემ მეფობა შენი მამისგან მიიღო. აფსილების მეზობლები აბასკები არიან. აბასკთა მეფე რესმაგაა, ამასაც ტახტი შენგანა აქვს მიღებული. აბასკთა მეზობლები სანიგები არიან მათ მიწაზე იმყოფება სებასტოპოლისი. სანიგთა მეფემ სპადაგამ ტახტი შენგან მიიღო... სულ ტრაპეზუნტიდან დიოსკურიადამდე, ახლანდელ სებასტოპოლისამდე არის 2260 სტადიონი... აქ მთავრდება რომაელთა სამფლობელოები... დიოსკურიდან რომ მიდიხარ პირველი სადგურია პიტიუნტში 350 სტადიონის მანძილზე. აქედან ნიტიკემდე 150 სტადიონია“ (იქვე, გვ. 43, 52).

თითქმის, ყველა ავტორი (პროკოფი კესარიელი, აგათია და სხვანი) დასავლეთ საქართველოში აფსილებისა და აბასკების მაღლა, უფრო ჩრდილოეთით მცხოვრებლად წარმოადგენენ სვანებს, ამიტომაც, არიანესთანაც აფსილების და აბასკების მაღლა მცხოვრებთ ეწოდებოდათ სანიგები, სადაც იყო ქალაქი სებასტოპოლისი, ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ სანიგები იყვნენ სვანები. ჩანს, ეტიმოლოგიურად „სან“ და „სუან“ ერთი ფუძე-ძირია. აქ შეიძლება გავიხსენოთ, „ქართლის ცხოვრების“ ცნობა, რომელშიც ნათქვამია – „ეგრისი, რომელ არს სვანეთი“ ანუ საუბარია ისტორიულ ჩრდილო ეგრისზე. ლაზების ზემოთ აფსილები ცხოვრობდნენ მათ შემდეგ აბასკები და სანიგები (აბასკები და სანიგები). ზღვისპირეთში იბერიის შევიწროების შემდეგ ისინი ლაზების

ქვეშევრდომებად იქცნენ. აფსილების სახელს აფსაროსთან აკავშირებენ, ისინი, თითქმის, დიოსკურიამდე (სებასტოპოლისამდე) აღწევდნენ (იქვე, გვ. 104).

გეორგები

როგორც ითქვა, სინდიკესთან ცხოვრობდნენ კერკეტები, რომელთაც ასევე სტრაბონიც ახსენებს. კერკეტები იგივე გერგეტები ანუ გეორგეტები არიან. გეორგების ტომს ჩრდილო კავკასიაში სხვებიც ახსენებენ.

დასკენა

ჩვენი თვალსაზრისით არიანემ იმოგზაურა ტრაპეზუნტიდან მხოლოდ აფსაროსამდე და მან იმპერატორს გაუგზავნა აფსაროსიდანვე საიდუმლო ანგარიში ლათინურ ენაზე და ასევე საზოგადო აღწერილობა ბერძნულად. შემდგომ დროს (ან სხვა ეპოქაში) არიანეს ბერძნული ანგარიში გამოუყენებიათ იმ პერიპლუსებისათვის რომელთაც აღგენდნენ შავი ზღვის გარშემო გემით მოგზაურთათვის. ეს პერიპლუსები ჩანს ყოფილა სხვადასხვა ავტორისა და ამასთანავე ნაკლოვანიც. მომხდარა ისე, რომ არიანეს მიერ აღწერილი ანგარიში ტრაპეზუნტიდან – აფსაროსამდე, მეორეჯერაც გაუმეორებიათ და დაუმატებიათ პირველისთვის, ანუ აფსაროსიდან ვიდრე სებასტოპოლისამდე (და ქობოსამდე) გამეორებულია არიანეს პირველი აღწერა, ამას მიუთითებს ასევე ის, რომ აფსაროსისა და სებასტოპოლისის მეციხოვნეთა მიმართ არიანეს, თითქმის, ერთიდაიგივე სიტყვებია გამეორებული. „ხელფასი დაუურიგე ჯარისკაცებს“, „დავათვალიერე იარაღი“, მოვიწახულებ „ავადმყოფები“, შევამოწმე „პურის მარაგი“ ანდა შევამოწმე ციხის „კედელი“.

სავარაუდოდ, ქობოსამდეც რომაა მეორეჯერ გამეორებული არიანეს მონათხრობი, იქიდან ჩანს, რომ „გამოვიგზავნე ლათინური წერილი“ გამეორებულია აქაც (ლათინური წერილი არიანემ იმპერატორს გაუგზავნა აფსაროსიდან, მისი ეს მითითება მეორდება მდ. ქობოსიდანაც. ეს საეჭვოს ხდის, რომ არიანეს აღწერილობა რამდენჯერმე განმეორდა შავი ზღვის პერიპლუსში).

საფიქრებელია, რომ პერიპლუსების შემდგენლების შეცდომა გამოიწვია ქალაქების სახელების ერთიდაიგივეობამ. მაგალითად, პტოლემეს ცნობით, სებასტოპოლისი ერქვა აფსაროსსაც (ფლავიუს არიანე, 1961, გვ. 67), ხოლო სტრაბონის ცნობიდან ჩანს, რომ პიტიუნტი მდებარეობდა ათინასთან („ნავსადგური რიძოსი ათენსა და პიტიუნტს შორის“, სტრაბო, VII, 5,7; ფლავიუს არიანე, 1961, გვ. 65).

როგორც ჩანს, შემდგომ ეპოქაში სებასტოპოლისი უკვე ერქვა არა აფსაროსს, არამედ მისგან ჩრდილოეთით მდებარე სხვა ქალაქს, ასევე პიტიუნტი შემდეგ დროს ჩანს იყო არა ათინასთან, არამედ უფრო ჩრდილოეთით, ამიტომაც სადაც კი ამ ქალაქების სახელები შეხვდათ არიანესთან, მათივე სახელის მიხედვით უკვე მათ მიაწერეს არიანეს აღწერილი შესაბამისი ცნობები.

ამჟამად, მიიჩნევა, რომ აფხაზები იყვნენ აბასკები, ანუ აბასკებს, თითქოსდა, ქართულად აფხაზები ერქვათ (იქვე, გვ. 104), მაგრამ ეს არასწორი აზრია, როგორც ითქვა, სიტყვა აფხაზის ფუძე ძირია „ფ-ხაზ“, ხოლო აბასკისა „ბას“. ჩანს, ერთი დაკავშირებულია სახელ „ხაზართან“, მეორე კი „წყალთან“ (ფს, ბს). ეს ფუძე-ძირები სხვადასხვა წარმოშობისაა.

მაშასადამე, არიანეს კვლევა არ იძლევა მტკიცე საფუძველს, რომ პიტია – აფხაზეთის ბიჭვინთად მივიჩნიოთ, სებასტოპოლისი კი ცხუმად. პირიქით, არიანეს პერიპლუსი ამ მხრივ არაა სანდო წყარო, მის მიხედვით პუნქტებისა და მდინარეების ადგილსამყოფელის განსაზღვრა იძლევა საეჭვო შედეგს. ამიტომაც მის მიხედვით

დასავლეთ საქართველოში ტომების საცხოვრისი ტერიტორიების განსაზღვრა არასწორია. მასზე გაცილებით უფრო სანდო წყაროა „ქართლის ცხოვრება“, რომლის ცნობები დასავლეთ საქართველოს მიმართ სამწუხაროდ, ამჟამად უგულებელყოფილია.

8.05.2012.

თავი II

ქალდეა-ლაზიკის გეოგრაფიული გარემო

ტბები და მდინარეები ისტორიულ კოლხეთში

მდინარე ფაზისი

შესავალი

როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, XX ს-ის ოფიციალური ისტორიოგრაფიის თვალსაზრისით, ქართული ეკლესია იყო „პროზელიტური ეკლესია“, რომელმაც თითქოსდა IX-X სს-ში დასავლეთ საქართველოდან გააძევა ძველთაგანვე კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში მყოფი ბერძნული საეპისკოპოსოები და გააუქმა ფაზისის (ფოთის) სამიტროპოლიტოში შემავალი როდოპოლისის (ვარციხის), ზიგანას („ზიგინევი – გუდაყვას“), საისინის (ცაიშის), პეტრას (ციხისძირის) ბერძნული კათედრები. ასევე, თითქოსდა, შეცვალა იქამდე დასავლეთ საქართველოში დამკვიდრებული ბერძნულენოვანი წირვა-ლოცვა ქართულით. მათი თვალსაზრისით, მეცნიერულად დადგენილ ფაქტად მიიჩნევა, რომ ბერძნული წყაროებით ლაზიკა არის დასავლეთ საქართველო.

ამ გაბატონებულ თვალსაზრისს ჩვენც ვიზიარებდით, მაგრამ იმის გამო, რომ ძველი ქართველი მემბტიანეებისათვის სრულიად უცნობია ბერძნული საეპისკოპოსოების არსებობა დასავლეთ საქართველოში, გადავწყვიტეთ გამოგვეკვლია სინამდვილეში სად მდებარეობდა ლაზიკა. საჭირო იყო გარკვევა იმისა ეთანადება თუ არა პროკოფი კესარიელისეული გეოგრაფიული აღწერილობა ლაზიკისა თანამედროვე დასავლეთ საქართველოს. ასევე საჭიროა კვლევა იმისა, პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილი მდ. ფაზისი არის თუ არა მდ. რიონი.

პროკოფის ცნობით, ლაზიკის უმთავრესი მდინარეა ფაზისი, ლაზიკა მის სანაპიროებზეა განფენილი. ფაზისი იმდენად ჩქარა შეედინება ზღვაში, რომ კარგა ხანს ზღვას არ ერევა და დამოუკიდებელი ჩქარი ნაკადის სახით ზღვის ზედაპირზე მიედინება. ზღვაში მცურავ ნაგებს ამ ნაკადის გადაცურვა უჭირთ. აქედან ჩანს, რომ ფაზისი მთის მდინარეა, მაგრამ რიონი ხომ, დაბლობის, ბარის მდინარეა ზღვის შესართავთან. რიონის ბუნება მთლიანად განსხვავდება ამ აღწერისაგან.

რიონის შესართავთან ფოთი-სამტრედიის ძალზე ვრცელი ვაკე, თითქმის, ზღვის ნულოვან დონეზე მდებარეობს, უფრო მეტი, ზოგიერთი ნაკვეთები ზღვის დონეზე დაბლაცაა განლაგებული, ამიტომაც მდ. რიონი არა მხოლოდ ქმნიდა უზარმაზარ ჭაობებს ამ ვრცელ ვაკეზე, არამედ იკარგებოდა კიდევ ამ ჭაობებში. მისი დელტა განფენილი იყო ჭაობებში და ის ძნელად უერთდებოდა ზღვას, ამიტომაც საბჭოთა იმპერიის დიდი სამეცნიერო ძალები შეეჭიდა სამუშაოს, რათა შეექმნათ კალაპოტი მდ. რიონისათვის. მართლაც, ეს, თითქმის, საუკუნოვანი შრომის შემდეგ გახდა შესაძლებელი.

მიუხედავად ასეთი უზარმაზარი სამუშაოებისა, მდ. რიონის სიჩქარე, მართალია ოდნავ გაიზარდა, მაგრამ ამჟამადაც, თვითმხილველ დამკვირვებელთა თქმით, რიონი ძნელად უერთდება ზღვას: კერძოდ ხან რიონი შედის ზღვაში დიდი გაჭირვებით, რადგანაც ზღვის დონეზეა მისი დელტა, ხან კი პირიქით, ზღვა შედის რიონის კალაპოტში, ანუ შედინების ამ ადგილას არის ზღვისა და მდ. რიონის მიქცევა-მოქცევა.

საფიქრებელია, რომ ასევე იყო პროკოფი კესარიელის დროსაც. რიონი ზღვის შერთვის ადგილას არის ჭაობის მდინარე და ის არ შეიძლება იყოს ფაზისის ის უგემრიელესი სასმელი წყალი, რომელსაც, პროკოფის თქმით, მეზღვაურები იღებდნენ და ინახავდნენ, რადგანაც არ უგემურდებოდა და არ ფუჭდებოდა. რიონის წყალი იმთავითვე სასმელად უვარგისი უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ყოველთვის იყო ჭაობის მდინარის წყალი. მაგრამ სულ სხვაა ჭოროხი – ესაა ნამდვილად ზღვაში შემდინარე მთის წყალუხვი მდინარე.

შუა საუკუნეებში საეჭვოა მდ. რიონი ყოფილიყო დიდი სავაჭრო და სააღებმიცემო არტერია უფრო მეტად იმის გამო, რომ მისი დაბლობის უზარმაზარი ჭაობები იყო მაღარიის კერა. ძველად გავრცელებული ციებ-ცხელება აავადებდა ადამიანებს, მაღარია არ აძლევდა ადამიანებს საშუალებას ეცხოვრათ და ეღვაწათ მდ. რიონის ქვეყანაში ანუ ზღვიდან თანამედროვე სამტრედიამდე, და თითქმის, ქუთაისამდე. მაღარიას ყველა ერიდებოდა.

ეს ციებ-ცხელება აიძულებდა ადამიანებს მიეტოვებინათ რიონისპირა დაბლობის (ანუ თანამედროვე რიონის ვაკის) ტერიტორია და მთისწინეთისა და მთა-გორაკებისათვის შეეფარებინათ თავი. გარდა ამისა, აღნიშნული დაჭაობების გამო რიონისპირა ვაკე ფოთიდან სამტრედიამდე დაფარული იყო ჭაობის ტყეებით, ბუჩქნარებითა და ეკალბარდებით. მიწა კი წყლით იყო გაჯერებული, აქ ადამიანებს არ ეცხოვრებოდათ. შესაბამისად, არც ეკონომიკა და აღებ-მიცემობა იყო განვითარებული, არ იყო გზები და შესაბამისად, არც რიონზე იქნებოდა გადებული 120 ხიდი (ამ საკითხზე ქვემოთ შევჩერდებით).

მეორე მხრივ, ფოთიდან, თითქმის, ქუთაისამდე ტექნოლოგიურად შეუძლებელია რიონზე 120 ხიდის გადება. ამჟამადაც, XXI ს-ში, თანამედროვე ტექნოლოგიების პირობებში მდ. რიონზე სულ რამდენიმე ხიდია გადებული (იგულისხმება ქ. ქუთაისიდან ფოთამდე). საქმე ისაა, რომ მდ. რიონის კალაპოტი ძალზე განიერია, დატოტვილია, მას არასდროს ჰქონდა ერთი კალაპოტი, ამასთანავე ხშირად იცვლიდა თავის კალაპოტს, მისი სანაპიროები ხიდის ბურჯებისათვის არ შეიცავს მყარ გრუნტს, ამიტომაც საჭიროა ხიდის ბურჯების ასაგებად მნიშვნელოვანი საინჟინრო სამუშაოების ჩატარება. ძველ დროს ხიდის ბურჯებს აყრდნობდნენ კლდოვან ქანებს ანდა მყარ გრუნტს, რომელსაც გარკვეულწილად აძლიერებდნენ, ამიტომაც ხიდების აგებისათვის შესაბამისი გრუნტის სანაპიროს მოძებნა იყო საჭირო.

რიონის ვაკე-დაბლობის ჭაობები, განსაკუთრებით კი სანაპიროები, არც ახლა და მითუმეტეს 2000-1500 წლის წინ ამის საშუალებას არ იძლეოდა. ჭაობის ღია („პალია“) ანუ წყლით გაჯერებული მიწა – განიერ მდინარისათვის საჭირო გრძელი ხიდის მძიმე ბურჯებს ვერ დაიტერდა. ამისათვის ძველ დროს, როგორც ითქვა, კლდოვან სანაპიროებს იყენებდნენ – კლდეებზე ძველი ტექნოლოგიების შესაბამისად იდგმებოდა ხიდის ბურჯები. მდ. რიონის დაბლობზე კი კლდეები არ არის.

იყო თუ არა მდ. ფასისზე ასი ან მეტი ხიდი? უნდა ვიგულისხმოთ, რომ იყო, მაგრამ არა მდ. რიონზე, არამედ მდ. ჭოროხსა და მის შენაკადებზე. პროკოფი ხშირად წერს – „მდ. ფაზისის ორივე სანაპირო არის კლდოვანი, აქ არის ვიწრო კლდოვანი გასასვლელები“ ე.წ. კლისურები, სწორედ ამ მდინარისპირა კლდეებზე ანუ ხევის სანაპიროებზე იდგმებოდა ხიდის ბურჯები, რომელზეც ძველი ტექნოლოგიების შესაბამისად დგამდნენ თაღოვან ხიდებს. მართლაც, მდ. ჭოროხის ხეობაში, მდინარის შენაკადებზე, დღემდეა მოღწეული ათეულობით უძველესი თაღოვანი ხიდი, გადებული ღრმა მდინარეებზე, მაგრამ რიონის ბარში ქუთაისიდან ფოთამდე არც ერთი ასეთი ძველი თაღოვანი ხიდი არც რიონზე და არც მის შენაკადებზე არაა და ეს ბუნებრივიცაა, ასეთი ხიდების გადება რიონის ბარში შეუძლებელია, ჭოროხის ხეობაში ეს შესაძლებელია და აგებდნენ კიდევ. აი, აქ ე.ი. მდ. ჭოროხსა და მის შენაკადებზე, ამ არეალში უნდა ყოფილიყო სტრაბონის მიერ აღწერილი 120 ხიდი გადებული.

მდ. რიონის ერთი სანაპიროდან მეორეზე გადადიოდნენ არა ხიდებით, არამედ ბორნებით – გაჭიმული იყო ბაგირები, რომელზეც ტივები ან ნავეები იყო გამობმული, რომლებიც ერთ სანაპიროს აერთებდნენ მეორესთან – ეს იყო ბუნებრივი წესი გეოგრაფიული გარემოდან გამომდინარე. ერთი სიტყვით, ქუთაისიდან ფოთამდე რიონი არის ზღვის დონეზე მდებარე უვრცელეს ვაკეზე (ე.წ. რიონის დაბლობზე) გამდინარე ბარის წყალი, ხოლო ფაზისი მთის მდინარეა.

წმ. ექვთიმე მთაწმიდელი და ზოგადად ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფია მდ. ფაზისად მიიჩნევდა ჭოროხს და არა რიონს. ბერძენ-რომაელი ავტორების ცნობებით ზღვასთან შერთვის სიახლოვეს ძალზე სწრაფი ფაზისი მიედინებოდა კლდეთა შორის, ამიტომ მისი კალაპოტი უცვლელი იყო. მას სათავე არმენიაში ან ჭანეთში ჰქონდა, მიემართებოდა სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. აქ ერთ ადგილას წინ ხვდებოდა კავკასიის დიდი მთა, რის გამოც მკვეთრად იცვლიდა მიმართულებას და უხვევდა დასავლეთისაკენ. ამ ადგილების ახლოს ფაზისის მარჯვნივ იყო იბერია და მის მაღალ მთებზე მესხები ცხოვრობდნენ.

ასეთივეა ჭოროხი, ის მიედინება ჩრდილოეთისაკენ, სადაც ართვინთან ხვდება კარჩხალის დიდი მთა, რის გამოც იცვლის მიმართულებას და მკვეთრად უხვევს დასავლეთისაკენ, ამით ემსგავსება ფაზისის აღწერას, კარჩხალის მთათა სისტემას, ჩანს „კავკასიის დიდ მთას“ უწოდებდნენ ძველი ავტორები, აღსანიშნავია, რომ აქვე იყო ძველი საერისთავო საკავკასიძეო, (ამჟამადაც არის ადგილი „კავკასორი“), იქვე იყო არტაანის ოლქი, შემავალი იბერიაში ანუ იქვე „იყო იბერია“, სადაც მესხები ცხოვრობდნენ, ასე, რომ ფაზისის აღწერა იდენტურად ემთხვევა ჭოროხისას.

ჩვენში ამჟამად მიიჩნევენ, რომ ფაზისი რაჭაში ფაზის მთიდან გამომავალი რიონია. ამავე დროს მიიჩნევა, რომ ფაზისის ზემო დინება ძირულაა ყვირილასთან ერთად. თუ, ვთქვათ, ფაზისის სათავე ჭანეთი ან არმენიაა, და ფაზისი რიონია, მაშინ რაჭა ან ლიხის ქედი არმენია-ჭანეთში ყოფილა, რაც ასე არაა. ამ და სხვა მრავალი ნიშნით ფაზისი ჭოროხია.

წმიდა ექვთიმე მთაწმიდელი მდ. ფაზისის შესახებ

საქართველოს ეკლესიის წმიდა მამებს ბერძნულ ტექსტებში ნახსენები სიტყვა „ფაზისი“ ჭოროხად აქვთ გადმოცემული, რასაც მიუთითებს ს. ჯანაშია (ს. ჯანაშია, შრომები, VI, გვ. 254).

მართლაც, ექვთიმე მთაწმიდელი წმიდა მოციქულ ანდრიას ცხოვრების აღმწერელი ბერძნული ტექსტის თარგმნისას სიტყვა „ფაზისის“ ჭოროხს უფარდებს. მან შესაბამისი ადგილი ასე თარგმნა:

„ხოლო დიდებული ანდრეა სხვათა მათ თანა მოვიდოდეს ქალაქით-ქალაქად და სოფლითი-სოფლად, ასწავებდეს ერთა და იქმოდეს სასწაულთა და ესრეთ მოიწინეს ქვეყანად ქართლისა და ვიდრე მდინარედმდე ჭოროხისა დაუცხრომლად ქადაგებდეს სახელსა ღმრთისასა“ (მიმოსვლა ანდრია მოციქულისა, 2008, გვ. 189).

წმ. ექვთიმეს დედანში, როგორც ცნობილია, მოცემულია ცნობა, რომ ანდრია მოციქულმა მიაღწია მდ. ფაზისამდე და მისი გადალახვის შემდგომ იქადაგა შიდა იბერიაში.

ეს ადგილი, როგორც აღვნიშნეთ, წმ. ექვთიმეს გადმოაქვს, რომ ანდრიამ მიაღწია მდინარე ჭოროხამდე და გადალახა ეს მდინარე.

მაშასადამე, წმ. ექვთიმე მთაწმიდელისა და მისი ეპოქის სხვა ქართველი სასულიერო მოღვაწეებისათვის მდ. ფაზისი იყო მდ. ჭოროხი.

ის ასევე, ბერძნულ გეოგრაფიულ სახელებს უფარდებს შესაბამის ქართულ სახელებს. მაგალითად:

ექვთიმე მთაწმიდელს ბერძნულ ტექსტებში ნახსენები „იბერია“ გადმოაქვს ვითარცა – ქართლი, „აბაზგია“ – აფხაზეთი, „ალანიკე“ – „ოვსეთი“, „ლაზიკე“ – სოფელი მეგრელთა ანდა სამეგრელო, ამ წყებათა სისტემაშია სიტყვა „ფასისი“, რომელიც ითარგმნა – ჭოროხად (იქვე, გვ. 108).

მდ. ფასისი არიანეს მიხედვით

„ჩემთვის ცნობილ მდინარეებს შორის ფასისის წყალი უმსუბუქესია და ფერიც მეტად განსხვავებული. მის სიმსუბუქეს შეიტყობს კაცი წონის გასინჯვით და კიდევ იმით, რომ როდესაც ზღვას ერთვის, ზღვის წყალს ზედ მოექცევა, არ შეერევა, როგორც ჰომეროსი ამბობს... ზემოთ მიმდინარეობს როგორც ზეთი. და როდესაც ზღვაში ზემოდან ამოხაპავენ წყალს, ის მტკნარია, ხოლო თუ ვინმე სიღრმეში ჩაუშვებს ჭურჭელს – მარილიანი ... ფასისის წყალს ტყვიის თუ კალის ფერი გადაკრავს, მაგრამ, რომ გააჩერებ ძალიან წმინდა ხდება, ამიტომ ჩვეულებაა ასეთი, რომ ფაზისში შემსვლელებმა არ უნდა შეიტანონ იქ სხვა წყალი, და შევლენ თუ არა მის კალაპოტში, ბრძანება იცემა, რომ ხომალდზე არსებული ძველი წყალი სულ გადაიდვაროს. ამბობენ, ვინც ამას არ შეასრულებს, ბედნიერი მგზავრობა არ ექნება. ფაზისის წყალი არ შმორდება და ათ წელზე მეტ ხანს გაუფუჭებელი რჩება, უფრო მეტადაც ტკბება“ (ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, 1961, გვ. 38).

ფასისის წყლისაგან კარდინალურად განსხვავებულია მდ. რიონის წყალი. ცნობილ მდინარეთა შორის რიონის წყალი ერთ-ერთი ყველაზე მძიმეა, რადგანაც „რიონი მსოფლიოში გამოირჩევა, როგორც ნაშალი მასალის (სილა, შლამის და სხვა) დიდი რაოდენობის მატარებელი და ზღვაში შემტანი მდინარე. მეცნიერების მიერ არაერთგზის დადგენილია, რომ ყოველწლიურად მდინარე რიონს ზღვაში შეაქვს 8-12 მილიონი ტონა ნაშალი მასალა, რისი დიდი ნაწილი ზღვის სანაპიროს შორიანხლო ილექება და იწვევს ხმელეთის მატებას ზღვის ხარჯზე“ (ს. ზაქარაია, ლიტერატურული წყაროების მიმოხილვა... კრებული „ცოტნეიდელი“ II, 2008, გვ. 70).

იმავეს წერს მეორე მეცნიერი ს. გვასალია – „სპეციალისტთა აზრით რიონში 3-ჯერ მეტი ლამია, ვიდრე ნილოსში. რიონს ზღვაში ყოველწლიურად, საშუალოდ, 10-12 მილიონი ტონა სილა შეაქვს, ზოგჯერ მეტი, ნაკლები კი იშვიათად“ (ს. გვასალია, ანტიკური ხანის კოლხეთი, კრებული „ცოტნეიდელი“ II, 2008, გვ. 57).

თვალხილული ფაქტია, რომ რიონი ზღვის შესართავთან წყალტალახის მოძრავი მასაა, ლამიან-შლამიანი, შავ-ყავისფერი ჭუჭყიანი წყალი.

მაშასადამე, ჩვენ გვაქვს მდ. ფასისისა და მდ. რიონის შესახებ განსხვავებული ცნობები: ფასისი მსუბუქია, რადგანაც სილა-შლამის ნაკლებმატარებელია, მაშინ, როცა რიონი მძიმეა, სილა-შლამის ძალზე დიდი ოდენობის მქონე, თანაც ეს განსხვავება აღმწერთა ცნობით უკიდურესია, მაგალითად არიანეს მიხედვით მისთვის ცნობილ მდინარეთა შორის ფასისის წყალი ყველაზე მსუბუქი იყო, არიანე კი იმჟამინდელი მსოფლიოს მრავალ მდინარეს იცნობდა, რადგანაც ის, ვითარცა მაღალი რანგის სახელმწიფო მოხელე რომის პროვინციათა საქმეებს ადგილებზე წარმართავდა, იმპერატორ ადრიანეს საგანგებო რესკრიპტით ევალებოდა „მშვიდობის დაცვა პროვინციებში“ – ბოსფორიდან რომამდე – II საუკუნეში (ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, 1961, გვ. 3).

მაშასადამე, მისთვის მრავალი მდინარე იყო ცნობილი. ის ზოგჯერ ფეხითაც კი დადიოდა ზღვათა სანაპიროებზე და ზომავდა მანძილებს მდინარეთა შორის. მისი აღწერით, როგორც ითქვა, იმჟამინდელი კულტურული მსოფლიოს მდინარეთა შორის ფაზისის წყალი ყველაზე მსუბუქი იყო, მაშინ როცა ჩვენი თანამედროვე მეცნიერები სტატისტიკური მონაცემების ურთიერთშეჯერებით გვამცნობენ, რომ მდინარე რიონის

წყალი – „მსოფლიოში გამოირჩევა, როგორც ნაშალი მასალის (სილა, შლამის) დიდი რაოდენობის მატარებელი“ (ს. ზაქარაია).

აქედან ჩანს, რომ ფაზისი და რიონი სხვადასხვა მდინარეები იყო, ერთი სასმელად ვარგისია და არა მარტო ვარგისია, არამედ საუკეთესოა, ხოლო რიონის წყლის დაღვევას ვერავინ გაბედავს მის შესართავთან, რადგანაც სიმღვრივის გამო ის სასმელად ყოველად უვარგისია. მათი ამ თვისებებიდან აისახება კიდევ ზღვასთან შერევის სურათი, კერძოდ ფასისი ზღვას არ ერევა, რადგანაც ზღვის წყლის კუთრი წონა უფრო მეტია მისი მარილიანობის გამო, მსუბუქი ფაზისის წყალი ზემოდან მოექცევა და დიდ მანძილზე ცალკე მიედინება ზღვაში, როგორც პროკოფი აღწერდა კიდევ არიანეს შემდეგ. რიონის წყალი კი პირიქით, დიდი სილიან-შლამოვნობის გამო ის ნაპირზევე იღვქება. ამ პროცესს „სანაპიროს მოსილვას“ უწოდებენ. სანაპირო რიონის შესართავთან განსაკუთრებით ლამიანია – „წვრილი სილითა და ლამით შემდგარი მოსილვის საშუალო მოცულობა 20 მილიონ კუბურ მეტრს აღწევს“: ამის გამო რიონის შესართავთან ზღვის სანაპირო ხმელეთად იქცევა და მისი ფართობი ყოველწლიურად იზრდება – „სტატისტიკა რიონის შესართავთან ხმელეთის მატებისა ასეთია 1804, 1892 წლებში ხმელეთმა საშუალოდ 9 მეტრი მოიმატა. 1870 წლიდან 1936 წლამდე ხმელეთმა 190 მეტრი მოიმატა ე.ი. ნამეტი წელიწადში დაახლოებით 3 მეტრს უდრის. მაგალითად ფოთის ციხე რომელიც ოსმალთა სულთანმა ააგო 1578 წელს ზედ ზღვის სანაპიროზე, 1858 წლისათვის დაშორებული იყო ზღვის ნაპირს 1,8 კმ-ით, ამ შემთხვევაში ხმელეთის მატებამ საშუალოდ 6,5 მეტრი შეადგინა წელიწადში... XIX ს-ის 60-იან წლებში ზედ ზღვის პირზე აგებული შუქურა XX ს. დასაწყისში ნაპირს 2 ვერსზე იყო დაშორებული“ (ს. გვასალია, კრებული „ცოტნიედელი“ II, 2008, გვ. 57).

მაშასადამე, მდინარე რიონის წყალი თავისი სიმძიმის გამო არა თუ ზღვას ზედ მოექცევა და მასზე გაედინება, არამედ, პირიქით, ზღვის სანაპიროზევე ტოვებს თავის მძიმე სილა-შლამს, ანუ ზღვის წყალს ქვეშ მოექცევა. ამ მხრივ ფაზისი არ შეიძლება იყოს რიონი. მათი წყლები სხვადასხვა კუთრი წონისაა. ერთი მსუბუქია და მეორე მძიმე.

აქედან გამომდინარე, ერთი სასმელად ვარგისია, მეორე როგორც ითქვა უვარგისია. რიონის წყალს, ამის გამო, არავინ ინახავს სასმელად, და თუ მას რაიმე ჭურჭელში შევაგროვებთ არა თუ 10 წლის შემდეგ, 15-20 წუთის შემდეგ ჭურჭლის მესამედი სილა-შლამი იქნება. ფაზისის წყალი კი 10 წლის შემდეგაც კიდევ უფრო უკეთეს-უკეთესი ხდებოდა სასმელად და ის ტკებოდა კიდევ. კოლოსალური განსხვავებაა, იმდენად, საკვირველია კიდევ, როგორ შეიძლება ამ თვისებათა გამო რიონისა და ფაზისის გაიგივება.

ბერძნები სახელ „ფასისს“ უწოდებდნენ არა ყველა მდინარეს, არამედ მხოლოდ მას, რომელიც იყო სასმელად საუკეთესო. მსუბუქი იმდენად, რომ როგორც ზეთი ზემოდან მოექცეოდა ზღვას, რადგანაც ნ. ფოფხადის კვლევით „ფასისი ჯერ კიდევ II ათასწლეულის ტექსტებში ეწოდებოდა წმიდა ზეთს, რომელიც იხმარებოდა მეფის ან სასულიერო პირის მიერ სხვა პიროვნების ზეთისცხების სახელმწიფოებრივი ღონისძიების დროს (იხ. სიტყვა „ფასისი“ გ. ფრიდრიხის ხეთურ-გერმანულ ლექსიკონში), ამიტომ ფასისია ის სუფთა მდინარე რომელიც წმიდა ზეთის მსგავსად შეერთების შემდეგ ზღვის წყალს არ შეერევა, მის თავზე მოექცევა ხოლმე (ნ. ფოფხადე, კოლხეთის წარსულის ორიოდ საკითხი, კრებული, „ცოტნიედელი“, II, 2008, გვ. 120). ჩანს, ამის გამო ბერძნებმა „ფასისი“ უწოდეს მრავალ ანკარა, სუფთა მდინარეს, მათ შორის ეფფრატს სათავეში და ყუბანსაც კი. ფასისი – იყო „ღმერთი“ ოკეანესა და თეტისის შვილი ჰესიოდეს გენეალოგიის თანახმად, ამიტომაც იყო მდინარე ღვთაება. ბერძნული მითოლოგიით ფაზისი – „ღმერთია“, კონკრეტულად არის „მდინარე-ღვთაება“. ჩვენ საეჭვოდ მიგვაჩნია, რომ ბერძნებს სახელი „ფაზისი“ ეწოდებინათ ამდგრეულ, სილა-ლამიან, სასმელად უვარგისი წყლისათვის, ფასისი – წმინდა, საამო გარემოში

გამდინარე (და არა ჭაობებში) ნიავე-ქარიან (და არა მაღარიით განთქმულ) არე-მარეს წყალია. ასეთი გარემო აქვს მთელ სიგრძეზე ჭოროხს – მთის საამო მდინარეა, რიონი კი ჭაობებში ჩაკარგული, ციებ-ცხელებით განთქმულ ვაკეზე მიედინებოდა შლამითა და სილით იყო გაჯერებული. I საუკუნის მწერალ პლუტარქეს გენეალოგიით ფასისი იყო ჰელიოსისა და ოკეანის ასულის ოკორეს ძე, ერთი სიტყვით ფასისი ბერძნული სამყაროს, ბერძნული აზროვნებისა და მითოლოგიის შთაგონების წყაროა, ისაა წმიდა მდინარე, სასმელად საუკეთესო, ასეთი კი არაა მდინარე რიონი. „ფ-ს“ ფუძე პ. ინგოროყვამ ქართულ სამყაროს დაუკავშირა, რაც შეიძლება მართალიც იყოს, აღსანიშნავია, რომ ქართული სამყაროს მდინარეები იყვნენ ევფრატი ზემოწელში, ჭოროხი, რიონი და ალბათ ყუბანისწყალიც. ასე, რომ ყველა მათგანს შეიძლებოდა ფასისი წოდებოდა, მაგრამ ჩვენი აზრით, ბერძნები ასეთ სახელს არ უწოდებდნენ ანუ „ღვთაება-მდინარედ“ არ მიიჩნევდნენ სილიან-შლამიან სასმელად უვარგის ჭაობის წყალს, არამედ სუფთას, წმინდას, კეთილ გარემოში მიმდინარეს – ასეთი კი მთის ანკარა მდინარეები იყო.

არიანე წერს: „ფასისის წყალი მსუბუქია, ზღვას ზედ ექცევა – ზეთივით“, მისი სათავე არმენიაშია

უფრო სრულად მოვიყვანოთ არიანეს ცნობა ფაზისის შესახებ – „მდინარეების წყლებს შორის ფაზისის წყალი უმსუბუქესია და ფერიც მეტად განსხვავებული. მის სიმსუბუქეს შეიტყობს კაცი წონის გასინჯვით ან კიდევ იმით, რომ როდესაც იგი ზღვას ერთვის ზღვის წყალს ზედ მოექცევა, არ შეერევა, როგორც ჰომეროსი ამბობს, რომ „ტიტარესი პენეოსის წყლის ზემოთ მიმდინარეობს, როგორც ზეთი“ და როდესაც ზღვის ზემოდან ამოხაპავენ წყალს, მტკნარია ის, თუ ვინმე სიღრმეში ჩაუშვებს ჭურჭელს – მარილიანი... ფასისის წყალს ტყვიის თუ კალის ფერი გადაჰკრავს, მაგრამ რომ გააჩერებ, ძალიან წმინდა ხდება. ამიტომ ჩვეულებაა ასეთი, რომ ფაზისში შემსვლელებმა არ უნდა შეიტანონ იქ სხვა წყალი და შევლენ თუ არა მის კალაპოტში, ბრძანება იცემა, რომ ხომალდზე არსებული ძველი წყალი სულ გადაიდვაროს... ფასისის წყალი არ შმორდება, ათ წელზე მეტ ხანს გაუფუჭებელი რჩება, უფრო მეტადაც ტკბება“ (ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, 1961, გვ. 38).

„მდ. ფასისი არმენიიდან მომდინარეობს. მის ახლოს ცხოვრობენ იბერიიდან არმენიაში გადასახლებული იბერიელები. მდინარის შესავლელთან, ფასისის მარცხენა ნაპირზე მოთავსებულია მიღეცელთა მიერ დაარსებული ელინური ქალაქი ე.წ. ფაზისი, რომელშიც როგორც ამბობენ თავს იყრის 60 სხვადასხვა ერი“... (ანონიმი, იქვე, გვ. 86).

არიანე წერს – „ფასისის ახლოს ცხოვრობენ იბერიიდან არმენიაში გადასახლებული იბერიელები“, თუკი ფაზისი რიონია, მაშინ არიანეს შესაბამისად გამოდის, რომ „რიონის მახლობლად ცხოვრობენ იბერიიდან არმენიაში გადასახლებული იბერიელები“. რიონთან რა უნდა არმენიას? მაგრამ ჭოროხი გადმოედინებოდა ქვეყნიდან, რომელიც რომაელებმა მცირე არმენიის სახელმწიფოებრივ ერთეულს მიაკუთვნეს. ამ ქვეყნის ეთნიკას ეხება არიანე.

სტრაბონი მდინარე ფასისის შესახებ

სტრაბონის წიგნის XIV თავში, რომელიც „არმენიას“ ეძღვნება, სტრაბონი წერს – ამ „ქვეყანაში ბევრი მდინარეა, განსაკუთრებით ცნობილია ფაზისი და ლიკოსი, რომლებიც პონტოს ზღვას ერთვიან (ერატოსთენე ლიკოსის მაგივრად ასახელებს თერმოდონტს, რაც არაა სწორი)“ (სტრაბონი, XIV, 7) (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957, გვ. 190).

თუ რატომ ათავსებს მდინარე ფასისს (ანუ ჭოროხს) სტრაბონი არმენიაში იქვე თვითვე განმარტავს: „მოგვიტხოვრობენ არმენიაზე, რომ პირველად ის პატარა ყოფილა... იმით გაზარდეს, რომ მეზობელ ხალხებს ჩამოაჭრეს ნაწილები... იბერებს (ჩამოაჭრეს)

პარიადრეს კალთები, ხორძენე და გოგარენე, რომელიც მტკვრის გადაღმა არის“ (სტრაბონი, XIV, 5).

კლარჯეთი – ისტორიული ხორძენეს ერთ ნაწილად მიიჩნევა. მაშასადამე, ის ისტორიული იბერია იყო, რომელიც სტრაბონის ეპოქაში სომხეთში მოექცა, ამიტომაც შესაბამისად ცხადია, კლარჯეთის მდინარე ჭოროხი (ფაზისი) სტრაბონისათვის არმენიის ქვეყანაშია მოქცეული. ს. ჯანაშიას აზრით ხორძენე მოიცავდა გუმუშხანეს თემის აღმოსავლეთ ნაწილს (ს. ჯანაშია, შრომები, II, გვ. 93) – ეს კი ისტორიული კლარჯეთის რეგიონია. ყოველ შემთხვევაში საქართველოს ისტორიული ატლასის მიხედვით ხორძენე – კლარჯეთია. „საქართველოს სსრ ატლასი“ (1964), გვ. 245. რუკაზე „ხორძენა“ მოთავსებულია არტანუჯის რეგიონში და იქვე მიწვრილია, რომ ესაა „კლარჯეთი“.

სხვაგან სტრაბონი წერს – „ხოლო დანარჩენი კოლხიდა მეტწილად ზღვასთან მდებარეობს: მომდინარეობს მასზე ფაზისი დიდი მდინარე, რომელსაც სათავე არმენიიდან აქვს, რომელიც ღებულობს გლავკოსსა და ჰიპოსს, მახლობელი მთებიდან გამომდინარეთ. აღმა ცურვა შეიძლება შორაპანამდე, სიმაგრეს შეუძლია დაიტოს მთელი ქალაქის მოსახლეობა. ფეხით, საურმე გზით 4 დღეში მისვლება მტკვრამდე. ფაზისზე მდებარეობს მისი მოსახელე ქალაქი, კოლხთა სავაჭრო ადგილი, გარშემორტყმული მდინარით, ტბითა და ზღვით“ (სტრაბონი, XI, II, 17. თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957, გვ. 123). აქაც, ფასისი არმენიიდან მომდინარეობს.

სტრაბონის სარაპანას მდებარეობა განსხვავდება პროკოფის სარაპანასაგან. სტრაბონის სარაპანა – მდ. ფასისზეა, ხოლო პროკოფისა – მაღალმთიანეთში. სტრაბონის სარაპანა უნდა იყოს ართვინი. ქალაქი ფაზისი კი უნდა იყოს თანამედროვე გონიო ან მისი მახლობელი პუნქტი. ცნობილი შლიმანი აქ აპირებდა არქეოლოგიური გათხრების დაწყებას ნებართვის შემთხვევაში. აღსანიშნავია, რომ ჭოროხის ზღვასთან შერთვის ადგილას, მარცხენა სანაპიროზე ახლაცაა ტბები და ასევე (ერთი დიდი და რამდენიმე მცირე) ყოფილა ვეიდენბაუმის აღწერითაც. ამ ნიშნით (მარცხენა სანაპიროზე ტბა და ქალაქი) ჭოროხი მიემსგავსება ფაზისს. კავკასიის მთას უწოდებენ სპერ-არსიანის მთიანეთს, რომლის ერთ-ერთი უდიდესი მწვერვალია კარჩხალი, აქ იყო ჭოროხის აუზის ვრცელი ქართული ოლქი – ისტორიული „საკავკასიეო“.

აგათიას მიხედვით მდ. ფასისი მდ. ჭოროხია

მთისა და ბარის მდინარეებს ერთმანეთისაგან მკვეთრად განასხვავებენ, მთის მდინარეების სიჩქარე დიდია, გემრიელია და სუფთაა და აქვს შესაბამისი მახასიათებლები, ხოლო ბარის, მით უმეტეს, ჭაობის მდინარეები (ასეთია, მაგალითად, მდ. რიონი ქვემოწელში და ასევე ზღვის შესართავთან) არის მდორე, წყალი აქვს უგემური, ორგანოლექტიკურად უვარგისი, წყლის სიჩქარე მცირეა, მას ზოგჯერ ფაქტიურად არ შეუძლია თავისი დინებით დაძრას ადგილიდან დიდი ნავი. როგორი მდინარეა ძველი ბერძენი ავტორების აღწერით მდ. ფასისი? ის მთის მდინარეა თუ ბარის (ჭაობის)? ძველი ბერძენი ავტორების აღწერით, მდ. ფასისი არის მთის მდინარე, მაგალითად, ის, ისე ჩქარი დინებით შედის ზღვაში, რომ მას დიდხანს არ ერევა, მისი წყალი ძალზე გემრიელია და იმდენად სუფთა, რომ ჭურჭელში შენახვის შემდეგაც დიდხანს არ ფუჭდება. იგივეს წერს აგათია სქოლასტიკოსი. მაგალითად, ის წერს, რომ ჭანების ტომი ცხოვრობს „ქალაქ ტრაპიზონის ქვემოთ, ევქსინის პონტოს სამხრეთით“ (გეორგიკა, III, გვ. 181), ეს ტომი თავს ესხმოდა მეზობელ მხარეებს და მათ შორის არმენიასაც, ამიტომ მათ წინააღმდეგ საომრად გაგზავნეს მათი თვისტომი თეოდორე – სამხედრო მეთაური თავისი ჯარით. „მეფემ მას დაავალა ეს საქმე. ის დაიძრა კოლხიდიდან დიდძალი ჯარით, ფასისს გადაღმა მოუარა დასავლეთით ჭანების საზღვრებს და უცბად შევიდა მტრის მაშინდელი მიწა-წყლის შუაგულში. მან დაიბანაკა ქალაქ თეოდორიადისა და ეგრეთწოდებულ რიხეს გარშემო“ (გეორგიკა, III, გვ. 82).

აქედან ჩანს შემდეგი – ჭანების დამსჯელი სამხედრო რაზმი გამოვიდა კოლხეთიდან, მოუარა დასავლეთის მხრიდან ჭანეთის საზღვრებს და ეს დასავლეთის მხარე იყო ფასისის გადაღმა, ანუ ფაზისი იქვეა, რიზესთან ახლოს – მთებს იქით, იქიდან შემოუარა ჭანეთის საზღვრებს თეოდორემ. რიზესთან ახლოს კი ერთ მხარეს ზღვაა და მოპირდაპირე მხარეს მდ. ჭოროხი გაედინება – ესაა აგათია სქოლასტიკოსის ფაზისი.

დაეუშვათ, ფასისი არის მდ. რიონი, ჭანეთის ადგილმდებარეობა კი ცნობილია – ტრაპიზონ-რიზესაკენ. დასავლეთ საქართველოდან რიზე-ტრაპიზონისაკენ მიმავალი ჯარი მდ. რიონს შემოუვლიდა ირგვლივ და ისე მივიდოდა ჭანეთში? ასეთი გზა იქნებოდა აბსურდული, ფასისი – რიზეს პირისპირაა, მთებში მას შემოუარა თეოდორემ და მივიდა რიზესთან, მაშასადამე ფაზისი – ჭოროხია და არა რიონი.

საერთოდ კი, ტრაპიზონისკენ მიდიოდა საცხენოსნო გზა, ხოლო ტრაპეზუნტიდან კონსტანტინოპოლამდე „სახელმწიფო ცხენებით“ მგზავრობდნენ მოხელეები. მენანდრე პროტექტორი წერს: სტრატეგოსი ზემარქე აღანიიდან, დარინის გზით მივიდა აფსილიაში (ისე, რომ მისიმიელთა ქვეყანა მარცხნივ დარჩა), მივიდა როგატორიონში და შემდეგ ევქსინოს პონტომდე და მერე ნავებით მდ. ფასისამდე, შემდეგ ტრაპეზუნტში. აქედან „სახელმწიფო ცხენებით“ ბიზანტიონში მივიდა მეფესთან (გეორგიკა, III, გვ. 237).

აღანიად, აქ, იგულისხმება შემდეგდროინდელი აფხაზეთი, რომელიც ე.წ. დარინის გზით უერთდებოდა აფსილიას ანუ სუფსის ხეობას (რიონის მარცხენა სანაპიროს ვაკეს). აქ ყოფილა პუნქტი როგატორიონი, საიდანაც გასულა ზღვის სანაპიროზე და იქედან ზღვით, ნავებით მიუცურავს ჭოროხამდე ანუ ფაზისამდე.

ფასისი მთის სწრაფი მდინარე რომაა და სწრაფი სიჩქარის მქონე, ამის შესახებ ვიტყობთ აგათია სქოლასტიკოსის ნაშრომიდან:

სპარსელი სარდალი მალულად მიიწვეს ქ. ფაზისისკენ, მიაღება მდინარეს. ქ. ფასისთან ახლოს მდინარეს გადახერგავს ნავებითა და შეშებით (ე.ი. მდინარე არც იმდენად განიერია) ისე, რომ ბერძნების ოცდაათნიხბიანი რამდენიმე ნავი და ტრიერები დარჩა მდინარის აღნიშნული ხერგილის ზემოთ. ეს რომ დაინახა მენავეების უფროსმა, „მაშინვე მოაბრუნა საჭე, რაც ძალა და ღონე ჰქონდა, მოუსვა ნიხებს და გაბრუნდა უკან, თუმცა ძალიან გაუძნელდა ფაზისზე უკან გაცურვა და პირისპირ შებრძოლება მაგარ ტალღებთან, სპარსელებმა მაინც ორი ნავი ჩაიგდეს ხელში, მაგრამ უმეზღვაურებოდ. მეზღვაურებმა რომ დაინახეს მტერს ჩაუვარდებით ხელში, გაბედულად გადაეშენენ ტალღებში... გადასჭრეს მდინარე ირიბად და ხმელეთით გასწიეს მეორე გზით, რათა მტერს არ შეჩეხებოდნენ და ჩავიდნენ იმ ქალაქში, ფაზისის სახელს რომ ატარებს“ (გეორგიკა, III, გვ. 100).

აქედან ჩანს, რომ ზღვის სანაპიროსთან ახლოს ქ. ფასისთან მდ. ფასისი არის იმდენად ჩქარი მთის მდინარე, რომ მის ტალღებთან ბრძოლა უჭირს 30-ნიხბიანი ნავის 15 მეზღვაურს. „მაგარი ტალღების“ გამო ისინი მაინც ქვემოთ მიცურავდნენ. დიდი მცდელობის მიუხედავად, ამ უძღურობის გამო, მიატოვეს ნავი და წყალში გადახტნენ. ეს 30-ნიხბიანი ცარიელი ნავი სპარსელებს ჩაუვარდათ ხელში, სპარსელებმა შიგ ჩასხეს თავიანთი მებრძოლები და რადგანაც დაღამდა კიდევ, მდინარეში ღუზა ჩაუშვეს და ნავებშივე დაიძინეს. აგათიას შემდეგი თხრობიდან ჩანს, რომ მდ. ფასისი ნამდვილად ჩქარი მთის მდინარე იყო ზღვის შესართავთანაც კი: „როგორც ზემოთ ვთქვი, რომაელთა ორი 30-ნიხბიანი ნავი, ცარიელი სპარსელებმა იგდეს ხელთ. ეს 30-ნიხბიანი ნავები მიდიელი პოპლიტებით იყო სავსე და მდინარეში იდგა ღუზაჩაშვებული და წერილი თოკებით ნაპირას მიბმული. რომ დაღამდა, მეომრებმა ნავებში დაიძინეს, მაგრამ ძლიერი ტალღები წამოსულა და თოკები დაუჭიმია ტვირთის სიმძიმის გამო, ერთ ნავთაგანს მოულოდნელად თოკი გასწყვეტია, მოწყვეტილი და გათავისუფლებული ნავი ტალღას მოუტაცია და რადგან ტალღას ნიხებით არ უწევდნენ წინააღმდეგობას, ნავი სწრაფად გაექანა წინ და ხელში ჩაუვარდა რომაელებს“ (იქვე, გვ. 103). ე.ი. ფასისი სწრაფია. ასეთი კი ჭოროხია, ხოლო რიონი გაცილებით მდორეა. აქაც ფასისი – ჭოროხია.

თუ ფასისი ჭოროხია, მის სანაპიროებზე (მის ხეობაში) უნდა იყოს ყველა ის ცნობილი ქალაქი (ფასისი, როდოპოლისი, არქეოპოლისი), რომლებზეც ხშირად წერენ (მათ შორის მუხირისიც და კოტაისის ციხეც).

ჩვენ რომ ვეთანხმებოდეთ ს. ყაუხჩიშვილსა და საერთოდ, XX ს-ის II ნახევარის ქართული ოფიციალური ისტორიოგრაფიის თვალსაზრისს კოლხეთ-ლაზიკის მდებარეობის შესახებ, ცხადია, საკმაოდ რთულ შრომასაც არ გავწევდით და ამ საქმეს ხელახლა არ გამოვიკვლევდით, ამიტომაც, ჩვენ ს. ყაუხჩიშვილისაგან განსხვავებით, ვფიქრობთ, რომ კოლხეთ-ლაზიკა მდებარეობდა ჭოროხის ხეობაში, კერძოდ, მოიცავდა ჭოროხის ზღვისპირა შესართავ მხარეს (თანამედროვე სარფი-გონიო-ბათუმი და ა.შ.), ე.წ. ისტორიულ „ბოლო კლარჯეთისას“ ანუ ჭოროხის ზღვისპირა მხარეს მდ. აჭარისწყლის შესართავის ზემოთაც და აგრეთვე ჭოროხის ხეობას ართვინისკენ, აგრეთვე ისტორიულ კლარჯეთს – არტანუჯისწყლის ხეობას ვიდრე არსიანის ქედამდე. აქ ქ. არტანუჯზე X საუკუნემდეც და შემდგომაც, პორფიროგენეტის სიტყვითაც, გადიოდა საერთაშორისო სავაჭრო გზა, რომელიც არტანუჯს აკავშირებდა იბერიასთან, არმენიასთან და სირიასთან, ხოლო, თავის მხრივ, არტანუჯი აღნიშნული ჭოროხისპირა გზით (და თვით ჭოროხით) უერთდებოდა შავიზღვისპირა სავაჭრო პორტებს. აი, ამ საერთაშორისო სავაჭრო გზაზე მდებარეობდა ლაზიკა, ანუ ისტორიული ერგე, ლიგან, კლარჯეთი. როგორც ვთქვით, ლაზიკა 553 წლისთვის ორად იყო გაყოფილი. ფრონტის ხაზი სპარსეთ-ბიზანტიას შორის გადიოდა დაახლოებით იქ, სადაც მდ. აჭარისწყალი უერთდება მდ. ჭოროხს, ზღვის ზემოთ 20-30 კმ-ის მანძილზე (ეს ზომები, რომელთაც ქვემოთ განვიხილავთ, გადმოცემული აქვს აგათია სქოლასტიკოსს).

ფრონტის ხაზი, ეტყობა, გადიოდა შავი ზღვის სანაპიროს პარალელურად. როგორც აგათიას მონათხრობიდან ჩანს, მერმეროემ სპარსელთა ჯარით ორჯერ შეუტია არქეოპოლისს და უკუქცეულ იქნა მუხირისსა და კოტაისის ციხეში. მაშასადამე, არქეოპოლისი ბერძნებისაა, მუხირისი და კოტაისის ციხე – სპარსელების, ეს პუნქტები ერთმანეთთან ახლოა, შემდეგ მერმეროემ გადაწყვიტა ბერძნების ხელში მყოფი სოფ. ტელეფისის ციხის ძნელსავალი აღვილების გავლით მიეღწია მდ. ფასისამდე. ტელეფისის ერთ მხარეს მიუდგომელი ციცაბოა, მეორე მხარეს კი ჭაობებია. მერმეროემ მოულოდნელად მიადგა ტელეფისს, რომელიც ბერძნებმა მიატოვეს. ტელეფისიდან ზღვის მიმართულებით 7 სტადიონის მანძილზე იყო სოფელი ოლლარია, ბერძნულად „ქიტროპოლია“ (ქოთნების სავაჭრო), იმავე გზაზე მდებარეობს პუნქტი „ნესოსი“ (ნესოსი სულ 5 ფარსანგით არის დაშორებული ტელეფისს. იბერების და ლაზების ფარსანგი უდრიდა 21 სტადიონს) (გეორგიკა, III, 1936, გვ. 37).

„ნესოსი 150 სტადიონითაა დაშორებული ტელეფისს. ნესოსი გარშემორტყმულია მდინარეთა მორეკებით. ფასისი და დოკონოსი ცალ-ცალკე ჩამომდინარეობენ კავკასიის მთებიდან. აქ კი უახლოვდებიან ერთმანეთს“ (გეორგიკა, III, გვ. 38).

თუ 1 სტადიონს დაახლოებით 178 მეტრად ჩავთვლით, სოფელი ნესოსი ტელეფისიდან დაშორებული ყოფილა 150X178 დაახლოებით 26,7 კმ-ით. ამდენითვეა დაშორებული ქ. ფასისიდანაც, ე.ი. ეს ქალაქები ერთმანეთთან ახლოს იყო. სოფ. ნესოსთან ეს ორი მდინარე ბერძნებს ერთმანეთისთვის შეუერთებიათ არხით. იქვე, მახლობლად, უერთდებოდა კიდევ ერთმანეთს ბუნებრივად ეს ორი ნაკადი – ჩემი აზრით, აჭარისწყალი (დოკონისი) და ჭოროხი (ფასისი). წერს კიდევ აგათია, „თავისთავად ერთვიან და ბოლოს ერთმანეთს შეერევიან“ (იქვე, გვ. 38). მერმეროემ მდ. ფასისზე თავისუფლად გადაიყვანა თავისი ჯარი (ე.ი. მდინარე ვიწროა, არაა ისე განიერი აქ. ზღვიდან დაახლოებით 27 კმ-ის დაშორებით, ხოლო რიონი ზღვიდან 27 კმ დაშორებით ძალზე განიერია). მან ხიდი გადო – ფიცრებით და ტივებით (გვ. 39).

საზოგადოდ ჯარის, და განსაკუთრებით კი დიდი ჯარის ხიდზე გადასვლა, სახიფათო იყო, სწორედ ამ დროს ესხმოდა მას მოწინააღმდეგე. მით უმეტეს, რომ ხიდი

სახელდახელო იყო – ტივებით და ფიცრებით გადებული, ამიტომაც მერმეროეს საგანგებოდ დაუცავს თავისი ჯარი, როგორც ჩანს, იქვე მდგომი ციხის – ონოგურისის მეციხოვნეთა მეშვეობით. აგათია წერს: „თავისუფლად გადაიყვანა მთელი ჯარი, რომ არავის აღმოუჩენია დაბრკოლება“ (გეორგიკა, III, გვ. 40). და იქვე განაგრძობს თხრობას ონოგურისის ციხის შესახებ. ონოგურისი ყოფილა, თითქმის, ერთი ნაწილი არქეოპოლისის გარეუბნისა, ასე რომ, არქეოპოლისი ბერძნების ხელში მყოფი და ონოგურისი სპარსელებისა, ახლო იყვნენ აღნიშნულ სახელდახელო ხილთან. 554 წელს ბიზანტიელებმა შეუტყეს ონოგურისს (გეორგიკა, III, გვ. 52).

მალე ბერძნებმა შეიტყვეს, რომ იბერიიდან მოდიოდა მერმეროეს შემცველი სპარსელი სარდალი ნახორაგანი. ჩანს, ისინი ფასისის ანუ ჭოროხის ხეობაში შევიდნენ არტანიდან (ე.ი. იბერიიდან) ართვინის გავლით. ონოგურისის ციხესთან ბერძნები დამარცხდნენ, უკუიქცნენ და ბევრი დაიღუპა მდ. კათარისწყლის ხიდის გადალახვისას. აგათია წერს – „ორმოცდაათი ათასი კარგი მებრძოლი გაექცა სამი ათას სპარსელს“ (გვ. 62), მიაჩნია, რომ ეს იყო ღვთის რისხვა ლაზთა მეფის მოკვლის გამო.

ნახორაგანმა წაიყვანა 60.000 სპარსი ჯარისკაცი ბიზანტიელების მიერ დაკავებული ნესოსის ასადებად (ჭოროხ-აჭარისწყლის შესართავთან). აქ იდგნენ ბერძენთა სარდლები დაქირავებული ჰუნი საბირების ტომის მეომრებით. იქვე ახლოს არქეოპოლისის დაბლობების მახლობლად იყო მათი ძირითადი ბანაკები – ასე ჩანს აგათიას მონათხრობიდან (გეორგიკა, III, გვ. 91). აქ აპირებდნენ გავლას სპარსელები. მალე ერთმანეთს პირისპირ შეხვდნენ სპარსელი და რომაელი სპასალარები – არა ომის ველზე, არამედ თავდაპირველად მოსალაპარაკებლად. ნახორაგანმა მარტინეს შესთავაზა – „დატოვე ეს ადგილები და გადადი შენი ჯარითურთ ტრაპეზუნტში, პონტოს ქალაქში“ (იქვე, გვ. 96). აქედან ჩანს, რომ ამ ადგილების ახლო პონტოს პროვინციაა. ეს ნიშნავს, რომ ომი იყო პონტოს მეზობლად ერგე-ლიგანში, კლარჯეთის ბოლოს და არა რიონის პირას.

მოლაპარაკებების ჩაშლის შემდეგ ნახორაგანმა ჯარი წაიყვანა ქ. ფასისიკენ – ნესოსიდან 26-27 კმ. მანძილზე.

აგათიას სიტყვით, მდ. ფასისი ძალზე ახლოს ჩამოუდის ქალაქს და ქალაქთან ერთვის ზღვას. „ნესოსს სულ დიდი ექვსი ფარსანგით არის დაშორებული“ (გეორგიკა, III, გვ. 97). „მდინარე ჩრდილოეთის მხრიდან ჩამოუდის ქალაქს“ (გვ. 98). მტერი მას სამხრეთიდან უნდა მიდგომოდა, რისთვისაც მდინარე გადაკვეთეს. ქ. ფასისთან ახლოს სამხრეთით იყო „ქრისტიანთა შორის განთქმული ტაძარი“ (გეორგიკა, III, გვ. 113). აქ ილცა ბერძენთა ჯარის მეთაურმა და მტერი საოცრად დაამარცხა. სპარსელები უკან მუხირისში დაბრუნდნენ. ბიზანტიელებმა სპარსელთა ხელში მყოფი ქ. როდოპოლისი აიღეს. კოტაისი სპარსელებს დარჩათ. ამით ამთავრებს აგათია თავის თხრობას, რომლიდანაც ჩანს, რომ აღნიშნული ქალაქები ახლოს იყვნენ ერთმანეთთან და ერთიან ურბანისტულ სივრცეს ქმნიდნენ. 562 წელს დაიღო ე.წ. ორმოცდაათწლიანი ზავი, რომელზეც სადავო იყო სვანეთის საკითხი.

საერთოდ, სვანეთი, ბერძენი ავტორების ცნობებით, იყო მნიშვნელოვანი ქვეყანა, რომლისთვისაც ორი იმპერია ერთმანეთს საუკუნის მანძილზე ედავებოდა. თანამედროვე ისტორიკოსთა შრომებში სვანეთის ქვეყანა თითქმის არ ჩანს, მაშინ, როცა მას უნდა სჭეროდა საქართველოს ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი. სად იყო სვანეთი? ცხადია, თანამედროვე ორი მთიანი რაიონი კი არ იყო ის, არამედ დასავლეთ საქართველოს ძალზე დიდი და მნიშვნელოვანი ნაწილი VI საუკუნისთვის.

სხვადასხვა ავტორთა ცნობები ფასისის სათავის შესახებ „მდინარე ფასისის სათავე არმენიაში“

სტრაბონის ცნობით მას შემდეგ, რაც არმენიამ იბერებისაგან მიიტაცა პარიადრეს კალთები, ხორძენა და გოგარენა მდ. ჭოროხის სათავეც კი სტრაბონისავე ეპოქაში არმენიაში აღმოჩნდა.

მაქსიმე ბერძნიშვილმა გამოიკვლია, რომ ძველ ავტორთა უმრავლესობა მდ. ფასისის სათავეს არმენიაში ათავსებს.

ის წერს – „შევჩერდეთ იმ მწერლებზე, ვინც ფასისის სათავედ არმენიის მთებს თვლიდა. ამათში უწინარესად უნდა დავასახელოთ ერატოსთენე (III-II სს. ძვ.წ. მწერალი)... თვითონ სტრაბონი, რომელიც სამ ადგილას მაინც ლაპარაკობს ფასისის სათავეზე, ორჯერ იგი გარკვევით ასახელებს არმენიას (წიგნი XI, I, 17 და XI, XIV, 7). მესამეჯერ კი ამ საგანზე ამბობს იბერიაში კოლხეთიდან გადასავალ გზასთან დაკავშირებით (XI, III, 4)... აქ სტრაბონი აგვიწერს სარაპანის აღმოსავლეთით მდებარე და იბერიისაკენ მიმავალ გზას, რომელიც, მისი სიტყვით, მიიმართება სარაპანის მეზობელი ხეობით. ამ ხეობაზე, განაგრძობს იგი, გზა გასავალია, ვინაიდან ფასისზე 120 ხილია გაკეთებული და სწორედ აქ დასძენს, რომ იგი (ე.ი. ფასისი) სათავეს იღებს ზემდებარე მთებშიო. რადგან ავტორს ლაპარაკი აქვს იბერიაზე, ამიტომაც კონტექსტით აშკარად ჩანს, რომ აქ იგი გულისხმობს იბერიას და მის თავზე მდებარე მთებს“ (მ. ბერძნიშვილი, ქ. ფასისის ისტორიისთვის, 1969, გვ. 95) – „სტრაბონის ცნობას ფასისის არმენიიდან მომდინარეობის შესახებ იმეორებს სტრაბონისეული ქრესტომათის ავტორიც, აგრეთვე დიონისე (II ს.), არისტარხე (V-VI სს), სტეფანე ბიზანტიელი (VI ს.), ესტატე თესალონიკელი (XII ს.)“ (იქვე, გვ. 95).

ამარანტოს მთები – „არიან ანტიკურ მწერლებში ისეთიც, რომელთაც მდ. ფასისის სათავედ მიაჩნიათ ამარანტოს მთები. პირველი, ვინც ამარანტოს მთებს უკავშირებდა ფასისის სათავეს, იყო აპოლონიოს როდოსელი. ის თავის „არგონავტიკაში“ ორჯერ ასახელებს ფასისის ამ მთებიდან მომდინარეობას. მისი სქოლასტი გადმოგვცემს, რომ ახალი წელთაღრიცხვის II საუკუნის გრამატიკოსის პეროდინეს სიტყვით, ამარანტო ქალაქია პონტოში. მეორე ადგილას კი წერს – „ამარანტო – ეს ბარბაროსული ტომია კოლხებს ზემოთ, ხმელეთზე. აქედან გამომდინარეობენ ფასისის წყაროები – ან ეს მთაა კოლხეთში, ამარანტიონად წოდებული, საიდანაც ჩამოდის ფასისი“ (იქვე, გვ. 96). ამარანტო მიაჩნია ფასისის სათავედ ასევე ძვ.წ. V-IV საუკუნეების ავტორს კტეზია კნიდოსელს (იქვე, გვ. 95). ამარანტოს მთები იგივე მოსხის ანუ მესხეთის მთებია – სპერში.

მესხეთის მთები – „პლინიუსი (გარდ. ახ.წ. 79 წელს) და იული სოლონი (ახ.წ. III ს.) მდ. ფაზისის სათავედ მიიჩნევენ მოსხების, ანუ მესხების (მესხეთის) მთებს. პირველი ამათგანი აღნიშნავს, რომ „ფაზისი სათავეს იღებს მოსხების სამფლობელოებში“, ხოლო მეორე წერს სურათოვნად „მოსხიის მთები გადმონათხევენ ფაზისს“ (იქვე, გვ. 96). ვახუშტის კვლევით „მოსხის“ (მესხეთის) მთები სპერ-არზრუმის რაიონშია.

კავკასიის მთები – არისტოტელე (382-322) წერს – „კავკასიიდან სხვა მრავალ (რაოდენობით და სიდიდით) განთქმულ მდინარეებს გარდა, მოდის ფაზისი“ (იქვე, გვ. 97). წმიდა ბასილი დიდი (IV ს.) აღნიშნავს – „ფაზისი გამომდინარე კავკასიონის მთებიდან“. წმ. ამბროსი მედიოლანუმელი ამბობს – „ფაზისი გამოედინება ჩრდილოეთის მხრით კავკასიის მთებიდან და სხვებთან ერთად ერთვის ევქსინის ზღვას“. ამავე აზრს იმეორებს იულიუს ჰონორი (V ს.) – „ფაზისი სათავეს იღებს ველში, კავკასიის მთის ძირში, უერთდება პონტოს ზღვას, მომდინარეობს 805 მილი“ (იქვე, გვ. 97). პროკოფი კესარიელი წერს – „ფაზისი მდინარეა, კავკასიის მთებიდან ჩამოედინება“ (იქვე, გვ. 89).

წმ. ამბროსი მედიოლანუმელი გასაგებად წერს, რომ „ფაზისი გამოედინება ჩრდილოეთის მხრით კავკასიის მთებიდან“, მაშასადამე ჯერ კავკასიის მთებია და მისგან გამომდინარე ფაზისი ჩრდილოეთით მიემართება – „გამოედინება ჩრდილოეთის მხრით“. ე.ი. ფაზისი სამხრეთიდან ჩრდილოეთით მიედინება. რომელი მდინარე მიემართება

კავკასიაში ასე სამხრეთიდან ჩრდილოეთით? ასეთია მხოლოდ ჭოროხი, ის გამოედინება მცირე კავკასიის ჩრდილო ფერდებიდან და მიემართება ჩრდილოეთით, ასე დის რამდენიმე ასეული კილომეტრი და მხოლოდ შემდეგ უხვევს დასავლეთისაკენ. რიონი კი გამოედინება დიდი კავკასიონის სამხრეთ ფერდიდან და დის არა ჩრდილოეთის მიმართულებით, არამედ დასავლეთითა და სამხრეთით. მაშასადამე, ცნობილი ავტორები „კავკასიის მთებს“ უწოდებენ მცირე კავკასიის მთიანეთს – სპერ-ჭანეთის მხარეს, რომელიც ყოველთვის ქართული ტომებით იყო დასახლებული.

პროკოფი კესარიელი ფასისის შესახებ

პროკოფი კესარიელი მდ. ფაზისთან დაკავშირებით ახსენებს სიტყვა კავკასიას. ის წერს, რომ არმენიის მთებიდან გამომავალი ფაზისი კავკასიის მთასთან მკვეთრად უხვევს მარცხნივ. ჩვენი კვლევით „კავკასიის მთის“ ქვეშ პროკოფი გულისხმობს კარჩხალის მთას, რომელიც აიძულებს მდინარე ჭოროხს მკვეთრად მოუხვიოს მარცხნივ.

დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში ჩვენ არ გვხვდება ტოპონიმი „კავკასია“. ეს სახელი საერთოდ უცხოდ აღიქმება იქაურ მცხოვრებთათვის, მაგრამ განსხვავებული ვითარებაა მესხეთ-ლიგანში – ჭოროხის აუზის მხარეებში, აქ ისტორიულად არსებობდა ვრცელი ოლქი „საკავკასიეო“, რომელიც მნიშვნელოვანი რეგიონი იყო საქართველოსათვის.

აღმოჩნდა სწორედ კარჩხალის მთის რაიონში, ე.ი. ლიგანის (ლიგანის) ხეობაში ტოპონიმი „კავკასორი“ ამჟამად ცოცხალია და ხალხურ მეტყველებაშია ასახული.

„კავკასორი“ არის ადგილის სახელი ართვინიდან რვა კილომეტრის დაშორებით (რ. მალაყმაძე, ლიგანის ხეობა, 2008, გვ. 139) – კარჩხალის მთაზე.

კარჩხალის მთა ახლოა ლიგანთან, სადაც, როგორც ითქვა, ერთ-ერთი ადგილის სახელია „კავკასორი“. უნდა ვიფიქროთ, რომ პროკოფის დროს კავკასიის მთის სახელის მქონე მასივი, რომელიც აიძულებდა ფასისს მარცხნივ გაეხვია, არის კარჩხალის მთა ჭოროხის ხეობაში. სწორედ მისი მწვერვალის სახელია – კავკასორი. ინტერნეტში დადებულია ამ მწვერვალს „კავკასორის“ მრავალი ხედი, აქ ხალხი იკრიბება სადღესასწაულოდ და ცნობილი ადგილია, აქ იმართება ე.წ. „კავკასორის ფესტივალი“. ეს მთა იმითაა აღსანიშნავი, რომ მის ფერდთან სამხრეთიდან მომდინარე ჭოროხი მკვეთრად უხვევს დასავლეთისაკენ, ისე, როგორც წერს ფასისის შესახებ პროკოფი.

აქვე შეიძლება აღინიშნოს, რომ ჭოროხის ხეობაში დღესაც ზოგიერთი ტოპონიმი ემსგავსება პროკოფის მიერ მოხმობილ სახელებს, მაგალითად, მისი „ქუთათისი“ შესაძლოა არეკლილი იყოს თანამედროვე უბნის სახელში „ქუთურეთი“, რომელიც მარადიდთან მდებარეობს. არც თუ მოშორებით სოფელ შოუბანთან ახლოს ჩაედინება მდინარე „კატაფხიას წყალი“ (ჭოროხის მარჯვენა შენაკადი). ამ სიტყვაშიც გვაქვს ძირი „კატ“, რაც მსგავსია „ქუთ“ „კუტ“ ძირისა, რომელსაც პროკოფი ხმარობს. აქვე, მის მეზობლადაა „კლასკურის წყალი“, შეუძლებელია მისი სახელი არ მივამსგავსოთ პროკოფის მიერ ნახსენებ „კლისურას“.

ჭოროხს სათავეში ერქვა „აკამფსისი“, შუა წელს ბოასი ვიდრე იმერხევის შესართავამდე, მდ. იმერხევიდან ჭოროხს ერქვა „ფასისი“, ანუ ერთ მდინარეს სხვადასხვა მონაკვეთებში ერქვა სხვადასხვა სახელი (აკამფსისი, ბოასი და ფასისი). ამიტომ პროკოფი როცა წერს – ხოსრომ გადალახა ბოასი და მოექცა ფასისის მარცხნივ შეიძლება ნიშნავდეს იმას, რომ ხოსრომ გადალახა ჭოროხი, შემდეგ გააგრძელა გზა პეტრასაკენ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროთი, მაგრამ ამ მონაკვეთზე ჭოროხს უკვე ერქვა – ფასისი, ე.ი. ფასისი მის მარჯვნივ მოექცა.

„ამ მდინარეს სიღრმე აქვს სხვებზე არა ნაკლები, სიგანით დიდ მანძილზე გადაჭიმული. სისწრაფეც მას ისეთი აქვს, რომ ზღვაში ჩასული ის კარგა მანძილზე

ცალკე მიმდინარეობს ისე, რომ მას არ უერთდება, ამიტომ იქ მენაოსნეთათვის მოსახერხებელია შუა ზღვაში მიიღონ სასმელი წყალი“ – წერს პროკოფი კესარიელი (გეორგიკა, II, გვ. 113). მდ. ფასისის სიჩქარისა და სისწრაფის შესახებ იგივეს წერს არიანეც, ის ასევე აღწერს შავ ზღვაში შერთული ფასისის წყლის ცალკე მდინარებას (ფლ. არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, გვ. 37-38).

პროკოფი სხვაგანაც წერს, რომ ფასისი, სათავეში ბოასად, ხოლო ადგილობრივი მკვიდრების მიერ აკამფსისად წოდებული, ზღვას უერთდება ძალზე დიდი სიჩქარით: „მისი დამორჩილება ზღვასთან შეერთების ადგილას შეუძლებელი ხდება, ვინაიდან ისეთი სისწრაფითა და სიმწვავეთ უერთდება და ისეთი დიდი ხმაურობით მიიწევს წინ, რომ ზღვის კარგა მოშორებით მომდინარეც შეუძლებელს ქმნის ზღვაში შეცურვას. ასე რომ, პონტოს ამ ადგილას მცურავნი ვერც შიგ ლაზიკეში ახერხებენ შენაგებას (ნავით შეცურვას) და ვერც იქიდან გამოსვლას და ვერც ახლოს გაცურვას, ვინაიდან არსად არ შეუძლიათ დაიმორჩილონ წყლის მდინარება, არამედ შორს უნდა გავიდნენ ზღვაში, სადმე შუა პონტოში მივიდნენ და ისე აიცდინონ მდინარის შესართავი. აი, რაც მინდოდა მეთქვა ბოასის შესახებ“ (გეორგიკა, II, გვ. 123).

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ შესართავთან რიონი არა თუ სწრაფი, არამედ ძალზე მდორე მდინარეა. ამ ნიშნით – შესართავთან სისწრაფით – ჭოროხი უფრო მიაგავს ფასისს

პროკოფი კესარიელის სიტყვით, მდინარე ფასისი გამოედინება ჭანეთის ქვეყნიდან. ის წერს: „არმენიის მოსაზღვრედ ცხოვრობენ ჭანები, მთაგორიან ქვეყანაში, საიდანაც გამოედინება ფასისი“ (გეორგიკა, 2, 1965, გვ. 53).

სათავეში მდ. ფასისს ბოასსაც უწოდებდნენ, პროკოფი მის შესახებ წერს, რომ მდ. ბოასი ჭანებისა და პერსარმენელების მეზობლად გამოედინება (იქვე, გვ. 60). ეს მდინარე (ბოასი) ჭანეთის მთებიდან გამოსვლის შემდეგ წყალმცირეა, მის მარჯვნივ იბერიანა, პირისპირ კი კავკასიის მთა.

„კავკასიას“ უცხოელები ქართულ ქვეყანა „საკავკასიძოს“, ანუ მცირე კავკასიას უწოდებდნენ. კერძოდ ბერძნები თავიანთი მოგზაურობის დროს ჯერ სამხრეთ კავკასიის მთიანეთს ხვდებოდნენ. ბოასი თუ ჭოროხია, მის მარჯვნივ ნამდვილად იყო მესხეთის ქვეყანა, კერძოდ კი არტაანი (ეს იყო იბერია), ხოლო მის წინ აღმართული იყო კარჩხლის ქედი (ეს იყო ბერძნებისთვის კავკასია), სადაც ბოასი უკვე წყალუხვი ხდებოდა და სახელიც ეცვლებოდა – მას უკვე ფასისად მოიხსენიებდნენ. პროკოფი წერს – „ის იზრდება ძალიან და ნაცვლად ბოასისა, ამიერიდან ფასისად წოდებული განაგრძობს მდინარებას“ (იქვე, გვ. 100).

ნაოსნობა ჭოროხზე გ. ყაზბეგის მიხედვით

თავისი დროის გამოჩენილმა მკვლევარმა გიორგი ყაზბეგმა XIX ს-ის 70-იან წლებში რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების დავალებით იმოგზაურა და გამოწვლილვით აღწერა „თურქეთის საქართველო“ ანუ კლარჯეთ-ლაზეთი. მან საკუთარი თვალთი იხილა ჭოროხზე ნაოსნობა.

ჭოროხზე მისი ცნობით დაცურავდა 80 ნავი. „ართინის ხიდის ქვეშ აქაური ნაგების მისადგომია. ეს ნაგები ვენეციურ გონდოლებს წააგავს და წაბლის ხისგან მზადდება. მათ ბრტყელი ფსკერი აქვთ, სიგრძე 25 ნაბიჯია, სიგანე სამი ნაბიჯი. ნაგების ეს ფორმა გამოცდილებით გამომუშავდა და ძველი კოლხეთის დროიდან მოდის. ძველ მწერლებს აღწერილი აქვთ ეს ნაგები, ახალი მეცნიერებიც ამას ეყრდნობიან და ასკვნიან, რომ ფასისი რიონი კი არა, ჭოროხია. როგორადაც არ უნდა იყოს, ამ ძველმა მონაპოვარმა

კარგი სამსახური გაგვიწია – 2,5 საათში ჩვენ გავიარეთ თითქმის 30 ვერსი ართვინიდან ბორჩხამდე, მაშინ, როცა ძველი გზით გაგზავნილებმა ჩვენმა საპალნეებმა 9 საათი დაჰყვეს. ართვინის ხილთან წყლის სიჩქარე 1 წუთში 200 ნაბიჯს უდრის... წყლის დინების ნებაზე მიშვებული ნავი საათში 8 ვერსს გაივლის, მაგრამ სამი ხოფის ძალით ეს სიჩქარე მნიშვნელოვნად იზრდება... ჭოროხის ლოცმანები იმდენად დახელოვნებულები არიან, რომ მათ სრულიად შეიძლება ენდოთ. ისინი ნავში 200 ფუთამდე ტვირთს ათავსებენ და თითქოს ცარიელიაო ისე მიჰყავთ ფარვატერის ზიგზაგებში. გამოუცდელი თვალისათვის გაუგებარია, როგორ შეიძლება მძიმედ დატვირთული ნავი ასეთ წინაღობებში, კლდეებს შორის გაატარო... უბედური შემთხვევები თითქმის არ გვხვდება და ეს არის ართვინელი მენავეების საუკეთესო რეკომენდაცია“ (გიორგი ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, 1995, გვ. 114).

გიორგი ყაზბეგის აზრით, ართვინიდან ბათუმამდე ნავით მგზავრობას ესაჭიროებოდა 4-5 საათი, თუმცა იქვე ეთანხმება ერთ-ერთი ევროპელი მეცნიერის თვალსაზრისს, რომ ამისათვის საჭიროა 9 საათი (იქვე, გვ. 154). მაგრამ უკან დაბრუნებისათვის ბათუმიდან ართვინში, ნავებს ესაჭიროებოდათ 4 ანდა ზოგჯერ 5 დღე – „ამ შემთხვევაში ბათუმში დატვირთული ნავები დინების საპირისპიროდ საჭაპანო ლაფეტებით მიაქვთ“. ჭოროხის სამდინარო-სანაოსნო გზას XIX ს-შიც არ დაუკარგავს თავისი საერთაშორისო სავაჭრო მნიშვნელობა. გ. ყაზბეგი წერს – „მეორე წელია, რაც ინგლისელი ვაჭრების კომპანიამ დაიწყო ყარსის და შავშეთის პურის შესყიდვა და ბათუმში ტვირთის ჭოროხის გზით გაგზავნა“ (გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, 1995, გვ. 115).

ინგლისელი ვაჭრები პურის მარცვალს ყიდულობდნენ ძირითადად ყარსის ოლქში, იქედან სახმელეთო გზით გადაჰქონდათ ქ. ართვინამდე, აქედან კი უკვე სამდინარო გზით, ანუ ჭოროხის ნავებით ჩაჰქონდათ ბათუმში – „ართვინამდე პურის დიდი ნაწილი ქურთებს გადმოაქვთ საპალნე ჯორებითა და ცხენებით, შემდეგ კი ნავებით მიაცურებენ. მიმდინარე 1874 წელს ერთი კომპანიის აგენტმა ართვინიდან (ბათუმში ჭოროხის გზით) – 44 ათასი ფუთი ხორბალი გაგზავნა. ყარსიდან ბათუმამდე ერთი ფუთი ხორბლის ჩატანა მის ფასთან ერთად ერთი მანეთი ჯდება“ (იქვე, გვ. 115).

XIX ს-ში ქ. რიბინსკში (რუსეთი) ყოფილა პურით ვაჭრობის ცენტრი. გ. ყაზბეგი ართვინს ამ მნიშვნელობით აღარებს რიბინსკს და მიიჩნია, რომ „ართვინს პურით ვაჭრობაში რუსეთის რიბინსკის მნიშვნელობა აქვს“ (იქვე, გვ. 115). პურით ვაჭრობის გარდა, ართვინიდან ასევე სამდინარო გზით ბათუმში გადაჰქონდათ რეგიონის ხილი, განსაკუთრებით კი ზეთისხილი. ამასთანავე, ამავე ჭოროხის გზით ნავებით ეზიდებოდნენ ბათუმისაკენ დახერხილ ხე-ტყის მასალასა და ასევე მეთუნეობის ნაწარმს – აგურსა და კრამიტს – „ართვინიდან ბორჩხამდე ჭოროხი მიედინება კლდოვან კედლებს შორის, რომელთა გვერდით მოჩანს კარგი ტყეები და მრავალი სოფელი. მდინარის ნაპირზე ჩვენ დაეთვალით 6 სახერხი და 6 აგურ-კრამიტის და ერთი კირის ქარხანა. ამ მასალების მთელ მარაგს ბათუმი ლიგანიდან ღებულობს“ (გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, გვ. 116).

ჭოროხის სამდინარო გზაზე გაჩაღებული საერთაშორისო ვაჭრობის გამო, მთელი ადგილობრივი მოსახლეობა – ჭოროხის სანაპირო ქალაქების – ართვინისა და ბორჩხას მცხოვრებნი – ფაქტიურად მხოლოდ მენავეობას მისდევდნენ. არ ამუშავებდნენ მიწას, არ მოჰყავდათ მოსავალი, ამასთანავე არც მეცხოველეობას მისდევდნენ, ისინი ოჯახებს მხოლოდ მენავეობით არჩენდნენ – გ. ყაზბეგი წერს ქ. ბორჩხასთან დაკავშირებით:

„რქიანი პირუტყვი და ცხენი აქ სულ არ არის. ყველა მცხოვრები ნავთმშენებლობას, მენავეობას და თიხის ჭურჭლის დამზადებას მისდევს. მცხოვრებთაგან არავინ თესავს და მკის, რის გამოც პურის მთელ მარაგს ფულით ყიდულობენ. ყველა ოჯახს აქვს თავისი ნავი, რომელიც პირუტყვს ცვლის“ (იქვე, გვ. 116).

გ. ყაზბეგი ეთანხმება აზრს, რომ ართვინიდან ბათუმამდე სამდინარო გზით არის 82 ვერსი. ჭოროხის სივანე აჭარისწყლის ქვემოთ წყალდიდობის დროს 400-მდე ნაბიჯია (იქვე, გვ. 254).

სანაოსნო მდინარე ჭოროხი (ფასისი) დ. ბაქრაძის მიხედვით

საბჭოთა ეპოქის მკვლევარების მტკიცებით მდ. ჭოროხი არ იყო სანაოსნო, რადგანაც „ჭოროხი მიუწვდომელი იყო ზღვიდან ნავის შესაცურებლად“ (ო. ლორთქიფანიძე „არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი“, 1986, გვ. 46). ჩვენი არქეოლოგები და ისტორიკოსები დარწმუნებით წერენ, რომ ჭოროხი არ იყო სანაოსნო, და თითქოსდა, მხოლოდ რიონი იყო ასეთი (ე.ი. სანაოსნო). ეს არის მნიშვნელოვანი შეცდომა, რომელიც უკან სწევს ლაზიკის შესწავლის საქმეს. სინამდვილეს მეცნიერული სიღრმით გვამცნობენ გამოჩენილი მკვლევარები.

დ. ბაქრაძე წიგნში „მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“ (1987 წ.) წერს: „ბათუმიდან ოთხ-ხუთ ვერსზე გაედინება მდინარე ჭოროხი. ის არის მდორე და უხმო. მასზე აღმადგმა მიმოდინა დატვირთული ნავეები. მდინარე ჭოროხის მარჯვენა ნაპირს მიჰყვება ლაზისტანში ყველაზე საუკეთესო გზა. ეს გზა დოლოგნის ქვემოთ გადადის ჭოროხის მარცხენა ნაპირზე და გასდევს მდინარე ჭოროხს მარადიდამდე და გადავა კვლავ მარჯვენა ნაპირზე, გაივლის სოფ. ბორჩხას და შედის ქალაქ ართვინში, შემდეგ ქალაქ ბაიბურთში, შემდეგ შეუერთდება დიდ შარაგზას, რომელიც აერთებს არზრუმსა და ყარსს ერთმანეთთან.“

მდინარე ჭოროხი სათავეს იღებს მთებში ლაზისტანსა და არზრუმის საფაშოების საზღვარზე. ჭოროხის აუზი ქმნის უხარმაზარ ტაფობს, რომელიც ყოველი მხრიდან შემოზღუდულია მაღალი ჭიუხებით.

ჭოროხის ყველაზე მნიშვნელოვანი შენაკადები მარჯვენა მხრიდან არის თორთომისწყალი, ოლთისწყალი, არტანუჯისწყალი, აჭარისწყალი და სხვები. მდინარე ჭოროხი მნიშვნელოვანი სანაოსნო არტერიაა. მასზე ართვინისა და ზღვის შესართავშივე დაცურავს ორასამდე ბრტყელძირა ნავი ანუ კაიუკი. ნაოსნობა მთელ წელიწადს შეიძლება, გარდა გაზაფხულისა, როცა დინება ძალზე სწრაფია. ნავეები ახლომახლო მცხოვრებთ ეკუთვნით. აკეთებენ ნაძვის ან ფიჭვის ხისაგან, ღირს 1500 ყურუში. ნავის სიგრძე 50 ფუტია, განი 4-5 ფუტი. ჭოროხზე ნავეებით ასვლა ზღვის შესართავიდან ბორჩხამდე 3-4 დღეში შეიძლება, ხოლო ქვევით ზღვამდე ნავით მგზავრობა შეიძლება 8-10 საათი. ერთი ნავი იტევს 300 ბათმანამდე ტვირთს. ამ ნავეებით ეზიდებიან ყოველ ადგილობრივ ნაწარმს – ერბოს, ხილს, ტყავს, დახერხილ ფიცრებს, თიხის ჭურჭელს, კრამიტს. თიხის ჭურჭელი და კრამიტი მიაქვთ ბორჩხადან ბათუმში, ხოფაში და ტრაპიზონშიც (დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, თბილისი, 1987, გვ. 36).

დ. ბაქრაძის ამ ჩანაწერიდან ჩანს, რომ ძველი ავტორების მდინარე ფაზისი ძირითადად არის არა მდინარე რიონი, არამედ მდინარე ჭოროხი, რადგანაც ძველი ავტორების ცნობებით მდინარე ფაზისი იყო სანაოსნო და მასზე მდინარით გადაჰქონდათ მნიშვნელოვანი ტვირთები. მართლაც, როგორც ზემოთ მოყვანილი აღწერიდან ჩანს, ჭოროხის ხეობის მოსახლეობას თავისი სავაჭრო პროდუქცია ბრტყელძირა ნავეებით გადაჰქონდა ბათუმში, რიზესა და ტრაპიზონში, ხოლო რაც შეეხება მდინარე რიონს კალაპოტის ხშირი ცვლის გამო, უფრო მოუხერხებელი იყო ნაოსნობისათვის და მას ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობა ფაქტიურად ვერ იყენებდა. ხოლო მდინარე ჭოროხი ადგილობრივი მოსახლეობის ადებ-მიცემობის სასიცოცხლო არტერიას წარმოადგენდა. ამიტომაც მიგვაჩნია, რომ ძველი ავტორების მიხედვით მდინარე ფაზისი უფროა მდინარე

ჭოროხი. მდინარე ჭოროხზე ბორჩხის ხეთან ახლოს მდებარეობს მდინარე ლივანის ხევი.

განსაკუთრებულად აღვნიშნოთ, რომ ძველი ბერძენი და რომაელი ავტორების ცნობით, მდინარე ფასისის ერთ-ერთი შენაკადი არის მდინარე გლავეკი. ჩვენი აზრით, მდინარე ლივანის ხევი შეიძლება იყოს იგივე მდინარე გლავეკი ეტიმოლოგიური მსგავსების გამო.

შეიძლება შენიშვნის სახით აღვნიშნოთ: სამხრეთ საქართველოში მდინარე მტკვარზე არის ადგილი სახელწოდებით ლიკანი.

სიტყვების ლიკანისა და ლივანის ხევის ეტიმოლოგიური მსგავსება გვაპარაუდებინებს, რომ მდინარე გლავეკი ფასისს უერთდებოდა სწორედ სამხრეთ საქართველოში და არა დასავლეთ საქართველოში, რაც კიდევ ერთხელ გვაფიქრებინებს, რომ ფასისი ჭოროხს ერქვა და არა რიონს. გარდა ამისა, ჭოროხის ხეობაში, კოლასა და არტაანის გვერდით, მდებარეობდა ქვეყანა, რომლის სახელი იყო ლივანი. დ. ბაქრაძის ცნობით, ლივანის სახელით ცნობილია ჭოროხის ხეობა აჭარის წყლის შესართავიდან ისპირის საზღვრამდე. ეს უნდა იყოს ვახუშტის ლივანის ხევი ანუ ქართული მატინეების ლივანი. ამ სიტყვებთან ლივანის, ნიგალის ან ლიკანის ეტიმოლოგიური მსგავსება უდავოა, ამიტომაც ასეთი ეტიმოლოგიური დამთხვევები უყურადღებოდ არ უნდა იქნას დატოვებული ჭოროხისა და ფასისის იგივეობის მტკიცების დროს.

ძველი ავტორებისა და მათ შორის სტრაბონის ცნობით, მდინარე ფასისზე გადებული იყო ასზე მეტი ხიდი. ვისაც თავისი თვალთ უხილავს მდინარე რიონი და იცის მასზე გადებული ხიდების რაოდენობა, წარმოუდგენლად მიიჩნევს, რომ მდინარე რიონზე ოდესმე ასი ხიდი ყოფილიყო გადებული. ამასთანავე, აღსანიშნავია ის, რომ მდინარე რიონი მუდმივად იცვლიდა კალაპოტს, ის მიედინება ვაკეზე, რომელიც ნულოვან ანუ ზღვის დონეზეა გადაჭიმული. ამის გამო რიონს უჭირდა თავისი წყლის ზღვაში შეტანა და მუდმივად იცვლიდა კალაპოტს, ნარიონალები ამის შედეგია. მდ. რიონს აქვს განიერი კალაპოტი და იცის ძალზე დიდი ადიდება, რომელიც დიდ წინააღმდეგობას წარმოადგენდა ძველად ხიდების მშენებლობისთვის, მით უმეტეს იმ პერიოდის მშენებლობისათვის. მდინარე რიონისთვის უფრო იყო დამახასიათებელი მასზე გადებული ბორანები, რითაც ხალხი უკავშირდებოდა ერთი ნაპირიდან მეორეს. სტრაბონის ცნობა, რომ მდინარე ფასისზე 120 ხიდი იყო გადებული, არ გვაეჭვებს. ამის საფუძველს წარმოადგენს ის, რომ დ. ბაქრაძემ, მართლაც, ნახა თავისი თვალთ მდინარე ჭოროხის მიმდებარე მქუხარე მდინარეებზე გადებული უძველესი საოცარი ხიდები. ეს ის ხიდებია, რომელსაც ჩვენი ხალხი უწოდებს თამარის თაღოვან ხიდებს. ასეთი ხიდების გადება შეიძლებოდა ვიწრო კლდოვანი კალაპოტის მქონე იმ მდინარეებზე, რომელთა სანაპიროები მაღლა იყო აზიდული, ხოლო თვით მდინარე ღრმა ხევში მიედინებოდა. ამიტომაც ერთი კლდოვანი ნაპირიდან მეორე კლდოვან ნაპირზე კონსტრუქციულად შესაძლებელი იყო თაღოვანი ხიდის გადება. დ. ბაქრაძე წერს, რომ ასეთი ხიდები მას ყველგან ხვდებოდა. აჭარაში, კერძოდ, მას თაღოვანი ხიდები შეხვედრია ქედაში, ცხმორისში, დანდალოში, ჭვანასა და ფურტიოში. ასეთივე ხიდები, მისი ცნობით, აგებული ყოფილა თურქეთის, ე.ი. შავშეთ-კლარჯეთის სხვადასხვა ადგილას. საქართველოს მახლობლად ერთი ასეთი ხიდის საშუალო ზომა ყოფილა 40 არშინი. დ. ბაქრაძის ცნობით, ასეთი ხიდი კონსტრუქციულად წარმოადგენს წესიერ თაღს, გადებულს ერთი ნაპირიდან მეორე ნაპირზე უბურჯოდ, შედუღაბებულია კირით და საუკუნეების მანძილზე დგანან.

აღსანიშნავია, რომ დ. ბაქრაძემ თაღოვანი ხიდები ნახა კინტრის ხეობაში ხულოსა და ცხენმოლაში. ამ ხიდის სიგრძე ყოფილა 35 ნაბიჯი და სიგანე 5 ნაბიჯი. ასე რომ, ფასისის 120 ხიდი გადებული ყოფილა არა მდინარე რიონზე, არამედ მდინარე ჭოროხის

ხეობის პირას გამავალი გზის სხვადასხვა მონაკვეთებზე. ეს უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ მდინარე ფასისში არ იგულისხმება მდინარე რიონი.

ძველი ავტორების ცნობით, მდინარე ფასისის ერთ-ერთი შენაკადი იყო მდ. ბოასი. ჩვენში გავრცელებული თვალსაზრისით, ბერძნული სიტყვა ბოასი აღნიშნავს ყვირილას და ამიტომაც ამ სიტყვას უცხოელები უწოდებდნენ მდ. ყვირილას. მართლაც, იმერეთის მდინარე ყვირილა უერთდება მდ. რიონს, მდინარე ყვირილას ახლოს ძირულას ნაპირზე მდებარეობს ძველი ციხე-სიმაგრე შორაპანი. მიუხედავად ასეთი დამთხვევებისა, ჩვენი აზრით, ძველი ავტორების ბოასი ანუ ყვირილა ერქვა არა იმერეთში გამავალ მდინარეს, არამედ მდ. ჭოროხის შენაკადს. გურიაშიც გაედინება მდინარე, რომლის სახელი არის „ყვირილისწყალი“. ეს მდინარე უერთდება მდინარე სუფსას და აღსანიშნავია, განსაკუთრებით ისიც, რომ მდინარე სუფსაზე შუა საუკუნეებში არსებობდა ციხე-სიმაგრე, რომლის სახელი იყო „შორაპანი“, იგივე გურიათა. ასე რომ, ჩვენ მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში გვქონდა ორი მდინარე ყვირილა და ორი ციხე-სიმაგრე შორაპანი. პროკოფის სიტყვით, მდ. ბოასი იყო ფასისის სახელი სათავეში. მდ. ჭოროხის მარცხენა შენაკადებია მქუხარე მთის მდინარეები ფორჩხას წყალი, მურღული ან ხატილას წყალი, რომლებიც ართვინიდან გონიომდე უერთდებიან მდ. ჭოროხს. შავშეთშიც იყო მდ. ყვირილა.

ძველი ავტორები, განსაკუთრებით პროკოფი კესარიელი, აღწერენ ლაზეთის გზებს. მათი ცნობებით, გზები ლაზეთში გადიოდა მთებსა და მიუვალ ჭიუხებზე ძნელად გასავლელ ადგილებში, სადაც ზოგჯერ ვენახიცა და ხეხილიც კი არ იყო გაშენებული. თუ ლაზეთი არის იგივე რიონის ხეობა და მისი დაბლობი, მაშინ ძნელი ასახსნელია, თუ რომელ გზებს მოიხსენიებენ ძველი ავტორები, რადგანაც გზები რიონის დაბლობზე ძირითადად გადიოდა ჭაობებში. დაბლობში მდინარე რიონთან ჩვენ არსად არ გვხვდება კლდოვანი ადგილები და ისეთი ადგილები, რომელსაც აღწერს პროკოფი კესარიელი.

ჩვენი თვალსაზრისით, რიონის დაბლობზე ძველ დროს გზები ნაკლებ იყო გაყვანილი. ამის მიზეზი უნდა ყოფილიყო რიონის ხეობის დაჭაობების გამო იქ გავრცელებული ციება და მაღარია. ეს დაავადება მუსრს ავლებდა ადგილობრივ მოსახლეობას. ამის შესახებ იცოდნენ უცხოელებმაც, ამიტომაც ყოველნაირად თავს არიდებდნენ რიონის დაბლობში მოძრაობას.

ზემოთ მოყვანილის გამო, რიონთან გზები გადიოდა არა დაბლობ-ვაკეში, არამედ მთებსა და მიუვალ ადგილებში, მაგალითად, ვისაც მისვლა უნდოდა ქუთაისში თუ ვანში, ის არა ზღვის მხრიდან მიადგებოდა აღნიშნულ პუნქტებს, არამედ გადაივლიდა აჭარა-გურიის ქედებს და ისე მივიდოდა იქ. ასე მოიქცა, მაგალითად, დ. ბაქრაძე, რომელმაც აღნიშნული მთის გზები განვლო, რათა მოეხილა გურიის ცნობილი ციხე-სიმაგრე ვაშნარი. დ. ბაქრაძე კიდევაც აღნიშნავს ამის შესახებ. ის, მაგალითად, წერს: „უდელტეხილზე ავედით თუ არა, თვალწინ გადაგვეშალა რიონის ხეობა მისი გაუვალი ჭაობებით, მაღარიას რომ ავრცელებს მთელს რიონისპირა გურიაში“ (დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, 1987, გვ. 210). აი, სწორედ ამ მაღარიის გამო გზები არ გაყავდათ რიონის ხეობაში. მაშასადამე, რიონის ხეობა არ არის ის ქვეყანა, რომელსაც ძველი ავტორები ლაზეთს უწოდებდნენ, რადგანაც ლაზეთში გზები კლდეებზე გადიოდა, როგორც ეს აღვნიშნეთ. დ. ბაქრაძე თავის წიგნში სხვაგანაც აღნიშნავს რიონის მავნე ჰავის შესახებ, ის წერს: „გურიაში მავნე ჰავით გამოირჩევა როგორც შავი ზღვის სანაპიროები, ასევე განსაკუთრებით ჩოხატაურის ქედის ჩრდილო მთისწინეთები, რომელიც საგსეა ლიებითა და ჭაობებით და ხელს უწყობს ციების გავრცელებას. გურიის დანარჩენი ნაწილი აჭარა-გურიის ქედის მთისწინეთია, ამიტომ ჭაობს არ აჩერებს თავის ნიადაგში. დრო და დრო მძვინვარებს ციება, არ იციან როგორ დაიცვან თავი მეტისმეტად ტენიანი ჰაერისაგან. ვისაც აქაური წვიმები არ უნახავს, ვერ წარმოიდგენს მათ ძალასა და ხანგრძლივობას. კოკისპირული

წიგნები გრძელდება დღეებითა და კვირაობითაც“ (იქვე, გვ. 89). ასევე იყო ვაკე იმერეთსა და სამეგრელოში.

ციებას სხვა რეგიონშიც ვერ არიდებდნენ თავს, მითუმეტეს, რიონის ხეობაში, სადაც ჭაობისა და მუდმივი ტალახის გამო გზების გაყვანა შეუძლებელი იყო ძველ ეპოქაში. აქ გზები, ფაქტიურად, ახლაც არ არის გაყვანილი. ფოთი-სენაკისა და ფოთი-ურეკის დამაკავშირებელი გზები მხოლოდ XIX-XX საუკუნეებში იქნა გაყვანილი რუსეთის იმპერიისა და საბჭოთა კავშირის, მსოფლიოს უძლიერესი სახელმწიფოების ძალისხმევით. ასე რომ, არც პროკოფი კესარიელი და არც ძველი ავტორები ლაზეთის გზების აღწერისას არ გულისხმობენ რიონის ხეობას. მათი ლაზეთი, როგორც ითქვა, კლარჯეთ-აჭარა-გურია და ტრაპიზონის რეგიონია.

დ. ბაქრაძის აღწერილი ხიდები მოგვაგონებს სტრაბონის აღწერილ 120 ხიდს

„2 საათზე სხალთაში მივედი, სადაც ძველი თაღოვანი ხიდით გადავედით, რომელიც სხალთისწყლის ორივე ნაპირს აკავშირებს. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ასეთი ხიდები აჭარაში ყველგან გვხვდება, სახელდობრ: საღორეთთან, ქედაში, ცხიმორისში, დანდალოში, ჭვანართასა და ფურტიოში და გარდა ამისა, გვხვდება ჩურუქსუს მთიან ნაწილშიც. ასეთივე ხიდები აღნიშნულია თურქული აზიის სხვადასხვა ადგილას... ყველა მათგანის კონსტრუქცია ფრიად ორიგინალურია: ეს სხვა არაფერია, თუ არა ლამაზი, წესიერი თაღები, გაბედულად გადატყორცნილი ერთი ნაპირიდან მეორეზე უმოაჯიროდ და უბურჯოდ... შედუღაბებული კირით... ისინი კარგადაა შენახული, საუკუნეების მანძილზე დგანან, როგორც ჩანს, სრულიად შეუკეთებლად“ (დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, 1987, გვ. 53).

ჭოროხი ისევეა სანაოსნო, როგორც სტრაბონის აღწერილი ფაზისი

„ბათუმიდან 4-5 ვერსზე გამოჩნდა მდ. ჭოროხი, რომელიც მდორედ და უხმოდ მიაგორებდა მღვრიე წყალს და რომელზეც დატვირთული ნავეები აღმა-დაღმა მიმოდინდნენ. გზა, რომლითაც ჩვენ მივდიოდით, საუკეთესოა ლაზისტანის საფაშოში“. (დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, 1987, გვ. 35).

„ყველაზე მნიშვნელოვან შენაკადებს ჭოროხი მარჯვნიდან იერთებს, ეს არის თორთომისწყალი, ოლთისწყალი, არტანუჯისწყალი, აჭარისწყალი და სხვა.

მდ. ჭოროხი იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ, როგორც ამბობენ, მასში 200-მდე ბრტყელძირა ნავი ანუ კაიუკი დაცურავს ართვინსა და ჭოროხის შესართავს შორის. ნაოსნობა მთელ წელიწადს შეიძლება, გარდა გაზაფხულისა, როცა თოვლი დნება და დინება ძალზე სწრაფია. ნავეები ახლო-მახლო სოფლების მცხოვრებთ ეკუთვნის. მათ ნაძვის ან ფიჭვის ხისაგან აკეთებენ, ნავის სიგრძე 50 ფუტამდეა, განი – 4-5 ფუტი. ზევით სვლას (ართვინამდე) 3-4 დღე სჭირდება, ხოლო ქვევით ნავმისადგომამდე – 8-10 საათი, იტევს 300 ბათმანამდე ტვირთს. ამ ნავეებით ეზიდებიან ყველა ადგილობრივ ნაწარმს: ერბოს, ხილს, ტყავს, ფიცრებს, ჭურჭელსა და კრამიტს. თიხის ჭურჭელი მიაქვთ ბათუმში, ხოფასა და ტრაპიზონში“ (დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, 1987, გვ. 36).

„ლიგანის სახელით ცნობილია ჭოროხის ხეობა აჭარისწყლის შესართავიდან ისპირამდე. ესაა, ვახუშტის მიხედვით ლიგანისხევი, ანუ ქართული მატრიანეებით – ნიგალი.

ლივანის დასახლებული პუნქტებია: მარადიდი, ბორჩხა, ართვინი, არტანუჯი, ბერთა, ანჩა, პარხალი“ (იქვე, გვ. 41). „ეს ხიდი თადვითაა გადებული აჭარისწყალზე“ (გვ. 43). ალბათ, ასეთი იყო ის 120 ხიდი, რომლებიც მდ. ფაზისზე იყო გადებული.

ნაოსნობა, ნავთმშენებლობა და ნავმისადგომები მდ. ჭოროხზე ე. ვეიდენბაუმის მიხედვით

საბჭოური ეპოქის სამეცნიერო წრეებში გამოთქმული იყო მოსაზრება, თითქოსდა, მდინარე ჭოროხი არ იყო სანაოსნო მისი ჩქარი დინების გამო. მკვლევარი წერს – „ცნობილია, რომ მდინარე რიონი შორაპანამდე სანაოსნოდ გამოსადეგი იყო და მისი მეშვეობით ხორციელდება სატრანზიტო საქონლის გადაზიდვა, რასაც ვერ გავიზიარებთ მდინარე ჭოროხზე, მისი ჩქარი დინებისა და მაღალი მთებიდან ქვა-ღორღის შავ ზღვაში ჩადინების მიზეზით“ (კრებული „ცოტნიედილი“ ტ. II, 2008, გვ. 98). სინამდვილეში ჭოროხი იყო, თითქმის, ერთადერთი არტერია მისი აუზის მიმდებარე რეგიონებისათვის, საიდანაც ამ მდინარის საშუალებით ნავეებით გადაიზიდებოდა ხორბალი, პროდუქტები, ზეთისხილი, სამშენებლო მასალა (კრამიტი, აგური). ასევე ხის დახერხილი მასალა ბათუმისაკენ, ხოლო ბათუმიდან ისევ ნავეებით ართვინისაკენ გადაიზიდებოდა ძირითადად ქსოვილები და ფუფუნების საგნები. ამის შესახებ კარგად აღწერენ დ. ბაქრაძე, ე. ვეიდენბაუმი და სხვები. ასე რომ მდინარე ჭოროხი იყო სანაოსნო, მასზე არსებობდა ნავმისადგომები, ადგილობრივი მოსახლეობა კი საუკეთესო ნავთმშენებელი და მენავენი იყვნენ. საბჭოთა ეპოქაში საზღვრის ჩაკეტვის გამო აიკრძალა ნავეებით ცურვა ართვინიდან ბათუმამდე და ისეთი შთაბეჭდილება ჩამოყალიბდა, თითქოსდა, ჭოროხი საერთოდ არ იყო სანაოსნო. ამიტომაც, საინტერესოა ე. ვეიდენბაუმის მონათხრობი ამასთან დაკავშირებით. ეს საკითხი ჩვენთვის იმითაა საინტერესო, რომ უკავშირდება საეკლესიო იურისდიქციის საკითხს. ამ კუთხით იყო თუ არა ნაოსნობა მდინარე ჭოროხზე მნიშვნელოვანი მომენტი, რადგანაც მდინარე ფაზისზე ნამდვილად იყო ნაოსნობა შესართავიდან 30 კმ. მანძილზე, პუნქტ სარაპანამდე. სად იყო სარაპანა, რომელი მდინარეა ფაზისი, ამ საკითხის კვლევისათვის, როგორც ვთქვით, საინტერესოა ე. ვეიდენბაუმის მონათხრობი.

1878 წელს რუსეთის ხელისუფლების დავალებით, თავისი დროის დაკვირვებულმა მეცნიერმა ევგენი ვეიდენბაუმმა ნავით (კაიუკით) იმოგზაურა ართვინიდან ბათუმამდე. სამდინარო გზა, რომლითაც იქამდე მნიშვნელოვანი ტვირთები გადაჰქონდათ ინგლისელ და სომეხ ვაჭრებს, რეგიონის შემოერთების შემდგომ რუსების ინტერესის საგნად იქცა. ე. ვეიდენბაუმი ასე აღწერს ამ სამდინარო გზას ჭოროხზე:

„ზუსტად 8 საათზე გავუდექით გზას. ნავში ექვსნი ვიყავით, თუ არ ჩავთვლით სამ მენიბეს. ნავი ბრტყელძირიანია, მისი ძირი ორ საუენს უდრის, ცხვირი და კიჩო ერთნაირად მსხვილწვერიანი აქვს და კონსტრუქციით არაფრით განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ნავეები მზადდება წაბლის ხისაგან, სოფელ მარადიდში. ერთ ნავს შეუძლია ზიდოს 100 ფუთიანი ტვირთი და იმისდამიხედვით, თუ რა რაოდენობისაა იგი ფრახტი ართვინიდან ბათუმამდე ღირს 10-დან 15 მანეთამდე. ჩვენ გადავიხადეთ 12 მანეთი. იმის გამო, რომ ნავი მთლად მყარი არ არის – მგზავრები თავსდებიან მის ძირში მჯდომარე ან დაწოლილ მდგომარეობაში. მის სამართავად ოთხი ადამიანია საჭირო – სამი ზის ნავის ცხვირზე, მოკლე ნიჩბებით ხელში, რომლებიც დამაგრებულია პალუბზე ლაფნის რგოლებით. ნიჩბების დანიშნულებაა, არა იმდენად ნავის მოძრაობის აჩქარება, რამდენადაც მისთვის სათანადო მიმართულების მიცემა. წინააღმდეგ შემთხვევაში წყალი შემოაბრუნებს მას დინების გარდი-გარდმო. ნიჩბების მოსმას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმ ადგილებში, სადაც ვიწრობი, ან ჩქერია და სადაც წყალი მკვეთრად უხვევს. ნავი მკვეთრად მიემართება გამოშვერილი კლდისკენ, რომელსაც დინება ეხეთქება. მარჯვე მესაჭე კლდისაგან გარკვეული მანძილის

დაშორებით სწრაფად აბრუნებს საჭეს. მენიბრები მთელი ძალით აწვებიან ნინბებს და ნავი მიექანება დინების მიმართულებით ისე, რომ კლდეს ოდნავ ააცდენს კიხოს. ზოგჯერ ეს ფანდები საკმარისი არ არის, დინება ისეთი სწრაფია და ისეთ მკვეთრ შემობრუნებას აკეთებს, რომ ნავი აუცილებლად შეეჯახებოდა კლდეს თუ არა მენიბრები. ისინი ჭოკებით, რომლებიც დაწყობილია ქიმის გაყოლებით, მოხერხებულად აიცდენენ ხოლმე შეჯახებას.

მესაჭე დგას კიხოზე ხელში ნინბებით, რომლებიც ამყოფებს ნავს სათანადო მდგომარეობაში, ან ესმარება მოხვევების დროს. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ორი ნინბა აუცილებელია, რათა ნავი უფრო სწრაფად მობრუნდეს. მესაჭე ერთი ნინბით უსვამს წინ, მეორეთი კი უკუმოდრაობას აკეთებს. ნავის მართვა ასეთ სწრაფ და მიხვეულ-მოხვეულ მდინარეებზე დიდ გაწაფულობას მოითხოვს, ზოგჯერ ისეთი ადგილებიც კი გვხვდება, რომ წარმოუდგენელია გავლა საფრთხის გარეშე, მაგრამ მესაჭის მოხერხებულობის, სიმამაცისა და მისი თვალის სიზუსტის წყალობით ასეთ ჩქერებს ისინი მშვიდობიანად უვლიან გვერდს. ამბობენ რომ უბედური შემთხვევები აქ ძალიან იშვიათია.

ზოგჯერ საჭესთან ნავის მეპატრონე დგას, ხან დაქირავებული პირი, ისევე როგორც მენიბრები. ყველას ერთნაირი ანაზღაურება აქვს. მესაჭეს მთელი უპირატესობა კი ის არის, რომ მას არ უწევს საჭმლის მომზადება, ეს მენიბრთა მოვალეობაა.

ბათუმში მიმავალი მოგზავრები იშვიათად გაივლიან მთელ გზას ჭოროხით, ე.ი. არ გადიან ზღვაზე, რადგან ეს გზა გრძელია და თანაც ნავს ზღვაში ცოტა უჭირს. ისინი გადმოსხდებიან კოპანდების საზღვართან, სოფელ ელგის ცოტა ქვემოთ და ბათუმამდე რჩება რაღაც 10 ვერსის მანძილი. ამ გზის გავლას ნავი ანდომებს შვიდ საათს. ჩვენი მენავე, რომელიც წარმოშობით ბორჩხადან არის, გვიმტკიცებდა, რომ წყალდიდობისას, ე.ი. აპრილსა და მაისში ის გადის ამ გზას მხოლოდ საათნახევარში. ამან ძალიან გაგვაკვირვა, მაგრამ არ გვქონდა არავითარი მიზეზი არ დაგვეჯერებინა მისი ნათქვამი. დიდ წყალში ნაგები ასევე დადიან იმერხევის ხიდიდან ართვინამდე, იმერხევის ხიდის ზემოთ სანაოსნო კავშირი არ არის. ჩვენი მოგზაურობის დროს წყლის დონე ძალიან დაბალი იყო, მაგრამ მიუხედავად ამისა, წყლის ფსკერს მხოლოდ ორ ადგილას ჩქერზე შეეხო.

ჭოროხზე დადმა მოგზაურობა დიდ სიამოვნებას გვგვრის, თითქოს გაჰყურებ სწრაფად მოძრავ პანორამას. ნავი ხან ისრის სისწრაფით მიქრის ჩქერებზე და ისეთი გრძნობა გეუფლება, თითქოს ციგით ეშვები ყინულოვანი მთიდან, ხან კი ნელა მიდის წყალზე, სამაგიეროდ მდინარის აღმა მოგზაურობა ძალიან მომქანცველია, იგი გრძელდება (იმისდა მიხედვით თუ რა რაოდენობითაა წყალი მდინარეში და როგორია ტვირთის მოცულობა) 4-5 დღეს, წყალდიდობისას კი მოგზაურობა საერთოდ შეჩერებულია, რადგან წარმოუდგენელია ამ დროს მდინარის დაძლევა. მენავეების შრომა აღმა ცურვისას, მართლაც რომ კატორღულია – ორი-სამი ფეხშიშველა ადამიანი, მუხლებამდე წყალში მიათრევს ნავს. ორი ან ერთი აწვება ნავს ჭოკით, რომ არ მისცეს მას ნაპირზე ამოვარდნის საშუალება. ჩვენ ბევრი ესეთი ნავი შეგვხვდა გზაზე. მათ დანახვაზე გავგახსენდა ბურლაკები, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ არ გაისმოდა მათი სევდიანი სიმღერა. ოთხისნახევარზე გავიარეთ აჭარისწყლის შესართავი, ოთხ საათზე მარცხენა მხრიდან სოფელი სიმორისი (რუკაზე, აჰმედ-ეფენდის თქმით – სიმონეთი), შემდეგ სოფელი ელგა და 4 საათსა და 20 წუთზე მივაღეჭით ნაპირს კოპან-დების მახლობლად, სადაც წინასწარი შეთანხმებით ცხენები უნდა დაგვხვედროდა... და ბოლოს გამოჩნდა განათებული ბათუმი და შვიდის ნახევარზე მოგზაურობა დავასრულეთ. მანძილი ართვინიდან კოპან-დებამდე, წყლით რომ გავიანგარიშოთ, რუკის მიხედვით უდრის 42 ვერსს. ჩვენი მოგზაურობა მდინარით, თუ არ ჩავთვლით შეჩერებებს, გრძელდებოდა 6 საათს. აქედან გამომდინარე თუ მანძილი რუკაზე სწორედ არის

ნაჩვენები, ნავი მცირეწყლიან მდინარეში გაივლის დაახლოებით 7 ვერსს“ (ე. ვეიდენბაუმი, ბათუმიდან ართვინამდე, 2005, გვ. 72-78).

ე. ვეიდენბაუმის ცნობით, ართვინის გარდა კიდევ რამდენიმე ადგილას მდინარე ჭოროხზე არსებობდა ნავმისადგომი (ნავსადგური) და ასევე აშენებდნენ ნავებს. ადგილობრივი მოსახლეობა ნავთმშენებლობით იყო დაკავებული. ასეთი პუნქტები ართვინის გარდა ყოფილა ბორჩხასთან და მარადიდთან. ის წერს: „სოფელი ბორჩხა მდებარეობს იქ, სადაც ჩაირ-სუ ჩაედინება მდინარე ჭოროხში. ადგილობრივები ამ შენაკადს ჩხალის წყალს უწოდებენ. სოფელი ჭოროხის ნაპირიდან, სადაც მდებარეობს კაიუკების (ნავების) ნავმისადგომები, ამფითეატრით მიემართება მთაში. ბორჩხელების მთავარი საქმიანობა აგურის, კრამიტის და დოქების კეთებაა. ამ ნაკეთობებით ამარაგებენ ჭოროხისა და ბათუმის სანაპიროებს. ხენა-თესვას ნაკლებად ეტანებიან... ხნულები პატარაა, მდებარეობს ციცაბო მაღლობზე...“

ბორჩხაში, როგორც აღვნიშნეთ არის კაიუკების (ნავების) ნავსადგური. ყველანი ჭოროხზე ზემოთ და ქვემოთ დასასვენებლად მიმავალნი აქ ჩერდებიან. ამასთან დაკავშირებით აქ დუქნებიც კი არის სასმელებითა და ნუგბარით... ნავები (კაიუკები) ბორჩხიდან ბათუმამდე იღებენ 10 მანეთს, ხებადან ბორჩხამდე ნავები (კაიუკები) ანდომებენ 4 საათს“ (იქვე გვ. 58).

ე. ვეიდენბაუმის თქმით, კლდოვანების გამო ჭოროხის აუზში ურმის ან ეტლის სახეობები უცნობია, რადგანაც „წარმოუდგენელიც კი იქნება მათი გამოჩენა ვიწრო, ციცაბო და მაღალ ბილიკებზე, რომლებიც გზების როლს ასრულებენ“ (იქვე, გვ. 60). ამიტომ აქ ყველა მგზავრობს ფეხით ან ნავით (კაიუკით) (იქვე, გვ. 61). ართვინში არ იყო ეტლი, სამაგიეროდ ჰქონდათ კატარღები.

ჭოროხის აუზის ერთ-ერთ უმთავრეს ქალაქ ართვინშიც კი „იმის გამო, რომ ქუჩები ვიწრო და ციცაბოა, ეტლით გავლაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტია, ურმებიც კი არ ჩანს ართვინის ქუჩებში. სამაგიეროდ დიდი გასავალი აქვთ კატარღებს, რომლებიც ძალიან ძვირი ფასობს“ (ე. ვეიდენბაუმი, ბათუმიდან ართვინამდე, 2005, გვ. 67).

ჭოროხის აუზში, როგორც ითქვა, გადაადგილება შეიძლებოდა ფეხით ან ნავით. ცხენებიც კი გ. ყაზბეგისა და ე. ვეიდენბაუმის დაკვირვებით აქ ძალზე ცოტა, შეიძლება ითქვას, არც კი იყო კლდიანობის გამო, ციცაბო და მაღალ ბილიკებზე (გზებზე) – „ცხენებიც კი, თითქმის, არ გამოიყენება არც ცხენოსნობისათვის და არც საპალნედ, ჩვენს მიერ გავლილ გზაზე ბათუმიდან ართვინამდე, კახაბერთან, მხოლოდ ერთხელ შეგვხვდა ორი ცხენი და ერთი სახედარი საპალნით აჭარიდან, საერთოდ ყველა ფეხით დადის, ზურგზე მოგდებული კალათებითა და თოფით... ისინი შესანიშნავი ფეხით მავალნი არიან... ყველა მათგანი რაღაცნაირად, თავისებურად დადის, თითქოს ოდნავ ჩაიმუხლებენ სიარულისას“ (იქვე, გვ. 61). გ. ყაზბეგი იმასაც აღნიშნავს, რომ კლდოვანების გამო ჭოროხის აუზის რეგიონებში ნაკლებია ცხენების საკვები ბალახი. ამის გამო (ე.ი. კლდიანობის და უბალახობის გამო) ე. ვეიდენბაუმის ცნობით აქ მესაქონლეობაც არ არის განვითარებული (იქვე, გვ. 63). ეს მომენტი ჩვენთვის იმითაა საინტერესო, რომ ეთანადება პროკოფი კესარიელის ცნობას – სპარსელებს ფაზისთან, კერძოდ კი არქეოპოლისთან, 20 000 ცხენი დაედუპათ უბალახობის ანუ ცუდი კვების გამო. როგორც ვიცით რიონის ხეობაში ძალზე კარგი ბალახი იზრდება, ჭოროხის ხეობაში კი ე. ვეიდენბაუმის ცნობით პირიქით – ბალახი ცოტაა და მეცხენეობა ნაკლებ განვითარებულია უბალახობისა და კლდიანობის გამო.

ჭოროხზე ნავსაშენი და ნავმისადგომი ე. ვეიდენბაუმმა დააფიქსირა სოფელ მარადიდში, ის წერს – „ჩავუარეთ მთელს ქვემო მარადიდს, ჭოროხის მარცხენა მხარეს, სანაპიროს გასწვრივ. აქ შენდებოდა ნავები (კაიუკები). აქვეა ნავმისადგომი“ (იქვე, გვ. 49). ჭოროხის ძალზე ვრცელი აუზის ტვირთები, როგორც აღვნიშნა, მდინარით

გადაიზიდებოდა ბათუმისაკენ, კერძოდ კრამიტი, სხვადასხვა პროდუქტები, ხორბალი, ზეთისხილი, აგური და სხვა. წინათ ხე-ტყის მასალა, კოჭები და ფიცრებიც გადაიზიდებოდაო წერს ის, მაგრამ ახლა – „ჭოროხის აუზის მთელი ტყე, რომლის მოჭრაც კი შეიძლებოდა, დიდი ხანია მოჭრილი და დაცურებულია... ამიტომაც ძალიან ძვირია“ (ე. ვეიდენბაუმი, ბათუმიდან – ართვინამდე, გვ. 38).

ჩანს, არა მხოლოდ XIX ს-ში, არამედ VI საუკუნეშიც ხომალდმშენებლობისათვის ანუ საზღვაო გემებისათვის საჭირო ხის მასალა ძნელად მოიპოვებოდა ჭოროხზე (შესაძლოა კლდეებიდან მოჭრისა და გადმოგდების დროს ხის ტანი იზარებოდა და ხომალდმშენებლობისათვის უვარგისი ხდებოდა). პროკოფის ცნობით სპარსელებს შავი ზღვის ხომალდებისათვის საჭირო მასალა პეტრასაკენ შორი გზიდან მიუზიდავთ. ამ მხრივ ვეიდენბაუმისა და პროკოფის მონათხრობი ერთმანეთს ემსგავსება, ისევე, როგორც სხვა საკითხების აღწერის დროსაც. ასე, რომ ჭოროხი სამდინარო-სავაჭრო დიდი მაგისტრალი იყო XIX საუკუნეშიც, როგორც ფაზის I-VI საუკუნეებში სტრაბონისა და პროკოფი კესარიელის ცნობებით.

ნ. აღონცი: ბოასი – ჭოროხია

„მდინარე ბოა სათავეს იღებს ფარანგიასთან ახლოს, არმენიის ქვეყანაში, ჭანიკასთან ახლოს. ბოა შეესიტყვება სომხური გეოგრაფიის ჭოროხს, მის ზემო დინებას, ჭოროხის შესართავები ისპირში ძვეს. ძველი ცნობებით, სპირიდიტში იყო ოქროს საბადოები, რომლებითაც თვით ალექსანდრე მაკედონელი დაინტერესდა. ამ ნიშნებით, ფარანგია შეესაბამება სპერს, ანუ სისპირისს“ (ნ. აღონცი „არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“, 1908, რუს.ენაზე, გვ. 26).

პროკოფი კესარიელის ცნობით, ბოასი ერქვა ფაზისს სათავეებში. ნ. აღონცის სიტყვით ბოა – ჭოროხია. აქედან გამომდინარე ფაზისი ჭოროხს შეესაბამება.

ნ. აღონცის თვალსაზრისით, ბოასი – ერქვა ჭოროხს არტანუჯისწყლამდე, ანუ რაც იგივეა მდინარე იმერხევამდე. მის ქვემოთ ზღვის მიმართულებით ბოასს უკვე ეწოდებოდა ფაზისი, ხოლო სათავეებთან იმავე ბოასს ადგილობრივი სახელი – აკამფისი ერქვა.

როცა სპარსელებმა გადაკვეთეს ბოასი, დაუყვნენ მის მარცხენა სანაპიროს პეტრასაკენ. ამ ადგილებში ბოასს უკვე ფაზისი ერქვა და ის ჯარისკაცების მარჯვნივ მოექცა. ისე გადაკვეთეს ის, რომ ფაზისი მარჯვნივ ჰქონდა.

ფაზისი ს. ყაუხჩიშვილის მიხედვით

ამიანე მარცელინეს თხზულების კომენტირებისას ს. ყაუხჩიშვილი წერს, რომ ფაზისად ზოგჯერ ანტიკურ წყაროებში მოიხსენიებდნენ არა მხოლოდ მდ. ჭოროხს სათავეში, არამედ ფაზისს უწოდებდნენ დონსა და ყუბანს (გეორგიკა, I, გვ. 81).

ამიანე მარცელინე ფაზისს უწოდებს „ხმაურიანს“, რომელსაც აქვს დიდი სიჩქარე, ანუ „ხმაურიანი დენა“ და იმ მონაკვეთზე, სადაც ფაზისს აქვს დიდი სიჩქარე (ხმაურიანი დენა) ცხოვრობენ კოლხები – ეგვიპტელების ძველი მოდგმა. ის წერს – „ფაზისი ხმაურიანი დენით ჩამოედის კოლხებს, ეგვიპტელთა ძველ მოდგმას“ (გეორგიკა, I, გვ. 112). ამიანეს თვალსაზრისით, ზღვის შესართავამდე ფაზისი ხმაურიანია, ანუ ფაზისი სათავიდან შესართავამდე არის ჩქარი მთის მდინარე და მის ნაპირებზე კოლხები ცხოვრობენ სათავიდან შესართავამდე. ს. ყაუხჩიშვილი კომენტირებისას წერს, რომ აქ ამიანე ფაზისის ქვეშ გულისხმობს მდ. რიონს. ამ შემთხვევაში ძნელია დავეთანხმოთ ს. ყაუხჩიშვილს შემდეგი მიზეზის გამო: მდ. რიონი ჩამოედინება მთებიდან, ქუთაისის შემდგომ ის გაივსება და ფოთამდე მიედინება მდორედ, მძიმედ და ნელა, ამასთანავე, ხმაურის გარეშე, ანუ უხმაუროდ და ასეთი სახით გადაჭრის მთელ დასავლეთ

საქართველოს, ანუ რიონის ვაკეს. მაშასადამე, ამიანეს შეფასების (ფასისის ხმაურიანობის) გამო შეუძლებელია მდ. რიონი ფაზისად იწოდებოდეს. აქ, „ხმაურა“ ფაზისის გვერდით, თითქოსდა, ცხოვრობდნენ ეგვიპტელთა მოდემის კოლხები. ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, ასეთი შეფასება მწიგნობრული ტრადიციის გავლენაა, მაგრამ პროკოფი კესარიელი ფაზისის აღწერისას წერს, თუ სინქარის გამო როგორ გაიტაცა ჯარისკაცების ნაგები ფაზისმა. არიანეს მიხედვით ხმაურიანი ფაზისის შესართავთანაა ქ. ფაზისი (იქვე, გვ. 112) და დიოსკურია.

ფასისი პ. ინგოროყვას მიხედვით

„სახელწოდება მდინარისა ფასისი ქართული წარმოშობისაა. ძველ ქართულ დიალექტში სიტყვა „ფასი“ ნიშნავდა წყალს. ამიტომ ფასისი ერქვა რიონს, ჭოროხს (აკამფისი, ანუ კაკამ-ფასისი, იგივე კაკამ მდინარე), ასევე ფასისი რქმევია აგრეთვე არაქსს, მისი მდინარების ზემო ნაწილში, სადაც ქართული მოსახლეობა იყო“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 519).

არაქსს ფასისი ერქვა როგორც ქრისტემდე V ს-ში ქსენოფონტეს დროს, ასევე X საუკუნეში კონსტანტინე პორფიროგენეტის დროს. ამასთანავე, „ფასისი“ არაქსის სახელი ყოფილა არა მხოლოდ უცხოელთათვის, არამედ მკვიდრებისთვისაც, მის განტოტებებსა და იქ მდებარე პუნქტებს ეს სიტყვა დღემდე შემოუნახავთ. „კონსტანტინე პორფიროგენეტი (X საუკუნე) ფასისს უწოდებს მდ. არაქსის ზემო ნაწილის დასავლეთ ტოტს, რომელიც იწყება დეკაბონუს ქედთან, გაივლის დაბა ფასინლერს და შეუერთდება არაქსის ძირითად ტოტს. დასავლეთ ტოტს, ამჟამად, ეწოდება ფასი-დერე, ე.ი. ფასის-ხევი“ (იქვე, გვ. 519). სახელი „ფასონი“ გვხვდება წმ. დავით და კონსტანტინეს ცხოვრებაში – ნაწამები ძმები „შთაყარნენ მდინარესა მას ფასონსა, რომელ არს ენითა ქართულითა რიონი“ (წმ. დავით და კონსტანტინეს წამება, 1979, გვ. 157). ავტორის სიტყვით რიონს უცხოურად ერქვა არა ფაზისი, არამედ ფასონი. ყოველ შემთხვევაში ორივე სიტყვას (ფასონი, ფაზისი) ერთი ფუძე აქვს – „ფას“.

პაველე ინგოროყვამ გვარკვია: „მდ. ფასისის ანუ არაქსის ხეობაში მდებარე ბასიანის მხარეში მოსახლე ტომი „ფასიანი“ წარმოადგენდა მესხების ტომს“ (იქვე, გვ. 520).

პ. ინგოროყვა წერს: „ფასისი არის არაქსის ძველი სახელწოდება მისი მდინარების ზემო ნაწილში. ეს სახელწოდება დღემდე აქვს შერჩენილი არაქსის ზემო ნაწილის დასავლეთ ტოტს, რომელიც მომდინარეობს დაბა ფასინლერის სექტორში. მას ამჟამად ეწოდება ფასის-ხევი, ფასი-დერე. არაქსის ამ ძველი სახელწოდებიდან (ფასისი) მომდინარეობს თვით სახელწოდებაც ამ მხარისა – ფასიანი“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 66, შენიშვნა 1).

ქსენოფონტედან კონსტანტინე პორფიროგენეტამდე არაქსს ფასისი ერქვა, ხოლო ქვეყანას – ფასიანი. VII მსოფლიო კრების (787 წლის) აქტს ხელს აწერს „ქრისტეფორე ეპისკოპოსი ფაზისისა ანუ ტრაპეზუნტისა“ (პ. ი. გვ. 212). ქსენოფონტე მდ. არაქსს უწოდებს „ფასისს“ (ანაბაზისი, VI, 6,4). მაშასადამე, ანტიკურ ხანაშიც მდ. არაქსს ფასისი ერქვა (იქვე, გვ. 519). მის ხალხს „ფასიანებს“ უწოდებს (ქსენოფონტე, ანაბაზისი, IV, 6,5, VII, 8, 25).

„სახელწოდება მდინარისა ფასისი ქართული წარმოშობისაა. ძველ ქართულ დიალექტში სიტყვა „ფასი“ ნიშნავდა წყალს (მდრ. „ფასი“ და „ფმა“, „ფმანი“, „ფოსო“, „ფსელი“), ამიტომ არის რომ ეს სახელწოდება „ფასისი“ ეწოდება მთელ რიგ მდინარეებს საქართველოში. ფასისი რქმევია – არაქსს, მისი მდინარების ზემო ნაწილში, სადაც ქართული მოსახლეობა იყო. ფასისი არაქსს არა მხოლოდ ანტიკურ ხანაში ერქვა, არამედ შემდგომაც. მაგალითად, კონსტანტინე პორფიროგენეტი (მე-10 საუკუნე) „ფასისს“ უწოდებს მდ. არაქსის ზემო ნაწილის დასავლეთ ტოტს, რომელიც იწყება დეკაბონის

ქედთან, გაივლის დაბა ფასინლერს და შეუერთდება არაქსის ძირითად ტოტს სოფელ იაგანის ქვემოთ. არაქსის ამ დასავლეთ ტოტს, ამჟამად, ეწოდება ფასი-დერე, ე.ი. ფასის ხევი.

მხარის (ბასიანის) მთავარი მდინარის ამ სახელწოდებასთან („ფასისი“) დაკავშირებულია მხარის სახელწოდება „ფასიანი“ და სატომო სახელწოდება „ფასიანნი“, „ფასიანელები“ (იქვე, გვ. 519). იხ. აგრეთვე (იქვე, გვ. 184-186).

პ. ინგოროყვას აზრით, ფუძე-სიტყვა ფსი (ფსა)=ფსისი, იგივე ფასი=ფასისი გვხვდება აფხაზეთში და მთელს დასავლეთ საქართველოში, ასევე ზემო არაქსის ხეობაში, სპერსა და კლარჯეთში. აფხაზეთში – ნიკოფსისა, ნიკოფსია (მდინარეების სახელებია), მდ. ლაგუმფსა. მდ. რიონის ისტორიული სახელწოდება პ. ინგოროყვას მიხედვით, არის ფასისი. ჭოროხს კი – ნამდვილად ერქვა ფასისი ძველქართული საისტორიო ცნობით. მაგალითად, ანდრია მოციქულის მიმოსვლის ძველქართულ თარგმანში ბერძნული დედნის ფასისი ქართულად გადმოცემულია როგორც ჭოროხი (ბერძნული ტექსტი, გეორგიკა, IV, 1. გვ. 58, ქართული ტექსტი – საქართველოს სამოთხე, გვ. 35). ჭოროხს ასევე ერქვა აკამფსისი (აკამ-ფასისი), გურიაში იგივე ფუძისაა – სუფსა. პ. ინგოროყვას ეტიმოლოგიით „სურ-ფსა, ანუ სურების წყალი (ფსა – წყალი). ზემო არაქსის ხეობაში – „ბასიანი“-ს სახელწოდება წარმოშობილია მდ. არაქსის სახელიდან „ფასისი“. ფასისი ერქვა არაქსს ზემოწელში. ასე რომ „ფასისი“ ერქვა უამრავ მდინარეს ჩრდილოკავკასიიდან – ფსოუდან ევფრატის ხეობამდე. პ. ინგოროყვას აზრით, ამის მიზეზია ის, რომ ფასისი – ფსი აღნიშნავდა ცნებას „წყალი“, აქედანაა „ფსა“, „ფსანი“ და სხვა (იქვე, გვ. 185). „ფას“ სიტყვას ზოგჯერ დაერთოდა ბრუნვის ნაწილი „ისი“ და მიიღებოდა ფასისი ან ბასისი. ასევე ზოგჯერ ერთვოდა ნათესაობითი ბრუნვის მრავლობითი რიცხვის ნიშანი „თა“ – „ფსთა“.

ფუძე „ფას“

ნ. მარს მიაჩნდა, რომ დასავლეთ საქართველოსა და ბასიანში ცხოვრობდა ხალხი „ფას“ სახელის მქონე. ეს ფუძე „ფასი“ გამოიყოფა სიტყვა „ფაზისიდან“, უღერს ისტორიული ოლქების სახელებში „ბასიანი“, რომელთაგან ერთი ტაოს სამხრეთით, მეორე კი დიდი კავკასიის მთიანეთში მდებარეობდა. ორივე ბასიანიდან გაედინებოდნენ მდინარეები „ფაზისის“ სახელის მქონენი. ერთის მახლობლად არაქსი, მეორისა კი – რიონი (მ. ბერძნიშვილი, ქ. ფაზისის ისტორიისთვის, გვ. 86).

პ. ინგოროყვას დაკვირვებით, ბასხი იგივე მესხია, ბასხი და ფასხი ერთი წარმოშობის სიტყვებია. ბასხისაგანაა მიღებული „აბასხი“ ანუ „აბასგი“, აბასხი, მაშასადამე, იგივე მესხი (მესლი) (სხ=სდ=სგ). კოლხები – მესხური ტომია ჰეკატოს მილეტელის მიხედვით. შესაძლოა სიტყვა მესხისგანაც იყო მიღებული ფასიანი – ბასიანი, მაშინ მისი თავდაპირველი ფორმა იქნებოდა ფასხიანი-ბასხიანი-მესხიანი. თუ მესხების მიგრაცია მართლაც მოხდა ჩრდილოეთით, როგორც ფიქრობენ და ვთქვათ, „მცხეთა“ სახელი მესხისაგანაა მიღებული, მაშინ არ შეიძლება გამოირიცხოს, რომ მესხები ამ მიგრაციის დროს რიონის ხეობაშიც დასახლდნენ და მისცეს თავისი სახელი – ფასი – ბასხი, ამას გვაფიქრებინებს, აგრეთვე, VI საუკუნის ცნობა, რომ ქართლის მეფეს იუსტინიანეს ეპოქაში ბრძოლა ჰქონია დასავლეთ საქართველოში ტასკუნთა ტომთან, ვფიქრობ, დედანში ეწერა არა ტასკუნი, არამედ ბასკუნი („ტ“ და „ბ“ ძველ ქართულ ასომთავრულ დამწერლობაში იდენტური ასონიშნებია ერთნაირი თავებით, მხოლოდ ფეხის ვერტიკალური ხაზები აქვთ წანაცვლებული).

ბასკუნები იგივე ბასხიან, ბასხ-ონ, ბასხ-უნები, ანუ მესხები უნდა იყვნენ. სიტყვები მესხი და ფასისი როგორღაც დაკავშირებულია ერთმანეთთან. თუმცა, ბერძნების აზრით, „ფასისი“ ბერძნული სიტყვაა და ერქვა ჰელიოსის ვაჟს, რომელიც დაიხრჩო მდ.

არქტურაში, რომელსაც შემდეგ მდ. ფაზისი ეწოდა ამ მოვლენის აღსანიშნავად (მ. ბერძნიშვილი, იქვე, გვ. 85).

მ. ბერძნიშვილი – „ფაზისი რიონია, ყვირილა ძირულასთან ერთად“

სტრაბონის ცნობით, შუა აზიიდან ინდოეთის საქონელი მდინარე ამუდარიით (ოქსუსით) ჩაჰქონდათ კასპიის ზღვაში, იქიდან კი მტკვრის გავლით შავ ზღვაში. მტკვარს (კირსა) და ფაზისს ერთმანეთს აკავშირებდა „ოთხი დღის სახმელეთო გზა“. კერძოდ, ეს გზა სარაპანის ციხიდან შედიოდა იბერიაში მტკვართან. „ეს გზა ყოფილა ფართო შარავზა, ჩვენებური გამოთქმით – საურმე გზა“ (მ. ბერძნიშვილი, ქ. ფაზისის ისტორიისთვის, გვ. 99).

იბერია-კოლხეთის ამ მაკავშირებელ გზაზე 120 ხიდი ყოფილა გადებული მ. ბერძნიშვილის აზრით. მართლაც, სტრაბონი წერს – „იბერთა ქვეყანაში ერთი შესასვლელი არის კოლხეთის ციხე სარაპანაზე და მის მეზობელ ხეობაზე. ამ ხეობაზე ფაზისი, რომელიც მიხვეულ-მოხვეულობის გამო გასავალი შეიქმნა 120 ხიდის მეშვეობით, მძაფრად და გაქანებით მიემართება კოლხეთში, ხრამავს რა წვიმიან დარში ამ მიდამოებს მრავალი ნაკადით. მას სათავე აქვს (იბერიის) ზემდებარე მთებში. ასეთია გასავალი კოლხეთიდან იბერიაში, შებრკოლებული კლდეებით, სიმაგრეებით და მდინარეებით, ხეებს რომ წარმოქმნიან (იქვე, გვ. 100).

ჩვენი ეპოქის მეცნიერებმა უეჭველ ფაქტად მიიჩნიეს, რომ სტრაბონის სარაპანა არის შორაპანი ზესტაფონთან, მაგრამ მათ ამ რწმენას წინ ეღობება ის, რომ სტრაბონის მიხედვით სარაპანა მდ. ფაზისზე მდებარეობდა („ფაზისი გემსავალია, აღმა ვიდრე სარაპანას ციხემდე“). მაგრამ შორაპანი საკმაოდაა დაშორებული ჩვენი მეცნიერების მიერ ფაზისად მიჩნეულ მდინარე რიონს. ამიტომაც დაადგინეს, რომ ყვირილა, რომელიც ჩამოუდის შორაპანს, მდინარე ფაზისის ზემოწელი იყო, თუმცა დიდი ეჭვი იმისა, რომ ოდესმე მდ. ყვირილაზე შორაპანამდე შავი ზღვიდან გემები ამოდიოდა – უყურადღებოდ დარჩა. მდ. ყვირილა მდ. ფაზისის ზემოწელი მართლაც რომ ყოფილიყო, როგორც აღინიშნა, სტრაბონის ცნობა მაინც ძალზე გაურკვეველი დარჩებოდა, რადგანაც ყვირილას სათავეა ჭიათურა-საჩხერის რეგიონი და აღმოსავლეთ საქართველოს გადასავლელი მისგან ძალზე დაშორებულია. ამიტომაც მკვლევრებმა გამოსავალი მოძებნეს იმით, რომ ფაზისად მიიჩნიეს „ჯერ ყვირილა, შემდეგ კი ძირულას ხეობა“. წერს კიდევ ბერძნიშვილი – „სტრაბონი იბერიაში კოლხეთიდან გადასავალ გზასთან დაკავშირებით ამბობს ცოტა არ იყოს გაურკვეველად. საქმე ისაა, რომ აქ სტრაბონი აღგვიწერს სარაპანის აღმოსავლეთით მდებარე და იბერიისკენ მიმავალ გზას, რომელიც მისი ცნობით, მიემართება სარაპანის მეზობელი ხეობით. ამ ხეობაზე, განაგრძობს იგი, გზა გასავალია ვინაიდან ფაზისზე – ფაქტიურად ნაგულისხმევია, ჩვენი ფიქრით, ჯერ ყვირილას, მერე ძირულას ხეობა – 120 ხიდია გაკეთებული“ (მ. ბერძნიშვილი, გვ. 94). მაშასადამე, შორაპნიდან შიდა ქართლის გზაზე ყვირილასა და ძირულას ხეობაზე ოდესღაც 120 ხიდი ყოფილა გადებული. მათგან, თუნდაც, ერთი ხიდის ნაშთი მაინც ხომ უნდა დარჩენილიყო, ასეთი კი არ იძებნება. სამაგიეროდ, ძველი ქვის თაღოვანი ხიდები მრავლადაა დარჩენილი, ამჟამადაც, ჭოროხის შენაკადებზე, ლიგანსა, აჭარასა და შავშეთში. ჩანს, არა შორაპანს ერქვა სარაპანა სტრაბონის დროს, არამედ თანამედროვე ართვინს, რომლის აღმოსავლეთით არტანუჯის და შავშეთის ორი გზა მიემართება არტანში, ანუ ძველი იბერიის ოლქში.

ფაზისის შენაკადი მდ. რეონი გ. გრიგოლიას მიხედვით

(პეტრა, სებასტოპოლისი, კუტაია)

პროკოფის ცნობიდან ჩანს, რომ მდ. რეონი იყო ერთ-ერთი შენაკადი მდ. ფასისისა. წყარო სრულიად ნათლად აჩვენებს, რომ ფასისი და რეონი არის ორი სხვადასხვა მდინარე. არათუ ჩანს, პროკოფი კესარიელი წერს კიდევაც ამის შესახებ, – ცნობა ეხება სპარსეთის ჯარების მსვლელობის მარშრუტს, მერმეროეს სარდლობით. ის იბერიის მხრიდან შევიდა ლაზიკაში, მაგრამ გზაში აცნობეს, რომ პეტრა უკვე აიღეს რომაელებმა (ბესას მთავარსარდლობით) და მათ 551 წ. პეტრას ციხის კედლები მიწასთან გაასწორეს, რომ „მტერს კვლავ არ გაეჭირვებინა საქმე რომაელთათვის... მერმეროემ გაიგო ყველაფერი, რაც მოხდა და სრულიად შეცვალა ის გზა, რადგან იცოდა, რომ მდინარე ფასისის იქითა მხარეს ლაზებს პეტრას გარდა სხვა არც ერთი დასახლებული ადგილი არ მოეპოვებოდათ. ის გაბრუნდა და დაიჭირა იბერიიდან კოლხიდის ქვეყანაში გადასასვლელი ადგილები, სადაც ფასისის გადასვლა შეიძლება ფონით, გადალახა ეს მდინარე ფეხით, გადალახა აგრეთვე მეორე მდინარეც, სახელად რეონი – არც ეს არის აქ სანაოსნო – და ფასისის მარჯვენა მხარეს რომ აღმოჩნდა, წაიყვანა ჯარი ერთი ქალაქის არქეოპოლისის წინააღმდეგ, რომელიც არის მთავარი და უდიდესი ქალაქი ლაზების ქვეყანაში“ (გეორგიკა II, გვ. 180-182).

მაშასადამე პროკოფი წერს: „მდ. ფასისის შემდეგ მერმეროემ გადალახა აგრეთვე მეორე მდინარეც სახელად რეონი“.

გ. გრიგოლია წერს, რომ პროკოფის შრომის ეს ადგილი დიდი ხანია მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. კერძოდ კი აკრიტიკებს ს. ყაუხჩიშვილს, რომლის აზრითაც იბერიიდან გადმოსულმა სპარსელებმა ჯერ მდ. ყვირილა გადალახეს, რომელიც მას ფასისად მიაჩნია და შემდეგ მდ. რეონი – „როგორც ვხედავთ, მკვლევარი ეწინააღმდეგება ადრე გამოთქმულ თავისსავე მოსაზრებას ბოას-ფასისთან დაკავშირებით, რომლის მიხედვით ყვირილა ბოასია და არა ფასისი“ (გ. გრიგოლია „ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები“, 1994, გვ. 53).

თვით გრიგოლიას თვალსაზრისით კი სპარსელ-რომაელთა ომების პირველ ეტაპზე პეტრასთან დაკავშირებით, ფასისად იგულისხმება მდ. ჭოროხი, პეტრა მდებარეობდა წყაროთა ცნობებით ფასისთან ახლოს. პეტრა – ფასისის პროკოფის ცნობით, ერთი დღის სავალი (დაახლოებით 30 კმ) მანძილით იყო დაშორებული და მდებარეობდა ლაზიკის საზღვართან მდ. ფასისის მარცხნივ დაუსახლებელ ადგილას, „პონტოელთა მეზობლად“. პეტრას სიმაგრე იყო იმ ადგილს სადაც ადამიანებს არასდროს უცხოვრიათ. უკაცრიელ ადგილას საეპისკოპოსო კათედრა ვერ დაარსდებოდა, თანაც აქ მუდამ ომები იყო. გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, არა კათედრა, არამედ პეტრას სიმაგრე მდებარეობდა ხუფათთან ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე. ეს მდინარე ჭოროხი (ფასისი) გადაულახავს მერმეროეს თავისი სპარსული ჯარით და შემდეგ კი იქვე გამდინარე „მეორე მდინარე რეონი“ ანუ ჭოროხის შენაკადი გადაულახავს და კვლავ ფასისის ანუ ჭოროხის მარჯვენა მხარეს გადასულა („ფასისის მარჯვენა მხარეს აღმოჩნდა“) და ჯარი წაუყვანია ქალაქ არქეოპოლისისაკენ, რომელიც როგორც ჩანს, ისევ იქვე, მახლობლად, ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზევე მდებარეობდა. ჩვენი მეცნიერების დაბეჯითებული მტკიცებით არქეოპოლისი არის ნოქალაქევი. თუკი ფასისი ჭოროხია, ხოლო რეონი არის არა მდინარე რეონი, არამედ ჭოროხის ერთ-ერთი შენაკადი, მაშინ არქეოპოლისიც იქვე უნდა ვეძიოთ. მართლაც თუ კი არქეოპოლისი იყო ნოქალაქევი, რომელსაც ჩვენი მეცნიერები „ლაზიკის დედაქალაქს“ უწოდებენ, რატომ არ შედიოდა ტაბულა პევეტენგერიანას რუკის საგზაო მაგისტრალი ნოქალაქევიში? სახელმწიფოს დედაქალაქს განა გვერდს აუვლიდა სავაჭრო და სამხედრო გზა? ამასთან დაკავშირებით გ. გრიგოლია წერს – „ძნელი წარმოსადგენია, რომ გზას გვერდი აეგლო

დედაქალაქისათვის და კასტორიუსს იგი გამორჩენოდა“ (გ. გრიგოლია, ეგრის ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, 1994, გვ. 108).

გ. გრიგოლია წერს, რომ კასტორიუსის რუკის ანუ ტაბულა პევეტენგერიანას მიხედვით (სეგმენტი XI-XII) მნიშვნელოვანი გზა სომხეთის ძველ დედაქალაქ არტაშატიდან მიემართებოდა სებასტოპოლისისაკენ... ტაბულა პევეტენგერიანას რუკის აღნიშნული მაგისტრალი არ შედის ნოქალაქევი, რომელიც „ეგრისის დედაქალაქი“ იყო რუკის შედგენის დროს (III-IV საუკუნეებში). ასევე, გზა არ შედის ფოთის მხარეს (რომელიც ქ. ფასისად მიიჩნევა), და რაც ასევე, ძალზე საინტერესოა – გზაზე არ ჩანს კუტაია – ქუთაისი“ (იქვე, გვ. 109).

როგორ შეიძლება დავუშვათ, რომ რომის იმპერიის უმთავრეს საგზაო რუკაზე არ დაეტანათ ნოქალაქევი, ქუთაისი და ფოთი, თუკი ისინი ნამდვილად იყვნენ ძველ სამყაროში ძალზე ცნობილი არქეპოლისი, კუტაია და ფასისი. მაგრამ რადგანაც ამ ძველ მთავარ ქალაქებში არ შედის ამ რუკის გზები, უნდა ვიფიქროთ, რომ ძველი არქეპოლისი არ არის ნოქალაქევი, კუტაია – თანამედროვე ქუთაისი და ქ. ფასისი – ფოთი. გ. გრიგოლიამ ასე გადაჭრა ეს საკითხი: კასტორიუსის რუკის აღნიშნული სეგმენტის უმთავრესი გზა არტაშატიდან მიემართება ქ. სებასტოპოლისისაკენ, და საერთოდ გზის დამამთავრებელი ქალაქი არის სებასტოპოლისი, ხოლო გ. გრიგოლიას კვლევიტ, ეს ქალაქი სებასტოპოლისი არის არა აფხაზეთის ქალაქი ცხუმი, არამედ ბათუმთან ახლოს მდებარე ციხისძირი. მაშასადამე, არტაშატიდან გზა მიემართება ციხისძირში – ერთ-ერთ საპორტო ქალაქში. აქედან გამომდინარე, ცხადია ეს გზა ვერ გაივლიდა ქუთაისს, ფოთსა და ციხე-გოჯს.

სებასტოპოლისი თუ არის ციხისძირი, მაშინ სხვა ქალაქები მის სამხრეთით უნდა მდებარეობდნენ, რადგანაც ცნობილია ძველი წყაროებით, რომ სებასტოპოლისი უფრო ჩრდილოეთით მდებარეობდა, შესაბამისად, გ. გრიგოლიას კვლევიტდან შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ციხისძირის ახლოს იყო ქალაქი არქეპოლისი. სად შეიძლება იყო ეს? უნდა ვიფიქროთ, რომ არქეპოლისი ბერძნულად იგივეა რაც ლათინურად „პორტუს ალტუს“ (პორტუს ალტუს), რაც ღრმა ანუ ძველ პორტს ნიშნავს ჩვენი მთარგმნელების აზრით. ძველად, ალბათ, მას „ძველი პორტი“ ან „ძველი ქალაქის“ მნიშვნელობა ჰქონდა, რაც ბერძნულად – არქეპოლისია. ეს ქალაქი მდებარეობდა თანამედროვე ბათუმთან ახლოს. სებასტოპოლისი – ციხისძირის ახლოს უნდა ყოფილიყო.

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით არსებობდა „ორი სებასტოპოლისი“ (გ. გრიგოლია, დასახ. ნაშრ. გვ. 81), ერთი – აფხაროსსა და ფასისს (ჭოროხს) შუა (იქვე, გვ. 83), მეორე კი იყო ცხუმი (იქვე, გვ. 83). მისივე აზრით იყო ორი პითია (პიტიუნტი), ერთი იყო რიზესთან (იქვე, გვ. 89) და სხვა, ალბათ, მსგავსადვე, შესაძლოა თანამედროვე ქუთაისის გარდა სხვა პუნქტსაც ერქვა „კუტაია“, რომლის რეგიონში ჩაედინებოდა მდინარე „რეონი“ (და არა რიონი). ის, როგორც წყაროდან ჩანს, მდებარეობდა ლაზიკის ქვეყნის მდიდარ რეგიონში, რომელსაც „მოხირისი“ ერქვა. ჩვენი მეცნიერების თვალსაზრისით, ასეთი გამორჩეულად მდიდარი რეგიონი დასავლეთ საქართველოში არის ქუთაისის სანახები ცხენისწყლამდე. ამ მოსაზრებას ვერ გავიზიარებთ, რადგანაც დასავლეთ საქართველოში სხვა რეგიონებიც არანაკლებ მოსავლიანი და უფრო უხვმოსავლიანებიც კია, ხოლო თუ კი ფასისი არის მდ. ჭოროხი, მისი ხეობა მართლაც თვალსაზრისით ვიწროა, კლდოვანია, ნაკლებმოსავლიანია და მხოლოდ ერთი გამორჩეული მხარეა ერგე-ლიგანი, რომელიც შეუდარებლად უხვმოსავლიანია. ერგე-ლიგანის უხვმოსავლიანობის და გამორჩეულობის შესახებ ვახუშტიც მიუთითებს. სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო „მოხირისის“ მხარე, თავისი „რეონით“ და კუტაია-ქუთაისით. პროკოფი კესარიელის „ქუთათისი-კუტაია“ უნდა იყოს პუნქტები ჭოროხის ხეობისა, რომელიც შედარებით ახლო იყო ზღვასთან ვიდრე რიონის ქუთაისი. ზღვასთან შეერთების ადგილას პროკოფი

მიუთითებს „ფასისის კლდეების“ შესახებ, ეს ცხადია არ არის რიონი (იქვე, გვ. 31), რადგანაც უზარმაზარი კლდეები და კლისურები რიონის ხეობაში არ გვხვდება. პროკოფის სიტყვით „კავკასიის“ მთასთან ფასისი მიმართულებას იცვლის, გ. გრიგოლიას აზრით – „გაუგებრობაა „კავკასიის“ ძიება ყვირილა-რიონის შესართავთან“ (იქვე, გვ. 39). გ. გრიგოლიას დასკვნით, კავკასია ერქვა კლარჯეთის მთებს, ჰეროდოტეს ცნობით, კავკასია ვრცელდება არმენიიდან კოლხთა მხარემდე (იქვე, გვ. 39). როგორც ითქვა, აქ იყო (კლარჯეთში) – „საკავკასიძეო“, ამიტომაც „პროკოფის ფასისი რიონი არაა“ (იქვე, გვ. 50).

პროკოფის სიტყვით, ფასისი კლდეთა შორის მიედინება, ამიტომაც მისი კალაპოტი უცვლელია, ხოლო „რიონი მეანდრებად დახვეული დანავარდობს ვაკეზე“ (იქვე, გვ. 49) – წერს გ. გრიგოლია. მაშასადამე, პროკოფის ფასისი არის მდ. ჭოროხი – კლდეებში ჩაჭედილი. წინააღმდეგობას იმაში ხედავდნენ ჩვენი მეცნიერები, რომ ძველ ავტორთა ცნობით ფასისი იყო სანაოსნო, ხოლო ჭოროხს რატომღაც არ თვლიან სანაოსნო მდინარედ. გ. გრიგოლიას სიტყვით კი ჭოროხი „ფორჩხიდან მაინც“ ვიდრე ზღვამდე სანაოსნოა (იქვე, გვ. 49). მისი მსჯელობიდან ჩანს, რომ ჭოროხთან იყო არქეოპოლისი, სებასტოპოლისი, პიტიუნტი, ქ. ფასისი, მოხირისი, როდოპოლისი, სკანდე და სარაპანი (იქვე, გვ. 51). მისი დასკვნით, პეტრას ომები არ შეხებია ყვირილა-რიონის ხეობას (იქვე, გვ. 50). გ. გრიგოლიამაც მიაქცია ყურადღება პროკოფის ცნობას, რომ ცხენის საკვების სიმცირის გამო სპარსელები იძულებულნი გახდნენ უკან გაებრუნებინათ ლაზიკიდან 25 000-იანი ჯარი. დასავლეთ საქართველო და რიონის ხეობა რომ იგულისხმებოდეს პროკოფის „ლაზიკის“ ქვეშ, ცხადია უბალახობის გამო სპარსელებს ცხენები არ დაეხოცებოდათ, რადგანაც დასავლეთ საქართველო სწორედ ჭაობისა და ბალახის ქვეყანაა. მაგრამ ჭოროხის კლდიანეთში კი ნამდვილად ცოტა ბალახია – ციცაბო, დაკიდებული კლდეების გამო აქ ნამდვილად გაჭირდებოდა 25 ათასი ცხენის გამოკვება. ამიტომაც პროკოფის ლაზიკე – ჭოროხის ხეობაა (იქვე გვ. 54). ასევე ყურადღება უნდა მიექცეს, რომ შავშეთ-კლარჯეთში მრავალი ტოპონიმი შეიცავს ფუძე „მერ“-ს. ერთ-ერთი ასეთი უნდა ყოფილიყო „უქიმერიონი“. ის მდებარეობდა არა რიონის ქუთაისთან, არამედ ჭოროხის ერგეს ქვეყანაში, სადაც ვვარაუდობთ „უქტაიას“ არსებობას. სპარსელებს ლაზიკის ომების დროს თავიანთი ცნობილი რვა საომარი სპილო უნდა შემოეყვანათ არტაან-ართვინის გზით, რომელნიც როგორც ცნობილია აომეს არქეოპოლისთან და ფასისთან, ანუ სადაც ჭოროხის შესართავთან მდებარე ქალაქებთან. შესაბამისად, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ცნობილი ქვეყნები – სვანია, სკვიმნია და აფშილეთი მდებარეობდნენ ჭოროხის ჩრდილოეთით, ანუ ჭოროხის მარჯვენა სანაპირო მხარეს, ჩანს მოიცავდნენ თანამედროვე ქობულეთს, გურიას და მათ მთიანეთს. მართლაც, წმ. მოციქულ ანდრია პირველწოდებულის ცხოვრების მიხედვით, რაც მოციქულებმა გადალახეს ჭოროხ-ფასისი, ისინი, წყაროს ცნობით, შევიდნენ სვანეთში. ძველი ქართველი ავტორები, მათ შორის მთაწმიდელები, ფასისად ყოველთვის მდ. ჭოროხს მიიხსენებდნენ. სპარსელ-რომაელთა ომი იმას გამოუწვევია, რომ საზღვარი ხოფა-ხუფათიდან იუსტინიანეს უფრო ჩრდილოეთით გადაუტანია (იქვე, გვ. 71). გ. გრიგოლია, როგორც აღინიშნა, პეტრად მიიხსნევს შემდეგდროინდელ ხუფათს. აქ გაედინება მდ. პეტროლალი. პეტრა 551 წელს დაურბევიათ, ამიტომაც პეტრონის ცნობილი ეპისკოპოსი, რომელმაც თეოდორე ფასისელ ეპისკოპოსთან ერთად ხელი მოაწერა VII (692 წლის) კრებას, ჩანს იჯდა არა სიმაგრე პეტრაში, არამედ რომელიღაც სხვა, მახლობელ ქალაქში, რომელსაც ასევე პეტრონი, პეტრა ერქვა. ასეთი ქალაქი არაერთი იყო. პ. ინგოროყვას ცნობით, ცნობილი პითია რიზესთან მდებარეობდა (იქვე, გვ. 89). გ. გრიგოლიას დასკვნით ბათუმ-ციხისძირ-ურეკის რეგიონი იყო მნიშვნელოვანი ეკონომიკურ-პოლიტიკური რეგიონი, შესაბამისად მისი მომცველი იყო ჭოროხის ხეობასთან ერთად ლაზიკა (გვ. 93). ლაზიკაში კლარჯეთიც შედიოდა. ჩანს კლარჯეთს მიიხსენებდნენ

მესხეთის ერთ-ერთ ნაწილად. ძველი ავტორების ცნობით მესხეთი სამ ნაწილად იყო გაყოფილი – ერთი ნაწილი ეკავა იბერიას, მეორე არმენიას, მესამე კი ლაზიკას. ჩანს, იგულისხმება ის, რომ მესხეთის მხარეები სამცხე-არტაან-კოლა შედიოდა იბერიაში, ტაო და ბასიანი – არმენიაში, ხოლო კლარჯეთი – ლაზიკაში. გ. გრიგოლია არ ეთანხმება იქამდე არსებულ, ძირითადად ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ჩამოყალიბებულ თვალსაზრისს, რომ მაგალითად, ზიგანე იყო გუდაყვა, პითია – ბიჭვინთა, სებასტოპოლისი კი – დიოსკურია (ცხომი), მოხორა – მუხურისი. მას მიაჩნია, რომ IV საუკუნის ბოლოსათვის აფხაზეთის პიტიუნტი – ბიჭვინთა აღარ წარმოადგენდა სამხედრო-სტრატეგიულ პუნქტს (არქეოლოგიური მასალების მოწმობით), რადგანაც, მაგალითად, იქ, სადაც იყო გარნიზონის მთავარი სადგომი, შემდეგში, კერძოდ IV საუკუნეში, გაუმართავთ კერამიკული ქურა. ამის გამო გ. ლორთქიფანიძე საერთოდ გამორიცხავს V საუკუნეში ბიჭვინთაში ბიზანტიური გარნიზონის ყოფნას (იქვე, გვ. 121). გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით IV-V საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში საერთოდ არ იდგა ბიზანტიური გარნიზონები (იქვე, გვ. 122), რომ ნოტიციას შედგენის დროს აფხაზეთის პიტიუნტი და სებასტოპოლისი არ ეკუთვნოდანთ რომაელებს (იქვე, გვ. 122). გრიგოლია ეთანხმება ნ. აღონცს, რომ ნოტიციას ზიგანა მდებარეობდა ტრაპეზუნტის რეგიონში ზიგანას უღელტეხილთან, მაშასადამე, იქვე იყო ზიგანას საეპისკოპოსო, იქვე იყო მოხორა (გვ. 122). საერთოდ კი, ლაზიკა და არმენია ერთმანეთს ემეზობლებოდნენ, საერთო საზღვარი ჰქონდათ. ამიტომაც გადიოდა ლაზიკაში ე.წ. „არმენიის გზა“, რომელიც ამ ორ ქვეყანას აერთებდა. ცხადია, იგულისხმება არტაან-ართვინის გზა, რომელიც არმენიაში გადიოდა.

ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ გ. გრიგოლია, ასე ვთქვათ, ზოგჯერ გაორებულია. მაგალითად, ის მიიჩნევს, რომ სპარსეთ-რომაელთა ომების პირველ ეტაპზე მდ. ფასისი არის ჭოროხი (პეტრასთვის ომებისას), ხოლო მეორე ეტაპზე კი მდ. რიონი (არქეოპოლისის ომებისას). შესაბამისად ფიქრობს, რომ არქეოპოლისი, კუტაია, სკანდა და სარაპანა მდებარეობდნენ იქ, სადაც ამჟამად მათ მდებარეობას მიუთითებენ სხვებიც. მაგრამ ამ შემთხვევაში გ. გრიგოლია ჩვენი თვალსაზრისით ცდება, რადგანაც ამ ომების დროს, მდ. ფასისად ყოველთვის იგულისხმებოდა მდ. ჭოროხი, და მის მარჯვენა სანაპიროზე უნდა ვეძიოთ დასახელებული პუნქტები, კუტაია – ერგეში, სკანდა და სარაპანა კი კლარჯეთ-არტაანის საზღვარზე, რადგანაც კლარჯეთი იმ ეპოქაში ლაზიკას ეკუთვნოდა.

ჭოროხის ხეობა ო. დიდმანიძის მიხედვით

ბორჩხადან – აჭარისწყლის შესართავამდე ქვეყანას ერგვე – „ლივანა“ ერქვა, აჭარისწყლის ქვემოთ კი – ერგე. ბორჩხაში საქონელი შედიოდა ართვინის ბაზრობიდან. ართვინში იმართებოდა ბაზრობა, ვაჭრები ყიდულობდნენ საქონელს, რომელიც ბორჩხაში გადაჰქონდათ, ბორჩხადან კი უკვე მარადიდელი მენავეები აგრძელებდნენ ტვირთზიდვას მახოს ხიდამდე. მოხუცი მარადიდელი, ნავის უკანმთრეველის სიტყვით, ნავს უკან მიათრევედა 3-4 მუშა „ჯოხებით“, საფიქრებელია, რომ მას სურდა ეთქვა, რომ ეს 3-4 კაცი მდინარის დინების მიყოლისას იყო ნავზე.

ო. დიდმანიძე მიიჩნევს, რომ სტრაბონის ფასისის ზღვასთან შესართავის აღწერა შეესაბამება ჭოროხის ზღვასთან შერთვის ადგილს – სტრაბონის ცნობა – „მიწა ზღვის სანაპიროზე შლამიანია და მდინარეთა შეერთების ადგილებში ჭაობიანი“ (სტრაბონი, გეოგრაფია, ლენინგრადი, 1964, გვ. 472) შეესაბამება ჭოროხის შესართავს, რადგანაც მკვლევარის სიტყვით – „მართლაც, ჩვენს მხარეში (გულისხმობს აჭარას) მიწა ზღვის სანაპიროზე შლამიანი და ჭაობიანი იყო კოლექტივიზაციის პერიოდამდე (ო. დიდმანიძე,

სოფელი მარადიდი, ბათუმი, 2006, გვ. 21). „ქვეყანა განთქმული ნაყოფით გარდა თაფლისა, რომლის დიდი ნაწილი მწარეა“ – სტრაბონის ეს ცნობაც, ო. დიდმანიძის აზრით, შეესაბამება ჭოროხის დელტის ქვეყანას. მართლაც ჭოროხის ზღვასთან შერთვის ქვეყანა (ე.ი. ქვემო აჭარა) დიდად ნაყოფიერი ქვეყანაა, რასაც ვერ ვიტყვიტ მდ. რიონის შესართავის ქვეყნის მიმართ. სამტრედიიდან – ფოთამდე არა თუ წარსულში, ახლაც კი დაჭაობების გამო მოსავალი მოდის მხოლოდ ხელოვნურად დაშრობილ მიწებზე. სტრაბონის ცნობით, ფასისის ქვეყანა ასევე განთქმული იყო გემთმშენებლობისათვის საჭირო ყველა მასალით. აქ აწარმოებენ ბევრ ხე-ტყეს და აცურებენ მდინარეებით“ (სტრაბონი, დასახელ. ნაშრომი, გვ. 472). ამ ცნობასთან დაკავშირებით მკვლევარი წერს: „ეს მხარე (ე.ი. ჭოროხის ხეობა) განთქმული იყო ნავთმშენებლობისათვის საჭირო ყველა მასალით, ამიტომაც აქვე ამზადებდნენ ნავებს, თითქმის ყველა მოგზაურ-მკვლევარი ამას საგანგებოდ აღნიშნავდა, რასაც ეთნოგრაფიული სინამდვილეც ადასტურებს. მარადიდი ხომ მთელ საქართველოში განთქმული იყო თავისი ნავთმშენებლობით, ისინი დაცურავდნენ აფხაზეთსა და რუსეთის მიჯნამდე, ხე-ტყეს რომ აცურებდნენ მდინარეებით, განსაკუთრებით აჭარისწყალსა და ჭოროხზე ამას არაერთი ავტორი აღნიშნავს“ (ო. დიდმანიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 21).

სავარაუდოდ, რიონზე ხე-ტყეს არ აცურებდნენ მისი ნელი დინების გამო, აგრეთვე კალაპოტის ხშირი ცვლის გამო. შემდეგ სტრაბონი განაგრძობს ფასისის ხეობის დახასიათებას, ის დამატებით ამბობს შემდეგს: მოსახლეობა ამზადებს ბევრ სელის ტილოს, საბაწრე მასალას. ამუშავენ თაფლის სანთელს და ფისს. ადგილობრივი წარმოების სელის ქსოვილი სარგებლობს, აგრეთვე, ფართო მოთხოვნილებით. ნამდვილად მათ გაჰქონდათ სელის ქსოვილები სხვა ქვეყნებში“ (სტრაბონი, გეოგრაფია, ლ. 1964, გვ. 472).

მე არ ვიცნობ სელის ქსოვილების რაიონის დაბლობში დამამზადებელთა პირად საუბრებს თავიანთი საქმიანობის შესახებ. ასეთი კი ჭოროხის ხეობაში სულ ახლახანს საქმიანობდნენ არც თუ შორეულ წარსულში. ამ კუთხის მკვიდრი წერს – „მარადიდი და საერთოდ ლივანის ხეობა განთქმული იყო სელის მოყვანით, რომელსაც ადრე იყენებდნენ ქსოვილების დასამზადებლად. ამზადებდნენ საბაწრე მასალას, რაც ნავისათვის აუცილებელი იყო. ნავთმშენებლობისათვის გამოიყენებოდა აგრეთვე ფისი. ასე, რომ სტრაბონი როცა მოგვითხრობდა ყოველივე ზემოთქმულს, როგორც ჩანს მხედველობაში ჰქონდა მარადიდი და მისი შემოგარენი“ – წერენ ადგილობრივი მკვლევარები, რომელნიც თავიანთი თვალთ ხედავდნენ ზუსტ იდენტიფიკაციას თავიანთი სოფლის ეთნოგრაფიულ ყოფასა, მათთან ჩამავალ მდინარესა და სტრაბონის მიერ აღწერილ ფასისთან დაკავშირებით (იხ. ო. დიდმანიძე, ს. გოგიტიძე, სოფელი მარადიდი, 2006, გვ. 21).

მათ ცნობებს უფრო ადრე ადასტურებენ უცხოელი მკვლევარები. მაგალითად, „ინგლისელი ჯ. პალგრევის მონაცემით, შალისა და სელის ქსოვილები დიდი რაოდენობით მზადდებოდა ბორჩხაში, მარადიდსა და წითურეთში. ქსოვილის ნაჭერი 50 პიასტრი ღირდა“ (იქვე, გვ. 36).

დ. ბაქრაძის დახასიათებით, ლივანის ხეობაში მოჰყავდათ საუკეთესო ჯიშის სელი: „აქაური სელი ფუთი მანეთად გადის“ (იქვე, გვ. 36) ასე, რომ სელის ქსოვილის წარმოება ჭოროხის ხეობაში რეალური, თვალხილული ფაქტია. რიონის ხეობაში მისი წარმოების შესახებ მხოლოდ მოსაზრებები არსებობს. სტრაბონის ცნობა ფასისის ხეობაში სელის წარმოების შესახებ უფრო ჭოროხის აუზს შეესაბამება. სხვათა შორის ლივანში მოდიოდა ზეთისხილი, იგი ნავებით გადაჰქონდათ ბათუმში, ხოლო მოხირისის უხემოსავლიანობის შესახებ ცნობა უფრო ლივან-ერგეს რეგიონს შეესაბამება. როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, ო. დიდმანიძის ცნობით – „ლივანის სოფლებში, დაბლობ

ადგილებში მოჰყავდათ ბრინჯი, სიმინდი, ყურძენი, თუთა, თაფლი, ღომი, ჭკავი, ლობიო“ (იქვე, გვ. 36). კაკლის ხეებიც – ავეჯის მასალა – ასევე ნავებით გადაჰქონდათ, თუმცა კი ლივანში „ხეობის სივიწროვისა და ციცაბო მთების სიმრავლის გამო, ბათუმის ოლქში სხვა ხეობებთან შედარებით სახნავ-სათესი მიწა – ცოტაა“ (იქვე, გვ. 36). ეს აღწერა მთლიანად იდენტურია პროკოფისეულ ლაზიკის აღწერასთან.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, ბათუმის ოლქის მარადიდის მაზრაში შედიოდა გონიო, ერგე, კახაბერი, მახო, ჯოჯო და სხვა (იქვე, გვ. 35). მარადიდში ამზადებდნენ სახელგანთქმულ ჭოროხის ბრტყელძირა ნავებს. იყო 10-მდე სახელოსნო, აქვე იმართებოდა დიდი ბაზრობები (იქვე, გვ. 38). ასე, რომ მარადიდის მაზრა დიდი რაიონი იყო, მასში 1914 წლისათვის სარფიც შედიოდა (იქვე, გვ. 40). ე. ვეიდენბაუმმა ბათუმიდან ართვინამდე ფეხით იმოგზაურა, ხოლო უკან ნავით დაბრუნდა. ნ. შავროვის ცნობით, სოფელი ქვედა მარადიდი ითვლებოდა ბათუმის ოლქის მნიშვნელოვან სოფლად. იგი მდებარეობდა ჭოროხის მარცხენა მხარეზე, ფართო სანაპირო დაბლობზე. აჭარისწყლიდან 5 ვერსზე (იქვე, გვ. 45). ჩემი აზრით, მას პროკოფი „ქუთათისს“ უწოდებს, რადგანაც, მისი უბანია „ქუთურეთი“, რომელიც ეტიმოლოგიურად „ქუთათისის“ იდენტურია, რადგან ორივე სიტყვის ძირია – „ქუთ“, მით უმეტეს, რომ იქვე ვაკეზე ყოფილა ციხე „უქიმერიონი“. ამ სიტყვაშიც ფუძე – „მერე“ ადგილობრივია და ნიშნავს „მდინარისპირა ვაკე ადგილს“. ასეთი იყო სწორედ ქვედა მარადიდი და მისი ვაკის ციხესაც ჩანს ეს სახელი „ვაკის“ (უკის) ციხე ე.ი. უკიმერე – უქიმერიონი ერქვა. „ჭოროხის ნავები ძლიერ განსხვავდება რიონში მოცურავე ნავებისაგან“ (იქვე, გვ. 45).

გ. ყაზბეგის ცნობით, ბათუმიდან მარადიდამდე ორმოცამდე ვერსის გზაა, ხოლო მარადიდიდან ართვინამდე 30 ვერსი. მის დროს „გონიოს მუდირის რეზიდენცია მარადიდში იყო გადატანილი. მარადიდის დაბლობში მიედინება მდინარეები ბრევეთი და ღრემშიდელე“ (იქვე, გვ. 55).

მდინარე „ღრემშიდელე“, მართალია, მხოლოდ ასოციაციურად, მაგრამ მაინც გვაგონებს მდინარე „რეონის“ სახელს, რომელიც ქუთათისთან გაედინებოდა პროკოფი კესარიელის ცნობით. ჩვენი თვალსაზრისით, პროკოფის ქუთათისი ჭოროხის ხეობაში მდებარეობდა, რასაც, თითქოსდა, ადასტურებს მარადიდის ერთ-ერთი უბნის სახელი „ქუთურეთი“. ქუთათისთან გაედინებოდა მდ. რეონი. სახელი „ღრემშიდელე“ შეიძლება იყოს „ღრემის დელე“ ანუ მისი ძირია „ღრემი“, „მი“ არის სუფიქსი ისევე, როგორც „ონი“. ოდესღაც შეიძლება მდინარე „ღრემს“ ერქვა „ღრეონი“ ანუ ამღვრეული ანდა მყვირალა წყალი (ღრევა ან ღრიალი). თუ ეს ასე იყო და მისი სახელი იყო „ღრეონი“, ფუძეში მართლაც გვაქვს „ღრე“ ან „რე“, ისევე, როგორც პროკოფის „რეონში“. საერთოდ კი მარადიდის „სოფლის დაბლობი მდინარეების ბრევეთის და ღრემშიდელეს ჭოროხთან შეერთებისას წარმოქმნილ დელტებს ეკავა“ (იქვე, გვ. 55). აქ, ამ დაბლობში, ჭოროხის პირას უნდა ყოფილიყო პროკოფის „უქიმერიონის“ ციხე, რადგანაც, საერთოდ, ადგილობრივ დიალექტში „მერე“ მდინარისპირა ვაკეს ეწოდება, როგორც იწოდება, ამჟამად, სოფლის დაბლობი.

ადგილობრივი მკვლევარი წერს: „წარსულში ყველა ოჯახი მისდევდა სელისა და კანაფის მოშენებას, რომელიც იძლეოდა ძირითად ნედლეულს (ბოჭკოს) ადგილობრივი ტანსაცმლის წარმოებისათვის“ (ო. დიდმანიძე, ს. გოგიტიძე, სოფელი მარადიდი, 2006, გვ. 59). ასე, რომ ოჯახები სადაც სელი მოჰყავდათ, ამჟამადაც ცოცხალია, რაც ადასტურებს სტრაბონის ცნობას ფასისის ხეობაში სელის მოყვანის შესახებ. სელი კი ჭოროხის სოფლებში მოჰყავდათ, რიონის სოფლებში ამჟამად მისი ხსენებაც კი არაა. მარადიდელებს ასევე ცოცხალი ეკონომიკური კავშირი ჰქონდათ ზღვისპირეთთან, მაგალითად „კირნათ-მარადიდის მოსახლეობა ჭოროხის ზღვასთან შესართავის მარცხენა სანაპიროს დაბლობში, გონიოში, სასიმილდე ყანებს იჯარით იღებდნენ“ (იქვე, გვ. 62),

ჩვენი თვალსაზრისით, ამჟამინდელი გონიო არის პროკოფისა და სხვა ავტორების ქალაქი ფასისი, ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე, ანუ ფასისის მარცხნივ.

ო. დიდმანიძის მიერ შეკრებილი ეთნოგრაფიული მონაცემებით ნავთმშენებლობა ჭოროხის ხეობაში ძველთაგანვე იყო დაწინაურებული. ნავებს აგებდნენ სპეციალიზებულ ცენტრებში – ართვინში, ბორჩხას და ქვედა მარადიდში. მარადიდული ნავები სიდიდით და ტვირთამწვობით აღემატებოდა ბორჩხულს.

იმის გამო, რომ ჭოროხი არ არის ღრმა მდინარე და თანაც მისი სიღრმე მდინარის სხვადასხვა ადგილას ცვალებადია, ამიტომ აგებდნენ საგანგებოდ ამ მდინარეზე გამოსადეგ ბრტყელძირა ნავებს. ეს იყო რთული და უსაფრთხოების თვალსაზრისით საიმედო, ერთგვარი უნიკალური მცურავი საშუალება (იქვე, გვ. 74).

ნავების სიგრძე დამოკიდებული იყო წელიწადის დროზე, კერძოდ, მდინარის ადიდების დროს გამოიყენებოდა 18-20 მეტრიანი სიგრძის ნავები, ხოლო მდინარის მინიმალური დონის დროს 13-15 მეტრი სიგრძისა. მდინარეში ადიდება იცის 3-4 მეტრით. გადმოცემით დღეში მდინარეზე 25-30 ნავი დაცურავდა ინტენსიური ნაოსნობის დროს XVIII-XIX სს-ში.

მდინარის საპირისპირო მიმართულებით ნავებს მიაცურებდნენ ჭაპანით. გ. ყაზბეგის ცნობით, ნავის საშუალო სიგრძე იყო 25 ნაბიჯი, სიგანე 3 ნაბიჯი. კავკასიის კალენდრის ცნობით, ნავის სიგრძე იყო 50 ფუტი (1 ფუტი არის 30,5 სმ), სიგანე 4-5 ფუტი, ასეთი ნავით 6-8 ტონა ტვირთი გადაჰქონდათ. ართვინიდან ბათუმამდე ნავის ჩაყვანას სჭირდებოდა 8-10 საათი, უკან ნავის ჭაპანით აყვანას – 4 დღე (იქვე, გვ. 76). ნავს ასევე კაიუკი ეწოდებოდა. მისი ზომა ოდნავ განსხვავდებოდა – სიგრძე 15 მეტრამდე იყო, სიგანე კი 150-180 სმ-მდე, გვერდის სიმაღლე 1,4 მ.

ნავის მესაჭეს რეიზი ერქვა, მენავეს – ტაიფი. ეს უკანასკნელნი უკანა გზაზე ნავს ნაპირიდან, მხრით მიათრევდნენ. ნავის მართვას დიდი ოსტატობა ესაჭიროებოდა, უბედური შემთხვევები, თითქმის, არ ხდებოდა (იქვე, გვ. 84). სოფელ მარადიდში იყო რამდენიმე ნავთსაშენი, მათი რიცხვი 20-მდე აღწევდა.

თურქეთ-სსრკ-ს საზღვრის ჩაკეტვამ ჩაკლა ნაოსნობა. სოფელ მირვეთში ჭოროხზე ხიდის აგებამ ეს პროცესი დაასრულა XX ს. 50-70-იან წლებში.

საერთოდ, ჭოროხზე ნაოსნობა იწყებოდა ართვინიდან და გრძელდებოდა ბათუმამდე, სადაც XIX ს. დასასრულამდე, არსებობდა ჭოროხის ნავების ნავთსაყუდელი. უგზობის გამო მდინარე იყო ჭოროხის ხეობის მთავარი არტერია, პირველ რიგში სავაჭრო, ეს იყო ერთადერთი სამიმოსვლო გზა. 1903 წელს დასრულდა ჭოროხისპირა კლდეებში გზატკეცილის გაყვანა, იქამდე მის ფუნქციას მდინარე ასრულებდა. ჟან მურიეს ცნობით ართვინიდან ჭოროხის შესართავამდე დაახლოებით 75 ვერსია (1 ვერსი არის 1 კმ და 67 მეტრი ანუ 500 საყენი ანუ 1500 არშინი), სხვა მონაცემებით კი ართვინიდან ჭოროხის შესართავამდე 60 ვერსია (იქვე, გვ. 91). დამკვირვებელი წერდა, რომ მენავეები იცნობდნენ ჭოროხის ყველა წყალქვეშა ქვას, ყველა მორევს, ამიტომ ნავები ოსტატურად დაჰყავდათ და მათთვის ნაოსნობა არავითარ საშიშროებას არ წარმოადგენდა. არიან დახელოვნებულნი. ნავი იტევდა 300 ფუტს (1 ფუტი არის 16,4 კგ). როცა ჭოროხი ადიდებული იყო, ართვინიდან კაპანდიბამდე 3-4 საათში ჩადიოდნენ (ესაა დაახლოებით 50 კმ). ნავების უკან სვლა კაპანდიბადან იწყებოდა და უმეტესად ღამით ხორციელდებოდა. ამ დროს ნავში მხოლოდ რეიზი რჩებოდა, ტაიფები კი ნაპირიდან ნავს საბლით ეწოდნენ. დ. ბაქრაძის ცნობით, ჭოროხზე 200-მდე ნავი დაცურავდა. ნავებით ბათუმში მიჰქონდათ შავშეთიდან პური, ლიგანის ხილეული. ვეიდენბაუმის ცნობით კი ართვინიდან ბათუმში ნავებით გადაჰქონდათ ყარსისა და ჯავახეთის ხორბალი. უკან მიჰქონდათ უმეტესად მარილი და ნავთი. ჟან მურიეს ცნობით ჭოროხზე 300-მდე ნავი დაცურავდა (იქვე, გვ. 98). დინების მიმართულებით ნავს 5-7 ტონა ტვირთი გადაჰქონდა. კაპანდიბიდან ბათუმამდე მგზავრები ნავს ტოვებდნენ. ვეიდენბაუმის

ცნობით, ეს მანძილი იყო 10 ვერსი. ტვირთები ართვინში შედიოდა ძირითადად არტანუჯიდან. თავის მხრივ კი არტანუჯში ტვირთები სხვადასხვა გზებიდან შემოდებოდა. ართვინის ტვირთი ძირითადად ბათუმში ან გონიოში შედიოდა. საერთოდ გონიო-მარადიდის გზატკეცილი არსებობდა, რასაც ადასტურებს სოფ. მახოს ტერიტორიაზე შემონახული ქვის ხიდი (თაღოვანი). ხიდი იყო, ასევე, მდინარე „დიდელეჯეზე“ სოფ. მირვეთისაკენ. შ. ვარშანიძის აზრით, ასეთი ხიდები VI-VII საუკუნეებშია აგებული (იქვე, გვ. 103). ამ ხმელეთის გზებზე მგზავრებისათვის არსებობდა „სასვენები“. ეს ტერმინი „სასვენია“ ძალზე მნიშვნელოვანია, ადგილობრივი სახელწოდებაა და შეესაბამება პროკოფის ცნობას ლაზიკის გზებზე მგზავრთა შესაჩერებელ-შესასვენებელი ადგილების შესახებ. პროკოფი ახსენებს ასეთ დასასვენებლებს და მათ „ანაპავლას“ უწოდებს. ჭოროხზე ამ გზისათვის არსებობდა საბორნე გადასასვლელიც. მათ შორის მარადიდთან და მირვეთთან.

ქვედა მარადიდი, რომელიც ჩვენ მიგვაჩნია პროკოფისეულ ქუთათისად, თავისი უქიმირონის (ე.ი. მდინარისპირა ვაკე ადგილის) ციხით – „წარმოდგენდა თავშეყრის, გაცვლა-გამოცვლის ხალხმრავალ ადგილს ჭოროხის ხეობაში“ (იქვე, გვ. 104). აქ ამოდიოდა გზა გონიოდან და აჭარისწყლიდან. XIX ს-ში ამ გზით „ბრიჭკით“, ე.ი. ოთხცხენშებმული ფურგონით, ერგეში ეზიდებოდნენ სპილენძის მადანს. კერძოდ, სპილენძის მადანი მოიპოვებოდა სოფლებში კვარცხანაში, მერისში, უჩამბაში, ძანსულიში და ხოდაში. აქედან მადანს ადრე ეზიდებოდნენ ნავებით, შემდეგ უფრო ბრიჭკით ერგეს სპილენძსადნობ ქარხანაში. მას ქარხნის სახე მიუღია 1890 წელს (იქვე, გვ. 105). აქედანაც, ე.ი. სპილენძის მადნების სიმრავლიდანაც ჩანს, რომ ფასისი ჭოროხია (და არა რიონი, რომლის დაბლობში ქუთათისიდან ზღვამდე სპილენძის მადნები, შესაბამისად, ოქროც არ მოიპოვება). ადგილობრივი მკვლევარების დაკვირვებით მარადიდში ზღვიდან შედიოდა ორი გზა – ერთი იყო უძველესი თავის თაღოვანი ხიდებით, მეორე გზა ბათუმიდან (კერძოდ ძველი ბათუმის თამარის ციხის მიდამოებიდან) შედიოდა ერგეში. შემდეგ აჭარისწყლის გამოვლით შედიოდა ჭოროხის ხეობაში. თავდაპირველად მიუყვებოდა ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს ზედა მარადიდამდე, შემდეგ ისევ მარჯვენა ნაპირზე გადიოდა ართვინამდე. მარადიდში იყო სასტუმროები ანუ სასტუმრო ოდები. ერთი ასეთი „მეიდან ოდა“ ყოფილა ქუთურეთის უბანში. ამ ტოპონიმის ძირი „ქუთ“ ძალზე მნიშვნელოვანია იმით, რომ პროკოფის „ქუთათისის“ ფუძეც არის იგივე „ქუთ“.

დ. ბაქრაძის ცნობით, მის დროს გზა გადიოდა აჭარისწყლიდან მარადიდამდე ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზეც. საერთოდ კი, თანამედროვე სატრანსპორტო სახმელეთო გზები ჭოროხის ხეობაში გაკეთდა მხოლოდ XIX საუკუნეში. იქამდე კი, კლდიანობის გამო, ჭოროხისპირა გზები უფრო ბილიკებს მიაგავდა, თუმცა კი ხეობაში იყო ასეულობით ხიდი. გ. ყაზბეგის დაკვირვებით კლდიანობის გამო ბათუმიდან არტანუჯამდე 300 ქვის ხიდის აშენება იყო საჭირო და მის დროს შენდებოდა კიდევ ისინი. თუმცა კი შთამბეჭდავი იყო ძველი, ისტორიული ხიდების რაოდენობაც, მაგრამ ისინი ჩანს უკვე ვიწრო იყო ახალი ტრანსპორტისათვის. ისინი შეადგენდნენ, ალბათ, სტრაბონის ცნობილ 120 ხიდს. ამ ძველ ხიდებზე უფრო საპაღინიანი საქონელით გადაჰქონდათ ტვირთი, ანდა ფეხით მოსიარულეთათვის გამოიყენებოდა. ახლა კი უკვე ფურგონების გამოყენება დაიწყო. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ტვირთის გადაზიდვის ისტორიული საშუალება – ნავები – უფრო იაფი უჯდებოდა მომხმარებელს, ამიტომაც მთელ XIX საუკუნეში უფრო ნავები გამოიყენებოდა ტვირთზიდვისათვის ართვინიდან ბათუმამდე და უკან. პური ანუ ხორბალი ესაჭიროებოდა ბათუმში დაბანაკებულ როგორც რუსის ჯარს, ისე უფრო ადრე ოსმალოს ჯარს, ასევე უკვე ქალაქებად ქცეული ადგილების მოსახლეობას შვი ზღვის პირზე. პურის ნამდვილი ბედლები კი იმდროისათვის იყო ყარსი, ახალციხე და ახალქალაქი. ამ რეგიონში მოჰყავდათ ძალზე იაფი პური. ამ მაზრით ისარგებლეს რუსმა, ინგლისელმა და ფრანგმა სოფდაგრებმა. ისინი პურს ეზიდებოდნენ ყარს-ახალციხე-ახალქალაქიდან არტანში, იქედან სახმელეთო

გზით ართვინში, აქედან კი, ძირითადად ჭოროხის სამდინარო გზით, ბათუმისაკენ. მათთვის ეს ვაჭრობა ძალზე სარფიანი და მომგებიანი იყო. აღმოჩნდა, რომ სამდინარო გზით მთელი ამ სიმდიდრის გამოტანა ძნელდებოდა. ამიტომაც ჯერ ოსმალეთის იმპერიამ დაიწყო XIX ს-ის შუა წლებში ჭოროხის პირზე სახმელეთო გზის მშენებლობა, რაც შემდეგ გააგრძელა რუსეთის იმპერიამ, რომლის საზღვრებშიც აღმოჩნდა ჭოროხის ხეობა. გ. ყაზბეგი წერდა ამ გზის საჭიროების შესახებ – „ლივანის, შავშეთისა და ართვინის სიმდიდრე, ბათუმის გზის გარეშე, ვაჭრობისათვის მკვდარ კაპიტალად იქცა. ყარსი, ახალციხე და ახალქალაქი პურით მუქთად ამარაგებდა რუს, ინგლისელ და ფრანგ სოფდაგრებს. ეს გზა (ე.ი. ბათუმ-ართვინ-არტაან-ყარსი) სპარსეთსა და ევროპას შორის შესაძლოა სატრანზიტო მაგისტრალად გადაიქცეს. ამ გზაზე ბათუმიდან არტანუჯამდე საჭიროა 300 ქვის ხიდისა და გვირაბის აშენება“ (იქვე, გვ. 107).

გ. ყაზბეგის მიერ ჭოროხის გზის საჭიროებისათვის დასახელებული 300 ხიდი, ჩვენ გვაგონებს სტრაბონის მიერ ნახსენებ მდინარე ფასისის 120 ხიდს. რამ გამოიწვია ხიდების ასეთი კოლოსალური რაოდენობის დასახელება? საქმე ისაა, რომ რეალურად არსებული კლდიანობა მოითხოვდა ხიდებს ჭოროხის ხეობაში, ხოლო რიონზე, არა თუ I საუკუნეში, დღესაც კი, ხიდების რაოდენობა უმნიშვნელოა. ვფიქრობთ, ფოთიდან ქუთაისამდე რიონზე 10 ხიდიც არაა გადებული. გ. ყაზბეგის მიერ ნახსენები „სპარსეთის გზა“ ჩვენ ასევე გვაგონებს იმპერატორ ბასილი ბულგართმმუსვრელის სიტყვებს, მიმართულს საქართველოს მეფის გიორგი I-ისადმი: „ნუ მეღობები სპარსეთის გზაზე“. ქართული პროვინცია ტაო ფლობდა მიწებს, რომელზეც რეალურად გადიოდა ბიზანტია-სპარსეთის დამაკავშირებელი გზები. ერთი უმთავრესი გზა ტრაპეზუნტიდან – თეოდოსიოპოლის (არზრუმის) გავლით მიემართებოდა ვანის ტბისაკენ (ე.ი. სპარსეთისაკენ), მეორე არანაკლები მნიშვნელობის გზა სწორედ ჭოროხის ხეობაზე გადიოდა და ართვინ-არტანუჯ-არტაანის გზით უკავშირდებოდა დვინ-სპარსეთს. ამ გზების გაკონტროლება სურდა ბიზანტიას, შემდეგ ოსმალეთს, ბოლოს კი, გ. ყაზბეგის დროს, რუსეთს. გ. ყაზბეგის დროს ბათუმ-ართვინ-არტანუჯ-არტაან-ყარსის გზის მშენებლობისათვის გადებული კოლოსალური თანხები ემსახურებოდა იდეას, რომ ამ გზით შავიზღვისპირეთი სპარსეთს დაუკავშირდებოდა. ამ გზის კონტროლი იყო მიზეზი VI საუკუნეში ბიზანტია-სპარსეთის ომისა, რომლის საბოლოო მიზანი პეტრას ციხის დაუფლება ანუ გზის ბოლო წერტილის კონტროლი იყო. 1896 წელს დაიწყო ბათუმ-ართვინ-არტაან-ყარსის მიმართულებით გზის მშენებლობა (1903 წელს გაიყვანეს ბათუმ-ართვინს შორის, იქვე, გვ. 108). ხმელეთის გზით გაყვანამდე, როგორც ითქვა, ეს გზა მაინც ფუნქციონირებდა ძირითადად სამდინარო სახით, და ასევე საჭაპანო ცხოველების და ფეხითმავლებისათვის კლდეებში გამოჭრილი სახმელეთო გზების სახით.

ო. დიდმანიძე და ს. გოგიტიძე სხვადასხვა წყაროს და ეთნოგრაფიულ მასალის ურთიერთშეჯერებით მივიდნენ დასკვნამდე, რომ „უძველესი დროიდან მოყოლებული მდინარე ჭოროხზე გაივლიდა აბრეშუმის საქარავნო გზა. ინდოეთიდან მომავალი ვაჭრები გამოივლიდნენ ჭოროხის აუზის უძველეს ქალაქებს: ბანას, ოლთისს, არტანუჯს, შემდეგ ართვინისა და მარადიდის გამოვლით ბათუმსა და გონიოში გამოდიოდნენ, აქედან კი ტრაპიზონის გავლით ევროპის ქვეყნებს უკავშირდებოდნენ. ზოგჯერ ამავე გზით გაივლიდნენ შავ ზღვაში ევროპიდან შემოსული ვაჭრები“ (იქვე, გვ. 110).

ჭოროხის ხეობით ვაჭრობას თურმე ხელს უწყობდა მასში დიდი ქალაქებისა და მძლავრი მეტალურგიული კერების არსებობა (იქვე, გვ. 110). ქალაქებში იგულისხმება გონიო, ბათუმი (ბათუსი), ართვინი, არტანუჯი, ჭარნალის მეტალურგიული ცენტრი. ძველი კოლხური ბრინჯაოს ნივთები აღმოჩნდა ერგეში, მახოში, კირნათში და სხვაგან. ვაჭრობის განვითარებისათვის უმთავრესი იყო სამდინარო-სანაოსნო არტერიის არსებობა მდ. ჭოროხზე. იმპერიიდან მოვლენილი მოხელე არიანე აღნიშნავდა, რომ მდ. აკამფსისი იყო სანაოსნო. ასევე აკამფსისს სანაოსნოს უწოდებს პროკოფი კესარიელი (იქვე, გვ.

110). აკამფსისი იგივე ფასისია, ოღონდ ამ მდინარეს ადგილობრივი მოსახლეობა აკამფსისად იცნობდა, ბერძნები კი – ფასისად. სიტყვა აკამფსისი ისევეა ნაწარმოები, როგორც სუფსა. „ფს“ – გამდინარე წყალს ერქვა. უძველეს ქართლში მოხერხებული ნავმისადგომები იყო მოწყობილი ართვინში, ნაღვრევში, ბორჩხაში, ხებაში, მარადიდში, მირვეთში, კაპანდობში. ისინი ასევე აღებ-მიცემობის, ე.ი. სავაჭრო ცენტრებს წარმოადგენდნენ.

ჟან მურიეს ცნობით, ბათუმიდან ლივანაში შედიოდა სხვადასხვა საქონელი, ინგლისიდან და შვეიცარიიდან შემოჰქონდათ ბამბის, ხოლო დამასკოდან – აბრეშუმის ქსოვილი, რუსეთიდან – რკინეული, შალის ქსოვილები, დანარჩენი საქართველოდან (იქვე, გვ. 111).

გასაყიდად ბათუმში ჩაჰქონდათ წაბლის ყავარი (სახურავი), თიხის მიღები, კეცები და სხვა, უმეტესად ბორჩხადან. უკან გაჰქონდათ ტანსაცმელი, ფეხსაცმელი, ნავთი, მარილი და სხვა.

ჰეროდოტეს (V ს.) ცნობით, კოლხური სელი საუკეთესო იყო, ქსენოფონტეს გადმოცემით „ჭოროხის ხეობის სამხრეთით მოსახლე ქართველურ ტომს მუცლამდე სელის აბჯარი ჰქონდათ“ (იქვე, გვ. 122). ის ასევე აღნიშნავს, რომ „სანადირო ბადეები კეთდება ფასისური (კოლხური) ან კართაგენული წმინდა სელისაგან“. სტრაბონის ცნობით, კოლხეთში ბლმად ამუშავებდნენ სელს და საექსპორტო საქონელს. მოსახლეობა ამზადებს ბევრ სელის ტილოს, საბაწრე მასალას. ამ ცნობებს ადგილზე, ჭოროხის ხეობის ეთნოგრაფიაზე დაკვირვებით, ადასტურებს ინგლისელი მკვლევარი ჯ. პალგრევი. მისი ცნობით ლივანის ხეობის სოფლებში ამზადებდნენ დიდი რაოდენობით სელის ქსოვილებს საუკეთესო ხარისხისას. ამ ცნობას ადასტურებს დ. ბაქრაძე. ადგილობრივი მოსახლეობა სელ-კანაფის ნართისაგან (კედი) ქსოვდნენ ტილოს, რომლისაგანაც იკერებოდა მამაკაცის და ქალის ჩასაცმელები – პერანგი, საცვლები, ჩუბუნი (მამაკაცის ზედა ჩასაცმელი), შარვალი, ფორკა (კაბა) და სხვა (იქვე, გვ. 123). სოფელ მარადიდს სახელი მიუღია სიტყვა „მერესაგან“ რაც მდინარისპირა ვაკეს ნიშნავს, (სადაც მდებარეობს ქვედა მარადიდი). როგორც აღინიშნა, იქვეა „ქუთურეთი“ – უბანი, „ქუთ“ ძირის მქონე ტერმინი. „ქუთურეთში“ „ქუთ“ ძირია „ურ“ და „ეთ“ კი სუფიქსები. „ქუთ“ ძირიანი ტოპონიმები საქართველოში სხვაგანაც გვხვდება, მაგალითად ჭოროხის ხეობაში – კვიტაურა, კვიტაური, კვიტამერე, კვიტიეთი და სხვა (იქვე, გვ. 132).

მდ. ჭოროხის სიგრძე 400 კილომეტრზე მეტია, მისი ხეობა მოიცავს სპერს, ტაოს, კლარჯეთს, ლივანასა და აჭარას, მოედინება 439 კმ-ის მანძილზე და ადლიასა და გონიოს შორის ზღვას უერთდება (იქვე, გვ. 134). ჭოროხი ბერძნულ-რომაულ წყაროებში მოიხსენიება სხვადასხვა სახელწოდებით – ფასისი, ჰარპასოსი, აფსაროსი, აკამფსისი, ფსარე და სხვა. ქართულ წყაროებში მას სპერისწყალი და ჭოროხი ეწოდება. ვახუშტის აზრით, სიტყვებს ჭოროხსა და ჭორომს ერთი ფუძე აქვთ – რაც ერთად შეკრებილ ანდა მრავალქვიანობას ან რიყიანობას უნდა აღნიშნავდეს. თ. სახოკია, ჯ. პალგრევი, ფრანსუა გამბა, ტომაშევსკი და სხვანი ამ სახელს უკავშირებენ – „ჭოროხის სწრაფ დინებას“. თურქებს მისთვის „დელი“ ე.ი. გიჟი (ძალზე ჩქარი) მდინარე უწოდებიათ (იქვე, გვ. 135). ნ. მარის ვარაუდით, კოლხები ჭოროხის ხეობაში ცხოვრობდნენ და თავიანთი სახელი უწოდეს მდინარეს, რადგანაც კოლხებს ადგილობრივად „კოროხები“ ერქვათ (იქვე, გვ. 135). ე. გაბელიანისა და თ. მიბჩუანის თვალსაზრისით – „ტერმინი ჭოროხი სვანური წარმოშობისაა, იგი ერთ-ერთი ხეობის სახელად სვანეთშიც გვხვდება“ (იქვე, გვ. 136). ო. დიდმანიძის აზრით, საერთოდ, ჭოროხის ხეობაში სვანური ტომი ცხოვრობდა. ერთ-ერთ ტოპონიმს ასე განმარტავს – „ლესპარა – როგორც ჩანს იგი ჭოროხის ხეობის დასახლებული პუნქტის „სპერი“ და ამ მიდამოებში მოსახლე უძველესი ქართულ-სვანური ტომის სასპერის პროტოტიპია. მასში გამოიყოფა თავსართი „ლე“ და ფუძე „სპერ“-ი. ამგვარი ტოპონიმია (ლესპარა) სვანეთშიც დასტურდება“ (იქვე, გვ. 142).

აღსანიშნავია, რომ ტოპონიმი ონაგირა გვხვდება აჭარის ხეობაში, კერძოდ ს. მარადიდში.

ასევე, ონაგირა – უნაგირა – არის ქედის სახელი ნოქალაქევიან. ამან უბიძგა ს. ყაუხჩიშვილს ეფიქრა, რომ პროკოფი კესარიელის მიერ ნახსენები „ონაგურ“ – ონაგურების თურქულმა ტომმა, რომელიც ლაზიკაში მოქმედებდა, სახელი მისცა უნაგირას მთას. მაგრამ ეს ტოპონიმი აღმოჩნდა მარადიდშიც. ამ ტოპონიმის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილს, ნოქალაქევი არქეოპოლისად მიაჩნდა. ამ სვლა-გეზით ჩვენც, ალბათ, შეგვიძლია არქეოპოლისი ვეძიოთ მდ. ჭოროხის ზღვისპირეთში შესართავთან, რადგან, ეს სახელი ამ ხეობაშიც დადასტურდა. პროკოფისეულ მდ. რეონს, როგორც აღინიშნა ჩვენ ვაკუთვნებთ მდ. „ღრემშიდელეს“, „ღრემის დელე“. მისი ძირია „ღრემი“ – ჩანს აქედან „ღრეონი“ (სუფიქსები ომი-უმი-ემი და ონი – იდენტურია). ღრემშიდელეს ერთვის მდ. ჩილდირიდელე ქუთურეთის უბანში (იქვე, გვ. 156).

ჭოროხის ხეობა რ. მაღაყმაძის მიხედვით

(ფასისის ოქრო, იბერიის გზა, ხიდები, ნაოსნობა, სელი და კანაფი)

სტრაბონის, პროკოფი კესარიელის, სხვა ძველ ავტორთა მოსაზრებანი ფასისის ხეობასთან დაკავშირებით გაცილებით უფრო ეთანადება ჭოროხის ხეობას, ვიდრე რიონისას.

მაგალითად, რიონის ხეობაში, ზღვის სანაპიროდან ვიდრე, თითქმის, რაჭამდე, ჩვენთვის უცნობია ოქროს რაიმე საბადო, მაშინ, როცა ფასისზე, ძველი ავტორების ცნობით, ოქროს მოიპოვებდნენ, ასევე ოქროს ქვიშრობები სხვადასხვა ადგილზე არსებობს მდ. ჭოროხის ხეობაში, ოქროსა და სპილენძის მდიდარი საბადოები შესართავიდან არც თუ შორს, რამდენიმე ათეულ კილომეტრზე მდებარეობს. რ. მაღაყმაძე წერს – „ხეობა მდიდარია წიაღისეულით, აქ გვხვდება სხვადასხვა სახის მადნეული, ვერცხლი, თუთია, ოქროს ქვიშრობები (სოფელ ცხიასთან და ასევე ბერთას წყლის სანაპიროზე). რეგიონი განსაკუთრებით გამოირჩევა სპილენძის მადნების სიუხვით, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ჭოროხის აუზში სპილენძ-ბრინჯაოსა და რკინის მეტალურგიული წარმოების ჩასახვა-განვითარებას“ (რ. მაღაყმაძე, ლიგანის ხეობა, 2008, გვ. 29).

ლიგანის ხეობა (ე.ი. ტერიტორია ერგედან – ართვინამდე), ამჟამადაც, სამთომადნო წარმოების ძლიერი კერაა (იქვე, გვ. 159).

მურღულის ხეობაში (თურქეთი), სოფელ ძანსულში, განლაგებულია სპილენძის სადნობი ქარხანა, (აღსანიშნავია, რომ აქ საკმაოდ ხშირია „აგრ“, „ერეგ“ ძირის სახელები, მაგალითად ძანსულის ერთ-ერთი უბანია „აგარი“, მურღულის ხეობის ერთ-ერთი სოფელია – „ერეგუნა“ (იქვე, გვ. 130). მურღულის ხეობაში არსებობს მთა სახელწოდებით „ეგრისუ“ (იქვე, გვ. 101), ამასთანავე ისიცაა აღსანიშნავი, რომ აქვე მახლობლად, ამჟამადაც, არსებობს სოფელი სახელწოდებით „ქართლა“ (იქვე, გვ. 107). მურღულის ხეობის (ძანსულის) სპილენძის მდიდარი საბადო „მთელ კავკასიაში იპყრობდა ყურადღებას“, ამასთანავე სპილენძის საბადოები არსებობდა ლიგანის ხეობაში, მათ შორის ართვინის ზემოთ ხოდის, აგრეთვე სოფელ კვარცხანას საბადოები. XIX ს-ის ბოლოს მოპოვებული მადანი ჭოროხის ნაგებით (სამდინარო გზით) ჩაჰქონდათ ერგეში მდებარე სპილენძის სადნობ ქარხანაში. მაღევე აგებული იქნა ასევე ჭოროხის სანაპიროებზე სახმელეთო გზები. შემდეგ ქარხნები მოპოვების ადგილებზეც აიგო. 1910 წლისათვის ძანსულში აღნობდნენ 1200 ფუთ სპილენძის ზოდს. საბოლოოდ ისინი რუსეთის პუტილოვის ქარხანაში ჩაჰქონდათ (იქვე, გვ. 44), კვარტაანში 1000 მუშა შრომობდა.

I მსოფლიო ომის დროს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ბრძოლის ობიექტად იქცა ართვინის სპილენძით მდიდარი რაიონები (იქვე, გვ. 48), 1914 წელს სპილენძის სადნობ ქარხანას (ჭინკათხევე-ძანსულში) 500 თურქი მეზობელი მიადგა. ერთხანს თურქებმა ხელში ჩაიგდეს სპილენძის წარმოება და ბათუმ-ართვინ-არტაან-ყარსის დამაკავშირებელი საერთაშორისო გზა (იქვე, გვ. 48). საბოლოოდ 1915 წელს რუსებმა ქ. ართვინი უკან დაიბრუნეს. შემდეგში ეს ქარხნები თურქეთის ხელში აღმოჩნდა. 1972 წლისათვის ძანსულის სპილენძის ქარხანა თვეში ამუშავებდა 280 ტონა მადანს (იქვე, გვ. 54).

ართვინი ზღვიდან სულ რამდენიმე ათეულ კილომეტრშია, მისი სპილენძით მდიდარი საბადოები მიუთითებს, თუ ისტორიული ფასისი რატომ იზიდავდა უცხოელ დამპყრობლებს, რომელნიც მადნისა და საერთაშორისო გზების ხელში ჩასაგდებად იბრძოდნენ.

იაზონის ეპოქაში სპილენძისწილებიანი ხარის ამბავს მოგვაგონებს ლიგანის ხეობაში დღესაც არსებული გადმოცემა „წელის ხარების“ შესახებ. „გადმოცემის მიხედვით, ხარი ხშირად წყლიდან ამოდიოდა, შინაურ ბუდებს ეჭიდავებოდა, ძროხებს ანაყოფიერებდა და ისევე ტბაში ბრუნდებოდა“ (იქვე, გვ. 138).

სპილენძის მადნიდან, როგორც ცნობილია, ოქროს მცირე რაოდენობასაც მოიპოვებდნენ. ამიტომაც შესაძლებელია, რომ ჭოროხის ანუ ფასისის ხეობაში სპილენძთან ერთად ოქროც მოიპოვებოდა, რაზედაც მიუთითებს სტრაბონი. არქეოლოგიური მასალით ჭოროხის აუზში ჩაყარა საფუძველი სპილენძ-ბრინჯაოსა და რკინის მეტალურგიას (იქვე, გვ. 106).

რუსეთსა და ოსმალეთ-თურქეთს შორის განსაკუთრებით სადავო ყოფილა საერთაშორისო გზა, რომელიც, როგორც ითქვა ბათუმს აკავშირებდა ყარსთან და შესაბამისად აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, ესაა ართვინ-არტაანის გზა. ამ გზის უძველესობის შესახებ მიუთითებს ძველი ქვისთადიანი ხიდების საოცარი სიმრავლე – „ისინი ძირითადად განლაგებულია ხატილას, მურღულის, ჩხალას, ბელღევანის, დევსქელის, ქლას-ქურის, ჭოროხის მდინარეებზე და მათზე გამავალ სამიმოსვლო-საქარავენო გზებზე. ამგვარი ხიდებითაა მოფენილი აჭარისწყლისა და მაჭახელას ხეობები. ლიგანის ხეობაში 18 ძველი ქვისთადიანი ხიდეა დაფიქსირებული. მათი ნაწილი დანგრეულია, ნაწილიც კარგადაა შემონახული. ამათგან აღსანიშნავია ბანაკნას, სანათისის, ტაიახროს, მერეს (მდინარე ოთონგოს წყალი), ხატილას, გეველის, მურღულის, დუზქოის, ქლასკურის, ქვემო ქლასკურის, ბელღევანის, მირვეთის. ართვინის ხიდი 1893 წელს აუფეთქებიათ რუსებს... ქვისთადიანი ხიდების მშენებლობის ტექნიკა ერთნაირია, აგებულია თლილი და რიყის ქვებით, ისინი ძირითადად განკუთვნილი იყო ქვეითი და ცხენოსანი მგზავრებისათვის. ქვისთადიანი ხიდების ასეთი სიმრავლე განაპირობა ხეობის სავაჭრო-ეკონომიკურმა და სტრატეგიულმა მნიშვნელობამ. ხიდები ერთმანეთთან აკავშირებდა როგორც შიდა, ისე გარე სამყაროსთან დამაკავშირებელ გზებს. სოფელ მირვეთთან დღემდე შემორჩენილია ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე გამავალი სავაჭრო-საქარავენო გზის ნაშთები“ (იქვე, გვ. 125).

სოფელ მირვეთთან დღემდე შემორჩენილი ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე გამავალი საქარავენო გზის ნაშთების არსებობა ჩვენ გვახსენებს პროკოფი კესარიელის ცნობას, რომ VI საუკუნეში სპარსი სარდალი სწორედ ფასისის მარცხენა სანაპიროს გზით მივიდა პეტრაში, ეს გზა დღემდეა შემორჩენილი!

არტეფაქტები აშკარად მიუთითებს ჭოროხის ხეობაში საერთაშორისო გზის არსებობის შესახებ, რასაც წყაროებიც ადასტურებენ. სპარსეთ-პეტრას დამაკავშირებელი გზა ჭოროხის ხეობაში გადიოდა და არა სურამის უღელტეხილზე.

რ. მაღაყმაძის კვლევით, ლიგანის ხეობა, სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების თვალსაზრისით, საქართველოს ერთ-ერთ დაწინაურებულ რეგიონს წარმოადგენდა (იქვე, გვ. 125).

სტრაბონის მიერ ნახსენები ფასისის 120 ხიდის ნაშთები დღესაც არსებობს, ისინი ჭოროხის ხეობაშია.

ჭოროხის ხეობის ძველ მკვლევართა მიერ დასტურდება სტრაბონის ცნობა, რომ ეს მდინარე (ჭოროხი ანუ ფასისი) ნამდვილად იყო სანაოსნო რამდენიმე ათეული კილომეტრის მანძილზე.

ახალი მკვლევარნიც იმავეს ადასტურებენ – „ლიგანის ხეობა წარმოადგენდა ერთ-ერთ ძირითად სამდინარო ცენტრს საქართველოში, ნაოსნობა ხორციელდებოდა მდინარე ჭოროხის მეშვეობით, ჭოროხი იყო ისტორიული ტაო-კლარჯეთის შავიზღვისპირეთთან დამაკავშირებელი უმოკლესი სამდინარო გზა. მდ. ჭოროხი ნაოსნობისათვის, თითქმის, წელიწადის ყველა დროს გამოიყენებოდა, გარდა გაზაფხულისა, როცა დინების სიჩქარე და წყლის დონე მატულობდა. ამ დროს ჭოროხის სიღრმე 15-20 ფუტს აღემატებოდა, სიგანე 10-12 საუენს. ნაოსნობა და ნავთმშენებლობა ლიგანის ხეობის სოფლების მოსახლეობის შემოსავლის მთავარ წყაროს შეადგენდა. ნავთმშენებლობის ცენტრები იყვნენ ბორჩხა, მარადიდი და ხება. ამათგან, მაინც, ქვედა მარადიდი გამოირჩეოდა. ცნობების მიხედვით XIX ს-ის ბოლოსათვის მარადიდში 14 ნავსაშენი სახელოსნო ყოფილა. ნავები გრძელი და ბრტყელძირიანი კეთდებოდა. სამგზავრო ნავების სიგრძე 2-5 საუენს აღწევდა, თუმცა არსებობდა უფრო დიდებიც. ნაოსნობა ართვინის ხიდიდან ბათუმამდე შეუფერხებლად გრძელდებოდა. დღევის დროს ნავები სოფელ კაპანდითან ჩერდებოდნენ. წყალუხვობის დროს ართვინიდან ბათუმამდე ნავი მანძილს ფარავდა 5-6 საათში, წყალმცირობის დროს 8-15 საათში. მდინარის საპირისპირო მიმართულებით ნავი მანძილს ბათუმიდან ართვინამდე 2-3 დღეში ფარავდა. სხვა შემთხვევაში კი 4-5 დღე სჭირდებოდა, ზამთრის პერიოდსა და უამინდობაში კი 6-7, ხშირად 8 დღე“ (რ. მაღაყმაძე, ლიგანის ხეობა, 2008, გვ. 116).

უან მურიეს, ნ. წერეთლის, გ. ყაზბეგის, დ. ბაქრაძისა და სხვათა მონაცემებით XIX ს. შუა პერიოდში ჭოროხზე 80 ნავი დაცურავდა. სხვა მონაცემით – 200, რომელთაც 300-მდე მენავე ემსახურებოდა და მათი რიცხვი XIX ს. ბოლოსათვის კიდევ უფრო იზრდებოდა. არსებობდა მენავეთა ამხანაგობები, რომელნიც კონკურენციას უწევდნენ ერთმანეთს. ტვირთის გადაზიდვა ამ პერიოდისათვის გაძვირდა – მენავე 1 ბათმან ტვირთზე 5 კაპიკს იღებდა, მაგრამ მდინარის საპირისპიროდ კი 5-6 შაურს ახდევინებდნენ (იქვე, გვ. 117). ჭოროხზე ნაოსნობა შეწყდა 1921 წლის შემდეგ სსრკ-თურქეთის საზღვრის გადაკეტვის გამო. მენავეობის ინტენსივობაზე იმოქმედა ასევე, 1899 წელს, ბათუმი-ართვინ-არტაან-ყარსის მიმართულებით გზის ამოქმედებამ.

ვფიქრობთ სპარსეთ-პეტრას დამაკავშირებელი, ანუ სპარსელი შაჰებისა და სარდლების ჯარების და მათი პროვიანტის გადაადგილების გზის ძიებისათვის საინტერესოა რ. მაღაყმაძის დასკვნა ჭოროხის ხეობის საერთაშორისო გზის შესახებ: „მდინარე ჭოროხზე ნაოსნობამ უდიდესი როლი შეასრულა ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და შავიზღვისპირეთის პროვინციების დაკავშირების, ვაჭრობისა და აღებ-მიცემობის განვითარებაში. ეს იყო ერთ-ერთი მთავარი სანაოსნო გზა, რომლის საშუალებითაც ყარსის, არტაანის, შავშეთ-იმერხევის და ართვინის სოფლებიდან ჩამოჰქონდათ გასაყიდად ადგილობრივი წარმოების სამრეწველო და სოფლის მეურნეობის ნაწარმი, რაც დიდი მოწონებით სარგებლობდა უცხოურ ბაზარზე“ (იქვე, გვ. 118).

მით უმეტეს, რომ ამ მშენიერ სამდინარო-სავაჭრო გზას გვერდით მიუყვებოდა სახმელეთო გზა, რომელიც ერგე-ლიგან-ართვინს აკავშირებდა არტაან-ყარსთან. რატომ დაგვჭირდა ჩვენ მრავალი ნარკვევი მიგვეძღვნა მტკიცებისათვის იმისა, რომ ჭოროხზე ნამდვილად არსებობდა სანაოსნო გზა? საქმე ისაა, რომ XX ს. ქართველი ისტორიკოსების უმეტესობა საერთოდ იგნორირებას უკეთებს მის არსებობას. ვთქვათ ისეთი უდიდესი მკვლევარი ქართული არქეოლოგიისა და კოლხეთმცოდნეობისა,

როგორცაა ოთარ ლორთქიფანიძე, პირდაპირ დაბეჯითებით წერდა: ჭოროხი არ იყო სანაოსნო მდინარე, რადგან „ჭოროხი მიუწვდომელი იყო ზღვიდან ნავის შესაცურებლად“ (ო. ლორთქიფანიძე, არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი, 1986, გვ. 46), ამიტომაც ის არ შეიძლება იყოს ფასისი.

პროკოფი კესარიელი მრავალგზის აღნიშნავს, რომ ლაზიკა არის კლდოვანი, ნაკლებმოსავლიანი ქვეყანა, მიწამცირე, მხოლოდ ერთი მისი რეგიონი მოხირისია ნაყოფიერი. ასევე, თითქმის, ამავე სიტყვებით აფასებენ ვახუშტი და ივანე ჯავახიშვილი ტაო-კლარჯეთ-ერგეს. შავშეთ-კლარჯეთთან, და საერთოდ აღნიშნულ რეგიონთან დაკავშირებით ივ. ჯავახიშვილი წერდა – „ასეთ რთულ გეოგრაფიულ პირობებში ადამიანს ხელი უნდა აეღო ისეთ სამეურნეო დარგებზე, როგორცაა მემტილეობა ანდა რაიმე ელონა, რომ ბუნებრივი პირობების წყალობით შექმნილი დაბრკოლება გადაელახა და დაეძლია, რასაც ქართველმა კაცმა მიაღწია დაქანებულ ფერდობებზე ხელოვნური ნიადაგის შექმნით, ქვა-ყორისაგან პატარ-პატარა მანძილის ამოშენებით. ბალვენახებისათვის ამნაირად ხარისხებრ მოვაკებული ადგილი კეთდებოდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. V, 1986, გვ. 147).

პროკოფის ლაზიკის კლდეთა და ივ. ჯავახიშვილის კლარჯეთის „დაქანებულ ფერდობთა“ აღწერა მსგავსია. ასეთ კლდოვან ნიადაგს ესაჭიროებოდა საგანგებოდ დამზადებული იარაღები, ასეთები ყოფილან – „წვერა თოხი, ჩაფა ანუ ვიწრო თოხი, საფხეკი (საჩერკნავი) თოხი, სპეციალური ცულ-ნაჯახები და სხვა (რ. მაღაყმაძე, იქვე, გვ. 77).

ვახუშტის დახასიათებით ლივანის ხეობაში მიწის სიმცირე საგრძნობი ყოფილა, რაც იწვევდა მეურნეობის ამა თუ იმ დარგის შევიწროებას (იქვე, გვ. 83). მიუხედავად ამისა ლივანის ხეობაში მოჰყავდათ შესანიშნავი ხილი, მათ შორის ზეთისხილიც. მაგრამ ერგე – თავისი ნაყოფიერებით ნამდვილად წააგავს პროკოფის მიერ დახასიათებულ მოხირისს. აქ არის შესანიშნავი მიწაც და კლიმატიც.

ერგე-ლივანის აღწერილობა დღესაც კი მსგავსია სტრაბონის მიერ აღწერილი კოლხეთისა. კერძოდ, სტრაბონის ცნობით კოლხეთში მოჰყავდათ კარგი სელი ქსოვილებისათვის. „დ. ბაქრაძის დახასიათებით ლივანაში მოჰყავდათ საუკეთესო სელი, რომელიც ლივანური სელის სახელწოდებით იყო ცნობილი“ (იქვე, გვ. 110). ჯ. პალგრევის ცნობითაც, სელის ქსოვილები დიდი რაოდენობით მზადდებოდა ქ. ლივანაში (ართვინი). სელისა და კანაფის ნართისაგან, რომელსაც კედი (აქედან ოქრომკედი) ეწოდებოდა, ქსოვდნენ მამაკაცისა და ქალის ჩაცმულობას, ტილოს, ჯვალოს ტომრებს, თოკებსა და სხვა ნაწარმს (იქვე, გვ. 111).

სტრაბონის აღწერილობას სხვა მხრივაც ეთანადება ლივან-კლარჯეთის მხარე. კერძოდ, სტრაბონის აღწერით ისტორიული მესხეთი სამ ნაწილად იყო გაყოფილი იბერიელებს, ლაზებსა და არმენიელებს შორის. ამჟამინდელი ენობრივი ვითარება ჭოროხის ხეობაში გვაფიქრებინებს, რომ მესხეთის ის ნაწილი, რომელიც იყო ლაზების ხელქვეით, იყო ჭოროხის მარჯვენა სანაპირო, თავისი ქალაქ არტანუჯით, ვიდრე არსიანის ქედამდე, ანუ ის ტერიტორია, რომელსაც ახლა კლარჯეთს ვუწოდებთ. კერძოდ, ენობრივი თვალსაზრისით, ამჟამინდელ ლივანში ჭოროხის მარცხენა სანაპირო დასახლებულია ლაზურენოვანი ხალხით, ხოლო მარჯვენა სანაპირო მესხურ (ქართულ) ენოვნით.

მკვლევარი წერს: „ქართული ენის გავრცელების დღევანდელი მდგომარეობა ლივანის საზღვარგარეთულ ნაწილში, კერძოდ, ბორჩხის, მურღულისა და ართვინის რაიონებში, შემდეგ სურათს გვაძლევს: მდინარე ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე ჩხალისა და ბედლევანის ხეობების ადგილობრივ მცხოვრებთა რიცხვს ძირითადად ლაზურ ენაზე მოლაპარაკენი შეადგენენ (თუმცა, მათმა გარკვეულმა ნაწილმა იცის ქართული ენაც), ხოლო მდ. ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზე (ქ. ბორჩხა, დევსქელი, ქლასქური, ზემო

მარადილი) მცხოვრებთა შორის ყველაზე კარგადაა დაცული ქართული ენა. ისინი ოჯახებში უმთავრესად ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ“ (იქვე, გვ. 52).

სტრაბონის დროს მესხეთი (ჩვენი აზრით, სამცხე, შავშეთი, არტაანი, კოლა, ტაო და კლარჯეთი) სამ ნაწილად იყო გაყოფილი. როგორც აღვნიშნეთ, იბერიაში შედიოდა სამცხე, შავშეთი, არტაან-კოლა, არმენიაში ტაო-ბასიანი, ხოლო ლაზიკაში კი კლარჯეთი ან შეიძლება შავშეთიც. ამ შემთხვევაში კლარჯეთია – მესხეთის ის მესამედი, რომელიც კოლხეთის ხელში იყო, ანუ ეს იყო ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყანა თავისი მთავარი ცენტრით არტანუჯით ვიდრე არსიანის ქედამდე; ის ყოფილა მესხების (ანუ მესხური ტომით დასახლებული) მხარე სტრაბონის დროს, ხოლო ლაზური ტომით დასახლებული იქნებოდა ვრცელი ტერიტორია ზღვისპირეთიდან ვიდრე ჭოროხის მარცხენა სანაპირომდე. ე.ი. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროდან – ზღვისპირეთის ჩათვლით ითვლებოდა ლაზების ქვეყანად, რომელთა ხელშიც იმჟამად ყოფილა, ასევე, კლარჯეთიც. ორივენი კი ბიზანტიის მიერ იყვნენ მიტაცებული.

ასე, რომ არა იმერეთი იყო მესხებით დასახლებული, როგორც წარმოუდგენია თანამედროვე საბჭოურ ისტორიოგრაფიას, არამედ ლიგანის ხეობის ახლოს მდებარე კლარჯეთი. აქ გამავალი საერთაშორისო გზის შესახებ წერს რ. მაღაყმაძე – „ლიგანის ხეობა მდებარეობს მდ. ჭოროხის ქვემო დინებაში. აქ გადიოდა სახმელეთო და სამდინარო გზები, რომლითაც ანტიკურ ხანაში და უფრო ადრე ისტორიულ, შავშეთ-ტაო-კლარჯეთის მხარეები შავიზღვისპირა რაიონებს უკავშირდებოდა“ (იქვე, გვ. 20), ამ გზით უვლია ანდრია მოციქულს – „აჭარისა და ნიგალის გავლით კლარჯეთსა და არტაან-კოლაში გადავიდა. „ანდრია შევიდა ქვეყანასა ქართლისასა, ნიგლას, კლარჯეთსა და არტაან-კოლას, სადა დაყო ჟამი მრავალი“ (ქ.ც. I, 1955, გვ. 38).

ექსპედიცია ჭოროხზე, 2009 წლის 27 ივლისს

ჩვენი მიზანი იყო ჭოროხისა და აჭარისწყლის შესართავის ნახვა. ჭოროხს, ჩვენი აზრით, პროკოფის ეპოქაში ერქვა ფასისი, ხოლო აჭარისწყალს – დოკონისი. ამ მდინარეების შესართავში ყოფილა სამკუთხედის მსგავსი კუნძული ძველ პუნქტ ნესოსთან. ამ კუნძულზე რომაელთა (ბიზანტიელთა) და სპარსელთა ჯარები იბრძოდნენ, რომელსაც აღწერენ პროკოფის ეპოქის მწერლები. ჩვენი მიზანი იყო გვეხილა ეს კუნძული თუ ნახევარკუნძული და დაახლოებით გაგვეზომა ის, რათა შეგვედარებინა ძველ ცნობებთან. ამ ადგილს მოხვედრა შეიძლება, ხელვაჩაურის რაიონის გავლით. რაიონი არის ვაკე, უხემოსავლიანი, კარგად გაშენებული, ეს უნდა იყოს ცნობილი მოხირისი თუ მოხურისი და არა ქუთაისის სანახები. მართლაც ფუძე სიტყვისა შენარჩუნებულია სიტყვაში – „ხელვაჩაური“ – მისი ფუძეა „ხელვაჩი“ ან „ხელვა-ხელო-ხულო“ თუ გავითვალისწინებთ, რომ „ელ“ ხშირად გადადის „ურ“-ში, მაშინ „ხულო“-დან შეიძლება მივიღოთ „ხურუ“. – წინსართის „მა“ და „ბოლოსართის „სი“-ს დართვით ალბათ მივიღებთ მუ-ხურ-ისს. ამჟამადაც ამ რეგიონში ფიქსირდება ტოპონიმები – „მახო“, „მახოს ხიდი“, „მახვილაური“, „მახინჯაური“ და სხვა. მათი ფუძეა – „მახო-მახვი“, აქედან ეტიმოლოგიურად სიტყვა „მოხირისის“ ფუძესთან „მოხ“-თან დაკავშირება (მოხ-ირ-ისი).

აღსანიშნავია, რომ კუთხე „ერგე“ ახლაც არსებობს ხელვაჩაურის რაიონში, ის აქ ჰქვია ამჟამინდელ სოფელს, რომელიც ყველაზე ახლოსაა ჭოროხ-აჭარისწყლის შესართავთან. ამ მდინარეთა შესართავში ნამდვილად არსებობს ქვიშისაგან და რიყისაგან შექმნილი სამკუთხედის ფორმის ნახევარკუნძული. მისი საერთო ფართობი საკმარისი იქნებოდა პატარა რაზმების განლაგებისათვის, მაგრამ უფრო მთავარია ის, რომ კუნძულიდან შესაძლებელი იყო ორი სტრატეგიული გზის გაკონტროლება – ერთი ამჟამადაც მიუყვება მდ. აჭარისწყალს, მეორე კი ჭოროხს. კუნძულიდან შეიძლება მთელი

მთიანი აჭარისა და ლიგან-კლარჯეთის ხეობათა სრული კონტროლი, გზათა ჩაკეტვა ან გახსნა. აღსანიშნავია, რომ ამ ადგილას XIX ს-შიც იდგა რუსის ჯარი.

კუნძულზე ჯარის განლაგება მიდამოს კლდიანობით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული. ამ შესართავის ირგვლივ მთების ფერდებზე ჩანს პატარა დასახლებები და თითო-ორი სახლები. მივემართებით ამ სოფლებისაკენ, რათა მათი სახელები გავიგოთ. გვაინტერესებს დარჩა თუ არა ამ ადგილებში სადმე ტოპონიმი „ნესოსი“, რომელსაც ახსენებს პროკოფი. ასეთი არ იცინა, არის სოფლები ჩხუტენეთი და სხვა. ნესოსს ყველაზე უფრო უახლოვდება ტოპონიმი „ნესტორი“, რომელიც აქ ერთ-ერთ ადგილს ჰქვია. მივემართებით ამავე გზით სოფელ მარადიდისაკენ, რათა ჩავიწეროთ ჭოროხის მენავეთა შესახებ შემორჩენილი ცნობები. მართლაც, მარადიდთან ახლო სოფელში ჩავიწერეთ თემურ ხასანის ძე ჯიხადის (ჯიხოდლის) ნაამბობი, რომ მამამისი, რომელიც 1970 წელს გარდაიცვალა, ახალგაზრდობის წლებში თვითონ მართავდა ჭოროხზე სატვირთო ნავს, იგი ყოფილა „რეიზი“ ანუ კაპიტანი სატვირთო ნავისა. ის ასე საქმიანობდა – მას დაიქირავებდა ხოლმე რომელიმე ვაჭარი, რომელსაც უნდოდა ტვირთის გადატანა ბორჩხადან ბათუმში, ეს „რეიზი“ ანუ კაპიტანი გაამზადებდა თავის ნავს, თვითონ თავის მხრივ დაიქირავებდა 2-3 თანამემწე-მენავეს. ბორჩხაში ნავზე დადებდნენ ტვირთს (ძირითადად ეს იყო ზეთისხილი, ჩირი, კრამიტი) და მდინარით გაუყვებოდნენ გზას ბათუმისაკენ. ბათუმთან ახლოს ძირითადად კაპანდებში ან სხვა ადგილას, ტვირთს გადმოცლიდნენ. ამ გზის გავლას ბორჩხადან ბათუმისკენ ნავით სჭირდებოდა თითქმის 12 საათი. უკან ასევე ნავით ბრუნდებოდნენ, ახლა უკვე ნავი უკან თოკებით უნდა წაეთრიათ წყალზე სრიალით, ამიტომაც ჭირდებოდათ მეტი ხალხი, ამ ხასანის სიტყვით ნავის უკან თრევას ჭირდებოდა 10-15 კაცი. ამ თემურ ხასანის ძე ჯიხადის (ჯიხოდლის) გამოკითხვის შემდეგ, ჩვენ გვითხრეს რომ აქვე, ამავე სოფელ მარადიდში ჯერ კიდევ ცოცხალია ნავის მთრეველი კაცი (ე.ი. ვისაც ნავი უკან მიყავდა), მართლაც გავემართეთ მის სანახავად. სოფლის ვიწრო გზებით, ჭოროხის ნაპირთან ერთ-ერთ სახლთან გვითხრეს, რომ სახლის პატრონმა ჭოროხში იპოვნა დიდი ზომის ღუზა, დაახლოებით 1 მეტრი სიმაღლის, ხელით გაკეთებული (გამოჭედილი რკინა), წონით დაახლოებით 70-80 კგ. ამ ახალგაზრდა კაცმა გვითხრა, რომ ღუზა ერთი თვის წინ მიუყიდნია ბათუმის ერთ-ერთი მუზეუმისათვის. ღუზის ზომებით ნავიც დიდი ზომისა უნდა ყოფილიყო. ამის შემდეგ ჩვენ მიგვიყვანეს „ნავის მთრეველის“ ეზოში. გამოგვიყვანეს მოხუცი ბრვე კაცი, რომელიც მოგვიყვა იგივეს, ოღონდ არ დაადასტურა ბოლო ცნობა, რომ ნავის უკან ბორჩხაში წასათრევად 10-15 კაცი იყო საჭირო. მისმა ცოლმა განაცხადა – მოხუცდა და ბევრი რაიმე აღარ ახსოვსო. იქვე თქვეს, რომ ნავის უკან მთრეველს ერქვა ასეთი სახელი – „მუშა“ ანდა „მძლოლი“. უფრო ადრე ხასანმა გვითხრა, რომ ნავის უკან თრევა მძიმე საქმე იყო, ამიტომაც არსებობდა ნავის მუშების დასასვენებელი საგანგებო პუნქტები მდ. ჭოროხზე, კერძოდ ნავის მთრეველები კაპანდებიან ბორჩხას გზაზე ისვენებდნენ: 1) თანამედროვე სოფელ აჭარისწყალთან (სადაც აჭარისწყალი უერთდება ჭოროხს); 2) სოფელ მინვეთთან; 3) მარადიდთან; 4) ხებასთან; 5) იყო უკვე ბორჩხა. ალბათ დასვენების ქვეშ იგულისხმება ღამის გათევება. უკანა გზაზე ნავი განსაკუთრებით მსუბუქად იტვირთებოდა, ძირითადად ნავით და მარილით, ასევე ქსოვილებით. თვითონ მარადიდში იყო საქსოვები და აქვე იკერებოდა დამზადებული ტანსაცმელი. ბორჩხა-კაპანდების გზას მარადიდელები ემსახურებოდნენ ძირითადად. კაპანდებში ნაგები დგებოდა იქ, სადაც არის ე.წ. „მახოს ხიდი“. აქედან ბორჩხამდე ნავის უკან თრევას 2-3 დღე უნდოდა. ნავის რეიზი ანუ კაპიტანი „იდგა კიწოზე“. აქვე მარადიდში ამზადებდნენ ნავებს, ერთ-ერთის სახლი გვაჩვენეს, ის ყოფილა ვინმე ჩერქეზისი. მახოს ხიდი არის „ერგეს ქვემოთ“. ერთ დღეში, ამ მთქმელის თქმით ჭოროხზე სულ 4 ნავი მოძრაობდა (მაგრამ ალბათ ადრე მეტი იყო). ჭოროხის სატვირთო სანაოსნო გზა დაიკეტა 1926 წელს მთავრობის განკარგულებით. ამის შემდეგ

მენავეებს და ტვირთის გადამტანებს უწოდებდნენ „კონტრაპანდისტებს“ და ისჯებოდნენ. ამიტომ ეს საქმე და ხელობა გაქრა.

ბორჩხადან – აჭარისწყლის შესართავამდე ქვეყანას ერქვა – ლივანა, აჭარისწყლის ქვემოთ – ერგე. ბორჩხაში საქონელი შედიოდა ართვინის ბაზრობიდან. ართვინში იმართებოდა ბაზრობა, სადაც, როგორც ითქვა, ვაჭრები ყიდულობდნენ საქონელს, რომელიც ბორჩხაში გადაჰქონდათ, ბორჩხადან კი უკვე მარადიდელი მენავეები აგრძელებდნენ ტვირთზიდვას მახოს ხიდამდე. მოსუცი მარადიდელის სიტყვით, ნავს უკან მიათრევდა არა 10-15 კაცი, არამედ 3-4 მუშა „ჯოხებით“. საფიქრებელია, მას სურდა ეთქვა, რომ ეს 3-4 კაცი მდინარის დინების მიყოლისას იყო ნავზე.

როგორც აღინიშნა, „მახო“ უნდა იყოს ის მხარე, რომელსაც წყაროებში მოხირისი ერქვა (ხელვაჩაურ-ხულოს რეგიონი).

მდინარე რიონის ხეობა ზღვისპირა დაბლობზე

მდინარე რიონი და მისი ჭაობები

(შავი ზღვის გეოლოგია)

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ფასისის ბერძნული სამიტროპოლიტო კათედრების ადგილმდებარეობა-ლოკალიზაცია მდ. რიონის დაბლობზე ჩვენ ძალზე საეჭვოდ მოგვაჩნია. მიზეზი ამისა უნდა ყოფილიყო დასავლეთ საქართველოს დაბლობში არსებული კლიმატური ვითარება, კერძოდ რიონის დაბლობი I-VII საუკუნეებში წყლით იყო დაფარული შავი ზღვის დონის 1-3 მეტრით მაღლა აწევის გამო.

თუ რატომ არ შეიძლებოდა რიონის დაბლობზე სამიტროპოლიტო ცენტრის არსებობა, ეს კარგად ჩანს გეოლოგი მეცნიერის დოქტორ მაისურაძის გამოკვლევით, რომელიც უცვლელად მოგვყავს:

„დედამიწის კლიმატურ პერიოდთა შორის ბოლო არის მეოთხეული სისტემა, ის მოიცავს დროის მონაკვეთს პლიოცენის ბოლოდან ვიდრე დღემდე. მეცნიერთა აზრით დაახლოებით ის რამდენიმე ასეული ათასი წლიდან 1 მილიონ წლამდე გრძელდებოდა.

მეოთხეული სისტემა ანუ პერიოდი ძირითადად ორ ნაწილად იყოფა: გამყინვარების ხანა და თანამედროვე ხანა.

გამყინვარების ხანას უწოდებენ პლეისტოცენს (დილუვიუმს), ხოლო თანამედროვე (გამყინვარების შემდგომ ხანას) უწოდებენ პოლოცენს (ალუვიუმს).

მეოთხეულ პერიოდში ცხოვრობდნენ, მაგალითად, მამონტები, ასევე, ამჟამად, ცნობილი ცხოველები. მეოთხეულის ისტორიისათვის აღსანიშნავი მოვლენა იყო გამყინვარება, რომელიც დიდ აცივებასთან ერთად დიდი სინესტიტაც ხასიათდებოდა. დედამიწისათვის ზოგადად ეს იყო წვიმიანი ხანა, ხოლო ჩრდილო და სამხრეთ ნახევარსფეროების დიდი ნაწილისათვის გამყინვარება. მისი მიზეზი მეცნიერებისათვის დღესაც უცნობია, თუმცა მრავალი ჰიპოთეზა არსებობს. აღსანიშნავია, რომ ყოფილა არა ერთი, არამედ რამდენიმე გამყინვარება, ანუ დედამიწაზე აცივებისა და დათბობის ეპოქები მონაცვლეობდნენ.

მეოთხეული პერიოდის კონტინენტები და ზღვები, თითქმის, ისეთივე იყო, როგორც დღეს არის, მხოლოდ ზოგმა ზღვამ წინ წაიწია წყლის დონის ამაღლების გამო, ანდა უკან დაიხია დონის დაწვევის გამო, რის გამოც ხმელეთზე დატოვა ტერასები და ზღვიური ლექი.

კასპიის ზღვის სამხრეთული ნაწილი მეოთხეულის დასაწყისში ხმელეთს წარმოადგენდა და მისი ჩაძირვა შემდგომ მოხდა. ჩრდილო ნაწილში კი ხდებოდა ზღვის მრავალჯერადი ტრანსგრესია და რეგრესია (აწევ-დაწევა). მაგალითად, ზღვის ტერასული

ლექის მიხედვით ითვლიან, რომ კასპიის ზღვის წყლის დონე თანამედროვესთან შედარებით 200 მეტრით მაღლა იყო აწეული ერთ პერიოდში (ალ. ჯანელიძე, ისტორიული გეოლოგიის მოკლე კურსი, 1963, გვ. 385). რაც შესაძლოა გამოწვეული იყო გამყინვარების პერიოდში დათბობით, რამაც ყინულის დადნობა გამოიწვია. ასევე ხდებოდა პირიქით, აცივების დროს დიდძალი წყლის დაბანდება ხდებოდა ყინულის სახით, რაც ზღვაში წყლის რაოდენობის შემცირებას იწვევდა.

მსგავსია შავი ზღვის ისტორია მეოთხეული პერიოდის განმავლობაში. პერიოდის დასაწყისში, შავი ზღვა, ტბას წარმოადგენდა. ის მოწვევტილი იყო ხმელთაშუა ზღვას ხმელეთის დიდი ნაწილებით. კერძოდ, ეგეოსის ზღვის ადგილზე არსებობდა ხმელეთი, რომელიც ბალკანეთის ნახევარკუნძულს უშუალოდ აკავშირებდა მცირე აზიასთან, ხოლო მარმარილოს ზღვა იყო ტბა. ამ ტბიდან გამოდიოდა მდინარე, რომელიც ერთვოდა ხმელთაშუა ზღვას. ამ მდინარის ხეობის ადგილზე ახლა არის დარდანელის სრუტე. ზედა მეოთხეულში მოხდა ეგეოსის ხმელეთის დაძირვა და წარმოიშვა ეგეოსის ზღვა, ამავე დროს დაიძირა შავი ზღვის სამხრეთში მდებარე ხმელეთიც, რის გამოც შავი ზღვა და ხმელთაშუა ზღვა ერთმანეთს შეუერთდნენ. შემდგომში კიდევ რამდენჯერმე შეწყდა და განახლდა ეს კავშირი. ხმელთაშუა ზღვისაგან მოწყვეტამ გამოიწვია შავი ზღვის რამდენჯერმე გამარილიანება.

მეოთხეული ეპოქების დასათარიღებლად იყენებენ ზღვიური ლექების ნაშთებს, კერძოდ, რადგანაც, საკმაოდ ხშირად ხდებოდა ზღვის დონის ცვლილება, ამ დროს წარმოიშობოდა შესაბამისი სანაპირო ტერასა (ველი, ბაქანი), მათი ნაშთების შესწავლა იძლევა მეთოდს დათარიღებისათვის. კერძოდ, ზღვის დონის დაწვეის დროს წარმოიშვებოდა ახალი სანაპირო ზოლი ანუ ტერასა, შემდეგ კიდევ დაწვეა ზღვის დონისა უფრო დაბალ ტერასას გვაძლევდა. მაშასადამე ძველი ტერასა უფრო მაღლაა, ვიდრე მისი შემდგომი ახალი ტერასები. ხმელთაშუა ზღვის ნაპირებზე აჩვენებენ ოთხ ტერასას, თითოეულ მათგანს აქვს თავისი სიმაღლე, ყველაზე მაღალი 90-110 მეტრია, ყველაზე დაბალი 18-20 მეტრი. მაშასადამე, იყო დრო, როცა ხმელთაშუა ზღვის დონე 110 მეტრით მაღლა იყო აწეული. მსგავსადვე შავ ზღვაზე.

მეოთხეული პერიოდის ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა ადამიანის გაჩენაა. ზემოთ აღნიშნულ გამყინვარების ხანას, ანუ პლეისტოცენს არქეოლოგების ქრონოლოგიური სქემით შეესაბამება – პალეოლითი, ანუ ძველი ქვის ხანა. თანამედროვე ხანას, ანუ პოლოცენს (ალუვიუმს) შეესაბამება არქეოლოგების – ნეოლითი (ახალი ქვის ხანა), ბრინჯაოს ხანა და რკინის ხანა.

პალეოლითის ბოლო ეტაპზე ადამიანმა ისწავლა იარაღის გაუმჯობესება და ძვლის იარაღების დამზადება, ხოლო პოლოცენის დასაწყისში (ე.წ. აზილურ დროს) მას უკვე შეუსწავლია თიხის კერამიკული დამუშავება, მაგრამ საქონლე დაზგა ჯერ კიდევ არ ჰქონდა (ალ. ჯანელიძე, ისტორიული გეოლოგიის მოკლე კურსი, 1963, გვ. 370-397).

მეცნიერ-გეოგრაფების მონაცემებით შავ ზღვაზე ე.წ. ფანაგორიულ რეგრესიის დამთავრების შემდეგ, დაახლოებით ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე დაიწყო ზღვის ტრანსგრესია (ჯანელიძე ჭ, ფაზისის ლოკალიზაციის გეოგრაფიული ასპექტები, ფაზისისადმი მიძღვნილი სესიის თეზისები, 1973, გვ. 5-16, (Палеография Грузии в голоцене; Тб. 1980, стр.148-159).

მაშასადამე, დაახლოებით I ს-ში (ჩვენი წელთაღრიცხვით, ქრისტეშობის შემდეგ) დაიწყო ტრანსგრესია ანუ შავი ზღვის დონის აწევა. თანამედროვესთან შედარებით შავი ზღვის დონე ამაღლდა 3 მეტრით, რის გამოც ძველი ნამოსახლარები მოექცნენ ზღვის ქვეშ, კერძოდ ამგვარი პროცესი განვითარდა ჩრდილოეთ და სამხრეთ შავი ზღვისპირეთში (სინოპი), სადაც ანტიკური ნაქალაქარები წყლის ქვეშ მოექცნენ (გ. გამყრელიძე, ქ. ფაზისის ადგილმდებარეობის საკითხისათვის, არქეოლოგიურ

გამოკვლევათა კრებული, 2003, №1. „იბერია – კოლხეთი“ (ანტიკური პერიოდი), გვ. 180). მსგავსადვე, I საუკუნედან, ზღვის დონის 3 მეტრით ამადლების გამო წყლითა და ჭაობით უნდა დაფარულიყო რიონის ვრცელი დაბლობი რამდენიმე საუკუნის მანძილზე, რადგანაც ზღვის დონის დადაბლება, მხოლოდ VIII-IX საუკუნეებიდან დაუწყია დროებით, შემდეგ საუკუნეებში ის კვლავ ამადლებულა ვიდრე, თითქმის, XVI-XVII საუკუნეებამდე.

ასეთი ვითარების გამო I ათასწლეულის IV-VII საუკუნეებში წყლით დატბორილ რიონის დაბლობზე კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო თავის სამიტროპოლიტო ცენტრს ვერ დაარსებდა. სიტყვა მიტროპოლიტი ნიშნავს – დედაქალაქის (მატერ-პოლის) მღვდელმთავარს. შეუძლებელია ასეთ ვითარებაში – ზღვის 3 მეტრით ამადლების დროს დედაქალაქი რიონის ზღვასთან შერთვის ადგილას ყოფილიყო.

საქართველოს პლეისტოცენური ნალექები

დ. წერეთელი თავის წიგნში, საქართველოს პლეისტოცენური ნალექები (1966), წერს: ჰოლოცენის ეპოქაში ადგილი ჰქონდა დედამიწის ქერქის მნიშვნელოვან მოძრაობას, კერძოდ, მაღლა აიწია კავკასიის ოლქმა და პირიქით, დაბლა დაიწია კასპიისა და შავი ზღვის ოლქებმა. აღსანიშნავია, რომ კავკასიის ქედის ოლქში აწევის ამპლიტუდა აღწევდა რამდენიმე ათეულ მეტრს, ხოლო შავი ზღვის დონის ქვეშ ჩასულ ველთა შესახებ უნდა ითქვას, რომ მათი ვერტიკალური მოძრაობების ამპლიტუდა არ აღემატებოდა 50-80 მეტრს.

შეიძლება ტექტონიკური ძაბვები იწვევდნენ გარღვევას და ლავეების დინებას კავკასიაში. დედამიწის ამჟამადაც არსებული, არჩამქრალი პულსაციის მანვინებელია ხშირი და ძლიერი მიწისძვრები, რომლის ეპიცენტრები ფიქსირდება კავკასიის ფარგლებში. ყინულოვანი ეპოქის შემდგომ დაიწყო კავკასიაში ყინულების დეგრადაცია.

ზემონეოლითურ ეპოქაში დაიწყო ადამიანთა განსახლება დასავლეთ საქართველოში.

არქეოლოგიური მონაცემები მიუთითებს, რომ ჰოლოცენის ეპოქაში დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთში ცვალებადი იყო ფიზიკურ-გეოგრაფიული პირობები, რამაც გამოიწვია სანაპირო ხაზის ცვლილებები.

ყინულოვანი ეპოქის შემდეგ გეოლოგიური და სტრატეგრაფიული მასალების მიხედვით შეიქმნა ძველი შავი ზღვის აუზი.

შავი ზღვის დონის აწევას უკავშირებენ ყინულოვანი საფარველის გაძლიერებულ დნობას და ტექტონიკურ მოძრაობებს.

დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთში ბურღვითი სამუშაოების შედეგად, აღმოჩნდა სამი ტორფული ჰორიზონტი ძველი და გვიანი შავი ზღვის დროისა.

სხვადასხვა სიღმეებზე ტორფული ჰორიზონტების არსებობა მიუთითებს ზღვის სამჯერად უკან დახევაზე.

არქეოლოგიური ძეგლები საშუალებას გვაძლევს ზოგადი წარმოდგენა ვიქონიოთ პალეოგრაფიულ პირობებზე ჰოლოცენის ეპოქაში.

როგორც ითქვა, შავი ზღვის დონე მერყეობდა. ქვემო ტორფული ჰორიზონტები მდებარეობდნენ ამჟამინდელი ზღვის დონის ქვემოთ 40-39 და 18 მეტრ სიღრმეზე (ძველი და გვიანი ჰოლოცენის დროს), რაც ემთხვევა არქტიკულ, სუბარქტიკულ და ბორეალური დროის კლიმატურ მერყეობას.

18 მეტრ სიღრმეზე ტორფის ჰორიზონტის წარმოშობის შემდგომ დაიწყო შავი ზღვის ტრანსგრესია (ზღვის დონის აწევა), რასაც მიუთითებს ენეოლითისა და ახალბრინჯაოს საუკუნეთა მატერიალური კულტურის ნაშთების 8-10 მეტრ სიღრმის ქვეშ არსებობა ყულევთან, ოჩამჩირესთან და სოხუმთან. ხოლო შემდგომ, ატლანტიკურ საუკუნეში

ტორფული ჰორიზონტის 10 მეტრის სიღრმეზე არსებობა მიუთითებს, რომ შავი ზღვის აუზში აღინიშნება ზღვის დონის დაწვევა.

არქეოლოგმა ნ. ხოშტარიამ 1946 წელს აღმოაჩინა, ზღვის დონის ქვემოთ 6 მეტრზე, არქეოლოგიური ძეგლები IV-III ათასწლეულისა. მსგავსადვე, ოჩამჩირესთან კუფტინმა და სოლოვიოვმა თანამედროვე ზღვის დონეზე დაბლა 6 მეტრით აღმოაჩინეს სპილენძისა და ადრე ბრინჯაოს (ვიდრე ანტიკურ ეპოქამდე) ხანის კულტურის ნაშთები.

აღსანიშნავია, რომ ენეოლითური და ადრე ბრინჯაოს ფენათა შუა არის შრე, რომელიც არ შეიცავს კულტურულ ნაშთებს (ჩანს ენეოლითის შემდეგ ზღვის დონემ აიწია და სპილენძისა და ადრე ბრინჯაოს ეპოქაში კვლავ დაიწია, და შემდგომ კი ზღვის დონე ისევ ამაღლდა).

ზღვის დონის აღნიშნულ ცვლილებას მიუთითებს სოხუმის ყურეში 9 მეტრ სიღრმეზე (თანამედროვე ზღვის დონის ქვემოთ) აღმოჩენილი ბრინჯაოს საუკუნის კერამიკული კრამიტის ნაშთები. ბ. კუფტინი ვარაუდობს, რომ თანამედროვე ზღვის დონეზე 9 მეტრით დაბლა აღმოჩენილი ნაშთები შეიცავს აგრეთვე ენეოლითური კულტურის ნიშნებს.

არქეოლოგიური მონაპოვრები შავიზღვისპირეთისა მიუთითებს, რომ ატლანტიკური საუკუნის ბოლოსა და სუბორეალური საუკუნის დასაწყისში შავმა ზღვამ უკან დაიხია, ანუ მისი დონე დადაბლდა, რამაც თანდათან გამოაშრო ჭაობიანი ადგილები.

ტორფული ჰორიზონტის 11 მეტრ სიღრმეზე ანალიზმა აჩვენა, რომ მისი ასაკი არის 6000 წელი (საქართველოს პლეისტოცენური ნალექები, 1966. რუს. ენაზე. გვ. 520-525).

კოლხეთის გეოლოგიური ისტორია ჰოლოცენურ პერიოდში

ჰოლოცენი ეს დედამიწის გეოლოგიური განვითარების ისტორიის ბოლო ეტაპია, რომელიც მოიცავს დროის მონაკვეთს 10 000 წლიდან დღემდე. როგორც ყველა ბუნებრივ მოვლენას, ამ ეპოქასაც ახასიათებდა პულსაციური განვითარება, რაც გამოიხატებოდა დედამიწაზე კლიმატის ცვალებადობით (ათბობა-აცივება) და, შესატყვისად, ოკეანეების მონაცვლეობით (ტრანსგრესიები და რეგრესიები). ამ მოვლენებმა მნიშვნელოვანი დადი დაასვეს როგორც ბუნებრივ გარემოებას, ასევე ადამიანთა მოღვმის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას.

ჰოლოცენი სტრატეგრაფიული ტერმინია და თავსდება გარკვეულ ქრონოლოგიურ ფარგლებში. მისი სტრატეგრაფიული სვეტი მოიცავს ქვედა (10 000-დან 7 000-მდე), შუა (7 000-დან 3 000-მდე) და ზედა (3 000-დან დღემდე) ეპოქებს.

ჰოლოცენური პერიოდი დაიწყო მატერიკული გამყინვარების დეგრადაციის ფონზე, როდესაც მყინვარებმა იწყეს უკან დახევა (ფართობების შემცირება). ამ დროისათვის მსოფლიო ოკეანის დონე იმყოფებოდა თანამედროვესთან შედარებით 100-120 მეტრით დაბლა, ხოლო შავი ზღვის დონე, ბოსფორ-დარდანელის ზღურბლის გამო, -50, -60 მეტრზე. შავი ზღვის აკვატორიის შედფური ზოლის დიდი ნაწილი გაშიშვლებული იყო, ხოლო მათზე გამავალი (ან შემავალი) მდინარეები – ენგური, ფსოუ, ცხენისწყალი, რიონი, ჭოროხი და სხვანი გამოიმუშავებდნენ ღრმა ეროზიულ (გადაღრმავებულ) კანიონისმაგვარ ხეობებს.

ძვ.წ. X-VIII ათასწლეულიდან (10 000-8 000 წლის წინ) მყინვართა დნობის გამო იწყება შავი ზღვის დონის აწევა, ანუ ტრანსგრესია. იგი მოიცავდა პერიოდს ძვ.წ. VIII ათასწლეულიდან ძვ.წ. V ათასწლეულამდე. ამ დროს ზღვის დონემ მიაღწია მინუს 40 - 50 მეტრის ნიშნულებს. მეორე ეტაპზე, მცირედი შეფერხების შემდეგ გაგრძელდა ამჯერად ახალი შავზღვიური ტრანსგრესია (ძვ.წ. V ათასწლეულიდან ძვ.წ. III ათასწლეულამდე), რომლის დროსაც ზღვის დონემ მიაღწია -10 მეტრის ნიშნულს. ტრანსგრესიის ფინალურ სტადიაზე შავი ზღვის დონე ასცდა 0-ოვან ნიშნულს და ავიდა

+2, +4 მეტრის სიმაღლეზე (რაზედაც მეტყველებენ ახალშავზღვიური ტერასები). ამ დროს კოლხეთის ცენტრალური ნაწილი ფოთიდან, თითქმის, 12-15 კმ-ის რადიუსით ზღვით იყო დაფარული და ზღვის უბეს წარმოადგენდა. სანაპირო ზოლში არსებულ 2-4 მეტრის სიმაღლის ზღვიურ ტერასებზე აჭარაში, გურიაში, აფხაზეთში შემორჩენილია ნეოლითური, ენეოლითური და ბრინჯაოს ხანის არტეფაქტები. აღნიშნულ ზღვიურ ტერასებს რიონის დეპრესიაში ასაკობრივად შეესიტყვებიან ზღვიური ნალექების (ქვიშანარევი) და ტორფის შრეების მორიგეობა, რომლებიც დაძირულნი არიან სხვადასხვა სიღრმეზე, მაგალითად, იმნათის ჭაობიდან 6 მეტრის სიღრმეზე არსებული ტორფის ასაკი 2100 150 წელია (გვიანი პოლოცენი): 8, 5 მეტრის სიღრმეზე არსებული ტორფის 4150 195 წელი (შუა პოლოცენი =ახალშავზღვიური ტრანსგრესია), ხოლო 11 მეტრის სიღრმიდან 5825 215 წელი (ჭ. ჯანელიძე, 1971), ტორფის შრეების არსებობა მიუთითებს ტრანსგრესიებისა და რეგრესიების მონაცვლეობას შუა პოლოცენში.

ახალშავზღვიურ ტრანსგრესიულ ფაზას მომდევნო ეტაპზე ენაცვლება ფანაგორიული (ეგრისული – დ. წერეთლის მიხედვით) რეგრესია, რომლის დროსაც შავი ზღვის დონემ დაიწია 8-10 მეტრით თანამედროვესთან შედარებით.

ეს ფაზა დაიწყო ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისიდან (ე.ი. 3000 წლის წინ) და გრძელდებოდა ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისამდე. პალეობოტანიკური მასალის საფუძველზე, დროის ამ მონაკვეთში ადგილი ჰქონდა მნიშვნელოვან აციებას, რამაც გამოხატულება ჰპოვა შავი ზღვის უკუქცევაში (რეგრესია). ზღვის სარკე მოშორებული იყო თანამედროვე სანაპირო ხაზს რამდენიმე ასეული მეტრიდან 1,5-2 კმ-მდე. ზღვისგან გათავისუფლებულ ხმელეთზე ბერძნების, რომაელების და ბიზანტიელების მიერ გაშენებულ იქნა ანტიკური ქალაქები – დიოსკურია, ანაკოფია, ხერსონესი, ნიმფეა, ფაზისი და სხვა მნიშვნელოვანი სავაჭრო და კულტურული ცენტრები. მოგვიანებით, ახალი წელთაღრიცხვის I-III საუკუნეებიდან VIII-X სს-მდე და შემდეგ XVI საუკუნის ჩათვლით, შავ ზღვაზე დაიწყო ნიმფეური (ლაზური – დ. წერეთელი) ტრანსგრესია, რომლის მაქსიმალურ ფაზაში ზღვის დონე თანამედროვესთან შედარებით 1 მეტრამდე აიწია.

ტრანსგრესიული და რეგრესიული ბუნებრივი პროცესები შავ ზღვაზე ნარნარად მიმდინარეობდა, დროში გაწელვით, ამიტომ ადამიანებს, ბუნებრივია, შეეძლოთ რეაგირება მოეხდინათ ამ ცვლილებებზე და მიგრირება განეხორციელებინათ ხმელეთის სიღრმეში, ჰიფსომეტრიულად შედარებით მაღალ ადგილებში.

XVI ს-დან XIX ს-ის შუა წლებამდე ადგილი ჰქონდა აციებას, ე.წ. „მცირე მყინვარულ ეპოქას“ და ზღვის უმნიშვნელო რეგრესიას, რაც გამოიხატა კავკასიონის მყინვარების წინსვლით.

XX ს-დან მიმდინარეობს ტრანსგრესიული მოვლენების გააქტიურება.

რაც შეეხება ქ. ფაზისისა და მდ. რიონის ისტორიას, ჯერ კიდევ 5000 წლის წინ, ახალშავზღვიური ტრანსგრესიის დროს, როდესაც ზღვის დონე ასცდა თანამედროვეს 4-5 მეტრით, ფოთის აღმოსავლეთით, დაახლოებით 12-15 კმ-ის რადიუსით, ტერიტორია ზღვის უბეს წარმოადგენდა, მდ. რიონი ზღვას უერთდებოდა სადღაც სოფ. საბაჟოს მერიდიანზე. რამდენადაც ეროზიის ბაზისი (მდინარის ზღვასთან შეერთების წერტილი) იმყოფებოდა თანამედროვესთან მაღლა 4-5 მეტრით, ამიტომ მდინარის ეროზიული მოქმედების ძალა შენელებული იყო და მდორედ მოედინებოდა. უთუოდ მდინარე შუა წელში აჩენდა მუანდრებს და აჭაობებდა არემარეს.

დაახლოებით 3000 წლის წინა პერიოდიდან შავი ზღვის ისტორიაში იწყება ფანაგორიული რეგრესიის ფაზა, რომლის პიკის დროს ზღვის დონე დაეცა 10 მეტრამდე თანამედროვესთან შედარებით. ბუნებრივია, რიონის ზღვასთან შეერთების ადგილიც (ეროზიის ბაზისი) თანდათანობით დაბლა იწვედა, კალაპოტის დახრილობა მატულობდა და დინებაც აჩქარებას იძენდა. გამოცოცხლებული მდინარე რიონი აძლიერებდა

ეროზიულ მოქმედებას (ხაზოვან ჩაჭრას), გარშემო ტოვებდა ნარიონალებს და გამოიმუშავებდა არადრმა ხეობას.

II-III საუკუნეებიდან დაწყებული ნიმფეური ტრანსგრესიისას ზღვის დონის აწევას თან სდევდა მდ. რიონის და მისი მრავალი შენაკადების მიერ გამოტანილი ნაშალი მასალის აკუმულაცია (დაგროვება) კოლხეთის მთელ აკვატორიაში. ელინური ქალაქები ექცეოდნენ წყლის ქვეშ და თანდათანობით იმარხებოდნენ შემოტანილი მასალების ქვეშ. ბუნებრივია, ადამიანები ეძიებდნენ ახალ ხელსაყრელ ადგილებს საცხოვრებლად და განსახლდებოდნენ ხმელეთის სიღრმეში.

ამგვარად, ნიმფეური ტრანსგრესიის დროს მდინარეების მიერ შემოტანილი მყარი მასალის (ქვიშები, გრაველიტები, თიხები) ქვეშ განიმარხნენ არა მარტო ძველი ისტორიული ზღვისპირა ქალაქები, არამედ მდ. რიონის ძველი ნარიონალები და ხმელეთის სიღრმეში არსებული უძველესი კულტურის ძეგლები.

ლიტერატურა:

1. Церетели Д. В., 1966, «Пleistocen Грузии», Изд. «Мецниереба».
2. Федоров П.В., 1978., Плейстоцен Понто-Каспия, Изд. «Наука». М.
3. Нейштадт М.Н., 1969, Голоцен, Введение, Изд. «Наука». М.
4. Церетели Д.В., Майсурадзе Г.М., 1980, К палеогеографии верхнего плейстоцена Грузии, Изд. «Наука». М.
5. Майсурадзе Г.М., 2004, Основные черты верхнеплейстоценовой и голоценовой истории Кавказа, Тр. ГИН. АНГ. Нов. сер. 119.
6. Джанелидзе Ч.П., 1971, Изменения физико-географических условия Грузии в голоцене, Автореферат канд. Дис. Тбилиси
7. აისურადზე ., 1987. ვოლუტიონ ოფ ტჰე ლატე ლეისტოცენე ნვირონმენტ ინ ტჰე ჩაუცასუს. უდაბესტ.

გ. მაისურაძის შენიშვნა:

შავი ზღვის ტრანსგრესია-რეგრესიის (დონის აწევა-დაწევის) გამო წყლის დონემ მაღლა აიწია და +1 მეტრ ნიშნულთან მივიდა V-VI სს-ში, შემდეგ დონემ კვლავ დაბლა დაიწია და 0-ვანთან მივიდა IX-X სს-ში, შემდეგ კვლავ აიწია დონემ და +0.5-თან მივიდა XV-XVI სს-ში, ამის შემდეგ დონემ დაიწია და 0-თან მივიდა XIX-XX სს-ში.

მომყავს დოქტორ გ. მაისურაძის კიდევ ერთი ნაშრომი:

პალიასტომის ტბის წარმოშობა IX-X საუკუნეებში

(გეოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორ გივი მიხეილის ძე მაისურაძის კვლევა)

„კოლხეთის ვაკე“ მოიცავს უშუალოდ „კოლხეთის დაბლობს“, მის ყველაზე დაბალ ნაწილს. ცნობილია, რომ კოლხეთის ვაკე შავი ზღვის ყოფილი უბეა, რომელიც მდინარეული და ზღვიური ნალექებითაა ამოვსებული.

არქეოლოგიური გამოკვლევები გვიჩვენებენ, რომ გაუვალი ჭაობები კოლხეთის დაბლობის გულში გაჩნდნენ უახლოეს ისტორიულ წარსულში, როდესაც დაიწყო ზღვის ტრანსგრესია. ამ მიზეზის გამო გაჩნდნენ ნამოსახლარები, რომლებიც ხელოვნურ

მიწაყრილებზე არიან გაშენებული (იგულისხმება ბორცვები), რომლებიც დღესდღეობით დამარხულნი არიან უახლესი 4-7 მეტრის სისქის ქვიშიან-თიხიან და ტორფიან ნალექთა ქვეშ. ლ. მარუაშვილის (1964) მიხედვით, ასეთი ყორღანისმაგვარი ხელოვნური ბორცვების რაოდენობა კოლხეთში 600-მდე აღწევს.

განვიხილოთ პალეოგრაფიული სიტუაცია კოლხეთის დაბლობისა (რიონის შესართავის რაიონი) ქრისტეშობიდან დღემდე.

ზღვის დონის ამაღლებამდე ზღვაში შემდინარე მდინარეთათვის დამახასიათებელი იყო ჩქარი დინება და აქტიური ეროზიული მოქმედება, თუმცა წყალშემკრები აუზის სიდიდის გამო [მაგ: მდ. ფიჩირის აუზის (ფართი 406 კმ²)], მდინარეებს შემოჰქონდათ კოლხეთის ცენტრალურ ნაწილში დიდძალი ნაშალი მასალა, რითაც ათეულობით წლების მანძილზე წყალდიდობების დროს ქმნიდნენ აკუმულაციურ (ფხვიერი მასალის დალექვა) წყალგამყოფ სერებს, ბორცვებს სიმაღლით 5-8 მ. უკანასკნელი ხელს უწყობდა, აგრეთვე, მდინარეთა კალაპოტების ხშირ მონაცვლეობას და მუანდრირებას.

ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისიდან შავი ზღვის ისტორიაში აღსანიშნავია ტრანსგრესიული ფაზა. ზღვის სარკე, VI-VII საუკუნეებში, როცა 1-2 მეტრით ასცდა ნულოვანი დონის ნიშნულს, ფოთის შემოგარენი ზღვის უბედ იქცა. შეფერხდა მდინარისეული და მიწისქვეშა წყლების განტვირთვა ზღვაში. ამას თუ დავეუბნებთ ჭარბ ატმოსფერულ ნალექებს (1500-2000 მმ. წელიწადში), მაშინ გასაგები გახდება, თუ რა რთული ეკოლოგიური პირობები შეიქმნებოდა კოლხეთის ზღვისპირა რეგიონში. ჭაობების დიდი ფართობები, მდინარეთა მიერ შემოტანილი ფხვიერი მასალის დანაგროვი, რომელიც მდინარეთა ტოტებსა და მუანდრეებს შორის აჩენდა „კუნძულებს“ და „ნახევარკუნძულებს“, გაუვალი ენდემური ტყეები და ჭაობის ბალახოვანი ველები ურთულეს პირობებს უქმნიდა იმდროინდელ მოსახლეობას (ასეთი ვითარების დროს ძნელი წარმოსადგენია ფოთთან სამიტროპოლიტო ქალაქის არსებობა).

ზღვიდან მონაბერი მუსონური ქარებით გამოწვეული ზვირთცემა (ტალღების ზემოქმედება ნაპირზე) ამუშავებდა მდინარეთა მიერ შემოტანილ ნაშალ მასალას და ქმნიდა ნაპირის გასწვრივ ქვიშის ზვინულებს სიმაღლით 2-5 მეტრი, რომლებიც გამოყოფდნენ ხმელეთზე არსებულ ბუნებრივ წყალსაცავებს ზღვისაგან. ასე მაგალითად, დაახლოებით IX-X საუკუნეებში ნულოვან ნიშნულზე დაწეულ ზღვას გამოეყო პალიასტომის ტბა.

ახლა მოკლედ ამ ტბის შესახებ.

როცა ზღვის დონე 5-7 მეტრით დაბლა მდებარეობდა, პალიასტომის ტბის ფსკერი ჩვეულებრივ ხმელეთს წარმოადგენდა. ამ ტერიტორიაზე შესაძლებელია თვით მდ. რიონი, ან მისი ერთ-ერთი ტოტი გაედინებოდა. აქ, როგორც გადმოცემიდან ჩანს, სოფელიც ყოფილა. როგორც ზემოთ ითქვა, VI-VII საუკუნეებში ზღვა ნიმფური ტრანსგრესიის გამო შემოიჭრა ხმელეთზე, შეიქმნა ზღვის უბე, რომელიც IX-X საუკუნეებში 2-3 ათეული კილომეტრის სიგრძის სანაპიროს გასწვრივ ზვინულით გამოეყო ზღვას. ზვინულის სიგანე 1-2 კმ. იგი თავისი არსებობის მანძილზე სხვადასხვა ადგილზე გარღვეულ იქნა მდინარეების მიერ, რითაც დარღვეულ იქნა მისი მთლიანობა. მაგალითად, 1933 წლის დეკემბერში პალიასტომის წყლებმა დღევანდელს ორ ადგილას გაარღვია ბუნებრივი ჯებირი და უშუალოდ მოკლე გზით შეუერთდა ზღვას.

1. პალიასტომის ტბა ახალგაზრდა ტბაა, რომელიც გაჩნდა IX-X საუკუნეების მიჯნაზე ნიმფური ტრანსგრესიის დროს. მის შუაგულში არავითარი კუნძული არ არსებობდა. მისი ფსკერი ბრტყელძირაა და ზღვიურ-მდინარეული მასალითაა ამოვსებული.

2. ლეგენდებში მოხსენიებული კუნძულები ეს ზვირთცემით და აღიდებული მდინარეების მიერ წარმოქმნილი ზვინულები და კუნძულებია.

I-VI სს-ში ზღვის სანაპირო შეიცვალა

ქართველ პალეოლოგთა შრომების თანახმად ახალი წელთაღრიცხვის I-VI და შემდგომ საუკუნეებში შავი ზღვის დონე თანდათანობით მალღებოდა და ზოგიერთი გამოკვლევით თანამედროვესთან შედარებით მაღლა აიწია 3-5 მეტრით. ეს იმას ნიშნავს, რომ რიონის ვაკედ წოდებული ვრცელი მიწა-წყალი (ე.ი. მდ. რიონის დელტა და მიმდებარე სანაპიროები), რომელიც ამჟამად, თითქმის, ზღვის ნულოვან დონეზეა, დაიფარა ზღვის თხელი წყლით, რამაც, ალბათ, ხელი შეუწყო არა მხოლოდ პალიასტომის ტბის მსგავსი წყლის გუბეების წარმოქმნას, არამედ დიდ დაჭაობებას რიონის დელტის ნაპირებისა. უფრო მეტიც, საერთოდ ზღვის წყლით დაიფარა სანაპიროს მთელი ზოლი და წარმოიქმნა ახალი, ამჟამად არსებული სანაპირო. პალეოგრაფ ფ. ჯანელიძისა და დ. ხახუტაიშვილის შრომებში გადმოცემულია მეცნიერებაში დამკვიდრებული თვალსაზრისი, რომ, იქამდე, ანუ ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისამდე – II ათასწლეულის შუა ხანებიდან ვიდრე ძვ.წ. II-I საუკუნეებამდე – მსოფლიო ოკეანის დონე თანამედროვე ნიშნულთან შედარებით 3-5 მეტრით უფრო დაბლა მდებარეობდა. შავი ზღვის აუზთან დაკავშირებით მას უწოდებენ „ფანაგორიული რეგრესიის ხანას“ (Джанелидзе Ч. П. Палеография Грузии в голоцене, ТБ. 1980. с. 21; Хакхутишвили Д. А. Природа и человек в приморской полосе Колхиды в эпоху голоцена, В. сб. - Кавказско-ближневосточный сборник, ТБ. 1984, сс 146-152). აღნიშნულ ავტორებს იმეორებენ არქეოლოგები და აღნიშნავენ – „იმის გამო, რომ ამ პერიოდში (ე.ი. II ათასწლეულის შუა ხანებიდან ვიდრე ძვ. წ. II-I სს-მდე) მსოფლიო ოკეანის დონე თანამედროვე ნიშნულიდან შედარებით 3-5 მეტრით უფრო დაბლა იყო განლაგებული, ზღვის სანაპირო ზოლის აკუმულაციურ დაბლობებზე სამეურნეო საქმიანობის რადიკალურად განსხვავებული პირობები არსებობდა. სწორედ ასეთ უბანს წარმოადგენდა ის ზღვისპირა დაბლობი, რომელზეც ძველი და ახალი ბათუმია განლაგებული“ (ა. კახიძე, დ. ხახუტაიშვილი, მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისთვის, წიგნში „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები“, XVIII, 1989, გვ 18).

ზღვის დონის ამღლების გამო, აღნიშნულ ავტორთა აზრით, ბათუმის ძვ.წ. II-I ათასწლეულებში არსებული ზღვისპირა ფენა დღეს 4-5 მეტრის სისქის ქვა-ლორღის შრითაა დაფარული (იქვე, გვ. 18), ე.ი. აიწია ზღვის დონემ და მის წყალს თან წამოჰყვა ქვა-ლორღი, რომელმაც ძველი ზღვისპირა ზოლი 4-5 მეტრის სისქის ფენით გადაფარა. ბათუმის სანაპირო შედარებით კლდოვანია, რომელიც აკავებს ზღვის დინებას, მაგრამ რიონის დაბლობზე, სადაც ზღვის წყლის შემთავებელი ბუნებრივი კლდეები არ არსებობს და რიონის ვაკე, თითქმის, ზღვის დონეზეა გადაშლილი – შავი ზღვის დონის მომატებას კატასტროფული შედეგები უნდა გამოეწვიოს. ზღვის წყლის 3-5 მეტრით აწევა ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისიდან რამდენიმე საუკუნე გრძელდებოდა და ის აჭაობებდა (საცხოვრებლად უვარგისად ხდიდა) დასავლეთ საქართველოს დაბლობს. საფიქრებელია, რომ რიონისპირა მცხოვრები მოსახლეობა, VI-VII საუკუნეებიდან, იძულებული გახდა სხვაგან გადასახლებულიყო – უფრო მთიან, დაცულ რეგიონში. ალბათ ამას ხელს უწყობდა ბიზანტიელთა დაუნდობელი ომები ლაზების, აფსილების, აბაზგების და სვანების წინააღმდეგ. ამ პროცესებმა, შესაძლოა ხელი შეუწყო დიდ მიგრაციას – სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ და დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ.

ეტიმოლოგიურად სიტყვა „პალიასტომის“ ფუძე „ლია“ უნდა იყოს. „ლია“ ნიშნავს ტალახს, წყალგარეულ მიწას. ალბათ იგივე ფუძისაა „პალაკაციოს ტბა“ ჯავახეთში.

ზღვის დონის აწევა I-II საუკუნეებში და მისი შედეგები

არქეოლოგთა და გეოლოგთა წრეებში, როგორც აღინიშნა, არსებობს თეორია, რომ შავი ზღვის სიმაღლემ, I-II საუკუნეების შემდგომ, აიწია რამდენიმე მეტრით (ზოგიერთი ვარაუდით, არანაკლებ 5-6 მეტრით). რიონისპირა ვაკე, ამჟამად, თითქმის, ზღვის დონეზეა, ამიტომაც ზღვის დონის მატება I ათასწლეულის პირველ საუკუნეებში, ამ ვრცელ ვაკეს დაფარავდა წყლის თხელი ფენით, განსაკუთრებით ძლიერი ქარების დროს, რომელნიც რიონის აუზში ქრიან დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ იმდენად ძლიერად, რომ მდინარის დენა ფერხდება და წყლების ნაწილი უკან ბრუნდება.

როგორც აღინიშნა, არქეოლოგები მიიჩნევენ, რომ არა თუ რიონის დაბლობში, არამედ მისგან საკმაოდ დაშორებული ურეის მიმდებარე ზღვისპირა ზოლიც მოსახლეობას უნდა მიეცოვებინა I-II საუკუნეების შემდგომ ზღვის დონის მნიშვნელოვანი აწევის გამო. ისინი წერენ – „საგარაუდოა, რომ როგორც რიონის ქვემოწელის მარცხენა სანაპიროს გასწვრივ, აქაც, ძვ.წ. III-II სს. მიჯნისათვის ან II ს-ის დასაწყისში პოლიტიკურ კატაკლიზმებთან ერთად ცხოვრება ზღვის დონის აწევის გამო გაუსაძლისი გახდა (Рамишвили А., Раскопки приморских стенок, 1975, Микеладзе Т., Хахутаიшвили Д., Древне Колхидское население, 1985) ბუნებრივია, მოსახლეობა მიატოვებდა სამემკვიდროს და დაცულ მთისწინა ზოლში დაიდებდა ბინას“ (ვ. სადრაძე, შ. ამირანაშვილი, ურეის არქეოლოგიური ძეგლები, 2005, გვ. 71).

საბედნიეროდ ზღვის დონის მატებას რამდენიმე საუკუნის შემდეგ მოჰყვა ზღვის დონის კლება, რიონის დაბლობს კვლავ დაუბრუნდა მოსახლეობა. ამ საკითხს ქვემოთ ვეხებით.

ძვ.წ. III-II საუკუნეებში დაიწყო ზღვის დონის მნიშვნელოვანი აწევა, როგორც აღინიშნა, პროცესი ახ.წ. II საუკუნის დასაწყისშიც გრძელდებოდა, მან დიდი გავლენა იქონია მოსახლეობის ბედზე, კერძოდ, უვრცელესი რეგიონის მოსახლეობა მდ. რიონიდან ურეკამდე და იქით, იძულებული გამხდარა მიეცოვებინა საცხოვრისი და ახალი ცხოვრება დაეწყო „შედარებით დაცულ ტერიტორიებზე“, კერძოდ კი, მთისწინა ზოლში.

ზღვის დონის აწევას უკავშირებენ არქეოლოგები იმ ფაქტს, რომ მართალია, ნამოსახლარები აღნიშნულ ტერიტორიაზე (ურეკთან) ძვ.წ. V-III სს-ში არსებობდნენ (მცირე რაოდენობით), მაგრამ ისინი ძვ.წ. II და ახ.წ. I საუკუნეებში უკვე აღარ არსებობენ (იქვე, გვ. 71).

ძველი ნამოსახლარები ზღვის დონის აწევის გამო დაფარულია წყლით, შლამით და ჭაობით, როგორც არქეოლოგები უწოდებენ – „მძლავრი სტერილური ფენით“ (მ. ფხაკაძე, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, I). „ეს კანონზომიერება კოლხეთის დაბლობის მთელს ტერიტორიაზე შეინიშნება“ (ვ. სადრაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 70).

ჩვენს წელთაღრიცხვამდე არსებული ნასახლარები „ე.წ. ტორფქვეშა ნამოსახლარების კულტურაშია საძიებელი“ (იქვე, გვ. 69).

მდ. რიონის აუზსა და ზღვისპირეთში ორი ათასზე მეტი წლის წინ არსებობდა დასახლებები, რომელნიც შემდგომ წყლით და შლამით დაიფარა, საბოლოოდ კი აღმოჩნდა ტორფქვეშ. ტორფის ქვეშა არქეოლოგიური კულტურა ნაკლებშესწავლილია (იქვე, გვ. 69).

მაშასადამე, სტრაბონის ეპოქაში ძვ.წ. II საუკუნიდან ახ.წ. II ს. ჩათვლით და მის შემდგომ, იმდენად ამაღლდა ზღვის დონე, რომ წყლითა და ლამით, შემდეგ კი ჭაობით გადაიფარა ძველი ნამოსახლარები, ხოლო მკვიდრმა მოსახლეობამ მიატოვა რიონის აუზის საცხოვრისი და მთისწინა ზოლში გადასახლდა (ასეთივე მდგომარეობა შენარჩუნდა პროკოფი კესარიელის ეპოქაშიც).

ამ ძალზე მნიშვნელოვან მომენტთან დაკავშირებით, ალბათ, ძნელია დავეთანხმოთ მტკიცებას, რომ აქ, მდ. რიონის ვაკეზე (ქუთაისიდან ახლანდელ ფოთამდე), მდებარეობდა „ლაზიკის სამეფოს“ ცენტრალური ნაწილი, რომ მდ. რიონზე, რომელიც,

თითქოსდა, ფაზისად იწოდებოდა, 120 ხიდი იყო გადებული. ნუთუ შესაძლებელი იყო სტრაბონის დაჯაობების ეპოქაში დატბორილ ვაკეზე მდინარის სანაპიროზე 120 ხიდის გამართვა? როგორც ცნობილია, ჭაობებში ხიდების აგებას ერიდებიან ამჟამადაც.

ჭაობი, მაღარია-ხორშაკი – ქართული წყაროებით რიონის ბარი (ტერიტორია ფოთიდან სამტრედიამდე და ქუთაისამდე) საცხოვრებლად უვარგისი იყო

I ათასწლეულის დიდ პერიოდში დასავლეთ საქართველოს ბარში მიმინვარებდა ციებ-ცხელება, მაღარია.

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ამგვარი ცნობები ქართველ ისტორიკოსებს ბევრი მოუპოვებათ. ზაფხულში დიდი სიცხე და ამ ქვეყნის ნოტიო ნიადაგი მეტად მავნებელი იყო მცხოვრებთათვის. აფხაზეთისა „მიწასა ზედა... სულისაგან ხორშაკისა მაკედინებელისა“ (გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება). ადამიანი შეწუხებული იყო. ერთი ბერი ასე ახასიათებს აფხაზეთ-სამეგრელოს – „ქვეყანა ესე ხორშაკეული არს და უმეტესად იგი ადგილი სადა მე ვიმყოფებოდი“ და ვშიშობ, „ნუ უკუე სნეულებისაგან დავეცყო“ (გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება, გვ. 323).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც ჩივის, რომ „თვითოსახეთა სენთა მიერ განცდილთა და ხილვად სამნაურთა... ზრდის უმეტეს სხვათა ქვეყანათა ქვეყანა ქუთათისისა“, ყველაზე მეტად ყოველგვარი სნეულება ქუთაისის სანახებშია გავრცელებული.

ხალხს ადგილობრივი ჰავის მავნებლობის გამაქარწყლებლად და ჯანმრთელობის დასაცავად ერთადერთ უებარ წამლად და საშუალებად თურმე ღვინო და ღვინის სმა მიაჩნდა და „ქვეყანასა ამას შინა ხორშაკსა ყოველთა ღვინოსმულთა“ (გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება, 328). იმედი ჰქონდათ, რომ ღვინის სმით ჰავის გავლენით გამოწვეული ავადმყოფობისაგან უზრუნველყოფილნი იყვნენ“ (ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, II, 1983, გვ. 53).

ჭაობში ბრძოლასა და უბრალოდ გზად გავლას რომაელები ერიდებოდნენ, ამიტომ სავაჭრო გზები გადიოდა არა ჭაობებზე, არამედ მის გარეთ (იხ. ქვემოთ), ასევე ყოფილა საქართველოშიც. ძველი ეგრისის ყველა მნიშვნელოვანი სოფელი და სასულიერო ცენტრი მდებარეობდა არა რიონის დაბლობის ჭაობებში, არამედ მის გარეთ მთისწინეთში – ბედია, წაღენჯიხა, ჭყონდიდი, ჩხოროწყუ მდებარეობდნენ მთისწინეთში – ზღვის სანაპიროსაგან საკმაოდ დაშორებით, ის ვრცელი ვაკე, რომელიც რიონის ზღვასთან შესართავთან მდებარეობს – მეტწილად დაუსახლებელი იყო და იქ გზები არ გადიოდა.

გურიაშიც კი გზები შედიოდა არა ზღვისპირეთიდან, არამედ ზღვის მოშორებით მდებარე მთებიდან. მაგალითად, დ. ბაქრაძეს გურიაში შესაღწევად ამ მთების გზების გაველა მოუხდა.

სამაგიეროდ, მრავალი დიდი გზა გადიოდა აჭარისწყლის მთიან ხეობაში და ასევე მის მიმდებარე ჭოროხის შენაკადების კლდოვან ხეობებში, შესაბამისად, აქ მდინარეებზე გადებული იყო მრავალი თაღიანი ხიდი. არცერთი ასეთი ხიდი რიონის დაბლობში, რომელიც, თითქოსდა, ისტორიული ლაზიკა იყო – არ არსებობს. ლაზიკის ქვეყანაში კი, წყაროთა ცნობით, მრავალი გზა გადიოდა, რომელთაც ხიდები ესაჭიროებოდათ.

რიონის ჭაობები, ეს კი დასავლეთ საქართველოს ბარის უმეტესი ნაწილია, იყო „ხორშაკიანი“, ანუ, რაც იგივეა, მაღარია – ციებ-ცხელებით დასნებოვნებული ადგილი, სადაც ცხოვრებას ყველა ერიდებოდა. მაღარიას ახასიათებს პერიოდული შეტევები, შეცივება, ტემპერატურა, ოფლდენა. გავრცელებულია ჭაობიან ადგილებში. არის 3-დღიანი, 4-დღიანი, ტროპიკული, ხასიათდება ლეტალობით სუბტროპიკული ქვეყნებისთვის. სახსრების მტვრევა, კუნთებისა და თავის ძლიერი ტკივილი, მაღალი

ტემპერატურა (39-40 და მეტი), პირღებინება, ბავშვებში ეპიდემიური გულყრები (5 დღემდე), ყოველდღე, 6-10 საათის შემდეგ ძლიერი ოფლის დენა, რომელიც ტროპიკული მალარიის დროს მეორდება. 10-22 საათში ელენთა და ღვიძლი დიდდება, ვითარდება ანემია, ახასიათებს სიგამხდრე, ავიტამინოზი, სისხლდენა ცხვირიდან.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე საქართველოში მალარიით დაავადებული იყო ყოველი მესამე ადამიანი, დაბლობ ადგილებში კი მოსახლეობის 80% – უმეტესობა ტროპიკული ფორმით. ლეტალობა – 10%. საქართველოში გვხვდება მალარიის გამავრცელებელი 5 სხვადასხვა სახეობის კოლო. „კოლხეთის დიდი ნაწილის ამოშრობისა და ათვისების შემდეგ“ კოლოს გავრცელების არეალი შემცირდა (ქსე, 6, გვ. 384). მაშასადამე რიონის დაბლობის მოსახლეობის 80 % მალარიით იყო დაავადებული.

ნარიონალები

შუა ჰოლოცენში (ჰოლოცენური ერა გრძელდება ძვ.წ. 10 000 წლიდან დღემდე) დაახლოებით ძვ.წ. 6000-5000 წელს დაიწყო ე.წ. რეგრესული ფაზა – ზღვის უკანდახევა – ე.ი. შავი ზღვის სანაპიროზე ხმელეთი გაშიშვლდა, ე.ი. ზღვამ დაიწია დაბლა, ე.ი. ამჟამინდელ დონეზე დაბლა.

რამდენიმე ათასი წლის შემდეგ დაიწყო უკუპროცესი. ზღვის უკანდახევას დაახლოებით I საუკუნისათვის მოჰყვა ზღვის წინწამოწევა – ნიმფა – ტრანსგრესია. ზღვა ამალდა ამჟამინდელ დონეზე გაცილებით, რამდენინე მეტრით მაღლა.

ყოველი ტრანსგრესიის დროს ზღვის დონის ამალდების გამო ხდებოდა მდინარეთა შეგუბება, ანუ ქრისტეშობიდან I-III სს-ში და მის შემდეგაც მდინარეები გუბდებოდა, ამის მიზეზი იყო ის, რომ მაღლა იწევდა ზღვის დონე (თითქმის 2-4 მეტრით) და ამის გამო ეს აწეული დონე აიძულებდა მდინარის წყალს დაგუბებულყო ისეთ გაშლილ ვაკეზე, როგორც რიონის დაბლობია, მითუმეტეს ფოთის შემოგარენი.

მდინარეთა შეგუბების გამო ჩნდებოდა ჭაობები და ფართოვდებოდა წყლის სარკე (ამის გამო ამჟამადაც არის რიონის ბარში ჭაობები, ტორფნარი. ფოთთან არის დიდი შეგუბება). ეს დაიწყო ძირითადად I საუკუნიდან. „მდინარის კვდომა“ არის გეოლოგიური ტერმინი და აღნიშნავს ეროზიის ბაზისის სტაბილურ მდგომარეობას. მდინარე რიონიც ამ კატეგორიისაა, ანუ მდორე მდინარეა. ამიტომაც აქვს „ნარიონალები“. ეს ნიშნავს, რომ მდ. რიონი ხშირად იცვლიდა კალაპოტს, იწყებდა „ხეტიალს“ ზედაპირზე. ნარიონალები, ანუ მუანდრები რიონისა ჩანს კოსმიურ სურათებზეც. არის უამრავი ნარიონალის ანაბეჭდი სამტრედიიდან ფოთამდე. იმის გამო რომ რიონი ხშირად იცვლიდა კალაპოტს მასზე შეუძლებელი იყო ხიდების აგება, მით უმეტეს 120 ხიდისა.

ნარიონალების პერიოდში მდინარე განიცდის განტოტვას, რიონი ფოთიდან 5-10 კმ მანძილზე (სამტრედიისაკენ) ქმნიდა დელტას.

თანამედროვე ფოთის პირობებში შელფური ზონა, ანუ წყალქვეშ მოქცეული ტერიტორია 2 კმ-ზე მეტიც შეგვიძლია ფეხით გადავსეროთ, ანუ რიონის მიერ შეტანილი მყარი მასალა იღუქებოდა ფოთის აკვატორიაში. ჭაბურღილები, რომლებიც განლაგებულია ფოთის სანაპიროზე, აჩვენებს, რომ 4-მეტრის სიღრმიდან ქვემოთ, 15-25 მეტრის ინტერვალში (თითქმის 200 მეტრ სიღრმემდე), ზღვიურ ნალექებთან ერთად მორიგეობენ ტორფის შრეები, რაც მეტყველებს იმაზე, რომ მთელი მეოთხეული პერიოდის განმავლობაში ჰოლოცენის ჩათვლით, ეს ტერიტორიები განიცდის სტაბილურად დაძირვას, ამჟამადაც წელიწადში 6-9 მილიმეტრით.

რიონი მიედინება მთათა შუა ქვაბულის ზოლზე. მთელი ჩამორეცხილი მასალა გროვდება ამ ქვაბულში და ეს მასალა ზღვისაკენ გამოაქვს რიონს, ამის გამო ტერიტორია არის ლაბილური, ანუ მოძრავი, ანუ იძირება თანდათანობით (10 წელიწადში 6 სმ-ით, 100 წელიწადში – 60 სანტიმეტრით, 1000 წელიწადში 6 მეტრით, ანუ I

საუკუნიდან დღემდე, ანუ 2000 წლის განმავლობაში დაიძირა 10-12 მეტრით). ამიტომ გვაქვს ტორფის შრე სიღრმეებში.

ბორანი („პორომი“) მდ. რიონზე

რიონის ბარში ძველ დროს მდინარეზე გადებული იყო არა ხიდები, არამედ ერთი ნაპირიდან მეორე ნაპირზე ხალხი გადადიოდა ბორნების საშუალებით.

ბორანი იყო ხიდის მაგიერი დამაკავშირებელი საშუალება ორ სანაპიროს შორის. მაგალითად, სოფ. ბაშსა და ვანს ერთმანეთთან აკავშირებდა ბორანი. გთავაზობთ თვითმხილველის მონათხრობს ბორანის მუშაობის შესახებ:

„ომის შემდეგ XX ს-ის 50-60-იან წლებში ბაბუაჩემი დატვირთავდა ურემს და კვირაობით (კვირა დღეს) სავაჭროდ გაჰქონდა პროდუქტი ვანის ბაზარზე ბაშიდან ბორანის (იქ „პორომს“ ეძახდნენ) საშუალებით.

ბორანი დიდი ტივია, ბაშის ბორანი იქნებოდა დაახლოებით სიგრძით 5-7 მეტრი, სიგანით ოდნავ ნაკლები. მასზე ეტეოდა რამდენიმე ურემი თავისი ხარებით და ასევე ცხენები და 10-მდე ადამიანი. ბორანი გადაადგილდება ნაპირებზე გაბმული მაგარი თოკით, ბაგირით. ამ ბაგირს იკავებენ ძელები. მებორნე დიდი ნიჩბის საშუალებით ბორანს ხელს უწყობდა რომ გადაადგილებულიყო ერთი ნაპირიდან მეორეზე. ბორანი იყო ოთხკუთხედი, ბაგირს ბორანი ეხებოდა გრძელი ბოძის საშუალებით.

ბაშსა და ვანს შუა დაახლოებით 4 კილომეტრია მდინარე რიონის კალაპოტის სიგანე. ამ ოთხ კილომეტრიან მანძილზე მოედინება სამი ნაკადი (განშტოება) მდინარე რიონისა. ამ სამი განშტოებიდან სოფ. ბაშთან ახლოს მოედინებოდა „პატარა რიონი“, პატარა რიონის შემდეგ იყო „ჭალა“, ჭალის შემდეგ მოედინებოდა რიონის I შენაკადი – „შუა ანუ დიდი რიონი“ – აქ იყო ბორანი.

ბორანის ცენტრში დამაგრებული იყო სქელი ბოძი დაახლოებით ორ მეტრიანი, რომელიც მისრიალებდა ბაგირზე სასურველი მიმართულებით. ბაგირი (თოკი) ამ ძელზე თამაშობდა – ძელზე ადიოდა და ჩადიოდა. როგორც ითქვა ბორანზე მისასვლელად ჯერ ხარ-ურემი გადალახავდა პატარა რიონს (ანუ ერთ-ერთ შენაკადს სოფ. ბაშთან ახლოს).

ბაშიდან წამსვლელი ჯერ პატარა რიონის გაივლიდა, შევიდოდა ე.წ. „ჭალაში“, ჭალა იქნებოდა დაახლოებით 300-500 მეტრი, მას გაივლიდა და დატვირთული ურემი მიადგებოდა ხის ფიცარნაგს დიდი რიონის სანაპიროზე. ამ ფიცარნაგს მოადგებოდა ბორანი, ამის შემდეგ ფიცარნაგის საშუალებით ხალხი და ხარ-ურემი შედიოდა ბორანზე. ბორანი გაივლიდა ე.წ. „დიდ რიონს“, მისი სიგანე იქნებოდა 40-60 მეტრი. მისი გადაცურვის შემდეგ ბორანი მიადგებოდა მეორე სანაპიროს. იქიდან იწყებოდა მდინარის რიყე. ამ რიყეს იქით იყო კიდევ ერთი „რიონი“ და ამის სანაპიროზე იყო ვანი და სხვა სოფლები. იქვე იყო რიონის მეორე მხარეს სოფელი ჭყვიში, ქალაქი ვანი და სხვა სოფლები.

ხალხი ბორანის საშუალებით ბაშიდან ვანში საკმაოდ ჩქარა მოძრაობდა. მაგალითად, ერთ დღეში ბაშელ ადამიანს ადვილად შეეძლო ბაშიდან ვანში მისვლა, საქმის მოთავება და უკან დაბრუნება. ამას დასჭირდებოდა ალბათ ნახევარი დღე.

დაახლოებით ერთი ნაპირიდან მეორე ნაპირზე გადასვლას 1,5-2 საათი დასჭირდებოდა.

სოფლები ბაში, იანეთი, ფარცხანაყანები, საყულია და სხვა სოფლები სამტრედიის აქეთ ამ ბორნით უკავშირდებოდა ვანის სოფლებს. მთავარი ბაზარი იყო ვანში და ამიტომ ამ ბაზრობაზე კვირადღეს ბორნით მიმოდიოდა ხალხი.“

ბაშსა და ვანს შუა რიონი სამ ტოტად იყო გაყოფილი. ერთი ტოტი სოფელ ბაშთან უფრო პატარა იყო, მეორე – შუა მდინარის მთავარი ძარღვი იყო, მესამე კი – ვანთან „იქეთა რიონი“ იყო ბაშელებისთვის. შუა ტოტზე გადებული იყო ბორანი. ვანი და ბაში ერთმანეთს ამ გზით უკავშირდებოდა.

პალიასტომის ტბის „ლეგენდა“

აფხაზეთის კათალიკოსს ზაქარია ქვარიანს დაუდასტურებია რუსეთის ელჩებისათვის 1651 წელს, რომ ძველ წიგნებში მოთხრობილი ყოფილა თუ როგორ ჩაიძირა ციხე-ქალაქი პალიასტომის ტბის ადგილზე და როგორი სასწაულთქმედებით ინება პალიასტომის ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ხატმა გადასვენება ახალ ადგილას. ამ ამბავს ჰყვებოდა ხატის მცველი პატივცემული მღვდელ-მონაზონი, რომლის საგვარეულო მოვალეობა საუკუნეთა მანძილზე ყოფილა ამ წმიდა ხატის თანხლება და მსახურება. ისინი პალიასტომიდან გადმოჰყვლიან ქუთაისში ხატს. 1651 წელს რუსეთის ელჩებმა იველიევა და ტოლოჩანოვმა მოილოცეს ბაგრატის ტაძარი. იველიევი წერს აქ დაცულ პალიასტომის ღვთისმშობლის ხატის შესახებ. „ამ ხატის შესახებ საკრებულო საყდრის ხუცესმა, მღვდელ-მონაზონმა გაბრიელმა და მისმა შვილებმა სეხნიამ და სიმონმა გვიამბეს: წინათ ეს ხატი გურიაში იმყოფებოდა და ციხე-ქალაქ პალიასტომის საკრებულო ტაძარში იდგა. საყდრის მთავარ ხუცესმა სილიბისტრომ იმ ხატის შთაგონებით ჩვენება იხილა (სილიბისტრო გაბრიელ ხუცეს-მონაზონის შორეული წინაპარი იყო), თითქოს, სიზმარში მას ღვთისმშობელმა უთხრა, შესულიყო საკრებულო ტაძარში, მისი ყოვლადწმიდა ხატი აეღო და ციხე ქალაქ პალიასტომიდან გამოეტანა, რადგან ციხე-ქალაქს წყალში ჩაძირვა მოეღოსო. მთავარ-ხუცესმა სიზმარს არ დაუჯერა ამის შემდეგ ღვთისმშობელი მთავარ-ხუცესს ორჯერ გამოეცხადა და იგივე აუწვა, რომ ციხე-ქალაქი ჩაიძირება და ხატი გამოიტანეო. მთავარ-ხუცესმა არც ამჯერად დაიჯერა და არც სხვას გააგებინა ამის შესახებ რამეო. ეს მთავარ-ხუცესი ციხე ქალაქის გარეთ ცხოვრობდა სხვა საყდრის მახლობლად. ღვთის ნება აღსრულდა ამ ციხე-ქალაქზე და იგი ხალხითურთ ჩაიძირა, ხოლო ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ხატი ღვთის ბრძანებით ამ წარღვნისგან დაცულ იქნა – თავისთავად, უხილავად, ღვთის განგებით ციხე-ქალაქიდან ჰაერზე მოდიოდა – და როცა მათმა ამ წინაპარმა მთავარ-ხუცესმა ასეთი საოცარი და ენით გამოუთქმელი სასწაული იხილა, დაეცა სასწაულებრივი ხატის წინაშე და ცრემლით იწყო ვედრება მოწყალეების მისაღებად და ცოდვების მისატყვევლად და როცა მიუახლოვდა, ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ხატი ჰაერიდან დაიძრა და მის ხელებში მიესვენა. კვლავ გამოეცხადა ღვთისმშობელი მთავარ-ხუცესს და მისი გამოსახულების ქუთაისის ციხე-ქალაქში გადასვენება უბრძანა. მართლაც, ამ მთავარ-ხუცესმა ხატი ქუთაისში მიასვენა და საკრებულო ტაძარში მოათავსა. იმ დროიდან მოყოლებული აქამდე, იმ ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის მახლობლად, მუდამ ცხოვრობს სილიბისტროს მოდგმა. ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ეს ხატი ქუთაისის ციხე-ქალაქში გიორგი მეფის დროს არისო მიტანილი. დავით მეფის შვილიშვილის დროსო“, ჩანს, იგულისხმება მეფე გიორგი ბრწყინვალე (ა. იველიევის 1650-1652 წლების იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა. გამოცემული ი. ცინცადის მიერ, 1968 წ., გვ. 139).

როგორც ამ ამბიდან ჩანს, პალიასტომის ციხე-ქალაქში ყოფილა მრავალი ეკლესია. ერთ-ერთი, შედარებით პატარა ეკლესიის წინ ცხოვრობდა თურმე მთავარი ანუ საკრებულოს ხუცესი სილიბისტრო. როგორც ჩანს სხვა ეკლესიებიდანაც გაუტანიათ წმიდა ხატები. მაგალითად, ხალხური გადმოცემებით ერთ-ერთმა დიაკონმა პალიასტომის ეკლესიიდან მთავარანგელოზის ხატი გადაასვენა ჯუმათის მთაზე. ეს ამბავი ჩაუწერია

1891 წელს ეგნატე ნინოშვილს: „ახლა რომ პალიასტომის ტბაა, იმ ადგილას, თურმე, ხმელეთი ყოფილა, ზედ ხალხი იდგა და ამ ხალხს პავლიას ტომს ეძახდნენ. ერთ დღეს ხმელეთმა ძირს დაიწია, ერთ ადგილას მიწა გაირღვა, უცბად წყალი ამოვარდა დედამიწიდან და მთელი სოფელი დაიფარა. იქაური ხალხიც და ყოველივე სულდგმული დაიხრჩო, ხოლო ერთმა დიაკვანმა მოასწრო, გაიტაცა მთავარანგელოზის ხატი, აიტანა ჯუმათის მთაზე და იქ ამ ხატს ეკლესია აუშენეს. ეს დიაკვანიც, გვარად დარჩია, დეკანოზად დააყენესო. ჯუმათის მთაზე ეკლესია-მონასტერი დღესაც არსებობს. ხალხი გვარად დარჩია დღესაც ცხოვრობს სოფელ ჯუმათში და ბევრი მათგანი სასულიერო წოდებისა“.

პალიასტომის ტბის ამბავს გადმოგვცემს ვახუშტი ბატონიშვილი. იგი წერს... „ამას იტყვიან ნაქალაქევსა და შემდგომად მოცულსა წყლისაგან“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 790).

პალიასტომის ტბის გაჩენის ამბავი აღწერილია მე-17 საუკუნეში 1651 წელს, მე-18 საუკუნის 20-იან წლებში და მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში. პალიასტომის ეს ამბავი ჩაწერილი ყოფილა კიდევ უფრო ძველ წიგნებში. მაგალითად, 1651 წელს აფხაზეთის პატრიარქმა ზაქარია ქვარიანმა განაცხადა, რომ ეს ამბავი ძველ წიგნებში ჭკმშიატიად ასე არის მოთხრობილი. (მ. ნიკოლეიშვილი, ქუთაისის და პალიასტომის ღვთისმშობლის ხატი, ქუთაისის მუზეუმის შრომები, კრებული მე-15. 2006 წელი). მაშასადამე, ძველი ქართული ისტორიოგრაფის ამ ცნობებით პალიასტომის ტბა წარმოიშვა შუა საუკუნეებში და ის არ არის სტრაბონის მიერ აღწერილი ტბა ქალაქ ფასისის გვერდით. მე-19 საუკუნის რუსი და ევროპელი მოგზაურების ცნობით, საკმაო სიდიდის ტბები იყო და ახლაც არის მდინარე ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე მის ზღვასთან შესართავის ახლოს, ამიტომაც საბჭოთა ეპოქის მეცნიერთა მტკიცება, რომ თითქოსდა სტრაბონი აღწერს პალიასტომის ტბის არსებობას ფოთის გვერდით უსაფუძვლოა.

დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ პალიასტომის ფსკერის წყალქვეშა არქეოლოგიური შესწავლა ადასტურებს ხალხის მიერ შემონახული ამბის სიმართლეს. პალიასტომის ტბის გაჩენის შესახებ მონათხრობები დასტურდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. (იქვე გვ. 29). არქეოლოგების მიერ პალიასტომის ტბაში აღმოჩნდა შუა საუკუნის სოფლის ნაშთები და ეკლესიის კედლებიც კი. ამიტომაც გვაკვირვებს ჩვენი თანამედროვე მეცნიერის მსჯელობა, რომ თითქოსდა, გულუბრყვილობა არის ზემოთ ხსენებულ ხატებთან პალიასტომის ტბის წარმოშობის დაკავშირება, რომ თითქოსდა, ამ ხატის შემქმნელებს სურდათ ხატისათვის რაღაც განსაკუთრებული ძალა მიენიჭებინათ მისი დაკავშირებით უცნაურ ამბებთან და ლეგენდებთან. კერძოდ, მკვლევარის ფიქრით – „ხატს თავისთავად არავითარი ძალა არ აქვს, მაგრამ თუ რაიმე ამბავს შეუთხზავენ, ის ავტორიტეტული გახდებოდა“. თითქოსდა, ასე მოიპოვა ავტორიტეტი პალიასტომის სახელის მინიჭებით ქუთაისის ბაგრატის ღვთისმშობლის ხატმა. ვფიქრობთ, პირიქით, საბჭოური ეპოქის მეცნიერთა აღნიშნული მოსაზრება არის სრულყოფილი კვლევისათვის თავის არიდება, რათა ნაკლები შრომით აკვიტებული აზრები განამტკიცონ და უეჭველად მიიჩნიონ თვალსაზრისი, რომ ფოთში უთუოდ მხოლოდ და მხოლოდ ბერძნული ფასისის სამიტროპოლიტო იყო, ყოველად დაუშვებლად მიაჩნიათ ძველი ეკლესიის იერარქებისა და ხალხის მიერ დაბეჯითებით გადმოცემული თვალსაზრისი, რომ ფოთთან ქართული ციხე-ქალაქი არსებობდა, რომელიც გაქრისტიანების შემდეგ დაიტბორა და წყალში ჩაიძირა. ხოლო მორწმუნე მრევლი არ მიატოვა პალიასტომის წმიდა ხატებმა – ყოველდღივად ღვთისმშობლისამ და მთავარანგელოზისამ.

ეს ძველი ამბები, როგორც ითქვა, ძველ წიგნებში ყოფილა ჩაწერილი, მაგრამ რამდენმა ქმნილებამ არ მოაღწია ჩვენამდე? პალიასტომის ხატის თავდაპირველ მოჭედილობაში იქნებოდა მინიშნება მის წმიდა ამბავზე, მაგრამ მეორედ მოჭედვის დროს

აღბათ ადგილის სიმცირის გამო ოქრომქანდაკებელმა აღნიშნული ამბავი ვერ ამოტვიფრა ვიწრო არშიაზე. ამ ხატს აშუამად მუზეუმის მუშაკები უწოდებენ არა „პალიასტომის ხატს“, არამედ „ქუთაისის ხატს“, ათარიღებენ XVI საუკუნით. მართლაც, ხატზეა წარწერა – „შენ ცათა მობაძავს დედა ქალაქისა ქუთაისისა ღვთისმშობელო ადიდე ორთავე შინა ცხოვრებასა... პირველმოჭედილი დაძველებულიყო და ჩვენ მეორე განვაახლეთ“ (ქუთაისის მუზეუმის შრომები, კრებული XIII, 2001, გვ. 34).

მაშასადამე, პალიასტომის ხატის ადრინდელი მოჭედილობა დაძველდა, ახლით მოჭედეს XVI ს-ში. ეს ხატი თავის სასწაულთმოქმედებების გამო ქუთაისის მფარველი სიამაყე იყო, რაც აისახა ახალ მოჭედილობაში.

ჩვენი დროის მკვლევარების თვალსაზრისით, პალიასტომის ხატის სასწაულ-ქმედებითი ამბავი არის შეთხზული ლეგენდა. კერძოდ, თითქოსდა, ხატს ასეთი სახელწოდება საგანგებოდ დაარქვეს, რათა ხალხს დაეჯერებინა მისი ძლიერება. მკვლევარი წერს: „ასეთი სახელწოდების შემქმნელებს აინტერესებდათ ხატისთვის განსაკუთრებული სიძლიერე, სასწაულთმოქმედების ძალა მიენიჭებინათ, რომ მას მეტი დარწმუნების ძალა ჰქონოდა. ცხადია, იმ დროისათვის სავსებით შესაძლებელი იყო ხალხს ასეთი ძალა დაენახა ხატში. პალიასტომის დაქცევისა და ხატის სასწაულებრივი გადარჩენის ამბავი, რომლის ნამდვილი მიზეზი მაშინ არავინ იცოდა, ცხადია, ყველაზე გამოსადეგი იყო ღვთისმშობლის ხსენებული ხატის საეკლესიო ცხოვრებაში ჩასაყენებლად... პალიასტომის ტბასთან დაკავშირებული თავგადასავალი შთამაგონებელ ძალას ანიჭებდა მორწმუნეთა აზრით მათ სალოცავ ხატს“ (მ. ნიკოლეიშვილი, „ქუთაისისა და პალიასტომის ღვთისმშობლის ხატი“, ქუთაისის მუზეუმის შრომები, კრებული XV, 2006, გვ. 24).

როცა ასეთი წინასწარგანზრახული მოსაზრებით იხილავს მკვლევარი ხატის ისტორიასა და მის წარწერებს, ვფიქრობთ, შესაბამისად არასწორ დასკვნებსაც აკეთებს. ხატების სასწაულთქმედებათა შესახებ, აღბათ, უფრო მეტი პატივისცემის გამოხატვაა საჭირო. ივერიის (პორტაიტისას) ღვთისმშობლის ხატის სასწაულთქმედება საფუძვლად დაედო ივერიის მონასტერს და სასწაულთმოქმედი ხატები მრავლად იყო და არის ეკლესიაში.

ტბა ფასისის შესართავთან

პალიასტომის ტბა მიიჩნევა ერთ-ერთ დადასტურებად იმისა, რომ ფასისი იყო რიონი, რადგანაც ძველი ავტორების ცნობით, იქ, სადაც ფაზისი ერთვის ზღვას, იყო ტბა.

აღმოჩნდა, რომ ტბა ჭოროხის შესართავთანაც არსებობს და გეოლოგიური შეფასებით ძველ დროსაც არსებობდა. ამის შესახებ წერს ცნობილი მკვლევარი და მეცნიერი ე. ვეიდეზაუმი.

„ბათუმი მდებარეობს უმნიშვნელო, მაგრამ შესანიშნავი უბის დასავლეთ მხარეს. უბესთან სიმაღლეები უკან იხევეს ნაპირიდან, ქმნის ბრტყელ სანაპირო ზოლს, რომლის ნაწილიც ბათუმს უკავია... ბათუმის უბე წარმოქმნილია, აღბათ ჭოროხისა და დასავლეთის ქარების თანამოქმედების შედეგად. მეჩენი, რომელიც უბეს ზღუდავს დასავლეთის მხრიდან და მთელ სივრცესაც ჭოროხისა და უბეს შორის, შედგება ნაყარისაგან ე.ი. შლამის, ქვიშისა და მდინარის კენჭებისაგან... აღმოსავლეთის ქარების დროს ჭოროხის დინება ზღვაში მიემართება აღმოსავლეთისაკენ და ეჯახება იმ მეჩენს, რომელზედაც ვსაუბრობდით. აქ ტოვებს მის მიერ ჩამოზიდული მასალის ნაწილს, რომელიც იწვევს მეჩენის დაგრძელებას... ჩამდინარე წყლებს არა აქვთ ზღვაში თავისუფალი ჩასადენი და გროვდებიან ძირთან, სადაც ქმნიან დიდ ჭაობს. თავისუფალი ჩადინება შეუძლებელია ზღვიდან ზვირთცემის გამო, რაც ნაპირთან წარმოქმნის ერთგვარ მიწაყრილს. ქალაქის დასავლეთით მდინარე ჭოროხის დელტა დაფარულია

ჭაობით და ჭაობიანი ტბებით, რომლის გარშემოც არის ბუნქნარი. ამგვარად, ქალაქი სამი მხრიდან გარშემორტყმულია ჭაობებით (მხედველობაში არა გვაქვს ხელოვნური ჭაობები ბრინჯის ველის მოსარწყავად). ამჟამად, ჭაობის დაშრობის მიზნით, მიმდინარეობს ქალაქის შემოგარენის ნიველირება“ (ე. ვეიდენბაუმი, ართვინიდან ბათუმამდე, 2005, გვ. 41).

აღწერილიდან ჩანს, რომ ტბა ბუნებრივად იდგა ჭოროხის შესართავთან და იქ არა ერთი, არამედ ტბები და ჭაობებიც ბუნებრივი იყო.

პალიასტომის ტბა

ხალხური გადმოცემით, რომელიც ძალზე მტკიცედ იყო დაცული და გავრცელებული დასავლეთ საქართველოში XIX და XX საუკუნეებშიც, პალიასტომის ტბა გაჩნდა საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ, როცა ხალხმა გაითავისა ქრისტიანული ადათ-წესები და საეკლესიო მოთხოვნები. „ამ გადმოცემის მიხედვით, პალიასტომის ტბა გაჩნდა ხარების დღესასწაულის დღეებში, ანუ გაზაფხულზე. კერძოდ, ამ ტბის ადგილას ყოფილა სოფელი თავისი ეკლესიით. ერთ-ერთ პატარძალს ხარება დღეს აუღია ხელსაქმე და აკენის წინ მუშაობდა. ამ დროს მისთვის შეუხსენებიათ, რომ უქმე დღეს მუშაობა არ შეიძლება. მით უმეტეს, ხარება დღესო. მას უთქვამს: „ხარება და ხარხარება, ჩემს ქმარ-შვილსა გახარება“. ამის შემდეგ სოფელი დაძირულა წყალში ისე, რომ ჩანს აკვანი და ეკლესიაო. „ფოთში მიწა ჩავარდა“. ეს იყო შიშის მომგვრელი ამბავი, რომელსაც XX საუკუნის შუა წლებშიც კი ბებიები გვიყვებოდნენ შვილიშვილებს. „აქაც მიწა არ ჩაირღვესო“ – შემინებულები იტყოდნენ ხოლმე. ასე რომ, პალიასტომის ტბის ამბავი ჯერ კიდევ ჩემს ბავშვობაში ახსოვდათ წინაპრებს. მაშასადამე, ეს ტბა გაჩნდა არა უხსოვარ დროს, არამედ მას შემდეგ, რაც ხალხში ქრისტიანული წესები ღრმად დაინერგა და ეკლესიები აშენდა.

დამატება

„ტალახიანი ლაშქრობა“

აღნიშნულ ეპოქაში დასავლეთ საქართველოს ნესტიან კლიმატს აღწერენ უცხოელი ავტორებიც.

არაბი ისტორიკოსი ტაბარი მოგვითხრობს, რომ ხაზარეთში მურვან იბნ მუჰამადის 732-733 წლის ლაშქრობამ „ტალახიანის“ სახელწოდება მიიღო, რადგან განუწყვეტელი წვიმებისა და ტალახიანი გზების გამო ცხენების კუდებს იმდენი ტალახი აეკრო, რომ მურვანმა გასცა ბრძანება ისინი მოეჭრათ“ (იხ. Артемонов М. История Хазар, Л. 1962, стр. 218, დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, გვ. 397).

დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობისას – „დასჭრეს კუდები ცხენთა მათთა, რამეთუ თიხისგან ვერ ითრევედეს“, წერს ქართული წყარო მურვან ყრუს აფხაზეთში ლაშქრობის აღწერისას, რომლის მიხედვითაც ყრუმ ილაშქრა არა ხაზარეთში, არამედ დასავლეთ საქართველოს ტალახიან ადგილებში.

მაშასადამე, არაბი ისტორიკოსის მიერ დასავლეთ საქართველო (კერძოდ, კლისურას იქით აფხაზეთი) ხაზარეთად განიხილება. მართლაც, VIII ს-ის შემდეგ კლისურას იქით დიდი იყო ხაზართა გავლენა, რასაც ქართული წყაროც მიუთითებს.

მურვან ყრუ უშუალოდ ხაზარეთში არ შესულა. ის მხოლოდ ხაზარეთის საზღვრებს მიაღწა და მივიდა დარიალამდე და ანაკოფიამდე. მისი ლაშქრობის ამსახველი რუკის მიხედვით, აქ იყო ხაზარეთის გავლენის სფეროები.

აფხაზთა მთავარი ხაზარეთის პოლიტიკური ნებით „განდგა ბერძენთაგან“, რომლის ქვეყანაც მდებარეობდა მდ. კლისურას იქით, გაძლიერდა და ძველ ქართველ მეფეთა ლეგიტიმურ მემკვიდრედ გამოაცხადა თავისი თავი და ქართული წყაროს ცნობით გადაეცა „ეგრისი, არგვეთი, თაკვერი და გურია“, ვითარცა თავისი მეუღლის – ქართველთა მეფის ასულ გურანდუხტის საუფლისწულო მიწა-წყალი.

იმჟამად, აფხაზთა სამეფო – ხაზართა პოლიტიკურ ძალას ეყრდნობოდა, ამიტომაც, ჩანს, აფხაზეთში ლაშქრობა არაბთათვის ხაზარეთში ლაშქრობად ითვლებოდა. სინამდვილეში კი, ეს იყო ლაშქრობა დასავლეთ საქართველოს წვიმებსა და ტალახებში. მაშასადამე, არაბი ისტორიკოსის ტაბარის ცნობითაც, დასავლეთ საქართველოში რიონისპირა ვაკე (კერძოდ აბაშის შესართავთან) იმჟამად უვარგისი იყო საცხოვრებლად.

მეზღვაური ტომი – ლაზები

პირველ ათასწლეულში იმის გამო, რომ ზღვისპირა ვაკე დაფარული იყო ჭაობებით – გურულები, მეგრელები და იმერლები ვერ იყენებენ შავ ზღვას, ამის შედეგად მათ ვერ შეიმუშავეს ზღვისპირა ხალხებისათვის დამახასიათებელი მეზღვაურული თვისებები, ამჟამადაც კი, ერთი-ორი გამონაკლისის გარდა, მათ არ იციან მეზღვაურობა, არა აქვთ გემები და ნავეები, თითქმის, ვერც თევზაობენ ზღვაში, მაშინ, როცა ზღვისპირა ტომებს (ხალხებს) ეს თავისუფლად შეუძლიათ და მათ აქვთ ზღვის ფლობის უნარი. ასეთი გამონაკლისი ქართულ ტომთა შორის – ლაზებია – ამჟამადაც შესანიშნავი მეზღვაურები, ყველას აქვს ნავეები, თევზაობენ და შეიძლება ითქვას, მათი საარსებო საშუალება ზღვაა.

ლაზები იმდენად არიან შეჩვეულები ზღვას, რომ ზოგჯერ საქორწინო წესებსაც კი ზღვაში (ნავეებზე) აღასრულებენ, ლაზებისათვის ზღვა ბუნებრივად მშობლიურია.

რატომ?

საქმე ისაა, მათი საცხოვრისი მდებარეობდა და მდებარეობს ზღვისპირეთის მთაგორიან რეგიონში, რომელიც არ ჭაობდება და უშუალოდ ეკვრის ზღვას, ამიტომაც ზღვა მათი უშუალო საცხოვრებელი სივრცის ნაწილია, სადაც მუდამ, ისტორიულად ცხოვრობდნენ ლაზები, ხოლო გურულები და მეგრელები (მით უმეტეს იმერლები) ცხოვრობდნენ არა ზღვისპირას, არამედ მთა-გორებში, მათ ზღვას აშორებდა ჭაობები, დასავლეთ საქართველოს ბარის უვრცელესი ჭაობები, გადაჭიმული ბათუმ-ქობულეთიდან ვიდრე ოჩამჩირემდე. ეს რეგიონი იყო ციებ-ციხელების ბუდე, უნაყოფო გაუდაბურებული (ტყე-ბარდით დაფარული) საცხოვრებლად გამოუყენებელი ტერიტორია – მხოლოდ XIX-XX სს-ში გახდა შესაძლებელი ამ ჭაობების დაშრობა და მიწის ათვისება, ამის გამო იქაური მოსახლეობა მხოლოდ, ამჟამად, ითვისებს და იმუშავებს შესაბამის მეზღვაურულ ტრადიციებს.

ლეგენდა დასავლეთ საქართველოს შესახებ

მიქაელ თამარაშვილი თავის 1910 წელს გამოცემულ წიგნში „ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე“ წერს: „ძველი დროიდან დასავლეთ საქართველო, ანუ კოლხეთი ჯერ რომაელებმა, ხოლო შემდეგ კონსტანტინოპოლის იმპერატორებმა დაიპყრეს. იმ ხანებში დასავლეთ საქართველოს „ლაზიკა“ ეწოდებოდა... მაგრამ ლაზიკის მტრებმა – სპარსეთის მონარქებმა – კარგად უწყოდნენ, რომ მისი დაპყრობით ერთი ნაბიჯილად რჩებოდათ შავი ზღვით კონსტანტინოპოლის იმპერატორთა სასახლემდე მისაღწევად... მოაწყეს აქ ხანგრძლივი ბრძოლები, განსაკუთრებით იუსტინიანეს ზეობის დროს, მაგრამ ვერ მოახერხეს გამხდარიყვნენ ლაზიკის მუდმივი მბრძანებლები და იგი საკმაოდ ხანგრძლივი დროის მანძილზე კონსტანტინოპოლის ხელთ იმყოფებოდა. მხოლოდ X ს-ში

შეუერთდა ლაზიკა საქართველოს და თავისი სახელის კიდევ ერთხელ შეცვლის შემდეგ „აფხაზეთი“ ეწოდა“ (მ. თამარაშვილი, „ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე“, 1995, გვ. 115).

ასე რომ, თამარაშვილი, სხვა მრავალ XVII-XVIII სს. ავტორთა მსგავსად, ფიქრობდა, რომ ლაზიკა იყო დასავლეთ საქართველო, მაშინ, როცა ქართული წყაროები საპირისპიროს ამტკიცებს, რომ დასავლეთ საქართველო მუდამ ქართლის სამეფოს, ე.ი. ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში იმყოფებოდა ფარნავაზის ეპოქიდან – ქრისტეშობამდე III საუკუნიდან.

მისიონერებისა და აღნიშნულ ავტორთა დროს ჭოროხის ხეობა გამუხუმდებულ იყო, ამიტომაც მიუწვდომელი ქრისტიან და ევროპელ მკვლევართათვის და შესაბამისად დავიწყებული.

ამ ვითარების გამო დასავლეთ საქართველოში მოღვაწე მისიონერთა ეპოქის მკვლევარებმა XVII-XVIII სს-ში ბერძენ-რომაელ ავტორთა ცნობები ლაზიკის შესახებ დასავლეთ საქართველოს შეუფარდეს. მათი აზრით, ფაზისი იყო მდ. რიონი, მისი ნაპირები კი – ლაზიკა. ქართული წყაროები მათთვის უცნობი იყო, ამ გაუგებრობამ დაბადა ცრუ ცოდნა, რომელიც დღემდე ბატონობს, რომ ლაზიკა იყო შემდეგდროინდელი „აფხაზეთის“ სამეფო, ანუ დასავლეთ საქართველო. ინტერნეტ რუკებზეც ეს მოსაზრებაა ასახული, ამიტომაც ჩვენ დაგვჭირდა ახალი რუკების დამზადება.

I ათასწლეულში, ქართული წყაროების თანახმად, დასავლეთ საქართველო არა ბიზანტიის ხელქვეშ მყოფი ქვეყანა იყო, არამედ იყო ნაწილი ქართლის სამეფოსი, ამიტომაც არქეოლოგებმა აქ (დასავლეთ საქართველოში) უნდა ეძიონ არა ბიზანტიური არტეფაქტები, არამედ ქართული.

აქ, XX საუკუნეში, მართლაც, დიდი მცდელობის მიუხედავად ბიზანტიურს ფაქტიურად ვერაფერს მიაკვლიეს, ხოლო I ათასწლეულის ქართულ არტეფაქტებს ყურადღება არ მიაქციეს, რადგანაც ისინი არ შეესაბამებოდნენ ქართიზაციის თეორიას, რომ მხოლოდ IX-X საუკუნიდან იყო შესაძლებელი ამ რეგიონში ქართული მასალების მოპოვება.

დამალული ქართული წარწერები დასავლეთ საქართველოში

1) ფოთი-ყულევის გათხრებისას აღმოჩნდა V-VI საუკუნეების ქართული ასოების სატვიფრაგი, რომლითაც გამოსაწვავ აგურსა და სხვა მასალაზე თავიანთ ნიშნებს ადებდნენ მშენებლები. ამასთანავე, აღმოჩნდა ამ სატვიფრაგით დანიშნული სამშენებლო მასალები (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. II, გვ. 209). ამ ძალზე მნიშვნელოვან არქეოლოგიურ მასალას სათანადო ყურადღება არ მიექცა, რადგან ქართული სამეცნიერო საზოგადოება დარწმუნებულია, რომ ფოთი იყო ქალაქი ფასისი (ბერძნული სამიტროპოლიტო ცენტრი), მაგრამ ფაქტი იმისა, რომ ფოთში /ყულევში/ აღმოჩნდა არა ბერძნული, არამედ V-VI სს. უძველესი ქართული სატვიფრაგი და წარწერები, სათანადოდ არც გაცნობიერდა და არც მნიშვნელობა მიენიჭა.

2) ნოჯიხევში, მარტვილთან, ისტორიულ ჭყონდიდთან ახლოს, აღმოჩნდა ქართული არქიტექტურისთვის იშვიათი ნაგებობა – რვააფსიდიანი ეკლესიის ნანგრევები, სინამდვილეში ესაა ტეტრაკონქის ერთ-ერთი სახეობა. ნოჯიხევის ამ რვააფსიდიანი ეკლესიის გუმბათს მიუყვებოდა ვრცელი ქართული წარწერა, ასოების სიმადლე 10-20 სანტიმეტრია. ამ წარწერას ათარიღებენ X საუკუნით, იმ ცნობილი თეორიის გავლენით, რომ „ეგრისის ქართიზაცია X საუკუნეში დაიწყო“ – ამ თეორიის გარეშე, ეს წარწერა, ალბათ, VI-VII საუკუნეებით დათარიღდებოდა, რადგან ტეტრაკონქებსა და მის სხვადასხვა ვარიაციებს საქართველოში აგებდნენ სწორედ VI-VII საუკუნეებში, შემდეგ მათ ჩაენაცვლა ეკლესიათა სხვა ტიპი. სავარაუდოა, რომ ნოჯიხევის, ისევე, როგორც

ფოთის ქართული წარწერები ე.წ. „ქართიზაციამდე“ პერიოდს ეკუთვნის და, ჩვენი აზრით, ადასტურებს მემატრიანეთა აზრს, რომ იმთავითვე ეგრისი მცხეთის იურისდიქციაში იყო მოქცეული (ე.ი. IV ს-დან). ამას ადასტურებს მარტვილის „ჯვრის ტიპის“ ეკლესიის არქიტექტურაც.

რიონის დაბლობზე ბერძნული უმნიშვნელო წარწერა, მხოლოდ სოფ. ნოსირში აღმოჩნდა.

საფიქრებელია, რომ აღნიშნულთა გარდა არსებობს სხვა ქართული წარწერებიც დასავლეთ საქართველოდან, რომელთაც ყურადღება არ ექცევა, რადგანაც არ ეთანადებიან გაბატონებულ „ქართიზაციის“ თეორიას. მაგალითად, ერთი ასეთია:

3) „საპაკ-დუხტის ქართული წარწერა“ V-VI საუკუნეებისა, რომელიც დასავლეთ საქართველოს მთაში აღმოჩნდა, ის ფაქტიურად დამალულია საზოგადოებისთვის, რადგანაც არ ეთანადება „ქართიზაციის“ თეორიას, რომელიც თვლის, რომ მხოლოდ X საუკუნისთვის გავრცელდა ქართული ენა და კულტურა დასავლეთ საქართველოში.

მდ. თერმოდონტი და თემისკირა არიანეს მიხედვით

მდ. თერმოდონტს ხშირად ახსენებს II საუკუნის ცნობილი ავტორი ფლავიუს არიანე თავის თხზულებაში „პერიპლუსი, ანუ მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“ (თბ, 1961). ეს ნაშრომი თარგმნა ნათელა კეჭაყმაძემ და გამოსცა 1961 წელს ს. ყაუხჩიშვილის რედაქტორობით. ის აღნიშნავს ამ მდინარის შესახებ – „თერმოდონტი – მდინარეა შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე, ახლანდელი თერმესუ, თერმოდონტთან ამოძონები ცხოვრობდნენ“ (არიანე, პერიპლუსი, 1961, გვ. 108).

არიანეს ცნობით, II ს-ში თერმოდონტის ხეობაში ხალიბები ბინადრობდნენ (იქვე, გვ. 80).

ჰეროდოტეს ცნობით, თერმოდონტთან ცხოვრობდნენ კოლხები (ჰეროდოტე, ისტორია, II, გვ. 104). ამის შესახებ წერს ნ. კეჭაყმაძეც (დასახ. ნაშ. გვ. 10). მაშასადამე, კოლხების განსახლების ქვედა საზღვარი ტრაპიზონის ქვემო მხარე ყოფილა თერმოდონტთან. თერმოდონტი მდებარეობდა ტრაპიზონიდან დაახლოებით 350 კმ-ზე თანამედროვე სამსუნთან. ქსენოფონტეს დროს კოლხების სამკვიდრებელი აღარ ყოფილა ტრაპიზონის ქვემოთ.

სტრაბონის აზრით, კოლხები ტრაპიზონის აღმოსავლეთით იყვნენ (XII, 31,17), სტრაბონის დროინდელ კოლხეთის მეფეებს ძალა აღარ აქვთ. მათ ქვეყანა სკებტუქიებად დაყვეს (XI, 2,18) – წერს ნ. კეჭაყმაძე (დასახ. ნაშ. გვ. 10).

მაშასადამე, კოლხების საცხოვრისი იყო არა დასავლეთი საქართველო, არამედ ტრაპეზუნტის მიმდებარე მხარეები.

არიანე წერს: „კოლხები ტრაპეზუნტის აღმოსავლეთით არიან, როგორც ქსენოფონტეც ამბობს“ (ნ. კეჭაყმაძის თარგმანი, არიანე, „მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“ 1961, გვ. 10).

აღსანიშნავია, რომ ნ. კეჭაყმაძე სხვა ადგილას ოდნავი განსხვავებით თარგმნის არიანეს ამ წინადადებას, რომლის მიხედვითაც მაინც კოლხები ტრაპეზუნტთან ცხოვრობდნენ.

არიანე წერს: „შემდეგი ტომები, ტრაპეზუნტების მოსაზღვრენი, როგორც ქსენოფონტეც ამბობს, არიან კოლხები“ (იქვე, გვ. 42).

არიანეს გამოთვლით, მდ. თერმოდონტი მდებარეობდა ტრაპეზუნტის სამხრეთით, დაახლოებით 350 კმ მანძილზე. ის იყო იქამდე კოლხების ქვეყანა. არიანეს მიხედვით მის დროს კოლხები ტრაპეზუნტის მეზობლად (მარჯვნივ) ცხოვრობდნენ.

ჰეროდოტეს ცნობით, მის წინა ხანებში, როგორც აღინიშნა, კოლხები სამხრეთით მდ. თერმოდონტამდე იყვნენ გავრცელებულნი. სვიდა ამბობს: „თერმოდონტი მდინარეა კოლხეთში“. ქსენოფონტეს მიხედვით კი, (IV, 8,22-24) კოლხები ტრაპიზონთან ცხოვრობდნენ, ხოლო თერმოდონტთან ხალიბები (არიანე, მოგზაურობა, 1961, გვ. 72).

„პტოლემესთან კოლხეთის მოსახლეობაში შემავალ ტომებში კოლხები არ მოიხსენიებიან“ (იქვე, გვ.72). „რიონის აუზის არეში კოლხების სახელის ხსენებაც კი აღარაა არიანეს და პტოლემეს დროს“ – წერს ივ. ჯავახიშვილი (ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, I, თბ., 1950, გვ. 13). „კოლხები მოსხები არიან ეცატ, ფრ, 185, 188, კოლხი მესხია, კორაქსია, კოლაა“ (იქვე, გვ. 73).

თემისკირა იყო ქალაქი და ქვეყანა თერმოდონტის (თერმე-სუ) პირდაპირ, ქალაქ ამისოსის მახლობლად, აქ კოლხებისაგან გადულიათ წინადაცვეთის ჩვეულება მათ მეზობელ ასურებს (სირიელებს) (ფლ. არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, კომენტარი, გვ. 80).

ივანე ჯავახიშვილი წერს: „წინათ კოლხებს თერმოდონტისა და მდ. პარტენიონის სანახების მახლობლად უნდა ეცხოვრათ“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტ. შესავალი, I, 1950, გვ. 10). თერმოდონტის მიდამოებში ბერძენი და რომაელი ავტორების ცნობით, კოლხების გარდა ხალიბებიც ცხოვრობდნენ (იქვე, გვ. 80).

ტრაპეზუნტი, ვითარცა სინოპელთა ახალშენი, დაარსებული იქნა „კოლხეთის ქვეყანაში“ (არიანე, დასახ. ნაშრ. გვ. 63).

ჰეროდოტეს აღნიშვნით, მდ. თერმოდონტზე ბერძნებმა დაამარცხეს ამორძალები. სტეფანე ბიზანტიელის ლექსიკონში ნათქვამია, რომ მდ. თერმოდონტზე ამორძალები ცხოვრობდნენ. სტრაბონის ცნობით, იქვე ცხოვრობდა ხალხი – გარგარები, გარგარელები. სიტყვა გარგარი ეტიმოლოგიურად ახლოა „გუგარელთან“. თეოდორე სიცილიელის თხრობით, ამორძალების მეფეს მდ. თერმოდონტთან აუშენებია დიდი ქალაქი თემისკური. ამორძალები დაუმარცხებია ჰერაკლეს, მათი ნაშთები კი შემდგომში ტროას მხარეზე იბრძოდნენ (ს. ჭანტურიშვილი, ეთნოლოგია, გვ. 220-224).

მაშასადამე, თერმოდონტი და თემისკირა მდებარეობდნენ კოლხების ისტორიულ ქვეყანაში ქ. ტრაპიზონიდან დასავლეთით 350 კმ. მანძილზე, ზღვისპირას, თანამედროვე სამსუნთან, ძველ ამისოსთან ახლოს. იუსტინიანეს ეპოქაში შედიოდა ჰელენოპონტოს პროვინციაში, რომელიც შემდეგ I არმენიის დიოცეზში გააერთიანეს. ამიტომაც, თერმოდონტი და თემისკირა ერთდროულად იყვნენ კოლხებისა და არმენიელების ქვეყანაში. როგორც თემისტიოსი ამბობს, აქ მდებარეობდა ფასისის რიტორიკული სკოლა, ე.წ. „ფასისის აკადემია“ და არა ფოთში.

ფასისი, თემისკირა და თერმოდონტი სტრაბონის მიხედვით

ერთი ცნობით ფასისის რიტორიკული სკოლა მდებარეობდა კოლხეთში მდ. თემისკირასთან და თერმოდონტთან ახლოს. მათი მდებარეობა ცნობილია სტრაბონის და სხვა ავტორების ცნობებით.

სტრაბონის ცნობით, თემისკირას ანუ ამაზონების დაბლობი მოიცავდა პონტოს-პირეთის ოლქს, რომელსაც რწყავდა მდინარეები თერმოდონტი და ირისი (სტრაბ. I, III, 6). ამ დაბლობის ერთი ნაწილი შავი ზღვის პირას იყო, ხოლო მეორე ნაწილი ემიჯნებოდა პონტოს მთებს (XII, III, 15). ეს იყო ტრაპეზუნტის სამხრეთით.

თავი III

მთავარი სავაჭრო არტერიები, გზები და ხიდები კოლხეთ- ლაზიკაში

„გზა კლარჯეთისა“

წმ. ანდრია პირველწოდებული ართვინ-არტაანის გზაზე (I ს.)

I ს-ში „ანდრიამ მოაქცივნა მეგრელნი და წარვიდა გზასა კლარჯეთისასა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 38). ეს გზა აერთიანებდა ჭოროხს არტაანთან.

„ქართლის ცხოვრება“ წერს: ანდრია პირველწოდებული „შევიდა ქვეყანასა ქართლისასა, ნიგალას, კლარჯეთსა და არტაან-კოლას, სადა იგი დაყო ჟამი ფრიად მრავალნი“.

სად იყო ნიგალა? – ნიგალას ხეობა მდებარეობს ისტორიული საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში (ამჟამად თურქეთშია). მოიცავს მდ. ჭოროხის შუა და ქვედა წელს. ვახუშტის ცნობით – „ჭოროხის მდინარის აღმოსავლეთის კიდებუც არის ართვინი, ქალაქი მცირე, მოსახლენი არიან ვაჭარნი, და ამ ართვინის სანახებითურთ, ვიდრე ერგეს საზღვრამდე, ჭოროხის ხეობის იმიერი და ამიერი იწოდების ლივანის ხეობად“, სახელი ნიგალის ხევი ოსმალებმა შეცვალეს ლივანად (ე. ბერიძე, ქრისტიანული სალოცავები ნიგალის ხეობაში, ტბელობა, 2008, გვ. 322).

ნიგალის არეალი ჩრდილოეთიდან ისაზღვრება კარჩხალის მთათა სისტემით, რომელთა იქეთაც აჭარა და მაჭახელაა, აღმოსავლეთით – კლარჯეთი და არტანუჯია, სამხრეთით ტაო, ხოლო დასავლეთიდან ისაზღვრება ლაზეთის ქედით.

ნიგალის ქვეყანა, ამჟამადაც, ქართულენოვანია იმ თვალსაზრისით, რომ მისმა მკვიდრებმა თურქულთან ერთად მეტ-ნაკლებად იციან ეს ენა. ეს რეგიონი „ქართლის ქვეყნად“ იწოდება ქართლის ცხოვრებაში კლარჯეთთან და არტაან-კოლასთან ერთად.

მაშასადამე, ნიგალის ანუ ლივანის მთავარი ქალაქი ართვინია. აქედან წმიდა მოციქული ანდრია შესულა კლარჯეთში, რომლის მთავარი ქალაქი ამჟამადაც არის არტანუჯი, იქედან კი გადასულა არტაან-კოლაში. ყველა ამ რეგიონში დაყო, როგორც ითქვა „ჟამი ფრიად მრავალნი“.

მაშასადამე, წმიდა მოციქულს უვლია იმ გზით, რომელიც ათასი წლის შემდეგაც კონსტანტინე პორფიროგენეტის ეპოქაშიც მნიშვნელოვანი იყო და რომელმაც არტანუჯი დიდ სავაჭრო ცენტრად გადააქცია. ეს გზა, როგორც ითქვა, იწყებოდა ართვინში, შედიოდა არტანუჯში და გადადიოდა არტაანში. ართვინ-არტანუჯ-არტაანის გზა, მაშასადამე, I საუკუნეშიც ძალზე მნიშვნელოვანი იყო წმიდა ანდრიას ცხოვრების მთარგმნელთა ცნობით. ამ გზით, როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, V ს-ში უსარგებლია ვახტანგ გორგასალს და ჩვენი აზრით, ამ გზით შევიდა სპარსეთის მეფე ხოსრო ლაზიკის ციხე პეტრაში. მაშასადამე, მან გადალახა არა სურამის ქედი და დასავლეთ საქართველო, არამედ ისარგებლა იქამდე არსებული სპარსეთ-დვინ-ყარს-არტაან-არტანუჯ-ართვინის გზით. ამ პუნქტებს, ცხადია VI საუკუნეში სხვა სახელები შეიძლება ჰქონოდათ. სხვა ცნობით, პეტრაში მიმავალ შაჰს გაუვლია თეოდოსიოპოლში, იქედან ის პირდაპირი გზით შევიდოდა არტაანში, აქედან კი არტანუჯის გავლით ართვინსა და პეტრაში. ესაა კოლხეთისა და იბერიის მაკაკშირებელი სტრაბონის „4 დლიანი“ გზა ანუ გზა კლარჯეთისა.

ქრისტეს სამსჯავლთა და ფერხთა ფიცრის გზა (IV ს.)

„ქართლის ცხოვრებისა“ და „მოქცევა ქართლისა ს“ მიხედვით, წმიდა ნინოს ნებით, მეფე მირიანმა ქართველთა გაქრისტიანება ახარა იმპერატორ კონსტანტინეს. მან თავის მხრივ საქართველოში გამოგზავნა სამღვდელთა ხალხის მოსანათლად, რომელთაც გამოატანა აგრეთვე დიდი თანხა ეკლესიათა ასაშენებლად. მას შემდეგ რაც დედოფალმა ელენემ 326 წელს იერუსალიმში აღმოაჩინა ცხოველმყოფელი ჯვარი, იმპერატორმა კონსტანტინემ მეორეჯერაც გამოაგზავნა საქართველოში სასულიეროთა ჯგუფი, რომელთაც იბერიის ქვეყანაში უნდა ჩაეტანათ წმიდა ნაწილები ცხოველმყოფელი ჯვრისა, კერძოდ კი ფერხთა ფიცარი და ის ლურსმნები, რომლებითაც მამსჯავლეს ჯვარზე უფალი. აღნიშნული წყაროების თანახმად, ცნობილია ის გზა, რომლითაც ბიზანტიიდან – საქართველოში შემოსვენეს სიწმიდეები. კერძოდ მათ გამოიარეს ერუშეთსა, წუნდასა და მანგლისში (სადაც დაასვენეს ეს სიწმიდეები) და მივიდნენ იბერიის მეფესთან მცხეთაში.

ხუფათი-ჭოროხ-ერუშეთი-წუნდა-მანგლისი-მცხეთის საერთაშორისო გზა აერთიანებდა ბიზანტიასა და საქართველოს – ამ გზის უდიდესი მნიშვნელობის, კერძოდ ამ გზის კვანძის – არტანუჯის (არზე-კლარჯეთის) შესახებ წერდა X ს. იმპერატორი კონსტანტინე პორფიროგენეტი. ქართული წყაროების ცნობით, ეს გზა არსებობდა IV საუკუნეშიც და ის აკავშირებდა ერთმანეთთან ბიზანტია საქართველოს. ეს, ანუ ერუშეთ-მანგლის-მცხეთის გზა, არსებობდა X-XI საუკუნეებშიც, მას ძალზე დიდი შემოსავალი მოჰქონდა. ამ გზას იცავდა კლდეკარის ციხე. თრიალეთის ერისთავების ბაღვაშების ფინანსური სიძლიერე ამ გზასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. საფიქრებელია, სწორედ ფინანსური სარგებლის, გზის ბაჟის მისაღებად გადმოსახლდნენ არგვეთიდან კლდეკარში ბაღვაშები (არგვეთში რომ ყოფილიყო ასეთი მნიშვნელობის საერთაშორისო გზა, ბაღვაშები შესაძლოა იქვე დარჩენილიყვნენ).

ვახტანგ გორგასლის „გზა კლარჯეთისა“ (V ს.)

ჩვენი მემატეანენი საკმაოდ ხშირად ხმარობენ სიტყვას – „გზა კლარჯეთისა“. მაგალითად, I ს-ში „ანდრიამ მოაქცივნა მეგრელნი და წარვიდა გზასა კლარჯეთისასა“ (ქ.ც. I, გვ. 38). V ს-ში – „წარმოვიდა ვახტანგ გზასა კლარჯეთისასა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 177).

ვახტანგ გორგასალი თავისი ჯარით შეიჭრა საბერძნეთის (ბიზანტიის) მიწა-წყალზე, „მოადგა ლაშქარი პონტოსა ქალაქსა დიდსა ზღვის კიდესა“ (ქ.ც., I, გვ. 160). ზღვისპირა დიდ ქალაქად ჩანს იგულისხმება ტრაპიზონი. კეისართან საზავო მოლაპარაკების შემდეგ, ვახტანგი უკან დაბრუნდა: „წარმოვიდა ვახტანგ გზასა კლარჯეთისასა და სპანი მისი განუტევნა გზასა სომხითისასა და ვითარ მოიწია თუხარისად მიხედნა და შეუყვარდა ციხე... იხილა კლდე შუა კლარჯეთისასა, რომელსა ერქვა არტანუჯი და მოუწოდა არტავაზს ძუძუმტესა მისსა და დაადგინა იგი ერისთავად და უბრძანა, რათა ააგოს ციხე არტანუჯისა და უბრძანა რათა გამონახოს ხევსა მას შინა ადგილი სამონასტრე და აღაშენოს ეკლესია და ქმნეს მონასტრად, ვითარ ეხილენეს მონასტერნი საბერძნეთისანი და რქუა არტავაზს: „უკეთუ განძლიერდნენ სპარსნი ჩვენ ზედა, საყუდელი ჩუენი აქა ყოფად არს“, ხოლო არტავაზ აღაშენა ციხე არტანუჯისა და მონასტერი, რომელ არს ოპიზა და სამნი ეკლესიანი: დაბა მერისა, შინდობისა და ახიზისა და განაახლა ციხე ახიზისა და ქმნა იგი ქუაბად და ვითარ წარმოვიდა ვახტანგ და მოვიდა ქალაქად თვისად მცხეთად, იყო სიხარული დიდი და მადლისა მიცემა ღმრთისა, რამეთუ მოვიდა იგი მშვიდობით“ (ქ.ც. I, გვ. 177-178).

ამ აღწერიდან ჩანს გზა, რომლითაც ვახტანგ გორგასალი საბერძნეთიდან დაბრუნდა მცხეთაში. კერძოდ, ეს გზა გაივლიდა კლარჯეთს, არტანუჯს, არტაანს, ჯავახეთს და შედიოდა მცხეთაში, მას მემატეანე უწოდებს „გზა კლარჯეთისა“. ამ გზას არტაანში უერთდებოდა „გზა სომხეთისა“ (ესაა არტაანი-კოლა-ტაო-დვინის შემაერთებელი გზა. ამ

„სომხეთის გზის“ მეორე ტოტი ტაოდან შედიოდა საბერძნეთში – ამ გზით დაბრუნდა უკან ვახტანგის სპა).

ნანა ხაზარაძის კვლევის თანახმად „კლარჯეთის გზით“ ვახტანგ გორგასლამდე უსარგებლია პომპეუსისაგან დევნილ მითრიდატე პონტოელს. ისტორიკოსის ცნობით, პონტოს მთების გადალახვის შემდეგ მითრიდატე ჩავიდა კოლხეთში აფსაროსთან (გონიოსთან). კერძოდ, მას ჯერ უსარგებლია „სომხეთის გზით“, შემდეგ კი „კლარჯეთის გზით“ ჩასულა ჭოროხის ხეობაში და მისულა აფსაროსთან.

ქალაქი არტანისა და ფარნავაზის კლარჯული გზა (ძვ. წ. III ს.)

პტოლემეაიოსის სიტყვით, იბერიაში მდებარეობდა ქალაქი „არტანისა“. ჩვენი მეცნიერების კვლევით, მისი ადგილმდებარეობა არაა დადგენილი. აქ საინტერესოა, რომ ჩვენი მემკვიდრეები სწორედ ასე მოიხსენიებდნენ არტანის ქალაქს, მას ეწოდება სახელი „ქალაქი არტანისა“, ან „ნაქალაქევი არტანისა“. მაშასადამე, არტანისა თვით ქალაქის სახელია, თუმცა, ცხადია, იმავდროულად „არტანის ქალაქსაც“ ნიშნავს.

„ჯავახოს ალაშენა ორნი ციხე-ქალაქნი: წუნდა და ქალაქი არტანისა, რომელსაც მაშინ ერქვა ქაჯთა ქალაქი, ხოლო აწ ჰქვია ჰური“ (ქ.ც. I, გვ. 10).

ფარნავაზ მეფემ, როცა ეგრისში შეკრიბა „მხედარნი ქართლისანი“, გაემართა აზონთან საბრძოლველად – „მიეგება ნაქალაქევსა თანა არტანისასა, რომელსა ერქვა მაშინ ქაჯთა ქალაქი, რომელ არს ჰური“ (ქ.ც. I, გვ. 23). აზონის დამარცხების შემდეგ ფარნავაზი შევიდა საბერძნეთში, იქიდან „მოვიდა კლარჯეთს და დაიპყრო კლარჯეთი და წარმოვიდა მცხეთად სიხარულითა დიდითა“ (იქვე, გვ. 23). საქმე ისაა, რომ აზონი იქამდე კლარჯეთში იყო გამაგრებული და მას ბერძენთა ჯარი ეხმარებოდა. აზონის საბოლოოდ დასამარცხებლად ფარნავაზმა კლარჯეთიც შემოიერთა და მცხეთაში დაბრუნდა, თითქოსდა, ცხადი უნდა იყოს – იმ ერთადერთი გზით, რომელიც კლარჯეთს არტანთან აერთებდა და ჯავახეთის გაგლით მცხეთაში შედიოდა. ესაა ის გზა, რომელიც შემდგომ გამოიყენა ვახტანგ გორგასალმა, რომელზეც ააგო არტანუჯის ციხე-სიმაგრე.

კლარჯეთში მურვან ყრუს ლაშქრობის გზა (VIII ს.)

დ. მუსხელიშვილის 2003 წელს გამოცემული „საქართველოს ისტორიის ატლასის“ მიხედვით, მურვან ყრუმ ურბნისის დალაშქრის შემდეგ შორაპანში მისასვლელად აირჩია სამხრეთის გზა. ის შევიდა სამცხეში და სამცხიდან შორაპანში. ურბნისიდან გაჰყვა მტკვრის ხეობას და ოძრხე-დიმნას გზით შევიდა არგვეთში, დიმნას შემდეგ ის წავიდა აღმოსავლეთით შორაპან-სვირისკენ. რომ არსებულიყო სურამ-შორაპანის პირდაპირი გზა, ის ასეთ ურთულეს მანევრს არ გააკეთებდა. ჩანს, ეს გზა არც კი არსებობდა. ყოველ შემთხვევაში წყაროებში სურამ-შორაპანის გზა ნაკლებად ჩანს. ჩვენთვის მნიშვნელოვანი ამ შემთხვევაში ისაა, რომ მურვან ყრუმ არტან-ჭოროხის ხეობის მაკავშირებელი გზა გაიარა, ე.ი. ეს გზა VIII საუკუნეშიც არსებობდა.

ბაგრატ IV-ის გზა ხუფათ-კლარჯეთისა (XI ს.)

ბაგრატ IV აფხაზეთში იბრძოდა ანაკოფიის ციხის ასაღებად. ამ დროს მასთან მივიდნენ „ტფილელნი ბერნი“ და ამცნეს, რომ გარდაიცვალა ტფილისის ამირა, ამიტომაც სასწრაფოდ უნდა ჩასულიყო თბილისში და ის შეერთებინა საქართველოსთვის – „უქადეს ქალაქი და უხმეს სასწრაფოდ“. მართლაც, მეფე სასწრაფოდ გაემართა თბილისისაკენ, მან გადაიარა არა ლიხი-სურამის მთა (ჩანს არ იყო შესაბამისი გზა ლაშქრისთვის), არამედ ქუთაისიდან ჩავიდა ხუფათში, შევიდა ჭოროხის

ხეობაში და კლარჯეთის ტრადიციული გზით ჩავიდა თბილისში. მეფის გზა ასეთია: ანაკოფიიდან „ამოიარა და მოვიდა ქუთათისს და მოიყენა ქუთათისისა სამოქალაქოს ლაშქარი... მოიყენა ხუფათსა... ამოიარა მეფემან და მოვიდა ქართლს... წარმართა ტფილისად“ (ქ.ც. I, 299). ე.ი. ქუთათისი-ხუფათი-არტანუჯი-ჯავახეთი-თბილისის გზით გადაიყვანა ლაშქარი დასავლეთ საქართველოდან მტკვრის პირზე და დაამარცხა მტერი (ქ.ც. I, 338). ე.ი. მასაც „კლარჯეთის გზა“ გაუვლია.

არტანუჯის საერთაშორისო გზა (X ს.)

კონსტანტინე პორფიროგენეტის (X ს. ბიზანტიის იმპერატორის) ცნობით „არტანუჯის ციხე ძალიან მტკიცეა და აქვს დიდი რაბატიც და დაბა-ქალაქიც, და იქ მოდის საქონელი ტრაპეზუნტისა, იბერიისა, აფხაზეთისა, არმენიისა და სირიის ყველა ქვეყნიდან და ამ საქონლიდან მას უამრავი ბაჟი შემოდის. არტანუჯის მიწა-წყალი – ესე იგი არზენი, დიდია და ნაყოფიერი და წარმოადგენს იბერიის, აფხაზეთისა და მესხთა ქვეყნის გასაღებს“ (გეორგიკა 2, ნაკვეთი II, გვ. 278-279).

მაშასადამე, IX-X სს-ში არტანუჯი იღებდა საქონელს შავიზღვისპირეთიდან (ძირითადად ტრაპეზუნტი) და ეს საქონელი გადაჰქონდა არმენია, იბერიასა და სირიაში, და პირიქით არმენია, იბერია, სირიის საქონელი გაჰქონდა შავიზღვისპირეთის ქვეყნებში – ტრაპეზუნტსა და აფხაზეთში (დასავლეთ საქართველოში).

ცხადია, არა ქალაქი არტანუჯი, არამედ ის საერთაშორისო გზა, რომელზეც ეს ციხე-ქალაქი მდებარეობდა, აერთებდა ჭოროხის აუზის მეშვეობით ზღვისპირა ქვეყნებს, იბერიის ქალაქ არტაჰანთან. არტაჰან-ართვინის გზა ძველთაგანვე აერთებდა სომხეთსა და იბერიას შავიზღვისპირეთთან მდ. ჭოროხის მეშვეობით. მაგალითად სომხეთიდან (დვინიდან) შემოსული საქონელი, რომელიც ზღვის პორტთან უნდა მისულიყო, ართვინ-არდაგნის გზით გადაივლიდა კანდრიდის უღელტეხილს არსიანის ქედზე და გადავიდოდა ჭოროხის ხეობაში, შევიდოდა ქ. არტანუჯში, აქედან ამავე გზით შევიდოდა ქ. ართვინში, ართვინიდან სახმელეთო ან სამდინარო გზით შევიდოდა ქ. პეტრაში ანდა შავიზღვისპირეთის ნავსადგურში. არტაჰან-ართვინის გზით გაჰქონდათ თბილისური საქონელი ზღვაზე, ანდა პირიქით, დასავლეთ საქართველოს საქონელს ჭოროხისა და ართვინ-არტანის გზით მიიტანდნენ თბილისში, დვინში თუ სხვა აღმოსავლეთის მხარეში. ეს გზა იყო ძველთაგანვე არსებული. ეს იქიდან ჩანს, რომ, მართალია, VIII ს-ში არტანუჯი და მისი მხარეები არაბებმა ააოხრეს, მაგრამ უკვე X ს-ში ამ გზას მაინც საერთაშორისო მნიშვნელობა ჰქონდა, კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით. ის რომ არ ყოფილიყო ძველთაგანვე არსებული საერთაშორისო მნიშვნელობის მოსახერხებელი გზა – X ს-ში არ აღდგებოდა.

„არტანუჯი ტაო-კლარჯეთის სამთავროს პოლიტიკური ცენტრი გახდა. ეს ქალაქი VIII-IX სს-თა მიჯნაზე უნდა წარმოშობილიყო (საქ. ისტ. ნარკვ. II, 1973. გვ. 347).

არტანუჯში ჯერ კიდევ ვახტანგ გორგასალს აუგია ციხე, მისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო.

„არტანუჯის დაწინაურების მთავარი მომენტი მისი სტრატეგიული მდებარეობა უნდა ყოფილიყო (იქვე, გვ. 347), არტანუჯი მდებარეობდა მნიშვნელოვან სავაჭრო გზათა შესაყარზე. მასზე გადიოდა ტრასა, რომელიც თბილისს ბიზანტიის ქალაქებთან აკავშირებდა: სამშვილდე-ფარავანი-ახალქალაქი-არტაჰანი-არტანუჯი (იქვე, გვ. 80).

„არტანუჯის მეშვეობით უკავშირდებოდნენ სომხეთის ქალაქები შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროსა და დასავლეთ საქართველოს“ (Я. Манандян, О торговле и городах Армении, стр. 233-234).

ე.ი. სომხეთი შავიზღვისპირეთის სავაჭრო პუნქტებს უკავშირდებოდა არტანუჯ-ართვინ-შავი ზღვის მეშვეობით. ართვინიდან შეიძლება სახმელეთო ასევე სამდინარო

გზით (ჭოროხის მეშვეობით) შავი ზღვის სანაპიროებამდე ტვირთის მიტანა, როგორც ტრაპიზონის, ასევე დასავლეთ საქართველოს მიმართულებით.

არტანუჯის აყვავებას X ს-ის შუა წლებისათვის ამ გზამ შეუწყო ხელი. ის იქცა საქართველოს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ქალაქად. ამიტომ, როცა ეს ქალაქი მისმა ერთ-ერთმა ბაგრატიონმა მეპატრონემ ბიზანტიელებს გადასცა და არტანუჯის ციხეზე ბიზანტიელთა დროშა აღიმართა, ბაგრატიონების ყველა განშტოების მეთაურებმა ბიზანტიელებს განუცხადეს, რომ თუ არ დათმობდნენ და არ დაცლიდნენ არტანუჯს, ყველანი გადავიდოდნენ არაბების მხარეს და ერთიანი ძალით იბრძოდნენ არტანუჯის გასათავისუფლებლად.

კონსტანტინე პორფიროგენეტის თქმით, არტანუჯში შედიოდა ტრაპეზუნტის, იბერიის, აფხაზეთის, არმენიისა და სირიის საქონელი. არტანუჯის ქვეყანას, მისივე თქმით, „არზენი“ ერქვა, ეტიმოლოგიურად არზენი იგივე აღზ-ენა ანუ „აღზ“-ის ქვეყანაა. „აღზ“ იგივე „ლაზ“-ია, ლაზივი – ლაზიკაა.

ბაღვაშები მცხეთა-კლარჯეთის გზის (XII ს.) თრიალეთის მონაკვეთზე

კლარჯეთის გზა (არტანუჯის გზა) იმით იყო მნიშვნელოვანი, რომ იგი აერთებდა შავიზღვისპირეთისა და ბიზანტიის სავაჭრო ცენტრებს. კონსტანტინე პორფიროგენეტის სიტყვით, იბერიასთან, არმენიასთან და სირიასთან. პეტრადან, ხუფათიდან ან შემდეგდროინდელ გონიოდან, ეს გზა გაუყვებოდა ჭოროხს, შევიდოდა არტანუჯში, იქიდან არსიანის ქედის გავლით არტაანში. არტაანი იყო გზაჯვარედინი, ჩრდილოეთით გზა მიემართებოდა იბერიისკენ, სამხრეთით და აღმოსავლეთით კი – სომხეთისაკენ, სირიისკენ და მცირე აზიის პუნქტებისაკენ. ჩვენთვის საინტერესო ჩრდილოეთის გზა არტაანიდან შედიოდა ჯავახეთში და თრიალეთში. აქაც, დაახლოებით კლდეკარის ციხე-სიმაგრესთან, გზა კვლავ ორად იყოფოდა, ერთი ატენის ხეობის ჩავლით ჩადიოდა შიდა ქართლში, მეორე კი მანგლისის ხეობის გავლით უერთდებოდა თბილის-ქვემო ქართლ-სომხეთ-რანსა და მოვაკანს. შეიძლება ითქვას, რომ სამხრეთ კავკასიის და ჩრდილო სპარსეთის სავაჭრო-საერთაშორისო გზა გადიოდა კლდეკარზე და იქიდან კი კლარჯეთის გზით უერთდებოდა შავიზღვისპირა პორტებს.

გზის ასეთი დიდი მნიშვნელობის გამო კლდეკარის ციხე-სიმაგრე დაიჭირა ბაღვაშების ცნობილმა საგვარეულომ X საუკუნის ბოლოს, კონსტანტინე პორფიროგენეტის ეპოქაში. მან, როგორც ითქვა, აღწერა ამ გზაზე მდებარე არტანუჯის ციხე-სიმაგრის სავაჭრო მნიშვნელობა.

მემატიანე წერს: „იყო მას ჟამსა ერისთავად კლდეკართა რატი და ჰქონდა ციხე ატენისა – თრიალეთი, მანგლის ხევი და სკვირეთი“ (ქ.ც. I, გვ. 276).

თრიალეთიდან შიდა ქართლში ჩამავალ გზაზე მდინარეების გადაკვეთისას აგებული იქნა მრავალი თაღოვანი ხიდი, ასე რომ, არტანუჯის თაღოვანი ხიდი და ატენთან მდებარე მდინარეების თაღოვანი ხიდები ერთი გზის შემადგენელი ტექნიკური საშუალებებია.

კლარჯეთ-თრიალეთისა და სამცხის ლაშქარი (კახეთ-ჰერეთ-თბილისის შემოერთებამდე) – ქვეყნის სახელის მიხედვით იწოდებოდა „ზემო ლაშქრად“ (ანუ ზემო ქვეყნის ლაშქრად). სხვა იყო ქვემო ქვეყნის ანუ დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) ლაშქარი. კახეთის ქორეპისკოპოს დავითთან ბრძოლისას ტაოში მყოფმა ბაგრატ III აფხაზთა და ქართველთა მეფემ და კურაპალატმა „აწვია სპათა აფხაზეთისა და ქართლისათა, თვით წარემართა ზემოთ ლაშქრითა, გაიარა თრიალეთი, გავლო ხიდი მცხეთისა და მიერთნეს თანა აფხაზნი და ქართველნი, დაღვა თიანეთს“ (ქ.ც. I, გვ. 279).

აქედან ჩანს, რომ ამ ლაშქარმა გაიარა არტაან-ჯავახეთ-თრიალეთის აღწერილი გზით და კლდეკარიდან (წაღკიდან) ატენის ხეობის გზით მცხეთაში შევიდა.

ხოსრო კლარჯეთის გზაზე (VI ს.)

ჩვენ დავადგინეთ, რომ სპარსული ჯარი ჯერ შაჰ ხოსროს, ხოლო შემდეგ მისი მხედართმთავრების მეთაურობით ლაზიკასა და ქ. პეტრაში ჩადიდნენ თანამედროვე არტაანიდან არსიანის ქედის გადამკვეთი გზით. ამჟამად, ყარსიდან წამოსული გზა, რომელიც არტაანში შედის, უერთდება ართვინს და ჭოროხის სანაპიროზე გამავალ იმ გზას, რომელიც მგზავრს მიიყვანდა ქ. პეტრასთან. ძველ დროს ქ. არტაანსა და ქ. დვინს აერთებდა მნიშვნელოვანი გზა, ასე რომ, დვინი ქ. პეტრას აღნიშნული გზით უერთდებოდა. დვინი – პერსარმენიის ის ქალაქი იყო, რომლის სანახებშიც ისვენებდა ლაზიკის ომების შემდეგ დაქანცული სპარსული ჯარი.

ქ. დვინიდან ანუ პერსარმენიიდან პეტრასკენ მიმავალი ჯარი ჯერ, როგორც ითქვა, გაივლიდა არტაანს (ეს იყო იბერიის მიწა-წყალი), აქედან კი არსიანის ქედის გავლით შედიოდა კლარჯეთში, რომელსაც ბერძნული წყაროები ლაზიკას უწოდებდნენ. ამ ქვეყნის (ანუ ლაზიკა-კლარჯეთის) მთავარი მდინარის ფასისის ანუ ჭოროხის სანაპიროზე გადიოდა საერთაშორისო გზა, რომელიც შავი ზღვის სანაპირომდე მიდიოდა (ქ. პეტრასთან, მის გვერდით მდებარე ქ. ფასისთან, შემდეგ ქ. არქეოპოლისთან და ა.შ.).

არტაანსა და ართვინს, ამჟამად, აერთიანებს ორი გზა. ერთი გზა შავშეთის გავლით უერთდება ართვინს, მეორე არტაანიდან გამოსული გზა კი არტანუჯის გავლით უერთდება ართვინს. რომელი გზით იმგზავრა ხოსრომ? მან გაიარა, ალბათ, პროკოფის მიერ დასახელებული იბერიის ციხეები სკანდა და სარაპანა. სკანდის ციხე – არსიანის ქედზე მდებარე ქინძოტამალის ციხე უნდა იყოს (იქვეა სოფელი კანდრიდი და ქინძის ციხე). ხოლო სარაპანა უნდა იყოს შავშეთთან მდებარე „არპალის“ ციხე, რომელსაც ასევე ჰქვია „ქვათეთრისი“. ამ ორ ციხეს სავლელე გზა ამჟამადაც აერთიანებთ (იხ. საქართველოს „ზოგადგეოგრაფიული“ რუკა, 1998).

სპარსეთის შაჰმა ხოსრომ თავისი ლაშქრით გაიარა ლაზიკა პერსარმენიიდან პეტრამდე და პირიქით. ამ ლაშქრობებს აღწერს პროკოფი. ეს გზა, ჩვენი აზრით, გასაღებს წარმოადგენს ლაზიკისა და მდ. ფასისის მდებარეობის განსაზღვრისათვის.

პერსარმენიაში ქ. დვინის სანახები წარმოადგენდა სპარსული ლაშქრის დასავანებელ და ძალების მოსაკრებ ადგილს ლაზიკისაკენ ლაშქრობისას. პროკოფი კესარიელის ცნობით, პერსარმენიიდან დასვენებული სპარსული ლაშქარი შედიოდა ლაზიკაში, იღებდა მონაწილეობას პეტრასა და მისი მიმდებარე ადგილების ლაშქრობაში, ამის შემდეგ კი ეს ლაშქარი უკანვე ბრუნდებოდა დასასვენებლად და ძალების მოსაკრებად ქ. დვინის სანახებში. ამაზე პროკოფი წერს:

„მერმეროემ ლაზიკაში 5.000 კაცი დატოვა, ხოლო დანარჩენი 25.000 კაცით სომხეთში გადავიდა და დვინის ახლოს დაიბანაკა“. მერმეროე პეტრადან „დანარჩენი ჯარით მივიდა პერსარმენიაში და დაისვენა დვინის მახლობელ სოფლებში“ (გეორგიკა, II, გვ. 115).

XX ს-ის ისტორიკოსთა ამჟამად საყოველთაოდ მიღებული აზრით, პეტრასაკენ მიმავალი ლაშქარი გაივლიდა ქ. თბილისს, შემდეგ სურამის ქედის გადალახვით შედიოდა ყვირილას ხეობაში, გადავიდოდა მდ. რიონის ვაკეზე, შემდეგ კი გაივლიდა თანამედროვე გურიასა და აჭარას და შევიდოდა პეტრას სიმაგრეში. ასეთი გზა არ ეთანხმება პროკოფის აღწერას, რადგანაც პროკოფის ცნობით, პეტრას ბრძოლებში დაღლილი ლაშქარი ძალების მოსაკრებად მიდიოდა ქ. დვინში ანუ პერსარმენიაში, თუ კი პეტრადან უკან მიმავალი ლაშქარი გაივლიდა ასეთ უგრძელეს გზას: მთელ დასავლეთ საქართველოს, შემდეგ კი, თითქმის, მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს, შემდეგ სომხეთს და მივიდოდა დვინში, ეს ლაშქარი სრულიად ძალა გამოცლილი იქნებოდა. სამხედრო თვალსაზრისით, ასეთი გზის გავლა დასასვენებლად არაეფექტურია და შეუძლებელიც არის. მაშასადამე, ხოსროს და მისი სარდლის მერმეროეს მიერ გავლილი გზა დვინიდან პეტრამდე უფრო მოკლე უნდა ყოფილიყო. ამასთანავე, ჩვენ

ვიციტ, რომ ეს გზა გაივლიდა იბერიის ერთ ნაწილს, გადალახავდა ძალზე მაღალი ქედის უღელტეხილს და ჩავიდოდა ფასისის ხეობაში. იქ, სადაც ფასისი წყალმცირეა. აქ ჯარი ფეხით გადავიდოდა მდინარეზე და გაუყვებოდა პეტრასაკენ მიმავალ გზას, ისე, რომ მდ. ფასისი მარჯვენა მხარეს ჰქონოდათ. ამასთანავე, ამ გზაზე ისინი არ გაივლიდნენ არც ერთ ლაზურ სოფელს. მართლაც, არსებობდა ისეთი გზა, რომელიც დვინიდან შედიოდა პეტრაში იბერიის გავლით. ეს იყო – დვინი-არტაანი-არტანუჯი-ართვინი-პეტრას გზა, რომელიც გადადის არსიანის ქედის ერთ მაღალ უღელტეხილზე. ეს არის უძველესი გზა, ამასთანავე უმოკლესი და ადვილად სავალი პეტრადან – დვინამდე.

ართვინ-არტაანის (არდაგანის) შემაერთებელი ეს გზა არსებობს ამჟამად და არსებობდა წინა ისტორიულ ხანაშიც.

დვინიდან (პერსარმენიდან) გამავალი გზა თავდაპირველად შედიოდა იბერიაში (ანუ არტაანში), აქედან კი გადიოდა ლაზიკაში ანუ კლარჯეთში ლიგანასა და ერგეში, ე.ი. ფასისის ანუ ჭოროხის ხეობაში, კერძოდ კი კლარჯეთის ქალაქ ართვინში. ართვინის მახლობელი ფონის გადალახვის შემდეგ, ლაშქარი გადიოდა მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე (მაშასადამე, მათ მარჯვნივ მიედინებოდა მდინარე ფასისი ანუ ჭოროხი – პროკოფის თქმით) და უმოკლესი გზით მდინარის გაყოლებით პირდაპირ შედიოდნენ პეტრაში. ერთადერთი მათი დაბრკოლება ამ გზაზე იყო არსიანის ქედის უღელტეხილი. ესაა თითქმის 3.000 მეტრი სიმაღლის უღელტეხილი. ამ უღელტეხილის გეოგრაფია ჩვენ გვეხმარება განვსაზღვროთ თუ სად იყო სკანდას ციხე სიმაგრე.

პეტრაში სალაშქროდ წამოსულმა სპარსულმა ჯარებმა საგანგებო სამუშაო შეასრულეს, რათა გაესწორებინათ იბერიიდან კოლხიდაში მიმავალი გზა. სპარსეთის მეფემ აღნიშნა ამ გზის უვარგისობის შესახებ, მაგრამ ის დაარწმუნეს, რომ ხეებს მოჭრიდნენ და ნაპრალებს ამოავსებდნენ. მართლაც, ამ გზით გამოიარა სპარსეთის ცხენოსანმა ჯარმა და მეზობელმა სპილოებმა. პროკოფი წერს: „იბერიიდან კოლხეთში მიმავალი გზა ყველგან დაქანებული ნაპრალებით და ძნელ სავალი გზებითაა დასერილი, დაფარულია უღრანი ტყეებით, ისე, რომ მსუბუქად დატვირთულ კაცსაც გაუჭირდებოდა სიარული, ახლა ისე გაესწორებინათ, რომ არა თუ მათმა ცხენოსანმა ჯარმა გაიარა იქ დაუბრკოლებლად, არამედ სპილოებიც გაატარეს, რამდენიც სურდათ და ისე ილაშქრეს“ (იქვე, გეორგია, II, გვ. 182).

ამ გზის ქვეშ, როგორც ითქვა, უნდა იგულისხმებოდეს არტაანიდან ანუ იბერიიდან ლაზიკაში ანუ ჭოროხის ხეობაში შემავალი არც თუ გრძელი გზა, რომელიც იქამდეც არსებობდა, და საჭიროების შემთხვევაში მისი გასწორებაც იყო შესაძლებელი. მართლაც, პროკოფის აღწერიდან ჩანს, რომ ხოსროს ჯარი ისე შევიდა ლაზიკაში, რომ მათ ფასისი მარჯვენა მხარეს დარჩათ. ამ ადგილას პროკოფი მდ. ფასისში მდინარე ჭოროხს გულისხმობს და იქვე ასახელებს მეორე მდინარეს – რეონს. პროკოფი წერს: „მდინარე ფასისის იქეთა მხარეს ლაზებს პეტრას გარდა სხვა დასახლებული ადგილი არ მოეპოვებოდათ. ის გავიდა და დაიჭირა იბერიიდან კოლხეთში გადასასვლელი ადგილები, სადაც ფასისზე გადასვლა ფონით შეიძლებოდა. ეს მდინარე, ასევე მეორე მდინარეც ფეხით გადალახა, სახელად რეონი (არც ეს არის სანაოსნო) და ფასისის მარჯვენა მხარეზე რომ აღმოჩნდა, წაიყვანა ჯარი ერთი ქალაქის – არქეოპოლისის წინააღმდეგ, რომელიც არის მთავარი ქალაქი ლაზიკის ქვეყანაში“ (გვ. 182). ჩანს, რეონი VI ს-ში ერქვა ასევე ჭოროხის შესართავ მდინარესაც.

ლაზიკაში მიმავალი სპარსელთა გზის მარშრუტი გ. გრიგოლიას მიხედვით

ბერძენ-რომაელი ავტორების ცნობების გაანალიზების შემდეგ, ჩვენთვის ცხადი გახდა, რომ VI საუკუნეში სპარსელებმა პეტრასაკენ ილაშქრეს არტაან-არტანუჯ-ართვინის გზით. ეს ჩვენთვის იყო ახალი აზრი და არ ეთანადებოდა ოფიციალურ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულ თვალსაზრისს, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ იგივე თვალსაზრისისა ბატონი გურამ გრიგოლია, რომლის ნაშრომსაც გავეცანი 2009 წელს.

ოფიციალური ისტორიოგრაფიის თვალსაზრისით პეტრასაკენ ლაშქრობის მარშრუტი შემდეგი იყო – აღმოსავლეთი საქართველო, ლიხის ქედი, დასავლეთი საქართველო, პეტრა. გ. გრიგოლიას აზრით კი სპარსთა ჯარი ჭოროხის ხეობის გავლით შევიდა პეტრაში. ის წერს – „რათა უფრო იოლი გახდეს ამ გზის მიმართულების გარკვევა, პროკოფი კესარიელი დეტალურად აღწერს გზაზე დამხვედრ მდინარეებს, მოგვითხრობს მათ ფიზიკურ თვისებებზე, მიმართულებაზე, საიდან იღებენ ისინი სათავეს, სად არის მათი შესართავი, რომელ ქვეყნებსა თუ ტომების დასახლებათა მახლობლად მიედინებიან და სხვა. ყოველივე ეს ფასდაუდებელ ინფორმაციას იძლევა ლაზიკის სამეფოსა და ქალაქ პეტრას ლოკალიზაციისათვის“ (გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, 1994, გვ. 29). შემდეგ მკვლევარი განაგრძობს – „ხოფა უმოკლესი გზით უკავშირდება ჭოროხის ხეობას ბორჩხასთან. ჭოროხის ზემო წელისაკენ მიმავალი გზა ართვინთან იყოფა ორად, ერთი ჭოროხის გაყოფებით მიემართება ყარსი, არდაგანი და სომხეთისაკენ, ხოლო მეორე იმერხევით, შავშეთის ყვირილას ხეობით და არსიანის უღელტეხილით გადადის ფოცხოვის ხეობაში, საიდანაც ახალციხე-ახალქალაქი, წალკა-მანგლისის გზით ჩადის თბილისში. საფიქრებელია, რომ სწორედ ამ გზით წაიყვანეს ლაზებმა მეფე ხოსრო ანუ შირვანი პეტრას წინააღმდეგ, კერძოდ, როგორც პროკოფის ცნობიდან ვგებულობთ, სპარსელებმა გადალახეს ბოასი (ჩვენი გაგებით ჭოროხის ზემო წელი – წერს გ. გრიგოლია) და „ისე მივიდნენ პეტრაში რომ ფასისი მარჯვნივ ჰქონდათ“ (იქვე, გვ. 64). გ. გრიგოლია თვლის, რომ ის მდინარე ფასისი, რომელიც სპარსელებმა ამ დროს გადალახეს არის მდ. ჭოროხი, ხოლო პეტრა კი ერქვა ხოფას (ძველ ხუფათს). გ. გრიგოლიას აზრით, ხოფადან ჭოროხისაკენ და აქედან იბერიისაკენ, არმენიისა და პერსარმენიისაკენ მიმავალი გზა ძველთაგანვე არსებობდა (იქვე, გვ. 65). ამ გზაზე ზამთრითაც კი მოძრაობა არ წყდებოდა – „გზა ხუფათიდან და იბერიიდან ჭოროხისაკენ იმდენად ყოფილა გაკვალული, რომ ზამთრის პერიოდშიც კი არ ფერხდებოდა მასზე ხალხთა დიდი მასების მოძრაობა“ (იქვე, გვ. 65).

გ. გრიგოლიას მოსაზრებას ისიც ადასტურებს, რომ სპარსთა ლაშქრის მოსასვენებელი მთავარი ბანაკი მდებარეობდა პერსარმენიაში – დვინში. აქედან მიემართებოდნენ ისინი პეტრასა და ლაზიკაში, იქედან კი უკან ბრუნდებოდნენ მოსასვენებლად – პროკოფი კესარიელის ცნობით. დვინიდან კი პირდაპირი გზა არსებობდა ჭოროხამდე და შესაბამისად პეტრამდე. ამასთანავე, პროკოფის ცნობით ერთ-ერთი ლაშქრობისას – „სპარსელები მათ წინამძღოლ ლაზებთან ერთად სწრაფად გაჩნდნენ პეტრაში“ (გეორგიკა II, გვ. 100-102).

თუ კი ლაშქარი გაივლიდა თბილისს, ლიხის ქედს, მთელ დასავლეთ საქართველოს და შემდეგ მოვიდოდა პეტრაში (სადღაც ბათუმთან) ცხადია ის „სწრაფად ვერ გაჩნდებოდა პეტრაში“ – დიდი გზის გამო. მაშინ ლაშქარს მთელი დასავლეთი საქართველო უნდა გაეგლო, რასაც მოსახლეობა და მოწინააღმდეგე ადვილად შეიტყობდა და „სწრაფ მარშს“ თავისი მნიშვნელობა დაეკარგებოდა. ასეთი სისწრაფე კი არტაან-ართვინის შემაერთებელ, თანაც გაკვალულ გზაზე შესაძლებელი იყო. ამიტომაც გ. გრიგოლიას მოსაზრება მისაღებია. ის წერს: „ბოას-ფასისი რომ ნამდვილად მდ. ჭოროხია და არა ყვირილა-რიონი, როგორც ეს ადრე იყო გაგებული, ამას კიდევ ერთხელ მოწმობს პროკოფი კესარიელის შრომის არაერთი ადგილი. ეს ეხება ლაზებისა და მისი მეზობელი ტომების განსახლებას, ლაზების ქალაქებისა და ციხეების დახასიათებას თუ სპარსეთის ჯარის სალაშქრო მარშრუტების აღწერილობას

პეტრასთან დაკავშირებით“ (იქვე, გვ. 42). შემდეგ გ. გრიგოლიას მოჰყავს პროკოფის ცნობები ლაზიკის განსახლებასთან დაკავშირებით: „პროკოფი კესარიელი შრომის იმ ნაწილში, სადაც საუბარია ხოსროს მიერ ქ. პეტრასა და შემდეგ რომაელთა (დაგისტოს ხელმძღვანელობით) და სპარსთა (მერმეოვს სარდლობით) ჯარების ახალი კონცენტრაციის შესახებ, იძლევა ცნობებს მდინარე ბოასის, ლაზთა დასახლებული ადგილების (მათი ქალაქებისა და ციხე-ქალაქების) შესახებ: „...ბოასი, ამიერიდან ფასისად წოდებული, განაგრძობს მდინარეებს ნაოსნობისათვის გამოსადეგი ვიდრე ევქსინად წოდებულ ზღვამდე, სადაც მისი შესართავია, და მის ორივე მხრით ლაზიკე არის. მაგრამ მარჯვნივ მთელი ის ქვეყანა დიდ მანძილზე, ვიდრე იბერიის საზღვრებამდე, დასახლებულია ადგილობრივი მცხოვრებლებით, ლაზთა სოფლები ხომ აქ ყველა მდებარეობს მდინარის აქეთა ნაპირას და ქალაქებიც მათ ძველთაგანვე აქ აუშენებიათ, მათ შორის არის არქეოპოლისი ძალიან გამაგრებული, სევასტოპოლიც არის აქ და პიტიუნტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანი – იბერიის საზღვრებისაკენ, ყველაზე შესანიშნავი ქალაქები კი მაინც არის აქ როდოპოლისი და მოხირისი. მდინარის მარცხნივ, ისეთ მანძილზე, რომელსაც ერთ დღეში გაივლის მსუბუქად დატვირთული კაცი, ლაზიკის საზღვრებია, ხოლო ეს მხარე მოსახლეობას მოკლებული ჩანს, ამ მხარის მეზობლად რომაელები ცხოვრობენ, რომელთაც პონტოელები ეწოდებათ, ლაზიკის მიწა-წყალზე, იმ ადგილას, სადაც ადამიანებს არასოდეს არ უცხოვრიათ, იუსტინიანე მეფემ ჩემს დროს ქალაქი პეტრა გააშენა“ – წერს პროკოფი კესარიელი. გ. გრიგოლია განაგრძობს – მდ. ფასისის ნაპირებზე ლაზების დისპროპორციული განსახლების ასეთივე სურათს იძლევა პროკოფის შრომის სხვა ადგილიც, სადაც საუბარია ევქსინის პონტოსპირა ხალხებსა და მათ მეზობლებზე: „...ზოგიერთები ამბობენ (გულისხმობენ ესქილეს, ჰეროდოტეს), რომ აქ ფასისი ორად ჰყოფს ხმელეთს. ჩამომდინარე წყლის მარცხნივ არის აზია, ხოლო მარჯვნივ ევროპად იწოდება. ევროპის ნაწილშია ლაზთა ყველა საბინადრო ადგილი, ხოლო მეორე ნაწილში მოხსენიების ღირსი არც რაიმე ქალაქი აქვთ ლაზებს, არც სიმაგრე და არც დაბა, გარდა იმისა, რომ რომაელებმა იქ პეტრა ააშენეს წინათ“, როგორც ვხედავთ, პროკოფის შრომის აქ მოყვანილი ორივე ადგილი შინაარსობრივად ერთგვაროვანია და ძალზე საინტერესო, მრავალფეროვან ინფორმაციას იძლევა ლაზიკის ისტორიისა და განსაკუთრებით, ისტორიული გეოგრაფიისათვის. აქ საუბარია ლაზიკის სამხრეთ საზღვარზე, ციხე-ქალაქთა გვარობაზე, მათ განლაგებაზე, მოსახლეობის განსახლებაზე და სხვ. მაგრამ, სამწუხაროდ, როგორც ფიქრობენ, სწორედ შრომის ეს ნაწილია ე.წ. „შეცდომებითა“ და ურთიერთსაწინააღმდეგო დებულებებით სავსე, რაც პროკოფისადმი და საერთოდ, ბერძენ მწერალთა ცნობებისადმი სკეპტიკურად განაწყობს მეკვლევართა დიდ ნაწილს. აკად. ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, „ეს ცნობები ბევრგან არეულია, ერთიმეორეს არ ეთანხმება, ან ჩვენს თანამედროვე საისტორიო მწერლობაში შემოწმებული არაა“. აკად. ნ. ბერძენიშვილი მისთვის დამახასიათებელი მთელი სიღრმე-სიგანით იხილავს ადრებიზანტიური ხანის ლაზიკის ისტორიის საკითხებს და საერთოდ, ნდობას უცხადებს პროკოფის ცნობებს საქართველოს რომ ეხება, მაგრამ საკამათო ადგილების შესახებ შენიშნავს, რომ, როგორც „ჩანს (პროკოფი) შტაბში წარმოდგენილ მოხსენების საფუძველზე ადგენს თავის მოთხრობას და ერთიმეორეში ურევს ცნობებს“... და იქვე მიგვითითებს, რომ მეტი სიფრთხილით მოვეკიდოთ ბერძენ მწერალთა ცნობებს. ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს დ. მუსხელიშვილის, როგორც ისტორიული გეოგრაფიის წამყვანი სპეციალისტის, შეხედულებას პროკოფი კესარიელის ცნობების რაობა-ღირებულების შესახებ, მით უფრო, რომ იგი საგანგებოდ ჩერდება მოყვანილი ცნობების საწოთრო ადგილებზე და მას შემდეგ, რაც ნდობას უცხადებს პროკოფი კესარიელს, როგორც კომპეტენტურ ისტორიკოსს, იქვე დასძენს, რომ „რიონის მარცხენა ნაპირის სრული დაუსახლებლობის შესახებ მისი აზრი შეცდომა უნდა იყოს“-

ო, რასაც ფაქტიური მასალით ადასტურებს. თუმცა იქვე დასძენს, რომ „პროკოფი კესარიელის ზემოსწინებულ ჩვენებებზე დამყარებული წარმოდგენა მარცხენა რიონისპირეთის დაუსახლებლობის შესახებ ადრეებიზანტიურ ხანაში, ფაქტიურად, შესაძლებელია ამ ჩვენებათა არასწორი ინტერპრეტაციის შედეგი იყოს“-ო, რაშიც შეუძლებელია არ დავეთანხმეთ პატივცემულ ავტორს – წერს გ. გრიგოლია და განაგრძობს: როგორც უკვე ითქვა, ჩვენი აზრით, მთავარი შეცდომა ის არის, რომ პროკოფისეული ბოას-ფასისი არასწორადაა გაიგივებული რიონ-ყვირილასთან. პროკოფის ცნობით, ფასისის მარჯვენა ნაპირზე „მთელი ის ქვეყანა დიდ მანძილზე ვიდრე იბერიის საზღვრებამდე დასახლებულია ადგილობრივი მცხოვრებლებით“, თუკი ფასისი რიონია, როგორც ეს ამჟამად არის მიღებული, სრულიად გაუგებარია, რა უნდა რიონის მარჯვნივ იბერიის საზღვრებს; როგორც ანტიკური, ისე ბიზანტიური და მომდევნო ხალხებისათვის ასეთი საზღვრების ძიება რიონის მარჯვენა ნაპირზე უაზრობაა. რა მიმართულებითაც არ უნდა წავიდეთ, რამდენიც არ უნდა ვიაროთ, რიონის მარჯვენა სანაპიროზე, ვერც ერთ წერტილში იბერიის საზღვრებს ვერ მივადგებით, მით უფრო, ვიცით, რომ პროკოფისავე არაერთგზისი ჩვენებით ასეთი სასაზღვრო ხაზი, ხსენებული დროისათვის, სკანდა-შორაპანთან გადის. ეს პირდაპირ არის მითითებული პროკოფის ცნობის იმ ნაწილში, სადაც საუბარია ფასისის მარჯვენა ნაპირას გაშენებულ ქალაქებზე და ციხეებზე: „მათ შორის არის არქეოპოლისი, ძალიან გამაგრებული, სევასტოპოლიც არის აქ და პიტიუნტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანი – იბერიის საზღვრებისაკენ, ყველაზე შესანიშნავი ქალაქები კი მაინც აქ როდოპოლისი და მოხირისია“. როგორც ცნობილია, როდოპოლისი თანამედროვე ვარციხეა რიონისა და ყვირილა-ხანისწყლის შესართავთან, მოხირის კი დაბლაგომთან ვარაუდობენ. ე.ი. ორივე ეს ქალაქი რიონის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობს, რომ არაფერი ვთქვათ სკანდასა და შორაპანზე. პროკოფის ცნობის მიხედვით კი, ისინი მდ. ფასისის მარჯვენა სანაპიროზეა მითითებული. აქაც აშკარა შეუსაბამობაა ფასის-რიონის მიმართ. ჯერ კიდევ იუსტინიანეს ნოველების ავტორმაც იცის, რომ არქეოპოლისი და როდოპოლისი, უდიდესი და ძველი სიმაგრეებია“, ხოლო შემდეგ პროკოფი კესარიელი პირდაპირ მიუთითებს და ხაზს უსვამს, რომ „ყველაზე შესანიშნავი ქალაქები კი მაინც არის აქ როდოპოლისი და მოხირისი“. ყოველივე ეს იცის პროკოფიმ, უფრო სწორად, მისმა ინფორმატორმა, მაგრამ, თუ ეს ფასისი რიონია, მაშინ შეცდომას უშვებს, როცა მათ მდინარის მარჯვენა ნაპირის ქალაქებად მიიჩნევს, რაც ნაკლებად სარწმუნოა. აქაც ისეთივე დასკვნა უნდა გაკეთდეს, როგორც ლაზიკა-იბერიის საზღვრებთან დაკავშირებით მივიღეთ: კერძოდ, ამ ეტაპზე პროკოფის ფასისი რიონი არ არის – წერს გ. გრიგოლია. ის აგრძელებს – საკითხით დაინტერესებულ მკვლევარებს განსაკუთრებით აღელვებთ პროკოფის ცნობის ის ადგილი, სადაც საუბარია მდ. ფასისის მარცხენა სანაპიროზე, რომელიც „მოსახლეობას მოკლებული ჩანს და ამ ნაწილში არც რაიმე ქალაქი აქვთ ლაზებს, არც სიმაგრე და არც დაბა მოხსენიების ღირსი“. თუ პროკოფისეული ფასისი თანამედროვე რიონია, საქმე ეხება იმერეთის დიდ ნაწილს, მთელ გურიასა და აჭარას, ე.ი. ისტორიული კოლხეთის საუკეთესო ნაწილს, სადაც, როგორც უკანასკნელი დროის არქეოლოგიური ძიების შედეგები მოწმობენ, აღმოცენდნენ ადრეანტიკური და ელინისტური ხანის ქალაქური ცენტრები: ვანი, დაბლა გომი, ფასისი, ფიჭვნარი და აფსაროსი“ (გ. გრიგოლია, „ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო პრობლემები“, 1994, გვ. 32).

გ. გრიგოლიას ამ ვრცელი ამონარიდიდან ჩანს, რომ ის ამ შემთხვევაში არ ეთანხმება გავრცელებულ თვალსაზრისს, რომ ვარციხე არის როდოპოლისი, რადგანაც, პროკოფის ცნობით, როდოპოლისი მდებარეობდა ფასისის მარჯვენა სანაპიროზე (ისევე, როგორც სკანდა და სარაპანი, ხოლო ვარციხე რიონის მარჯვენა სანაპიროზე არ მდებარეობს, მაშასადამე, როდოპოლისიც სხვაგანაა საძებნი, ალბათ ჭოროხის ხეობაში).

შორაპანზეც იგივე ითქმის. პროკოფის სარაპანა ფასის მარჯვნივ მდებარეობდა, რაც შეეხება ზესტაფონის შორაპანს, ის რიონის შენაკად ყვირილას მარჯვნივაც კი არ მდებარეობს, არამედ ძირულას მარჯვნივ.

გ. გრიგოლია დაასკვნის – „ერთი სიტყვით პროკოფის ყველა ცნობა, რაც გაუგებარი და ურთიერთსაწინააღმდეგოა რიონ-ფასისთან კავშირში, სავსებით ნათელი და ლოგიკურია ფასის-ჭოროხთან მიმართებაში“ (იქვე, გვ. 53).

ხოლო სპარსეთ-პეტრას გზასთან დაკავშირებით წერს – „პროკოფი კესარიელი პეტრას ყოველთვის მდ. ფასისთან კავშირში იხსენიებს და მისი ნიშანდობლივი ლოკალიზაცია მხოლოდ და მხოლოდ ფასისთან მიმართებაში არის შესაძლებელი...“ (იქვე, გვ. 55). მდ. ფასისი კი ჭოროხია, სპარსელთა ომები მის ხეობაში იმართებოდა. აქ გადიოდა ის მნიშვნელოვანი გზა, რომელიც პეტრას დვინთან აკავშირებდა.

სპარსეთის შაჰი კლარჯეთის გზაზე

მეფე ხოსრო რამდენჯერმე გაემართა ლაზიკაში პეტრას ციხე-სიმაგრის ასაღებად, ასევე სპარსეთიდან პეტრასაკენ რამდენჯერმე გაემგზავრა სპარსთა ჯარები სხვა მთავარსარდლების მეთაურობით. პროკოფი კესარიელი აღწერს მათ გზას, როგორც ერთი, ისე მეორე მიმართულებით, მაგალითად სპარსთა ჯარებმა პეტრასთან ცხარე შებრძოლების შემდეგ უკან დაიხიეს და დაბრუნდნენ თავიანთ დასასვენებელ ქვეყანაში (ბანაკებში), სადაც საერთოდ ისინი იზამთრებდნენ, აღიდგენდნენ ძალებს და უკანვე, პეტრასთან ბრუნდებოდნენ. ასეთი ადგილი ყოფილა პერსარმენიაში ქ. დვინი და მათ გარშემო სოფლები, რომელთაც ჩამოთვლის კიდევ პროკოფი. საერთოდ ის წერს სპარსთა გზის შესახებ, კერძოდ ისინი სპარსეთიდან ჯერ შედიოდნენ პერსარმენიაში, შემდეგ კი იბერიის რაღაც ნაკვეთის გავლის შემდეგ – ლაზიკაში.

შებრძოლებები პეტრასთან იყო პირველხარისხოვანი საქმე სპარსთა მეფისათვის, ამიტომაც ის ბრძოლისუნარიანობის შენარჩუნების მიზნით, სპარსეთიდან პეტრასაკენ ყველაზე მოკლე და ამავე დროს უხიფათო გზით წაიყვანდა თავის ჯარებს, ეს ბუნებრივია, ჯარი დასვენებული უნდა ყოფილიყო. და ამავე დროს ახლოს მომარაგების წყაროსთან, ე.ი. პერსარმენიასთან და ასევე იბერიასთან, რომელიც სპარსთა მიერ იყო დაპყრობილი. მაშასადამე, ხოსრომ თავისი ჯარები დვინიდან პეტრასკენ წაიყვანა ყველაზე მოკლე გზით. რომელია ეს გზა? თუ ძველ რუკებს დავხედავთ, შევამჩნევთ, რომ დვინი-პეტრას შემაერთებელ ყველაზე მოკლე გზებს უნდა გაეგლოთ ქართლის პროვინციები კოლა-არტაანი, კლარჯეთი, ჭოროხის ხეობა, შემდეგდროინდელი ართვინი და ჭოროხის გაყოლებით უშუალოდ მიაღებოდნენ პეტრას. ეს გზები, ამჟამად კი, ერთადერთი არიან ამ მხარეში. საქმე ისაა, რომ დვინ-კოლა-არტაანსა და კლარჯეთს შორის ზღვის დონიდან 2500-3000 მეტრზე აღმართულია ქედი არსიანი. ამჟამადაც, არსიანის ქედზე გადის ორი მთავარი გზა – რომელიც ქ. არტაანს აერთებს ქ. არტანუჯთან (კლარჯეთში) და ქ. ართვინთან (ჭოროხზე), ერთი უფრო ჩრდილოეთითაა, მეორე სამხრეთით.

უფიქრობთ, რომ ხოსრომ ისარგებლა არტაან-არტანუჯის დამაკავშირებელი გზით, რადგანაც ეს უფრო მოკლეა პირველთან შედარებით, თანაც უფრო ნაკლები დაბრკოლებებია მასზე.

ქ. არტაანი და არტაანის პროვინცია უშუალოდ ემეზობლება ერუშეთს და სამცხის პროვინციებს (ე.ი. იყო ისტორიული იბერია) და ის, მართლაც, ძვეს პერსარმენიასა (ანის-დვინის ქვეყანას) და კლარჯეთ-ლაზიკას შორის.

არტაან-არტანუჯ-ართვინის შემაერთებელი გზა, როგორც ვთქვით, გაივლიდა არსიანის ქედს, რომლის უღელტეხილი მდებარეობს ზღვის დონიდან 2687 მ. სიმაღლეზე. მის ახლოს ახლაც მდებარეობს სოფელი „კანდრიდი“. ეს სიტყვა „კანდრ“ ძალზე

გვაგონებს პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილ ცნობას, რომ იბერიასა და ლაზიკას შორის მდებარეობდა „სკანდას“ ციხე (კანდ – სკანდ). აღსანიშნავია, რომ არსიანის ამ უღელტეხილთან ახლო ძველი ციხე-სიმაგრეა, რომელსაც, ამჟამად, „ქინძის ციხე“ ეწოდება. ჩვენი აზრით ფუძე „ქინძ“ და „სკანდ“, ასევე, ეტიმოლოგიურად ახლოა ერთმანეთთან (კინდ(ძ) – სკანდ). პროკოფის აღწერიდან ვიცით, რომ სკანდას ციხის ახლომახლო არ მოდიოდა მოსავალი, იყო ძალზე მთიანი იმდენად, რომ აქ ვენახი არ ხარობდა და ღვინოც არ ჰქონდათ. ცნობილია, რომ საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსები პროკოფის მიერ აღწერილ სკანდას ციხედ მიიჩნევდნენ თერჯოლის რაიონში ამჟამადაც არსებულ „სკანდეს“. საკუთარი თვალით გვინახავს, რომ თერჯოლის სკანდე მდებარეობს სამიწათმოქმედო უბანში, რადგან მოდის ყოველგვარი სახის მოსავალი და ცხადია ხარობს ვენახიც, ხოლო არსიანის ქედზე 2600 მეტრზე მდებარე ქინძოტამალის ანუ „ქინძის ციხე“ ნამდვილად იდენტურია პროკოფის მიერ აღწერილი უმოსავლო და პირქუშ რეგიონთან. როგორც ჩანს აქვე იყო მეორე ციხეც – სარაპანა. თ. ხუციშვილის მიერ გამოცემული „ტაო-კლარჯეთის ხუროთმოძღვრული ძეგლების“ რუკის მიხედვით, აღნიშნულ არტაან-არტანუჯის შემაერთებელ გზაზე მდებარეობდა არპალი, რომელიც ჩვენი აზრით, ეტიმოლოგიურად წააგავს სარაპან-შორაპანს. საერთოდ, ქართველებით დასახლებულ ქვეყნებში ტოპონიმები ხშირად მეორდებოდა. მაგალითად, აღნიშნულ რუკაზე, თურქეთში პარხალთან ახლოსაა ქალაქი „წითელი წყარო“ (შდრ. საქართველოს „წითელწყარო“) ციხე „მუხურგული“ (სპერსა და კავკასიძეების ციხის შუა, ჭოროხზე). „მუხურგული“ ეტიმოლოგიურად ძალზე ახლოა პროკოფის მიერ მრავალგზის აღნიშნულ „მუხურისთან“. აქვეა „ორჯოხის მთა“, რომელიც გვაგონებს „ორჯონი“-ს. აქედან „ორჯონიკი“ (ორჯონელი) – ორჯონიკიძეთა საგვარეულოს ადგილი. აქვეა „ვანის ხევი“ (შდრ. ვანი), „დაზუგეთი“ (შდრ. „ზუგდიდი“) და სხვა უამრავი. იმის გამო, რომ პროკოფი კესარიელის მიერ ნახსენები „სკანდა“ და თანამედროვე თერჯოლის რაიონში მდებარე „სკანდე“ ეტიმოლოგიურად იდენტურია, არ იძლევა მათი იგივეობის საფუძველს. „სკანდა“ უამრავი შეიძლება ყოფილიყო საქართველოს ყველა კუთხეში. (შდრ. სტრაბონის „სკანდისის მთები“). ასევე უნდა ყოფილიყო მრავალი „სარაპანა“ (შორაპანი). მე ვფიქრობ თანამედროვე „სარფი“ და „სარაპანა“ ეტიმოლოგიურად ახლოა ერთმანეთთან, აღსანიშნავია, რომ თანამედროვე ოზურგეთსაც XV ს-ში (და უფრო ადრე) შორაპანი ერქვა. ამიტომაც, იმის გამო, რომ ზესტაფონთან გვაქვს პუნქტი „შორაპანი“ არ არის საფუძველი მისი „სარაპანად“ გამოცხადებისა. ასეთი სარაპანა – როგორც ვთქვით – მრავალი უნდა ყოფილიყო.

მაშასადამე ჩვენი აზრით, სპარსული ჯარი პეტრაში ჩავიდა არა თბილისის, ლიხის ქედისა და მთელი დასავლეთ საქართველოს გაველით (ამ გზით ჯარი ძალზე დაიქანცებოდა და ბრძოლისუნარიანობას დაკარგავდა), არამედ სპარსეთ-პეტრას დამაკავშირებელი უმოკლესი გზით, რომელიც როგორც პროკოფი ხშირად აღნიშნავს: გაივლიდა პერსარმენიას (დვინის ქვეყანას), შემდეგ იბერიას (ჩვენი აზრით ეს იყო კოლა-არტაანი) და მდ. ჭოროხის გაყოლებით სწრაფად შევიდნენ პეტრას რეგიონში.

თვალხილული ფაქტია, რომ შეუძლებელია პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილი ლაზიკა იყოს დასავლეთ საქართველო მთლიანად, რადგანაც პროკოფი მუდამ ხაზგასმით მიუთითებს, რომ „ლაზიკა“ არის კლდოვანი რეგიონი, სადაც არის მაღალი მთები, მოედინება ჩქარი მდინარეები. მაგალითად, იმდენად ჩქარი ფასისი, რომ ზღვის წყალსაც კი არ ერევა შესართავში. იმდენად კლდოვანია ლაზიკა, რომ ზღვა მის კლდეებს ეხეთქება და ეს კლდეები უშუალოდ ზღვას გადაჰყურებს. მრავალჯერ აღწერს ამას პროკოფი და იმეორებს ყველა თხზულებაში. მაგალითად, ის წერს, რომ სკანდასა და სარაპანის ციხეებთან არ მოდის მოსავალი, არის მაღალი მთები, არ ხარობს ვენახი. თერჯოლის სკანდა ზღვის დონიდან სულ რაღაც 100-200 მეტრზე მდებარეობს და როგორც ითქვა ამ რეგიონში უხვი და ყოველი სახის მოსავალი მოდის. სარაპანაც

მსგავსადვე უმოსავლო კლდეებში მდებარეობს, ზესტაფონის შორაპანი კი ზღვის დონიდან 170 მეტრზეა და უხემოსავლიანია. საერთოდ, როგორ შეიძლება ითქვას დასავლეთ საქართველოზე, რომ ის საშინელი ცამდე აწვილილი კლდეების ქვეყანაა მაშინ, როცა დასავლეთ საქართველოს ვრცლად გაშლილი ვაკე ზღვის დონიდან სულ რამდენიმე მეტრია და ვრცლად გაშლილი უზარმაზარი დაბლობია! ეს არაა პროკოფის „ლაზიკა“! მაგრამ, საკმარისია ფასისად მივიჩნიოთ მდ. ჭოროხი, უმაღლე მივხვდებით თუ რომელ ქვეყანას უწოდებს პროკოფი ლაზიკას. ცხადია, ესაა ტრაპიზონის სანახები და ამის შემდეგ ქვეყანა, რომელსაც ქართული წყაროები უწოდებენ „ზღვისპირი ბოლო კლარჯეთისა“ და საერთოდ კლარჯეთი თანამედროვე აჭარა-გურიასთან ერთად. კლარჯეთ-ლაზიკის მთებია არსიანის, თითქმის, 3000 მეტრი სიმაღლის ქედი, კარჩხალის 3000 მეტრზე უფრო მაღალი მასიური მთები, პონტოს ასევე 3000 მეტრზე მაღალი ქედი, მისი შტო ორჯოხი, ასეთივე სიმაღლის მთების მასივი, საერთოდ ესაა ჭოროხის ხეობა, თავისი კლდეებით და მაღალი მთებით, ესაა უვრცელესი რეგიონი, რომლის ფართობი მეტია მდ. რიონის აუზზე. აი, აქ კი უნდა ვეძიოთ ჩვენი სკანდა, სარაპანისი, არქეოპოლისი, მუხურისი, როდოპოლისი, ფასისი და სხვა ქალაქები. აქ არქეოლოგებს დიდი აღმოჩენები ელით.

პროკოფის „ლაზიკა“ იყო ძირითადად „კლარჯეთის ქვეყანა“. შესაძლოა, ლაზთა მეფეების შემდეგდროინდელი მემკვიდრეები იყვნენ „კლარჯთა ხელმწიფეები“ ლეგიტიმური თვალსაზრისით, აქედან იყო VI ს-ში გუარამ კურაპალატი, შემდეგ ქართლის ხელმწიფე ბაგრატიონები თავიანთ წარმომავლასაც აღნიშნულ (ლაზიკის) რეგიონს, კერძოდ, სპერს უკავშირებენ, თავიანთ საგვარეულოში გამოყოფდნენ „კლარჯ“, „არტანუჯელ“ და სხვა მეფე-ხელმწიფეებს. შესაძლოა „კლარჯი ხელმწიფეების“ შტო თავის ლეგიტიმურ უფლებამოსილებას უკავშირებდა ლაზთა მეფეებს (მაგ. VI ს-ში ასეთები იყვნენ წათე, გუბაზი, და სხვები). თუმცა მათ ძირითადი ლეგიტიმურობის საყრდენად მიიჩნდათ ფარნავაზიან-ხოსროანთა მემკვიდრეობა (ვახტანგ გორგასალის ქალიშვილი შეირთო გუარამ ბაგრატიონმა). შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ წათე, გუბაზი და სხვა ლაზი მეფეები გვართ ბაგრატიონები ანდა მათი მონათესავენი იყვნენ.

კლარჯეთის გზა სკანდადან სარაპანამდე

ქინძის ციხე, როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, მდებარეობს არსიანის ქედზე, არტან-არტანუჯის შემაერთებული გზის მარჯვენა მხარეს (გზიდან 3-4 კმ-ითაა დაშორებული), სოფელ ქინძოტამალთან ახლოს (ქინძოტამალს თურქულად „ბაგდენენ“ ჰქვია). იქვე (ქინძოტამალიდან სამხრეთით 4-5 კმ-ში) მდებარეობს მსგავსი სახელის მქონე სოფელი – კანდრიდი (თურქულადაც ეს სახელი – „კანდრიტი“ ჰქვია, იქვეა ეკლესიის ნანგრევი). ჩვენი თვალსაზრისით, როგორც აღინიშნა, ერთი და იგივე ეტიმოლოგიის სამი პუნქტის ერთმანეთთან, თითქმის, მიჯრით არსებობა (ქინძის ციხე, ქინძოტამალი, კანდრიდი) მიუთითებს, რომ არსიანის ქედის ამ მონაკვეთზე „კანდ“, „ქინდ“ (ქინდ) ფუძის მქონე, რაღაც მნიშვნელოვანი პუნქტი არსებობდა. ესაა, ჩვენი აზრით „სკანდა“ – სახელგანთქმული ლაზური ციხე იბერიის საზღვართან. მისი ნაშთია სახელები – კანდრიტი, ქინძოტამალი და ქინძი (იხ. დიმიტრი დუნდუას 2007 წ. რუკა „შავშეთი“ და თ. ხუციშვილის 2004 წ. რუკა ტაო-კლარჯეთი).

როგორც ვიცით, სკანდას ციხესთან ახლოს მდებარეობდა მეორე ლაზური ციხე, ასევე იბერიის საზღვართან – სარაპანა. ჩვენი აზრით, ამ სახელის თანამედროვე სახეცვლილებაა „არფალი“, რომელიც მდებარეობს შავშეთში ახლოს არტანთან, ანუ ძველ ისტორიულ იბერიის მხარესთან ახლოს. არფალის მეორე სახელია ზენდაბა, ქალაქ შავშეთიდან რამდენიმე კილომეტრითაა დაშორებული. ამჟამინდელი ქინძის ციხე და არფალი ერთმანეთს უკავშირდებიან ადგილობრივი მნიშვნელობის გზით, როგორც

აღინიშნა. არფალიდან გზა ჯერ მიდის სოფელ ხანთუშეთში (ესაა თურქული ჰანლი), ხანთუშეთიდან კი ორი ასევე ადგილობრივი მნიშვნელობის გზა მიემართება არსიანის ქედისაკენ. ერთ-ერთი, სამხრეთით არსებული, გაივლის მდინარეთა (ნაკადულთა) სათავეებს და ადის არსიანის ქედზე ქინძის ციხესთან ახლოს. ჩვენი აზრით, შესაძლოა ამ გზით, ანუ სკანდა (ქინძის ციხე) სარაპანა (არფალის) გზით გაიარა პეტრაში მიმავალმა სპარსეთის შაჰმა ხოსრომ. მართლაც, ეს გზა შედის შავშეთში, საიდანაც ართვინ-ბორჩხას გზით, ანუ ჭოროხის ხეობის გზით შედიოდნენ პეტრაში, თუმცა, შესაძლოა ხოსრო არტანუჯის გზითაც შევიდა პეტრაში.

როგორც ითქვა, ჩვენი გამოკვლევით სკანდა არის თანამედროვე არსიანის ქედზე (ისტორიული არტაანის პროვინციაში) კლარჯეთისკენ (არტანუჯისკენ) მიმავალ გზაზე სოფელ „კანდრიდთან“ მდებარე ერთ-ერთი ძველი ციხესიმაგრე. სოფ. „კანდრიდის“ სახელწოდება აღნიშნულია „ტაო-კლარჯეთის ხუროთმოძღვრული ძეგლების“ რუკაზე, რომელიც 2004 წელს დაიბეჭდა თ. ხუციშვილის, კ. შენგელიას, შ. მაჭავარიანისა და ვ. სილოგავას მიერ. სოფ. კანდრიდთან არსიანის ქედზევე არის სოფ. ქინძოტამალი და ციხე-სიმაგრე „ქინძის ციხე“. ეტიმოლოგიურად „კანდრიდი“, „ქინძოტამალი და „ქინძის ციხე“ ძალზე ახლოა „სკანდასთან“ (კანდრიდ – სკანდა). სოფ. ქინძოტამალსა და ქინძის ციხეს შორის გადის გზა, რომელიც აერთებს არტაანს არტანუჯთან. ეს გზა ლონგოთხევის ახლოს არტანუჯისწყლის ხეობაში გადის.

არსებობს მეორე გზაც, რომელიც სხვა ხეობაში გადის და ასევე აერთებს არტაანს ართვინთან. ეს გზა გაივლის შავშეთს, აქ ქალაქ შავშეთის ახლოს არის სოფელი „არფალი“, შეუძლებელია არ აღინიშნოს, რომ არფალი ეტიმოლოგიურად ძალზე ახლოა „სარაპანასთან“ (სარაპან-არფალ). ჩვენ ვიცით, რომ გზა, რომელიც აერთებდა იბერიას ლაზიკასთან, გადიოდა ციხე-სიმაგრეებზე სკანდასა და სარაპანზე (სოფელ არფალთან მდებარეობს ძველი ციხე-სიმაგრე „ქვათეთრისი“).

სოფელი კანდრიდი და სოფელი არფალი ერთმანეთს უერთდებოდნენ ძველადაც. ამას მიანიშნებს ის, რომ 1998 წ. დაბეჭდილი საქართველოს „ზოგადგეოგრაფიული რუკის“ მიხედვით (რედაქტორი მ. რაზმაძე) ეს სოფლები ერთმანეთს ამჟამადაც უერთდება ე.წ. „საველე გზით“ ანუ ძალზე უბრალო, უხარისხო გზით, კერძოდ, არტანუჯ-არტაანის შემაერთებელ გზაზე, იქ, სადაც არის 2657 მ. სიმაღლის უღელტეხილი. ერთ-ერთი გვერდითი გზა მიემართება ჩრდილოეთისკენ, რომელსაც დაახლოებით 6-7 კმ-ში დასავლეთიდან უერთდება აღნიშნული საველე გზა, რომელიც 25-28 კმ-ის შემდეგ შედის არფალში. ჩანს, ამ გზით შედიოდნენ იბერიიდან ლაზიკაში სპარსელები.

სკანდა-კანდრიდი კლარჯეთის გზაზე

(მთა „კანდრიდი“, სოფელი „ქინძოტამალი“, ნამონასტრალი „კანდრიდი“, ციხე „ქინძი“ – ერთად თავმოყრილნი – ისტორიულ „სკანდას“ რეგიონში).

თანამედროვე არტანუჯი არტაანს უერთდება სააგტომობილო გზით, რომლის შუა მონაკვეთს, არსიანის ქედის გადაკვეთის ადგილს, წარმოადგენს უღელტეხილი იალნიხჩამ ზღვის დონიდან 2657 მეტრ სიმაღლეზე. თვითონ გზა არტანუჯიდან უღელტეხილამდე ფაქტიურად გადის უზარმაზარი ქედის ძირში, რომლის მწვერვალის სიმაღლე არის 3068 მეტრი ზღვის დონიდან. ამავე უღელტეხილს არტანუჯიდან უერთდება ასევე ყამირი სასოფლო გზა, რომელზეც ამჟამადაც მდებარეობს სოფელი „ლონგოთხევი“. აღნიშნულ უღელტეხილს სხვადასხვა რუკებზე ეწოდება „კანდრიდი“, „ქინძოტამალი“, იქვე ახლოსაა მწვერვალი „კანდილის“ სახელწოდებით.

კანდრიდი, ქინძი (კანდ) იძლევა საფუძველს ვიფიქროთ, რომ ბერძენი მწერლების მიერ ნახსენები ციხე-სიმაგრე „სკანდა“, რომელიც ისე მაღლა და მიუდგომელ ადგილას მდებარეობდა უნაყოფო რეგიონში, რომ მასზე მხოლოდ ზურგით აჰქონდათ სურსათი, არის არა იმერეთის „სკანდე“, არამედ არსიანის ქედის აღნიშნული უღელტეხილის

გზაზე მდებარე „კანდრიდი“. არტანუჯ-არდაგანის საავტომობილო გზაზე მდებარე არსიანის ქედის უღელტეხილ „იალნიზჩამ“-ის მახლობლად, როგორც აღინიშნა, არსიანისავე ქედზე მდებარეობს ერთ-ერთი 2412 მ. სიმაღლის მთა (მწვერვალი) სახელწოდებით „კანდილი“ (გზიდან 20-30 კმ. დაშორებით), ხოლო თვით გზაზე მდებარეობს სოფელი „კარადჯასუ“. ეტიმოლოგიურად იმითაა საინტერესო ეს სახელები, რომ ისინი ახლოა პროკოფის მიერ ნახსენებ „სკანდასთან“ – „სკანდა“, „კანდილი“ (ფუძეა სკანდ-კანდ), ამავე ფუძეთა წრეს უახლოვდება „კარად“ (კარადჯასუ), ამიტომ საფიქრებელია, რომ „სკანდას“ ცნობილი ციხე-სიმაგრე სწორედ თანამედროვე არტანუჯ-არდაგანის გზაზე მდებარეობდა. მით უმეტეს, რომ ეს გზა კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით, X ს-შიც საერთაშორისო მნიშვნელობისა იყო და ის შავ ზღვასთან აკავშირებდა არა მხოლოდ იბერიას, არამედ არმენიასაც. არტანუჯში, კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით, ამ გზით სირიის საქონელიც კი შედიოდა. არტანუჯიდან ჭოროხის გზით ამ საქონელს ადვილად ჩაიტანდნენ შავი ზღვით ბიზანტიაში. ამ აზრს ამტკიცებს ისიც, რომ ამ უღელტეხილის სიახლოვეს ასევე მდებარეობს ციხე „ქინძი“ და სოფელი „ქინძოტამალი“, აქვეა ნამონასტრალი „კანდრიდი“; ე.ი. გვაქვს მთა „კანდილი“, სოფელი „ქინძოტამალი“, ციხე „ქინძი“ ყველა სიტყვა – „კანდ-ქინდ“ ფუძით, ეტიმოლოგიურად ახლო სიტყვა „სკანდას“ ფუძესთან.

პირველი საეპისკოპოსოები კლარჯეთ-მცხეთის გზის პირზე

ბიზანტია-იბერიის დამაკავშირებელ გონიო-ართვინ-არტანუჯ-მცხეთის საერთაშორისო გზის პირას შედარებით განვითარებული იყო ადგილობრივი ეკონომიკა, წარმოქმნილა ქალაქური ტიპის დასახლებები. ამით უნდა იყოს გამოწვეული ის, რომ IV-IX საუკუნეთა ქართული საეპისკოპოსოების ერთი ნაწილი ამ გზის პირას იყო განლაგებული. საეკლესიო წესების თანახმად ეპისკოპოსი ქალაქში იჯდა, მას კათედრა ქალაქში უნდა ჰქონოდა. ჩანს, აღნიშნული გზისპირის ქალაქური ტიპის დასახლება იძლეოდა საშუალებას საეპისკოპოსო კათედრების დაარსებისა, კერძოდ, ამ გზის პირზეა შემდეგი საეპისკოპოსოები:

1. ახიზისა;
2. ანჩისა;
3. ერუშეთისა;
4. წყაროსთავისა;
5. კუმურდოსი;
6. წუნდის;
7. მანგლისისა;
8. წალკისა;

საერთოდ, საფიქრებელია, რომ ძველქართული საეპისკოპოსოები განლაგებულნი იყვნენ არა მარტო ადმინისტრაციულ (საერისთავო) ცენტრებში, არამედ მნიშვნელოვანი გზების პირასაც. აღსანიშნავია, რომ არც ერთი საეპისკოპოსო არ იყო ქუთაისიდან ურბნისამდე. აქ საერთაშორისო გზის არსებობა კი ამ ვაკუუმს შეავსებდა.

ლაზიკა-იბერია-პერსარმენიის მაკავშირებელი მოკლე გზა

(ე. ვეიდენბაუმისა და გ. ყაზბეგის აღწერა საერთაშორისო გზისა)

VI საუკუნეში ბიზანტიისა და სპარსეთის იმპერიები ერთმანეთს დაუნდობლად ებრძოდნენ კავკასიაში კუთხისათვის, რომელსაც ლაზიკა ეწოდებოდა. პროკოფი კესარიელისა და სხვათა აღწერით ის იყო ზღვისპირას მდებარე კლდოვანი ქვეყანა, ძირითადად ნაკლებ მოსავლიანი, მაგრამ ლაზიკა ყურადღებას იქცევდა თავისი

სამხედრო-სტატეგიული მდებარეობით, მასზე გადიოდა სპარსეთ-ევროპის დამაკავშირებელი გზა. მისი ხელში ჩაგდება კი ორივე მხარე იყო დაინტერესებული.

თითქმის 1500 წლის შემდგომ რუსეთის იმპერიაც დაინტერესდა ამ გზით მე-19 საუკუნის 70-იან წლებში. იმუამად ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში შემავალ ლაზიკა-აჭარა-შავშეთში რუსეთის იმპერიამ სამხედრო დაზვერვის მიზნით შეაგზავნა ოფიცერი გიორგი ყაზბეგი, რომელმაც აღწერა კიდეც ე.წ. „თურქეთის საქართველო“ და წიგნის სახით გამოსცა 1875 წელს. გ. ყაზბეგმა თავისი ძირითადი ყურადღება მიაპყრო ძველთაგანვე არსებულ ბათუმ-ართვინ-არდაგანის გზას, რომელსაც იმუამად ოსმალეთის იმპერია აწესრიგებდა. აღნიშნული გზა ბათუმიდან ართვინამდე მიუყვებოდა მდინარე ჭოროხს, ართვინიდან არდაგანს უერთდებოდა არსიანის ქედზე გადაშვებული უღელტეხილით. არდაგანიდან ანუ არტაანიდან ეს გზა უერთდებოდა ყარსს, არზრუმსა და ახალციხეს. როგორც გიორგი ყაზბეგი, ასევე მის შემდგომ ლაზიკაში რუსეთიდან გაგზავნილი მეცნიერი ე. ვეიდენბაუმი თავიანთ მთავრობას არწმუნებდნენ, რომ აღნიშნულ ბათუმ-არდაგანის გზას გააჩნდა უდიდესი საერთაშორისო მნიშვნელობა, რადგანაც ის სპარსეთს ევროპასთან აერთებდა უმოკლესი გზით.

გ. ყაზბეგი პირდაპირ წერდა, რომ გაფართოების შემდგომ შესაძლოა „ეს გზა სპარსეთსა და ევროპას შორის სატრანზიტო მაგისტრალადაც გადაიქცეს“ (გ. ყაზბეგი, 3 თვე თურქეთის საქართველოში, 1995 წ. გვ. 108). ის ამ გზასთან დაკავშირებით წერს, რომ ბათუმ-არტაან-ყარსის გზატკეცილის სამუშაოების შესასრულებლად ჯერ კიდევ ოსმალეთის იმპერიამ შექმნა კომისია, რომელმაც პრაქტიკულად უცვლელად დატოვა საუკუნეების წინათ არსებული მარშრუტი. ეს იყო „ერთადერთი ხაზი მდინარე ჭოროხზე არტანუჯისაკენ, შემდეგ ყარსისაკენ ან არტაანის გავლით, არტანუჯ-ჩაის გაყოფებით, ან კიდევ თავსკერისა და გიოლის გავლით... სამუშაო დაიწყო ერთდროულად ბათუმსა და არტანუჯში... ვხედავდით ახალმა გზამ როგორ გამოაცოცხლა ეს მხარე. ცხენები უწყვეტად მიემართებოდნენ ართვინისაკენ, მათ ყარსის პური გადაჰქონდათ. პური აქ ცხენებით გადმოაქვთ ართვინის ნავმისადგომთან, აქედან კი ჭოროხით ბათუმში ჩააქვთ (იქვე, გვ. 104-106).

როგორც გ. ყაზბეგი, ისე ე. ვეიდენბაუმი თავიანთ ნაშრომებში გამოხატავენ იმ ინტერესს, რომელიც რუსეთის იმპერიას გააჩნდა აჭარა-ლაზისტანში. კერძოდ, ყაზბეგი პირდაპირ წერდა: „ამ ინტერესს აძლიერებს ჭოროხის აუზის ისტორიული მნიშვნელობა წარსულში და რაც მთავარია ის როლი, რომელიც მას შეუძლია შეასრულოს მომავალში“ (გ. ყაზბეგი. 3 თვე თურქეთის საქართველოში, გვ. 29).

თუ რა ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა ჭოროხის აუზს წარსულში, ამის შესახებ, გ. ყაზბეგის აზრით, ევროპელებმა იცოდნენ სტრაბონისა და არიანეს მონათხრობის მიხედვით, ხოლო სამომავლოდ გზის შესაძლებლობათა შესახებ თვითვე წერდა (იქვე, გვ. 29). ესაა, ცხადია, ჭოროხზე გამავალი საერთაშორისო მნიშვნელობის გზა, რომლის ხელში ჩაგდებაც რუსეთის იმპერია გააკონტროლებდა ერზრუმის, ყარსისა და მიმდებარე რეგიონების ეკონომიკას.

მართალია, ყაზბეგის დროს ეს რეგიონი ოსმალეთის ხელში იყო და აღნიშნულ გზასაც ოსმალეთი ალაღვენდა, მაგრამ გ. ყაზბეგი ძალზე იყო დაინტერესებული ამ გზის მდგომარეობით და თავის ნაშრომში აღწერს კიდეც ამ გზის სხვადასხვა მონაკვეთებს. მაგ. ერთ ადგილას წერს: „საჭიროა ბათუმიდან არტანუჯამდე აშენდეს სამასი ქვის ხიდი და გვირაბი“ (იქვე, გვ. 108). როგორც ყაზბეგი, ასევე ვეიდენბაუმი გაოცებით აღწერენ ჭოროხსა და მის შენაკადებზე გადებულ უამრავ ძველ ხიდსა და მათ ნანგრევებს. ძველი ქვის თაღოვანი ხიდების და მათი ნაშთების რაოდენობა მართლაც შთამბეჭდავი იყო. ვეიდენბაუმი აღნიშნავდა კიდეც, რომ ხიდების ეს რაოდენობა, ასევე კლდეებზე გაყვანილი ძველი გზატკეცილების ნაშთები მიუთითებენ ჭოროხის აუზში გამავალი გზის საერთაშორისო მნიშვნელობის შესახებ და წერს კიდეცაც, რომ არა მხოლოდ

ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზე გადიოდა დიდი მნიშვნელობის გზა, არამედ მარცხენაზეც და წერს: „მურღულის წყლისა და ხატილა-სუს ხიდების ნარჩენებით თუ ვიმსჯელებთ, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ძველად ჭოროხის მარცხენა ნაპირზე არსებობდა გზა და მასზე საკმაოდ გაცხოველებული ვაჭრობა უნდა ყოფილიყო, თუკი საჭირო გამხდარა ორი ხიდის აშენება მარცხენა ნაპირზე, ართვინისა და მურღულის-წყალს შორის. ერთ ადგილას, შეიმჩნეოდა კედლის ნარჩენები, რომლებსაც ეყრდნობდა გზა კედლის ციცაბო ფერდობზე. ხიდებისა და კედლის აშენების თარიღი, სამწუხაროდ, უცნობია, მაგრამ თუ იმის მიხედვით ვიმსჯელებთ, რომ ყველა ხიდი კონსტრუქციით ართვინის ხიდის მსგავსია (ეს უკანასკნელი აშენებულია დიდი ხნის წინათ), უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს საგზაო ნაგებობები ძალიან ძველია და იმ დროს უნდა მიეკუთვნებოდეს, როდესაც ჭოროხის აუზში წესრიგი და სიმშვიდე იყო, აქედან გამომდინარე – თურქეთის ბატონობამდე“ (ეგვიპეის ვეიდენბაუმი, ბათუმიდან ართვინამდე 2005, გვ. 76).

ხიდების კოლოსალური რაოდენობა მდინარე ჭოროხსა და მის შენაკადებზე ცხადია მოგვაგონებს სტრაბონის ცნობას, რომ მდინარე ფასისზე იბერიისაკენ მიმავალ გზაზე 120 ხიდი იყო გადებული. ჩვენ შეგვიძლია თამამად ვთქვათ, რომ ამ ქვის თაღოვანი ხიდების ნაშთების დიდი ნაწილი ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო მე-19 საუკუნეში ყაზბეგისა და ვეიდენბაუმის დროს და მათი გარკვეული რაოდენობა დღემდე არსებობს. მართლაც, ეს გზა აღიოდა ალბათ ძველი პეტრადან ანუ ისტორიული ბათუმის რეგიონიდან ჭოროხის გავლით არტაანში. არტაანი, შემდეგდროინდელი არდაგანი, მუდამყამ არამხოლოდ ქართული, არამედ სომხური წყაროების მიხედვითაც კი იბერიაში შედიოდა, ანუ იბერიის ერთ-ერთ ძირითად ნაწილს წარმოადგენდა. თუკი ჭოროხის ხეობა მიიჩნეოდა ლაზიკად, მაშინ ცხადია ლაზიკიდან იბერიაში (არტაანში) შემაგალი ისტორიული გზა სწორედ ისაა, რომელსაც ყაზბეგი და ვეიდენბაუმი აღწერდნენ და, რომელსაც ოსმალების მთავრობა დიდი დანახარჯებით აფართოებდა, რათა ხელი შეეწყო ევროპა-სპარსეთის დამაკავშირებელი აღნიშნული გზის მიმდებარე რეგიონების ეკონომიკის გამოცოცხლებისათვის. მართლაც, ყაზბეგის აღწერით ამ გზით უკვე სარგებლობდნენ „რუსი, ინგლისელი და ფრანგი სოვდაგრები“ (გ. ყაზბეგი. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 108).

გ. ყაზბეგი წერს: „ართვინის ვაჭრობის გამოცოცხლების ერთადერთი საშუალება ჭოროხის სამდინარო გზაა. მიმდინარე წელს ამ გზამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა. მეორე წელია, რაც ინგლისელი ვაჭრების კომპანიამ დაიწყო ყარსისა და შავშეთის პურის შესყიდვა და ბათუმში ტვირთის ჭოროხის გზით გაგზავნა. ართვინამდე პურის დიდი ნაწილი ქურთებს გადმოაქვთ ჯორებითა და ცხენებით და შემდეგ კი ნაგებობთ მიაცურებენ. მიმდინარე 1874 წელს ერთი კამპანიის აგენტმა ართვინიდან 44 ათასი ფუთი ხორბალი გაგზავნა. ყარსიდან ბათუმამდე ერთი ფუთი ხორბლის ჩატანა მის ფასთან ერთად ერთი მანეთი ჯდება“ (იქვე, გვ. 115).

ვეიდენბაუმიც აღნიშნავს ბათუმ-არდაგანის გზით უცხოელების მიერ გაჩაღებული ვაჭრობის შესახებ. ამ გზასთან დაკავშირებით ის წერს: „ბათუმი მთებზე გადაშენებული საპალნე გზით დაკავშირებულია ქალაქ არდაგანთან. გზის სიგრძე 191 ვერსს შეადგენს. იგი თავდაპირველად ჭოროხის მარჯვენა ნაპირს მიუყვება მდინარე იმერხევის შესართავამდე, შემდეგ მდინარე არტანუჯ-ჩაის ხეობით აღის იალნოხჩამის უღელტეხილზე (8442 ფუტი ზღვის დონიდან) – ესაა ქედი, რომელიც ერთმანეთისაგან ჰყოფს მტკვრისა და ჭოროხის აუზებს. იალანუსჩამის უღელტეხილიდან გზა არდაგანისაკენ მიემართება.

ამ გზაზე ყურადღების ღირსია შემდეგი დასახელებული პუნქტები:

ართვინი, თურქთა ბატონობის პერიოდში მას ლიგანეს უწოდებდნენ. ესაა მდინარე ჭოროხის მარცხენა ნაპირზე გაშენებული პატარა ქალაქი, ბათუმიდან 80 ვერსში. აქ

არის ართვინის ოკრუგის უფროსის რეზიდენცია... ბათუმსა და ართვინს შორის კავშირი უპირატესად მდინარე ჭოროხზე მოცურავე კაიუკების (ბრტყელძირა ნაგების) მეშვეობით მყარდება. არტანუჯი მდებარეობს არტანუჯ-ჩაის (ჭოროხის შენაკადი) მარცხენა ნაპირზე. ამჟამად უმნიშვნელო სოფელია... არდაჰანი საპალნე გზებით დაკავშირებულია ბათუმსა და ყარსთან. არდაჰანის სამხრეთ-დასავლეთით 99 ვერსში, მდებარეობს ოლთისი. ამ დასახლებულ პუნქტებს ერთმანეთთან საფოსტო გზა აკავშირებს, რომელიც გაივლის ზღვის დონიდან 7728 ფუტ სიმაღლეზე მდებარე პანჟურეთის უღელტეხილს (ეს უკანასკნელი ერთმანეთისაგან ყოფს ჭოროხისა და მტკვრის აუზებს) და კანლი-სუს ხეობით ეშვება ოლთუ-ჩაის ველზე. არდაჰან-ოლთისის გზაზე არაერთი ძველი ციხესიმაგრისა და ეკლესიის ნაშთია შემორჩენილი“ (ე. ვეიდენბაუმი. ბათუმიდან ართვინამდე 2005. გვ. 79-86).

ბათუმ-არდაგანის გზა სტრაბონისა და პროკოფის მიერ აღწერილი ფასის-იბერიის შემაერთებელი გზა რომ უნდა ყოფილიყო იქიდანაც ჩანს, რომ ამ გზის მონაკვეთებზე დასტურდება იმ ძველი სახელების არსებობა, რომლებთაც აღწერდნენ ეს ავტორები, მაგ. „მათ შორის შეუძლებელია ყურადღება არ მივაქციოთ, რომ ჭოროხის ერთ-ერთი მაღალი შენაკადის სახელი იყო ყვირილა“. გ. ყაზბეგი წერს: „მდინარე ყვირილამ სახელწოდება მიიღო ქართული სიტყვისაგან ყვირილი და შეესიტყვება მდინარის ხასიათს, ზემო წელში კი ხმაურით მიექანება ქვიან ფსკერზე, თანაც რეცხავს თიხოვანი ქანების ფენებს“ (გ. ყაზბეგი, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 75).

ჩვენს მეცნიერთა აზრით, მდინარის ბერძნული სახელწოდება ბოასი ყვირილას თარგმანი უნდა ყოფილიყო. ეს ყვირილა შავშეთში იმერხევის შენაკადია. შესაძლოა, ერთ დროს, იმერხევსაც ყვირილა ერქვა. ეს მდინარე, თავის მხრივ, იმერხევის წყალი ბერთაწყლის შენაკადია, რომელიც ჭოროხს უერთდება ართვინთან, ართვინის მაღლა, ლიგანის პროვინციასთან. შესაძლოა ბერთაწყალი იგივე ლიგანის ხევია, მოხსენებული ქართულ წყაროებში. ჩვენთვის ეს იმითაა საინტერესო, რომ ლიგანი და გლაკი ეტიმოლოგიურად ერთმანეთის მსგავსია. ფასისზე მდებარეობდა სანაოსნო ქალაქი სარაპანა 37500 ნაბიჯზე ზღვიდან, ჩვენი აზრით, ეს იყო ქალაქი ართვინი. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ვეიდენბაუმის ცნობით, არდაჰან-ბათუმის შემაერთებელ გზაზე უღელტეხილთან გზა კანლისუს ხეობით ეშვება ველზე. თანამედროვე რუკების მიხედვით, არტანუჯ-არტანის შემაერთებელ გზაზე, არსიანის უღელტეხილთან ამჟამადაც არსებობენ პუნქტები, კანდრიდი, ასევე სოფელი ქინძოტამალი და იქვე ქინძის ციხე. შეუძლებელია კანდრიდის, ქინძოტამალის, ქინძისციხის და ვეიდენბაუმის მიერ ნახსენები კანლი-სუს ფუძეებმა ეტიმოლოგიურად არ მოგვაგონოს ძველი ავტორების მიერ ნახსენები სკანდა (სკანდა – ქინძოტამალი – კანდრიდი – ქინძის ციხე – კანლი-სუ). ყველა აღნიშნული სიტყვების საერთო ძირია კანდ – ქინდ – კან. ორივე სიტყვაში საერთო ძირი, როგორც აღინიშნა, არის კანდა. ასე, რომ ჩვენ, სკანდა, სარაპანა და ყვირილა შეიძლება მოეძებნოთ საქართველოს სხვა რეგიონებშიც. ჩვენ შემთხვევაში ჭოროხის ხეობაში. თუმცა, იგივე მსგავსი სახელები ჩვენ გურიაშიც გვხვდება. მაგ. მდინარე ყვირილა სურების ხეობაში, იქვეა ასკანა, ხოლო შორაპანი ოზურგეთს ერქვა მე-15-16 საუკუნეებში. პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკა ჩვენ მხოლოდ ყაზბეგის, ვეიდენბაუმისა და სხვა მკვლევართა მიერ აღწერილ ლაზისტან-ლიგან-არტანუჯს მოგვაგონებს, თავისი კლდიანობით და მასზე გამავალი საერთაშორისო-სავაჭრო გზის უამრავი ხიდებით.

ე. ვეიდენბაუმი, ისევე, როგორც გ. ყაზბეგი, საზგასმით აღნიშნავს ბათუმ-ართვინ-არტან-ყარსის გზის დიდ საერთაშორისო სავაჭრო მნიშვნელობას. მაგ. აღნიშნავს, რომ ართვინის მოსახლეობა მისდევდა საგარეო ვაჭრობას. უცხოეთიდან შემოჰქონდათ საქონელი ბათუმის ნავსადგურში, იქიდან კი ნაგებით ჭოროხის გზით შეჰქონდათ ართვინში. შემდეგ კი არდაგანსა და ყარსში ეს საქონელი გადაჰქონდათ სატვირთო

ცხენებითა და ჯორებით: „ართვინელი სომხები ძირითადად საგარეო ვაჭრობას მისდევენ, მათ მოჰქონდათ საზღვარგარეთიდან და კონსტანტინოპოლიდან სხვადასხვა სახის უცხოური საქონელი, ბათუმიდან ნავეებით გადაჰქონდათ ართვინში და შემდეგ საპალნით – არდაგანში, ყარსში და სხვა ადგილებში“ (ე. ვეიდენბაუმი 2005. გვ. 68). კერძოდ, ვეიდენბაუმის ცნობით, ართვინელ ვაჭრებს ერთი მხრივ შეჰქონდათ არტაანსა და ყარსში უცხოური საქონელი, მაგრამ სამაგიეროდ იქედან „გამოჰქონდათ პური და მდინარე ჭოროხით აცურებდნენ ბათუმში“ (გვ. 69). ამ ფაქტის გამო საერთაშორისო ვაჭრობის გაუმჯობესების მიზნით, ვეიდენბაუმი ურჩევდა მთავრობას გაეკეთებინა გზა თურქეთის გზატკეცილიდან ართვინის ხილამდე, სადაც იყო მდინარე ჭოროხის ნავმისადგომი: „ექვცი კი არ მეპარება – წერდა ის, რომ ყარსიდან ბათუმამდე გზატკეცილის საბოლოო გაყვანის შემდეგაც საქონლის გადაზიდვა ნავეებით ჭოროხზე არათუ შეწყდება, პირიქით, გაიზრდება. აქედან გამომდინარე გზატკეცილიდან მდინარისაკენ დაღმართის გაყვანა მეტად მნიშვნელოვანი და აუცილებელია სავაჭრო მიმოსვლის გაზრდისათვის. რა კარგიც არ უნდა იყოს გზატკეცილი, ისეთი საქონლის მიწოდება, როგორცაა ხორბალი, ქერი და ა.შ. მოსახერხებელი იქნება ნავეებით, ვიდრე ოთხთვალით. ამბობენ, რომ ყარსის ოლქს საკმაოდ მნიშვნელოვანი რაოდენობის პურის მოცემა შეუძლია. თუ უნდათ ამ პროდუქტის გატანა, გზა ართვინის ნავსადგურამდე აუცილებელია, რადგანაც ჭოროხით გადაზიდვა გაცილებით მომგებიანია დროისა და მიწოდების ღირებულების თვალსაზრისით“ (იქვე, გვ. 69).

ხორბლის გარდა ართვინიდან ბათუმში ჭოროხის სამდინარო გზით ნავეებით გადაჰქონდათ 30 ტონამდე ზეთისხილი (იქვე, გვ. 70).

ჭოროხის საერთაშორისო გზა ართვინს არტაანთან აერთებდა X საუკუნეშიც, რამაც ააყვავა არტანუჯი. ეს გზა VI ს-ში ლაზიკას, ანუ ჭოროხის ხეობის ზღვისპირეთს, იბერიის (არტაანის) გავლით სპარსეთთან აერთებდა.

„გზა ქართლისა“

ბასიანის ომის შემდეგ უკანდახეულ ქართულ ჯარს იმპერატორი ბასილი ბულგართმმუსვრელი გაჰყვა ოლთისის გზით, რომელიც არტაანის გავლის შემდეგ შევიდა ჯავახეთში. ეს მარშრუტი საუკუნეთა მანძილზე უცვლელი იყო. ამ გზას ერქვა კიდევ თავისი სახელი – „ქართლის გზა“, გურჯი-ბოლაზის (ანუ ქართლის ყელის უღელტეხილის გავლის შემდეგ გზა შედიოდა ბასიანში, აქედან ტაოში) და არტაანის გავლით საქართველოს კუთხეებში.

იმავე გზას აღწერენ ოსმალეთის სახელმწიფო მოხელეები: 1520 წლის ოსმალურ „დოკუმენტში“ ფიქსირებულია ძირითადი სამარშრუტო გზა კარაამიდიდან ახალციხემდე... ბინგოლი (1000 ტბა) – ბასიანი – აბნიქის ციხის მარცხნივ – ჩომანის ხიდი... ტაო – შექერლი – მამირვანი – ოლთისი, ბანა (ფანაკი) – ყალნუს მთა – არტაანი – მგელციხე – თმოგვი – აწყური – ახალციხე“ (თურქული წყაროები სამცხე-საათაბაგოს ისტორიისთვის, 1983, გვ. 30).

მოკლედ, ეს გზა, ანუ „ძირითადი სამარშრუტო გზა“ ასეთია: ბასიანი – ტაო – ოლთისი – ბანა – არტაანი, მას დოკუმენტის მთარგმნელი ც. აბულაძე უწოდებს არზრუმ-ტაოს გზას, ანუ ესაა, მისი აზრით, „ჯუანშერთან მოხსენიებული „გზა ქართლისა“. ვახუშტის „საქართველოს ყელი“ არის იგივე გურჯი-ბოლაზი; მეორე გზა გადის არტაანიდან მარცხნივ არტანუჯის გავლით მდინარე ჭოროხის გაყოლებით აჭარისა და მურღულის ტერტორიამდე (იქვე, გვ. 32).

აღნიშნული მეორე არზრუმ-არტაან-არტანუჯის გზით უნდა შესულიყო ხოსრო პეტრაში, ანუ თეოდოსიოპოლი-არტაანი-პეტრას გზით, რადგან ნ. აღონცის ცნობით, ხოსრომ პეტრასკენ ლაშქრობისას თეოდოსიოპოლისი გაიარა.

პროკოფი კესარიელის ცნობით, ლაზიკაში უხვად ბალახიც კი არ მოდიოდა და უბალახობის გამო ცხენები დაიხოცა, მაგრამ იქვე, არსიანის ქედის გადაღმა, „არტაანის დაბლობი“ უმშვენიერესი ადგილია საქართველოში. თმოგვის ციხემდე არის 300 სოფელი, მინდვრები ბალახიანი, წყლიანი, სათიბი ვაკე ადგილებია“ (თურქული წყაროები, 1983, გვ. 55).

იმპერატორ ბასილი ბულგართმმუსვრელის გზა

საქართველოს მეფე გიორგი I-ის მეფობის მეშვიდე წელს „გამოვიდა ბასილი, მეფე ბერძენთა... გიორგი მეფე განვიდა სპითა დიდითა წინააღდგომად მისსა და დაიბანაკეს ორთავე ქვეყანასა ბასიანისასა... მოირიდა გიორგი მეფემან, მოვიდა და დაწვა ქალაქი ოლთისი და მუნით მოვიდა კოლას... იქმნა ბრძოლა დიდი სოფელსა, რომელსა ჰქვიან შირიმნი... მოუწია ლაშქარმან არტანს... წარვიდა გიორგი მეფე თრიალეთს, წარმოუდგა უკანა, ასწყვიდა ქვეყანა ჯავახეთისა და გარდავიდა თრიალეთს... შეიქცა ბასილი მეფე თრიალეთით, უკუმოიარა ჯავახეთი და არტანი... წარვიდა და დაიზამთრა ქვეყანასა ხალდიისასა, მახლობელად ქალაქსა ტრაპიზონთასა“ (ქ.ც., I, გვ. 285).

მაშასადამე, კეისრის გზა ასეთია:

ბასიანი-ოლთისი-კოლა-არტანი-ჯავახეთი-თრიალეთი, უკან მას გამოუვლია ჯავახეთი-არტანი-ხალდია-ტრაპიზონი.

კეისარმა გაიარა ცნობილი ძირითადი სამარშრუტო გზით, რომელსაც ჯუანშერი „ქართლის გზას“ უწოდებს – ბასიანი-ტაო-არტანი-ჯავახეთი, უკანა გზა კი ოდნავ განსხვავდება, ის უკან დაბრუნებისას იმავე გზით შესულა არტაანში, იქიდან კი შავშეთის გზით შევიდოდა „ხალდეაში“ – ჭანეთში.

ჰერაკლეს „ქართლის გზა“

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით ჰერაკლეს მარშრუტი სპარსეთში ლაშქრობისას ასეთი იყო:

ტრაპეზუნტი-ერუშეთი-მანგლისი-თბილისი და პირიქით, თბილისი-მანგლისი-ერუშეთი-ტრაპეზუნტი.

სპარსეთიდან კონსტანტინოპოლში ამ გზით გადაასვენეს ჯვარი და ასევე მისი ნაწილები – მანგლისსა და ერუშეთში დაცული.

იბერია – სპარსეთ-ბიზანტიის გზაზე

ტაოს, არზრუმს, ბასიანსა და ქართველებით დასახლებულ ქვეყნებს ბიზანტიელთა ჯარები პირადად იმპერატორ ბასილ ბულგართმმუსვრელის მეთაურობით ებრძოდნენ. შემდგომში აქ იმპერატორები კონსტანტინე, რომანოსი და სხვები შემოიჭრნენ. ბიზანტიელები ებრძოდნენ საქართველოს სახელმწიფო მეთაურებს, მათ შორის ერთ-ერთი პირველი იყო გიორგი I – გაერთიანებული საქართველოს მეფე.

ბასილს, მემატინეთა ცნობით, მართალია ძალზე დიდი ჯარი ჰყავდა წამოყვანილი, მაგრამ ერჩია მოლაპარაკების გზით საკითხის გადაჭრა, კერძოდ, რა სურდა იმპერატორს? მისი სურვილი კარგად აქვს გადმოცემული მემატინეს – ბასილი ასე მიმართავს გიორგი I-ს: „**ნუ გადამედობები სპარსეთისაკენ მიმავალ გზაზე**“. არისტაკეს ლასტივერტეცი ასე წერს ამის შესახებ – „**ბასილმა ელჩები გააგზავნა გიორგისთან და ტკბილი სიტყვებით მიწერა, რომ „ის, რაც არ არის შენი სამამულო მემკვიდრეობა, დათმე და მშვიდობით იცხოვრე შენ წილში და ნუ გადამედობები გზაზე, რომელიც სპარსეთისაკენ მიდის**“ (ა. ლასტივერტეცი, ისტორია, 1974, გვ. 51).

„ქართველთა სამეფოში“ აღმოჩნდა ის საერთაშორისო პირველხარისხოვანი გზა, რომელიც ტრაპეზუნტს აერთებდა სპარსეთთან არზრუმისა და ვანის ტბის სანახების გავლით. ამ გზაზე, ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქი ვალაშკერტი იყო, თავისი ქართული მოსახლეობით. მიმოწერიდან, ჩანს, რომ ბიზანტია აპირებდა სპარსეთისაკენ მიმავალი ტრაპეზუნტ-ვალაშკერტის გზის გაკონტროლებას თავისი სტრატეგიული მიზნების განსახორციელებლად, მაგრამ გზის დიდი ნაწილი გიორგი I-ის ხელში იყო, ამით ის „გზაზე ელობებოდა“ სპარსეთისაკენ მოლაშქრე იმპერატორს.

საეპისკოპოსოები ტრაპეზუნტ-თეოდოსიოპოლისის ანუ ტრაპიზონ-ერზრუმის გზაზე

ბიზანტიის იმპერიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვართან ახლოს მდებარეობდა მნიშვნელოვანი ეკონომიკური რეგიონი, რომლის განვითარებასაც იმპერატორები აქცევდნენ საგანგებო ყურადღებას. მაგალითად, იმპერატორი იუსტინიანე, რომელმაც აქ პროკოფი კესარიელის ცნობით, მნიშვნელოვანი მშენებლობები აწარმოა. ეს რეგიონი მდებარეობდა ტრაპეზუნტის სამხრეთ-აღმოსავლეთით და მასზე გადიოდა იმპერიისთვის ძალზე მნიშვნელოვანი ტრაპეზუნტ-თეოდოსიოპოლისის ანუ ტრაპიზონ-ერზრუმის შემაერთებელი გზა. ეს გზა ამჟამადაც ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანია ჩრდილო-აღმოსავლეთ თურქეთში. მასზე მდებარეობს ქალაქი გუმუშხანე. ძველად ამ გზისპირა ეკონომიკურ რეგიონში არსებობდა მრავალი ქალაქი და, შესაბამისად, მრავალი საეპისკოპოსო – კონსტანტინოპოლის იურისდიქციის ქვეშ. სომხური დასახელებების მიხედვით, მათ ერქვათ – ლერიონი, შარიანი, გაილი, კერჩანისი, ხახი, ბიზანა, ხორძენე და სხვა. ამ გზასთან ახლოს იყო პაიპერტის (ბაიბერდის) და სხვა საეპისკოპოსოები. ერთ დროს ისინი ქმნიდნენ „ფასიანის სამიტროპოლიტოს“ (რადგანაც ფასიანი ერქვა ვრცელ ქვეყანას – ბაიბერდიდან და თეოდოსიოპოლისიდან ვიდრე, თითქმის, მანასკერტამდე და ხლათამდე (ანუ მდინარე ჭოროხის, ევფრატისა და არაქსის სათავეების მომცველ მხარეს – ისინი ერთ რეგიონში მდებარე მთათა სისტემიდან გამოედინებოან).

ამ გზაზე – თანამედროვე გუმუშხანესთან ახლოს ძველად, აღონცის ცნობით, მდებარეობდა ზიგანას ცნობილი საეპისკოპოსო. იმავე ცნობით, აქვე ყოფილა როდოპოლისის, საისინისა და პეტრას საეპისკოპოსოები. რაც შეეხება ფასიანის სამიტროპოლიტოს ჩამოთვლილ საეპისკოპოსოებს, მათი ადგილმდებარეობა დადგენილი და მოცემულია რუკაზე „სომეხ ქალკედონიტთა კათედრები“, რომელიც თან ერთვის

სტატიას „სომეხი ქალკედონიტები“ წიგნში „პრაგოსლავნაია ენციკლოპედია, ტ. III, გვ. 328).

ნოტიციების ანუ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს კათედრების ნუსხების მიხედვით, ეს საეპისკოპოსოები მდებარეობდნენ „ლაზიკის ქვეყანაში“.

ჰერაკლე კეისრის გზა (ი. მანანდიანის მარშრუტი)

ჰერაკლე კეისრის მარშრუტი სპარსეთში ლაშქრობისას ი. მანანდიანის აზრით, ასეთია: „სომხურ გეოგრაფიაში“ ჭანიკი (ე.ი. ჭანების, ანუ, რაც იგივეა, ლაზების ქვეყანა ტრაპეზუნტის ოლქში მდებარე), იყო ეგერია-კოლხიდის შემადგენელი ნაწილი, ამიტომაც ის „ეგერია-ლაზიკა“, საიდანაც ჰერაკლე შევიდა თბილისში, იყო არა დასავლეთ საქართველო, არამედ „ლაზების მიწა ტრაპეზუნტის ოლქში“ (დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, 2003, გვ. 338).

ი. მანანდიანის აზრით, ჰერაკლეს მარშრუტი ასეთი იყო: ტრაპეზუნტი – ერზინგიანი – ბიზანა (ეფფრატზე) – კარინი – ვანანდი – შირაკი – თბილისი.

ჰერაკლე კეისრის გზა (ვ. გოილაძის მარშრუტი)

ვ. გოილაძის აზრით, ჰერაკლე კეისარი ტრაპეზუნტიდან თბილისში შევიდა ე.წ. „რანის გზით“, რომელიც ქართლს აკავშირებდა ბიზანტიასთან.

„627 წ. ზაფხულში ჰერაკლე ტრაპეზუნტიდან ზიგანის უღელტეხილით ჯერ სატალაში, შემდეგ თეოდოსიოპოლში (კარნუქ-ქალაქი) მოვიდოდა, იქიდან კი ძველი „დიდი სამეფო გზის“ შემადგენელი „რანის გზით“ ქართლში შემოვიდოდა“ (ვ. გოილაძე, აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა, გვ. 61). მაშასადამე, მისი აზრითაც ეგერია არის ტრაპეზუნტის მხარე.

აღმოსავლეთ-დასავლეთის დამაკავშირებელი სავაჭრო გზა

სარაპანას, სკანდას, ფასისის და საერთოდ ლაზიკის ადგილმდებარეობის განსაზღვრისათვის მნიშვნელოვანია ძიება იმ სავაჭრო საერთაშორისო გზისა, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებდა აღმოსავლეთსა და დასავლეთს, ჩვენს შემთხვევაში ბიზანტიასა და სპარსეთს.

დადგენილია, რომ ბიზანტია-სპარსეთის დამაკავშირებელი ერთ-ერთი უმთავრესი გზა ტრაპეზუნტიდან თეოდოსიოპოლისის და დვინის გავლით უერთდებოდა ჯერ ვანის ტბის მიმდებარე ქალაქებს, შემდეგ კი სპარსეთს და მიმდებარე ქვეყნებს. ამ გზათა შორის არასოდეს მოიაზრება წყაროებში თანამედროვე ფოთი – სურამი – თბილისის გზა. შავ ზღვას თბილისი ძირითადად ორი – თრიალეთ-კლარჯეთისა და სომხეთ-ტრაპეზუნტის გზით უკავშირდებოდა. როგორც წესი აღმოსავლეთ-დასავლეთის გზა ტრაპეზუნტის რეგიონში იწყებოდა. მისი ერთ-ერთი შუალედური სავაჭრო ქალაქები იყო დვინი, ურჰა, ნახჭევანი, თავრიზი. სავაჭრო გარემოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პუნქტი იყო ედესა-ურჰა. სახელდობრ იგი წარმოადგენდა ქალაქ დვინის ხუთ მთავარ გზათაგან ორი გზის პუნქტს. ერთი გზა სამხრეთ-დასავლეთით დვინიდან ურჰაში, დამასკოში და იერუსალიმში მიემართებოდა, მეორე გზა დვინიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით ნახჭევანში და თავრიზში, – წერს ა. ცაგარეიშვილი (არისტაკეს ლასტივერტეცი, ისტორია 1974, გვ. 167).

დვინი ერთმანეთთან აკავშირებდა არა მხოლოდ აღმოსავლეთ-დასავლეთს, არამედ საქართველოსა და ალბანეთსაც რთავდა საერთაშორისო აღებ-მიცემობის ქსელში. დვინიდან ერთი გზა არტაან-არტანუჯის გავლით ჭოროხის ხეობით ზღვას უკავშირდებოდა.

V-XI საუკუნეებში დვინი ჯერ სომხეთის დედაქალაქი იყო, შემდეგ კი უმსხვილესი ცენტრი. ძლიერების ხანაში მასში ასი ათასამდე მოსახლე ცხოვრობდა.

აღმოსავლეთის დასავლეთთან დამაკავშირებელი სავაჭრო გზის არანაკლები მნიშვნელობის ცენტრი იყო ქალაქი თეოდოსიოპოლი მაღალმთიანი სომხეთის კარინის გავარში. 387 წლიდან სომხეთის რომაულ ნაწილში მოექცა, განაახლა იმპერატორმა თეოდოსი მცირემ (408-450), იუსტინიანე კეისარმა ქალაქში ააგო თავდაცვითი ნაგებობები. XI საუკუნიდან ეწოდა ერზრუმი. თეოდოსიოპოლი სპარსეთ-ბიზანტიის შემდეგ არაბთა სახალიფოსა და ბიზანტიის საზღვარზე იყო.

აღსანიშნავია, რომ კარინის ანუ თეოდოსიოპოლის მიწა-წყალი თავდაპირველად ისტორიულ იბერიაში შედიოდა. ცნობილი მიტაცების შემდეგ, რაც იბერიას სომხეთმა უპრცელებსი ტერიტორიები ჩამოაჭრა (ხორზენე, გოგარენა და პარიადრის კალთები) – კარინიც სომხეთის შემადგენლობაში მოექცა, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ კარინის ოლქის (გავარის) მკვიდრი მოსახლეობა ე.ი. ქართველები სწრაფად ასიმილირდნენ სომხებად. IX-X საუკუნეების აღწერებიდან ჩანს, რომ თეოდოსიოპოლის და მისი გარშემო სოფლების მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი ქართველები იყვნენ. როგორც ითქვა „კარინის გავარი თავისი მომიჯნავე ტერიტორიით დიდ სომხეთს პირველად შეუერთა არტაშეს I-მა (189-160)“ (იქვე, გვ. 164). კარინში (თეოდოსიოპოლში) გამავალ საერთაშორისო გზაზე მდებარეობდა ლაზიკის საეპისკოპოსოები – ზიგანასი, საისინისა და პაიპერტისა (ბაბერდისა). ბაბერდში (ბაიბურდი) შემავალი გზა ტრაპიზონიდან სპარსეთისკენ მიემართებოდა.

ვანი-ქუთაისის შემოვლითი გზა

დასავლეთ საქართველოს ისეთი ორი უმთავრესი რეგიონი, როგორცაა სამეგრელო და გურია ამჟამადაც კი, ფაქტობრივად, ერთმანეთს უშუალოდ ვერ ემეზობლებიან. აქ იგულისხმება ის, რომ პირდაპირი გზა, ვთქვათ სენაკიდან ოზურგეთამდე წარსულში არასოდეს არსებულა, რადგანაც სამეგრელოსა და გურიას ერთმანეთისაგან ჰყოფს უზარმაზარი ჭაობი გაწოლილი რიონის ხეობაში. ძველად, ვთქვათ, ჭყონდიდიდან შემოქმედში მიმავალ ადამიანს ჯერ უნდა გაეფლო ქვემო იმერეთი, ანუ სამტრედია-ქუთაის-ვანის რეგიონი და შორი, შემოვლითი გზით უნდა მისულიყო გურიის ცენტრში. რიონის უზარმაზარი ჭაობი დასავლეთ საქართველოს ბუნებრივად ჰყოფდა ორ რეგიონად – ერთი იყო აფხაზეთისაკენ მიმართული ეგრის-იმერეთის მთისწინეთი, მეორე კი იყო აჭარისკენ მიმართული იმერეთ-გურიის მთისწინეთი.

უნდა ითქვას, რომ სამეგრელოსა და გურიას შორის განფენილმა უზარმაზარმა ჭაობმა ბოლო ორი საუკუნის მანძილზე სახე შეიცვალა, აქ გაიყვანეს არხები, ნაწილობრივ დააშრეს, გაიყვანეს გზა ფოთამდე და ბოლო წლებში ფოთი-გრიგოლეთის გზაც, მაგრამ, ამის მიუხედავად, მგზავრი მაინც იძულებულია, სენაკიდან – ოზურგეთში ანუ სამეგრელოდან – გურიაში იმერეთის გავლით იმოგზაუროს. ესაა გეოგრაფიული გარემოს რეალობა, რომელსაც, ვფიქრობთ, თბილისელი ისტორიკოსები დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებენ და პროკოფისეულ ლაზიკას ერთიან მჭიდრო ეკონომიკურ რეგიონად წარმოადგენენ, რომელიც, თითქოსდა, მოიცავდა დასავლეთ საქართველოს. უნდა ითქვას, რომ ქართულ წყაროებს ეს გეოგრაფიული რეალობა უფრო აქვთ გათვალისწინებული, ამიტომაც ჩვენი წყაროების მიხედვით, თანამედროვე იმერეთი –

ყოველთვის ქართლის სამეფოს ნაწილადაა წარმოდგენილი. ასევე მისი ბუნებრივი გეოგრაფიული გაგრძელება, აფხაზეთ-სამეგრელოს მთისწინეთი, ქართლის სამეფოს ნაწილადაა წარმოდგენილი, ვიდრე მდინარე ეგრისწყლამდე ანდა მდინარე კლისურამდე.

ქართულ წყაროებში რიონის უზარმაზარ ჭაობებს ანგარიშს უწევდნენ, ამიტომაც იმერეთ-გურიის მთისწინეთი – აჭარისაკენ მიმართული ქართლის სამეფოს სხვა გეოეკონომიკურ ერთეულად მოიაზრება თავისი საერისთავოებით.

როგორც ვთქვით, დასავლეთ საქართველოს გული რიონის დაბლობის დაჭაობების გამო არ შეიძლება წარმოვადგინოთ ეკონომიკურ ცენტრად. დასავლეთ საქართველოს დაბლობი, რომელსაც ამჟამად „კოლხეთის დაბლობს“ უწოდებენ არასოდეს იძლეოდა წინაპირობას იმისათვის, რომ იქ ქალაქები ანდა საქალაქო ცხოვრება წარმოქმნილიყო. ამ მიზეზის გამო, აქ არ უნდა ვეძიოთ ქალაქები ფასისი და როდოპოლისი და ასევე სხვა საქალაქო ცხოვრების ცენტრები.

ჩვენი მეცნიერების ნაწილი კი ისე წარმოადგენს საქმეს, თითქოსდა, რიონის დაჭაობებული დაბლობი იყო ძველი კოლხეთის ცენტრი, მისი ეკონომიკური გული, რომელიც პერიფერიებსაც ასაზრდოებდა. სინამდვილეში დასავლეთ საქართველოს სამოქალაქო გული არასოდეს ყოფილა ტერიტორია სამტრედიიდან – ფოთამდე და უფრო აქეთ. „ანტიკური ხანის კოლხეთის ქალაქების“ მიმოხილვის დროს მკვლევარი ისე წარმოადგენს, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველოს ეს ნაწილი ბრინჯაოს კულტურის აყვავების ცენტრი იყო, სინამდვილეში კი, არქეოლოგთა მიერ ფაქტობრივად არაფერი არ იქნა მოპოვებული რიონის დაბლობში, მაშინ, როცა ცნობილი ე.წ. კოლხური მეტალურგიის მძლავრი კერები განლაგებულნი იყვნენ ჭოროხის ხეობაში (გ. გობეჯიშვილი, ო. ჯაფარიძე, გვიანბრინჯაოს ძეგლები, საქართველოს არქეოლოგია, 1969, გვ. 129).

ბრინჯაოს მეტალურგიული კერების არსებობა დასტურდება მთის რაჭაში და ლენხუმში (იქვე, გვ. 41) და არა რიონის დაბლობში. ასეთი კერების არსებობა ივარაუდება აფხაზეთშიც (იქვე, გვ. 142-146). ეს კერები, ერთმანეთისაგან ძალზე დაშორებულნი ერთ ეკონომიკურ რეგიონს – ქვეყანას არ ქმნიდნენ. ისინი უფრო იბერიის ნაწილები იყვნენ, ვანი და ქუთაისი რეალურად იდგნენ სავაჭრო გზაზე რიონის შესართავის დაჭაობების გამო.

ხიდები

„XI-XII საუკუნეების ქართული ხიდები (დონდალო, რკონი, ბესლეთი, არტანუჯი და ა.შ.) სატრანსპორტო სისტემის საკვანძო ელემენტებს წარმოადგენდნენ, ხიდების სავალი ნაწილის სიგანე 2-5 მეტრში მერყეობდა (გ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1974, გვ. 246).

ქართული ხიდებიდან ყველაზე განიერი ბესლეთის ხიდია, რომლის სავალი ნაწილის სიგანე 4,7 მეტრს შეადგენს, ყველაზე ვიწრო კი მდ. თეძამზე რკონის ხიდი, სავალი ნაწილის სიგანე 2,2 მეტრია.

„დავით აღმაშენებელმა ხიდნი აღაშენა მდინარეთა სასტიკთა ზედა“ (ქართლის ცხოვრება, I, 353).

ჭოროხის ხეობაში შესანიშნავი და მტკიცე ხიდი იყო აგებული (იღვა XIX ს-შიც) მდ. არტანუჯზე. ეს ძველი თაღოვანი ქართული ხიდი ასეც იწოდებოდა – „არტანუჯის ხიდი“. მისი ჩანახატი გააკეთა გრაფინია უვაროვამ. ხიდს XI-XII სს-ით ათარიღებენ.

შესანიშნავი ხიდი ამჟამად დგას მდ. დონდალოზე. „დონდალოს ხიდიც“ XI-XII სს-ით თარიღდება. არტანუჯის ხიდი, როგორც მისი ჩანახატიდან ჩანს, დონდალოს ხიდზე

უფრო გრძელია. ჩანახატის მიხედვით მისი სიგრძე უნდა იყოს 20-30 მეტრი ან ცოტა მეტი. (ს. მარგიშვილი, მითები და რეალობა ადამაშენებლის მეფობის შესახებ, 2006, გვ. 83).

ქართული ენციკლოპედია წერს: „სსრკ-ს ტერიტორიაზე პირველი ქვის ხიდები აშენდა საქართველოში, სომხეთსა და შუა აზიაში ძვ.წ. სხვადასხვა პერიოდში. სტრაბონის ცნობით, (I ს.), მდ. რიონზე 120 ხიდი ყოფილა. ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ XI-XII სს ქვის ხიდებმა (მაგ. ხიდი მდ. ბესლეთზე სოხუმთან, მდ. თეძამზე რკონთან, 2 ხიდი მდ. აჭარისწყალზე). ამ ხიდების ღირშესანიშნობაა დამრეცი თაღებით შედარებით დიდი მალეების (13-20 მ) გადახურვა (ქსე, 11, გვ. 479). მიუხედავად იმისა, რომ მდ. რიონზე არა გვაქვს ქვის ხიდების არცერთი ძველი ნაშთი, მაინც მიიჩნევა, რომ ძველად რიონზე 120 ხიდი იყო გადებული, რაც არქეოლოგიურად დაუსაბუთებელი მტკიცებაა.

ლაზიკის ქვის ხიდები ვეიდენბაუმის მიხედვით

პროკოფი კესარიელი სტრაბონის მსგავსად მიუთითებს ფასისის აუზში ხიდების სიმრავლის შესახებ. როგორ გახდა ხიდების აგება ფასისზე შესაძლებელი? როგორც ცნობილია ძნელია რიონის ვაკეზე ხიდების აგება. მიზეზი ისაა, რომ ჯერ ერთი რიონი ძალზე ხშირად იცვლიდა კალაპოტს, ამასთანავე ჭაობიანობის გამო გრუნტის ნაცვლად ხრეშის და ტორფის ათეულმეტრიანი ფენებია დალაგებული ნიადაგის ქვეშ. რა თქმა უნდა საგანგებო ტექნიკის გარეშე რიონზე ხიდების აგება შეუძლებელი იყო. ძველი ხიდების არც ერთი ნაშთი არაა ნაპოვნი რიონის ვაკეზე, რადგანაც ისინი უბრალოდ არ არსებობდნენ.

რაც შეეხება ჭოროხის ხეობას, აქ მდინარეებს, თითქმის ზღვამდე, აქვთ მაღალი კალაპოტები, კლდეთა შუა მიედინებიან, კლდეებზე კი ადვილია ხიდის ბურჯების აგება. ვეიდენბაუმი წერს – „ჭოროხი მიედინება ისეთ ვიწროებში, რომ თავის გარშემო არ ტოვებს საკმარის ადგილს დასახლებისათვის. მისი ნაპირები ციცაბოა, ფლატეებიანი და არახელსაყრელია კულტურების მოსაყვანად“ (ე. ვეიდენბაუმი, ბათუმიდან ართვინამდე, გვ. 63).

ყოველ შემთხვევაში, ხიდების აგება ჭოროხზე გაცილებით უფრო შესაძლებელია, ვიდრე რიონის ვაკეზე. მართლაც, ვეიდენბაუმმა უამრავი ძველი ხიდის ნაშთი ნახა და აღწერა – მაგალითად, ჭოროხ-აჭარისწყლის შესართავთან (იქვე, გვ. 48). მაჭახლისწყალზე (იქვე, გვ. 49), მარადიდთან და ხებასთან (გვ. 50) დევისწყლის შენაკადზე, ართვინის მახლობლად, რომელზეც წერს – „გავედით ერთთაღიან ქვის ხიდზე, რომელიც რიყის ქვით იყო მოკირწყლული, ხიდი ვიწროა, ალბათ, გაანგარიშებულია მხოლოდ ფეხით მოსიარულეთა და ცხენოსნებისათვის“ (ე. ვეიდენბაუმი, ბათუმიდან ართვინამდე, გვ. 60). ასევე ერთთაღიანი ქვის ხიდი ნახა, როგორც აღვნიშნეთ, სოფ. ხებასთან. ხიდის ნაშთი აგრეთვე ნახა მურღულის წყლის ჭოროხის შესართავთან – „მარცხენა ნაპირისაკენ გადარჩენილია ერთი თაღი და ქვის ორი ბურჯი“ (იქვე, გვ. 62). ახალი ხიდებიც ნახა მან – სოფ. ირსასთან – „აშენებული ქვის ხიდები, ციცაბო ადგილზე, სადაც გზა გარს უვლის კლდეებს“ (იქვე, გვ. 64). ართვინის სიახლოვეს „უნდა ჩავსულიყავით 2000 ფუტი სიმაღლიდან ჭოროხზე გადებულ ხიდამდე და იქიდან ისევ უნდა ავსულიყავით 1500 ფუტ სიმაღლეზე“ (იქვე, გვ. 65, ფუტი უდრიდა 0,3048 მეტრს). თვითონ ართვინში იყო „ღამაში ერთთაღიანი ხიდი“ (იქვე, გვ. 66). შესაძლოა სხვა იყო „ართვინის ხიდი“ – „იგი გადაჭიმულია ჭოროხზე ერთი თაღით კლდიდან კლდეზე. აგებულია უხეშად ნათალი ქვებისგან და მოკირწყლულია ფილაქნებით. მისი სიგანე გაანგარიშებულია მხოლოდ ფეხით მოსიარულეთა და ცხენოსნებისათვის“ (იქვე, გვ. 71). ეს ხიდი, მისი აზრით, მრავალსაკუნოვანია.

ვეიდენბაუმიმა ნახა ჭოროხის შენაკადებზე ერთმანეთთან ახლო მდებარე ქვის ხიდები, ანუ ერთმანეთთან ძალზე ახლოს მდგომი ქვის ხიდები, რამაც აფიქრებინა, რომ არა მხოლოდ ჭოროხის მარჯვენა, არამედ მარცხენა სანაპიროზეც არსებობდა გზები და მათზე „გაცხოველებული ვაჭრობა უნდა ყოფილიყო, თუკი საჭირო გამხდარა ორი ხიდის აშენება“ (იქვე, გვ. 75).

ერთი სიტყვით სტრაბონის მიერ აღწერილი, ფასისზე აგებული 120 ხიდის ნაშთი ჯერ კიდევ არსებობდა ვეიდენბაუმის დროს ჭოროხზე. ხოლო რიონზე – მის ვაკეზე, შეუძლებელი იყო და ვერც ააგებდნენ არათუ ქვის ხიდებს, არამედ ხის უბრალო ნაგებობებსაც კი, ერთი ნაპირიდან მეორეზე გადასასვლელად. ჭოროხის კლდიანი ნაპირები კი ამის საშუალებას იძლეოდა.

თავი IV

ხალიბები, ლაზები, ქაღდები და სხვა ქართული ტომები ბერძნულ და ლათინურ წყაროებში

(ხალიბთა „ქაღდუს ქვეყანა“ არიან-ქართლის საფუძველი)

„ქსენოფონის „კიროსის ანაბასისი“

(ქსენოფონი, კიროსის ანაბასისი, ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია I, 2010)

ქსენოფონტემ, იგივე ქსენოფონმა (დაახლ. ძვ.წ. 430-355) თავისი ბერძენთა 10.000 კაციანი ლაშქრით 401 წელს გაიარა ქართულ ტომთა მიწა-წყალზე, მისი მიზანი იყო შავი ზღვის ნავსადგურებით ჯარი სამშობლოში დაებრუნებინა. მას არ სურდა ომი ამ ტომებთან, არამედ მხოლოდ მათი ტერიტორიის გავლით ზღვასთან მისვლა, მაგრამ 10.000 კაცს კვება ესაჭიროებოდა.

ქსენოფონტემ მზად იყო პროდუქტები შეეძინა და ამ ტომების წინამძღოლებს თხოვდა მისთვის ბაზარი გაეხსნათ, მაგრამ თუ კი ბაზარს არ უხსნიდნენ, იძულებული იყო ებრძოლა და სურსათი ისე მოეპოვებინა.

საერთოდ, მთელი ეს მიწა-წყალი სპარსეთის იმპერიას ეკუთვნოდა, სპარსეთის შაჰები კი მხარს უჭერდნენ იქ მცხოვრებ არმენიელებს, რადგანაც არმენიელები სახელმწიფოს მშვიდობიანი მცხოვრებნი იყვნენ, ხოლო ქართული ტომები (კარდუხები, ხალიბები, ხაღდები, ტაოხები, მაკრონები, კოლხები, დრილები, მოსინიკები, ტაბარენები და სხვები) სპარსელებს ებრძოდნენ თავიანთი მიწა-წყლის თავისუფლებისათვის.

სპარსელებმა მოახერხეს ამ ტერიტორიის საუკეთესო სახნავი მიწებიდან მათი განდევნა (კერძოდ კი ხალიბებისა) და მათ ადგილებზე არმენიელ მიწათ-მოქმედთა ჩასახლება, რაც, ჩანს ქსენოფონის მეორე წიგნიდან, რომელიც კიროსის სადიდებლად დაწერა (კიროპედია).

არმენიელებსა და ქართველ ტომებს შორის დაძაბულობა იყო სახნავ-სათესი მიწების გამო, მაგრამ რადგანაც სპარსეთი მპყრობელი ქვეყანა იყო, ის თანხებს არ იშურებდა რათა არმენიელთა ჯარი გაეძლიერებინა, რომლის მეშვეობითაც წესრიგს ამყარებდა აღნიშნულ ტერიტორიაზე. ამ ჯარში, ქართველი ტომების წარმომადგენლებსაც ქირაობდნენ. მაგალითად, ტაოხები და ხალიბები დასავლეთ არმენიის მმართველის, მეფის მეგობარ ტირიბაზის ჯარში მსახურობდნენ მოქირავნეებად (ქსენოფონი, კიროსის ანაბასისი, ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია I, 2010, გვ. 137).

ქსენოფონტემ თვითვე წერს, რომ არმენიელებისაგან განსხვავებით, ქართული ტომები – კარდუხები, ტაოხები და ქაღდები არ ემორჩილებოდნენ სპარსელებს. ის წერს: „თუ ბაზარს არ გვიხსნიდნენ, ჩვენ თვითონ მოვიპოვებდით სურსათს, მაგრამ არა თავხედობის, არამედ აუცილებლობის გამო. კარდუხებს, ტაოხებს და ქაღდებს, თუმცა ისინი მეფეს არ ემორჩილებიან და ძალიან საშიშნიც არიან, ჩვენ მტრად მოვეკიდეთ, რადგან ბაზარს არ გვიხსნიდნენ და სურსათის წართმევა აუცილებელი გახდა“ (იქვე, გვ. 137).

აღნიშნული ტომებიდან მხოლოდ ფასიანები და ჰესპერიტები დაიმორჩილეს სპარსელებმა და მათ მმართველად ზემოთ აღნიშნული ტირიბაზი დაუნიშნეს (მათი მიწები საუკეთესო იყო სახნავ-სათესად).

„ხოლო კარდუხები, ხალიბები, ქალდეები, მაკრონები, კოლხები, მოსინიკები, კოიტები და ტიბარენები კი დამოუკიდებელი იყვნენ“ (ქსენოფონტე, კიროსის ანაბაზისი, ანტიკური კავკასია, ენიკლოპედია I, გვ. 137).

ბერძენთა ჯარი გაემართა ჩრდილოეთისაკენ და ვანის ტბის სიახლოვეს მის სამხრეთ-დასავლეთით ჯერ შეხვდათ ქართველთა ტომი, რომლის სახელი იყო – „კარდუხები“. (ეს სახელი სიტყვა „კარდუ“-საგანაა მიღებული, ხოლო „ხი“ – მრავლობითობის მაწარმოებელი სუფიქსია. „კარდუ“ – იყო სახელი ხალხისა, რომლისაგანაც ნაწარმოებია ასევე სახელი „ქართუ“ და სიტყვა „ქართუელი“, ე.ი. „ქართუს“ ქვეყნელი. კარდუ და ქართუ ერთი ფუძეა, ამიტომაც მიიჩნევა, რომ კარდუხები – ქართული ტომი იყო, რომელიც ებრძოდა მათ ქვეყანაში შეჭრილ არმენიელებს და მათ მფარველ სპარსელებს.

კარდუხებმა იფიქრეს, რომ სპარსელთა მეფის მეგობარი ქსენოფონტე და სპარსელთა მეფის სამსახურში მყოფი მისი 10.000 კაციანი ჯარი, სპარსელთა ლაშქარი იყო. ამიტომაც მათ მედგრად იბრძოლეს ბერძენთა, ამ ჯარის წინააღმდეგ, უფრო მეტიც, ბევრს ეცადნენ ქსენოფონტე და ლაშქრის მეთაურები, მაგრამ კარდუხებმა პირადი, სასაუბრო კონტაქტიც კი არ დაამყარეს მათთან.

საბოლოოდ, უნდა ვიფიქროთ, რომ არმენიზაცია-გასომხებისაგან კარდუხებმა მაინც ვერ შეძლეს თავის დაცვა, თუმცა, არმენიაში შემდგომშიც, შემდეგ საუკუნეებში, ითვლებოდა, რომ ხალხი სომხეთის პროვინციებისა სახელწოდებით „კორდუკ“ (კორდვაცის ქედის სამხრეთით, ვანის ტბის სამხრეთ-დასავლეთით), „კორდიკ ვერინ“, „კორდიკ მიჯინ“ და „კორდიკ ნერკინ“ – არ იყვნენ არმენიელები, ანდა ტომობრივი სხვაობა ჰქონდათ არმენიელებისაგან.

ნ. აღონცი პირდაპირ წერს კიდევ, რომ კარდუხები, ხალიბები, ხალდეები, ფასიანები და სხვა ტომები იყვნენ არმენიის თავდაპირველი მოსახლენი, შემდგომ მათ მიწა-წყალზე დაახლოებით VI საუკუნეში შეიჭრნენ არმენიელები და ორ ნაწილად გაყვეს ეს ქართული მოსახლეობა, კერძოდ, არმენიელები დასახლდნენ მათი ქვეყნის ცენტრში, ამის გამო როგორც სამხრეთ ისე ჩრდილო არმენიაში ცხოვრობდნენ ქართველები, კერძოდ სამხრეთ არმენიაში – კორდუს ხალხი, ჩრდილო არმენიაში – ივერები, დასავლეთ არმენიაში – ქალდ-ხალიბები.

ქართული მიწების ეს მტაცებლობა, სტრაბონის ცნობით, შემდეგაც გაგრძელებულა, კერძოდ არმენიამ ქრისტეშობამდე II საუკუნეში მიიტაცა იბერებისაგან პარიადრეს კალთები, ხორძენა და გოგარენა – ვრცელი მიწა-წყალი დასავლეთ და ჩრდილო არმენიისაკენ.

კარდუხები და ხალიბები (ხალდეები) ქართველთა ტომები, რომ იყო, ამის შესახებ სხვა უძველესი წყაროებიც წერდნენ. კერძოდ მეგასთენე წერდა, რომ ნაბუქოდონოსორმა იბერთა ხალხის ერთი ნაწილი გადაასახლა ლიბიიდან პონტოს ზღვის სანაპიროზე, იქამდე იბერები ლიბიელთა მეზობელნი ყოფილან. ჩვენი აზრით, აქ „ლიბიის“ ქვეშ იგულისხმება არა აფრიკის ლიბია, არამედ ვანის ტბასთან მდებარე ლურსმული დამწერლობის ეპოქის ქვეყანა „ლუვია“. ის ვანის ტბის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარეობდა, იქ სადაც შემდგომ კარდუხები ცხოვრობდნენ. ლუვიელთა მეზობელი იბერების ანუ კარდუხების წინაპრების ნაწილი ნაბუქოდონოსორს პონტოს ზღვისპირეთში გადაუსახლებია. ალბათ, ამ მოსაზრებით ხსნიდნენ ძველი ავტორები ფაქტს იმისას, რომ კარდუხებსა და ქალდეებს (ხალდეებს), ხალიბებს და ქალდეველებს (პონტოსპირეთში მცხოვრებთ) ერთიდაიგივე სატომო სახელები, ერთი ზნე-ჩვეულებები და ჩანს ერთი ენაც ჰქონდათ.

ქართველთა წინაპარი ქალდეველები (ხალიბები, იგივე ალაზონები) კარდუხების თანამეტომეებად მიიჩნეოდა, მიუხედავად ტერიტორიულად მათი ურთიერთდაშორებისა.

სტრაბონის ცნობით, ქალდეებს ასევე ერქვათ სახელი – „ალიზონები“, „ალაზონები“, ქალდეებს ნამდვილად რომ ერქვათ ეს სახელი ჩანს უამრავი ტოპონიმიდან, რომელიც

აღნიშნული სიტყვის ფუძიდან გამომდინარეობს „ალაზ“ (ლაზ), „არაზ“, „არზე“ – ეს სახელები „არაზ“ და „ალზ“ მდინარეებს, სოფლებს, ქალაქებსა და პროვინციებსაც კი ერქვათ პონტოსპირეთიდან ვიდრე ვანის ტბამდე. მაგალითად, ერთ-ერთი ასეთია პროვინციის სახელწოდება „ალზნიკ“ (სომხურად – „აღძნიკ“), რომელიც სწორედ კარდუხთა ქვეყნის მეზობლად მდებარეობდა და ვრცლად იყო გადაჭიმული ცოვკის ტბიდან კორდვაციის მთებამდე (პროვინცია კორდუკამდე), ე.ი. კარდუხების ქვეყნამდე ვანის ტბის სამხრეთ-დასავლეთით, ამჟამადაც კი ცოვკის ტბასთან ახლოს ძველ ქალაქ მელიტენეს (გალატიას) – ალაზივი ჰქვია, რომლის ფუძეშიც „ლაზ“-ი ზის.

ამ „ლაზ“ – „რაზ“ ფუძიდანაა გამომდინარე უფრო წერილი პროვინციის სახელი „არზნი“, რომელიც უშუალოდ ემიჯნებოდა კარდუხების ქვეყანას, კერძოდ კი „კორდუკს“. ამ „ლაზ-რაზ“ ფუძიდანაა გამოშვებული მდინარეთა სახელები „არაწანი“, „რაზდანი“, „ალაზანი“.

არაწანი – ვანის ტბის სანაპიროდან იწყება და მურატის სახელწოდებით ქელაზიგთან ეფურაცს უერთდება. მის სამხრეთ სანაპიროზე იწყება ტიგროსის სათავეები.

ქსენოფონტეს უთხრეს, რომ კარდუხების ქვეყანა აღწევდა მდ. კენტრიტამდე და ტიგროსის სათავეებამდე. შემდეგ კი არმენია იწყებოდა. ჩვენ ზემოთ აღნიშნული ტოპონიმიკიდან გამომდინარე უნდა ვიფიქროთ, რომ არმენიელების შემოჭრამდე ხალიბების ანუ ქალდების ქვეყანა იწყებოდა კარდუხების მეზობლად (ამის ნაშთია ტოპონიმი ალზნიკ (ძველი ალზის ქვეყნის სახელიდან) და აღწევდა კახეთის მდინარე ალაზნამდე, ანუ ვანის ტბიდან კავკასიის მთებამდე კარდუხს ანუ ქართველთა ძველი ქვეყანა იყო განფენილი.

აღონცის სიტყვით, როგორც ითქვა, ქართველთა ამ ძველი ქვეყნის შუაგულში შეიჭრა არმენიული ტომები დაახლოებით ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში და ორად გაყო ქართველთა ქვეყანა და ამიტომაც, როგორც არმენიელთა სამხრეთით, ისე ჩრდილოეთით იყო ქართული პროვინციები და ქვეყნები (კარდუხები და ალზნიკის ხალხი სამხრეთით, ქართლი და ლაზები (არტანუჯის არზენას და ქალდეას ხალხი) ჩრდილოეთით და ჩრდილო-დასავლეთით). აღონცის მოსაზრება ამჟამად იგნორირებულია სომხურ ისტორიოგრაფიაში, მაგრამ ის ხსნის არსებულ ძველ ფაქტებს.

ქართული ქვეყნის ცენტრში არმენიელთა დამკვიდრების გამო ქსენოფონტემ ბუნებრივია ჯერ ქართული ტომების (კარდუხების) ქვეყანა გაიარა, შემდეგ არმენია, შემდეგ კი ჩრდილოეთით და ჩრდილო დასავლეთით მას ისევ ქართული ტომები შეხვდა.

ქსენოფონტეს აცნობეს – „მთებზე მიმავალი გზა ჩრდილოეთით რომაა მიმართული, კარდუხებთან მივიყვანთ, ისინი ცხოვრობენ მთებში, მეომარი ხალხია და სპარსთა მეფეს არ ემორჩილებიან. მათ თავს დაესხა ამ მეფის ასოც ათასიანი (120.000) ჯარი და მათგან უკან არავინ დაბრუნებულა (კარხუდების მთები მიუვალა)“ (ქსენოფონი, კიროსის ანაბაზისი, ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია I, 2010, გვ. 118).

ასევე ქსენოფონტეს უთხრეს – „ელინმა ჯარისკაცებმა გაიგეს, რომ თუ ისინი შეძლებენ კარდუხების მთების გადალახვას და მდინარე ტიგროსის სათავეებზე მისთვლას, მივლენ არმენიაში“ (იქვე, გვ. 119).

ქსენოფონტე წერს, რომ კარდუხების ქვეყანასა და არმენიას ერთმანეთისაგან საზღვრავდა მდინარე კენტრიტი (იქვე, გვ. 120).

ბერძენმა ჯარისკაცებმა ბრძოლით გაიარეს კარდუხების ქვეყანა, ქსენოფონტე წერს, რომ კარდუხებს ჰქონდათ – „მრავალრიცხოვანი და მშვენიერი სახლები, სავსე სურსათით. იქ დვინო ისე ბევრი იყო, რომ სილით ამოლესილ ორმოებში ჰქონდათ შენახული“ (იქვე, გვ. 120).

კარდუხები ლაშქრობისას და მარშირებისას მღეროდნენ – „ჩქარა წავიდნენ რაღაც სიმღერების მღერით“ (გვ. 121).

ელინებმა გადალახეს მდ. კენტრიტი, მეორე ნაპირზე უკვე არმენია იწყებოდა. არმენიის სპარსელთა სამხედრო ხელისუფალს თავის არმენიულ ჯარში დაქირავებული ჰყავდა ქართული ტომები ხალდებისა და მარდების ჯარისკაცები – „ისინი იყვნენ ორონტისა და არტუხის მოქირავნები“ (იქვე, გვ. 121). მაგრამ მათ (არმენიულ ჯარს), საბოლოო ჯამში ბერძნებთან არ უოშიათ, უბრალოდ, აკვირდებოდნენ მათ მოძრაობას.

კარდუხები ებრძოდნენ არმენიელებს, ამიტომაც მდ. კენტრიტის გადალახვის შემდეგ რაც ბერძნებმა 5 ფარსანგი (25 კმ) „იარეს არმენიაში ვაკე ადგილზე, აქ კარდუხებთან ომის გამო მდინარის ახლოს არ იყო სოფლები“ (იქვე, გვ. 122). შემდეგ მიადგნენ დიდ სოფელს, სადაც სატრაპს სასახლე ჰქონდა, აქედან 10 ფარსანგის (50 კმ) შემდეგ იყო მდინარე ტიგროსის სათავე, აქედან 15 ფარსანგში (75 კმ) მიადგნენ მდ. ტელეოასს, რომლის ნაპირებზეც მრავალი სოფელი იყო, ხოლო ქვეყანას ერქვა დასავლეთ არმენია, მისი მმართველი იყო მეფის მეგობარი ტირიბაზოსი (იქვე, გვ. 122).

აქედან ბერძნებმა დაბლობზე იარეს 15 ფარსანგი (75 კმ) და მიადგნენ სოფლებით სავსე ტერიტორიას, ისინი ელოდნენ რომ თავს დაესხმოდათ ტირიბაზო, რომელსაც თავის ჯარში ჰყავდა მოქირავნები „ხალიბები და ტაოხები“ (იქვე, გვ. 123). აქედან იარეს კვლავ 75 კილომეტრი და მიადგნენ მდ. ევფრატს, რომელიც გადალახეს ამ მდინარის (ე.ი. ევფრატის) სათავის ახლოს.

აქედან შევიდნენ დაბლობში, რადგანაც ზამთარი იდგა, იარეს თოვლში 50 კმ და მიადგნენ ერთ-ერთ სოფელს, აქედან 20 სტადიონში (დაახლ. 2 კმ-ში) მდებარე სოფლებში განაწილდნენ მოსასვენებლად. მათ უხვად მიიღეს სასმელ-საჭმელი და სუფრასთანაც „მათ ბარბაროსულ სამოსიანი არმენიელი ბიჭუნები ემსახურებოდნენ“ (იქვე, გვ. 125). შემდეგ „შეეკითხნენ სოფლის თავკაცს, რა ქვეყანა იყო ეს? მან კი მიუგო, რომ ეს იყო არმენია“ (იქვე, გვ. 125). იკითხეს რომელი იყო მეზობელი ქვეყანა, უპასუხეს – „მეზობელი ქვეყანა – თქვან მან – ხალიბების იყო და იქაური გზაც მიასწავლა“ (იქვე, გვ. 126).

აქედან ჩანს, რომ ქართულ ტომებს – კარდუხებსა და ხალიბებს შორის არმენიელთა შეჭრის გამო ქვეყანას უკვე „არმენია“ ერქვა, თუმცა უნდა ვიფიქროთ, რომ იქაური მკვიდრი ძირითადი მოსახლეობა არმენიზებული ქართველები იყვნენ.

აღნიშნული გზით შევიდნენ „მეზობელ“ ანუ ხალიბების ქვეყანაში.

ამის შემდეგ მიადგნენ მდ. არაქსს, რომელსაც ქსენოფონტე „ფასისს“ უწოდებს (აღსანიშნავია, რომ ათასხუთასი წლის შემდეგაც, X საუკუნეში, კონსტანტინე პორფიროგენეტი არაქსს კვლავ „ფასისს“ უწოდებდა, რომელიც იმჟამად საზღვარი იყო არმენიელებსა და იბერებს შორის).

„ამის შემდეგ მდ. ფასისის გასწვრივ ელინებმა იარეს შვიდი გადასავალი დღეში ხუთ-ხუთი ფარსანგი“ (იქვე, გვ. 126). ე.ი. სულ გაუვლიათ 35 ფარსანგი, რაც 175 კმ-ია. ამის შემდეგ კიდევ 10 ფარსანგი (50 კმ) უვლიათ და მივიდნენ ადგილას „რომელიც ვაკეზე ეშვებოდა, სადაც მათ დახვდნენ ხალიბები, ტაოხები და ფასიანები (ფასისელები)“ (იქვე, გვ. 126). ე.ი. იმ გზით, რომელიც მიასწავეს ხალიბების ქვეყანაში, შემდეგ კი ფასიანების ქვეყანაში.

ე. ი. ფასისის გასწვრივ მათ უვლიათ სულ 45 ფარსანგი ანუ 225 კმ. შეებრძოდნენ ქართველ ტომთა ლაშქარს, გაიმარჯვეს და შევიდნენ ტაოხების ქვეყანაში.

მაშასადამე, აღნიშნული 225 კმ ხალიბების ქვეყანა ყოფილა (როგორც ზემოთ აღინიშნა, არმენიის ქვეყნიდან ბერძნები ხალიბთა ქვეყანაში შევიდნენ, გაიარეს 225 კმ და მიადგნენ ტაოხების ქვეყანას. ტაოხების ქვეყანაში ბერძნებმა გაიარეს 30 ფარსანგი (150 კმ).

ტაოხების ერთ-ერთი ციხე-სიმაგრის აღების დროს „ელინები საზარელი სანახაობის მოწმენი გახდნენ – ქალები ისროდნენ ბავშვებს უფსკრულში და თვითონაც თან მიჰყვებოდნენ, ამგვარადვე იქცეოდნენ მამაკაცებიც“ (იქვე, გვ. 128). ქართველების ეს თავგანწირვა სამშობლოსა და პირადი თავისუფლების შესანარჩუნებლად მიავაგს

ებრაელთა თავგანწირვას მასადას ციხე-სიმაგრის დაცვის დროს, ამ ამბიდან თითქმის 500 წლის შემდეგ, ახ.წ. 70 წელს.

აქედან ბერძნებმა იარეს 50 ფარსანგი (250 კმ) კვლავ ხალიბების მიწა-წყალზე. აქედან ჩანს, რომ იმ ტომთა შორის, რომელზეც მათ იარეს, ყველაზე მრავალრიცხოვანი და დიდი მიწა-წყლის მქონე ხალიბები იყვნენ.

ქსენოფონტე წერს – „შემდეგ იარეს შვიდი გადასავალით ორმოცდაათი ფარსანგი ხალიბების მიწა-წყალზე. ისინი უმამაცესნი იყვნენ იმ ტომებს შორის, რომელთა მიწა-წყალზეც გაიარეს. ხალიბები ხელჩართულ ბრძოლაში ებმებოდნენ ელინებს“ (იქვე, გვ. 128). „ამასთანავე მღეროდნენ და როკავდნენ მაშინ, როცა მტერი მათ უყურებდა“ (ქსენოფონი, კიროსის ანაბასისი, ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია I, 2010, გვ. 128). ხალიბებისაგან ამის გამო „ელინებმა ვერაფერი წაიღეს და იკვებებოდნენ ისევ იმ პირუტყვით, რომელიც ტაოხებს წაართვეს“ (იქვე, გვ. 128).

ამის შემდეგ ბერძნები მივიდნენ მდინარე ჰარპასოსთან და შევიდნენ სკვითინების ქვეყანაში, ვაკეზე 20 ფარსანგი (100 კმ) და შევიდნენ მათ სოფლებში. ამის შემდეგ გაიარეს კვლავ 20 ფარსანგი და მივიდნენ „დიდ, მდიდარ და მჭიდროდ დასახლებულ ქალაქში“, რომელსაც ერქვა გიმნასი.

აქედან იარეს 5 დღე-ღამე და მივიდნენ მთამდე (მისი სახელი იყო თექესი), საიდანაც ჩანდა შავი ზღვა.

აქედან გზით შევიდნენ მაკრონების ქვეყანაში, სადაც გაიარეს 50 კმ და მიაღწენ მდინარეს, რომელიც მაკრონების ქვეყანას სკითინების (სკვითინების) ქვეყნისაგან ყოფდა.

მეორე მხარეს მეომარი მაკრონები იდგნენ. ბერძენთა შორის აღმოჩნდა ტომით მაკრონი მონა, რომელმაც შეძლო შუამავლობა და ბერძნები მაკრონებს დაუმეგობრა.

მაკრონების ქვეყანაში იარეს სამი დღის განმავლობაში კოლხების ქვეყანამდე. კოლხთა ლაშქარი დაამარცხეს და შევიდნენ სოფლებში, სადაც თაფლის ფიჭები ჭამეს, რომელთაც მათ დიდად ავნო, მეორე დღემდე მოვრალეებს ჰგვანდნენ და ფეხზე დგომა არ შეეძლოთ. აქედან ბერძნებმა გაიარეს კოლხების სოფლებში 35 კმ და მივიდნენ ზღვასთან მდებარე „ტრაპეზუსში – მჭიდროდ დასახლებულ ელინურ ქალაქში, რომელიც სინოპელთა დასახლება იყო კოლხების ქვეყანაში, პონტოს ვექსინიოსის სანაპიროზე. აქ კოლხების სოფლებში ელინებმა დაახლოებით 30 დღე დაჰყვეს“ (იქვე, გვ. 131) „და ანადგურებდნენ კოლხისს (ე.ი. კოლხეთს)“ (იქვე, გვ. 131).

ქსენოფონტე განარჩევს „ბარის კოლხებს“ და მთის კოლხებს. პირველები ბერძნებს არ ებრძოდნენ. აქედან შეესივნენ დრილების ქვეყანას. დრილები იყვნენ „პონტოსპირეთის ყველაზე მეომარი ხალხი“ (იქვე, გვ. 132). (დრილები, ჩანს შემდგომში თრიალეთში გადასახლდნენ).

ტრაპეზუსიდან ბერძნები ელინურ ქალაქ კერასუსს მიაღწენ „სინონელთა დასახლება კოლხების ქვეყანაში ზღვის სანაპიროზე“ (იქვე, გვ. 133). ე.ი. ტრაპეზუნტიცა და კერასუსიც კოლხების ქვეყანაში მდებარეობდნენ.

ბერძენთა ჯარი კერასუსთან ორად გაიყო – ერთი ჯგუფი გემებით ზღვით გაემგზავრა (ჩანს ტრაპეზუნტიდანაც გემებითვე მიცურავდნენ), მეორემ კი ხმელეთით განაგრძო გზა და მიუახლოვდნენ „მოსინიკების საზღვარს“ (იქვე, გვ. 133).

მოსინიკების ტომი ორ მტრულ ჯგუფად იყო გაყოფილი – პირიქითელ მოსინიკებს მტრობდნენ პირაქეთა მოსინიკები. პირიქითელებმა სამხედრო კავშირი შეკრეს ბერძნებთან პირაქითელების დასამარცხებლად.

მეორე დღეს ისინი მოვიდნენ ერთი მთლიანი ხისაგან გამოთლილი სამასი ნავით. თითოეულ ნავში სამ-სამი კაცი იჯდა“ (იქვე, გვ. 134) ისინი „დაირაზმნენ და ერთმა მათგანმა სიმღერა წამოიწყო, დანარჩენებმა რიტმს ფეხი აუწყეს და წინ გასწიეს“ (იქვე, გვ. 134). ისინი ბერძნებთან ერთად ეკვეთნენ თავიანთ მტერ თანატომელებს, რომელთაც მთავარი ქალაქის დასაუფლებლად ეომებოდნენ. მათი მეფე ამ ქალაქში ერთ მაღალ

ადგილს მდგარ ხის კოშკში (მოსინოსში) იჯდა. ის ხანძრის დროს არ გამოვიდა კოშკიდან და დაიწვა მეორე მეფესთან ერთად, რომელიც სხვა კოშკში იჯდა. მოსინიკებს აღმოაჩნდათ პურის დიდი მარაგი, ამფორებში კი დამარილებული დელფინის ხორცი. ჰქონდათ უამრავი მარაგი: კაკალი, ქონი, ღვინო. გამარჯვებულმა ბერძნებმა ეს აღებული ქალაქი თავიანთ მეგობარ მოსინიკებს გადასცეს. აქ რამდენიმე ქალაქი იყო ერთმანეთისაგან 80 სტადიონით დაშორებული (დაახლ. 16 კმ). მდიდარ მოსინიკებს ჰყავდათ მოხარშული წაბლის ჭამისაგან დასუქებული ბავშვები „განახებულები და მეტისმეტად თეთრები“ (იქვე, გვ. 136).

ქართული ტომები თეთრკანიანები იყვნენ. ამის აღნიშვნა საჭიროდ მიგვაჩნია, რადგანაც ძვ. წ. VI-V სს. ცნობებით კოლხები „შავკანიანებად“ ან „მუქკანიანებად“ აღიწერებიან, მაგრამ უკვე V ს. ბოლოდან კოლხთა აღმწერი მწერლები რომელთაც პირადად ნახეს ისინი, აღარ წერენ კოლხთა მუქკანიანობის შესახებ. მოსინიკებიც თეთრები იყვნენ. ქსენოფონტე წერს – „ისინი ცდილობდნენ ყველას თვალწინ შეკავშირებოდნენ ჰეტერებს, რომლებიც ელინებს თან მიჰყავდათ, რადგან ასეთი იყო მათი ადათი. ყველანი – მამაკაცებიცა და ქალებიც – თეთრკანიანები იყვნენ... საჯაროდ აკეთებდნენ იმას, რასაც სხვები განმარტოებით სჩადიან... საკუთარ თავს ელაპარაკებოდნენ, თავისთვის იცინოდნენ და მოყვებოდნენ ხოლმე როკვას, სადაც არ უნდა ყოფილიყვნენ“ (იქვე, გვ. 136).

ბერძნებმა მოსინიკების ქვეყანაში „რვა სტათმოსი იარეს და მივიდნენ ხალიბებთან, ისინი ცოტანი იყვნენ, ემორჩილებოდნენ მოსინიკებს და უპირატესად რკინის დამუშავებით ირჩენდნენ თავს, აქედან ელინები მივიდნენ ტიბარენებთან. ტიბარენების ქვეყანა უფრო ვაკე იყო. მათ ზღვის სანაპიროზე გამაგრებული დასახლებები ჰქონდათ“ (იქვე, გვ. 137).

„ელინებმა ორ დღეში მშვიდობიანად გადალახეს ეს ქვეყანა და მივიდნენ კოტიორაში, ელინურ ქალაქში, სინოპელთა მიერ ტიბარენების ქვეყანაში დაარსებულ ახალშენში“ (იქვე, გვ. 137).

ხალიბები, როგორც ქსენოფონტეს აღწერიდან ჩანს ბერძნებს შეხვდნენ 3 ადგილას, კარღუხების შემდეგ, არმენიელთა ქვეყნის გადალახვის შემდეგ და მოსინიკების მეზობლად ზღვის სანაპიროზე. (ეს უკანასკნელნი სუსტები იყვნენ, დანარჩენ ორ ადგილს მცხოვრებნი კი კარგი მეომრები).

ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ის ქვეყანა, რომელნიც არმენიელებს ეჭირათ მდ. კენტრიტიდან არაქსამდე – თავდაპირველად ხალიბების ანუ ქალდეებისა იყო, და ისინი გავრძელებით ცხოვრობდნენ კოტიორადან არაქსამდე და კენტრიტამდე. ისინი, ჩანს, არმენიელებს დაუმარცხებიათ და ამიტომ ხალდეებსა და არმენიელებს შორის დიდი ომი იყო გაჩაღებული, როგორც ეს ქსენოფონტეს მეორე ნაშრომიდან – კიროპედიადან ჩანს, საბოლოოდ, ხალიბები მხოლოდ ზღვის პირას დარჩნენ, დანარჩენი მათი საცხოვრისი არაქსიდან კენტრიტამდე არმენიელებმა დაიჭირეს.

როგორც ითქვა, მდ. კენტრიტიდან ბერძნებმა გაიარეს 25 კმ – დაუსახლებელ არმენიაში, 50 კმ-ის შემდეგ იყო ტიგროსის სათავე. 75 კმ-ის შემდეგ მიაღწენ მდ. ტელეობასს – ეს იყო დასავლეთ არმენიაში. აქედან იარეს დაბლობზე 75 კმ, შემდეგ კვლავ გაიარეს 75 კმ და მიაღწენ მდ. ეფურატს, მისი სათავის ახლოს. შემდეგ დაბლობზე იარეს 50 კმ. აქ კვლავ არმენიის ქვეყანა იყო. აქედან იწყებოდა ხალიბების ქვეყანა, მიაღწენ მდ. არაქსს (ფაზისს), აქ ფასისის გასწვრივ იარეს 225 კმ ხალიბების ქვეყანაში და მიაღწენ ტაოხების ქვეყანას. ტაოხების ქვეყანაში იარეს 150 კმ. აქედან ბერძნებმა კვლავ 250 კმ იარეს კვლავ ხალიბების მიწაზე და მიაღწენ მდ. ჰარპასოსს და შევიდნენ სკვოთინების ქვეყანაში, აქვე ვაკეზე იარეს 100 კმ ამის შემდეგ კვლავ იარეს 100 კმ და მიაღწენ ქალაქ გიმნასს. აქედან იარეს 5 დღე-ღამე და მიაღწენ მთის მწვერვალ თექისს, საიდანაც ჩანდა ზღვა. აქედან იარეს 50 კმ და მიაღწენ მაკრონების ქვეყანას, ამ ქვეყანაში იარეს სამი დღე-ღამე და მიაღწენ კოლხების ქვეყანას. იარეს 35

კმ და შევიდნენ ქალაქ ტრაპეზუსში, და შემდეგ კერასუსში. ეს ქალაქები კოლხეთის ქვეყანაში მდებარეობდნენ. კერასუსიდან შევიდნენ მოსინიკების ქვეყანაში. იარეს „რვა სტათმოსი“ და მივიდნენ „სუსტ ხალიბებთან“, აქედან შევიდნენ ტიბარენების ქვეყანაში, გადალახეს ორ დღეში და მივიდნენ ქალაქ კოტიორაში – „ტიბარენების ქვეყანაში დაარსებულ ახალშენში“.

აქედან ბერძნები გაემართნენ მდ. ფასისისაკენ – ქსენოფონტეს სტრატეგოსებმა უთხრეს – „უმჯობესია ფასისისაკენ გაცურვა, რაკი ხომალდები არიან, ფასიანთა ქვეყნის დაპყრობა. იქ მაშინ აიეტის შვილიშვილი მეფობდა“ (იქვე, გვ. 137).

ეს ბოლო წინადადება ძალზე აბნევს მკვლევარებს, რადგანაც ქსენოფონტე მდ. ფასისს ასხენებს ორ ადგილას. ერთი ფასისი იყო არაქსი, საიდანაც გაჭირვებით ჩააღწიეს ბერძნებმა ზღვამდე, ამიტომაც ისინი, ცხადია, უკან აღარ დაბრუნდებოდნენ. ამიტომაც, თავისი ნაშრომის ბოლოს ნახსენებ მდ. ფასისის ქვეშ ქსენოფონტე სხვა რომელიღაც მდინარეს ასხენებს. ქართველი მკვლევარები ფიქრობენ რომ ეს მეორე ფაზისი იყო მდ. რიონი, რასაც ჩვენ არ ვიზიარებთ, ჩვენი აზრით ქსენოფონტე ამ მეორე მდინარე ფაზისში გულისხმობს მდ. კელკიტის ზღვასთან შესართავს. აქ ზღვის ნაპირას კონცხებს ერქვით ჰერაკლესა და იაზონის კონცხები. მის ახლოს ამჟამადაც არიან პუნქტები „ფასინლერისა“ და „პაზარის“ სახელწოდებით. მდ. კელკიტის შესართავი, მართლაც ახლოა ქ. კოტიორასთან და აქეთკენ იყო სამშობლოსკენ მიმავალი ბერძნების გზა.

დავაჯამოთ ქსენოფონტეს ჯარის მიერ განვლილი გზის სიგრძე –

მდ. კენტრიტიდან არმენიის ქვეყანაში ბერძნებმა იარეს 25 კმ + 50 კმ + 75 კმ + 75 კმ (ეფფრატი) + 50 კმ (არაქსი) და მიაღწენ ხალიბების ქვეყანას არაქსთან. ე. ი. არმენიაში სულ იარეს 275 კმ.

შემდეგ ხალიბების ქვეყანაში მდ. არაქსის პირას იარეს 225 კმ.

შემდეგ ტაოხების ქვეყანაში 150 კმ

და კვლავ ხალიბების ქვეყანაში შევიდნენ, სადაც 250 კმ იარეს

და მიაღწენ მდ. ჰარპასოს

და შევიდნენ სკვითინების ქვეყანაში, სადაც იარეს 200 კმ ქალაქ გიმნიასამდე. აქედან იარეს 5 დღე მწვერვალ თექისამდე.

აქედან 50 კმ-ში მდებარეობდა მაკრონების ქვეყანა, აქ იარეს 3 დღე და მიაღწენ კოლხების ქვეყანას, იარეს 35 კმ და მიაღწენ ქ. ტრაპეზუსს, ე.ი. მდ. კენტრიტიდან ტრაპეზუსამდე ბერძნებმა გაიარეს 275 კმ + 225 კმ + 150 კმ + 250 კმ + 200 კმ + 5 დღე + 50 კმ + 3 დღე + 35 კმ = 1185 კმ + 8 დღე.

თუ ერთ დღის გავლას ბერძნები მოუნდნენ 20-30 კმ მაშინ 8 დღეში ისინი დაახლოებით 200 კმ-ს გაივლიდნენ, რაც ჯამში შეადგენს სულ 1385 კმ, ანუ დაახლოებით 1400 კმ.

მაშასადამე, ქსენოფონტეს ჯარმა იარა ასე: ის შევიდა კარდუხების ქვეყანაში თანამედროვე ქალაქ მარდინთან ახლოს (თურქეთში), იარა თანამედროვე ქალაქ ელაზიგის მიმართულებით (ამჟამადაც კი გზა ამ მიმართულებით მიდის), აქ ჯარმა გადალახა ტიგროსის ერთ-ერთი შენაკადი, რომელსაც ერქვა კენტრიტი, და მიაღწა დასავლეთ არმენიის ქვეყანას. ამ მდინარის გადალახვის შემდეგ შემოხვდათ მეორე მდინარე ტელეობასი (ეს უნდა იყოს თანამედროვე მდ. მურატი. იარეს არმენიაში და მიაღწენ მდ. ეფფრატის სათავეს (ეს უნდა იყოს ეფფრატის შენაკადი, რომელსაც ამჟამინდელ თურქულ ენაზე ეწოდება მდ. პერი (ერი) და თანამედროვე ქალაქ ტეკმანთან ახლოს მიაღწა მდ. არაქსის ანუ ფასისის სათავეს და იარა მის გასწვრივ, აქ ჰქონდა შებრძოლება ხალიბთა, ტაოხთა და ფასინთა გაერთიანებულ ლაშქართან და შევიდა ტაოხების ქვეყანაში, ტაოხების ქვეყნიდან გადავიდა ძლიერმომარი ხალიბების (ქაღდების) ქვეყანაში და მიაღწა მდ. ჰარპასოსს, ეს უნდა იყოს მდ. ჭოროხი. აქ იყო სკვითინების ქვეყანა და მათი ქალაქი გიმნიასი (სადაც ბაიბერდსა და გიუმიშხანეს

შორის), აქედან შევიდა მაკრონების ქვეყანაში, საიდანაც დაინახეს ზღვა, ზღვის პირზე კი კოლხები ცხოვრობდნენ, მათ ქვეყანაში იყო ქალაქი ტრაპეზუსი, აქედან ლაშქრავდნენ ახლოს მცხოვრებ დრილებს. ტრაპეზუსიდან ჯარის ერთი ნაწილი გემებით, სხვები კი ფეხით გაემართნენ კერასუსისაკენ (გირესუნი), გაიარეს მოსინიკების და სუსტი ხალიბების ქვეყანაში, ქ. კოტიორასთან მიაღწენ ტიბარენების ტომს და გადაწყვიტეს გემებით და ფეხით კელკიტის შესართავთან მისვლა, სადაც ფასიანები ცხოვრობდნენ და აიეტის შთამომავალი მეფობდა.

ქსენოფონტეს გზა

1. ჯერ არის კარდუხების მთები, შემდეგ კი ტიგროსის სათავე (ქსენოფონი, კიროსის ანაბასისი, ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია I, 2010, გვ.119);
2. ჯერ მდ. კენტრიტი, მერე არის მდ. ტიგრესის სათავე (იქვე, გვ. 122);
3. მდინარე კენტრიტი „საზღვრავს არმენიას კარდუხების ქვეყნისაგან“ აქ არის ველი (იქვე, გვ. 120);
„ხალდეები თავისუფალნი და მამაცნი არიან“ (იქვე, გვ. 121);
მდ. კენტრიტი უნდა იყოს მდ. ტიგროსის ერთ-ერთი შენაკადი ოღონდ ქ. ელაზიგისაკენ. ეს არმენიაა.
4. მდინარის მეორე ნაპირიც ვაკეა. მდინარიდან 50 კმ-ში არის ტიგროსის სათავე.
5. ტიგროსის სათავიდან 15 ფარასანგში (1 ფარასანგი 5 კმ) – $15 \times 5 \text{ კმ} = 75 \text{ კმ}$ არის მეორე მდინარე – ტელეპოასი. მის გაყოლებას ჰქვია დასავლეთ არმენია ტელეპოასი უნდა იყოს მდ. მურატი – არაწანი.
6. აქედან 15 ფარასანგი $\times 5 \text{ კმ} = 75 \text{ კმ}$ -ში იყო მდ. ევფრატი
7. მდ. ფაზისი (არაქსი)
იარეს მდ. ფაზისის გასწვრივ 7×5 ფარასანგი.
 $7 \times 25 \text{ კმ} = 175 + 10 \times 5 \text{ კმ} + 50 \text{ კმ} = 225 \text{ კმ}$. დაეშვნენ ვაკეზე.
8. ტაოხების ქვეყანა 30 ფარასანგი $\times 5 = 150 \text{ კმ}$.
9. ხალიბების ქვეყანა.
10. მდ. ჰარპასოსი (ჭოროხი).
11. სკვითინები $20 \times 5 \text{ კმ} = 100 \text{ კმ}$.
12. სკვითინები ქალაქი გიმნიასი.
13. 5 დღე ზღვის გამოჩენამდე.
14. მაკრონები 50 კმ.
15. მდინარე საზღვრავდა მაკრონებსა და სკვითინებს.
16. 3 დღის გზა.
17. კოლხები.
18. 2 ფარასანგი $\times 5 = 10 \text{ კმ}$ – ტრაპეზუნტი.

ქსენოფონტე ქაღდების შესახებ, არიან-ქართლი

ისტორიკოსმა გ. ჭეიშვილმა განიხილა ქსენოფონტეს შრომა „კიროპედია“, როგორც წყარო საქართველოს ისტორიისათვის.

თავის ამ შრომაში („კიროპედია“), ქსენოფონტე ისევე, როგორც თავისსავე „ანაბასისში“ აღწერს ბერძენთა 10.000 კაციანი რაზმის ლაშქრობას ქართული ტომებით დასახლებულ მხარეებში ძვ. წ. 401 წელს.

კერძოდ, მათ გაიარეს ფასიანების, ტაოხების, ხალიბების და სკვითინების ქვეყნები (გ. ჭეიშვილის დაკვირვებით – „ეთნონიმი „ხალდი“ ძველი ბერძნებისათვის „ხალიბის“ სინონიმს წარმოადგენდა“ („ანალები“, 2001, გვ. 9).

ყველა ამ ტომთა ქვეყნებს არმენიელები ესაზღვრებოდნენ, რომელნიც თანდათანობით მიიწევდნენ სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ ფართო ფრონტით და ავიწროებდნენ ქართულ ტომებს, ერეკებოდნენ მათ უფრო ჩრდილოეთის მიმართულებით, კერძოდ სახნაგ-სათესი მიწები ხალიბებს აღარ დარჩათ, რადგანაც უკვე მთებში ცხოვრობდნენ არმენიელთა ამ მიწოლის შედეგად.

თავის მხრივ, ყველა ეს ტომი და განსაკუთრებით ხალდები (იგივე ხალიბები) თავდაუზოგავად ებრძოდნენ არმენიელებს საარსებო სივრცის დასაბრუნებლად, არმენია, თავის მხრივ, უკვე დაპყრობილი იყო სპარსთა მიერ, ამის გამო სპარსეთის შაჰი კიროს დიდი ხალიბების არმენიელებზე (არმენიელთა სოფლებზე) თავდასხმას განიხილავდა, როგორც საკუთარი იმპერიის საზღვრებში შეჭრას.

ამიტომაც „კიროპედიის“ თანახმად კიროს დიდმა (558-529) არმენიის დამორჩილების შემდეგ ხალდებზე გალაშქრება გადაწყვიტა, რათა მშვიდობა ჩამოეგდო სომხებსა და მათ მეზობელ ხალდებს შორის“ (იქვე, გვ. 9)

ქსენოფონტეს თანახმად, კიროს დიდმა შეარიგა არმენიელები და ხალდები ურთიერთდათმობათა გზით.

გ. ჭეიშვილი წერს – „კიროპედიისა“ და „ანაბასისის“ ცნობათა ურთიერთშეჯერებით ირკვევა, რომ ხალიბებს//ხალდებს, რომლებიც ყველაზე უფრო მეომარ და მამაც ხალხად ითვლებოდა არა მხოლოდ იმ მხარეში, არამედ იმ ტომთა შორის, რომელთა მიწა-წყალზეც ელინებმა გაიარეს, თავისი ჰეგემონია და სატომო სახელი სამხრეთით საკმაოდ შორს გაეფრცვლებინათ“ (იქვე, გვ. 10).

ხალდები იგივე ქალდეებია, ეტიმოლოგიურად ჩანს კარდუხების და ქალდეების სახელები მსგავსია.

„კარდუ“ ანუ „ქარდუ“ იგივე „ქალდ“ უნდა იყოს. ეს ფუძევე აქვს ქართველთა თვითსახელწოდებასაც „ქართ“.

ქალდეების ანუ ხალდების საცხოვრისი არეალისა და გავლენის დიდი განვრცობის შესახებ მიუთითებს ქსენოფონტე კიროპედიაში – მისი სიტყვით ფასიანები ქალდეების გავლენას განიცდიდნენ, თუ გავიხსენებთ, რომ ფასიანების საცხოვრისს შემდგომში ბასიანი ეწოდა, ის დიდი ტერიტორია იყო, მოიცავდა შემდგომი არზრუმისა და ყარსის პროვინციებს და კიდევ უფრო გაშლილი იყო აღმოსავლეთით – ვალაშკერტამდე. ასეთი დიდი არეალის კონტროლი მხოლოდ ძლიერ და მეომარ ტომს შეეძლო.

გ. ჭეიშვილი წერს – „ფასიანების ქვეყანა, რომელიც ფორმალურად დასავლეთ არმენიის სატრაპს – ტირიბაზს ეკუთვნოდა, ფაქტიურად ხალიბების გავლენის ქვეშ მოექცა, უფრო სამხრეთით ხალიბები სომხური მიწების მოთარეშეობით კმაყოფილდებოდნენ“ (ანალები, 1, 2001, გვ. 10).

თუ რუკას დავხედავთ, ვნახავთ, რომ ხალიბები ცდილობდნენ ეკონტროლებინათ ის მიწები ძვ. წ. V საუკუნეში, რომელიც თითქმის 1500 წლის შემდეგ თავის სამეფოს შემოუერთა ქართველთა მეფე დავით კურაპალატმა X საუკუნეში. ეს ის იბერიის მიწებია თავისი ხორძენეთა და პარიადრეს კალთებით, რომელიც ძვ. წ. II ს-ში იბერიას წაართვა არმენიამ.

უნდა ვიფიქროთ, რომ ძვ. წ. V-IV საუკუნეებში იბერიულმა ტომებმა ქალდეების მეთაურობით შექდეს კონსოლიდაცია და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება, რომელსაც „არიან-ქართლი“ ერქვა, რომლის მოსახლეობამაც შეიძინა ერის ნიშნები, საკუთარი ენითა და ტრადიციებით.

ყოველ შემთხვევაში არსენ ბერი წერდა, რომ ქართული ენა – ის ენაა, რომელიც არიან-ქართლის სამეფოში იყო განვრცობილი „ჩვენ შვილნი ვართ მათ არიან-ქართლით გამოსულთანი და ენაი მათი ვუწყით“. ანუ ქართული ენა არიან-ქართველთა ენა ყოფილა სწორედ იმ ტერიტორიაზე, რომელსაც ხალიბები აკონტროლებდნენ ქსენოფონტეს სიტყვით – ესაა ფასიანის ვრცელი ქვეყანა, ხორძენე, პარიადრეს კალთები.

ქაღდების საცხოვრისი თვითონ პარიადრეს და მოსხების მთიანეთი უნდა ყოფილიყო. როგორც ვთქვით სტრაბონი ქაღდებს ასევე უწოდებს „ალაზონებს“, აქედან უნდა იყოს წარმოშობილი სატომო სახელი ლაზი. მათი ეს თვითსახელწოდება არეკლილი უნდა იყოს იმ ვრცელ რეგიონში, რომელსაც ქაღდები აკონტროლებდნენ. როგორც ითქვა, აქ ჩვენ გვხვდება ქალაქები ერთი და იმავე ფუძე-დასახელების მქონენი – არზრუმი (ერზრუმი), არზინჯანი (ერზინჯანი), არზე (აწრე) და სხვა, ასევე კონსტანტინე პორფიროგენეტის სიტყვით არტანუჯის ქვეყანას არზენი ერქვა.

ჩემი აზრით, ფუძე „არზ“ მიღებული უნდა იყოს ქაღდების სახელწოდებიდან „ალაზონი“, „ალაზ“ ანუ „არაზ“ – ეს ფუძე ამ რეგიონში მრავალ სახელში გვხვდება და ყველაზე მეტადაა გავრცელებული. თვით მდინარე არაქსსაც, რომელიც ფასიანის მდინარე იყო – ასევე „არაზი“ ერქვა. „არაზ“-იდან უნდა იყოს არზე, არზრუმი, არზინჯანი, არზე (არწე) და სხვა. ამავე რეგიონის სამხრეთით ქალაქ ელაზიგის სახელიც მას უნდა უკავშირდებოდეს. ელაზიგ – ელაზ – ლაზ – ა-ლაზ-ონი. აღსანიშნავია, რომ შემდგომი ელაზიგის მხარეებში, რომელსაც ანძიანძორა ერქვა, ილაშქრა მეფე ფარნავაზმა, როცა ის იბრძოდა არიან-ქართველთა მეფის მემკვიდრეობისათვის. ამავე მხარეებში ილაშქრა ასევე ვახტანგ გორგასალმა. მე ვფიქრობ, და ჩანს კიდევ, რომ ფარნავაზი იბრძოდა ქართლის სახელმწიფო საზღვრების განსამტკიცებლად, რომელიც ქართლის ცხოვრების ავტორს აქ ეგულებოდა აზონის მამისეული მემკვიდრეობის აღწერის დროს.

ქაღდებმა ამ რეგიონში, რომელიც შემოსაზღვრული იყო თანამედროვე ქალაქით ელაზიგითი, და ძველი ვალაშკერტით, რომელშიც მდებარეობდნენ პარიადრეს კალთები – ოლქმა, რომელშიც შედიოდნენ მდ. კელკიტის სათავეები, მდ. ხარტიში, ნაწილობრივ ყიზილ-ირმაკი, შემდგომში არზრუმი, არტაან-არტანუჯი შექმნეს ქვეყანა „ქაღდუ“, იგივე „ქართუ“, იგივე არიან-ქართლი, რომლის გაგრძელებაც იყო უფრო ჩრდილოეთით ქართული სახელმწიფოებრიობა და შთამომავლობა კი ქართველი ხალხი – ყველა თავისი რეგიონებითა და კუთხეებით.

ივანე ჯავახიშვილმა გამოიკვლია კიდევ, რომ სვანების, მეგრებისა და დანარჩენ ქართველთა წინარე სამშობლო „ქაღდუ“ – ქართუ იყო, ჩანს ჩამოყალიბებული მებრძოლ ტომ ქაღდეველთა მიერ, რომელთაც შემდგომ ლაზები ეწოდათ.

საბოლოოდ, ჩვენ შეიძლება ასეთი სახით წარმოვიდგინოთ ქართველი ერის ჩამოყალიბება – წყაროთა თანახმად „ნაბუქოდონოსორმა ლივიის გვერდით მდებარე იბერიიდან გადასახლა ნაწილი იბერიელებისა და დაასახლა პონტოს ზღვისპირეთში“, აღმოჩნდა, რომ აქ ნახსენები „ლივია“ არის არა აფრიკის ლიბია, არამედ ვანის ტბის პირას მდებარე ძველი ქვეყანა „ლუვია“, ხოლო იბერიელები კი იგივე კარდუხებია (ფრიგიელებია), რომელნიც ლივიის გვერდით ცხოვრობდნენ. ამ კარდუხ-იბერიელების ნაწილი გადასახლდა შავიზღვისპირეთში და იწოდნენ ქაღდებად (ხაღდებად) – ხაღიბებად. ამავე დროს შავიზღვისპირეთის ამავე რეგიონში უწყვეტი ნაკადის სახით შემოდის სხვა ქართველი ტომები პონტოსპირეთიდან.

ამ ქართული ტომების (ფასიანების, ჰესპერიტების, ტაოხების, მოსინიკებისა და სხვ.) კონსოლიდაცია შეძლო კარდუხების მეომარმა და ძლიერმა ტომმა რამაც საფუძველი ჩაუყარა არიან-ქართლის სახელმწიფოს, რომლის მემკვიდრეობა ფარნავაზის დროს მიიღო „ქართლის სამეფომ“.

ლაზი – ალაზონი, სტრაბონის ცნობები

ლაზიკა – ლაზების ქვეყნის სომხური სახელწოდებაა (როგორც კორჩაიკა), ბერძნები მას ლაზონს უწოდებდნენ.

ამ ქვეყნის და მისი ხალხის სახელების (ლაზონი, ლაზი) ეტიმოლოგიური ძიებისათვის, ვფიქრობ მნიშვნელოვანი ინფორმაციაა სტრაბონის გეოგრაფიაში. ის ქაღდების ტომს უწოდებს ალაზონებს და ასევე ალიზონებს. ამასთანავე თავისი გეოგრაფიის XII წიგნის მესამე თავში ვრცლად მსჯელობს თავისი ამ ცნობის დასამტკიცებლად, ამ საკითხზე პოლემიკას უმართავს მრავალ ძველ ცნობილ ავტორს და საბოლოოდ ასკვნის, რომ მის დროს მცხოვრები ქაღდების ძველი სახელია ხალიბები, იგივე ალიბები და, რომ, საერთოდ ჰომეროსის დროს ალიბე ერქვა ქვეყანას თემისკირასთან. ალიბეს ხალხს კი ერქვა – ალიზონები ან ალაზონები. ამ სახელისაგან წარმოდგება სიტყვა ამაზონები.

საბოლოოდ, სტრაბონი იღებს ქაღდების სახელს – ალაზონებს და წერს – „ზოგნი წერენ ალაზონებს, ზოგნი – ამაზონებს, ადგილ „ალიბედან“ (სტრ. XII, 3, 21) ან „შორიდან ხალიბედან“ (XII, 3, 23).

სტრაბონი წერს – „ეხლანდელი ქაღდები, ძველად ხალიბებად იწოდებოდნენ, ამათ შორის მდებარეობს ფარნაკია. მისი შემოსავალია თევზ პელამიდების ჭერა და ასევე მიწიდან ლითონების (ახლა რკინის, ძველად ვერცხლის) ამოღება. საერთოდ ამ ადგილებში სანაპირო მეტისმეტად ვიწროა, რადგან იქვე, ზემოთ აღმართულია ლითონებით სავსე, ტყიანი მთები“ (XII, 3, 19) „ამ ადამიანებს უწინ ერქვათ ალიბები ხალიბების ნაცვლად... ჰომეროსი ალიზონებს უწოდებს ხალიბებს (სტრაბონი, XII, 3, 20).

„ზოგნი წერენ ალაზონებს, ზოგნი კი ამაზონებს“ (XII, 3, 21) – ამბობს სტრაბონი.

სტრაბონი მიიჩნევს, რომ ცნობილი ამაზონი ქაღდები ქაღდების ტომს ეკუთვნოდა, ის ეტიმოლოგიურად სიტყვებს ქაღდებს, ხალიბებს, ალიბეს, ალაზონებს და ამაზონებს ერთმანეთს უკავშირებს, როცა აღწერს ქაღდების ტომის საცხოვრის ტრაპეზუნტთან.

ალაზონები და გეორგები

სტრაბონის ცნობით, ალაზონების ტომი ცხოვრობდა შავი ზღვის როგორც სამხრეთ, ისე ჩრდილო სანაპიროზე.

ალაზონების ტომის ერთ-ერთი საცხოვრისი მდებარეობდა შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე – სინოპსა და ტრაპეზუნტს შორის.

სტრაბონი ალაზონებს ხალიბების (ხალდების) ტომის წინაპრებად მიიჩნევდა. ხალდები ანუ ქაღდეველები, შემდგომ ჭანებად იწოდნენ, ხოლო ქაღდეა – ქართველთა ყველა ტომის საერთო სამშობლოდ იქნა მიჩნეული.

ქართველებს უცხოელები გეორგებს ან გურჯებსაც უწოდებდნენ. გეორგების ტომი ძველი წყაროების ცნობებით, ცხოვრობდა ასევე ჩრდილო კავკასიაში.

ჩვენთვის საინტერესოა, რომ სტრაბონის ცნობით სახელი „გეორგი“ და ასევე „ალაზონების“ სახელი ერქვა ყირიმის შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროზე მცხოვრებ ტომებსაც.

მაშასადამე, შავი ზღვის ორივე სანაპიროზე, ერთმანეთის პირისპირ ტერიტორიებზე, როგორც ყირიმის მხარეში, ასევე მის მოპირდაპირე სინოპ-ტრაპეზუნტის მხარეში ცხოვრობდნენ „ალაზონები“ და ასევე „გეორგები“. ისინი ორივე ამ ტერიტორიაზე ერთიმეორის გვერდიგვერდ ცხოვრობდნენ.

ყირიმის მიმდებარე მხარეში მცხოვრები ხალხის „გეორგების“ შესახებ სტრაბონი წერს: «Народность херсонесцев называлась «Георгами» в буквальном смысле этого слова, потому, что скифские племя, живущее над ними, было кочевым» (Страбон, География, книга VII, 4,6, изд. «Наука», Л. 1964, стр. 284).

ე.ი. „ხერსონელთა ხალხი იწოდებოდა გეორგებად, ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით, რადგანაც სკვითური ტომი, მათ მაღლა მცხოვრები, იყო მომთაბარე“ (სტრ. VII, 4,6).

სიტყვა გეორგი – მიწის მუშას ნიშნავს. ე.ი. ხერსონების გეორგების ტომი მიწათმოქმედი იყო და ამიტომ ეწოდა ეს სახელი, რასაც არ ვეთანხმებით, რადგანაც მომთაბარეთა გვერდით ვრცელ ტერიტორიებზე, მრავალი მიწათმოქმედი ხალხი ცხოვრობდა და მათ „გეორგები“ არ ერქვათ, მით უმეტეს, რომ სხვა ანტიკური ავტორები გეორგების ტომს ჩრდილო კავკასიაშიც ათავსებდნენ, თუ არას ვიტყვით ქართველებზე, ასევე გეორგებად წოდებულებზე.

სახელი „გეორგი“ ეთნიკური თვითსახელწოდება იყო.

ყირიმში გეორგების გვერდით ცხოვრობდა ასევე ალაზონების ტომი – სტრაბონი წერს: «...Называя скифов, Что живут над Борисфеном - «алазонами» (Страбон, География, XI, 3, 21) Страбон, География, издательство «Наука», Ленинград, 1964, стр. 516).

გეორგები და ალაზონები შავი ზღვის ორივე სანაპიროზე ცხოვრობდნენ – ერთმანეთის პირისპირ.

მაშასადამე „გეორგების“ ტომები ცხოვრობდნენ 1) ყირიმთან, 2) ჩრდილო კავკასიაში და 3) სამხრეთ კავკასიაში.

„ალაზონები“ ცხოვრობდნენ 1) პონტო-ტრაპეზუნტის მხარეში და 2) ასევე ჩრდილო კავკასიაში.

როგორც გეორგები, ისე ალაზონები ქართველების წინაპრები არიან, კერძოდ, ალაზონები ერქვათ სტრაბონის ცნობით ხალიბებს ანუ ხალდებს, ეს უკანასკნელი (ხალდები) იგივე ქალდები არიან, ქალდეა (ქალდეუ) – ქართველთა საერთო პირველ სამშობლოდ, მიიჩნევა, საიდანაც ქართველთა ყველა ჯგუფი წარმოიშვა. სახელი გეორგები კი საერთოდ ქართველებთანაა დაკავშირებული. ამიტომაც შეიძლება ვიფიქროთ, რომ, რადგანაც ზღვის ორივე ერთმანეთის მოპირისპირე სანაპიროზე ცხოვრობდნენ ეს ტომები, ისინი იყვნენ ერთი ხალხი და ამ ხალხით იყო დასახლებული კავკასიის ორივე მხარე, მისი ჩრდილოეთი და სამხრეთი ნაწილები – ეს ხალხი იყო ქართველები.

ხალიბთა „ქალდეუს ქვეყანა“ არიან-ქართლის საფუძველი

ყველაზე უძველესი ქართული წყაროს „მოქცევა ქართლისა ს“ მიხედვით თანამედროვე საქართველოს სამხრეთით მდებარე არიან-ქართლის მეფის ძე აზონმა საფუძველი ჩაუყარა „ქართლის სამეფოს“. ეს მომხდარა ქრისტეშობამდე IV-III საუკუნეებში.

გვაქვს თუ არა რომელიმე უცხოური წყარო, რომელიც გვაძლევს ცნობებს იმის შესახებ, რომ თანამედროვე საქართველოს სამხრეთით ქრისტეშობამდე V-IV სს-ში ნამდვილად არსებობდა ქართული სახელმწიფო, შეეძლო თუ არა იქ მცხოვრებ მრავალრიცხოვან ქართულ ტომთაგან რომელიმეს სხვათა კონსოლიდაცია და ერთ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბება? იყო თუ არა რომელიმე ტომი აღნიშნულ ეპოქაში გამოკვეთილად ძლიერი? ჩვენ გვაქვს სწორედ აღნიშნული ეპოქის საისტორიო წყაროები, ესაა ქსენოფონტესა, სტრაბონისა და სხვათა ცნობები, რომელთა დაყრდნობითაც შესაძლებელია მსჯელობა აღნიშნულ საკითხზე. ესენია:

1. ქსენოფონტეს ნაშრომი კიროპედია – რომლის მიხედვითაც ხალდები (ხალიბები) იყო დიდი ხალხი, ფასიანები მათი გავლენის სფეროში შედიოდნენ და ხალიბები ფასიანთა ქვეყნის სამხრეთითაც კი იბრძოდნენ.

2. სტრაბონის ცნობით, ხალიბები დიდი ხალხი იყო, რადგანაც მათი წინაპრები ტროაშიც იბრძოდნენ – იმუამინდელ ხალიბებს ერქვათ ასევე ალიძონები (ალაზონები). ხალდების ანუ ხალიბების – თანამეტომენი იყვნენ კარდუხები. ისინი ვანისტბისპირეთიდან ვიდრე შავიზღვისპირეთამდე ცხოვრობდნენ. კარდუხ-ხალდების

ქვეყანა იყო ერთი ხალხის ქვეყანა, რომელიც ნ. აღონცის სიტყვით სომხებმა ორ ნაწილად გაკვეთეს.

3. მეგასთენეს ცნობით, იბერები ნაბუქოდონოსორმა გადაასახლა ლიბიიდან შავიზღვისპირეთში. აქ „ლიბიის“ ქვეშ უნდა იგულისხმებოდეს არა აფრიკის ლიბია, არამედ ქვეყანა „ლუვია“, რომელიც ვანისტბისპირეთში მდებარეობდა. იბერები იგივე კარდუხები უნდა იყვნენ, რომელთა ერთი ნაწილი ნაბუქოდონოსორმა ვანისტბისპირეთიდან გადაასახლა შავი ზღვისპირეთში. ამ გადასახლებითა და თანამეტომე ხალხებისა და კარდუხების ურთიერთშერევით საფუძველი უნდა ჩაყროდა „არიან-ქართლის“ სამეფოს.

„მოქცევა ქართლისა“ წერს – „და შემდგომად რაოდენისამე ჟამისა მოვიდა ალექსანდრე მეფე ყოვლისა ქვეყანისა... და თანა-ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოი, ძე არიან ქართლისა მეფისა, და მიუბოძა მცხეთა საჯდომად და საზღვარი დაუდვა მას ჰერეთი და ეგრისწყალი და სომხითი და მთა ცროლისა და წარვიდა“ („ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, I, 1964, გვ. 81).

ქართლი, როგორც ამ წყაროდან ჩანს, ჯერ კიდევ არ ეწოდებოდა იმ ქვეყანას, რომელზეც ჩამოყალიბდა ახალი სახელმწიფო და რომლის მეფედაც დასვა ალექსანდრე მაკედონელმა აზო. ყოველ შემთხვევაში მასზე მეტატიანე წერს, რომ აზო იყო „პირველი მეფე მცხეთას შინა“ (იქვე, გვ. 82). შემდგომში აზოს ქართლის მეფე ეწოდა, მაგრამ თავდაპირველად ის იყო „მეფე მცხეთას შინა“, მცხეთა იყო დედაქალაქი, როგორც ითქვა ახალი სახელმწიფოსი და ამ ახალი სახელმწიფოს საზღვრები ასეთი იყო – ეგრისწყალი, ჰერეთი, სომხითი და მთა ცროლისა. ამჟამად, მდ. ეგრისწყალი გაედინება თანამედროვე აფხაზეთში და ის ჩანს იყო მდ. ღალიძგა, ბედიასთან.

„მოქცევა ქართლისა ს“ ჰერეთი აზოსა და ფარნავაზის ჟამს არ ეწოდებოდა თანამედროვე სამხრეთ კახეთს, როგორც მიიჩნევენ საბჭოური საისტორიო სკოლა, არამედ მდებარეობდა მის გარეთ. მართლაც, ქართლის ცხოვრების თანახმად, როდესაც ფარნავაზმა ქართლის სამეფო დაყო ადმინისტრაციულ ერთეულებად, თანამედროვე სამხრეთ კახეთში მდებარე „კხოეთი“, რომლის მთავარი ქალაქი იყო ბოდისი (კხოეთი ანუ კუხეთი) კახეთის საერისთავოში შედიოდა (იქვე, გვ. 89). მაშასადამე, ბოდზე იყო არა ჰერეთში, არამედ კუხეთში.

წყაროს „სომხითი“, გულისხმობს არმენიის ქვეყანას, ესაა ქართლის სამეფოს სამხრეთი საზღვარი, ჩრდილო საზღვარზე კი ჩანს „მთა ცროლისა“ მდებარეობდა.

როგორც ითქვა, ამ სახელმწიფოს თავდაპირველად „ქართლი“ არ ერქვა, არამედ მას ქართლი მას შემდეგ ეწოდა, რაც აზომ „არიან-ქართლის“ სამეფოდან ჩამოიყვანა მოსახლეობა სახელწოდებით „არიან-ქართველნი“, და ისინი განასახლა მთელ თავის სახელმწიფოში ეგრისწყლიდან ჰერეთამდე, სომხითიდან – ცროლის მთამდე. მაშასადამე, აზოს „არიან-ქართველნი“ დაუსახლებია როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. ამ ხალხის სახელმა „ქართველნი“ მისცა სახელწოდება ახალი სახელმწიფოს ხალხს – „ქართველნი“, ხოლო თვით სახელმწიფოს „ქართლის სამეფო“ დაერქვა, რადგანაც მისი დამაარსებელი „არიან-ქართლის მეფის ძე აზო“ იყო. ამ სახელმწიფოს დაარსების შემდეგ უკვე არსებობდა ორი „ქართლის სამეფო“, ერთი იყო სამხრეთით და მას „არიან-ქართლი“ ერქვა, მეორე კი იყო ჩრდილოეთით და მისი დედაქალაქი მცხეთა იყო.

მცხეთაში გამეფების შემდეგ „ესე აზო წარვიდა არიან-ქართლად, მამისა თვისისა, და წარმოიყვანა რვა სახლი და ათნი სახლნი მამა-მშუპეთანი და დაჯდა ძველ მცხეთას. და თანა-ჰყვანდეს კერპნი ღმრთად – გაცი და გაიმ, და ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა აზო, ძე არიან ქართველთა მეფისა და მოკვდა. და შემდგომად მისა დადგა ფარნავაზ“ (იქვე, გვ. 82).

ჩამოყალიბდა ახალი ქართლის სამეფო, ძველი ქართლის სამეფო („არიან-ქართლი“) გაურკვეველ ვითარებაში აღიგავა პირისაგან მიწისა. ვინ იყო მისი მოსახლეობა, სად მდებარეობდა ის ან რა ბედია ეწია მის ხალხს?

ამ კითხვებს პასუხი გასცა XII საუკუნეში არსენ ბერმა, რომელიც დავით აღმაშენებლის მოძღვარი ყოფილა.

ის წერდა, რომ ძველი არიან-ქართლის მოსახლეობა იყო ეთნიკური ქართველები და მათ „არიან-ქართველნი“ ერქვათ. დავით აღმაშენებლის ეპოქის საქართველოს ერსა და ძველ „არიან ქართლის“ ერს შორის პირდაპირი გენეტიკური მემკვიდრეობითი კავშირი ყოფილა.

არსენ ბერი წერს – „ჩვენ შვილნი ვართ მათ არიან-ქართლით გამოსულთანი და ენა მათი ვუწყით“. მაშასადამე, ქართული ენაც კი არიან-ქართველთა ენა ყოფილა, მათი შთამომავლები – ქართველობა იყო.

ჩვენი თვალსაზრისით არიან-ქართლის სამეფო რეალურად არსებობდა და ის წარმოადგენდა ხალიბების (იგივე ხალდების) სახელმწიფოს, რომელმაც შეძლო დაახლოებით ძვ.წ. 401-330 წლებში ტაოხების, მაკრონების, ფასიანებისა და სხვა ქართული ტომების თავის ირგვლივ კონსოლიდაცია და ამის საფუძველზე სახელმწიფოს ჩამოყალიბება.

401 წელს ხალიბების (ხალდების) ტომი თავისი თვალთ იხილა ქსენოფონტემ, რომელიც სათავეში ედგა ბერძენთა ათი ათას კაციან რაზმს, რომელიც ბაბილონიდან საბერძნეთისაკენ მიეშურებოდა.

ეს ლაშქრობა თავის ორ ნაშრომში ანაბაზისსა და კიროპედიაში ასახა ქსენოფონტემ. მან გაიარა ფასიანების, ხალიბებისა და სხვა ქართული ტომების ქვეყნები. მისი ცნობით ხალიბები – ყველაზე მეომარი და სახელოვანი ხალხი იყო სხვა ტომთა შორის.

„კიროპედიისა“ და „ანაბასისის“ ცნობათა ურთიერთშეჯერებით ირკვევა, რომ ხალიბებს//ხალდებს, რომელიც ყველაზე უფრო მეომარ და მამაც ხალხად ითვლებოდა არა მხოლოდ იმ მხარეში, არამედ იმ ტომთა შორის, რომელთა მიწა-წყალზეც ელინებმა გაიარეს (ყრ., III, 2,7; ნაბ., IV. 7.15), თავისი ჰეგემონია და სატომო სახელი სამხრეთით საკმაოდ შორს გავრცელებინათ“ (გ. ჭეიშვილი, ძველი ბერძნების თვალთ დანახული ისტორიულ-გეოგრაფიული პროცესები (ქსენოფონტე და მისი „კიროპედია“), ანალები, 2001, 1, გვ. 10).

ქსენოფონტეს მტკიცებით ხალდები ომის ენით იყვნენ შეპყრობილნი (ყრ., III, 2,7), ისინი იბრძოდნენ და ხშირად იმარჯვებდნენ კიდევ. ფასიანების ქვეყანა – მათი გავლენის ქვეშ იყო მოქცეული, ისინი აკონტროლებდნენ ჭოროხის ხეობასა და ზღვისპირეთს. უცხო თვალისათვის ისინი ჩანდნენ დამპყრობლებად, რომელნიც არბევდნენ სომხურ სოფლებს, მაგრამ, როგორც ჩანს, ხალიბები (იგივე ხალდები) თვლიდნენ, რომ სომხები შეიჭრნენ მათ მიწა-წყალზე, უკანონოდ წაართვეს სახნავ-სათესი მიწები და გადააქციეს მთავორიანი ქვეყნის მცხოვრებლებად, სადაც სახნავ-სათესი ფართობების არქონის გამო სიღარიბეში ცხოვრობდნენ. ამიტომაც, იძულებულნი იყვნენ თავს დასხმოდნენ იმ სომხურ სოფლებს, რომელნიც მათ ყოფილ მიწა-წყალზე ამოიზარდნენ. სომხები სპარსელთა მხარდაჭერის გარეშე ასეთ წარმატებას ვერ მიაღწევდნენ. სპარსელებმა დაიმორჩილეს სომხები, ხალიბები კი მათთან შედარებით თავისუფალნი იყვნენ.

სპარსეთის იმპერიაში სომხები იმპერიის ერთგულ ხალხად იქცნენ, მშვიდობიან მცხოვრებლებად, მიწის მუშეობად, რომელთაც იმპერიისათვის შემოსავალი მოჰქონდათ. ეს სომხები ფასიანების ქართული ტომის სამხრეთით ცხოვრობდნენ. ფასიანები კი, როგორც ითქვა ხალდების გავლენის სფეროში მოექცნენ, ხალდები ფასიანთა ქვეყნის სამხრეთით სომხურ სოფლებს არბევდნენ. ამის გამო სპარსეთის შაჰი შეშფოთებული იყო. „კიროპედიის“ თანახმად, კიროს დიდმა (558-529) არმენიის დამორჩილების შემდეგ

ხალდეებზე გალაშქრება გადაწყვიტა (იქვე, გვ. 9). ხალდეების დანაშაულად ითვლებოდა შეჭრა სპარსეთის იმპერიის საზღვრების შიგნით, რადგანაც არმენიელები უკვე იმპერიის მცხოვრებლებად ითვლებოდნენ. ამ არმენიელების დაცვა კი, შაჰისათვის მნიშვნელოვანი საქმე იყო, არა ერთი და ორი თაობის მანძილზე. შემდგომში სპარსელებს გადაუწყვეტიათ არმენიელებსა და ხალდეებს შორის მშვიდობიანობა ჩამოეღოთ, ორივე მხარის ეკონომიკური ინტერესების გათვალისწინებით, კერძოდ შეუთავაზებიათ ხალდეებისათვის დაემუშავებინათ არმენიელთა მიერ ხელდებული სახნავ-სათესი სავარგულები, რის სანაცვლოდაც არმენიელებს შეეძლებოდათ უშიშრად ეძოვებინათ თავიანთი საქონელი ხალდეების მთების საძოვრებზე.

ორივე მხარე დათანხმებულა, მაგრამ რეალურად ხალდეებს არ შეუწყვეტიათ განმათავისუფლებელი ომები არმენიელთა წინააღმდეგ და ქსენოფონტეს თავისი თვალთ უხილავს ფასიანის სამხრეთით გავერანებული სომხური სოფლები. ფასიანები, ჩანს, აშკარად თუ ფარულად მხარს უჭერდნენ ხალდეებს არმენიელებთან ომისას, რადგანაც ფასიანები სპარსელებმა არმენიელებს დაუჭემდებარეს. ფასიანები და ხალდეები ამ საქმეში კონსოლიდირებულნი ჩანან. „ფასიანების ქვეყანა, რომელიც ფორმალურად დასავლეთ არმენიის სატრაპს ტირიბაზს ეკუთვნოდა (ნაბ., VII, 8, 25) ფაქტიურად ხალიბების გავლენის ქვეშ მოექცა უფრო სამხრეთით ხალიბები სომხური მიწების მოთარეშებით კმაყოფილდებოდნენ“ (იქვე, გვ. 10).

ფასიანების სამხრეთით ათობით კილომეტრზე იყო გადაჭიმული გავერანებული სომხური სოფლები. ეს მიწა-წყალი სპარსელების თვალთახედვით სომხებს ეკუთვნოდათ, მაგრამ ხალიბებს თავისად მიაჩნდათ, სომხები კი შემოჭრილ მტრად ესახებოდათ, ამით იყო გამოწვეული ხალიბების თავგანწირული ომები არმენიელების წინააღმდეგ.

ფასიანები არზრუმის არეალში ცხოვრობდნენ არაქსის ანუ ფაზისის ხეობაში, სადაც შემდეგ ქართული პროვინცია ბასიანი იყო განფენილი (არზრუმიდან ქალაქ აგრამდე), მის სამხრეთით ვიდრე თითქმის ვანის ტბამდე შემდგომში განივრცო ქართული სახელმწიფო (დავით III კურაპალატის დროს X საუკუნეში), რაც ეფუძნებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის ქართულ ეროვნულ-ეთნიკურ თვითშემეცნებას, მის ძველ საფუძველს. ერთი სიტყვით იმ მხარეების მოსახლეობას, X საუკუნისათვისაც, ჯერ კიდევ შემორჩენილი ჰქონდა ქართული ძირები.

ქსენოფონტეს დროს ტაოხების და ფასიანების კონსოლიდაცია თავის ირგვლივ ნამდვილად შეეძლო ხალიბების მებრძოლ და გამარჯვებულ ტომს.

ბ. ჭეიშიელის თვალსაზრისით „ხალიბები ჭოროხის ხეობაში ცხოვრობდნენ“ (ანაბაზისი, IV, 7.15-17, იქვე, გვ. 9), მიიჩნევა, რომ ისინი თორთომის ხეობაშიც ცხოვრობდნენ, რადგანაც აქაა ხორონიმი „ხალდომორი“ (იქვე, გვ. 9).

ბ. ჭეიშიელის აზრით „ხალდომორი“ მოიცავდა ბაიბურთის მხარეს „ანუ იმ ქვეყანას, სადაც ქსენოფონტეს მიხედვით სკვითინები ცხოვრობდნენ“ (იქვე, გვ. 9). ერთი სიტყვით ხალდეების საცხოვრისი იმ ტერიტორიას მოიცავდა, სადაც არიან-ქართლის სამეფოს არსებობა მოიაზრება. ეს შეიძლება ითქვას, შემდგომი მესხეთია თავისი ტაო-ბასიანით თუ ჭოროხის ხეობით. „ეთნონიმი „ხალდი“ ძველბერძნებისათვის „ხალიბის“ სინონიმს წარმოადგენდა“ (იქვე, გვ. 9).

ხალდეები რომ სახელგანთქმული მეომარი ხალხი იყო, ამას სტრაბონიც ადასტურებს – მისი ცნობით ხალდეები ტრაპეზუნტის მიმდებარე ზღვისპირეთის ძირითადი ხალხი იყო.

სტრაბონის ცნობით, ამისოდან ტრაპეზუნტამდე ზღვით იყო 2200 სტადიონი, ხოლო ტრაპეზუნტიდან ფაზისამდე 1400 სტადიონი. ამისოდან ტრაპეზუნტამდე ზღვით ჯერ არიან ჰერაკლესა და იაზონის კონცხები, შემდეგ კოტიორა (ფარნაკია) და კერასუნტი, რომელსაც მოსდევს ტრაპეზუნტი და ტრაპეზუნტის თანავე კოლხიდა – „ტრაპეზუნტი, მერე კოლხიდა, სადღაც აქვეა ზიგოპოლისად წოდებული პუნქტი“ (XII, III, 17). აი, ამ სანაპიროს „ზემოთ“ (ე.ი. სამხრეთ მთიანეთში) ცხოვრობდნენ ქართული ტომები, და მათ

შორის სტრაბონის მიერ გამორჩეული ქაღდეები. სტრაბონი წერს, რომ ცნობილი დასახლებული პუნქტი ზიგოპოლისი კოლხიდაში შედიოდა. სტრაბონის რუკაზე ზიგოპოლისი ეწოდება შემდგომ ზიგანას, რომელიც ტრაპეზუნტ-თეოდოსიპოლისის შემაერთებელ გზაზე მდებარეობდა. ბიზანტიურ პერიოდში ზიგანა ქალდეას თემში შედიოდა. ეს იყო სტრაბონის კოლხიდა (ე.ი. ტრაპეზუნტის სამხრეთი და სამხრეთ აღმოსავლეთი მხარე – ტრაპეზუნტ-რიზე-ხოფას რეგიონი და არა დასავლეთ საქართველო).

სტრაბონი წერს – „ტრაპეზუნტისა და ფარნაკიის ზემოთ ცხოვრობენ ტიბარანები, ქაღდეები და სანები, რომელთაც უწინ უწოდებდნენ მაკრონებს, აქვეა მცირე არმენია, ამ ადგილების ახლოს ცხოვრობენ აპაიტები, უწინდელი კერკიტები. ამ ადგილებზე გადაჭიმულია სკიდიხე, კლდოვანი მთა, რომელიც უერთდება მოსხურ მთებს, რომლებიც კოლხიდის ზემოთ მდებარეობენ. მწვერვალები უჭირავთ ჰეპტაკომეტებს. პარიადრე სიდენესა და თემისკირასთან მდებარე ადგილებიდან მცირე არმენიამდე ვრცელდება და ჰქმნის პონტოს აღმოსავლეთ ნაპირს“ (სტრაბონი, XII, III, 18).

სტრაბონისვე ცნობით, ვრცელი ანუ დიდი იბერია, ოდესღაც მოიცავდა პარიადრეს კალთებს, ხორძენესა და გოგარენს, რომელნიც მისგან მიიტაცა არმენიამ. მაშასადამე, პარიადრე ოდესღაც იბერების ქვეყნის ნაწილი იყო, პარიადრე კი თემისკირადან იწყებოდა (ამჟამინდელი თერძე). სტრაბონის დროს ეს მხარეები კვლავ ქართული ტომებით იყვნენ დასახლებული, ზემოთჩამოთვლილი ტიბარანებით, ქაღდეებით, სანებით (მაკრონებით), აპალტებით (კერკიტებით), ჰეპტაკომეტებს (მოსინიკებს) და სხვებს. იმის გამო, რომ ეს ტომები (ე.ი. პარიადრეს კალთებზე მცხოვრებნი) არმენიამ ძვ.წ. II ს-ში ჩამოაშორა იბერიას, ისინი აღმოჩნდნენ იბერიის სამეფოს გარეთ ეროვნულად დაუცველნი, თუმცა მათ იმუამად შეეძლოთ თავიანთი თავის გარკვეულწილად დაცვა. ამ ტომთა შორის სტრაბონი, როგორც ითქვა, გამოყოფს ქაღდეებს და მათ მიუძღვნა თავის შრომის არც თუ მცირე ნაწილი. კერძოდ, სტრაბონის აზრით, ქაღდეების წინაპრები იმდენად ცნობილი ხალხი იყო, რომ მონაწილეობდნენ ტროას ომში და სწორედ მათ ახსენებს ჰომეროსი. ის წერს – „ეხლანდელი ქაღდეები ძველად ხალიბებად იწოდებოდნენ, უფრო ამათ შორის მდებარეობს ფარნაკია, რომელსაც ზღვიდან აქვს შემოსავალი, პელამიდების ჭერისაგან, ხოლო მიწიდან იღებს ლითონებს, ესლა რკინას, უწინ ვერცხლსაც, საერთოდ, ამ ადგილებში სანაპირო მეტისმეტად ვიწროა, რადგან იქვე, ზემოთ აღმართული ლითონებით სავსე და ტყიანი მთები, მუშავდება კი ცოტა. მომთამადნეები თავს ირჩენენ ლითონის მოპოვებით, ხოლო მეზღვაურნი – მებაღეობით... ვფიქრობ, ამათ (ხალიბებს) ახსენებს პოეტი (ჰომეროსი) – აღიძონებად „კატალოგში“ პაფლაგონიელების შემდეგ: „ხოლო ოდიოსი და ეპისტროფოსი მოუძღოდნენ აღიძონებს, შორეული აღიბედან, სადაც არის ვერცხლის საბადო“ (სტრ. XII, III, 20). სტრაბონის აზრით, ქვეყანა ხალიბე ანუ აღიბე იყო ქაღდეების (ხალიბების) საცხოვრისი „სკეპსისელიც ფიქრობს, რომ სახელი შეიცვალა და აღიბებიდან მივიღეთ ხალიბები“ (იქვე, XII, III, 20) და ჰომეროსი „აღიზონებს (აღიძონებს) უწოდებს ხალიბებს... ზოგნი წერენ აღაზონებს, ზოგნი კი ამაზონებს. ... ეს აიხსნება წერიითი ცვლილებით, რადგან [ეფორე] წერს ასე: „ხოლო ამაზონებს მოუძღოდნენ ოდიოსი და ეპისტროფოსი“... (სტრ. XII, III, 21-22).

სტრაბონი ეკამათება მათ, ვინც ფიქრობდა, რომ ტროელთა დასახმარებლად არ მოსულან მდინარე ჰალისის გადაღმიდან მცხოვრებნი, ამიტომაც ერთი ცნობილი მკვლევარი ფიქრობდა, რომ ჰალიძონების საცხოვრისი არ უნდა მოეთაგსებინათ მდ. ჰალისის გადაღმა. სტრაბონი მის შესახებ წერს „რა მიზეზის გამო არ ცნობს, რომ მდ. ჰალისის გადაღმიდან მოსულიყო რომელიმე მოკავშირე... რა დააბრკოლებდა მოსულიყო გაღმა ქვეყნიდან, რომელიც არის ლეგკოსირების იქით... მე ვფიქრობ, რომ არაფერი

დააბრკოლებდა, რადგან არც ეგრე შორს იყვნენ, რომ ძნელი ყოფილიყო იქედან მოსვლა“.

ქაღდების ძველ ქვეყანას (ხალიბე, ალიბეს) მიუცია სახელი ქაღდებისათვის – ალაზონებს კი ასევე ცნობილი ქაღდების ტომისათვის – ამაზონები.

როგორც ქაღდების, ისე ამაზონების საცხოვრისი ისაზღვრებდა მდ. თემისკირასთან, სიდენესთან, ფარნაკიასთან ახლოს. ორივე ტომი (ქაღდები ანუ ალაზონები და ამაზონები) სახელგანთქმული მეომარი იყო. სტრაბონის რუკაზე, რომელიც თან ერთვის 1964 წელს გამოცემულ მის რუსულ თარგმანს, ალიზონები (ანუ ალაზონების) საცხოვრისი კერასუს-ფარნას ქვემოთ მთიანეთშია განსაზღვრული პარიადრეს ქედის კალთაზე.

სტრაბონი წერს – „ფარნაკიისა და ტრაპეზუნტის მახლობლად მდებარე ადგილებს ზემოთ არიან ტიბარენები და ქაღდები, ვიდრე მცირე არმენიამდე. ეს კი საკმაოდ მდიდარი ქვეყანაა, მას ისევე, როგორც სოფენეს, მუდამ განაგებდნენ თავისი დინასტიები, მათი ქვეშევრდომები იყვნენ ქაღდები და ტიბარენები, ისე, რომ ტრაპეზუნტამდე და ფარნაკიამდე ვრცელდება მათი ხელისუფლება, ხოლო როდესაც გაძლიერდა მითრიდატე ევპატორი, ის გახდა კოლხიდისა და ყველა ამათი ბატონი“ (სტრ. XII, III, 28).

როგორც ვთქვით ძვ.წ. II ს-ში არმენიამ იბერიისაგან მიიტაცა პარიადრე, ამიტომაცაა, რომ პარიადრესთან მცხოვრები ტიბარენები და ქაღდები მცირე არმენიის დინასტს ექვემდებარებოდნენ ტრაპეზუნტიდან – ფარნაკიამდე. მითრიდატე ევპატორმა ეს მმართველობა თავის ხელში აიღო და ის კოლხიდის მმართველიც გახდა. ეს კოლხიდა იწყებოდა ტრაპეზუნტის აღმოსავლეთით, ანუ ტრაპეზუნტი ერთმანეთისგან ჰყოფდა მცირე არმენიის დინასტიების მიწას და კოლხიდას.

ტრაპეზუნტიდან – ფარნაკიამდე (დაახლოებით თანამედროვე ტრაპზონიდან – ორდუმდე) მცხოვრები ტიბარენები და ქაღდები მცირე არმენიის გამგებელ არქელაეს ეყრა. სტრაბონის დროს ის შეცვალა მისმა ქვრივმა პითოდოროსმა. კოლხიდა რომ ტრაპეზუნტს ესაზღვრებოდა მისი საგამგებლო ტერიტორიის საზღვრებიდან ჩანს – „ტიბარენები და ქაღდები კოლხიდამდე, ფარნაკიამდე და ტრაპეზუნტამდე უყვრია პითოდოროსს, რომელიც ჰკვიანი ქალია“ (სტრ. XII, III, 29).

სტრაბონის დროს ერთდროს სახელოვანი ქაღდები დასუსტებულები იყვნენ, ქსენოფონტეს ცნობით, როგორც ითქვა, ისინი ძალზე ძლიერი იყვნენ და თავიანთ გამგებლობას ტაოხებსა და ფასიანებზეც ავრცელებდნენ. ლაზთა სახელოვანი ტომის სახელიც ქაღდებს უკავშირდება. ლაზები, XX ს. ისტორიკოსთა თვალსაზრისით, თავდაპირველად თითქოსდა დასავლეთ საქართველოში ცხოვრობდნენ, საიდანაც ისინი ამავე საეჭვო მოსაზრებით VII-VIII სს-ში ტრაპეზუნტის რეგიონში გადასახლდნენ, არავითარი წყარო არ არსებობს ამ მოსაზრებათა დასამტკიცებლად. ეს მხოლოდ ვარაუდებია, მაშინ, როდესაც სტრაბონი ქაღდებს აკავშირებს ალაზონებთან. სახელი ალაზონი იგივე ლაზონი უნდა იყოს საფუძველი სატომო სახელისა ლაზი. კონკრეტულად ეს სახელი ბოლო დროისათვის არც ერთ ტომს არ ერქვა, მაგალითად არზრუმელები ლაზებს უწოდებდნენ ტრაპეზუნტის რეგიონში მცხოვრებთ, და პირიქით, ტრაპეზუნტელები არზრუმელებს. აქედან ჩანს, რომ ლაზონია, ლაზთა ქვეყანა ზოგადად ერქვა ვრცელ რეგიონს, სადაც ოდესღაც ქაღდების ხელისუფლება ვრცელდებოდა. ამ სახელისაგან – ლაზი – უნდა იყოს წარმოშობილი სხვა მსგავსი სახეები არზე, არაზანი, არზენა, არზეს ქვეყანა. ეს სახელი კარდუხების მეზობელ ოდესღაც ქართული ტომების ქვეყანა – ალზთანაც უნდა იყოს დაკავშირებული. საერთოდ კარდუხებისა და ქაღდების სახელების იდენტურობაც მანიშნებელია მათი ეთნიკური ნათესაობისა. კარდუხები – ქსენოფონტეს ეპოქაში ქაღდების მსგავსად ძლიერ მეომრებად ითვლებოდნენ.

ხალიბები (ქაღდები) ანუ ლაზები (ლაზები გ. გოზალიშვილის მიხედვით)

ძვ.წ. VI-IV საუკუნეებისათვის ქ. სინოპეს რეგიონი დასახლებული ყოფილა ხალიბებით, რომელნიც აქ ძირითადად მეტალურგები იყვნენ.

„სტეფანე ბიზანტიელის მიერ ჩამოთვლილ ოთხ საუკეთესო ჯიშის ფოლადს შორის ორი აღინიშნება სახელწოდებით – ხალდური და სინოპური“ (გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, 1965, გვ. 22).

ზღვისპირზე ხალიბების ქალაქები ყოფილა სტამენა (ჰეკატე მილეტელის ცნობით) და გენეტი (სკილაქს კარიანდელი), მოსინიკების ქალაქი ყოფილა ნავსადგური ზეფირიუსი. თუმცა კი ყველა ზღვისპირა ქალაქი ბერძნულად (ელინურად) ითვლებოდა, მათ შორის ქ. ფაზისი და ქ. ტრაპიზონი (ზოგიერთი მკვლევარის აზრი განსხვავებულია).

I ს. მწერალი პონპონიუს მელა წერს – „პაფლაგონიელების მეზობელ ხალიბებს აქვთ ქალაქები ამისოსი და სინოპე, აგრეთვე ხალიბებისაა მდ. ჰალისი და თერმოდონი“ (იქვე, გვ. 27).

ხალიბები პაფლაგონიის ტომდაც კი ითვლებოდა. ძველი წელთაღრიცხვის III საუკუნის ავტორის ლიკოფონის სქოლიასტი წერს – „არის პაფლაგონიაში ტომი ხალიბები, რომელთაგანაც, როგორც ჩანს, პირველად იქნა მოპოვებული რკინა“ (იქვე, გვ. 33). ქსენოფონტე სინოპესაც პაფლაგონიაში ათავსებდა – „სინოპელები პაფლაგონიაში ცხოვრობენ“ – წერდა ის (იქვე, გვ. 34).

ჰომეროსიც ხალიბებს პაფლაგონიელების მახლობლად იხსენიებს – იქ ვკითხულობთ – „უძლოდნენ ჰალიდონთ კვალად ოდიოსი და ეპისტროფე შორეული ალიბების მხრიდან, სადაც ვერცხლის სამშობლოა“ (იქვე, გვ. 38).

ძველად ქართველებიც, ალბათ, გამოთქვამდნენ არა სიტყვა „ჰალიდონს“, არამედ „ჰალიზონს“. ამ სიტყვიდან ყოფილა წარმოშობილი სიტყვა „ამაზონიც“ – სტრაბონის ცნობით. ს. ყაუხჩიშვილის დასკვნით – „ჰალიდონებში იგულისხმებიან ის ხალიბები, რომელნიც ძველთაგანვე ლითონთა დამუშავებით იყვნენ ცნობილნი“ (იქვე, გვ. 39).

ხალიბები მდინარე ჰალისთან ანუ გალისთან (დალისთან) ცხოვრობდნენ, მის მარჯვენა სანაპიროდან იწყებოდა მათი საცხოვრისი. გ. გოზალიშვილის თვალსაზრისით კი, ხალიბები მდ. ჰალისის ორივე მხარეზე ცხოვრობდნენ, რომ ეს მდინარე მათ ქვეყანაში გაედინებოდა (იქვე, გვ. 42). სტრაბონის ცნობით კი, მრავალრიცხოვანი ხალიბები ცხოვრობდნენ როგორც ზღვის პირზე, ისე „შუა ხმელეთზე“, ე.ი. მცირე აზიის შიგნით (იქვე, გვ. 44). ე.ი. როგორც სინოპესთან, ისე „ხმელეთის შიგნით“. ისინი ასევე თერმოდონტთანაც ცხოვრობდნენ – ოღონდ სხვისი ქვეშევრდომობის ქვეშ.

„ხმელეთის შიგნით“ მოსახლე ხალიბები ძლიერ ხალხად ითვლებოდა, როგორც ითქვა, ეს ხალიბები ჰომეროსთან „ჰალიდონებად“ იხსენებიან, ზოგჯერ სტრაბონი მათ ალაზონებს უწოდებს. სიტყვა ალაზონიდან უნდა იყოს წარმოშობილი სიტყვა ლაზი, რომელიც ამ მხარეთა მოსახლეობას ერქვა უძველესი ხნიდანვე (ალაზ-ონი=ლაზი).

ჰომეროსის ცნობით, ალიბების ქვეყანაში ვერცხლის საბადო მოიპოვებოდა, მართლაც, ქაღდვას თემში, რომელიც ძირითადად ზემოთაღნიშნულ ტერიტორიას მოიცავდა, მოპოვებოდა ვერცხლი და მის დედაქალაქსაც კი „არგიოკასტრონი“ ერქვა (ანუ ვერცხლის ქალაქი).

ტროას ომში მონაწილე ხალიბების ანუ ალიბების (ალიზონების) წინამძღოლი ყოფილა – ოდიოსი, ოდი კი ქართული წარმართული პანთეონის ერთ-ერთი ღვთაების სახელი ყოფილა (იქვე, გვ. 47). მრავალი მკვლევარი დაასკვნის, რომ ჰომეროსის „ალიბე“ და შემდგომი „ხალიბე“ – ერთი და იგივეა (იქვე, გვ. 63) ალიბებს კი ასევე ალაზონები ერქვა, საიდანაც, როგორც ვთქვით, წარმოშობილი უნდა იყოს შემდგომში აქ

გავრცელებული სატომო სახელი „ლაზი“, მაშასადამე ლაზები – ხალიბების შთამომავლები ყოფილან, და ლაზების თავდაპირველი სახელი – ხალიბები ყოფილა.

ანტიკური ცნობების საფუძველზე ირკვევა, რომ ხალიბების ერთი ნაწილი ზღვის სანაპიროსთან ცხოვრობდა, მეორე კი სამხრეთით, მთიან რაიონებში ჭოროხის სათავეებთან (იქვე, გვ. 64).

ზღვისპირა ხალიბები ერთ დროს, ქსენოფონტეს ცნობით, მოსინიკებს ემორჩილებოდნენ, და რკინას (ან ვერცხლს) ამუშავებდნენ მძიმე შრომით, მაგრამ შუა ხმელეთის ხალიბები კარგი მეომრები იყვნენ, მაგალითად სპარსელთა სარდალ ტირიბაზს ისინი თავის ჯარში ჰყავდათ დაქირავებული, „ხალიბები და ტაოხები“ ქსენოფონტეს ბერძენთა ჯარს შეებრძოდნენ.

ძველთაგანვე ტაოხები ყველაზე უფრო მსხვილ პოლიტიკურ გაერთიანებას ქმნიდა სამხრეთ კავკასიაში დიაუხის ეპოქაში, ხალიბები მათი თანაფარდი დიდი ტომი ყოფილა (იქვე, გვ. 66). ისინი იყვნენ მრავალრიცხოვანი და ეკონომიკურად უზრუნველყოფილი ქსენოფონტეს ცნობით. სპარსელთა ქვეშევრდომობა თავიდან აუცილებია ზოგიერთ ქართულ ტომს, ქსენოფონტე წერს – „კარდუხები, ხალიბები, ხაღდები, მაკრონები, კოლხები, მოსინიკები, კეტები და ტიბარენები დამოუკიდებელი არიან“ (იქვე, გვ. 70).

იმ აზრს, რომ ხალიბები მრავალრიცხოვანი, მეომარი ტომი იყო იზიარებს სტრაბონი, ამიტომაც, როგორც ითქვა, უეჭველ ფაქტად თვლიდა, რომ ჰომეროსი იხსენიებს ხალიბებს თავის კატალოგში – „ალიძონების“ სახელით პაფლაგონიელების შემდეგ (იქვე, გვ. 72).

აპოლონიოს როდოსელი ხალიბთა მიწას „უსახლგროს“ უწოდებს (იქვე, გვ. 72). ხალიბთა ვრცელი სამთავრო ორად გაყო არმენიელთა შემოჭრამ მათ მიწა-წყალზე. „ხალიბთა სამყარო შეიზღუდა და გაითიშა“ (იქვე, გვ. 74).

ხალიბებს ასევე ხაღდები – ქაღდები ერქვათ. ქრისტეშობამდე VII ს-ში შავიზღვისპირეთში მუშკების ტერიტორიის ჩრდილოეთით ხაღდების (ქაღდების) მსხვილი გაერთიანება ჩამოყალიბებულია (იქვე, გვ. 74). ის იხსენიება ასურულ წყაროებში.

ხაღდების ჩრდილოეთით შავი ზღვა იყო გადაჭიმული, სამხრეთით კი ისინი არზუმიამდე აღწევდნენ, თუმცა სხვა წყაროებით პარიადრეს მთის კალთებზეც ცხოვრობდნენ. მათ გაერთიანებას „ხალიტუ“ ერქვა. გ. მელიქიშვილი შენიშნავს – „ხაღდი“ შეიძლება იყოს „ქართუ“-ს დიალექტური ვარიანტი და მომდინარეობდეს უძველესი, ჯერ დაუნაწევრებელი ერთიანი ქართული ეთნიკური ჯგუფის არსებობის დროიდან“ (გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, 1965, გვ. 78).

ქაღდები და ხაღდები ერთიდაიგივე ხაღხი იყო სტრაბონის ცნობითაც (იქვე, გვ. 78).

ჩემთვის ძალზე მნიშვნელოვანია ი. დიაკონოვის თვალსაზრისი იმასთან დაკავშირებით, რომ ხალიბები იგივე ლაზი ხაღხი, ლაზების წინაპრები უნდა ყოფილიყვნენ, რადგანაც მეც ასევე მივიჩნევ და ძველ ავტორთა ცნობები მომყავს ამის სამტკიცებლად – „ი. დიაკონოვი ხალიბებზე წერს: „პიოტროვსკიმ დაამტკიცა, რომ ხალიბები არიან ან იბერიული ხაღხი სანები (ჭანები) ანდა ლაზები“ (იქვე, გვ. 79).

პიოტროვსკის ეს მოსაზრება გამოუთქვამს წიგნში „პონტოსპირა ხაღდები და ურარტუ“ (1940, ასევე წიგნში „ისტორია და კულტურა ურარტუსი“ (გვ. 326-331), (იქვე, გვ. 79).

მაშასადამე, ი. დიაკონოვისა და პიოტროვსკის აზრით, ხალიბები იგივე ლაზები არიან.

ხალიბებს სტრაბონი უწოდებს „ალაზონებს“. ი. დიაკონოვის თვალსაზრისით, ხალიბები, ლაზების წინაპრები არიან. თვითონ სიტყვა „ალაზონი“ იძლევა საშუალებას მისგან მიღებული იქნას სიტყვა – ლაზი შემდეგი გზით – „ალაზ-ონი“ (ონი სუფიქსია) – ალაზ=ლაზ.

მეორე მხრივ, სიტყვა „ალაზიდან“ შესაძლებელია მიღებულ იქნას სიტყვა „გურზ, შემდეგი გზით – „ალ-აზ“ სიტყვაში თუ ფუძის ნაწილს „ალ“-ს ჩავანაცვლებთ „ურ“-ით

(ქართულში „ალ“-ს „არ“ ან „ურ“ ენაცვლება), მაშინ მივიღებთ „ალაზ“-„ურაზ“-ურზ (ურძ).

(ალზის ქვეყნის მცხოვრები ჩანს „ურზ“-ებადაც იწოდებოდნენ).

მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ ხალიბების საცხოვრისის მთავარ მდინარეს გალისს (აღისი, ჰაღისი) შესაძლოა მიეცა სახელი ხალიბებისათვის. მაშასადამე, ეთნონიმი ხალიბი და ალაზონი „გაღისთან“ ყოფილა დაკავშირებული. თუ ეს ასეა, შესაძლოა ალაზონების თავდაპირველი სახელი გაღაზონი ყოფილიყო, სიტყვა გაღაზონიდან კი ზემოთ აღნიშნული გზით შესაძლებელია „გურზ“-ის მიღება. გურზ, ქურძ, გურჯები ქართველთა სახელწოდებები იყო უძველესი დროიდანვე.

ამასთანავე, სიტყვა „ხაღდიდანაც“ შესაძლებელია სხვა ეთნოსახელების მიღება.

ხაღდი = ქარდი – ქართი

მაშასადამე, თუ ეს ასეა სიტყვები გურძი, ქართი და ლაზი ერთი ფუძიდანაა ნაწარმოები, რომელთაც ძველი ავტორები ხალიბებს აღნიშნავდნენ.

მდინარე გალისს ქართველი ისტორიკოსები „ჰაღისს“ უწოდებენ. ვფიქრობ სწორი ფორმაა „გაღისი“, ეს სახელი სხვა მდინარესაც ჰქვია საქართველოში – „გაღისწყალი“, „გაღი“ (გაღის რაიონში). როგორც აღინიშნა სიტყვა ეთნონიმი „გაღაზონი“ (გაღადონი) და „ალაზონი“ შესაძლოა ამ მდინარის სახელსაც უკავშირდებოდეს, ანდა, პირიქით, სატომო სახელი „გაღაზონი“ იქცა მდინარის სახელადაც (გაღისი).

საფიქრებელია ისიც, რომ ალაზონების ტომი (იგივე ხალიბები) კიდევ უფრო სამხრეთით ცხოვრობდა, რაც შემდგომ ტოპონიმებზეც ასახულა. ერთი ასეთი ქვეყანა უნდა ყოფილიყო მცირე აზიის სამხრეთ დასავლეთი ნაწილი, სადაც აღექსანდრე მაკედონელის დროს ჯერ კიდევ არსებობდა პუნქტები ამ სახელწოდებით – „ჰალიკარნასი“ და გორდიონი. ისინი ალიზონების ანუ ალაზონების ტომთან უნდა იყოს დაკავშირებული. ეს პუნქტები ერთმანეთის გვერდით, ერთ რეგიონში მდებარეობდნენ.

ცნობილია, რომ „გორდიონი“ ფრიგიულ ტომს უკავშირდება. ჩანს ფრიგიელები და ალაზონები ერთი ხალხი იყო – ქართული წარმოშობისა, რადგანაც ფრიგიელი ტოპონიმები და სახელები ქართულში მრავლადაა ამჟამადაც, უპირატესად ესაა სახელი „გორდ“, „გარდ“, აქედან „ქართ“. „გარდ“ სახელისაგან შეიძლება „ქაღდების“ ანუ ხალიბების სახელიც მომდინარეობდეს. ასევე მათგან (ალაზონებისა და ფრიგიელებისაგან) უნდა მომდინარეობდეს სახელი „გაღატო“, „გაღები“, მართალია გაღების კელტური ტომის სახელმწიფო მცირე აზიაში III ს-ში დაარსდა, მაგრამ საფიქრებელია, რომ მათი ნაკადები უფრო ადრეც შემოვიდნენ მცირე აზიაში და ეთნო ერთობას ქმნიდნენ ქართულ ტომებთან. ფრიგიელებიც, შესაძლოა, კელტების წინაპრები იყვნენ. ფრიგიელები ინდოევროპული ენის მატარებლები ყოფილან, ქართულ ენასაც ინდოევროპულ ენათა შორის ათავსებდა ზოგიერთი ცნობილი მკვლევარი.

როგორც აღვნიშნეთ ი. დიაკონოვისა და პიოტროვსკის აზრით, ხალიბები და ლაზები ერთი ხალხი იყო (И. М. Дьяконов, Заметки урартской эпиграфике. с. 111; VI, 52. «Эпиграфика Востока» VI, 52. Пиотровский, Припонтские Халды и Урарты, «Краткое сообщение инс. матер. культуры Ак. Наук. СССР», V, 1940, მოსკოვ, История и культура Урарту, ც. 326-331).

მათ მოსაზრებას გ. გოზალიშვილი ეთანხმება, ამიტომაც მათი თვალსაზრისი მოიყვანა თავის წიგნში (გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, 1965, გვ. 79).

თვალსაზრისი, რომ ხაღდები და ლაზები ერთი ხალხია, ჩემი ნაშრომისათვის ძალზე მნიშვნელოვანია, რადგან ის მიუთითებს, რომ ლაზები ძველთაგანვე ცხოვრობდნენ სინოპ-ტრაპეზუნტის (ტრაპეზუსის) რეგიონში, მის სამხრეთის მთიანეთში. ეს მოსაზრება კარდინალურად განსხვავდება საბჭოთა ეპოქის ქართველი ისტორიკოსების მტკიცებისაგან, რომ ლაზები თავდაპირველად დასავლეთ საქართველოში ცხოვრობდნენ და შემდეგ, კერძოდ VIII საუკუნისათვის (არაბების ეპოქაში), გადასახლდნენ

ტრაპეზუნტის მთიანეთში. მე კი ვამტკიცებ და ამ მტკიცებას მივუძღვენი ასეულობით გვერდი, რომ ლაზები თავდაპირველადვე ცხოვრობდნენ ტრაპეზუნტის რეგიონში, იქვე მდებარეობდა ლაზთა საეპისკოპოსო კათედრები VI საუკუნიდანვე, ზიგანასი, საისიანისა, როდოპოლისისა და პეტრასი (და არა დასავლეთ საქართველოში), საბჭოთა ეპოქის ქართველი ისტორიკოსების თვალსაზრისი, რომ ლაზების თავდაპირველი საცხოვრისი იყო დასავლეთ საქართველო, აღიარებული იქნა საისტორიო მეცნიერების მიერ და თვით ამჟამინდელი უცხოელი მკვლევარებიც კი თვლიან, თითქოსდა, ლაზები არაბობის ეპოქაში გადასახლდნენ რიონის აუზიდან სამხრეთით და დამკვიდრდნენ ტრაპეზუნტის მთიანეთში (მაგალითად კარპოვი და სხვები), მაგალითად კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეპარქიების ერთ-ერთი თანამედროვე ისტორიკოსი მიიჩნევს, რომ რიონის ხეობიდან ლაზების სამხრეთით გადასახლების გამო როდოპოლისის კათედრა თანამედროვე ვარციხიდან გადატანილი იქნა ტრაპეზუნტის მთიანეთში, მე კი მივიჩნევ, რომ ლაზები თავდაპირველადვე ცხოვრობდნენ ამ მთიანეთში და შესაბამისად ლაზიკის ეპარქიის როდოპოლისისა და სხვა კათედრები თავდაპირველადვე მდებარეობდნენ ტრაპეზუნტის მთიანეთში და მათ ფუნქციონირება შეწყვეტეს თეოდოსიოპოლისის-ტრაპეზუნტის მხარეებში არაბობის შეტევის შემდეგ.

გ. გოზალიშვილი, როგორც აღვნიშნეთ ეთანხმება ამ თვალსაზრისს და წერს – „ჰომეროსის ჰალიდონები უნდა ნიშნავდეს ზანებს – ჭანებს, სტრაბონის მოწმობით, რომ ჰომეროსი „ალიზონებს უწოდებს ხალიბებს“ (სტრაბონი, XII, III, 20), რომ ხალიბები და ხალიბთა მოსახლეობა შავი ზღვის სანაპიროზე და მცირე აზიის გარკვეულ რაიონებში ძველადვე არსებობდა, ამის დამადასტურებელია თვით მდ. ჰალისის სახელწოდება და ის ფაქტი, რომ აქაურ ხალხთა შორის იხსენიება ამავე სახელის მქონე ხალხი (იქვე, გვ. 79).

მაშასადამე, ხალიბები და ლაზები ერთი ხალხი იყო. ზღვის სანაპიროს ხალიბები ძველ წყაროებში ხან ხაღდებად და ხან ხალიბებად არიან მოხსენიებული“ (იქვე, გვ. 78). ხალიბი, როგორც ითქვა გ. მელიქიშვილის აზრით „ქართუს“ დიალექტური ვარიანტი ყოფილა და მომდინარეობდა უძველესი, ჯერ კიდევ დაუნაწევრებელი ერთიანი ქართული ეთნიკური ჯგუფის არსებობის დროიდან (Г. Меликишвили, Наირи - Урагеу, С. 411).

მაშასადამე, ხალიბისაგან მიღებულია სახელები ლაზი და ქართუ. აქედან გამომდინარე ლაზი და ქართუ თავდაპირველადვე, ერთი ხალხი იყო და ის ხალიბებისაგან მომდინარეობდა.

ხალიბები შეიძლება წარმოვიდგინოთ ერთიანი ეთნოსის სახით, რომელთა ტომები იყვნენ კარდუხები, ლაზები და შემდგომი ქართლის სამეფოს მოსახლეობა (ამ უკანასკნელის სახელმწიფოებრივი კონსოლიდაცია ფარნავაზის ეპოქაში მომხდარა).

ა. სვანიძის აზრით, მცირე აზიის თავდაპირველი მოსახლეობა იყო ეთნიკურად ერთგვაროვანი და ქართულ ტომებთან ეთნიკურ ერთგვაროვნებას ქმნიდა (А. Сванидзе, Материалы по истории алародиических племен, 1937, С. 30).

შემდეგ საუკუნეებშიც ზღვის სანაპიროს მთიანეთი კვლავ ქართული ტომებით იყო დასახლებული.

ანონიმური პერიპლუსით „პონტოს სამეფო დასახლებულია ტიბარენებით, სანიკებითა (ჭანიკებით) და კოლხებით. მისი მეზობელი მხარეები კი აგრეთვე ბარბაროსებს ეკუთვნით (გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, 1965, გვ. 82). ამ ცნობიდან ჩანს, რომ ჭანები და კოლხები სხვადასხვა ტომები ყოფილან ტრაპეზუნტის რეგიონში (პონტოში). ნ. მარის ვარაუდითაც ქ. სინოპე ძველქართულ სამყაროს ეკუთვნოდა და შავი ზღვის მთელ სამხრეთ სანაპიროს სინოპიდან ანაპამდე ჭან-მეგრელებით დასახლებულად მიიჩნევა“ (იქვე, გვ. 84).

მაქსიმოვას დასკვნით, ორდუში (ყოფ. კოტიორა, რომელიც ამისოდან შორს არ იყო) და ანატოლიის სხვა რაიონებში აღმოჩენილი არქეოლოგიური ნაშთები ანალოგიურია კოლხურ-ყობანურ კულტურის ნაშთებისა (იქვე, გვ. 85). ეს უნდა იყოს ხალიბების

მეტალურგიული კულტურის ნაშთები, შესაბამისად უნდა ვივარაუდოთ, რომ ხალიბები ცხოვრობდნენ ასევე სამხრეთ და ჩრდილოეთ კავკასიაშიც, სამხრეთ კავკასიაში მცხოვრები ხალიბების ანუ ქართველების სახელმწიფოებრივი კონსოლიდაცია, როგორც ითქვა ფარნავაზის ეპოქაში მომხდარა ქართლის სამეფოს მიწა-წყალზე – ეგრისწყალ-კლისურიდან ალბანეთამდე.

ბიზანტიელებმა იმ ტერიტორიას, რომლის ცენტრალურ ნაწილს ქ. ამისოსის ოლქი წარმოადგენდა – „ქალდიის თემა“ უწოდეს – ის შემდგომში „ტრაპიზონის იმპერიად“ იწოდა. უფრო ადრე იქაური ქართული ტომები ასევე კოლხებადაც იწოდებოდნენ, ქრისტეშობამდე VI ს-შიც „მესხები – კოლხურ ტომად“ იწოდებოდა ჰეკატოს მილეტელის მიერ.

მიწეხები წარმოადგენდნენ „გაბატონებულ ხალხს“ ჩრდილო სირიაში, ტავრსა და კაპადოკიაში – ხახანოვის აზრით (А. Хаханов, Древнейшие пределы расселения грузин по малой Азии, 1903, Тифлис, ც. 2). ელ. მაიერის აზრით, „ბერძნული წყაროებით ტიბარენებს შემდგომში ეწოდათ კაპადოკიელები და კატაონები“ (გ. გოზალიშვილი, გვ. 93).

მესხები და ტიბარენები ამ რაიონის ძირითადი მოსახლეობა ყოფილა მისივე აზრით, ხოლო რავლინსონის აზრით „მოსოხები წარმოადგენდნენ მოსახლეობის სუბსტრატს კლასიკურ ეპოქაში“, იგულისხმება კაპადოკია (იქვე, გვ. 93). „მდ. ჰალისპირა მოსახლეობას ჰალიძონებად – ჰალისის ჭანებად იცნობდნენ“ – წერს გ. გოზალიშვილი (იქვე, გვ. 94).

მცირე აზიის ტერიტორიაზე დღემდე შემონახული ტოპონომიკური მასალა მხოლოდ ქართულის საშუალებით იხსენება (იქვე, გვ. 98).

„ტრაპიზონის რეგიონი ლაზების უძველესი სამშობლო იყო. ამ ქალაქს ლაზები ტრამტრას (ტამტრას) უწოდებდნენ“ (გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, 1965, გვ. 99).

ალ. სვანიძის აზრითაც, ჰალიძონები და ზანები ერთი ხალხი იყო, რომლებიც მდ. გალისთან (ჰალისთან) ცხოვრობდნენ (იქვე, გვ. 101).

სპარსეთის XIX ოლქში მცხოვრები მოსხები, ტიბარენები, მაკრონები, მოსინიკები და მარები ერთნაირად იყვნენ შეიარაღებული – ერთობას ქმნიდნენ (იქვე, გვ. 115).

ალაზონების სახელს სტრაბონი ამაზონებს უკავშირებდა. შესაძლოა, ეს მეომარი ქალების ტომი – ხალიბური წარმოშობისა იყო, ჩანს ამ ტომის სახელი „ქალდ“ ეტიმოლოგიურად სიტყვა „ქალს“ დაუკავშირეს უცხოელებმა – „ქალდ-ქალ“, „ქალ“ კი ქართულად დედაკაცს აღნიშნავს. ამაზონები მოსინიკებისა და ხალიბების გვერდით ცხოვრობდნენ (იქვე, გვ. 119).

ამაზონები მდ. თერმოდონტთან ცხოვრობდნენ, თემისკირა – ამისოსის რაიონში (იქვე, გვ. 127).

სიცილისა და გართობის მოყვარული ტიბარანებიც ხალიბების მეზობლები იყვნენ (გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, 1965, გვ. 119).

გ. გოზალიშვილს მოჰყავს იოანე ცეცეს (XII ს.) ცნობა, რომ ამ მხარეებში მცხოვრები „კოლხები – ლაზებად იწოდებიან“ (იქვე, გვ. 120). მაშასადამე, კოლხებიც ხალიბური-ქალდური ტომი იყო. მესხები, როგორც ითქვა, თავის მხრივ „კოლხური ტომი“ იყო მეგასთენეს ცნობით. იქ მცხოვრები ტომები ერთი ეთნოწარმოშობისა იყო, მაგრამ მათ ტრაპეზუნტის რეგიონში ვერ შეძლეს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი კონსოლიდაცია.

გ. გოზალიშვილი დაასკვნის – „ერთ ენაზე მეტყველი ეს მასა (ე.ი. ქართული ტომები) რომელთა სამხრეთი ფრთა ეჭირათ მოსხებს, დიდ სივრცეს მოიცავდა, „პარიადრეს ფრთა ეჭირათ მათ მოძმეებს – ხალიბებს, რომელნიც შემდგომში ჭანებისა და ლაზების სახელით იყო ცნობილი“ (იქვე, გვ. 3).

გ. გოზალიშვილი კიდევ ერთხელ იმეორებს, რომ ლაზები თავდაპირველადვე სინოპ-ტრაპიზონის რეგიონში ცხოვრობდნენ და ისინი ხალიბები იყვნენ და ისინი ჰეროდოტეს დროს სასპიერებად და კოლხებად იყოფოდნენ.

სასპეირების სახელს „სპერ“-თან აკავშირებენ.

სპერიდან – კაპადოკიის ჩათვლით ქართული ტომების უძველესი საცხოვრისი ყოფილა.

ანტიოქიის არქიეპისკოპოსი ევსტრატე, რომელიც 390 წელს გარდაიცვალა წერს – დაასახლეს „ობელმა – თობელები, ახლანდელი იბერები. ოსოხმა – მესხენები, ახლანდელი კაპადოკიელები“ (იქვე, გვ. 161).

წმ. ექვთიმე მთაწმიდელი (963-1028), წმ. მაქსიმე აღმსარებლის (VII ს.) ნაშრომზე დაყრდნობით ახსენებს ქართულ ტომებს – „ჰერნი, მეგრელნი (ლაზოი), ტიბარელნი, კოლხელნი“ (იქვე, გვ. 164).

კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით, კაპადოკიელთა პირველი წინაპარი „მოსხი“ (მესხი) ყოფილა (იქვე, გვ. 165).

მდ. გალისი (ჰალისი) მუშკების საცხოვრისი იყო უძველეს დროს, ამავე მდინარეზე, როგორც ითქვა შემდეგ ხალიბები ცხოვრობდნენ.

გ. გოზალიშვილი წერს – „ფ. ბილაბელის გამოკვლევით, ხეთების სახელმწიფოს დაღუპვის შემდეგ, მის აღმოსავლეთ ნაწილში – შემდგომში რომ კაპადოკია ეწოდა – შეიქმნა მუშკების სახელმწიფო ჰალისისა და ზემო ტიგრას შორის. კ. ბეტცი ამბობს, რომ „ძველი აღთქმის მეშუხი და თუბალი მუშკები (მოსხები) და ტაბალები არიან, რომლებიც კომერიელთა შემოსევამ შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროსაკენ განდევნაო“ (იქვე, გვ. 166).

რ. რეონჰარდის ვარაუდით, „დღევანდელი ქართველების წინაპრები ძველი მოსხები და ასურულ წყაროებში ცნობილი მუსკები ერთი და იგივენი არიან“ (იქვე, გვ. 166).

გ. ლაფანციანის აზრით, ძვ. წ. XII საუკუნის შემდეგ მცირე აზიაში ბალკანეთიდან შეიჭრნენ ფრიგიელები, ლიდიელები, ლიკიელები და სხვა ტომები, მათ მიათვლიან ასევე მუშკებსაც (იქვე, გვ. 166).

მუშკები – ინდოევროპელი ტომი ყოფილა, ხოლო ქართული მესხები – კავკასიური. თუ მუშკები და მესხები ერთიდაიგივე იყო, მაშინ ქართველები (მესხები) ინდოევროპელები ყოფილან.

გრ. ლაფანციანის აზრით, ეზეკიელის (592-570) ნახსენები მოსოხები და ტაბალები ქართული წარმოშობისანი იყვნენ (გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, 1965, გვ. 166).

მუშკებისა და მესხების იგივეობის აზრს ეთანხმება ი. დიაკონოვი (იქვე, გვ. 167). თუმცა არც ამჟამადაა დამტკიცებული ეს აზრი. მხოლოდ ზოგიერთები მიიჩნევენ, რომ მუშკები არა ფრიგიელები, არამედ მცირე აზიური ტომი იყო (იქვე, გვ. 168).

მუშკები, ი. დიაკონოვის აზრით, ასირელებისა და ურარტუელების მეზობლები იყვნენ, ბერძნები მათ ფრიგიელებს უწოდებდნენ (იქვე, გვ. 169).

მოსხების ქართველობას კარგად ადასტურებს ქრისტეშობამდე VI ს. ავტორის ჰეკატოს მილეტელის ცნობა (რ. 188) – „მესხები – კოლხური ტომია, მატეენების მეზობლად ცხოვრობენ“ (იქვე, გვ. 169), თვით მატეენები ქ. გორდიის მეზობლად ცხოვრობდნენ. „როგორც ცნობილია ქ. გორდი ფრიგიის დედაქალაქი იყო“ (იქვე, გვ. 169) მესხების ტომი კაპადოკიის უძველესი მოსახლეობა ყოფილა, და იქ ძველად ფრიგიის სამეფო მდებარეობდა.

მუშკებისა და მესხების იგივეობას არ ეთანხმება ს. კაკაბაძე – „ასურელი მუშკაიები – განვაშორეთ ქართველ მესხებს“ („მნათობი“, 1963, №1, გვ. 187). ქართული მესხები კი კოლხური ტომი ყოფილა, როგორც ითქვა, ჰეკატოს მილეტელის ცნობით.

მდ. ჰალისზე – მუშკების ძველ საცხოვრისში, შემდგომ ჭანები (ხალიბები), ცხოვრობდნენ, ამიტომაც გ. გოზალიშვილი მათ აიგივებს.

სტრაბონი კაპადოკიის ნაწილს – მოსხიკეს უწოდებს. ასევე იოსებ ფლავიუსი, რომელიც წერს – „მესხები ახლა კაპადოკიელებად იწოდებიან“ (იქვე, გვ. 175).

კაპადოკიაში ხეთების შემდეგ ხედვენ ტიბარენებს და მოსხებს, აქვე იყვნენ ეს ტომები IX-VII სს-ში. მუშკები მელეტინამდე და ტიგროსამდე ცხოვრობდნენ. ასევე მდ. ევფრატის სათავეებამდე ტაბალების მეზობლად. ტიბარენები სტრაბონის დროს მდ. ჰალისამდე ცხოვრობდნენ. კაპადოკიელი იყო წმ. ნინო და ასევე წმ. გიორგი.

იბერები

მოსხების, ხალიბებისა და იბერების განსახლების არეალი ერთმანეთს ფარავდა. პონტოსპირეთისა ტრაბზონ-ვანისტბის პირეთის არეალი თუ ერთი ავტორის მიერ ხალიბებითაა დასახლებული, მეორე ავტორი აქ მოსხებს ხედავს, მესამე ავტორი – იბერებს. მაგალითად, პლუტარქე თავის „პომპეუსის“ ბიოგრაფიაში წერდა – „კავკასიონის ქედის გარშემო მცხოვრებ ტომთა შორის ყველაზე უფრო უდიდესნი ალბანელები და იბერები არიან. იბერთა ტომი მოსხურ მთებამდე და პონტომდე აღწევს. ამ ტომების გავლით გაემართა პომპეუსი სომხეთიდან მითრიდატეს წინააღმდეგ“ (პლუტარქე, პომპეუსი, გვ. 34).

თუ იბერთა ტომი პონტომდე აღწევდა, მაშინ მოსხური მთებიც იბერებით ყოფილა დასახლებული, რადგანაც ჯერ მოსხური მთებია, შემდეგ კი პონტოსპირეთი.

გელასი კესარიელი მიუთითებს, რომ პონტოსპირეთი – იბერებით და ლაზებით იყო დასახლებული – ის წერს ტყვე ქალის (წმ. ნინოს) „ხანაში ღმერთის მცნება მიიღეს პონტოს გასწვრივ მდებარე მიწა-წყალზე მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა“ (ს. ყაუხჩიშვილი, მიმომხილველი, 1926, №1, გვ. 55).

რომაელი მწერალი რუფინუსი კიდევ უფრო აზუსტებს და იძლევა ცნობას, რომ იბერები პონტოს გასწვრივ მცხოვრები ტომი იყო, ის წერს – „იბერთა ნათესავი, რომელიც პონტოს არეში ბინადრობს“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტორია, I, 1951, გვ. 205).

გ. გოზალიშვილი მიიჩნევს, რომ რადგან იბერები იგივე ტაბალები არიან, მათი ცხოვრება და განვრცობა პონტოს ზღვამდე ბუნებრივი იყო. ამას მიუთითებდნენ კიდევ სხვადასხვა წყაროები – საეკლესიო მწერალი სოკრატეც იმავეს წერს – „ეს იბერნი პონტოს ზღვასთან ბინადრობენ“ (გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, 1965, გვ. 182).

გ. გოზალიშვილი წერს, რომ ბერძნულ-რომაულ მწერლობაში არსებობდა ტერმინი – „პონტოს იბერია“ (იქვე, გვ. 182, კ. გრიგოლია – იბერიის სამეფონი, „მოამბე“, 1961, №3, გვ. 330).

„პონტოს იბერიის“ ქვეშ უნდა იგულისხმებოდეს ქართული წყაროების „არიან-ქართლი“.

როგორც აღინიშნა, პლუტარქეს ცნობით იბერთა ტომი ზღვის სანაპირომდე ვრცელდებოდა, ხოლო გელასის ცნობით პონტოში იბერები და ლაზები ცხოვრობდნენ. ეს ბუნებრივია, რადგანაც მათ ერთი საერთო წინაპარი – ხალიბები (ქაღდები) ჰყავდათ, ხოლო მესხები, კოლხურ ტომად მიიჩნეოდა, ამიტომ ისიც იმავე წარმომშობისა იყო. ამიტომაც წერდა რუფინუსი რომ იბერები „პონტოს არეში“ ბინადრობენ, ხოლო სოკრატე – „იბერები პონტოს ზღვასთან ბინადრობენ“ (იქვე, გვ. 183). ევაგრე პონტოელიც (341-399) ამიტომ იყო ეთნიკურად იბერი – თვით ბერძნული წყაროების ცნობით.

ხალიბები და მუშკები (ლაზებისა და იბერების წინაპრები) ურარტული წყაროებითაც ერთად ცხოვრობდნენ. ივ. წ. VII ს. ურარტუს მეფის რუსა II-ის წარწერაში ნათქვამია, რომ მუშკების ჩრდილოეთით ხალიტუს (ხალიბების) ქვეყანა მდებარეობდა (იქვე, გვ. 190), ხოლო მეშხი და თუბალი წმ. ბიბლიაშიც ერთად იხსენიებიან (თუბალები იგივე იბერები არიან იოსებ ფლავიუსის ცნობით).

ეს ტომები ყველა წყაროს ცნობით სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ მიიწვედნენ, ამიტომაც ერთმანეთს ფარავდნენ, საბოლოოდ კი „ქართლის სამეფო“ დააარსეს ფარნავაზის ეპოქაში.

წყაროთა მიხედვით, ის ტომები, რომელნიც უწინდელ წყაროებში სამხრეთის რაიონების მოსახლეობად ითვლებოდნენ, ახლა ჩრდილოეთით მოჩანან.

ლაზები

ნ. მარი თურქეთში მოგზაურობის შემდეგ წერს – „ჭანები თავიანთ თავს უწოდებენ ლაზებს“ (გ. გოზალიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 194).

ლაზები, თვით საქმეში ჩახედული ლაზების სიტყვით, ცხოვრობდნენ სინოპიდან და სამსუნიდან ტრაპეზუნტის რეგიონის ჩათვლით. ნ. მარისათვის მის თანმხლებ ლაზს ფავზი-ბეის უთქვამს, რომ „კონსტანტინოპოლში ლაზებს უწოდებენ შავიზვისპირეთის მცხოვრებთ, სამსუნელებსაც და სინოპელებსაც. სინოპელები ლაზებად მოიხსენიებენ სამსუნელებს, სამსუნელები კი ტრაპეზუნტელებს“ (იქვე, გვ. 194).

მაშასადამე, მდ. გალისის (ჰალისის) სანაპიროებიდან ტრაპეზუნტის რეგიონის ჩათვლით მოსახლეობა ლაზებად იწოდებოდა.

ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ გვაჩვენებს, რომ ხალიბები შემდგომში მართლაც ლაზებად იწოდნენ, რადგანაც სწორედ მდ. გალისიდან იწყებოდა ხალიბების საცხოვრისი, ამასთანავე, ხალიბების ანუ ქაღდების სახელი ეწოდა კიდევ ლაზებით დასახლებულ ოლქს ბიზანტიელთა მიერ, ეს იყო „ქაღდეას თემა“, როგორც ცნობილია ამ მიწა-წყალზე ხალიბების გარდა ცხოვრობდნენ სანები და სხვა ქართული ტომები, ჩანს ერთ პერიოდში მოხდა კიდევ ხალიბებისა და სანების (ჭანების) კონსოლიდაცია (ანდა ისინი თავიდანვე ერთი ხალხი იყო) და ამის შედეგად ამ ხალხს დაერქვა ორი სახელი, ის ერთდროულად იყო ლაზიც და ჭანიც. სახელი ლაზი მიღებულია ხალიბების სახელისაგან „აღაზონი“ (აღიზონი), ხოლო ჭანი „სანების“ ტომის სახელისაგან.

ლაზების ანუ ჭანების საცხოვრისი მდ. გალისიდან (ჰალისიდან) ვრცელდებოდა ტრაპეზუნტისაკენ. ფიქრობენ, რომ აღაზონების (აღიზონების) სახელი მდ. გალისს უკავშირდება თუ ასეა თავდაპირველი სახელი იქნებოდა გაღაზონები ან ჰაღაზონები. ნ. მარი წერდა ამ ლაზების ანუ იგივე ჭანების საცხოვრისის შესახებ – „ადრე ჭანური ტომის მოსახლეობას უფრო ფართო ტერიტორია ეჭირა – მდ. ყიზილ ირმაკამდე. ამ მდინარის თავდაპირველი სახელი „ჰალისი“ იხსენება ჭანურიდან და ნიშნავს მდინარეს“ (იქვე, გვ. 194). მაშასადამე, ნ. მარი ფიქრობდა, რომ მდ. ჰალისი (გალისი) იყო ქართული სიტყვა „ღელესაგან“ მიღებული სახელი – „ღელისი“ – დალისი.

გ. გოზალიშვილი მართებულად შენიშნავს – „დასტურდება ჰომეროსისა და სტრაბონის ცნობები ჰალიზონებისა და ხალიბების შესახებ, რომ ჰალიზონები ზანები-ჭანები იყვნენ“ (იქვე, გვ. 194).

ამ დასკვნიდან შეიძლება ისიც ვიფიქროთ, რომ სიტყვა „ზანი“ ერთი ნაწილია ერთიანი სიტყვისა „აღიზონი“ და ის („ზანი“) მიღებულია სახელისაგან „აღიზონი“ (აღაზონი). ბიზანტიურ სამყაროში ტრაპეზუნტის რეგიონის ერთ ნაწილს – „ლაზონი“ ერქვა.

სხვადასხვა წყაროში ლაზები და კოლხები სხვადასხვა ტომად მოიხსენიება, მაგრამ, ჩანს, ის ერთი ხალხი იყო. საერთოდ „კოლხი“ – საზოგადო სახელი უნდა ყოფილიყო ზღვისპირეთის ქართული ტომებისა, მათ შორის მესხებისაც, რადგანაც ჰეკატოს მიღებული მესხებს – კოლხურ ტომად მიიჩნევდა – „ჭანების – ლაზების (კოლხების) მოსახლეობა იყო ტრაპეზუნტის ოლქის ძირითადი მოსახლეობა, რომელიც ტრაპეზუნტიდან დასავლეთით შორს ვრცელდებოდა“ (იქვე, გვ. 194).

თვით ბიზანტიის იმპერიის ძლიერების ხანაში, VI ს-ში, ჭანები შეჭრილან კაპადოკიაში, კილიკიაში და სირიაში (იოანე გალაღას (491-578) ცნობით).

ხალდეებისა და ჭანების იგივეობას მოსე ხორენელის ცნობაც ადასტურებს, სადაც ჭანების ქვეყანა მოხსენიებულია, როგორც ჭანიუკი, ხალტი (იქვე, გვ. 195).

ჭანებისა და ხალდეების იგივეობაზე წერს გ. მელიქიშვილიც – „სამხრეთის მიმართულებით ანტიკურ დროს ცხოვრობდა ქართული ტომი ხალდი-ხალიბები, როგორც ცნობილია სახელი „ხალდი“ (ქალდი) ორგანულადაა დაკავშირებული დასავლურ ქართულ, კერძოდ ჭანების მოსახლეობასთან. ძველსომხურ წყაროებში ვარიანტების სახით გამოიყენება სახელწოდებები „ხალდი“ და „ჭანი“ (იქვე, გვ. 196).

როგორც ითქვა, ჭანები თავიანთ თავს ლაზებს უწოდებდნენ. მეომარი ჭანების ქვეყნის დამორჩილება მხოლოდ იუსტინიანეს დროს შეძლო ბიზანტიის იმპერიამ VI ს-ში. იქამდე ეს ტომი – სრულიად დამოუკიდებელი იყო. 535 წელს გამოცემულ თავის ნოველაში იუსტინიანე სიამაყით აცხადებდა, რომ ჭანების დამორჩილება ღმერთმა რომაელებს მხოლოდ მის მეფობაში მიანიჭა (იქვე, გვ. 195).

ჭანები გ. გოზალიშვილის ცნობით, ცხოვრობდნენ ტრაპიზონის დასავლეთით და არა აღმოსავლეთით, ის წერს – „ჭანური მოსახლეობა ტრაპიზონის დასავლეთით შორს იყო მოფენილი“ (იქვე, გვ. 195), თუმცა ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით, ტრაპიზონი თავისი ოლქით „ლაზების ანუ ჭანების“ მოსახლეობით იყო დასახლებული (გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, 1965, გვ. 125).

მნიშვნელოვანია გ. მელიქიშვილის მტკიცება, რომ ხალდეების სახელი ჭანურ მოსახლეობასთანაა დაკავშირებული, ძველსომხურ წყაროებში ვარიანტების სახით გამოიყენება დასახელებები – „ხალდი“ და „ჭანი“.

ჭანები, იგივე ლაზები, იგივე ხალდეები ანუ ხალიბები ყოფილან თავიანთი წარმომავლობით, ცნობილია, რომ წყაროთა მითითებებით ხალიბების ძირითადი განსახლების არეალი სამხრეთით – ტრაპიზონის რეგიონში მდებარეობდა, ამიტომაც, აქედან გამომდინარე, უმართებულოდ ჩანს საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში მიღებული დასკვნა, რომ ლაზების თავდაპირველი საცხოვრისი იყო დასავლეთ საქართველო, საიდანაც ისინი ტრაპიზონისაკენ გადასახლდნენ არაბობის ეპოქაში VII-VIII საუკუნეებში. მათი ისტორიაც საცხოვრებელ ადგილზე ბიზანტიელებმა შექმნეს თემა ქალდია (ხალდია) VIII ს. დამლევს (იქვე, გვ. 196).

მაშასადამე, თემა ხალდეა შექმნეს არა დასავლეთ საქართველოდან არაბთა ეპოქაში გადმოსახლებულმა ლაზებმა, არამედ, იქ ისტორიულად მკვიდრი ხალიბების შთამომავლებმა, რომელნიც ლაზებად ანდა ჭანებად იწოდებოდნენ.

VIII ს-ში შექმნილი თემა ხალდიას ქალაქები ყოფილა ტრაპიზონი, ხერიანი, ერზინჯანი, ბაიბურთი, არგიოკასტრონი (თურქებმა გიუმიშხანე უწოდეს) („ვერცხლის ქალაქი“, აქ იყო ვერცხლის მადაროები), ქალდის ქალაქს ბაიბურთს ნუსხებში პაიპერი ეწოდება (იქვე, გვ. 197). ქართულად ამ თემას ერქვა ქვეყანა ხალდიისა (ქალდიისა).

ნ. აღონცი მტკიცედ დგას იმ პოზიციაზე, რომ ჭანები ძველ დროს იწოდებოდნენ ხალდეების (ქალდეების) სახელით, ის წერს – „ჭანები ძველ დროს ხალდებად იწოდებოდნენ. მათ გარდა იქ მრავალი ტომი ცხოვრობდა. ჭანების VI ს-ში გაძლიერების გამო ამ ქვეყანას ჭანიკა უწოდეს“ (იქვე, გვ. 198).

ივ. ჯავახიშვილის თქმით „ყველა ქართველი ტომების სამშობლო... ქალდია იყო“ (ქართ. ერის ისტ. 1951, ტ. I, გვ. 424).

ივ. ჯავახიშვილის ეს თვალსაზრისი ძალზე მნიშვნელოვანია. თუ ქალდეა ანუ ხალიბების ქვეყანა იყო ყველა ქართული ტომის სამშობლო (ე.ი. სვანების, მეგრულ-ჭანების, ქართლ-კახელ-იმერულ-მესხებისა და სხვა), მაშინ ყველა ქართული ტომი ხალიბური წარმოშობისა ყოფილა. ანუ ხალიბები დვრიტა და საფუძველია საიდანაც ყველა ქართული ტომი წარმოშობილა.

გ. გოზალიშვილი ეხება ქალდეას თემში მცხოვრებ ადგილობრივი წარმოშობის ლიდერებს, რომელნიც აქ საუკუნეთა მანძილზე ლიდერობდნენ და უმაღლეს

სამოსხლეო თანამდებობებს ფლობდნენ, სამწუხაროდ, მათ შორის დაუნდობელი ბრძოლა იყო გაჩაღებული და ერთმანეთს ანადგურებდნენ.

ესენი ყოფილან შემდეგი საგვარეულოები – სქოლარია, მიზიმატი, კავასიტი, ჭანიხიტი, კომახიტი (გ. გოზალიშვილის აზრით ამ გვარებში შეიძლება ამოვიცნოთ ცნობილი ქართული საგვარეულოები – სხულარია (სქოლარია), კავსაძე (კავასიტი), ჭანიშვილი (ჭანიხიტი), კომახიძე (კომახიტი) და სხვ.

„თვითეულ ამ საგვარეულოს ძველ ხალდიაში თვალსაჩინო ადგილი და როლი განეკუთვნებოდა – მაგალითად, კავასიტების საგვარეულოს ეკუთვნოდა შემდგომი გიუმიშხანე და ხალდიის სხვა მნიშვნელოვანი პუნქტები, კავასიტების ხელში ყოფილა ტრაპიზონიდან არზრუმის მიმართულებით მდებარე მიწა-წყლის ოლქი, რომელზეც საერთაშორისო გზა გადიოდა. ამიტომაც კავსას ნახევრად დამოუკიდებელი საგვარეულო ხალდიის ისტორიაში თვალსაჩინო როლს თამაშობდა. მისი წარმომადგენლები ყოფილან ხალდიის დუკად, ჰქონიათ დიდი დომესტიკისა და დიდი ლოგოთეტის წოდებები, საერთოდ, უსპენსკის სიტყვით, ხალდიის დიდი დუკა წარმოადგენდა სამხედრო და სამოქალაქო გუბერნატორს, მაგრამ რეალურად ქალდიის პირობებიდან გამომდინარე (გეოგრაფიული გარემო, მუდმივი ომიანობა) მას გაცილებით მეტი გავლენა ჰქონდა საიმპერატორო კარზე (იქვე, გვ. 200).

ასევე დიდი გავლენა ჰქონდა ჭანიხიტების საგვარეულოს, მათ ეკუთვნოდათ ქალდიის ციხე-სიმაგრე ჭანიხი (ჭანკა) და მაცუკა (მაჭუკა). ჰქონდათ იმპერიის დიდი მეფინიბეთუხუცესის წოდება.

ასეთივე მნიშვნელობის იყო გაბრათა (გაბარაშვილთა) საგვარეულო.

ხალდიის ცნობილი ციხე-სიმაგრე კამახა (კომახა) იყო კომახიტების საგვარეულოს ხელში. კომახას ციხეს ზოგჯერ კემახასაც უწოდებდნენ. გამაჰმადიანების შემდეგაც ქალდიაში ჭანურ საგვარეულოებს დიდი ძალაუფლება დარჩათ (გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, 1965.გვ. 200).

გ. გოზალიშვილი მიიჩნევს, რომ ქალდიის თემში შედიოდნენ პაიპერტი (ბაიბერთი), გაძიურა, კოლონია, აზრუმი და მოსახლეობის ორ მესამედზე მეტი ლაზები ანუ ჭანები იყვნენ (იქვე, გვ. 201). რომელნიც მუდამ იბრძოდნენ თავისუფლებისათვის.

გ. გოზალიშვილი, არ ეთანხმება თეორიას ლაზების რიონის ხეობიდან ქალდეაში გადასახლების შესახებ, ამიტომაც წერს – „ლაზურ-ჭანური აქ იმთავითვე სუფევდა, რომ ხალიბები, ტიბარენნი, მოსვინიკები, დრილები და სვანები სწორედ ლაზურ-ჭანურს ლაპარაკობდნენ, რომ ყველანი ისინი ქართულ ეროვნებას ეკუთვნოდნენ“ (იქვე, გვ. 203). ამ კუთხით ძალზე მნიშვნელოვანია გ. გოზალიშვილის დასკვნა (რითაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს, რომ ლაზები ქალდეაში არ გადმოსახლებულან რიონის ხეობიდან VIII-IX საუკუნეებში, ის წერს „VIII-XI საუკუნეებში არა ჩანს, რომ ამ მხრივ რაიმე მნიშვნელოვანი ცვლილება მომხდარიყოს, პირიქით, ამ ქვეყნის მიერ სახელწოდება ხალდიის შენარჩუნება მიუთითებს იქაური ეთნიკური ელემენტის სტატიკურობაზე“ (იქვე, გვ. 203).

ამ მოსაზრებას კიდევ უფრო ამტკიცებს შემდეგი ფრაზა – „იმ ტერიტორიაზე, სადაც პონტოს სამეფო ივარაუდება, ჭანურ-ლაზური მოსახლეობა უწყვეტად არსებობს“ (იქვე, გვ. 203).

გ. გოზალიშვილი თავისი ვრცელი კვლევის შედეგად საბოლოოდ ასკვნის – „პონტოს სამეფოს მოსახლეობის ძირითად ელემენტს მესხურ-ჭანურ-ლაზური და სხვა ქართველი ტომები შეადგენდნენ, რომ პონტოს სამეფო იყო ქართველ ტომთა სახელმწიფოებრივი გაერთიანება“ (იქვე, გვ. 203).

მაშასადამე, მისი მტკიცე თვალსაზრისით, ლაზები ტრაპეზუნტის ოლქში გადმოსახლდნენ არა VIII-IX საუკუნეებში, რიონის ხეობიდან, როგორც მიიჩნევს საბჭოთა ეპოქის ისტორიოგრაფია, არამედ იქაურნი მკვიდრნი იყვნენ უხსოვარი

დროიდანვე – ისინი ღაზებად იწოდებოდნენ და ძირითადად გამაჰმადიანდნენ, ხოლო ღაზი ქრისტიანები ბერძნულ თემს შეეკედლნენ – ბერძნებად იქცნენ.

ეს ღაზები იგივე ხალდები იყვნენ. ამიტომაც, გოზალიშვილის აზრით, მაგალითად 1370-90 წლებში დაწერილ წმ. ევგენიოსის ცხოვრებაში, რომელიც 1200 წლის ამბებს ეხება ტრაპიზონის დუკას „იოანე ხალდი“ ეწოდება (იქვე, გვ. 206) იმ ხალხის სახელის მიხედვით, რომელიც იქ ცხოვრობდა, რადგანაც ტრაპიზონის სახელმწიფოს ძირითადი მოსახლეობა ღაზები იყვნენ მის იმპერატორებს „კოლხთა მეფეებს“ უწოდებდნენ (იქვე, გვ. 207).

აღსანიშნავია, რომ „ადგილობრივი მოსახლეობა „საქართველოს“ უწოდებდა მდ. ხარტუმის სანაპიროს ტერიტორიას“.

ერიცოვის ცნობით – „მდ. კისგიმის მარცხენა სანაპირო ცნობილია გიურჯისტანის სახელით, აქაა ხამშინი“ (იქვე, გვ. 208). ხოლო აღონცის თქმით – „ჭანები ცხოვრობდნენ მდ. ხარტუმის აღმოსავლეთით – არდასისა და გიუმიშხანეს საზღვრებიდან დაწყებული თვით ხემშინამდე, ეკავათ რა ამგვარად მთელი პარხარის ზეგანი“ (იქვე, გვ. 208).

საერთოდ კი ჭანურ-ღაზური მოსახლეობა „ტრაპიზონისა და მისი ოლქის ძირითად მასას შეადგენდა იმთავითვე და თვით XX საუკუნემდე“ (იქვე, გვ. 202).

ისინი ძირითადად ასიმილირდნენ ბერძნებსა და თურქებში (იქვე, გვ. 202).

ივ. ჯავახიშვილიც არ ეთანხმებოდა რიონის ხეობიდან ღაზების ტრაპიზონისაკენ გადასახლების თეორიას, ის ამასთან დაკავშირებით წერს – „ქართველებს არ შეეძლოთ ტრაპიზონ-სამსუნის მხარეებში „თავიანთი ენა-კავები რაიმე გზით გაეგრძელებინათ“, რადგანაც ქართველებს (ქართულ სახელმწიფოს) „აქ არასოდეს უბატონია, თამარ მეფის ლაშქრობის გარდა“, ის დაასკვნის – „აქ ღაზურ-ჭანური ლაპარაკი ეხლაც ისმის, ეს მხოლოდ იმის დამამტკიცებელი და მომასწავებელი საბუთია, რომ ღაზურ-ჭანური იქ იმთავითვე სუფევდა, რომ ხალიბები, ტიბარენები, მოსვინიკები, დრილები და სვანები სწორედ ღაზურ-ჭანურს ლაპარაკობდნენ, რომ ყველანი ისინი ქართულ ეროვნებას ეკუთვნოდნენ“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 415, 1951, იქვე, გვ. 203).

ძალზე მნიშვნელოვანია ივ. ჯავახიშვილის დასკვნა, რომლიდანაც ჩანს, რომ ღაზები არაბობის შემდეგ არ გადასახლებულან ტრაპიზონის რეგიონებისაკენ. საქმე ისაა, რომ უცხოურ გამოცემებშიც ამ ბოლო დროს გამოჩნდა თვალსაზრისი, თითქოსდა, ღაზები ტრაპიზონისკენ გადასახლდნენ არაბობის ეპოქაში რიონის ხეობიდან და იქვე იყო ე.წ. „ღაზიკის საეპისკოპოსოებიც“. ამიტომაც, მაგალითად, როდოპოლისად მიიჩნევენ ვარციხეს და სხვა. ეს მოსაზრება მათ საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მსგავსი დასკვნების შედეგად გაუჩნდათ.

გ. გოზალიშვილი წერს – „უძველესი დროიდან მოკიდებული პირველწყაროები ერთხმად ადასტურებენ პონტოს სამეფოს არეალში ჭანურ-ღაზური და საერთოდ, ქართულ ტომთა უწყვეტ არსებობას“ (იქვე, გვ. 203).

თურქეთში ინგლისის კონსული პალკერი თავის მთავრობას ატყობინებდა, რომ ტრაპიზონის ვილაიეთში ყიზილ-ირმაკიდან (ძველი მდ. ჰალისიდან) პუნქტ „შეკვეთილამდე“ ორ მილიონამდე ადამიანი ცხოვრობდა. თვითონ ტრაპიზონის ვილაიეთი იყოფოდა ოთხ სანჯაყად (ოლქად) – 1. ღაზისტანი; 2. ტრაპიზონის ოლქი; 3. ჭანიკი; 4. გიუმიშხანე. აღსანიშნავია, რომ VII საუკუნის სომხურ გეოგრაფიულ სამხრეთ ეგრისს (ეგრს), ასევე ოთხ ოლქად ყოფდა, თითქმის, იმავე სახელწოდებით (ღაზივი, ჭანიკა, ეგერი, მანრალი). სამხრეთ ეგრისის საზღვრები, თითქმის, ეთანადებოდა XIX ს-ის ტრაპიზონის ვილაიეთის საზღვრებს (იქვე, გვ. 204).

ძველი ხალიბების ეს ვრცელი ქვეყანა ძირითადად ღაზებით (ჭანებით) იყო დასახლებული, მაგრამ მათ არ გააჩნდათ თავიანთი ნაციონალური იდენტიფიცირების უნარი, არ ჰქონდათ ეროვნული თვითშემეცნება (თუმცა ტომობრივ დონეზე ნაწილობრივ გააჩნდათ), ამიტომაც ისინი რელიგიური ნიშნის მიხედვით აკუთვნებდნენ თავიანთ თავს

სხვადასხვა ეროვნებას, კერძოდ მაჰმადიანი ლაზები – თურქებად იწოდებოდნენ, ქრისტიანი ლაზები კი ბერძნებად, იყვნენ ასევე არმენიზირებული ლაზებიც (გიუმიშხანელები) სომხური ეკლესიის მრევლი თავდაპირველად, შემდეგ კი გამაჰმადიანებულები.

უცხოელი მეცნიერის ე. მაიერის დასკვნით, ლაზები იყვნენ შთამომავალი ხალიბებისა – „ხალიბების შთამომავალი რომაულ ხანაში ჭანებად და ლაზებად იწოდებიან“ (დ. ევერ, ესცჰ. . ლტერტუმს. ძვეტიერ ანდ. შტუტგარტ. 1893, გვ. 293, იხ. იქვე, გვ. 226).

იმავე თვალსაზრისს, როგორც ითქვა, იზიარებდა ი. დიაკონოვი (იქვე, გვ. 226). ის ემხრობოდა თვალსაზრისს, რომ ხალიბები ლაზების წინაპრები იყვნენ და ასევე ავითარებდა აზრს, რომ ამიერკავკასიის ხალხებს ახლო აღმოსავლეთის ხალხებთან გენეტიკური კავშირი გააჩნიათ (იქვე, გვ. 226).

მაშასადამე, გამოჩენილი უცხოელი მეცნიერები ე. მაიერი, ი. დიაკონოვი და პიოტროვსკი მიიჩნევდნენ, რომ ლაზები ხალიბების პირდაპირი მემკვიდრეები იყვნენ. ამასთანავე ივ. ჯავახიშვილი, გოხალიშვილი და სხვანი არ მიიჩნევდნენ, რომ ლაზები ტრაპეზუნტ-პონტოს რეგიონში გადმოსახლდნენ რიონის ხეობიდან (დასავლეთ საქართველოდან) არაბთა შემოსევების შემდეგ – VII-VIII საუკუნეებში.

აქედან გამომდინარე, რადგანაც ლაზები იყვნენ ხალიბების პირდაპირი მემკვიდრეები, მათ (ლაზებს) ეჭირათ კიდევაც ის ტერიტორიები, რომელნიც იქამდე ხალიბებით იყო დასახლებული, ესაა ტერიტორია მდ. ჰალისიდან (ყიზილ-ირმაკიდან) ჭოროხის ხეობის ჩათვლით ვიდრე არზრუმამდე. ამიტომაც კერასუნტები ტრაპეზუნტელებს უწოდებდნენ ლაზებს, ტრაპეზუნტელები არზრუმელებს და საერთოდ კი სტამბოლელები ლაზებს მთელ მოსახლეობას უწოდებდნენ ყიზილ-ირმაკიდან ბათუმამდე.

საგანგებოდაა აღსანიშნავი, რომ სტრაბონი ხალდებს ასევე უწოდებს „ალაზონებს“.

ქსენოფონტეს ცნობით, ქაღდები ყველაზე სახელგანთქმული მეომარი ხალხი იყო მრავალ ტომთა შორის, ასეთივე ყოფილან ქაღდების ქალებიც, „ამაზონები“, მათი მეომრული თვისებები ცნობილი იყო ძველ სამყაროში. ქაღდების ამ ძველი ბინადრობის აღმნიშვნელი უნდა იყოს ამჟამადაც კი, იქ შემორჩენილი სახელი ქალაქისა – ალაზივი.

ქაღდების სახელწოდება „ალაზონიდან“ უნდა იყოს წარმომდგარი სატომო სახელი – „ლაზონი“, „ლაზი“.

მიიჩნევა, რომ ქაღდები ჭოროხის ხეობაშიც ცხოვრობდნენ ქსენოფონტეს დროს. სტრაბონი მათ საცხოვრის ტრაპეზუნტის მთიანეთში ასახელებს, ამიტომაც საფიქრებელია, რომ ლაზები, არა VII საუკუნეში გადასახლდნენ დასავლეთ საქართველოდან ტრაპეზუნტისაკენ, არამედ ისინი იქაური მკვიდრი ქაღდებია, რომელნიც სტრაბონის დროს უკვე ცხოვრობდნენ ტრაპეზუნტის სამხრეთ მთიანეთში – არგიოპოლის-ზიგანას რეგიონში.

არიანეს (II ს.) მიერ მოხმობილი ეთნო-ტოპონიმი „ძველი ლაზიკე“ მიიჩნევა, რომ არის „გვიანდელი ნიკოფსი“, რომელიც ლოკალიზდება სოფელ ნოვომიხაილოვსკაიასთან, ტუაფსეს ჩრდილო დასავლეთით. დ. მუსხელიშვილი წერს – ეჭვი არ არის „ძველი ლაზიკე“ – ლაზების პირველსაცხოვრისი, კოლხების სამეფოს ეთნიკურ საზღვარზე მიუთითებს ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით. ეს ეთნო-ტოპონიმი ძვ.წ. I საუკუნეზე ძველი უნდა იყოს“ („ანალები“, 2001, 1, გვ. 18).

როგორც ცნობილია არიანეს თხზულება ნაყალბევად მიიჩნევა, შემდეგ ეპოქებში შეთხზულად, მიუხედავად ამისა არიანეს მიერ მოხმობილი „ძველი ლაზიკა“ უნდა გულისხმობდეს კოლხების საცხოვრისის საზღვარს არა ტუაფსეს, არამედ კოლხების საცხოვრისის შემდგომი თეოდოსიოპოლისის მიმართულებით, ამიტომაც „ძველი ლაზიკე“ უნდა იყოს შემდგომი ზეგანა-გიუმუშხანეს რეგიონი, ანუ ხალდების (ქაღდების) ისტორიული საცხოვრისი. აქედან ჭოროხის ხეობის ჩათვლით – ხალდების აქტიურობა

უფრო თვალსაჩინო ყოფილა ძვ.წ. I ათასწლეულში, რაც იქ (ჭოროხის ხეობაში) ჩამოყალიბდა კოლხას სამეფოს ცენტრი.

ლაზების ტომი

ლაზები, ტრაპეზუნტის რეგიონში ქალდეას თემის მცხოვრებთ ერქვათ.

ფიქრობენ, რომ თავდაპირველად ლაზები ერქვათ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში მცხოვრებ ტომებს, რომელნიც არაბთა შემოსევების გამო, თითქოსდა, გადასახლდნენ დასავლეთ საქართველოდან ტრაპეზუნტის ოლქში, დასახლდნენ იქ და ამიტომ აღმოჩნდა ქალდეას თემი ლაზებით დასახლებული.

ვფიქრობ, რომ ეს უკვე მოძველებული თვალსაზრისია.

ჩემი კვლევით, ლაზები იმთავითვე ერქვათ ქალდეებს, რადგანაც სტრაბონი მათ ალაზონებს უწოდებს.

სტრაბონის გეოგრაფიაში, შეიძლება ითქვას ერთ-ერთი ყველაზე რთული კვლევა ეხება ქალდეების ძველი სახელწოდების ძიებას – ის წერს, რომ ქალდეების ანუ ხალდეების წინაპრები მდ. ჰალისის (ყოზილ-ირმაკის) სანაპიროებიდან ლაშქრით მივიდნენ ტროელების დასახმარებლად. ამ ხალხსო, წერს სტრაბონი, ზოგი ალაზონებს უწოდებს, ზოგი კი ალიზონებს, რადგანაც მათ ძველ ქვეყანას „ალიბე“ ერქვაო.

ამ საკითხს სტრაბონი ძალზე ვრცელ მსჯელობას უძღვნის, მაშასადამე, ქალდეების (ხალიბების) ძველი სახელი იყო აგრეთვე „ალაზონები“ (ალაძონები), სიტყვა „ალაზონი“ ნაწარმოებია „ალაზ“ ანუ „ლაზ“ სახელისაგან. ამ სახელს უკვალოდ არ ჩაუვლია და მისგანაა ნაწარმოები უთვალავი ტოპონიმი მცირე აზიაში, სადაც კი ქალდეებს ოდესმე უცხოვრიათ.

ქალდეები ძლიერი და მეომარი ხალხი იყო, მათ, ქსენოფონტეს ცნობით, გავლენა ჰქონდათ ფასიანებზე (თუმცა კი მათი გამგებლობა დასავლეთ არმენიის სარდალს ტირიბაზს ევალებოდა. ფასიანები ვრცელ მიწა-წყალზე ცხოვრობდნენ არაქსის ხეობაში – შემდგომი არზრუმიდან – ვალაშკერტამდე და უფრო ვრცლად). ქსენოფონტეს ცნობით, ფასიანების სამხრეთ მიწა-წყალზე ანუ არმენიელთა და ფასიანთა სასაზღვრო ზოლში მდებარე სომხურ სოფლებს ქალდეები ანუ ხალდეები დაუნდობლად არბევდნენ. ამის მიზეზად ქსენოფონტეს მიაჩნია, ის რომ ქალდეები ღარიბი მთიელი ხალხი იყო, რადგანაც სახნავ-სათესი მიწები არ ჰქონდათ, უფრო კი, ჩანს, ხალდეებს თავიანთ თვისტომად მიაჩნდათ ფასიანები და ცდილობდნენ მათ დაცვას არმენიელებისაგან. საბოლოოდ, ფასიანებისა და ქალდეების ზედა ფენა იძულებული გახდა უფრო ჩრდილოეთით გადაესახლებინა თავიანთი ხალხის ერთი ნაწილი არმენიელების შემოსევების გამო.

ხალიბ-ხალდეებმა მათ ამ მიწა-წყალზე დატოვეს თავიანთი ტოპონიმები. ასეთებია – არზე, ალაზიგი, არზინჯანი, არზრუმი, არზეს მთები და სხვა მრავალი, რომელნიც ამ ნაშრომში ბევრგანაა მოყვანილი. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ „ლაზ“ და „არზ“ – ერთი ეტიმოლოგიისაა.

ვფიქრობ, რომ „ალზ“-ის ცნობილი ქვეყანა ალზებით (შდრ. სტრაბონის ალიბე) იგივე ლაზებით ანუ ხალიბ-ქალდეელებით იყო დასახლებული. ის ქარდუხების ქვეყნის გვერდით მდებარეობდა. კარდუხები და ქალდეები კი როგორც ეტიმოლოგიაც უჩვენებს – ორივენი ის ქართული ტომებია, რომელთაც შემდეგ „არიან-ქართლის“ სამეფოს დაუდეს საფუძველი.

ალზ – ლაზ – ალაზ – ალაზონი

ალზ – არზ – არზე

ლაზები და სვანოკოლხები პტოლემეაიოსთან

კლავდიოს პტოლემეაიოსი (90-168) თავის გეოგრაფიულ სახელმძღვანელოში მოიხსენიებს კოლხეთ-იბერიის ქალაქებს, მთებსა და მდინარეებს.

1. პტოლემეაიოსი ახსენებს მდინარე კორაქსს, მის სათავეს, მთა კორაქსს და კორაქსის მთებს.

მდინარე კორაქსი – ახლოა კოლხიდასთან და იბერიასთან, იქიდან გადის ალბანიასთან საერთო სასაზღვრო ხაზი.

[აზიის სარმატიის საზღვარი] „სამხრეთით – ევქსინის პონტოს ნაწილი მდინარემდე კორაქსი, და აქედან კოლხეთის, იბერიის და ალბანიის [სასაზღვრო] ხაზი გადის კასპიის ზღვამდე“ (პტოლემეაიოსი, ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, 2010, გვ. 356,ა).

სად, რომელ რეგიონში უახლოვდებოდნენ ერთმანეთს კოლხიდა, იბერია და ალბანია? კოლხიდა ეწოდებოდა არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ მდ. ჭოროხის დასავლეთ სანაპიროს ქვეყანას ტრაპეზუნტამდე. ჭოროხის მთიანეთის რეგიონის იქით იბერია მდებარეობდა და აქედან სხვადასხვა მხარეს გადაჭიმული ქედები ალბანეთამდეც აღწევდა. ვფიქრობ, რომ პტოლემეაიოსი გულისხმობს კარჩხალ-არსიანის რეგიონს, ეს სხვა მონაცემებიდანაც ჩანს.

ის წერს – „მთა კორაქსი, რომლითაც მთავრდება კოლხეთისა და იბერიის გავლით წამოსული მთები, კავკასიონად წოდებული და ასევე ჰირკანიის ზღვისკენ მიმავალი კავკასიის მთის განშტოება, მასაც კავკასოსი ეწოდება“ (იქვე, გვ. 356,ბ).

ვფიქრობ, კორაქსისა და კავკასოსის მთების მოძებნისათვის, ჩვენ უნდა ვეძიოთ თუ სად უერთდება ერთმანეთს კოლხეთიდან და იბერიიდან წამოსული მთები კასპიის ზღვისკენ მიმავალ მთებს. ერთადერთი ასეთი ადგილია კვლავ კარჩხალ-არსიანის მთიანეთი, ჩანს მასზე წერს კიდევ ავტორი „მასაც კავკასოსი ეწოდება“. ანუ მცირე კავკასიონშია მთა კორაქსისა, კარჩხალ-არსიანის მთიანეთში. ასეთ შემთხვევაში „კორაქსების მთები“ მართლაც ახლოა „მთირიდატეს ქვეყანასა“ და „ამაზონების“ ტბასთან, როგორც წერს ავტორი (პტოლემეაიოსი, გეოგრაფიული სახელმძღვანელო, წიგნი V, თავი VIII, 17-25, იქვე, გვ. 456,გ).

შესაბამისად, მდინარე კორაქსი უნდა იყოს კარჩხალ-არსიანის მთიანეთიდან გამომავალი რომელიმე მდინარე, მაგალითად, ასეთებია: აჭარისწყალი, მაჭახელა, იმერხევი, ლიგნისწყალი და სხვა. ის წერს – „მდინარე კორაქსის სათავე: აქედან გადის კოლხეთზე მიმდებარე საზღვარი“ (იქვე, გვ. 356,გ).

მაშასადამე, ჩვენი აზრით კორაქსის მთები არის კარჩხალ-არსიანის მთიანეთი, სადაც გადიოდა კოლხეთის საზღვარი, ხოლო მდ. კორაქსი ამ მთებში იღებდა სათავეს.

VII ს-ის სომხურ გეოგრაფიაში „სარმატია“ ეწოდება, ასევე, დასავლეთ საქართველოს, კლავდიოს პტოლემეაიოსთანაც დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი სარმატიის ნაწილად მოიაზრება – „საზღვარი სამხრეთით. ევქსინის პონტოს ნაწილი მდინარემდე კორაქსი და აქედან კოლხეთის, იბერიის და ალბანიის სასაზღვრო ხაზი გადის ჰირკანიის ანუ კასპიის ზღვამდე“ (ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, 2010, გვ. 356,ა).

ჩვენი კვლევით, კოლხეთისა და იბერიის საერთო საზღვარი გადიოდა არსიანის ქედზე. კოლხეთის ჩრდილო საზღვარი გადიოდა მდ. ჭოროხის შესართავის რეგიონში. ჭოროხის აღმოსავლეთი სანაპირო უკვე სარმატიად მიიჩნეოდა. ჩანს, ამიტომაც, წერს პტოლემეაიოსი – „კოლხიდა შემოსაზღვრება ჩრდილოეთით სარმატიის ზემოაღნიშნული ნაწილით, დასავლეთით კი – მდინარე კორაქსიდან მოყოლებული ფასისის უკიდურესი მხარის ნაწილით – ევქსინის პონტოს შემდეგი აღწერილობის შესაბამისად: დიოსკურიასი, მდ. ჰიპოსის შესართავი, მდ. კიანეოსის შესართავი, სიგანეოსი,

ნეაპოლისი, აია პოლისი, მდ. ქარიუსტორის შესართავი, მდ. ფაზისის შესართავი ქალაქი ფაზისი“ (იქვე, გვ. 356,დ).

ჩანს, ქ. დიოსკურია მდებარეობდა დღევანდელ ქალაქ სურმენესთან ახლოს (ტრაპეზუნტსა და რიზეს შუა), ე.ი. მის ჩრდილოეთით ზღვისპირზე იყვნენ მდ. ჰიპოსი, მდ. კიანეოსი, სიგანეოსი, აიაპოლისი, მდ. ფაზისის შესართავი და ქალაქი ფაზისი. მდ. ფაზისი კი მდ. ჭოროხია. აქ გადმოცემულია იმჟამინდელი სახელწოდებები მდინარეებისა და პუნქტებისა თანამედროვე სურმენედან – მდ. ჭოროხის შესართავამდე. ქალაქები დიოსკურია, სიგანეოსი, ნეაპოლისი, აია პოლისი და ფაზისი პტოლემეაიოსის დროს თანამედროვე სურმენედან ვიდრე ჭოროხამდე მდებარეობდნენ.

2. პტოლემეაიოსის მიხედვით, ქ. ფაზისი (ფაზისი) ძალზე ახლოს მდებარეობდა არმენიასთან „ქ. ფაზისი, ხოლო სამხრეთით – აქედან მინიმუმბული ხაზის გაყოფებაზე და მომდევნო დიდი არმენიის ნაწილი“... (იქვე გვ. 356,დ).

კოლხეთი „აღმოსავლეთით ესაზღვრება იბერიას, კავკასიის მთების გასწვრივი ზღვრების შემაერთებული ხაზით“ (იქვე).

როგორც ითქვა, ჩვენ კოლხიდად მივიჩნევთ მიწა-წყალს მდ. ჭოროხიდან თითქმის ტრაპეზუნტამდე, კოლხიდის ნაწილი იყო ასევე ჭოროხის ხეობა არსიანის ქედამდე. ამიტომაც, კოლხიდას აღმოსავლეთიდან ესაზღვრებოდა იბერია, რომელიც მართლაც, აქვე, არსიანის ქედის იქით იწყებოდა (არტაანის ოლქი). აქვე, იბერიაში, მდებარეობდა ქალაქი არტანისა (ქართულ წყაროებშიც მას ჰქვია „ქალაქი არტანისა“ – ანუ არტაანის ქალაქი: პტოლემეაიოსიც იბერიის ქალაქთა შორის მას (არტანისას) ასახელებს.

ამ ტერიტორიაზე (ე.ი. ტრაპეზუნტიდან ჭოროხამდე) ცხოვრობდნენ პტოლემეაიოსის ლაზები, მათ სიახლოვეს კი მანრალები და ეკრეკტიკეს ქვეყნის მოსახლენი.

პტოლემეაიოსი წერს – „კოლხეთის ზღვის მიმდებარე მიდამოებში მკვიდრობენ ლაზები, ზემოთ კი – მანრალები და ეკრეკტიკეს ქვეყნის მოსახლენი“ (პტოლემეაიოსი, „ანტიკური კავკასია“, 2010, გვ. 356,დ).

ჩვენი კვლევით, სტრაბონი, თითქმის პტოლემეაიოსის ეპოქაში, მიიჩნევდა, რომ „კოლხიდის სანაპირო“ ერქვა ზღვისპირს თანამედროვე სურმენედან ტრაპეზონამდე (ე. ი. დიოსკურიიდან ტრაპეზუნტამდე). ამიტომაც, ჩანს, პტოლემეაიოსიც „კოლხიდის ზღვას“ უწოდებდა ამავე სანაპიროს მომცველ ზღვისპირს. ე.ი. პტოლემეაიოსის მიერ ნახსენები „კოლხიდის ზღვის მიმდებარე მიდამოების“ ქვეშ იგულისხმება ტრაპეზუნტის სამხრეთი მთიანეთი, რომელიც ამ „ზღვის“ პირისპირ მდებარეობს. ვინ არიან პტოლემეაიოსის მიერ ნახსენები „ლაზები“, რომელნიც ცხოვრობდნენ ტრაპეზუნტიდან – სურმენემდე და რიზემდე, კოლხიდის ზღვის მიდამოებში? პასუხისათვის საინტერესოა სტრაბონის ცნობა, აღნიშნულ მიწა-წყალზე, ტრაპეზუნტის მთიანეთში ცხოვრობდნენ ქალდეები, მათ სტრაბონი უწოდებს „ხალიბებს“ და ასევე „ალაზონებს“.

ეტიმოლოგიურად სიტყვები „ალაზონები“ და „ლაზები“ ერთი წარმოშობისა უნდა იყოს. ლაზიკას ბერძნულად „ლაზონიც“ ერქვა. ამიტომაც პტოლემეაიოსის და სტრაბონის „ალაზონები“ და „ლაზები“ ერთსა და იმავე ტომს – ქალდეებს უნდა მიუთითებდეს. სტრაბონი ვრცლად მსჯელობს, იმის შესახებ, რომ ტროელთა დასახმარებლად ბერძნებთან ომის დროს ხალიბების წინაპარი ალიზონები (იგივე ალაზონები) მივიდნენ ტროაში – „შორიდან ხალიბედან“ (სტრაბ. XII, 3,20-22). ის ვრცლად მსჯელობს, და ამ თავის თვალსაზრისს მრავალი მაგალითით ამტკიცებს. ჰომეროსი წერს – „ხოლო ოდიოსი და ეპისტროფოსი მოუძღოდნენ ალიზონებს, შორეული ალიბედან, სადაც არის ვერცხლის საბადო ...უნდა შეიცვალოს დაწერილი შორეული ხალიბედან... ეს აიხსნება წერიითი ცვლილებებით“ (სტრაბონი, XII, 3,20-22).

სტრაბონის ქართველი მთარგმნელები „ალიზონების და ალაზონების“, ნაცვლად წერენ „ალიძონები“, „ალაძონები“, ასევე „ამაძონები“, მაშინ როცა რუსულ თარგმანებში წერია ამაზონები, ალაზონები, ალიზონები. მთელი მსოფლიო წერს ამაზონები და არა

ამაძონები. თუ ბერძნულ „ძეტას“ წავიკითხავთ, როგორც „ძ“ მაშინ პტოლემეაიოსთანაც სიტყვა „ლაზი“ უნდა წავიკითხოთ – „ლაძი“, მაგრამ მისი ქართველი მთარგმნელი წერს – „ლაზი“ – პტოლემეაიოსი წერს – „კოლხიდის ზღვის მიმდებარე მიდამოებში მკვიდრობენ ლაზები, ზემოთ კი მანრალები და ეკრეკტიკეს ქვეყნის მოსახლენი“ („ანტიკური კავკასია“, 2010, გვ. 356,დ).

როგორც აღვნიშნეთ, პტოლემეაიოსის ლაზები ცხოვრობდნენ „კოლხიდის ზღვასთან“, ანუ „კოლხიდის სანაპიროსთან“ თანამედროვე სურმენე-ტრაპეზუნტის მთიანეთში, ისტორიულად აქ ყოველთვის ცხოვრობდნენ ქალები, აქ იყო „ქალებას თემიც“, აქ იყო ცნობილი ქალაქები ზიგანა და არგიროპოლისი (ვერცხლის ქალაქი), აქ უნდა ყოფილიყო ვერცხლის ის საბადოები, რომელიც სტრაბონს ხალიბების ქვეყანაში ეგულებოდა. მისი აზრით, როგორც ვთქვით, ხალიბები და ქალები ერთი ხალხი იყო და მათ აგრეთვე „ალაზონებიც“ ერქვათ. პტოლემეაიოსის ლაზები – სწორედ ეს ხალხი უნდა იყოს. ქალებას პროვინციის მალდა, ქვეყნის სიღრმეში, ნ. აღონცის სიტყვით მდებარეობდა სამხრეთ ვერისის პროვინცია „მანრალია“, თეოდოსიოპოლისის სამხრეთ-დასავლეთით 40-იოდე კილომეტრში.

პტოლემეაიოსის „ეკრეკტიკეს ქვეყანაც“ აქვე, სამხრეთ ვერისის რომელიმე ნაწილი უნდა ყოფილიყო, მაშასადამე, პტოლემეაიოსი გვაძლევს ცნობებს I საუკუნეში თეოდოსიოპოლის-არზრუმიდან ვიდრე ტრაპეზუნტამდე მდებარე ქვეყნის მოსახლეთა შესახებ – კერძოდ კი ეკრეკტიკეს, მანრალიისა და ლაზთა ქვეყნების მოსახლეთა შესახებ. როგორც ვთქვით – ესენია ტრაპეზუნტის სამხრეთით მდებარე მხარეები, წყაროში სურმენეს ანუ დიოსკურიის მარჯვნივ ზღვისპირზე მდებარე პუნქტები და მდინარეები აღწერილია მდ. ჭოროხამდე, რომელსაც ის ფაზისს უწოდებს, შესაბამისად, ქართული თარგმანის ტექსტში ჩართულ განმარტებას, თითქოსდა, მდ. ჰიპოსი არის ცხენისწყალი, ჩვენ არ ვეთანხმებით, – მდ. ჰიპოსი პტოლემეაიოსის აღწერით, ან უშუალოდ ჩაედინებოდა ზღვაში ტრაპეზუნტსა და ჭოროხს შუა, ანდა ის იყო ჭოროხის შენაკადი. ასევე, მისი ქალაქი სიგანეოსი ან ტრაპეზუნტსა და ჭოროხს შუა მდებარეობდა ზღვისპირზე, ანდა იყო ცნობილი ქალაქი ზიგანა იმავე რეგიონში.

3. იბერიის საზღვრები პტოლემეაიოსთან ასეთია – ჩრდილოეთით სარმატია, დასავლეთით „კოლხიდის აღნიშნული ხაზი“ ანუ კარჩხალ-არსიანის რეგიონი, სამხრეთით დიდი არმენია – კოლხიდიდან“ (კოლხიდა და დიდი არმენია მისთვის ერთმანეთის გვერდით მდგომი ქვეყნებია) იბერიის ქალაქთაგან მის მიერ ნახსენები არტანისა, უნდა იყოს არტანის ქალაქი – რომელსაც ქართულადაც არტანისა ერქვა, ქ. ძალისა – აღმოჩნდა არქეოლოგიური კვლევათა შედეგად სოფელ ძალისასთან. არმაკტიკა კი არმაზად მიიჩნევა.

4. „მოსხური მთები“ ანუ „მოსხების მთები“ მრავალჯერ იხსენიება პტოლემეაიოსთან დიდი არმენიის აღწერისას. „დიდი არმენია შემოისაზღვრება: ჩრდილოეთით კოლხიდის ნაწილით და იბერიითა და ალბანიით მდინარე კიროსის გასწვრივი ზემოთხსენებული ხაზის მიხედვით. დასავლეთიდან ...კაპადოკიის პონტოს გასწვრივ კოლხიდამდე მოსხური მთების ხაზით... არმენიის მთათაგან განთქმულია ე.წ. მოსხური მთები, რომლებიც გადაჭიმულია კაპადოკიის ზემოთ მდებარე ნაწილის გასწვრივ და პარიადრეს მთა... არმენიის მხარეებია: მოსხურ მთებთან – კოტარქენე, მას ზემოთ ბოქსად წოდებული მხარე, მდ. კიროსის გასწვრივ – ტორასენე და ტოტენე. მდ. არაქსის გასწვრივ კოლთენე და მის ქვემოთ სოდუკენე, პარიადრეს მთასთან სირაკენე და საკაპენე...“ (ანტიკური კავკასია, 2010, გვ. 356).

პტოლემეაიოსის აღწერიდან ჩანს, რომ მას დაფიქსირებული აქვს ის მდგომარეობა, რაც შეიქმნა მის შემდეგ, რაც არმენიამ იბერიას ჩამოაჭრა ვრცელი ტერიტორიები პარიადრეს კალთები, გოგარენა და ხორძენა. ამიტომაც, მან, არმენიაში შეიყვანა

მოსხური მთები – ესე იგი მათა სისტემა კარჩალ-არსიანიდან ვიდრე ჭოროხისა და ეფერატის სათავეებამდე.

საბოლოოდ, პტოლემეიოსის სარმატიას უწოდებს დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირს, კოლხიდას – ტერიტორიას ჭოროხიდან ტრაპეზუნტამდე (სურმენემდე), სადაც ცხოვრობენ ლაზები და მანრალები, კოლხიდის ნაწილად თვლის ჭოროხის ხეობას არსიანის ქედამდე, სადაც, კარჩხალ-არსიანის მთიანეთში ეგულება კორაქსის მთა და მდ. კორაქსი, აქვე იწეება მოსხური (მოსხები) ქედი. და აქვეა ქ. არტანისა – იბერიაში.

ეს ადგილი მისთვის მნიშვნელოვანი გეოგრაფიული წერტილია, საიდან ავლებს შესაბამის ხაზებს ქვეყანათა ადგილმდებარეობის განსაზღვრისათვის.

5. „სვანოკოლხების“ ტომს პტოლემეიოსი ასახელებს „პონტოს გასწვრივ“ სხვა ტომთა ჩამონათვალის ბოლოს – „...პონტოს გასწვრივ – აქაველები, კერკეტები, ჰენიოხები და სუანოკოლხები“... (ანტიკური კავკასია, გვ. 356,გ).

მაშასადამე, სვანოკოლხები ცხოვრობდნენ ჰენიოხების ქვემოთ.

სტრაბონის მიხედვით, ჰენიოხები ცხოვრობდნენ პიტიუნტამდე (პიტიამდე), რომელიც ჩვენი კვლევით, დაახლოებით შეესაბამება თანამედროვე პუნქტ პაზარს (არდაშენ-ათინასთან). აქ, თურმე, პტოლემეიოსის ცნობით, მთიანეთში, ცხოვრობდნენ სვანოკოლხები. აღსანიშნავია, რომ მკვლევარ ლაბაძის (და არა მარტო მისი) ცნობით, ათინასთან მცხოვრები ლაზები დღესაც თავის თავს „სვანებს“ უწოდებენ და თავიანთ ლაზურ კილოს „სვანურად“ მიიჩნევენ.

დასავლეთ საქართველოს სანაპიროს არა მხოლოდ პტოლემეიოსი და სომხური გეოგრაფია უწოდებდნენ სარმატიას, არამედ მრავალი სხვა ავტორიც. იქ მცხოვრებ და ზემოთ ჩამოთვლილ ქართველ ტომებსაც „სკვითებს“ უწოდებდნენ. ამის ძირითადი მიზეზი უნდა ყოფილიყო დასავლეთ საქართველოს მხარის ნაკლები შესწავლა იმუამინდელ მეცნიერთა მიერ. თვით პტოლემეიოსიც კი მას უწოდებს „უცნობ ქვეყანას“, ანდა „უცნობ მიწას“. ის წერს – „იქაური მერიდიანის გასწვრივ, ვიდრე უცნობ მიწამდე“ (იქვე, გვ. 356,ბ). ანდა „სარმატიას იკავენ – უცნობი მიწის მიმდებარე პიპერბორეელი სარმატები...“ (იქვე, გვ. 356,გ) და ა. შ.

დასავლეთ საქართველო I ათასწლეულში შავი ზღვის დონის მკვეთრი ამადლებს გამო გეოგრაფიულად რთული რეგიონი იყო, ამიტომაც შესასწავლად ძნელი.

სვანოკოლხები

შოუანოკოლცჰოი

1) კლავდი პტოლომე პონტოს ჩრდილოეთ ტომთა შორის, ჰენიოხების მეზობლად, ასახელებს სვანოკოლხებს (გეოგრაფია, V, VIII, 25).

2) სტრაბონი იმ ხალხთა შორის, რომელნიც პონტოში მკვიდრობდნენ დასახელებული ჰყავს სვანები, სტრაბონის სიტყვით პონტოს მთიელ ტომთა შორის სვანები პირველნი არიან ძალითა და ძლიერებით, მბრძანებლობენ ყველა გარშემო ტომზე, და უჭირავთ კავკასიონის მთიანი მხარე, რომელიც აღმოსავლეთი დიოსკურიის ზემოთაა (სტრ. გეოგრ. XI, 2, 19).

3) სვან-კოლხები მოხსენიებული ჰყავს სომეხ ისტორიკოსს ფავსტოს ბიზანტიელს, სახელწოდებით ეგერ-სვანი, ე.ი. მეგრულ-სვანი (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 145).

ძველ ბერძენ – მართლმადიდებელ ეპისკოპოსთა განმარტებანი ქართველთა წარმოშობის შესახებ

თესალონიკელი არქიეპისკოპოსი ევსტატე (ევსტათიოსი) განმარტავს ჰომეროსის (ძვ. წ. VIII ს.) „ილიადას“ ადგილებს ქართველებთან დაკავშირებით, ჰომეროსი თავის ილიადაში წერს – ტროას ომში „ჰალიზონებს მოუძღოდნენ ოდიოსი და ეპისტროფოსი, შორეული ალიბედან, საიდანაცაა ვერცხლის საწყისი“ (II, 856-857). არქიეპისკოპოსი ევსტატე ასე განმარტავს ამ ადგილს ჰომეროსიდან – „ჰალიზონები ხალიბებს უწოდა (ჰომეროსმა), ხალიბებს ჰქონდათ განთქმული ვერცხლის საბადოები, ახლა კი აქვთ რკინისა. გეოგრაფოსი ამბობს, რომ ზოგიერთნი ნაცვლად „ალიზონებისა“ წერენ „ალაზონები“ ანდა „ოლიზონები“ (ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, 2010, გვ. 49).

როგორც „გეოგრაფოსის“ (ჩანს იგულისხმება სტრაბონი), ისე არქიეპისკოპოსი ევსტატეს თვალსაზრისით, ხალიბები მონაწილეობდნენ ტროას ომში და მათ ასევე ეწოდებოდათ „ალაზონები“. ალაზონები არის საწყისი სიტყვებისა „ლაზონია“ (ასე ერქვა ოლქს ტრაპეზუნტის მახლობლად) და „ლაზი“ (ასე ერქვა ტომს ასევე ტრაპეზუნტის ახლოს მცხოვრებთ), ხოლო ხალიბები იგივე ქაღდები, ქაღდას ქვეყნის მცხოვრებნი არიან. ასე, რომ ქაღდები (საიდანაც წარმომავლობს სიტყვა „ქართული“) ასევე იწოდებოდნენ ლაზებადაც. ქაღდები და ლაზები ერთი ხალხი იყო. ქაღდები (ქართველები) და ლაზები მუდამ ერთად იხსენიებოდნენ მწერალთა მიერ.

იგივე არქიეპისკოპოსი ევსტატე ასევე წერს ქართული ტომის გარგარელების შესახებ. ამ ტომის სახელი (გარგარი) იმითაა საინტერესო, რომ მისგან უნდა იყოს წარმომავალი ქართული პროვინციის გუგარის სახელი (გუგარქი), სიტყვის ფუძე ეთანადება ქართველთა ეთნო ფუძეს – „გგრ“ (ეგრისი, არგვეთი, გურია...). გარგარ – გუგარ – გგრ (ჩვენ არ ვეთანხმებით თვალსაზრისს, თითქოსდა, გუგარქის სახელი მოდის სკვითური ტომის „გოგის“ სახელისაგან).

ჰომეროსის სხვა ადგილის კომენტარში ევსტატე წერს – „მონათხრობი ირწმუნება იმასაც, რომ გარგარელები – იმ ხალხის სახელია, რომელიც ამაზონებთან იყო კავშირში“ (იქვე, გვ. 50). ამაზონები – მისივე სიტყვით, არა მარტო მეომარი ქალების, არამედ ქაღდების ტომის მეომარი მამაკაცების სახელიც იყო, რომელნიც ჩაცმულობისა და გრძელი თმების გამო ზოგიერთს თურმე ქალებად წარმოედგინათ.

საერთოდ, ივ. ჯავახიშვილის კვლევებით, ქაღდუ ანუ ქაღდი იყო იმ ქვეყნის სახელი, საიდანაც, როგორც ის წერდა წარმოდგებიან „ქართველები, ლაზები და სვანები“, ანუ ქაღდუ – ქართველთა უძველესი საერთო ქვეყნის სახელი იყო. ქაღდუს ქვეყნის მცხოვრებთ, იმჟამად, ქაღდები ანუ ხაღდები ერქვათ, მათ ასევე ხალიბებს უწოდებდნენ. ხალიბების მეომარი ტომის სიძლიერის შესახებ წერდნენ ქსენოფონტე და სხვა ავტორები. თესალონიკელი არქიეპისკოპოსის ევსტატეს განმარტებით კი ქაღდები იგივე ალაზონები ანუ ლაზები არიან. ანუ ქართველთა საერთო სამშობლოს სახელი „ალაზონიაც“ ყოფილა. (როგორც ითქვა აქედან უნდა იყოს სახელები არზე, არზენა (ალზენა-ლაზენა-ლაზივი-ლაზიკა), არზენა-არსიანი, არაზანი და სხვა).

კლიმენს ალექსანდრიელი (II-III სს) მიიჩნევს, რომ პონტოსზღვისპირეთში იბერიის მეზობელი და მახლობელი ამაზონები იყო არა მაინცდამაინც ქაღდების ტომი, არამედ ქაღდებისა, ის წერს – „იბერიის მახლობლად ქაღდები მამაკაცურ საქმეს ეწევიან სახლში და მშობიარობის დროსაც არ ტოვებენ საქმეს. მშობიარე ქალი ყველაზე მძიმე სამუშაოს დროსაც კი აიყვანს ხელში ჩვილს და სახლში შეყავს. ქაღდები აქ არაფრით არ ჩამოუვარდებიან მამაკაცებს, სახლს დარაჯობენ, ნადირობენ, საქონელსაც დარაჯობენ“ (იქვე, გვ. 369). ანდა წერს – „ამაზონები – სკვითური ტომი, ვაჟკაცური, მამაკაცური ტომი კოლხების მეზობლად“ (იქვე, გვ. 369).

ხალიბების ანუ ქაღდების თანამეტომენი იყვნენ მათგან მოშორებით მცხოვრები კარდუხები, იგივე კორდიელები. კარდუ, კორდ ანუ ქართუ და კორდ მათი ქვეყნის, ასევე სატომო სახელი იყო. კარდუხების დიდი და მეომარი ტომის შესახებ წერს ქსენოფონტე. ბერძნულ 10.000 კაციან ჯარს კარდუხები ვანის ტბის სამხრეთ-დასავლეთით უხილავს. ესაა არარატის მახლობელი არეალი, იქ, სადაც გაჩერდა ნოეს კიდობანი, ამიტომაც

ევსევი კესარიელიც (IV ს), საეკლესიო ისტორიის მამაც ეხება ამ საკითხს – ევსევი კესარიელი წერს – „არმენიელთა ქვეყანაში, კორდიელთა მთებზე ახლაც არის შემორჩენილი მცირეოდენი ნაშთი იმ ხომალდისა“ (ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, გვ. 383).

კარდუხების ანუ კორდიელთა ქვეყანა დაახლოებით ძვ. წ. VI ს-ში არმენიელებმა დაიპყრეს, ამიტომაც ისინი „არმენიაში“ მცხოვრებნი აღმოჩნდნენ. უფრო ადრე კი დაახლოებით ძვ. წ. IX-VIII ს-დან კარდუხების (იბერიელთა წინაპრების), მეზობლები ყოფილან ლუვიელები, ვანის ტბის პირას მცხოვრები ცნობილი ხალხი, რომელსაც ლურსმული დამწერლობა გააჩნდა. ამიტომაც, ვანის ტბის პირას ძვ. წ. VIII-VI საუკუნეებში ერთმანეთის მეზობელი ქვეყნები იყვნენ ლუვია (იგივე ლივია) და იბერია (იბერიელი ხალხის ძველი სამშობლო). აქედან იბერიელები (იგივე ივერიელები) ნაბუქოდონოსორს უფრო ჩრდილოეთით პონტოს ზღვისპირეთში გადაუსახლდნენ.

ამ საკითხს ეხება ევსევი კესარიელი, ის წერს – „აბიდენეს თხზულებაში ასირიელთა შესახებ ასეთი რამ სწერია ნაბუქოდონოსორზე: – „მეგასთენესი ამბობს, რომ ნაბუქოდონოსორმა, რომელიც ჰერაკლეზე მეტ ძალას ფლობდა, ლიბიისა და იბერიის წინააღმდეგ გაილაშქრა და დაიპყრო რა ეს ქვეყნები, ნაწილი მოსახლეობისა პონტოს მარჯვენა მხარეს დაასახლა“ (ევსევი კესარიელი, ევანგელური შემზადება, IX, 41,1, იქვე, გვ. 383).

ევსევი კესარიელი იმეორებს ძველ ცნობებს, რომ იბერიული ხალხის ერთი ნაწილი ძვ. წ. VI ს-ში სამხრეთის სამშობლოდან უფრო ჩრდილოეთით – შავიზღვისპირეთში დასახლდა. ჩანს, თავისსავე თანამეტომეებთან ძველ კოლხეთში. მეგასთენეს ცნობით, თავის მხრივ კოლხები და მოსხებიც ერთი ხალხი ყოფილა.

იგივე ევსევი კესარიელი სხვა ნაშრომში მიიჩნევს, რომ მოსოხისაგან წარმოიშვნენ მოსინიკები (მოსოხები და მოსინიკები ერთდაიგივე ტომია), ხოლო სანები იგივე სანიგები არიან, ისინი ერთი ხალხია. ის წერს – „მოსოხი, საიდანაცაა მოსინიკები... სანები, რომელთაც სანიკებსაც უწოდებენ, პონტომდე არიან დასახლებულნი. აქ აფსაროსი და სებასტოპოლისი, კასოლიმანი და ფასისი უერთდებიან ერთმანეთს. ეს ტომები ტრაპეზუსამდე არიან განსახლებული“ (იქვე, გვ. 384-385).

მდ. ფაზისს – ქართველი ხალხის განსახლების ერთ-ერთი ძირითადი რეგიონის მთავარ მდინარეს, ასხენებს ბასილი დიდიც (IV ს). ის თავის „ექსტა დღეთაში“ წერს „ფასისი, რომელიც კავკასიის მთებიდან მოედინება და მრავალი სხვა მდინარე ჩრდილოეთიდან ექსინის პონტისაკენ მიედინება“ (ბასილი დიდი, ცხრა პომილია ექსდლიურზე, III, 6, იქვე, გვ. 381).

ბერძნები და, ჩანს, ქართველებიც, მრავალ მდინარეს უწოდებდნენ ფასისს. ბერძნული შეხედულების შესაბამისად წმიდა, სუფთა და სასმელად საუკეთესო მდინარის წყალი შეიძლებოდა წოდებულიყო ფასისად. ასევე, ზოგიერთი კვლევით, ფასისი ეწოდებოდა წმიდა, საუკეთესო, განსაკუთრებული ხარისხის ზეთსაც. მდ. ფასისის სანაპიროებიც, შესაბამისად ლამაზი უნდა ყოფილიყო, ხოლო ჰავა ამ მდინარის ნაპირის საუკეთესო. მაშასადამე, ჭაობის მკედარი ანდა შლამიანი წყალი არ შეიძლებოდა ფასისად წოდებულიყო. ამიტომაც, ასეთი შესანიშნავი მთის წყლების სიმრავლის გამო, ფასისიც მრავალი იყო. ერთ-ერთი, მაგალითად, ეჭვმიუტანელად იყო არაქსი სათავეებში, ფასისად წოდებული. ასევე მდ. ჭოროხი, ჩქარი და სასმელად ვარგისი მთის მდინარე, ასევე ფაზისად უნდა ყოფილიყო წოდებული მდინარე ლიკოსიც ანუ კელკიტი, რომელსაც თერმეჩაიც ეწოდება (ძველი თერმოდონტი) და აქვე იყო ქალაქი თემისკირა, ეს მდინარე კოლხების ძველი მოსახლეობის ქვეყანაში გადაედინებოდა, აქ იხილა ქსენოფონტემ ტიბარანები და ხალიბები. ეს მხარეები იმუამინდელ არმენიასთან ახლოს მდებარეობდა. ჩანს, მის შესახებ წერს თემისტოსი (IV ს), ის წერს – „მე, კეთილო ჭაბუკო, მჭერმეტყველური სიტყვები მოვიმკე... პონტოს სანაპიროზე, ფასისის მახლობლად

ახლაცაა თერმოდონი, ამაზონთა საგმირო საქმეები და თემისკირონი... კოლხთა და არმენიელთა შორის...“ (ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, გვ. 393). აქვე წერს, რომ იქ „სადაც თესალიიდან მოსული არგო პოეტებმა განადიდეს“, უნდა ითქვას, რომ ამჟამადაც ქ. თერმესთან (ე.ი. ძველ თერმოდონტთან) ახლოს არის ჰერაკლესა და იაზონის კონცხები, ძველად, ჩანს ფიქრობდნენ რომ არგომ აქ დაისადგურა.

სტეფანე ბიზანტიონელი (VI ს) თავის ეთნიკაში წერს ქართულ ტომთა შესახებაც – „ამაზონები – თერმოდონტთან მკვიდრი ქალთა ტომი“ (იქვე, გვ. 409).

„...ამარანტები – კოლხური ტომი, რომელთა ქვეყნიდან მოედინება ფასისი... არაქსი – არმენიის მდინარე... აფსილები – სკვითების ტომი, ლაზების მეზობელი არიანეს მიხედვით... ბექური – სკვითური ტომი... ბიძერები – ტომი პონტოსზე, არის ბიძერთა ნავსადგურიც... გარგარები, ტომი, რომელიც ხორციელ კავშირშია ამაზონებთან... გარგარენე... გოგარენე – ადგილი კოლხთა და იბერთა შორის... დარდაიები – კავკასიასთან მკვიდრი ტომი... დია – VII ქალაქი სკუითიაში, ფასისთან, დოსკურიასი – ქალაქი პონტოსის მიდამოებში, რომელსაც სებასტოპოლისსაც უწოდებენ, ადრე მას ეწოდებოდა აია... დრილე – დასახლება ტრაპეზუსთან... ჰეპტაკომეტები – სკიდისეს მთაზე მოსახლენი, ბიძერებსაც უწოდებენ... ზიგები – ბოსპოროსთან, ჩანს მათია ზიგოპოლისიც ტრაპეზუსთან ...თემისკირა – ქალაქი თერმადონთან... კორაქსები. კოლხები ტომი კოლხების მახლობლად (კორაქსთა კედელი, კორაქსთა ქვეყანა)... კვიტა – კოლხური ქალაქი, არის სხვაც სკუითიაში, არის ორი კოლხური და ევროპული, არის ქალაქი კვიტაიონი კრეტაზე... კოლხები = კავკასიასთან მკვიდრი ტომი, ქვეყანა – კოლიკე... ლაზები – სკვითური ტომი, არის სოფელიც არიან-ოსის მიხედვით – ძველი ლაზიკე... მაკრონები – დღევანდელი სანები... მოსხები – კოლხური ტომი. მატიენების მეზობელი... სანიგები – აბაზგების მეზობლად მკვიდრი სკვითური ტომი... ტიბარენია – ქალაქი პონტოსთან, ხალიბებისა და მოსინიკების მიმდებარე... გულმოდგინედ მისდევენ თამაშსა და სიცილს და ამას უდიდეს ბედნიერებად მიიჩნევენ, მათი მეზობლები არიან ხალიბები და ლეგოსირიელები... ტაოხები – პონტოსის შიდახრის მკვიდრი ტომი, ზოგიერთები მათ ტაოებს უწოდებენ... ფასისი – აიას ქალაქი, კოლხიდის მდინარე ფასისთან. დაარსებულია მილეტელების მიერ, არის სხვა მდინარე ფასისიც – ტაპრობანეში... ქალდეები, ტომი კოლხიდის მახლობლად... ხალიბები – პონტოსის მიდამოებში, მდინარე თერმოდონტთან მცხოვრები ტომი, მათზე ევლოქსოსი წერს – „ხალიბების ქვეყნიდან გააქვთ რკინა, რომელსაც აქებენ წრთობისათვის გამოსადეგობის გამო“. ჰომეროსი მათ ჰალიზონებად იხსენიებს კატალოგში პაფლაგონიელების შემდეგ – „ჰალიზონებს კი ოდიოსი და ეპისტროპოსი უძღოდათ, შორიდან მოსულნი – ალიბედან, სადაც არის ვერცხლის საბადო“, ანუ შეცვლილია დამწერლობა – „შორიდან ხალიბედან“, ხალიბებს სამხრეთით არმენიები ესაზღვრებიან“... (სტეფანე ბიზანტიელი, ანტიკ. კავკასია, ენციკლოპედია, გვ. 418).

ტაოს, ბასიანსა და მიმდებარე მხარეებს როგორც ბერძნები, ისე სომხები „იბერიას“, „ივერიას“ უწოდებდნენ და მათ მცხოვრებლებს კი ქართველებს, ივერიელებს უწოდებდნენ. პატკანოვ-მარის თეორიით, თითქოსდა, ეს მხარეები თავდაპირველად სომხებით იყო დასახლებული, რომელნიც შემდგომში ქართველებად გადაიქცნენ ე.წ. „ქართიზაციის“ პროცესის შედეგად, რომელიც იქაურ სომეხთა მიერ ქალკედონიტური სარწმუნოების მიღებამ გამოიწვია. ამ თვალსაზრისს ეწინააღმდეგება ძველ ავტორთა ცნობები, რომელნიც ზემოთ იყო მოხმობილი და გულისხმობს ქართული ტომების თავდაპირველადვე ცხოვრებას არა მხოლოდ ტაოსა და ბასიანში, არამედ უფრო სამხრეთითაც ვანის ტბიდან ვიდრე ტრაპეზუნტამდე, თუმცა არსებობს პირდაპირი ცნობებიც. ერთ-ერთია, მაგალითად, VI ს-ის ავტორის სტეფანე ბიზანტიელის ნაშრომი ეთნოსთა შესახებ, კერძოდ, მასში ნათქვამია, რომ „ობარენე“ ერქვა ევფრატსა და მტკვარს შორის მოქცეულ ტერიტორიას ანუ ტაოსა და ბასიანის მხარეებს. „ობარენე“

ეტიმოლოგიურად იგივე „იბერიაა“. აღსანიშნავია, რომ ამ და მის მომიჯნავე მხარეების „იბერ“ ფუძით მრავალი სახელწოდება არსებობდა, რომელთაც სხვაგანაც ვხვებით. სტეფანე ბიზანტიელი წერს – „ობარენე – არმენიის ნაწილი, რომელიც ემიჯნება მდინარე ევფრატს პარალელურად მიმდინარე მდინარე კიროსს (მტკვარს). მათ იხსენიებს კვადრატოსიც „პართიკის“ მეექვსე წიგნში: „მდინარე კიროსის გასწვრივ მკვიდრობენ ობარენები და ოტენები – არმენიის დიდი ნაწილის მოსახლენი“ (იქვე, გვ. 418). აქ ცხადია, ლაპარაკია ტაოს, ბასიანისა და მიმდებარე მხარეების მოსახლეობის შესახებ.

საერთოდ, აღნიშნულ და სხვა ძველ მართლმადიდებელ ავტორთა ცნობები აქარწყლებს ე.წ. „ქართიზაციის თეორიის“ იდეას, თითქოსდა, ჩრდილო არმენიის მოსახლეობის ნაწილი „ქართიზაციის“ შედეგად გაქართველდა, პირიქით ეს ტერიტორიები იმთავითვე ქართული იყო.

თავი V

მმართველობის სისტემა

იუსტიციის რეფორმები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში – ისტორიულ ლაზიკაში

ბიზანტიის იმპერიის მმართველები დიდ ყურადღებას აქცევდნენ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიული მოწყობის საქმეს. მიზეზი ამისა, ის იყო, რომ იმპერიას გაჩაღებული ჰქონდა საუკუნოვანი ომები სპარსეთთან, აღნიშნული მიწა-წყლის მომიჯნავე სახელმწიფოსთან, ამასთანავე, სპარსეთსა და შავ ზღვას შუა აღნიშნულ მიწაზე ცხოვრობდა მრავალი ხალხი, ეროვნება და ეთნიკური ჯგუფი, რაც აპირობებდა იმპერიის ამ ნაწილის პოლიტიკურ და ასევე სამხედრო არასტაბილურობას.

იმისთვის, რათა ეს ვრცელი ტერიტორია უფრო ინტენსიურად ჩართულიყო საიმპერიო ყოველდღიურ ცხოვრებაში (ყოფილიყო სტაბილური დასაყრდენი იმპერიის ძლიერებისა, სახელმწიფოს სხვა პროვინციების მსგავსად), იმპერატორებმა გადაწყვიტეს შემოეღოთ ამ მიწა-წყალზე პროვინციური მმართველობა. ეს უნდა მომხდარიყო თანდათანობით, რადგანაც აღნიშნული ტომები, ხალხები და ეთნიკური ჯგუფები საზოგადოებრივი განვითარების სხვადასხვა საფეხურებზე იმყოფებოდნენ (აღმოსავლეთის სხვა პროვინციებში ადგილობრივი მოსახლეობა სამოქალაქო განვითარების შედარებით უფრო მაღალ საფეხურზე იმყოფებოდა, ამიტომაც, მათთვის ადრევე შეიქმნა ადმინისტრაციული ერთეულები, ძირითადად, პროვინციების სახით).

ბიზანტიის მმართველებმა გადაწყვიტეს ჩვენთვის საინტერესო მიწა-წყალზე (მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით ურმიისა და ვანის ტბებიდან ტრაპეზუნტ-ორდუმდე) დაყრდნობოდნენ ერთ რომელიმე ერს და მისი დახმარებით განეხორციელებინათ რეფორმები, ასეთად მათ სომეხი ხალხი მიიჩნიეს და გარკვეულწილად ჰეგემონი ერის სტატუსი მიანიჭეს.

ნ. აღონცის აზრით, იქ მცხოვრები სხვადასხვა ტომები მართალია მრავალნი იყვნენ, მაგრამ მცირერიცხოვარნი და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების წეს-ჩვეულებების უქონელნი, მათთან შედარებით სომეხები იყვნენ მრავალრიცხოვანნი, პოლიტიკურად ერთი მიზნისკენ ორიენტირებულნი და აქტიური საზოგადოებრივი ცხოვრების მქონენი. ამასთანავე, მტკიცე ქრისტიანები, სამხედრო საქმეში კი გამოცდილნი სპარსეთთან ომის გამო.

იმპერატორების თვალსაზრისით, თუკი სომხეთი მოეწყობოდა ბიზანტიის სხვა ნაწილების მსგავსად პროვინციური სისტემით, შესაძლებელი იქნებოდა მას აქტიური წინააღმდეგობა გაეწია სპარსელებისათვის და სპარსთა ძალები არ შეეშვათ ბიზანტიის სიღრმეებში.

ასეთი ადმინისტრაციული ჩამოყალიბების პროცესი დაწყებული იყო ჯერ კიდევ იუსტინიანემდე. ხოლო იუსტინიანემ თავისი ყურადღება მრავალჯერ მიაპყრო ამ მხარეთა ტერიტორიული მოწყობის საქმეს. საბოლოოდ, იუსტინიანეს რეფორმის შემდგომ, ამ მიწა-წყალზე ჩამოყალიბდა ოთხი ადმინისტრაციული ერთეული. ოთხივეს ეწოდებდა არმენია, კერძოდ, ესენი იყვნენ I არმენია, II არმენია, III არმენია და IV არმენია.

როგორც აღინიშნა, ამ არმენიებში სომეხების გარდა ცხოვრობდნენ სხვადასხვა ტომები და ეთნიკური ჯგუფები, მათ შორის უმეტესობა იყო ქართველური წარმოშობისა, განსაკუთრებით შავიზღვისპირეთში.

6. აღონციის თქმით, იმპერიას სურდა სომხების გაერთოვლება, რადგანაც სპარსულ-ბიზანტიური ომები ძირითადად სომხეთში მიმდინარეობდა და სასაზღვრო ხაზით ისტორიული სომხეთი ორად იყო გაყოფილი. ბიზანტიას არ სურდა სომხების გაღიზიანება აღნიშნული პატარა ტომების გამო და ცნობდა მათ ისტორიული სომხეთის მცხოვრებლებად. თავის მხრივ, აღნიშნული ტომების მიწა-წყალზეც სომხები თავიანთ თავს თვლიდნენ უფლებამოსილ მეპატრონეებად. მართლაც, იუსტინიანემდე არც თუ დიდი ხნით ადრე, სულ რამდენიმე საუკუნის წინ, სტრაბონის ცნობით, სომხურ სახელმწიფოს მიუტაცია აღნიშნული მიწა-წყლის ერთი ნაწილი იბერებისაგან, კერძოდ, ხორძენე, პარიადრის ვრცელი ქვეყანა და გოგარენა. ამ მიწა-წყალზე ქართველთა არმენიზაცია იუსტინიანემდეც იყო დაწყებული, თუმცა ეს პროცესი დასრულებული არ იყო. ქართველების დიდ ნაწილს ეროვნული თვითშეგნება შენარჩუნებული ჰქონდა, როგორც ეს შემდგომ არაბების ეპოქაში ტაო-კლარჯეთ-ბასიანში ქართული თვითიდენტობის აღორძინებამ აჩვენა, მაგრამ ბიზანტიამ VI ს-ში, როგორც აღვნიშნეთ, სპარსეთთან მეტოქეობის გამო ყურადღება სრულიად არ მიაპყრო ქართველთა ეროვნულ საკითხს და ეს მხარეები შეიყვანა რომაულ არმენიებში.

კერძოდ, ჩვენთვის საინტერესო მიწა-წყლის უმეტესი ნაწილი, ანუ ტრაპეზუნტის მთაგორიანი მხარეები იუსტინიანემ შეიყვანა I არმენიაში.

ტრაპეზუნტის ამ მხარეს ლაზიკა ერქვა. ის იქამდე (სანამ I არმენია დაერქმეოდა) შედიოდა პოლემონის პონტოს და ელენოპონტოს პროვინციებში (XXVIII ნოველით იუსტინიანემ ეს პროვინციები ერთ პროვინციად გააერთიანა ელენოპონტოს სახელწოდებით. მიზეზი ამისა მდგომარეობდა იმპერიის მიზანდასახულობაში, რომელიც ითვალისწინებდა რეგიონალური მიწების კონცენტრაცია-თავმოყრას ერთი ძალაუფლების ქვეშ. კერძოდ, ასევე, თითქმის 150 წლით ადრე, დიოკლეტიანემ მიზნად დაისახა უკეთ მართვის მიზნით იმპერიის მცირე ერთეულებად დანაწილება და სამოქალაქო ძალაუფლების გამოყოფა სამხედროსაგან, იუსტინიანემ კი წამოიწყო უკუპროცესი, რომელიც ითვალისწინებდა მიწებისა და ძალაუფლებათა გაერთიანებას (ნ. აღონცი, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, 1908, გვ. 162).

ამ მიზეზის გამო, დაახლოებით 535-536 წლებში, იუსტინიანემ გააერთიანა პაფლაგონია-კაბადოკიის მიწები და აღნიშნული ელინოპონტო, მხოლოდ შემდეგ გამოსცა ნოველა 31-ე, რომლის სახელწოდებაც იყო „არმენიაში ოთხი მმართველის დაწესების შესახებ“.

მის შესავალში იუსტინიანე წერს: „ყველაფერი უპატრონოდ მიტოვებული და უწესრიგო, თუკი შესაბამისი წესით დალაგდება და კარგად მოეწყობა, მიიღებს სავსებით სხვა სახეს ადრინდელისაგან განსხვავებულს... უვარგისობისაგან ის გახდება მშვენიერი, უღამაზოსაგან ლამაზი, მოუწესრიგებელი და არეულისაგან – მოგვარებული და მოწესრიგებული. როცა ვნახეთ ასეთი უკმარისობა და ასეთი მოუგვარებლობა არმენიის მხარეებისა, საჭიროდ ჩავთვალეთ მისი მოწესრიგება ერთი სახის შესაბამისად, კეთილმოწყობით მივცეთ მათ შესაბამისი ძალა და შესაბამისი მოწყობა“.

ამ ნოველის I თავში ნათქვამია, რომ იმპერატორმა გადაწყვიტა ჩამოაყალიბოს ოთხი არმენია, კერძოდ:

I არმენიაში შეიყვანა ტრაპეზუნტი და კერასუნტი, ყოფილი პოლემონის პონტოდან, აქვე შეიყვანა მან ადრე ლეონტოპოლისად სახელწოდებული ქალაქი ბიზანა, რომელსაც უწოდა თავისი სახელი იუსტინიანეპოლისი, ამავე არმენიაში შეიყვანა მან ასევე ცნობილი ქალაქი თეოდოსიოპოლისი (არზრუმი) და აქვე შეიყვანა ქალაქები სატალა, ნიკოპოლი და კოლონია.

II არმენიაში სხვა ქალაქებთან ერთად შევიდა სევასტია და სებასტოპოლისი, ასევე ქალაქები კომანა, ზეაა. კომანა მან ყოფილი პოლემონის პონტოდან აიღო.

III არმენიას იუსტინიანე აქცევდა განსაკუთრებულ ყურადღებას და მის მთავარ ქალაქად გამოაცხადა მელიტენა. აქვე შედიოდა ქალაქი კომანაც (ესენი იყვნენ ერთი და იგივე სახელის მქონე ქალაქები სხვადასხვა პროვინციებში).

IV არმენიაში შევიდა მიწა-წყალი, რომელსაც ადრე ეწოდებოდა ცოფანენა, ანზიტენა, სოფენა, ასტიანენა, ბალავიტენა.

ამ ნოველის VII მუხლი ჩვენთვის არის განსაკუთრებით საინტერესო. მასში იუსტინიანე შეეხება სასულიერო წოდებას აღნიშნულ მხარეში.

„ჩვენი ნება ასეთია, – წერს იუსტინიანე, – რომ სასულიერო წოდება დარჩეს ძველი სახით, არც მიტროპოლიტის უფლებებთან დაკავშირებით, არც ხელდასხმის საკითხთან დაკავშირებით, არაფერი შეიცვლება და ახალი არ შემოიღება. მიტროპოლიტები დარჩებიან თავისთავად ძველი მდგომარეობით, ერთი სიტყვით სასულიერო წოდების მიმართ ახალი ნებადართული არ არის“ (ნ. აღონცი, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, 1908, გვ. 170).

იუსტინიანეს XXXI ნოველის VII თავი გვიხსნის: თუ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს კათედრათა ნუსხებში „ძველებური წესების შესაბამისად“ რატომ იხსენიებოდა ლაზიკა და ფასიანი (ფაზისი).

წესით, რადგანაც ამ რეფორმის შემდგომ ტრაპეზუნტი შევიდა I არმენიაში, ამიტომ, კონსტანტინოპოლის კათედრათა ნუსხებში ტრაპეზუნტის მიმდებარე ეპარქიები სახელდებული უნდა ყოფილიყვნენ როგორც „საეპისკოპოსოები I არმენიის პროვინციაში“, მაგრამ ამის ნაცვლად, საეკლესიო სფეროში ძველი წესის უცვლელობის გამო, ტრაპეზუნტის მიმდებარე კათედრების სახელწოდებები არ შეიცვალა და ისინი ძველებურადვე მოიხსენიებოდნენ როგორც საეპისკოპოსოები „ლაზიკეში“. ეს იყო აღნიშნული ნოველის გამოძახილი, რომელიც კრძალავდა რაიმე სიახლის შემოღებას სამიტროპოლიტოთა მიმართ. მართლაც, იუსტინიანემდე ტრაპეზუნტის სამხრეთ მთიანეთს ლაზიკა ერქვა და ის ე.წ. „ლაზთა ეპისკოპოსების“ იურისდიქციაში შედიოდა, პროკოფი კესარიელი ახსენებს ტრაპეზუნტის მახლობლად რიზესთან მცხოვრებ „ერთ ხალხს“, რომელიც „ლაზთა ეპისკოპოსების“ იურისდიქციაში იმყოფებოდა.

ნ. აღონცის მიხედვით, ლაზთა ეპარქიის ზიგანას საეპისკოპოსო მდებარეობდა არა გუდაყვაში, არამედ ტრაპეზუნტის ახლოს, შემდეგდროინდელ გიუმიშხანესთან, ხოლო პეტრა, ერქვა ასევე ტრაპეზუნტთან ან თეოდოსიოპოლისთან ახლოს მდებარე პუნქტს, საიხინი ყოფილა საზღვართან მხარისა, რომელსაც შემდგომად კარინი ეწოდა, ხოლო ქ. როდოპოლისი უნდა ყოფილიყო ერთ-ერთი ქალაქი, როდოპოლისის ოლქში, ფასისის ყველა ეს საეპისკოპოსო – პეტრა, როდოპოლისი, საიხინი და ზიგანა მდებარეობდნენ ერთ რეგიონში არზრუმსა და ტრაპეზუნტს შორის, რომელსაც იუსტინიანემდე ეპოქაშიც ლაზიკა და ფასისი ერქვა.

კონსტანტინე პორფიროგენეტი, თეოდოსიოპოლისის მიმდებარე მხარეებს ფასიანს უწოდებს (ქართული ბასიანი), ის ფასისს უწოდებდა მდ. არაქსაც. განსაკუთრებით არის აღსანიშნავი ის, რომ სწორედ აღნიშნულ რეგიონში, სადაც ეს ფასისის საეპისკოპოსოები იყვნენ განლაგებულნი, სათავეს იღებდა რამდენიმე მდინარე, მათ შორის ჭოროხი და ევფრატე. აღსანიშნავია, რომ ორივე ამ მდინარეს – ჭოროხსა და ევფრატეს სათავეში ფასისი ეწოდებოდა. ამიტომაც საფიქრებელია, რომ იმ ქვეყანასაც, საიდანაც ეს მდინარეები გაედინებოდნენ და მის მომცველ მიწა-წყალსაც, სადაც ეს საეპისკოპოსოები იყვნენ მოქცეული, ფასისი ეწოდებოდა და ქვეყნის სახელის შესაბამისად, სამიტროპოლიტოსაც, ფაზისის სამიტროპოლიტო ერქვა.

ლაზიკისა და მისი მიმდებარე მხარეების ადმინისტრაციული მდგომარეობა იუსტინიანემდე

დოკუმენტაციას მიერი სახელმწიფოს ადმინისტრაციული დაყოფის პროცესი დაასრულა მისმა მემკვიდრემ თეოდოსი I-მა. საუკუნოვანი მუშაობის შედეგები ასახულია ცნობილ ძეგლში ოტიტია დიგნიტატუმ, რომელშიც V საუკუნის დასაწყისშია შედგენილი. მასში ჩამოთვლილია თანამდებობები და პატივი იმპერიის სამოქალაქო და სამხედრო უწყებებისა. ისინი იერარქიულად იყვნენ ერთმანეთთან დაკავშირებულნი.

მთელი იმპერია, გაქრისტიანების შემდეგ, სამოქალაქო დამოკიდებულებით იყოფოდა 4 მხარედ, რომელთა მეთაურებად იღვნენ პრეტორიის პრეფექტები. ეს მხარეები, ანუ პრეფექტურები იყოფოდნენ დიოცეზებად, რომლებსაც პრეფექტების მოადგილეები – ვიკარები მართავდნენ. საბოლოოდ, დიოცეზები პროვინციებად იყოფოდნენ, რომლებსაც არხონტები მართავდნენ (პრაესეს).

რომის იმპერიის აღმოსავლეთში ჩამოყალიბებული იყო ორი პრეფექტურა – ე.წ. „აღმოსავლეთის პრეფექტურა“ და „ილირიის პრეფექტურა“.

თავის მხრივ „აღმოსავლეთის პრეფექტურაში“ შედიოდნენ შემდეგი დიოცეზები – „დიოცეზი აღმოსავლეთი“, „დიოცეზი ეგვიპტე“, „დიოცეზი ასიანა“, დიოცეზები „პონტიკა“ და „თრაკია“.

პონტოს დიოცეზში 11 პროვინცია შედიოდა, მათ შორის პოლემონის პონტო, პირველი და მეორე არმენია, ასევე ბითინია, გალატია, პაფლაგონია, ჰონორია, გალატია, პირველი და მეორე კაპადოკიები და ჰელენოპონტო.

სამხედრო დაყოფა იმპერიისა ყველგან არ ეთანადებოდა სამოქალაქოს, უმაღლესი ძალაუფლება გაყოფილი იყო რამდენიმე სამხედრო ხელმძღვანელს შორის – მათ სამხედრო მაგისტრები ერქვათ. აღმოსავლეთში ასეთი იყო ხუთი. მაგისტრის ქვემდებარე პირის სამხედრო წოდება იყო დუკა, კომიტი.

პონტოს დიოცეზს, რომელიც 11 პროვინციისაგან შედგებოდა – მხოლოდ ერთი – „არმენიის დუკა“ მართავდა.

მიუხედავად იმისა, რომ რომის იმპერიის პონტოს დიოცეზში მხოლოდ ერთი დუკა იყო „არმენიის დუკის“ სახელწოდებით, მისი ძირითადი ძალაუფლება ვრცელდებოდა სამ სასახლდრო პროვინციაზე. ესენი იყვნენ პოლემონის პონტო, I და II არმენია.

არმენიის დუკას თავისი რაზმები და სამხედრო დანაყოფები დაყენებული ჰყავდა ტრაპეზუნტში, რიზეში, სისილაში, პიტიაში (და არა პიტეუნტში აფხაზეთისა), უსუპორტოში, კაენე-პარამბოლემში, სებასტოპოლში (ეს ქალაქი მდებარეობდა ტრაპეზუნტის ოლქში და არა აფხაზეთში), ზიგანაში (ზიგანაც ტრაპეზუნტთან მდებარეობდა) და მოხორაში (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, с. 96-97).

აღნიშნულთა გარდა ჯარების განლაგება მოცემულია პროვინციების სხვა ქალაქებში, რომლებიც დაწვრილებითაა ჩამოთვლილი ნ. ადონცის მიერ მოყვანილ ლათინურ წყაროში, ამასთანავე, აქვეა ჩამოთვლილი ჯარისკაცების რაოდენობა თითოეულ ადგილში. ესაა სრულად პირველხარისხოვანი კვლევა, რომლისთვისაც ცნობილია ყველა ადგილი არმენიის დუკის ჯარის განლაგებისა, ყოველი წვრილმანებით, ამიტომაც ძალზე უცნაურია ამ ნაკვლევის ფაქტიური იგნორირება, ზიგანას, სებასტოპოლისის, ან თუნდაც პიტია-პიტეუნტის გადატანა სადღაც აფხაზეთში, სადაც ნ. ადონცის სიტყვით, არმენიის დუკას არაფერი ესაქმებოდა არც აღნიშნულ და არც შემდგომ საუკუნეებში.

საქართველოს მომიჯნავე ბიზანტიური მხარეების სამხედრო-ადმინისტრაციული დაყოფა (ნ. ადონცი)

კიდევ ერთხელ განვიხილოთ საქართველოს მომიჯნავე ბიზანტიური მხარეების სამხედრო-ადმინისტრაციული დაყოფა ნ. ადონცის მიხედვით. 297 წლისთვის დოკუმენტაციას პროვინციური რეფორმის ეპოქაში იმპერია 12 დიოცეზად იყოფოდა, მათგან ორი აზიის უკიდურეს მხარეებში იყო. კერძოდ, დიოცეზი „ორიენსი“ (ანუ

„აღმოსავლეთი“), და პონტიკა. ყველა 12 დიოცეზში ერთად იყო 95 პროვინცია. ამით გარდა, დიოკლეტიანეს ტახტზე ასვლის პერიოდში იმპერიას კიდევ შეემატა 15 პროვინცია (ნ. ადონცი, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, 1908, გვ. 86).

პონტოს დიოცეზი III საუკუნეში შედგებოდა 7 პროვინციისაგან. მათ რიცხვში იყო ბითინია, კაპადოკია, გალატია, პაფლაგონია, დიოსპონტუსი, პოლემონის პონტო და მცირე არმენია.

IV საუკუნის ცნობით, პონტოში იყო 8 პროვინცია – 1. პოლემონის პონტო; 2. ამასიის პონტო; 3. ჰონორიადა; 4. ბითინია; 5. პაფლაგონია; 6. მცირე არმენია; 7. დიდი არმენია; 8. კაპადოკია.

კონსტანტინე დიდის დროს ამასიის პონტოს სახელი გადაერქვა და ეწოდა ჰელენოპონტო დედოფალ ელენეს პატივსაცემად. ნ. ადონცის მიხედვით, სიაში ნახსენები მცირე და დიდი არმენიები სინამდვილეში არიან I და II არმენიები, ამასთანავე ამ სიას აკლია პროვინცია გალატია, რომელიც ყოველთვის პონტოს დიოცეზში შედიოდა.

ნიკეის I მსოფლიო კრებაზე (325) თავისთავადი ადმინისტრაციული ერთეულის სახით იყო წარმოდგენილი კაპადოკია, დიდი არმენია და მეზობელი ოლქები.

371 წ. ადმინისტრაციულად ორად გაიყო კაპადოკია და მცირე არმენია. ბასილი დიდი ეწინააღმდეგებოდა კაპადოკიის დაყოფას. მცირე არმენია გაიყო და ეწოდა I და II არმენიები. პირველი შედგებოდა სევასტიის ოლქისგან, აქ იყო ქალაქები კოლონია, სატალა, სებასტოპოლი და ვერისსა. მეორეში შედიოდა მელიტინი, არკა, არაბისი, კუკუსონი, კომანა და არიარატა.

პოლემონის პონტოსა და პირველი არმენიის ურთიერთშეხება ხდებოდა პონტოს კომანას, პოლემონის, კერასუსის და ტრაპეზუნტის რაიონებში. ეს უკანასკნელები ქმნიდნენ პოლემონის პონტოს ეპარქიას კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში.

საეკლესიო გეოგრაფიამ შემოგვინახა ცნობები ძველი პროვინციების ტერიტორიების შესახებ – წერს ნ. ადონცი (ნ. ადონცი, არმენია... გვ. 89).

საეკლესიო დაყოფა უფრო მყარი და უცვლელი იყო, ვიდრე სამოქალაქო-ადმინისტრაციული და ასახავდა სურათს იმპერიის ძველი ადმინისტრაციული დაყოფისა.

აღსანიშნავია, რომ ქალაქი სებასტოპოლისი, ამ დაყოფის თანახმად, მდებარეობდა I არმენიის ეპარქიაში (აქ შედიოდნენ ქალაქები სებასტია, ნიკოპოლისი, კოლონა, სატალა, სებასტოპოლისი, ბარისარა).

ხოლო ცნობილი კომანა შედიოდა მეორე არმენიის ეპარქიაში (აქ შედიოდნენ მელიტენა, არკა, აბასისი, კომანა, კუკუსი, არიარატე).

ლაზიკა – განსახილველ პერიოდში რომის (ბიზანტიის) იმპერიაში შედიოდა და იუსტინიანეს დაყოფით ის პოლემონის პონტოს ადმინისტრაციული ნაწილი იყო.

ეკლესიური ლაზიკა და პოლიტიკური ლაზიკა – სხვადასხვა ტერიტორიებზე მდებარენი

იუსტინიანემ პოლემონის პონტო და ელენოპონტო გააერთიანა ერთ პროვინციად და უწოდა მას ელენოპონტო. მასში შედიოდა 8 ქალაქი – ამასია, ივორა, ევხაიტა, ზელა, ანტრაპა, სინოპი, ამისუსი და ლეონტოპოლი.

პოლემონის პონტოში იყო 5 ქალაქი – ნეოკესარია, კომანა, ტრაპეზუნტი, კერასუსი და პოლემონი. შემდგომ ამ პროვინციის მმართველს უფლება ჩამოართვა 4 ქალაქზე და ეს ქალაქები – ზელა, კომანა, ტრაპეზუნტი და კერასუსი გადასცა არმენიას – სამოქალაქო რეორგანიზაციის შესაბამისად (ნ. ადონცი, გვ. 172).

პირველმა და შიდა არმენიამ შეადგინა ორი ახალი პროვინცია – I არმენია და II არმენია (აქ შევიდნენ ტრაპეზუნტი და კერასუსი). II არმენიაში შედიოდნენ სხვებთან

ერთად ქალაქები – სევასტია, სევასტოპოლი და ზემოაღნიშნული ქალაქები ზელა და კომანა.

ყოფილ II არმენიას ეწოდა III არმენია და მასში შევიდა ქალაქები მელეტინა, არკა, არაბისი, არიარატი, სხვა კომანა, ზოლოტი და კუკუსინი.

IV არმენიაში შევიდა ხუთი სომხური სამთავროს მიწები: სოფენენა, ანზიტენა, სოფენა, აშტიანენა (და ბალოვიტენა), მარტიროპოლი.

თეოდოსიოპოლის-გიუმიშხანე-ტრაპეზუნტის შემაერთებელ გზაზე მრავალი ქალაქი მდებარეობდა – რაც შეადგენდა ლაზიკის ქვეყანას – ეკლესიურად სწორედ ასე ერქვა ამ მხარეს – ეს იყო ის ლაზიკა, რომელიც ნოტიციებშია ასახული. ბიზანტიის სამოქალაქო-ადმინისტრაციულმა დაყოფამ ეს ვერ ასახა. ეს ქალაქები გაიყო ელენოპონტოს, I და II არმენიას შორის, მაგრამ, რადგანაც საეკლესიო გეოგრაფია, თვით ნ. ადონცის სიტყვით, ასახავდა იმ ძველ ვითარებას, რომელიც დიოკლეტიანეს და მისი მემკვიდრე თეოდოსის დროინდელ სამოქალაქო დაყოფას აღნიშნავდა, ეკლესიურმა გეოგრაფიამ სიტყვა „ლაზიკა“ შეინარჩუნა, ამიტომ შემდგომშიც ტრაპეზუნტის ეპარქიას ერქვა „ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო ლაზიკაში“.

მაგრამ სამოქალაქო-ადმინისტრაციულად ახლა (იუსტინიანეს ეპოქაში) ლაზიკა დაერქვა ახალ ქვეყანას – ლაზიკის სამეფოს, რომელიც აღნიშნული ეკლესიური ლაზიკის უშუალო მეზობლად მდებარეობდა, მის ოდნავ ჩრდილოეთით, ჭოროხის ხეობაში – ართვინიდან გონიომდე. ე.ი. პოლიტიკური ლაზიკა და ეკლესიური ლაზიკა არ ემთხვეოდნენ ერთმანეთს. ეკლესიური – გეოგრაფიულად უფრო სამხრეთით მდებარეობდა, პოლიტიკური ლაზიკა – ჩრდილოეთით.

ეკლესიური ლაზიკა ტრაპეზუნტის რეგიონი იყო, სამოქალაქო-ადმინისტრაციული კი მისი მეზობელი რეგიონი ჭოროხის ხეობის ქვედა ნაწილის მომცველი.

საისინი და ფასიანი ადონცის მიხედვით

მიწა-წყალი მდ. ირისიდან ჰერაკლეს კონცხამდე იწოდებოდა გალატეას პონტოდ, აქედან კერასუნტამდე – მდებარეობდა პოლემონის პონტო, ხოლო კერასუნტიდან კოლხიდანამდე – კაპადოკიის პონტო (ნ. ადონცი, არმენია იუსტინიანეს...1908, გვ. 69).

გალატეას პონტოში იყო ამასია, პიდა (ფიდი), პონტოს კომანა (ამჟამად გიუმენეკ) ტოკატასთან და სევასტოპოლთან ახლოს.

პოლემონის პონტოში, პტოლემეუსის აზრით, მდებარეობდა ნეოკესარია და სევასტია კოლონეას ოლქში, აქ იყო სევასტოპოლისი.

სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ იყო 5 მთიანი მხარე – მელეტინა (ეფფრატთან), ამჟამინდელი გალატია, კატაონია. აქაა ქალაქი კომანა მდ. სარაზე (გიოკ-სუ), შემდეგ კილიკია ქალაქ მაზაკით, ანუ კესარიით, არგის მთის ძირში (ახლა არჯიში). კილიკიის იქით იყო თიანეთია (თიანითია) და გარსავრეთია ტატას ტბასთან (იქვე, გვ. 71). ქართველთა ოდესღაც ცხოვრებას ამ რეგიონებში მიუთითებენ აღნიშნული ტოპონიმები: არგის მთა, თიანეთი, გარსავრეთი და სხვა. ამ მხარეთაგან პირველი ორი ზოგჯერ „მცირე არმენიად“ იწოდებოდა. ნ. ადონცის მიხედვით, ის კაპადოკიის პროვინციაში შედიოდა. ასეთი დაყოფა რომის იმპერიის გაფართოებამდე არსებობდა, ხოლო შემდეგ ეს მხარეები I და II არმენიაში მოხვდნენ. ნ. ადონცის მიხედვით, მათი მეტი წილი, კაპადოკია, მცირე არმენია – სომხებით იყო დასახლებული. მისი აზრით, პტოლემეოსი მცირე არმენიაში ათავსებდა მათ, რომელთაგან ყველაზე ჩრდილოეთით იყო ორბალისენა, მის ქვემოთ აიტულანა, შემდეგ აირეტიკა, ორსენა და ბოლოს ორბისენა.

აქ იყო მრავალი ქალაქი – მათ შორის, სატალა, ნიკოპოლი, ორსა და სხვა. ტაბულა პევიტინგერა მდიდარ მასალას იძლევა მცირე არმენიისა და მცირე აზიის შესახებ. სევასტიას, ნიკოპოლს, სატალასა და მელიტენას შორის (გვ. 75), ეფფრატის

სანაპიროსთან, კამახსა და დივრიგს შორის არის ზიმარა – ყველა ამ ქალაქს გზები აერთიანებდა.

ბუნებრივი საზღვარი პოლემონის პონტოსა და მცირე არმენიისა იყო ქედი კოსე და აბეში, რომლის ერთ ბოლოშია ტაგანი და მეორეში ნიკოპოლი. აქ, ამ მიდამოებში აბეშის მთასთან იყო სისილისის კათედრა. აქ ყოფილა პუნქტი არგაუნ მდინარე გორდუკზე, რაც, საფიქრებელია, ქართველთა იქ ყოფნის დამადასტურებელი ტოპონიმი – ფუქეებით „არგ“ და „გორდ“ (იქვე, გვ. 81).

მელეტინიდან სევასტიამდე გამავალ გზაზე მდებარეობდა სადგური – პისონისი (ახლანდელი ასან-ბადრიკ), მისი სახელი მოგვაგონებს X ნოტიციის საეპისკოპოსო კათედრის ფასიანეს სახელს (პისონისი – ფასიანი) (იქვე, გვ. 81), ამავე გზაზე მდებარეობდნენ პუნქტები – არანისი, ეუსპონა, ბლანდოსი (ტახტუკი), გზა გადის მდინარე კურუ-ჩაიზე (მოგვაგონებს „მტკვარს“) და შედის სივასში.

ნ. აღონცის სიტყვით, სევასტია-ნიკოპოლი შედიოდა მცირე არმენიაში, ხოლო ნიკოპოლ-სატალის ხაზზე სადგური აზა, პტოლემეოსის მიხედვით, შედიოდა კაპადოკიის პონტოში.

ორსენას სახელი უკავშირდება ბიზანტიური თემის ხარსიანონის სახელს, ხარსიანის ციხე-სიმაგრის მიხედვით. სიმეასთან ახლოს იყო პუნქტი ხარსიანი (მოგვაგონებს X ნოტიციის – ხერიანს).

აქედანაც ჩანს, რომ ფასიანისა და საისინის (სისილისის) კათედრები ნ. აღონცს არ ეგულებოდა დასავლეთ საქართველოში. ის ნიკოპოლთან ახლოს, აბეშის მთასთან ყოფილა.

ქერივის მმართველობა

ჩვენს მიერ გამოკვლეული იქნა, რომ ანდრია პირველწოდებული, ჩვენი მაცხოვრის, იესო ქრისტეს წმიდა მოციქული, საქართველოში ქადაგებდა 30-35 წლებში (ა. ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტ. I). წმიდა ანდრიას ცხოვრებაში გვხვდება ქვეყნის მმართველი ბრძენი ქერივის სახელი, რომლის მოქცევის შემდეგ ქრისტიანობა გავრცელებულა მესხეთის ვრცელ ქვეყანაში. მეორე ვარიანტით კი – სვანეთში,

უნდა ითქვას, რომ წმ. ანდრიას მესხეთში წარმატებული მოღვაწეობა ქერივის სახელს უკავშირდება. აღნიშნულ დროს, 30-35 წლებში, სტრაბონის ცნობით, მესხეთის მომიჯნავე მხარეებს მართლაც მართავდა ცნობილი ქერივი დედოფალი, რომელიც ისევე ხასიათდება, როგორც ანდრიას ცხოვრებაში მესხეთის მმართველი „ქალი გონიერი და საგამგეო საქმის შემძლე“. ის კოლხეთს მართავდა სიკვდილამდე, I საუკუნის 38 წლამდე (მ. ბერძნიშვილი, ქ. ფაზისის ისტორიისათვის, 1969, გვ. 77).

ამ ქერივი დედოფლის სახელი ყოფილა პითოდორიდა.

მ. ბერძნიშვილი წერს – „ძველი წელთაღრიცხვის I საუკუნის უკანასკნელ წლებში, სტრაბონის მოწმობით, კოლხეთს ფლობდა პოლემონი, რომელიც ასევე განაგებდა მის მიერვე სახელმწიფო პოლემონიუმის პონტოს, ასევე მცირე არმენიასაც და ბოსფორსაც. ახალი წელთაღრიცხვის 1-2 წელს ის მოკლეს ბრძოლაში და კოლხეთის სამეფო ტახტზე ავიდა მისი მეუღლე პითოდორიდა, პომპეუსის მეგობრის პითოდორე ტრალელის ასული. სტრაბონის დახასიათებით „ქალი გონიერი და საგამგეო საქმის შემძლე, რომელიც კოლხეთს მართავდა სიკვდილამდე (38 წ). იმავე სტრაბონის სიტყვით, მისი სამეფოებლოს ფარგლებში შედიოდნენ ტიბარენები, ვიდრე კოლხეთამდე, ფარნაკიასა და ტრაპიზონამდე, სტრაბონის სიტყვით – „ამჟამად ქერივი ფლობს, როგორც დასახელებულ ქვეყნებს, ისე სხვებს“. ხოლო მეორე ადგილას ამბობს – „ფლობს მეუღლე პითოდორიდა, დედოფალი კოლხების, ტრაპიზონის და ფარნაკიასი“.

რეზიდენციად მას ჰქონდა კაბეირა, რომელსაც აგეუსტა დაარქვა. იგი მდებარეობდა სტრაბონის მშობლიურ ქალაქ ამისიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით 27-28 კმ სიშორეზე“ (მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 77).

აქედან ჩანს, რომ კოლხეთი ტრაპიზონის სიახლოვეს მდებარეობდა. ქვრივი დედოფლის მფლობელობაში იყო თუ არა სამცხე, უცნობია, რადგანაც ქართული წყაროს ცნობით, სამცხე-აჭარა, ისევე, როგორც მთელი დასავლეთ საქართველო, ქართლის მეფე ადერკის გამგებლობაში შედიოდა, ხოლო დედოფალი პითოლორიდა რომის იმპერიის სახელით მართავდა ისტორიულ ქართულ მიწებს, ქართული ტომებითვე დასახლებულთ, მაგრამ არა ქართლის სამეფოში მდებარეთ, არამედ მის გარეთ, მის უშუალო მეზობლად – რომის სახელმწიფოში.

საფიქრებელია, რომ ეს ცნობა ასახავს ისტორიულ რეალობას, კერძოდ, წმ. ანდრია თავდაპირველად ტრაპეზუნტში და მის ქვეყანაში ქადაგებდა, ამ ქვეყანას კი „სოფელი მეგრელთა“ ერქვა და, მის ქვეშ იგულისხმება ისტორიული კოლხეთი – ტრაპეზუნტის მომიჯნავე მხარე, რომელსაც ანდრიას დროს მართავდა პითოლორიდა. აღნიშნული ტომები, ქაღდები და ტიბარენები, ქართველნი იყვნენ თვით სახელიდან გამომდინარე – „ტიბერ-იბერ“, „ქაღდ-ქაღდუელი-ქართველი“. აქვე ცხოვრობდნენ სანები. სტრაბონი დიოსკურიასთან ახსენებს სვანებს. თუკი პიტია-პიტიუნტი რიზეს მახლობლად იყო, იმავე რეგიონში ყოფილს დიოსკურიაც, სადაც მახლობელი მთებიდან სავაჭროდ ჩადიოდნენ სვანები (ე.ი. სტრაბონის დროს სვანები აქაც ცხოვრობდნენ), სვანთა შორის ანდრიას ქადაგებასაც მიუთითებენ წყაროები. აქედან გამომდინარე უნდა ვიფიქროთ, რომ ადრიას ცხოვრების მწვერალს გამოუყენებია ძველი წყაროები და ალბათ სტრაბონიც.

ეკლესიის ორგანიზება

6. აღონცი წერს – „საეკლესიო იერარქიის ევოლუცია სამოქალაქოს შესაბამისად ვითარდებოდა. ეკლესია, თავისდაშეუმჩნეველად, იმპერიის ადმინისტრაციული წყობის შესაბამისად მოეწყო. ეკლესიამ სწრაფად შეძლო რეაგირება დიოკლეტიანეს მიერ განხორციელებული ადმინისტრაციული დაყოფის შესაბამისად, ამიტომ 325 წლისთვის მოასწრო შეეცვალა თავისი იერარქია ახალი წყობის შესაბამისად. დიოკლეტიანემ, ერთი მხრივ, არსებული პროვინციები დაყო უფრო წვრილ ადმინისტრაციულ ერთეულებად, ხოლო მეორე მხრივ, რამდენიმე პროვინცია გააერთიანა უფრო მსხვილ ადმინისტრაციულ ერთეულად – დიოცეზებად.

როგორც აღინიშნა, იმპერიის აზიის სამფლობელოს შეადგენდა სამი დიოცეზი – აზია (ასია), პონტო და „აღმოსავლეთი“.

ამ უკანასკნელში (დიოცეზ „აღმოსავლეთში“) შედიოდა ეგვიპტეც.

დიოცეზებს, მეთაურობდა „ვიკარები“, ე.ი. აღმოსავლეთის პრეფექტის მოადგილეები, ხოლო პროვინციების მეთაურები, ანუ პრეზიდენტი – ექვემდებარებოდნენ შესაბამის ვიკარებს.

ამავე ჩარჩოში განივრცო საეკლესიო ძალაუფლება. პროვინციები გადაიქცნენ საეკლესიო ერთეულებად – ეპარქიებად, ყოველ მათგანში იხსდნენ ეპისკოპოსი – მიტროპოლიტები, თავიანთი მდგომარეობით პრეზიდენტის მდგომარეობის ექვივალენტურნი. ამავე სახით დიოცეზებმაც მოიპოვეს საეკლესიო ერთეულის მნიშვნელობა, რომელთა ვიკარები შეესაბამებოდნენ ეპისკოპოს-პატრიარქებს.

თითოეულ პროვინციაში იქაურ ეპისკოპოსთაგან გამოიყოფოდა ერთი, პროვინციის დედაქალაქის ეპისკოპოსი – მიტროპოლიტის ხარისხით, ხოლო თითოეულ დიოცეზში მიტროპოლიტთა შორის ერთს ეჭირა პირველი მდგომარეობა პატრიარქისა ან მთავარი მიტროპოლიტისა.

„ახის დიოცეზში“ ასეთად აღიარებული იყო ეფესოს მიტროპოლიტი, „დიოცეზ აღმოსავლეთში“ ანტიოქიის მიტროპოლიტი, ხოლო პონტოს დიოცეზში – კესარიის მიტროპოლიტი (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 356).

აღსანიშნავია, რომ არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა იმ საკითხის შესახებ, თუ როდის იქნა შემოდებული სამიტროპოლიტო ორგანიზაცია. ზოგიერთის აზრით, ნიკეის კრებაზე, ხოლო საპატრიარქო ორგანიზაცია – კონსტანტინოპოლის კრებაზე (იქვე, გვ. 356).

ნ. აღონცის ცნობით, „აღმოსავლეთის“ პრეფექტი უმეტესწილად ცხოვრობდა ქ. ანტიოქიაში.

არმენიელი სატრაპები და ლაზიკის მეფეები ბიზანტიურ სამოხელეო სისტემაში

შიდა და დასავლეთ არმენიის გარდა, ბიზანტია მართავდა ასევე 5 არმენიულ სამთავროს. ამ სამთავროთა მეთაურებს „სატრაპებს“ უწოდებდნენ. მათი პოლიტიკური მდგომარეობა იმით განსხვავდებოდა სხვა არმენიის მმართველი მოხელეებისაგან, რომ ეს არმენიელი სატრაპები ძალაუფლებას იღებდნენ მეპქვიდრეობით და მას ინარჩუნებდნენ სიკვდილამდე, მხოლოდ ისინი იღებდნენ რომაელთა იმპერატორისაგან ძალაუფლების ინსიგნიებს, მათ საგანგებო ე.წ. „სამეფო შესამოსელს“, ანუ ქლამიდას და სხვა ატრიბუტებს აღწერს პროკოფი კესარიელი. ამ სამეფო შესამოსელს იმპერატორი იძლეოდა იმის ნიშნად, რომ ისინი განიხილებოდნენ ვითარცა „მოკავშირეები იმპერატორისა“. ნ. აღონცის განმარტებით – „სატრაპები იყვნენ მინიატურული სახელმწიფოები, რომელთაც თავიანთი დიდებულები მართავდნენ, რომელნიც მდგომარეობით მეფეების თანასწორად ითვლებოდნენ“ (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 109).

მსგავს „სამეფო შესამოსელებს“, ვითარცა განსხვავებულობის ნიშანს, არმენიის სატრაპების გარდა იმპერატორისაგან იღებდნენ ასევე ლაზეთის მეფეები – თეთრ ქლამიდს, თეთრ ტუნიკას და წითელ ფეხსაცმელს, ასევე რომაული სახის გვირგვინს და სარტყელს, შემკულს მარგალიტებით. ასეთ სარტყელს სომეხი დიდებულებიც იღებდნენ (იქვე, გვ. 109).

ასე რომ, XX ს-ის ქართულ ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული და გამყარებული თვალსაზრისი „ლაზთა სამეფო“ თითქოსდა იყო „ძლიერი სახელმწიფო“, არაა რეალობა. სინამდვილეში, არმენიული სამთავროების მსგავსად, ის იყო რომაული სახელმწიფოს მიერ ხელდებული ქვეყანა, სადაც დროებით ბიზანტია ადგილობრივი დიდებულების მმართველობას ითმენდა. რომაული ძალაუფლების გამყარებისთანავე, იქ დამყარდებოდა ჩვეულებრივი საიმპერო წესრიგი, ანუ სამოხელეო რანგი, მაგალითად, ბიზანტიური თანამდებობა – „არმენიის კომიტი“ შემოდებული იქნა სამოქალაქო მმართველობის სამართავად. კომიტი არ ფლობდა სამხედრო ძალაუფლებას, ის მარზპანის მსგავსი თანამდებობა იყო (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 117). ლაზეთის სამეფო იყო მინიატურული სახელმწიფო ბიზანტიური იმპერიის პერიფერიაზე, რომელიც სადავო იყო სპარსეთთან, ამიტომაც ამ ქვეყნის დიდებულებს ორივე მხარე – სპარსეთი და ბიზანტია გარეგნულ პრივილეგიებს ანიჭებდა, რაც ილუზიას უქმნიდა ადგილობრივ მოსახლეობას, თითქოსდა, მათი ქვეყანა „სახელმწიფო“ იყო, ეს ასე რომ არ იყო და, პირიქით, თუ რა დონით იყო ეს ქვეყანა დაპყრობილი, კარგად ჩანს პროკოფი კესარიელის თხზულებიდან.

რომაული სამხედრო ნაგებობების ნაშთები ზიგანასა, როდოპოლისსა, პიტია-პიტუნტსა და სებასტოპოლისში

წყაროებიდან ცნობილია, რომ კონსტანტინოპოლის ლაზიკის ეპარქიის ზოგიერთ საეპისკოპოსო ცენტრში (მაგ. ზიგანაში) იდგა რომაული ლეგიონის რაზმები. ეს იმითაა საინტერესო, რომ წარმოადგენს საშუალებას არქეოლოგიურად დასაბუთდეს მათი ადგილმდებარეობა.

რომაული სამხედრო ლეგიონებისა და მათი რაზმების განლაგების ადგილებზე, როგორც წესი, იწყებოდა ძალზე მნიშვნელოვანი მშენებლობანი.

პროკოფი კესარიელი აღწერს, კერძოდ რა შენობები იგებოდა ჯარის საჭიროებისათვის. ის აღწერს ერთი ასეთი ადგილის მშენებლობას:

„მდ. ევფრატისა და ცოტა მოშორებით, იყო ერთი კუთხე, სადაც იდგა რომაელ ჯარისკაცთა რაზმი. ამ ადგილს უწოდებდნენ მელეტინს. იქ უწინდელ დროს, რომაელებს აუშენებიათ ოთხკუთხა ფორმის სიმაგრე, რომელიც ჯარისკაცებისთვის თავშესაფარს წარმოადგენდა. აქ ისინი ინახავდნენ თავიანთ საბრძოლო დროშებსაც. ამ სიმაგრემ საფუძველი დაუდო სამოქალაქო დასახლებას. ქალაქის მშენებლობა სიმაგრის მახლობლად გაგრძელდა. ააშენეს ტაძრები, სახელმწიფო დაწესებულებები, სავაჭრო მოედნები, სხვადასხვა სასაქონლო დუქნები, ყოველ მხარეს გაიყვანეს ქუჩები, ააშენეს გალერეები, აბანოები, თეატრები“ (პროკოფი კესარიელი, „შენობათა შესახებ“, 2006, გვ. 103).

აქედან ჩანს, რომ რომაული ჯარის განლაგების ადგილზე იწყებოდა მშენებლობები გზებისა, სამხედრო და სამოქალაქო შენობებისა, სავაჭრო მოედნებისა, დუქნებისა, ტაძრებისა, გალერეებისა, აბანოებისა და თეატრებისა.

საქართველოს მასშტაბით ასეთი მშენებლობები შეიძლება გრანდიოზულად ჩაითვალოს.

სიმაგრეების, აბანოების, გზების, სავაჭრო მოედნებისა და სხვა მნიშვნელოვანი ნაგებობების ნაშთების აღმოჩენა არქეოლოგებისათვის სიძნელეს არ წარმოადგენს.

თუ ზიგანა არის ე.წ. გუდაყვა, მაშინ გუდაყვაში უნდა აღმოჩენილიყო კიდევ რომაული ჯარის სადგომის რაიმე ზემოთ ხსენებული ნაშთი, მსგავსი კი გუდაყვა-გუდაყვაში არაფერი აღმოჩენილა, პირიქით, იქ არა რაიმე ლათინური ანდა ბერძნული წარწერა, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ ძველი ქართული ასომთავრული წარწერები აღმოჩნდა ქართულსავე საეკლესიო ნაშთებზე.

არქეოლოგიამ ვერ დაადასტურა გუდაყვასა და ზიგანას იგივეობა.

იგივე ითქმის ვარციხის (თითქოსდა როდოპოლისის) შესახებაც, სადაც, თუ ის იყო როდოპოლისი, ასევე უნდა აღმოჩენილიყო რომაული ჯარის სადგომი ნაგებობების ნაშთები, მაგრამ ვარციხეში რაიმე რომაულ-ბიზანტიური ნაგებობისა და საეკლესიო-სამოქალაქო ცხოვრების დამადასტურებელი ნაშთები არ აღმოჩენილა.

როგორც ითქვა, ზიგანაში იდგა კოჰორტა, ე.ი. ლეგიონის ერთ-ერთი დანაყოფი.

„ლეგიონები შეადგენდნენ რეგულარულ არმიას, ლეგიონი შედგებოდა 6100 ფეხოსნისაგან და 726 კავალერისტისაგან.

ალა – რაზმია 600 მხედრისაგან.

„აღმოსავლეთის“ მთავარსარდალს ემორჩილებოდა 100.000 ჯარისკაცი.

პონტოს დიოცეზს თავისი 11 პროვინციით ჰყავდა მხოლოდ ერთი სამხედრო მთავარსარდალი „არმენიის დუკის“ სახელწოდებით, მისი ძალაუფლება ვრცელდებოდა I და II არმენიასა და აგრეთვე პოლემონის პონტოში (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, с. 95).

არმენიის დუკა განაგებდა შემდეგ ძალებს – ჰყავდა ლეგიონი სატალაში, მელეტინაში, პონტოში (კერძოდ, ლეგიონი ტრაპეზუნტში, ალა რიხეში და პიტიაში,

კოპორტა უსუპორტეში, კეანა-პარამბოლეში, სებასტოპოლისში, ზიგანაში, მოხორაში (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 97).

არმენიის დუკას ემორჩილებოდა 2 მსროლელი კავალერიის პოლკი, სამი ლეგიონი, ე.ი. 18.000 კაცი. 11 რაზმი ცხენოსნებისა (თითოში 600 კაცი), 10 კოპორტა ფეხოსნებისა (თითოში 600 კაცი). მათ შორის, არმენიაში იდგა 2 ლეგიონი, 6 რაზმი, ანუ ალა და 4 კოპორტა, ხოლო 6 კოპორტა – პოლემონის პონტოში. პონტოში არმენიის დუკის ძალების მთავარი განლაგების ადგილები იყო ტრაპეზუნტი, ავაქსი და სილვანა (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 99).

ბ. აღონცის აზრით, „ფელიქს თეოდოსინას“ სახელობის ალა, ანუ სამხედრო რაზმი იდგა პიტიაში, რომელიც რიზესთან მდებარეობდა (იქვე, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, 1908, გვ. 99, შენიშვნა 2).

პიტია და სებასტოპოლისი ზოგიერთს მიაჩნია პიტუნტად (აფხაზეთში) და სებასტოპოლისად, მაგრამ აფხაზეთის ქალაქები ამ წყაროს შედგენის დროს არ შედიოდნენ ბიზანტიაში, და დუკას ძალაუფლება ასე შორს ვერ გავრცელდებოდა, წერს ნ. აღონცი (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 202).

აფხაზეთი არასდროს შედიოდა არმენიის დუკას გამგებლობაში და, შესაბამისად, თავისი ჯარი (რაზმი) ვერ ეყოლებოდა ბიჭვინთაში (რომელსაც პიტუნტად მიიჩნევენ), სებასტოპოლისში (ცხუმად მიიჩნევენ) და გუდაყვა-გუდაგაში, რომელსაც ზიგანა-ზიგანევად მიიჩნევენ ჩვენი მეცნიერები, არც ვარციხის მიწა-წყალი შედიოდა ოდესმე არმენიაში, ამიტომაც ვერც იქ განლაგებდა არმენიის დუკა თავის სამხედრო რაზმს, ამიტომაც როდოპოლისი უნდა ვეძიოთ არა ვარციხეში, არამედ ტრაპეზუნტის რეგიონში, სადაც მართლაც მდ. კალაპოტამისზე მდებარეობდა კიდევ ქალაქი ვარდა, რომელიც უნდა ყოფილიყო ძველი როდოპოლისი.

თავი VI

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეპარქიები ლაზიკაში

შესავალი

ბიზანტიელებისათვის, ეკლესიური თვალსაზრისით, ლაზიკა ერქვა არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ იმ ვრცელ ქართულ მხარეს ვანის ტბიდან ტრაპეზუნტამდე, რომელიც, თითქოსდა, ამოვარდნილია ქართველთა ისტორიული მახსოვრობის სფეროდან, მითუმეტეს თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიიდან.

აზრი, რომ ლაზიკა არ ერქვა დასავლეთ საქართველოს ფართო ეკლესიური მნიშვნელობით, ეწინააღმდეგება XX ს-ის მრავალი ისტორიკოსის თვალსაზრისს, ისინი ბერძნული წყაროების ყველა ცნობას ლაზიკასთან დაკავშირებით დასავლეთ საქართველოს უსადაგებენ. ფაქტიურად XX ს-ში შეიქმნა დასავლეთ საქართველოს იქამდე სრულიად უცნობი ისტორია, რომ მაგალითად, ეკლესიურად, თითქოსდა, მთელი დასავლეთ საქართველო კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იყო და მხოლოდ IX-X სს-დან თანდათან შევიდა ერთიან ქართულ-ეროვნულში.

ძნელია, ასეთ ჩამოყალიბებულ სისტემას, საყოველთაო სამეცნიერო მიმართულებას დაუპირისპირო ახალი აზრი, მაგრამ ჩემი მოსაზრების მხარესაა ეროვნული ისტორიოგრაფია – „მოქცევა ქართლისა“, „ქართლის ცხოვრება“, ყველა საეკლესიო და საერო საისტორიო წყარო, შექმნილი XIX ს-მდე, და ასევე უცხოური წყაროებიც.

მაცხოვარი ბრძანებს – „თუ სამეფო თავისივე თავის წინააღმდეგ დაიყოფა, ის სამეფო ვეღარ გაძლებს“ (მარკ. 3,24).

ეს შეეხება ჩვენს საეკლესიო მთლიანობასაც. ამჟამად, საეკლესიო სეპარატიზმი აფხაზეთში, და არა მარტო იქ, გამაღებთ ეძებს თეორიებს საერთაშორისო ასპარეზზე გასატანად, რათა გაამართლოს თავისი არაკანონიკური ქმედებები, ამავე დროს ჩვენი მეცნიერები ჩვენი ეკლესიის მთლიანობისათვის საშიშ შეხედულებებს საერთაშორისო ორგანოებით ავრცელებენ ვითარცა ერთადერთ და ჭეშმარიტ თეორიას. ეს ხელს არ უწყობს საეკლესიო მთლიანობას, ვერ გაძლებს ის სამეფო, რომელიც დაიყოფა თავისი თავის წინააღმდეგ. როგორც ითქვა, აქ გამოსავალი არის ყურისგდება დრმა სამეცნიერო თვალსაზრისისა, რომ „ძველი საეკლესიო მამების შემეცნება მიგვითითებს წმიდა ნინოს ეპოქიდანვე დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს საეკლესიო მთლიანობის შესახებ“ – წერდა ივ. ჯავახიშვილი.

საეკლესიო გეოგრაფია

ნ. ადონცის სიტყვით, საეკლესიო გეოგრაფია გვაძლევს საშუალებას დადგინდეს ლაზთა საეპისკოპოსო კათედრების ადგილმდებარეობა.

პროკოფი კესარიელის ცნობით, VI საუკუნეში, „ლაზთა ეპისკოპოსების“ იურისდიქციაში მოქცეული იყო რიზეს რეგიონში მცხოვრები „ერთი ტომი“ (გეორგიკა, II, გვ. 125), მაგრამ, ამ ლაზთა ეპისკოპოსების ძირითადი ეპარქია სად მდებარეობდა?

ლაზიკის ეპარქია, ნ. ადონცის კვლევის თანხმად, მოიცავდა ისტორიულ ქართულ მიწა-წყალს, რომელსაც შემდგომ ქალდიის თემი ეწოდა, ესაა თანამედროვე არდასან-ტორულ-გიუმიუშხანეს რეგიონი, ძველი ჭანიკა.

6. აღონცის კვლევით, იუსტინიანემდე, აქ მდებარეობდნენ ლაზიკის ეპარქიის ზიგანას, როდოპოლისის, საისინისა და პეტრას საეპისკოპოსოები (ე.ი. ტრაპეზუნტსა და თეოდოსოპოლისს შორის).

შემდგომში ისტორიული ლაზიკის ეს მიწა-წყალი იუსტინიანემ შეიყვანა I არმენიის პროვინციაში, მაგრამ მას ეკლესიურად კვლავ ძველი სახელი დარჩა (საეკლესიო წიგნებში უწოდეს არა I არმენიის ეპარქია, არამედ შეინარჩუნა ძველი სახელი – „საეპისკოპოსოები „ლაზიკაში““).

6. აღონცის სიტყვით, ამის მიზეზი იყო ის, რომ საეკლესიო დაყოფა გამოირჩეოდა დიდი მდგრადობით და მან არ ასახა სამოქალაქო ადმინისტრაციული საზღვრების შემდგომი ცვლილებები.

ძველი ადმინისტრაციული დაყოფის სურათი ეკლესიაში უცვლელად დარჩა, ამიტომაც საეკლესიო ნუსხებში არ ასახა იუსტინიანეს პროვინციული საზღვრების ცვლილებები (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, с. 90). ასე შეინარჩუნა მიწა-წყლის ძველი სახელი ლაზიკის ეპარქიაში.

ძველი ლაზიკის ერთი ნაწილი იყო „ჭანიკა“, რომელსაც ადრე „ქალდეა“ ერქვა. იუსტინიანეს შემდგომ ეს სახელი კვლავ დაუბრუნდა ამ პროვინციას – „ქალდეას თემი“. როგორც ითქვა, აქ ყოფილა ლაზიკის ეპარქიის საეპისკოპოსოები ზიგანადან კარნუქალაქამდე (კარინამდე), ე.ი. საისინის, როდოპოლისის და პეტრას საეპისკოპოსოები. ამ მიწა-წყლის სახელი იყო ასევე ფასიანი, შესაძლოა იმ მიზეზის გამო, რომ კარინ-ბასიანის (ფასიანი) პროვინციის გვერდით მდებარეობდა.

არაბებისგან კარინ-ბასიანის ვრცელი ქვეყნის განთავისუფლების შემდეგ ბიზანტიამ ბასიანის ქალკედონიტური საეპისკოპოსოებიც ლაზიკის (ფასიანის) ეპარქიაში შეიყვანა და მის ცენტრად აქცია ტრაპეზუნტი, XI ს. დასაწყისში ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოში შედიოდა მიწა-წყალი ტრაპეზუნტ-ვანის ტბის მიმართულებით, რომელიც შეიცავდა ისტორიულ ჭანიკას, სპერსა და ბასიანს, უფრო ადრე, VII მსოფლიო კრების ტრაპეზუნტელი მიტროპოლიტის ხელმოწერიდან ჩანს 787 წლისათვის მას ჰქონდა ტიტული „მიტროპოლიტი ფასიდისა“ ე.ი. ფასისისა.

მაშასადამე, საეკლესიო გეოგრაფიამ (6. აღონცის სიტყვებია) თვით იუსტინიანეს ბრძანებით შემოინახა და შეინარჩუნა თავდაპირველი სახელმწიფო ადმინისტრაციული სახელი, „ეპარქია ლაზიკეში“.

ლაზიკის სამიტროპოლიტოს გეოგრაფიული არეალი

სად მდებარეობდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის სამიტროპოლიტო?

XX ს-ის ქართული ისტორიოგრაფიის მიხედვით, ეს საკითხი, თითქოსდა, გარკვეული იყო, რაც ასახულია მრავალ გამოკვლევაში. აღიარებული აზრით, ის დასავლეთ საქართველოში მდებარეობდა, მაგრამ უპირველესი წყაროს, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხების მონაცემები არ ეთანხმება ამ თვალსაზრისს. კერძოდ, უმრავლეს ნუსხაში ჩამოთვლილია ლაზიკაში მდებარე ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს შემდეგი კათედრები: 1. ხერიანი; 2. ხამაძური (ხამუზური, ხამაზრი, ხამატოზური); 3. ხახეი (ხალი, ხაიონი, ხალხევი); 4. პაიპერტი (პაიპერი); 5. კერამევი; 6. ლერიონი; 7. ბიზანა (ბიზანტი); 8. ხავიძიტი; 9. ხანძიორძი; 10. ოღნუტი; 11. ფასიანი; 12. (ტო)სერმანძი; 13. ანდაკი; 14. ზარინაკი (გეორგიკა, IV, ნაწილი II, 1952, გვ. 185). ეს საეპისკოპოსოები მდებარეობდნენ მიწა-წყალზე ტრაპეზუნტიდან ვანის ტბამდე.

ეს სია ასახავს ძირითადად IX-X საუკუნეთა ვითარებას. მაშასადამე, მიწა-წყალზე, რომელსაც კონსტანტინოპოლი უწოდებდა ლაზიკას, განლაგებული იყო ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო თავისი 14 კათედრით და ჩვენი განხილვის საგანია მოვიძიოთ ამ კათედრების გეოგრაფიული განლაგება. როგორც ცნობილია, ბიზანტიურ სამყაროში

საეპისკოპოსო ცენტრები ხალხმრავალ ქალაქებში არსდებოდა, შესაბამისად, ლაზიკის ჩამოთვლილი კათედრები ალბათ მნიშვნელოვან ქალაქებში მდებარეობდნენ.

აღნიშნულ ცხრილებში (ნოტიციებში) უცვლელად მეორდება ისეთი კათედრების სახელწოდებები, როგორცაა ლერიონი, ოლნუტი, ანდაკი და სხვა. ამ სახელის მქონე ქალაქების ადგილმდებარეობა ცნობილია. კერძოდ, ლერიონი იყო ტრაპეზუნტის მთიანეთში, მისგან დაახლოებით 70 კმ-ით დაშორებული. ანდაკი თეოდოსიოპოლისსა და კარს (ყარსს) შუა იყო, ხოლო ოლნუტი არაქსისა და ევფრატის სათავეებთან ახლოს. ყველანი ისინი განლაგებულნი იყვნენ იმ ქვეყანაში, რომელსაც რომაელები უფრო მეტად არმენიას უწოდებდნენ, მაგრამ იქვე, არაქსის იქით მიუთითებდნენ იბერიის საზღვარს. ერთი სიტყვით, ისინი მდებარეობდნენ ვანის ტბასა და ტრაპეზუნტს შორის. ხომ არ იყვნენ ამ რეგიონში სხვა საეპისკოპოსოებიც ლაზიკის ეპარქიისა?

ცხადია, აღნიშნული საეპისკოპოსოები ქალკედონური იყვნენ, ამავე დროს, არმენიად სახელწოდებულ ქვეყანაში მდებარეობდნენ. ამის გამო ჩვენმა ძიებამ მოითხოვა გავცნობოდით ისტორიულ სომხეთში ქალკედონური საეპისკოპოსოების განლაგებას. ამ საკითხის შესახებ არსებული ძირითადი გამოკვლევები ძირითადად თავმოყრილია მოსკოვში დასტამბულ „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიის“ III ტომში. ამ ტომის სტატიაში „სომეხი ქალკედონიტები“ ჩამოთვლილია კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოში შემავალი ეპარქიები, მათ შორის აღნიშნული ლერიონისა და სხვა კათედრები და აღნიშნულია, რომ ისინი მდებარეობდნენ „სომხურ მიწებზე“.

„პრავოსლავნაია ენციკლოპედიის“ ამ თვალსაზრისისაგან მთლიანად განსხვავდება ბერძნულ წყაროებში დაფიქსირებული ფაქტები, მაგალითად, კონსტანტინოპოლის ნოტიციებში ანუ წყაროებში, მათ უწოდებდნენ „საეპისკოპოსოებს ლაზიკაში“ და არა „არმენიაში“, აღნიშნულ სტატიას თან ახლავს რუკა, რომელზეც თითქმის ყველა იმ საეპისკოპოსოს მდებარეობაა აღნიშნული, რომლებიც ნოტიციებით „ლაზიკის სამიტროპოლიტოს“ განეკუთნებოდნენ (იხ. სტატია «Армяне-Халкидониты» (Прав. Энци., Т. III, М., 2001). რუკაზე, როგორც ითქვა, აღნიშნულია კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ტრაპეზუნტის, ასევე ეკედესენის, ხორძენესა და ტარონის სამიტროპოლიტოების, ასევე ანტიოქიის საპატრიარქოს თეოდოსიოპოლისის (კარინის) ეპარქიის მართლმადიდებლური (ქალკედონური) კათედრები.

ჩვენთვის საინტერესო რუკაზე მრავალი საეპისკოპოსოს ადგილმდებარეობაა აღნიშნული, რომელიც ტრაპეზუნტის ე.წ. ლაზიკის სამიტროპოლიტოში იმყოფებოდა. აღნიშნულია ნოტიციებში ჩამოთვლილი ლერიონის, შარიანის (ხერიანის), ბიზანას, ბაიბურდის (პაიპერტის), ოლნუტის, ანდაკის, ხახის (ხახეის), ხანძორძის (ხორძენა?) და სხვა საეპისკოპოსოები, და ისინი განლაგებულნი არიან ტრაპეზუნტიდან თითქმის ვანის ტბამდე.

აქედან ჩანს, რომ X-XI ს-ის დასაწყისიდან ეკლესიური თვალსაზრისით კონსტანტინოპოლი ლაზიკას უწოდებდა ვრცელ მხარეს ვანის ტბიდან ტრაპეზუნტამდე, სადაც აღნიშნული საეპისკოპოსოები იყვნენ განლაგებულნი.

ისმის კითხვა – რატომ უნდა ეწოდებინა კონსტანტინოპოლს ამ ვრცელი ტერიტორიისთვის (ვანის ტბის მომიჯნავე ქვეყნებიდან ტრაპეზუნტის ჩათვლით) ლაზიკა?

მართლაც, აღნიშნულ მიწა-წყალზე მრავალი მართლმადიდებლური საეპისკოპოსო იყო, მათ შორის ისეთებიც, რომელნიც მცხეთის საპატრიარქოს ექვემდებარებოდნენ. მაგალითად, არც თუ შორს ვანის ტბიდან, იყო ვალაშეკერტის ქართული საეპისკოპოსო, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შემავალ ანდაკის კათედრიდან არც თუ მოშორებით იყვნენ ანისისა და კარის ქართული საეპისკოპოსოები.

შეიძლება ითქვას, რომ ეკლესიური თვალსაზრისით, კონსტანტინოპოლი „ლაზიკას“ უწოდებდა ვრცელ ტერიტორიას, რომელნიც ქართულ წყაროებში მოიხსენებიან ვითარცა „ზემონი ქვეყანანი“, ტაოსა და ვანის ტბას შორის მოქცეული ტერიტორია.

ქართული „ზემო ქვეყნებისა“ და მიმდებარე მიწა-წყალს რომ მოიცავდა კონსტანტინოპოლის სამიტროპოლიტო ლაზიკაში, იქიდანაც ჩანს, რომ აქაა განლაგებული მისი საეპისკოპოსოების მნიშვნელოვანი ნაწილი, მაგალითად ანდაკის კათედრა – მდინარე არაქსზე (მის ზემო წელში), მანასკერტთან ახლოს, ეფფრატის სათავეში მდებარე ოლნუტის კათედრა. თითქმის „ზემო ქვეყნების“ მიწა-წყალზე მდებარეობდნენ ბიზანსა და ხორძენეს საეპისკოპოსოები, ხოლო ბაიბერდის, ხახის, კერჩანისისა, ხერიანისა და ლერიონის საეპისკოპოსოები ისტორიულ სპერსა, ჭანეთსა და მიმდებარე მიწებზე მდებარეობდნენ. მას შემდეგ, რაც აღნიშნული „ზემო ქვეყნები“, ანუ ტაოსა და ვანის ტბას შორის მოქცეული მიწა-წყალი ბიზანტიამ ჩამოართვა საქართველოს მეფე გიორგი I-ის დროს, იქ ჩამოყალიბებულ მართლმადიდებლურ სამიტროპოლიტოსთვის „ლაზიკის ეპარქია“ უწოდებიათ. უნდა აღინიშნოს, რომ თითქმის მის მომცველ ტერიტორიაზე, ასევე ჩამოყალიბეს ბიზანტიური სამოქალაქო ადმინისტრაციული ერთეული „იბერიის თემი“, ანუ ის მიწები, რომლებიც არაბობამდე „არმენიად“ იწოდებოდა, X საუკუნის შემდეგ ეკლესიურად ლაზიკად, ადმინისტრაციულად იბერიად და ქალდეად იწოდა – ვანის ტბიდან ტრაპეზუნტამდე.

მაშასადამე, ზემოთ აღნიშნული მონაცემებიდან გამომდინარე, უნდა დავასკვნათ: კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო IX-X საუკუნეებში ლაზიკას უწოდებდა ვრცელ მხარეს ტრაპეზუნტიდან ვანის ტბის მიმართულებით, სადაც ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს კათედრები იყვნენ განლაგებულნი. ამ ვრცელი მიწა-წყლის შუაგულში სათავეს იღებს ისეთი ცნობილი მდინარეები, როგორც არაქსი და ეფფრატი. ეს მიწა-წყალი ისტორიულად ქართული ტომებით იყო დასახლებული, სწორედ ამის ანარეკლი, ანდა რეალური ვითარების გადმოცემის შედეგია ის, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ „ლაზიკა“ უწოდა აღნიშნულ მიწა-წყალს, ამით ხაზი გაესვა მის მცხოვრებთა ეთნიკურ ვინაობას. სახელწოდებები „ლაზიკის ეპარქია“ და „იბერიის თემი“ აღნიშნულ დროს წარმოაჩენს რეალურ სურათს, რომ ბიზანტიამ ცნო ვანის ტბიდან ანისამდე და ტრაპეზუნტამდე მკვიდრი მოსახლეობის ეთნიკური ვინაობა – მათი ქართველობა, რადგანაც იქამდე, კერძოდ კი არაბობამდე, ამ მიწა-წყალს ბიზანტია ოფიციალურად „არმენიას“ უწოდებდა. არაბთა შემოსევების შემდეგ, რაც სომხურ ეკლესიას უკვე უნარი აღარ შესწევდა თავისი ზეწოლა განეხორციელებინა მკვიდრ ქართველებზე, IX-X სს-ში, გამოცოცხლდა იქამდე შესუსტებული ეთნიკური თვითშეგნება იქაური მკვიდრი ქართველებისა, ამიტომაც არაბებისაგან გათავისუფლებულ მიწა-წყალზე ბიზანტიელებს დახვდა სხვა სურათი – მკვიდრი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი, მცხოვრებნი ეფფრატისა და არაქსის სათავეებში, ვიდრე ვანის ტბამდე და ანისამდე, მკვეთრად აცხადებდა, რომ ეთნიკურად იყვნენ არა სომხები, არამედ ქართველები. იყო თუ არა ამისათვის საფუძველი? საქმე ისაა, რომ აღნიშნული მიწა-წყალი იმთავითვე ქართული იყო. მისი ისტორიული წარსულის შესახებ წერს პავლე ინგოროყვა – „ანტიკური ხანის საისტორიო წყაროების მიხედვით ირკვევა, რომ ანტიკურ ხანაში, ვიდრე II-I სს-მდე ძველი წელთაღრიცხვისა, ქართული ტომებით დასახლებული იყო არა მხოლოდ მტკვრისა და ჭოროხის ხეობები, არამედ ქართველ ტომებს ეჭირათ აგრეთვე, არაქსისა და ეფფრატის ხეობათა ზემოწელი, სახელდობრ, ხორძენე, პარიადრის მთიანეთი (მარდალიის ზონა), ბასიანის მხარენი, არაქსის სასპერეთი... კარინი, დერჭანი, აკილესენი, მუშური (ანტიტავროსის მხარე, იხ. სტრაბონი, წიგნი XI, თავი XVI, 5, ქსენოფონტე, ანაბასისი, წიგნი IV, თავი VI, 5, VII, 8, 25). სტრაბონის ცნობით, უმრავლესობა ამ პროვინციებისა საქართველომ დაკარგა პოლიტიკურად II-I სს-ში ძვ. წელთაღრიცხვისა, როდესაც სომხეთმა გაავრცელა თავისი

გავლენა ევფრატისა და არაქსის ხეობათა ამ სექტორებზე. I ს-ში ახალი წელთაღრიცხვისა, როდესაც იბერიამ დიდ პოლიტიკურ ძლიერებას მიაღწია, მან შეძლო ისევ დაებრუნებინა ეს ქვეყნები. პლინიუს სეკუნდის ცნობებიდან ირკვევა, რომ I საუკუნის 60-იან წლებში იბერიის ფარგლებში შედიოდა როგორც მესხეთის ქვეყანა (რომელიც ამ დროს მოიცავდა ზემო მტკვრისა და ჭოროხის ხეობებს და არაქსის აუზის სანაპირო ზონას), ისე ამის მეზობელი პონტოს ქართული ტომების (ხალიბების ჯგუფის) ტერიტორია ევფრატის ხეობაში. ეს ტერიტორიები მოქცეულია იბერიის ფარგლებში, როგორც I საუკუნეში, ისე II ს-ის პირველ ნახევარში, როდესაც იბერია ძლიერების ზენიტს აღწევს. მომდევნო ხანაში იბერია ისევ ჰკარგავს ამ ქვეყნებს. მას შემდეგ იწყება ამ მხარეთა თანდათანობით ეთნიკური გადაგვარება, თუმცა საშუალო საუკუნეთა დასაწყისში (ყოველ შემთხვევაში VII საუკუნემდე, როგორც ეს ირკვევა წყაროებიდან), ამ ქვეყნებს ჯერ კიდევ ჰქონიათ შერჩენილი ქართული სახე. საქართველო არ შერიგებია ამ მხარეთა დაკარგვას და საშუალო საუკუნეთა მანძილზე საქართველო ცდილობდა შემოეერთებინა არაქსის და ევფრატის ხეობებში მდებარე ეს ადრინდელი ქართული მხარეები. ეს არის სწორედ ის „ზემონი ქვეყანანი“, რომლის შემომტკიცებასაც ცდილობდა ქართველთა სამეფო X-XI საუკუნეებში და რომლის გამოც ქართველთა სამეფოს კონფლიქტი ჰქონდა ბიზანტიის იმპერიასთან“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 517).

მაშასადამე, II-I საუკუნეებში აღნიშნული მიწა-წყალი, რომელზეც შემდგომ X საუკუნისათვის განლაგებული იყო ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს კათედრები – დასახლებული იყო ქართული ტომებით, მართალია, ისინი მოექცნენ არმენიაში და იქაური მკვიდრი ქართველობა (იგულისხმება ვანის ტბიდან ტრაპეზუნტამდე მცხოვრები მოსახლეობა), განიცდიდა ეროვნულ და ენობრივ შევიწროებას, მაგრამ პ. ინგოროყვას კვლევით, მათ მაინც VII ს-მდე შეუნარჩუნებიათ ქართულენოვნება. ჩვენ შეგვიძლია დავამატოთ, რომ ქართული მოსახლეობის არცთუ უმნიშვნელო ნაწილმა კიდევ უფრო დიდხანს შეინარჩუნა საკუთარი ეროვნება. ამას მიუთითებს 1. კონსტანტინე პორფიროგენეტის ხაზგასმითი მითითებანი, რომ თეოდოსიოპოლისის (კარინის – კარნუ-ქალაქის და მისი შემოგარენის) მოსახლეობა, თითქმის ნახევარი საუკუნე უწევდა დიდ წინააღმდეგობას ბიზანტიურ ჯარებს, ქართველები კი მათ იცავდნენ, არ ანებებდნენ ბლოკადას, როცა ბიზანტიელები მოითხოვდნენ მათ ფაქტიურად შიმშილით ამოხოცვას. 2. აღნიშნულ მიწა-წყალზე ქართული საეპისკოპოსოების დაარსება; 3. ამ ადგილებიდან გამოსული ქართველი ბერების მუდმივი მითითებები იმის შესახებ, რომ ისინი ეთნიკურად არიან ქართველები, რომ ისინი არ არიან სომხები (მაგალითად, როცა გიორგი მთაწმიდელის ეპოქაში ანტიოქიის პატრიარქს მოახსენეს იქაური იბერთა მონასტრის ბერების შესახებ – „არა ვუწყით ქართველნი არიან თუ სომეხნი“, წმიდა მამის მიერ მათი ქართველობის მტკიცება); 4. ქართული ტოპონიმებისა და ჰიდრონიმების ბოლო დრომდე არსებობა; 5. აღნიშნული მხარეებიდან გამოსული ქართველების დიდი ძალისხმევა, რომ ქართული წმიდა წიგნებიდან აღმოეფხვრათ სომხურიდან რედაქტირების ყოველგვარი ნაკვალევი 6. ძლიერი ქართულენოვანი სამრევლოების არსებობა. მაგალითად, ჩვენ ვიცით, თუ რა დიდი გავლენა და წონა ჰქონდა ვალაშკერტელ ეპისკოპოს ზაქარეას, რომ ის ბიზანტიის სამეფო კარზე იცავდა ქართველთა უფლებებს იმით, რომ ცდილობდა ბიზანტია-საქართველოს მორიგებას. ვფიქრობ, რომ ვალაშკერტის ქართველი მრევლი რომ არ ყოფილიყო მრავალრიცხოვანი და ძლიერი, მისი მღვდელმთავარიც არ იქნებოდა ისეთი გავლენის მქონე, როგორც იყო ზაქარეა, ანდა ანისის ქართული მრევლის მრავალრიცხოვნება და სიძლიერე. ანისში ქართული მრევლი მრავალრიცხოვანი რომ იყო და მოიცავდა მოსახლეობის დაბალ ფენებსაც, ჩანს ამ ქალაქის ეკლესიის კედლის წარწერიდან. ქართლის კათალიკოსი არ ჩათვლიდა საჭიროდ ანისში საგანგებოდ ჩასვლას და მისი უმნიშვნელო მრევლისა და

მისი სამღვდელეობის მორიგებას. ამასთან, მან ამ რეგიონში მრავალი სხვა ქართული ეკლესიებიც აკურთხა. მართალია, ანისი დაშორებულია ვალაშკერტს, მაგრამ აქ შეიძლება გავისხენოთ ბერძენ-რომაელ ავტორთა ცნობები, რომ იბერიელებსა და არმენიელებს ერთ დროს არაქსი ჰყოფდათ, მაშასადამე, არაქსის მარცხენა სანაპიროზე, მათ შორის ანისში, ქართული მოსახლეობა მკვიდრი ეთნოსი იყო, მათი იქ ცხოვრება ბუნებრივად უნდა ჩაითვალოს. შეიყვანა კიდევ ბიზანტიამ ანისი იბერიის თემში, ხოლო მის სამხრეთით მდებარე ტერიტორია – ლაზიკის საეკლესიო თემში.

საბჭოთა პერიოდში სხვა თვალსაზრისი ჩამოყალიბდა. თითქოსდა, IX-X ს-ში მოხდა ქართიზაცია – გაქართველება მთელი ამ მხარეების, „კლარჯეთისა და ტაოსი“ (მათი აზრით, ვალაშკერტის, ყარსისა და ანისის მოსახლეობისაც), ასევე მთელი დასავლეთ საქართველოსი (იმჟამინდელი აფხაზეთისა) და ჰერეთ-ქვემო ქართლისა. რა ძალა უნდა ჰქონოდა არაბების საამიროს გავლენის სფეროში მოქცეულ შიდა ქართლს, რომ ასეთი ქართიზაციის პროცესი განეხორციელებინა მასზე 10-ჯერ და 20-ჯერ უფრო დიდ მხარეებში კლარჯეთიდან – ვალაშკერტ-ვანის ტბამდე, ლიხიდან – ნიკოფსიამდე და ბოდბედან – შამახამდე მაშინ, როცა არაბთა მიერ დაპყრობილი შიდა ქართლი არც კი იყო პოლიტიკური ერთეული, ხოლო აღნიშნული მხარეები დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ. სინამდვილეში, დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ ამ მხარეებში აღორძინდა, იქამდე, იქ მინავლებული ეროვნულ-ქართული თვითშემეცნება.

მიწა-წყალი ლაზიკის ეპარქიისა

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო ლაზიკეში, როგორც ითქვა, მდებარეობდა მიწა-წყალზე ტრაპეზუნტიდან თითქმის ვანის ტბამდე, რადგანაც აქ მდებარეობდნენ მისი კათედრები ანდაკისა, ოღნუტისა, ხორძენასი, ბიზანასი, პაიპერტისა (ბაიბერდისა), ლერიონისა და სხვა. როგორც თვით სამიტროპოლიტოს სახელი „ლაზიკა“ უჩვენებს, კონსტანტინოპოლს მიაჩნდა, რომ აღნიშნული მიწა-წყალი ეთნიკური ქართველებით იყო დასახლებული. რამდენად შესაძლებელია, რომ ტრაპეზუნტიდან ვიდრე ვანის ტბამდე არეალი ქართველთა საცხოვრისი ყოფილიყო? პ. ინგოროყვას მიაჩნდა, რომ „საქართველოს ინტერესები ამ მხარეთა მიმართ იმით იყო გამოწვეული, რომ „აღმოსავლეთის“ ეს ტერიტორიები („ზემონი ქვეყანანი“), მდებარე ეფფრატისა და არაქსის ხეობათა ზემო ნაწილებში (კარინი-თეოდოსიოპოლისის მხარე, ბასიანი და მიმდგომი თემები), ანტიკურ ხანაში საქართველოსთან იყვნენ დაკავშირებულნი, ქართული ტომებით იყვნენ დასახლებულნი, ქართველი სახელმწიფო მოღვაწეები მიზნად ისახავდნენ საქართველოს ძველი ისტორიული ტერიტორიების გაერთიანებას ქართველთა სამეფოს ფარგლებში“ (პ. ინგოროყვა, გ. მერხულე, 1954, გვ. 65).

„აღმოსავლეთის ქვეყნებზე“, ანუ ტერიტორიებზე (თეოდოსიოპოლისიდან (არზრუმიდან) ვანის ტბამდე) ბიზანტია რომ აღიარებდა ქართველთა უფლებებს, მიუთითებს ის ხელშეკრულებები, რომელიც იდებოდა ბიზანტიასა და საქართველოს შორის, რომლის მიხედვითაც იბერიელებს შეეძლოთ არაბების მიერ დაჭერილი თეოდოსიოპოლისის და „აღმოსავლეთის“ ყველა იმ ქალაქების დაჭერა, რომელთაც გაათავისუფლებდნენ (იქვე, გვ. 65).

მაღე ქართულმა ლაშქარმა დიდ წარმატებას მიაღწია. აღნიშნული მიწა-წყლის ქალაქებისა და სოფლების მოსახლეობას ქართული ლაშქარი ყოველმხრივ ეხმარებოდა, თავის მხრივ მაღლიერი მოსახლეობა ემხრობოდა ქართულ ჯარს და დიდ წინააღმდეგობას უწევდა ბიზანტიურს თვით კონსტანტინე პორფიროგენეტის სიტყვით. საბოლოოდ, ბიზანტიამ დაადგინა საზღვარი საქართველოსთან კონსტანტინე პორფიროგენეტის ეპოქაში (X ს-ის შუა წლებში). იბერია-ბიზანტიის საზღვარი გადიოდა

მდ. არაქსზე. იმპერატორი თვითონვე წერს – „საზღვრად ბასიანის (ფასიანის) მხარეში დადგენილია მდინარე არაქსი ანუ ფასისი; იბერიელების სამფლობელოდ რჩება მარცხენა (ჩრდილოეთი) ნაწილი, რომელიც აკრავს იბერიას, ხოლო მარჯვენა ნაწილი (სამხრეთი), რომელიც აკრავს თეოდოსიოპოლისს, თავისი ციხეებითა და სოფლებით უერთდება ჩვენს საბრძანებელს (ბიზანტიას). ასე რომ, მდინარე დადგენილია საზღვრად ამ ორ სამფლობელოს შორის“ (იქვე, გვ. 66). მაგრამ ქართული მხარე ამით არ დაკმაყოფილდა და ეძებდა საშუალებას, რათა ვანის ტბის მიმდებარე ქვეყნებიც გაეთავისუფლებინა. ეს მიმართულება საოცნებო და საინტერესო იყო ქართველებისათვის, რადგანაც არაქს-ევფრატ-ვანისტბისპირა მკვიდრ მოსახლეობას გაუძიფრდა ეროვნული თვითშემეცნება, მათ უკვე ეძლეოდათ საშუალება დაუფარავად განეცხადებინათ, რომ ეთნიკურად და ეროვნულად ქართველები იყვნენ. ამიტომაც ქართულ ლაშქარსა და ქართულ სახელმწიფოს აქ ყველა გზა ესხნებოდა მკვიდრი მოსახლეობის მხარდაჭერის გამო. ბიზანტიამაც გადაწყვიტა ბარდა სკლიაროსის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ეს მხარეები გადაეცა საქართველოსათვის, კერძოდ, კი გადასცა დავით დიდ კურაპალატს – ქართველთა მეფეს. „სახელდობრ, საქართველოს X საუკუნის ბოლოს შემოუერთდა შემდეგი პროვინციები: 1. თვით თეოდოსიოპოლი ანუ კარინი (თანამედროვე არზრუმი), თავისი თემით, რომელიც დასავლეთ ევფრატის ხეობაში მდებარეობს; 2. ციხე ხალტო-არიჭი და მასთან მდებარე კლისურა ამავე დასავლეთ ევფრატის ხეობაში; 3. ჩორმაირის თემი – მდინარე ჭოროხის სათავეებთან; 4. სამხრეთ ბასიანის თემი მდინარე არაქსის ხეობაში; 5. ციხე სევუკი თავისი თემით (მარდაღის კანტონი) მდინარე არაქსის სათავეებთან; 6. ჰარქისა და 7. აპაჰუნის პროვინციები აღმოსავლეთ ევფრატის (არაწანის) ხეობაში (იხ. ასოლიკი, 1883, გვ. 192)“ (იქვე, გვ. 67).

978-990 წლებში, ქართულმა ჯარმა შემოიერთა აღმოსავლეთ ევფრატის ხეობის მიწები, ჩანს, იმის გამო, რომ ვალაშკერტისა და ბაგრევანდის ვინაობა გამოღვიძებულმა ქართველობამ ის მიიპატიუა (იქვე, გვ. 67).

990 წელს ამავე ხეობაში ქართველებმა აიღეს ქალაქი მანასკერტი და აქედან მუსულმანები განდევნეს, ქალაქი არა მარტო სომხებით, არამედ ადგილობრივი ქართველებითაც დაუსახლებიათ. ტაოდან კლარჯეთიდან და, მითუმეტეს, შიდა ქართლიდან ისეთ დაშორებულ, ვანის ტბასთან მდებარე ქალაქში ქართველებს ვერ ჩამოსახლებდნენ, ამიტომაც ასოლიკის ცნობა, რომ ქართველთა სამეფომ ქალაქი მანასკერტი ქართველებით დაასახლა, უნდა მიუთითებდეს, ამ ქალაქის მიმდებარე სოფლებში ქართველებიც ცხოვრობდნენ, იქვე, ვალაშკერტის ქართული საეპისკოპოსოს არსებობა ამ ფაქტს ადასტურებს. ვალაშკერტის საეპისკოპოსო მრავალი საუკუნე არსებობდა, რაც მიუთითებს, რომ მისი მრევლი მახლობელ ქალაქებსა და სოფლებშიც ცხოვრობდა.

„X საუკუნის 90-იან წლებში ქართველთა სამეფოს საზღვრებმა ვანის ტბამდე მიაღწია. 997 წელს ქართველებმა ალყა შემოარტყეს ვანის ტბის ნაპირას მდებარე მნიშვნელოვან ქალაქ ხლათს, 998 წელს ქართველებმა უკუაქციეს მუსულმანთა დიდი კოალიცია და ქართველთა სამეფოს საზღვარი მიიტანეს ქალაქ არჭეშის სანახებამდე (ვანის ტბის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპირომდე) (იქვე, გვ. 68).

ქართულმა ჯარმა X საუკუნეში გმირულად გაათავისუფლა დამპყრობლებისაგან ეროვნული ტერიტორიები ვანის ტბამდე, მაგრამ ეს მოუთმენელი აღმოჩნდა ბიზანტიისათვის. მალე, მეფე გიორგი I-ის დროს, ბიზანტიამ ქართული ჯარის მიერ გათავისუფლებული აღნიშნული მიწა-წყალი საქართველოს ჩამოართვა და თავის იმპერიაში შეიყვანა, რამაც ასახვა ჰპოვა საეკლესიო სფეროზეც, – ამ მიწა-წყალზე არსებული საეპისკოპოსოები მოექცა კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში, კერძოდ კი ლაზიკის სამიტროპოლიტოში.

ლაზიკის სამიტროპოლიტოს ტერიტორიების ზრდა

არაბთა შემოსევების შემდეგ, ე.წ. „დასავლეთ არმენიის“ დიდი ნაწილი ბიზანტიამ დაკარგა. მის ხელში იყო მხოლოდ სანაპირო მიწა-წყალი. VIII-IX საუკუნეებიდან, არაბთა განდევნის კვალდაკვალ გათავისუფლებულ ქალაქებში ჩამოყალიბდა მრავალი საეპისკოპოსო. კონსტანტინოპოლმა გადაწყვიტა ჩამოეყალიბებინა ახალი ეპარქია ტრაპეზუნტით სათავეში. ამისთვის მან დააარსა „ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო ლაზიკაში“. ამ ახალი სამიტროპოლიტოს ტერიტორია გადაჭიმული იყო ტრაპეზუნტის მომიჯნავე მთიანეთში, ყოფილ ჭანიკა-სპერის მხარეს. ის თანდათანობით ფართოვდებოდა გათავისუფლებული ქალაქების შემოერთების კვალდაკვალ. მას, როგორც აღინიშნა, ეწოდა „სამიტროპოლიტო ლაზიკაში“. მასში შევიდა ბასიანის მხარე, ვანის ტბის მომიჯნავე ტერიტორიები, ერთი სიტყვით, მასში მოექცა ყოფილი ე.წ. „ფასისის“, ანუ ფასიანის ეპარქია, რომელიც იქამდე ზიგანა-თეოდოსიოპოლისის არეს მოიცავდა (მასში შევიდა ყოფილი პეტრიოსის (თეოდოსიოპოლისთან ახლოს?), როდოპოლისის, საისინის (აბაშის მთასთან მდებარე ქალაქის) და ზიგანას საეპისკოპოსოები). ახლა უკვე ამ ძველი ქალაქების ადგილას ახალი ქალაქები იყვნენ აღმოცენებულნი, ახალი სახელებით, მათ გარდა ლაზიკის ეპარქიაში მრავალი ქალაქის საეპისკოპოსო მოექცა თვით ვანის ტბამდე.

ეკლესიური თვალსაზრისით, თავდაპირველად, „ლაზიკა“ ერქვა ტრაპეზუნტის მომიჯნავე მთიანეთის ქვეყანას, მას ერქვა ეპარქია ლაზიკაში, ის მოიცავდა ამ მცირე ქვეყანას, მაგრამ მას შემდეგ, რაც სამიტროპოლიტოს საზღვრებში თვით ვანის ტბაც კი მოექცა, მთელ ერცველ ეპარქიას მიეცა სახელი ლაზიკისა და „სამიტროპოლიტო ლაზიკაში“ ეწოდა და დაექვემდებარა ტრაპეზუნტის მიტროპოლიტს.

შემდგომში, 1204 წ., ბიზანტიის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა „ტრაპიზონის სამეფო, რომელიც ძირითადად ქართველური ტომებით – ლაზებით იყო დასახლებული“ (საქ. ისტორიის ნარკვევები, III, გვ. 602).

ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს საეპისკოპოსო კათედრები გეორგიკის მიხედვით

(გეორგიკა, ნაკვეთი II, 1952, გვ. 185)

1. ხერიანი;
2. ხამაძური (ხამატოძური);
3. პაიპერტი (პაიპერტი);
4. კერამევი;
5. ლერიონი;
6. ბიზანა (ბიზანტი);
7. ზარნაკი;
8. ხახეი (ხალი, ხაიონი, ხალხევი);
9. ხავიძიტი;
10. (ტო) სერმანძი;
11. ოლნუტი;
12. ანდაკი;
13. ფასიანი;
14. საკაბის;
15. ხანძიორზი.

ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს საეპისკოპოსოები
II-ს მიხედვით

(„პრაგოსლაგნაია ენციკლოპედია“ ტ. III, 2001, გვ. 328)

1. შარიანი
2. კელკიტი
3. სარჩამაძორი
4. ბაიბერდი
5. კერჩანისი
6. ლერიონი
7. მანანალი
8. ბიზანა
9. ძერნაკი
10. მცურნი
11. ხახი
12. ხაჩიჩი
13. სერმანცი
14. ელანცბერდი
15. ანდაკი
16. ბასენი
17. სუკავეტი
18. ხანტიერცი

ტრაპეზუნტის მიტროპოლია ლაზიკეში და ე.წ. სომეხ-ქალკედონიტთა
კათედრები

„პრაგოსლაგნაია ენციკლოპედია“ (2001, ტ. III, სტატია „სომეხი-ქალკედონიტები“) სომხურ ქალკედონურ ეპარქიებად მიიჩნევს იმ საეპისკოპოსოებს, რომელნიც გაერთიანებულნი იყვნენ ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოში, მაშინ, როცა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ნოტიციათა დედანში მათი სახელი ოფიციალურად ასეთია: „ტრაპეზუნტის მიტროპოლია ლაზიკეში“ (იხ. გეორგიკა, IV, ნაწ. II, გვ. 185). ეი დედანი ამ საეპისკოპოსოთა კათედრებს ათავსებს ლაზიკაში და არაფერს მიანიშნებს მათი სომხურობის შესახებ. მიუხედავად ამისა, „პრაგოსლაგნაია ენციკლოპედიის“ სტატიაში ისინი მაინც სომხურ საეპისკოპოსოებად მიიჩნევა: „უკვე VI-VII საუკუნეებში არსებობდნენ სომხურ-ქალკედონური ეპარქიები მცირე არმენიაში, ისინი შედიოდნენ ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში. კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოების X ს-ის დასაწყისის ნუსხაში მოყვანილია სახელწოდებები მართლმადიდებლური კათედრებისა სომხურ მიწა-წყალზე. ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოში შედიოდა საეპისკოპოსოები შარიანი და კელკიტი მდ. გაილგეტზე (თანამედროვე კელკიტი), სარჩამაძორი კარინის ახლოს, ბაიბერდი, კერჩანისი, ლერიონი, მანანალი, ბიზანა, ძენაკი, მცურნი, ხახი, ხაჩიჩი, სერმანცი, ელანცბერდი, ანდაკი, ბასენ, სუსკავეტი, ხანტიერცი. ეკელესიის, ხორძენასა და ტარონის სამიტროპოლიტოებში შედიოდა 21 საეპისკოპოსო კათედრა, მათ შორის ხორძენა. ტარონი, მუში, ხაციუნი, მანციკერტი (მანასკერტი), არჭეში, არცკე, ამიუკი, ბერკრი, ფოსტანი“ („პრაგოსლაგნაია ენციკლოპედია“, ტ. III, 2001, გვ. 300).

სხვა სურათს გვაძლევს დედანი, გეორგიკაში დაბეჭდილი ნოტიციების მიხედვით VII ს. ეპიფანე კვიპრელის შედგენილი ნუსხა ასეთია:

17. პოლემონის პონტოში (ნეოკესარიის მიტროპოლია)

ეპისკოპოსები

1. ტრაპეზუნტისა
2. კერასუნტისა
3. პოლემონიონისა
4. კომანისა

მიტროპოლიტი

27. ლაზიკეში

ფასიდის=ფასისის მიტროპოლიტი

ეპისკოპოსები:

1. როდოპოლისისა
2. საესინის (აბისენისა)
3. პეტრისა
4. ზიგანასი

ყველა ნოტიციის შეჯჯერებით მიღებულია:

„მიტროპოლიტი

33. ტრაპეზუნტის მიტროპოლია ლაზიკეში, ლაზიკისა (გეორგიკა, IV, ნაწ. II, გვ. 184).

ეპისკოპოსები

1. ხერიანის
2. ხამაძურის (ხამატოძურის)
3. ხახეის (ხალის, ხაონის, ხალხევის)
4. პაიპერის (პაიპერტის)
5. კერამევის
6. ლერიონის
7. ბიზანის (ბიზანტის)
8. საკაბის
9. ხავიძიტის
10. ხანძიორზის
11. ოლნუტის
12. ფასიანის
13. (ტო)სერმან ძის
14. ანდაკის
15. ზარნაკის“

როგორც ვხედავთ, ლაზიკის საეპისკოპოსოების მომცველ მიწა-წყალს სომეხი მეცნიერები უწოდებენ „არმენიას“, მაშინ როცა ბიზანტიური საეკლესიო გეოგრაფია მას უწოდებს „ლაზიკას“ და არა არმენიას, ამიტომაც უნდა გაირკვეს ლაზიკისა და არმენიის გეოგრაფიული ურთიერთმიმართება. ამ საკითხის რკვევას ეძღვნება ქვემოთ სხვადასხვა თავები.

I-V სს-ში ლაზიკა ერქვა ტრაპეზუნტის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მთიანეთს

„ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო ლაზიკაში“, ბერძნულ კათედრათა ნუსხების თანახმად, როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, მოიცავდა შემდეგ საეპისკოპოსოებს – ხერიანი, ხამუზური, ხალხევი, პაიპერი, კერამევი, ლერიონი, ბიზანტი, საკაბი, ხავიძიტი, ხანძიორზი, ოლნუტი, ფასიანი, ტოსერმანძი, ანდაკი და ზარნაკი (გეორგიკა, IV, ნაკვ. II, 1952, გვ. 185, ნოტიცია III).

იმავე X საუკუნის Xა ნოტიციის მიხედვით, ესენია: ხერიანი, ხამაზრი, ხაიონი, პაიპერტი, კერამევი, ლერიონი და ბიზანი – საეპისკოპოსოები ლაზიკაში.

„პრაგოსლაგანია ენციკლოპედიაში“ დაბეჭდილი ე.წ. „სომხურ-ქალკედონური“ ეპარქიების რუკის მიხედვით, ეს საეპისკოპოსოები ასე იწოდებიან: ლერიონი, შარიანი, გაილი, კერჩანისი, ხახი, ბაიბერდი, ბიზანა, ხორძენი, ოლნუტი, მრცუნი, ხაციუნი და სხვა. (იხ. „პრაგოსლ. ენციკ.“, III, 2001, გვ. 328).

აქედან აბსოლუტურად ემთხვევა სახელები 1) ლერიონი; 2) ბიზანა; 3) ოლნუტი და სხვა.

განვიხილოთ ამ თანხვედრილ საეპისკოპოსოთა ადგილმდებარეობა. ისინი განლაგებული იყვნენ ტრაპეზუნტ-ნიკოპოლის-სევასტია-მარტიროპოლისის შემაერთებული გზის (ტრაპეზუნტ-ვანის ტბის გზის) ეკონომიკურ რეგიონში, რომელშიც ჩართული იყო თეოდოსიოპოლისიც.

გზა ტრაპეზუნტიდან გაივლიდა ჭანეთის რაიონში, გადაკვეთდა მდ. კელკიტს, შევიდოდა ევფრატისა და არაქსის სათავეების მომცველ ბასიანის (ფასიანის) რეგიონში და მიუახლოვდება ვანის ტბას – გზასთან იყვნენ განლაგებული აღნიშნული „ლაზიკის“ საეპისკოპოსოები, ლაზიკა ნოტიციების მიხედვით არის რეგიონი – ტრაპეზუნტ-ჭანიკა-ბასიანი, სომხური X საუკუნის დასახელებით ესენია კარინის (კარნუ-ქალაქის – არზრუმის) და კაისიკის, ანუ ბასიანის რეგიონები. მაშასადამე, ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს საეპისკოპოსოები ლაზიკაში მდებარეობდნენ ტრაპეზუნტ-ვანის ტბის ვრცელ რეგიონში. ამ რეგიონში შედის ჭანიკაც. ჩვენ გამოვიკვლიეთ რატომ ერქვა ამ რეგიონს „ლაზიკა“ და ბერძნული საეკლესიო გეოგრაფია რატომ არქმევდა მას ლაზიკის ქვეყანას. როგორც აღინიშნა, საეკლესიო გეოგრაფია ასახავდა IV-V სს-ის ვითარებას, იმ ეპოქას, სანამ იუსტინიანე დაიპყრობდა ტრაპეზუნტის ჩრდილო ზღვისპირა – მხარეებს და დააარსებდა ქალაქ პეტრას. „ლაზები“ წყაროებში პირველად იხსენიებიან ძვ. წ. I საუკუნეში მემნონის „ჰერაკლეს ისტორიაში“; მის ცნობებს ლაზების შესახებ იმეორებდნენ პლინიუსი, პტოლემეოსი, არიანე. ლაზები მათ მიხედვით დასახლებული ჩანან ტრაპეზუნტის მიდამოებში, იქ, სადაც სტრაბონი ასახელებს სანებს.

გ. მელიქიშვილის მოსაზრებით, ლაზები სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მთიანეთიდან შემდეგ გადასახლდნენ კოლხეთის სანაპირო ზოლში. ისინი ერევიან ბარის ძველ, ერთ ახლოს მდგომ „მოსახლეობას“ (პროკოფი კესარიელი, შენობათა შესახებ, 2006, ქ. შოშიაშვილის კომენტარი, გვ. 38).

მაშასადამე, I-V სს-ში ლაზიკა ერქვა ტრაპიზონის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მთიანეთს, იუსტინიანეს დაპყრობათა კვალდაკვალ ლაზიკა დაერქვა მის მეზობელ სანაპირო მხარესაც, ე.ი. საეკლესიო გეოგრაფია ასახავდა ძველ I-V სს-თა ვითარებას.

რატომ ეწოდა ტრაპეზუნტის ეპარქიას „სამიტროპოლიტო ლაზიკაში“

ნოტიციების მიხედვით, „ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო ლაზიკაში“ მოიცავდა ტრაპეზუნტის აღმოსავლეთით ვანის ტბის მიმართულებით გადაშლილ ვრცელ მხარეს. რატომ ეწოდა მას (ამ მხარეს) ეკლესიურად ლაზიკა?

ძველი ბერძნული და ლათინური წყაროებით, ტრაპეზუნტი კოლხების ქვეყანაში აგებული ქალაქი იყო. ის კოლხების მიწაზე დაუარსებიათ სინოპელ მოახალშენეებს.

კოლხები, ჰეროდოტეს ეპოქაში, კიდევ უფრო სამხრეთით მდ. თერმოდონტთან ცხოვრობდნენ. ქსენოფონტეს დროს კი ტრაპეზუნტის სამხრეთ-აღმოსავლეთით. ეს ის მიმართულებაა, სადაც შემდგომში ლაზიკის სამიტროპოლიტოს იურისდიქცია განივრცო.

ქსენოფონტე ფასიანებს უწოდებდა მდ. არაქსის, ევფრატის და ჭოროხის სათავეებში მდებარე ქვეყნის მოსახლეობას. მართლაც, ტრაპეზუნტიდან არც თუ მოშორებით იღებდა

სათავეს მდინარეები – ჭოროხი, ევფრატი და არაქსი. სამივე ამ მდინარეს, როგორც აღინიშნა, სათავეებში ფასისი ერქვა, ხოლო იქაურ მოსახლეობას „ფასიანები“. ეს სათავეებიც, ანუ ფასიანთა ქვეყანა (შემდგომში მის ერთ ნაწილს ბასიანი, ბერძნულად კი ფასიანი ეწოდა) ლაზიკის ეპარქიაში იყო მოქცეული. როგორც ცნობილია, ამ მხარეებში იწვებოდა მესხების იგივე კოლხების საცხოვრისი. მესხებისა და კოლხების ეთნიკური ერთგვაროვნების შესახებ მიუთითებდა ქრისტეშობამდე ჰეკატოს მილეტელი.

ჰეკატოს მილეტელის თანახმად, „კოლხები მოსხები არიან“ (ეცატ. ფრ. 185,188), ნ. კეჭაყმაძის სიტყვით, „კოლხი მესხია, კორაქსია, კოლაა. მოსხები კოლხთა ტომია, ანდრია მოციქულის აღწერაში „კოლხნი“ არ იხმარება. ეპიფანე კონსტანტინოპოლელის თხზულებაში (VIII ს.) – „ანდრია მივიდა ტრაპეზუნტში, ლაზიკის ქალაქში“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერხულე, 1954, გვ. 225). კოლხთა ტომის ძლიერების დაცემის შემდეგ ქვეყანაში გაბატონდნენ ლაზები. პროკოფი კესარიელი წერს – „ზოგიერთი ამბობს, რომ ტრაპეზუნტელთა მოსახლდრენი არიან სანები (ჭანები) ან კოლხები, სხვანაირად ლაზებს რომ ეძახიან... კოლხები კი შეუძლებელია არ იყვნენ იგივე ლაზები, ვინაიდან ფასისის მდინარეზე მოსახლეობენ, ხოლო სახელი „კოლხები“ ამაჟამად „ლაზთა“ სახელად შეიცვალა, წერდა პროკოფი, წიგნში – ომი გოთებთან, VIII, 1. (ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, ნ. კეჭაყმაძის კომენტარი, გვ. 73). პროკოფი კესარიელის ამ ცნობით ლაზები იყვნენ „ტრაპეზუნტელთა მოსახლდრენი“, ე.ი. ლაზები პროკოფის დროს ტრაპეზუნტის რეგიონში ცხოვრობდნენ.

მაშასადამე, ყველა ბერძნული წყაროს ცნობით, კოლხები მოსახლეობდნენ ტრაპეზუნტთან, კოლხებს შემდეგ ლაზები ეწოდათ. ლაზიკის ეპარქიის დაარსების დროს ლაზები (იგივე კოლხები, იგივე მოსხები) მოსახლეობდნენ ტრაპეზუნტის სამხრეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით ვანის ტბის მიმართულებით, ამიტომაც აქ დაარსებული მრავალი საეპისკოპოსო შემდეგში გაერთიანდა კიდევ ლაზიკის სამიტროპოლიტოში, რომლის ცენტრი ტრაპეზუნტი იყო.

ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო ლაზიკაში და ანტიოქიის იურისდიქცია ისტორიულ იბერიაში

ცნობილია, რომ ლერიონისა და ბიზანას საეპისკოპოსოები მდებარეობდნენ ისტორიულ ჭანეთსა და მის მიმდებარე რეგიონში მდ. ჭოროხის და კელკიტის (გაილგეტის) სათავეებში, ვიდრე არზრუმამდე (თეოდოსიოპოლისამდე) – ამ რეგიონში მდებარეობდა შემდგომი გიუმშიშხანეც – ტრაპეზუნტის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მთიან რეგიონში – ეს იყო „ლაზიკა“ საეკლესიო გეოგრაფიის მიხედვით. აქვე, ამავე ზოლშია პაიპერტის (ბაიბერდის) საეპისკოპოსო.

„ლაზიკა“ (ანუ ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო ლაზიკაში) მოიცავდა ისტორიულ ჭანეთს და მის მომიჯნავე ქართულ რეგიონებს.

VII მსოფლიო კრების ხელისმომწერი ტრაპეზუნტელი მიტროპოლიტი რამდენჯერმე აღნიშნავს კრების ოქმში, რომ ტრაპეზუნტი და ფაზისი არის ერთი და იგივე ქალაქი. ის წერს: „მიტროპოლიტი ფასიდისა ანუ ტრაპეზუნტისა“. ფასიდი-ფადისა-ფასისი იყო მრავალი, ერთ-ერთი ყოფილა თვით ტრაპეზუნტი ან ქალაქი ტრაპეზუნტთან ახლოს. არაბთა მიერ ბიზანტიური მიწების დაპყრობის დროს ფასისის სამიტროპოლიტოს ზოგიერთი საეპისკოპოსო ქალაქი, მოექცა არაბთა მფლობელობაში. X საუკუნის ბოლოს ბიზანტიის იმპერიამ დაიბრუნა ტერიტორიები აღმოსავლეთით, მაგალითად XI საუკუნის დასაწყისში ბაიბერდის საეპისკოპოსო, ასევე ლერიონის საეპისკოპოსო, მაგრამ ბიზანის და ხორძენის საეპისკოპოსოები არაბთა ხელქვეშ იყო. ამ პროცესს ასახავდა იურისდიქციაც – შესაბამისად იმისა, თუ როგორ ფართოვდებოდა ბიზანტიის იმპერია – ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოც ზრდიდა თავისი ქალაქების რიცხვს (იბრუნებდა ამ

ქალაქებს). აღსანიშნავია, რომ არაბულ მიწებზე მდებარე საეპისკოპოსოები – ანტიოქიის პატრიარქის იურისდიქციაში ექცეოდა. მაგალითად, ტაოში კალმახის და ფანასკერტის საეპისკოპოსოები ანტიოქიის ხელქვეშ ყოფილა. ტაო კი „ქართველთა სამეფოს“ ანუ სამხრეთ იბერიის ცენტრალური ოლქი იყო, იქ თუ ანტიოქიას თავისი საეპისკოპოსოები ჰქონდა, ცხადია იდავებდა საქართველოს ეკლესიასთან, რათა შეენარჩუნებინა თავის იურისდიქციაში ეს ეპარქიები საქართველოს სახელმწიფოს გაერთიანების პროცესის კვალდაკვალ. ამ დავის ასახვას უნდა წარმოადგენდეს „ქართლის ცხოვრების“ ცნობილი ჩანართები VIII-XI სს-ში ანტიოქიის მიერ ივერიის ეკლესიის ავტოკეფალიის ცნობის შესახებ.

ჩანს ანტიოქიამ ე.წ. „ივერიის“ ამ ქართულ მიწა-წყალზე თავისი საეპისკოპოსოები დაარსა არაბობის ეპოქაში. იქამდეც ეს მიწა-წყალი ბიზანტიის მიერ იყო ხელდებული.

საფიქრებელია, რომ არაბებმა ტაოში კონსტანტინოპოლის საქმიანობა შეაფერხეს, მაგრამ ანტიოქია ნაკლებად შეზღუდეს, ამიტომაც ტაოში ანტიოქიის იურისდიქციაში მოექცა კალმახისა და ფანასკერტის საეპისკოპოსოები.

სომხური ეკლესია 726 წლის მანასკერტის კრების შემდეგ მტკიცედ მიემხრო მონოფიზიტურ ორიენტაციას რამაც გააღიზიანა ტაოს ამ საეპისკოპოთა მართლმადიდებლები. ისინი გამოვიდნენ სომხური ეკლესიის იურისდიქციიდან და ეძებდნენ მახლობელ მართლმადიდებლურ ცენტრს, რათა მის იურისდიქციაში შესულიყვნენ. ასეთი კი აღმოჩნდა ტერიტორიულად მათთვის უახლოესი არზრუმის ანტიოქიური საეკლესიო ცენტრი, რომლის მეცადინეობით კალმახისა და ფანასკერტის მართლმადიდებლური ეპარქიები აღმოჩნდნენ ანტიოქიის ხელქვეშ.

ხოლო მას შემდეგ რაც ვინაობა გაღვივებული ტაოს სხვა სამრევლოებმა გადაწყვიტეს საქართველოს ეკლესიასთან გაერთიანება კალმახ-ფანასკერტის სამრევლოებმაც იგივე გადაწყვიტეს, ანუ გამოსვლა ანტიოქიის იურისდიქციიდან და შესვლა მცხეთის იურისდიქციაში; რამაც დაძაბულობათა მთელი პროცესები წარმოშვა წმ. გიორგი მთაწმიდელის დროს ანტიოქიისა და საქართველოს საპატრიარქოებს შორის.

იშხნის ტაძრის კედლის ერთ-ერთი წარწერა, რომ ერთ-ერთი იშხნელი ეპისკოპოსის კურთხევაში კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შემავალ ტრაპეზუნტელ მიტროპოლიტს მიუღია მონაწილეობა – მიუთითებს, რომ ტაოს მართლმადიდებელი მრევლი აქტიურად ეძებდა საშუალებებს, რათა კანონიკური სამართლის შესაბამისი სახე ჰქონოდა სომხური საეკლესიო უღლისაგან გათავისუფლებას და სურდა რაც შეიძლება მეტი ურთიერთობა ჰქონოდა მსოფლიო მართლმადიდებელ ცენტრებთან, თუმცა კი ცხადია მათთვის ეროვნულ ქართულ ეკლესიაში უკვე დიდი ხნის გაერთიანებული იყო.

ლაზიკის საეპისკოპოსოები

კონსტანტინოპოლის ლაზიკის საეპისკოპოსოთა განხილვის დროს ქართველი ისტორიკოსები ახსენებენ მხოლოდ ოთხ საეპისკოპოსოს ფასისის სამიტროპოლიტოში (როდოპოლისისა, საისინისა (აბისენისა), პეტრისა და ძიგანევისა), მაგრამ თვალს ხუჭავენ და თითქმის არასოდეს ახსენებენ ნუსხებში ჩამოთვლილ ლაზიკის ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს სხვა ეპარქიებს. ესენია: ხერიანი, ხამაძური, ხახვი (ხალხევი), პაიპერტი, კერამევი, ლერიონის, ბიზანის, სიკამის, ხავიძიტის, ხანძიორზის, ოღნუტის, ფასიანის, ტოსერმანძის, ანდაკის და ზარინაკის.

ტრაპეზუნტი, იქამდე, სანამ მას ფასისის ეპარქია შეუერთდებოდა, შედიოდა პოლემონის პონტოს ანუ ნეოკესარიის მიტროპოლიაში კერასუნტთან ერთად.

ნ. აღონციის აზრით, ზიგანას, როდოპოლისისა, საისინისა და პეტრას საეპისკოპოსოები ტრაპეზუნტსა და თეოდოსოპოლისს შუა მდებარეობდნენ. ე.ი. ფასისის ეპარქია იწყებოდა უშუალოდ ქ. ტრაპიზონიდან და მოიცავდა მიმდებარე მთიან რეგიონს,

რომელიც რომაელ-ბიზანტიელთა მიერ მიეკუთვნებოდა ლაზიკა – ჭანიკას. იგი მოიცავდა ფასის-არაქსისა და ფასის-ჭოროხის სათავეებს.

შემდეგ ეს ეპარქია დაექვემდებარა ტრაპეზუნტს, ანუ თუ იქამდე ტრაპეზუნტი სხვა ეპარქიაში შედიოდა, ახლა თვით იქცა ლაზიკის ეპარქიის ცენტრად, ლაზიკის ქვეყანაში სამიტროპოლიტო ქალაქად და მას დაექვემდებარა იქამდე ფასისის ანუ ჭანიკის ეპარქია, ლაზიკას იქამდე თუ მხოლოდ ოთხი საეპისკოპოსო გააჩნდა, დროთა ვითარებაში არაბებისაგან მიწების გათავისუფლებასთან ერთად, მისი საეპისკოპოსოების რიცხვი გაიზარდა და მიწა-წყალი გაფართოვდა. მისმა იურისდიქციამ კვლავ მიაღწია მდ. ფასისამდე ანუ არაქსამდე და შემდეგ, თითქმის, ვანის ტბამდე.

ეკლესიური ლაზიკა ვანის ტბამდე

ჩვენი თვალსაზრისით სპარსეთის მეფე ხოსრო პეტრას მიაღება არა ლიხის ქედის მხრიდან, არამედ არტაანი-არტანუჯის გზით, თეოდოსიოპოლის-დვინის მხრიდან. ხოსრო მიაღება არსიანის ქედს, რომელიც გადალახა არტანუჯის გზით და შემდგომ ჭოროხის გაყოლებით მიაღება პეტრას. ეს გზა უმოკლესია იმ მიმართულებით, სადაც იდგა ამ ომის წის სპარსეთის ლაშქარი. ჯარისთვის არა მხოლოდ უსარგებლო იქნებოდა შორი ლიხის ქედის და მთელი დასავლეთ საქართველოს გავლით შესულიყო პეტრაში, არამედ არარაციონალურიც. ამას ვერც აიტანდა სპარსული ლაშქარი, თუნდაც დასავლეთ საქართველოს ჭაობების ციებ-ცხელების გამო.

ცნობილია, რომ ქვეყანა პეტრასთან, რომელიც სპარსულმა ლაშქარმა გაიარა, ლაზიკად იწოდებოდა. პროკოფი კესარიელის დაბეჯითებული ცნობებით, ეს იყო კლდოვანი მხარე, როგორცაა, მართლაც, არტაან-არტანუჯ-ჭოროხის ის მხარეები, სადაც გაიარა, ჩვენი აზრით, ხოსრომ და სწორედ ეს მხარე იწოდებოდა ლაზიკად (ზღვისპირა ხუფათ-რიხესთან ერთად). ნ. აღონცის და ინგოროყვას კვლევითაც, აღნიშნული მხარე (ე.ი. კლარჯეთი და ე.წ. „ბოლო კლარჯეთისა ზღვისპირი“) ლაზიკას ეკუთვნოდა.

საზღვარი ბიზანტიასა და საქართველოს შორის, ჩანს, ხუფათზე იდო (ხოფთან), რადგანაც „ბოლო კლარჯეთისა ზღვისპირი“ საქართველოში შემოდიოდა. საქართველოს მეორე ჩრდილოეთის საზღვარი კი იდო მდინარე კლისურაზე (ცხუმთან).

VI საუკუნეში, როცა სპარსეთმა იბერია დაიპყრო, მთელი იბერია მის ხელში აღმოჩნდა აღნიშნულ საზღვრებამდე.

ნ. აღონცის ცნობით კი ბიზანტიის საზღვარი იუსტინიანეს მეფობის დასაწყისში გადიოდა რიხესთან ახლოს. იუსტინიანეს დასჭირდა ომი და ძალისხმევა, რათა ბიზანტიის საზღვარი გადაეტანა ჭოროხის შესართავამდე, სადაც მან პეტრას ციხე ააგო.

ყოველივე აღნიშნული გვესაჭიროება ლაზიკის ადგილმდებარეობის განსაზღვრისათვის. იქამდე, ანუ იუსტინიანეს მეფობის დასაწყისში, როცა იმპერიის საზღვარი რიხესთან იყო, ლაზიკა ერქვა ტერიტორიას ტრაპეზუნტის მადლა – ზიგანადან რიხემდე. ეს იყო ძველი ლაზიკა, მაგრამ ადმინისტრაციულად ის შეიყვანეს სხვა, კერძოდ, პირველი არმენიის პროვინციაში ამის გამო, ძველი ლაზიკის სახელი დაიწრილა. შესაბამისად, იუსტინიანეს დროს გაჩნდა ახალი ლაზიკა. ეს იყო რიხედან ჭოროხამდე მოქცეული ახლადდაპყრობილი ტერიტორია კლარჯეთის ჩათვლით. ერთი სიტყვით, ლაზიკა დაერქვა ახალ მიწებსაც, რომელიც კონტროლდებოდა პეტრას ციხით. ეს ჩანს იუსტინიანეს ნოველიდანაც, ლაზიკისა და ჭანეთის შესახებ. სწორი იყო ნ. აღონცი, როცა წერდა, რომ „ლაზიკეში“ ფასისის მიტროპოლიტის საეპისკოპოსოები – როდოპოლისისა, საისინისა, პეტრასი და ზიგანასი მდებარეობდნენ მთიანეთში, ცნობილ ქალაქ ზიგანას რეგიონში. ამ ქვეყანას ერქვა კიდევ იმჟამად ეკლესიურად ლაზიკა.

ხოლო მას შემდეგ, რაც იუსტიციანებმ რიზეს ჩრდილოეთით ვიდრე ჭოროხამდე ტერიტორიები მიუერთა თავის იმპერიას – ამ ახალ მიწებსაც „ლაზიკის“ სახელი მიეკუთვნა. ეს მიტაცება მიწისა სპარსეთმა თავის წინააღმდეგ მიმართულ საქმედ მიიჩნია, რადგანაც იბერიის პოლიტიკური მემკვიდრეობა დასაკუთრებული ჰქონდა. იბერიის საზღვარი კი ბიზანტიასთან, როგორც აღინიშნა, ხუფათთან (ხოფთან) გადიოდა. მისი გადალახვა სპარსეთის საწინააღმდეგო ქმედება იყო. არაბებისაგან გათავისუფლების შემდეგ, ვრცელი მიწა-წყალი ტრაპეზუნტიდან ვანის ტბამდე, ეკლესიური თვალსაზრისით „ლაზიკად“ იწოდა, რადგანაც მისი ძირითადი ნაწილი გახდა ე.წ. „ძველი ლაზიკა“ – ტრაპეზუნტის მთიანეთი. როგორც აღინიშნა, შემდგომში მიტროპოლიტი „ტრაპეზუნტისა ლაზიკაში“ თავისი კათედრებით ამ ვრცელ ტერიტორიაზე იყო განფენილი (ტრაპეზუნტიდან თითქმის ვანის ტბამდე). მაშასადამე, ეკლესიური თვალსაზრისით, კონსტანტინოპოლი ლაზიკას უწოდებდა ვრცელ ტერიტორიას ჭოროხის შესართავიდან ტრაპეზუნტამდე და ტრაპეზუნტიდან ვანის ტბამდე. ამ ერთგვარი რკალის შიგნით მოქცეული იყო საქართველოს საპატრიარქოს საეპისკოპოსოები. მაშასადამე, აღნიშნულ ტერიტორიაზე, ჭოროხის შესართავიდან ტრაპეზუნტამდე და ტრაპეზუნტიდან ვანის ტბამდე, ხორციელდებოდა ორი მართლმადიდებლური იურისდიქცია – კონსტანტინოპოლისა და მცხეთისა, ანტიოქიასაც, როგორც მიიჩნევა, აქ რამდენიმე ეკლესია ეკუთვნოდა.

„დიდი ლაზია“

ბიზანტიის რღვევის შედეგად შექმნილი ტრაპეზუნტის იმპერია დაყოფილი იყო ადმინისტრაციულ ერთეულებად. ს. კარპოვის თანახმად ტრაპეზუნტის იმპერია წარმოადგენდა ასე ვთქვათ „გენეტიკურ“ მემკვიდრეს ძველი იმპერიის ადმინისტრაციულ ერთეულ „ქალდიის თემისა“, ეს ახალი სახელმწიფო მას, თითქოსდა, ჩაენაცვლა.

დასავლეთიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით ტრაპეზუნტის იმპერია შემდეგ ადმინისტრაციულ ერთეულებად იყო დაყოფილი – „ფილაბონიტი (მდ. ხარტიშდერე), ტრიკომია, ტრაპეზუნდი, მაჩკა, პალეომანკა, გემერა, სირმენა, რიზე, ხოლო სამხრეთიდან ამ იმპერიას იცავდა გამაგრებული რაიონი, რომელსაც ეწოდებოდა „დიდი ლაზიის“ თემი / ფემა“ (ს. კარპოვი, ტრაპეზუნტის იმპერიის ისტორია, 2007, გვ. 159 რუს. ენაზე).

ს. კარპოვის აზრით, ტრაპეზუნტის სამხრეთით მდებარე მთიან რაიონს, რომელშიც შედიოდა ზიგანაც, ეწოდა „დიდი ლაზია“, იმის გამო, რომ ეს იყო ამ ქვეყნის ძველი სახელი (იქვე, გვ. 160).

„დიდი ლაზია“ (ერთ-ერთი ადმინისტრაციული ერთეული ტრაპეზუნტის იმპერიისა) გამოირჩეოდა კარგი მეზობელი ჯარით. ხვარაზმის შაჰთან ქართველთა ომისას ეს ჯარი საქართველოს მხარეს იღბა (იქვე, გვ. 364).

მაშასადამე, სახელი „დიდი ლაზია“ – ძველი სახელწოდებაა ტრაპეზუნტის სამხრეთით მდებარე მთიანი რეგიონისა და ბოლომდე შეინარჩუნა ეს სახელი. თავდაპირველად ეს სახელი გამოჩნდა ეკლესიურად, რადგანაც აქ იყვნენ განლაგებული ლაზი ეპისკოპოსების კათედრები – ზიგანა, როდოპოლისი, საისინი და პეტრა. არაბთა შემდეგ და განსაკუთრებით ტრაპეზუნტის იმპერიის არსებობისას სახელი ლაზია ოფიციალურ სახელად იქცა („დიდი ლაზია“). ოსმალთა ეპოქაში ეს სახელი უფრო განივრცო ლაზისტანის ფორმით.

აფხაზეთის საკათალიკოსოს შექმნის გამოცანა

საზოგადოდ მიიჩნევა, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსოს გააჩნდა დიდი საეკლესიო წარსული – მოციქულებიდან ვიდრე IV საუკუნის ბიჭვინთელ ეპისკოპოსამდე, რომელიც თითქოსდა მონაწილეობდა I მსოფლიო კრებაში.

მაგრამ, როგორც აღმოჩნდა ცნობილი პიტია ანუ პიტეუსი, პიტეუნტი, რომლის ეპისკოპოსი მონაწილეობდა მსოფლიო კრებაში მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ქართველთა ძველ სამშობლოში ტრაპეზუნტის რეგიონში, სადაც IV ს-მდეც მდებარეობდა ქალაქი პიტია (იგივე პიტეუნტი), აქვე, ამავე ოლქში და არა აფხაზეთში, მდებარეობდა ცნობილი ციხე-სიმაგრე სებასტოპოლისი, რომელსაც იუსტინიანე ახსენებს თავის ნოველებში.

თუ ეს ასეა, მაშინ აფხაზეთის საკათალიკოსოს წარმოშობა არ უკავშირდება ბერძნულ საპატრიარქოებს. პირიქით, აფხაზეთის საკათალიკოსოს იმთავითვე ქართულენოვნება, საკათალიკოსოს მრევლის ქართული თვითშემეცნება, მღვდელმთავართა ქართულ-პატრიოტული სულისკვეთება, ის წვლილი, რომელიც აფხაზეთის საკათალიკოსოს მოღვაწე მამებმა შეიტანეს ქართული საეკლესიო კულტურის ჩამოყალიბება-გაგრძელების საქმეში (მათგან ერთ-ერთი სამაგალითოა იოანე მინჩხი), ანდა ის წვლილი, რომელიც აფხაზეთის მღვდელმთავრებს შეჰქონდა ქართული სახელმწიფოებრიობის განმტკიცების საქმეში (მაგალითად, ჭყონდიდელებს), გვაფიქრებინებს, რომ აფხაზეთის საეკლესიო წარსული მცხეთასთან (ანუ ერთიან ქართულ ეკლესიასთან) იყო დაკავშირებული IV საუკუნიდანვე, VIII საუკუნიდან კი მისი ადმინისტრაციული თავისთავადობა პოლიტიკური გარემოს ცვლილების ანარეკლი უნდა იყოს. ამასვე უჩვენებს ძველი ქართული წყაროები, რომელთა მონაცემები ჰიპერკრიტიკული მიდგომის გამო უარყოფილი იქნა XIX-XX სს-ში

ქართული წყაროების თანახმად ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად აღიარებისას (მეფე მირიანის დროს) ქართლის სამეფოს საზღვარი დასავლეთ საქართველოში გადიოდა მდინარე ეგრისწყალზე, შემდეგ ვახტანგ გორგასლის დროს ეს საზღვარი უფრო ჩრდილოეთით მდ. კლისურაზე გავიდა. ამ ცნობის მიხედვით, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობამ (აღნიშნულ საზღვრამდე) მირიანის დროს მიიღო ქრისტეს ნათელი.

რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა დაბეჯითებით მიუთითებს ამის შესახებ. აღსანიშნავია, რომ გელასი კესარიელიც მიუთითებს, რომ წმიდა ნინომ გააქრისტიანა „იბერები და ლაზები“. საკვლევი, მისი აღნიშნული „ლაზები“ დასავლეთ საქართველოში თუ ტრაპეზუნტის რეგიონში ცხოვრობდნენ, მაგრამ მაინც ეს ცნობა საინტერესოა იმით, რომ მისი აზრით წმიდა ნინოს მოღვაწეობის არეალი არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მხარეებით და ის პონტოს ზღვისპირეთის მოსახლეობასაც ნათლავდა. ვახტანგ გორგასლის დროს ქართლისა და მისი ეკლესიის გავლენა კიდევ უფრო განმტკიცდა დასავლეთ საქართველოში. ვითარება შეიცვალა VI საუკუნეში – ბიზანტიამ და სპარსეთმა ერთმანეთს შორის გაინაწილეს ყოფილი ქართლის სამეფოს მიწები. დასავლეთ საქართველოზე მათი დავა, თითქმის საუკუნე გაგრძელდა. დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა სასტიკად იხჯებოდა ბიზანტიელთა მიერ სპარსული ორიენტაციისათვის (ალბათ ასევე იყო სპარსელთა მხრივაც). პროკოფი კესარიელისა და სხვა წყაროთა ცნობებით, დასავლეთ საქართველოში ტარდებოდა უსასტიკესი სამხედრო ექსპედიციები. ბიზანტიელი ჯარისკაცები ხოცავდნენ და სპობდნენ მთელ ტომებს, არ ინდობდნენ ქალებსა და ბავშვებსაც. ამ დროს როგორც ჩანს, მოხდა მოსახლეობის გარკვეული გადაადგილება, წანაცვლება სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. სავარაუდოა, რომ რიონის ბარის მოსახლეობამ გარკვეულწილად წანაცვალა აფხაზეთისაკენ, კერძოდ ბიჭვინთის რეგიონისკენ. ეს ნაწაცვლება, სავარაუდოდ, უფრო VII საუკუნეში უნდა მომხდარიყო. შეიძლება ამას ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობებმაც შეუწყო ხელი.

მ. ქურდიანის კვლევით, აბაზგების თვითსახელწოდება უკავშირდება აბაშას. აბაშ-გი = აბას-გი იგივე აბასხი = აბაზხი (იგივე, რაც აბაშკი). ჩემი კვლევით, ფუძე „ბაშ“ აღნიშნავს ვაკე, გაშლილ ადგილს, ასეთია რიონის ხეობა აბაშა-გაშლილი ტერიტორია სამტრედიიდან ქუთაისამდე. ამ ვაკე ადგილას მაცხოვრებელი ქართველების სახელი უნდა ყოფილიყო აბაშხი (აბაზგი), აბაზხი (ალბათ აქედან აბხაზი).

აბაზგთა ქართულენოვანი ტომი, ჩანს VII საუკუნეში გადასახლდა ალანებისაგან გათავისუფლებულ აფხაზეთში. საფიქრებელია, რომ მომთაბარე ალანები, რომელთაც მხარს ბიზანტია უჭერდა, VIII საუკუნისათვის უკვე განდევნილნი იყვნენ შემდეგდროინდელი აფხაზეთიდან ხაზარების მიერ. ცხადია, ეს ალანი მეომრები ბიზანტიელებთან ერთად იყვნენ დამპყრობელთა ფენა, ადგილობრივი ქართულენოვანი მოსახლეობა კიდევ უფრო გაძლიერდა რიონის დაბლობიდან თვისტომთა დამატებით და შეძლეს ერთიანი ქართულენოვანი სახელმწიფოსა და ეკლესიის ჩამოყალიბება.

ქვეყნის გათავისუფლების შემდეგ გაძლიერდა აფხაზთა ქართული ტომი აფხაზეთში, მათ ადვილად შეძლეს გავლენის გარეცვლება დასავლეთ საქართველოში, სადაც ცხადია მათი თანამეტომე ქართველობა ცხოვრობდა და გააგრძელეს ქართულ ეკლესიასთან IV ს-დანვე არსებული იერარქიული ურთიერთობა, ამასთანავე VIII ს-დან დაარსეს ქართულენოვანი სახელმწიფო, რადგანაც მათი დედა ენა იყო ქართული ენა. მათ უკვე VIII ს-დანვე ადვილად მოიპოვეს ჰეგემონობა ქართულ სამყაროში. შესაძლოა ეს აბაზგები რიონის ხეობაში ფაზისის (არაქსის) ხეობიდან, ბასიანიდან ჩასახლდნენ. ბასიანელები კი ტომობრივად მესხები იყვნენ. ძველი აფხაზების მესხობა პავლე ინგოროვყამ დამაჯერებლად გამოიკვლია.

ბიჭვინთა აფხაზეთის საეკლესიო ცენტრი უნდა გამხდარიყო X საუკუნის შემდეგ, ამ დროისათვის გაქრისტიანდნენ ალანები. წინა საუკუნეებში ალანთა მომთაბარე ერთ-ერთი ტომი ბიზანტიელთა ხელშეწყობით გაბატონებული იყო ქართულ ტერიტორიაზე კლისურიდან მდ. ყუბანამდე. VIII ს-ში აქედან ისინი ხაზარებმა გააძევეს და ქართველები (აფხაზები) აქ კვლავ იქცნენ ჰეგემონებად, მაგრამ X ს-სათვის ხაზართა დასუსტებამ და ალანთა გაქრისტიანებამ იმედი ჩაუსახა ბიზანტიას, ეკლესიურად მაინც დაბრუნებულიყო აფხაზეთში და იქ განეღაცებინა ალანთა საეპისკოპოსო კათედრები.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქი თავის წერილებში ევედრებოდა აფხაზთა მეფეებს ყურადღება მიექციათ ალანთა ეპისკოპოსებისათვის. ამ განზრახვის საპასუხოდ აფხაზთა მეფეებმა ე.წ. „აფხაზეთის ალანიაში“, იქ სადაც ჩანს იგვემებოდა ალანთა საეპისკოპოსო კათედრის დაფუძნება, დაარსეს არა ბერძნულენოვანი არამედ ქართულენოვანი კათედრა. აფხაზთა მეფეებმა დაარსეს ქართული ეკლესიის ერთ-ერთი უდიდესი ცენტრი – ბიჭვინთის საკათალიკოსო კათედრა და ასევე რამდენიმე ქართული საეპისკოპოსო კათედრა დასავლეთ საქართველოში.

„არიან-ქართლი“ – ლაზიკის სამიტროპოლიტოს ისტორიული საფუძველი

(ვახუშტის მიხედვით ისტორიული კლარჯეთი იგივე ლაზიკაა)

„ხოლო ბაიბურდსა და ფორჩხას სამხრით, ჭანეთის მთას იქით, არს ჭანეთი, და აწ უწოდებენ ლაზსავე – გონიოდან ტრაპიზონის სამზღვრამდე“ (ქ.ც., IV, 68). ზოგიერთი წყაროს მინიშნება იძლევა საფუძველს ვიფიქროთ, რომ რეგიონში რომელიც შემდგომ ლაზიკის ეპარქიის ერთმა ნაწილმა მოიცვა, მდებარეობდა არიან-ქართლი.

ქრისტეშობამდე III ს-ში, ალექსანდრე მაკედონელის ეპოქაში, „მოქცევა ქართლისა ს“ ცნობით, არიან-ქართლის მეფის ძე აზონი თავის თანმხლებ დიდებულებთან ერთად გადავიდა უფრო ჩრდილოეთით და იქ ახალი სამეფო ჩამოაყალიბა. ამ წყაროს

ცნობით არსებობდა ორი ქართლი. ერთი იყო მცხეთის ქართლი – თავისი საზღვრებითა და დინასტიით, მეორე კი არიან-ქართლი – აზონის მამის სამეფო. ორივე ეს სახელმწიფო – ქართულენოვანი მოსახლეობით ყოფილა დასახლებული, ამის შესახებ წერს არსენ ბერი – „ჩვენ შვილნი ვართ მათ არიან-ქართლით გამოსულთანი და ენა მათი ვუწვიით“ (არსენ ბერი, წმიდა ნინოს ცხოვრება).

ვახუშტის ცნობით, სამცხე-საათაბაგო განიყოფებოდა სამ ნაწილად, მათ შორის ორი იყო ქართლოს-ფარნავაზის წილი ქვეყნები (ე.ი. მცხეთის გამგებლობაში შედიოდა), ხოლო მესამე კი, კლარჯეთი, არ იყო ქართლოს-ფარნავაზის წილი, არამედ იყო აზონის მამული ქვეყანა (ანუ არიან-ქართლში შედიოდა).

კლარჯეთი „აზონის წილი ქვეყანა“ იყო, მაშასადამე „არიან-ქართლის“ სამეფოს ნაწილი, შესაბამისად მისი მოსახლეობა ეთნიკურად იყო „არიან-ქართველნი“.

ვახუშტი, როგორც ითქვა, წერს სამცხე-საათაბაგოს შესახებ – „ხოლო გამეფდა რა ფარნაოზ და დაიპყრა ყოველი საქართველო, ამან ფარნაოზ დასხნა ერისთავნი თვისნი: ერთი ოძრახოსს (და მისცა წილი ოძრახოსი), მეორე წუნას (და მისცა წილი ჯავახოსი), მესამე კლარჯეთს (და მისცა სრულიად რომელი თვით დაიპყრა)“ (ქ.ც. IV, 1973, გვ. 691).

მაშასადამე, კლარჯეთი არ იყო მცხეთის სამამასახლისოს ანუ ქართლოსის სამე-მკვიდრეო მამული, არამედ იყო აზონის მამისეული ქვეყანა და მას ფარნავაზი აზონის დამარცხების შემდეგ დაეუფლა. ამის შესახებ წერს კიდევ ვახუშტი ქვემოთ.

აზონის მამულ ქვეყანას „არიან-ქართლი“ ერქვა ქრისტეშობამდე IV-III სს-ში, ის შემდგომ ძვ.წ. II ს-ში არმენიამ დაიპყრო, სტრაბონის სიტყვით იბერიას არმენიამ წაართვა ვრცელი ქვეყნები – გოგარენი, პარიადრეს კალთები და ხორძენე. კლარჯეთი, აზონის მამული ქვეყანა, ქრისტეშობამდე რომელიმე ამ ნაწილში მდებარეობდა.

პ. ინგოროყვას სიტყვით, საქართველოს ძლიერი მეფეები არ ურიგდებოდნენ ამ დანაკარგს, ერთი ასეთი ყოფილა ფარნავაზის შემდგომ ვახტანგ გორგასალი, რომელმაც იბერიის ამ ყოფილ არეებში ილაშქრა და მისი ნაწილი დაუბრუნა დედა სამშობლოს.

ქართლოსის ძეებს მამის მემკვიდრეობიდან მიეცათ ქვეყნები – „ოძრახოს მისცა ტაშისკარს ზეითი და მტკვრის დასავლეთი, ვიდრე ზღვამდე საზღვრამდე ქართლოსისა, რომელ არიან აწ სამცხე, გურია, ლიგანი, შავშეთი, არტანუჯი, ფანასკერტი, ოლთისი და ტაო“ (ქ.ც. IV, გვ. 657). ჯავახოსს მიეცა – ჯავახეთი, არტანი, ერუშეთი, კოლა და მტკვრის აღმოსავლეთი (იქვე, გვ. 657).

როგორც ითქვა, ფარნავაზმა ჯავახოსის წილ და ოძრახოსის წილ ქვეყნებში თავისი ერისთავები დასვა. ეს ქვეყნები, როგორც ითქვა – მცხეთის ისტორიული სამამასახლისო ტერიტორია იყო. „ხოლო კლარჯეთი არა არს წილი ამათი, არამედ ფარნაოზ დაიპყრა შემდგომად აზონის სიკვდილისა და არს საზღვარი ამისი – აღმოსავლით მთა, რომელი განვლის კლარჯეთს და ტაოს შუა ზღვამდე, მთა იგი, რომელს სდის მდინარენი და ერთვის ჭოროხს, დასავლით მთა აზრუმ-ბასიანს შორის განვლილი ზღვამდე, ჩრდილოთ შავი ზღვა და არიან ამათ შინა თორთომი, ხახული, ისპირი, ფორჩხა, ბაიბურდი და ჭანეთი. და ესრეთ განიყო სახლი ზემო ქართლისა სამად... ხოლო სიგრძე ქვეყანისა ამის არს ქართლის საზღვრიდან ქართლის ყელამდე და ბაიბურდისა და ჭანეთის საზღვრამდე და განი დევაბონის და ირიჯლუს და ყალნუს მთებიდან დადოასა და გურიის მთამდე და ზღვამდე და მზღვრის ქვეყანასა ამას აღმოსავლით საზღვარი ქართლისა, რომელიც აღწერეთ და მთა ყარსისა, არტან-კოლასა და ყარსს შორისი“ (ქ.ც. IV, გვ. 659).

ე.ი. არიან-ქართლის ყოფილი ნაწილი – კლარჯეთი მოიცავდა – თორთომს, ხახულს, ისპირს, ფორჩხას, ბაიბურდსა და ჭანეთს, ანუ შეიძლება ითქვას რომ ვახუშტის კლარჯეთი იგივეა, რაც სომხური გეოგრაფიის ლაზივი, ლაზიკა.

პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილი კლდოვან-ხრიოკი ლაზიკა ემსგავსება ვახუშტის მიერ აღწერილ კლარჯეთს – „უცნობელ არს, რით ეწოდა სახელი ესე, გარნა

საგონებელ არს – ღუღარჭნილთა და კლდოვან ღრატო-ღრიდოვანებისა მიერ და მალაღთა მათთა, რამეთუ მთა-ბარი ახლორებს“ (ქ. ც. IV, გვ. 657).

პროკოფი თავისი ლაზიკის აღწერის დროს არსად არ ახსენებს უკიდევანო დაჭაობებულ ბარს, როგორც არის და იყო დასავლეთი საქართველო, მით უფრო ჰოლოცენის ეპოქაში, არამედ ის ლაზიკას აღწერს ვითარცა მაღალი მთებისა და კლდეების ქვეყანას, ისევე, როგორც კლარჯეთს აღწერს ვახუშტი – დაღვარჭნილი კლდეები, ღრატო-დაღრანტული ადგილები, მაღალი მთები, ალაგ-ალაგ კი ბარი, მთების სიახლოვეს „ნახევარუამისა სავალთა არს თოვლი და ბართა ნარინჯი, თურინჯი, ზეთისხილი და ყოველნი ნაყოფნი“ (იქვე, გვ. 657), მსგავსად ნაყოფიერი მოხირისისა.

აქედან ჩანს, რომ ვახუშტი „ზემო ქართლში“ შემაგულ ქვეყნებად მიიჩნევს – ჭანეთს, ისპირს, თორთუმს, ბაიბურდს, ფორჩხას, ასევე კოლას, არტაანს, ერუშეთს, ჯავახეთს, მტკვრის აღმოსავლეთს და ამასთანავე ტაოს, ოლთისს, არტანუჯს, შავშეთს, ლიგანს, სამცხესა და გურიას.

უფიქრობ, საინტერესოა, რომ ჭანეთი – ქართლის ერთ-ერთ ქვეყნად პროვინციად მოიაზრებოდა.

მნიშვნელოვანი ფაქტია და უნდა აღინიშნოს, რომ ვახუშტის ამ ძველი წყაროს თანახმად კლარჯეთი ეწოდებოდა არა იმ ქვეყანას, რომელსაც ამჟამად, ტრადიციულად ვუწოდებთ „კლარჯეთს“ არამედ გაცილებით ვრცელს „იმიერ ტაო, ბაიბურდ-ისპირ-ჭანეთის“ ჩათვლით.

ჩვენ, როგორც წესი, კლარჯეთს ვუწოდებთ ლიგან-არტანუჯის მხარეს, მაგრამ ეს მხარე ვახუშტის ძველი წყაროს ცნობით შედიოდა არა კლარჯეთში, არამედ ოძრახოსის ნაწილში, ამავე ნაწილში შედიოდა არტანუჯი, ოლთისი და იმიერ ტაო. მაშასადამე, ყურადღების მისაქცევია რომ იმიერ ტაო – ოძრახოსის წილს ეკუთვნოდა, ხოლო კლარჯეთს, როგორც აღინიშნა ეკუთვნოდა ტერიტორია ჭანეთიდან ვიდრე თორთომის ჩათვლით, ანუ კლარჯეთში შედიოდა იმიერ ტაოს დიდი ნაწილი, ისპირი ანუ სპერი, ბაიბურდი და ჭანეთი ფორჩხამდე, ანუ ის მიწა-წყალი, რომელიც როგორც ითქვა, ბერძენთა და სომეხთა მიერ ლაზიკად იყო წოდებული.

მაშასადამე, ვახუშტის ძველი წყაროს ცნობით, კლარჯეთი იყო „ზემო ქართლის“ უკიდურესი სამხრეთი ნაწილი, ანუ, კიდევ ერთხელ რომ ვთქვათ, იმიერ ტაო, ბაიბურდი, სპერი და ჭანეთი, ესაა X საუკუნეში არსებული „ქართველთა საკურაპალატოს“ ერთი ნაწილი. აღსანიშნავია, რომ X საუკუნეში როცა ტაოს მეფემ დავით კურაპალატმა „ზემო ქართლს“ შეუმატა ვრცელი მიწები – „ზემონი ქვეყანანი“ ვიდრე თითქმის ვანის ტბამდე, „ქართველთა სამეფო“ სწორედ ამ, აღნიშნულ მიწა-წყალს ერქვა, ხოლო ჩრდილოეთით მდებარე სამეფოებს ერქვათ „აფხაზეთი“, „კახეთი“, „ტაშირ-ძორაკერტი“ და სხვა, ამ ბოლო ჩამონათვალთა შორის „ქართველთა“ სამეფო არცერთს არ ერქვა. „ქართველთა“ სამეფო ერქვა მხოლოდ უკიდურეს სამხრეთის ქვეყნებს, რომელნიც, როგორც აღინიშნა აზონის მამულ ანუ „არიან-ქართლის“, და შესაბამისად, „არიან-ქართველთა“ ქვეყნად მიიჩნეოდა. აქედანაა, როგორც ჩანს, სახელი „ქართველთა საკურაპალატო“ და „ქართველთა სამეფო“, რაც ჩანს ასახავს „არიან-ქართველთა“ ქვეყნის ძველ სახელს.

საქართველოს მიწა-წყალზე არაბთა ეპოქაში „შიდა ქართლი“ არ იყო სახელმწიფოებრივი ერთეული, როგორც ითქვა აფხაზთა და კახთა სამეფოები ერთმანეთში ინაწილებდნენ შიდა ქართლს, ხოლო ქვემო ქართლს თბილისის საამირო და ტაშირ-ძორაკერტის სამეფოები ინაწილებდნენ. სახელი „ქართველთა“, „ქართველთა სამეფოსა“ და „ქართველთა საკურაპალატოს“ სახით ტაო-კლარჯეთში იყო დაცული და ჩანს ასახავდა არიან-ქართლის ანუ არიან-ქართველთა სახელმწიფოს ძველ მემკვიდრეობას.

როგორც ითქვა, ვახუშტისეული კლარჯეთის ანუ აზონის მამისეული ქვეყნის (ე.ი. არიან-ქართლის) ნაწილად მიიჩნეოდა ჭანეთი ფორჩხას (ბორჩხას) ჩათვლით (ბორჩხა –

ჭოროხის შესართავთან მდებარე დაბაა), იქვე იწყებოდა ისტორიული ეგრის ქვეყანა, რომელსაც ვახუშტი ხშირად ახსენებს. ანუ კლარჯეთ-ზემო ქართლში შედიოდა ჭანეთი ეგრიოურთ.

ჭანეთი და ეგრი იხსენება VII საუკუნის სომხურ გეოგრაფიაში, რომლის მიხედვით ეგრი იყო ტრაპეზუნტის მიმდებარე ქვეყანა რომელიც მოიცავდა მანრალიას, ქალდია, ჭანივსა და ეგრივს.

მარდალიას დასავლეთით მდებარეობდა პროვინცია მანრალია, რომლის ადგილი ნ. აღონცს განსაზღვრული აქვს – მანრალია არზრუმის სამხრეთ დასავლეთით კარაგიოლის ქედის დასავლეთით, ხორძენა-ბაზანს ჩრდილოეთით მდებარეობდა.

მაშასადამე, ისტორიული ეგრი გადაჭიმული იყო არზრუმის სამხრეთი მხარეებიდან ვიდრე ტრაპეზუნტამდე (ჭანივი) და ბორჩხა-ჭოროხის შესართავამდე (ეგრივი), მისი ორი ნაწილი ჭანეთი და ეგრი – კლარჯეთში (ზემო ქართლში) აქვს მოხსენიებული ვახუშტის. უნდა ვიფიქროთ, რომ არიან-ქართლში შედიოდა ეგრისის არა მხოლოდ ეს ორი ნაწილი (ჭანეთი და ეგრი) არამედ მანრალიაც, ანუ არიან-ქართლი მთელ სამხრეთის ეგრისს მოიცავდა, ამის შესახებ უნდა მიუთითებდეს ფარნავაზისა და ვახტანგ გორგასლის ლაშქრობები ამ მხარეებში.

სამხრეთის იბერია და სამხრეთის ლაზიკა

იბერიის თემში არაქს-ეფფრატის სათავეების აუზის გარდა შედიოდა იმიერ ტაო, ჩრდილო ბასიანი, ოლთისი, შავშეთი, თორთომი, კოლა, არტაანი. შემდეგ იბერიის თემს კონსტანტინე X მონომაქოსის დროს (1042-55) შეემატა – შირაქის სამეფო, თავისი მთავარი ქალაქით ანისით. ქ. ანისი იბერიის თემის დედაქალაქად იქცა. აღნიშნულიდან გამომდინარე, იბერიის თემის და ლაზიკის ეპარქიის ტერიტორიები, თითქმის ემთხვეოდა ერთმანეთს, ჭოროხისა და ეფფრატის სათავეების მომცველი ქვეყნები, ვიდრე ვანის ტბამდე, თითქმის ერთსა და იმავე დროს ეკლესიურად შედიოდა ლაზიკის ეპარქიაში, ხოლო სახელწიფო-ადმინისტრაციულად იბერიის თემში.

რატომ უწოდეს მას ლაზიკა და იბერია ერთდროულად? როგორც ვთქვით, ეს გამოწვევული უნდა ყოფილიყო ქართველთა ეთნიკური თვითშეგნების გამოცოცხლებით ანისიდან და ვალაშკერტიდან ვიდრე კარინამდე (არზრუმამდე), ჭოროხისა და ეფფრატის სათავეებამდე.

მკვიდრი მოსახლეობის ეროვნულ-ქართული გამოცოცხლების შედეგი იყო, როგორც ითქვა, მცხეთის საპატრიარქოს ქართული საეპისკოპოსოების არსებობა ანისსა და კარში (ყარსში), ვალაშკერტსა და ბაიბერდში (პაიპერტში). იქამდე ყოფილ პერსარმენიასა და რომაულ არმენიაში საუკუნეთა მანძილზე დევნილი ქართული ენა არაბთა ბატონობის მიწურულს უკვე აღარ იდევნებოდა საყოფაცხოვრებო დონეზე, ანუ ქართულენოვან გლეხებსა და აზნაურებს მეზობლები ვეღარ უკრძალავდნენ მშობლიური ენის მოხმარებას, როგორც ეს იყო უფრო ადრე – „არმენიად“ სახელწოდებულ მათ ქვეყანაში, უფრო მეტიც, გათავისუფლებულ მიწა-წყალზე, განსაკუთრებით ტაოში, მკვიდრმა მოსახლეობამ მოიშორა სომხური საეკლესიო უღელი, გამოვიდა მისი დაქვემდებარებიდან და ქართული ენა გადაიქცა ამ საეპისკოპოსოსების მრევლის საეკლესიო ენად, კონსტანტინოპოლისადმი დაქვემდებარებული კათედრები კი ბერძნულენოვანი იყვნენ.

აკად. გრ. გიორგაძე მიუთითებს ქართველური ტომების უძველესი კერების არსებობის შესახებ მდ. ჭოროხისა და ზემო ეფფრატის სათავეებში ჯერ კიდევ ქრისტეშობამდე XII საუკუნეში, რადგანაც მისი აზრით, ასურული წყაროების მუშქაიას და დაიანის (დიაოხის) ქვეყნები იქ – ეფფრატ-ჭოროხის სათავეებთან არსებობდნენ. იქ მცხოვრებთ ბერძნები „მოსხოის“ სახელით იცნობდნენ (ვ. გოილაძე, ასურელ მამათა სამშობლო და საქართველო, 2002, გვ. 20)

ვ. გიოლაძე წერს – ძვ. წ. XII ს-ში მუშქების პოლიტიკური გავლენა ეფვრატის ზემო დინების აღმოსავლეთით (თანამედროვე მდ. მურად სუს სამხრეთით) გავრცელდა. 50 წლით ადრე მათ იქ ალზისა და ფურულუმის ქვეყნები დაუპყრიათ. როგორც ი. დიაკონოვი წერს, ესენი იყვნენ „აღმოსავლეთის მუშქები“. მათი განსახლების ძირითადი ცენტრი ზემო ეფვრატთან მდ. არაცანის (მურად სუ) შესართავთან მდებარე ალზის სამეფო იყო. ასურული წყაროები, დასძენს დიაკონოვი – ალზის უწოდებდნენ აგრეთვე „მუშქთა ქვეყანას“. ი. დიაკონოვის თანახმად, ძვ.წ. X-IX საუკუნეებში აღმოსავლეთის მუშქები უფრო ვრცელ ტერიტორიაზე, მდ. ტიგროსის ჩრდილოეთ შენაკადების სათავეში მდებარე მთებიდან ზემო ეფვრატის ველის დასავლეთით მდებარე ტავრის მთებამდე უნდა ყოფილიყვნენ განსახლებულნი. გრ. გიორგაძის თანახმად, „მუშქთა ძირითადი ტერიტორია ისტორიული სამხრეთ საქართველო იყო“ (ვ. გიოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 21).

მაშასადამე, ლაზიკის ეპარქია მოიცავდა ისტორიული ალზის მიწებს, ხოლო თვით ამ ეპარქიის არსებობის ეპოქაში იქ არსებობდა „ალზიკის“, იგივე არზანენას ოლქი, რომელიც კორდუნას (კორჩაიკის) ოლქს ესაზღვრებოდა. შეუძლებელია ეტიმოლოგიურად ერთმანეთთან არ დავაკავშიროთ „ალზ“ და „ლაზ“. ასევე „კორდუ“ და „ქართუ“. ნ. აღონციის მოსაზრებით, არმენიელების მოსვლამდე აღნიშნული მიწა-წყალი, კორდუნადან ვიდრე კავკასიის მთებამდე, ქართველებით იყო დასახლებული, შემდეგ მოსულ არმენიელებს ეს ქართული მოსახლეობა ორ ნაწილად გაუყვიათ – სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ქართველებად, ხოლო მათ შუა თვით არმენიელები დასახლებულან. მართლაც, „კორდუნა“ ანუ „კორდუს ქვეყანა“ – მიგვანიშნებს ივ. ჯავახიშვილის თავდაპირველ „ქართუ“ „კარდუ“ ქვეყანას, საიდანაც გამოსულან ყველა ქართული ტომები, მათ შორის მეგრულ-ჭანურიც.

ნ. აღონცი დაბეჯითებით, რამდენჯერმე აღნიშნავს თავის ნაშრომში „არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“, რომ სომეხი ხალხის ჩამოყალიბების საქმეში ქართველებს მიუღიათ მონაწილეობა იმით, რომ მომხდარა ქართული ტომების ტრანსფორმირება არმენიელებად. თუ ეტიმოლოგიურად „ლაზიკა“ „ლაზი“ დაკავშირებულია ალზთან, უნდა ვიფიქროთ, რომ გასაგები ხდება, თუ რატომ ეწოდა „ალზის ქვეყნის“ მომცველ ეპარქიას „ლაზიკისა“.

ნ. აღონცი კორდუნას ქვეყანას აკავშირებდა ქართველებთან და აკრიტიკებდა ერთ-ერთი მეცნიერის შეხედულებას, რომელიც კორდუნას ქურთებთან აკავშირებდა.

ლაზიკის სამიტროპოლიტოს მიწა-წყალი სომხური გეოგრაფიის მიხედვით

ქართველი ისტორიკოსები ფიქრობენ, რომ ლაზია, ლაზიკა თავდაპირველად ერქვა დასავლეთ საქართველოს, ხოლო შემდგომ, კერძოდ კი VIII ს-დან ეწოდა ტრაპეზუნტსა და მის საეკლესიო ოლქს (იხ. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე გვ. 209). რიზეს ლაზიკის სახელი მიუღია VII ს-ში (იქვე, გვ. 208).

რატომ უნდა წოდებოდა დასავლეთ საქართველოს თავდაპირველად ლაზიკა, ისტორიკოსთა მიერ ახსნილი არ არის, რადგანაც ქართულ წყაროებში მსგავსი მითითება არ გვხვდება, ჩვენი მოსაზრებით ლაზების სახელი ქრისტეშობამდე პერიოდს უნდა დაუკავშირდეს, ამის გამოთქმის უფლებას გვაძლევს სტრაბონის ცნობა, რომ ხალიბების ანუ ქალდების სახელი იყო ასევე ალიზონები და ალაზონები (აქედან ამაზონები, ამ საკითხს ქვემოთ ვეხებით). სახელ ალაზონებიდან უნდა წარმოშობილიყო სახელი ლაზი, ქვეყნის სახელი ლაზონია, ლაზონი, ლაზიკა (ა-ლაზ-ონი = ლაზონი = ლაზი). ხალიბები, რომელთაც ასევე ალაზონები ერქვათ, დიდი, მრავალრიცხოვანი ხალხი იყო, ვრცელ ტერიტორიაზე მცხოვრები. შესაძლოა მათ ეთნიკური კავშირი ჰქონდათ მათი განსახლების რეგიონში მცხოვრებ „ალზის“ ხალხთან.

საფიქრებელია ისიც, რომ ლაზები თავიდან ერქვათ ბასიანთან ახლოს მდებარე ისტორიული ალზის სამეფოს ქართული წარმოშობის ხალხს (ალზ-ლაზ). შესაძლოა, მოსახლეობის უმნიშვნელო მიგრაციამ ალზის სამეფოდან იქვე მდებარე კარინ-თეოდოსიოპოლისაკენ და შემდეგ ტრაპეზუნტისაკენ, ხელი შეუწყო ლაზიკად ცნობილი ქვეყნის სახელის გავრცელებასაც აღნიშნულ რეგიონში ანუ ხალიბია-ქალდეაში. საფიქრებელია რომ, სახელი „ლაზიკა“ განივრცო არა დასავლეთ საქართველოდან ტრაპეზუნტისაკენ, არამედ ალზის სამეფოდან – კარინ-ტრაპეზუნტისაკენ. ამ სახელის მიგრაციას ალზიდან კარინისაკენ მიუთითებს სხვა მაგალითიც – ალზის სამეფოს ქვეყანას შემდგომ ეწოდა ალზანენე ანუ არზანენე, იგივე სახელი, კერძოდ კი არზენა (იგივე ალზენა), ერქვა კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით, არტანუჯის ქვეყანასაც.

არზენა იგივე ალზენაა, ალზენა და ლაზიკა (ლაზ-ენა) სინონიმურ დატვირთვას იღებდა, რადგანაც არზენა, ანუ არტანუჯის მხარე (იგივე კლარჯეთი) – ლაზიკის ერთ-ერთ ქვეყნად ითვლებოდა. იგივე სახელი ეწოდებოდა კარინ-თეოდოსიოპოლსაც, კერძოდ, არზ-რუმ (არზრუმი), რუმის (რომის, ბიზანტიის) არზი, საერთოდ, არზრუმელებს ლაზები ერქვათ თვით XVIII ს-შიც კი (ერთ-ერთი ცნობით, რომელიც ზემოთაა მოხსენიებული).

საერთოდ, ლაზ, ლაზიკა, ლაზისტანი – ბოლომდე ერქვა ამ მხარეებს, არზრუმიდან ვიდრე ზღვისპირეთამდე მოსახლეობას ყველას ზოგადი სახელი „ლაზი“ მიესადაგებოდა, თუმცა კონკრეტულად იმ ეპოქაში ამ სახელის მატარებელი ტომი განსაზღვრული არ იყო (სამსუნელები ტრაპეზუნტელებს უწოდებდნენ ლაზებს, ტრაპეზუნტელები სამსუნელებსა და არზრუმელებს და ა.შ.), მაგრამ „ლაზ“ სახელი არ ერქვა დასავლეთ საქართველოს არც ერთ ტომს. მხოლოდ XIX ს-ის ბოლოსა და უფრო მეტად XX ს-ში, ისტორიკოსებმა წიგნიერი გავლენით უწოდეს დასავლეთ საქართველოს ლაზეთი და მის ერთ-ერთ ტომს – ლაზები. ასე რომ, ამ კუთხისათვის „ლაზის“ წოდება ხელოვნურად მოხდა, მაშინ, როცა ტრაპეზუნტის ოლქის ხალხს ეს სახელი ნამდვილად ერქვა. პ. ინგოროყვა ეთანხმება აზრს, რომ ტრაპიზონის ოლქს ლაზიკა დაერქვა VIII ს-დან, მას შემდეგ, რაც თითქოსდა VIII ს-ში ტრაპიზონი შეუერთდა დასავლეთ საქართველოს. სინამდვილეში VIII ს-ში აფხაზთა სამეფოს საზღვარი მხოლოდ ჭოროხამდე აღწევდა, ხოლო ტრაპიზონი შედიოდა ბიზანტიის იმპერიის „არმენიაკონის თემში“. არმენიაკონის თემი VIII ს-ში რიხემდე აღწევდა. მოიცავდა I და II კაპადოკიას და ასევე III არმენიას (ხალდიის თემი, რომელიც შემდგომ შეიქმნა, იგივე ლაზიკაა). ზოგიერთი წყაროს მიხედვით არმენიაკონის თემი VII-VIII სს-ში (ხოლო შემდეგ ხალდიის თემი) აღწევდა მდ. ფასისამდე („ფასისი“, როგორც ცნობილია, ერქვა მდ. არაქსს (კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით) და ასევე მდ. ჭოროხს (ბერძნული წყაროებით) და არა რიონს). თ. უსპენსკის ცნობით, კომნენოსთა სამეფოს, „ტრაპეზუნტის იმპერიის საზღვარი აღწევდა მდ. ფასისამდე ანუ ჭოროხამდე და არა რიონამდე (Т. Успенский, Очерки Трапезунтской империи, с. 32). ტრაპეზუნტის იმპერატორებსაც ზოგჯერ უწოდებდნენ „ლაზთა მთავრებს“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 268).

საერთოდ, როგორც მრავალჯერ აღნიშნულია, ქართულ წყაროებში სიტყვა „ლაზიკა“ არ იხმარებოდა. ის მიიჩნეოდა ბერძნულ ფორმად და ქართულად ამ სიტყვას თარგმნიდნენ ასე – სოფელი მეგრელთა და მის ქვეშ, როგორც წესი, ტრაპეზუნტის ოლქი მოიაზრებოდა. მაგალითად, ეპიფანე კონსტანტინეპოლისის (VIII ს.) „ლაზიკის ქალაქი ტრაპეზუნტი“ – ქართული წყაროსათვის „მეგრელთა სოფლის“ ანუ მეგრელთა ქვეყნის ქალაქია. თეოფანე აღმსარებელი (IX ს) ტრაპიზონის მხარეს ლაზიკას უწოდებს (იქვე, გვ. 214). ასევე სხვა ავტორები.

სომხურ წყაროებში ტრაპეზუნტის მხარეებს ლაზივი და ეგერი ეწოდება, ასე უწოდებს მას სომხური გეოგრაფია. მასში ნათქვამია – „კოლხეთი, ე.ი. ეგრი არის ქვეყანა პონტოს ზღვიდან სარმატიამდე, და მდინარე დრაკონიდან კავკასიის მთამდე და

მის შტოებამდე, რომელიც მას ჰყოფს ივერიიდან და იგი განიყოფა ოთხ მცირე ქვეყნად: მანველი (მანრალი), ეგრევიკი, რომელიც არის საკუთრივ ეგრი (ფასისის მდინარის მოსაზღვრედ ამავე სახელწოდების ქალაქითურთ), ლაზივი (იგულისხმება რიზე-ტრაპეზუნტის მხარე) და ჭანივი, რომელიც არის ქალდეა. აქვს ხუთი ქალაქი, იანი, კოტა როდოპოლისი ათინა, რიზონი, სხვა ნავსადგურები, ტრაპეზუნტი“.

სომხური წყარო, აქ სარმატიას უწოდებს, მდ. ჭოროხის აქეთ მდებარე დასავლეთ საქართველოს, ხოლო კავკასიის მთას უწოდებს კარჩხალის ქედსა და მის განშტოებებს (მდინარე ჭოროხის შესართავთან), რომელიც ეგრს ჰყოფდა ივერიიდან. ეგრი ანუ ერგე – ჭოროხისპირა ქვეყანას ერქვა შესართავთან, ხოლო საფიქრებელია ისიც, რომ სომხური გეოგრაფიის „ეგრი“ შესაძლოა აღწევდა იმავე რეგიონში მდებარე მდ. არაქსის სათავეებამდე არზრუმთან, რადგანაც ნ. ადონცის სიტყვით, მდ. არაქსს და მის შენაკადს ასევე ეგრი ერქვა. ასევე ამ მდინარეს ერქვა „არაზი“ (ალაზი), რომელიც შეიძლება იყოს ის ფუძე, საიდანაც ქვეყნის სახელი „ლაზიკა“, „ლაზივი“ იქნა მიღებული. ეს სახელი, როგორც აღინიშნა, იმითაა მნიშვნელოვანი, რომ ამავე რეგიონში მდებარეობდნენ პროვინციები „მანრალია“ და „მარდალია“. კერძოდ, მანრალიას თემი ებზინებოდა ხალხალის ქედს, ხორდიანას მეზობლად (ადონცი, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, გვ. 20).

VII ს-ში მიწა-წყალი ჭოროხამდე (ანუ ეგერი) არმენიაკონის თემში შეიყვანა ბიზანტიამ, თუმცა მალევე ბიზანტიამ არმენიაკონის თემს თავისი ნამდვილი სახელი „ქალდეას თემი“ უწოდა.

ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის ტრაგედიად უნდა მივიჩნიოთ, რომ მან არასწორად განსაზღვრა მანრალიის, ასევე, ფასისის, როდოპოლისის, სკანდას თუ სარაპანას მდებარეობა. შესაბამისად, ლაზიკა უწოდა დასავლეთ საქართველოს.

როგორც ითქვა, ნ. ადონცის გამოწველილგვითი განმარტებით, მანრალია მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ თეოდოსიოპოლისთან (არზრუმიდან) ახლოს ხალხალის მთასთან, მარდალიის გვერდით (ნ. ადონცი, გვ. 20).

დ. მუსხელიშვილის, ისევე, როგორც სხვა ქართველი მეცნიერების აზრით კი, მანრილი, ანუ მანრალია, თითქოსდა, ერქვა არგვეთს. ეგრევიკი, ანუ ეგრი კი თანამედროვე სამეგრელოს.

ესაა, შეუსაბამო მოსაზრება. მანრილი იყო არა იმერეთი, არამედ მხარე ჭანეთთან, არზრუმთან.

ქართული და სომხური წყაროებიდან ჩანს, რომ არსებობდა ორი ეგრისი, ჩრდილოეთ ეგრისი და სამხრეთ ეგრისი (ტერიტორია ჭოროხიდან ტრაპეზუნტამდე). თვითონ ჭოროხისპირა ერგე და გურია – ეგრისის ნაწილები იყვნენ. სომხურ გეოგრაფიაში ლაზივი ერქვა – რიზე-ტრაპეზუნტის მიმდებარე ქვეყანას.

ლაზი ეპისკოპოსები

პროკოფი კესარიელის ცნობით, რიზესა და აფსაროსის შორის მცხოვრებთ „ლაზთა ეპისკოპოსები“ უწესებდნენ მღვდელმსახურებს – ასე განმარტავს მ. ბერძნიშვილი პროკოფის ცნობილ ფრაზას – „ლაზთა ეპისკოპოსები უწესებენ მათ მღვდელმსახურებს“ (მ. ბერძნიშვილი, ქ. ფაზისის ისტორიისთვის, გვ. 54).

ბიზანტიის იმპერიის საზღვარი აღწევდა რიზემდე და შემდეგ გადმოიწია ხუფათამდე. პროკოფის ცნობითაც პეტრას ციხის სამხრეთით ერთი დღის გზაზე იწყებოდა პონტოს ხალხის საცხოვრისი ანუ ბიზანტიური ერთ-ერთი პროვინციის მოსახლეობისა. მათ პროკოფი სხვა ადგილას „ერთ ხალხს“ უწოდებს. ჩანს ისინი რიზეს რეგიონში ცხოვრობდნენ აფსაროსამდე. მათთვის უახლოესი ლაზთა საეპისკოპოსოები ტრაპეზუნტის რეგიონში მდებარეობდნენ. ამ რეგიონში დააწესა კონსტანტინოპოლმა ე.წ. „ეპარქია ლაზიკაში“ – როდოპოლისის, ზიგანას, საისინისა და პეტრას კათედრები.

როდოპოლისის კათედრა რიზესთან ახლოს მდებარეობდა – არაბთა შემდგომ ეპოქაში ზიგანა-როდოპოლისის ადგილას აღმოცენდა სუმელას ცნობილი სამონასტრო ცენტრი.

როდოპოლისის ეპარქია რიზეს რეგიონის მთიანეთამდე აღწევდა (იწყებოდა ზიგანას უღელტეხილთან).

უნდა შევნიშნოთ, რომ პეტრას კათედრა ნ. აღონცის კვლევით, მდებარეობდა „სადღაც პაიპერტთან“ და არა გონიო-ხუფათთან. ის ასევე შეიძლება ვეძიოთ ქ. ტრიპოლისთან, ტრაპეზუნტის ქვემოთ, იქ სადაც პეტრუმის (ბედრუმის) ცნობილი ციხეა.

საისინის კათედრას აღონცი ათავსებდა არდასასთან ახლოს, ზიგანას უღელტეხილის სიახლოვეს.

აღსანიშნავია, რომ მთელ ამ რეგიონში საკმაოაა გავრცელებული სიტყვა „ფაზარი“ ამჟამად კი. ეს სიტყვა ეტიმოლოგიურად მოგვაგონებს სიტყვა ფაზისს – უძველეს „ლაზიკის ეპარქიას“ ასევე ფაზისისა ერქვა.

ამ რეგიონში მდებარეობდა „ძველი ქალაქი აფსარუ“. II საუკუნეში, არიანეს დროს, აქაური გარნიზონი შედგებოდა 5 კოჰორტისაგან, ე.ი. ნახევარლეგიონისაგან, კოჰორტაში 500 კაცი ირიცხებოდა. პროკოფი კესარიელის დროს ეს ბრწყინვალე ქალაქი თითქმის დანგრეული იყო. მ. ბერძნიშვილის აზრით, ეს ქალაქი კოლხეთში შედიოდა, რადგანაც არიანეს დროსვე კოლხების მიწა-წყლის საზღვარი იყო მდ. ოფისი ეს უნდა იყოს მდ. ოფი (ხუფათი-ხოფა), ის კი ამ მდინარის აღმოსავლეთით მდებარეობდა. პროკოფის დროს ეს ქალაქი გათავისუფლებულა რომაელთაგან, კერძოდ კი, მას შემდეგ, რაც მოსპობილა ამ ქალაქის გარნიზონი. „აფსარიელებიც დამოუკიდებელნი გამხდარან, როგორც რომაელებისაგან, ისე ლაზებისაგან, მაგრამ საეკლესიო სფეროში, ისინი, როგორც ქრისტიანები, ლაზეთის ეპისკოპოსთა იურისდიქციას ემორჩილებოდნენ. პროკოფი პირდაპირ წერს: „ლაზთა ეპისკოპოსები უწესებენ მათ მღვდელმსახურებსო“ (მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 54). ლაზეთი, ჩემი აზრით, ერქვა სწორედ იმ კოლხეთს, რომელიც ტრაპეზუნტის მთიანეთიდან აფსაროსამდე ოფ, ხოფამდე ვრცელდებოდა და მას მოიცავდა ლაზთა ეპისკოპოსების სამწყსო.

სტრაბონის ცნობით, „მოსხიკეს მთები კოლხეთის თავზე მიიმართებიან“ (სტრაბონი, XII, 2,18). ამ ცნობას მნიშვნელობა აქვს კოლხეთის ადგილმდებარეობის განსაზღვრისათვის. ჩვენი მეცნიერების დიდი ნაწილი ფიქრობს, რომ ეს „მოსხიკეს მთები“ სურამის ქედია დასავლეთ საქართველოში და ამიტომ ფიქრობენ, რომ მის დასავლეთით მდებარეობდა კოლხეთი.

ვახუშტი ძალზე გარკვევით წერს, და თანაც რამდენიმეჯერ, რომ ძველი გეოგრაფების მიერ ნახსენები „მოსხის“ მთები წარმოადგენდნენ მათა სისტემებს ჭოროხის სათავედან ბასიანის ჩათვლით, მასში შედიოდა დევაბონის, ირიჯლუს, ყალნუსა და თორთომის ქედები (ქ.ც. IV, 1973, გვ. 658 (სქოლიო)). მოსხიკეს, ანუ მოსხის მთათაგან ერთ-ერთიდან, კერძოდ, ირიჯლუდან იღებს სათავეს მდ. ჭოროხი. ვახუშტი წერს – „მდინარე ჭოროხი გამოდის ირიჯლუს მთასა“ (იქვე, გვ. 675). ვახუშტის ცნობით, მოსხიკეს ქედი – ტრაპეზუნტის კოლხეთის თავზე იყო და არა დასავლეთ საქართველოში, ერთის მხრივ ის იყო ქედი, რომელიც ზემოდან დაჰყურებდა ხოფა-რიზეს ქვეყანას, ზღვისპირა ქვეყანას, ისტორიულ ლაზეთს, მეორე მხრივ კი ზღვის დონიდან თითქმის 2000 მეტრ სიმაღლეზე მდებარე კოლა-არტაანს (იბერიას). ამიტომაც ეს ქედი, ანუ ჭოროხის სათავე ერთდროულად იბერიის მაღლაც იყო და კოლხეთსაც ზემოდან დაჰყურებდა, ანუ კოლხეთის თავზე მიიმართებოდა. მაშასადამე, კოლხეთი ამ მთის დაბლა ზღვისპირა ქვეყანას ერქვა, ანუ ტრაპიზონ-რიზე-ხოფა-აფსაროსის რეგიონს, ანუ ეს იყო სწორედ ლაზეთის ქვეყანა თავისი ზიგანას საეპისკოპოსოთი, რომელზე გავლითაც ტრაპეზუნტის კოლხეთი უკავშირდებოდა ამ მთათა სისტემით შექმნილ უზარმაზარ პლატოს.

სტრაბონს აკრიტიკებს მ. ბერძნიშვილი „რომ ის იძლევა ერთი მეორის საწინააღმდეგო ცნობებს“ (მ. ბერძნიშვილი, გვ. 102), რადგანაც მიიჩნევს, რომ მოსხიკეს მთები ზესტაფონთან მდებარეობდა და ამიტომ სტრაბონის ცნობები მისთვის ერთმანეთს ეწინააღმდეგებოდა.

ტრაპეზუნტიდან ზიგანა-რიზემდე მოქმედ ეპისკოპოსებს დაერქვათ შემდგომ ლაზთა ეპისკოპოსები, ტრაპეზუნტის რეგიონის საეპისკოპოსოთა მრევლს აფსაროსამდე ლაზი ეპისკოპოსები ემსახურებოდნენ. აღსანიშნავია, რომ თითქმის ათასი წლის შემდეგაც კი, ტრაპეზუნტის იმპერიის მმართველებს „ლაზთა მეფეებს“ უწოდებდნენ. ლაზიკა – ტრაპეზუნტის რეგიონს, მის მთიანეთს ერქვა. „ბიზანტიის ოფიციალური ისტორიკოსები“ ნიკიტა ხონიატისი, გიორგი აკროპოლიტისი, პახიმეროსი, ნიკიფორე გრიგორასი და სხვანი ტრაპიზონის მეფეებს კოლხთა ან ლაზთა მთავრებს უწოდებდნენ“ (თ. ქართველიშვილი, კულტურის ისტორიის საკითხები XIX., 2004, გვ. 20).

თავი VII

პონტოს ეპარქიები

I. პონტოს ყოფითი გარემო და გეოგრაფიული პირობები

(ს. კარპოვი, ტრაპეზუნტის იმპერიის ისტორია, 2007, რუს. ენაზე)

ხალიბები და არმენოხალიბები

„პონტოს სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვრებთან ძლიერდებოდა სომეხთა ყოფა. არაა შემთხვევითი, რომ პლინიუსი უკვე წერდა ხალიბებისა და არმენოხალიბების შესახებ“ (ს. კარპოვი, ტრაპეზუნტის იმპერიის ისტორია, 2007, რუს. ენაზე. გვ. 36).

თემისკირა და თერმოდონტი

თემისკირას ველთან ძველი მითოლოგია ათავსებდა ამაზონებს მდ. თემოდონტზე დელაქალაქ თემისკირაში, სადაც მიცურდა ჰერაკლე, რათა მოეპოვებინა დედოფალ იპოლიტას სარტყელი (ს. კარპოვი, ტრაპეზუნტის იმპერიის ისტორია, 2007, რუს. ენაზე. გვ. 36).

ტრაპეზუნტი

ტრაპეზუნტი იყო ამ ოლქის ყველაზე დიდი ქალაქი, მდ. მაჩკადერედან 3 კმ-ში, იქ V და IV სს-ის მიჯნაზე იყო ქსენოფონტე. ტრანეზუნტის გარეშემო ცხოვრობდნენ კოლხები, რომლებიც დრილებთან ერთად ემტერებოდნენ ამ ქალაქს. პონტოს ქალაქები კერასუნტი და კოტიორა (ორდუ) – სინოპის კოლონიებად ითვლებოდნენ. კოტიორას ემეზობლებოდნენ ტიბარენები და მოსინიკები. კოტიორას ტერიტორია მათ წაართვეს სინოპელებმა. შემდეგში კერასუნტმა და ტრაპეზუნტმა ამ ქართულ ტომებთან მეგობრული შეთანხმებები დადეს და მათგან პირუტყვისა და პროდუქტებს ყიდულობდნენ. პონტოს მეფე კრეზას სურდა პონტოს ქალაქების დაპყრობა, მაგრამ ძვ. წ. 547 წელს ის სპარსელებმა დაამარცხეს.

პონტოს ისტორია

პონტოს ქალაქები კიროსის ძალაუფლების ქვეშ მოექცა (გვ. 38). შემდგომში ანატოლიაში ახალ სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნებს საფუძველი ჩაუყარეს დიადოხოსებმა (ალექსანდრეს მემკვიდრეებმა) და ასევე ყოფილმა სპარსელმა სატრაპებმა, რომელნიც ერთმანეთს ეჭიშვებოდნენ. კაპადოკია-პონტო ტრაპეზუნტამდე დარჩა ალექსანდრეს მხედართმთავარს – ევმენს. მას ევალებოდა დაეცვა ეს რაიონი და ასევე ებრძოლა მეფე არიარატთან.

არიარტის წინააღმდეგ მაკედონელები დიდ ლაშქარს ამზადებდნენ; არიარტი ტყვედ ჩაიგდეს. მალე სატრაპი ევმონი მოკვდა დიადოხოს ანტიგონესთან ომში ქრ.წ-მდე 316 წელს. პონტოს ქალაქები შედარებით განთავისუფლდნენ. მის მიმართ (ე.ი. პონტოს მიმართ) ინტერესი აღეძრა ეგვიპტის მეფე პტოლომე სოტერს (305-283 წვენს ერამდე). ეს დიადოხოსი, ტაციტუსის ცნობით, რამდენიმე წლის მანძილზე პონტოში აგზავნიდა ხომალდებს (სურდა იუპეტერის ერთ-ერთი ქანდაკების ხელში ჩაგდება).

ჩვენს ერამდე 297-296 წლებში ჩამოყალიბდა პონტოს სამეფო ელინიზირებული სპარსელი დინასტიის მემკვიდრის მითრიდატე კტისტის მიერ კაპადოკიაში, რომელსაც

არ ჰქონდა გასასვლელი შავ ზღვაზე, მალე მისი საზღვრები გაფართოვდა და დედაქალაქი გადატანილ იქნა ამასიაში, რომელიც მდებარეობდა ამისო-სპარსეთის გზაზე. 281 წლისათვის მითრიდატე I-მა თავი მეფედ გამოაცხადა და ებრძოდა დიადოხოსებს მცირე აზიის ქალაქებისათვის.

278 და 271 წლებში პონტოს მეფეებმა დაამარცხეს ეგვიპტის მეფე პტოლამე ფილადელფოსის საზღვაო ექსპედიცია, ამით პონტოს ქალაქების დამცველებად – გადაიქცნენ მითრიდატე კტისტი (302-266) და მისი ვაჟი არიობარზანი (266-255) (გვ. 42).

278 წ. ანატოლიაში შეიჭრნენ კელტური ტომები – გალტები, მათ ებრძოდნენ პონტოს მეფეები. ქ. ამისო იყო მითრიდატე II და მისი შვილიშვილის ფარნაკის (ძვ.წ. 189-160) ხელში სანამ რომაელებმა არ აიღეს 71 წელს. (გვ. 42).

ქ. სინოპი ფარნაკ I-მა აიღო 183 წელს. შემდეგ მას შეუერთა კერასუნტი და კოტიორა. ის იქცა პონტოს სამეფოს დედაქალაქად. მისი საზღვარი ვრცელდებოდა ხალიბებამდე, ტიბერენებამდე და მაკრონებამდე ძვ.წ. 188 რომთან პონტომ დაღო სამეგობრო ხელშეკრულება.

ამ დროს პონტოს სამეფოს საზღვარი აღწევდა ტრაპეზუნტამდე.

კოლხიდა და ხალდეების (ხალიბები) მიწები და ტიბარენები პონტოს მეფე მითრიდატე VI ეპატორეს (121-63 ჩვენს ერამდე) დაუთმო მცირე არმენიის მეფე ანტიპატრემ (სტრაბ. XII, 3,1, XII, 3,28).

ამ დროს შევიდა ტრაპეზუნტი პონტოს სამეფოში.

მ. მაქსიმოვის მიერ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ტრაპეზუნტი პონტოში შეიყვანა ფარნაკმა უფრო ადრე, როცა მცირე არმენიის მეფემ სახელით ასევე მითრიდატემ ფარნაკს დაუთმო ტრაპეზუნტის მიმდებარე ოლქები. ს. კარპოვის აზრით საეჭვოა, მოსაზრება რომ იქამდე ტრაპეზუნტი მცირე არმენიაში შედიოდა, ამასთანავე ნათელი არაა ეკუთვნოდა თუ არა ეს ქალაქი კოლხიდის მეფეებს (გვ. 43).

ძვ.წ. 110 წელს პონტოს მეფე მითრიდატემ დაიმორჩილა მცირე არმენია და კოლხიდა. ასევე 107 წლისათვის პონტოს სამეფოში შევიდა ხერსონესი და ბოსფორის სამეფო. თუმცა კი სკვითები და სარმატები მას თავს ესხმოდნენ. 104-103 წლებში პაფლაგონიის ნაწილი შეიერთა პონტომ ხოლო 101-100 წლებში მიიტაცა კაპადოკია და, მის ტახტზე მითრიდატემ აიყვანა თავისი შვილი არიარატ IX.

დაიწყო ომები რომთან – 89-85 – მითრიდატეს I ომი.

საბოლოოდ, დამარცხებული მითრიდატე ჯერ კოლხეთში გაიქცა, შემდეგ ბოსფორში 63 წ. მოკლეს ფარნაკ II-ის რაზმელებმა.

პომპეუსმა ერთ რომაულ პროვინციად გააერთიანა პონტო სინოპისა და ამისოს შემადგენლობით, მას ეწოდა – „ბიფინიის პონტო“.

კოლხიდა გადაეცა რომის სატელიტ არისტარს ხოლო ტრაპეზუნტი – კაპადოკიის ნაწილი და მცირე არმენია – მალტიის ტეტრარქს დეიოტარს (63-40) – რომელმაც მეფის ტიტული მიიღო. რომის სამოქალაქო ომის დროს ის დაიპყრო ფარნაკ II-მ კოლხეთთან ერთად. ის დაამარცხა 47 წელს ცეზარმა და მიწერა სენატს – „მივედი, ვნახე, გავიმარჯვე“. პონტოს მეფე გახდა ფარნაკის ძე არშაკი, რომელიც არ ცნო რომმა და საერთოდ შეცვალა მითრიდატიანების დინასტია. იქ გაამეფეს ლაოლიკიელი პოლემონი ზენონის ძე.

პონტოს სამეფო იყო როგორც ბუფერული ბაზა რომისა პართიასთან საომარი დაპირისპირებისას. 35 წელს პონტოს მეფე პოლემონ I-მა საჩუქრის სახით სამართავად მიიღო მცირე არმენია. აგუსტის დროს პონტოს გამოეყო მცირე არმენია, ამ უკანასკნელის საზღვარი ვრცელდებოდა მდ. ლიკოსიდან – ტრაპეზუნტამდე.

რომმა 3(2) წელს ჩვენს ერამდე გააერთიანა პონტო, კაპადოკია და მცირე არმენია ერთ სახელმწიფოდ დინასტიური ქორწინებით, პოლემონის მემკვიდრე ქერივი პითადორიდა შერთო კაპადოკიის მეფე არხელაეს. ახალი ერის 63(64) წელს ნერონმა

პონტოს სამეფო შეუერთა რომის პროვინცია კაპადოკია – გალატიას. პონტოს ქალაქებს III ს-ში შეესივნენ ბარბაროსული ტომები. დიოკლიტიანეს (284-305) რეფორმებით პონტომ და ვითინიამ შეადგინეს მეორე პონტოს დიოცეზი, ხოლო კონსტანტინ I-მა შექმნა საგანგებო პროვინცია დედის სახელის მიხედვით – ელენოპონტო. იუსტინიანე I-მა მისი საზღვრები ტრაპეზუნტამდე გაზარდა (ე.ი. ცნობილი მოლაპარაკებები ლაზიკის მეფეებისა კონსტანტინოპოლის იმპერატორებთან, ჩანს ამ საქმეს ემსახურებოდა V და VI საუკუნეებში – V საუკუნეში საზღვრად დაიდო ხუფათი, ხოლო VI ს-ში იუსტინიანეს იმპერიამ მიადწია ჭოროხამდე (აქ აიგო, ბიზანტიური სიმაგრე პეტრა), რითაც დაარღვია სპარსეთთან სახელმწიფო საზღვარი (ხუფათზე მდებარე).

ს. კარპოვი მიიჩნევს, რომ პონტოში (ტრაპეზუნტში) 69 წელს ყოფილი მონის ანიკეტის (პოლემონის ფლოტის მეთაურის) აჯანყება სოციალური ხასიათისა იყო და მას მხარს ადგილობრივი ჭანური (ლაზური) ტომების მთავრები უჭერდნენ (ისინი ტრაპეზუნტის მთიანეთში ცხოვრობდნენ). პონტო სინოპი და კერასუნტი სასოფლო-სამეურნეო მხარე იყო, პლინიუსის ცნობით რომაელები პირველად აქ გაეცნენ მათთვის უცხო ხილს – ალუბალს. ადგილობრივი (კერასენტის) სახლის მიხედვით ლათინურად ალუბალს ეს სახელი „კერასეს“ ეწოდა (იქვე, გვ. 53). აღსანიშნავია, რომ პონტოშივე ამ ხილს, ალბათ, ქართული სახელი „ქვიშა“ ერქვა, რომელიც ამჟამად აქვს შემონახული იმერულ დიალექტს. ამ ქართული სახელიდან „ქვიშა“, ალბათ, მას ეწოდა სლავური სახელი – „ვიშნა“.

იქამდე მითრიდატიანები აგებდნენ მთელ ქალაქ-ტაძრებს, რომელთაც ქურუმები მართავდნენ, ასეთი იყო კომანა, ზელა და ამერია. პონტოელმა მეფეებმა თავიანთი სპარსი წინაპრებისგან მიიღეს ჩვეულება მსხვერპლშეწირვისა მთის წვერებზე. მათ შეცვალეს ზოროასტრიზმის უმადლესი ღმერთის ახურამაზდას კულტი ახალი ზევს სტრატეას კულტით. ამასთანავე აღმერთებდნენ ჰერაკლეს, ზევსს, ალექსანდრე მაკედონელს, რომელთა შთამომავლებიც იყვნენ დედის მხრიდან. ს. კარპოვის აზრით, ბერძენული ქალაქები ზღვის პირას იყვნენ განლაგებულნი ისინი რომაელებისთვის იყვნენ სიმაგრეები და სამხედრო-საზღვაო ბაზები, მაგრამ რომაელები არ ცდილობდნენ შეეღწიათ კოლხეთის სიღრმეში და ამ პოლიტიკას მისდევდნენ ბიზანტიელებიც (გვ. 55).

იური ვორონოვზე დაყრდნობით, ს. კარპოვი ფიქრობს, რომ ბერძენული ქალაქი ფაზისი იყო ფოთი, პიტიუნტი იყო ბიჭვინთა, სებასტოპოლისი კი – ცხუმი (ი. ვორონოვი, დიოსკურიადა, სებასტოპოლისი, ცხუმი, მოსკოვი, 1980). იური ვორონოვი კი ქართიზაციის თეორიის ერთ-ერთი ყველაზე თავგადაკლული ქომაგი და მისი დამწერვე იყო სამეცნიერო სფეროში.

არქეოლოგიური მონაცემებით ერთ-ერთი საზღვაო გზა ხერსონესს აერთებდა ტრაპეზუნტთან, აქედან კი არმენიის არტაკშატს (გვ. 56).

255 წელს დაიწყო გოთებისა და სარმატების (ბორანების ტომის) თავდასხმები შავიზღვისპირეთის ქალაქებზე. უშედეგოდ სცადეს პიტიუნტის აღება, შემდეგ 256 წ. ფაზისის კიბელას სამლოცველოს დაეხსნენ თავს და აიღეს პიტიუნტის სიმაგრე. 257 წელს (ან 258 წ.) აიღეს ტრაპეზუნტი.

264 წელს აიღეს პონტოს ჰერაკლია.

275 წ. გოთები შეესივნენ ფაზისს, მაგრამ ვერ აიღეს, მაგრამ აქედან გაემართნენ მცირე აზიის სიღრმეებისაკენ, ისინი დაამარცხა იმპერატორმა ტაციტუსმა (275-276 წწ.). შემდეგ პრობემ (276-282). ამის შემდეგ გოთების შესევების მიმართულება შეიცვალა – მათმა გეზმა ბადკანეთისაკენ გადაიწია. წმ. გრიგოლ ნეოკესარიელის ცნობით, მკვიდრი მოსახლეობის დაბალი ფენები გოთებს ეხმარებოდნენ (იქვე, გვ. 56).

დიოკლიტიანეს ეპოქაში პოლემონის პონტო (ტრაპეზუნტი, კერასუნტი, ნეოკესარია, ზელა, სევასტია, პოლემონია) და ასევე მცირე არმენია (ქალ: ნიკოპოლი, სატალა და

კოლონეა) შედიოდნენ კაპადოკიის რომის საკონსულო ლეგატის მმართველობაში (მცირე არმენიას შემდეგ პირველი არმენია ეწოდა) (იქვე, გვ. 57).

რომის იმპერიის გაყოფის შემდეგ პონტო იქცა ნაწილად (ბიზანტიის) იმპერიისა. მისი აღმოსავლეთი საზღვრები აღწევდა მდ. აკამფსისამდე კერძოდ, პროკოფი კესარიელი წერდა, რომ პონტო აღწევდა ქ. ტრაპეზუნტის აღმოსავლეთ საზღვრებამდე – სუსურმენემდე და რიხემდე. „რიხეს აღმოსავლეთით მდებარეობდნენ ის რაიონები, რომელთაც ბიზანტიელები უკვე ვერ აკონტროლებდნენ, თუმცა იქ იყვნენ ქ. ათინა და აფსარი, რომელნიც ცნობდნენ იმპერიის ძალაუფლებას მათზე (გვ. 58, შენიშვნა 204). პონტოს მოსახლეობის უმეტესობა იყო ელინიზირებული ადგილობრივი-ქართველური წარმოშობის ტომები (გვ. 58). თეოდორიტე კვირელი (393-457) სხვადასხვა ტომებად მიიჩნევდა ლაზებს, ჭანებს (სანებს) და აბაზგებს, რომელნიც რომაელებს ემორჩილებოდნენ (იქვე, გვ. 58).

პროკოფის დროს ჭანები უკვე აღარ ცხოვრობდნენ სანაპიროზე, არამედ არმენიელების მეზობლად მატერიკის სიღრმეში, ხოლო ლაზები ცხოვრობდნენ ფაზისის სანაპიროზე. ჭანების ერთი ნაწილი იმპერიაში ცხოვრობდა, მეორე მის გარეთ.

IV-V სს. მიჯნაზე ლაზთა ექსპანსია ინტენსიური გახდა ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით. იმპერატორმა იუსტინე I-მა (518-527) კონსტანტინოპოლში სამეფო გვირგვინი უბოძა ლაზთა მეფეს, წინასწარ კი მონათლა იმის გამო, რომ სპარსეთი ლაზიკას მიიჩნევდა თავის ტერიტორიად და ლაზთა მეფისადმი კონსტანტინოპოლის დაახლოებას მტრულ ქმედებად განიხილავდა.

ლაზიკაში ბიზანტიური გარნიზონების გასამაგრებლად იუსტინიანე I (527-565) მიმართავდა ღონისძიებებს, იქ დატყვევებული ბუღგარელები გაუგზავნა.

იუსტინიანეს დროს (პეტრას აგებამდე) ქ. რიხეს აღმოსავლეთით მდებარე რაიონი უკვე ვეღარ კონტროლდებოდა ბიზანტიელთა მიერ, თუმცა იქ იყვნენ ქალაქები ათინა და აფსარი, რომელნიც ცნობდნენ მათზე საიმპერიო ხელისუფლებას. (გვ. 58).

თეოდორე დიდის (379-395) პონტოს დიოცეზი მოიცავდა შემდეგ პროვინციებს (ეპარქიებს) – ვიფინია, პაფლაგონია, ელენონონტო, პოლემონიაკის პონტო, გალატია I და გალატია II, კაპადოკია, არმენია I და არმენია II, ტრაპეზუნტი და კერასუნტი, ასევე ნეოკესარია კომანია, პოლემონია მიეკუთვნებოდა პოლემონიაკის პონტოს, ხოლო ამასია, ამისო, სინოპი, ივორა, ზილა, ხალტონი შედიოდნენ ელენოპონტოს შემადგენლობაში. პროვინცია არმენია I-ში შედიოდნენ სევასტია (სივასი), ნიკოპოლი, კოლონია, სატალა და სევასტოპოლი (არა ცხუმი) (იქვე, გვ. 58).

V ს. ტრაპეზუნტში იდგა პონტოს პირველი ლეგიონი, რაც ამ ქალაქს ანიჭებდა განსაკუთრებულ როლს, როგორც თავდაცვისას, ისე იმპერიის აღმოსავლეთის საზღვრების დაცვისას. იმპერიის ამ საზღვრების დაცვის თვალსაზრისით, განსაკუთრებული სტრატეგიული მნიშვნელობა ენიჭებოდა არმენიებისა და პოლემონიაკის პონტოს პროვინციებს. იმპერატორმა იუსტინიანე I-მა იქ დანიშნა ერთიანი სამხედრო მეთაური აგისტერ მილიტუმ-ის ტიტულით და გაუძლიერა ჯარი. ამის შემდეგ შეიქმნა აქ რომაელთა მძლავრი ფორპოსტი. (იქვე, გვ. 59).

535 წელს იუსტინიანემ გააერთიანა პონტოს ორი პროვინცია – პოლემონიაკი და ელენოპონტო, მაგრამ მეორე წელსვე 536 წელს იუსტინიანემ მოახდინა რეორგანიზაცია და მათ ადგილას შექმნა ოთხი პროვინცია – არმენია I, არმენია II, არმენია III და არმენია IV. ეს მას ესაჭიროებოდა ბიზანტიის სამხრეთ კავკასიაში ექსპანსიისათვის.

პირველი არმენიის (მას ასევე შიდა არმენია ერქვა) შემადგენლობაში, რომლის დედაქალაქი იყო ბიზანა (ეფფრატის პირას, მას ერქვა ასევე იუსტინიანეპოლი), შევიდა შიდა ოლქების ყველა ქალაქი (თეოდოსიოპული, სატალა, ნიკოპოლი, კოლონეა). ამ პროვინციის მეთაური იყო მაღალი რანგის მოხელე – პროკონსულის წოდებით. პროვინცია ელენოპონტის შემადგენლობაში შევიდა სინოპი, ამისო, ამასია და სხვ.

ტრაპეზუნტის და კარასუნტის სანაპირო შეიყვანეს არმენია პირველის შემადგენლობაში. ისინი იყვნენ სამხედრო-საზღვაო ფლოტის ბაზები. ეს ქალაქები შესაბამისად გამოიყვანეს პოლემონიაკის პონტოს შემადგენლობიდან.

ს. კარპოვი ი. ვორონოვის ნაშრომზე დაყრდნობით, დიდ სამეცნიერო ბრუნვაში შეიტანა ცნება იმისა, რომ დიოსკურია ანუ სებასტოპოლისი იყო ქ. სოხუმი. (იური ვორონოვი – „დიოსკურიადა – სებასტოპოლისი – ცხუმი“, მოსკოვი, 1980). შესაბამისად, ფაზისი მისთვის მდებარეობდა ფოთთან ახლოს, ის ეყრდნობა ასევე მაქსიმოვის შრომებს (ს. კარპოვი, ტრაპეზუნტის იმპერიის ისტორია, 2007, რუს. ენაზე).

ს. კარპოვის თვალსაზრისით, „ლაზიკა იყო ბუფერული სახელმწიფო, ის სურსათით (მარილით, ღვინით და მარცვლეულით) მარაგდებოდა ტრაპეზუნტიდან. იუსტინიანემ ტრაპეზუნტიდან განახორციელა დასავლეთ კავკასიაში საზღვაო და სახმელეთო ოპერაციები, მისი ბრძანებით იქ მიწისპირთან გაასწორეს (დაანგრეს) ძველრომაული სიმაგრეები, რადგანაც ფიქრობდა, რომ მათ სპარსელები ადვილად ჩაიგდებდნენ ხელში. თავდაცვის მთავარ კვანძებად იქცნენ ტრაპეზუნტი და ხელახლა აშენებული და გამაგრებული სებასტოპოლისი და პიტიუნტი. ს. კარპოვი ეყრდნობა პროკოფი კესარიელის „შენობათა შესახებ“. (გვ. 59).

სად მდებარეობდა პიტიუნტი და სებასტოპოლისი?

XXVIII (28-ე) ნოველაში ჩამოთვლილი პროვინცია ელენოპონტოს ქალაქები – ამასია, ებორა, ევხაიტა, ზელა, ლეონტოპოლი, სინოპი, ამისო, ხოლო პოლემონიაკის პონტოს ქალაქებიდან დასახელებულია ნეოკესარია, კომანა, ტრაპეზუნტი, კერასუნტი, პოლემონია და ასევე ციხე-სიმაგრეები (და არა ქალაქები) – პიტიუნტი და სებასტოპოლი „ამ სასაზღვრო სიმაგრეების იქით იყო ლაზიკა“ («Далее этих рубежей находилась Лазика») (გვ. 59).

აფხაზეთის სებასტოპოლისსა და ბიჭვინთას სპარსეთი ნაკლებად დაიპყრობდა, მაგრამ თუ ისინი ტრაპეზუნტის რეგიონში იყვნენ, მათი გამაგრებით ტრაპეზუნტთან ერთად შეიკვრებოდა ერთიანი თავდაცვითი სისტემა, მართლაც ამ სისტემამ კარგად იმუშავა და სპარსეთი დამარცხდა.

სებასტოპოლისისა და პიტიუნტის იქით იყო ლაზიკა – „ამ სიმაგრეების იქით იყო ლაზიკა“ – წერს ს. კარპოვი. მაშასადამე, ჯერ იყო სებასტოპოლის-პიტიუნტი, შემდეგ კი, მათ იქით ლაზიკა მდებარეობდა.

სებასტოპოლისი და პიტიუნტი მდებარეობდნენ ლაზიკის დასავლეთ საზღვართან. ეს უნდა გავიგოთ ისე, რომ ისინი მდებარეობდნენ ტრაპეზუნტის მხარეს – როგორც პროკოფი წერს ფაზისის დასავლეთ სანაპიროს მხარეს „1 დღის გზის“ იქით, ანუ ჭოროხიდან დაშორებულნი იყვნენ დასავლეთისკენ 30-იოდე კმ-ით.

იუსტინიანეს მიერ პონტოს საზღვრებთან, კერძოდ ჭანეთში, არმენიასა და ლაზიკაში შენდებოდა ახალი სტრატეგიული გზები, იწმინდებოდა ტყეები, შენდებოდა ახალი ციხესიმაგრეები. აღსდგა ძველები. ძნელშესადწევი ხეების (კლისურების) შესასვლელები კი იკეტებოდა.

იუსტინიანემ აღადგინა სატალა, დიდი ციხე-სიმაგრე მის კედლებთან 530 წელს სპარსელები დამარცხდნენ. მთავარი სტრატეგიული ტრასა გადიოდა ტრაპეზუნტიდან პაიპერტისაკენ (ბაიბერდისაკენ) – და თეოდოსიოპოლისაკენ. დამარცხების შემდეგ, 557 წლისათვის, ჭანებმა აღიარეს მათზე საიმპერიო ძალაუფლება, იქამდე ისინი თავს ესხმოდნენ ამ გზაზე ვაჭრებს და ძარცვავდნენ. თავს ესხმოდნენ არმენიას.

მდ. აკამფსისის ჩრდილოეთით საქართველოს ზღვისპირეთში იუსტინიანემ ააგო პეტრას ციხე-სიმაგრე, რომელიც აკონტროლებდა დასავლეთ ლაზიკასა და მის ვაჭრობას. პეტრას მიენიჭა ის სტრატეგიული მნიშვნელობა, რომელიც ადრე ტრაპეზუნტს გააჩნდა. მისი მდგომარეობა გაძნელებული იყო, ლაზური მოსახლეობის მტრობის გამო.

სპარსეთის ალყის შემდეგ პეტრა ჩაბარდა 541 წელს და დაკარგა თავისი მნიშვნელობა, მთავარი სამხედრო ფორპოსტად კვლავ ტრაპეზუნტი იქცა. სპარსელთა მცდელობა ჩაეტანათ პეტრაში ხომალდების სამშენებლო ხე-ტყე და გადაექციათ ის თავის სამხედრო პოსტად შეუძლებელი გახდა ხანძრის გამო. ბიზანტიელებმა ხანგრძლივი ალყის შემდეგაც, 549 წელს, ვერ შეძლეს პეტრას ხელში ჩაგდება, თუმცა ამ დროისათვის გაიზარდა ლაზთა სიმპატიები მათ მიმართ. ბიზანტიელთა ჯარში ამ დროს ჭანების რაზმიც შედიოდა. (გვ. 60).

მხოლოდ 551 წელს აიღო პეტრა ბიზანტიელმა ბესამ, პეტრა მათვე დაანგრიეს. 561 წელს „მუდმივ ზავამდე“ ირანი მუდამ ცდილობდა, რათა ბიზანტიელთა ჯარი დაბრუნებულიყო ტრაპეზუნტში, რომელიც მას ბიზანტიის ბუნებრივ საზღვრად მიაჩნდა (გვ. 60). ამის მიუხედავად 50 წლიანი ზავის დადების დროს ლაზიკა დარჩა ბიზანტიის გავლენის სფეროში.

VII ს-ის დასაწყისიდან, ეთნონიმი ლაზი და ტოპონიმი ლაზიკა, თითქმის, აღარ გამოიყენებოდა დასავლეთ საქართველოს მიმართ, მაგრამ ლაზიკად და შემდეგ ლაზისტანად იხსენიება აღმოსავლეთ პონტოს რაიონი ტრაპეზუნტიდან ჭოროხამდე. (გვ. 60).

იმპერატორ მაკრიკეს (582-602) დროს ტრაპეზუნტი გახდა პროვინცია „დიდი არმენიის“ დედაქალაქი, მასში შევიდნენ ასევე ქალაქები – იუსტინიანეპოლი, კამახა, კოლონია, ნიკოპოლი, სატალა და კერასუნტი. (გვ. 61).

იმპერატორმა ჰერაკლემ (610-641) 627/8 წლებში შეძლო მცირე აზიიდან სპარსელების განდევნა. ორჯერ ეწვია ტრაპეზუნტს 622/3 და 626-628 წლებში.

ირანის დამარცხებით ჰერაკლემ დასავლეთისაკენ გზა გაუხსნა იმპერიის საშიშ მტრებს – არაბებს, მათ 737 წელს გადამწყვეტი ბროლა მოუგეს ბიზანტიელებს იარმუკთან.

640 წელს არაბებმა დვინი დაიპყრეს, 653 ან 654 წელს არაბებმა მცირე ხნით დაიპყრეს ტრაპეზუნტი. 711 წელს აიღეს კამახა, 712 წელს – ამასია და განგრა. აქ დიდხანს ებრძოდნენ ერთმანეთს არაბები და ბიზანტიელები.

არაბები 784 წელს გაიჭრნენ ამისისაკენ, 860 წელს სინოპისკენ, ზღვისპირეთის ბიზანტია აკონტროლებდა. არაბები 863 წელს დამარცხდნენ მდ. გალისის ჩრდილოეთით ადგილზე, რომელსაც ერქვა – ფოსონი (პონტო-პაფლაგონიის საზღვარზე). ეს გამარჯვება აღმოჩნდა გარდამტეხი ბიზანტიელთა სასარგებლოდ. სიტყვა „ფოსონი“ ეტიმოლოგიურად ახალია სიტყვებთან „ფასისი“, „ფას“, „ფოსო“. (მდ. გალისთან ანტიკურ ხანაში მდებარეობდა თემისკირა და თერმოდონტი, შემდეგ იქ იყო ფასისის აკადემია, ეს მიწა-წყალი ძველად კოლხების საცხოვრისი – კოლხიდა იყო, არმენიის გვერდით).

VII ს-ის შუა წლებში დაარსდა „არმენიაკის“ თემი ანუ თემა. ეს თემა თავის მხრივ სამ „ტუმად“ (სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულად) იყოფოდა. ხალდია არმენიაკის თემის ერთ-ერთ ტუმაში შედიოდა. სამხრეთით არმენიაკის თემას მდ. გალისი საზღვრავდა (ნ. აღონცის შეხედულებით, ჩრდილოეთით მისი საზღვარი ფასისამდე (ე.ი. ჭოროხამდე) აღწევდა 824-863 წლებში არმენიაკის თემა დაიშალა და ხალდია ცალკე თემად გამოიყო. (გვ. 64). არმენიაკის თემას საზღვრები, თითქმის, ემთხვეოდა ყოფილ პოლემონის პონტოს საზღვრებს, მას ეკლესიურად ლაზიკის ეპარქია ერქვა და მოიცავდა ტერიტორიას ფატსა-პოლემონიონიდან რიზემდე.

ხალდიას დედაქალაქი იყო ტრაპეზუნტი, აღმოსავლეთით ესაზღვრებოდა „მცირე არმენია“. ქალდეას თემაში შედიოდა თავდაცვითი რაიონები – კლისურები მდ. აკამფსისის (ჭოროხის) ველზე და მის შენაკად მურდულზე.

აჯანყებულ თომა სლავს (820-823) ეხმარებოდნენ სხვებთან ერთად „ივირები და ავაზგები“ – ლიტ. Каджан А. П. Деревня и города в Византии IX-X вв. Очерки по истории византийского феодализма М. 1960, ც. 65).

ქალდიას თემასთან იყო დაკავშირებული მცირე თემები დერკსინი და ივირია, მათი ადმინისტრაციის სათავეში იდგა სამოქალაქო მოსამართლეები, რომელნიც ხშირად ატარებდნენ ტიტულს – პატრიკოსი, პროტოსპათარი, სპათაროკანდიდატი, ზოგიერთის სახელი ცნობილია მათი ბეჭდების მიხედვით. (გვ. 66).

ს. კარპოვის აზრით, მდ. ფაზისი ერქვა მდ. რიონს, მაგრამ ეს ასე რომ არ იყო, ჩანს შემდეგიდან – იმპერატორ რომან I ლაკაპინის (920-944) დროს, დაახლოებით 922 წელს, ქალდეას თემა მოიცვა სეპარატიზმმა, მას ადგილობრივი მოსახლეობა უჭერდა მხარს. „აჯანყება ჩაახშო დომესტიკოსმა იოანე კურკუასამ ბიზანტიის გამორჩენილმა (წარმოშობით სომეხმა) მხედართმთავარმა, რომელმაც იქამდე აღადგინა ბიზანტიის საზღვრები მდ. ევფრატზე და ტიგროსზე, ხოლო კავკასიაში მდ. ფაზისზე (რიონზე)“ – წერს ს. კარპოვი. მაგრამ X ს-ში ბიზანტიის საზღვარი რიონზე გადიოდა? დაბეჯითებით უნდა ითქვას – არა. X ს-ში საზღვარი ჭოროხზე გადიოდა, მას ერქვა იმჟამად ფაზისი. ბიზანტიის საზღვარი აქ X ს-ში მხედართმთავარს იოანე კურკუასას აღუდგენია.

949 წელს ბიზანტიელებს დაემორჩილა თეოდოსიუპოლი. ცნობილი სომეხები წინამძღვრობდნენ ბიზანტიურ ჯარებს ომის დროს არმენიის მიმართულებით, ისინი თანდათან ასიმილირდნენ ბიზანტიური ელიტის შემადგენლობაში, ამ ფაქტმა წარმოქმნა ბიზანტიის საზღვრებთან შესამჩნევი ფენა, რომელთაც „სომეხ-ქალკედონიტებს“ უწოდებენ. ასოლიკი – სომეხი ისტორიკოსი – აღწერს ივირიაში ბასილი II-ის ლაშქრობას (1000-1001 წლებში), ხოლო ქალდეასა და ივირიაში XI ს-ის შუა წლებში. ქალდიის თემში შედიოდა პაიპერტი, იქედან მარაგდებოდა ტრაპეზუნტი პროდუქტებით (გვ. 67).

მაკედონელთა დინასტიის (867-1056) დროს გაიზარდა ტრაპეზუნტის საეკლესიო მნიშვნელობა, ბასილი I-ის (867-886) დროს ტრაპეზუნტის საეპისკოპოსო კათედრა ამადლდა მიტროპოლიტის რანგამდე. ივირიაში ლაშქრობის დროს 1000 წელს ბასილი II იყო ტრაპეზუნტში (გვ. 70). Юзбашиан К. Н. Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX-XI вв. М. 1988.

ტრაპეზუნტის მფარველი იყო წმიდა ევგენი. მისი ბიოგრაფი იყო იოანე ქსიფილონი, შემდეგ პატრიარქი. მისი სიტყვით წმიდა ევგენის შემწეობით ბასილი II-მ დაამარცხა საქართველოს მეფე გიორგი I და მისი მოკავშირე სომეხი ბაგრატიდები და არწრუნები და იმპერიამ შეძლო ტაოს დაჭერა (გვ. 70). აგიოგრაფი წმიდა ევგენის შემწეობას თვლის მიზეზად იმისა, რომ ბარდა ფოკას აჯანყების დროს ტრაპეზუნტის ასაღებად მიმართული ქართველთა ჯარები მაგისტრ ჩორდვანელისა და ბაგრატის (პარაკრატის) მეთაურობით შეფერხდნენ და უკუიქცნენ 990 წელს. დავითმა ცნო იმპერატორის ძალაუფლება, დაუთმო მას მიწები და მიიღო კურაპალატის ტიტული.

1048-1054 წლებში სელჯუკები შეიჭრნენ თეოდოსიოპოლის რაიონში. იოანე ქსიფილონის სიტყვით კოლხიდა ტრაპეზუნტს ემორჩილებოდა (გვ. 112). ე.ი. მისი „კოლხიდა“ არაა დასავლეთ საქართველო.

სიწმიდეები

წმ. გრიგოლი ნეოკესარიელი, სასწაულთმოქმედი III საუკუნისა, იყო პონტო პოლემონიაკის მიტროპოლიტი, რომლის საეკლესიო იურისდიქციაში შედიოდა ტრაპეზუნტის საეპისკოპოსო. (ის უნდა ეხილა თავის ჩვენებაში წმ. მეფე ვახტანგ გორგასალს ამ მხარეებში ლაშქრობისას. მიტრ. ანანია). ამ ეპარქიას ეკლესიურად, შემოკლების მიზნით – „ლაზიკის ეპარქიასაც“ უწოდებდნენ შემდეგში.

რომელმა მეფისნაცვალმა აგრიკოლამ სევესტიელი და ნიკოპოლელი (მცირე აზიის შიდა ოლქების) ქრისტიანები დახოცა. ლისიამ, მოაწყო ტრიბუნალი სატალაში, ქალდეას საზღვართან. 40 სებასტიელი მოწამე, 45 ნიკოპოლელი მოწამე, წმ. ევსტრატე და მისი 4 თანამოღვაწე (წმ. აქსენტი, ევგენი, მარდარი და ორესტი), წმ. ორენტი და მისი 6 ძმა, დახოცილები ლაზიის სხვადასხვა ქალაქებში და პიტიუნტში (!) – ქრისტიანთა მასობრივი ანგარიშსწორების მსხვერპლნი იყვნენ (დაიწერა მათი ცხოვრების სხვადასხვა ვერსიები). (ს. კარპოვი, გვ. 214).

ქალაქ კომანაში ამასიის მეფისნაცვალმა აგრიპამ დასაჯა ქრისტიანი მოწამე – ვასილისკი. ის დაბადებულია სოფელ ხუშიალაში, ხოლო ამ წმინდანმა ამასიიდან კომანამდე გზაზე მდებარე სოფელ დაკოზარაში მოახდინა სასწაული რომლის მოწმე რომაელმა ჯარისკაცებმა ქრისტე აღიარეს. სოფელ კომანას უბან დიოსკორაში მას თავი მოკვეთეს – მითი ცხოვრების მიხედვით (გვ. 215).

ლიცინიუსს სურდა ამასიის ეპისკოპოს ვასილის (დაახლ. 309 წ.) წამება.

პირველმა ჩვენთვის ცნობილმა ტრაპეზუნტელმა ეპისკოპოსმა დომნამ მონაწილეობა მიიღო 325 წლის ნიკეის I მს. კრების მუშაობაში. (გვ. 215).

პონტოელი მღვდელმთავრები არაერთხელ აურჩევიათ კონსტანტინოპოლის პატრიარქად.

თავდაპირველად ტრაპეზუნტი იყო ნეოკესარიის სამიტროპოლიტოს ერთ-ერთი საეპისკოპოსო (პონტო პოლემონიაკის ეპარქია) (გვ. 216).

(არროუზეს ჟ. ოტატიე ეპისცოპატუმ... . 223, 237, 255).

ტრაპეზუნტის კათედრის სამიტროპოლიტო რანგში აყვანა მოხდა, როგორც ჩანს ორ ეტაპად – (680/81 და 787 წლებში) ფაზისის მიტროპოლიტის ტიტული გადაეცა ტრაპეზუნტის მეუფეს და მღვდელმთავარმა ქრისტეფორემ ხელი მოაწერა VII მს. კრების (787) აქტებს, თავდაპირველად როგორც ფაზისისა და ტრაპეზუნტის ეპისკოპოსმა, ხოლო შემდეგ უბრალოდ როგორც ტრაპეზუნტელმა (გვ. 216).

საკუთრივ ტრაპეზუნტის კათედრის აყვანა სამიტროპოლიტო რანგში, ჩანს მოხდა ბასილი I (867-886) მმართველობის დასაწყისში. პირველი ტრაპეზუნტელი ეპისკოპოსი ათანასე მიტროპოლიტის ხარისხის იყო (843-886). (გვ. 216).

ტრაპეზუნტელ მიტროპოლიტს ნოტიციებში (X ს. დასაწყისში) 33-ე ადგილი ეკავა (XIV ს-მდე) და ერქვა „ლაზიკის ეპარქიის“ მიტროპოლიტი.

Положение Трапезунта как автокефальном митрополии было закреплено и современной нотиции епископий к началу X в. он занимает и до XIV в. удерживает 33-е место в списке кафедр с именованием епархии Лазика» (ც. 216).

კერასუნტი, რომელიც ასევე ნეოკესარიის ეპარქიაში შედიოდა XI ს. ბოლოდან სამიტროპოლიტო გახდა. ამასიის სამიტროპოლიტოსაც (ელენოპონტოს ეპარქიაში) საპატიო ადგილი ეჭირა კონსტანტინეპოლის საეპისკოპოსო ცხრილში (გვ. 210).

ტრაპეზუნტის მიტროპოლიტმა წმ. ვასილიმ 913-914 წლებში აღადგინა საკათედრო ტაძარი, მაგრამ ტრაპეზუნტის მიტროპოლიტის მიერ არქიეპისკოპოსის ტიტულის გამოყენებამ გამოიწვია პატრიარქ ნიკოლოზ I მისტიკოსის (901-907, 912-925) პროტესტი. მან მოითხოვა რათა ქალდიის საპატრიარქო ეგზარქოსს გაეგზავნა კონსტანტინოპოლში პრელატი ახსნა-განმარტების მისაცემად. ქალდიის მიტროპოლიტი ასევე განისაჯა პატრიარქის მიერ მონასტრიდან ერთ-ერთი ბერის, ალბათ მისი ყოფილი მოძღვრის გაძევებისათვის.

(ე.ი. ტრაპეზუნტის მიტროპოლიტი იგივეა რაც ქალდიის მიტროპოლიტი, ამავე დროს ის არის „ლაზიკის ეპარქიის“ მიტროპოლიტი, ანუ ლაზიკა და ქალდეა სინონიმებია).

Трапезунт - автокефальная митрополия «К началу X в. он занимает и до XIV в. удерживает 33-е место в списке кафедр с именованием епархий Лазика» (არროუზეს, ოტატიე ეპისცოპატუმ... . 272).

ლაზიკის ეპარქიას კათედრათა სიებში X-XIV სს-ში ეჭირა 33-ე ადგილი. ტრაპეზუნტის ავტოკეფალურ მიტროპოლიას ამ სიებში ეწოდება ლაზიკის ეპარქია (ანდა ეპარქია ლაზიკაში) (გვ. 216).

913-914 წლებში ტრაპეზუნტის მიტროპოლიტმა წმ. ვასილიმ ადაღინა ღვთისმშობლის საკათედრო ეკლესია ტრაპეზუნტში. მან თავის თავს მიანიჭა უფლება ეტარებინა ტიტული არქიეპისკოპოსისა, რამაც ალაშფოთა პატრიარქი ნიკოლოზ I მისტიკოსი (901-907, 912-925).

კერასუნტის წმ. ეპიფანეს მონასტერი დროებით გადაეცა ალანიის მიტროპოლიტს სახარჯოდ, რასაც პროტესტი მოჰყვა მონასტრის მხრიდან, მალე კერასუნტის კათედრაზე გადმოიყვანეს თურქების მიერ დაპყრობილი ანკირის მიტროპოლიტი. ბიზანტიურ სამყაროში განსაკუთრებით იყვნენ სახელგანთქმულნი ტრაპეზუნტის სამი მონასტერი – ვახელონი, სუმელა და წმ. გიორგის პერისტერეოტა. ვახელონის მონასტერი – მაჭუკაში დაუარსებიათ 270 წელს. მან თავისი სახელი მიიღო ზაბულონის მთისაგან, რომელზეც ის იდგა (ზაბულონი ერქვა წმ. ნინოს მამას, მიტრ. ანანია).

სუმელა – დაარსდა XII ს-ში, ათონელი ბერების მიერ, რომელთაც აქ მიუტანიათ ღვთისმშობლის სასწაულთმოქმედი ხატი, რომელიც გადმოცემებით ლუკა მახარებელს დაუხატავს. სუმელას მონასტერს უხვად ასაჩუქრებდნენ ტრაპეზუნტის იმპერატორები. (გვ. 218).

ასევე ცნობილი იყო წმ. ევგენის მონასტერი, რომელიც აყვავდა IX-XII სს-ში და გააჩნდა დიდი მიწის ფართობები ტრაპეზუნტში, ქალდეასა და პაიპერტშიც.

ტრაპეზუნტი თავის საეკლესიო გავლენის გავრცელებას ცდილობდა ალანიაში, რომლის მიტროპოლიტსაც კათედრა ტრაპეზუნტში ჰქონდა. თავის გავლენას ტრაპეზუნტი ყირიმზეც ავრცელებდა. როგორც ჩანს, მას სურდა თავისი გავლენის გავრცელება იბერიაში ჯერ კიდევ X ს-ის დასაწყისში, მაგალითად 923 წელს, ტრაპეზუნტში მიუღიათ გადაწყვეტილება რათა იშხნის ეპისკოპოსისათვის ხელი ტრაპეზუნტში დაესხათ (გვ. 219).

„ალანიის მიტროპოლიტს გააჩნდა საკუთრება ტრაპეზუნტში, ათინასა და ლაზიკაში“ (გვ. 220).

ალანიის კათედრის მეშვეობით ტრაპეზუნტის იმპერია თავის გავლენას ავრცელებდა დასავლეთ კავკასიაში, ტანაში, ყირიმის სამხრეთ სანაპიროზე. აზოვისპირეთზე და ამ ტერიტორიებზე საეკლესიო მმართველობაზე, ამიტომაც ტრაპეზუნტელი მეფეები ცდილობდნენ ეკონტროლებინათ ალანიის მიტროპოლიტთა არჩევა. 1400 წელს ტრაპეზუნტის იმპერატორმა მიაღწია პატრიარქის თანხმობას აერჩიათ ალანიის მღვდელმთავარი არა კონსტანტინოპოლში, არამედ მის დროებით რეზიდენცია – ტრაპეზუნტში.

„ათონის წმ. მთაზე მიმავალი ქართველ მღვდელთა გზა გადიოდა ტრაპეზუნტზე. ათონის მთაზე მიმავალი ქართველი მორჩილი საბეროები, XV ს-ის ჩათვლით, იღზრდებოდნენ, სწავლობდნენ და ემზადებოდნენ ტრაპეზუნტში. იდეური და გეოგრაფიული თვალსაზრისით, გზა საქართველოდან ათონისაკენ ზოგჯერ პონტოს სანაპიროზე იდო.“ (გვ. 212).

„ტრაპეზუნტის იმპერიას სამხრეთიდან ესაზღვრებოდა თემა „დიდი ლაზია“ (გვ. 159).

თვითონ ტრაპეზუნტის იმპერიის მიწა-წყალი წინათ განლაგებული იყო ქალდეას თემში. ტრაპეზუნტის იმპერია არის შემკვიდრე ქალდიის თემისა „ის შეენაცვლა“ ქალდეას თემს (გვ. 159).

„წყაროები არც თუ იშვიათად იხსენიებენ ქაღდებს (ხაღდებს), XII ს-მდე პონტო შედიოდა ბიზანტიურ თემა ქაღდაში. ქაღდების ქვეშ, გულისხმობდნენ ამ ოლქის ელინიზებულ მოსახლეობას. ისინი ითვლებოდნენ უხეშ, საქმეში უვარგის, ქალთა მოყვარულ, მაგრამ გულად მეომრებად. (გვ. 112).

„ქართველები (რომელთაც ხანდახან კოლხებს უწოდებდნენ) ცხოვრობდნენ არა მხოლოდ პონტოს საზღვრებთან, არამედ ქალაქებშიც, ტრაპეზუნტის ჩათვლით“. (Картвели именуемые иногда Колхами)... (გვ. 112).

ს. კარპოვი არ ეთანხმება სხვადასხვა ავტორს, რომელნიც წერენ რომ „ტრაპეზუნტი კოლხიდაში“ მდებარეობდა, მას მიაჩნია ეს მოსახლება არქაიზმად. თავის არგუმენტად მოჰყავს ბერძნული ტექსტები, მაგალითად იოანე ქსიფილონი თვლიდა, რომ კოლხიდა-ტრაპეზუნტის მიწას ესაზღვრებოდა. კოლხიდა პონტოს მეზობლად მდებარეობდა. ლახებს (ხაღსი, რომელთა ენა ქართველურ ჯგუფებს განეკუთვნებოდა), პონტოს მოსახლეობაში რაოდენობრივად მეორე ადგილი ეჭირათ. პონტოს აღმოსავლეთი და სამხრეთი მხარეები უფრო მჭიდროდ იყვნენ დასახლებული ლახებით, კერძოდ სურმენა, რიზე, ლაზიკა, ხერიანა (Шукуров Р. М. Великие Компонны... с. 53). (გვ. 113).

შუასაუკუნეებში ჭანები და ლახები ერთმანეთს შეერივნენ (ჭანები ქაღდის მაჭუკაში ცხოვრობდნენ). (გვ. 114).

Жордания Э. Г. Этнический состав населения понта в XIII-XV вв. ч. 1. Лази, часть II, чани. იზანტინოსლავიცა, 1999, Т. X/1. . 71-86.

ლაზაროპულოს ცნობით, ბარდა ფოკას აჯანყების მხარდასაჭერად ტაოს „მმართველმა“ (მეფე) დავითმა თავისი ორი სარდალი ბაგრატი და ჩორდვანელი გაგზავნა ტრაპეზუნტის ასაღებად. ისინი პერსარმენიდან პაიპერტის გავლით გაემართნენ ტრაპეზუნტისაკენ. თავდაპირველად ბასილი II-ის სარდალი გრიგორი ტარონიტი დამარცხდა, მაგრამ, შემდეგ როცა ქართულმა ჯარმა გაიგო ფოკას დაღუპვის ცნობა, უკან შემობრუნდა. ტრაპეზუნტის სასწაულებრივი გადარჩენა აგიოგრაფმა ახსნა წმ. ეგენის (ტრაპეზუნტის მფლობელის) მფარველობით. შემდეგ ჩორდვანელის ჯარი დამარცხდა 990 წლის თებერვალ-მარტში დერჯანში. დავითმა აღიარა იმპერატორის ძალაუფლება და უანდერძა თავისი მიწები (მიიღო კურაპალატის ტიტული) (გვ. 71).

ბასილი I-ის (867-886) დროს ტრაპეზუნტის საეპისკოპოსო ამადლდა სამიტროპოლიტო კათედრის პატივამდე. (გვ. 70).

949 წელს ბიზანტიელებმა აიღეს თეოდოსიოპოლი (Арютинова-Фидания В. А. Армяне - халкидонити на восточных границах Византийской империи, Ереван, 1980).

Арютинова-Фидания Армяно-Византийская контактная зона (X-XI вв.) Результаты взаимодействия культур, М. 1994. (გვ. 67).

ტრაპეზუნტის იმპერატორებს თავიანთ ტიტულატურაში ასევე „ივერიის მეფეები“ ეწოდებოდათ (1282 წლიდან). ეს გულისხმობდა იმას, რომ ლაზიკისა და ტაოს ერთი ნაწილი შედიოდა ტრაპეზუნტის იმპერიაში, ასევე მას ერთგვარი სუვერენიტეტი ჰქონდა გურიანზეც (გვ. 407). (ტაოსა და ასევე ლაზიკას – ივერია ერქვა. მიტრ. ანანიას).

ტრაპეზუნტის ეპისკოპოსები და მიტროპოლიტები

(IX-XI) (გვ. 502)

ეპისკოპოსები

325 წ. – დომნე

451 წ. – ატარვი

518 წ. – ანტიპატრე

518-535 – ანთიმოზი

542 – ურანი

681 – თეოდორე

მიტროპოლიტები

787 – ქრისტეფორე, მიტრ. ფასიდისა და ტრაპეზუნტისა უპ. 787 - Христофор, митроп. Фасиды и Трапезунда.

787-815 წწ. შუა – ნიკიფორე

843-886 – წმ. ათანასე

IX ს. დასაწყისი – იოანე

IX-X – თეოდორე

X ს. დასაწყისი – წმ. ვასილი

X-XI – თეოდოსი

X-XI – გრიგოლი

1027-1028 – კონსტანტინე

XI შუა – იოანე

1054 – ლევო

ბიზანტიელთა დენაციონალიზაცია

თურქებმა 1453 წელს აიღეს კონსტანტინოპოლი, 1461 წელს ტრაპეზუნტი, ეს ითვლება ერთგვარ „მოსამზადებელ საფეხურად ბერძნული საზოგადოების გათურქებისა, თურქული ენა, ყოფა-ცხოვრების წესები, თურქული სამყაროს მრავალრიცხოვანი რეალიები XV ს. შუა წლებისათვის კარგადაა ცნობილი, ბუნებრივი და შეიძლება მახლობელიც კი იყო ბიზანტიელთათვის. თურქული რეალიების ასეთ „მშვიდობიან შეჭრას“ ბერძნულ-მართლმადიდებლურ სამყაროში სახელმწიფოს პოლიტიკურ მარცხშიც თავისი წვლილი ედო. (გვ. 359). გათურქება ზოგჯერ წინ უსწრებდა პოლიტიკურ დამარცხებას. ერთ-ერთი მიზეზი, რომელმაც განაპირობა ბიზანტიური სახელმწიფოებრიობის დამარცხება იყო არა ტერიტორიებზე თურქების პოლიტიკური ბატონობა, არამედ იქამდე მოსახლეობის გათურქება.

ამრიგად, ლატენტურ გათურქებაში იგულისხმება ბიზანტიურ გარემოში თურქული ეთნიკური ელემენტის შეჭრა, ასევე მასთან დაკავშირებული ბიზანტიური შემეცნების ტრანსფორმაცია რაც გამოიხატებოდა იმით, რომ ბიზანტიელები თანდათან „ითვისებდნენ“ თურქული სამყაროს რეალიებს. მრავალრიცხოვანი ლექსიკური ნასესხობა, ასევე მასთან დაკავშირებული ახალი „ბარბაროსული“ რეალიები (ბიზანტიურ ცხოვრებაში) იყვნენ მასშტაბური კულტურული ტრანსფორმაციის პროდუქტები, რომელიც პირდაპირ ეხმიანებოდა გვიანბიზანტიური შემეცნების თვითიდენტიფიკაციის ბაზურ მახასიათებლებს“ (გვ. 459).

კარპოვის წიგნის დასასრული.

II. დემეტრიუს კიმინასმა 2009 წელს გამოსცა წიგნი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს შესახებ, სადაც შეეხო პონტო-კოლხიდის ძველ ეპარქიებს, ჩვენ მოვიყვანთ თარგმანს მისი წიგნის ერთი ნაწილისა.

“თქვე ცუმენიცალ ატრიარქატე, ბე ემეტრიუს იმინას”, 2009, გვ. 105-110.

სექცია

სამიტროპოლიტოები ცენტრალურ შუა აზიაში

ამასიის (მასია) სამიტროპოლიტო

ამასიის მიტროპოლიტი, ყველაზე პატივცემული და პონტოს ყველა საეგზარხოსოს ეგზარხოსი

ქალაქი ამასია (მასია), რომელიც განლაგებულია ქ. ანკარის ჩრდილოეთით 334 კმ, დაარსდა ქრისტეს შობამდე 300 წელს, პონტოს მეფე მითრიდატეს მიერ, იქ არსებული დასახლების ნაცვლად. ჩვ. წ. 183 წლამდე ის სამეფოს დედაქალაქის ფუნქციას ასრულებდა და ქრისტეს შობამდე 3 წელს რომის იმპერიის კონტროლის ქვეშ გადავიდა. დაახლოებით 1075 წელს ის თურქ-სელჩუკებმა დაიპყრეს, შემდეგ 1106 დაიბრუნა რომის იმპერიამ, დაახლოებით 1120 წელს დაიპყრო თურქეთმა და 1392 წელს ოსმანთა თურქეთმა.

ამასიის (მასია) სამიტროპოლიტო დაარსდა ქრისტეს შობიდან 325 წელს, თავდაპირველად კესარიის (აისარია) სამიტროპოლიტოს საპატიო პრიმატობის ქვეშ მყოფი, 451 წელს ის გახდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს სამიტროპოლიტო. მეშვიდე საუკუნეში სამიტროპოლიტოს იურისდიქციაში 6 ეპარქია შედიოდა, მე-12 საუკუნისათვის კი ეპარქიების რაოდენობა შევიდამდე გაიზარდა. თუმცა, ამ ტერიტორიის სელჩუკების მიერ ოკუპაციის შემდეგ, ეპარქიების რაოდენობა ნელ-ნელა შემცირდა და მეთოთხმეტე საუკუნეში საერთოდ გაქრა. ამ პერიოდის განმავლობაში სამიტროპოლიტო ტახტმა გადაინაცვლა ამისოსის (მისოს) ჩრდილოეთით 110 კმ-ით, სადაც ამჟამადაც რჩება.

ამისოსი (მისოს), რომელიც შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარეობს, დაარსდა ქრისტეს შობამდე მე-7 საუკუნეში, მილეტელი (ილეტუს) ბერძნების მიერ, ქრისტეს შობამდე 71 წელს იგი რომაელებმა დაიპყრეს და მას რომის იმპერიის დროს ეწოდებოდა პალათიონი (ალატიონ), მდებარეობდა ანეას (ნეა) სამიტროპოლიტოში. შემდეგ, რაც თურქ-სელჩუკებმა ქალაქის ოკუპაცია მოახდინეს (დაახლოებით 1080 წელს), რომაული ქალაქის კედლების გვერდით დაარსდა თურქული კოლონია სამსუნი. დაახლოებით 1107 წელს ბიზანტიელებმა ქალაქი უკან დაიბრუნეს, თუმცა სელჩუკებმა კვლავ დაიპყრეს იგი 1214 წელს და შემდეგ ოსმანებმა 1392 წელს. 1402 წელს, მონღოლების მხედართმთავარმა თემურლენგმა, რაც მას შემდეგ, ქალაქი შემუსრა, იგი გადასცა აღდგენილ ყანდარის (ჩანდარ) საემიროს, ხოლო 1461 წელს მისი ანექსია ოსმანებმა მოახდინეს.

ამასიის სამიტროპოლიტოს ჩრდილოეთით შავი ზღვა ესაზღვრება; აღმოსავლეთით ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტო; სამხრეთით ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტო და კესარიის (აისარია) სამიტროპოლიტო; ხოლო დასავლეთიდან კი მას კეისარიის (აისარია) სამიტროპოლიტო და ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტო (განგრას (ანგრა) მხარე) შემოსაზღვრავს. მნიშვნელოვანი ქალაქებია: სინოფი (შინოპ), შავ ზღვაზე, ამისოსის (მისოს) ჩრდილო-დასავლეთით 145 კმ-ით; აიგიალოსი (იგიალოს), შავ ზღვაზე, ამისოს (მისოს) ჩრდილო-დასავლეთით 185 კმ-ით; თემისკირა (თქემიკერა), ამისოს (მისოს) აღმოსავლეთით 40 კმ-ით; თერმოდონი

(თჰერმოდონ), შავ ზღვაზე, ამისოს (მისოს) აღმოსავლეთით 55 კმ-ით; პაფრა (აპპრა)? ამისოს (მისოს) ჩრდილო-აღმოსავლეთით 48 კმ-ით; ნეოკლავდიაპოლისი (ეოკლავდიაპოლისი), ამისოს (მისოს) სამხრეთ-დასავლეთით 85 კმ-ით; ვოუვასიონი (Vოუვასიონ), ამისოს (მისოს) აღმოსავლეთით 170 კმ-ით; ლაოდიკია (აოდიკია), ამისოს (მისოს) სამხრეთით 60 კმ-ით; ფაზიმონი (ჰაზიმონ), ამისოს (მისოს) სამხრეთ-დასავლეთით 90 კმ-ით; და ირაკლია (ირაკლია), ამისოს (მისოს) აღმოსავლეთით 70 კმ-ით.

1920 წლის იანვრიდან ნოემბრამდე პერიოდში ეს ტერიტორია პონტოს ავადსახსენებელი ბერძნულ-სომხური რესპუბლიკის ნაწილს წარმოადგენდა (იხ. მ. ტრაპეზოუსი (. თრაპეზოუსი). 1923 წელს, მას შემდეგ რაც მოხდა მოსახლეობის გაცვლა საბერძნეთსა და თურქეთს შორის, მეტროპოლიის ტერიტორიაზე აღარ დარჩა მართლმადიდებელი მოსახლეობა.

ამასიის (მასია) მიტროპოლიტები 1800 წლის შემდეგ

59. პაისიუსი (აისიუს) სექტემბერი 1780 – 1809 / დ. 1809
60. ნეოფიტუსი (ეოპპეტუს) (პირველად) დეკემბერი 1809 – ივლისი 1826 / დ.?
61. დიონისუს (იონესუს) III ივლისი 1926 – იანვარი 1827 / დ. 1877
(ეს . შილყურია) დროებით გადამდგარი (ტო ფორმერ, ტო მ. მასია).
ნეოფიტუსი (ეოპეტუს) (მეორედ) იანვარი 1827 – აგვისტო 1828 / დ.?
62. მელეტეუს (ელეტეუს) IV აგვისტო 1828 – ნოემბერი 1830 1772-1845
ენგალოს (ტო . თჰესალონიკი).
დიონისუს (იონესიუს) III (მეორედ) ნოემბერი 1830 – სექტემბერი 1835 / დ.1877
ოტაკის (ეს ფორმერ . მასია), გადაყენებული (ტო ფორმერ, ტო . იკომიდი).
63. კალინიკუს (ჩალლინიცუს) II (მეორედ) სექტემბერი 1830 – მარტი 1847+ / დ.1847
(ეს . იდემოტიცონ).
64. კირილი (ჩყრილი) მარტი 1847 – 21 სექტემბერი 1855 1800-1872
(ეს. . ინოს) (ტო . ჩონსტანტინოპლე).
65. სოფრონიუს (შოპპრონიუს) I 27 სექტ. 1855 – 20 სექტ. 1863 1798-1899
ეიდანტზოგლოუს (ეს მ. ჩპიოს) (ტო პ. ჩონსტანტინოპოლე).
66. სოფრონიუს II 17 იანვარი 1864 – იანვარი 1887 / დ. 1887
(ეს მ. რტა)
67. ანთიმუს (ნტჰიმუს) II 22 იანვარი 1887 – 5 თებ. 1908 1824-1909
ლესოუდის (ეს მ. Vელეგრადეს), დროებით გადამდგარი
68. გერმანუსი (ერმანუს) (პირველად) 5 თებ. 1908 – 27 ოქტ. 1922 1866-1935
არანგელის (ეს მ. ასტორია) (ტო მ. თანინა)
69. სპირიდონი (შპყრიდონ) 27 ოქტ. 1922 – 15 აპრ. 1924 1873-1956
Vლაცკოს (ეს მ. თანინა) (ტო მ. თანინა)
გერმანუსი (ერმანუს) (მეორედ) 12 აგვისტო 1924 – 10 თებ. 1935 1866-1935
არავანგელის (ეს მ. უნგარე) იხ. შენიშვნა 1
70. აპოსტოლუსი (პოსტოლუს) 25 ოქტ. 1951 – 29 ნოემბ. 1957 1878–1957
თრყპპონოს (ეს ყოფილი მ. დჰოდეს)

შენიშვნა 1. 1921 წლის 7 ივნისს მიტროპოლიტ გერმანუსს თურქეთის მართლმსაჯულების მიერ დაუსწრებლად მიესაჯა სიკვდილით დასჯა და ამიტომ, მან შემდგომში ვეღარ შეძლო თურქეთში დაბრუნება. 1924-35 წლებში იგი რჩებოდა ვენაში, როგორც კონსტანტინოპოლის ეკუმენური საპატრიარქოს ცენტრალური ევროპის ეგზარხოსი.

ანკარის მიტროპოლიტი, ყველაზე პატივცემული და სრულიად

გალატის (ალატია) ეგზარქოსი

ქალაქი ანკარა, რომელიც მდებარეობს ნიკომიდის (იკომიდია) სამხრეთით 330 კმ-ში, დაარსდა ფრიგიელების მიერ, ქრისტეს შობამდე მეათე საუკუნეში. ქრისტეს შობამდე 25 წელს ის გახდა რომის იმპერიის ნაწილი, ხოლო 1075 წელს მოხდა მისი ოკუპაცია თურქ-სელჩუკების მიერ. 1101, 1106 და 1134 წლებში რომაელებმა დროებით დაიბრუნეს ქალაქი ანკარა, თუმცა საბოლოოდ, ის დაიპყრო ოსმანთა იმპერიამ 1356 წელს. 1402 წელს ქალაქი მონღოლთა მხედართმთავარმა თემურ ლენგმა შემუსრა.

ანკარის სამიტროპოლიტო ქრისტეს შობიდან 325 წელს დაარსდა, თავდაპირველად კეისარიის (აისარია) სამიტროპოლიტოს საპატრიარქოს პრიმატობის ქვეშ მყოფი, 451 წელს ის გახდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს სამიტროპოლიტო. მეშვიდე საუკუნეში სამიტროპოლიტოს იურისდიქციაში 8 ეპარქია შედიოდა, მე-11 საუკუნისათვის კი ამ ეპარქიების რაოდენობა ექვსამდე შემცირდა. თურქ-სელჩუკების მიერ ამ ტერიტორიის ოკუპაციის შემდეგ ეპარქიების რაოდენობა კიდევ უფრო შემცირდა და მე-13 საუკუნის ბოლოს, საერთოდ გაქრა. ანკარის სამიტროპოლიტოს ჩრდილოეთიდან პროუსის (როუსა) სამიტროპოლიტო, ნიკაიას (იკაია) სამიტროპოლიტო და ნეოკაისარიის (ეოკაისარია, განგრას (ანგრა) მხარე) სამიტროპოლიტო ესაზღვრება; აღმოსავლეთიდან კაისარიის (აისარია) სამიტროპოლიტო; სამხრეთიდან იკონიონის (იკონიონ) სამიტროპოლიტო და ფილადელფიის სამიტროპოლიტო; და დასავლეთიდან კი ფილადელფიის სამიტროპოლიტო, პროუსიის (როუსა) სამიტროპოლიტო და ნიკაიას (იკაია) სამიტროპოლიტო ესაზღვრება.

სხვა მნიშვნელოვანი ქალაქებია: დორილაიონი (ორყლაიონ), ანკარის აღმოსავლეთით 228 კმ-ში; კოტაიონი (ოტყაიონ), დორილაიონის (ორყლაიონ) სამხრეთ-დასავლეთით 65 კმ-ში; ანასტასიოპოლისი (ნასტასიოპოლისი), ანკარის ჩრდილო-დასავლეთით 85 კმ-ში; იოულიოპოლისი (იოულიოპოლისი), ანკარის ჩრდილო-დასავლეთით 135 კმ-ში; იოუსტინიანოპოლისი (იოუსტინიანოპოლისი), ანკარის სამხრეთ-დასავლეთით 135 კმ-ში; გორდიონი (ორდიონ), ანკარის სამხრეთ-დასავლეთით 70 კმ-ში; კალოუმნი (ალოუმნი), ანკარის ჩრდილოეთით 40 კმ-ში; მიზოსი (იზოს), ანკარის დასავლეთით 45 კმ-ში; და კოპტოლოფოსი (ოპტოლოფოს), ანკარის აღმოსავლეთით 65 კმ-ში.

1921 წელს მოხდა სამიტროპოლიტოს აღმოსავლეთი ნაწილის ოკუპაცია ბერძნული სამხედრო ძალების მიერ. კერძოდ, 1921 წლის 2 ივლისს მოხდა კოტაიონის (ოტყაიონ) ოკუპაცია, ხოლო 1921 წლის 6 ივლისს კი დორილაიონის (ორყლაიონ) ოკუპაცია. 1922 წლის აგვისტოში, დამარცხების შემდეგ, ბერძნული სამხედრო ძალები განდევნეს ამ ტერიტორიიდან და მოხდა მართლმადიდებელი მოსახლეობის ნაწილის ევაკუაცია საბერძნეთში, ნაწილი კი იქნა განადგურებული გამარჯვებული თურქების მიერ. 1923 წელს, მას შემდეგ რაც მოხდა მოსახლეობის გაცვლა საბერძნეთსა და თურქეთს შორის, მართლმადიდებელმა მოსახლეობამ სამიტროპოლიტოს დანარჩენი ნაწილიც დატოვა. დღეს სამიტროპოლიტოს ტერიტორიაზე აღარ გვხვდება მართლმადიდებელი მოსახლეობა.

ანკარის მიტროპოლიტები 1800 წლის შემდეგ

57. ჯონიკიუს (ჟონნიციუს) II ივლისი 1779 – მარტი 1811 / დ. 1823
(ტო მ. იკაია)
58. სოფრონიუსი (შოპრონიუს) I მარტი 1811 – 1814+ / დ. 1814
59. მეთოდისი (ეტჰოდისი) ივნისი 1814 – 13 მაისი 1823 1771-1850
(ტო პ. ნტიოცჰი)
60. აგათანგელუს (გატანგელუს) მაისი 1823 – სექტემბერი 1827 1780-1852
ყრიანტჰოუსის (ტო მ. თჰივა)

61. თეოდოსიუსი (თჰეოდოსიუს) II ოქტომბერი 1827 – 1834+ / დ. 1834
(ეხ ტ.ბ.ძიცჰნა არ 1821)
62. გერასიმუს (ერასიმუს) III 1834 – სექტემბერი 1836 / დ. 1837
ომნინოს (ეხ. ყოფილი მ. აისარია) (ტო მ. ჰჰესოს)
63. კირილი (ჩყრილ) სექტემბერი 1836 – აგვისტო 1838 / დ. ?
(ეხ. ყოფილი მ. რტა) გადამღგარი
64. ნიკეფორუსი (იცეჰჰორუს) აგვისტო 1838 – ივნისი 1845 / დ. 1847
(ტო მ. ყსსა)
65. ჰიეროთეუსი (იეროტეუს) ივნისი 1845 – დეკემბერი 1852 / დ. 1882
გადამღგარი, 4 მარტი, 1882
66. მელეთიუსი (ელეტეუს) II დეკ. 1922 – 16 ოქტ. 1860 / დ. 1883
(ეხ ტ.ბ. მისოს) (ტო მ. ჰილადელჰჰია)
67. ჯონიკიუს (ჟოჰნიციუს) III ოქტ. 1860 – 25 მაისი 1972 / დ. 1879
კონომოუ (ტო მ. ილიპი)
68. ქრისანთუსი (ჩჰრყსანტჰუს) 25 მაისი 1872 – აგვისტო 1877+ / დ. 1877
(ეხ ყოფილი მ. ასსანდრია)
69. გერასიმუს (ერასიმუს) IV 3 სექტ. 1877 – იანვარი 1899+ 1820-1899
(ეხ მ. ალეპიონ)
70. ნიკოლას (იცჰოლას) II 1 მაისი 1899 – 19 ოქტ. 1902 1862-1927
შაკოპოულოს (ეხ მ. Vოდენა) (ტო მ. არონია)
71. სოფრონიუს (შოჰჰრონიუს) II 19 ოქტ. 1902 – 27 მარტი 1910 / დ. 1917
ისტოპოულის (ეხ მ. შტრომნიტსა) (ტო მ. აისაია)
72. გერვასი (ერვასე) 1 აპრილი 1910 – 17 ნოემ. 1922 1867-1934
შარასიტის (ეხ მ. ორყტსა) (ტო მ. ლეხანდროპოლის)

იკონიონის (კონიონ) სამიტროპოლიტო

იკონიონის (კონიონ) მიტროპოლიტი, ყველაზე პატივცემული და სრულიად ლიკაონიის (ყცაონია) ეგზარხოსი

ქალაქი იკონიონი (კონიონ), რომელიც მდებარეობს ანკარის სამხრეთით 250 კმ-ში, დაარსდა ფრიგიელების მიერ. ქრისტეს შობამდე 25 წელს ის გახდა რომის იმპერიის ნაწილი, ხოლო დაახლოებით 1075 წელს მოხდა მისი ოკუპაცია თურქ-სელჩუკების მიერ. 1390 წელს ქალაქი დაიპყრეს თურქმენებმა (არამან თურქმანს), 1390 წელს ოსმანთა იმპერიამ, ხოლო 1403 წელს მონღოლების მხედართმთავარმა თემურ ლენგმა იგი გადასცა ადღენილ კარამანის (არამან) საემიროს. საბოლოოდ, ქალაქი ოსმანთა იმპერიამ დაიბრუნა 1468 წელს.

თავდაპირველად პისიდიის ანტიოქიის (ისიდიან ნტიოცჰ) სამიტროპოლიტოს ერთ-ერთი ეპარქია, იკონიონი (კონიონ) გახდა სამიტროპოლიტო ქრისტეს შობიდან 372 წელს. მეშვიდე საუკუნეში მის იურისდიქციაში თხუთმეტი ეპარქია შედიოდა, თუმცა, სელჩუკების მიერ ოკუპაციის შემდეგ, ამ ტერიტორიაზე ეპარქიების რაოდენობა ნელ-ნელა შემცირდა და მეცამეტე საუკუნეში საერთოდ გაქრა. 1655 წლის 15 სექტემბერს იკონიონის (კონიონ) სამიტროპოლიტო გაუქმდა და მისი ტერიტორია მიემატა პისიდიის (ისიდია) სამიტროპოლიტოს, თუმცა მალევე მოხდა მისი აღდგენა, სავარაუდოდ, 1661 წლის სექტემბერში.

იკონიონის (კონიონ) სამიტროპოლიტოს ჩრდილოეთიდან ანკარის სამიტროპოლიტო ესაზღვრება; აღმოსავლეთიდან კაისარიის (აისარია) სამიტროპოლიტო და ანადის (ნადა) (ანტიოქიის საპატრიარქო) სამიტროპოლიტო; სამხრეთიდან ანადის (ნადა) (ანტიოქიის საპატრიარქო) სამიტროპოლიტო; და დასავლეთიდან კი მას პისიდიის (ისიდაი) სამიტროპოლიტო და ფილადელფიის სამიტროპოლიტო შემოსაზღვრავს. სხვა

მნიშვნელოვანი ქალაქებია: ნიგდი (იგდი), იკონიონის (იკონიონ) აღმოსავლეთით 230 კმ-ში; არქელაისი (რცჰელაის), იკონიონის (იკონიონ) ჩრდილო-აღმოსავლეთით 150 კმ-ში; კარვალი (არვალი), იკონიონის (იკონიონ) ჩრდილო-აღმოსავლეთით 130 კმ-ში; პარნასოსი (არნასსოს), იკონიონის (იკონიონ) ჩრდილოეთით 200 კმ-ში; ტბა ტატტას (თატტა) სანაპიროზე; ტიანა (თყანა), იკონიონის (იკონიონ) აღმოსავლეთით 210 კმ-ში; ირაკლია (ირაკლია), იკონიონის (იკონიონ) აღმოსავლეთით 170 კმ-ში; ლარანდა (არანდა), იკონიონის (იკონიონ) სამხრეთ-აღმოსავლეთით 110 კმ-ში; დალისანდოსი (ალისანდოს), იკონიონის (იკონიონ) სამხრეთ-დასავლეთით 85 კმ-ში; კორალია (ორალლია), იკონიონის (იკონიონ) დასავლეთით 80 კმ-ში, ამავე სახელის მქონე ტბის ნაპირზე; ტირიაიონი (თყრიაიონ), იკონიონის (იკონიონ) ჩრდილო-დასავლეთით 75 კმ-ში; და ფილომილიონი (პილომილიონ), იკონიონის (იკონიონ) ჩრდილო-დასავლეთით 120 კმ-ში, ამავე სახელის მქონე ტბის ნაპირზე.

1923 წელს, მას შემდეგ რაც მოხდა მოსახლეობის გაცვლა საბერძნეთსა და თურქეთს შორის, სამიტროპოლიტოს ტერიტორიაზე აღარ დარჩა მართლმადიდებელი მოსახლეობა.

იკონიონის (იკონიონ) მიტროპოლიტები 1800 წლის შემდეგ

50. რაფაელი (დაპჰაელ) ივლისი 1780 – სექტემბერი 1803 / დ.ე“1806
(ტო მ. არისსა)
51. კირილი (ჩყრილ) სექტემბერი 1803 – დეკემბერი 1810 1775-1821
შერმპეტზოგლოუს (ტო პ. დრიანოუპოლის)
52. ნეოფიტუს (ეოპჰეტუს) I დეკემბერი 1810 – 1825+ / დ. 1834
53. ანთიმუს (ნტჰიმუს) III ოქტომბერი 1825 – სექტემბერი 1835 1788-1878
Vამვაკის (ტო მ. არისსა)
54. სამუელ (შამუელ) სექტემბერი 1835 – 8 იანვარი 1840 / დ. ?
(ეხ ყოფილი მ. ისიდია) გადამდგარი
55. იოაკიმ (იოაცჰიმ) II იანვარი 1840 – ივნისი 1846 / დ. ?
(ეხ მ. Vოდელა) გადამდგარი
56. მელეტეუს (ელეტეუს) II ივნისი 1846 – 1849+ / დ. 1849
(ეხ მ. იმისტრიას)
57. ნეოფიტუს (ეოპჰეტუს) II მაისი 1849 – იანვარი 1865+ / დ. 1864
(ეხ მ. ლასსონ)
58. სოფრონიუსი (შოპჰრონიუს) 11 იანვარი 1865 – 1 მაისი 1873 / დ. 1890
ჩჰრისტიდის (ტო მ. იდემოტიცჰონ)
59. აგათანგელუსი (გატჰანგელუს) 1 მაისი 1873 – 17 ივლისი 1885 / დ. 1885
(ეხ მ. იტჰყმნა)
60. დოროთეუსი (ეოჰნიციუს) 26 აგვ. 1885 – 22 ივლისი 1887 / დ. 1924
ჩჰრისტიდის (ეხ მ. ორეტსა) (ტო მ. Vელეგრადეს)
61. ამბროსე (მბროსე) 22 ივლისი 1887 – 20 მარტი 1889+ 1832-1990
ჩჰრისტიდის (ეხ მ. ჩჰის)
62. ათანასიუს (ტჰანასიუს) III 23 მარტი 1889 – 10 იანვარი 1911+ / დ. 1911
ლლლიადის
63. პროკოპიუსი (როცოპიუს) 16 ივნისი 1911 – 12 მარტი 1923+ / დ. 1923
აზარიდის (ეხ მ. პილასელჰჰია), 1922 წ. დააპატიმრა თურქულმა მართლმსაჯულებამ, გარდაიცვალა ციხეში.
64. იაკობი (ჟაცობ) 7 ივლისი 1950 – 16 აპრილი 1965+ 1916-1965
შტეპანიდის
65. თეოლეპტუსი (თჰეოლეპტუს) 10 სექტემბერი 2000 – ბ. 1957

ენერდის

კესარიის (აისარია) სამიტროპოლიტო

კეისარიის (აისარია) მიტროპოლიტი, ყველაზე პატივცემული ყველაზე პატივცემულებს შორის და სრულიად აღმოსავლეთის ეგზარხოსი

ქალაქი კესარია [კეისარია,კაისარია (აისარია)], რომელიც მდებარეობს ანკარის სამხრეთ-აღმოსავლეთით 290 კმ-ში, განლაგებულია ტერიტორიაზე, სადაც მოსახლეობა ქრისტეს შობამდე 4 ათასწლეულის წინ დასახლდა. მისი თავდაპირველი სახელი იყო მაზაკა (აზაკა), ქრისტეს შობამდე დაახლოებით 150 წელს კი მას კაბადოკიის მეფის, არიარატეს V ეუსებეს (რიარატკეს V უსებეს) პატივსაცემად, ეუსებია (უსებია) ეწოდა. ქრისტეს შობიდან 18 წელს, რომის იმპერიის მიერ მისი ანექსიიდან ერთი წლის შემდეგ, ქალაქს დაერქვა კეისარია (აისარია). დაახლოებით 1075 წელს ქალაქი დაიპყრეს თურქ-სელჩუკებმა, 1092 წელს თურქმენებმა (ანისჰმენდ თურკომანს), 1169 ისევ სელჩუკებმა და 1397 წელს ოსმანთა იმპერიამ. 1403 წელს ტამერლანმა ის აღდგენილ ყარამანის (არამან) სამეფოს გადასცა, ხოლო 1468 წელს ის ისევ ოსმანებმა დაიბრუნეს.

კეისარია (აისარია) სამიტროპოლიტო ქრისტეს შობიდან 325 წელს გახდა და ახორციელებდა საპატიო პრიმატობას პონტოს (ონტუს) მხარის შემდეგ მიტროპოლიტებზე: ნიკომედია (იკომიდია), განგრა (ანგრა), ანკირა (ნეკრა), ამასია (მასია), ნეოკაისარია (ეოკაისარია) და სევესტია (შევესტია). მოგვიანებით ამ მიტროპოლიტებს დაემატა კლავდიოპოლის (ლავდიოპოლის, განგრას (ანგრა) მხარე), პესინოუს (ესსინოუს, ანკარის მხარე), ტიანას (თყანა, კაისარიის (აისარია) მხარე) და მელიტინის (ელიტინი, კაისარიის (აისარია) მხარე) მიტროპოლიტები. 451 წელს, მეოთხე ეკუმენური (საყოველთაო) კრების შემდეგ, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ ოფიციალურად დაიქვემდებარა თავისი იურისდიქციაში ამ ტერიტორიაზე არსებული ყველა სამიტროპოლიტო, მათ შორის, კეისარიის (აისარია) სამიტროპოლიტოც. მეშვიდე საუკუნეში კაისარიის (აისარია) სამიტროპოლიტოს იურისდიქციაში ხუთი ეპარქია შედიოდა, რომელთა რაოდენობაც მეთექვსმეტე საუკუნისათვის თხუთმეტამდე გაიზარდა.

კეისარიის (აისარია) სამიტროპოლიტოს სამხრეთიდან ნეოკეისარიის (ეოკაისარია, განგრას (ანგრა) მხარე) სამიტროპოლიტო და ამასიის (მასია) სამიტროპოლიტო ესაზღვრება; აღმოსავლეთიდან ნეოკაისარიის (ეოკაისარია, განგრას (ანგრა) მხარე) სამიტროპოლიტო; სამხრეთიდან ანადის (ნადა) (ანტიოქიის საპატრიარქო) სამიტროპოლიტო; დასავლეთიდან კი მას იკონიონის (იკონიონ) სამიტროპოლიტო და ანკარის სამიტროპოლიტო შემოსაზღვრავს. სხვა მნიშვნელოვანი ქალაქებია: მოუტალასკი (ოუტალასკი), კეისარიის (აისარია) სამხრეთ-აღმოსავლეთით 10 კმ-ში; კამოულიანა (ამოულიანა), კეისარიის (აისარია) სამხრეთით 40 კმ-ში; ნეაპოლისი (ეაპოლის), კეისარიის (აისარია) დასავლეთით 75 კმ-ში; პროკოპიონი (როკოპიონ), კეისარიის (აისარია) დასავლეთით 55 კმ-ში; მითრიდატიონი (ირჰრიდატიონ), კეისარიის (აისარია) სამხრეთით 155 კმ-ში; მოკისოსი (ოკისოსი), კეისარიის (აისარია) სამხრეთ-დასავლეთით 130 კმ-ში; კისკისოსი (ისკისოსი), კეისარიის (აისარია) სამხრეთ-აღმოსავლეთით 205 კმ-ში; ზილა (ძილა), კეისარიის (აისარია) სამხრეთ-აღმოსავლეთით 250 კმ-ში; პტერიონი (ტერიონ), კეისარიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით 245 კმ-ში; ეფქაიტა (ფჰჰაიტა), კეისარიის (აისარია) სამხრეთით 260 კმ-ში; და ასკლიპიონი (სკლიპიონ), კეისარიის (აისარია) სამხრეთით 310 კმ-ში.

1923 წელს, მას შემდეგ რაც მოხდა მოსახლეობის გაცვლა საბერძნეთსა და თურქეთს შორის, სამიტროპოლიტოს ტერიტორიაზე აღარ დარჩა მართლმადიდებელი მოსახლეობა.

კეისარიის (აისარია) მიტროპოლიტები 1800 წლის შემდეგ

91. ლეონტიუს (ეინტიუს) III ივლისი 1796 – 1 ოქტ. 1801 / დ. ?
(ტო მ. ელენიკონ) გადამდგარი
92. ფილოთეუსი (ჰილოტჰეუს) ოქტ. 1801 – მაისი 1816+ / დ. 1816
(ეს ყოფილი მ. თორნოვონ)
93. მელეტეუსი (ელტიუს) II მაისი 1816 – 1817+ / დ. 1817
(ტო მ. ეოკაისარია)
94. იოანიკიუსი (ჟოჰნიციუს) ივნისი 1817–15 ნოემბერი 1823+ / დ. 1823
(ტო მ. იკია) იხ. შენიშენა 1
95. ქრისანთუსი (ჩჰრისანტჰუს) ნოემბერი 1823–დეკემბერი 1830 / დ. 1836
(ტო მ. პჰესოს)
96. გერასიმუსი (ერასიმუს) დეკემბერი 1830 – მარტ 1832 / დ. 1837
ომნინოს (ეს მ. უზიტსა) გადამდგარი (ტო მ. ნკერა)
97. პაისიუს (აისიუს) II მარტი 1832 – 30 იანვ. 1871+ 1777-1871
ეპოგლოუს
98. ეუსტაქე (უსტაცე) 3 ოქტ. 1871 – 26 იანვ. 1876+ 1824-1876
ლეოვოულოს, იხ. შენიშენა 2
99. მეთოდეუს (ეტჰოდეუს) II 28 იანვარი 1876 – მაისი 1878 / დ. 1897
რონის (ეს მ. ყტილინი) (ტო მ. იდემოტიცჰონ)
100. იოანე (ჟოჰნ) 21 მაისი 1878–28 აპრილი 1902 1834-1902
ნასტასიადის
101. გერვასი (ერვასე) 14 მაისი 1902 – 16 მარტი 1910 / დ. 1916
როლოვას (ეს მ. ორყტსა) (ტო მ. იოანინა)
102. სოფრონიუსი (შოჰპრონიუს) 27 მარტი 1910–25 აპრილი 1911 / დ. 1917
ისტოპოულო (ეს მ. ნკერა) დროებით გადამდგარი (ტო ფორმერ, ტო მ. ოლონია)
103. ამბროსი (მბროსე) 25 აპრ. 1911 – 13 თებერ. 1914 1854-1931
შტავრინოს (ეს მ. ეოკაისარია) დროებით გადამდგარი (ტო ორმერ, ტო მ. ეოკაისარია)
104. ნიკოლასი (იცჰოლას) II 13 თებ. 1914 – 22 თებ. 1927 1862-1927
შაკოპოულოს (ეს მ. არონია)
105. კალინიკუსი (ჩალლინიცუს) 26 ივლისი 1932 – 11 იანვ.1934+ 1855-1934
ელიკანის (ეს მ. ყზიკოს)
შენიშენა 1. მიტროპოლიტი იოანიკიუსი (ჟოჰნიციუს) დააპატიმრა თურქეთის ხელისუფლებამ და ის გარდაიცვალა ციხეში, 1821 წელს;
შენიშენა 2. 1871 წლის 18 აპრილს ანქიალოსის (ნცჰიალოს) მიტროპოლიტი ბასილი იყო არჩეული კეისარიის (აისარია) მიტროპოლიტად, მაგრამ ის გარდაიცვალა ისე, რომ ვერ ჩაიბარა სამიტროპოლიტო.

ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტო

ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) მიტროპოლიტი, ყველაზე პატივცემული და პონტოს პოლემონიაკუსის (ონტუს ოლემონიაცუს) ეგზარხოსი

ქალაქ ნეოკეისარიას (ეოკაისარია), მდებარე ამასიის (მასია) აღმოსავლეთით 115 კმ-ში, თავდაპირველად ერქვა კაბირა (ჩაბირა) და იყო პონტოს სამეფოს დედაქალაქი. ქრისტეს შობამდე 73 წელს ის დაიპყრო რომის იმპერიამ და უწოდა დიოსპოლისი (იოსპოლისი). ქალაქი პონტოს მეფე პოლემონ I-ს დაუბრუნდა ქრისტეს შობამდე 37 წელს და ეწოდა ახალი სახელი, სებასტი (შეზასტი).

საბოლოოდ, ის რომაელთა მფლობელობაში გადავიდა ქრისტეს შობიდან 64 წელს და ეწოდა ნეოკეისარია (ეოკაისარია). 1075 წელს მოხდა ქალაქის ოკუპაცია თურქ-

სელჩუკების მიერ, დაიბრუნეს რომაელებმა დაახლოებით 1086 წელს, შემდეგ დაიპყრეს თურქმენებმა (ანისჰმენდ თურკომანს) დაახლოებით 1090 წელს, კვლავ დაიპყრეს სელჩუკებმა დაახლოებით 1175 წელს და საბოლოოდ დაიპყრო ოსმანთა იმპერიამ 1394 წელს.

ნეოკეისარია (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტო გახდა ქრისტეს შობიდან 325 წელს. მეშვიდე საუკუნეში მის იურისდიქციაში ოთხი ეპარქია შედიოდა და მეთორმეტე საუკუნისათვის მათი რაოდენობა ათამდე გაიზარდა. სელჩუკების ოკუპაციის შემდეგ ამ ტერიტორიაზე ეპარქიების რაოდენობა ნელ-ნელა შემცირდა და მეთოთხმეტე საუკუნეში საერთოდ გაქრა. ახალი, ნიკოპოლისის (იკოპოლის) ეპარქია ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტოს შემადგენლობაში 1889 წელს ჩამოყალიბდა, მაგრამ 1889 წელს იგი გახდა კოლონიის (ოლონია) სამიტროპოლიტო. ოსმანთა მიერ ოკუპაციის პერიოდში სამიტროპოლიტო ტახტმა გადაინაცვლა ევლოკიასის (ვლოკიას) სამხრეთ-დასავლეთით 50 კმ-ით, საიდანაც, 1903 წლამდე, გადაინაცვლა ქალაქ აინოის (Iნოი) სამხრეთ-აღმოსავლეთით 120 კმ-ით, რომელიც შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარეობს.

ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტო ორ ნაწილადაა გაყოფილი. მისი უმეტესი ნაწილი სამხრეთიდან შემოსაზღვრულია შავი ზღვით; აღმოსავლეთიდან შემოსაზღვრულია ქალდიის (ჩჰალდია), კოლონიის (ოლონია), თეოდოსიოპოლისის (თჰეოდოსიოპოლის) და ამიდას (მიდა) სამიტროპოლიტოებით; სამხრეთიდან ადანას (დანა) სამიტროპოლიტოთი და ვერიას (Vერია) სამიტროპოლიტოთი; და დასავლეთით კაისარიის (აისარია) და ამასიის (მასია) სამიტროპოლიტოებით. გარგანას (არგანა) სექცია, უმეტესწილად, ყოფილი გარგანას (არგანა) სამიტროპოლიტოს მოიცავს, რომელიც ნეოკეისარიას (ეოკაისარია) 1630 წლის 19 იანვარს შეუერთდა. იგი ჩრდილოეთიდან შავი ზღვით არის შემოფარგლული, აღმოსავლეთიდან ამასიის (მასია) სამიტროპოლიტოთი; სამხრეთიდან კაისარიის (აისარია) და ანკარის სამიტროპოლიტოთი; და დასავლეთიდან კი ქალკიდონის სამიტროპოლიტოთი.

სხვა მნიშვნელოვანი ქალაქები სამიტროპოლიტოს ძირითად სექციაში შემდეგია: ფადისა (ჰადისსა), შავი ზღვის სანაპიროზე, აინოის (Iნოი) აღმოსავლეთით 22 კმ-ით; პოლემონიონი (ოლემოლიონ), შავი ზღვის სანაპიროზე, აინოის (Iნოი) აღმოსავლეთით 33 კმ-ით; კოტიორა (ოტყორა), შავი ზღვის სანაპიროზე, აინოის (Iნოი) აღმოსავლეთით 55 კმ-ით; გაზიოურა (აზიოურა), ევლოკიასის (ვლოკიას) აღმოსავლეთით 50 კმ-ით; საგილიონი (შაგყელიონ), ევლოკიასის (ვლოკიას) სამხრეთით 55 კმ-ით; სევასტია (შევასტია), ევლოკიასის (ვლოკიას) სამხრეთ-აღმოსავლეთით 100 კმ-ით; გარნაკი (არნაკი), სევასტიას (შევასტია) სამხრეთით 125 კმ-ით და ტეფრიკი (თეჰჰრიკი), სევასტიას (შევასტია) აღმოსავლეთით 130 კმ-ით. მნიშვნელოვანი ქალაქები გარგანას (არგანა) ნაწილში არის: კასტამონი (ასტამონ), აინოის (Iნოი) დასავლეთით 350 კმ-ით; იონოპოლისი (Iონოპოლის), შავი ზღვის სანაპიროზე, კასტამონის (ასტამონ) ჩრდილოეთით 65 კმ-ით; კიტროსი (ყტოროს), შავი ზღვის სანაპიროზე, კასტამონის (ასტამონ) ჩრდილოეთით 65 კმ-ით; კიტროსი (ყტოროს), შავი ზღვის სანაპიროზე, კასტამონის (ასტამონ) ჩრდილო-აღმოსავლეთით 95 კმ-ით; პომპეიოპოლისი (ომპეიოპოლის), კასტამონის (ასტამონ) აღმოსავლეთით 45 კმ-ით; დოკია (ოკია), კასტამონის (ასტამონ) სამხრეთით 55 კმ-ით; განგრა (ანგრა), კასტამონის (ასტამონ) სამხრეთით 90 კმ-ით; ანტონიოპოლისი (ასტამონ), კასტამონის (ასტამონ) სამხრეთ-აღმოსავლეთით 120 კმ-ით; თეოდოროპოლისი (თჰეოდოროპოლის), კასტამონის (ასტამონ) აღმოსავლეთით 95 კმ-ით; მავროგონიონი, კასტამონის (ასტამონ) აღმოსავლეთით 95 კმ-ით; მავროგონიონი, კასტამონის (ასტამონ) აღმოსავლეთით 105 კმ-ით; პართენიონი (არტჰენიონ), კასტამონის (ასტამონ) ჩრდილო-დასავლეთით 160 კმ-ით; ამასტრისი (მასტრის), შავი ზღვის სანაპიროზე, კასტამონის (ასტამონ) ჩრდილო-

დასავლეთით 170 კმ-ით; დადასტანა (ადასტანა), კასტამონის (ასტამონ) დასავლეთით 170 კმ-ით და კრატია (რატია), კასტამონის (ასტამონ) სამხრეთ-დასავლეთით 180 კმ-ით.

დაახლოებით 1080 წელს, განგრა (ანგრა) და კასტამონი (ასტამონ) დაიპყრეს თურქმენებმა (ანისჰმენდ თურკომანს), 1132 წელს კი რომის იმპერიამ. შემდეგ წელს იგი თურქმენებმა უკან დაიბრუნეს. დაახლოებით 1174 წელს ქალაქები დაიპყრეს თურქ-სელჩუკებმა. 1391 წელს ეს ტერიტორია დაიპყრო ოსმანთა იმპერიამ, მაგრამ 1403 წელს, თემურ ლენგის მიერ, გადაეცა ადდგენილ ყანდაარის საემიროს, საიდანაც ის კვლავ დაიბრუნა ოსმანთა იმპერიამ 1417 წელს. 1920 წლის იანვარ-ნოემბრიდან სამიტროპოლიტოს ძირითადი ნაწილი გახდა პონტოს ავადსახსენებელი ბერძნულ-სომხური რესპუბლიკის ნაწილი.

1923 წელს, მას შემდეგ რაც მოხდა მოსახლეობის გაცვლა საბერძნეთსა და თურქეთს შორის, სამიტროპოლიტოს ტერიტორიაზე აღარ დარჩა მართლმადიდებელი მოსახლეობა.

ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) მიტროპოლიტები 1800 წლის შემდეგ

43. ისაია (Isaias) მაისი 1793 – 1801+ დ. 1801
(ტო მ. რესპეს)(ტო მ. აისარია)
44. მელეტიუს (ელეტიუს) I მარტი 1801 – მაისი 1816 დ. 1817
(ეს ყოფილი მ. Vოდენა) (ტო მ. აისარია)
45. კირილ (ჩყრილ) III მაისი 1816 – 1850+ დ. 1850
46. ლეონტიუსი (ეონტიუს) 4 მაისი 1850 – 7 ნოემბერი 1864 დ. 1868
(ეს ტ. ბ. აზიანზოს შუბ. 1848) დროებით გადამდგარი (ტო ფორმერ, ტო მ. ეოკაისარია)
47. ჰიეროთეუსი (იეროტჰეუს) 7 ნოემბ. 1864 – 29 აგვ. 1868 დ. 1883
ინიტიას (ეს ორმერ მ. ალეპიონ) დროებით გადამდგარი (ტო ორმერ, ტო მ. ეოკაისარია)
ლეონტიუსი (ეონტიუს) 29 აგვისტ. 1868 – 1 ნოემბ. 1868+ დ. 1868
(ეს ფორმერ, ტო მ. ეოკაისარია)
48. მელეტიუს (ელეტიუს) II 18 ნოემბ. 1868 – 3 აპრილი 1872 დ. >=1868
ავასილას (ეს ბ. თრიკის)(ტო მ. ინოს)
ჰიეროთეუსი (იეროტჰეუს) 3 აპრილი 1872 – 25 აგვისტო 1883+ დ. 1883
ინტიას (ეს ორმერ მ. ეოკაისარია)
49. კონსტანტიუს (ჩონტანტიუს) 3 სექტ. 1883 – 15 ივლისი 1895 1835–1908
Isaაკიდის (ეს ორმერ მ. კასტორია) (ტო მ. Vერია)
50. ალექსანდრე (ლეხანდერ) 15 ივლისი 1895 – 18 ოქტომბ. 1903 1851-1928
დიგოპოულს (ეს ფორმერ მ. ელაონია) (ტო მ. აისარია)
51. ამბროსი (მბროსე) 18 ოქტომბ. 1903 – 13 ოქტომბ. 1922 1854-1931
შტავრიოს (ეს მ. ელაონია) (ტო მ. კაისარია)
52. პოლიკარპე (ოლყცარპ) 28 აპრილი 1911 – 13 ოქტომბ. 1922 1864-1936
სომიადის (ეს მ. ოლონია) (ტო მ. Xანტჰი)
53. აგათანგელუსი (გატჰანგელუს) 25 ოქტომბ. 1922 – 20 მარტი 1924 1864-1935
ონსტანტინიდის/ აგნის (ეს მ. ჰილიპპოი) (ტო მ. რინგიპონნისა)
ამბროსი (მბროსე) 22 მარტი 1924 – 24 ოქტომბ. 1929 1854-1931
შტავრინოს (ეს ფორმერ მ. აისარია) (ტო მ. ერკი)
105. ქრისოსტომი (ჩჰრყსოსტომ) 7 მაისი 1944 – 27 ნოემბ. 1976+ 1894–1976
ორონაიოს, იხ. შენიშენა 1

შენიშენა 1. 1950 წლის 22 ივლისს, მიტროპოლიტი ქრისოსტომი (ჩჰრყსოსტომ) იყო არჩეული ლეროსის (ეროს) მიტროპოლიტად, მაგრამ ის არ დათანხმდა ამ გადაადგილებას და არჩევნები ანუღირდა.

III. ლაზიკის საეპისკოპოსოთა კატალოგი

(ვაშინგტონში დაიბეჭდა კატალოგი, რომლის ერთი ნაწილის თარგმანს ვთავაზობთ მკითხველს)

ეპისკოპოსთა ბეჭდები – (ჩატალოგუე ოფ იზანტინე სეალს ატ დუმბარტონ ოაკს ანდ ინ ტჰე ფოგგ უსეუმ ოდ არტ, ვოლომე 4, თჰე ასტ, ედიტედ ბე . ეერ, ანდ . იკონ-ომიდეს, ჭაცჰინგტონ, ჩ.)

ბიზანტიელ ეპისკოპოსებს (და ასევე სხვა ზოგიერთ მაღალი რანგის მოხელეს) ჰქონდათ თავიანთი საბეჭდავები (სატვიფრავები) ანუ ბეჭდები, რომლითაც ისინი ბეჭდავდნენ საქმიან ქაღალდებს. ჩანს, ზოგჯერ ლითონზეც გადაჰქონდათ და გარკვეული მონეტის სახეს აძლევდნენ. მოღწეულია ასეთი ბეჭდების უამრავი რაოდენობა. ისინი გამოცემულია მრავალჯერ. ერთ-ერთი ბოლო გამოცემაა – ჩატალოგუე ოფ იზანტინე სეალს ატ დუმბარტონ ოაკს ანდ ინ ტჰე ფოგგ უსეუმ ოდ არტ, ვოლომე 4, თჰე ასტ, ედიტედ ბე . ეერ, ანდ . იკონ-ომიდეს, ჭაცჰინგტონ, ჩ.

აღსანიშნავია, რომ ამ ბეჭედ-მონეტთა შორის აღმოჩნდა როდოპოლისის ეპისკოპოსის ბეჭედი – (მონეტის სახის მქონე ე.ი. ლითონზე გამოსახული ბეჭედი) X-XII საუკუნისა.

მიიჩნევა, რომ როდოპოლისი იყო ვარციხე. ამ ბეჭდის მიხედვით, როდოპოლისის ეპისკოპოსს X-XI სს-ში გამოუშვია თავისი გამოსახულების მქონე მონეტა. საქართველოს ვითარებაში, მით უმეტეს X-XI სს-ში შეუძლებელია, რომ ვარციხის უმნიშვნელო დასახლების ეპისკოპოსს გამოეშვა საკუთარი მონეტა, რადგან ასეთი ბეჭდიანი მონეტები აფხაზთა მეფეებს და კათალიკოსებსაც კი არ ჰქონდათ და როგორ შეეძლო ჰქონოდა ის ვარციხის ეპისკოპოსს, მით უფრო XI ს-ში, როცა გაერთიანებული საქართველოს მეფეები ებრძოდნენ ამაღლებულ დიდებულებს?

მიუხედავად ასეთი ფაქტობრივი მდგომარეობისა, უცხოელ მეცნიერთა შორის საბჭოურ ისტორიოგრაფთა კვლევებზე დაყრდნობით დაინერგა თვალსაზრისი, რომ თითქოსდა ვარციხე იყო ქ. როდოპოლისი, რომელსაც თავისი ეპისკოპოსი ჰყავდა, ისეთი გავლენის მქონე, რომ ის X-XI საუკუნეებში ბერძნულწარწერიან ბეჭედ-მონეტებს უშვებდა. ეს რეალობის სრული იგნორირებაა, მაგრამ, როგორც ითქვა, ასეთი თვალსაზრისი დაბეჯითებულ მტკიცებად ითვლება. მაგალითად, ზემოაღნიშნული წიგნის – ჩატალოგუე ოფ იზანტინე სეალს ატ დუმბარტონ ოაკს ანდ ინ ტჰე ფოგგ უსეუმ ოდ არტ, ვოლომე 4, თჰე ასტ, ედიტედ ბე . ეერ, ანდ . იკონ-ომიდეს, ჭაცჰინგტონ, ჩ. ავტორს მიაჩნია, რომ როდოპოლისი – ვარციხეში მდებარეობდა და როდოპოლისის ეპისკოპოსის სახელით გამოცემული მონეტაც შესაბამისად აქვს განმარტებული, ამ თვალსაზრისს მკითხველი ქვემოთ გაეცნობა. მას განხილული აქვს უამრავი ბეჭედი-მონეტა გამოშვებული ბიზანტიელი ეპისკოპოსებისა (და სხვა მოხელეების) სახელით. მათგან ჩვენ გვაინტერესებდა ლაზიკის სამიტროპოლიტოს საეპისკოპოსოთა ბეჭედ-მონეტები. ავტორისეულ განმარტებებს ამ ქალაქებისა ვთავაზობთ მკითხველს.

ბიზანტიელ ეპისკოპოსთა ბეჭედ-მონეტები წიგნში – ჩატალოგუე ოფ იზანტინე სეალს ატ დუმბარტონ ოაკს ანდ ინ ტჰე ფოგგ უსეუმ ოდ არტ, ვოლომე 4, თჰე ასტ, ედიტედ ბე . ეერ, ანდ . იკონ-ომიდეს, ჭაცჰინგტონ, ჩ.

27. ქ. იბორა (თანამედროვე Iოერონუ) – იყო ეპარქია ამასიის საეპისკოპოსოში (ამასია ბუნებრივი ციხე-სიმაგრე და გამაგრებული ბანაკი მდ. ყიზილ-ირმაკზე (ძველად მდ. ირისი) მთებში. ის აკონტროლებდა მდინარეზე მოძრაობას). იბორას ეპარქია IV ს-დან არსებობდა XIII ს. ბოლომდე. მას ერქვა ასევე „იბორონი“.

29. ნეოკესარიის (თანამედროვე ნიკსარი) ეპარქია დაარსდა II ს-ში. ჰქონდა და ოთხი საეპისკოპოსო კათედრა VII ს-ში, ხოლო 10 ჰყავდა XI ს-ში. დაიპყრეს სელჯუკებმა XII ს-ში.

30. პოლემონიონი – ქ. ფადისან/ფაცასთან. მან მისცა დასახელება მდ. ბოლომანს. კორდუსთან ახლოა, მის დასავლეთით იყო ნეოკესარიის ეპარქია VII ს-დან XIII-მდე.

32. ქალდეა – თავდაპირველად იყო არმენიაკონის ტურმა [(ბიზანტიის ადმინისტრაციული მცირე ერთეულები იყვნენ – ტურმა, კლეისურა და თემი (ფემა)]. VIII ს. ბოლოსა და IX ს. დასაწყისში მოიხსენება როგორც დუკატონი, ფიქრობენ რომ არმენიის დუკას გამგებლობაში შედიოდა. ბიზანტიის სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულ „თემად“ (ფემად) იწოდა IX ს-ში, 824-840 წლებში. ქალდეას თემში შედიოდა ტრაპეზუნტი (ის იყო ქალდეას თემის ადმინისტრაციული ცენტრი) და ასევე შავიზღვისპირეთის სანაპიროს ვრცელი რეგიონი. X ს-ში ქალდეას სტრატეგს დიდი შემოსავალი ჰქონდა, რადგანაც ტრაპეზუნტზე გადიოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო მარშრუტები.

33. ბათია, მართალია არ იხსენიება ოტატივე ეპისკოპატუმ-ში, მაგრამ ასეთივე სახელწოდება აქვს თანამედროვე ბათუმს, რომელიც შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში მდებარეობა.

34. კერასუსი (თანამედროვე გირესუნი, პორტი შავ ზღვაზე) – იყო ეკონომიკური ცენტრი. მასზე გადიოდა ქ. კოლონიასაკენ მიმავალი გზა. V ს-დან იყო ნეოკესარიის სამიტროპოლიტოს ეპარქია. X ს-დან ცალკე სამიტროპოლიტო გახდა.

35. ლაზიკა. აღმოჩენილია ბიზანტიური მონეტა, რომელზეც ბერძნული წარწერაა – „...და იოანე კანდიდატოსი, მთავარი ომმერკიარიოი ოფ ტჰე აპოტეკე ოფ აზიკე (716 წ.) (მაშასადამე, დოკუმენტურად, მონეტის წარწერთაა დადასტურებული, რომ 716 წელს ლაზიკა ერქვა ტრაპეზუნტის მიმდებარე რეგიონს) მონეტაზე გამოსახული იმპერატორი ჩანს ლევ III. მონეტას ათარიღებენ 686 წლით, ასევე 701 და 717 წლებითაც.

36. პაიპერტი (თანამედროვე ბაიპურთი მდ. ჭოროხზე). X ს. იხსენიება, როგორც ეპარქია ტრაპეზუნტის მიტროპოლიისა. ბოლოს XIII ს. მოიხსენიება.

37. რიზე თავიდან იყო ნეოკესარიის ეპარქია. VIII ს. დასაწყისში ის იქცა საარქიეპისკოპოსო თავისუფალ ეპარქიად, შემდეგ კვლავ ნეოკესარიის ეპარქიად გადაიქცა 980 წლამდე. შემდეგ მან კვლავ მიიღო საარქიეპისკოპოსო ეპარქიის რანგი, შემდეგ კი გახდა სამიტროპოლიტო.

[(მე ვსვამ კითხვას, თუ კი VIII საუკუნეში რიზე საარქიეპისკოპოსო ცენტრი იყო, სწორედ მას უნდა განეცხადებინა ფოთის (თითქოსდა ფაზისის) ეპისკოპოსად თავისი თავი და არა ტრაპეზუნტის ეპისკოპოსს, ტრაპეზუნტსა და ფოთს შუა ხომ რიზე იყო?)]

38. „როდოპოლისი (თანამედროვე ვარციხე, ვარდისციხე) იყო ფაზისის მიტროპოლიის (ლაზიკაში) ეპარქია. ის ქრება კონსტანტინოპოლის ოტატივე ეპისკოპატუმ VIII ს-ის შემდეგ, დაახლოებით იმ დროიდან რაც ფაზისის მიტროპოლია (არრუხეს, ოტატივე, ო, 4,1,435). მონეტის ეგზემპლიარი, რომელიც ქვემოთაა აღწერილი, არ შეიძლება მიეკუთვნოს როდოპოლისს, როგორც სამართლიანად შენიშნა აურენტ-მა. ამ მონეტის არსებობა შეიძლება ადასტურებდეს ამ ეპარქიის ხანმოკლე აღორძინებას“.

38.1. მონეტაზე არის წარწერა – „იოანე, როდოპოლისის ეპისკოპოსი“. მისი დიამეტრია 12 მმ, წონა 3,85 გრ. მონეტის წინა მხარეს გამოსახულია ღვთისმშობელი ყრმით, უკანა მხარეს – აღნიშნული წარწერა 4 სტრიქონზე. ესაა ერთადერთი შემორჩენილი მონეტა როდოპოლისის ეპისკოპოსებისა, გამოქვეყნებული ედალტო-ში“.

[(ფიქრობ, რომ ეს მონეტა საუკეთესო დასტურია იმისა, რომ როდოპოლისი არა ვარციხეში, არამედ მისგან შორს – ქალდეას მთიანეთში ზიგანა-არგიოპოლისის რეგიონში მდებარეობდა. საბჭოთა ეპოქის ისტორიოგრაფიის მტკიცება, რომ როდოპოლისი ვარციხეა – უკრიტიკოდ იქნა გაზიარებული გამოჩენილ უცხოელ მკვლევართა მიერ. მაგალითად, მათ ხელში უჭირავთ ტრაპეზუნტ-ქალდეას რეგიონიდან მიღებული მონეტა წარწერით – „იოანე, როდოპოლისის ეპისკოპოსი“, რომელსაც თვითონვე XI საუკუნით ათარიღებენ, და მაინც წერენ – „ეს ეგზემპლიარი არ შეიძლება

მიეკუთვნოს როდოპოლისს“, რატომ, მონეტაზე სომ გარკვევით აწერია – „როდოპოლისი“, ამ ფაქტის უარყოფა შეუძლებელია, ამიტომაც იქვე წერენ – „ამ მონეტის არსებობა შეიძლება ადასტურებდეს ამ ეპარქიის ხანმოკლე აღორძინებას“, როგორ, ვარციხე – XI საუკუნეში ქუთაისის – საქართველოს დედაქალაქის გვერდით XI საუკუნეში ბერძნულ წარწერიან მონეტას უშვებდა? და თანაც ვისი, არა მეფის სახელით, არამედ ადგილობრივი ეპისკოპოს იოანეს სახელით?! ეს საქართველოსათვის წარმოდგენელია, მაგრამ ბუნებრივი იყო ქალდეა-ტრაპეზუნტის რეგიონში. სადაც მუდამ იყო კიდევ როდოპოლისის კათედრა, ეს მონეტა ამის შესანიშნავი დადასტურებაა. რაც შეეხება ვარციხეს, აქ არავითარი არქეოლოგიური მსგავსი ნივთი არ აღმოჩენილა, მიუხედავად ხანგრძლივი დაბეჯითებული ძიებისა და არც აღმოჩნდება! რადგანაც ვარციხე არასოდეს ყოფილა ბერძნული საეპისკოპოსო ცენტრი)].

39. ტრაპეზუნტი, (თანამედროვე ტრაპზონი) მნიშვნელოვანი ქალაქი და ბაზარია, რომელიც იმ წერტილში მდებარეობს, სადაც მთავრდებოდა გზა ცენტრალური აზიიდან, თავიდან ის იყო ნეოკესარიის ეპარქია, მაგრამ მოგვიანებით საარქიეპისკოპოსო ეპარქია გახდა, შემდეგ ლაზიკის სამიტროპოლიტოდ 7 ეპარქიით.

40. ხარსიანა (ხარსიანონი) მდებარეობდა ამავე სახელის მქონე ცნობილი ციხე-სიმაგრის გვერდით. შედიოდა არმენიაში, თავდაპირველად როგორც „ტურმა“, შემდეგ აღამაღლეს „კლეისურის“ რანგამდე (ლეისურა) IX ს-ის დასაწყისში და შემდეგ 863-873 წლებში გახდა თემი (ფემა), მდებარეობდა კესარის ჩრდილოეთით.

47. თიანა (თანამედროვე ფემერხისარი), იყო IV ს-დან კაპადოკიის სამიტროპოლიტო ვიდრე XIV ს-მდე, მას ასევე უწოდებდნენ „ქრისტოპოლისს“ (არრუხეს, ოტატიანე, 4, 1, 19; 15, 1, 14). Список митрополитов опубликован в ედელტო, I, 30-31).

48. კოლონეა

თავიდან კოლონეა იყო არმენია II-ში ნიკოპოლისის ეპარქია, მაგრამ გახდა საარქიეპისკოპოსო ავტოკეფალური ეპარქია IX ს-ში. ხოლო 968 წლიდან კოლონეა გახდა სამიტროპოლიტო საყდრის (კათედრის) ადგილად. მოღწეულია მისი ფისკალური მოხელეების (მაგალითად პროტონოტარიუსის) საბეჭდავები (ლოკუმენტების გამამტკიცებელი ბეჭდები).

49. სევასტია (თანამედროვე სივარი) იყო კლეისურა 908 წლამდე და 911 წლისათვის გახდა თემი (ფემა).

50. ბერისი (თანამედროვე ბოლუ), მდებარეობდა ტოკატთან ახლოს (25 კმ-ზე), იყო არმენიის პროვინციის ეპარქია, ეკლესიურად ექვემდებარებოდა სევასტიას. ის იხსენიება ოტატიანე ეპისკოპორატურში მთელი XII ს-ში, მაგრამ მისი ეპისკოპოსები მოიხსენიება მხოლოდ V-VII საუკუნეებში. მოღწეული ეგზემპლიარი, რომელსაც აქვს ასეთი წარწერა – „ელიასი – ეპისკოპოსი ბერიასისა“ (XI ს.). მისი დიამეტრია 23 მმ, წონა – 9,92 გრამი, მაშასადამე ისაა მონეტა (?)

51. სებასტოპოლისი (თანამედროვე სუმუსარი), მდებარეობს სივასის ჩრდილო-დასავლეთით, ითვლებოდა სევასტიის ეპარქიად VII ს-დან XII-ს ჩათვლით. მოღწეულია მისი ერთ-ერთი ეპისკოპოსის მანუილის ბეჭედი-მონეტა წარწერით – „მანუილი – ეპისკოპოსი სებასტოპოლისისა“ (XII ს.).

57. არწე (არცე)

არწე მდებარეობს თეოდოსიოპოლისის (თანამედროვე არზრუმის) ჩრდილო-დასავლეთით 15 კმ-ში. არცე ითვლებოდა სტრატეგის რეზიდენციად (მისი ბეჭედი ინახება ამერიკის ნუმიზმატიკურ საზოგადოებაში). ეს მოხელე (სტრატეგი) XI ს-ის მანძილზე ექვემდებარებოდა ივერიის კატეპანს. არწე 979 წელს გადასცეს ივერიის მეფე დავითს, და ის (არწე) დაიბრუნა ბიზანტიამ 1000 წელს და გადაიქცა სავაჭრო ცენტრად. 1049 წელს დაანგრეს თურქებმა.

მოდწეულია ბეჭედი (მონეტა) წარწერით – კონსტანტინე ხარტულარი (ცპარტოულარიოს) არწეს საიმპერიო კურატორი (X-XI).

65. კამახა (კამახოსი) თანამედროვე კემახი. მდებარეობს ერზინკანის სამხრეთ-დასავლეთით, მდ. ევფრატის სამხრეთ ნაპირზე, მესოპოტამიის თემის (ფემის) ჩამოყალიბების შემდეგ კამახა 911 წლიდან გახდა სამიტროპოლიტო.

66. კელცენე

კელცენე (თანამედროვე ერზინკანი) იყო ტურმა მესოპოტამიის თემში და ეჭირა ტერიტორია ევფრატის ჩრდილოეთით დერჯანამდე (აღმოსავლეთის მხრიდან). როგორც საეკლესიო პროვინცია, კელცენე თავიდან ითვლებოდა კამახას ეპარქიად, მაგრამ შემდეგ ის ფიგურირებს, როგორც მიტროპოლია. მას ჰქონდა 8 ეპარქია, სამიტროპოლიტო რანგი შეინარჩუნა X ს. ბოლოდან სელჩუკების შემოსევამდე. მოდწეული ბეჭედი (მონეტა) წარწერით „ბასილი – კელცენეს მიტროპოლიტი“ (XI ს.).

67. მანძიკერტი (თანამედროვე მალაზგირტი), მდებარეობს ვანის ტბის ჩრდილოეთით, სხვა ადგილთა შორის ის 1000 წელს ქართველთა მეფის დავითის გარდაცვალების შემდეგ გადაეცა ბასილი II-ს. ის იქცა სტრატეგის რეზიდენციად. მოდწეულია ბეჭედი (მონეტა) წარწერით – „ნიკიფორე... პროტოსპათარი მანძიკერტის სტრატეგისა (XI ს.).

72. თეოდოსიოპოლისი – თანამედროვე ერზრუმი, X ს-მდე ითვლებოდა კესარია-კაპადოკიის ეპარქიად, მაგრამ ჩანს, ამდღა მიტროპოლიის რანგამდე, როცა ქალაქი იქცა სტრატეგის რეზიდენციად XI ს-ში. მოდწეულია მონეტა წარწერით – „თეოდოსი, პროედროსი (=მიტროპოლიტი) თეოდოსიოპოლისისა (XI ს.).

75. იბერია

1000 წელს, ქართველთა მეფე დავითის გარდაცვალების შემდეგ, ივერიის (ტაოს) მიწები გადავიდა ბიზანტიის ხელში, რის შემდეგაც იქ დამყარდა საიმპერიო მმართველობა, მაგრამ ივერიის თემის (ფემას) დაარსებამდე კიდევ ორი ათეული წელი გავიდა. ივერიის თემს მართავდა კატეპანი, რომელიც მუდმივად ცხოვრობდა თეოდოსიოპოლისში (სხვადასხვა ავტორები ასახელებენ სხვადასხვა თარიღს – ივერიის თემი, ვ. არუთინოვა-ფადანიანის თანახმად, დაარსდა 1001 წელს, ხოლო აღონცის თანახმად 1023 წელს). ივერიის თემს დაუნიშნეს სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეები, რომელთაც ჰყავდათ კურატორთა დიდი რიცხვი, ისინი მეთვალყურეობდნენ იმ მიწებს, რომელთაც ამუშავებდნენ კონკრეტულად სამეფო კარის საჭიროებისათვის. 1045 წელს სომხეთის დედაქალაქი ანისი დაიჭირა ბიზანტიამ და ადმინისტრაციულად ივერიის თემთან გააერთიანა.

ამის შემდეგ კონსტანტინე IX მონომახმა დაიწყო ივერიის არმიის რეორგანიზაციის პროცესი, რომელსაც უწოდებენ „არმიის გახრწნას“, კერძოდ ამის შემდეგ ივერიელი ჯარისკაცები ვალდებულნი იყვნენ ეყიდათ თავიანთი სამხედრო სამსახურის ადგილი (ე.ი. ფულით ეყიდათ ჯარისკაცობის უფლება (ფისკალური სტრატეგია). ამან დაასუსტა შეიარაღებული ძალები, მაგრამ, სამაგიეროდ იმპერატორს მისცა ძალზე დიდი მოგება.

1064 წლის შემდეგ, რაც იმპერიას შეუერთდა ყარსი, ყალიბდება ახალი გაერთიანება ყარსისა და იბერიის თემებისა (მას მართავდა კატეპანი ვასილაკე ფლორი, ასევე ყარსის კატეპანი მაგისტრი თეოდორე. კატეპანების რიცხვს შეიძლება დაემატოს ივერიის დუკა თეოდორე (მოდწეულია მისი ბეჭედი) და ბარდასი პატრიკიოსი („პატრიარქი“) და კატეპანი ივერიისა, მისი ბეჭედი გამოქვეყნებულია.

სექცია

მიტროპოლიები სამხრეთ-აღმოსავლეთ შუა აზიაში

ქალდიის (ჩჰალდია), ხერიანის (ჩჰერიანა) და კერასუსის (ერასოუს) სამიტროპოლიტო

ქალდიის (ჩჰალდია), ხერიანის (ჩჰერიანა) და კერასუსის (ერასოუს) მიტროპოლიტი, ყველაზე პატივცემული და ჰელენოპონტოს (ელენოპონტუს) ეგზარხოსი

ქალაქი არგიროპოლისი (რგეროპოლის), განლაგებული ტრაპეზოუსის (თრაპეზოუს) სამხრეთით 80 კმ-ით დაარსდა როგორც ტირას (თჰყრა) დასახლება (კოლონია) ქრისტეს შობამდე 700 წელს, ბერძნების მიერ, რომლებმაც პირველებმა აღმოაჩინეს ვერცხლი ამ რეგიონში. რომის იმპერიის კონტროლის ქვეშ ის ქრისტეს შობამდე 63 წელს გადავიდა, ქრისტეს შობამდე 37 წელს პონტოს მეფე პოლემონ I-ს გადაეცა და ქრისტეს შობიდან 64 წელს ის კვლავ რომაელებმა დაიბრუნეს.

მრავალი საუკუნის შემდეგ, ის შეუერთდა ახალი რომის (ბიზანტიის) პროვინცია ქალდიას, რომელიც დაახლოებით 840 წელს შეიქმნა. სახელწოდება არგიროპოლისი (რგეროპოლის) (ვერცხლის ქალაქი) განეკუთვნება რომაულ პერიოდს, ახლო-მახლო არსებული ვერცხლის საბადოს გამო. ტრაპზონის (თრეზონდ) იმპერიის ნაწილი 1204 წლიდან, ის იყო დაცული თავისი მთლიანი ადგილმდებარეობით მანამ, სანამ ის დაიპყრო ოსმანთა იმპერიამ 1479 წელს, ტრაპზონის (თრეზონდ) იმპერიის დამხობიდან 18 წლის შემდეგ.

ეს ტერიტორია იყო ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტოს ნაწილი დაახლოებით 840 წლამდე, მანამ სანამ შეიქმნებოდა ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) სამიტროპოლიტო და სხვა ეპარქიებს შორის, დაქვემდებარეში ჰყავდა ხერიანის (ჩრერიანა) ეპარქია. 1624-53 წლებში ხერიანის (ჩჰერიანა) ეპარქია გახდა არქიეპარქია და იქცა სამიტროპოლიტოდ 1767 წლის ივლისში.

ქალაქი კერასუსი (ერასოუს), განლაგებული შავი ზღვის სანაპიროზე ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) დასავლეთით 120 კმ-ით, გახდა ქალდიის (ჩჰალდია) სამიტროპოლიტოს ნაწილი 1913 წლის 12 დეკემბერს.

კერასუსი (ერასოუს) გახდა ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტოს ნაწილი ქრისტეს შობიდან 431 წლამდე და გახდა სამიტროპოლიტო 1085-1147 წლების განმავლობაში. კვლავ სამიტროპოლიტო 1621 წელს, ის იქცა საპატრიარქო ეგზარქატად 1644 წელს, 1698 წელს ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) სამიტროპოლიტოსთან მიერთებამდე. ამის შემდეგ ის დაუბრუნდა ეგზარქატის სტატუსს და 1774 წლის ივლისში კვლავ მიუერთდა ტრაპეზუსს (თრაპეზოუს). ამის შემდეგ, ის რჩებოდა სამიტროპოლიტოს შემადგენლობაში 1913 წლამდე.

ჩრდილოეთიდან ქალდიის (ჩჰალდია) სამიტროპოლიტოს შემოსაზღვრავს შავი ზღვა, ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) სამიტროპოლიტო და როდოპოლისის (დჰოდოპოლის) სამიტროპოლიტო; აღმოსავლეთიდან ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) სამიტროპოლიტო, როდოპოლისის (დჰოდოპოლის) სამიტროპოლიტო და თეოდოსიოპოლისის (თჰოდოსიოპოლის) სამიტროპოლიტო; სამხრეთიდან თეოდოპოლისის სამიტროპოლიტო და კოლონიის (ოლონია) სამიტროპოლიტო; და კოლონიის (ოლონია) სამიტროპოლიტო და ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტო დასავლეთიდან.

სხვა მნიშვნელოვანი ქალაქებია: ხერიანია (ჩჰერიანა), არგიროპოლისის (რგეროპოლის) სამხრეთ-დასავლეთით 60 კმ-ით; სიისსა (შეისსა) [საისინი], არგიროპოლისის (რგეროპოლის) სამხრეთით 60 კმ-ით; მესოქალდიონი (ესოცჰალდიონ), არგიროპოლისის (რგეროპოლის) ჩრდილო-დასავლეთით 20 კმ-ით; და თოანია (თჰოანია), არგიროპოლისის (რგეროპოლის) ჩრდილო-დასავლეთით 65 კმ-ით.

1916 წლის ივლისში არგიროპოლისი (რგეროპოლის) დაიპყრო რუსულმა არმიამ, მაგრამ, მეფის დამხობის შემდეგ, 1918 წლის 15 თებერვალს, რუსები გააძევეს. 1920 წლის იანვარ-ნოემბერში სამიტროპოლიტოს ტერიტორია იყო პონტოს ავადსახსენებელი ბერძნულ-სომხური რესპუბლიკის ნაწილი.

1923 წელს, მას შემდეგ რაც მოხდა მოსახლეობის გაცვლა საბერძნეთსა და თურქეთს შორის, სამიტროპოლიტოს ტერიტორიაზე აღარ დარჩა მართლმადიდებელი მოსახლეობა.

ქალდის (ჩჰალდია) მიტროპოლიტები 1800 წლის შემდეგ

15. სოფრონოუსი (შოპრონოუს) ნოემბ. 1790 – 13 ნოემბ. 1818+ / დ.1818 აზარიდის
16. სილვესტერ (შელვესტერ) II იანვარი 1819 – 6 აგვისტო 1830+ / დ. 1830 აზარიდის
17. თეოფილუს (თჰეოპჰილუს) სექტემბ. 1830 – 17 თებ. 1864 / დ. 1864 დესაიოს
18. გერვასი (ერვასე) 14 ივლისი 1864 – 1 მაისი 1905 1820-1906 შოუმელიდის, გადამდგარი, 8 მარტი, 1906+
19. ლაურენტიუსი (აურენტიუ) 1 მაისი 1905 – 25 ოქტომბერი 1922 / დ. 1928 აპადოპოულოს (ტო მ. ფილიპი)
20. ბასილი (ელეტიუს) (პირველად) 25 ოქტ. 1922 – 10 მაისი 1924 1887-1941 ომპოპოულოს (ეს მ. იტჰუმნა) გადაყენებული (ტო ფორმერ, ტო მ. ჩჰალდია) ის. შენიშვნა 1
- ბასილი (ელეტიუს) (მეორედ) 19 ივნისი 1930 – 2 ოქტ. 1930 1887-1941 ომპოპოულოს (ეს ფორმერ მ. ჩჰალდია) (ტო მ. რამა)
21. კირილი (ლეხანდერ) 10 ოქტ. 1943 – 1 მაისი 1991+ 1908-1991 ხიოტის
21. სპირიდონი (მბროსე) 18 ოქტ. 1903 – 25 აპრილი 1991 / ბ. 1940 აპაგეორგიოუ (ეს ა. მერიცა) დროებით გადაყენებული

შენიშვნა 1. 1924-30 წლებში მიტროპოლიტი ბასილი გაემგზავრა ამერიკაში და დაირქვა „ამერიკის მიტროპოლიტი“

ამისათვის, 1924 წლის 10 მაისს ეკუმენურმა საპატრიარქომ მას ჩამოართვა სასულიერო წოდება. ექვსი წლის შემდეგ მან მოინანია თავისი საქციელი და იყო აღდგენილი.

კოლონიის (ოლონია) სამიტროპოლიტო

კოლონიის (ოლონია) მიტროპოლიტი, ყველაზე პატივცემული და ზედა პონტოს ეგზარხოსი

ქალაქი ნიკოპოლისი (იკოპოლის), განლაგებული ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) სამხრეთ-დასავლეთით 180 კმ-ით და ქალაქი კოლონია (ოლონია), განლაგებული ნიკოპოლისის (იკოპოლის) დასავლეთით 65 კმ-ით, დაარსდა ქრისტეს შობამდე 66 წელს, რომელი გენერლის, პომპეუსის მიერ. სწორედ პომპეუსმა დაუმორჩილა ეს ტერიტორია რომის იმპერიას. ქრისტეს შობამდე 37 წელს ორივე ქალაქი გადაეცა პონტოს მეფე პოლემონ I-ს და ქრისტეს შობიდან 64 წელს ისევ რომის იმპერიას დაუბრუნდა. დაახლოებით 1075 წელს ეს ტერიტორია დაიპყრეს თურქ-სელჩუკებმა, ხოლო დაახლოებით 1108 წელს აღადგინა ბიზანტიის იმპერიამ. 1204 წლის შემდეგ იგი მორიგეობით იყო ტრაპზონის (თრეპზონდ) იმპერიისა და სელჩუკების, ან თურქმენტა ბატონობის ქვეშ. საბოლოოდ, 1473 წელს ქალაქები ოსმანთა იმპერიის კონტროლის ქვეშ მოექცა.

მეოთხე საუკუნეში ნიკოპოლისი (იკოპოლის) და კოლონია (ოლონია) სევესტიის (შევესტია) სამიტროპოლიტოს ეპარქიებს წარმოადგენდა. მეცხრე საუკუნეში (879 წლამდე) კოლონია (ოლონია) გახდა არქიეპარქია და მეთერთმეტე საუკუნეში კი (1067 წლამდე) – სამიტროპოლიტო. 1391 წელს, დეპოპულაციის გამო, ის შეუერთდა ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) სამიტროპოლიტოს. ნიკოპოლისი (იკოპოლის) სამიტროპოლიტოც დაახლოებით ამავე დროს გაუქმდა. ეს ტერიტორია მოგვიანებით ნეოკეისარიის (ეოკისარია) სამიტროპოლიტოს შეუერთდა და მეთვრამეტე საუკუნის

განმავლობაში ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტოში შემავალი ნიკოპოლისის (იკოპოლის) ეპარქიას წარმოადგენდა.

1889 წლის 10 იანვარს ეპარქია გახდა სამიტროპოლიტო, თუმცა ეწოდა კოლონიის (ოლონია) სამიტროპოლიტო იმის გამო, რომ თავიდან აეცილებინათ ეკუმენურ საპატრიარქოში ნიკოპოლისის (იკოპოლის) სახელის მქონე ორი სამიტროპოლიტოს არსებობა (ამავე სახელის სამიტროპოლიტო იყო ეპირუსში (პირუს), საბერძნეთში). მიუხედავად ამისა, კოლონიის (ოლონია) სამიტროპოლიტო ტახტი რჩებოდა ნიკოპოლისში (იკოპოლის).

კოლონიის (ოლონია) სამიტროპოლიტო ჩრდილოეთიდან შემოსაზღვრავს ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტო და ქალდიის (ჩჰალდია) სამიტროპოლიტო; აღმოსავლეთიდან ქალდიის სამიტროპოლიტო, სამხრეთიდან თეოდოსიოპოლისის (თჰეოდესიუპოლის) სამიტროპოლიტო და ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტო; და ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტო დასავლეთიდან. სხვა მნიშვნელოვანი ქალაქებია: ანდირა, ნიკოპოლისის (იკოპოლის) სამხრეთ-დასავლეთით 35 კმ-ით; და კაპსოსი (აპსოს), ნიკოპოლისის (იკოპოლის) აღმოსავლეთით 30 კმ-ით.

1920 წლის იანვარ-ნოემბერში სამიტროპოლიტოს ტერიტორია იყო პონტოს ავადსახსენებელი ბერძნულ-სომხური რესპუბლიკის ნაწილი.

1923 წელს, მას შემდეგ რაც მოხდა მოსახლეობის გაცვლა საბერძნეთსა და თურქეთს შორის, სამიტროპოლიტოს ტერიტორიაზე აღარ დარჩა მართლმადიდებელი მოსახლეობა.

ნიკოპოლისის (იკოპოლის) ეპისკოპოსები 1800-89 წლებში

11. იოანიკიუსი (ეოჰნნიციუს) – 1832+ / დ. 1832
12. ქრისტოფერი (ჩჰრისტოპჰერ) ოქტ. 1932 – 1860 / დ. 1863
ოტიანოს, გადამღვარი
13. იერემია (ეერემიას) 27 ნოემბ. 1864 – ოქტ. 1878+ / დ. 1878
ეორგიადის (ეხ ტ.ბ. ყრა 13 თებ. 1860)
14. გერადიუსი (ენადიუს) აგვისტო 1879 – 10 იანვარი 1889 / დ.?
Vასილიადის (ეხ ფორმერ ა. ღჰოდოპოლის), გადაყენებული

კოლონიის (ოლონია) მიტროპოლიტები 1889 წლის შემდეგ

13. დოროთეუს (ოროტეუს) I 2 იანვარი 1889 – 1894+ / დ. 1894
(ეხ მ. ალეპიონ)
14. ლეონტიუსი (ეონტიუს) 15 თებ. 1894 – 29 აპრილი 1899 1944-1926
ჩჰოეტოურიოტის (ეხ ტ.ბ. ეფკი მარტი 1886) (ტო მ. ჰილადელჰჰია)
15. პოლიკარპი (ოლყცარპ) 16 მაისი 1899 – 28 აპრილი 1911 1864-1935
სომიადის (ტო ფრომერ მ. ეოკაისარია)
16. სოფრონიუსი (შოჰჰრონიუს) II 28 აპრილი 1911 – 10 თებ. 1917+ / დ. 1917
ისტოპოულოს (ეხ ფრომერ მ. აისარია)
17. დოროთეუს (ოროტჰეუს) II 11 ივლისი 1917 – 17 იანვარი 1919 / დ. 1924
ჩჰრისტიდის (ეხ მ. შოზოაგტჰოუპოლის) გადამღვარი, 24 ოქტომბერი, 1923+
18. გაბრიელი (აბრიელ) (პირველად) 9 აპრილი 1967 – 29 დეკ. 2003+ 1819-2003
რემეტიდის

როდოპოლისის (ღჰოდოპოლის) სამიტროპოლიტო

როდოპოლისის (ღჰოდოპოლის) მიტროპოლიტი, ყველაზე პატივცემული და

ლაზიკის (აზიკა) ეგზარხოსი

ქალაქი როდოპოლისი (ღვოდოპოლისი) (დღევანდელი ქვაციხე, ვატსიკჰე, საქართველო), განლაგებულია ქუთაისის აღმოსავლეთით 35 კმ-ით, ანტიკური კოლხეთის ტერიტორიაზე. მოგვიანებით ცნობილი როგორც ლაზიკა, სახელმწიფო ამ ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა ქრისტეს შობიდან მეოთხე საუკუნეში. 542 წელს, რომის იმპერიის გავლენის ნეიტრალიზების მიზნით, იგი დაიპყრო სპარსეთმა. თავისი გავლენის დაბრუნება რომის იმპერიამ შექლო 549-56 წლებში სპარსეთის წინააღმდეგ მიმდინარე ლაზიკის ომის შედეგად. ამის შემდეგ ლაზიკა რჩებოდა რომის იმპერიის გავლენის ქვეშ დაახლოებით ქრისტეს შობიდან 700 წლამდე, მანამ, სანამ არ მოხდა ამ ტერიტორიის ოკუპაცია არაბების მიერ. ამის შემდეგ ლაზიკის მოსახლეობამ გადაინაცვლა სამხრეთ-დასავლეთით ტრაპზონამდე და შესაბამისად, ლაზიკა დაერქვა უკვე ლაზებით დასახლებულ ახალ ტერიტორიას.

როდოპოლისი (ღვოდოპოლისი) წარმოადგენდა ფაზისის სამიტროპოლიტოში შემავალ ეპარქიას. ფაზისის სამიტროპოლიტო გაუქმდა არაბების შემოჭრის შემდეგ და მეცხრე საუკუნეში მისი ტერიტორია შეუერთდა ტრაპეზოუსის (თრაპეზოუს) ახალ სამიტროპოლიტოს.

ტრაპზონის სამხრეთით, მთიან ტერიტორიაზე, სამი ისტორიული მონასტერი მდებარეობს. სუმელა (შოუმელა), დიკაიოსიმონის (იკაიოსიმონ) სამხრეთით 20 კმ-ით, გადმოცემის მიხედვით დაარსდა 386 წელს. ვაზელონი (ვაზელონ), დიკაიოსიმონის (იკაიოსიმონ) სამხრეთ-დასავლეთით 10 კმ-ით, გადმოცემის მიხედვით დაარსდა 270 წელს. მონასტერი პერისტერეოტა (ერისტერეოტა) კი, გადმოცემის მიხედვით, 752 წელს დაარსდა. ტრაპზონის იმპერიის მმართველობის პერიოდში სამივე მონასტერი იყო ეკლესიურად ავტონომიური და მათი ძალაუფლება გარშემოწყოფ დასახლებაზეც ვრცელდებოდა. ეს ავტონომია 1461 წელს ამ ტერიტორიის ოსმანთა იმპერიის მიერ ოკუპაციის შემდეგაც გაგრძელდა და თითოეულ მონასტერს ჰქონდა საპატრიარქო ეგზარქატის სტატუსი. 1863 წლის მაისში სამივე ეგზარქატი გაუქმდა და მათ ადგილას ჩამოყალიბდა როდოპოლისის (ღვოდოპოლისი) ახალი არქიეპარქია. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ არქიეპარქიას დიდხანს არ უარსებია, 1867 წლის 7 სექტემბერს ის გაუქმდა და ისევ აღდგა სამი ეგზარქატი. 1920 წლის ოქტომბერში ეგზარქატები კვლავ გაუქმდა და ის როდოპოლისის ახალმა სამიტროპოლიტომ ჩაანაცვლა.

როდოპოლისის (ღვოდოპოლისი) სამიტროპოლიტოს სამხრეთიდან და აღმოსავლეთიდან ტრაპეზოუსის (თრაპეზოუს) სამიტროპოლიტო შემოსაზღვრავს, ხოლო სამხრეთიდან და დასავლეთიდან კი ქალდიის (ჩხალდია) სამიტროპოლიტო.

სამიტროპოლიტო ტახტი არის ქალაქ დიკაიოსიმონში (იკაიოსიმონ), ტრაპეზოუსის (თრაპეზოუს) სამხრეთით 25 კმ-ით. თურქული სახელი მიღებულია ამ ტერიტორიის სახელწოდებიდან რომის იმპერიის ბატონობის პერიოდში – მაჭუკა (ატსოუკა).

1916 წელს, რუსულმა არმიამ მოახდინა დიკაიოსიმონისა (იკაიოსიმონ) და მონასტერების ოკუპაცია, მაგრამ 1918 წელს, მეფის დამხობის შემდეგ, მოხდა მათი განდევნა ამ ტერიტორიიდან. 1920 წლის იანვარ-ნოემბერში სამიტროპოლიტოს ტერიტორია იყო პონტოს ავადსახსენებელი ბერძნულ-სომხური რესპუბლიკის ნაწილი. 1923 წელს, მას შემდეგ რაც მოხდა მოსახლეობის გაცვლა საბერძნეთსა და თურქეთს შორის, სამიტროპოლიტოს ტერიტორიაზე აღარ დარჩა მართლმადიდებელი მოსახლეობა.

როდოპოლისის (ღვოდოპოლისი) იერარქები

(არქიეპისკოპოსები 1863-1867 წლებში, შემდგომში მიტროპოლიტები)

1. გენადიუსი (ენნადიუს) 3 იანვარი 1864 – 7 სექტ. 1867 / დ. 1894

ვახლიაღის, დროებით გადამდგარი (ტო ფორმერ, ტო ბ. იკოპოლის)

2. გერვასი (ერვასე) 16 ნოემბ. 1902 – 10 ოქტ. 1906 1867-1934
შარასიტის (ეს ტ.ბ. აზიანოს 28 ივლისი 1901) (ტო მ. ორისტა)
3. ლეონტიუსი (ეონტიუს) 10 ოქტ. 1906 – 22 სექტ. 1909 1844-1926
ჩხოროტოურიოტის (ეს მ. ჰილადელპია) დროებით გადამდგარი, 2 ივნისი, 1926+
4. კირილი (ჩყრილ) 22 სექტ. 1909 – 11 იანვ. 1944+ 1872-1944
ჩხატხიპაპადიმიტრიოუ
5. იერონიმუსი (იერონემუს) 5 აგვ. 1954 – 17 ნოემბ. 2005+ 1912-2005
ონსტანტინიდის (ეს ტ.ბ. თრალლის 28 იანვარი, 1951)

[*შენიშვნა:* ავტორი სამწუხაროდ მოექცა საბჭოთა ეპოქის საისტორიო გავლენის ქვეშ, – ის იმეორებს XX ს-ში შექმნილ ლეგენდას, თითქოსდა, დაახლოებით 700 წლისათვის დასავლეთ საქართველოდან ლაზები გადასახლდნენ ტრაპზონის რეგიონში და ამის გამო დაერქვა „ლაზიკა“ უკვე ლაზებით დასახლებულ ახალ ტერიტორიას. ამ უსაფუძლო ლეგენდას ავტორი უკრიტიკოდ იზიარებს, ამის გამო მიიჩნევს, რომ თითქოსდა, როდოპოლისი ერქვა ქუთაისიდან „აღმოსავლეთით 35 კმ-ში მდებარე ქალაქ ქვაციხეს“. ასეთი ქალაქი ბუნებაში არასდროს არსებულა. ავტორი გულისხმობს ქუთაისის დასავლეთით მდებარე პუნქტ ვარციხეს. ჩვენი ნაშრომის ერთი ნაწილი ეხება კვლევას იმისა, რომ როდოპოლისი იმთავითვე მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ტრაპეზუნტის ლაზიკას ოლქში, რომ ლაზები ამ რეგიონში ყოველთვის ცხოვრობდნენ, რადგანაც ლაზებად მოგვიანებით იწოდნენ სტრაბონის მიერ ნახსენები „ალაზონები“ ანუ ქალდეები.]

ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) სამიტროპოლიტო

ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) მიტროპოლიტი, ყველაზე პატივცემული და სრულიად ლაზიკის (აზიცა) ეგზარხოსი

ქალაქი ტრაპეზუსი (თრაპეზოუს), განლაგებული შავი ზღვის სანაპიროზე, ინოს (160) აღმოსავლეთით 225 კმ-ით, დაარსდა ქრისტეს შობამდე 756 წელს იონიელი (ონიან) ბერძნების მიერ სინოპიდან (შინოპი). რომის იმპერიის კონტროლის ქვეშ ეს ქალაქი ქრისტეს შობამდე 63 წელს მოექცა. ქრისტეს შობამდე 37 წელს ქალაქი გადაეცა პონტოს მეფე პოლემონ I-ს და ქრისტეს შობიდან 64 წელს ისევ რომის იმპერიას დაუბრუნდა. დაახლოებით იმ პერიოდისათვის, როდესაც კონსტანტინოპოლი დამარცხდა ევროპელ ჯვაროსნებთან, ტრაპეზუსმა (თრაპეზოუს) გამოაცხადა თავისი დამოუკიდებლობა როგორც ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) რომაულმა იმპერიამ და რჩებოდა დამოუკიდებელი 1461 წლის 15 აგვისტომდე, მანამ, სანამ არ მოხდა მისი ოკუპაცია ოსმანთა იმპერიის მიერ.

თავდაპირველად ნეოკეისარიის (ეოკაისარია) სამიტროპოლიტოში შემავალი ეპარქია, ტრაპეზუსი (თრაპეზოუს) გახდა არქიეპარქია მერვე საუკუნეში და შემდეგ გახდა სამიტროპოლიტო დაახლოებით 840 წელს. მეათე საუკუნისათვის ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) სამიტროპოლიტოს იურისდიქციაში შეიდი ეპარქია შედიოდა. მათი რაოდენობა მეთორმეტე საუკუნისათვის თვრამეტამდე გაიზარდა. ამის შემდეგ, ეპარქიების რაოდენობა ნელ-ნელა შემცირდა და მეთხუთმეტე საუკუნისათვის დარჩა მხოლოდ ორი – ქალდიის (ჩხალდია), ანუ კანინის (ანინ) ეპარქია, რომელიც მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში გახდა არქიეპარქია; და ოფისის (პის) ეპარქია, რომელიც გაუქმდა ამავე პერიოდისათვის. მეთვრამეტე საუკუნისათვის ამ ტერიტორიაზე ეპარქიები საერთოდ აღარ დარჩა.

ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) სამიტროპოლიტო ჩრდილოეთიდან შავი ზღვითა და ბათუმის ეპარქიით (საქართველოს საპატრიარქო) არის შემოსაზღვრული; აღმოსავლეთიდან მას თეოდოსიოპოლისის (თჰოდოსიუპოლის) სამიტროპოლიტო (ანტიოქიის საპატრიარქო) შემოსაზღვრავს; სამხრეთიდან ქალდიის (ჩხალდია)

სამიტროპოლიტო, როდოპოლისის (ღვოდოპოლის) სამიტროპოლიტო და თეოდოსიოპოლისის (თჰეოდოსიოპოლის) სამიტროპოლიტო; და დასავლეთიდან კი ქალდიის (ჩჰალდია) სამინიტროპოლიტო და როდოპოლისის (ღვოდოპოლის) სამიტროპოლიტო.

სხვა მნიშვნელოვანი ქალაქები, რომელთაგანაც ყველა შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარეობს, არის: პლატანა (ლატანა), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) დასავლეთით 15 კმ-ით; ფილოკალია (ჰილოკალია), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) დასავლეთით 45 კმ-ით; ელეოუსი (ლეოუს), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) დასავლეთით 65 კმ-ით; ტრიპოლისი (თრიპოლის), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) დასავლეთით 85 კმ-ით; თესპაის (თჰესპაის), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) დასავლეთით 95 კმ-ით; კასიოპია (ასიოპი), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) დასავლეთით 115 კმ-ით; გიმორა (იმორა), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) აღმოსავლეთით 15 კმ-ით; ირაკლია (ირაკლია), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) აღმოსავლეთით 28 კმ-ით; სურმენია (შოურმენა) ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) აღმოსავლეთით 35 კმ-ით; ოფისი (პისი), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) აღმოსავლეთით 50 კმ-ით; რიზე (დიზოუს), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) აღმოსავლეთით 75 კმ-ით; მაპავრი (აპავრი), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) აღმოსავლეთით 95 კმ-ით; ათინა (ტჰინა), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) აღმოსავლეთით 115 კმ-ით; არმინი (რმინი), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) აღმოსავლეთით 125 კმ-ით; არქაჯისი (რცჰაჯის), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) აღმოსავლეთით 150 კმ-ით; და აპსაროსი (პსაროს), ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) აღმოსავლეთით 165 კმ-ით.

1916 წლის 18 აპრილს მოხდა ტრაბზონის (თრაბზონდ) ოკუპაცია რუსეთის არმიის მიერ. მათი განდევნა მოხდა 1918 წლის 24 თებერვალს. გაიმართა დისკუსია ამ ტერიტორიაზე პონტოს ბერძნულ-სომხური რესპუბლიკის ჩამოყალიბების შესახებ, რომლის დედაქალაქიც იქნებოდა ტრაბზონი (თრებზონდ). 1920 წლის იანვარში მოეწერა ხელი შეთანხმებას ამ რესპუბლიკის შექმნის შესახებ, ადგილობრივი მიტროპოლიტის ქრისტანთოსისა (ჩჰრესანტჰოს) და სასომხეთის პრემიერ-მინისტრის ალექსანდრე ჰატისიანის მიერ. შეთანხმება ითვალისწინებდა სამხედრო თანამშრომლობას საბერძნეთსა და სასომხეთს შორის ახალი სახელმწიფოს დაცვის მიზნით, და მართლაც, ოსმანთა იმპერიის რღვევის მიზეზით რეგიონში ხელისუფლების შესუსტების გამო, 1920 წლის იანვარ-ნოემბერში პონტოში ეს „უღლეური“ სახელმწიფო ფუნქციონირებდა.

თუმცა, ანტანტა (სამთა კავშირი: ინგლისი, საფრანგეთი, რუსეთი) არ დაეთანხმა ლოკალური სამხედრო სომხურ-ბერძნული არმიის არსებობას და 1920 წლის ნოემბერში თურქებმა, მუსტაფა ქემალის მეთაურობით, ადაღინეს ხელისუფლება რეგიონში. ერზურუმში თურქული არმიის მიერ სომხების დამარცხებისა და 1920 წლის დეკემბერში მათი კაპიტულაციის შემდეგ, ახალი სახელმწიფოს შექმნის გეგმა ჩაიშალა, რამაც ფრიად სამწუხარო შედეგები მოუტანა რეგიონში არსებულ ბერძნულ და სომხურ მოსახლეობას. 1923 წელს, მას შემდეგ რაც მოხდა მოსახლეობის გაცვლა საბერძნეთსა და თურქეთს შორის, სამიტროპოლიტოს ტერიტორიაზე აღარ დარჩა მართლმადიდებელი მოსახლეობა.

ტრაპეზუსის (თრაპეზოუს) მიტროპოლიტები 1800 წლის შემდეგ

50. პართენიუსი (ატჰენიუს) მარტი 1798 – 1830+ / დ. 1830
51. კონსტანტიუს (ჩონსტანტიუს) I ივლისი 1830 – აპრილი 1879+ / დ. 1879
52. გრეგორი (რეგორე) II 12 მაისი 1879 – 22 დეკ. 1884 1844-1925
ალლიადის (ეს ტ.პ. აზიანზო 1875) (ტო მ. თჰესსალონიკი)
53. გრეგორი (რეგორე) III 29 დეკ. 1884 – 17 მარტი 1888 / დ. 1830
იანნაროს (ეს მ. ჰილიპპოპოლის) (ტო მ. ღვოდეს)
54. ფილარეტუსი (ჰილარეტუს) 14 მაისი 1888 – 10 ოქტ. 1889 1848-1933
Vაფიდის (ტო მ. ასტორია)

55. გაბრიელი (აბრიელ) 10 ოქტ. 1889 – 23 აპრილი 1893 / დ. 1906
 ატროუდაკის (ეს მ. Vარნა) დროებით გადამდგარი (ტო ფორმერ, ტო მ. არონია)
56. კონსტანტიუს (ჩონსტანტიუს) II 19 აპრილი 1893 – 18 ივნისი 1906+ / დ. 1906
 არატზოპოულის
57. კონსტანტინე (ჩონსტანტინე) II 29 ივნისი 1906 – 2 აპრილი 1913 1859-1930
 რამპოვლოუს (ეს მ. Vელლას)(ტო მ. ყზიკოს)
58. ქრისტანთუს (ჩრესტანტუს) (პირველად) 26 მაისი 1913 – 10 თებ. 22 1881-1949
 ილიპიდის (ტო მ. ატონია) ის. შენიშვნა 1
- ქრისტანთუს (ჩრესტანტუს) (მეორედ) 27 ოქტ. 1922 – 13 დეკ. 1938 1881-1949
 ილიპიდის (ტო მ. არონია) (ტო ა. ტპინა/ ეად ოფ რეეკ ჩჰურცჰ)
- შენიშვნა 1.* 1921 წლის 7 სექტემბერს მიტროპოლიტ ქრისტანთუსს (ჩრესტანტუსს) დაუსწრებლად მიესაჯა სიკვდილით დასჯა თურქეთის მართლმსაჯულების მიერ.

ფადისა ანუ პოლემონიონი

ძალზე მნიშვნელოვანია ახალი ქართული ისტორიოგრაფიისათვის ქალაქ ფადისას ლოკალიზაცია.

ფადისა ერქვა ცნობილ საეკლესიო და პოლიტიკურ ცენტრს ტრაპეზუნტთან ახლოს, მას ასევე პოლემონიონი ერქვა. ქალაქი პოლემონიონი იმდენად ცნობილი იყო, რომ მისი სახელის მიხედვით მის მომცველ პროვინციას პოლემონის პონტო ეწოდა. პოლემონი სამიტროპოლიტო ცენტრიც იყო.

მოსაზრება, ვფიქრობ, ფაქტიურად დაადასტურა 2001 წელს ვაშინგტონში დაბეჭდილმა წიგნმა “ იზანტინე შეალს” აქ 83-ე გვერდზე განხილულია ქ. პოლემონიონის მონეტები და მოყვანილია ცნობა – “30. ოლემონიონ. ოლემონიონ,ა ტწინ ტოწნ წიტჰ ფადისანე/ფატსა, გავე იტს ჰამე ტჰე რივერ ოლიმან” (ჩატალოგუე ოფ იზანტინე შეალს ატ დუმბარტონ ოაკს ანდ ინ ტჰე ოგ უსეუმ ოფ არტ, ვოლუმე 4, თჰე ასტ, 2001, პ. 83).

მაშასადამე, ფადისა მეორე სახელად ერქვა ქ. პოლემონიონს, რომელიც ტრაპეზუნტის დასავლეთით მდებარეობდა. ერთ დროს თვითონ ტრაპეზუნტი, ვითარცა რიგითი საეპისკოპოსო შედიოდა პოლემონიონის ეპარქიაში.

№3 და №4 ნოტიციებით (806-815 წლებში) და ასევე №5 ნოტიციით (820-829 წლები) პ. ინგოროყვას კვლევით, ტრაპიზონის კათედრას ეწოდება – „პოლემონის პონტოს კათედრა“ მე-8 საუკუნეში (პ. ინგოროყვა, გვ. 237, შენიშვნა 1), პოლემონს – ფადისა ერქვა, ამ კათედრას კი „ფასიდისა“ ერქვა.

ე.წ. ფოთ-ფადისის ერთმანეთთან დაკავშირება შეცდომაა, ერთმანეთს ტრაპეზუნტისა და პოლემონიონის (ფადისას) კათედრები უკავშირდებოდნენ.

თავი VIII

ლაზიკა – ქალდეა (სამხრეთ ეგრისი)

სამხრეთ ეგრისი და ჩრდილო ეგრისი

ქართული წყაროების მიხედვით ეგრისი ერქვა დასავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილს, რომელიც შედიოდა ქართლის სახელმწიფოს შემადგენლობაში მეფე ფარნავაზიდან ვიდრე ვახტანგ გორგასლის შვილებამდე, აღმოჩნდა, რომ არსებობდა ასევე მეორე ეგრისიც, რომელიც ჩვენში შედარებით ნაკლებ იყო ცნობილი, თუმცა მის შესახებაც მოიპოვებოდა ცნობები. მაგალითად, ტრაპეზუნტის სანახებს ჩვენს ძველ წყაროებში X ს. ბოლოსა და XI ს. დასაწყისში ერქვა „სოფელი მეგრელთა“, „სამეგრელო“, ვახუშტი ჭოროხის შესართავთან მდებარე მხარეს რამდენჯერმე „ეგრს“ უწოდებს.

VII ს. „სომხური გეოგრაფია“ „ეგრივს“ უწოდებს ტრაპეზუნტის სანახებს ჭოროხის შესართავამდე და მისთვის უცნობია რიონისპირა ეგრისი. სომხური წყაროს მიხედვით ეგერთა ქვეყანა ოთხ ნაწილად იყოფოდა. ესენი იყვნენ: მანრალია, ეგრივი, ლაზივი და ჭანიკი (მანრილი, ეგრევიკი, ლაზივი, ჭანეთი)

სად მდებარეობდნენ ეს ქვეყნები? სწორედ მათი მდებარეობის განსაზღვრით მივიღებთ სწორ სურათს, უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა ეპოქის ქართული ისტორიოგრაფია ამ სომხური წყაროს ეგრივის შემადგენელ ოლქებს არ საზღვრავდა სისწორით, ამიტომაც უშვებდა უმძიმეს შეცდომებს, რომელმაც არასწორი გზით წარმართა საქართველოს ისტორიის კვლევა. კერძოდ, მიიჩნევდნენ რომ მანრალია, თითქოს იყო არგვეთი. არასწორად საზღვრავდნენ მის (მანრალიის) ადგილს და იღებდნენ არასწორ სურათს.

სამხრეთის ეგრისის ე.ი. ეგრივის დიდი ნაწილი მდებარეობდა არა ზღვის პირზე, არამედ თეოდოსიოპოლის ანუ არზრუმის მიმართულებით და მოიცავდა ვრცელ რეგიონს, კერძოდ, ნ. აღონცი, რომელიც უკეთ იცნობდა სომხურ წყაროებს და სომხეთის მიმდებარე ოლქებს, წერდა, რომ მარდალია და მანრალია მდებარეობდნენ ზიგანა-ბიზანის მხარეებისაკენ, მაშასადამე არზრუმის ოლქის სიღრმეებში.

ბერძნები, რომლებიც შავიზღვისპირის კოლონიზაციას ეწეოდნენ სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით, ცხადია პირველ რიგში გაეცნენ არა ჩრდილოეთ ეგრისს (ე.ი. რიონისპირეთს), არამედ სამხრეთ ეგრისს (ტრაპეზუნტ-ჭოროხის რეგიონს), უფრო მეტიც, იკვთება, რომ ბერძნული მითები და ამბები კოლხიდის შესახებ ეხება ასევე სამხრეთ ეგრესს.

სამხრეთ ეგრისი იყო ის კოლხიდა, რომელსაც იცნობდა და უმღეროდა ბერძნული პოეზია. „ჩქარი და მშფოთვარე ფასისი“ არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს მდინარეს ერქვა! სამხრეთ ეგრისის რეგიონში ერთი დიდი მდინარე გაედინებოდა ასევე ფასისის სახელით ცნობილი, ეს იყო არაქსი. აღსანიშნავია, რომ არაქსს ასევე ერქვა – ეგრი (ე.ი. არაქსს ერქვა ფაზისი და ეგრი). სახელწოდება და ტოპონიმი ეგრი არაქსის ხეობაში გვიანობამდე დარჩა.

არაქსთან ახლოს მდებარეობდა მანრალია (და მარდალია) – ეგრის ანუ სამხრეთ ეგრისის ოლქი სომხური გეოგრაფიის მიხედვით.

სამხრეთის ეგრისი მდებარეობდა იმ საერთაშორისო გზაზე, რომელიც ტრაპეზუნტს სპარსეთთან აერთებდა. ამ გზაზე მდებარეობდა სამხრეთის ეგრისის რეგიონი ჭანეთი (ქაღდვა), ასევე აღნიშნული მანრალია და მარდალია. სამხრეთის ეს რაიონები, ისტორიული იბერიის პროვინციების ხორქენას, პარიადრეს ან გუგარქის ნაწილი უნდა ყოფილიყო. ისინი, სტრაბონის ცნობით, არმენიამ ჩამოაჭრა იბერიას. მათ უკან დასაბრუნებლად ამ მხარეებისაკენ ილაშქრა ფარნავაზმა, ვახტანგ გორგასალმა, დავით კურაპალატმა, გიორგი I-მა. ამ რეგიონის ერთი ნაწილი შემდეგ შედიოდა სამცხე-საათაბაგოში, ნაწილი კი გურიაში.

როგორც ითქვა, სამხრეთის ეგრისი მოიცავდა არზრუმის სამხრეთით მდებარე მხარეებს ვიდრე ტრაპეზუნტამდე და ჭოროხის შესახვევამდე. ამ მიწა-წყალს ვახუშტი მიიჩნევდა „ზემო ქართლის“ ნაწილად და ათავსებდა კლარჯეთში.

ვახუშტი, როგორც აღინიშნა, კლარჯეთს უწოდებდა არა მიწა-წყალს არტანუჯ-ლიგანისას, არამედ უფრო სამხრეთით მდებარე მხარეებს თორთომიდან – გურჯი ბოლაზამდე, ტრაპეზუნტამდე და ჭოროხის შესართავამდე, ისპირისა და ჭანეთის ჩათვლით. ასე, რომ „ზემო ქართლის“ ნაწილი ვახუშტისეული კლარჯეთი იგივე სამხრეთ ეგრისია, კლარჯეთი ვახუშტის მიერვე მიიჩნეოდა აზონის მამისეულ ქვეყნად ანუ არიან-ქართლის ნაწილად. არიან-ქართლი – იგივე მეორე ქართლია, ასე, რომ როგორც იყო ორი გეოგრაფიული ქართლი – ერთი მცხეთის ქართლი, მეორე კი არიან-ქართლი, ასევე იყო ორი გეოგრაფიული ეგრისი – რიონის ეგრისი და მეორე – სამხრეთის ანუ ტრაპეზუნტის ეგრისი. „სამხრეთის ეგრისის“, საჭირო ახალი ცნების შემოტანა – სიახლეს შეიტანს საქართველოს ნამდვილი ისტორიის დაწერის საქმეში.

მაშასადამე, ვახუშტის კლარჯეთი იგივე სამხრეთ ეგრისია, სულ სხვა გზით იგივეს ამბობდა ნ. მარი. მისი აზრით, კლარჯეთის თავდაპირველი მოსახლეობა იყო მეგრულ-ჭანური (თუბალ-კაინური), რომელიც თითქოსდა შემდგომ გასომხდა.

სომხური გეოგრაფიის ეგრევიკს (ანუ ეგრივს) ასევე ლაზიკას უწოდებდნენ, სადაც განლაგებული იყო ზიგანასა და ლაზთა სხვა საეპისკოპოსოები შემდეგდროინდელი გიუმუშხანეს მხარეს.

„ძველი სომხური გეოგრაფია“ „ეგრის ქვეყნის“ ადგილმდებარეობის შესახებ

„ეგრის ქვეყნის“ ადგილმდებარეობის განსაზღვრისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს „ძველი სომხური გეოგრაფიიდან“ ერთი ადგილის სწორად თარგმნას. კერძოდ, სომხური გეოგრაფიის შესაბამის ადგილს სხვადასხვაგვარად თარგმნიან ცნობილი მეცნიერები – პ. ინგოროყვა, ს. ჯანაშია, დ. მუსხელიშვილი და ბოლოს ნ. აღონცი.

VII საუკუნით დათარიღებული სომხური გეოგრაფიის რამდენიმე რედაქცია არსებობს.

1. სომხური გეოგრაფიის „მოკლე რედაქციაში“ დ. მუსხელიშვილის სიტყვით შემდეგს ვკითხულობთ – „კოლხეთი არის იგივე ეგრისი... შეიცავს ეგრისი ოთხ მცირე ქვეყანას: მანრილი, ეგრევიკა, ლაზივი, ჭანეთი, რომლებიც არიან ხალდეები“.

ვრცელი რედაქცია ამავე წყაროსი უფრო დაწვრილებით ცნობებს იძლევა. ისიც ჩამოთვლის ზემოხსენებულ პროვინციებს:

„მანვილი (ვარიანტი – მანრილი), ეგრევიკი ანუ საკუთრივ ეგრისი, რომლის კიდეზე არის მდ. ფაზისი, თანამოსახელე ქალაქითურთ და ჭანვი, იგივე ხალდეები... აქვს ხუთი ქალაქი: იანი, კოტა, როდოპოლისი, ათინა და რიზონი და სხვა ბევრი ეპიორიონები, ანუ ზღვისპირა დაბა-ქალაქები, რომელთა შორისაა ტრაპიზონი“ – ასე თარგმნის დ. მუსხელიშვილი სომხურ გეოგრაფიას VII საუკუნისა, რომელიც თავის მხრივ რუსულად უთარგმნია და გამოუცია ქ. პატკანოვს 1877 წელს (დ. მუსხელიშვილი, საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, 2003, გვ. 101).

დ. მუსხელიშვილი მიიჩნევს, რომ სომხური გეოგრაფიის მანრილი „უნდა ნიშნავდეს ქართულ მარგვის – არგვეთს, ხოლო ეგრევიკი საკუთრივ ეგრისს – ანუ ქართული წყაროების „შიდა ეგრისს“ (იქვე, გვ. 102). აქედან ჩანს, რომ დ. მუსხელიშვილი არაა დარწმუნებული, რომ „მანრილი“ არის არგვეთი, და წერს – „უნდა ნიშნავდეს“, მიუხედავად ამისა, შემდგომში ის დაბეჯითებით ავითარებს აზრს, რომ თითქოსდა სომხური გეოგრაფიის ეგრი – დასავლეთ საქართველოა.

2. პ. ინგოროყვა დარწმუნებულია ამ საკითხში და ის შესაბამისად თარგმნის კიდევ აღნიშნულ ადგილს:

„კოლხეთი, ე.ი. ეგრი არის ქვეყანა აზიისა და მდებარეობს პონტოს ზღვიდან სარმატიამდე და მდინარე დრაკონიდან ვიდრე კავკასიის მთამდე და მის შტოებამდე, რომელიც ჰყოფს მას ივერიიდან... და იგი განიყოფა ოთხ მცირე ქვეყნად: ა) მარ[გველი-ვი, ბ) ეგრევიკი, რომელ არს საკუთრივ ეგრი, ფასისის მდინარის მოსახლურედ, ამავე სახელწოდების (ფასისის) ქალაქითურთ, გ) ლაზივი, დ) ჭანივი, რომელიც არის ხალტეთი (ხალდია), აქვეა ხუთი ქალაქი, იანი, კოტა, როდოპოლისი, ათინა, რიზონი და სხვა მრავალნი ნაესადგურნი, ე.ი. ზღვის სანაპირო დაბა-ქალაქნი, რომელთა შორის არის ტრაპეზუნტი“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 212). პ. ინგოროყვამ მიუთითა 1881 წელს გამოცემული სომხური გეოგრაფია.

აქედან ჩანს, რომ პ. ინგოროყვამ თავისებურად გაიგო წყაროს „მანრილი“ და უწოდა მას „მარგველივი“, რისთვისაც მას დასჭირდა სიტყვა „მანრილში“ ერთი ასოს – „გ“ – განის ჩამატება და „ნ“-ს ამოშლა, რის შედეგადაც მანრილი იქცა მარგველივად ანუ მარგვეთად. ამ მეთოდით გასაგები ხდება, თუ რატომ უწოდა მანრილს პ. ინგოროყვამ მარგვეთი, ვფიქრობ დ. მუსხელიშვილმა გაიმეორა პ. ინგოროყვას თვალსაზრისი, თუმცა ის არ ხსნის, თუ რატომაა წყაროს მანრალი არგვეთი.

3. სხვაგვარია ნ. აღონცის განმარტება იმისა, თუ სინამდვილეში სად მდებარეობდა „ეგრის ქვეყნის მხარე მანრალია“.

მანრალია ნ. აღონცის სიტყვით, მდებარეობდა მდ. ჭოროხის სამხრეთით და მოიცავდა ზღვისპირეთს და მთიან ნაწილებს, მდ. ჭოროხის სათავეს მხარეს (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, с. 20).

აღონცის თვალსაზრისი სრულიად განსხვავდება ქართველი მეცნიერების მოსაზრებისაგან, ამასთანავე, უნდა ითქვას ის, რომ საქმე ეხება სომხურ წყაროს, რომელსაც უკეთ იცნობდა ნ. აღონცი, აღიარებული მეცნიერი სწორედ ისტორიული გეოგრაფიის სფეროში, მით უმეტეს შავიზღვისპირეთისა.

4. ამ ზემოთ მოყვანილ ორ თარგმანთან შედარებით, ვფიქრობ, უფრო რეალისტურია ს. ჯანაშიას თარგმანი აღნიშნული ადგილისა – „კოლხეთი, ე.ი. ეგერი, იმყოფება პონტოს ზღვის აღმოსავლეთით, სარმატიის ახლოს, და ივერიისა და დიდი სომხეთის თანამოსახლურეა. ეგერი ოთხ პროვინციად იყოფა: მანრილი, ეგრევიკი, ლაზივი, ჭანივი, ე.ი. ხალდეები“ (ს. ჯანაშია, ისტორიული სიმართლის დამახინჯება, 1946, გვ. 22).

აქედან ჩანს, რომ სომხურ გეოგრაფიაში აღნიშნულ მხარეს ერქვა მანრილი და არა მარგველივი, ასევე სომხურ გეოგრაფიაში განხილულ მხარეს ერქვა ეგრი და არა ეგრისი, მის ერთ-ერთ კუთხეს ერქვა ეგრევიკი და არა შიდა ეგრისი.

ნ. აღონცი დაბეჯითებით წერს, რომ ეგრი მდებარეობდა ჭოროხის შესართავთან, და მოიცავდა ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს მხარეს. რადგანაც, მისი მსჯელობიდან გამომდინარე-სომხური გეოგრაფიის „ფაზისი“ ჭოროხია.

ასევე, ექვთიმე მთაწმიდელი და სხვა ძველი მამები „ფაზისს“ ჭოროხს უწოდებდნენ.

ამ წყაროში (ძველი სომხური გეოგრაფია) „სარმატიის“ ქვეშ იგულისხმება დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი, ხოლო მისი „კავკასიის მთა“ – კარჩხალის მთიანეთია (ისტორიულ ოლქ – „საკავკასიძეოსთან“ ახლოს), რომლისაგან გამოსული არსიანის ქედი „ეგერიას გამოყოფდა იბერიისაგან“. ამ წყაროში იბერია კოლა-არტანთან

იწყებოდა. ეს წყარო კლარჯეთს ეგერიაში ათავსებდა, ხოლო არტანს იბერიაში, მათ (ე.ი. ეგერიასა და იბერიას) ერთმანეთისაგან მართლაც ჰყოფს კარჩხალის მთიანეთისაგან გამოსული არსიანის ქედი.

როგორც აღნიშნა, ნ. აღონცის მანრალია მდებარეობდა ჭანეთის მახლობლად, კერძოდ, კარინიდან, იგივე კარნუ-ქალაქიდან 40 კმ დაშორებით.

მისი აზრით, სომხური გეოგრაფიის ქვეყანა ეგრი მოიცავდა ვრცელ მხარეს მდ. ჭოროხის შესართავის სამხრეთით მდებარეს, ქ. ტრაპეზუნტის ჩათვლით. ამ მხარეს ეკუთვნოდა ჭანეთი და თეოდოსიოპოლისის მხარეები, ანუ ეს იყო ერთიანი შეკრული მხარე. საზოგადოდ არსებობდა ორი ისტორიული მხარე – ერთს ერქვა ეგრისი, მეორეს კი ეგრი. ეგრისი დასავლეთ საქართველოში, ხოლო ეგრი – ტრაპეზუნტთან მდებარეობდა. ეგრს ხშირად ეგრისსაც უწოდებდნენ, ისაა სამხრეთის ეგრისი.

სად მდებარეობდა კოლხეთი აზიაში თუ ევროპაში?

სტრაბონის ცნობით, აზიასა და ევროპას ერთმანეთისაგან ჰყოფდა მდ. ფაზისი – მის მარჯვენა სანაპირო მხარეს ერქვა – ევროპა, ხოლო მარცხენა სანაპირო მხარეს – აზია.

კითხვა ასე დგას – კოლხეთი ფაზისის მარჯვენა მხარეს მდებარეობდა თუ მარცხენა მხარეს?

ამ კითხვის პასუხს გვაძლევს აღნიშნული VII ს-ის სომხური გეოგრაფია, სადაც ნათქვამია – „კოლხეთი ე.ი. ეგრი არის ქვეყანა აზიისა მდ. ფაზისის ნაპირზე“.

მაშასადამე, კოლხეთი ფაზისის მარცხენა სანაპიროს, „აზიის ქვეყანა“ იყო, აზია კი ფაზისის მარცხენა სანაპიროდან იწყებოდა.

თუ ფაზისი რიონი იყო მაშინ ზღვისპირა კოლხეთი ანუ ეგრი თანამედროვე გურია ყოფილა, ხოლო თუ ჭოროხი, მაშინ მისი მარცხენა სანაპიროს ქვეყანა ტრაპეზუნტის მიმართულებით.

ვახუშტის ცნობით, ეგრი ერქვა მხარეს ჭოროხის შესართავთან. მაშასადამე, კოლხეთი ერქვა „სამხრეთ ეგრისის“ ქვეყანას ჭოროხიდან ტრაპეზონის მიმართულებით.

სომხური გეოგრაფია, როგორც ითქვა წერს – „კოლხეთი, ე.ი. ეგრი არის ქვეყანა აზიისა და მდებარეობს პონტოს ზღვიდან სარმატიამდე და მდინარე დრაკონიდან ვიდრე კავკასიის მთამდე და მის შტოებამდე, რომელიც ჰყოფს მას ივერიიდან“.

აქ გასაგებადაა აღნიშნული, რომ აზიის ქვეყანა კოლხეთი (ეგრი) სამხრეთიდან შემოსაზღვრულია მდ. დრაკონით, ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან კავკასიის მთით, რომლის განშტოების იქითაც იბერია მდებარეობს, მის დასავლეთით პონტოს ზღვაა, ჩრდილოეთით სარმატია.

ინტერნეტით გავრცელდა ბ. არუთიუნიანის რუსულენოვანი რუკა – „სომხეთი „აშხარაციოც“-ისა და სხვა წყაროთა მიხედვით“ (კარტოგრაფი ვ. მხიტარიანი, ინტერნეტვერსია – რ. მაჩკალიანისა). ესაა სომხური გეოგრაფიის მიხედვით შექმნილი რუკა, მაგრამ, თუ უფრო ზუსტი ვიქნებით, უფრო ქართოზაციის თეორიის გამოყენებით. კერძოდ, ავტორის მიერ სიხარულითაა გაზიარებული თვალსაზრისი, რომ „მარლინი“ (ე.ი. მანრილი, მარლინი) არის არგვეთი – იმერეთი, რომ მდ. დრაკონი მდ. ენგურია, შესაბამისად ძალზე ჩრდილოეთით გადმოწია რუკის ავტორმა ისტორიული სომხეთის საზღვრები. ამ რუკაზე სომხეთი მოიცავს აჭარას, შავშეთს, სამცხეს, ჯავახეთს, თრიალეთს-მანგლისის ხეობის ჩათვლით, ზედ თბილისამდე.

მაგრამ თუკი გაზიარებული იქნება ჩემი თვალსაზრისი (სინამდვილეში კი ის ცნობები, რაც მოცემულია სომხურ გეოგრაფიაში), მაშინ სომხეთის საზღვრები საკმაოდ მცირდება, მის დასავლეთით კი აღმოჩნდება სამხრეთ ეგრისის ვრცელი ქართული ქვეყანა, რომელიც აღნიშნული რუკის ავტორმა ბატონმა მხიტარიანმა სომხეთს მიაკუთვნა ისე, რომ სიტყვა „ეგრისი“ არც კი უხსენებია.

ეფიქრობ „ქართოზაციის თეორია“ ძვირფასი საფუძველი აღმოჩნდა სომეხ მეცნიერთა ხელში ისტორიული სომხეთის საზღვრებში საქართველოს კუთხეთა მოსაქცევად.

მაგალითად, „გეოგრაფიის“ მიხედვით, მდ. დრაკონი მდებარეობდა ეგრის ქვეყნის სამხრეთით და არა ჩრდილოეთით. მართლაც, ამავე რუკაზე ჩანს ქალაქი დრაკონისი, ის მდებარეობს სამხრეთით, კერძოდ, ტრაბზონის სამხრეთ-დასავლეთით. ქალაქი დრაკონისი მდებარეობდა ზიგანას უღელტეხილის ახლოს მდებარე ციხე-სიმაგრე არგიოკასტორის დასავლეთით. ამ ქალაქთან გაედინებოდა ერთ-ერთი შენაკადი მდ. გაილკეტისა. აი, ეს შენაკადი უნდა იყოს „გეოგრაფიის“ მდ. დრაკონი. მის მახლობლად (სამხრეთით) მდებარეობდა ქალაქი „ეგარ“ ფუძის მქონე – „ეგეგარიჩი“ ამავე რუკის მიხედვით. ამ რეგიონში მრავალი ტოპონიმია „ეგრ“ ფუძის მქონე. ამ სამხრეთის მდ. დრაკონიდან ჭოროხამდე და არსიანამდე იყო განვრცობილი სამხრეთის ეგრისი, ხოლო ჩრდილო ეგრისი ყუბანამდე და არა ენგურამდე.

რატომ უწოდებს სომხური გეოგრაფია ჩრდილო ეგრისს – სარმატიას?

საქმე ისაა, რომ ვახტანგ გორგასლის შემდეგ აზოვისპირა ჩრდილოური ტომები ბიზანტიამ დაძრა ლაზიკისაკენ, რათა მათ ებრძოლათ სპარსელებთან VI საუკუნესა და VII საუკუნის დასაწყისში. წყაროთა ცნობით, ეს ტომები იყვნენ ალანები, საბირები და ასევე სარმატულად მიჩნეული სხვა ტომები. ბიზანტიის დახმარებით მათ ხელში ჩაიგდეს დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი სიმაგრეები, ებრძოდნენ დასავლეთ საქართველოს ქართულ ტომებს (მისიმიელებსა და სხვებს). ამიტომაც ჩანს VII საუკუნის სომხური წყარო ამ საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოს სარმატიას უწოდებდა.

არაბთა შემდეგ ბიზანტიის დასუსტებამ ჩრდილო კავკასიაში ასპარეზი გაუხსნა ხაზარებს, რომელნიც ალანებს მტრობდნენ. მათი ზეწოლის შედეგად მომთაბარე ალანებმა მიატოვეს დასავლეთ საქართველოს სიმაგრეები VII ს. ბოლოს.

ეგრს ჰქონდა ხუთი ქალაქი, იანი, კოტა, როდოპოლისი, ათინა, რიზონი, მრავალი ნავსადგური, ე.ი. ზღვის სანაპირო დაბა-ქალაქი, რომელთა შორის იყო ტრაპეზუნტი. ეგრს ეკუთვნოდა ქ. ფაზისი, მდებარე მდ. ფაზისის (ჭოროხის) შესართავთან მის მარცხენა სანაპიროზე.

ყველა ეს ქალაქი თუ ნავსადგური ფაზისის ანუ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს მხარეს მდებარეობდა, რადგანაც ეგრი აზიის ქვეყანა იყო.

ამიტომ, მანრილი, ეგრევიკი, ჭანეთი და ლაზივი ჭოროხის მარცხენა სანაპიროს ქვეყნები იყვნენ. სად მდებარეობდნენ ისინი?

ჭანეთის ადგილმდებარეობას თვითონ გვამცნობს წყარო – ჭანები ხალდეები (ქალდეები) ყოფილან. ქალდეა ზიგანასა და სხვა მეზობელ კუთხეებს მოიცავდა რიზე-ტრაბზონის სამხრეთის მთიანეთის რეგიონში.

ეგრის (ეგერის) ნაწილი იყო მანრილი. როგორც ითქვა, ის მდებარეობდა ამ მთიანეთსა და თეოდოსიოპოლისს (არზრუმს) შორის.

ეგრი-ეგერის ყველაზე ჩრდილო ნაწილი იყო ეგრევიკი, უშუალოდ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე.

სად მდებარეობდა ლაზივი-ლაზიკა? – რადგანაც ტრაბზონიც ეგრის ქალაქი იყო, ჩანს ზღვისპირი ტრაბზონიდან ეგრევიკამდე ლაზივად იწოდებოდა (საფიქრებელია ხუფათამდე, რადგანაც ის იუსტინიანეს მეფობის ერთ პერიოდში სასაზღვრო პუნქტი იყო).

ყველა ეს პატარა მხარე (მანრილი, ლაზივი, ჭანიკა-ჭანეთი და ეგრევიკი) ქმნიდა ერთ დიდ ქვეყანას ეგრს ანუ ეგერ-კოლხეთს. ეს მხარეები ერთმანეთის გვერდიგვერდ მდებარეობდნენ ჭოროხის მარცხენა სანაპიროდან ტრაპეზუნტის ჩათვლით და აღნიშნული ქალაქებიც – იანი, კოტა, როდოპოლისი, ათინა და რიზონიც იქვე მდებარეობდნენ.

მანრალიის ადგილმდებარეობა ნ. აღონცის მიხედვით

„თავის საცხოვრებელ გარემოში ვითარდება ყოველი ეროვნება, ყალიბდება ხალხის ინდივიდუალური სახე და ისაზღვრება თავისებურება მის მიერ განვლილი გზისა. ამის გამო გარემოს ანალიზი წინ უნდა უძღოდეს ყველა სახის კვლევას ისტორიისა“ – წერს ნ. ადონცი (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 1).

„სასაზღვრო ხაზი ბიზანტიურ (რომაულ) და სპარსულ არმენიას შორის გადიოდა თეოდოსიოპოლისის (არზრუმის) ჩრდილოეთით და ნიზიბინის სამხრეთით (თეოდოსიოპოლისი რომაულ არმენიაში, ხოლო ნიზიბინი სპარსულში იყო მოქცეული).

ნიზიბინის ახლოს, ჩრდილო მხარეს, ბიზანტიურ ნაწილში მოქცეული იყო ქალაქი დარა, იმპერატორ ანასტასის დროიდან გამაგრებული ციხე-ქალაქი (მას ეწოდებოდა კიდევ ანასტასიოპოლისი, დაბა ნიზიბინიდან 98 სტადიონით იყო დაშორებული), ბიზანტია-სპარსეთის საზღვარზე მდ. ნიმფაზე მდებარეობდა მარტიროპოლისი – ის მდებარეობდა სოფანენაში (იგივე არქსინა), ამიდის ჩრდილოეთით „ერთი დღის გზაზე, რაც უდრის 210 სტადიონს“. დაახლ. 36-37 კმ.

„ხოლომ გაიარა დარადან არმენიაში და შევიდა ვასპურაკანის ქვეყანაში“ (გვ. 8). პროკოფის აღწერით, მარტიროპოლისთან იყო ადგილი ფეისი სოფანენაში (არმენია), ნახევარი დღის გზაზე (ე.ი. 210/2) – დაახლოებით 8 მილზე – იქ გაუვალი ქედები ერთმანეთს უახლოვდებიან და ქმნიან ორ უღელტეხილს, რომელნიც ერთმანეთთან ახლოს არიან და იწოდებიან კლეისურებად. თუ კაცი მიემართება პერსარმენიიდან სოფანენაში, ამ გადასასვლელებით უნდა ისარგებლოს. ერთ-ერთს უწოდებენ ილირისს, მეორეს საფხაზს“ (ედ, III, გვ. 250). იუსტინიანემ გაამაგრა ფეისი და კლეისურები.

ეგფრატის ვაკეზე თეოდოსიოპოლისის მხარეს სპარსულ-ბიზანტიური ოლქები ხორდიანას ემიჯნებოდა, მდ. გაილთან (ახლანდელი კეგი). ხორდიანა იყო მეოთხე არმენიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეში. ხორდიანას დასავლეთით პალნატუნი მდებარეობდა. მის სამხრეთით იყო ბალახვიტი ტიგროსის სათავეებში.

ხორდიანის მეზობლად მდებარეობდნენ კანტონები მარდალიქი და მანალიქი, რომელთა სახელები თავისი შემადგენლობით უახლოვდება არტალიქ-არტალის-არტალესონს, (ე.ი. მარდალიქიდან-არტალესონი, მანალიქიდან-მანარლი-მანრალია).

მარდალია – განფენილი იყო კარინამდე. მახლობლად იღებს სათავეს არაქსი, რომელსაც ამჟამად ეგრი ანუ არაზი ჰქვია და იქვეა მანრალია (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 20).

[მაშასადამე, არაქსს ერქვა ფაზისი, შემდეგ ეგრი, იქ მის სათავესთან იყო მანრალია].

მანრალიის გეოგრაფია

„მარდალიას ხალხალის ქედი ჰყოფდა პერსარმენიისგან. ხალხალის ქედს კუთხით ესაზღვრებოდა დასავლეთის მხრიდან – მანრალია“ (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 20).

ხალხალის ქედს ესაზღვრებოდა ხორდიანა, მანრალია და მარდალია, რომელიც ძველად არტალიად (არტალესონად) იწოდებოდა (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 20). მანრალი მდებარეობდა მხარე ხორდიანასთან «В гору Халхал упирались углом с запада Манралия, с юга Хордзиана» (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 20). ეგერის ერთ-ერთი მხარე „მანრალიის“ შესახებ ნ. ადონცი წერს: «Нам кажется, что часть Хордзианы, примыкавшая при горе Халхаль к Манралии и Мардалии, носила родственное им имя Арталоя, Арталику» (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 20).

იმ ოლქს, რომელსაც ნ. ადონცი მანრალიას უწოდებს, ზემოთ აღნიშნულ ბ. არუთუნიანის არმენიის VII ს. რუკაზე ეწოდება „მანანალი“. ამ ოლქს (მანანალს) უშუალოდ ესაზღვრება ოლქი „მარდალი“ (მარდალია).

რუკაზე ამ ოლქს შორისაა ქედი „მეგედუგხი“. ადონცის ცნობით, მანრალიასა და მარდალიას შორის მოთავსებულ ქედს, ებჯინებოდა ოლქი ხორძიანა, მართლაც, ამ რუკაზე ქედი „მეგედუგხი“ ერთმანეთისაგან ყოფს ხორძიანას, მანანალისა და მარდალის ოლქებს.

მაშასადამე, მარდალია არის ამ რუკის ოლქი მარდალი (მარდაგი), ხოლო მანრალია ამ რუკის მანანალი (მანანაგი), რომლებიც ესაზღვრებიან ხორძიანას, სამივე ეს ოლქი, როგორც ითქვა, ებჯინება მეგედუგხის ანუ ხალხალის მთებს, რომელსაც თურქულ რუკაზე „კარაგიოლის მთები“ ეწოდება, ერზრუმის სამხრეთით.

აღსანიშნავია, რომ ბ. არუთუნიანის რუკაზე „მანრილკი“ ჰქვია მხარეს ქვემო იმერეთში, შორაპანთან, „არგუელკის (მარგუელკის)“ ქვემოთ (იგულისხმება არგვეთი). რუკაზე ისინი დატანილია ქართველი ისტორიკოსების გავლენით, ამით რუკის ავტორებს სომხეთის ტერიტორიის გაზრდის საშუალება მიეცათ. ამავე დროს რუკის ლეგენდაში „არგუელკ“ (არგვეთი) გამოცხადებულია, როგორც „სატომო კავშირი“ („პლემენნიე სოიუზ“), მაშინ, როცა სინამდვილეში არგვეთი ქრისტეშობამდე მესამე საუკუნიდან იბერიის სამეფოს ნაწილს შეადგენდა.

„არტალესონი (ხორძიანაში) იხსენიება ხოსროს 576 წლის ლაშქრობის გზაზე, როცა მან არმენიაში ბასიანი გაიარა და რომის საზღვრებში შეიჭრა თეოდოსიოპოლისის მხრიდან (მენანდრე). არტალესონთან ახლოს მდებარეობდა კიტარიზომი“ (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, с. 21).

542 წლის ხოსროს ლაშქრობას ნ. ადონცი უწოდებს Двинский поход – დვინის ლაშქრობას (ნ. ადონცი, არმენია გვ. 21). ამ წელს რომელი ჯარი იდგა კიტარიზომი, ხორძიანში (არტალესში) და მესამე – ფისში.

კიტარიზი უნდა ყოფილიყო სირიასა და არმენიას შორის. ჩრდილოეთით სასაზღვრო ხაზი ბიზანტია-სპარსეთს შორის გადიოდა მარდალიის იქით თეოდოსიოპოლისის რაიონში, მიჰყვებოდა ქედს, გადაჭიმულს თეოდოსიოპოლისიდან ჭოროხამდე. ეს ქედი ჯერ ერზრუმის მარჯვნიდან მიემართება ჩრდილოეთით დავაბიუნსკიდან, შემდეგ კარგაბაზრის მთებში, რომელიც დასავლეთისაკენ გადაიხრება და უერთდება დუმლის ქედს. კარგაბაზრის ქედის მწვერვალი კანდილი (10230 ფუტი) – ყველაზე მაღალი წერტილია მათაა ამ ჯაჭვისა (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, с. 22).

დუმლის ქედი ერზრუმის ქვემოთაა გადაჭიმული და მიემართება ჭოროხის სანაპიროსკენ სპერის მაღლა. ამ სასაზღვრო ხაზზე ბასიანი და ტაიქი (თავისი კანტონებით ბუხა და ოკალით) სპარსულ ნაწილში შედიოდა, რომაულში კი კარინი და შალაგომი იყო. ზედ საზღვარზე, კარინსა და ბასიანს შუა, იყო სოფელი დუ (იქვე გვ. 23). ასევე აქვე იყო სოფელი ვარდიშენი – ბასიანთან და კარინთან (გვ. 23).

სოფელი დუ ერზრუმიდან ახლოს ახლაცაა. ეს იმითაა საინტერესო, რომ სოფელი დუვი დავით და ტირიჭანის ცხოვრების ადგილია.

ახლა ამ სოფელს ტუია ეწოდება.

კანდილის მწვერვალთან, ზედ საზღვარზე იყო სოფელი ცაგკი, უფრო მაღლა, მდ. თორთომის ვაკეზეა სოფელი გეგიკი და ვარდიშენი, აქ იყო რომაული კანტონი შალაგომი – კარინსა და სპერს შუა. საპირისპირო სპარსულ მხარეს ბასიანში, თეოდოპოლისთან, იყო ბოლის ციხე ვალაშკერტის ახლოს (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, с. 24).

სომხური გეოგრაფია, როგორც ითქვა, წერს: „კოლხეთი, ე.ი. ეგერი იმყოფება პონტოს ზღვის აღმოსავლეთით, სარმატიის ახლოს და ივერიისა და დიდი სომხეთის თანამოსახლდრეა. ეგერი ოთხ პროვინციად იყოფა: მანრილი, ეგრევიკი, ლაზივი და ჭანეთი, ე.ი. ხალდეები“ (ს. ჯანაშია, ისტ. სიმართლის დამახინჯება, 1946, გვ. 222).

ნ. აღონცის მიხედვით, მანრალია მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ხალხალის მთასთან, ძველი ტრაპეზუნტისა და თეოდოსიოპოლისს (არზრუმს) შორის. მარდალიის გვერდით. მართალია, მანრალიის ადგილმდებარეობის განსაზღვრა ძნელია, მაგრამ ის მარდალიასთან მდებარეობდა, მარდალიის ადგილმდებარეობა კი ცნობილია – ის თეოდოსიოპოლთან ახლოს იყო, ხალხალის მთასთან.

ნ. აღონცი წერს: „არზრუმიდან 40 კმ-ის დაშორებით აღმართულია ხალხალის მთა, რომელიც საზღვრავს ხორძიანას ჩრდილოეთიდან.

ხორძიანადან გაედინება მდ. გაილი. ხორძიანა, სომხური გეოგრაფიის ცნობით, შედიოდა ე.წ. IV არმენიის ჩრდილო-აღმოსავლეთში.

ხალხალის მთა, ამასთანავე, წარმოადგენდა საზღვარს სპარსულ არმენიასა და მარდალიას შორის. ამავე ხალხალს ებჯინებოდა დასავლეთიდან მანრალია. ნ. აღონცის სიტყვით, ხორძიანას ნაწილს, რომელიც მანრალიასთან მდებარეობდა, ძველად არტალია ერქვა, ციხე-სიმაგრე არტალესონის თანამოსახელე (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, с. 20). (იხ. პროკოფი, „შენობათა შესახებ“, 2006, გვ. 101).

ასე რომ, „მანრალია“ და ქართული ეგრისი სულ სხვადასხვა ქვეყნებია. სომხური გეოგრაფიის ცნობით, კოლხეთი ანუ ეგერი (ანუ ლაზიკა) მდებარეობდა ტრაპეზუნტსა და არზრუმს შორის (მასში შედიოდა თანამედროვე გიუმიშხანე, ბაიბერდი, კელკიტი, აშკალე, მაშასადამე, ქვეყანა მოქცეული თანამედროვე ტრაპიზონსა, არზრუმსა, ისპირსა და ერზინჯანს შორის. აღსანიშნავია, რომ აქ იყვნენ განლაგებულნი ნოტიციების „ლაზიკის“ ქვეყნის ეპარქიები, ნ. აღონცის ცნობით.

აღსანიშნავია, რომ ორი განსხვავებული წყარო – „სომხური გეოგრაფია“ და ბერძნული „ნოტიციები“ თანხვედრილია ლაზიკის გეოგრაფიის საკითხში.

„პრავოსლავანია ენციკლოპედია“ – ПЭ-ს ე.წ. სომხურ-ქალკედონური ეპარქიების უმეტესობაც ამ რეგიონშია მითითებული.

სომხური გეოგრაფიის „სარმატია“ არის დასავლეთ საქართველო. ის არის „ლაზიკის“ ერთი საზღვარი, მეორეა – ივერია, მესამე – „დიდი სომხეთი“. სომხური გეოგრაფიით „დიდი სომხეთი“ ეწოდებოდა ე.წ. სპარსულ არმენიას. ის ესაზღვრებოდა ე.წ. დასავლეთ არმენიას, ანუ ბიზანტიურ არმენიას. მაშასადამე, ლაზეთი მოიაზრება არმენიის ქვეყნად, რომელიც აღნიშნულ საზღვრებშია.

ეგრი და მანრალია

მდ. არაქსს ასევე ერქვა სხვა სახელებიც, ფაზისი, ეგრი და არაზი. ცხადია, იგულისხმება არაქსის ზემოწელი, ამ არეალში მდინარის სახელწოდება ეგრი ნიშნეულია იმით, რომ იქვეა ოლქები მანრალია და მარდალია. მარდალიას ეჭირა ოლქი მდინარეებს არაზს, ლინიკსა და ტუზლას შორის ხალხალის ქედთან, ხოლო „მანრალიას“ ოლქი, ასევე, ემიჯნებოდა ხალხალის ქედს. იქვე იყო ხორძიანის ოლქი, ნ. აღონცის აზრით, ისინი ძველად არტალიის, არტალესონის სახელით იხსენიებოდნენ დასავლეთ ანუ ბიზანტიურ არმენიაში, პერსარმენიასთან ახლოს (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, с. 20).

როგორც ითქვა, კანდილის (შდრ. სკანდა) მთის ჩრდილოეთით მდ. თორთუმის ხეობაში იყვნენ სოფელი ვარდიშენი და გეგიკი – კარინს და სპერს შუა.

ხოლო თეოდოსიოპოლისი ბასიანის ოლქშია.

პუნქტი ფარანგია, სადაც ოქრო მოიპოვებოდა, იყო ჭანიკის საზღვართან, სადაც იღებს სათავეს მდ. ბოა (ვოა), ესაა მდ. ჭოროხის ზემო დინება (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 25).

აღნიშნული ფარანგიონი – სპერშია (სისპირისში).

ჭანიკას ასევე ქალდეა (ხალდეა) ერქვა. ის იყო ხალდეების (ჭანების) ქვეყანა (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 26). – პარხარის ქედზე, ჭოროხის ხეობაში. ჭანიკა ტაოს ესაზღვრებოდა ფარანგიონ-ისპირიდან თუხარისამდე (ამჟამინდელი ხერესი) (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 26). გუგარენას კანტონამდე (გვ. 26) და კლარჯეთამდე.

შემდეგ მდ. ჭოროხი შედიოდა ეგრ-ეგერიაში, როგორც წერს სომხური გეოგრაფია (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 26). ჯერ ჭოროხი გაივლიდა კანტონებს ნიგალს, მრულს და მრიტს და შედიოდა ზღვაში.

ნ. აღონციის აზრით, სახელწოდება ეგერი, ეგერია ამჟამად შემონახულია ფორმით აჭარა (აჭარია) – ხორხისმიერი „გ“-ს პალატურ „ჭ“-ში გადასვლის გამო (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 26). ჭოროხის აღმოსავლეთი სანაპირო – ტაო და კლარჯეთი სპარსელებს ეჭირათ.

ჭანეთს ეგერთან ერთად გარკვეული თავისუფლება ჰქონდა, თუმცა „რომაულ მიწად“ იწოდებოდა, მაგრამ მხოლოდ იუსტინიანეს დროს იქნენ დაპყრობილნი და ვალდებულნი გახდნენ ეცნოთ იმპერატორის ხელისუფლება, რომელმაც ააგო პეტრას ციხე ლაზიკის ბოლოში, ზღვისპირზე, ჭოროხის შესართავთან (გვ. 27). პეტრა – იყო ლაზიკის ბოლო და ასევე იმპერიის ბოლო, იმპერიის საზღვარი იუსტინიანეს ეპოქაში (გვ. 27).

ე.ი. ნიზიბინიდან ჭოროხამდე, რომელთა თვალსაზრისით, სომხური მიწები ორად – დასავლეთად და აღმოსავლეთად, რომაულ სომხეთად და პერსარმენიად იყვნენ გაყოფილნი (გვ. 27). ხოლო ლაზიკის უკიდურესი ჩრდილოეთი პეტრას ციხე იმპერიის ბოლო იყო.

ეგერ-ეგრისი

ზაქარია რიტორი თავისი შრომის ბოლო თავში, ნ. აღონციის სიტყვით, წერს იმ 5 მორწმუნე ხალხის ქვეყნების შესახებ, რომლებიც „ჩრდილოეთში“ ცხოვრობდნენ. მათ შორისაა „ქვეყანა გურზანი“. ნ. აღონცი განმარტავს – „გურზანი, ე.ი. იბერია. არანი, ე.ი. ალბანია“ (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 219).

ნ. აღონცი წერს ჭოროხის შესართავის მიმდებარე მხარის სახელის შესახებ – „შემდეგ მდინარე ჭოროხი შედის ეგერში, ეგერიაში, როგორც აღწერს სომხური გეოგრაფია, რომელიც იქამდე გაივლის ნიგალის, მრულისა და მრიტის კანტონებში და ჩაედინება ზღვაში“ (იქვე, გვ. 26). ასევე წერს – „ნიგალის სახელი შემოინახა, როგორც გვეჩვენება, მდ. მურღულის სახელმა, რომელიც ჭოროხს მარცხნიდან უერთდება ართვინის ქვემოთ. ერთ-ერთ შენაკადს მდ. აჭარისა ეწოდება მარატი, მსგავსი მრუტისა, ხოლო მრული შეიძლება შევადართო იმერხევს – „მერული“ (იქვე, გვ. 26). მაშასადამე, „ეგერის“ ოლქი ერქვა ჭოროხის შესართავთან მდებარე მხარეს.

ნ. აღონციის სიტყვით, როგორც ითქვა, სახელწოდება „ეგერი, ეგერია“ შემონახულია ამჟამად „აჭარის“ ფორმით, რადგანაც ხორხისმიერი „გ“ პალატურ „ჭ“-ში გადაიზარდა.

ტერმინი „ეგერია“ სომხურ გეოგრაფიაში უფრო ფართო აზრით გამოიყენება და აღნიშნავს მთელი შავიზღვისპირეთის აღმოსავლეთ სანაპიროს აფხაზეთიდან – ტრაპეზუნტამდე, ჭანეთის ჩათვლით.

VI ს-ში, ჭოროხის აღმოსავლეთი სანაპირო, ე.ი. ტაო და კლარჯეთი, იყო სპარსელების ხელში – წერს ნ. აღონცი (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 27) და შემდეგ განაგრძობს – „ჭანიკა და მთელი ეგერია, აღნიშნული ფართო აზრით

რომ ვთქვათ, შედარებით თავისთავადი იყო“ (იქვე, გვ. 27); ე.ი. სპარსელთა და რომაელთა მიერ ქვეყნების გადანაწილების დროს შედარებით თავისთავადობით სარგებლობდნენ (ჭანიკა და ეგერია).

ე.ი. ჭოროხის შესართავს, ნ. აღონცი ეგერიას უწოდებს, მაგრამ ის შედიოდა ლაზიკაში, კერძოდ, მისი აზრით, პეტრა – ლაზიკის სანაპიროზე იყო აშენებული (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 27).

პეტრა, ნ. აღონცის აზრით, ლაზიკის ჩრდილოეთით, ჭოროხის შესართავთან მდებარეობდა (და არა ლაზიკის სამხრეთით – როგორც ამჟამადაა მიღებული). ამასთანავე, პეტრა იმპერიის საზღვარს წარმოადგენდა (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 27), ანუ აქ ეხებოდა ერთმანეთს ბიზანტიის იმპერატორისა და სპარსეთის შაჰების გავლენის სფეროთა ხაზები, მთელი საუკუნის მანძილზე ისინი ებრძოდნენ ერთმანეთს ამ მხარის დასაუფლებლად.

როგორც აღვნიშნეთ, ტრაპეზუნტის მხარეს ქართველები „სოფელი მეგრეთა“ სახელს უწოდებდნენ, ხოლო ქართველი მემკვიდრეებისთვის ეგრისი ერქვა საქართველოს ზღვის სანაპიროს.

ეგერია ნ. აღონცის მიხედვით

„ჭანიკა ანუ ხალდია“ – ჭანების ანუ ხალდეების ქვეყანას ეჭირა მთიანი მხარე, რომელსაც ქმნის პარხალის ქედი მდ. ჭოროხსა და შავი ზღვის სანაპირო ზოლს შორის ტრაპეზუნტამდე.

ჭოროხის ბარში ჭანიკას ესაზღვრებოდა ტაო – ფარანგიონისპირიდან თუხარისის ციხე-სიმაგრემდე, შემდეგ ჭანიკა ესაზღვრებოდა გუგარენას კანტონს და კლარჯეთს მდ. არტანუჯზე.

„შემდეგ მდ. ჭოროხი შედის ეგერში – ეგერიაში, როგორც „სომხური გეოგრაფია აღწერს“, იქამდე კი გაივლის ნიგალის და მრულის (მრილის) კანტონებს და ჩაედინება ზღვაში“ (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 26).

VI ს-ში, როგორც ითქვა, ჭოროხის აღმოსავლეთი მხარე, – კლარჯეთი და ტაო, ეკუთვნოდა სპარსელებს, ხოლო ჭანიკა და, საერთოდ, ეგერია, თუმცა რომაულ მიწებზე მდებარეობდნენ, სარგებლობდნენ თავისუფლებით. მათ მხოლოდ იუსტინიანეს ეპოქაში აღიარეს საიმპერატორო ხელისუფლება. იუსტინიანემ ლაზიკის ბოლოში ააგო პეტრას ციხე, ზღვისპირას, ჭოროხის ჩრდილო შესართავთან.

ნ. აღონცი წერს, VI ს-ში, პეტრა შეიძლება ჩავთვალოთ იმპერიის საზღვრად, რომელიც აცალკევებდა იმპერატორისა და სპარს მეფეთა გავლენას. სინამდვილეში, მათ შორის ომი იყო გაჩაღებული ამ მხარის დაუფლებისთვის მთელი 100 წლის მანძილზე“.

მაშასადამე, „სომხური გეოგრაფიის“ მხარეები – მანრილი, ეგრევიკი, ლაზივი და ჭანეთი მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ტრაპეზუნტის მხარეს ჭოროხამდე (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, 1908, ც. 26-27).

ერგეს ქვეყანა – ვახუშტის მიხედვით

ერგე, ანუ ეგრი, როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, ერქვა მიწა-წყალს ჭოროხის შესართავთან. მას მოიხსენიებს VII საუკუნის სომხური გეოგრაფია, ასევე ბატონიშვილი ვახუშტი.

ვახუშტის ცნობიდან შეიძლება გავიგოთ, რომ ერგე მდებარეობდა ჭოროხის შესართავთან იმ ადგილთან ახლოს, სადაც ჭოროხს უერთდება აჭარისწყალი.

ჭოროხი „დის ფრიად ჩქარად, ქვიანსა, კლდიანსა და ხრამოვანსა შინა, სასმისად შემრგო, გემოიანი, სხვებრ ურგები, ვინაიდგან არა რაი კეთდების ანუ ირწყვის თვინიერ ერგეს, გონიას და ბათომს, არამედ ვინაითგან ადგსწერენით ბათომი, გონია და ერგე გურიასა ზედა, აწ ერგეს ზეიდამ ვიწყებთ, აჭარისწყლის შესართავიდამ“ (ვახუშტი, ქ.ც. IV, გვ. 676). არიანეს, სტრაბონის, პროკოფისა და სხვა ავტორთა ცნობით, მდ. ფაზისი ასევე იყო სასმელად ვარგისი და გემრიელი, ის მიედინებოდა კლდეთა შორის დიდი სიჩქარით ხმოვანებით. იმავეს წერს ვახუშტი ჭოროხის შესახებ, რაც შეეხება მდ. რიონს ის ქუთაისიდან ზღვამდე არა კლდეთა შორის, არამედ ვაკეზე მიედინებოდა დაუსრულებელ ჭაობებში, ამიტომაც, როგორც სხვა ყველა ჭაობის უვარგისი იყო სასმელად.

ვახუშტი წერს – „ლიგნის ხეობისათვის“: – „ართვინის სანახებითურთ, ვიდრე ერგეს საზღვრამდე ჭოროხის ხეობის იმიერი და ამიერი იწოდების ლიგნის ხეობად და არს ეს ლიგნის ხეობა თვინიერ სივიწროვისა ფრიად ნაყოფიერი ნარინჯით, თურინჯით, ლიმონით, ზეთისხილით, ბროწეულით, ლეღვით, ვენახით, ხილით შემკობილი და ქებულნი ბუნებური ყოველივე. მარცვალნი ყოველნი ნაყოფიერებს“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 680).

ვახუშტი ასევე წერს: „გურიისათვის“... „ზღვის შესართავზედ და ჭოროხის ჩრდილოეთ კიდურზედ არს ბათომი... ამას ზეით, ჭოროხის ჩრდილოსავე კიდესსა ზედა არს ერგე“ (იქვე, გვ. 792).

„და ბათომს, გონიას და ერგეს ნარინჯი, თურინჯი, ლიმონი, ზეთისხილი, ბროწეული მრავალი და ზღვის კიდესაცა“ (იქვე, 793). ერგე და ლიგანია ის ყოველმხრივ ნაყოფიერი მოხირისი, რომლის შესახებაც წერდა პროკოფი.

სომხურ გეოგრაფიაში (VII ს.) ჭოროხის შესართავს ეწოდება „ეგრი“, ვახუშტისთან „ერგე“.

„ერგე“ ეტიმოლოგიურად ახლოა სიტყვებთან „არგვეთი“, „მარგალი“ და სხვა. „ეგრი“ კი სიტყვებთან „ეგრისი“, „გურია“ და სხვა.

როგორც ითქვა, ვახუშტის „ლიგნის ხეობა“ თავისი უხვნაყოფიერებით წააგავს პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილ ქვეყანა „მოხირისს“.

ვახუშტის ჭოროხი, სიჩქარით და გემოიანობით მიაგავს პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილ მდ. ფასისს. პროკოფის კლდოვანი ღაზიკა უნდა იყოს კლარჯეთი, ხოლო მოხირისი – ერგე-ლიგანი.

ეგრი – ჭოროხის ხეობა ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით

აჭარაში, ბათუმთან ახლოს, მდ. ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზე ამჟამადაც არის პუნქტი „ერგე“ (იქვეა სოფლები – მახო და აჭარისწყალი). ეს უკანასკნელი ჭოროხისა და მდ. აჭარისწყლის შეერთების ადგილასაა, ოღონდ მარჯვენა სანაპიროზე, ოდესღაც VI საუკუნეში აჭარისწყლისა (დოკონისისა) და ჭოროხის (ფასისი) შეერთების ადგილას ყოფილა პუნქტი „ნესოსი“.

ივ. ჯავახიშვილი წერს – „რაკი ქართულ წყაროებში სრულებით გარკვევით წერია, რომ კლარჯეთი ზღვამდის აღწევდა, ამიტომ ისე გამოდის, რომ „ხევი ნიგალისა“ (სუმბატის უწყება), ანუ „ნიგალი“ (მატიანე ქართლისა) კლარჯეთის ერთი ნაწილთაგანია“ (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. II, გვ. 63). მაშასადამე, ისტორიულად, ლიგანი (ლიგანა) იყო ნაწილი კლარჯეთისა.

ეტიმოლოგიურად ახლოა არტაანში მდებარე სოფელი „მგლოვანი“ და ნიგალი. იყო ასევე სოფელი „მგლინავი“, ხოლო შავშეთში სოფელი „ნორგიალი“. ამავე ფუძისაა სტრაბონის მდ. გლაგოსი, ფაზისის შენაკადი.

კლარჯეთის ნაწილი ყოფილა ასევე ნიგალსა და ზღვას შუა მდებარე „ეგრი“, ანუ „ერგე“. ვახუშტის დროსაც აქ იყო „ერგე“.

ივ. ჯავახიშვილი წერს – „სომხური უსახელო გეოგრაფიიდან ჩანს, რომ კლარჯეთის გვერდით „ეგრი“ მდებარეობდა. ეგრზე მიმდინარეობდა ჭოროხი (იქვე, გვ. 63).

შუა საუკუნეებში ბათუმსა და ნიგალს ანუ ლიგანს აქეთ მდებარე სანაპირო გურიად იწოდებოდა (ქვემო გურია), ეტიმოლოგიურად „ეგრი“ „ერგე“ და გურია ახლოა ერთმანეთთან და ერთი ფუძე „გრ“ და „რგ“ აქვთ.

ლაზიკის ლოკალიზაცია ძველი ავტორების მიერ

„სომხური გეოგრაფიის“ ჭანიკა და ლაზიკა ტრაპეზუნტთან მდებარე ერთიანი ქვეყნის ნაწილებია, ერთმანეთს ზოგჯერ ფარავენ კიდევ. ისინი და იქვე, ტრაპეზუნტის ოლქში მდებარე ეგერია – კოლხიდის ნაწილებია.

ქვეყანა ეგრი განიყოფა ლაზიკად და ჭანიკად და ის ტრაპეზუნტთან მდებარეობს – ასე იკითხება „სომხური გეოგრაფია“ VII-IX საუკუნეებისა, ასევე იგებს მას ი. მანანდიანიც – «В Армянской географии» Джаник, Т. Е. страна цанов, или что то же - Лазов, находившийся в районе Трапезунтской области, был составной частью Егерии - Колхиды» (Я. Манандян, Маршруты персидских походов Императора Ираклия, Византийский Вестник, Т. III, 1950, стр. 148).

სომხური გეოგრაფიით ჭანიკა, ლაზიკა და კოლხიდა ტრაპეზუნტის ოლქში მდებარეობდნენ და მათ ყველას ერთად ეგერია ეწოდებოდათ – მანანდიანის კვლევით.

მთაწმიდიდან გამოსული წყაროს ცნობით – ჰერაკლე „მიიწია ტრაპეზუნტედ, სანახებთა მათ სამეგრელოსათა“ (გეორგიკა, IV, ნაწ. II, გვ. 208, 422).

მაშასადამე, ტრაპეზუნტი – სამეგრელოა, სომხური წყაროს – ეგერიაა.

ამასვე წერს ექვთიმე მთაწმიდელის ეპოქის წმ. ანდრიას ცხოვრება – წმ. მოციქული მივიდა „ტრაპეზუნტში სოფელსა შინა მეგრელთასა“.

მაშასადამე, ტრაპეზუნტი – მეგრელთა ქვეყანაა, სამეგრელოა, ანუ ეგერიაა.

როგორც ორი იყო ქართლი (არიან-ქართლი და მცხეთის ქართლი), ისე ორი იყო ეგრისი (ეგერი) – დასავლეთ ქართლის ეგრისი და ბიზანტიის, ანუ ტრაპეზუნტის ეგრი, ეგერია.

მემატიანეები „სოფელი მეგრელთას“ შესახებ

ჩვენი მემატიანეები ტრაპიზონის შემოგარენს ძირითადად მოიხსენიებდნენ ორგვარად – „ხალდია“ და „სოფელი მეგრელთა“, კერძოდ, „მატიანე ქართლისა“ წერს – ბასილი II-მ „დაიზამთრა ქუეყანასა ხალდისასა, მახლობლად ქალაქსა ტრაპიზონთასა“ (ქ.ც. I, გვ. 285).

ხოლო ლეონტი მროველი წერს – „მოვიდა ანდრია ქალაქად ტრაპიზონად, რომელ არს სოფელი მეგრელთა“ (ქ.ც. I, გვ. 39).

მაშასადამე, „ქალდეა“ და „სოფელი მეგრელთა“ ქართული აზროვნებისთვის სინონიმებია.

მართლაც, „ქალდეა“ ეთანადება შემდეგდროინდელ ჭანეთს. აქ აღსანიშნავია ის, რომ სიტყვა „ქალდ“ ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისით, ის ფუძეა, რომლისგანაც წარმოიშვა სიტყვა „ქართლი“ და „ქართული“. მაშასადამე, სიტყვა ქალდ საერთო ქართული ერთობის (ქართველურ ენათა დაშლამდე, ანუ ზანურ-ქართული ენობრივი ერთობის) დროინდელი ფუძეა.

ჰერაკლე კეისრის იბერია-სპარსეთში ლაშქრობასთან დაკავშირებით, ნათქვამია, რომ ის პირველად მივიდა ქვეყანასა „ქალდეისასა“ და შემდეგ შევიდა ქართლსა და თბილისში. ქალდეა-ტრაპიზონიდან მას „კლარჯეთის გზით“ შეეძლო თრიალეთში შესვლა.

კოლხეთი და არმენია

ძველი ავტორები, როგორც წესი, ძალზე ხშირად ერთად ახსენებენ კოლხეთსა და არმენიას.

ქსენოფონტეს ცნობით, ტირიბაზი იყო დასავლეთ არმენიის მმართველი და ამავე დროს ლაშქრობის დროს ფასიანებისა და ესპერიტების უფროსი (IV,14), აქედანაც ჩანს, რომ ფასიანები, კოლხების უშუალო მეზობლები, არმენიის გვერდით ცხოვრობდნენ, ანუ ერთ რეგიონში.

მითრიდატე ევპატორმა მცირე არმენიაში, კოლხეთსა და სოფენაში ააგო 75 ციხე-სიმაგრე, სტრაბონის სიტყვით, რადგანაც მცირე არმენია და სოფენა კოლხეთთან ერთად იხსენიება, აქედან ჩანს, რომ კოლხეთი მათი მომიჯნავე ოლქი იყო.

ეგრისი, როგორც აღინიშნა, ერქვა არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილს, არამედ ტრაპეზუნტის მიმდებარე მხარეებსაც. სამხრეთ ეგრისი აღწევდა ჭოროხის შესართავამდე, ხოლო ჩრდილო ეგრისი აქედან (ჭოროხის შესართავიდან) იწყებოდა.

სამხრეთ ეგრისს, ანუ კოლხეთს ესაზღვრებოდა არმენია და ის ზოგჯერ შედიოდა კიდევ „რომაულ არმენიაში“, ხოლო ჩრდილო ეგრისი იბერიაში.

მ. ბერძნიშვილის სიტყვით, როცა 456 წელს რომაელებმა „დაიწყეს ომი ლაზებთან“, ბიზანტიის იმპერატორის კარზე ბჭობდნენ ომში გასამარჯვებლად არმენიის გზით შესეოდნენ კოლხეთს, თუ ტრადიციული გზით ეომათ (მ. ბერძნიშვილი, ქ. ფაზისის ისტორიისთვის, გვ. 80-81). გუბაზ I-ის კოლხეთში ერთ-ერთი გზა არმენიიდან შედიოდა, რადგანაც არმენიის მეზობლად მდებარეობდა.

პონტო-კოლხეთის დედოფლის პითადორიდას ვაჟი, სტრაბონის სიტყვით, დიდი არმენიის მეფედ დაადგინეს. მისი მეორე ვაჟიც გამეფდა არმენიაში არტაქს III-ის სახელით, კოლხეთის ეს ქვრივი დედოფალი იყო მეუღლე პონტოს მეფისა პოლემონის. მისი ვაჟები, როგორც აღინიშნა, არმენიის მეფეებად დაადგინა რომმა ახ.წ. დასაწყისში. (მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 134). აქედან ჩანს, კოლხეთ-პონტო-არმენიის ურთიერთმეზობლობა.

თეოფანე ჟამთააღმწერელის სიტყვით – „არმენიელები შეიჭრნენ ლაზიკაში“ არაბობის დროს (მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 187), რადგანაც ე.წ. დასავლეთ არმენიას კოლხეთი, ტრაპეზუნტის ოლქები ესაზღვრებოდა.

ამიტომაც წერდა VII საუკუნეში „პასქალური ქრონიკის“ ავტორი „არმენიის ქალაქი კოლხისი“ (მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრ. იქვე, გვ. 183). მისი გამონათქვამი და ასევე VII საუკუნის სომხური გეოგრაფიის თვალსაზრისი „ეგრის“ ქვეყნის მდებარეობის შესახებ ერთმანეთის მსგავსია.

სკვითია და იბერები

კოლხეთის ბოლო პუნქტად სკილექს კარიანდელთან, სკიმნოს ქიოსელთან და დიონისიოს პერიეგეტთან მიჩნეულია აფსაროსი, რომელიც კოლხეთის ჩრდილოეთი წერტილი იყო შავ ზღვაზე. მის შემდეგ უკვე მოდიოდა სკვითია, ანუ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი (ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, I, 1967, გვ. 43).

დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთსა და კოლხეთს შორისაა მათი გამყოფი პუნქტი აფსაროსი.

როგორც ცნობილია, აფსაროსი ხოფასთან ახლოს, ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობდა.

ამ ავტორების ცნობით, აფსაროსის სამხრეთით მდებარე მიწა-წყალს კოლხეთი ერქვა, ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიას (ე.ი. დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთს) კი „სკვითია“.

თანამედროვე დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთში ცხოვრობდნენ „სკვითური ტომები“ აქველები, კერკეტები და გელონები (ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, I, 1967, გვ. 46).

ხერსონესის აქეთ, „შემდეგ ისევ სკვითები არიან, მათ ქვეყანაში შემდეგი ელინური ქალაქებია – თეოდოსია, კუტაია და ნუმფარა“ (იქვე, გვ. 44).

ეს ავტორები მუდამ აღნიშნავენ, რომ ამ სკვითების გვერდით უშუალო მეზობლად იბერიანა (იხ. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, I, 1967, გვ. 43).

ჩვენ ვიცით, რომ დასავლეთ საქართველოში მცხოვრები აქველები, კერკეტები და გელონები იყვნენ არა სკვითური არამედ ქართული ტომები.

კერკეტები საბჭოთა ისტორიკოსების მიერ უსაფუძვლოდ ჩერქეზების წინაპრებად იქნა მიჩნეული, თუმცა ეტიმოლოგიურად კერკეტი – გერგეტთან ანუ გეორგიასთან უფრო ახლო (კერკეტი – გერგეტი (გერგ-გეორგ)).

ორივე სატომო სახელის (გელონი, კერკეტი) ფუძე-ძირები თითქმის იდენტურია (გელ-გერ, კერკ-გერგ) – გერ-გერგ, რომელთაგანაც შესაძლოა მივიღოთ სახელები – ეგრისი, გურია, არგვეთი.

რატომ იყვნენ ეს ტომები მიჩნეულნი სკვითებად? ბერძნული თეორიით მსოფლიოს კიდები განსახლებული იყო ოთხი ხალხით – ჩრდილოეთის ყველა ხალხი სკვითებად იწოდებოდა, ამიტომაც მათთვის ჩრდილოეთით მცხოვრებ ქართულ ტომებსაც ზოგჯერ სკვითებს უწოდებენ.

აქველების, კერკეტების და გელონების შესახებ სხვა მონაცემები არ არსებობს, ამიტომ ეტიმოლოგიური დაკვირვებით უნდა დავეკმაყოფილოდეთ. სიტყვა გელონის ფუძე-ძირი უნდა იყოს „გელ“, იგივე „გერ“, რომლიდანაც ალბათ შესაძლებელია სიტყვა ეგერ-ეგრისის მიღება (გელონები-გელ-გერ-ეგერ), სიტყვა „კერკეტის“ ფუძე-ძირი უნდა იყოს „კერკ“, იგივე „გერგ“, რომლიდანაც ალბათ შესაძლებელია სიტყვა – გეორგ-გეორგის მიღება (კერკეტები-კერკ-გერგ-გეორგ).

ტოპონიმები

თეოდოსიოპოლიდან (არზრუმიდან) აღმოსავლეთით განფენილ ვრცელ მიწა-წყალზე, თითქმის ვიდრე ვანის ტბამდე გვხვდება მრავალი ტოპონიმი თუ ჰიდრონიმი, რომელნიც მეორდებიან დასავლეთ საქართველოში. კერძოდ, აქ გაედინება მდინარე ფაზისი (არაქსსა და ევფრატს ზემო წელში ასევე ფაზისი ერქვა), არის შესაბამისი სახელის მქონე ქალაქიც, ამ რეგიონში, პროკოფი კესარიელის ცნობით მდებარეობდნენ „კლისურები“ (ან „კლისურა“), ასევე ადგილი სახელწოდებით – „საფხაზი“, ამავე რეგიონში გაედინებოდა მდინარე ეგრი, ამჟამადაც კი ერთერთ ქალაქს „აგრი“ ჰქვია. ამავე რეგიონის მომცველ ქვეყანას, ბიზანტიის იმპერიამ ერთ დროს უწოდა „იბერიის თემი“.

საქართველოს კუთხეებსა და ლაზიკეში, როგორც ითქვა, მრავალი ერთნაირი ტოპონიმი და ჰიდრონიმი იყო. მაგალითად, ეგრისწყალი აფხაზეთში (ბუდიასთან) და „ეგრეს-სუ ანუ ეგრისწყალი ტრაპიზონის მხარეს (ივ. ჯავახიშვილი, 1983, ტ. II, გვ. 123), კლისურა (ცხუმთან) და „კლასური“ (ტრაპიზონისაკენ) (იქვე, გვ. 23). „პიტია“ – „ტრაპიზონთან“, „პიტუნტი“ ცხუმთან, სებასტოპოლისი, ტრაპიზონის ოლქში და

აბაზგიაში. „ზეგანა“ („ზეგანთა სოფელი“) XI ს-ში შიდა ქართლში (თ. უორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 33) და „ზიგანა“ ქალღიაში (ტრაპიზონის მხარე), ასევე ზიგინევი (აფხაზეთში), ზეგანი სოფ. კლდეეთან, ზესტაფონში. ქ. ფაზარი (იგივე ფაზისი), (ძველი ათინა ტრაპიზონთან) (გეორგია II, 1965, გვ. 102) და ფაზისი. „ბოასი“ ერქვა ჭოროხს ან მის შენაკადს პროკოფი კესარიელის მიხედვით, ასევე როგორც ზოგიერთი ფიქრობს მდ. ყვირილასაც. ფაზისი ერქვა ჭოროხსაც და ასევე რიონსაც. მაგალითად, პროკოფი კესარიელი ლაზიკას ასე აღწერს – „ლაზიკე ყოველგან, მდინარე ფაზისის როგორც აქეთა, ისე იქეთა მხარეზე გაუვალთა. ქვეყნის ორსავე მხარეს უზარმაზარი კლდეებია რომლებიც იქ ვიწრობებს ქმნიან, ასეთ გზებს რომაელები „კლისურებს“ უწოდებენ“ (გეორგია II, 1965, გვ. 102). მდ. რიონთან დასავლეთ საქართველოს ბარში კლდეები არსადაა, არამედ არის ჭოროხის სანაპიროებზე, ისტორიულ ლაზიკეში. პროკოფი გარკვევით წერს – „მდ. ბოასი გამოდის ჭანეთის საზღვრის მახლობლად არმენიელთა ადგილებში, რომლებიც ფარანგიონის გარშემო ცხოვრობენ. თავში ის კარგა მანძილზე მარჯვნივ მიმდინარეობს. თხელია ... ვიდრე იმ ადგილამდე, სადაც მარჯვნივ იბერთა საზღვრები არის, ხოლო პირისპირ კავკასიის მთა თავდება, მის შემდეგ რაც ეს მდინარე მიადწევს იმ ადგილს, სადაც კავკასიისა და იბერიის საზღვრებია, აქ, რადგან მას ბევრი სხვა წყალიც ემატება, ის იზრდება ძალიან და ნაცვლად ბოასისა, ამიერიდან ფაზისად წოდებული, განაგრძობს მდინარებას ნაოსნობისათვის გამოსადეგი, ვიდრე ექვსინად წოდებულ ზღვამდე, სადაც მისი შესართავია და მის ორივე მხრით ლაზიკე არის“ (გეორგია, II, გვ. 100). ჭანეთის მახლობლად ჭოროხი გამოედინება. მას ერქვა სათავეში „ბოასი“ (ნ. აღონცის კვლევითაც). ბოასი ანუ ჭოროხი სათავეში, მართლაც თხელია ანუ წყალმცირეა, ვიდრე კარჩხალის მთებამდე (აქ პროკოფის აზრით კავკასიის მთა თავდებოდა და აქვე იყო კოლა-არტაანის ანუ იბერიის საზღვრები), კარჩხალთან მართლაც, ჭოროხს რამდენიმე მდინარე ემატება, მათ შორის წყალუხვი იმერხევი, აქ ბოასს სახელიც ეცვლებოდა, უკვე „ფაზისად“ იწოდებოდა და მისი სანაპიროს ქვეყანას „ლაზიკა“ ერქვა.

ასე, რომ ლაზიკა რამდენიმე მხარეს ერქვა ტრაპეზუნტის რეგიონში, ასევე ფაზისი ანუ ეგრი ერქვა არანაკლებ წყალუხვ და ცნობილ მდინარეს იქვე მაღლა ზეგანზე გამდინარეს – არაქსს.

არაქსისს ეგრი ერქვა იმის გამო, რომ მისი სათავე ისტორიული ეგრის ქვეყანაში გაედინებოდა მანრალია-ჭანეთ-ქალდეასთან ახლოს.

ორი ეგრისი

მ. ბერძნიშვილის კვლევით, „პირველი ცნობა კოლხებზე ძველი წელთაღრიცხვის VI-V საუკუნეებიდან გვხვდება. შემდეგ ცნობები წყდება რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში.

„ძვ.წ. IV საუკუნე და მისი მომდევნო ხანა ოდნავადაც არაა აღბეჭდილი ისტორიაში“ (მ. ბერძნიშვილი, ფაზისის ისტორიისათვის, გვ. 69).

ძველი წელთაღრიცხვის IV ს-დან I საუკუნემდე ისტორიაში კოლხების შესახებ ცნობები არ მოიპოვება (იქვე, გვ. 71).

რომთან მეომარი მითრიდატეს დროს ცნობები კოლხეთის შესახებ ახლდება. მითრიდატე VI ევპატორის ეპოქაში (120–63) კოლხეთი სამეფო არ იყო.

კოლხეთი „სკეპტუხიებად“ იყო დანაწილებული. სკეპტუხია დაახლოებით ქართული საერისთავოს მსგავსი ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური ერთეულია. კოლხეთი პონტოს მეფემ დაიმორჩილა. ცნობილია, რომ ქრისტეშობამდე 89 წელს მითრიდატე უკვე ფლობდა კოლხეთს (იქვე, მ. ბერძნიშვილი, ფაზისის ისტორიისათვის გვ. 71) და მას მართავდა თავისი მოადგილეების მეშვეობით. ერთი, მაგალითად, იყო მითრიდატეს მეგობარი მოაფრენი (სტრაბონის დედის ძმა), მეორე კი მითრიდატეს შვილი, ასევე

მითრიდატეს სახელის მქონე. მას პონტოს მეფემ „მეფის პატივი უწყალობა. ცხადია, ის არაა ნამდვილი მეფე, არამედ მხოლოდ სახელის მქონე. მითრიდატეს კოლხეთი აინტერესებდა საზღვაო საქმიანობისთვის, აქედან, მისდობდა გემების ეკიპაჟი და გემთსაშენი მასალა“ (მ. ბერძნიშვილი, ფასისის ისტორიისათვის, გვ. 73). რომთან 85 წელს დამარცხებულ მითრიდატეს კოლხები განუდგნენ. თავისი შვილი მაშინ დაუდგინა „მეფედ“ კოლხებს, რომელსაც შემდეგ ჯერ ოქროს ბორკილები დაადო, შემდეგ კი სიკვდილით დასაჯა.

სტრაბონის სიტყვით, მცირე არმენიასა, სოფენენესა და კოლხეთში მითრიდატემ 75 ციხე-სიმაგრე ააგო და თავისი ქონების დიდი ნაწილი ამაში ჩაყარა (მ. ბერძნიშვილი, ფასისის ისტორიისათვის გვ. 74). აღნიშნული ოლქები, ცხადია, ერთმანეთს ემეზობლებოდნენ, საერთო საზღვრები ჰქონდათ. მითრიდატეს დამარცხების შემდეგ პომპეუსი აკონტროლებდა კოლხეთს, მეფე ოროზის და სკეპტუხოს ოლთაკეს შემდეგ იქ დაადგინა არისტრახოსი. საკვლევიცა ის „ბოსფორელების და კოლხების მეფედ“, თუ მხოლოდ „კოლხეთის მეფედ“ იწოდებოდა. ცხადია, არისტრახოსი არ იყო სუვერენული მმართველი, არამედ რომაელთა მიერ დადგენილი.

48 წლისათვის ბოსფორის მეფე ფარნაკმა (მითრიდატეს ვაჟმა) კოლხეთი და მთელი არმენია დაიმორჩილა (იქვე, მ. ბერძნიშვილი, ფასისის ისტორიისათვის გვ. 77). მაგრამ 47 წელს ის ავგუსტოს კეისარმა დაამარცხა.

ძველი წელთაღრიცხვის I საუკუნის ბოლო წლებში კოლხეთს ფლობდა პონტოს მმართველი პოლემონი. მისი სიკვდილის შემდეგ (ახალი წელთაღრიცხვის 14 წელს) – პონტოს „სამეფო“ ტახტზე ავიდა მისი ქვრივი პითოლორიდა, რომელიც კოლხეთს 38 წლამდე მართავდა. მისი შვილები არმენიის მეფეები გახდნენ.

იმპერატორ ტრაიანეს (92-117) დროს კოლხეთი რომის ქვეშევრდომი იყო. შესაძლოა, მის მმართველს „მეფის“ ტიტული ჰქონდა. ამის შემდეგ წყდება კოლხეთის შესახებ ცნობები კვლავ რამდენიმე საუკუნის მანძილზე.

IV ს. მეორე ნახევრიდან კვლავ ჩნდება ბუნდოვანი ცნობები (იქვე, გვ. 79), მათგან ზოგიერთში კოლხები რომს ხარკის ყოველწლიურად გადახდას პირდებიან (იქვე, გვ. 80).

ეპისკოპოს თეოდორიტეს (390-457) სხვა ამბავთან დაკავშირებით, მაგალითის სახით მოჰყავს ამბავი, რომ „ლაზები, სანები და აბაზგები და სხვა ბარბაროსები, თუმცა რომაელთა ბატონობას ემორჩილებიან, მაგრამ ერთმანეთში არ სდებენ ხელშეკრულებას რომაული კანონების თანახმად“ (იქვე, მ. ბერძნიშვილი, ფასისის ისტორიისათვის გვ. 80).

ვფიქრობ, ყოველივე ზემოთ აღწერილი არ ეწინააღმდეგება ქართული წყაროების მონაცემებს, ქრისტეშობამდე VI-V საუკუნეებში კოლხეთს მეფე არ ჰყოლია და, ჩანს, ტერიტორიულად ის არ მდებარეობდა დასავლეთ საქართველოში, არამედ – ტრაპეზუნტის მხარეს.

ე.წ. „კოლხეთის სამეფო“ მხოლოდ ერთ ნაწილს წარმოადგენდა პონტოს მეფე მითრიდატეს ვრცელი სამფლობელოში, და ჩანს, მას მითრიდატიანები მართავდნენ კიდევ, აქ უნდა გავიხსენოთ მოვსეს ხორენაცი, რომ პონტოსპირა იბერებს მიჰრდატიანები მართავდნენ.

მითრიდატიანები, ანუ მირჰდატის შთამომავლები, ხორენაცის თქმით, აღექსანდრე მაკედონელის ეპოქიდან მართავდნენ პონტოსპირა იბერებს, ანუ იმ ხალხს, რომელიც ნაბუქოდონოსორმა პონტოს ზღვის პირას გადაასახლა. პონტოსზღვისპირეთიდან შემდეგ ეს ხალხი გამრავლების გზით განივრცო თანამედროვე საქართველოში და მათ შორის გუგარქშიც, ასეთია ხორენაცის ცნობა.

ბერძნულ-რომაული წყაროებითაც, კოლხეთში მითრიდატე თავის შვილს ნიშნავს „მეფედ“. ეს სამეფო შემდეგ უმეტესად რომის ქვეშევრდომია, ანუ ის მხოლოდ სახელს ატარებს სამეფოსას და, ჩანს, ის მდებარეობდა ჭოროხის აუზში. სამხრეთ ეგრისად

ჩვენს მიერ წოდებულ ერგე-ლიგან-ჭანეთ-კლარჯეთს, ვახუშტის სიტყვით, მართავდნენ მირდატიანები.

ამ ქვეყანას სომხური გეოგრაფია VII ს-ისა „ეგერს“ უწოდებს, ვახუშტი „ერგეს“. ამავე ვახუშტის მიხედვით, ჭოროხის ხეობის და მისი სათავეების ზოგადი სახელია „კლარჯეთი“. მდინარე ჭოროხის აღწერისას თავის თხრობას ვახუშტი ასე იწვებს – „ხოლო აწ ვიწყებთ კლარჯეთს და ამ ქვეყანასა შინა უდიდესი მდინარე არს ჭოროხი, რომელი გამოდის ირიჯლუს მთასა და დის სამხრიდან ჩრდილოთ... ხვარამხეს ხიდამდე... მიერთვის ბათომს ქვევით შავს ზღვასა... დის ფრიად ჩქარად ქვიანსა, კლდიანსა და ხრამოვანსა შინა... სასმისად შემრგო... ირწვევის ერგეს, გონიას და ბათომს“ (ქ.ც. IV, გვ. 676). სად იყო ერგე? ჩანს, გურიასა და ლიგანის ხეობას შორის – „ართვინის სანახებითურთ, ვიდრე ერგეს საზღვრამდე ჭოროხის ხეობის იმერი და ამერი იწოდების ლიგნის ხეობად და არს ეს ლიგნის ხეობა, თვინიერ სივიწროვისა ფრიად ნაყოფიერი ნარინჯით, თურინჯით, ლიმნით, ზეთისხილით, ბროწეულით, ლეღვით, ვენახით, ხილით შემკობილი და ქებულნი ბუნებით ყოველივე“ (იქვე, გვ. 680). ასევე, ნაყოფიერია ერგეც, ამიტომაც კლდოვან კლარჯეთში ერგე და ლიგანი მოგვაგონებს პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილ მსგავსად ნაყოფიერ მოხირისს კლდოვან ლაზიკაში.

ბათუმს ზევით, ვახუშტის აღწერით, „ჭოროხის ჩრდილოსვე კიდესა ზედა არს ერგე“ (ქ.ც. IV, გვ. 792).

კლარჯეთი მოიცავდა ერგეს გარდა მთელ ისტორიულ სამხრეთ საქართველოს ოძრახოსისა და ჯავახოსის წილის გარდა (იქვე, გვ. 691) ესაა ქვეყანა ერგედან და იმიერ ტაოდან სპერისა და ჭანეთის ჩათვლით.

სომხური გეოგრაფიითაც ეგრის ქვეყანა მოიცავდა ჭანეთს, საკუთრივ ეგრს, ჭანიკას, მანრალიასა და ლაზიკას. ასე რომ, სომხური ეგრი და ვახუშტის მიერ აღწერილი კლარჯეთი ერთსა და იმავე რეგიონებს მოიცავდნენ.

პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკა – კლარჯეთის მსგავსია თავისი კლდოვანობით, სწრაფი მდინარით, რომელიც გემრიელია.

სომხური წყაროების ეგრი, ქართული კლარჯეთი (ჭანეთთან ერთად) და ბერძნული ლაზიკე ერთი და იგივე უნდა იყოს. ესაა ჩვენს მიერ სამხრეთ ეგრისად წოდებული ქვეყანა, სხვა იყო ჩრდილო ეგრისი – დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი. მისი მთავარი მდინარე რიონი გავაკების შემდეგ არ არის ისე ჩქარი, როგორც აღწერს პროკოფი ფაზისს, არამედ ნელი და მდორე, სასმელად უვარგისი, შლამიანი, უგემური. ხოლო სასმელად ვარგისი ფაზისი კი ჩქარი მთის მდინარეა და აჩქარებული ერთვის ზღვას, ხოლო რიონი პირიქით, ვრცელ ვაკეზე დამდორებული.

არქანჯელო ლამბერტის სიტყვით, „რიონი წყნარად შეერთვის ზღვას სებასტოპოლის მახლობლად, რომელიც ძველად წარჩინებულ ქალაქს წარმოადგენდა, დღეს კი წყალშია ჩანთქმული“ (მ. ბერძნიშვილი, ფაზისის ისტორიისათვის, გვ. 180).

შარდენიც ეძებდა ფოთთან „ქალაქ სებასტიის ნიშან-კვალს“, მაგრამ, როგორც თვითონ ამბობდა, „ვერაფერი იპოვა“ (იქვე, გვ. 180).

მაშასადამე, ფაქტია, რომ არსებობდა ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ორი ეგრისი, ერთი მდებარეობდა ბერძნულ-რომაული და სომხური გავლენის სფეროში, მეორემ კი, ჩრდილო ეგრისმა, საფუძველი დაუდო ძველი ქართული კულტურის ჩამოყალიბებას, ვითარცა ზოგად ქართული ქვეყნის ერთ-ერთმა რეგიონმა.

ვახტანგ გორგასალი ისტორიულ სამხრეთ იბერიის მიწა-წყალზე (სამხრეთ ეგრისში)

ვახტანგ გორგასალმა ილაშქრა ისტორიული სამხრეთ იბერიის მიწა-წყალზე (იგულისხმება სამხრეთ ეგრისი), მსგავსად ფარნავაზისა. ჩანს, ვახტანგის მიზანი იყო

იბერიისათვის დაებრუნებინა ის მიწა-წყალი, რომელიც სტრაბონის ცნობით ძვ.წ. II საუკუნეში არმენიამ ჩამოაცალა იბერიას (გოგარენა, ხორძენე და პარიადრეს კალთები). ქართლის ცხოვრების ცნობით, ფარნავაზმა, ქრისტეშობამდე III საუკუნეში, ილაშქრა „აზონის მამულ“ კლარჯეთში. ვახუშტის ცნობით, როგორც ითქვა, კლარჯეთი მოიცავდა არა მხოლოდ ერთ მხარეს, არამედ უვრცელეს რეგიონს ქალდეა-ტრაპეზუნტიდან ჭოროხამდე. მემბტიანე საბერძნეთთან იბერიის საზღვარს ათავსებს ანძიანძორასთან (იგივე ანძორეთთან) – „წარვიდა ფარნავაზ და მოტყუენა საზღვარი საბერძნეთისა ანძიანძორა და ეკლესიით შემოიქცა“ (ქართლის ცხოვრება, I. გვ. 23).

სად მდებარეობდა ანძიანძორა? გ. მელიქიშვილი ამასთან დაკავშირებით წერს – „ქართლის სამეფოს ტერიტორიის სამხრეთ-დასავლეთით განვცობას ეთანხმება წყაროს ცნობა ფარნავაზის მიერ მცირეაზიული ოლქების ანძიანძორისა და ეკლესიის (ანტიკ. წყაროების აკილესენა, სოფენას ჩრდილოეთით ეფფრატზე მდებარე ოლქი) დალაშქრებაზე (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, 1970, გვ. 455). მაშასადამე, წყაროს ცნობით ფარნავაზის დროს იბერიის (ქართლის სამეფოს) საზღვარი გადიოდა ანძიანძორასთან, ისტორიულ ხორძენესთან, ამით ჩვენი წყარო (ქ.ც.) ამართლებს სტრაბონის ცნობას, რომ ძვ.წ. II საუკუნემდე იბერიაში (ე.ი. ფარნავაზის სამეფოში) შედიოდა ხორძენე, გოგარენა და პარიადრეს კალთები. ფარნავაზის შემდგომ მალევე იბერიის სამეფოს დაუკარგავს ეს ტერიტორიები, მაგრამ მათ დასაბრუნებლად ბრძოლა გრძელდებოდა. ამას მიუთითებს ვახტანგ გორგასლის ლაშქრობა იქ – „წარემართა ვახტანგ შესვლად საბერძნეთად და მიიწივნეს სომხითს და მოერთნეს... ერისთავნი სომხითისანი... ტაროვნელი ამაზასპ გრიგოლის შენებულისა ქალაქისაგან, თრდატ ნათესავისაგან, დიდისა თრდატის. და მოადგეს ციხე-ქალაქსა, რომელსა ერქვა კარახპოლა, ხოლო აწ ეწოდების კარნუ-ქალაქი... წარვიდა ვახტანგ პონტოს და მოაოხრნა გზასა ქალაქნი სამნი: ანძორეთი, ეკლესი და სტერი და მოადგეს ლაშქარნი პონტოსა ქალაქსა დიდსა ზღვის კიდესა“ (ქ. ც. I. გვ. 160).

ტექსტიდან ჩანს, რომ ვახტანგის დროს აღნიშნული ადგილები უკვე სომხეთსა და პონტოშია, მაშინ როცა ფარნავაზის დროს ქართლის სამეფოს „საზღვარი“ „საბერძნეთთან“ ანძიანძორასთან გადიოდა. მაშასადამე, ეს ტერიტორიები იბერიას დიდი ხნის დაკარგული ჰქონდა ვახტანგის დროს, მაგრამ იქაურ (ე.ი. ხორძენესა და პარიადრეს კალთების) მოსახლეობას ქართული ეთნოიდენტობა და ქართული ენის ცოდნა ჯერ კიდევ შენარჩუნებული რომ ჰქონდა სხვა გამოკვლევებიდან ჩანს.

VII ს. სომხეთის რუკაზე ოლქი სახელწოდებით „ხორძიანა“ (ეს უნდა იყოს „ხორძენე“) მდებარეობდა კარინთან (კარახპოლ-კარნუქალაქარზრუმთან), მის სამხრეთ-დასავლეთით დაახლოებით 70 კმ. დაშორებით.

ხორძიანასა და კარინს შუა მდებარეობდა მანანადის (მანრალის) ოლქი მარდაღის (მარდაღიის) გვერდით.

ხორძიანასთან ახლოს, მის სამხრეთ დასავლეთით დაახლოებით 40 კმ-ში მდებარეობდა ოლქი სახელწოდებით – ანძიტი (ანდზიტი). ეს უნდა იყოს ქართული ანძორეთი-ანძიანძორა (სადაც ილაშქრეს ფარნავაზმა და ვახტანგმა). პროვინცია ანძიტში ცოკვის ტბასთან ახლოს იყო ციხე-სიმაგრე ეგელი (ეგერი). ამავე სახელის ქალაქი ეგევი (ეგერი) კარინ-არზრუმთანაც იყო. ამ ქალაქის სახელი (ეგევი) ეგრისის სახელს უნდა ირეკლავდეს.

ოლქ ხორძიანაში გაედინებოდა ამავე „ეგრ“ სახელის მქონე მდინარე „ეგევიკი“ (მიუს გაილი). ხორძიანაში იყო ცნობილი პუნქტი – არტალესი.

აღსანიშნავია, რომ ამჟამინდელ თურქეთში ძველი ოლქის ანძიტის ადგილას მდებარეობს ადმინისტრაციული ოლქი – ელაზიგი. ეს სახელი ელაზიგი არ არის შემთხვევითი. სიტყვაში „ელაზიგი (ელაზიდი)“ ფიქრობ შესაძლებელია გამოიყოს ფუძე-ძირი „ლაზი“. სახელი „ლაზი“, ამ მხარეებისათვის უცხო არ იყო. კონსტანტინოპოლის

საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქია XI ს. დასაწყისში ამ მხარეებსაც მოიცავდა. აქ ახლოს იყო კერჩანისის, ხახის, ბიზანასა და სხვა საეპისკოპოსო კათედრები.

ბიზანასა და არზრუმს შორის მდებარეობდა ოლქი მანანალი ანუ მანრალი (მანრალი), აღნიშნულ სომხეთის რუკაზე მარდაღის (მარდაღის) ოლქისაგან ყოფს „მეგედუხგის მთები“, ამ მთებს ნ. ადონცი ხალხალის მთებს უწოდებს, რომელიც მანრალიასა და მარდაღიას ერთმანეთისაგან ჰყოფდა.

როგორც ჩანს ამ მხარეებში ეგულებოდა ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების ავტორს „საფლავი დიდი მოძღვრისა გრიგოლისა“, აღნიშნულ რუკაზე ბიზანას ოლქს ეწოდება – „ეპეგიაცი“, ეს უნდა იყოს ვახტანგის ცხოვრების ეკლესია. ამ ოლქში რუკაზე მონიშნულია ეკლესია სახელწოდებით – „სურბ გრიგორ“, ალბათ აქ ეგულებოდა ავტორს საფლავი წმ. გრიგორისა. რომელი იყო ეს წმიდანი გრიგოლ განმანათლებელი თუ გრიგოლ ნაზიანზელი?

ხორძენა, როგორც ითქვა, სტრაბონს იბერიის ისტორიულ ნაწილად მიაჩნდა, რომელიც არმენიამ მიიტაცა. იქაური მკვიდრი იბერების არმენიზაციას ხელი განსაკუთრებით შეუწყო ამ მხარეში სომხური ეკლესიის გაძლიერებამ. საბედნიეროდ, ვახტანგის დროს, ქართული თვითშემეცნება ჯერ კიდევ ძლიერი ყოფილა ამ მხარის სასულიერო პირთა შორისაც კი, რაც კარგად ჩანს ვახტანგის ცხოვრებაში. სხვათა შორის, ხორენაცის ისტორიაშიც არის გარკვეული მინიშნება იმისა, რომ ხორძენასა და ტარონის სამღვდლოებამ იცოდა ქართული ენა. მაგალითად, მოვსეს ხორენაცი წერს – „რაც შეეხება მესროპს, იგი წავიდა ქართველთა ქვეყანაში და მადლის ზეგარდამო მინიჭებით მათაც შეუქმნა ანბანი ვინმე ჯალასთან ერთად, რომელიც ბერძნული და სომხური ენებიდან თარგმნიდა. ხელს უწყობდნენ იმათი მეფე ბაკური და მოსე ეპისკოპოსი. მან შეარჩია ბავშვები, გაჰყო ისინი ორ ჯგუფად და მოძღვრებად დაუტოვა თავისი ორი მოწაფეთაგანი – ტერ ხორძენაცი და მუშე ტარონაცი“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 224). მაშასადამე, ქართველი ბავშვები დაეყვანა ორ ჯგუფად, რათა მათ შეესწავლათ ქართული ანბანი ქართული წმიდა წერილის საკითხავად. მათ ქართული ენის მცოდნე მასწავლებლები ესაჭიროებოდათ, ასეთნი კი ყოფილან ხორძენელი მღვდელი (ტერ ხორძენაცი) და ტარონელი მუშე.

ხორძენე-ტარონის ახლო მხარეებში ქართული ენის ცოდნას ისიც მიუთითებს, რომ ვ. გოილაძის კვლევით, იქვე არც თუ დაშორებით, ქ. ედესა-ურჰაში ყოფილა დიდი ქართული კოლონია თავისი საგანმანათლებლო კერებით. აღნიშნულ რუკაზე ქალაქი ედესია – ურჰა მდებარეობს ოლქ ანდზიტთან ახლოს, მის სამხრეთით 70-80 კმ. დაშორებით. საბოლოოდ, უნდა ვთქვათ, რომ არმენიის მიერ მიტაცებულ მხარეებში დიდხანს დარჩა ქართული ენის ცოდნა და ქართული ტოპონიმები (ეგრი – ეგრისი, იბერია და სხვა).

თავი IX

ლაზიკა – კლარჯეთი

ლაზიკის გეოგრაფიული აღწერა

პროკოფის მიხედვით ლაზიკა – კლდოვანი ქვეყანაა, უზარმაზარი მთებით და კლდეებით დაფარული მხარე, რომლის უმეტეს ნაწილზე მთიანობისა და კლდიანობის გამო არ მოდიოდა ისეთი მოსავალი, როგორცაა ხორბალი და ღვინო, მხოლოდ ერთი შედარებით ნაყოფიერი მხარე ჰქონდა ლაზიკას – მოხირისი, დანარჩენი კი მთიან-კლდოვანი იყო. კერძოდ, ლაზიკის კლდოვანი სანაპიროები აფერხებდნენ ზღვის მდინარეებს, ლაზიკის კლდეები ქმნიდნენ ზღვისათვის ბუნებრივ დაბრკოლებას – ასე აღწერს პროკოფი. ამ ნიშნის მიხედვით ლაზიკა არ არის რიონის დაბლობი, მითუმეტეს ვაკე ტერიტორია ფოთიდან ქუთაისამდე. თუ ფაზისად მივიჩნევთ ჭოროხს, მაშინ ლაზიკა არის არა დასავლეთ საქართველო, არამედ ერგე-ლიგან-კლარჯეთი. გეოგრაფიული აღწერით ლაზიკა გაცილებით უფროა ლიგან-კლარჯეთი ვიდრე დასავლეთ საქართველო.

კლარჯეთის აღწერა, რომელიც ეკუთვნის ქართველ წმიდა მამებს ეთანადება პროკოფისეულ ლაზიკის აღწერას. კერძოდ, წმიდა მამების ცნობით, კლარჯეთი იმდენად მთიან-კლდოვანი ქვეყანა იყო, რომ აქ თითქმის არ მოდიოდა მოსავალი. მხოლოდ მხალეულით, მხოლოდ სუფთა წყლებით და ჰაერით იყო ჯანსაღი ეს მხარე. ორივე აღწერა ერთნაირია.

პროკოფი კესარიელი წერს – „ლაზიკეში არსად არ არის მარილი, არც ხორბლეული მოდის, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე, ყველაფერი შემოაქვთ მათთან ნავებით რომაელთა ნაპირებიდან“ (გეორგიკა, II, გვ. 96).

„ლაზიკეში ძნელსავალი გზებია, რადგანაც ლაზიკე საერთოდ ძნელსავალია და მთლიანად კლდიანი... დაქანებული და კლდიანი ადგილებით“ (გეორგიკა, II, გვ. 224-225).

„ლაზიკე საკმაოდ ძნელგასავალია მსუბუქად ჩაცმული კაცისთვისაც კი, რადგან ის ზომაზე მეტად დაქანებულია და ხშირად უზარმაზარი ტყეების შემცველი დიდ მანძილზე“ (გეორგიკა, II, გვ. 81).

„ლაზიკეში მიწა ყოველგნით ზღვიდანაა წამოჩრილი და მის დენას აფერხებს... აქ ზღვა თავის ნაპირებს ეხეთქება, ის ვერც წინ მიიწევს და ვერც უფრო მაღლა აწევას ახერხებს, არამედ უკან იხევს და კვლავ თავის ადგილს უბრუნდება. ის იცავს თავის კუთვნილ საზღვრებს“ (გეორგიკა, II, გვ. 142).

(სულ სხვა სურათია რიონის დაბლობზე, აქ ზღვის დენას მთები ვერ აფერხებენ, ვაკე რეგიონია, თვეების მანძილზე ზღვიდან უბერავს ქარი, რომელსაც უკან მიაქვს მდინარის წყალი, რომელსაც ზღვის წყალიც უერთდება და იტბორება უზარმაზარი დაბლობი – ე.წ. „რიონის დაბლობი“).

ქართველი მეცნიერების აზრით, ლაზიკა ერქვა მიწა-წყალს შორაპანიდან რიონის შესართავამდე. ეს ტერიტორია (შორაპანიდან ზღვამდე) არის ვრცელი გაშლილი ვაკე ზღვის დონიდან 100 მ. სიმაღლემდე. ამასთან დაკავშირებით, ისმის კითხვა – როგორ არის ის (ე.ი. დასავლეთ საქართველო) აქ „ზომაზე მეტად დაქანებული, ანდა „კლდოვანი“, ანდა სადაა აქ ზღვასთან „კლდოვანი“ სანაპირო? რიონის დაბლობის ამ მონაკვეთზე უხვად მოდის სუბტროპიკული ნაყოფი. მაგრამ სულ სხვაგვარია და განსხვავებულია პროკოფისმიერი აღწერა ლაზიკისა: „ლაზიკე ყველგან მდინარე ფაზისის როგორც აქვთა, ისე იქითა მხარეზე, გაუვალია. ქვეყნის ორსავე მხარეს

უზარმაზარი კლდეებია, რომლებიც იქ დიდ მანძილზე „ვიწრობებს“ ქმნიან, ასეთ გზებს რომაელები „კლისურებს“ უწოდებდნენ ელინური გამოთქმით“ (გეორგიკა, II, გვ. 102).

ე.ი. ფაზისის ორივე მხარეს უზარმაზარი კლდეებია. ისინი ქმნიან ე.წ. „კლისურებს“. კლისურა ერქვა ორ ქედს შუა ხეობას. ეს კლისურები კი ზღვასთან ახლოს იყო. მდ. რიონის დაბლობში – ქუთაისიდან ფოთამდე არავითარი კლდეები მდინარის სანაპიროზე, მით უმეტეს, „დიდ მანძილზე“ გადაჭიმული – არ არსებობს, ამიტომ პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკე არ არის რიონის ხეობა.

პროკოფის სიტყვით „ვიწრობი“ და „კლისურა“ იყო მდ. ფაზისის სანაპიროს – „დიდ მანძილზე“ (ზღვასთან ახლოს).

ქალაქ პეტრას უშუალო სიახლოვეს სპარსი მთავარსარდალი „მოვიდა ვიწრობებში“, რომელსაც იცავდა ასი რომაელი ჯარისკაცი: „ვიწრობში შესვლის მცდელობას იგერიებდა... მათ უკან დაიხიეს და თავს უშველეს იქაური მთების მწვერვალებზე გაქცევით. როდესაც ეს გაიგო დაგისტემ (რომაელთა სარდალმა), მაშინვე მოხსნა ალყა (პეტრას ალყა მოიხსნა) და ისე გასწია მდინარე ფაზისისკენ“ (გეორგიკა, II, გვ. 110).

ე.ი. დაგისტემ პეტრას ალყა შემოარტყა, სპარსელთა ჯარმა კი ფაზისის „ვიწრობებში“, ანუ კლისურებში რომაელები დაამარცხა. ეს რომ გაიგო დაგისტემ, მოხსნა ქალაქის ალყა და გასწია მდ. ფაზისზე თავისი 100 კაციანი რაზმის დასახმარებლად. აქედან ჩანს, რომ მდ. ფაზისი იმდენად ახლოა პეტრასთან, რომ 100 კაციანი რაზმის დასახმარებლად პეტრადან ფაზისისკენ თვით სარდალი მიემგზავრება. „კლისურები“ ანუ ვიწრობი მდ. ფაზისზე ახლო იყო ზღვასთან და მთის მწვერვალებთან და ისინი ლაზიკის ომის დროს ერთობლიობაში ქმნიდნენ ერთ-ერთ საბრძოლო რაიონს. ასეთი ვიწრობები კი მხოლოდ მდ. ჭოროხზეა და არა რიონის ქვემოწელზე. დაგისტემ იმპერატორმა დააპატიმრა, რადგანაც ფაზისის „ვიწრობები“ ანუ კლდოვანი კლისურები ვერ დაიცვა.

პროკოფის ფაზისი არის ჭოროხი და არა რიონი, რადგანაც რიონს არავითარი კლდოვანი სანაპირო არა აქვს თავის ვრცელ დაბლობში.

პროკოფის სიტყვით, ფაზისის ვიწრობების ახლოს იყო ქალაქი პეტრა – სპარსელები, ამბობს ის, „თუ დაძლევენ რომაელებს მდ. ფაზისთან და ვიწრობების გავლას, შეძლებდნენ პეტრაში მისვლას“ (გეორგიკა, II, გვ. 113).

სპარსელთა ჯარი პეტრაში მიდიოდა პერსარმენია-დვინიდან. ამის მიზეზი იყო ის, რომ პერსარმენიაში, კერძოდ კი დვინის სანახებში ისვენებდა სპარსული ჯარი ლაზიკის ომების შესვენებათა პერიოდებში. მაგალითად, პროკოფის სიტყვით, მერმეროე კოლხეთიდან გაყვანილი ჯარით „მივიდა პერსარმენიაში და დაისვენა დვინის მახლობელ სოფელში“ (გეორგიკა, II, გვ. 115). ამ ჯარის რაოდენობა 5000 კაცი ყოფილა. დასვენების შემდეგ „ეს ხუთი ათასი ლაზიკის საზღვრების მახლობლად მივიდა და ყველანი დაბანაკდნენ მდ. ფაზისის გასწვრივ“ (გეორგიკა, II, 115).

თუკი ეს ხუთი ათასი ჯარი დვინიდან გაემგზავრებოდა დასავლეთ საქართველოსკენ თბილის-სურამის გავლით, ისინი ძალზე დაიდლებოდნენ, რადგანაც დვინიდან სურამამდე ძალზე დიდი გზაა, მაგრამ დვინიდან ჭოროხის ხეობამდე გაცილებით ახლოა. საქმე ისაა, რომ კლარჯეთს დვინის სანახები თითქმის უშუალოდ ესაზღვრება, მათ შორის განფენილი იყო იბერიაში მდებარე კოლა-არტაანის მცირე პროვინცია. იბერიის ამ ნაწილში, არსიანის მაღალი ქედის უღელტეხილზე, 2600 მეტრ სიმაღლეზე კლარჯეთის ანუ იმჟამად ლაზიკის საზღვარზე განლაგებული იყვნენ სკანდასა და სარაპანას ციხე-სიმაგრეები.

ლაზთა ციხეები სკანდა და სარაპანისი მდებარეობდნენ მკაცრ და მეტად ძნელგასავალ ადგილებში და ძნელად თუ მიუღებდა მათ კაცი, იქ საზრდო სრულიად არაფერი მოდიოდა და ადამიანებს ზურგით უხდებოდათ იქ სურსათის მიტანა. ამჟამად ასეთ მკაცრსა და ძნელსავალ ადგილებში მდებარეობენ ზღვის დონიდან 2000 მ.

სიმაღლეზე აზიდული კანდრიდის (ანუ სკანდის) და არფალის ციხეები არტაან-შავშეთში. აქ გადიოდა და ამჟამადაც გადის საერთაშორისო მნიშვნელობის გზა, რომელიც არტაან-ყარსის რეგიონს აკავშირებს ჭოროხის ხეობასთან და ზღვისპირთან, ამ გზაზეა ის ვიწრობები რომელსაც პროკოფი ახსენებს, რომელთა დაძლევის შემდეგაც ჯარი მივიდოდა ზღვისპირზე მდებარე პეტრასთან.

ლაზიკა – ღადონი

პროკოფი კესარიელის მრავალგზისი ცნობით, ლაზიკა იყო კლდოვან-ღრანტოებიანი ქვეყანა, სადაც მოსავალიც კი ნაკლები იქნებოდა გამო მცირე იყო.

ქართულ ქვეყანათა შორის ასეთი იყო კლარჯეთ-შავშეთი, მიმდებარე რეგიონებთან ერთად. ილია აბულაძის მართებული დასკვნით მსგავს მთიან, ქვიან, ნაპრალებიან და ღრეებიან გეოგრაფიულ გარემოს ქართულად უწოდებდნენ სიტყვას – „ღადონი“ (ი. აბულაძე, შრომები, II, გვ. 134).

გეოგრაფიული იდენტობის შესაბამისად, პროკოფი კესარიელის ლაზიკას შეესაბამება ტერიტორია „ზღვითგან ვიდრე არსიანამდე და ხევნი, რომელნი მოსდგმანან ღადოთა“ (ქ.ც. I, გვ. 242). მას ერქვა „კლარჯეთი და ზღვის პირი კლარჯეთისა“. ანუ მიწა-წყალი თანამედროვე ჭოროხის ხეობისა (ხოფა-რიზეს ჩათვლით) ვიდრე არსიანის ქელამდე.

ლაზიკა ანუ ქართული წყაროების კლარჯეთი (ზღვის პირის ჩათვლით) იყო მუდამ სადავო ბიზანტიასა და საქართველოს შორის, ის ისეთი მხარეა, სადაც ძალზე ნაკლებადაა „სათესავი ყანა და სათიბელი ქვეყანა“, ღადოთა ფიცხელი მწვერვალების ღირღლოვანების გამო.

ასე აღწერს გ. მერჩულე ხანძთის ბუნებას – „ხოლო სათესავი ყანა და სათიბელი ქვეყანა რაითურთ არა არს, არცა იქმნების ღირღლოვანთა მათ ფიცხელთა მწვერვალთა მათ ღადოთაისა“.

ივ. ჯავახიშვილის დასკვნით „ღადონი“ ერქვათ მთებს სამცხესა, შავშეთსა და კლარჯეთში (იქვე, გვ. 136). სუმბატ დავითის ძის ცნობით – „ყრუმან ბაღდადეგმან შემუსრა ციხენი ყოველნი, მოვლო შავშეთიცა და ღადონი“. კლარჯეთშიც იყო ღადონი – გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების მიხედვით კლარჯეთის საგანეები ღადოს მთებში იყვნენ განლაგებულნი“ ეს არის ქვეყანა „უგზო და მიუვალ რაითურთ სოფლისა წესითა მცხოვრებელთაგან, რამეთუ ღადოთა მათა შინა არს მკვიდრობა მათი“. ი. აბულაძის დასკვნით ღადოთა მთები ანუ ღადონი ერქვათ მთებს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა მხარეში, (იქვე, გვ. 137). ღადო-ღადონი, ი. აბულაძის კვლევის თანახმად, როგორც აღინიშნა, ერქვა მთიან, ქვიან, ნაპრალებიან და ღრეებიან ადგილს, რომელსაც იმერეთში ღრანტეებიც ერქვა (იქვე, გვ. 138). მაგრამ კლარჯეთში ნამდვილი კლდოვანი, ნაპრალებიანი, ქვის ნამტვრევებით დაფარული მაღალი მთები იყო და ახლაცაა შავი ზღვის პირიდან – არსიანის ქელამდე, რის გამოც იქ მხოლოდ ადგილ-ადგილ თუ გამოჩნდება მცირე სახნავ-სათესი მიწა. ერთადერთი ნაყოფიერი ადგილი ამ ქვეყანაში არის ერგე-ლიგანის ვაკე, ჭოროხის პირზე.

კლარჯეთისა და ლაზიკის აღწერა მსგავსია

(კლარჯეთი ლაზიკის მსგავსად კლდოვანი და უმოსავლო ქვეყანაა)

კლარჯეთი კლდოვანი ხევებით დასერილი მთიანი კუთხეა, რთული რელიეფი და ტყის მასივები ხელს უშლიდა სამეურნეო ცხოვრების გაშლას – წერს მკვლევარი კლარჯეთის შესახებ იმავეს, რასაც პროკოფი კესარიელი ლაზიკის შესახებ წერდა.

გიორგი მერხულე რამდენჯერმე აღნიშნავს კლარჯეთის კლდეების „სიფიცხლეს“, მაგალითად, ხანძთის ერთ-ერთი ეკლესიის მშენებლობა გაჭიანურდა ადგილის მოსწორებისას წარმოქმნილი სიძნელების გამო: „ფრიადითა შრომითა და ქვითკირითა მყართა მრავალთა ჟამთა დაავაკეს“ – საპაღლიანი საქონლისათვის მონასტერი მიუვალი იყო, საშენი მასალა მუშებს „ფრიად შორით“ ზურგით (შდრ. პროკოფი) მოჰქონდათ“. სიტყვასიტყვით, თითქმის, იმავეს წერდა პროკოფი კესარიელი საუკუნეებით ადრე – ლაზიკის სკანდასა და სარაპანას ციხეებში ასევე ზურგით ეზიდებოდნენ პროდუქტს.

კლარჯეთი კლდოვანი ქვეყანაა ქართული წყაროების მიხედვით, ხოლო ლაზიკა კლდოვანი ქვეყანაა ბერძნული წყაროებით.

„ვერვინ შევიდოდა მაგნე კლარჯეთს, რამეთუ შეუვალი და მაგარი იყო კლდითა და მკვიდრნი კლარჯეთისანი იყვნეს კაცნი მკვირცხლნი და მხედარნიცა“ (ქ.ც., 1955, გვ. 48).

ქართული წყაროებით კლდოვანი კლარჯეთი ნაწილია ქართლისა, ქართლოსის შვილიშვილის ოძრხოსის წილხვედრია – „ტასისკარიდან ვიდრე ზღვამდე სპერისა, ქვეყანა კლდოვანი“ (ქ.ც., I, გვ. 9). ამიტომ კლარჯეთი ქართლოსის შვილიშვილმა ოძრხოსმა ააშენა „ამან ოძრხოს აღაშენა ორნი ციხე-ქალაქნი – ოძრხე და თუხარისი“ (ქ.ც., I, გვ. 9), ჭოროხის ხეობაში მდებარე კლარჯეთის ერისთავთა რეზიდენცია და ეკლესია.

კლარჯეთი მოიცავს მდინარე ჭოროხის ქვემო დინების აუზს არსიანის ქედიდან შავ ზღვამდე, მდინარეების იმერხევისა და არტანუჯისწყლის ხეობის ჩათვლით. არტანუჯისწყალი – ლიგანისხევი. „ლიგანი“ – ერქვა ვრცელ ქვეყანას ჭოროხის ქვემოწელზე

ვახუშტის ცნობით, კლარჯეთი უფრო დიდი ქვეყანა იყო, კერძოდ, მოიცავდა სპერს, იმიერ ტაოსა და კარნუ-ქალაქის ქვეყანას, მოქცეული იყო ევფრატის, არაქსისა და მტკვრის სათავეების შუა.

ლაზიკის ქვეყნის ნაწილად ხშირად ბერძენ-ლათინი ავტორების მიერ მოიაზრება კლარჯეთი ანუ არზენა (კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით, არტანუჯის ქვეყანას ანუ კლარჯეთს არზენა ერქვა). შესაძლოა ეტიმოლოგიურად სიტყვები არზენა და ლაზიკა ერთმანეთთან იყოს დაკავშირებული – არზენა-ალზენა-ლაზენა-ლაზიკა. შესაძლოა პროკოფი არზენას (ალზენას) – „ლაზიკას“ უწოდებს. სიტყვებში არზენა და ლაზიკა „ენა“ და „იკა“ სუფიქსებია, ფუძეები არზ-ალზ და ლაზ აშკარად იდენტურებია.

ფარნავაზ მეფემ კლარჯეთის ერისთავს დაუქვემდებარა შავშეთი და იმიერ ტაო.

ძვ.წ. II ს-ში სომხეთის გაძლიერების გამო ქართლის სამეფოს პროვინციები სომხეთის ფარგლებში შევიდა.

კლავდიოს პტოლემეაიოსის (ახ.წ. 100-178) „გეოგრაფიულ სახელმძღვანელოში“ (წიგნი 5, 12, §9) ნათქვამია, რომ არმენიის ის ნაწილი, რომელიც მდინარეებს ევფრატს, კიროსსა (მტკვარსა) და არაქსს შორის მდებარეობს, სხვა ოლქებთან ერთად მოიცავს კატარძენეს, მოსხურ მთებთან ე.წ. ბოხების ზევით. პტოლემეაიოსის ცნობით, კატარძენე – სომხეთში, ხოლო არტანისა იბერიაშია. ჩანს, აქ, ქალაქი არტანისი არის არა არტანუჯი, არამედ არტანის (იბერიაში შემავალი კუთხის) ერთი ქალაქი. არსიანის ქედი ერთმანეთისაგან ჰყოფდა რომაულ კლარჯეთს და იბერიის არტანის (არტანისას).

თ. ყაუხჩიშვილმა ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ რომაელი ავტორები კორაქსების მთებს სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთთან მიუთითებენ და აღნიშნა, რომ „რომაელი ავტორების კორაქსთა მთები არსიანის მთებია, სადაც მდინარე მტკვარი იღებს სათავეს“. თ. ყაუხჩიშვილი არისტოტელესეულ კორაქსების ადგილს სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში გულისხმობს“ (ა. კახიძე, დ. ხახუტაიშვილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, 1989, გვ 40).

„არტანისა“ ერქვა არსიანის ქედის გადაღმა არტანის პროვინციის ქალაქს იბერიაში. მართალია, ლაზეთი (კლარჯეთი) ქართველთათვის იბერიის ნაწილი იყო, მაგრამ ძვ.წ. II

ს-დან მოწვევითი პოლიტიკურ იბერიას (ქართლის სამეფოს) და სომეხთა და რომაელთა მირ ხელდებული მხარე, კატარძენეს ზოგიერთი მკვლევარი უფრო სამხრეთით მიუთითებს. კატარძენე იყო მოსხურ მთებთან (პტოლემეაიოსის ცნობით).

სტრაბონის ცნობით კი მოსხური ქვეყანა სამად იყო გაყოფილი: „ერთი მისი ნაწილი აქვთ კოლხებს, მეორე იბერებს და მესამე არმენიელებს“. აქ, უნდა იგულისხმებოდეს კლარჯეთი, არტაანი და ტაო. იმაჟამად მესხეთის ერთი ნაწილი, ე.ი. ტაო სომხეთის კონტროლში იყო მოქცეული, მესხეთის მეორე ნაწილი ე.ი. კოლა-არტაანი – კვლავ ქართლის სამეფოში იყო დარჩენილი, მესამე კი ე.ი. კლარჯეთი, იმაჟამად რომაელებისა (კოლხების) ხელში მოქცეულა.

ახალი წელთაღრიცხვის I საუკუნეში იბერიის სამეფო კვლავ იბრუნებს სომხებისა და რომაელების მიერ ოკუპირებულ შემდეგდროინდელ კლარჯეთის ზღვისპირა ნაწილსაც, რადგანაც ჯერ კიდევ ფარნავაზის დროს ეს მიწები ქართლს ეკუთვნოდა.

ფლავიუს არიანეს (დაახლ. 95-175) „პერიპლუსის“ ცნობით, 131 წელს შავიზღვისპირეთში მცხოვრები ძიდრიტების ტომი იბერიის მეფე ფარსმან II-ს ემორჩილებოდა“ (ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, V, 1983, გვ. 158). თუმცა ქართველი (საბჭოთა) მეცნიერების აზრით, პირიქით, ამ დროს „იბერია იპყრობს კოლხეთის ნაწილს“ (ცხადია, იბერიის მიერ კოლხეთის „დაპყრობა“ ქართიზაციის თეორიის გავლენით ითქმის).

ქართული წყაროებით I ს-ში კლარჯეთი ქართლის სამეფოს ნაწილია (ადერკი მეფემ შერისხა კლარჯეთის ერისთავი ანდრია პირველწოდებულის გამო). ასევე III ს-შიც კლარჯეთი ქართლშია (III ს-ში კლარჯეთის ერისთავი დასავლეთის ოთხ სხვა ერისთავთან ერთად აუჯანყდა მეფე ამაზასს (ქ.ც. I, გვ. 57). „დასავლეთის ერისთავებში“ ეგრისელი ერისთავებიც მოიაზრებოდა.

„წმიდა ნინომ იქადაგა კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარამდე“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 172).

კლარჯეთში პირველი ეკლესიები ააგო და „მოძღვარნი დაადგინნა“ ვარაზ-ბაქარის მამამ მეფე მირდატმა (ქ.ც. I, გვ. 131).

მეფე მირდატმა ეკლესია „თუხარისის ციხესა შინა“ ააგო (ქ.ც. I, გვ. 131). ვახტანგ გორგასლის დროს აქ ესვენა წმ. გიორგის სასწაულმოქმედი ხატი. VI ს-დან კლარჯეთის ცენტრად თუხარისის ნაცვლად იქცა არტანუჯი.

კლარჯეთის ისტორია აჩვენებს, რომ ის ძალზე ხშირად ბიზანტიის იმპერიის მიერ იყო ხელდებული და მის ნაწილს შეადგენდა. მაგალითად, 368 წელს „განდგეს კლარჯნი ვარაზ-ბაქარისაგან და მიერთნეს ბერძენთა და დაიპყრეს ბერძენთა თუხარისი და ყოველი კლარჯეთი ზღვითგან არსიანამდე“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 136-137).

ამის გამო კლარჯეთი ზღვიდან არსიანამდე – „ბერძენების“ მიერ იყო ხელდებული, ხოლო არსიანის იქით არტაანი – კვლავ იბერიის სამეფოში შედიოდა. იმაჟამად საზღვარი იბერიასა და „ბერძენებს“ შორის იყო არსიანის ქედი.

V ს-ში, ვახტანგ გორგასალმა ქართლის სამეფოს დაუბრუნა კლარჯეთი. კლარჯეთის საეკლესიო ცენტრად იქცა ახიზა (საეპისკოპოსო კათედრა) და ოპიზა (პირველი მონასტერი).

კლარჯეთში ვახტანგ გორგასალმა შექმნა საეპისკოპოსო – „დასვა ერთი ეპისკოპოსად კლარჯეთსა, ეკლესიასა ახიზისასა“ (ქ.ც. I, გვ. 198). აქედან საეპისკოპოსო კათედრა ანწში გადავიდა, ჩანს, IX ს-დან.

ვახტანგმა უბრძანა არტავაზს „რათა გამონახოს ხევსა მას შინა ადგილი სამონასტრე და აღაშენოს ეკლესია და ქმნეს მონასტრად, ვითარცა ეხილვნეს მონასტერნი საბერძნეთისანი... ხოლო არტავაზ აღაშენა... მონასტერი, რომელ არს ოპიზა“ (ქ.ც. I, გვ. 178). ასევე – „დაბამერისა და შინდობისა“ – ვახტანგ გორგასლის ეპოქის ეკლესია-მონასტრები.

VI ს. დასაწყისში (523 წ.), როცა ქართლში მეფობა გაუქმდა და ქვეყანა სპარსელებმა დაიპყრეს, ჯუანშერის ცნობით, მხოლოდ ორი მხარე გადაურჩა სპარსთა მმართველობას – 1) კახეთის მთიულეთი, სადაც თავი შეაფარეს ბაკურ მეფის შვილებმა; და 2) ბიზანტიის ხელდებული კლარჯეთი, სადაც „კლდეთა შინა კლარჯეთისათა მთავრობდა ვახტანგ გორგასლის შთამომავალი გუარამი, „დედით ხოსროიანი, მამით ბაგრატიონი“ (ქ.ც. I, გვ. 217-218). ჩვენი აზრით, კლარჯეთი იყო ბაგრატიონების სამშობლო და ბაგრატიონები იყვნენ ე.წ. „ლაზთა მეფეების“ გუბაზისა და წათეს მემკვიდრეები (ლეგიტიმურად ანდა გენეოლოგიურად).

ამ გუარამს ეწოდებოდა „მამა ბაგრატიონთა“. გუარამს ეხმარებოდნენ ბიზანტიელები. იუსტინე II-მ (565-578) მას ქართლის მმართველობა ჩააბარა და კურაპალატის ტიტული უბოძა.

კლარჯეთი – ბაგრატიონების მამული რომ იყო, იქიდანაც ჩანს, რომ გუარამის ძე სტეფანოზ ბაგრატიონი სპარსეთის მომხრე, როცა გადააყენა ჰერაკლე კეისარმა მიუხედავად, ამისა მაინც არა სპარსეთს, არამედ ბიზანტიის ხელდებულ კლარჯეთს შეაფარა თავი, იქ მისი მამული იყო.

654 წ. ქართლის ერისმთავარი არაბებს დანებდა. არაბებს დანებდა ქართლის ცალკეული მხარეები, მათ შორის კლარჯეთიც.

„სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებით“ კლარჯეთი კლდოვანი მხარეა. წმ. შიოს მოწაფე მიქაელი ჩავიდა კლარჯეთში და „აღაშენა ადგილსა კლდოვანსა და უვალსა კაცთაგან“ შესაკრებელი ძმათა, რომელსა „პარახ უწოდია“ (წმ. სერაპიონის ცხოვრება, გვ. 322).

რატომ გვიანტერესებს ჩვენ კლარჯეთის კლდიანობა? იმიტომ, რომ პროკოფი კესარიელის ცნობით, ლაზიკაც ასეთი ეი. კლდოვან-მთიანი ქვეყანა იყო და არა ბარის ქვეყანა, როგორცაა დასავლეთ საქართველო.

კლარჯეთი – „ადგილი კლდოვანი და უვალი კაცთაგან“ – ჯერ კიდევ ბაგრატიონების საყვარელი თავშესაფარი იყო არაბების გამოჩენამდე. როგორც ითქვა, აქ გადავიდა საცხოვრებლად ჰერაკლე კეისრის მიერ ქართლის ტახტიდან გადაყენებული სტეფანოზ ბაგრატიონი, გუარამის ძე, იმიტომ, რომ კლარჯეთი მათი საგვარეულო მამული იყო. ჩანს, ბაგრატიონები ლაზთა მეფეების ლეგიტიმური მემკვიდრეები იყვნენ, ამიტომაც მიეცათ უფლება ქართლის სამეფო ტახტზე ასვლისა (ვითარცა მეფობის ლეგიტიმური უფლების მატარებლებს).

აქვე წინაპართა მამულში გადმოვიდა არაბობის დროს ქართლის ტახტის მემკვიდრე აშოტ ბაგრატიონი.

735 წ. აჯანყებული კავკასიის დასამორჩილებლად ხალიფამ გამოგზავნა მურვან-ყრუ. სუმბატ დავითის ძის ცნობით, მან „შემუსრა ციხენი, მოვლო შავშეთიც და ღადონი“ (ქ.ც. I, გვ. 234). „ღადონი“ – კლარჯეთის ნაწილია, გვიანდელი „საქართველოს სინას“ ტერიტორია – იმერხევის მარჯვენა სანაპირო. არტანუჯის ციხე „აოხრებული ბაღდადელისა მით ყრუობითგან“, აშოტ ბაგრატიონმა განაახლა. აქედან (ჩანს, სამცხის გავლით) მურვან-ყრუ დასავლეთ საქართველოში გადავიდა (ოძრხის გზით) (საქ. სამოთხე, 1882, გვ. 234).

ოპიზის მონასტერი დაიკალა, აღსდგა 750-760-იან წლებში. 780-იან წლებში კლარჯეთში გრიგოლ ხანძთელი ჩავიდა.

ტაოში, იშხანში საეპისკოპოსო საყდარი ააგო ქალკედონიტმა სომეხმა კათალიკოსმა ნერსემ რადგანაც VII ს-ში ტაო იყო ქალკედონური სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში, რაც ხელს უწყობდა ტაოს მკვიდრი ქართველების არმენიზაციას.

ნ. მარის თვალსაზრისით, VI-VII სს-ში კლარჯეთის სომხური ემიგრაციის დიდი ტალღა მოაწყდა, რამაც შედეგად მთელი მხარის არმენიზაცია გამოიღო.

ოპიზის ადღეგნასთან დაკავშირებით VIII ს-ის შუახანებში ნ. მარი წერდა: „პირველი ქართული სამონასტრო კოლონია კლარჯეთში დაფუძნდა ერთ-ერთი სომხური სავანის

ახალთახალ ნაფერფლარზე“ (ნ. მარი, „ჟიტე...“, გვ.15). იმავეს წერდა კ. კეკელიძე – „სომხებს გაუშენებიათ მონასტრები, როგორცაა ოპიზა, ხანძთა, იშხანი, მიძნაძორი, შატბერდი და სხვა, სადაც კულტურულ-შემოქმედებით და ლიტერატურული მოღვაწეობა დულდა და გადმოდულდა“ (კ. კეკელიძე, ძვ. ქართული ლიტ. ისტორია, 1941. ტ. I, გვ. 84).

სინამდვილეში, წერილობითი ცნობებით, არ დასტურდება სომხების მიერ კლარჯეთში თუნდაც ერთი მონასტრის აგება.

მოსახლეობა კლარჯეთში და ტაოშიც იყო ეთნიკურად ქართული, მაგრამ VII ს. შუახანებში პერაკლე კეისრის მიერ სომხურ ქალკედონურ ეკლესიასთან „უნიის“ დადების შემდეგ, ტაოცა და შესაძლოა, ნაწილობრივ კლარჯეთიც მოექცნენ სომხური ქალკედონური ეკლესიის იურისდიქციაში. რადგან სომეხი იერარქები ქალკედონიტები, ე.ი. მართლმადიდებლები იყვნენ, ქართველი მოსახლეობა შეეგუა ამგვარ იურისდიქციას (ისე, მაგალითად, როგორც XIX ს-ში საქართველოს მოსახლეობა შეეგუა რუსული მართლმადიდებლური ეკლესიის იურისდიქციას და ეს იურისდიქცია მართლმადიდებლური ერთობის გამო მოსათმენი იყო გარკვეულ დრომდე). მაგრამ როცა 726 წელს მანასკერტის კრებაზე გაერთიანდა სომხური ეკლესია და ქალკედონიტი სომხები შეუერთდნენ მონოფიზიტებს, ამის შემდგომ ტაოსა და კლარჯეთის ქართველებმა გადაიგდეს სომხური ეკლესიის უღელი, დაუბრუნდნენ დედა-ეკლესიას.

გურამ გრიგოლია ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემების შესახებ

საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის გრიფით 1994 წელს გამოიცა გურამ გრიგოლიას ნაშრომი „ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები“.

უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული ნაშრომი ძირეულად ცვლის იმ შეხედულებებს, რომელიც დამკვიდრებული იყო საისტორიო გეოგრაფიის საკითხთა მიმართ მე-20 საუკუნეში. ამ მხრივ გ. გრიგოლიას ნაშრომი ახალი თვალთ ხედავს და ჭრის იმ პრობლემებს, რომელიც იდგა ჩვენში საისტორიო გეოგრაფიის სფეროში, პროკოფი კესარიელის, აგათია სკოლასტიკოსისა და სხვა პირველხარისხოვანი წყაროს მიმართ ჩვენში არსებულ ერთგვარ ნიჰილისტურ დამოკიდებულებას ეს ნაშრომი აბათილებს. გ. გრიგოლიას ნამდვილად საგულისხმო მიგნებებიდან თვალნათელი ხდება, რომ ძველ ავტორთა მიერ მოხსენიებული ფაქტები და ცნობები იყვნენ არა „ურთიერთსაწინააღმდეგონი, აღრეულნი, შეცთომათაშემცველნი“, არამედ სრულიად სანდონი.

გ. გრიგოლია არკვევს, რომ ამ წყაროებს უნდა გამოუცხადოთ მეტი ნდობა – „შეიძლება მოხდეს დიდი ცვლილებები ხალხთა პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში, დროთა განმავლობაში მოისპოს და გაჩნდეს ახალი სახელმწიფოები, დადგინდეს ახალი საზღვრები, „მაგრამ სრულიად უცვლელი რჩება გეოგრაფიული ერთეულები, მთები, ზღვები, მდინარეები და სხვა, რომელთა ლოკალიზაცია უტყუარი ამოსავალია მისამართდაკარგული პუნქტების ადგილმდებარეობის დასადგენად“ (გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, 1994 წ., გვ. 31).

გ. გრიგოლიამ ძველ წყაროთა მიმოხილვით დაადგინა, რომ მდინარე ფაზისი ძირითადად არის არა მდინარე რიონი, არამედ მდინარე ჭოროხი. მაგალითად, ის იხილავს პროკოფის ნაშრომს და მდინარე ფაზისთან დაკავშირებით და წერს, რომ პროკოფი მდინარე ჭოროხს უწოდებს ბოასს, რომელიც მის დროს გამოდიოდა ჭანეთის ახლო მდებარე „არმენიელთა ადგილებიდან“, იქვე ყოფილა პუნქტი ფარანგიონი. ეს მდინარე სათავეში ყოფილა თხელი წყალი, ფონების მქონე, ვიდრე იმ ადგილებამდე, „სადაც მარჯვნივ იბერთა საზღვრები არის, ხოლო პირისპირ კავკასიის მთა მთავრდება.

გ. გრიგოლიას აზრით სათავეებიდან ჭოროხის კალაპოტი ფართოა და ღინებაც შედარებით მდორეა დიდ მანძილზე. ართვინთან კი იგი ექცევა ვიწროებში, მთებთან – აჯირახსა და მეზღასთან იცვლის მიმართულებას ჩრდილო აღმოსავლეთიდან ჩრდილო დასავლეთისაკენ და დიდი სისწრაფით მიექანება ზღვისაკენ“ (იქვე, გვ. 33).

გ. გრიგოლიას აზრით პროკოფის მიერ ნახსენები ბოას-ფასისის მარჯვნივ მდებარე იბერია არის კლარჯეთ-კოლა-არტაანი და წერს „როგორც ჩანს სწორედ ართვინთან გულისხმობს პროკოფი იბერიის საზღვრებს და სწორედ აქედან მოყოლებული დებულობს ფაზისის სახელს ჭოროხი ანუ ბოასი. იგი წყალუხვია და ართვინიდან ქვემოთ მდინარეზე მთელი წლის მანძილზე მიმოდინა დიდი ზომის ნაგები ანუ კიუკები, გარდა ზაფხულის დამდეგისა, როდესაც იწყება წყალდიდობა“ (იქვე, გვ. 33).

მაშასადამე, პროკოფის მიერ ნახსენები კავკასიის მთა არის კარჩხალის მთიანეთი და აქვე მდებარეობდა პროკოფის აზრით კავკასიისა და იბერიის საზღვრები. მაშასადამე, იგულისხმება ართვინის სანახები, „აქ ფაზისს სხვა ბევრი წყალიც ემატება და ნაცვლად ბოასისა, ამიერიდან ფაზისათაა წოდებული“ – წერს ის.

მაშასადამე, ართვინამდე ჭოროხს ერქვა ბოასი, ხოლო ართვინის ქვემოთ ფაზისი. „ნაოსნობისათვის გამოსადეგია ვიდრე ზღვამდე და მის ორივე მხრით ლაზიკე არის, მაგრამ მარჯვნივ ის ვიდრე იბერიის საზღვრებამდე დასახლებულია ადგილობრივი მოსახლეობით. ლაზთა სოფლები ხომ აქ მდებარეობს მდინარისაქეთა ნაპირას და ქალაქებიც მათ ძველთაგანვე აქ აუშენებიათ. მათ შორის არის არქეოპოლისი, სებასტოპოლიც არის აქ და პიტიუნტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანი იბერიის საზღვრებისაკენ. ყველაზე ღირსშესანიშნავი ქალაქები კი აქ არის – როდოპოლისი და მოხირისი. მდინარის მარცხნივ ერთი დღის სავალზე ლაზიკის საზღვარია. ეს მხარე ნაკლებ დასახლებულია და ამ მხარის მეზობლად რომაელები ცხოვრობენ, რომელთაც პონტოელები ეწოდებათ“ (გეორგიკა II, გვ. 100-102).

გ. გრიგოლიას კვლევით, მდინარე აკამფსისი ეწოდებოდა ზღვასთან ჭოროხის შესართავთან აღმოსავლეთ ტოტს, დასავლეთ ტოტს კი აფსაროსი. კერძოდ ის განიხილავს პროკოფის მეორე ცნობას ამ მდინარის შესახებ: „სახელწოდებას ის თავის მიმდევართაგან იძენს, მას სხვათა შორის ადგილობრივი მცხოვრებლები აკამფსისს უწოდებენ იმის გამო, რომ მისი დამორჩილება ზღვასთან შეერთების ადგილას შეუძლებელი ხდება, ვინაიდან ისეთი სისწრაფითა და სიმწვავეთ უერთდება და ისეთი დიდი ხმაურობით მიიწევს წინ, რომ ზღვის კარგა მოშორებით გამდინარე შეუძლებელს ხდის ზღვაში შეცურვას. ასე, რომ პონტოს ამ ადგილას მცურავნი ლაზები ვერც შიგ ახერხებენ შენაგებას და ვერც იქიდან გამოსვლას, და ვერც ახლოს გაცურვას. ვინაიდან არსად არ შეუძლიათ დაიმორჩილონ წყლის მდინარება, არამედ შორს უნდა გავიდნენ ზღვაში, სადმე შუა პონტოში უნდა მივიდნენ და ასე აიცდინონ მდინარის შესართავი. აი ის რაც მინდოდა მეთქვა მდინარე ბოასის შესახებ“ (გეორგიკა II, გვ. 122-123).

გ. გრიგოლია წერს, რომ პროკოფისმიერი ფასის-ბოას-აკამფსისის აღწერილობა სავსებით წააგავს მე-19 საუკუნის მოგზაურების ოსმან ბეისა და დ. ბაქრაძის ცნობებს ჭოროხის შესახებ (გ. გრიგოლია ეგრის-ლაზიკის სამეფო, გვ. 32). აქვე იმოწმებს ბაქრაძის ცნობას იმის შესახებ, რომ ჭოროხსა და მის შენაკადებს ადგილობრივი მცხოვრებლები არ მოიხსენიებდნენ ერთი რომელიმე განსაზღვრული სახელით, არამედ მდინარეებს სახელებს უწოდებდნენ საკუთარი სოფლებისა და ადგილების შესაბამისად. გ. გრიგოლია მიიჩნევს, რომ ჭოროხის მარჯვნივ მდებარე ადგილები ანუ პროკოფის სიტყვით ფასისის აქეთა ნაპირას მდებარე ადგილები იბერიამდე მოიცავს დასავლეთ საქართველოს სიღრმეებს, მაგრამ თვითონვე წერს, რომ პროკოფი ამ აღწერის შემთხვევაში იბერიას უწოდებდა შემდეგდროინდელ ართვინ-არტანუჯ-არტაანის მიმდებარე მხარეებს. აქედან გამომდინარე ლაზიკის ის ცნობილი სოფლები და ქალაქები, რომლებიც მდინარე ფასისის მარჯვნივ იბერიამდე იყვნენ განლაგებულნი

მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოს სიღრმეებში, არამედ აღნიშნულ კოლა-არტაანისაკენ, შესაბამისად, პროკოფის მიერ აღწერილი ცნობილი ქალაქები როდოპოლისი და მოხირისი მდებარეობდნენ ჭოროხის ხეობაშივე ერგე-ლივან-კლარჯეთის ტერიტორიაზე, ასევე, პროკოფის მიერ ნახსენები „იბერიის საზღვრებისაკენ“ მდებარე სკანდა და სარაპანი უნდა ვეძიოთ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ არტანუჯ-არტაანის შემაერთებელ გზაზე. ეს გზა ჭოროხის ანუ ფასისის შესართავს აკავშირებდა იბერიის (ანუ არტაანის) გავლით სომხეთსა და სპარსეთთან. სწორედ ამ გზის დასაცავათ იყო აგებული აღნიშნული ციხეები სკანდა და სარაპანა.

გ. გრიგოლიას კიდევ სხვა მრავალი რეალურად არსებული ფაქტი უმტკიცებს თვალსაზრისს იმისას, რომ პროკოფისეული ფაზისი არის მდინარე ჭოროხი, მაგალითად, პროკოფის ცნობა, რომ „ლაზიკე ყველგან მდინარე ფასისის, როგორც აქეთა, ისე იქეთა მხარეზე გაუვალია, რადგან ქვეყნის ორსავე მხარეს უზარმაზარი კლდეებია, რომლებიც იქ დიდ მანძილზე ვიწროებს ქმნიან“ აფიქრებინებს, რომ ამ ცნობაში ნამდვილად ჭოროხი იგულისხმება და არა რიონი. რადგანაც რიონის სანაპიროებზე მდინარის მთელ პერიმეტრზე ვიდრე ზღვამდე კლდეები არ არის, ხოლო ჭოროხის ნაპირებზე დიდ მანძილზე ნამდვილად წარმომართულია უზარმაზარი კლდეები, რომლებიც იქ ნამდვილად ქმნიან ვიწროებს. პროკოფის ცნობით ასეთ გზას რომაელები კლისურებს უწოდებენ.

თავისი ნაშრომის მეორე ნაწილში გ. გრიგოლია საუბრობს ქალაქების პიტია-პიტიუნტის, არქეოპოლისის, სებასტოპოლისისა და სხვათა შესახებ. ახსენებს პროკოფის ცნობას, რომ „აფსარუ“ მდებარეობდა ათინასთან, ხოლო აფსარუს (აფსაროსის?) გვერდით არქაბი მდებარეობდა. არქაბი დღესაც ეწოდება პუნქტს რიზესთან. პროკოფი ახსენებს კიდევ რიზეს, „ტრაპეზუნტელთა საზღვრები ვრცელდება დაბა სუსარმენამდე და რიზემდე, რომელიც ორი დღის საზღვაო გზითაა დაშორებული ტრაპეზუნტს... რიზეს მოსდევს მიწა-წყალი ერთი ხალხისა, რომლებიც რომაელებსა და ლაზებს შორის მოსახლეობენ. იქ მდებარეობს ათინა, არქაბე და აფსარუ (სამი დღის გზითაა დაშორებული რიზეს), ის ძველად აფსურტად იწოდებოდა“ (გეორგიკა, II, გვ. 121-123, იქვე, გვ. 58).

გ. გრიგოლია ეთანხმება პ. ინგოროყვას, რომ პითია-პიტიუნტი რომელსაც ხშირად მოიხსენიებენ ბერძენ-რომაელი ავტორები, სინამდვილეში მდებარეობდა რიზესთან (გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფო. გვ. 89). ხოლო პეტრა ერქვა არა ციხისძირს, არამედ ხოფას (ხუფათს). ეთანხმება პტოლემოსს, რომ სებასტოპოლისი იყო აფსაროსსა და ფაზისს (ჭოროხს) შუა (იქვე, გვ. 96), ამავე აზრისა იყო პ. ინგოროყვაც (იქვე, გვ. 96).

გ. გრიგოლია არ ეთანხმება დღემდე არსებულ, ძირითადად ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ჩამოყალიბებულ თვალსაზრისს, რომ ზიგანა (ზიგანეოსი), პიტია, სებასტოპოლისი და სხვა პუნქტები მდებარეობდნენ ცხუმთან, მოხორა – ქუთაისთან. გ. გრიგოლია ეთანხმება ნ. აღონცს, რომ ნოტიციის ზიგანა ტრაპეზუნტიდან არდასში მიმავალ გზაზეა, ზიგანას უღელტეხილთან (6640 ფუტ სიმაღლეზე), რომელსაც დღესაც ასე ეწოდება. ხოლო მოხორა – ზიგანას აღმოსავლეთით მდებარე სოფელია დღესაც (იქვე, გვ. 122, უთითებს ნ. აღონცი, არმენია, გვ. 100). აქედან გამომდინარე, ცხადია, ბერძნული საეპისკოპოსოებიც არ უნდა ვეძიოთ დასავლეთ საქართველოს შესაბამის პუნქტებში. ზიგანას საეპისკოპოსო, რომელსაც ს. ყაუხჩიშვილი ზიგანევისას უწოდებს, მაშასადამე, მდებარეობდა არა ცხუმთან (გუდაყვაში), როგორც მიჩნეულია ს. ყაუხჩიშვილის შემდეგ, არამედ ტრაპეზუნტთან. ლაზიკის სამიტროპოლიტოს სხვა ცნობილი საეპისკოპოსოებიც იქვეა საძებნი, მათ შორის პითია-პიტიუნტა. პეტრას საეპისკოპოსო, გ. გრიგოლიას კვლევის თანახმად, მდებარეობდა არა თანამედროვე, არამედ ისტორიულ საქართველოში, ხოფასთან. გ. გრიგოლია კვლავ უბრუნდება პ. ინგოროყვას თვალსაზრისს, რომ პითია რიზესთან მდებარეობდა და ეთანხმება მას – „დამაჯერებლად გამოიყურება პ.

ინგოროყვას ვარაუდი პითიას შესახებ, რომ პტოლემეაიოსის მიხედვით პითია მდებარეობდა ტრაპეზუნტსა და რიზეს შუა და ერქვა პიტეუსი – იგი ოფის ნავსადგურს უნდა ემთხვეოდეს“ (იქვე, გვ. 122).

გ. გრიგოლია იხილავს ცნობილ ოტიტია იგნიტატუმ-ს რომელსაც ქართულად ეწოდება – „ნუსხა ყველა თანამდებობისა და მმართველობისა, როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედროსი, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მხარეებში“ (იქვე, გვ. 120). ეს არის V საუკუნის ძეგლი, რომლის მიხედვითაც „არმენიის სარდალს ექვემდებარება პონტოს სასაზღვრო ხაზი – ტრაპეზუნტი და პითია, ისულმენი, კენე პარამბოლე, სებასტოპოლი, ზიგანე, მოხორა“. გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით არმენიის სარდალს ექვემდებარებოდა არა აფხაზეთის სებასტოპოლისი, პითია და ზიგანა, არამედ ტრაპეზუნტის ოლქისა. გ. გრიგოლია იმოწმებს ნ. აღონცს, პ. ინგოროყვას, ვ. ლექვინაძეს, ნ. ლომოურს და ასკვნის, რომ ნოტიციის 11 პუნქტიდან ათი მდებარეობდა არა თანამედროვე დასავლეთ საქართველოში, არამედ ტრაპეზუნტთან. კერძოდ, ტრაპეზუნტსა და სატალას შუა მდებარეობდნენ ზიგანა, ხაძანა, სილუანა, მოხორა და ავიდა, ხოლო ტრაპეზუნტის ჩრდილოეთით ჭოროხის შესართავამდე – ჰისის ნავსადგური (სურმენე), პითია (პიტეუსი), კენე პარამბოლე (ახალი ბანაკი), ვალენტია (აფსაროსი), ხოლო მეთერთმეტე – სებასტოპოლისი კი, მისი აზრით, არის ციხისძირი (იქვე, გვ. 123).

მაშასადამე, გ. გრიგოლიას დასკვნებით, ძირეულად იცვლება წარმოდგენები დასავლეთ საქართველოს საისტორიო გეოგრაფიის შესახებ, ეს დასკვნები ძალზე მნიშვნელოვანია ეკლესიის ისტორიისათვის, იმით, რომ ეწინააღმდეგება XX ს-ში ჩვენში გაბატონებულ თვალსაზრისს, რომ კონსტანტინოპოლის ფასისის სამიტროპოლიტოს საეპისკოპოსოები, თითქოსდა, დასავლეთ საქართველოში მდებარეობდნენ. გ. გრიგოლიას დასკვნით აღნიშნული, ამჟამად გაბატონებული თვალსაზრისი ეყრდნობა პროკოფი კესარიელისა და სხვა ძველი ავტორების ცნობებისადმი ნიჰილისტურ დამოკიდებულებას და არ შეეფარდებოდა სინამდვილეს. კერძოდ, თუ კი ზიგანა რომელზეც წერენ ძველი ავტორები მდებარეობდა ტრაპეზუნტთან, ცხადია ზიგანას („ზიგანეის“) საეპისკოპოსოც იქვე იყო და არა დასავლეთ საქართველოში, ასევე პეტრას ციხე-სიმაგრე არა თანამედროვე დასავლეთ საქართველოში, არამედ იქნებოდა იქ, სადაც გ. გრიგოლია ამ ქალაქის მდებარეობას მიუთითებს – ხუფათთან. ნ. აღონცი ლაზიკის სხვა საეპისკოპოსოების მდებარეობას ტრაპეზუნტისაკენ მიუთითებდა. ამით გ. გრიგოლიას თვალსაზრისი ეთანადება ძველ ქართულ ისტორიოგრაფიას, რომელიც საერთოდ არ იცნობს დასავლეთ საქართველოში ბერძნული საეპისკოპოსოების არსებობას, არ გვაწვდის არავითარ ცნობებს მათ შესახებ.

გ. გრიგოლია წერს, რომ „პეტრას კათედრა პირველად ს. ყაუხჩიშვილმა დაუკავშირა პეტრას ციხე-ქალაქს“ (იქვე, გვ. 15). ასეთი დაკავშირებაც საფუძვლიანი არ იყო. საქმე ისაა, რომ ბიზანტიურ სამყაროში, როგორც წესი საეპისკოპოსო კათედრები არსდებოდა მხოლოდ ხალხმრავალ, მნიშვნელოვან ქალაქებში (და არა ციხე-სიმაგრეებში, მით უმეტეს ისეთ ქვეყანაში, სადაც იყო მოსახლეობის სიმცირე). პეტრას ციხე, თვით პროკოფის ცნობით, იუსტინიანამდე უკაცურ, დაუსახლებელ ქვეყანაში მდებარეობდა (ფასისის მარცხენა დაუსახლებელ სანაპიროზე), აქ ციხე-ქალაქი დააარსა იუსტინიანემ 530-იან წლებში, მაგრამ რამდენიმე წელიწადში თვითონ ბერძნებმა დაანგრეს, ამიტომაც, ბიზანტიური წესების შესაბამისად, ის არ იყო საეპისკოპოსო კათედრისათვის შესაფერისი ადგილი. პეტრას ციხე-სიმაგრე ჩვენ არ უნდა მივიჩნიოთ პეტრას საეპისკოპოსო კათედრად, არამედ ეს კათედრა უნდა ვეძიოთ სულ სხვაგან, ლაზიკის სხვა, მჭიდროდ დასახლებულ მხარეში. ლაზიკად ბიზანტიურ სამყაროში ვრცელი მხარე მოიაზრებოდა მიმართული ტრაპეზუნტიდან თეოდოსიოპოლისაკენ და ასევე ისე ტრაპეზუნტიდან ფასისისაკენ. პეტრას კათედრის მდებარეობა არ არის სავალდებულო

ზღვის პირას, რადგანაც წყაროები ამის შესახებ არ მიუთითებს, აღსანიშნავია ისიც, რომ ბიზანტიასა და ლაზიკაშიც მრავალი პეტრა, პეტრონი თუ პეტროლალი არსებობდა.

მართალია, ბობოყვათში, ციხისძირთან ახლოს, აღმოჩნდა სამნავიანი ბაზილიკის საძირკველი, მაგრამ ეს არ იძლევა უფლებას ციხისძირი პეტრას კათედრის ადგილად მივიჩნიოთ, არა თუ საძირკველი, არამედ მთელი, შთამბეჭდავი კათედრალები, საეპისკოპოსო ეკლესიები დღესაც დგანან ზიგანას უღელტეხილის რეგიონში, მათ ამჟამადაც ასევე აწოდებენ კიდევ „სამიტროპოლიტო კათედრები“ (ასეთი სულ ორია) და დღესაც იქ ტურისტული მარშრუტები გადის, ზიგანას უღელტეხილი კი ისტორიულ კოლხიდაში, ლაზიკაში მდებარეობდა თავის დროზე, ტრაპეზუნტიდან 70 კმ დაშორებით.

საფიქრებელია, რომ იუსტინიანეს ნოველაში 535 წელს ნახსენები პეტრა იყო მხოლოდ ციხე-სიმაგრე და არა საეპისკოპოსო ცენტრი (მაშასადამე პეტრას სიმაგრე სხვაა, ხოლო პეტრას კათედრა სულ სხვაგან მდებარეობდა). როგორც ვთქვით პეტრას ციხე-სიმაგრე მხოლოდ ორიოდ ათეული წელი არსებობდა.

იუსტინიანე წერდა – პოლემონოს პონტოს ქალაქებია – ნეოკესარია, კომანა, ტრაპეზუნტი, კერასუნტი, პოლემონიონი, პიტიუნტი და სებასტოპოლისი – „მათ შემდეგ მდებარეობს ჩვენი ლაზიკე, სადაც არის ქალაქი პეტრა, რომელიც ჩვენ ვაქციეთ ქალაქად და დავარქვით ჩვენი სახელი – იუსტინიანე“ (გეორგიკა II, გვ. 33–35). ე.ი. „ჩვენი ლაზიკე“ მდებარეობდა პიტიუნტ-სებასტოპოლისის შემდეგ, ჯერ არის სებასტოპოლისი და შემდეგ ლაზიკა, პროკოფის მიხედვით კი სებასტოპოლის-პიტიუნტი ლაზიკაშია (გ. გრიგოლია, დასახ. ნაშრ. გვ. 30) – ფაზისთან ახლოს.

ციხე-სიმაგრე პეტრა – ბიზანტიის იმპერიის ჩრდილოეთის კარი ყოფილა (იქვე, გვ. 25), მდებარეობდა საშინელ კლდოვან-ქარაფოვან ადგილას, რომელსაც კარგად აღწერს გ. გრიგოლია პროკოფი კესარიელზე დაყრდნობით. ამიტომაც მიიჩნევეს, რომ პეტრა არ არის ციხისძირი, მისი აზრით, როგორც ითქვა, პეტრა ხოფაა – ძველი ხუფათია, რომლის კლდეები ერთგვარი გეოგრაფიული საზღვარია ტრაპეზუნტიდან დასავლეთ საქართველოსაკენ მიმართულ დადაბლებული არესაკენ. ამიტომაც, ამ ბუნებრივ ჩამკეტ საზღვართან იჯდა იოანე-ციბე – სავაჭრო მონოპოლისტი, რომელმაც პეტრას მეშვეობით ხელში ჩაიგდო მთელი ჭოროხის ხეობის (იმჟამინდელი ბერძნული ლაზიკის) მონოპოლია. როგორც ვიცით კოლხიდას ძველი ავტორები სამხრეთით მიუთითებდნენ, მათი შემდგომნი კი უფრო ჩრდილოეთით. ჩანს, ბერძნული კოლონიზაციის იძულებით კოლხური ცენტრები ინაცვლებდნენ უფრო ჩრდილოეთით. მაგალითად, ქსენოფონტე კოლხეთს ტრაპეზუნტთან მიუთითებდა, სტრაბონი კი უფრო ჩრდილოეთით, პროკოფის დროს, რადგანაც კოლხეთს ლაზიკა დაერქვა, კიდევ უფრო ჩრდილოეთით გადასულა მისი ცენტრები, ცხადია ბიზანტიური იძულებით. იუსტინიანეს ნათქვამი „ჩვენი ლაზიკა“ ალბათ ასე უნდა გავიგოთ, რომ არსებობდა „ჩვენი“ ე.ი. ბიზანტიური ლაზიკა და „არაჩვენი“ ე.ი. არაბიზანტიური ლაზიკა. ტრაპეზუნტის მხარეები, იქამდე კოლხეთად მიჩნეული, ახლა უკვე პონტოს პროვინციის ნაწილად იქცა, მაგრამ მის ჩრდილოეთით ე.ი. ჭოროხის ხეობაში მდებარე კოლხეთი ანუ ლაზიკა, რომელიც ბიზანტიელთა ხელდებული გახდა, ჯერ კიდევ არ იყო პონტოს ნაწილი, თუმცა უკვე ბიზანტიელთა ხელდებული იყო და ამიტომაც მიაჩნდათ თავისად ანუ ის იყო „ჩვენი“ ლაზიკა, რომელსაც პეტრას ციხე-სიმაგრის საშუალებით აკონტროლებდნენ. პეტრა – გადაიქცა ორი იმპერიის სპარსეთისა და ბიზანტიის სადავო ქალაქად. მის მპყრობელს არა მხოლოდ ლაზიკის მართვა შეეძლო, არამედ გზაც ეხსნებოდა ბიზანტიური ცენტრებისაკენ. ჩანს არსებობდა „არაჩვენი“ ანუ სპარსული ლაზიკაც, ალბათ დასავლეთ საქართველო თუ მოიაზრებოდა თავისი სვანებით, აფშილებით და აბაზგებით, მაგრამ სხვა იყო ისტორიული, ძველი ლაზიკა, სომხური გეოგრაფიით-ლაზივი, ის ტრაპეზუნტსა და არზრუმს (თეოდოსუოპოლს) შუა მდებარეობდა და ის ერთ-ერთ ბიზანტიურ პროვინციაში შედიოდა, ამიტომაც მისი ძველი სახელი მივიწყებული იყო.

გარდა სტრატეგიული მდებარეობისა, პეტრა უნდა ყოფილიყო სავაჭრო გზის ჩამკეტიც, არა უბრალო, არამედ საერთაშორისო გზისა. ის აკონტროლებდა „ჩვენ ლაზიკას“, რომლის ათვისების შემდეგ „არაჩვენი ლაზიკის“ დაპყრობის დროც უნდა დამდგარიყო, ეს ჩანს მართლაც ასე მოხდა ბიზანტიელების სვანებში ლაშქრობათა დროს.

გ. გრიგოლიას დასკვნით, პეტრას ომები იმართებოდა არა ყვირილა-რიონის, არამედ ჭოროხის ხეობაში, ხუფათთან (გ. გრიგოლია, დასახ. ნაშრ. გვ. 56). „ჩვენ ლაზიკაში“ შედიოდა მესხეთის ერთი ნაწილიც – ისტორიული კლარჯეთი.

სტრაბონის ცნობით, მესხების მიწა-წყალი სამად იყო გაყოფილი. ერთი ნაწილი იბერიელებს ეკუთვნოდათ, მეორე ლაზებს, მესამე კი სომხებს. მესხეთის მიწა-წყლად უნდა ვიგულისხმოთ ისტორიული მესხეთი-სამცხე, კოლა-არტაანი, კლარჯეთ-შავშეთი და ტაო-ბასიანი. მართლაც, ისტორიულად სამცხე-კოლა-არტაანი იბერიის სამეფოში, ტაო-ბასიანი სომხეთში იყო მოქცეული, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ კლარჯეთ-შავშეთი ლაზიკაში იყო მოქცეული, თუ შავშეთი არა, კლარჯეთი მაინც. ამ ტერიტორიის გავლით შეჭრილან კიდევ სპარსელები შაჰ ხოსროსა და მერმეოეს ხელმძღვანელობით პეტრაში. მაშასადამე, როგორც ჩანს, არსებობდა ორი ლაზიკა, ერთი იყო ბიზანტიური, ამიტომაც მას ისინი „ჩვენ ლაზიკას“ უწოდებენ, ხოლო მეორე, როგორც ითქვა, ალბათ იყო „სადავო ლაზიკა“, რომელზეც სპარსელების გავლენა უფრო მეტხარისხოვანი იყო.

ბიზანტიურ ანუ „ჩვენ ლაზიკაში“ შედიოდა მესხეთის ნაწილი – კლარჯეთი ე.ი. არტანუჯ-ართვინი. იმის შესახებ, რომ კოლხეთში მესხეთის ერთი ნაწილი შედიოდა, როგორც ითქვა, სტრაბონი მიუთითებდა. „ჩვენი ლაზიკე“ შესაბამისად მოიცავდა ჭოროხის შესართავის ორივე სანაპიროს, ერგეს, ლიგანს თანამედროვე ართვინითურთ, თანამედროვე არტანუჯი და მისი მიმდებარე მხარეები ვიდრე არსიანის ქედამდე. მართლაც, ამ მონაკვეთზე გადიოდა საერთაშორისო მნიშვნელობის გზა, რომელიც ჭოროხის ხეობას და მის შესართავს ანუ შავ ზღვას – აერთებდა ართვინ-არტანუჯის გზით არტაან-ყარს-დვინთან. ეს გზა ბიზანტიურ სამყაროს აერთებდა სპარსულთან. გზა შედიოდა ხოფა-ხუფათშიც, რომელსაც გ. გრიგოლია პეტრად მიიჩნევს. გ. გრიგოლია წერს – „ამ ბუნებრივი ზღუდის ერთ თავში ათინა და რიზე მდებარეობს, მეორე ნაწილის ჩამკეტი კი თანამედროვე პატარა სავაჭრო ქალაქი და ნავსადგური ხოფაა, რომელიც ერთპიროვნულად ბატონობს ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ მიმავალ როგორც სახმელეთო, ისე საზღვაო გზაზე. გარდა ამისა, ხოფა უმოკლესი გზით უკავშირდება ჭოროხის ხეობას სოფ. ფორჩხასთან. ჭოროხის ზემო წელიდან მიმავალი გზა ართვინთან იყოფა ორად, ერთი ჭოროხის გაყოლებით მიემართება ყარსი, არდაგანი და სომხეთისაკენ, ხოლო მეორე იმერხევით, ყვირილას ხეობით და არსიანის უღელტეხილით გადადის ფოცხოვის ხეობაში, საიდანაც ახალციხე, ახალქალაქი, წალკა-მანგლისის გზით ჩადის თბილისში. ამ გზით წაიყვანეს ლაზებმა მეფე ხოსრო ანუშირვანი პეტრას წინააღმდეგ, როგორც პროკოფის ცნობიდან ვგებულობთ, სპარსელებმა გადალახეს ბოასი (ჩვენი გაგებით, ჭოროხის ზემო წელი) „...და ისე მივიდნენ პეტრაში, რომ ფასისი მარჯვნივ ჰქონდათ. თითქოს იმიტომ, რომ მათ (ლაზებმა – გ. გ.) წინასწარ განჭვრიტეს, რათა მდინარე ფაზისის გადასასვლელად არც დრო და არც შრომა დასჭირდებოდათ მეტი, ხოლო ნამდვილად იმიტომ, რომ არ სურდათ სპარსელებისათვის ეჩვენებინათ თავიანთი საბინადროები“ – წერს გ. გრიგოლია და აგრძელებს – როგორც ჩანს, იბერიიდან ლაზიკის ამ ნაწილში სხვა გზაც შემოდიოდა (ალბათ, ქვაბლიანის ხევით გოდერძის უღელტეხილზე და აქედან აჭარისწყლის ხეობაში), მაგრამ ლაზებს შეგნებულად აუფლიათ მისთვის გვერდი და ირანელები მდინარე ფასისის ზემო წელისკენ ანუ ბოასისაკენ წაუყვანიათ, როგორც უკვე ითქვა, ჭოროხს ასე უნდა რქმეოდა ართვინიდან სათავეებამდე. ჩვენი ვარაუდით, სპარსელებს ჭოროხი უნდა გადაეღახათ ართვინის ზემოთ, 10-15 კმ მოშორებით, იქ სადაც იმერხევისა

და ჭოროხის შესართავია. შემდეგ ფასის მარცხენა ნაპირით ქვემოთ ეშვებიან ფორჩხამდე და აქედან, უმოკლესი გზით (40-45 კმ), ჩადის უღელტეხილის გადავლითა და მ. ხოფას ხეობით, მიდიან პეტრაში.

ჩანს, რომ იგივე გზა გაიარეს ლაზიკაში მეორედ შემოსულმა სპარსელებმა, ამჟამად უკვე მერმეროეს მთავარსარდლობით რომ მიემართებოდნენ რომაელების მიერ აღფაშემორტყმული პეტრას დასახმარებლად. პროკოფის ცნობით, „იმან (მერმეროემ – გ. გ.) არ მოინდომა ლაზიკის სოფლებზე გაეარა სადმე, რათა მას რაიმე დაბრკოლება არ შეხვედროდა“, და ისე იარა პეტრამდე, რომ „ფასისი მარჯვნივ ჰქონდა“.

ამრიგად, ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ჭოროხის სახით გაგვანია ის მყარი, საიმედო ნიშანსვეტი, რომელიც საძიებო ქალაქ პეტრას არსებობას ხოფას სანახებში მიგვითითებს.

ხოფადან ჭოროხისაკენ და აქედან აღმოსავლეთით იბერიისაკენ, სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით არმენიისა და პერსარმენიისაკენ მიმავალი გზა რომ არ არის ახალი და ძველთაგანვე არსებობდა, ამის შესახებ არაერთ ცნობას ვხვდებით ქართლის ცხოვრებაში, მაგრამ განსაკუთრებით საყურადღებოა ერთი მათგანი, სადაც მოთხრობილია 1116 წ. დავით აღმაშენებლის მიერ ბასიანში თურქთა დიდი ჯარის განადგურების შესახებ: „ტაოს ჩამოდგეს დიდნი თურქნი ხარგებითა, რამეთუ ზამთრისა სიფიცხესა და მათა სიმაგრესა მიენდგნეს. ხოლო მეფემან მოიხელოვნა ესრეთ, რამეთუ სპათა ქართლისათა მზაობა უბრძანა, და თუით ქუთათისს წამოვიდა, რომლითა უეჭუელ ყუნა იგინი, და თუესა თებერვალსა აცნობა ქართველთა და მესხთა, რათა კლარჯეთს დახუდენ პაემანსა, და თუით შუიდითა სპითა ხუფითთა ჭოროხის პირი წავლო. და შეკრბეს ერთად უგრძნაულად დაესხა მათ ზედა, უშიშად გულ-დებითა მსხდომარეთა ბასიანამდე და მთად კარმიფორისად“.

უდავოდ ნიშანდობლივი მითითებაა ხუფათის გზაზე, რომლითაც მეფე დავით აღმაშენებელი გადავიდა ჭოროხის ხეობაში და კლარჯეთში შეხვდა ქართლიდან და მესხეთიდან მოსულ ლაშქარს. როგორც ჩანს, გზა ხუფათიდან და იბერიიდან ჭოროხისაკენ იმდენად ყოფილა გაკვადლული, რომ ზამთრის პერიოდშიც კი არ ფერხდებოდა მასზე ხალხთა დიდი მასების მოძრაობა. ასეთია იგი განვითარებულ შუა საუკუნეებში და ასეთივე უნდა ყოფილიყო უფრო ადრეც, პროკოფის დროსაც. ამ გზის ერთ ბოლოში მდებარეობს ხოფა, სადაც ჩვენ პეტრას არსებობას ვვარაუდობთ“ (გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები, 1994, გვ. 65).

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისი ტაბულა პეეტენგერიანას შესახებ

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, კასტორიუსის რუკის ანუ ტაბულა პეეტენგერიანას მიხედვით (სეგმენტი XI-XII) მნიშვნელოვანი გზა სომხეთის ძველ დედაქალაქ არტაშატიდან მიემართებოდა სებასტოპოლისაკენ. ი. მანანდიანის მიხედვით, ეს გზა გაივლიდა ფარავნის ტბასთან სოფელ ფოკას (პაგას), აქედან აბულის მთას (აპულუმ), სოფ. ხოსპიოს (ჩასპია) შემდეგ უცნობ პუნქტ „ად მერცურიუმ“-ს, შემდეგ „ად ფონტენ ფელიცემ“-ს, და შედიოდა სებასტოპოლისში. (გ. გრიგოლია, „ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები“, 1994, გვ. 106).

დაშორება ასეთი იყო: ად ფონტენ ფელიცემიდან სებასტოპოლისამდე იყო 90 კმ ანუ 60 რომაული მილი (იქვე, გვ. 106).

ჩვენი ქართული ისტორიკოსების დაუინებელი მითითებით ად ფონტენ ფელიცემ – არის ვარციხე (როდოპოლისი), მაგრამ ვარციხე სებასტოპოლისად მიჩნეულ ცხუმს არა 90 კმ-ით არამედ სამჯერ მეტი მანძილითაა 165 კმ დაშორებული! – წერს გ. გრიგოლია.

ე.ი. ვარციხის განსაზღვრება არასწორია – აქედან გამოსავალს ი. მანანდიანი ხედავს იმით, რომ ემხრობა პროფ. ერემიანის აზრს (კიპერტზე დაყრდნობით) – „ქ. ფასისი ტრაიანეს დროიდან (98-117) სებასტოპოლისად იწოდება“ – გვ. 107.

ფასისი – სებასტოპოლისია (ერემიანი) – (იქვე, გვ. 107)

ტაბულა პეეტენგერიანას რუკის აღნიშნული მაგისტრალი გ. გრიგოლიას სიტყვით – არ შედის ნოქალაქეში, რომელიც „ეგრისის დედაქალაქი“ იყო რუკის შედგენის დროს (III-IV ს-ში), გ. გრიგოლიას აზრით „ძნელი წარმოსადგენია, რომ გზას გვერდი აველო დედაქალაქისათვის და კასტორიუსს იგი გამორჩენოდა“ – (იქვე, გვ. 108).

გ. გრიგოლიას თქმით რუკაზე ფოთშიც არ შედის გზა და ასევე გზაზე არ ჩანს კუტაია – ქუთაისი – (იქვე, გვ. 109).

აღნიშნულიდან გამომდინარე – ტაბულა პეეტენგერიანას რუკის გზები ასახავს არა დასავლეთ საქართველოს მონაკვეთს, არამედ გზას არტაშატიდან – ართვინ-ჭოროხის შესართავის ქალაქებისაკენ.

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით სებასტოპოლისი არის ციხისძირი, აქ შედიოდა ტაბულა პეეტენგერიანას (მისი ავტორია კასტორიუსი) გზა – („ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები“. იქვე, გვ. 113).

V ს. ძეგლის ნოტიცია დიგნიტატუმის („ნუსხა ყველა თანამდებობისა და მმართველობისა, როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედროსი, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მხარეებში“) მიხედვით – „არმენიის სარდალს ექვემდებარება პონტოს სასაზღვრო ხაზი – ტრაპეზუნტი, პითია, ისულმენი, კენიე, პარამბოლე, სებასტოპოლისი და სხვა“ (იქვე, გვ.120).

თუ პითია ბიჭვინთაა, ხოლო სებასტოპოლისი – ცხუმი (როგორც ამჟამად მიიჩნევა) – მაშინ ისინი (ბიჭვინთა და სოხუმი) არმენიაში ყოფილან მოქცეულნი ამ წყაროს მიხედვით.

გ. გრიგოლია არ ეთანხმება ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ჩამოყალიბებულ თვალსაზრისს, რომ მაგალითად ზიგანა იყო – გუდაყვა, პითია – ბიჭვინთა, სებასტოპოლისი და დიოსკურია – ცხუმი, მოხორა კი – მუხურისი.

მას მიაჩნია, რომ IV საუკუნის ბოლოსათვის აფხაზეთის პიტიუნტი – ბიჭვინთა აღარ წარმოადგენდა სამხედრო-სტრატეგიულ პუნქტს (არქეოლოგიური მასალების მოწმობით, იქ, სადაც იყო გარნიზონის მთავარი სადგამი, IV ს-ში გაუმართავთ კერამიკული ქურა) ამის გამო გ. ლორთქიფანიძე საერთოდ გამორიცხავს V საუკუნეში ბიჭვინთაში ბიზანტიური გარნიზონის ყოფნას (გვ. 121).

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით IV-V სს-ში დასავლეთ საქართველოში საერთოდ არ იღვა ბიზანტიური გარნიზონები (გვ. 122).

გ. გრიგოლია იმოწმებს ნ. აღონცს, რომ ნოტიციას შედგენისას აფხაზეთის პიტიუნტი და სებასტოპოლისი არ ეკუთვნოდათ რომაელებს, საერთოდ სხვაა აფხაზეთის პიტიუნტი და სებასტოპოლისი და სხვა, ნოტატიას პითია და სებასტოპოლისი – (იქვე, გვ. 122).

გ. გრიგოლია ეთანხმება ნ. აღონცს, რომ ნოტიციის ზიგანა ტრაპეზუნტიდან არდასაში მიმავალ გზაზეა – ესაა ზიგანას უღელტეხილის (6640 ფუტი) სამხრეთ გვერდზე მდებარე ზიგანა, რომელსაც დღესაც ასე ეწოდება. ხოლო მოხორა – ზიგანას აღმოსავლეთით მდებარე სოფელია დღესაც (იქვე, გვ. 122, ნ. აღონცი, „არმენია...“ გვ. 100).

გ. გრიგოლიას აზრით, ზიგანა და მოხორა ისტორიულ ჭანეთშია (იქვე, გვ. 122) და არა დასავლეთ საქართველოში.

სად მდებარეობდა პითია? გ. გრიგოლია წერს: „დამაჯერებლად გამოიყურება პ. ინგოროყვას ვარაუდი პითიას შესახებ, რომ პტოლემეაიოსის მიხედვით პითია მდებარეობდა ტრაპეზუნტსა და რიზეს შუა და ერქვა პიტიუსა (პიტიუსი) – იგი ოფის ნავსადგურს უნდა ემთხვეოდეს – („ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები“. გვ. 122. (პ. ინგოროყვა, გ. მერჩულე, გვ. 253).

„ამ ვარაუდის სისწორეს მხარს უბამს IV ს. ავტორის ამიანე მარცელინეს ცნობა: ტრაპეზუნტის გვერდით არსებობს სახელოვანი ქ. პიტიუნტი“ – („ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები“. იქვე, გვ. 123).

მაშასადამე, ამ პიტიუნტიდან იყვნენ მიწვეულნი ეპისკოპოსები I მსოფლიო კრებაზე და არა აფხაზეთიდან, ბიჭვინთის საეკლესიო სიდიადე მხოლოდ ქართულ ეკლესიასთანაა დაკავშირებული და არა ბერძნულთან.

გ. გრიგოლიას დასკვნა ასეთია: – „ამრიგად, არმენიის სამთავარსარდლოში ნოტიციის მიხედვით დასახელებული 11 პუნქტიდან ხუთი – ზიგანა, ხაძანა, სილუანა, მოხორა და ავაძა – თავსდებიან ტრაპიზონის სამხრეთით, ტრაპიზონსა და სატალას შორის. დანარჩენი ხუთი – ტრაპიზონი, ჰისის ნავსადგური (სურმენე), პითია (პიტიუსი), კენე პარამბოლე (ახალი ბანაკი) და ვალენტია (აფსაროსი) – ტრაპიზონიდან ჩრდილოეთით – სამხრეთ შავიზღვისპირზე (იქვე გვ. 123).

გ. გრიგოლიას მიხედვით სებასტოპოლისი არის ციხისძირი, ტრაპიზონიდან 150 კმ-ით დაშორებული – („ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები“, გვ. 123).

გ. გრიგოლია იმოწმებს ნ. აღონცს, პ. ინგოროყვას, ვ. ლექვინაძეს, ნ. ლომოურს და ასკენის, რომ ნოტიციის 11 პუნქტიდან ათი მდებარეობდა არა თანამედროვე დასავლეთ საქართველოში, არამედ სამხრეთ შავიზღვისპირზე. ტრაპეზუნტსა და სატალას შუა მდებარეობდნენ ზიგანა, ხაძანა, სილუანა, მოხორა და ავაძა, ტრაპეზუნტის ჩრდილოეთით ჭოროხის შესართავამდე თავსდებიან თვითონ ტრაპეზუნტი, ჰისის ნავსადგური (სურმენე), პითია (პიტიუსი), კენე პარამბოლე (ახალი ბანაკი) და ვალენტია (აფსაროსი), ხოლო მეთერთმეტე – სებასტოპოლისი კი არის ციხისძირი (იქვე გვ. 123).

გ. გრიგოლია იმოწმებს ახ.წ. V ს. ავტორს პრისკე პანიონელს და ასკენის, რომ სომხეთსა და ლაზიკას შორის არსებობდა უმოკლესი გზა (იქვე, გვ. 126).

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით სომხეთსა და ლაზიკას შუა არსებული უმოკლესი გზა სომხეთიდან შედიოდა ვარციხეში,

ჩვენი აზრით კი, ეს გზა უმოკლესი მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა თუ ის ერთმანეთს არტაანსა და ართვინს დააკავშირებდა, მართლაც, ასეთი გზა არსებობდა და მას საერთაშორისო მნიშვნელობა ჰქონდა, ხოლო ლაზიკა კი ეწოდებოდა ჭოროხის აუზის ქვეყანას – ერგე-ლიგანა, ზღვისპირს.

პრისკე პანიონელი თავის ისტორიაში 433-474 წლების ამბების აღწერისას, წერს, რომ რომაელებმა ილაშქრეს ლაზიკაში, მაგრამ შედეგს ვერ მიაღწიეს, უკანდაბრუნებისას გადაწყვიტეს დაეგეგმათ ახალი თავდასხმა – „ბჭობაში იყვნენ, თუ რა გზით ელაშქრათ: იმავე გზით თუ სპარსეთის მეზობელი ქვეყნის, არმენიის გზით დაეწყოთ ომი, ზღვით კი შეუძლებელი იყო ცურვა, რადგან კოლხიდა უნავსადგურო იყო და ძნელსავალი ადგილები ჰქონდა მისადგომად (იქვე გვ. 127).

პრისკე პანიონელის ცნობიდან ჩანს, რომ 1) კოლხეთი (ლაზიკა) „უმოკლესი გზით“ უერთდება არმენიას. 2) ლაზიკა და არმენია მეზობლები არიან, საერთო საზღვარი აქვთ, 3) კოლხეთის ზღვისპირი კლდოვან-ქარაფოვანია, ამიტომაც რადგანაც ასეთი არაა დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირი, კოლხეთის ქვეშ პრისკე პანიონელი არ გულისხმობს თანამედროვე დასავლეთ საქართველოს.

გ. გრიგოლია წერს – „რომაელები მარშრუტის შერჩევას უარს ამბობენ საზღვაო გზის გამოყენებაზე, იმ მიზეზით, თითქოს, კოლხეთის სანაპირო უნავსადგურო იყოს, რაც არ შეეფერება რეალურ ვითარებას. არიანესაგან ვიცით, რომ კოლხეთს ნავსადგურები გააჩნია აფსაროსში და ფასისში, რომელსაც არმადით შეაფარა თავი არიანემ. აშკარაა, აქ სხვა უნავსადგურო კოლხეთი, უფრო სწორად კოლხეთის უნავსადგურო სანაპირო იგულისხმება...“ – იქვე, გვ. 51.

ვფიქრობ, ძველ ეპოქაში სამხედრო გემებს არ ესაჭიროებოდათ განსაკუთრებული ნავსადგური, მათი მცირე მოცულობის გამო, ოღონდ იმ შემთხვევაში თუ ისინი შედიოდნენ გაშლილ, ვაკე ზღვის დონიდან თითქმის ნულოვანი სიმაღლის სანაპიროზე, როგორცაა დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირი, მაგრამ, თუ კი სანაპირო იყო კლდოვან-ქარაფოვანი, რომელსაც ვერსაით მიუდგებოდა გემი, მაშინ საჭირო იყო განსაკუთრებული ნავსადგური. თავიანთი ექსპედიციების დროს დასავლეთ საქართველოში ბიზანტიელები და ოსმალები საგანგებო ნავსადგურებს არც კი იყენებდნენ, ასევე კაზაკებიც. აღნიშნულის გამო, პრისკე პანიონელის ცნობა ისე უნდა გავიგოთ, რომ მის ეპოქაში, ანუ V საუკუნეში, ლაზიკა მდებარეობდა კლდოვან-ქარაფოვან სანაპიროზე ტრაპეზუნტიდან – ხოვამდე. საფიქრებელია, რომ ამ ტერიტორიის დაპყრობის შემდეგ ლაზთა სამეფო უფრო ჩრდილოეთით გაგრძელდა და ხოვა მის სამხრეთად იქცა.

პრისკე პანიონელის მიერ ნახსენები ლაზიკის ე.წ. „არმენის გზა“ უნდა იყოს ართვინ-არტანუჯ-არტაანის დამაკავშირებელი გზა, რომელიც არტაანიდან უშუალოდ შედიოდა სომხეთში და მიემართებოდა დვინისაკენ. მის ერთ მონაკვეთს ქართულ წყაროებში „გზა კლარჯეთისა“ ერქვა.

ესაა დვინი – ართვინის დამაკავშირებელი უმოკლესი მაგისტრალი (იქვე გვ. 127).

კლავდიოს პტოლემეაიოსის წიგნში – „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“ წიგნი V, თავი VI – ჩამოთვლილია კაბადოკიის ადგილები, კერძოდ, მდ. აფსაროსისა და მისი შენაკადი ლიკოსის შემდეგ დასახელებულია სებასტოპოლისი. ის დასახელებულია ქალაქების ჩამონათვალთა ბოლოში – ის, ჩანს ითვლება კაბადოკიის უკიდურეს სასაზღვრო პუნქტად – (გ. გრიგოლია – „ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები“. იქვე, გვ. 128). ცხუმის სებასტოპოლისი შეუძლებელია ყოფილიყო კაბადოკიის სასაზღვრო პუნქტი.

პტოლემეაიოსის მიხედვით მდ. აფსაროსი არაა მდ. ფაზისი, თუმცა ორივეს ერთიდაიგივე დასახელების შენაკადი აქვს, ის აფსაროსსა და ფასისს შორის ათავსებს ქ. სებასტოპოლისს (იქვე, გვ. 141).

პტოლემეაიოსის მიხედვით, კაბადოკიის პონტოს აღმოსავლეთ საზღვარი იყო „მოსხური მთები“. მოსხურ მთებად მიიჩნევა პონტოს მთაგრეხილის ნაწილი ჭოროხის ქვემო წელიდან ტრაპეზუნტ-ბაიბურდის ხაზამდე – (გვ. 128). ნ. ხაზარაძის მიხედვით „მოსხური მთების“ ნაწილია გურია-აჭარის მთაგრეხილიც (იქვე, გვ. 128).

პტოლემეაიოსის მიხედვით კოლხეთი მდებარეობდა კაბადოკიის შემდეგ, მისგან ჩრდილოეთით, მისი აღწერა იწყება დიოსკურია-სებასტოპოლისით და მთავრდება მდ. ფასისით. მაშასადამე, მისი სებასტოპოლისი უფრო სამხრეთით მდებარეობდა:

კოლხეთს „სამხრეთიდან ესაზღვრება კაბადოკიის პონტო და მისი მომდევნო დიდი არმენიის ნაწილი“.

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, II საუკუნეში, რომის იმპერიამ ლაზიკას ჩამოაჭრა ტერიტორია სამხრეთიდან და ის შეიყვანა კაბადოკიის პონტოს შემადგენლობაში – (იქვე, გვ. 130). კერძოდ, კი ზოსიმეს ცნობით (გეორგიკა I) იმპერიის საზღვარი აღწევდა მდ. ფასისამდე, აქვე, მდებარეობდა გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით სებასტოპოლისი.

დანიელ მესხვეტის ცხოვების მიხედვით, V საუკუნეში, საზღვრად იმპერატორ ლეონ I-ის (457-474) დროს ბიზანტიასა და ლაზიკას („მეგრელთა აფხაზეთის სამეფოს“) შორის ციხე ხუფათი იყო დადგენილი – (იქვე, გვ. 138). (მეფე გუბაზ I-ის დროს).

ხუფათი დღევანდელი ხოვაა, მაშასადამე აქ გადიოდა საზღვარი ლაზიკასა და ბიზანტიას შორის. ამ დროს ლაზიკას გამოეყო სვანეთი – (იქვე, გვ.138).

გ. გრიგოლიას თვალსაზრისით, სწორედ ხუფათში აუშენებიათ ბიზანტიელებს (VI საუკუნეში) ქ. პეტრა.

არტაანი იბერიაში

ქვეყანა ანუ ხევი არტაანისა მდებარეობდა ჯავახეთის სამხრეთით. მას ერქვა „არტაპანიც“, ამჟამად თურქეთშია და დასავლეთით არსიანის ქედი საზღვრავს. არტაანის ქვეყნის შუა ნაწილში გაედინება მდ. მტკვარი, რომელზეც მდებარეობდა ქალაქი, ასევე „არტაანის“ სახელის მქონე. ქალაქი არტაანი, ანუ „არტაანის ქალაქი“, ცნობილი იყო პტოლემეოსის მიერ, ამიტომაც მოიხსენიებს ასე – „იბერიის ქალაქი არტაანისა“. არტაანში იყო „სოფელი მგლივანი“ (სუმბატ დავითის ძის ცხოვრება და უწყება), არტაანის ქვეყანას სამხრეთიდან კოლა ესაზღვრებოდა, რომელშიც მტკვარს აქვს სათავე.

არტაანი ცნობილი იყო იმით, რომ მასზე გადიოდა „გზა არტანუჯისა“, სადაც „გარდავალს გზა არტანუჯს“ (ვახუშტი). არტაანზე გადიოდა ასევე ბიზანტიიდან (და ასევე პერსარმენიდან, ანუ სპარსული არმენიიდან) შიდა ქართლ-თბილის-ბარდავისაკენ მიმავალი საერთაშორისო გზა, რომელიც არტაანიდან ჯავახეთში შედიოდა. ასე რომ, არტაანი აკავშირებდა შავი ზღვის სანაპიროს პორტებს თბილისი-ბარდავთან არტანუჯის გზით, ხოლო სპარსეთ-ბიზანტიას კოლადან შემოსული გზით. არტაანი, თითქმის ყოველთვის, იბერიის ნაწილი იყო კოლასთან ერთად, ტაო კი I ათასწლეულის უმეტეს საუკუნეთა მანძილზე და VI-VII საუკუნეებში პერსარმენიას მიაკუთვნეს.

„ქალაქი არტაანისა“ მალე ნაქალაქევად ქცეულა და მას ჰურს უწოდებდნენ (იგივე ქაჯთა ქალაქი). „სოფელი მგლივანი“ მოგვაგონებს „ლივანს“, „ლივანს“.

კლარჯეთი – „ბერძენთა ქვეყანა“ – „საბერძენთი“

ქართლის უკანასკნელი ერისმთავარი, აშოტ ბაგრატიონი, არაბებთან კონფლიქტის გამო სამხრეთ საქართველოში გადავიდა – „ივლტოდა მათგან წარემართა რათა წარვიდეს საბერძენთად“ (სუმბატი, „ცხოვრება ბაგრატიონთა“ გვ. 376).

აშოტი არტანუჯში დასახლდა. ეს მხარე პოლიტიკური „საბერძენთა“ მისი ცხოვრების წყაროს ცნობით – „განმტკიცდა ხელმწიფობა მისი ნებითა ბერძენთა მეფისათა“ (იქვე), და ასევე – „ბერძენთა მეფემან მიუბოძა კუროპალატობა აშოტს“.

ამ ცნობებში „შავშეთ-კლარჯეთი „საბერძენთა“, ბიზანტიის სავასალო ქვეყანაა.

აშოტი შავშეთსა და კლარჯეთში მკვიდრდება და რეზიდენციად არტანუჯს ირჩევს: „პოვა კლარჯეთს ტყეთა შინა კლდე ერთი, რომელიც ვახტანგ გორგასალს ციხედ აღემენა, სახელად არტანუჯი და აოხრებულ იყო ბაღდადელისა მის ყრუობითგან. იგი განაახლა აშოტ და აღაშენა ციხედ, წინა-კერძო მისა ქვეშეთ აღაშენა ქალაქი და აღაშენა ციხესა მას შინა ეკლესია წმიდათა მოციქულთა პეტრესი და პავლესი და შექმნა მას შინა საფლავი თვისი“ (სუმბატ დავითის ძე, გვ. 376).

აშოტის დროს მის სამეფოში შედიოდნენ კლარჯეთი, ნიგალი, აჭარა, ტაო, სპერი, სამცხე, ჯავახეთი, არტაანი (საქ. ისტ. ნარკვ. II. გვ. 449). ეს იყო „კლარჯი და არტანუჯელი ხელმწიფეების“ მიწა-წყალი, მათ იმჟამად „ქართველთა მეფეები“ არ ეწოდებოდათ.

„ქალაქი არტანუჯი იყო „არტანუჯელი – კლარჯი ხელმწიფეების“ რეზიდენცია, „ქართველთა მეფეებისა“ კი ბანა უნდა ყოფილიყო“ (საქ. ისტ. ნარკვ. II. გვ. 445, პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 54).

როგორც ითქვა, „არტანუჯელი და კლარჯი ხელმწიფეები“ შესაძლოა იყვნენ ლეგიტიმური მემკვიდრეები (ე.ი. თავიანთი თავი მიანდათ ლეგიტიმურ მემკვიდრეებად) ლაზი მეფეებისა, რომელთაც ხელმწიფობას ანიჭებდა ბიზანტიის იმპერატორი VI ს-მდე.

შემდეგ ეს შტო შეწყდა, მაგრამ მათ მამულზე მოსულ აშოტის ხელისუფლებას ჩანს ეს მემკვიდრეობა თავის ხელში აუღია ან ნათესაური ქორწინების გზით ანდა ძველი მემამულეობის გამო („ლაზთა მეფობა“, იგივეა რაც „კლარჯთა ხელმწიფეობა“?).

მაგრამ, რას გამოხატავდა „ქართველთა მეფის“ ტიტული, ის ნიშნავდა მემკვიდრეობას არიან-ქართლელი თუ მცხეთელი მეფეებისა? იქნებ ამ ტიტულს ლეგიტიმაციის სხვა წყარო ჰქონდა?

მართლაც, მცხეთა არაბებს ეჭირათ, ხოლო სამეფო (საერისმთავრო) ოჯახი სამხრეთ საქართველოში იყო გადმოსული, ისინი იყვნენ მემკვიდრეები იბერიელი (ქართველი, მცხეთელი) მეფეებისა, ამიტომაც თითქოსდა, მათ „ქართველთა მეფის“ ტიტული უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ არა, მათ „კლარჯთა ხელმწიფეებს“ უწოდებდნენ.

„ქართველთა მეფის“ ტიტული ამ ოჯახში მოგვიანებით, ტაოს გზით შევიდა.

წმ. ნინოსა და წმ. გრიგოლის სამოღვაწეო არეები ლაზიკა – სომხეთის მოსაზღვრე ქვეყანა

პ. ინგოროყვასა და მ. ჩხარტიშვილს განხილული აქვთ ის არეალი, სადაც იქადაგეს წმიდა გრიგოლ განმანათლებელმა და წმიდა ნინომ. კერძოდ, გრიგოლის ცხოვრებაში მოხაზულია არეალი, სადაც იქადაგა წმიდა გრიგოლმა: ტაოდან – კასპიის კარამდე, ასევე, მოვსეს ხორენაცის მიერ მოხაზულია წმიდა ნინოს ქადაგების არეალი – კლარჯეთიდან მასქუთებამდე, ანუ კასპიის კარამდე („კასპიის კარი“ – მდებარეობდა მდ. არაქსის სამხრეთით კასპიის ზღვასთან).

ეს ორი არეალი ერთმანეთს არ კვეთს, თუმცა ერთმანეთს უშუალოდ ემიჯნებიან,

კერძოდ, განსაზღვრულია წმიდა ნინოს სამწყსო. ესაა კლარჯეთის ჩრდილოეთით, უფრო სწორად, იმ ხაზის ჩრდილოეთით მოქცეული მხარე, რომელიც იქმნება კლარჯეთისა და მასქუთეთის შეერთებით, ხოლო მის სამხრეთით მდებარე არეალი, ანუ ტაოდან იგივე მასქუთეთამდე, ანუ კასპიის კარამდე – გრიგოლის არეალია.

ასე რომ, განსაზღვრულია სამწყსო ქართული ეკლესიისა.

ჩვენთვის ამჟამად საინტერესოა, კლარჯეთის ჩრდილოეთით ან ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე მხარე, კერძოდ დასავლეთ საქართველო ვისი მოქმედების არეალშია, წმ. ნინოსი თუ წმიდა გრიგოლისა.

ამ სქემის მიხედვით დასავლეთ საქართველო არ შეიძლება იყოს წმ. გრიგოლის მოქმედების არეალში, რადგან ის მდებარეობს კლარჯეთის ჩრდილოეთით (ჩრდილო-დასავლეთით), ე.ი. ის წმიდა ნინოს არეალია.

ამ შემთხვევაში დგება საკითხი: წმ. გრიგოლის ცხოვრების მიხედვით, წმიდა გრიგოლმა ლაზეთში გააგზავნა თავისი ესპიკოპოსი, მაშასადამე, აღნიშნულიდან გამომდინარე, ეს ლაზეთი არ არის დასავლეთ საქართველო.

ამ სქემის მიხედვით ლაზეთი კლარჯეთის სამხრეთით ანდა სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე მხარე, ანუ ჭანიკა-ტრაპეზუნტის რეგიონია.

ჭანიკა-ტრაპეზუნტის რეგიონი სომხური ტრადიციის შესაბამისად შედიოდა ე.წ. „დიდ არმენიაში“, ეს იყო გრიგოლის არეალი. აქ უნდა ყოფილიყო ის ლაზეთი, სადაც გრიგოლმა გააგზავნა თავისი ეპისკოპოსი.

მართლაც, სომხური წყაროების ეგრისის ქვეყანა მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ მოიცავდა ტრაპეზუნტის მხარეებს.

ეგრი, ჭანივი, მანრილი და ლაზივი – თეოდოსიოპოლის-ტრაპეზუნტს შუა მდებარეობდა და არა დასავლეთ საქართველოში.

დასავლეთ საქართველოს ეგრისი და არმენიის, ანუ ბიზანტიის ეგრი ორი სხვადასხვა ქვეყანა იყო.

სომხური წყაროების ეგრი ტრაპეზუნტ-ჭანკაა, ქართლის ეგრისი კი დასავლეთ საქართველოა, პირველი წმიდა გრიგოლის სამოღვაწეო არეალის საზღვართანაა, ხოლო ქართლის ეგრისი კი არა, რადგანაც კლარჯეთი და მისი ჩრდილოეთით მდებარე მხარეები, ანუ დასავლეთ საქართველო აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად კასპიის კარამდე წმ. ნინოს არეალია თვით სომხური წყაროების ცნობით.

მართლაც, ტოპონიმები და ჰიდრონიმები „ეგრი“ მრავლადაა მდ. არაქსის ზემოწელში.

მოვსეს ხორენაცი ლაზიკის შესახებ

(ბაგრატიონები სპერში)

ხორენაცის ცნობით, ქრისტეშობამდე II საუკუნეში გაძლიერებული პარტია თავს ითავისუფლებდა მაკედონელთა მბრძანებლობისაგან, პარტიის მეფე არშაკმა სომხეთის „ჩრდილოეთისა და დასავლეთის“ ქვეყნების მეფობა გადასცა თავის ძმას ვალარშაკს, მან შექმნა სომხური სანახარაროები. მან „უწინარეს ყოვლისა დეაწლი დაუფასა ძლევა მოსილსა და გამჭრიახ კაცს, წარმომავლობით ებრაელ შამბატ ბაგრატს. ბაგრატის სახელის მიხედვით მისი შთამომავლები ბაგრატიუნებად უნდა წოდებულიყვნენ... ვალარშაკმა ერისთავად, ათასეულთა და ბევრეულთა მთავრად დანიშნა იგი დასავლეთ ნაწილში, რომლის იქით სომხურად აღარ ლაპარაკობენ (მ. ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 102). იგულისხმება სპერი. ა. აბდალაძის კომენტარით, ხორენაცი სპერს სომხურ პროვინციად მიიჩნევდა. „საქმე ისაა, რომ ქართული მოდგმის ტომით დასახლებული ეს მხარე საუკუნეების მანძილზე პოლიტიკურად დაკავშირებული იყო სომხეთთან“ (იქვე, გვ. 261).

ამის შემდეგ ვალარშაკი თავისი ჯარით გაემართა ხალტიქის, ანუ ქაღდეას, ანუ ჭანეთის საზღვრებისაკენ. ამის მიზეზი იყო ის, რომ სპერის იქით მდებარე ჭანეთი და მისი მეზობელი მხარეები, „მტკიცედ იცავდნენ ერთობის პირობას მაკედონელთა სახელმწიფოსთან“ (იქვე, გვ. 102). ესენი იყვნენ ხორენაცის დასახელების მიხედვით – „ლაზიკა, პონტო, ფრიგია და მაჟაქი“ (იქვე, გვ. 102), ორი ჯარი ერთმანეთს შეეჯახა, სადაც სომხებმა გაიმარჯვეს. აღნიშნული მხარეები სომეხთა მეფის მბრძანებლობის ქვეშ მოექცნენ. ხორენაცი წერს – „საქმის ამგვარად დაბოლოების შემდეგ სომეხთა მეფემ მოაწესრიგა მაჟაქის, პონტოელთა და ეგერელთა მხარეები. მერე მიბრუნდა იგი ჩრდილოეთში, პარხალის მთების ფერდობებისაკენ, ტაოში (იქვე, გვ. 103). ამის შემდეგ გადავიდა „ადგილებში, რომელთაც ძველები ანფაიტსა და ზემო ბასიანს ეძახდნენ... იქაურობას ვანანდი ეწოდა“ (იქვე, გვ. 104).

მემბტიანემ შემოხაზა თავის მიერ ნახსენები ქვეყნები. ესენია სპერი, ლაზიკა, ეგერი და ბასიანი. ისინი ყველანი ერთ რეგიონში მდებარეობდნენ, ყველანი მოქცეულნი არიან პარხალის მთების სამხრეთით, ანუ მათი ჩრდილო საზღვარი ტაოს მიმდებარე მხარეა.

მ. ხორენაცი თავიდან წერს დასავლეთის კოალიციის შესახებ, რომ ისინი შედგებოდნენ „ლაზიკა-პონტო-ფრიგია და მაჟაქისაგან“, გამარჯვების შემდეგ აზუსტებს, რომ ესენია იგივე „მაჟაქი, პონტო და ეგერი“. ფრიგია და მაჟაქი – სამხრეთის მხარეებია, პონტო და ლაზიკა – დასავლეთის მხარეები, შემდეგ ლაზიკას ის უწოდებს „ეგერს“. მაშასადამე, ეგერი შედგება ლაზიკისაგან და სულ თავში ნახსენები ხალტიქ-ჭანეთისაგან. მართლაც, ხორენაცის მსგავსად, სომხური გეოგრაფიაც წერს, რომ ეგერი შედგებოდა იმავე ჭანეთ-ლაზიკისაგან, ანუ ეგერის ნაწილია ლაზიკა და ის მდებარეობდა არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ არმენიის დასავლეთით და მას მართავდა სომეხთა მეფე ვალარშაკი. ეგერ-ლაზიკა-ჭანეთის ჩრდილოეთით კი პარხალის მთები და ტაო მდებარეობდა. მაშასადამე, „ლაზიკა“ ნამდვილად ერქვა სპერის მიმდებარე მხარეს – პონტოს, ანუ ტრაპეზუნტის მიმართულებით. ამავე თვალსაზრისს

ადასტურებს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ნოტიციები. ლაზიკის ეპარქიაში შედიოდა ლერიონისა და პაიპერტის (ბაიბერდის) ეპარქიები.

უნდა დავასკვნათ, რომ მ. ხორენაცი იცნობდა ლაზიკას და მის მდებარეობას განსაზღვრავდა სპერის მიმდებარე ტრაპეზუნტის მომიჯნავე მხარეს და არა დასავლეთ საქართველოში. ეს ცნობა იმითაა მნიშვნელოვანი, რომ ამჟამად აღიარებული საისტორიო თვალსაზრისით, VIII საუკუნემდე, ლაზიკა არ ერქვა ტრაპეზუნტის მომიჯნავე მხარეს, არამედ დასავლეთ საქართველოს და თითქოსდა, წყაროები არ აჩვენებს ლაზიკის მდებარეობას VIII ს-მდე ტრაპეზუნტთან. მათ ამ მხრივ ვფიქრობ, ხორენაცი არა აქვთ შესწავლილი.

მაშასადამე, ხორენაცის მიხედვით, ლაზიკა VIII ს-მდეც, V და წინა საუკუნეებში ტრაპეზუნტის მხარეს მდებარეობდა.

ლაზიკის ბაღები ანუ მოხირისის ძიება ვეიდენბაუმისა და ყაზბეგის მიხედვით

პროკოფისა და სხვა ძველ ავტორთა აღწერით ლაზიკა კლდიანი ქვეყანა იყო, ამიტომაც ნაკლებ მოსავლიანი და მკაცრი ბუნებისა, მაგრამ აქ ზოგიერთ ადგილას შესანიშნავი ხილიც და მოსავალიც მოდიოდა. ერთი ასეთი მხარე ლაზიკაში ყოფილა მოხირისი, რომელიც კლდეთა შორის გადაშლილი ბაღნარი იყო, ასეთათ ჩვენ მიგვაჩნია ჭოროხის ხეობაში ერგე-ლივანი ანუ ლივანი, რომლის ნაყოფიერებაც შესანიშნავად აღწერა ვახუშტიმ.

ე. ვეიდენბაუმი პროკოფის მსგავსად აღწერს აღნიშნული რეგიონის კლდოვან მიწა-წყალსა და ზოგიერთ ადგილას გადაშლილ მშვენიერ ბაღებს. მაგ. ის წერს: – მურღულის წყლის ხეობა შესართავთან ფართოა და არის ვაშლის ბაღებით განთქმული ადგილები, თესენ ხორბალს (ე. ვეიდენბაუმი ბათუმიდან ართვინამდე, გვ. 62). მსგავს ნოყიერ მიწა-წყალს ის აღწერს ართვინთანაც. მაგალითად „ტერასებზე გაშენებულია ბაღები და ზეთის ხილის ნარგავებია“ (იქვე, გვ. 66).

გ. ყაზბეგის აღწერით კი, არტანუჯის ხეობის კლდოვანებასთან შედარებით შავშეთში სოფლის მეურნეობაც კი არის განვითარებული, რაც ამ რეგიონში დიდი იშვიათობა არის. ის წერს „შავშელები სოფლის მეურნეობასაც მისდევენ... მეზობელ მხარეებთან შედარებით შავშეთის ბუნება გაცილებით მდიდარია. მწარმოებლობის იგივე სახეებია, რაც ზემო აჭარაში. მესაქონლეობა და მეხორბლეობა აქ შეიძლება განვითარდეს. შავშეთი აწარმოებს ხორბალს, რომელიც ბათუმის ბაზარზე ყარსისას ჯობნის. მიწის ზღაპრული ნაყოფიერების პირობებში შავშეთი შესაძლოა გახდეს ხორბლის წარმოების ცენტრი და ალბათ არტანუჯიდან ბათუმამდე გზატკეცილის გაყვანით ტბეთის ვაკე შესაძლოა ამ პორტის ბელად გადაიქცეს „1873 წელს ინგლისის პურით ვაჭრობის კომპანიამ საცდელად შეისყიდა შავშეთის პური. ამ კომპანიის ერთ-ერთი აგენტის თქმით, აქაური პურით ვაჭრობას კარგი მომავალი აქვს. იგივე შეიძლება ითქვას მესაქონლეობაზე. კულტურული მცენარეულობიდან აქ კარგად ხარობს თუთის ხე. მაგრამ აბრეშუმის ჭია მხოლოდ ნური-ბეგის მამულში – შინდობანში ვნახეთ“ (გ. ყაზბეგი. 3 თვე თურქეთის საქართველოში, გვ. 97).

მოხირისს ალბათ უფრო შეესაბამება გ. ყაზბეგის მიერ აღწერილი ლივანი „ჩვენ გადავედით იმერხევის წყალზე გადებულ დროებით ხიდზე, თითქმის, ზუსტად იმ ადგილზე, სადაც ეს მდინარე უერთდება არტანუჯ-ჩაის და წავედით ზემოთ იმერხევის ხეობაში. გზა ინარჩუნებს ისეთივე ხასიათს, რაც ჩვენ ფხიკიურის შემოგარენში ვნახეთ. მაგრამ მდინარის ნაპირები უფრო დამრეცია, ტყეები მცირე. თითქმის ყველგან გარშემორტყმულია შიშველი კირქვებით, მცენარეული ცოტაა, მაგრამ სამაგიეროდ იმ

ადგილას, სადაც ქვებს შორის ხელისგულისოდენა მიწაა, ნახავთ ყურძენს, ბროწეულს, ნუშს, ხურმას, ზეთისხილს, ლეღვს და სხვა ჯიშის ხეებს. ნაყოფიერება განსაცვიფრებელია. ჩვენ აქ პირველად დაგვრწმუნდით, რომ ლივანის გახმაურებული დიდება დამსახურებულია. ჭვავისა და ხორბლის მოსავალი უკვე აღებულა და მინდვრებში ახალი სიმინდი ითესება. სამ თვეში ახალი სამკალი იქნება. სოფელ ოპიზამდე ჩვენი გზა 3,5 საათს გრძელდება, აქედან პირველი საათი ცხენით, დანარჩენი 2,5 საათი ფეხით უნდა ვიაროთ. მხოლოდ ამითაც შეიძლება იმსჯელო, თუ რა საზიზღარი გზაა. ამ მიდამოების მცხოვრებთათვის ცხენი არ არსებობს. სამაგიეროდ მათს ერთგულ მსახურად მორჩილი სახედარი რჩება. ცხენებით ჩვენ ავედით სოფელ კაპარიამდე, რომელიც მდებარეობს იმერხევისწყლის მარჯვენა ნაპირზე. შავი ზღვის დონიდან 1217 ფუტზე. ცხენები აქ დაგვტოვეთ, ჩვენ კი ვიწრო ბილიკით სოფელ ოპიზაში ავედით. გზა კარჩხალის ქედის განშტოებაზე, იმერხევისწყლის მოშიშვლებულ და კლდოვანი ხრამის გაყოლებით მიდის. მდინარე ჩვენს ფეხებს ქვემოთ, სადაც შორს ჩაიკარგა. ოპიზის მონასტერი 1500 ფუტზე ზემოთ მდებარეობს, კარჩხალის ერთ-ერთ განივ გასაყარზე და ჩვენს ცნობისმოყვარე თვალწინ გადაიშალა მაშინ, როცა სოფელში შევედით. მე მწყუროდა ნახვა ძველი საქართველოს ამ უწმინდესი ადგილისა, რომელსაც უმდერა ვახუშტიმ და რომელიც ჯერ-ჯერობით არცერთ ევროპელს არ უნახავს. ჩვენი ჯაფა სათანადოდ დაფასდა“ (გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, გვ. 100).

გ. ყაზბეგი სხვაგანაც აღწერს კლდეთაშორის მწირ მაგრამ მშვენიერ ადგილებს, სადაც კარგი მოსავალი მოდიოდა „ჭოროხისა და არტანუჯ-ჩაის შეერთების წერტილში გზა მკვეთრად უხვევს ჩრდილოეთისაკენ და ჭოროხის მარჯვენა ნაპირის გაყოლებით მიდის. ჩვენს ფეხებს ქვემოთ არტანუჯი მოსჩანს. ჭოროხი აქ მუხლს ქმნის, რომელიც აღმოსავლეთისაკენაა მიმართული. იგი წყდება მაღალი შიშველი კლდეებით, რომლებიც პირდაპირ მგზავრის თვალწინაა წამოწვდილი. შორს მდინარის მარცხენა ნაპირზე, მიდამოების ნაცრისფერ ფონზე მედიდურად მოსჩანს მწვანე მინდორში – ესაა სოფლების – არიასა და ორჯოხის ბაღები. გამცილებელმა აგვიხსნა, რომ ამ სოფლებში ლივანის საუკეთესო ყურძენი ხარობსო“ (იქვე, გვ. 107).

პროკოფის აღწერით სკანდასა და სარაპანას ციხე-სიმაგრეების ტერიტორიებზე არ მოდიოდა მოსავალი, არ ხარობდა ვაზი. გ. ყაზბეგიც მსგავსად მიუთითებს, რომ შავშეთის მაღლობებში, სადაც ადმინისტრაციული ცენტრები და ციხეები იყო განლაგებული ვაზი არ ხარობდა და მოსახლეობა მხოლოდ ქერსა და ჭვავს თესავდა. ის წერს „მაშინ, როცა გარელობაში თესვა მხოლოდ იწყება, ტბეთში ყანები უკვე აჯეჯილებულია; მაშინ, როცა პირველში გამოჩნდა მსხლის კუკული, მეორეში უკვე სახეზეა ნიგვზის მოზრდილი ნაყოფი, რომელიც ზემო ტერასზე საერთოდ არ ხარობს. თავად ნათესებიც სხვადასხვანაირია. ზემოთ მხოლოდ ქერს, ჭვავსა და ხორბალს თესავენ. ვაზის ლერწი არც იქ და არც აქ არ არის“ (იქვე, გვ. 78). ნაკლებ მოსავლიანობის მხრივ უკენახეობის გამო გ. ყაზბეგის მიერ აღწერილი შავშეთის ციხისძირი ემსგავსება პროკოფის მიერ აღწერილ სარაპანას. ქერის და ჭვავის ნათესებითაც, მითუმეტეს, რომ ამ ციხისძირთან ახლოს გადიოდა არტანუჯ-არტანის შემაერთებელი გზა, რომელიც უღელტეხილ იალნიზჩამის ახლოს მდებარეობდნენ და იქვე არიან კანდრიდის და ქინძოტამალის ციხეები, რომლებსაც ეტილოლოგიურად ემსგავსება სკანდა. მახლობლადაა მთა „კანდილი“.

ორი ლაზიკა

ბიზანტიასა და საქართველოს შორის საზღვარი ისტორიულად გადიოდა ხუფათთან (ხოფთან), მის ქვემოთ (ვიდრე ტრაპეზუნტის მთიანეთის/ჭანეთის/ ჩათვლით) – მდებარეობდა „ძველი ლაზიკა“ თავისი საეპისკოპოსოებით, რომელთაგან ერთ-ერთი

ზიგანა ტრაპეზუნტიდან 70-იოდე კილომეტრით იყო დაშორებული და თეოდოსიოპოლის გზაზე, მთიან რეგიონში მდებარეობდა. ადმინისტრაციულად ის პონტოს ოლქში შედიოდა, ამტომაც სახელმწიფო მოხელეები და მწერლები მას პონტოს უწოდებდნენ და არა ლაზიკას. სამოქალაქო ადმინისტრაცია მის ძველ სახელს არც კი იხსენიებდა. სახელი ლაზიკა კვლავ წამოტივტივდა მას შემდეგ რაც იუსტინიანემ გაიხსენა ეს სახელი და მის მიერ ახალ დაპყრობილ ტერიტორიასაც უწოდა ეს სახელი – ლაზიკა, რადგანც ახალი ტერიტორია ძველი ლაზიკის უშუალო მეზობლად იყო, ფაქტიურად მისვე გაგრძელება.

ჭანეთის ლაზიკა „ძველი“ იყო იმ მხრივ, რომ როცა VI ს-ში ბიზანტიის იმპერატორმა იუსტინიანემ დაარღვია ხელშეკრულება სპარსეთის შაჰთან და ხუფათის მადლა – ჭოროხის შესართავამდე დაიპყრო ახალი მიწა-წყალი – მასაც სახელი ლაზიკა დაარქვა, რადგანაც, ჩანს თვლიდა ჭანიკის ლაზიკის გაგრძელებად. მაშასადამე, ამ ახალდაპყრობილ მიწა-წყალსაც ლაზიკა ეწოდა, მიზეზი ამისა იყო ის, რომ, როგორც ითქვა, ეს „ახალი ლაზიკა“ ძველს ემეზობლებოდა, მისი გეოგრაფიული გაგრძელება იყო, ის მდებარეობდა ძირითადად მდ. ჭოროხის ხეობაში.

ის ადმინისტრაციულად არ მიუერთეს პონტოს და არსებობდა, როგორც თავისთავადი ადმინისტრაციული ერთეული /სამეფო/– „ლაზიკის“ სახელწოდებით.

ჭოროხის აუზი უზარმაზარი მიწა-წყალია, რომელიც დიდი კლდეებით ბუნებრივადაა შემოსაზღვრული.

ჭოროხის ვრცელ ხეობას სულ ორი, ერთმანეთთან ახლო მდებარე გასასვლელი აქვს შავ ზღვაზე, ერთია მდინარე ჭოროხი და მის ნაპირზე გამავალი ვიწრო გზა-ბილიკები. მეორეა ხუფათ-ჭოროხის გზა.

ბიზანტიისათვის საკმარისი იყო რამდენიმე ციხე-სიმაგრის აგება ამ გზების საკონტროლებლად.

ამიტომაც მდ. ჭოროხის ზღვასთან შერთვის სიახლოვეს აიგო პეტრას ციხე-სიმაგრე. მის მპყრობელს ადვილად შეეძლო მთელი უზარმაზარი ჭოროხის ხეობის ანუ ლაზიკის უმთავრესი ნაწილის აღებ-მიცემობისა და ვაჭრობის კონტროლი აღნიშნულის გამო.

მართლაც, იუსტინიანეს მიერ დასმულმა პეტრას მცველმა შეძლო ეკონტროლებინა მთელი ლაზიკის ვაჭრობა.

ახალი ლაზიკა ფაქტიურად მოიცავდა „კლარჯეთსა და ბოლო კლარჯეთის ზღვის პირს“ იბერიის ძველ ნაწილს, მაგრამ რადგანაც იბერია სპარსეთმა დაიპყრო, სპარსეთს მიაჩნდა, რომ ეს მიწა-წყალი სპარსეთს ეკუთვნოდა.

ხუფათ-ჭოროხის ხეობის ბიზანტიელთაგან დაპყრობა განხილული იქნა როგორც იბერიაში შეჭრა ანუ სპარსეთის ქვეყნის დაპყრობა. ამის გამო ატყდა ომი სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის.

ლაზიკის გზით თვით შაჰმა ხოსრომ იწევა შავ ზღვამდე მისვლა. ეს გზა დვინიდან შედიოდა არტაანში ანუ იბერიაში, რომელიც ჭოროხის ხეობას /პეტრას/ არსიანის ქედით უერთდებოდა.

არტაანიდან გზა შედიოდა შემდეგდროინდელ არტანუჯში, იქედან კი ართვინში და ჭოროხის ანუ ფახისის გავლით შედიოდა პეტრაში.

მართალია, კლარჯეთი ბიზანტიამ მიიტაცა და ის შეიყვანა თავის ადმინისტრაციულ ოლქ – ლაზიკაში, მაგრამ მისი მეზობელი არტაანი კვლავ იბერიად იწოდებოდა.

იბერია-ლაზიკის შემაერთებელი საერთაშორისო გზა გადიოდა არა ლიხის, არამედ არსიანის ქედზე.

შემდგომშიც ამ გზაზე მდებარე არტანუჯი (X საუკუნისათვის) დიდ საერთაშორისო სავაჭრო ცენტრად ითვლებოდა. არტანუჯის ქვეყანას კონსტანტინე პორფიროგენეტის სიტყვებით ეწოდებოდა არხენა, „არხეს ქვეყანა“. როგორც ითქვა „არხე“ ანუ აღზე-

აღზ“ ის ფუძე უნდა იყოს, რომლისგანაც სიტყვა ლაზიკა იქნა მიღებული – „აღზ-ლაზ-ლაზიკა“.

აღსანიშნავია, რომ ლაზებს უწოდებდნენ არა მხოლოდ ზღვისპირეთის მცხოვრებთ, არამედ მთიანი რეგიონის, არზრუმის მცხოვრებთაც. „არზ-ლაზ“ ასევე ერთი ფუძეა. მაშასადამე, ლაზიკა ძველთაგანვე ერქვა, არამხოლოდ ზღვისპირეთს ტრაპიზონის მხარეს, არამედ მთიან რაიონსაც გუნუშხანე-არზრუმს.

ძველი ლაზიკა – ქალდიის თემი

(„სოფელი მეგრელთა“)

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ტრაპეზუნტის ჩათვლით იუსტინიანემ VI ს-ში შეიყვანა ბიზანტიის იმპერიის იმ პროვინციაში, რომელსაც „I არმენია“ ეწოდებოდა.

მაღევე, VII ს-ში, ამ მიწა-წყალზე ჩამოყალიბდა ახალი ბიზანტიური ადმინისტრაციული ერთეული – „არმენიაკონი“.

საბედნიეროდ მაღევე, ბიზანტიამ ამ პროვინციას ანუ ძველ ლაზიკას (ლაზიკს) აღუდგინა ძველი სახელი და მას უწოდა „ქალდეას თემი“.

ეკლესიურად ქალდეას თემს იქამდე და მის შემდეგაც მოიცავდა კონსტანტინოპოლის ლაზიკის ეპარქია, რომლის სამიტროპოლიტოში შედიოდა ფაზისის, როდოპოლისის, პეტრას, ზიგანას და საისინის საეპისკოპოსოები.

ნ. აღონცის აზრით, ყველანი ისინი მდებარეობდნენ ტრაპეზუნტ-არზრუმის შემაერთებული გზის პირას.

ესენი იყვნენ ცნობილი ქალაქები, რომელთა მეტ ნაწილში რომაული კოჰორტები იდგა, ამიტომაც ამ ქალაქებში დაარსეს საეპისკოპოსო კათედრები.

ისინი ჭანიკა-ლაზიკის ეპარქიაში მდებარეობდნენ.

ჭანეთი ვრცლად იყო გადაჭიმული პარხალის მთიანეთში და ნაწილობრივ ჭოროხისა და მდ. კელკიტის ხეობებში.

„ქალდიის თემის“ სახელწოდების აღდგენით ბიზანტიამ ფაქტობრივად აღიარა, რომ ამ მიწა-წყლის მკვიდრი მოსახლეობა იყო ქალდეელები ანუ ქართველები – ჭანებისა და ლაზების სახელწოდებით.

ქალდეა-ჭანიკის არმენიზაცია მიუხედავად იმპერიული ხელშეწყობისა VI-VII სს-ში სომხურმა ეკლესიამ ვერ შეძლო, რადგანაც ეკლესიურად კონსტანტინოპოლს ექვემდებარებოდნენ. უფრო მათი გაბერძნების პროცესი იყო დაწყებული.

ქალდეას თემი მოიცავდა ძველ, ისტორიულ ლაზიკას, რომელიც ადრე-დიოკლეტეიანემდელ ეპოქაში ამ მთიანეთში მდებარეობდა და არა დასავლეთ საქართველოში. ეს იყო ე.წ. „ძველი ლაზიკა“ (ჩანს მიმდებარე ზღვისპირით), ხოლო ახალი ლაზიკა, რომელსაც იუსტინიანე „ჩვენს ლაზიკას“ უწოდებდა, მდებარეობდა მის გვერდით, იუსტინიანეს მიერვე დაპყრობილ მიწა-წყალზე – რიზედან ჭოროხამდე.

ამ ახალ ქვეყანას, რომელშიც ასევე შედიოდა ჭოროხისპირა ხეობა არსიანის ქედის ართვინ-ლიგან-ერგეს ჩათვლით თანამედროვე ბათუმ-ხელვაჩაურის რაიონებთან ერთად ეწოდა ლაზიკის სამეფო.

მაშასადამე, ლაზიკა მოიაზრებოდა ასეთ საზღვრებში – სამხრეთით ზღვისპირას რიზე და ხოფა, მთებში კი ჭანეთი, აღმოსავლეთით არსიანის ქედი, ჩრდილოეთით თანამედროვე სუფსას ხეობა და გურიის მთიანეთი. მისი ერთი ნაწილი ჭანიკა, პონტოს ეკუთვნოდა, სადაც მდებარეობდა „ეპარქია ლაზიკაში“, ხოლო მეორე ნაწილი – ხუფათ-ჭოროხის ხეობა – „ლაზიკის სამეფოდ“ იწოდებოდა.

რატომ „ქალდეა“?

ჭანეთს ანუ შემდეგდროინდელ ლაზის-ტანს ძველ ბერძნულ მწერლობაში ერქვა „ქაღდეა“. ეს სახელი ცოცხალი იყო მკვიდრთა შორისაც, ამჟამად ლაზების ერთი მცირე ჯგუფი თავის თავს „ქაღდებს“ უწოდებს. რას ნიშნავს სიტყვა „ქაღდეა“ და რატომ უნდა წოდებოდა ეს სახელი ისტორიულ ჭანეთს.

ქაღდეა, როგორც ვიცით, ერქვა ლურსმული დამწერლობის ეპოქაში, (ქრისტეშობამდე მრავალი ასეული წლით ადრე) შუამდინარეთის სახელმწიფოს.

ბერძენ ავტორთა მტკიცებით ტრაპეზუნტის მიმდებარე ქაღდეას მოსახლეობა შუამდინარეთიდან იყო გადმოსახლებული და ამიტომაც ერქვათ მათ ეს სახელი, ხოლო კონსტანტინე პორფიროგენეტის მტკიცებით ქაღდეას მეზობლად მცხოვრები იბერები პალესტინიდან იყვნენ გადმოსახლებულები.

მაშასადამე, ქართველების სამხრეთიდან გადმოსახლების თეორიას ბერძნული ისტორიოგრაფია X საუკუნეშიც იცნობდა.

სახელი „ქაღდე“ უღერდა ქართველთა თვითსახელწოდებაში – „ქართუ-ელი“ და ასევე ჭან-ლაზებსაც ეს სახელი – ქაღდები ერქვათ.

ეს სახელი ცნობილი და მშობლიური იყო იმ ფრიგიელებისა და კელტებისათვისაც, რომელნიც მცირე აზიაში დამკვიდრდნენ ქრისტეშობამდე VIII-III საუკუნეებში. მათში ეს სახელი უფრო ასე უღერდა – გორდუ, გარდუ, ქართუ – ქაღდე. ჩანს ვანის ტბისპირეთიდან პონტოს ზღვისპირზე გადმოსახლებულმა იბერებმა /კარდუხებმა / ეს სახელი – ქაღდ თან მოიტანეს.

ზოგიერთი ისტორიკოსის აზრით, მესხები ფრიგიელების ერთ-ერთი ეთნოჯგუფი ყოფილა. მესხები კი ჰეკატოს მილეტელის ცნობით, კოლხური ტომი იყო. მაშასადამე, მესხები და კოლხები ერთი ხალხი ყოფილა. ფრიგიელების ერთი ნაწილის შიდა სატომო სახელი ქაღდე იგივე ქართუ ყოფილა. ეს სახელი ერქვა ხალიბებს და ამჟამაც უღერს ქართველთა თვითსახელწოდებაში.

ლაზიკა ფართო პოლიტიკური გაგებით

ნ. აღონცი წერს – გაგება აბასგიისა ფართო პოლიტიკური ტერმინის მნიშვნელობით, რომელიც იჭერდა მიწებს კასპიის ზღვამდე, წარმოიქმნა არაბობის შემდეგ. იქამდე, კერძოდ VI ს-ში, ასეთი ფართო პოლიტიკური მნიშვნელობით იხმარებოდა ლაზიკა, ოღონდ შავიზღვისპირეთში (ნ. აღონცი, გვ. 219). როგორც წყაროებიდან ჩანს, თავდაპირველად ლაზიკა ერქვა ტრაპიზონის მიმდებარე მიწა-წყალს.

IV-V ს-ში რომის საზღვარი გადიოდა ქ. რიზეს სანახებში. მიმდებარე მიწა-წყალს (თავის ძალზე ვრცელ მთიანეთთან ერთად) ლაზიკას უწოდებდნენ, მაგრამ შემდეგ მისი მნიშვნელობა გაიზარდა, კერძოდ, იუსტინიანემ რომის საზღვარი გადაიტანა ჩრდილოეთით. მდ. ჭოროხის შესართავი მოექცა ბიზანტიის სახელმწიფოს შიგნით. ამ ახალ მიწასაც ლაზიკა ეწოდა.

XI ს. დასწყისისათვის არაბთა და თურქულ ტომთაგან გათავისუფლებულ სპერის, ბასიანის, ვასპურაკანის ნაწილის მართლმადიდებლურ ეპარქიებს – „ეპარქიები ლაზიკაში“ ეწოდათ. ასე რომ, ლაზიკა ეკლესიურად მოიცავდა ტერიტორიას თითქმის ვანის ტბიდან ტრაპეზუნტამდე, ხოლო პოლიტიკური მნიშვნელობით რიზედან – ჭოროხის შესართავამდე, კლარჯეთის ჩათვლით.

ჭანეთი

(სისილისი/საისინი/ზიგანა)

პროკოფი კესარიელზე დაყრდნობით, ნ. აღონცი აღწერს ჭანიკას – ის მდებარეობდა თეოდოსიოპოლისთან ახლოს, რომელიც, მისი სიტყვით, იყო დასავლეთ არმენიის ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქი, სადაც იჯდა კომიტი (ამის საპირისპიროდ, სპარსელთა შაჰმა ქ. დვინში (ერთ-ერთ უმთავრეს ქალაქში), დასვა თავისი მარზპანი).

„ჭანების ტომი ემეზობლება სომხებს, მათ მიწაზეა ადგილი, სადაც იუსტინიანემ ააშენა ახლადმოქცეული ჭანებისათვის პირველი ეკლესია. აქედან იწყება რომაელთა, პერსარმენიელთა და თვით ჭანების საზღვრები. აქვე იყო იუსტინიანეს მიერ აგებული პირველი ციხე-სიმაგრე, მისგან ორი დღის გზაზეა სოფელი ხარტი, ოკენიტი ჭანების მიწაზე. მისგან აღმოსავლეთით არის ციხე ბარხი, შემდეგ ზაგონას მთების კალთებია, სადაც ჭანები საქონელს აძოვებდნენ, მთის ძირშია სოფელი კენა – ვაკე ადგილზე და მისგან მარცხნივ ციხე-სიმაგრე სისილისია, აშენებულია ღონგინის ხევთან (რომაელი სარდალი ღონგინი აქ გაჩერებულა), აქ აუშენებია იუსტინიანეს სიმაგრე ბურგი – სისილისიდან ერთი დღის გზაზე. შემდეგ არის კოკსილონი ჭანების სიმაგრეები (სისილისი უნდა იყოს საისინის კათედრის ადგილი, მიტრ. ანანია).

ჭანების მიწის შემდეგ არის ქალაქი ტრაპეზუნტი, მისი საზღვრები მიდის სუსარმენამდე და რიზემდე (ორი დღის გზაზე). მისგან აღმოსავლეთით ჭანთა მთებია, რომლის იქითაც სომხები ცხოვრობენ, რომაელთა ქვეშევრდომები. ჭანების მთებიდან მოედინება მდინარე ბოასი.

ჭანების რაზმი, რომელიც მონაწილეობდა 550 წლის პეტრას ალყაში, უკან დაბრუნდა ზღვისპირა გზით რიზეს გავლით, საიდანაც ათინასა და ტრაპეზუნტის გავლით სამშობლოში დაბრუნდა.

რიზეს შემდეგ ცხოვრობდა ლაზთა ტომი (ნ. აღონცი, სომხეთი იუსტინიანეს ეპოქაში, 1908, გვ. 65). ჭოროხზე, ჭანიკეში, საიდანაც გამოდის ისტორიული მდ. ბოასი, მდებარეობს ისტორიული ქალაქი ბაიბერდი და ასევე სატალა, მდ. კელკიდზე. მათ პროკოფი არმენიელებს მიაკუთვნებს.

სატალასა და ბაიბერდის მაღლა ზღვის პარალელურად მიემართება გრძელი ქედი, ძველად მას ერქვა პარხალი ანუ პარიადრეს ქედი (ამჟამად ლაზისტანის ქედი). ჭანური სოფელი ხარტა ბაიბერტის მაღლაა, ჭოროხის მარცხენა შენაკადზე. აქედან ჩანს, რომ ლაზები და ჭანები სხვადასხვა ტომი იყო. ლაზები რიზეს შემდეგ ცხოვრობდნენ.

ხალდეა – ქალდეა – ხალიბი

სტრაბონის დროს ალიძონები ანუ ძველი ხალიბები იწოდებოდნენ ქალდეებად. მისი აზრით, ჰომეროსის ალიბები იგივე ხალიბები იყვნენ. სიტყვა „ხალიბ“-ში, ნ. აღონცის აზრით, „იბ-ბი“ ქართული მრავლობითობის ნიშანია.

პროკოფის დროს ქალდეები – ჭანები იყვნენ.

პლინიუსი ასახელებს – „არმენოხალიბებს“ – ისინი, ნ. აღონცის სიტყვით, სომხებისა და ხალიბების ურთიერთშერევით მიღებული ხალხია. სხვა აზრით, ხალიბების სახელი მიღებულია ბერძნული „ხალიფს“ – სპილენძიდან. ასე უწოდებდნენ პონტოელ ტომებს, სპილენძის მაწარმოებლებს. ნ. აღონცის აზრით, შეიძლება იყო პირიქით და ბერძნული სიტყვა აღნიშნული ხალხის თვითსახელწოდებიდან იქნა მიღებული (ნ. აღონცი, გვ. 59). ჩანს, ხალიბები /ქალდეელები/ და კარდუენები ერთი ხალხის ტომები იყო.

ქალდეა – ქართუა

ნ. აღონცი წერს – „ჭანიკა ანუ ქალდეა, ქვეყანა ჭანებისა ანუ ქალდეებისა, იყო მთიანი ოლქი, წარმოქმნილი პარხალის მთებისა, ჭოროხისა და შავი ზღვის სანაპირო

ზოლისაგან – ტრაპეზუნტამდე, ჭოროხის ველზე ჭანიკა ესაზღვრებოდა ტაოს ოლქსა და სპარსულ სამფლობელოებს, შემდეგ გუგარენას კანტონს, კლარჯეთსა და არტანუჯის მდინარეს, შემდეგ კი მდ. ჭოროხი შედის ეგრში, ანუ ეგერიაში, როგორც აღგვიწერს „სომხური გეოგრაფია“ (ნ. აღონცი, სომხეთი იუსტიციის ეპოქაში, 1908, გვ. 26).

ნ. აღონცის მიერ ნახსენები ტუხარისის ციხე ალბათ თუხარისია. ის ერთ-ერთი სასაზღვრო წერტილი ყოფილა ჭანიკისა.

ჭანეთს მეორე სახელი ქალდეა ერქვა. ქალდეა – ძველი სახელია, ნახსენები წმიდა წერილში, შუამდინარეთსა და არარატის ქვეყანაში მდებარეობდა ქრისტეშობამდე მრავალი საუკუნით ადრე, მაგრამ ჭანეთის ქალდეას სახელი მას არ უკავშირდება.

საფიქრებელია, რომ ჭანეთს ქალდეა თუ ხალდეა უწოდეს, ალბათ, ჭანების ეთნიკური თვითსახელწოდების გამო. რა უნდა ყოფილიყო ჭანების თვითსახელწოდება? ის იყო ერთი ნაწილი დიდი ხალხისა ანუ დიდი ეთნიკური ჯგუფისა – ქართველებისა, ალბათ, ჭანების თვითსახელწოდებაც ეს იყო – ქართუელი, აქედან ქალდეელი. მართლაც, სიტყვების – ქალდეა-ქალდეელისა და ქართუელის ეტიმოლოგიური იდენტურობა უდავოა.

სიტყვათა ფუძე-ქალდე იგივეა, რაც ქართ.

გ-ქ და დ-ტ თანხმოვანთა ჯგუფებში გვაქვს თანხმოვნების ურთიერთმონაცვლეობა. ამიტომაც ქალდე – მოგვცემს ქართ-ს. ქარლდე კი – ქართუს.

ქალდე ასევე გვაძლევს „გარდ“-ს. „გარდ“-ის ფუძე-ძირია – გარ-გრ-ვერ (აქ „დ“ – მრავლობითობის ნიშანია).

საერთოდ გარდ (ქართ) ანუ „გრ“ ფუძე – მთელი ქართველი ხალხის და მისი ქვეყნის თვითსახელწოდებაში ჟღერდა: ესენია – გუგარქი, ეგრისი, გურია, არგვეთი და სხვა. გუგარქი სომხური წყაროებით, ერქვა არა მხოლოდ ქვემო ქართლს, არამედ მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს, საზოგადოდ ქართველთა ვრცელ ქვეყანას – ანუ იბერიას ერქვა ასევე „გურზან“ (ნ. აღონცი, დასახ. ნაშრ. გვ. 219).

შეუძლებელია ეტიმოლოგიურად ერთმანეთს არ დავეუკავშიროთ გურზან და „ეგრი“, ანუ „ეგერია“.

აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს სახელი გუგარქი, გოგარენა, ასევე სახელები დასავლეთში – არგვეთი, გურია, ეგრისი იდენტურია ქალდე, გარდ, ეგერ სახელებისა. არგვეთი, გურია, გურაზან, გუგარქ, გოგარენა – საერთო ფუძეს შეიცავენ – ესენია: „გრ“ ან „რგ“. ქართველთა ეთნოთვითსახელწოდების ფუძე-ძირია – „გრ“ – „ქრ“ (სიტყვა გუგარქში ფუძე-ძირია – „გგრ“ და არა – „გუგ“, როგორც მიიჩნევა).

ჭანები

პროკოფი კესარიელის ცნობით, ჭანები ადრე სანებად იწოდებოდნენ. ისინი მრავალ ტომად იყოფოდნენ III-VI საუკუნეებში, მოსახლეობდნენ მდ. ჭოროხის სათავეებთან. ახლანდელ ბაიბურთისა და ისპირის მაზრებში. ბიზანტიელებმა დაიმორჩილეს იმპ. იუსტინიანეს დროს, ჭანეთი ამ დროს დაიპყრო არმენიის მაგისტრმა ჭიტამ, დაიწყო გაქრისტიანება. სახელწოდება ჭანი შემდეგ შეიცვალა ლაზით. ჭანეთი შემდგომ, ჭანური ტომების აქტივობის შედეგად, ეწოდა ახლანდელ ართვინის, რიზესა და ტრაპიზონის ვილაიეთებს.

ჭანეთს ბერძნულ წყაროში ასევე ეწოდება თიანიკე.

XIII საუკუნიდან შედიოდა ტრაპიზონის იმპერიაში.

XIV ს-დან ჭანეთის აღმოსავლეთ ნაწილი სამცხის სამთავროს შემადგენლობაშია. 1461 წლიდან 1547 წლამდე ოსმალებმა დაიპყრეს. 1878 წელს თურქეთმა დათმო

აღმოსავლეთ ჭანეთის ნაწილი, რომელიც შევიდა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში (ახლანდელი სარფის აღმოსავლეთი რეგიონი).

ხალტიქ – ხალდია (ქალდია) 950 წლისთვის

ბიზანტიური ადმინისტრაციული დაყოფა აჩვენებს, რომ ხალდიას (ქალდეას) თემი მოიცავდა შავიზღვისპირეთს თერმოდონტიდან ფაზისამდე, რუკებზეცაა აღნიშნული, რომ მისი ჩრდილოეთის საზღვარი, თითქმის თან ემთხვეოდა მდ. ჭოროხის შესართავს (ანუ ფაზისი ჭოროხს ეწოდებოდა X საუკუნისათვის).

X ს. ბიზანტიურ დაპყრობათა კვლევებში, ხალდიას თემს 950 წლისათვის აღმოსავლეთის მხრიდან შემომატებული ჰქონდა ოლქი „მესოპოტამია“, ეფფრატის სათავესთან. ეს ოლქი თეოდოსიოპოლისს არ მოიცავდა, რადგანაც ის ჯერ კიდევ არ იყო ბიზანტიის შემადგენლობაში, ფიქრობენ, რომ იმ დროისთვის ბიზანია და ხორძენაც ხალდიაში შედიოდა.

ხალდიასა და მესოპოტამიის თემებს ესაზღვრებოდა კოლონიას თემი. მასში, ჩანს, იმ დროისათვის შედიოდა ლერიონი, შარიანი, გაილი და კერჩანისი. ხოლო პაიპერტი, ანუ ბაიბერდი, ჩანს, ხალდეას თემში შედიოდა.

იქამდე, საუკუნეებით ადრე, კერძოდ კი VII ს-დან, აღნიშნული თემები შედიოდნენ არმენიაკონის ვრცელ თემში მესოპოტამიის გამოკლებით, რადგანაც ეს უკანასკნელი არაბებს ეჭირათ.

წყაროთა მიხედვით არმენიაკონის თემის ჩრდილო საზღვარი აღწევდა მდ. ფაზისამდე, ხოლო ყველა რუკის მიხედვით, ეს თემი აღწევდა მდ. ჭოროხის შესართავამდე, მაშასადამე, ფაზისს VII-IX საუკუნეებშიც ჭოროხს უწოდებდნენ.

უნდა აღინიშნოს, რომ X ს-ში ფაზისი ერქვა ასევე მდ. არაქსსაც, როგორც კონსტანტინე პორფიროგენეტი გადმოგვცემს.

ფაზისი არაქსს ჯერ კიდევ ქრისტემდე ასწლეულებით ადრე რქმევია, ქსენოფონტეს მის მხარეებში შეხვდა ფასიანთა ტომი.

ხალდიის თემის მთავარი ქალაქი იყო ტრაპეზუნტი. VII ს. მსოფლიო კრების დამსწრე ტრაპეზუნტელი ეპოსკოპოსი კრების აქტებს ხელს აწერდა ვითარცა „ეპისკოპოსი ფაზისისა“. მაშასადამე, ქ. ტრაპეზუნტთანაც იყო ეს სახელი. ასე რომ, ხალდიის თემი ჩრდილოეთიდან და აღმოსავლეთიდან მდინარეებით – „ფაზისებით“ იყო შემოწერილი, ხოლო „ფაზისი“ თვით ცენტრალურ ქალაქსაც რქმევია, მაშასადამე, იქ სიტყვა „ფაზისი“ პოპულარული ყოფილა.

კიდევ უფრო ადრე, IV ს. ბოლოს, ხალდიის თემის ადგილას იყო „პოლემონის პონტოს“ პროვინცია, მასში შედიოდა ქალაქები კომანა, პოლემონიონი, კესარია, ტრაპეზუნტი და რიზე. პროვინცია აღწევდა მდ. ჭოროხამდე, კერძოდ ქ. აფსაროსამდე. პოლემონის პონტოს პროვინციას დაეფუძნა ჯერ არმენიაკონისა და შემდგომ ხალდიის თემები.

ტიბარენები და ჭანები ერთ მიწაზეა

ჭანეთს უცხოელები ქალდეას უწოდებდნენ. ივ. ჯავახიშვილის დასკვნით სიტყვის ფუძე – ძირი „ქალდ“, „ქალდუ“ აღნიშნავდა ქართველთა სამივე ჯგუფის ქართვების, ზანებისა და სვანების საერთო სამშობლოს სახელს (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, 1951, გვ. 403-404)

ივ. ჯავახიშვილი ქართულ ქალდეას (ანუ ჭანეთს) არ აკავშირებდა შუამდინარეთის „ქალდეასთან“ და არც ურარტუს „ქალდთან“.

ბერძენ-რომაელ ავტორთა ცნობებით, ქალდეა-ჭანეთში ერთად ცხოვრობდნენ ტიბარენები და ჭანები. სიტყვა ტიბარენში ფუძე-ძირი „ტიბარ“ იდენტურია სიტყვა – „იბერისა“.

სისილისი-საისინი, ზიგანა, ლაზიკის ეპარქია

ნ. ადონცის სიტყვით, VII ს-ში ჭანეთსა და მის მოსაზღვრე მხარეებს „არმენიაკონი“ დაერქვა. ის გადაშლილი იყო სინოპიდან ფაზისამდე. შედგებოდა ყოფილი კაპადოკიის, I, II არმენიისა და პონტოსაგან. სახელი ეწოდა მის მეზობლად მცხოვრები სომხების გამო (ნ. ადონცი, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, გვ. 203).

ჭოროხის ხეობას ხალდეა, ხალდომორი ერქვა. აქ ბარხონთან – პარხარის ქედთან – იყო სადგომი ოკენიტების ჭანებისა, ხარტას მალლა ვაკე ადგილზე კი მდებარეობდა დასახლება კენა, ოკენა (ო – პრეფიქსია, ქართული სა-ს ფარდი), ე.ი. ოკენა-კენების ანუ ოკენიტი ჭანების საცხოვრისი.

ოკენის დასავლეთით პუნქტი სისილისი (სისილისი – ზიზიოლა). ზიზიოლა – ნიკოპილ-სატილას გზაზეა, სატალადან 18 მილზე. გზა გადიოდა გაილ-კელკიტის მდინარის გასწვრივ, ე.ი. ზიზიოლა – ამჟამინდელ კელკიტთან იყო. პროკოფის ცნობით, სისილისი და კენა პარხალის ქედზე იყო. ზიზიოლაში იდგა რომაული რაზმი დიდხანს – იუსტინიანემდე.

ჭანები დაიპყრო იუსტინიანემ ტახტზე ასვლისთანავე.

სისილისი ჭანიკის გარე საზღვარზე მდებარეობდა პარხალის ქედზე. ოკენიტების ცენტრი – ხარტი – სამხრეთ მთისწინებში იყო, ბაიბერდის და სატალის გასწვრივ. როგორც ჩანს, საისინის კათედრა სისილისში იდგა.

სისილისიდან ერთი დღის გზაზე მდებარეობდა ბურგი – ლონგინოს ადგილთან ახლოს, აქედან კოკსილონთა ტომის ოლქი იწყებოდა და აქ იყო ქალაქები სხიმაღანიხონი და ჭანჭაკომი

ჭანების სახელი შემოინახა ჯანიკმა. აქედან განდევნილი ჭანები შემდეგში ცხოვრობდნენ მდ. ხარშუტთან.

არდასის ჩრდილოეთით ძვეს ზიგანა, რომელიც მნიშვნელოვანი პუნქტი იყო – ლაზიკის ხუთი ეპისკოპოსიდან ერთ-ერთის რეზიდენცია. ეკლესიურად ჭანიკა ლაზიკას ეკუთვნოდა. (იქვე, გვ. 65).

ჭანებს უფრო ადრე ქალდეები ერქვათ. ჭანების პოლიტიკური მნიშვნელობის გაზრდის გამო მთელ ქვეყანას VI ს-ში ჭანეთი დაერქვა.

VIII ს-ში გაცოცხლდა ძველი დასახლება – არმენიაკონის თემის დაშლის შემდეგ და ერთ მის ნაწილს ქალდეა დაერქვა (გვ. 65).

ე.ი. ამ მიწა-წყალს იუსტინიანეს მეფობის დასაწყისში ერქვა – პონტო, შემდეგ I არმენია, VI საუკუნეში – ჭანეთი, VII ს-ში – არმენიაკონი, VIII-დან ქალდეა. ესენი იყვნენ ოფიციალური, იმპერატორთა მიერ შერქმეული სახელები. მისი თავდაპირველი სახელი კი – ლაზიკა/ქალდეა უნდა ყოფილიყო, ბოლომდე შემორჩა კიდევ ეს სახელები მას.

კლარჯეთის ლაზიკა, საზღვარი ხუფათთან

კლარჯეთს, ვახუშტის ცნობით, თავდაპირველად მართავდნენ მთავრები (მეფეები), რომელთა გვარი იყო „მირდატოვანი“ (ვახუშტი კლარჯეთის ქვეშ, როგორც ითქვა, გულისხმობს ჭანეთს, ტაოს, სპერს, ჭოროხის ხეობას და, ასევე, მიმდებარე რეგიონებს. მას შემდეგ, რაც კლარჯეთი ბერძენთაგან გაათავისუფლა ვახტანგ გორგასალმა, კლარჯეთის საერისთავო აღმოჩნდა ვახტანგის ვაჟის მირდატის ხელში. მირდატმა

საკუთარი და მიათხოვა „დავით წინასწარმეტყველის შთამომავალ“ გუარამ I ბაგრატიონს, რომლის წინაპრები ფილისტიმიდან ყოფილან წამოსულნი, მას ასევე გადასცა „სამკვიდრებელი ტაო“. ამ გუარამს „ტაოს ერისთავი“ ეწოდა. გუარამ I ტაოს ერისთავს მირდატის დისგან ეყოლა ბაგრატი.

სპარსელთა ქართლში გაბატონებამდე კლარჯეთ-ტაოს ერისთავები ემორჩილებოდნენ „ქართველთა მეფეს“, ე.ი. მცხეთელ მეფეს, ხოლო სპარსთა შემოსევის შემდეგ „ძენი მირდატისანი განდგნენ ფარსმან მეფისაგან და მიერთვნენ ბერძენთა“ (იქვე, გვ. 693). კლარჯეთში (მასში შედიოდა ტაოც) წარმოიშვა ორი სამთავრო სახელი, ერთი იყო ვახტანგ გორგასლის ძის მირდატის შთამომავლები, მეორენი კი ამ მირდატის დისა და აღნიშნული გუარამ I-ის შთამომავლები. შემდგომში მირდატის ძეები უშიშრობის გამო ამოწყდნენ. ამ მიზეზის გამო საგვარეულო სახელი „მირდატოვანები“ ეწოდათ გუარამის შთამომავლებს. მის შვილიშვილს ერქვა ასევე სახელი გუარამი (მაშასადამე, ის იყო ზემოთ აღნიშნული ვახტანგ გორგასლის ძის მირდატის დის შვილის ბაგრატის ვაჟი). ვახუშტი წერს, რომ ამ მეორე გუარამმა „შეიცვალა სახელი მირდატოვანობისა ბაგრატიონად მამისა თვისისა სახელისათვის“ (ქ.ც. IV, გვ. 694).

გუარამ II მირდატოვანი იქცა ბაგრატიონად, მალე ის ავიდა მცხეთის სამეფო ტახტზე. ეს ასე მომხდარა – „მეველტო ეს გუარამ უმეტეს ბერძენთა... ამისთვის კეისარმან მოსცა სიგელით... კურაპალატობა გუარამს, ხოლო წელსა 575 თხოვნითვე ქართველთათა მოსცა ამ გუარამ კურაპალატს მეფობა საქართველოსი კეისარმან იუსტინე და გამეფდა. ამით კუალად შეერთდა სამცხე-კლარჯეთი და ყოველი საქართველო ერთ სამეფოდ“ (იქვე, გვ. 694).

მაშასადამე, სომხური გეოგრაფიით ეგრად (სამხრეთ ეგრისად) წოდებულ ქვეყანაში, ანუ ქართული წყაროებით კლარჯეთში (რომელშიც ტაო და ჭანეთიც შედიოდა), იგივე ბერძნულ ლაზიკეში მთავრობდა მირდატიანების საგვარეულო, რომლის პირველმა პირმა VI ს-ში მცხეთის (ქართლის) სამეფო ტახტი დაიკავა. ქართული წყაროს აღნიშნული ცნობები გარკვეულწილად ეთანადება ბერძნულსა და სომხურს – ყველა წყაროში მითრიდატ-მირდატიანები იხსენიება: მითრიდატე VI ევპატორმა დააარსა ე.წ. „კოლხეთის სამეფო“, რომლის პირველი მეფე მისი (მითრიდატეს) ძე მითრიდატე იყო. შემდეგ მას მითრიდატეს ძე ფარნაკი მართავდა (ეს კოლხეთი იგივე ეგრი – ლაზიკაა), მიჰრდატიანები, სომხური წყაროებით, მართავდნენ პონტოსპირეთის ქართველებს.

პონტოსზღვისპირეთის ქართველთა მირდატიანი (მიჰრდატ-მითრიდატიანი) მეფეების მმართველობის შესახებ წერს როგორც ბერძნულ-ლათინური, ისე სომხური და ქართული წყაროები. ბერძნულ-ლათინური წყაროები ამ მითრიდატიანების ძირითად სამეფოდ მიიჩნევენ პონტოს ქვეყანას, სომხური წყაროებიც წერენ, რომ მიჰრდატიანებს სამეფოდ მიეცათ როგორც პონტოს, ისე კავკასიის მხარეს პონტოსზღვისპირეთის ქვეყანა, ქართული წყარო მათ საპირისპიროდ მიიჩნევს, რომ მირდატიანებმა სახელი მიიღეს ვახტანგ გორგასლის ვაჟის – მირდატისაგან (თუმცა კი აღნიშნავს, რომ მათი ძირითადი, თავდაპირველი სამართავი ქვეყანა იყო კლარჯეთი, ანუ პონტოსზღვისპირეთი ჭოროხის ხეობის მხარეს). ამ მხარეებიდან (სპერიდან) ბაგრატიონების წარმოშობის შესახებ სხვა წყაროებიც არსებობს, ბაგრატიონებს, ჩანს, ზოგიერთ წრეებში აკავშირებდნენ ლაზიკის მეფეებთან. არსებობს შესაძლებლობა ვარაუდისა, რომ ერთ-ერთი ამ მეფეთა შთამომავალთაგანი, სრულიად საქართველოს ტახტზე ასულა, თუ, რასაკვირველია, კლარჯეთსა და ლაზიკას გაავივივებთ.

ქართული წყაროების დაბეჯითებული მტკიცებით, ვახტანგ გორგასლის სიჭაბუკისას, მისი მეფობის პირველ ათეულ წლებში კლარჯეთი (ანუ ლაზიკა) მიიტაცეს ბერძნებმა, მართლაც, ბერძნული წყაროები იხსენიებენ ლაზიკას იმ მომენტთან დაკავშირეთ, რომ 456 წელს რომაელებმა, ე.ი. ბიზანტიელებმა „დაიწყეს ომი ლაზებთან“ (Латышев, «Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе», Т. II, 2 стр. 347).

ქართლის ცხოვრების მიხედვით, ბერძნებმა V საუკუნის აღნიშნულ პერიოდში, მართლაც მიიტაცეს კლარჯეთი, რადგანაც, ჩვენი აზრით, ქართული წყაროების კლარჯეთი იგივეა, რაც ბერძნული წყაროების ლაზეთი, „ლაზებთან ომი“ უნდა გულისხმობდეს ბერძნების შემოჭრას კლარჯეთში. ამ დროს ბერძნული წყაროებით, ლაზეთის მეფე იყო გუბაზ I, ის ალბათ ქართული წყაროების კლარჯეთის ერისთავია.

კლარჯეთი, როგორც ვთქვით, სხვა მიწებთან ერთად მოიცავდა ჭოროხის ხეობას ეგრის ჩათვლით, რომელიცაა „ბოლო კლარჯეთისა – ზღვისპირი“. შეიძლება თუ არა მიმსგავსება სახელებისა „გუბაზი“ და „გუარამი“ – ეს საკითხავია. საგვარეულო სახელები გუბაზი და გუარამი წერისას (მთავრული ასო-ნიშნებით) ერთმანეთს ემსგავსება.

კოლხეთის ანუ ლაზეთის მეფე გუბაზ I იძულებული გამხდარა დახმარება ეთხოვა პართიის მეფისათვის, რომელმაც ეს ვერ შეძლო. გუბაზი კვლავ იძულებული გამხდარა ბიზანტიელებთან ელჩები გაეგზავნა. ამ დროს ლაზიკის სამეფო ტახტზე ორი მეფე მჯდარა, თვითონ გუბაზი და მისი ძე. ეს ბიზანტიელებს მიუღებელ წესად მიუჩნევიათ და გუბაზისთვის შეუთვლიათ – „ადარ გეომებით, თუ ან თვითონ შენ, ანდა შენი შვილი უარს იტყვით მეფობაზე, რადგან ორივეს ბატონობა არ შეიძლება, ეწინააღმდეგება ძველისძველ წესსო“. ეს მომხდარა იმპერატორ მარკიანეს (450-457) დროს. გუბაზმა მეფობა დაუთმო თავის შვილს და კონსტანტინოპოლში ჩავიდა იმპერატორ ლეონ I-ის (457-475) დროს. გუბაზი მალე უკან გამოისტუმრეს (ამ ლეონ I-ის დროს, ჩანს, აშენებულა სამშვილდის სიონი), ხოლო მისი ძე ლაზიკის ტახტზე აუყვანია ბიზანტიის იმპერატორს.

გუბაზ I კლარჯეთის სუვერენი მმართველი რომ არ ყოფილა (ომის დაწყებამდეც), იქიდან ჩანს, რომ ბიზანტიელები მას კარნახობენ, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო კანონები მისი ქვეყნის შიგნით.

ომის შემდგომ ბიზანტიაში ჩასული ლაზიკის მეფე არწმუნებდა საიმპერატორო კარს, რომ ის ჭეშმარიტი ქრისტიანი იყო, რათა კიდევ ერთი მიზეზი არ მიეცა ბიზანტიელებისათვის ლაზიკის ასაოხრებლად.

მართლაც, 450-იან წლებში ლაზიკა უკვე ძველი ქრისტიანული ქვეყანა იყო, აქ, ე.ი. კლარჯეთში V საუკუნის ისტორიკოსის ხორენაცის სიტყვით, იქადაგა წმიდა ნინომ („კლარჯეთიდან მასქუთებამდე“), კლარჯეთი კი იგივე ლაზიკაა (სამხრეთ ეგრისი. „ეგრი“, როგორც ითქვა, კლარჯეთში მდებარეობდა) და, საერთოდ, ტრაპეზუნტის ლაზიკას ქართველები თარგმნიდნენ ასე – „სოფელი მეგრელთა“, ან პირდაპირ „სამეგრელოს“. ანდრია პირველწოდებული თავდაპირველად მოვიდა ტრაპიზონში, რომლის ქვეყანასაც „სოფელი მეგრელთა“ ერქვა. საერთოდ, სიტყვა „სამეგრელო“ ქართულ მწერლობაში თავდაპირველად ნახსენებია არა რიონის ეგრისის, არამედ ტრაპიზონის ეგრისის აღსანიშნავად, რადგანაც, როგორც აღინიშნა, ბერძნულ მწერლობაში ნახსენები „ლაზიკა“ (ტრაპიზონის სანახები) ითარგმნებოდა „სოფელი მეგრელთა“, ამიტომაც ლაზიკის ეპისკოპოსებსაც ქართულ მწერლობაში „მეგრელთა ეპისკოპოსები“ ერქვათ. მაგალითად, ტრულის კრების კანონებში, სადაც კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპისკოპოსები აწერენ ხელს, ქართულად ასე ითარგმნა – „თეოდორე უღირსმან ეპისკოპოსმან ფასო სამან, სოფელსა შინა მეგრელთასა განვსაზღვრენ და წარვწერენ, იოვანე ეპისკოპოსმან ქალაქისა პეტრონისაგან ქვეყნისაგან მეგრელთა სა ხელი მოვაწერე“.

V საუკუნისათვის ჩვენს მიერ „სამხრეთ ეგრისად“ წოდებული ქვეყნების ერთი დიდი ნაწილი უკვე დაპყრობილი იყო ბიზანტიის მიერ და მიმდინარეობდა ომი მეორე ნაწილის დასაპყრობად, რომელსაც, ცხადია, თავისი ეტაპები ჰქონდა. დაპყრობილი ნაწილი ბიზანტიას უკვე აღარ აინტერესებდა, მას სახელიც შეუცვალა – პონტოსა და ბიზანტიურ, ანუ რომაულ არმენიაში შეიყვანა ადმინისტრაციულად, მხოლოდ

დასაპყრობად გამზადებულ ლაზიკას ჰყავდა თავისი „მეფე“, ბიზანტიის გავლენის ქვეშ მყოფი პირი, ჩანს, ომი თავისუფალ ლაზებთან არც ისე ადვილი აღმოჩნდა, ამიტომაც ბიზანტია წასულა დათმობაზე და მოლაპარაკება დაუწყო გუბაზ I-თან, რათა დადგენილიყო საზღვარი დაპყრობილ და დაუპყრობელ ლაზიკას შორის, ანუ ბიზანტიასა და თავისუფალ ლაზიკას შორის.

საზღვრად დადგენილა ხუფათის ციხე, რომელიც ჭოროხის შესართავსა და ტრაპიზონს შორის ზღვისპირას არქაბეს სიახლოვეს მდებარეობდა.

ხუფათსა და ჭოროხს შუა ქვეყანა განსაზღვრულად ლაზიკა იყო.

ხუფათის ციხე – ვითარცა საზღვარი საბერძნეთსა და ქართულ ქვეყანას შუა იხსენიება „დანიელ მესვეტის ცხოვრებაში“, სადაც გუბაზ I-ის წმიდანთან სტუმრობაა აღწერილი.

აქ აღწერილია ის მოლაპარაკება, რომელიც გაიმართა იმპერატორ ლეონსა და გუბაზ მეფეს შორის.

მ. ბერძნიშვილი წერს: „დანიელ მესვეტის ცხოვრება“ ახალ შტრიხებს ჰმატებს კოლხეთ-ბიზანტიის ურთიერთობას.

აქ ჩვენ შეგვხვდება ვკითხულობთ: „აქუნდა ორთავე ამათ მეფეთა საურავი რაიმე ქვეყანათა დაწყნარებისათვის და ზღვართა განყოფისა: სადამდის არს საბერძნეთისა ანუ მეგრელთათა, აფხაზეთის სამეფო სა... დადგეს საზღვარ ციხე ხუფათი და აღუთქვეს ურთიერთას მშვიდობა და სიყვარული ამისითა (დანიელ მესვეტის) სიტყვითა“ (მ. ბერძნიშვილი, ქ. ფასისის ისტორიისთვის, გვ. 82).

იმპერატორ ლეონსა და გუბაზ I-ს შორის მოლაპარაკებების შედეგად საზღვრად ბიზანტიასთან დადგენილა ციხე ხუფათისა. აღსანიშნავია, რომ გუბაზს ამ „ცხოვრებაში“ ეწოდება „მეფე აფხაზთა ღობაზიონ“.

რატომ აფხაზთა? ალბათ, ამ ცხოვრების ქართულად თარგმნის დროს „ლაზთა მეფის“ შესახებ ინფორმაცია არ არსებობდა, მაგრამ რადგანაც საქმე ეხებოდა „ხუფათს“, რომელიც იმუამად აფხაზეთის სამეფოში შედიოდა, გუბაზი მიიჩნის „აფხაზთა მეფედ“. გუბაზს და ლეონს ერთმანეთის სამეფოთა შორის ჯერ გაურკვევიათ „სადამდის არს (საზღვარი) საბერძნეთისა ანუ მეგრელთა აფხაზთა სამეფო სა“.

ხუფათის ადგილსამყოფელი ცნობილია. ის ტრაპიზონსა და ჭოროხის შესართავს შუაა. აქ გადიოდა საზღვარი „საბერძნეთისა და მეგრელთა აფხაზთა სამეფო სა“,

საზღვარი გადებულია „მეგრელთა“ ქვეყანაში, რომელიც ხუფათთან მდებარეობდა, ლაზიკას „მეგრელთა სოფელი“ ერქვა, შესაბამისად, ხუფათთან მდებარეობდა ლაზიკა, ანუ გუბაზის სამეფო და მისი სამხრეთი საზღვარი (ხოლო ჩრდილო საზღვარი იმჟამინდელი თავისუფალი ლაზიკისა უნდა ვივარაუდოთ მდ. ჭოროხის შესართავის რეგიონში).

აღსანიშნავია, რომ მეფე გუბაზი ყოფილა ღრმად მორწმუნე ქრისტიანი, ის როცა იმპერატორმა ლეონმა მიიყვანა დანიელ მესვეტის წინაშე – „იხილა რა უცხო იგი ხილვა და მოქალაქეობა ანგელოზებრივი, ღობაზიანოს დავარდა პირსა ზედა თვისსა და თქვა: გმადლობ შენ მეუფეო ცათაო, რამეთუ ქვეყანისა მეფისა მიერ, დიდთა საკვირველთა ხილვად ღირს მყავ მე, მონა შენი და მახვენე, რომელ არა სადა მენახა ქვეყანასა ზედა“ (იქვე, გვ. 83).

ასე რომ, ხუფათი იმუამად გადაიქცა საზღვრად თავისუფალ და ბიზანტიურ ლაზიკას შორის.

ხუფათის ქვემოთ ტრაპეზუნტისაკენ იყო უკვე იმპერიის მიერ ათვისებული ლაზიკა, ხოლო მის ზემოთ ჭოროხის შესართავისაკენ თავისუფალი ლაზიკა.

ხუფათი გადაქცეულა საქართველო-ბიზანტიის საზღვრად. ის ჭანეთის არქაბეს ჩრდილოეთით, ზღვისპირას აშენებული ციხე-სიმაგრე ყოფილა.

ვახუშტის ცნობით იმპერატორს კლარჯეთის ერისთავ გუარამისათვის კურაპალატის დიდი ბიზანტიური პატივი მიუნიჭებია.

კლარჯეთის ერისთავი შემდგომ იმპერატორს იბერიის სამეფო ტახტზე აუყვანია.

ბერძნული გავლენის ქვეშ მყოფი ქართლის ახალი მმართველი თავის უზენაეს „მეფედ“ ცნობდა ბიზანტიის იმპერატორს, თავის თავს კი მის „კურაპალატად“,

ვახუშტის აზრით, ის ტახტზე კეისარმა იუსტინემ აიყვანა. მას საფუძველი ჩაუყრია მცხეთის ჯვრისთვის, უშენებია სამშვილდე (სამშვილდის საძირკველი ადრევე ჩაყრილა იმპერატორ ლეონის დროს, ამ გუარამს ალბათ კედლები ამოუხიდავს).

დ. ხოშტარიას წიგნის „კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები“ მიმოხილვა

ნ. მარის აზრით, VI ს-ში კლარჯეთში მასიურად ჩასახლდა სომხური მოსახლეობა, რამაც გამოიწვია ადგილობრივი ქართული (ე.წ. ივერო-ჭანური) მოსახლეობის არმენიზაცია – გასომხება.

თავისი მოსაზრების დამადასტურებელ წყაროდ ნ. მარს მიაჩნია სომეხი მემატიანის ჰოვან მამიკონიანის თხზულება, რომელშიც VII ს. დასაწყისის ამბებია აღწერილი.

პავლე ინგოროყვამ გამოიკვლია ეს ნაშრომი და დაასკვნა, რომ კლარჯეთი (და ტაო) ამ ნაშრომებში მოიხსენიება როგორც „ივერთა ქვეყანა“, მისი მთავარია „ივერთა მთავარი“, ხოლო „სომეხთა ე.წ. მიგრაციული მოძრაობის შესახებ“ აქ არც პირდაპირ და არც ირიბად არაფერია ნათქვამი (პ. ინგოროყვა, გ. მერჩულე, გვ. 422-426).

დ. ხოშტარიას შეცდომა, რომელზეც შემდგომ აგებს მთელ თავის წიგნს, ესაა შემდეგი:

დ. ხოშტარია ეთანხმება ნ. მარს კლარჯეთში სომხური მოსახლეობის ცხოვრებისა და გაქართველების შესახებ (თუმცა ასეთი თვალსაზრისი უარყო პ. ინგოროყვამ) და მიიჩნევს, რომ კლარჯეთის სომხური მოსახლეობის „გაქართველება“ დაიწყო არა VIII-IX ს-დან, როგორც ამტკიცებდა ნ. მარი, არამედ VI ს-დან.

დ. ხოშტარიას თეორიული საყრდენია ე.წ. „ქართიზაციის“ თეორია, უფრო სწორად, ამ გაბატონებულ თეორიას დ. ხოშტარიამ თავი ვერ აარიდა, თუმცა ცდილობს ნ. მარის მსჯელობათა კორექტირებას. მისი აზრით, თითქოსდა, კლარჯეთში მიგრირებულმა სომხურმა მოსახლეობამ მთელი კლარჯეთის ქართველობა კი არ გაასომხა VI-VII სს-ში (როგორც ფიქრობდა ნ. მარი), არამედ პირიქით, ეს სომეხები (კლარჯეთში მიგრირებულები VI ს-ში) – გაქართველდნენ. როგორც ნ. მარი, ისე დ. ხოშტარია კლარჯეთში ექებენ და პოულობენ სომხურ ნაკვალევს. თავის წყაროდ დ. ხოშტარია ასახელებს პროკოფი კესარიელს (დ. ხოშტარია – კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები, 2005 წ. გვ. 21).

სინამდვილეში ის ცდება.

პროკოფი კესარიელს არაფერი უწერია კლარჯეთში სომხური მოსახლეობის ცხოვრების შესახებ.

დ. ხოშტარია, ისე, როგორც სხვა ზოგიერთი მკვლევარი, არასწორად აანალიზებენ პროკოფი კესარიელის ცნობებს. თუმცა იქვე აღნიშნავენ, რომ მათ მაინცადამაინც კარგად არც ესმით პროკოფის ცნობები, კერძოდ, დ. ხოშტარია წერს: „უნდა ითქვას, რომ პროკოფის ცნობები სამხრეთ კავკასიის მოსახლეობის შესახებ ზოგჯერ ცოტა ბუნდოვანია და ძნელი გასაგებია, რომელი ტომი სად ცხოვრობს“ (დ. ხოშტარია, გვ. 21).

პროკოფი კესარიელი ბატონ დ. ხოშტარიასთვის „ძნელად გასაგებია“, მიუხედავად ამისა, თითქოსდა, პროკოფიზე დაყრდნობით გააკეთა ძალზე მცდარი დასკვნა – „გარკვეულ პერიოდში კლარჯეთში, როგორც ჩანს, მართლაც გაჩნდა სომხური მოსახლეობა, მათ აქ ყოფნას 530-40-იან წლებში ადასტურებს პროკოფი კესარიელი, რომელიც „გოთებთან ომში“ წერს, რომ ათინას, არქაბესა და აფსაროსის მარჯვნივ აღმართული მთების გადაღმა, იბერიის საზღვრამდე, ბიზანტიის ქვეშევრდომი

პერსარმენები და არმენები ცხოვრობენ (გეორგიკა, II, 1965, გვ. 123-125), (დ. ხოშტარია, კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები, 2005, გვ. 21).

სინამდვილეში, პროკოფი კესარიელი გულისხმობს ჭოროხის ხეობის მარჯვნივ, ლაზისტანის ქედის აღმოსავლეთით, ძირითადად დვინის სანახებისაკენ მცხოვრებ არმენებსა და პერსარმენებს. ასე რომ, ისინი ცხოვრობდნენ არა კლარჯეთში, არამედ კლარჯეთის იქით, მის მარჯვნივ მთიან ზეგანზე, დვინისაკენ.

პროკოფის ცუდი გაგების შედეგად მიღებული საკუთარი დასკვნა კლარჯეთში სომხების ცხოვრების შესახებ იქცა დ. ხოშტარიას წიგნის ერთ-ერთ ლაიტმოტივად. მაგალითად, იგი წერს: – „მე მგონია, რომ სომხები კლარჯეთში ძირითადად ჩასახლდნენ IV ს-ის ბოლოსა და განსაკუთრებით V საუკუნეში, საფიქრებელია, ისინი წამოვიდნენ ცენტრალური და აღმოსავლეთ სომხეთიდან“ (დ. ხოშტარია, გვ. 22).

თავის ამ არასწორ თეორიას დ. ხოშტარია არაფერზე აგებს, მას ამის დამამტკიცებელი არავითარი წყარო არ გააჩნია. მხოლოდ ვარაუდობს, რომ თუკი სომხები ძნელბედობის ჟამს, სომხური წყაროების ცნობით, თავს აფარებდნენ „ტაოს, კლარჯეთის მეზობელ მთიან მხარეს“, ამიტომაც ისინი კლარჯეთშიც მასიურად ცხოვრობდნენ (დ. ხოშტარია – კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები, 2005 წ. გვ. 22). ეს ნ. მარის თვალსაზრისის დამტკიცების მცდელობაა.

დ. ხოშტარია კიდევ ერთ უსაფუძვლო დასკვნას აკეთებს პროკოფი კესარიელის არასწორი გაგების გამო:

„სომხები აქტიურად ჩანდნენ კლარჯეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, რაც აისახა კიდევ პროკოფი კესარიელის ზემოთმოტანილ ცნობაში“ (დ. ხოშტარია – კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები, 2005 წ. გვ. 22) არაფერი მსგავსი პროკოფის არ უწერია.

დ. ხოშტარია პროკოფის ვერგაგების შედეგად მაინც მივიდა დასკვნამდე, თითქოსდა, არსებობდა ასეთი მოსახლეობა – „კლარჯეთის სომხობა“ და წერს: – „უეჭველია, V-VI სს-ში ინტენსიურად მიმდინარეობდა კლარჯეთის სომხობის მკვიდრ მოსახლეობასთან დაახლოების პროცესი“ – დ. ხოშტარიას ეს აზრი არაფერს ეყრდნობა. ის განაგრძობს: „მცირერიცხოვანმა სომხებმა კი არ გაასომხეს კლარჯეთის მთელი ქართველური მოსახლეობა, არამედ თავად განიცადეს მისი ეთნოკულტურული გავლენა“ (დ. ხოშტარია, გვ. 22).

მაშასადამე, მისი აზრით, კლარჯეთში მოხდა სომხების გაქართველება.

ოჰ, ეს ტკბილი „ქართიზაცია – გაქართველების“ რუსულ-კომუნისტური თეორია! ქართველი მეცნიერები თავს ვერ იხსნიან და ვერ გამოდიან ნიკო მარის შემუშავებული სქემებიდან. დ. ხოშტარიას სომხების „გაქართველების“ (ოღონდ V-VI სს-ში) თეორია პროკოფის ცუდად გაგების შედეგია.

დ. ხოშტარია საბოლოოდ აკეთებს ასეთ გრანდიოზულ დასკვნას:

„ნ. მარის მოსაზრება, თითქოს, კლარჯეთის სომხობის ქართიზაცია მხოლოდ VIII საუკუნის შუახანებში დაიწყო და ლამის XI საუკუნემდე გაგრძელდა, აშკარად მცდარია. სინამდვილეში, ეს პროცესი დაიწყო ძალიან ადრე და არსებითად დასრულდა უკვე VII ს. ბოლოს. რა თქმა უნდა, სავსებით შესაძლებელია, რომ ცალკეულ სოფლებში თუ თემებში სომხებს ამის შემდგომაც კარგა ხანს შეუნარჩუნებინათ ეთნიკური წარმომავლობის მიმანიშნებელი ელემენტები (თუნდაც სასაუბრო ენა), მაგრამ ამის გამო არც სხვები მიიჩნეოდნენ მათ უცხო ტომად, არც თვითონ აღიქვამდნენ თავს განსხვავებულად, მათი თვითიდენტიფიკაცია იგივე იყო, რაც საკუთრივ ქართველებისა“ (დ. ხოშტარია, გვ. 23).

ასეთი მსჯელობა აბსურდის მსგავსია, ე.ი. კლარჯეთში სომხები საუბრობენ სომხური ენით, იციან, რომ სომხები არიან, მაგრამ „ქართველებს“ უწოდებენ თავიანთ თავს. დ. ხოშტარიას მიერ მოწვედილი ეს თითქოსდა „ახალი აზრი“ იგივეა, რაც ნ. მარის გავლენით გავრცელებული თვალსაზრისი თანამედროვე სომხურ ისტორიოგრაფიაში,

რომ თითქოსდა ქართველი მოღვაწეები სამხრეთ საქართველოდან, ვთქვათ, თორნიკე ერისთავი, იოანე და ექვთიმე მთაწმიდელები და სხვები ეთნიკური სომხები იყვნენ, ოღონდ თავიანთი თავი „ქართველებად“ მიაჩნდათ. შესაბამისად, კლარჯეთისა და ტაოს კულტურა და არქიტექტურაც სომხური წარმომავლობისად მიაჩნიათ.

ასე რომ, დ. ხოშტარია თავისი კვლევით, წარმოჩნდა, როგორც ნ. მარის მოწაფე, მაგრამ მან, წყარო ვერ მოძებნა მოსაზრებების დასადასტურებლად. დ. ხოშტარიას მიერ წყაროდ დასახელებული პროკოფი კესარიელი, ცხადია, არაფერს წერს კლარჯეთში სომხების ცხოვრების შესახებ. ასე რომ, პროკოფის დამოწმება ამ შემთხვევაში ვფიქრობ, არასწორია.

ჩვენ კარგად გვესმის, რომ ბატონი დ. ხოშტარია ძალზე ღირსეული მეცნიერია და ფიქრადაც არ მოგვსვლია მისი კრიტიკა. მისი წიგნის ანალიზი მოვიყვანეთ მხოლოდ ერთ მაგალითად თუ რაოდენ სახიფათოა ქართული კულტურისათვის ქართიზაციის თეორია.

თავი X

პუნქტები და ქალაქები

(დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო იურისდიქციისათვის)

სარაპანა და სკანდა

სად მდებარეობდა სტრაბონისეული სარაპანა (შორაპანი)

სარაპანას ადგილმდებარეობის გარკვევას უპირველესი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრების გამორკვევისათვის.

XX ს. 20-30-იანი წლების შემდეგ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჩამოყალიბდა თვალსაზრისი, რომ სტრაბონისა და ბერძნული წყაროების „სარაპანა“ – არის პუნქტი შორაპანი, ამჟამინდელ ქ. ზესტაფონთან ახლოს ძირულასთან, მიიჩნევა რომ აქვე გადიოდა იბერიის საზღვარი. შესაბამისად, ქართული (მცხეთის) ეკლესიის იურისდიქცია (უძველესი ხანიდან ვიდრე IX-X სს-მდე), თითქოსდა მხოლოდ აქამდე აღწევდა.

ასეთ თვალსაზრისს ეწინააღმდეგება ქართული წყაროების, ასევე საეკლესიო კრებების (მაგ. რუის-ურბნისის კრების) თვალსაზრისი, რომ დაარსებისას, წმიდა ნინოს ეპოქიდანვე, ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვარი აღწევდა არა თუ შორაპანამდე, არამედ შავ ზღვამდე და მდ. ეგრისწყლამდე, სადაც ამავე ქართული წყაროების ცნობით, მეფე მირიანის დროს აღწევდა ქართლის (იბერიის) სამეფოს ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი.

ბერძნულ-რომაული წყაროების ცნობით, ლაზიკისა და იბერიის საზღვარი გადიოდა ციხე-სიმაგრეებზე სკანდასა და სარაპანაზე.

სტრაბონის სარაპანა, როგორც კვლევამ აჩვენა, სინამდვილეში მდებარეობდა ჭოროხის ხეობაში, ხოლო სკანდა იყო არსიანის ქედის უღელტეხილ კანდრიდთან მდებარე ციხესიმაგრე (მისგან არც თუ დაშორებით მდებარეობს მთა „კანდილი“).

პროკოფი კესარიელის სარაპანა და სკანდა განლაგებული იყვნენ ისეთ მაღალმთიან ადგილებში, სადაც არც ვენახი ხარობდა და არც სხვა რაიმე მოსავალი მოდიოდა.

შევადართო – როგორც ითქვა, თანამედროვე შორაპანი არის ზღვის დონიდან 170-250 მ სიმაღლეზე, მისი ციხის გარშემო ვრცელ რეგიონში აყვავებული ბაღები და ვენახის პლანტაციებია, ყველა აქაურ მოსახლეს აქვს ეზოში ვაზი და ხეხილი, აქ მოდის ყველანაირი მოსავალი. საბჭოთა ეპოქაში, ენციკლოპედიის მიხედვით, შორაპანში იყო მევენახეობის კოლმეურნეობა, ხოლო, რაც შეეხება სკანდას, ის მიჩნეულ იქნა თერჯოლის სოფელ სკანდედ. სკანდე, სოფელი თერჯოლის რაიონში ზღვის დონიდან იმავე 170-250 მეტრ სიმაღლეზეა. ესაა ვაკე ადგილი. აქაც ყოველგვარი მოსავალი მოდის.

პროკოფი კესარიელის ცნობით, „სარაპანისი და მისი მეზობელი სკანდის ციხე-სიმაგრე ლაზებმა დიდი გაჭირვებით ააშენეს“ (ომი გოთებთან, VIII, 13). მაშასადამე, სარაპანისი და სკანდა ერთმანეთთან ახლოს მდებარეობენ, ურთიერთმეზობლები იყვნენ, მაგრამ, როგორც ვიცით, თერჯოლის რაიონში მდებარე სკანდე და ზესტაფონის შორაპანი – ერთმანეთისაგან საკმაოდ მანძილით არიან დაშორებულნი. ამასთანავე, ისინი ერთ გზაზე არ მდებარეობენ. აღსანიშნავია, რომ თერჯოლის სოფელ სკანდეს არაფერი აკავშირებს აღმოსავლეთ საქართველოს გადასასვლელებთან

იმერეთის სკანდე და შორაპანი „საქართველოს გეოგრაფიული ატლასის“ (1992) მიხედვით „სუბტროპიკების ზონაში“ მდებარეობენ

იმერეთის შორაპანი მდებარეობს ქ. ზესტაფონთან, ხოლო სკანდე თავისი ციხით, თერჯოლის რაიონშია. „საქართველოს გეოგრაფიული ატლასის (1992)“ ორთოგრაფიული რუკის მიხედვით (გვ. 7), თერჯოლისა და ზესტაფონის რაიონები მდებარეობენ „მთათაშორის ვაკე-დაბლობზე“ ზღვის დონიდან 200 მეტრამდე სიმაღლეზე.

ამავე, საქართველოს გეოგრაფიული ატლასის „სოფლის მეურნეობის“ რუკის მიხედვით (გვ. 21) იმერეთის სკანდე და შორაპანი მდებარეობენ „სპეციალიზებულ ზონაში“, რომელშიც განვითარებულია – „მევენახეობა – მეხილეობა, მესიმინდეობა, ნაწილობრივ მენაიეობა“ (გვ. 21).

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ჩვენი თემისათვის, ვფიქრობ, არის ამ ატლასის რუკა – „ბუნებრივი ზონები“ (საქართველოს გეოგრაფიული ატლასი, 1992, გვ. 16).

ამ რუკის მიხედვით იმერეთის სკანდე და შორაპანი მდებარეობს „ნოტიო სუბტროპიკების“ ზონაში, რომელიც ასეა დახასიათებული – „გორაკ-ბორცვიანი მთისწინები, ფართოფოთლოვანი ტყეებით“, (გვ. 16).

ასე, რომ იმერეთის სკანდე და შორაპანი ზღვის დონიდან დაახლოებით 200 მეტრ სიმაღლეზე მდებარეობენ, ნოტიო სუბტროპიკულ ზონაში, მევენახეობის, მეხილეობის, მესიმინდეობის რეგიონში. ეს სურათი კი საერთოდ არ შეესაბამება პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილ ცნობას, რომლის სკანდა და სარაპანა მდებარეობენ მთა-კლდოვან რეგიონში, ძალზე მაღალ სიმაღლეზე ზღვის დონიდან, იმდენად მაღლა, რომ იქ არ მოდიოდა არავითარი მარცვლეული, შესაბამისად იქ არც მევენახეობა და მეხილეობა იყო განვითარებული.

დასკვნა – სხვაა იმერეთის სკანდე და შორაპანი და სულ სხვაა პროკოფი კესარიელის სკანდა და სარაპანა. ისინი სხვადასხვა რეგიონებში მდებარეობდნენ. პირველნი ნოტიო სუბტროპიკების მთისწინებში, მეორენი კი მაღალმთის ალპურ ან სუბალპურ ზონებში

სტრაბონი წერს – „არმენიაში ერთის მხრივ ბევრი მთაა, მეორეს მხრივ – ზეგნები, რომლებზედაც ვაზიც კი არ ხარობს ადვილად“ (სტრაბონი XIV, 4).

ვაზი, არ ხარობს მაღალმთიანეთის ზეგნებში, ამიტომ პროკოფის აღწერა, რომ სარაპანსა და სკანდეში ვაზი არ ხარობს, მიუთითებს, რომ ისინი მაღალმთიანეთის რეგიონში მდებარეობდნენ და არა სუბტროპიკულ ზონაში.

ვენახის პლანტაციები შორაპანთან

პროკოფის აღწერით, როგორც ითქვა, სარაპანაში არ ხარობდა ვენახი, მაშასადამე, ეს პუნქტი მაღალ მთიანეთში მდებარეობდა.

ზესტაფონის შორაპანი, შეიძლება ითქვას, მეღვინეობისა და ღვინის კულტურის ერთ-ერთი ცენტრია. მე ბედნიერება მქონდა, თითქმის მთელი ბავშვობა იქვე ახლოს ს. კლდეეთში გამეტარებინა და ვიცი თუ როგორ ასხამდნენ „საპალნეებით“ ღვინოს ქვევრებში აქაური მეღვინეები და სმისა და ღვინის მოხმარების რა დიდი კულტურა ჰქონდათ და აქვთ.

არა მხოლოდ ზღვის დონიდან 170 მეტრ სიმაღლეზე მდებარე შორაპანი, რომელიც ვენახებშია ჩაფლული, არამედ საგანგებოდ დავათვალიერე სურამის უღელტეხილის სოფლები ყველაზე მაღლა მდებარე იც კი, შროშიდან ვერტყვიჭალამდე და უფრო მაღლა, ყველგან შესანიშნავად ხარობს ვენახი, ამის თვალთ ნახვა ადვილი შესაძლებელია, მით უმეტეს თითქმის ვაკეზე, ოდნავ შემადლებულზე მდებარე შორაპანში, აქ თუ დათესავ ხორბალიც მოვა და სხვა ნებისმიერი კულტურა. პროკოფი

ასეთ სარაპანას არ აღწერს. მისი სარაპანა მკაცრი კლდოვანი მასივების ქვეყანაა, ასეთი კი კლარჯეთია, როგორც ითქვა, ქართველი სასულიერო მამების აღწერით ნაკლებ მოსავლიანი, მაგრამ წყალუხვი და ჰავამარგებელი. სარაპანა უნდა ყოფილიყო სადღაც არტაან-ართვინის გზაზე.

ლიხის ქედზე, შორაპან-ხაშურის გზაზე, ყველა სოფელში ხარობს ვენახი.

ვენახი ხარობს სოფ. საქასრიაში ლიხის ქედის მაღალ სოფელში, ასევე, მიმდებარე გზისპირა სოფლებში – ვერტყვიჭალაში, გედსამანიაში, უფრო მაღლა, ხუნეთში, ხევში და მაღლა.

ასე, რომ შორაპანის ირგვლივ მაღალი მთების სოფლებშიც კი ვენახი ხარობს, მაშასადამე, შორაპანის რეალობა არ შეესაბამება პროკოფის მიერ აღწერილ სარაპანას.

სარაპანა და შორაპანი გ. გრიგოლიას მიხედვით

ჩვენს მეცნიერებაში დამკვიდრებულია თვალისაზრისი, რომ სტრაბონისა და პროკოფი კესარიელის მიერ ნახსენები პუნქტი „სარაპანა“ არის დღევანდელი შორაპანი ზესტაფონთან, რაც გ. გრიგოლიას კვლევის თანახმად საეჭვოა. საქმე ისაა, რომ, როგორც აღმოჩნდა „სარაპანა“ ერქვა მნიშვნელოვან გზაზე არსებულ მგზავრთა მოსასვენებელ პუნქტს, თავშესაფარს, რომელიც საჭიროების მიხედვით შესაძლოა ციხე-სიმაგრეც ყოფილიყო ან უბრალო ნაგებობა, ზოგჯერ კი სოფელიც. თუ ეს ასეა, მაშინ საქართველოს გზებზე არა ერთი, არამედ რამდენიმე „სარაპანა“ უნდა ყოფილიყო. ერთ-ერთი, მაგალითად, XV საუკუნის მონაცემების მიხედვით, იყო გურიაში და მას სახელად ერქვა „შორაპანი“. გ. გრიგოლიას დაკვირვებით „პან“ ფუძის მქონე ასეთი სახელები რამდენიმე ყოფილა. ის წერს – შორაპანი (სარაპანა) არის სპარსული წარმომავლობის სიტყვა, რაც ნიშნავს დამცველს (პანა) „პანა“, და მიღებულია ძირიდან პა – „პა“ – დაცვა, რომელსაც ემატება სუფიქსი ანა – „ანა“. ამგვარად ნაწარმოები სპარსული სიტყვებია: ასაპანა (ცხენის დამცველი), კაურაპანა (საქონლის დამცველი), კარაპარა (ხალხის, ჯარის დამცველი) და სხვა. ის უთითებს თეო ჩხეიძის წიგნს „ნარკვევები ირანული ონომასტიკიდან“ (1984). ვ. გოილაძის მოსაზრებითაც შორაპანი – სპარსული სახელია – „შაპრაბან“, რაც ნიშნავს ქვეყნის დამცველს. მაშასადამე, სარაპან-შაპრაბან – ქვეყნის დამცველი, ანუ ადგილის, ჩვენს შემთხვევაში, გზის დამცველი ციხე-სიმაგრეა. როგორც აღინიშნა, გ. გრიგოლიას კვლევით „პან“ ძირიანი ტოპონიმები საქართველოში ძირითადად „მთავარი საგზაო მაგისტრალების გასწვრივ არიან განლაგებულნი, რაც ამ ადგილებში ოდესღაც მგზავრთა მოსასვენებელი თავშესაფრების არსებობაზე მიგვანიშნებს (გ. გრიგოლია, ეგრის-ლაზიკის სამეფო, გვ. 102). ასეთი ადგილებია ჯაპანი (ლანჩხუთის რაიონში), ისპანი – (ქობულეთთან), პანტურა – (ციხისძირთან), პანტურა – (სარფთან), პანტურა – (ხოფასთან) და პანური რიზესთან (იქვე, გვ. 102).

მაშასადამე, არ არის სავალდებულო, რომ სტრაბონის მიერ ნახსენები სარაპანა ის პუნქტი იყოს, რომელსაც მიუთითებს პროკოფი კესარიელი, რადგანაც „სარაპანები“ მრავალი ყოფილა (თვით შუა საუკუნეების საქართველოშიც რამდენიმე „შორაპანი“ იყო). პროკოფის სარაპანა ფასისის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყანაში მდებარეობდა იბერიის საზღვართან. სპარსულ-რომაელთა ომების დროს მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრე, რადგანაც ამ პერიოდში, გ. გრიგოლიას აზრით, ფაზისი ერქვა მდ. ჭოროხს, სარაპანაც მის მარჯვნივ – იბერიის საზღვართან უნდა ვეძიოთ არტაან-ართვინის გზაზე, რადგანაც პროკოფის მიერ ნახსენები იბერია – არტაან-კოლას ქვეყანასაც მოიცავდა.

სარაპანები

დარიოს I-ის დროს მოწესრიგდა გზები, სადაც „მეფის შიკრიკებისათვის ყოველ 30 კმ-ში სპეციალური საფოსტო სადგურები დაიდგა“ (დარჩიაშვილი)

ამ „საფოსტო სადგურებს“ – ჩვენში მოიხსენებდნენ სპარსული სიტყვით – „სარაპანა“ – შორაპანი.

სპარსეთის იმპერიის გზებზე სარაპანები (შორაპანები) უნდა მდგარიყვნენ ყოველ 30 კმ-ში. აღსანიშნავია, რომ სიგრძის საზომი ერთეული „ერთი დღის გზა“ უდრიდა 20-30 კილომეტრს, მაშასადამე, ყოველი ერთი დღის გზის გაგლის შემდეგ მგზავრს დახვდებოდა სასტუმროს მსგავსი თავშესაფარი ანუ „სარაპანა“.

ამჟამინდელი სურამ-ბათუმის გზაზე ისტორიულად უნდა ყოფილიყო რამდენიმე „სარაპანა“ – შორაპანი, ასევე არტან-ბათუმის გზაზე უნდა ყოფილიყო რამდენიმე სარაპანა – შორაპანი. ამ მიზეზის გამო საქართველოში იყო რამდენიმე „შორაპანი“:

1) ზესტაფონთან;

2) XVI ს-ში გურიაში ოზურგეთთან. ეს კარგად ჩანს „საქართველოს ისტორიის ატლასის“ (2003 წ.), გვ. 45-ის მიხედვით („საქართველო XVI ს. მეორე ნახევარში“). პუნქტი შორაპანი ატლასის 45-ე გვერდზე დაბეჭდილ რუკაზე მოთავსებულია ოზურგეთსა და აჭს შორის.

3) ასპინძასთან – „ასპინძის ხევის სათავეზედ, მთის ძირში, არს შორაპანის მონასტერი სრულად სოფიის კენჭით აწ ცალიერი“ (ვახუშტის გეოგრაფია, 1842, ბროსეს გამოცემული, გვ. 385).

4) ამავე ფუძის მატარებელნი უნდა იყვნენ სიტყვები – „სარფი“ /პუნქტი ბათუმთან/ და „არფალი“/პუნქტი ართვინ-არტაანის გზაზე.

„არფალი“ – სოფელი თანამედროვე შავშეთში არტანუჯის ჩრდილო-აღმოსავლეთით 20-25 კმ მანძილზე, არსიანის ქედთან ახლოს ქ. შავშეთისა და ქ. არტაანის შემაერთებელ გზასთან 3-4 კმ. მანძილზე.

შორაპანი (ზესტაფონთან) და სტრაბონის სარაპანა ორი სხვადასხვა პუნქტი უნდა ყოფილიყო, არა თუ ისინი, სხვადასხვა პუნქტები უნდა ყოფილიყვნენ სტრაბონის სარაპანა და პროკოფის სარაპანა:

1) სტრაბონის მიხედვით, ფასისი სანაოსნო იყო სარაპანამდე, მაშასადამე სტრაბონის სარაპანა მდინარის პირზეა, მისგან განსხვავებით პროკოფის სარაპანა არა მდინარის ნაპირას არამედ მაღალ მთაში მდებარეობდა. პირველი იბერიას ოთხი დღის სავალი გზით იყო დაშორებული, მეორე კი იბერიის საზღვართან იდგა.

2) პლინიუს უფროსის მიხედვით „მდ. ფასისი სანაოსნოა 38.500 ნაბიჯის მანძილზე“ (იხ. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, დედამთავრისმშობელი – შემწე ქართული ენისა, 2008, გვ. 25). ესაა დაახლოებით 30 კმ; მაშასადამე, სტრაბონის სარაპანა ზღვას 30 კილომეტრით იყო დაშორებული. თუ სარაპანა შორაპანია ზესტაფონთან, მაშინ შორაპანი ზღვას დაშორებული უნდა ყოფილიყო 30 კმ-ით.

სტრაბონი წერს: „კოლხეთის გამაგრება – სარაპანები“; ის მრავლობით რიცხვში ახსენებს „სარაპანებს“. მართლაც, გ. გრიგოლიას კვლევით „სარაპანა“ იყო მგზავრებისათვის განკუთვნილი თავშესაფარი პუნქტი, რომელნიც მრავლად იყვნენ დიდ გზებზე.

სარაპანები სტრაბონთან ერთ შემთხვევაში არის ციხე-სიმაგრე, რომელსაც შეუძლია მთელი ქალაქის მოსახლეობის დატევა (XI, II, 17), ხოლო მეორე შემთხვევაში, არის ხეობა-გამაგრება იბერიაში გადასასვლელი.

ე.ი. სტრაბონთან ერთ შემთხვევაში სარაპანა ციხე-სიმაგრეა, მეორედ – „სარაპანები“ კი გამაგრებაა იბერიის უღელტეხილთან, ამ მეორე სარაპანას ახსენებს პროკოფი.

სტრაბონისა და პროკოფი კესარიელის „სარაპანა“ (შორაპანი) აღნიშნულის გამო, არ უნდა დაუკავშირდეს ერთმნიშვნელოვნად ზესტაფონის ახლოს მდებარე პუნქტს შორაპანს.

გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია პლინიუსის ცნობა, რომ აფსაროსთან ახლოს – „აქვე მთებს იქით არის იბერია“. ამიტომაც ლაზიკიდან იბერიაში გადასასვლელი, რომელიც გადიოდა ციხე-სიმაგრე სარაპან-შორაპანზე, შესაძლოა იყოს აფსაროსთან ახლოს მდებარე კლარჯეთ-არტაანს შორის მდებარე არსიანის ქედი (ოლქი იბერიაში შემავალი) და არა აფსაროსიდან ძალზე დაშორებული ზესტაფონის შორაპანი.

სტრაბონი (XI, II, 17) სარაპანას შესახებ

„რაც შეეხება დანარჩენ კოლხიდას, მისი დიდი ნაწილი ზღვაზეა განლაგებული. კოლხიდაზე გადის ფაზისი – დიდი მდინარე, რომლის სათავე არმენიაშია ის იღებს მდინარეების გლაკისა და ჰიპპის წყლებს რომელთა სათავეებიც მეზობელ მთებშია. ფაზისი გემთმავალია სარაპანამდე – სიმაგრემდე, რომელსაც შეუძლია მთელი ქალაქის მოსახლეობაც კი დაიტოს. აქედან გამავალი გზით მიდიან კირამდე (მტკვრამდე) 4 დღეში.

მდ. ფაზისზე არის იმავე სახელის ქალაქი – კოლხების სავაჭრო ცენტრი, ერთი მხრიდან შემოზღუდული მდინარით, მეორედან – ტბით, მესამედან კი – ზღვით. აქედან ამისომდე და სინოპამდე ცურვას 2-3 დღე სჭირდება იმის გამო, რომ ზღვისპირზე მიწა რბილია და მდინარეების შესართავეებში ჭაობიანია.

ქვეყანა შესანიშნავია არა მხოლოდ ნაყოფით (თაფლის გარდა (რომელიც ძირითადად მწარეა) სავსეა ყოველივე იმით, რაც გემთმშენებლობისათვის არის საჭირო). ის ამზადებს ბევრ ხე-ტყეს და აცურებს მდინარეებზე.

მცხოვრებლები ამზადებენ ბევრ სელის ტილოს... ადგილობრივი სელის ქსოვილები ფართოდაც კია ცნობილი, მართლაც მათ ქსოვილები გააქვთ უცხო ქვეყნებშიც... მოსხების ქვეყანაში აღნიშნული მდინარეების მაღლა არის ფრიქსეს მიერ დაფუძნებული ლევდოთეას სამლოცველო და ფრიქსეს ორაკული, სადაც არ იწირება ცხვარი“ (სტრაბონი, XI, II, 17)

ჩვენი კვლევით სტრაბონის ფაზისი ჭოროხია, რომლის სათავე იმუამად არმენიის მიერ იყო ხელდებული, სარაპანა იმუამად, სტრაბონის დროს, შესაძლოა ართვინს ერქვა. აქედან არტანუჯ-არტაანის გზით იბერიამდე ანუ კოლა-არტაანის რეგიონამდე (ე.ი. მტკვრამდე) მისვლა ფეხით ოთხ დღეში ამუამადაცაა შესაძლებელი. კოლა-არტაან-შავშეთი ამავე დროს მესხეთის მთიანი რეგიონია, რომლის ქვემოთაც ჭოროხი მიედინება თავისი შენაკადებით. მაშასადამე, ამ მდინარეების მაღლა მესხეთია. აქედაც ჩანს, რომ სტრაბონის ცნობები ჭოროხის რეგიონს შეესაბამება.

სარაპანასთან ფაზისი სწრაფი და ხმაურაა, ხოლო შორაპანთან მდინარეები მღორე და უხმაურაა

სტრაბონის ცნობით, სარაპანასთან ფაზისი არის სწრაფი და ხმაურა (სტრაბონი, XI, III, 4). ის წერს იბერიაში არის ოთხი შესასვლელი – „ერთი არის კოლხურ ციხე-სიმაგრე შორაპანზე და მასთან არსებულ ვიწროებზე, რომლებზედაც ფაზისი მომდინარეობს, სწრაფი და ხმაურა მიემართება კოლხიდაში, რომელზედაც 120 ხიდით გადაისვლება“ (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, 1957, გვ. 128).

სტრაბონი გარკვევით მიუთითებს, რომ სარაპანასთან ფაზისი არის „სწრაფი და ხმაურა“, რომ იქვე ე.ი. შორაპანთან ახლო-მახლო მასზე 120 ხიდია გადებული, რადგანაც „ეს ადგილები სულ დახრულია მრავალი ნაკადულებით“ (იქვე, გვ. 128).

არის თუ არა რეალურად თანამედროვე შორაპანიდან მდინარე რიონი „სწრაფი და ხმაურა“, ანდა არის თუ არა ეს ადგილები „დახრული მრავალი ნაკადულებით“.

არა, მსგავსი არაფერია ზესტაფონის შორაპანთან. მასთან გაედინება არა რიონი, ანდა ყვირილა არამედ ძირულა.

ამჟამად მიიხნევა, რომ ძირულა იყო სათავე მდ. ფაზისისა, ვთქვათ, ეს მართლაც ასეა და სტრაბონი შორაპნის ძირულას მიიხნევდა მდინარე ფაზისად, არის თუ არა ის „სწრაფი და ხმაურა“? არა, შორაპანთან მდინარე ძირულა არც ჩქარია და არც ხმაურა, არა თუ ჩქარი, შორაპანთან ძირულა არის მდორე, სარკული ზედაპირის მქონე, სრულიად უხმაურო, რადგანაც შორაპანთან ის ვაკე ადგილზე მიმდინარეობს. ამასთანავე, განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ შორაპანთან ძირულა არის წყალმცირე, იმდენად თხელი მდინარეა, რომ მასზე ნავი ვერ იმოძრაავს. კარგი გაგებით ის ნაკადულია. შორაპნის ქვემოთ ზესტაფონის თავზე ძირულა ყვირილას უერთდება ასევე ვაკე ადგილას. იქნებ ყვირილაა სწრაფი და ხმაურა იქ? არა, ყვირილაც უხმაურო, მდორე, ვაკის წყალია ამ ადგილას და საერთოდ, ზესტაფონიდან რიონამდე მდორედ და უხმაუროდ მიედინება. საერთოდ, რიონის ყველა შენაკადი ქუთაისიდანაც ფოთამდე მდორეა!

პლინიუსის ცნობით, ფაზისის შესართავიდან სარაპანამდე 37500 ნაბიჯია ანუ 30-40 კმ იყო. რეალურად კი თანამედროვე შორაპანიდან ფოთამდე 137 კილომეტრია.

სტრაბონის სარაპანიდან ოთხი დღის გზაა ფეხით იბერიამდე

სხვაა სტრაბონის მიერ აღწერილი სარაპანა და სხვაა პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილი.

პირველის (სტრაბონის) მიხედვით მდ. ფაზისის შესართავიდან ვიდრე სარაპანამდე (ფაზისზე მდებარე ქალაქამდე) აღმა ცურვა შესაძლებელია (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, გვ. 123). სარაპანადან იბერიამდე ოთხი დღის გზაა ფეხით. მაშასადამე, სტრაბონის სარაპანა დაშორებულია იბერიას და მდინარეზე მდებარეობს.

პროკოფი კესარიელის სარაპანა იბერიის საზღვარზეა, მაღალ მთაშია, სადაც მოსავალი არ მოდის, სასაპალნე საქონლითაც ვერ ახვალ, არამედ ფეხით.

რატომაა ძველ ავტორთა შორის ასეთი განსხვავება სარაპანას მდებარეობასთან დაკავშირებით? როგორც ითქვა, ამის მიზეზს გვიხსნის გ. გრიგოლია. მან გამოიკვლია, რომ სიტყვა „სარაპანა“ სპარსული წარმოშობისაა და ნიშნავს გზაზე მდებარე საგანგებო ადგილს მგზავრების მოსასვენებლად, ის გარემო პირობების შესაბამისად, ერთ შემთხვევაში შეიძლება იყოს გზაზე მდებარე ციხე-სიმაგრე, ქალაქი ანდა პუნქტი.

მაშასადამე, საერთაშორისო გზაზე მრავალი სარაპანა შეიძლება ყოფილიყო. სტრაბონის დროს სარაპანა მდინარისპირა ქალაქს ერქვა, პროკოფის დროს კი იბერია-ლაზიკის გზაზე მდებარე ციხეს.

ჩვენი კვლევით მდ. ფაზისი ისტორიულ ხანაში ერქვა მდინარე ჭოროხს.

ჭოროხი სანაოსნო მდინარე იყო უძველესი ხანიდან XX საუკუნის 20-იან წლებამდე. გ. ყაზბეგი, დ. ბაქრაძე, ე. ვეიდენბაუმი და სხვანი დაბეჯითებით მიუთითებენ მდინარე ჭოროხზე სავაჭრო-სასაქონლო ნაოსნობის შესახებ. ამ მდინარით ყარსიდან და ჯავახეთიდან ხორბალი ჩაჰქონდათ შავიზღვისპირა პორტებში, და პირიქით ბათუმიდან ართვინისაკენ ნავებით მოჰქონდათ ნავთი, მარილი და ფართელეული ქსოვილები. ამ მდინარით ართვინიდან ბათუმამდე ასევე ჩაჰქონდათ ხე-ტყის დახერხილი მასალა, კრამიტი, სელის ნაწარმი და სხვა. ჭოროხზე არსებობდა ნავმისადგომები, ნავთსამშენებლო საწარმოები, მოსახლეობის ძირითადი ხელობა ნაოსნობა იყო, ამიტომაც ვფიქრობ რომ სტრაბონისეული სარაპანა არის ართვინი, ხოლო პროკოფისეული სარაპანა მდებარეობდა ართვინ-არტაანის შემაერთებულ საერთაშორისო გზაზე არსიანის უღელტეხილზე. უნდა ვიფიქროთ და მასშტაბებიც ამას აჩვენებს, რომ

ფეხით ართვინიდან (სტრაბონის სარაპანიდან) ვიდრე იბერიამდე ანუ არსიანის ქედის გავლით მტკვრამდე ოთხი დღის სავალი გზა იყო.

სიგრძის ერთეული სახელწოდებით – „ერთი დღის გზა ფეხით“ იყო დაახლოებით 17-20 კმ. შესაბამისად, 4 დღის გზა დაახლოებით 80 კილომეტრია. მართლაც, დაახლოებით ამდენივეა მანძილი ართვინიდან არტანუჯამდე, რომლის სიახლოვესაც მტკვარი მიედინება.

სტრაბონი (XI, II, 18) მესხეთის სამ ნაწილად დაყოფის შესახებ

„ეს ქვეყანა თუ რაოდენ ცნობილი იყო ძველად გვიჩვენებენ მითები... იასონის ლაშქრობის შესახებ, რომელმაც მიდიამდე მიადწია, და კიდევ, ფრიქსეს უფრო ადრეული ლაშქრობის შესახებ. ფრიქსესი, რომლის მეფე – მემკვიდრეები უფლობდნენ ქვეყანაზე, რომელიც „სკეპტუხიებად“ იყო დაყოფილი, მაგრამ მათი კეთილდღეობა დიდი არ იყო. როცა მითრიდატე ევატორის ხელისუფლება მნიშვნელოვნად გაძლიერდა, ქვეყანა მის ბატონობას დაემორჩილა. მეფე მუდამ აგზავნიდა იქ თავის „მეგობართაგან“ ვინმეს თავის ნაცვლად ან „მმართველად“, ამ ნაცვლების რიცხვში იყო მოაფრენი – დედაჩემის ბიძა მამამისის მხრიდან. ამ ქვეყნიდან მეფე იღებდა ყველაზე მეტ დახმარებას ფლოტის აღსაჭურავად. მითრიდატეს ძლიერების დამხობის შემდეგ, მთელი მისი სახელმწიფო დაიშალა და დაინაწილა ბევრმა მმართველმა. საბოლოოდ, კოლხიდა დაიმორჩილა პოლემონმა, მისი სიკვდილის შემდეგ მართავდა მისი ცოლი პიფოდორიდა, რომელიც დედოფალი იყო კოლხებისა, ტრაპეზუნტის და ფარნაკიის ქალაქებისა და მათ ზემოთ მდებარე ბარბაროსთა ოლქებისა, რომელთაც შემდეგ შევეხებით. მოსხების ქვეყანა, რომელშიც სიწმიდე ინახება იყოფა სამ ნაწილად, ერთი ნაწილი კოლხების ხელშია, მეორე იბერიელებისა, ხოლო მესამეს ფლობენ სომხები. იბერიაში არის ასევე პატარა ქალაქი (ფრიქსეს ქალაქი) – თანამედროვე ედესსა, კარგად გამაგრებული პუნქტი კოლხიდას საზღვართან. დიოსკურიადასთან მიედინება მდინარე ხარესი“.

დასკვნა

მოსხების ის ქვეყანა, რომელიც სამ ნაწილად იყო გაყოფილი (კოლხთა, იბერთა და სომეხთა შორის) არის ისტორიული მესხეთი (სამცხედან ბასიანამდე) და არა იმერეთი (არგვეთი), როგორც ამჟამად მიიჩნევა ისტორიკოსთა მიერ. კოლხურ მესხეთში ანუ კოლხების ნაწილ მესხეთში მდებარეობდნენ სარაპანა და სკანდა (და არა ზესტაფონთან).

დანაწილებული მოსხების ქვეყანა ასე იყო დაყოფილი: არტაან-კოლა იბერიას ეკუთვნოდა, კლარჯეთი – კოლხეთს, ხოლო ტაო-ბასიანი არმენიის მიერ იყო მიტაცებული. სარაპანა და სკანდა კლარჯეთში არსიანის მაღალ ქედზე იბერიის საზღვართან (ე.ი. არტაანთან) მდებარეობდა.

სარაპანა – სარაპალი, არფალი

ს. ყაუხჩიშვილის სიტყვით, პროკოფი კესარიელის ხელნაწერებში „სარაპანისის“ ნაცვლად წერია „სარაპალი“ (გეორგიკა, II, გვ. 204), ს. ყაუხჩიშვილს ეს ჩაუთვლია შეცდომად და მის ნაცვლად ხელნაწერებში აღადგინა, მისი აზრით, სწორი ვარიანტი „სარაპანი“. კერძოდ, პროკოფი წერს – „რადგან უკვე ზამთრის ჟამი იყო, მერმეროემ ხის კედელი ააგო კოტაისში და ჩააყენა იქ სპარსელ მემართაგან სამი ათასი კაცი. უქიმერიონშიც დატოვა საკმაო ხალხი, თვითონ კი ააშენა ლაზთა მეორე ციხე.

რომელსაც სარაპალს ეძახიან, რომელიც ზედ ლაზიკის საზღვართან მდებარეობს (გეორგიკა, II, გვ. 204).

აქ ყაუხნიშვილმა, თავისივე განმარტებით, შეცვალა სიტყვა „სარაპალი“ სიტყვით სარაპანისი (გვ. 204, შენიშვნა 1). ჩვენთვის ეს სიტყვა „სარაპალი“ იმითაა საინტერესო, რომ კლარჯეთში დღესაცაა პუნქტი „არფალი“, „არპალი“, სარაპალი და არფალი, თითქმის, ერთნაირად გამოითქმება, მხოლოდ „ს“ პრეფიქსი არის წინ დამატებული. ჩვენი აზრით, კლარჯეთი იყო ის ქვეყანა, რომელსაც ბერძნები „ლაზიკა“-ს უწოდებდნენ. „არფალი“, დღესაც სოფელია შავშეთ-კლარჯეთში და აქვს თავისი ციხე.

სკანდა

პროკოფი, როგორც ითქვა, აღწერს, რომ სკანდას ციხე-სიმაგრეში ასვლა შეიძლება მხოლოდ ფეხით, აქ საკვები მეციხოვნეებისათვის აკონდათ არა სატვირთო საქონლით, არამედ ზურგით. აქ არ მოდიოდა არც ხორბალი და არც ღვინო. მართლაც, თუ რუკას დაეხედავთ არტან-ართვინის შემაერთებული გზა გადის 2.600 მეტრ სიმაღლის უღელტეხილზე, თანამედროვე რუკაზე აღნიშნულია, რომ ამჟამადაც აქ არის სოფლები კანდილი, ქინძოტამალი, მთა კანდილი და სხვა. ეტიმოლოგიურად ეს სახელები ახლოა „სკანდასთან“. განსაკუთრებითაა აღსანიშნავი, რომ სოფელ ქინძოტამალის (იგივე ბაგდასენის) სანახებში, მის სამხრეთით დაახლოებით 10 კილომეტრში მდებარეობს მთა სახელწოდებით „კანდილი“. მისი სიმაღლეა 2412 მეტრი. მისი სახელის მიხედვით უნდა ერქვას მთელ რეგიონს ეს სახელი – კანდ, სკანდა.

XX ს-ის ისტორიოგრაფია, როგორც მრავალჯერ ითქვა, მიიჩნევს, რომ პროკოფის „სკანდა“ არის იმერეთში, თერჯოლის რაიონში მდებარე ციხე „სკანდე“ – ის მდებარეობს დაბლობში, ვაკეზე, ოდნავ შემადლებულ ადგილზე (ზღვის დონიდან 170 მ.), თანაც აღსანიშნავია, რომ სკანდეს ციხეს მცირე ბორცვს გარშემო აკრავს აყვავებული ვენახებისა და ხეხილის პლანტაციები. აქ მოდის არა მხოლოდ ღვინის მოსავალი, არამედ ნახევრად სუბტროპიკული მცენარეულობა, მაგალითად დაფნა. ესაა უხვმოსავლიანი მხარე – მაშინ როცა ართვინ-არტანის „კანდილი“ და „ქინძოტამალი“ მდებარეობენ ზღვის დონიდან როგორც ითქვა, თითქმის 2000-2500 მ. სიმაღლეზე, სადაც ცხადია არ მოდის ყურძენი ღვინისათვის და ხორბალი. ამიტომაც დაუჯერებელია, რომ იმერეთის „სკანდე“ იყოს პროკოფის სკანდა, მით უმეტეს რომ პროკოფის სკანდა მდებარეობდა ლაზიკა-პერსარმენის საერთაშორისო გზაზე, სურამ-მორაპანის დამაკავშირებელ გზასთან იმერეთის „სკანდეს“ არაფერი აკავშირებს, ის ამ გზიდან ათეულობით კილომეტრითაა დაშორებული, თანაც ის მდებარეობს სულ სხვა მეორეხარისხოვან გზაზე და არა დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს შემაერთებელ გზაზე. ასე, რომ „სკანდეს“ მიხნევა „სკანდად“ ეს არის ხელოვნური მცდელობა.

მთა „კანდილი“, სოფელი „ქინძოტამალი“, ნამონასტრალი „კანდრიდი“, ციხე „ქინძი“ – ერთად თავმოყრილნი – ისტორიულ „სკანდას“ რეგიონში

თანამედროვე არტანუჯი არტანის უერთდება საავტომობილო გზით, რომლის შუა მონაკვეთს, არსიანის ქედის გადაკვეთის ადგილს, წარმოადგენს უღელტეხილი „იალნიზნამ“ ზღვის დონიდან 2657 მეტრ სიმაღლეზე. თვითონ გზა არტანუჯიდან უღელტეხილამდე ფაქტიურად გადის უზარმაზარი ქედის ძირში, რომლის მწვერვალის სიმაღლე არის 3068 მეტრი ზღვის დონიდან. აღნიშნულ უღელტეხილის მიმდებარე პუნქტებს სხვადასხვა რუკებზე ეწოდება „კანდრიდი“, „ქინძოტამალი“, იქვე ახლოსაა მწვერვალი „კანდილის“ სახელწოდებით.

აღნიშნულ სიტყვათა ფუძეები (კანდრიდი, ქინძ, კანდ და სხვ.) იძლევა საფუძველს ვიფიქროთ, რომ ბერძენი მწერლების მიერ ნახსენები ციხე-სიმაგრე „სკანდა“, რომელიც ისე მალდა და მიუდგომელ ადგილას მდებარეობდა უნაყოფო რეგიონში, რომ მასზე

მხოლოდ ზურგით აქონდათ სურსათი, არის არა იმერეთის „სკანდა“, არამედ არსიანის ქედის აღნიშნული უღელტეხილის გზაზე მდებარე „კანდრიდი“, კერძოდ, არტანუჯ-არდაგანის საავტომობილო გზაზე მდებარე არსიანის ქედის უღელტეხილ „იალნიზჩამ“-ის მახლობლად, როგორც აღინიშნა, არსიანისავე ქედზე მდებარეობს ერთ-ერთი 2412 მ სიმაღლის მთა (მწვერვალი) სახელწოდებით „კანდილი“ (გზიდან 15-20 კმ დაშორებით), ხოლო თვით გზაზე მდებარეობს სოფელი „კარადჯასუ“. ეტიმოლოგიურად იმითაა საინტერესო ეს სახელები, რომ ისინი ახლოა პროკოფის მიერ ნახსენებ „სკანდასთან“ – „სკანდა“, „კანდილი“ (ფუძეა სკანდ-კანდ), ამავე ფუძეთა წრეს უახლოვდება „კარად“ (კარადჯასუ), ამიტომ საფიქრებელია, რომ „სკანდას“ ცნობილი ციხე-სიმაგრე სწორედ თანამედროვე არტანუჯ-არდაგანის გზაზე მდებარეობდა, მით უმეტეს, რომ ეს გზა კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით, X ს-შიც საერთაშორისო მნიშვნელობისა იყო და ის შავ ზღვასთან აკავშირებდა არა მხოლოდ იბერიას, არამედ არმენიასაც. არტანუჯში, კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით, ამ გზით სირიის საქონელიც კი შედიოდა, არტანუჯიდან ჭოროხის გზით ამ საქონელს ადვილად ჩაიტანდნენ შავი ზღვით ბიზანტიაში. ამ აზრს ამტკიცებს ისიც, რომ ამ უღელტეხილის სიახლოვეს, როგორც ითქვა, მდებარეობს კარგად შემონახული ციხესიმაგრე „ქინძი“ და სოფელი „ქინძოტამალი“, აქვეა ნამონასტრალი „კანდრიდი“; ე.ი. გვაქვს მთა „კანდილი“, სოფელი „ქინძოტამალი“, ციხე „ქინძი“ – „კანდ-ქინდ“ ფუძით.

არტანუჯ-არდაგანის გზაზე 2657 მეტრ სიმაღლეზე უღელტეხილი იალნიზჩამი ღია ივნის-ოქტომბრის თვეებში.

როგორც ითქვა, იალნიზჩამის ახლოს, სამხრეთით არის სოფელი კარადჯასუ (დაახლოებით დაშორებულია ამ უღელტეხილიდან 30 კმ-ით). იქვე მდებარეობს მწვერვალი (ზღვის დონიდან 2412 მ) სახელწოდებით კანდილი. ეს მწვერვალი უფრო ახლოა უღელტეხილიდან (მისგან ოდნავ სამხრეთ-აღმოსავლეთით) დაშორებული დაახლოებით ასევე 20-30 კმ-ით.

სკანდა და „კანდილი“ ეტიმოლოგიურად ახლოა ერთმანეთთან. „სკანდა“ ერქვა არსიანის ქედზე 2700 მ. სიმაღლის მთაზე აგებულ ციხე-სიმაგრეს, რომლის მეზობლად ახლაც არიან: 1) ქინძის ციხე, 2) ქინძოტამალი (სოფელი) და 3) მონასტერი „კანდრიდი“.

კანდრიდი
სკანდისი
კინძოტამალი
სკანდა
კანდილი

სიტყვების „სკანდასა“, „კანდრიდის“ და „კანდილის“ ფუძეების თითქმის იგივეობა იძლევა საშუალებას გამოითქვას მოსაზრება, რომ სკანდა ერქვა არსიანის ქედის ციხეს – არტაანსა (ე.ი. იბერიასა) და არტანუჯს (ე.ი. ლაზიკას) შუა, სადაც ერთადაა თავმოყრილი პუნქტები: ქინძის ციხე, სოფ. ქინძოტამალი, სოფ. კანდრიდი (სკანდა). ისინი მდებარეობენ ერთ რეგიონში არტაან-არტანუჯის გზის გასწვრივ 2700 მ. (მაღლობზე არსინის ქედზე).

სკანდის ციხე-სიმაგრე საერთაშორისო მნიშვნელობის გზაზე

სკანდა მდებარეობდა პერსარმენიიდან ანუ სპარსეთის არმენიიდან ბიზანტიაში მიმავალ გზაზე, ისევე, როგორც სარაპანი, ამიტომაც ბიზანტია-სპარსეთს შორის დადებულ 532 წლის საუკუნო ზავის პირობების თანახმად, სპარსელებს მოეთხოვებოდათ სკანდის და სარაპანას ციხე-სიმაგრეების დაცლა, რის სანაცვლოდაც ბიზანტიელები თავიანთ მცველ რაზმს გაიყვანდნენ სხვა რეგიონში მდებარე სასაზღვრო ქ. დარადან.

ართვინ-არტანუჯ-არტაანის დამაკავშირებელი გზა ნამდვილად მდებარეობდა პერსარმენიდან ხოფა-გონიოსკენ (ძვ. პეტრასკენ) მიმავალ საერთაშორისო გზაზე, რომელიც ერთ-ერთ მთავარ პუნქტს არტანუჯი წარმოადგენდა. არტანუჯის, ვითარცა სავაჭრო ცენტრის შესახებ, ანუ აღნიშნული გზის მნიშვნელობის შესახებ, X ს-ში წერდა კონსტანტინე პორფიროგენეტი. არტანუჯში, როგორც ითქვა, საქონელი შედიოდა არმენიდან, სირიიდან და იბერიიდან, არტანუჯიდან კი ჭოროხის გზით გადიოდა შავი ზღვის ნავსადგურებში ანუ ბიზანტიაში. ამ გზაზე, კერძოდ კი არსიანის ქედზე, მდებარეობდა სკანდის ციხე-სიმაგრე, დაახლოებით 2600 მ სიმაღლეზე. ის ნამდვილად აკონტროლებდა აღნიშნულ საერთაშორისო მნიშვნელობის რეალურად არსებულ გზას.

როგორც რამდენჯერმე ითქვა, იმერეთში, თერჯოლის რაიონში მდებარე სკანდეს ციხე არ მდებარეობს საერთაშორისო მნიშვნელობის გზაზე, მის სიახლოვეს გადიოდა უმნიშვნელო, ადგილობრივი მნიშვნელობის გზა, რომლითაც შესაძლებელი იყო თანამედროვე თერჯოლის რაიონის მეზობელ უმნიშვნელო რაიონთან დაკავშირება. ამის გამო შეუძლებელია იმერეთის „სკანდე“ სპარსეთ-ბიზანტიას შორის 532 წელს დადებული საუკუნო ხავის პირობების ერთ-ერთი უმთავრესი საკვანძო პუნქტი ყოფილიყო.

ექსპედიცია კანდრიდსა და ასკანში

პროკოფი კესარიელის სიტყვით, როგორც ცნობილია, სკანდას ციხე-სიმაგრე ისეთ ადგილას მდებარეობდა, სადაც არ მოდიოდა მოსავალი ცნობილი კულტურებისა, კერძოდ ხორბლისა და ყურძნისა.

პროკოფის მიერ ხშირად ნახსენები მდინარე ფაზისს ჩვენ ჭოროხად მივიჩნევთ, შესაბამისად სკანდის ციხის ძიება დაივიწყეთ არსიანის ქედზე, იქ სადაც არტაან-არტანუჯ-ართვინის შემაერთებელი გზა გადის.

აქ, იალნიხჩამის უღელტეხილზე მდებარე ქინძოტამალის ციხისა და იქვე მდებარე ნასოფლარ კანდრიდის სანახავად საგანგებოდ გავემგზავრეთ რამდენიმე კაციანი ჯგუფით თურქეთში 2008 წლის სექტემბრის თვეში.

ვალედან შევედით არდაგანში, იქედან კი გავემგზავრეთ შავშეთში. არტაანიდან შავშეთში შემავალი გზის უღელტეხილი 2600 მეტრ სიმაღლეზეა, არტაანი თითქმის 2000 მეტრიან სიმაღლის ზეგანზეა გაშლილი ფართო ველებით, შავშეთი უფრო დაბლაა, მისი ბუნება ქალაქ შავშათამდე ბორჯომისას მიაგავს, წიწვოვანი ტყეებით, ამწვანებული მთებით, რომელნიც სწრაფად დაბლდებიან ქ. შავშათამდე, ამ ქალაქიდან გავემგზავრეთ ართვინისაკენ, ამ მიდამოებში შავშეთის რეგიონის ბუნება მკვეთრად შეიცვალა, მდინარე იმერხევი მოექცა უზარმაზარ კლდეთა შორის, რომლის თითქმის ვერტიკალურ ნაპრალში მდინარის პირს გაუყვანიათ გზა. ეს გზა არაა ძველი დროისა, არამედ ახალი XIX-XX საუკუნეთა ნაკვეთია. ართვინიდან მეორე დღეს გამოვემგზავრეთ უკან არსიანის ანუ იალნიხჩამის ქედისაკენ, არტანუჯამდე მიემართება მეორე გზა, რომელიც კვლავ უზარმაზარ კლდეთა შორის მიემართება. აქ გასაგები ხდება თუ რას უწოდებდა პროკოფი კესარიელი კლისურებს – უზარმაზარი კლდეები მდინარის როგორც მარჯვენა, ისე მარცხენა სანაპიროზე მხოლოდ ძალზე ვიწრო ნაპრალით არიან დაშორებულნი ერთმანეთს. ამ ადგილებში ნამდვილად შეუძლია კლდეკარის მადლა განლაგებულ მცირე რაზმს ხეობაში მიმავალი ჯარის შეჩერება. ასეთი კლდეკარი გრძელდება თითქმის არტანუჯამდე, არტანუჯი გაცილებით ფართო ტაფობში მდებარეობს. აქედან გზა მიემართება არსიანის ქედისაკენ, რომლის უღელტეხილთან ახლოსაც გვევლინება ქინძოტამალის ციხე და სოფელი კანდრიდი. მართლაც, გავეყვით ამ გზას, კლდეები თითქმის აღარ გვხვდება გზის პირზე, აქაური ბუნება იმერეთისასაც კი მიაგავს, გზა აღის და აღის მადლა, ავედით უღელტეხილზე და შევედით ძველი არტაანის საზღვრის სიახლოვეს. აქ გზისპირას დავინახეთ ძველი ციხე-სიმაგრე, რომელიც ჩვენი აზრით იყო

ქინძოტამალის ციხე, იქვე, ციხესთან ჩანდა სოფელი, ამიტომაც გადავწყვიტეთ შევსულიყავით სოფელში და დაგვედგინა მისი სახელი.

შევედით სოფელში, რომლისთვისაც თურქეთის მთავრობას სხვა სახელი დაურქმევია – „ბაგდასენ“. მოსახლეობა არაა ქართული, ღარიბ-ღატაკები არიან, ქონმახებში ცხოვრობენ, შემოგვეგება უამრავი ბავშვი, ჯანსაღები, გვესალმებიან გაოცებულნი, მეჩეთთან მამაკაცები ადასტურებენ, რომ ვართ სოფელ ქინძოტამალში, რომ ციხეს ეწოდება „კინდზოტამალ ყალა“, ეს ჩვენთვის მიღწევაა.

ვეკითხებით სოფელ კანდრიდის შესახებ, გვიდასტურებენ, რომ არის მსგავსი სახელის მქონე ადგილი. ორი კაცი გამოგვეყვა კიდევ 3-4 კმ მანძილზე, ერთ ნასოფლარზე რომელსაც „კანდრეთი“ ეწოდება, ისინი გამოთქვამენ ასე – „კანდრეთი“. რამდენჯერმე გავამეორებინეთ ეს სახელი „კანდრეთი“.

ესეც წარმატებაა, გახარებული ბოლოს ვბედავ და ვეკითხები – „სკანდა, სკანდა თუ არის აქ სადმე“.

ჩვენდა გასაოცრად ერთ-ერთი ამბობს სიტყვას „ასკან“.

ორივენი ადასტურებენ, რომ პუნქტი თუ ნასოფლარი „ასკან“ მდებარეობს ამ კანდრეთიდან რამდენიმე კილომეტრზე.

ეს კიდევ უფრო დიდი გამარჯვებაა, ამ სიტყვის მოსასმენად ჩამოვედით თბილისიდან და გამოვიარეთ გრძელი გზა.

მართლაც, ეტიმოლოგიურად „ასკანი“, „კანდრიდი“, „კანდრეთი“, „ქინძოტამალი“ ძალზე ახლოა – სიტყვასთან – „სკანდა“.

ამ არეალზე ყველაფერს კანდრ-ასკან-ქინძ ეწოდება.

აქ სადღაც უნდა ყოფილიყო პროკოფის მიერ ნახსენები სკანდას ციხე, რომელია ის? არსებობს თუ არა დღეს, იქნებ ეს ქინძოტამალის (ქინდზოტამალის) ყალაა, რომელიც მშვენიერადაა შენახული, მას ჩვენის თვალით ვხედავთ და ვიღებთ ფოტოკამერით, ან იქნებ იქვე მდებარე მეორე ციხეა, რომელზეც გვესაუბრება აღნიშნული ორი კაცი.

მათ ვთხოვეთ გაგვეყოლოდნენ ამ მეორე ციხის სანახავად, მართლაც „კანდრეთიდან“ დავბრუნდით სოფელ კინდზოტამალში, გავემართეთ მეორე ციხის სანახავად, გზაზე ვეკითხები იციან თუ არა რა არის „ქინძი“, არ იციან, ვუხსნით, რომ ეს საჭმელი ბალახია, მათ მსგავსი არაფერი უნახავთ და არც იციან, საეჭვოა ამ სიმაღლეზე, ზღვის დონიდან თითქმის 2000 მეტრზე და მეტზე ქინძი ხარობდეს, მაშასადამე, სახელი ქინძოტამალი არ უნდა უკავშირდებოდეს სიტყვა ქინძს, არამედ უნდა უკავშირდებოდეს სიტყვა „სკანდას“ (ასკანს, კანდრეთს).

ავიყვანეს სოფლის მაღლა მდებარე ერთ გორაკზე, ყველგანმავალი მანქანები გაჩერდნენ, წავედით ფეხით, აქ, მართლაც, ვნახეთ რაღაც ძველი ციხის ნანგრევი, უფრო „გმირთნაკვეთს“ ჰგავს, ქინძოტამალსა და ამ ციხეს შუა არტანუჯისაგან მიდიოდა ძველი გზა, ახალი გზა უფრო მაღლა კლდეზეა გაყვანილი.

ჩვენი ვარაუდით, სადღაც ამ მხარეებში იყო სკანდას ციხე, რადგანაც ადგილობრივი რამდენიმე ტოპონიმი ეტიმოლოგიურად სკანდას მსგავსია – ესენია კანდრეთი, ასკანი და კინდზოტამალი.

ორი მათგანი ჩვენი თვალთ ვნახეთ, მიღებულმა შთაბეჭდილებამ კიდევ უფრო განგვიმტკიცა აზრი, რომ სკანდა არა თერჯოლის რაიონში, არამედ არტან-არტანუჯის შემადგენელ ძველ გზაზე მდებარეობდა. იქვე უნდა ყოფილიყო სარაპანას ციხე და არა ზესტაფონთან, რადგანაც, როგორც თერჯოლის, ასევე ზესტაფონის აღნიშნულ პუნქტებში ამჟამად ვენახების პლანტაციებია გაშენებული და თერჯოლის სკანდესა და შორაპანის ციხეები სუბტროპიკულ ზონაში მდებარეობენ, მათი ადგილმდებარეობა და მოსავლიანობა არაფრით ეთანადება პროკოფის მიერ აღწერილს, მაშინ როცა არსიანის ქედის ასკან-კანდრიდის პუნქტები პროკოფის აღწერილს ძალზე მიაგავს.

შავშეთში მდებარე პუნქტი არფალის სახელი ასევე ეტიმოლოგიურად მიაგავს სიტყვა „სარაპანას“. ქ. შავშეთის მიმდებარე არფალის ციხეც, ასევე მდებარეობს არსიანის ქედიდან ქ. შავშეთში შემავალ ერთ-ერთ გზაზე.

საერთოდ, პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკის თვალთ ნახვა შეიძლება ართვინ-შავშეთის და ართვინ-არტანუჯის გზაზე – ესაა, როგორც პროკოფი აღწერს, საოცრად მაღალი კლდეების ქვეყანა, რომლის ნაპრალებში გამავალი მდინარეები და გზები, თითქოსდა ასურათხატებენ პროკოფის მიერ აღწერილი ლაზიკის სახეს. პროკოფი ყველგან წერს ლაზიკის საოცრად მაღალი კლდეების შესახებ, რომ ზღვის სანაპიროსთან ახლოს გამავალი მდ. ფაზისი მიემართება უზარმაზარ კლდეებს შორის. მართლაც, ჩვენ შემდეგ შევედით თურქეთის სიღრმეში, სოფელ ქინდზოტამაღიდან კოლას გზით შევედით ქ. იუსუფელში, იქედან კიდევ უფრო სამხრეთით მოვინახულეთ და მოვილოცეთ იშხანი, ოშკი, ხახული, ოთხთა ეკლესია, შემდეგ უკან წავედით სხვა გზით ართვინისაკენ, გავყვეით ჭოროხის ხეობას, და უნდა ითქვას, თუ რასაც წერდა პროკოფი ვნახეთ ჩვენი საკუთარი თვალთ, მდ. ჭოროხი თითქმის მთელ სიგრძეზე მიემართება უზარმაზარ კლდეთა შუა, რომ ამიტომ „მისი კალაპოტის შეცვლა შეუძლებელია“.

ეს კლდეები არის გრანდიოზული, მდინარიდან თითქმის შეეულად აღმართულნი ალბათ 200-300 მეტრის სიმაღლეზე. ასე გრძელდება კლდიანობა ართვინამდე, რომელიც ზღვიდან 30 კმ-ით თუ იქნება დაშორებული, აქედან კლდეები შედარებით დაბლდება, მაგრამ მაინც უზარმაზარ მთებად იქცევა ბორჩხამდე და მის შემდეგ, თითქმის მარადილამდე, საიდანაც, უფრო დადაბლებული თანამედროვე საქართველოს საზღვართან მიდის და გრძელდება. აქედან გასაგები ხდება პროკოფის სიტყვები, რომ ზღვასთან ახლოს ჭოროხი მიედინება კლდეთა შორის, ჩვენს მიერ ხილული ჭოროხის ბუნება და პროკოფის მიერი მდ. ფაზისის აღწერა ჩვენ კიდევ ერთხელ გვიდასტურებს რომ მდ. ფაზისი პროკოფისათვის არის მდ. ჭოროხი, მართლაც არავითარ კლდოვან ნაპირთა შორის მდ. რიონი არ მიედინება ზღვასთან ახლოს! ზღვასთან ახლოს რიონი ჭაობის მდინარეა უზარმაზარ ვაკეზე მიმდინარე, ყოველგვარი კლდოვანი სანაპიროს გარეშე. მაშასადამე, მისი ბუნება არ ეთანადება პროკოფის აღწერილს. პროკოფისა და სხვა ძველი ავტორების მიერ აღწერილია მდ. ფაზისის ჩქარი დინება, იმდენად ჩქარი, რომ ზღვაში შედინების შემდეგ ის ზღვას არ უერთდებოდა, ექცეოდა მის ზედაპირზე და ცალკე ნაკადის სახით მიედინებოდა ზღვაში. ჩვენ დაგვიდასტურეს, რომ მართლაც, ახლაც სწრაფად შეედინება ჭოროხი ზღვაში, თუმცა მას შემდეგ რაც ჭოროხზე წყალსაცავები გააკეთეს მარდილიდან ბორჩხამდე და ბორჩხიდან ართვინამდე ჭოროხის სიჩქარე შემცირდა.

ჭოროხზე ნაოსნობის შესახებ გვიამბობდნენ ართვინელი და ბორჩხელი ქართველები, მკვიდრი მცხოვრებლები, რომელთაც შევხვდით ამ მოგზაურობის დროს. ერთი ართვინელი გვიმტკიცებდა, რომ დარჩენილია ერთადერთი ძველი კაიუკი (ნავი) და ისიც დალპა სიძველის გამო. ჭოროხზე გაცხოველებული ნაოსნობის შესახებ წერენ ე. ვეიდენბაუმი და გ. ყაზბეგი, რომელთაც XIX ს-ში იმოგზაურეს ჭოროხზე.

ვნახეთ უამრავი ქვის ხიდი, ყველგან გზაზე არტანუჯისაკენ, ბორჩხასთან, მარადიდის გზაზე, ადგილობრივები გვიყვებოდნენ, რომ ისინი არიან დღესაც უამრავნი.

სტრაბონის მიხედვით მდ. ფაზისზე იყო 120 ხიდი

მდ. რიონზე შეიძლება 120 ხიდის გადება? იგულისხმება ფოთიდან ვიდრე ქუთაისამდე გაშლილი ვაკე. ეს შეუძლებელია და შეუძლებელი იყო განსაკუთრებით ძველ დროს, რადგანაც ეს ტექნოლოგიურად წარმოუდგენელი პრობლემები იქნებოდა ძველი დროის

მშენებლისათვის მდ. რიონის დიდი გაშლილობის, მისი მრავალნაკადიანობის, ნაპირების დაჭაობებისა და ფლატიანობის გამო, ხოლო მდ. ჭოროხის შენაკადებზე ასეთი ხიდების აგება შეუდარებლად ადვილი საქმეა, აქ როგორც ვთქვით სანაპიროები არის მაღალი და ვიწრო კლდეები, რომლის ერთი ნაპირიდან მეორეზე თაღოვანი ხიდის გადგება შესაძლებელია და აკეთებდნენ კიდევ ასეთ ხიდებს. მათი კოლოსალური რაოდენობაა დღემდე მოღწეული, თუმცა მრავალი დაიფარა აღნიშნული წყალსაცავებით. მდ. ჭოროხზე, არათუ ხიდები, ჩვენ ვნახეთ წყალსაცავში ჩაძირული მეჩეთი, მთელი სოფლები დაფარულა ჭოროხის წყლით. პეტრადან ართვინ-არტანუჯისაკენ მიმავალი გზა მიუყვებოდა მდ. ჭოროხის სანაპიროებს, ჭოროხს კი მარჯვენა და მარცხენა მხრიდან მრავალი პატარა მდინარე უერთდება, ამ მდინარეებზე გადაჰყავდათ ძველ მშენებლებს მდ. ჭოროხის ნაპირას მიმავალი გზა, ამიტომაც სწორედ ამ პატარა მდინარეებზე გადებულია უამრავი ქვის თაღოვანი ხიდი, ჩანს, ეს ვიწრო, ძველი დროის გზები ანუ უფრო სწორად გზა-ბილიკები იყო რამდენიმე ერთმანეთის პარალელურად გამავალი ჭოროხის სანაპიროზე. ამით უნდა იყოს გამოწვეული ის, რომ, ერთ მდინარეზე გვხვდება რამდენიმე ქვის ხიდი, ერთმანეთის სიახლოვეს. გ. ყაზბეგმა იანგარიშა ჭოროხის ხეობაში აღნიშნულ გზაზე 300 თაღოვანი ხიდი. აქედან და რეალური თვალხილული ფაქტიდან გამომდინარე, სტრაბონის დროსაც აქ 120 ხდის არსებობა სარწმუნო ჩანს. მდ. რიონზე კი შეუძლებელი იყო ხიდის აგება ფოთიდან – ქუთაისამდე ძველ დროს და ამიტომ ვერაფერს უთითებს ასეთი ხიდების ნაშთს!!!

იმის გამო, რომ ძველი გზა აღარ შედის მარადიდიდან საქართველოში, უფრო სწორად, მასზე არაა გამშვები პუნქტი, გავყევით არსებულ შესანიშნავ გზას ბორჩხადან ხოფასაკენ. ზღვის სანაპიროზე გამავალ ამ გზაზე კიდევ ერთხელ დაგრწმუნდით, რომ პროკოფი მართალი მწერალია. კერძოდ, პროკოფი წერს – „ლაზიკაში ზედ ზღვის პირას აღმართულია უზარმაზარი კლდეები. ეს კლდეები, თითქოსდა არის ზღვის წყლის საზღვარი, რომელიც დაწესებულია რათა შეაჩეროს ზღვა, როგორც საზღვარმა“. სწორედ ასეთია ხოფადან სარფში მიმავალი ზღვისპირა გზის მარჯვენა სანაპირო, ეს უზარმაზარი კლდეებია. თვალხილული მაგალითია პროკოფის სიმართლისა.

თუკი ლაზიკა იყო დასავლეთ საქართველოს დაბლობი, სად არის იქ ზღვისპირა კლდეები, რომელნიც აფერხებენ ზღვის წინსვლას? არსად! ამიტომაც ქარიშხალის დროს ზღვა გადმოდის რიონის დაბლობად წოდებული ქვეყნის სანაპიროზე შეუზღუდავად.

არტანუჯი – ართვინის რეგიონი – როგორც ითქვა არის კლდეების ქვეყანა, ისე, როგორც ქ. შავშათ-ართვინისა. ცხადია კლდიანობის გამო უმოსავლო და უნაყოფო, თუმცა ალაგ-ალაგ ერთი-ორი კვადრატული მეტრი ნაყოფიერი ადგილებიც არის.

პროკოფის სიტყვით, მხოლოდ ერთი ადგილი იყო ლაზიკაში გამონაკლისი. ეს იყო უხვმოსავლიანი მოხირისი.

ჩვენი აზრით, ლაზიკა იყო ართვინ-შავშათ-არტანუჯის რეგიონი სხვა მიმდებარე მხარეებთან ერთად, მისი ნაყოფიერი კუთხე იყო მოხირისი-ლივანა-ერგე, ესაა ქვეყანა ჭოროხის ნაპირზე, მარადიდის ქვემოთ, აჭარისწყლის მიმართულებით. აქ, ლივანის ბოლოსა და ერგეში უნდა ყოფილიყო განლაგებული მოხირისი – მოსავლიანი ქვეყანა.

ეს ამჟამადაც ასეა. ერგე – აყვავებული, უხვმოსავლიანი კუთხეა აჭარისწყლიდან – მარადიდ-ბორჩხამდე, სხვა მიმდებარე მხარე კი კლდიანობის გამო უმოსავლოა. ამიტომაც ვუიქრობთ, რომ მოხირისი ერგეა ხელვაჩაურ-ერგეს ქვეყანას ლივანასთან ერთად, ხელვაჩაურიდან და მახოლან აჭარისწყლამდე, მარადილამდე და ბორჩხამდე.

შორაპანი და სკანდე მნახველის თვალთ

2002 წლის 25 ნოემბერს ოთხკაციანი ჯგუფი გავემგზავრეთ იმერეთის შორაპნისა და სკანდეს ციხე-სიმაგრეების, მათზე გამავალი გზების, ასევე მდინარეების მოსანახულებლად.

ბერძნულ-ლათინური წყაროების ცნობებით, სკანდა და სარაპანისი მდებარეობდნენ იბერიასა და ლაზიკას შორის საზღვარზე, ისინი ყოველგვარი ტრანსპორტისათვის მიუვალ, მკაცრი კლიმატის მქონე რეგიონში მდებარეობდნენ, სადაც არ ხარობდა ვაზი (ვენახი), ხორბალიც კი. ამ ციხე-სიმაგრეებში კლდიანობისა და მთა-გორიანობის გამო ასვლა საჭაპანო პირუტყვსაც (ცხენ-ჯორსაც) კი არ შეეძლო და მეციხოვნეთათვის პროდუქტი მებარგულე კაცებს ზურგით აჰქონდათ.

ჩვენი თანამედროვე ისტორიკოსების მტკიცებით პროკოფის მიერ ნახსენები სკანდა და სარაპანისი არიან იმერეთში მდებარე სკანდესა და შორაპნის ციხეები.

თუ ეს ასეა, მაშინ ეს ციხეები უნდა მდებარეობდნენ მკაცრი კლიმატის რეგიონში, სადაც არ ხარობს ვენახი და ხორბალი, სადაც ვერ მივა ტრანსპორტი, ცხენი და ვირი.

ამ მხრივ გაგვაოცა შორაპნის ციხემ. მისი გალავნის შიგნით დგას კერძო მესაკუთრეთა საცხოვრებელი სახლები ეზოებით და, ჰოი საოცრება, ხეხილითა და ვენახით.

ფოტოსურათებიც კი გადავიღეთ ტალავარზე გასულ ვაზთან შორაპნის ციხე-სიმაგრეში. ის არა თუ მიუვალ კლდეზე, არამედ ქალაქად ქცეული შორაპნის დასახლების ერთ-ერთ ქუჩაზე მდებარეობს, ციხის ერთი კედელი ქალაქის ამ ქუჩაზე დგას, ამიტომაც ამ ქუჩის ზოგიერთი სახლი გალავნის შიგნით აღმოჩნდა. ერთ-ერთი მათგანის ეზოში ტალავარზე გასული ვაზის ფოტოც გადავიღეთ, როგორც აღინიშნა. ამ ციხე-სიმაგრის ეზოში მრავლადაა სუბტროპიკული კლიმატისათვის დამახასიათებელი ველურად ამოსული ხეები და ბუჩქები ეკალ-ბარდთან ერთად.

მაშასადამე, შორაპანის ციხე-სიმაგრის რეალური გარემო არ შეესაბამება პროკოფის მიერ აღწერილ სარაპანას სურათს. როგორც ვთქვით სარაპანასთან არ ხარობდა ვაზი და ხორბალი მთის მკაცრი კლიმატის გამო. მაშასადამე, ის ალპურ ზონაში მდებარეობდა, ხოლო შორაპანი – სუბტროპიკულში.

მსგავსადგვა თერჯოლის რაიონში მდებარე სიფელ სკანდეს ციხე-სიმაგრე.

სკანდე საერთოდ საგზაო ჩიხში მდებარეობს და არა დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს შემაერთებელ გზაზე. ასევე იქნებოდა წარსულშიც მისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო. ამ ფაქტის დადასტურება შეუძლია ყველას, ვინც თავისი თვალთ ნახავს სკანდეს მეთრეხარისხოვანი, უმნიშვნელო სიმაგრის გეოგრაფიულ გარემოს. პირველყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ის, თითქმის ვაკე ადგილზე მდებარეობს, დაბალ ბორცვზე ზღვის დონიდან 170 მ სიმაღლეზე, ამიტომაც მის გალავანთან ახლოს მდებარე სოფელს აქვს შესანიშნავი ხეხილის ბაღები, ვენახები და ტალავრები.

მე გამაოცა იმერეთის სკანდესა და შორაპნის ციხეთა გალავანთა შიგნითა და გარეთ ველურად ამოსულმა გარეული ბროწეულის ბუჩქებმა და ასევე დაფნის ხეებმა, პროკოფი ხომ ამის საწინააღმდეგო სურათს გვიხატავს ბუნებისას – სკანდასა და სარაპანას ციხეთა ირგვლივ, მაღალმთიანი ალპური კლიმატის გამო, რა თქმა უნდა დაფნა, ბროწეული და ვაზი არ ხარობდა, ხორბალსაც ვერ მოიწევდნენ. ამ მხრივ კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას სხვაა იმერეთის სკანდე და შორაპანი და სხვაა პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილი სკანდა და სარაპანა.

თავი XI

პეტრას ციხე-სიმაგრე და პეტრას საეპისკოპოსო კათედრა

სხვა პეტრას ციხე-ქალაქი და სხვა ქალაქში იყო პეტრას საეპისკოპოსო კათედრა

ნ. აღონცის ცნობით, ციხე-ქალაქი პეტრა მდებარეობდა იმპერიის ჩრდილო საზღვარზე. რადგანაც ლაზიკა იმპერიაში შედიოდა, პეტრა მის ჩრდილოეთში მდებარეობდა. პეტრას აშენება-დაფუძნებით იუსტინიანემ იმპერიის საზღვარი გააფართოვა ჩრდილოეთის მიმართულებით. იუსტინიანემდე იმპერიის ჩრდილო-საზღვარი მდებარეობდა ტრაპეზუნტთან ახლოს, რიზეს რაიონში, მხოლოდ იუსტინიანეს გაფართოების შემდეგ გადაიწია იმპერიის ჩრდილო საზღვარმა მდ. ჭოროხის შესართავამდე. ამ საზღვრის დასაფიქსირებლად იუსტინიანემ ააგო კიდეც პეტრას სიმაგრე და იმპერიის საზღვრების ამ გაფართოების წინააღმდეგ გაილაშქრა სპარსეთმა.

ასე რომ, პეტრა მდებარეობდა ლაზიკის ქვეყანაში და, იმავდროულად, იმპერიის ჩრდილო საზღვარზე სასაზღვრო მდინარის ფაზისის ანუ ჭოროხის სიახლოვეს.

მრავალი ძველი უცხოური წყაროს თანახმად მდ. ფაზისი დიდხანს იყო ბიზანტიის იმპერიის ჩრდილო საზღვარი.

მეცნიერებაში განმტკიცებული აზრით, ბიზანტია-საქართველოს შორის სასაზღვრო მდინარე იყო ფაზისი ანუ მდ. რიონი, ეს თვალსაზრისი უცხოეთშიც გავრცელდა, ამიტომაც ზოგიერთი უცხოელის მტკიცებით თვით თამარ მეფის დროსაც კი საზღვარი საქართველოსა და ბიზანტიას შორის გადიოდა მდ. რიონზე ანუ ფაზისზე. ამ აზრს იცავდა ცნობილი ბიზანტიოლოგი თ. უსპენსკი (იხ. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩუღე, 1954, გვ. 267), ამჟამად იცავენ კარპოვი და სხვანი. მართლაც, თუკი რიონი ფაზისია, მაშინ, რადგანაც წყაროთა ცნობით საზღვარი ფაზისზე გადიოდა, სასაზღვრო მდინარედ რიონი გამოდის, თვით XIII ს-შიც კი. სინამდვილეში ფაზისად იწოდებოდა მდ. ჭოროხი, რომლის სიახლოვესაც იდგა პეტრას ციხე-სიმაგრე, რომელიც ბიზანტიის ჩრდილო საზღვარს იცავდა.

პეტრას ციხე-ქალაქი ზღვისპირას მდებარეობდა, ფაზისის სანაპიროსთან ახლოს. პროკოფი მაგალითად წერს: „სპარსთა ჯარი ისე მივიდა პეტრაში, რომ ფაზისი მარჯვნივ ჰქონდათ“ და სხვა მრავალი მსგავსი ფრაზა, რომელიც ფაზისთან პეტრას სიახლოვეს მეტყველებს. თუ ფაზისი არის რიონი, რიონი იმდენადაა დაშორებული პეტრა-ციხისძირ-გონიოს, რომ ჯარის მარშრუტის აღსაწერად საჭირო იქნებოდა არა რიონის ხსენება, არამედ სხვა რომელიმე უფრო ახლოს მდებარე მდინარისა ანდა პუნქტისა.

მეორე შემთხვევაში არქეოპოლისთან ახლოს გამავალი სპარსთა ჯარი ეხმიანება არქეოპოლისის ბერძენ მებრძოლებს და მიემართება ფაზის-პეტრასკენ, თან იქადნება რომ მალე დაბრუნდება უკან – მათი დიალოგიდან აშკარაა, რომ არქეოპოლისი და პეტრაც ახლო არიან მდინარე ფაზისთან. ერთ რეგიონში, ერთ არეალზე არიან. სხვა დროს კი, პეტრაში დამარცხებულმა მებრძოლებმა მდ. ფაზისი გადალახეს და თავს სწრაფად უშველეს, ასეთი მაგალითი ბევრია რომელთაგანაც ჩანს, რომ მდინარე ფაზისად ჭოროხი იწოდებოდა, ხოლო გონიოსთან ახლოს უნდა ყოფილიყო ქალაქი ფაზისი.

მანძილები პერსარმენიდან პეტრამდე

პროკოფი კესარიელის ცნობით, სპარსეთის შაჰი და მისი ძალები პეტრას ციხე-სიმაგრეში, შავი ზღვის პირას, ფაზისის (ჭოროხის) შესართავთან პერსარმენიდან მიემართებოდნენ, კერძოდ კი, დვინის სანახებიდან. მისი ცნობით, სპარსული ჯარი ლაზიკაში ომების შუალედებში ისვენებდა და ძალებს იღვგენდა პერსარმენიაში, კერძოდ კი, დვინის სანახებში. აქედან ისინი მიემართებოდნენ საბრძოლველად პეტრაში. მართლაც, სპარსეთსა და ლაზიკას შორის იმყოფებოდა პერსარმენის ქვეყანა, ანუ, სპარსელთა მიერ დაპყრობილი სომხეთის ქვეყანა და მისი ეკონომიკური ცენტრი დვინი. ამიტომაც დვინის სანახების შერჩევა სპარსული ჯარისთვის ლაზიკაში ლაშქრობის დროს ბუნებრივი იყო.

ქართული XX საუკუნის ისტორიკოსების მტკიცებით, სპარსული ჯარები პეტრაში შედიოდნენ სურამის უღელტეხილის გავლის გზით.

ჩვენ არ ვეთანხმებით ქართველ ისტორიკოსთა მტკიცებას, რომ სპარსული ჯარები პეტრაში სურამის გზით შედიოდნენ იმ ძალზე უბრალო მიზეზის გამო, რომ დვინიდან პეტრამდე V-VI საუკუნეებში არსებობდა პირდაპირი გზა. თანამედროვე პუნქტების სახელების გამოყენებით ეს გზა იყო – დვინი – ყარსი – არდაგანი – ართვინი – პეტრა. ეს იყო იმდენად ცნობილი გზა, რომ მის პირას IX-X საუკუნეებისთვის წარმოიქმნა „ქართველთა სამთავროს“ დედაქალაქი – არტანუჯი, ცნობილი სავაჭრო ქალაქი, რომელიც კონსტანტინე პორფიროგენეტის სიტყვით, ვაჭრობდა სომხეთთან, აფხაზეთთან, იბერიასთან და სირიასთან. მაშასადამე, აღნიშნული გზა რეალურად სიცოცხლისუნარიანი იყო პირველ ათასწლეულში. თუ სპარსული ჯარი დვინიდან სურამის გზით გასწევდა პეტრაში, მას ორჯერ და სამჯერ უფრო გრძელი გზა უნდა გაეგლო. ჯერ ეს ჯარი უნდა შესულიყო თბილისში, შემდეგ სურამის გავლით დასავლეთ საქართველოში, გაეგლო ის თითქმის მთლიანად სურამიდან პეტრამდე და შემდეგ ჩართულიყო გააფთრებულ ომში. ეს კი სრულიად არარაციონალური გზა იქნებოდა, რადგანაც უკვე არსებობდა პირდაპირი გზა: დვინი – ყარსი – არტაანი – ართვინი – პეტრა, არსიანის ქედის გავლით, პერსარმენის ქალაქ ყარსიდან არდაჰანამდე სულ 97 კმ-ია, არდაჰანიდან ართვინამდე – 99კმ. ართვინიდან ბორჩხამდე – 37კმ, ბორჩხიდან აჭარისწყლამდე – 29 კმ. აჭარისწყლიდან ბათუმამდე – 17 კმ. სულ ყარსიდან პეტრამდე დაახლოებით იქნებოდა $97+99+37+29+17=277$ დაახლოებით 300 კმ, მაშინ, როცა პერსარმენის აღნიშნული ქალაქიდან სურამის ქედის გავლით პეტრამდე იქნებოდა 800-900 კმ მაინც. მაშასადამე, ჯარი ივლიდა მოკლე და უკვე არსებული 300-კილომეტრიანი გზით.

ბრძოლები ქ. პეტრასთან ლაზიკის დიდი ომის დროს (542-562)

„ლაზთა მეფის“ გუბაზ II-ის მიწვევით სპარსთა ჯარი 542 წ. პეტრას მიადგა. მეთაურობდა შაჰი ხოსრო I.

პეტრას ციხის აღებისას ირანელებმა გვირაბი გაიყვანეს. ერთი კოშკი ჩამოინგრა და ბიზანტიელი სტრატეგოსი ციბე დაიღუპა. პეტრაში სპარსთა ჯარი ჩადგა (542 წ.).

549 წ. გუბაზ II-მ ახლა ბიზანტიის იმპერატორს სთხოვა დახმარება სპარსთა წინააღმდეგ.

იუსტინიანემ 8000 მეომარი გამოგზავნა (აქედან 1000 ჭანი). ალყა შემოარტყეს პეტრას გუბაზის ლაშქართან ერთად.

სპარსთა ლაშქარი კვლავ მიადგა პეტრას, გააძლიერა ციხის შიგნით მდგომი თავისი ჯარი და ახალი 3000 მეომარი ჩააყენა.

551 წელს ბიზანტიელებმა ბესას მეთაურობით იერიში მიიტანეს პეტრაზე. ქალაქს 2300 ირანელი იცავდა, ბიზანტიელთა ჯარში 6000 მეომარი იყო, ქალაქი აიღეს, მაგრამ 500 ირანელი აკროპოლისში გამაგრდა და ცეცხლში დაიწვა.

„ბიზანტიელებმა პეტრის ზღუდეები მიწასთან გაასწორეს, რომ მტერს ის მომავალში კვლავ არ დაეკავებინა“.

გუბაზს „მეფეს“ უწოდებდნენ რომაელები (ბიზანტიელები), მაგრამ ირანელები მას „მეფეს“ არ უწოდებდნენ – მერმეროეს წერილში იგი მეფედ არ იხსენიება.

ომი კიდევ 10 წელი გაგრძელდა (სულ 20 წელი).

ბიზანტია ირანს შორის 562 წელს დაიღო ზავი 50 წლით. ლაზიკა ბიზანტიის ვასალურ ქვეყნად დარჩა.

VII ს-ის ბოლოს იქცა ბიზანტიის პროვინციად. ლაზიკის ადგილობრივ მმართველს მეფის ტიტული ჩამოერთვა, მიეცა „პატრიკიოსის“ ტიტული.

ხე-ტყე პეტრაში

სპარსთა შაჰმა გადაწყვიტა შავი ზღვის სანაპიროზე შეეტანა გემთსაშენი მასალა, მას სურდა აეგო ხომალდები და ბერძნები გაექვევებინა შავი ზღვიდან. ამისთვის მან შეიტანა კიდევ ხე-ტყე ლაზიკის გავლით შავი ზღვის ნავსადგურში, მაგრამ ხე-ტყეს მეხი დაეცა დაიფურფლა და ხოსრომ გეგმა ვერ განახორციელა. ეს ღონისძიება მოეწყო პეტრას ომების დროს.

როგორ უნდა შეეტანათ პეტრაში ხე-ტყე, რომელი გზით?

პროკოფი წერს, რომ ხე-ტყე ნავსადგურში მიიტანეს დიდი გასაჭირით და შორი გზით.

ისმის კითხვა – მთელი დასავლეთ საქართველო ტყეებით იყო დაფარული და თუ ლაზიკა დასავლეთ საქართველოა, რა საჭირო იყო აქ შორი გზიდან ხე-ტყის შეტანა? ან როგორ მიიტანეს ის პეტრასთან? მაგრამ თუ ფაზისი არის ჭოროხი, ჭოროხზე ხე-ტყე გადაჰქონდათ ბრტყელძირა ნავებით, თავისი თვალით ნახა დიმიტრი ბაქრაძემ, რომ მდ. ჭოროხზე დაცურავდნენ ბრტყელძირა ნავები დღეში 50-200 ერთეული, რომელთაც კლარჯეთიდან ბათუმსა, რიზესა და ტრაპიზონშიც კი მდ. ჭოროხზე გავლით გადაჰქონდათ ჭოროხის ვრცელი ხეობის მოსახლეობისაგან აღებული საქონელი, მათ შორის უმეტესად ხე-ტყე.

ეს ბრტყელძირა ნავები ართვინიდან ბათუმამდე ჩადიოდნენ 8 საათში, ხოლო უკან დაბრუნებისათვის (ე.ი. ბათუმიდან ართვინამდე) ესაჭიროებოდათ 3-4 დღე.

მთელი საქონელი, მათ შორის მარილი, ხორბალი, ხალხისათვის საჭირო სხვა საქონელი კლარჯეთში შედიოდა და გადიოდა ჭოროხის ნავების საშუალებით, ჭოროხი იყო აღებ-მიცემობის არტერია.

ასე, რომ ხოსროს თავის შავიზღვისპირა ნავსადგურებში და პეტრაშიც ხე-ტყე უნდა ჩაეზიდა ჭოროხის ნავების საშუალებით.

40 სპილო

სპარსელები ისეთ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ პეტრას ციხის აღებას, რომ პერსარმენიდან პეტრაში 40 საბრძოლო სპილო შეიყვანეს. მათ კარგად იცოდნენ, რომ ლაზიკაში სპილოებს საკვების პრობლემა შეექმნებოდათ, რადგანაც ლაზიკაში 20 000 ცხენი უბალახობით დაედუპათ. ამიტომაც ეცდებოდნენ მოკლე გზითა და სწრაფი მარშით გზის დაფარვას. ასეთია არა დვინი-თბილისი-ლიხი-დასავლეთ საქართველო – პეტრას გზა, არამედ დვინი-არტაან-ართვინ-პეტრას 3-4-ჯერ უფრო მოკლე გზა, ამასთანავე, ეს მოკლე გზა ნამდვილად იყო სავაჭრო, საერთაშორისო მნიშვნელობის

გზა (თვით კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით, ამ გზაზე აღმოცენებული არტანუჯი საერთაშორისო ვაჭრობათა ცენტრი იყო), საეკვოა ლიხის გზას ასეთი მნიშვნელობა ჰქონოდა, მაშასადამე, მოუწყობელიც იყო. არტაან-არტანუჯ-ართვინის გზა კი რეალურად არსებობდა. მხოლოდ ერთი მონაკვეთი არსიანის ქედზე იყო ძალზე ძნელი დასაძლევო. ამიტომაც სპილოების გადასაადგილებლად გზის ეს მოკლე მონაკვეთი მოჭრილი ხეებით ამოავსეს, აქ სპილოებმა გაიარეს და ფაზისის (ე.ი. ჭოროხის) გზით პეტრაში მივიდნენ. ანუ არტაანიდან გადავიდნენ პეტრაში. ვფიქრობ, სპილოების გადაყვანა უფრო ადვილი იყო არსიანის ქედზე, ვიდრე სურამიდან მთელი დასავლეთ საქართველოს გავლით პეტრამდე მისვლა. ამიტომაც უფრო სარწმუნოდ მიგვაჩნია თვალსაზრისი ხოსროს მიერ არტაან-ართვინის გზის გავლის შესახებ.

პეტრას საეპისკოპოსო კათედრა

ისტორიულ ლაზიკაში (და ასევე ტრაპეზუნტის რეგიონში) მრავალ პუნქტს ერქვა „პეტრა“, მათგან ყველა არ ყოფილა საეპისკოპოსო კათედრა, ზოგი იყო ციხე-სიმაგრე, ზოგი სოფელი, მცირე ან დიდი ქალაქი, მათგან მხოლოდ ერთ-ერთი იყო საეპისკოპოსო ცენტრი.

ჩვენთვის საინტერესოა თუ კონკრეტულად რომელ პეტრაში უნდა ჰქონოდა კათედრა – ლაზიკის სამიტროპოლიტოს ერთ-ერთ გამორჩეულ ეპისკოპოსს.

ლაზიკის პეტრათა შორის, ძველი ავტორების, განსაკუთრებით პროკოფი კესარიელის, ყურადღება მიიპყრო არა პეტრას საეკლესიო ცენტრმა – საეპისკოპოსო კათედრამ, არამედ სამხედრო-ადმინისტრაციულმა პუნქტმა – ცნობილმა ციხე-სიმაგრე პეტრამ, რომელიც იუსტინიანემ ააგო.

ჩვენი თვალსაზრისით, ამ ციხე-სიმაგრეში არ ჰქონოდა კათედრა ეპისკოპოსს, იმის გამო, რომ ჯერ ერთი, ეს პეტრა მალე დაანგრეს თვით ბიზანტიელებმა, რათა სპარსელებს არ ჩაეგდოთ ხელში, ამასთანავე, ბიზანტიური საეპისკოპოსო კათედრები განლაგებულნი იყვნენ ქალაქებში, ეკონომიკურად დაწინაურებულ ცენტრებში, სადაც სამოქალაქო ცხოვრებისთვის შესაბამისი პირობები არსებობდა, ასეთი არ იყო პეტრას ციხე-სიმაგრე. მან მხოლოდ VI ს-ში მიიპყრო ყურადღება, ვითარცა სტრატეგიულმა წერტილმა სპარსეთთან ომის დროს და VI საუკუნეშივე იქნა დაანგრეული, როდესაც ბიზანტია დარწმუნდა რომ, ის სტრატეგიულ პუნქტად არ გამოდგა ომიანობის დროს.

პეტრას საეპისკოპოსო კათედრად არ უნდა მივიჩნიოთ პეტრას ციხე-სიმაგრე, არამედ ის უნდა ვეძიოთ ბაიბერდის (პაიპერტის) ახლოს – წერს ნ. ადონცი (ნ. ადონცი, სომხეთი იუსტინიანეს ეპოქაში, სპბ, 1908, გვ. 147. რუს. ენაზე).

ძველი შავიზღვისპირეთის ისტორიული გეოგრაფიის საერთაშორისოდ აღიარებული მკვლევარი ნ. ადონცი არ იზიარებდა თვალსაზრისს, რომ იუსტინიანეს მიერ ფაზისზე აგებულ პეტრას ციხე-სიმაგრეში მდებარეობდა საეპისკოპოსო კათედრა, მისი აზრით პეტრას კათედრა სხვაგან იყო საძებნი. თვითონ ის პეტრას კათედრას ეძებდა ბაიბერდთან. თუმცა საეპისკოპოსო საყდარი სხვა პეტრაშიც შესაძლოა რომ ყოფილიყო.

მაგალითად, ერთ-ერთი პეტრა მდებარეობდა ტრაპეზუნტის მახლობლად, მდინარე ხარტიშზე, სანაპიროდან 5 კმ-ის დაშორებით [აქ არის ძველი ქალაქი „არგირია“, მდინარის აღმოსავლეთ ნაპირზე მდებარეობს პეტრას ციხე, რომელსაც ახლა ბედრომას (პეტრომას) უწოდებენ (შდრ.: პეტრონი – ბედრომა). მდინარე ხარტიშზე აღნიშნული პუნქტის (არგირიას) სიახლოვეს კიდევ ორი სხვა ძველი ნაქალაქარი მდებარეობს – ფილოკალეია (გორელე), და ისხოპოლისი (ტირობოლუ). ისინი ქ. არგირიასთან ერთად ქმნიდნენ საერთო სამოქალაქო რეგიონს, სადაც 1879 წელს დაფიქსირებული იყო 30 ეკლესია. როგორც ვთქვით, აქ მდებარეობს „პეტრომას“ ციხე. შესაძლოა კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს ფაზისის სამიტროპოლიტოს „პეტრონის“ (პეტრას)

საეპისკოპოსო კათედრა აქ მდებარეობდა და აქაურმა ეპისკოპოსმა მოაწერა ხელი VII მსოფლიო კრების აქტებზე ასე – „პეტრონის ეპისკოპოსმა განვსაზღვრე და წავწერე, სოფელსა შინა მეგრელთასა“.

როგორც ითქვა, ძველი ქართველი მთარგმნელები ბერძნულად მიწვეულ სიტყვას „ლაზიკა“ თარგმნიდნენ ასე: „სოფელი მეგრელთა“, ანუ აღნიშნული ხელმოწერის თანახმად პეტრას (პეტრონის) საეპისკოპოსო კათედრა მდებარეობდა ლაზიკაში. საქართველოს ეკლესიის ძველი წმიდა მამები კი ლაზიკას უწოდებდნენ „მეგრელთა ქვეყანას“ (ტრაპეზუნტის რეგიონს), ე.ი. აქტში ეწერა „პეტრონი ლაზიკაში“. ტრაპეზუნტის რეგიონს, როგორც ითქვა, სამეგრელოც ერქვა. „არგ“, „ეგრ“ ფუძეთა მქონე სახელებს ტრაპეზუნტთან მრავალი პუნქტი ატარებდა, მათ შორის აღნიშნული ქალაქი პეტრას ციხესთან „არგირია“ (ამჟამად ჰალკაველა). აღსანიშნავია, რომ ზემოთ აღნიშნულ გორელე-ფილოკალიას, ასევე ერთ დროს ერქვა „გურულე“, რაც ეტიმოლოგიურად „ეგრ“ სახელთან ახლოა. „ეგრ“, „არგ“ ძირიანი სახელები, ასევე არის ტრაპეზუნტიდან მოშორებით მდ. არაქსის (ფაზისის) სათავეებთან. მაგალითად, ერზრუმის სამხრეთით 70-90 კმ-ში ისტორიულ მანრალიასთან ახლოს არის პუნქტი „ერგანი“, „არგინა“, ასევე ადგილის სახელია „არგოლია“ (ახლანდელი „უგურლუ“), არცთუ შორს მისგან არის ადგილი „ერგინ“ (ერგინკოუ) და სხვა მრავალი პუნქტი. ამ ფუძით („არგ“, „ეგრ“) კი სიტყვები ეგრისი, სამეგრელო და მრავალი სხვა ქართველთა აღმნიშვნელი ეთნონიმია ნაწარმოები.

ძველ ქართულ წყაროებში, როგორც ითქვა, ტრაპეზუნტის ოლქს „სამეგრელო“ ერქვა. პეტრას კათედრა, სწორედ ამ „სამეგრელო-ლაზიკაში“ ანუ ჩვენი თქმით „სამხრეთის ეგრისში“ უნდა ყოფილიყო. როგორც ვთქვით, პეტრები მრავალი იყო – ათინას (ფაზარს) ძველად ერქვა ასევე პეტრა.

აღსანიშნავია, რომ ახლანდელ ბორჩხასა და ართვინს შუა მდ. ჭოროხზე არის სოფელი „პეტრული“

ასევე ცნობილი იყო იუსტინიანეს მიერ აგებული დეთისმშობლის ტაძარი სოფელ პეტრაში, რომელიც თეოდოსიოპოლისთან, ანუ არზრუმთან ახლოს იყო. ის ცნობილი იყო თეოდოსიოპოლისის პეტრას სახელით, შესაძლოა აქ იყო საეპისკოპოსო კათედრა, თუმცა ზიგანასთან ახლოს მდებარე პეტრუმიც არ უნდა გამოირიცხოს. ნ. ადონცი, როგორც ითქვა, პეტრას კათედრას ბაიბერდთან ეძებდა. მისი აზრით, სხვა იყო პეტრას ციხე-სიმაგრე და სხვაგან მდებარეობდა პეტრას კათედრა.

ზოგიერთი საეპისკოპოსო კათედრა ისტორიულ სამხრეთ ეგრისში

სამხრეთ ეგრისი ერქვა ვრცლად გადაჭიმულ მხარეს, რომელშიც შედიოდა ოლქი მანრალია (შემდგომი მანანალი, მარდალის გვერდით), ლაზივი (ტრაპეზუნტის ოლქი), ჭანივი (რიზეს ოლქი) და ეგრი (ჭოროხის შესართავის ოლქი).

ნ. ადონცის კვლევით, აქ იყვნენ განლაგებულნი ფაზისის სამიტროპოლიტოს ზიგანას, საისინის, პეტრასა და როდოპოლისის საეპისკოპოსოები არაბთა შემოსევებამდე, მათ გარდა ამ რეგიონში სხვა საეპისკოპოსო კათედრებიც მდებარეობდნენ, მაგალითად ბიზანასა და სხვა.

ბიზანას, სადაც იჯდა ეპისკოპოსი, ასევე ერქვა ლეონტოპოლისი.

ჯანიაკს (ჯანჯაკონს?) – ერქვა ჯიმინი (ცუმინი) – მას იმპერატორმა უწოდა იუსტინიანოპოლისი, აქაც იჯდა ეპისკოპოსი იუსტინიანოპოლისის (ეკელესენისა) – (ნ. ადონცი, გვ. 145).

იუსტინიანემ თეოდოსიოპოლისში ააშენა რამდენიმე ეკლესია და მონასტერი, მათ შორის ერთი პეტრიაში ანუ პეტრაში (ეს ხომ არ იყო პეტრა – სადაც იჯდა

ეპისკოპოსი?) და კუკარიში, ნიკოპოლში 45 მოწამის მონასტერი ააშენა. ბიზანიაში – წმ. გიორგის ეკლესია.

ლისიორმი და პეტრა – უნდა ვეძიოთ ბაიბერდის (პაიპერტის) ახლოს – წერს ნ. ადონცი (ნ. ადონცი, სომხეთი იუსტინიანეს ეპოქაში, სპბ, 1908, გვ. 147, რუს. ენაზე). კერამეონის საეპისკოპოსო IX ს-ში შედიოდა ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოში.

კერამეონი მდებარეობდა გიუმისხანეს ჩრდილოეთით, ახლანდელი კრომი.

სპარსეთ-ბიზანტიის სასაზღვრო ხაზი გადიოდა ბიზანასთან ახლოს. აქ, საზღვართან მდებარეობდა პუნქტი „ვარდიშენი“ (გვ. 23). ვარდიშენის თარგმანი შესაძლოა იყოს ბერძნული „როდოპოლისი“, სადაც ეპისკოპოსი იჯდა. მაგრამ როდოპოლისის ოლქი მდებარეობდა ზიგანას მიმდებარე მიწა-წყალზე. ჩვენი აზრით როდოპოლისი იყო ქალაქი „ვარდა“ მდ. კალაპოტამისზე მდებარე სპერ-ოფ-რიხეს დამაკავშირებელ გზაზე მთაში დაშორებული ზღვიდან დაახლოებით 30 კმ-ით. ეს ქალაქი აღნიშნულია 1923 წელს გამოცემულ ივ. ჯავახიშვილის რუკაზე. ქალაქი როდოპოლისის (ვარდას) აქ მდებარეობას მიუთითებს ის, რომ როდესაც კონსტანტინოპოლმა XIX ს-ში აღადგინა როდოპოლისის კათედრა ამ ქალაქის (ვარდას) ტერიტორია ვიდრე ზიგანამდე მოიცვა როდოპოლისის ეპარქიამ.

ბასიანს ბერძნები ფასიანს უწოდებდნენ. თავის მხრივ, ფასისს უწოდებდნენ არა მხოლოდ მდ. ჭოროხს, არამედ ევფრატსაც. საერთოდ, რადგანაც აღნიშნული რეგიონი ჭანეთ-სპერთან მდებარეობდა – ის ქართული მოსახლეობით იყო დასახლებული. პ. ინგოროყვას კვლევით კი, ქართველები „ფასისს“ უწოდებდნენ წყალს, მდინარეს. ამ რეგიონში კი მდინარეების კელკიტის, ჭოროხის, ევფრატისა და არაქსის სათავეები იწყებოდა, ამიტომაც ამ ვრცელ რეგიონსაც მთლიანად შესაძლოა ფასისი-ფასიანი ეწოდებოდა.

საეკლესიო იურისდიქციის გადმონაშთის ასახვა ვეიდენბაუმიან და გ. ყაზბეგთან

ცნობილია, რომ პროკოფი კესარიელის აღწერით პეტრას სამხრეთით, დაახლოებით რიხეს რეგიონის ქრისტიანები ექვემდებარებოდნენ ე.წ. „ლაზთა ეპისკოპოსებს“.

რადგანაც ჩვენ ვეთანხმებით ნ. ადონცის მოსაზრებას, რომ ლაზიკის ცნობილი საეპისკოპოსოები (ზიგანა, როდოპოლისი, საისინი) მდებარეობდნენ არა რიონის ხეობაში, არამედ ტრაპეზუნტის მთიანეთში, ამიტომაც მიგვაჩნია, რომ პეტრას მომიჯნავე მიწა-წყლის ძველი ქრისტიანები შედიოდნენ ლაზიკის ანუ ტრაპეზუნტის მთიანეთის ეპისკოპოსების იურისდიქციაში.

ზემოთ აღნიშნულთან დაკავშირებით ვფიქრობთ, რომ მე-19 საუკუნეში ვეიდენბაუმიან და ყაზბეგის მიერ აღწერილი რელიგიულ-იერარქიული ურთიერთდამოკიდებულებანი შესაძლოა გამოხატავს ძველად პროკოფის ეპოქაში დროს არსებულს.

მართალია, აღნიშნულ მიწა-წყალზე მოსახლეობამ ძირითადად დაკარგა ქრისტიანული სარწმუნოება და მიიღო მაჰმადიანობა, მაგრამ, როგორც ითქვა, ახალი იერარქიული ურთიერთობანი ძველის გარკვეული ანარეკლი უნდა იყოს, მაგალითად, ე. ვეიდენბაუმი წერს ართვინის მოსახლეობის რელიგიული აღმსარებლობის და მათი იერარქიული ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ „ქალაქში არის 3 კათოლიკური ეკლესია, 4 მეჩეთი (აქედან ერთი ჯუმა) და ერთი სომხურ-გრიგორიანული ეკლესია. გრიგორიანები ექვემდებარებიან ტრაპეზუნტის ეპისკოპოსს, კათოლიკე სომხებს ჰყავთ თავიანთი ეპისკოპოსი, რომლის გამგებლობაში შედის არდაგანი, ოლთა, ბათუმი, სომხური სოფლები შავშეთში. ეს ეპისკოპოსი ემორჩილება კონსტანტინეპოლის პატრიარქს“ (ე. ვეიდენბაუმი – ბათუმიდან ართვინამდე, 2005, გვ. 68).

ლივანი, შავშეთი, არზრუმი და ტრაპიზონი ერთი რეგიონი რომ იყო ადმინისტრაციული თვალსაზრისით, ამის შესახებ თავისი წიგნის სხვადასხვა ადგილას მიუთითებს გ. ყაზბეგი. სელინბეგი თავისი აჯანყების დროს შავშეთიდან აპირებდა თავისი ჯარით ერზრუმსა და ტრაპიზონში შესვლას (გ. ყაზბეგი 3 თვე თურქეთის საქართველოში. 1995. გვ. 96). მაგალითად გ. ყაზბეგის აზრით, ლივანას პურით ამარაგებდა ყარსი (იქვე გვ. 108). ერზრუმი და ლივანა-შავშეთ-ლაზისტანი ერთი ეკონომიკური რეგიონი რომ არის მიუთითებს ყაზბეგი თავისი შრომის სხვა ადგილას (იქვე, გვ. 131). რაც ასახული იყო ასევე რელიგიულ-იერარქიულ ურთიერთდამოკიდებულებაში. მაგ. გ. ყაზბეგის ცნობით, მთელი პარხალის ხეობის შემოსავლები ეძლეოდა ერზრუმის მეჩეთს. ის წერს „პარხალის ხეობა და მისი შემოგარენი ზოგჯერ ვაკუფად იწოდება, რადგანაც ბოლო წლებამდე ამ მხარის შემოსავლები ერზრუმის მეჩეთს ეძლეოდა“ (გ. ყაზბეგი, 3 თვე თურქეთის საქართველოში, გვ. 142).

ვეიდენბაუმისა და გ. ყაზბეგის მონათხრობიდან ჩანს, რომ შავშეთ-ლივანის, ლაზისტანის რელიგიური ცენტრები იერარქიულად ექვემდებარებოდნენ ტრაპეზუნტის ან ერზრუმის უფრო მსხვილ ცენტრებს. როგორც ცნობილია XIX ს-ში აღნიშნულ მიწა-წყალზე კონსტანტინეპოლის საპატრიარქომ ადადგინა (ჩამოაყალიბა) ლაზიკის ეპარქია ანუ სამიტროპოლიტო ოლქი, ლაზიკის სახელწოდებით. მისი ცენტრი იყო ტრაპეზუნტი და განვრცობილი იყო არზრუმის (თეოდოსიოპოლისის) მიმართულებით ანუ ეკლესიური თვალსაზრისით, ოდესღაც, არზრუმ-ტრაპეზუნტი ერთ საეკლესიო ოლქს ქმნიდა. მე-6 საუკუნეშიც ამ ერთიანი ოლქის ნაწილები უნდა ყოფილიყო პეტრას, ზიგანას, საისინის და როდოპოლისის საეპისკოპოსოები. ამის ნაკვალევი მე-19 საუკუნეშიც შემორჩენილა, რაც აღწერილია აღნიშნულ მკვლევართა მიერ.

თავი XII

ქუთათისი, უქიმერიონი, არქეოპოლისი, ნოქალაქევი, როდოპოლისი და სხვა ქალაქები

ქუთათისი

საქართველოში ერთიდაიგივე სახელის მქონე ტოპონიმები მრავალია. ს. ყაუხჩიშვილმა აღნიშნა რომ „კუტ“, „ქუთ“ ფუძის მქონე ტოპონიმები მცირე აზიაშიც მრავალია. „ქუთაპია“ – ამჟამადაც ქალაქის სახელია თურქეთში ყოფილ ქართველურ სამყაროში, გალატეას მიწაზე მდ. საქარიასთან ახლოს.

ჭოროხის ხეობაშიც არის ასეთი სახელის მქონე რამდენიმე პუნქტი. მაგალითად, მარადიდთან მდებარეობდა სოფელი „ქუთურეთი“, რომლის სახელიც ახლოა „ქუთათისთან“.

იმავე რეგიონში აღმოჩნდა მეორე ასეთი სახელის მქონე პუნქტი – „ქიფაისი“. ის მდებარეობს ჭოროხის ხეობაში ქ. ისპირთან ახლოს 1923 წელს გამოცემული რუკის მიხედვით (შემდგენელი ევ. ბარამიძე, რედაქტორი ივ. ჯავახიშვილი). ქიფაისი იგივე „ქითაისი“ უნდა იყოს, რომლის სახელიც ახლოა სიტყვა „ქუთაისთან“, ხოლო ჭოროხის ხეობაში „კუტ“ ფუძის მქონე ტოპონიმები – კვაშტა, კვატია და სხვ. მრავალია.

ქუთაისის ზოგჯერ აიგივებენ ძველ წყაროთა აიასთან, კუტაიასთან ან პროკოფის ქუთათისთან: –

1) პლინიუსის მიხედვით (ახ.წ. I ს.) აია მდებარეობდა ფასისის შესართავიდან 15.000 ნაბიჯზე, დაახლოებით 12-24 კმ.

2) სტრაბონის მიხედვით, „აიას მდებარეობას მიუთითებენ ქალაქ ფასისთან“ – თუ გავითვალისწინებთ, რომ ქალაქ ფასისის მდებარეობას მიუთითებენ მდ. ფასისის შესართავთან, აქედან გამომდინარე ქ. აიაც ზღვის სანაპიროსთან ახლოს ყოფილა.

ე.ი. პლინიუსისა და სტრაბონის მიხედვით, „აია“ – თუ ის იყო კუტაია – მდებარეობდა არა კოლხეთის სიდრემში, არამედ ზღვის სანაპიროსთან ახლოს.

3) აპოლონიოს როდოსელის არგონავტიკის მიხედვით, აიეტის სამეფოს სატახტო ქალაქი იყო „აია“, სხვა თარგმანით „კუტაია“, ხოლო ქვეყანას ერქვა „აია“, სხვა თარგმანით – კუტაია.

თუ სად მდებარეობდა ის – აპ. როდოსელს გარკვეული არა აქვს.

აღსანიშნავია, რომ აპოლონიოს როდოსელი თავის პოემაში მოიხსენიებს იმ უძველეს ქალაქებს, რომელნიც არსებობდნენ არა მის დროს, არამედ წარსულში, წინა საუკუნეებში ძვ.წ. II ათასწლეულიდან, მაგრამ „ეს ქალაქები აღარ იყო მის დროს, ავტორი არგონავტიკის ძველ ისტორიას გადმოგვცემს“ (ვ. ჯაოშვილი, ქუთაისი, 1989, გვ. 64).

4) პროკოფი კესარიელის ცნობით, კოტაიონი, ანუ ქუთათისი მდებარეობდა მდ. რეონის ნაპირას. კვიტაიელი (კოტაიონელი) იყო აიეტი.

ანტიკური ეპოქის მრავალი წყაროს ცნობით, კუტაია-ქუთათისი მდებარეობდა მდ. ფაზისზე, ზღვასთან ახლოს. დღევანდელი ქუთაისი კი მდებარეობს ზღვიდან დაშორებით, მდ. რიონის სანაპიროზე, ყვირილას შესართავის მალდა.

ამჟამად, მდ. რიონი იწოდება ფაზისად, მაგრამ ამ მტკიცებას ეწინააღმდეგება ს. ყაუხჩიშვილისა და სხვათა გამოკვლევა, რომ მდ. ძირუღაა სათავე ფაზისისა (რადგანაც

მასზეა შორაპანი), მისი აზრით ძირულას შერთვის შემდეგ უკვე ყვირილა იწოდებოდა „ფაზისად“, ყვირილას შერთვის შემდეგ კი რიონი.

არცერთ ამ მონაკვეთზე თანამედროვე ქუთაისი არ მდებარეობს, ის უფრო მაღლაა. ე.ი. ქუთაისი რადგანაც არც ძირულასა და არც ყვირილაზე არ მდებარეობს და ყვირილა-რიონის შესართავის მაღლაცაა, ამიტომ, აქედან გამომდინარე, დღევანდელი ქუთაისის მდებარეობა არ ეთანადება ანტიკური წყაროების კუტიას მდებარეობას, მითუმეტეს, რომ კუტიას ციხე-სიმაგრე „უქიმერიონი“ ვაკეზე იდგა წყაროთა ცნობით, ბაგრატის (ტაძრის) ციხე კი მაღალ გორაზეა და ის არ შეიძლება უქიმერიონად ჩაითვალოს. ამიტომაც ს. ყაუხჩიშვილი უქიმერიონს პუნქტ დაბლაგომთან ეძებდა.

ანტიკური ქუთაისის ადგილმდებარეობის განსაზღვრისათვის გამოდგება თანამედროვე უქიმერიონისა და ქუთაისის არქეოლოგიური შესწავლა.

უქიმერიონის არქეოლოგია

არქეოლოგმა ო. ლანჩავამ უქიმერიონის ადგილმდებარეობის გამოსაკვლევად ჩაატარა საგანგებო საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიება, რის შედეგადაც არ დაეთანხმა დიუბუა დე მონპერეს მიერ ჯერ კიდევ XIX ს-ის 40-იან წლებში გამოთქმულ აზრს, რომ უქიმერიონი იყო ქუთაისის ციხე.

ო. ლანჩავამდე ს. ყაუხჩიშვილმა XX ს-ის 30-იან წლებში დაბეჯითებით დაასკვნა, რომ უქიმერიონი ნამდვილად არ იყო დღევანდელი ქუთაისის ციხე.

მაშასადამე, თითქმის ორსაუკუნოვანი თვალსაზრისი, რომელიც გაზიარებული იყო სამეცნიერო წრეების მიერ უქიმერიონის ქუთაისის ციხესთან იგივეობის შესახებ უარყოფილი იქნა.

მაშ სად მდებარეობდა უქიმერიონი?

„სხვადასხვა მეცნიერი უქიმერიონს სხვადასხვა მიმართულებით ვარაუდობდა. მაგალითად, ი. სიხარულიძე მას დიდღვაბუნას (გორდის) ციხესთან აიგივებდა ცხენისწყლის მიდამოებში. ეს მოსაზრება მისაღებად მიაჩნდა სხვა მკვლევარებსაც (დ. მუსხელიშვილი), აკად. ნ. ბერძენიშვილი უქიმერიონს ცუცხვათის ციხესთან აიგივებდა. არის სხვა მოსაზრებანიც, უკანასკნელ წლებში ქუთაისსა და მის მიდამოებში ჩატარებული საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების საფუძველზე ჩვენ შეგვექმნა აზრი უქიმერიონის წყალწითელას ხეობაში მდებარეობის შესახებ“ (ო. ლანჩავა, უქიმერიონის საკითხი, ქუთაისის მუზეუმის მასალები, კრებული VIII, 1996, გვ. 39).

მაშასადამე, ო. ლანჩავა არ ეთანხმება ნ. ბერძენიშვილს, დ. მუსხელიშვილს და სხვა მეცნიერებს უქიმერიონის ადგილმდებარეობის განსაზღვრისას და მიაჩნია, რომ ეს ციხე წყალწითელას ხეობაში, კერძოდ მოწამეთაში უნდა ყოფილიყო.

აქედან კარგად ჩანს, რომ არქეოლოგიური ძიება არ იძლევა საშუალებას უქიმერიონის თანამედროვე ქუთაისთან განსაზღვრისა, მიზეზი ჩვენი აზრით ისაა, რომ უქიმერიონი უნდა ვეძიოთ ჭოროხისა და არა რიონის ხეობაში.

უქიმერიონი იყო ქუთათისის მახლობლად, მაგრამ სად იყო ქუთათისი? ბერძნული წყაროებით კოტაია – ქუთათისი არაა თანამედროვე ქუთაისი, რადგანაც კოტაია ფაზისის ზღვასთან შესართავის ახლოს მდებარეობდა და ამასთანავე კოტიასთან გაედინებოდა მდინარე რეონი.

მიიჩნევა, რომ თანამედროვე რიონი არის ძველი წყაროების რეონი (სიტყვების გარეგნული მსგავსების გამო), ამავე დროს ის, თითქოს ფაზისადაც იწოდება. მაგრამ ფაზისი და რეონი სხვადასხვა მდინარეები იყო.

რონა, რეინი, რიონი, რეონი, რუა და სხვა ერთმანეთის მსგავსი სახელები მრავალ მდინარეს ერქვა უგრძელეს ტერიტორიაზე ბალტიის ზღვიდან კავკასიამდე, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მდინარე რეონი ჭოროხის ხეობაშიც იყო, ისევე როგორც იყო მრავალი

პუნქტი „კუტ“ ძირის მქონე, რის შესახებ ს. ყაუხჩიშვილიც წერდა. მაშასადამე, ჩვენი აზრით, უქიმერიონიც ჭოროხის ხეობაშია საძებნი, კერძოდ კი იმ რეგიონში, სადაც ჭოროხს აჭარისწყალი ანუ მდ. დოკონისი უერთდება.

მდ. დოკონისი, პუნქტი ნესოსი და უქიმერიონი

აჭარისწყლის სათავეში ამჟამადაც არსებობს სოფელი დოკონისი, რომლის სახელის მიხედვითაც, ჩანს VI ს-ში აჭარისწყალს დოკონისს უწოდებდნენ.

აგათიას ცნობით, პუნქტი ნესოსი მდებარეობდა დოკონისისა და ფაზისის შეერთების ადგილას. მაშასადამე, ის ყოფილა ჭოროხისა და აჭარისწყლის შესართავში. აქ იღვა რომაელთა რაზმი.

აღსანიშნავია, რომ XIX ს-ის მოგზაურების ცნობით, აქ, XIX ს-ში, რუსთა რაზმებიც იღვა. რატომ?

იმის გამო, რომ აქ გადიოდა (ამჟამადაც გადის) ორი მნიშვნელოვანი გზა. ამ გზაჯვარედინიდან ერთი გზა მიემართება ზემო აჭარაში, რომლის საშუალებითაც ზღვისპირეთი უერთდება სამცხე-ჯავახეთს (ე.ი. ლაზიკიდან იბერიისაკენ), ხოლო მეორე გზა მიუყვება მდ. ჭოროხს – ართვინისა, არტანუჯისა და არდაგანისაკენ (ასევე ლაზიკიდან ძველი იბერიისაკენ).

მაშასადამე, ნესოსი იბერიაში შესასვლელ ორ გზას აკონტროლებდა. აქ მახლობლად უნდა ყოფილიყო უქიმერიონის ციხე.

ქუთაისის არქეოლოგია

ქუთაისის ბაგრატის ტაძარი, როგორც ცნობილია დგას გორაზე, რომელსაც სამეცნიერო წრეებში „უქიმერიონს“ უწოდებენ, ჩვენში დადასტურებულ ფაქტად მიიჩნევა თვალსაზრისი, რომ ამ გორაზე მდებარე IV-VIII საუკუნეთა ეკლესიები (რომელთა ნაშთებსაც ახლახან მიაკვლიეს არქეოლოგებმა) შედიოდნენ კონსტანტინოპოლის ბერძნული საპატრიარქოს იურისდიქციაში.

ეს თვალსაზრისი იმდენად გამჯდარი დოგმაა არქეოლოგთა შორის, რომ არქეოლოგიური ნაშთების ანალიზს ახდენენ მის მიხედვით.

2003-09 წლებში ბაგრატის ტაძრის არქეოლოგიური კვლევისას IV-VIII საუკუნეთა საეკლესიო არქიტექტურის რამდენიმე ფენა გამოიყო.

არქეოლოგთა დასკვნით ბაგრატის ტაძრის ადგილას IV საუკუნეში ბიზანტიელებს აუშენებიათ სამნავიანი ბაზილიკა, ის V საუკუნეში დანგრეულა, V-VI საუკუნეთა მიჯნაზე ამ ნანგრევებში აღუმართავთ რაღაც ორსათავსოიანი ნაგებობა, მალევე, VI საუკუნის 20-30-იან წლებში ბაზილიკა კვლავ აღუდგენიათ, მაგრამ ის VI ს. შუაში დანგრეულა, VII ს-ში მის ადგილას ახალი ეკლესია აღუმართავთ, რომელიც მურვან ყრუს დროს დანგრეულა და აღუდგენიათ VIII ს. ბოლოს.

არქეოლოგი რ. ისაკაძე IV ს-ის სამნავიანი ბაზილიკის პირველ ნგრევას უკავშირებს ლაზიკაში სპარსეთ-ბიზანტიის ომს, რომლის ეპიცენტრში პროკოფი კესარიელისა და აგათიას მიერ ნახსენები „ქუთათისიც“ მდებარეობდა.

მისი აზრით, რადგანაც 523 წლამდე ლაზთა მეფე წათე „გადავიდა წარმართთა სარწმუნოებაზე და აღასრულებდა ყოველგვარ სპარსულ წესს“ სამნავიანი ბაზილიკის ნგრევაც შეიძლება წარმართობას დაუკავშირდეს.

ამ პერიოდში აღუმართავთ ამ დანგრეულ ტაძრის ადგილას „ორ-სათავსოიანი ნაგებობა“, რომელშიც ხანგრძლივი ცეცხლის ნაკვალევი აღმოჩნდა, რაც იმას მიუთითებს, რომ აქ ცეცხლთაყვანისმცემელთა სალოცავი კერა იყო აღმართული.

შემდეგ წათე კვლავ გაქრისტიანდა (526) წელს, შესაბამისად ბაზილიკა კვლავ აღუდგენიათ.

„ბაზილიკის მეორე და საბოლოო ნგრევა VI ს-ის შუახანებში „დიდ ომიანობას“, კონკრეტულად კი ქუთაისში დაბანაკებულ ირანელთა (მერმეოვს) გარნიზონს უნდა დაუკავშიროთ“. (რ. ისაკაძე, ქუთაისის ადრექრისტიანული ეკლესიები, ქართველური მემკვიდრეობა, XIII, 2009, გვ. 140).

როგორც ვხედავთ არქეოლოგიურ მონაპოვარს ხსნიან, შეიძლება ითქვას, ხელოვნური, დოგმად მიღებული თვალსაზრისით, რომ დასავლეთ საქართველოს ლაზიკა ერქვა, ხოლო ლაზთა მეფეების ქალაქი იყო თანამედროვე ქუთაისი. ლაზიკის დედაქალაქად მიიხნევა ასევე ნოქალაქევი და ფოთიც (ვითარცა ფაზისის სამიტროპოლიტო ცენტრი, „მეტრო-პოლის“ კი დედაქალაქს ერქვა).

როგორც ვიცით, ბიზანტიამ შეძლო სპარსეთის დამარცხება და მისი განდევნა არა თუ ლაზიკიდან, არამედ მთელი კავკასიიდან, უფრო მეტიც ჰერაკლე კეისარმა საერთოდ ბოლო მოუღო სპარსულ სახელმწიფოს თავის ლაშქრობის შედეგად. ლაზიკაში ბიზანტია სრულიად გაბატონდა.

თუ კი დასავლეთ საქართველო იყო ლაზიკა, მაშინ დასავლეთ საქართველოს IV-VIII-IX საუკუნეების ეკლესიების არქეოლოგიური მასალაში უნდა აღმოჩენილიყო უამრავი ბერძნული წარწერა, ასეთი კი არ აღმოჩნდა, უფრო მეტიც, ქუთაისში, ბაგრატის გორაზე აღმოჩნდა არა ბერძნული, არამედ შესანიშნავი ქართული ასომთავრული წარწერა – „ამ ფენას ეკუთვნის წარწერა (ასომთავრული ასოებით დაქარაგმებული წარწერა – „გ – ბ“) ანტეფიქსზე“ (იქვე, გვ. 141).

შეიძლება დავსვათ კითხვა – რატომ არ შეეჭვდნენ არქეოლოგები, როცა ბერძნულის ნაცვლად ქართული წარწერები აღმოაჩინეს, როგორ ჯდება ეს წარწერა იმ თვალსაზრისში რომ დასავლეთ საქართველო IV-IX საუკუნეებში კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იყო, ფაქტები ხომ არ ეწინააღმდეგებიან მათ მიერ გათავისებულ „ქართიზაციის“ დოგმებს?

შესაძლოა, არქეოლოგი რ. ისაკაძე მართალია, როცა მიიხნევს, რომ V საუკუნეში სამნავიანი ბაზილიკა გადააკეთეს ცაცხლთაყვანისმცემელთა საგზებელად, მით უმეტეს, რომ არქეოლოგიური მასალა იძლევა ამის თქმის საშუალებას, მაგრამ ეს მოვლენა დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო არა ლაზთა მეფე გუბაზის გაწარმართებასთან არამედ ზოგადად, ქართლის სამეფოში მომხდარ მოვლენასთან, – V ს. დასაწყისში (ვახტანგ გორგასლამდე), მემატინეს თქმით, „დაიპყრეს ქართლი სპარსთა და განრყუნეს ეკლესიანი და დამალეს ჯვრები ქართველთა და ყოველთა შინა ეკლესიათა ქართლისათა ცეცხლის მსახურთა სპარსთა აღაგზნეს ცეცხლი“.

ქუთაისი, ყველა ძველი ქართული წყაროს მიხედვით, არგვეთთან ერთად ყოველთვის შედიოდა ქართლის სამეფოში:

„მოქცევა ქარლისა ს“ მიხედვით, აზოს სამეფოს საზღვარი იდო მდ. ეგრისწყალზე.

ქართლის ცხოვრების მიხედვით, ფარნავაზის სამეფოშიც ეგრისი და არგვეთი საერისთავოები იყვნენ. ისინი შედიოდნენ ე.წ. „დასავლეთის ერისთავთა“ ჯგუფში ქრისტეშობამდე.

I საუკუნეში მეფე ადერკის სამეფოშიც შედიოდა ეგრისი, ისევე, როგორც ყველა შემდგომ საუკუნეში, რის შესახებაც სხვა თვეებში გვაქვს მითითება.

ერთი სიტყვით ყველა ქართული წყაროს ცნობით, ეგრისი და მით უმეტეს არგვეთი – არა ლაზთა სამეფოში, არამედ ქართლის სამეფოში შედიოდა.

ლაზთა სამეფოში ქუთაის-არგვეთის ყოფნის შესახებ თეორია შეითხზა XX ს. სამეცნიერო წრეებში.

ასე, რომ სხვაა წყაროთა მითითება და სხვაა შემდეგ შექმნილი სამეცნიერო-ლიტერატურული თვალსაზრისი.

არქეოლოგ რ. ისაკაძის დაკვირვება მნიშვნელოვანია იმით, რომ მისი მონაპოვარი სრულიად ეთანადება წყაროს, რომ ქართლის ეკლესიებში V ს-ის I ნახევარში „ცეცხლის მსახურთა სპარსთა აღაგზნეს ცეცხლი“. ქუთაისის სამნავიანი ბაზილიკაც, მაშასადამე, საგზებელად გადაუკეთებიათ, ვახტანგ გორგასლის დროს ვითარება გამოსწორდა და ეს ბაზილიკაც აღდგენილა.

ლაზთა სამეფოში, ანუ ბიზანტიელთა საეკლესიო იურისდიქციაში რომ ყოფილიყო ქუთაისის ძველი ტაძრები, როგორც ითქვა, იქ უსათუოდ აღმოჩნდებოდა ბერძნული წარწერები, მაგრამ როგორც ითქვა აღმოჩნდა არა ბერძნული, არამედ ქართული წარწერა, შესანიშნავი ასომთავრული ასოებით ამოკვეთილი ტაძრის ანტიფიქსზე. რ. ისაკაძემ გამოაქვეყნა მისი ფოტოც (რ. ისაკაძე, ქუთაისის ადრექრისტიანული ეკლესიები, ქართული მემკვიდრეობა, 2009, გვ. 148).

ეგრისი ეკლესიურად ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში რომ შედიოდა VI საუკუნეშიც, ამის შესახებ წერს იოანე დრასხანაკერტეცი, სომეხთა X საუკუნის პატრიარქი. მისი სიტყვით – კირიონი ეგრისის არქიეპისკოპოსიც იყო „წინანდელი წესის“ თანახმად.

კირიონი VI ს. ბოლოსა და VII ს. დასაწყისში მოღვაწეობდა, მისი „წინანდელი დრო“ კი VI ან V-VI საუკუნეები იქნებოდნენ.

ქართულ წყაროებში ეგრისი ქართლის ეკლესიის ნაწილი იყო, მაგალითად, ნიქოზელის სამწყსოში შედიოდა დასავლეთ საქართველოს მთიანეთი გლოლა-დებითურთ., ხოლო ვახუშტის ცნობით, კათალიკოსობის დაწესებამდე (V ს-მდე) „სამოქალაქო“ სამთავროელი ეპისკოპოსის სამწყსოში შედიოდა.

ნუმიზმატიკა

ძალზე მნიშვნელოვანია ნ. უგრეხელიძის, როგორც ნუმიზმატიკოსის დაკვირვება, რომ III-VI საუკუნეებში მთელ საქართველოში, როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში ერთიანი ფულადი სისტემა მოქმედებდა. „ეს იმას ნიშნავს, რომ აღნიშნულ საუკუნეებში აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველო ერთ პოლიტიკურ სივრცეში მოიაზრებოდა“ (ნ. უგრეხელიძე, საქართველო ნუმიზმატიკული მასალის მიხედვით, ქართველური მემკვიდრეობა, XIII, გვ. 238).

ეს დაკვირვება იმითაა მნიშვნელოვანი, რომ აქამდე ითვლებოდა, თითქოსდა დასავლეთ საქართველოში III-VI სს-ში მხოლოდ ბიზანტიური, ხოლო აღმოსავლეთში სპარსული მონეტები იყო გავრცელებული და თითქოსდა ისინი მეტოქეობდნენ ერთმანეთთან. ნ. უგრეხელიძემ ფაქტებით დაადასტურა, რომ ეს ასე არ იყო და საქართველოს ყოველ კუთხეში ერთნაირი ფულადი სისტემა მოქმედებდა, ანუ დასავლეთ საქართველო არ იყო მაინცდამაინც ბიზანტიის ხელდებული. რაც ეკლესიურ იურისდიქციასაც გამოირიცხავს.

ეტიმოლოგია (მერია-უქიმერიონი, ქუთურეთი-ქუთათისი)

პროკოფი, როგორც ითქვა, წერს, რომ უქიმერიონის ციხე იდგა არა გორაზე, არამედ „ქუთათისის ვაკეზე“.

საერთოდ დასავლეთ საქართველოს ვაკეზე ტოპონიმი უქიმერიონი არ გვხვდება.

პროკოფის აზრით, ქუთათისიც და უქიმერიონიც ლაზიკაში მდებარეობდნენ, ჩვენი აზრით ლაზიკა ერქვა არა რიონის ვაკეს, არამედ ჭოროხის აუზს, ამიტომაც არა

დასავლეთ საქართველოში, არამედ ჩვენს მიერ ლაზიკად მიჩნეულ ჭოროხის ხეობაში ვეძებთ შესაბამის ტოპონიმებს.

პირველ რიგში ვფიქრობთ, რომ სიტყვა „უქიმერიონის“ ფუძის ერთი ნაწილი უნდა იყოს „მერი“ – ან „მერე“ (უქი-მერი-ონი).

გვაქვს თუ არა ჭოროხის აუზში მსგავსი ფუძის მქონე ტოპონიმები, ასეთებია უამრავი –

ტ. ფუტკარადის განმარტებით აჭარასა და მიმდებარე რეგიონებში „მერია“, „მერე“ ეწოდება მდინარის პირა გავაკებულ ადგილს.

ვეიდენბაუმის წიგნის განმარტებით „მერია – ვაკე ადგილია“. ე. ვეიდენბაუმის წიგნი საერთოდ განმარტავს თუ რას აღნიშნავს სიტყვა „მერი“ – „სოფ. ხება მდებარეობს ჭოროხის მარჯვენა ნაპირზე... სოფელი ღებიმერი, რომელიც ნაჩვენებია რუკაზე კატაფხიის პირდაპირ, აღარ არსებობს, ეს ალბათ, ხება ან ხები-მერი (მერი-ვაკე), რადგანაც სოფელი ნამდვილად კატაფხიის პირდაპირ მდებარეობს. ხების ქვემოთ, მარადიდთან მისვლამდე არის სოფ. ოლგაური“ (ე. ვეიდენბაუმი, ბათუმიდან ართვინამდე, 2005, გვ. 77).

მაშასადამე, მერია-მერე-მერი – ესაა ვაკე ადგილი წყლის პირას (ე. ვეიდენბაუმისა და ფუტკარადის განმარტებათა შეჯამებით).

სოფელს ხებიმერი ეწოდება გავაკების ანუ ვაკე ადგილზე მდებარეობის გამო.

ე. ვეიდენბაუმის წიგნის გამომცემლებიც „გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელში“ განმარტავენ „ხები-მერი (მერი-ვაკე)“ ანუ ხები-მერი ნიშნავს „ხების ვაკეს“ (იხ. იქვე, გვ. 93).

აჭარაში „მერეთისხევი“ დასახლებული რეგიონია სხალთასთან, შავშეთში კი არის „იმერხევი“ (გ. ყაზბეგი, სამი თვე, გვ. 47, 71).

იმერხევისწყლის შენაკადია მდ. „ყვირილა“ შავშეთში (გ. ყაზბეგი, სამი თვე, გვ. 75). შავშეთში მდ. ყვირილას ახლოს გაედინება მდ. სხლობანისწყალი, რომელიც გაივლის სოფელ მერიასთან (იქვე, გვ. 81).

ჩვენი აზრით, ასეთივე წარმოებისაა სიტყვა „უქიმერიონი“ (მისი ფუძე უნდა იყოს „უქიმერი“, ხოლო „ონი“ – სუფიქსი), რადგანაც უქიმერიონის ციხე ვაკე ადგილზე მდებარეობდა პროკოფის თქმით. ეს სიტყვა ისევეა ნაწარმოები, როგორც ვთქვათ სიტყვა „ხები-მერი“.

„უქიმერი“ (უქი-მერი) კი ზემოთმოყვანილი განმარტების („მერე“-ვაკე) თანახმად უნდა ნიშნავდეს „უქი-ვაკე“. ანუ ვაკე ადგილზე (მერეზე) მდებარე რაღაც ადგილს „უქის“ (უქის) სახელის მქონეს.

გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში ნახსენები „მერეს მონასტერი“, ალბათ შედარებით ვაკე ანუ „მერე“ ადგილზე მდებარეობდა. ამჟამადაც, შავშეთ-არტანუჯ-ლიგანში ისევე, როგორც გურია-აჭარაში უამრავი ტოპონიმია „მერე“ ფუძით, მაშინ, როცა რიონის დაბლობზე, თუ არ ვცდები, ასეთი სახელები არ გვხვდება.

მსგავსადვე, ალბათ შეიძლება ითქვას სიტყვა „კუტაიას“ შესახებაც. ს. ყაუხჩიშვილის განმარტებით „კუტ“ ძირით მცირე აზიაშიც მრავალი ტოპონიმი არსებობდა. მართლაც, ასეთი ფუძის მქონე სახელები ჩვენ მრავლად გვხვდება ართვინ-ლიგან-არტანუჯ-ლაზისტანის რეგიონში. მათ შორისაა აჭარაშიც ერთ-ერთი ადგილის სახელი, ესაა სოფელი „კვატია“. გ. ყაზბეგი აღნიშნავს შავშეთისაკენ მიმავალ გზაზე მდებარე სოფელ კვატიასთან „გიგანტური წყაროს“ შესახებ (გ. ყაზბეგი, დასახ. ნაშრ. გვ. 48). ჩვენი აზრით იმავე ძირის სახელთა რიგში უნდა იყოს ე. ვეიდენბაუმის მიერ აღწერილი სოფელი „კატაფხია“, რომელიც ღებიმერის ახლოს მდებარეობდა (ე. ვეიდენბაუმი, გვ. 77). აღსანიშნავია, რომ გურიაშიც სოფელ მერიასთან ახლოს მდებარეობს ერთ-ერთი ბორცვი (მთა), რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა უწოდებს „კატის ციხეს“. ასე, რომ ფუძეები „მერია“ და „კატ“ (კუტ) საქართველოს რამდენიმე რეგიონში გვერდიგვერდ მოიხსენიება (ღები-მერი, კატაფხია, მერია – კატისციხე, უქიმერიონი – კუტაია) ასე, რომ

პროკოფის მიერ ნახსენები ამ ძირების მქონე ადგილები დასავლეთ საქართველოს ვაკის გარდა, სხვა რეგიონებშიც შეიძლება მოვიძიოთ. როგორც ითქვა, თურქეთშიც არის ქალაქი – კუტაჰია.

პროკოფი კესარიელის მიერ ნახსენები ლაზიკის პუნქტის სახელი – „უქიმერიონი“, როგორც აღინიშნა, ეტიმოლოგიურად წააგავს „დაბამერი“-სს. მათი საერთო ფუძეა „მერი“, მერე.

აღსანიშნავია, რომ ქართულ წყაროებში ეს სახელი სხვადასხვა ფორმით გვხვდება – მაგალითად, ანასეულ და ჭილაშვილისეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ დაბამერისას ნაცვლად გვხვდება „დაბამერისა“, ხოლო მარიამისეულ ერთ-ერთ ადრეულ ნუსხაშია – „შაბასა მერისა“.

პუნქტი „დაბა“ მდებარეობს მდ. იმერხევის ხეობაში, თუმცა „დაბამერი“ შეიძლება სხვა იყოს.

როგორც ითქვა, „მერე“ – „მერი“ აჭარულ-შავშური დიალექტით ერქვა მდინარისპირა მოვაკებულ ადგილს, ე.ი. „მერი“ არის ვაკე, იგივე უნდა იყოს სიტყვაც – „უკი“ (უწვა), ე.ი. უკი – ვაკე ადგილი.

კლარჯეთის „მერე“ მდებარეობს მდ. კარჩხალის ხეობაში, კლდეთა შორის მონასტრის ეკლესიის ასაშენებლად საგანგებოდ მოვაკებულ ადგილზე. დედა ფებრონიამ აქ დააარსა მონასტერი IX ს-ში.

უქიმერიონი ანუ „უქიმერიონი“ უნდა იყოს უკი-მერი-ონი ანუ მდინარისპირა სწორი (ვაკე) ადგილის ციხე-სიმაგრე

აჭარისწყლის ხეობის გზათა მაგისტრალების უმოკლესი განტოტება სოფ. აჭარისწყალთან იწყებოდა, სადაც აჭარისწყალი ერთვის მდ. ჭოროხს. აჭარისწყლის მარცხენა სანაპიროს საშუალებით სოფ. მერისისა და უჩხითის გადასასვლელებთან ხეობა დაკავშირებული ჩანს მაჭახლის ხეობასთან.

სოფლის სახელი „მერისი“ ჩვენთვის იმითაა საინტერესო, რომ მასში გამოიყოფა ფუძე „მერი“, ისევე, როგორც პროკოფი კესარიელის მიერ ნახსენებ სიტყვაში „უქიმერიონი“.

რადგანაც, აჭარულ დიალექტში სიტყვა „მერი“ ჰქვია მდინარისპირა ვაკე ადგილს და პროკოფის სიტყვით, სწორედ ასეთ ვაკე ადგილზე ყოფილა აგებული „უქიმერიონის“ ციხე, მათი დაკავშირება შესაძლებელია.

სოფელი მერისი აჭარისწყლისა და ჭოროხის შესართავთან მდებარეობს, მისგან არც თუ დაშორებულია სოფელი მარადიდი, რომლის სახელიც ზოგიერთი მკვლევარის აზრით იმავე ფუძე „მერს“ შეიცავს. ამ სოფლის ერთ-ერთი უბანია „ქუთურეთი“, რომელიც ჩვენ პროკოფისეულ ქუთათისთან დავაკავშირეთ, თუმცა შესაძლოა ქუთათისი – ფორჩხაც (ბორჩხა) ყოფილიყო, ამავე ჭოროხის ხეობაში. ასე, რომ ტოპონიმები „მერი“ (აქედან უქიმერიონი) ჭოროხის ხეობაში მრავალია. ასევე „ქუთ-კუტ“-ის მქონე ტოპონიმებიც (მათ უნდა დაუკავშირდეთ „ქუთათისი“). ამ ხეობებში მრავალი საერთაშორისო მნიშვნელობის გზა გადიოდა.

მაშასადამე, პროკოფის ეპოქაში უქიმერიონი და ქუთათისი (შესაძლოა თანამედროვე მერისი და ქუთურეთი) აჭარისწყლისა და ჭოროხის ხეობათა გზათაშესაყარზე მდებარეობდნენ, ეს გზები კი ზღვისპირეთს იბერიასთან აკავშირებდა. ლაზიკის ომების შემდეგ კი უკვე თანამედროვე ქუთათისს დაერქვა, იქამდე ის მატიანეებში, თითქოსდა არც გვხვდება.

გზები

ი. მანანდიანის კვლევით, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი სომხეთსა და სპარსეთს უკავშირდებოდა იმ შემავრთებელი გზით, რომელიც არტანუჯისა და ყარსის გავლით

მიემართებოდა ანისისა და დვინის მიმართულებით (ი. მანანდიანი, სომხეთის ვაჭრობის და ქალაქების შესახებ, ერევანი, 1954, გვ. 150-154, რუს. ენაზე).

არტანუჯი – დიდი სავაჭრო ცენტრი – ტრაპიზონს აკავშირებდა დასავლეთ საქართველოსთან, ასევე იბერიასა და სომხეთთან.

საგზაო მაგისტრალები აჭარისწყლის ხეობასაც მოიცავდა (ჭოროხის აუზი). აქ ხიდებისა და საგზაო ნაგებობების სიმრავლე აჩვენებს, რომ აჭარისწყლის ხეობა დასერილი იყო სავაჭრო-სატრანზიტო გზებით, რომლითაც შავიზღვისპირეთი უკავშირდებოდა საქართველოს სხვადასხვა მხარეებს, თავის დროს აჭარისწყლის ხეობა მძლავრი ეკონომიკური რეგიონი ყოფილა (შ. მამულაძე, აჭარისწყლის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, 1993, გვ. 181).

კლიმატი „ქვეყანა ქუთათისისა“

რიონის ვაკე და იქ მდებარე „ქვეყანა ქუთათისისა“ იყო დაავადებათა ბუდე, უფრო სწორად, იქაური კლიმატი ხელს უწყობდა დაავადებათა გამძაფრებას, მით უმეტეს I ათასწლეულში შავი ზღვის ტრანსგრესიის დროს, ამიტომაც იმ პერიოდში დასავლეთ საქართველოს ბარი საცხოვრებლად უფარგისი იყო და შედარებით დაუსახლებელი. უკეთესი საცხოვრებელი პირობები იქ VIII-X სს-ში შეიქმნა, თუმცა XII ს-შიც კი იქაურები კლიმატს უჩიოდნენ.

მაგალითად, დავით აღმაშენებელი ხშირად გვიხილავსო, წერს მემატიანე, ცრემლიანი, როდესაც მოინახულებდა ხოლმე ავაღმყოფებს, დაავადებათა კერები კი უფრო მეტად ქუთათისის ქვეყანაში აღმოცენდება ხოლმე, ავაღმყოფობანი უფრო მეტად ქუთათისის ქვეყანაში გამძაფრდება ხოლმეო – „რომელთა ზრდის სხვათა უმეტეს ქვეყანა ქუთათისისა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 354).

ე.ი. ქუთათისის სანახებში, ჩანს, იმ ეპოქაში იყო უფრო მეტი ჭაობები, მაშასადამე, მალარიის კერები, ვიდრე ამჟამად არის.

უნდა ვიფიქროთ, რომ დავით აღმაშენებლის ეპოქაში დაიწყო რიონის გათავისუფლება დაჭაობებული მიწა-წყლიდან, რიონის გამოყოფა ჯებირებით, ანუ ე.წ. „სამანებით“, რაც, ალბათ, შემდგომ საუკუნეებშიც გაგრძელდა. ამით ჭაობი შემცირდა და საცხოვრებელი პირობებიც ალბათ გაუმჯობესდა. შესაძლოა, ამ ეპოქის მეფეთა ეპიტაფიაში ნათქვამი – „ზღვაში სამანი ჩაყარა“ გულისხმობს ჭაობის წყლისგან მიწების გათავისუფლებას, ანუ რიონის ჭაობებში გაწეულ სამუშაოებს, არხებისა და ჯებირების მშენებლობას.

აღნიშნულის გამო ვფიქრობთ, რომ ფაზისის სამიტროპოლიტოს საეპისკოპოსო ქალაქები არა მალარიით დაავადებულ რიონის დაბლობზე, არამედ სხვა, ჯანსაღ კლიმატურ რეგიონში მდებარეობდნენ, ასევე ლაზიკის სამეფოს ქალაქებიც ჯანსაღ კლიმატურ გარემოში – ჭოროხის ხეობაში მდებარეობდნენ.

ისტორია (უქიმერიონი)

პროკოფის მიხედვით – ქუთათისის მახლობლად იყო ერთი მეტად მაგარი ციხე, სახელად უქიმერიონი. აქ ჰყავდათ ლაზებს კარგი მცველი რაზმი. ამ ციხის დაცვაში მონაწილეობას იღებდნენ რომელიღაც ჯარისკაცებიც. ამ ციხესთან დაბანაკდა სპარსელი მთავარსარდალი მერმეროე მთელი თავისი ჯარით. მის ხელში იყო კოლხიდის საუკეთესო ნაწილი, ანუ მოხირისი. ამის გამო ლაზებს საშუალება აღარ ჰქონდათ უქიმერიონის მეციხოვნეთათვის სურსათი მიეწოდებინათ ანდა ევლათ აღნიშნული გზით „სვანისა და სკვიმნისაში“ (პროკოფი, ომი გოთებთან, VIII, 14)

ჩვენი აზრით, აჭარისწყალ-ჭოროხის შესართავთან ახლოს მდებარე უქიმერიონის ციხესთან დაბანაკებული სპარსელი მთავარსარდალი მერმეროე აკონტროლებდა –

იბერია-არტაანის გზას. უქიმერიონის გარშემორტყმის შემდეგ კი მას საშუალება მიეცა თითქმის მთლიანად გაეკონტროლებინა მეორე გზა აჭარისწყლის შესართავიდან შიდა საქართველოსაკენ ანუ თანამედროვე ხულო-ადიგენის გზა. აღნიშნულ აჭარისწყალ-ჭოროხის (ე.ი. დოკონის-ფასისის) შესართავთან უშუალოდ მდებარე პუნქტ ნესოსზე გამავალი ეს გზა ზემო აჭარასა და მიმდებარე რეგიონებს უკავშირდებოდა. პროკოფის ეპოქაში, ჩანს, ზემო აჭარასა და მიმდებარე რეგიონებს სვანიასა და სკვიმნიას უწოდებდნენ. ლინგვისტები მთელ დასავლეთ საქართველოში, მათ შორის გურიაში მრავალ სვანურ ტოპონიმს პოულობენ. ერთ ასეთად, მაგალითად, ლანჩხუთი მიიჩნევა.

„სვანიას“ ქვეშ ჩვენი მეცნიერები თანამედროვე სვანეთს განიხილავენ, მაშინ, როცა „სვანია“, VI ს-ში, ჩანს ერქვა დასავლეთ საქართველოს ვრცელ მიწა-წყალს ჭოროხის აღმოსავლეთ სანაპიროდან კავკასიის მთებამდე.

სვანებს სპარსული ორიენტაცია ჰქონიათ, ამიტომაც ისინი სასტიკად ისჯებოდნენ ბიზანტიური ჯარების მიერ, შემცირდა მათი ტერიტორიებიც, ეს ტოპონიმი (სვანია, სვანეთი) ხშირად გვხვდება თანამედროვე შავშეთშიც.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, უქიმერიონი ერგე-ლიგანში მდებარე კუტაიას მახლობლადაა, კუტაია მოხირისთან ერთად ერთ სექტორში, ანუ ჭოროხ-აჭარისწყლის შესართავის ქვეყანაშია. მისი ფუნქცია პირდაპირაა მინიშნებული. ესაა ზემო აჭარისა და მიმდებარე რეგიონების ანუ სვანია-სკვიმნიასაკენ მიმავალი გზის ჩაკეტვა, თუმცა მოხირისში (ერგეში) როცა ზის მტერი, ეს გზა ისედაც ჩაკეტილია, იგულისხმება აჭარისწყალზე გამავალი გზა, რომელიც სწორედ ერგეში უერთდება ჭოროხისპირა გზას.

მაშასადამე, უქიმერიონის ციხე – ერთგვარი საგზაო ჩამკეტია.

უქიმერიონის დაპატრონება ნიშნავდა მთელი ჩრდილო ანუ მთიანი ლაზიკის, ჭოროხისპირა ქვეყნის ხელში ჩაგდებას, მასშია ერგე-ლიგანი (მოხირისის მხარე), ართვინი (როდოპოლისი), სკანდა-სარაპანას ციხეები ანუ არტაან-იბერიისაკენ მიმდებარე ლაზეთი. ამიტომაც სპარსელები ყოველწლიურად ცდილობდნენ უქიმერიონის დაკავებას.

ბოლოს გამცემლის წყალობით „ჩაიგდეს ხელში სპარსელებმა უქიმერიონის ციხე და მტკიცედ დაეპატრონენ ლაზეთს, მაგრამ მარტო ეს ლაზიკე კი არ ჩაიგდეს ხელში სპარსელებმა, არამედ სკვიმნიაც და სვანიაც, და ამრიგად, მოხირისიდან იბერიამდე მთელი მიწა-წყალი გამოეცალათ ხელიდან რომაელებსა და ლაზთა მეფეს“ (პროკოფი, ომი გოთებთან, VIII, 16).

„მოხირისიდან – იბერიამდე“ ნიშნავს იმას, რომ ლიგანიდან არტაანამდე მდებარე ქვეყანა ანუ ლაზიკეს მთიან ნაწილს დაეპატრონენ სპარსელები, მათ ხელში მოექცა სკვიმნიაც და სვანიაც, ანუ ზემო აჭარის მხარე, უქიმერიონი აჭარისწყლისპირს აკონტროლებდა, ანუ გზაჯვარედინს. როგორც ითქვა მასზე გადიოდა ორი მთავარი გზა, ერთი ამჟამადაც ართვინისკენ მიმავალი, მეორე კი ხულოსაკენ. ართვინის გზა გადადიოდა იბერიაში (არტაანში), ხოლო როგორც ითქვა ხულოს გზა იმჟამად სკვიმნია-სვანიად სახელდებულ ქვეყანაში, ანუ ზემო აჭარას გავლით შიდა საქართველოში – ანუ ასევე იბერიაში.

მაგრამ უქიმერიონის ციხე აკონტროლებდა კიდევ ერთ გზას, ამჟამინდელი ქობულეთისკენ მიმართულს. უნდა ვიფიქროთ, რომ უქიმერიონის ზურგიდან დაცვის მიზნით სპარსთა სარდალმა სწორედ ქობულეთის მხარეს ააგო კიდევ ერთი ციხე – სარაპანისი. ჩვენ ვიცით, რომ სარაპანას ციხე სტრაბონის დროსაც არსებობდა, მის შემდეგ სარაპანის ციხე დაერქვა კიდევ ერთ ციხეს იბერიისაკენ მიმართულს, ის უნდა ყოფილიყო არტაან-არტანუჯს შორის არსიანის ქედზე. მაგრამ ახლა მერმეროეს აუგია კვლავ სარაპანისის სახელის მქონე ციხე სულ სხვა მიმართულებით – კერძოდ, ამჟამინდელ აჭარა-გურიის საზღვართან ახლოს. მართლაც, XV საუკუნეშიც კი, შორაპანი ერქვა ამჟამინდელ ოზურგეთს, აქვეა სოფელი მერია და აქვეა კატის ციხეც, ანუ სახელთა თანხვედრა აქაცაა. როგორც ითქვა, უქიმერიონი ჩვენი აზრით ერგეში – აჭარისწყლის შესართავთან იყო. პროკოფი წერს – „უქიმერიონშიც დატოვა საკმაო

ხალხი, თვითონ კი ააშენა ღაზთა მეორე ციხე, რომელსაც სარაპანისს ეძახიან და ზედ ღაზიკის საზღვართან მდებარეობს და იქ დარჩა“ (ომი გოთებთან, VIII, 16).

შეიძლება სარაპანისი ვაშნარის ციხესაც ერქვა, რომელიც ახლოა ოზურგეთთან. აქეთაც იყო იბერია. ანუ ღაზიკას ყოველ მხრიდან ერტყა იბერია, კერძოდ კი იბერიისაკენ ღაზიკიდან მიემართებოდა სამი მთავარი გზა:

პირველი გზა, როგორც ითქვა, ერთმანეთს აერთებდა პეტრა-როდოპოლის-ძველ სარაპანის-იბერიას, ანუ ის მიუყვებოდა ჭოროხის (ფაზისის) სანაპიროს და ერთმანეთთან აერთებდა თანამედროვე ბათუმ-ართვინ-არტანუჯ-არდაგანს. არტაანი იბერიის ნაწილი იყო.

მეორე გზა ერთმანეთს აერთებდა პეტრა-ნესოს-სვანია-სკვიმნია-იბერიას ანუ მიუყვებოდა ჯერ ჭოროხის სანაპიროს, შემდეგ კი აჭარისწყალს მაღლა შიდა საქართველოსაკენ და ერთმანეთთან აერთებდა თანამედროვე ბათუმ-ხულო-ადიგენს, ჩანს, სვანია-სკვიმნია იმუამად ამ გზის მომცველ ქვეყნებს ერქვა.

მესამე გზა კი აერთებდა პეტრას მერმეროეს მიერ აგებულ ახალ სარაპანისთან ე.ი. თანამედროვე ბათუმს აერთებდა ვაშნართან, ვაშნარის ჩრდილოეთით აფსილეთი და იბერია იყო.

პეტრა ახლოს ყოფილა თანამედროვე ბათუმთან. მაშასადამე, ღაზიკეს იბერიასთან გრძელი სასაზღვრო ხაზი ჰქონდა არტაანიდან – გურია – არგვეთამდე.

უქიმერიონი გარკვეულწილად ამ გზათა შესაყართან იდგა აჭარისწყლისპირთან ახლოს მდ. ჭოროხის შესართავთან, აქედან იწყებოდა ერგეს ქვეყანა, რომელიც ართვინისკენ ლიგანის ქვეყანას უერთდებოდა.

ივ. ჯავახიშვილი ვარაუდობს, რომ უქიმერიონი ოხვამერს ანუ სალოცავს ნიშნავს (იქვე, გვ. 42). წყალწითელასთან ყოფილა ტოპონიმი ოხომორა. წყალტუბოს რაიონშია „ხომული“ (იქვე, გვ. 25). ცნობილია ხომლის მთა. ნ. ბერძენიშვილის აზრით, „ხვამ ძირი ზანური ჩანს“ (იქვე, გვ. 25). საფიქრებელია, რომ ეს ძირი ზოგად ქართულია (ფუძე ქართულია) და უნდა ნიშნავდეს ქვაბულს, გამოქვაბულს ანუ მღვიმეს (ღვიმ), ხომ ანუ ღვიმ ძირით „ხვიმირა“ ანუ გამოთხრილ-გამოქვაბული ადგილი იწოდებოდა. იგივეა რაც ღვიმე (მღვიმე), როგორც აღინიშნა. სოფელი ხომული, წყალტუბოს რაიონში შეიძლება ითქვას, რომ დგას კირქვის მღვიმეთა მაღლა, იქ უამრავი მღვიმეა, ამიტომაც ის ხომული ანუ მღვიმეთა ადგილია (ხომ-ული), მის ქვეშ ხომ-ები ანუ მღვიმეებია. ასევე მღვიმე აქვს ხომლის მთას. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ უქიმერიონის ფუძე არაა „ხომ-ღვიმ“ – და ის სხვა წარმოშობის სიტყვაა. კერძოდ – „უკი-მერი-ონი“. როგორც ზემოთ განვიხილეთ, მერე ამჟამადაც აჭარულ დიალექტში ვაკე, გაგაკებულ, მოგაკებულ ადგილს ნიშნავს – პროკოფის სიტყვითაც უქიმერიონი ვაკეზე იდგა. მასაშადამე უკი-მერი ვაკის ციხეს ნიშნავს, ხოლო ონი არის სუფიქსი.

არქეოპოლისი. ნოქალაქევის არქეოლოგია

პროკოფი კესარიელის თქმით არქეოპოლისი იყო „მთავარი და უდიდესი ქალაქი ღაზების ქვეყანაში“ (პროკოფი, გეორგია II, 1965, გვ. 182) ამასთანავე „ძალიან გამაგრებული“ (იქვე, გვ. 101) მდებარეობდა ფაზისის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყანაში, „მეტად ქუშ სერზე და მას ჩამოუდის მდინარე, ქალაქის ზემოთ აღმართული მთებიდან“ (იქვე, გვ. 188), ერთი დღის სავალი გზით დაშორებული მოხირისიდან. XIX-XX სს. მკვლევართა უმეტესობის აზრით არქეოპოლისი იყო ამჟამინდელი პუნქტი ნოქალაქევი, სენაკთან (ყოფილ ცხაკაიას რაიონში). საბჭოთა ეპოქაში ნოქალაქევს უკვე უწოდებდნენ „ღაზიკის ანუ მთელი დასავლეთ საქართველოს დედაქალაქს“.

არის თუ არა არქეოპოლისი იგივე ნოქალაქევი ყველაზე მეტად უნდა გაარკვიოს არქეოლოგიურმა შესწავლამ.

მართლაც ნოქალაქევიში პირველი გათხრები ჩატარდა 1930-31 წლებში.

1973 წელს დაიწყო ე.წ. „სტაციონარული გათხრები“.

1987 წელს შეჯამდა 10 წლის გათხრების შედეგები. ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელობამ გამოაქვეყნა კრებული „ნოქალაქევი – არქეოპოლისი“ (თბ. 1987) მიძღვნილი „ეგრისის (ლაზიკის) სამეფოს (დასავლეთ საქართველო) დედაქალაქის ციხე-გოჯი – ნოქალაქევი – არქეოპოლისის შესწავლისადმი“ (იხ. აღნიშნული წიგნის ანოტაცია).

ნოქალაქევის არქეოლოგიურმა შესწავლამ შეიძლება ითქვას დიდ საგონებელში ჩააგდო პატიოსანი მკვლევარი არქეოლოგები.

აღმოჩენილმა ძალზე მწირმა მასალამ მართლაც გააოგნა ჯერ კიდევ პირველი არქეოლოგიური ექსპედიციის წევრი 1930-31 წლისა, ცნობილი არქეოლოგი ლ. მუსხელიშვილი. ის წერდა: „ნოქალაქევის საკითხი ლამის ისეთივე ბნელითაა მოცული დღესაც, როგორც გათხრების დაწყებამდე... საერთოდ ისეთი შთაბეჭდილებაა, თითქოს მოსახლეობის კვალი ამ ძველს ქალაქში ან მთლად წარხოცილა დროთა განმავლობაში, ან არაა და სულაც არაფერი კვალი არ ყოფილა. ეს მეტად საკვირველი მოვლენაა. სხვა არა იყოს რა, მეექვსე საუკუნის ნაშთები მაინც მრავლად უნდა აღმოჩენილიყო – ჩვენ კი შედარებით მცირეოდენი თიხის ნატყეხების გარდა არა გვიპოვია რა. პროკოფი არქეოპოლისს მრავლადდასახლებულს და კოლხეთის უდიდეს და უპირველეს ქალაქს უწოდებს. პროკოფის კი უნდა სცოდნოდა რა არის ქალაქი. ქალაქი ხის სახლებით იყო გაშენებული, ხე დაღპა, რაც გასაკვირი არ არის სამეგრელოს ნესტიანი ჰავისათვის, მაგრამ, ნუთუ, იმდროინდელ მოსახლეობას, გარდა ქოთნებისა, სხვა რამ ნივთები არა ჰქონია, სამკაული, იარაღი, ლითონის ჭურჭელი და სხვა? – სად დაიკარგა ყველა ეს? ამ კითხვას პასუხის გაცემა უნდა“ (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, 1987, გვ. 304).

ლ. მუსხელიშვილი წერს: ფაზისზე გემები სარაპანამდე დადიოდა, გემებს კი ადგილობრივი მოსახლეობა აშენებდა, ამასთანავე ფაზისზე სტრაბონის მოწმობით 120 ხიდი ყოფილა გაშენებული, ამასთანავე „მდინარეს სისტემატურად სწმინდავდნენ, ამიტომ პირველ საუკუნეშივე „კოლხეთს გაცხოველებული ადებ-მიცემობა ჰქონია უცხოეთთან“, IV ს-ში თემისტე კოლხეთს „ელინური კულტურისა და მუზათა სადგურს უწოდებდა“, ხოლო VI ს-ში პროკოფისა და აგათიას ცნობებით „კოლხეთი მდიდარი, დაწინაურებული, მჭიდროდ დასახლებული და დაბა-ქალაქებით სავსე ქვეყანა“ იყო, ამიტომაც ეს „ელინური კულტურის“ სიმდიდრის, გაცხოველებული ადებ-მიცემობის კვალი უთუოდ უნდა აღმოეჩინათ არქეოლოგებს „არქეოპოლისში“, მაგრამ არა არქეოლოგიამ სულ სხვა სურათი აჩვენა, – ნოქალაქევის მოსახლეობას „მწირი კერამიკის გარდა არა მოეპოვებოდა რა“ (იქვე, გვ. 304).

ამ ფაქტმა, როგორც ითქვა გააოგნა პატიოსანი მკვლევარ-არქეოლოგი ლ. მუსხელიშვილი. აქედან გამომდინარე, მას რომ დასცლოდა ალბათ მივიდოდა დასკვნამდე, რომ არქეოპოლისი ეძია სხვა რეგიონში.

[ჩვენი აზრით არქეოპოლისი ჭოროხის ანუ ფაზისის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარეობდა, ალბათ სადღაც თანამედროვე ბათუმ-ქობულეთ-ციხისძირის მახლობლად].

ლ. მუსხელიშვილის ექსპედიციას, უცხოელი მეცნიერის ა. შნაიდერის ხელმძღვანელობით არ დაუკლია ცდა, როგორმე ნოქალაქევიში აღმოეჩინათ საქალაქო ცხოვრების შესაბამისი მონაპოვარი, მაგალითად, წერს, რომ ექსპედიციამ „ზღუდის შიგნით, ვაკეზე, მთის ფერდობზე და ზევით აკროპოლისში, 40-მდე საცდელი ორმო გათხარეთ, ზოგიერთი საკმაოდ ღრმად (2-3 მეტრამდი), მაგრამ ყველა უშედეგოდ“ (იქვე, გვ. 304). ე.ი. ამ ორმოებში საქალაქო ცხოვრების შესაბამისი კულტურული ფენა არ აღმოჩნდა.

ექსპედიციას ამ კრახის შემდეგ იმედი დაესახა, რომ ზღუდის გარეთ ეძებნათ ძველი ქალაქის ნაშთები. „თვითეულ ეზოს ზღუდის გარეთ თავისი ჭა აქვს. ზოგან სიღრმით 3 საუენამდე. და, ადგილობრივთა თქმით, არასოდეს არაფერი აღმოჩენილა“ (იქვე, გვ. 304).

ექსპედიციის დასკვნა ასეთი იყო – „ქალაქი ვერ ვნახეთ“.

მათ იმედი ჰქონდათ, რომ გააგრძელებდნენ კვლევას და რაიმეს იპოვნიდნენ ნოქალაქევის დედაქალაქობის დასადგენად.

საბოლოოდ, იმაჟამად 1930-31 წლის ექსპედიციამ დაასკვნა – „არსად არ აღმოჩნდა ძველი სასაფლაო და არც ძველი სამოსახლოს ფენები. ამიტომ ექსპედიციის ხელმძღვანელს შნაიდერს საერთოდ შეეპარა ეჭვი, რომ ნოქალაქევი იყო ცნობილი არქეოპოლისი.

დასკვნაში „ნოქალაქევის გათხრების შედეგები დოქტორ შნაიდერისა 1929-1930 წლები“, კერძოდ, ნათქვამია – „ძველი გეოგრაფების ცნობებით ქალაქები იხსენიება მხოლოდ ზღვისპირას და ფაზისის გასწვრივ. ამ ქალაქთაგან უკვე პლინიუსის დროს (I საუკუნე) უმრავლესობა აღარ არსებობდა, აქედან ცხადია: საკუთრივ შიდა – ქვეყანა ბერძენ-რომაელთათვის უცნობი იყო და არც მათი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ მაინც და მაინც ძველი ქალაქის ძებნა ნოქალაქევიში ამოუძინება“ (იქვე, გვ. 297).

დოქტორ შნაიდერის, ნოქალაქევის პატიოსანი მკვლევარ-არქეოლოგის, ეს განცხადება ძალზე მნიშვნელოვანია.

დასავლეთ საქართველოს „შიდა ქვეყანა ბერძენ-რომაელთათვის უცნობი იყო და არც მათი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა“. ეს დასკვნა მთლიანად ეთანადება „ქართლის ცხოვრებისა“ და „მოქცევა ქართლისა ს“ დაბეჭდილებულ ცნობებს, რომ მეფე ფარნავაზის დროიდან დასავლეთ საქართველო მდინარე ვერისწყლამდე იმყოფებოდა არა ბერძენ-რომაულ, არამედ ქართლის სახელმწიფოს შემადგენლობაში, რომ არა მხოლოდ ქუჯის დროს, არამედ უწყვეტად შემდეგ მეფე ადერკამდე (I ს.) და მეფე მირიანამდე (IV ს.) ვერისი ქართლის სამეფოს ნაწილი იყო.

შნაიდერისა და ქართული წყაროების დასკვნები თანმხვედრია და მთლიანად განსხვავდება XX ს. საბჭოთა ისტორიკოსების დასკვნებისაგან.

ნოქალაქევის გათხრები გაგრძელდა, როგორც ითქვა XX ს. 70-იან წლებში. ასე ვთქვათ, აქ იმუშავა არქეოლოგთა ორმა ჯგუფმა: პირველს შეიძლება ვუწოდოთ მკვლევარ-არქეოლოგები, ანუ ისინი, რომელნიც იმას აღწერენ რასაც ფაქტიურად პოულობენ, და მეორე, ასე ვთქვათ ე.წ. „ქართიზაციის თეორიის“ მომხრე – იდეოლოგ-არქეოლოგები, რომელთაც წინასწარ ჰქონდათ მომზადებული დასკვნა, რომლის მიხედვითაც არ არსებულს – რეალურ ფაქტებად აცნობენ საზოგადოებას.

70-იანი წლების მკვლევარ-არქეოლოგები მსგავსად ლ. მუსხელიშვილისა და დოქტორ შნაიდერისა ნოქალაქევის არქეოლოგიური კვლევის შედეგად მივიდნენ იმავე დასკვნამდე, რომ ნოქალაქევი ძალზე მწირია კულტურული ფენა, კერძოდ ისინი სხვადასხვა ადგილს მიუთითებენ „ნოქალაქევის კულტურული ფენა განსაკუთრებით ღარიბია“ (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, 1987, გვ. 29), „მნიშვნელოვნად ღარიბია“ (იქვე, გვ. 28), ანდა „ძალზე ღარიბია“ (იქვე, გვ. 28) და სხვა, აღმოჩენილი მასალების მიხედვით ნოქალაქევი მცირედ იყო დასახლებული (იქვე, გვ. 30), „სამარხები მცირეა IV-VII საუკუნეებისა“ (გვ. 30) და სხვა.

მაშასადამე, ნოქალაქევის 1970-80 წლების არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩნდა:

1) ნოქალაქევი და მისი მიდამოები იყო მცირედ დასახლებული (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, გვ. 30);

2) აქ IV-VII სს. სამარხები მცირეა – (იქვე, გვ. 30);

3) აქ კულტურული ფენა ღარიბია – (იქვე, გვ. 30);

4) არქეოლოგიური მონაპოვარი უზენებს, რომ ქალაქს არ ჰქონდა საკუთარი ეკონომიკა – (იქვე, გვ. 31, 30);

5) „გრანდიოზული თავდაცვითი ნაგებობები“ არ შეესაბამება ქალაქის ცხოვრების ინტენსივობას“ (ე.ი. იყო არა ქალაქი (მით უმეტეს დედაქალაქი) არამედ ციხე-სიმაგრე, რომელშიც ხანდახან ერისთავ-დიდებულები ცხოვრობდნენ და აქ სასახლეები ჰქონდათ, როგორც ეს მიღებული წესი იყო შუა საუკუნეებში) – (იქვე, გვ. 27);

6) ნოქალაქევიდან ადრეფეოდალური ხანის საიუველირო ნაწარმი პრაქტიკულად ძალზე ცოტაა, დედაქალაქში მეტი უნდა ყოფილიყო (იქვე, გვ. 27).

7) აკროპოლისის (ქვედა ქალაქის) ცენტრალურ ნაწილში არქეოლოგიური მასალა (მონაპოვარი) „თითქმის სულ არაა“ (იქვე, გვ. 29).

8) „უსახური და უფორმო ფრაგმენტები“ არქეოლოგიურ მასალისა აღმოჩნდა სამხრეთ გალავანთან (იქვე, გვ. 29). ესაა კერამიკული ჭურჭლის (დოქების) ნატეხები – (იქვე, გვ. 30).

ამ დასკვნისათვის პატიოსან არქეოლოგებს ნ. ლომოური სასტიკად აკრიტიკებს, ფაქტების მიუხედავად ნ. ლომოურმა დაასკვნა რომ ნოქალაქევი იყო არქეოპოლისი და ეს აზრი დანერგა მეცნიერებაში.

ნ. ლომოური იძულებული გახდა და მან დაიწყო კრიტიკა პირველხარისხოვანი წყაროებისა და მათი ავტორებისა, კერძოდ ნ. ლომოური აკრიტიკებს პროკოფი კესარიელს.

ნ. ლომოური პროკოფის მიიხნევს „არასანდო“ ავტორად, წერს – „ყოველთვის როდი შეიძლება მისი ნდობა“ (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, 1987, გვ. 30), ამასთანავე წერს „ცნობილია, რომ პროკოფის ლაზიკის დახასიათებისას ხშირად მოსდის უზუსტობანი“ (იქვე, გვ. 31). ასევე წერს – „სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ლაზიკის ე. ი. დასავლეთ საქართველოს პროკოფისმიერი დახასიათება არ შეეფერება რეალურ სინამდვილეს. პროკოფის მთელ ლაზეთზე გავრცელებულია ის ცნობა, რომელიც მას ერთერთი ჩამორჩენილი კუთხის შესახებ ჰქონდა“ (გვ. 31), აქ იგულისხმება პროკოფის ცნობა – „ლაზიკაში არსად არის მარილი, არც ხორბლეული მოდის, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე“ (პროკოფი, ომი სპარსელებთან, II, 28).

ჩემი აზრით კი პროკოფის ცნობები საოცრად ზუსტი აღმოჩნდება, თუ მის ლაზიკას ჭოროხის ხეობაში მოვათავსებთ.

ნ. ლომოურს არ მოსწონს პროკოფის ცნობა, ამიტომ აკრიტიკებს და წერს – ნოქალაქევი „მჭიდროდასახლებული უნდა ყოფილიყო, ამას მოწმობს აქ ორი აბანოს, სხვა საზოგადოებრივი დანიშნულების შენობათა და მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური მასალის – საოჯახო და სამზარეულო ჭურჭლის აღმოჩენა“. (გვ. 31). თუმცა ნოქალაქევის (ე.წ. დედაქალაქის) არქეოლოგიურ მასალის სიმწირე, კულტურული ფენის სიღარიბე, მონეტების სიმცირე და ფაქტი, რომ ქალაქს არ ჰქონდა საკუთარი ეკონომიკა, მას არაფერს ეუბნება (იქვე, გვ. 31, 32).

საფიქრებელია, რომ აღმოჩენილი „ორი აბანო და ჭურჭელი“ ეკუთვნოდა ნოქალაქევში, საკურორტო მოსასვენებელში დროებით 1-2 თვის მანძილზე მაცხოვრებელ სამეგრელოს მთავრებსა და დიდებულებს. უფრო ადრე აქ, ასევე დროებით, უცხოვრიათ ქართლის მეფე-ერისთავებსაც, მათაც ცხადია აბანოები და ჭურჭელი ესაჭიროებოდათ.

XX ს. ქართულმა ისტორიოგრაფიამ დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ორი განსხვავებული თეორია ჩამოაყალიბა:

პირველის მიხედვით შავი ზღვისპირეთი და დასავლეთ საქართველო თავდაპირველად დასახლებული იყო აფხაზურ-ადიღეური ტომებით, რომელთაც აქ შემდგომ „აფხაზთა სამეფო“ ჩამოაყალიბეს VIII ს-ში, შემდეგ კი მცხეთის ეკლესიამ დაიწყო ამ მხარის „ქართიზაციის“ პროცესი, რის შედეგადაც დასავლეთ საქართველოში თითქოსდა X ს-დან გავრცელდა ქართული ენა და კულტურა, აფხაზთა სამეფო კი ერთიანი ქართული

სახელმწიფოს ნაწილი გახდა. ეს თეორია მიიჩნეოდა უეჭველ ჭეშმარიტებად, ამიტომაც ის ასახულია როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში, ისე საენციკლოპედიო ცნობარებში. ამ თეორიას ეჭვის თვალთ შეხედეს აფხაზეთში სეპარატისტული მოძრაობის დაწყების შემდეგ XX ს. 70-80-იანი წლებიდან.

ამის შემდეგ უკვე ოფიციალურ თეორიად გადაიქცა თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ ბერძნულ-ბიზანტიური წყაროების „ლაზიკის სამეფო“ მოიცავდა მთელ დასავლეთ საქართველოს და მისი დედაქალაქი იყო არქეოპოლისი, რომელიც თითქოსდა ნოქალაქევის ძველი სახელი ყოფილა. დაიწყო ნოქალაქევის თხრა, გამოქვეყნდა ამ თეორიის შესაბამისი არქეოლოგიური დასკვნები.

ამ თეორიის მიხედვით დასავლეთ საქართველოშივე მდებარეობდნენ ფასისის სამიტროპოლიტოს საეპისკოპოსოები: როდოპოლისისა (როგორც ითქვა, მიიჩნევა რომ ეს სახელი ვარციხეს ერქვა), საისინისა (ცაიშად მიიჩნევა), ზიგანასა (მას რატომღაც „ზიგინევისას“ უწოდებენ და მის ადგილ-სამყოფელად გუდაყვას მიიჩნევენ აფხაზეთში) და პეტრასი (ციხისძირად მიიჩნევა).

ქართიზაციის თეორიის მიხედვით ეს ბერძნული საეპისკოპოსოები გაუქმდა „ქართიზაციის“ პროცესის შედეგად.

ისმის კითხვა, თუ კი სამიტროპოლიტო ცენტრი იყო ფაზისი (თითქოსდა ფოთი), რატომ მდებარეობდა ამ რეგიონის დედაქალაქი არქეოპოლისში? საქმე ისაა, რომ სიტყვა „მეტროპოლისი“ აღნიშნავს „დედაქალაქს“, ხოლო საეკლესიო კანონების მიხედვით „სამიტროპოლიტო ოლქის“ მეთაური მეტროპოლისში ანუ დედაქალაქში უნდა მჯდარიყო. ასე, რომ თუ ფოთი იყო ფაზისის სამიტროპოლიტოს ცენტრი, მაშინ პოლიტიკური დედაქალაქიც ფოთი უნდა ყოფილიყო და არა არქეოპოლისი. მაგრამ პროკოფი კესარიელის ცნობით ლაზიკის დედაქალაქი არქეოპოლისი იყო. თუ ეს ასეა, მაშინ ფაზისის მეტროპოლიის ცენტრი სხვაგან უნდა ვეძიოთ.

როდის აშენდა ნოქალაქევი? თუ ის ციხე-გოჯია, „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, მას საფუძველი დაუდო ქართლის სამეფოს ეგრისის საერისთვოს მეთაურმა ქუჯიმ.

ნოქალაქევი მეორედ აშენდა დასავლეთ საქართველოდან არაბების განდევნის შემდეგ – აფხაზეთში გადასულმა ქართლის მეფე მირმა ბრძანა:

„უწყიეს შენებად ადგილთა ჩვენთა კლისურითგან აღმართ, წარვად და დავეშენებო ციხე-გოჯისა და ქუთათისს“ (ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 242).

ე.ი. ნოქალაქევი მეორედ აშენდა VIII საუკუნეში (ისევე, როგორც ქუთაისი), არაბთა თავდასხმების II ტალღის შესაჩერებლად.

ამ დროს ნოქალაქევი კარგი ციხე-ციტადელი აშენებულა, იმდენად, რომ ქართლის მეფის ერთერთი გვირგვინი აქ დაიდო შესანახად, მეორე კი ქუთაისში – ამ წყაროს მიხედვით, ანუ ციხე-გოჯი ქუთაისთან ერთად ქართლის სამეფოს ცენტრად იქცა, არაბების მიერ თბილისის საამიროს დაარსების შემდეგ.

შემდგომ საუკუნეებში ნოქალაქევი ანუ ციხე-გოჯი იყო საზაფხულო რეზიდენცია ეგრისის ერისთავებისა და სამეგრელოს მთავრებისა.

ასე, რომ ნოქალაქევს ნაკლები შეხება ჰქონდა ბიზანტიურ სამყაროსთან, ამიტომ ვერც აღმოაჩინეს არქეოლოგებმა აქ შესაბამისი რაოდენობის ბიზანტიური მონეტები, აღმოჩნდა სულ რამდენიმე (ექვსი მონეტა, მათგან მხოლოდ ორია სახელწარწერილი). ნოქალაქევი რომ ყოფილიყო ლაზიკის დედაქალაქი არქეოპოლისი, აქ მონეტების სიუხვე უნდა ყოფილიყო, ვითარცა სავაჭრო ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცენტრში.

არქეოლოგების ვ. ლექვინაძისა და ლ. ხვედელიძის თვალსაზრისით, ფაქტი იმისა, რომ ნოქალაქევი მონეტები „ძალზე მცირე რაოდენობისა აღმოჩნდა, და ასევე ფაქტი იმისა, რომ ვარდციხეში მონეტები ჯერჯერობით საერთოდ არაა მიკვლეული, მეტყველებს იმის შესახებ, რომ „ლაზიკაში ფულადი მიმოქცევა სუსტად იყო განვითარებული“ (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, 1987, გვ. 32).

ჩემი აზრით, რადგანაც პროკოფის ეპოქაში ლაზიკა ერქვა ძირითადად ჭოროხის ხეობასა და ერგე-ლივანს, არქეოლოგებმა აქ უნდა ჩაატარონ შესაბამისი კვლევა, ხოლო ვარციხეში და ნოქალაქეში არქეოლოგიური მასალების (მათ შორის მონეტების არარსებობა და სიმცირე) მიუთითებს რომ ვარციხე არ იყო როდოპოლისი და ნოქალაქევი არ იყო არქეოპოლისი – ე.ი. ცნობილი ბიზანტიური პუნქტები.

ერთი სიტყვით ციხე-გოჯში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა არაა საკმარისი მის არქეოპოლისად გამოსაცხადებლად. ამავე თვალსაზრისისა უნდა იყვნენ არქეოლოგები ვ. ლექენაძე და ლ. ხვედელიძე, რომელთაც აკრიტიკებს ნ. ლომოური. არქეოლოგიური მონაპოვრის უკმარისობის მიუხედავად ის მტკიცედ დგას თვალსაზრისზე, რომ ნოქალაქევი არის არქეოპოლისი და მას უწოდებს – „ეგრისის ანუ ლაზიკის – მთელი დასავლეთ საქართველოს მომცველი სახელმწიფოს დედაქალაქს“. მას, ისევე, როგორც მრავალ სხვას არ აოცებს თუნდაც ფაქტი იმისა, რომ ვარციხეში (ე.ი. მათი თვალსაზრისით როდოპოლისში) არ აღმოჩნდა ბერძნულ-ბიზანტიური მონეტები!

პროკოფის ეპოქის წყაროებით – არქეოპოლისში იდგა ბიზანტიური სამხედრო ნაწილი, მრავალი ათასი მხედრისაგან შემდგარი.

როგორც წესი, ყველგან, სამხედრო ნაწილის სადგომ პუნქტში მრავლად იპოვება მონეტები, რადგანაც მხედრებს ანაზღაურებას მონეტებით უხდიდნენ. გარდა ამისა, ყველგან სადაც კი ასეთი ჯარი მუდმივად ბანაკდებოდა მკვიდრი მოსახლეობა კარგად დაცულობის გამო, აწყობდა ბაზრობებს, შენდებოდა შესაბამისი შენობები, აღებ-მიცემობა ყვაოდა, ფული ტრიალებდა, როგორც წესი, არა ერთი და ორი თვით, არამედ წლებით და ზოგჯერ ათეულწლებით და საუკუნეობით, ამის გამო სამხედრო ნაწილების სადგომ პუნქტებში მრავლად პოულობენ მონეტებს. აღნიშნულის გარდა, ასეთი პუნქტები, როგორც წესი თანდათანობით ქალაქებად იქცეოდა ხოლმე, რასაც ხელს უწყობდა ინტენსიური დაცული ვაჭრობა. თუ ასეთივე ქალაქი იყო როდოპოლისი, თანაც საეპისკოპოსო ცენტრით, თავისი კათედრით. ნუთუ ასეთ ქალაქში მონეტები არ უნდა აღმოჩენილიყო? ნუთუ ეს ფაქტი არ აეჭვებთ მეცნიერთ, – ბიზანტიურ სახელმწიფოში ხომ საეპისკოპოსო კათედრებს, არა უბრალო ქალაქებში არამედ მნიშვნელოვან ცენტრალურ ქალაქებში აარსებდნენ! ასეთი იყო საეკლესიო წესი ბიზანტიურ სამყაროში.

მსგავსადვე, შეუძლებელია ლაზიკის „დედაქალაქში“ – არქეოპოლისში ასეთი მწირი არქეოლოგიური ნაშთები აღმოჩენილიყო, ჩივილი იმისა, რომ კულტურული ფენები წყალმა გადარეცხა, დასტურია მხოლოდ იმისა, რომ ნამდვილად ნოქალაქევი არ აღმოჩნდა შესაბამისი არქეოლოგიური მასალა.

ასევე, ძალზე ნიშნულია, რომ არ აღმოჩნდა ბერძნული წარწერები ნოქალაქევისა და ვარციხეში – „ბიზანტიის იმპერიაში შემავალი ლაზიკის სამეფოს დედაქალაქსა და ბერძნული საეპისკოპოსო ცენტრში“, შეუძლებელია ასეთი სტატუსის მქონე ქალაქებში არ აღმოჩენილიყო ბერძნული წარწერები, თუ კი ვინმე იტყვის, რომ დროთა მსვლელობამ ისინი გააქრო, შეიძლება მას შევეკითხოთ, მაშ რატომ აღმოჩნდა ნოქალაქევიან ძალზე ახლოს (ნოჯიხევიში) იმავე ეპოქის ქართული წარწერები?

ნ. ლომოურის აზრით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შემავალი ბერძნული საეპისკოპოსო კათედრა IV საუკუნეიდანვე იდგა ნოქალაქევი-არქეოპოლისში (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, 1987, გვ. 40).

ცხადია, მისი ეს განცხადება სრულიად უსაფუძვლოა. ემყარება მხოლოდ იმ ფაქტს, რომ ნოქალაქევი აღმოჩნდა ერთი ძველი ეკლესიის ნაშთი, რომელიც მან IV ს-ით დაათარიდა, შემდეგ კი მიღებული შტამპის შესაბამისად ჩათვალა, რომ მისი ეპისკოპოსი კონსტანტინეპოლის იურისდიქციას ექვემდებარებოდა.

ის წერს – „ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია დაგუშვათ, რომ ბიზანტიურ წყაროებში დამოწმებულია ეგრისის საეკლესიო წყობილება, რომლის მიხედვით დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის მეთაურია კონსტანტინოპოლის პატრიარქის სამწყსოში შემაგალი ფასისის მიტროპოლიტი, მისდამი დაქვემდებარებული ოთხი ეპისკოპოსით (ზიგანევის, პეტრას, როდოპოლისის და ცაიშის), შედარებით გვიან შექმნილი სისტემაა. თავდაპირველად ერთ-ერთი საეკლესიო კათედრა სწორედ ნოქალაქეში იმყოფებოდა“ (ნ. ლომოური, ნოქალაქევის გათხრების მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიის შესწავლისას ნოქალაქევი – არქეოპოლისი, 1987, გვ. 40).

ნ. ლომოური რიხით წერს „ბიზანტიურ წყაროებში დამოწმებული ეგრისის საეკლესიო წყობილების“ შესახებ, მაშინ, როცა არცერთ ბიზანტიურ წყაროში არავითარი მოწმობა არ არსებობს „ეგრისის ეკლესიის“ მით უმეტეს „მისი წყობილების“ შესახებ.

საერთოდ ბიზანტიურ წყაროებში სიტყვა „ეგრისის ეკლესია“ არ ფიქსირდება. ბიზანტიურ წყაროებში ნახსენები „ლაზიკის ეპარქია“, რომლის საეპისკოპოსოებიც მდებარეობდა ქართველთა უძველეს ქვეყანაში ტრაპეზუნტის რეგიონში, ისტორიულ კოლხეთ-ლაზიკაში (უღელტეხილ ზიგანასთან ახლოს) ქართველმა ისტორიკოსებმა ჩათვალეს დასავლეთ საქართველოს (ეგრისის) კათედრებად.

მათ ეს თავიანთი შეცდომა – ოფიციალურ საისტორიო დოკუმად გადააქციეს.

ნ. ლომოურის აზრით, ნოქალაქევი-არქეოპოლისში უფრო ადრე იჯდა (IV ს-დანვე) ბერძენი ეპისკოპოსი, ვიდრე ბიზანტიელები ეპარქიებს დააარსებდნენ ფოთ-ვარციხე-ცაიშში.

ეს მოსაზრება უნდა დაადასტუროს არქეოლოგიურმა მონაპოვარმა. კერძოდ, უნდა აღმოჩენილიყო, ბერძნული საეკლესიო წარწერები. როგორც ითქვა, ბიზანტიურ სამყაროში ეპისკოპოსი იჯდა დიდ ქალაქში. კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი არქეოპოლისში, ცხადია ბერძნულენოვანი იქნებოდა, ბერძნული წირვა-ლოცვით, შესაბამისად რაიმე ბერძნული წარწერა მაინც უნდა აღმოჩენილიყო ნოქალაქევიში, მაგრამ ასეთი არ აღმოჩნდა. მსგავსადვე რატომ არ აღმოჩნდა ბერძნული საეკლესიო წარწერები ვარციხეში, რომელიც როდოპოლისის საეპისკოპოსო კათედრად მიიჩნევა?

როგორც ითქვა, ქართიზაციის თეორიის მომხრე არქეოლოგები ნოქალაქევიში ეძებდნენ ბერძნულ საეკლესიო წარწერებს და აღმოაჩინეს ქართული წარწერები ნოქალაქევიდან ათიოდ კილომეტრში.

ნოჯიხევიში, სადაც გაითხარა უძველესი ეკლესია აღმოჩნდა ქართული ასომთავრული წარწერები.

თუ ნოქალაქევის, როგორც ითქვა, ბერძნული საეკლესიო წარწერები დრომ გააქრო, რატომ არ გააქრო დრომ თითქმის იმავე ეპოქის, იქვე მდებარე ნოჯიხევის ტეტრაკონქის ქართული წარწერები?

ნ. ლომოური წერს – „ნოქალაქევი-გეგეჭკორის მონაკვეთზე ექსპედიციამ სხვა ხასიათის სამუშაოებიც ჩაატარა, აქ უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია გეგეჭკორის რაიონის სოფელ ნოჯიხევიში, აბაშისპირა ჭალაში ნაგებობათა კომპლექსის აღმოჩენა – V–VI საუკუნეების აბანო და მისგან ოციოდ მეტრის დაშორებით აღმოჩენილი ამავე ეპოქის ოთხაფსიდიანი ეკლესია, ე.წ. ტეტრაკონქის ტიპისა... აღნიშნული აბანოსა და ტეტრაკონქის გვერდით შენახულია გვიანდელი ხანის პატარა დარბაზული ეკლესიის ნანგრევები... გვიანდელი ეკლესიის ქვეშ ექსპედიციამ აღმოაჩინა საერთოდ საქართველოსთვის იშვიათი ტიპის ეკლესია – რვააფსიდიანი საყდარი... კარგად გათლილი ქვით ნაგები ეკლესიის გარშემო აღმოჩნდა არაერთი არქიტექტურული დეტალი და რაც მთავარია შესანიშნავად ამოკვეთილი დიდი ზომის (15X22) ასომთავრული ასოები. მართალია წარწერის წაკითხვა ვერ ხერხდება, რადგან ასოები ცალკე ქვებზეა ამოკვეთილი და გაფანტული იყო ირგვლივ, მაგრამ უდავოა, რომ ამ ეკლესიის გუმბათს ამკობდა ასომთავრული წარწერა. პ. ზაქარაია წინასწარულად

ეკლესიას X საუკუნით ათარიღებს და ამდენად ეს წარწერა ერთერთი ადრეულია დასავლეთ საქართველოს ქართულ წარწერათა შორის. ვფიქრობ, ძნელია ამ აღმოჩენის მნიშვნელობის გადაფასება“ (იქვე, გვ. 42).

ნოჯიხევის რვაფსიდიანი ტეტრაკონქის ქართული წარწერები თვით ქართიზაციის თეორიით ხელფეშხეკრულმა მეცნიერებმა X საუკუნით დაათარიღეს. ეს იმ საუკუნედ ითვლება, რაც თითქოსდა დაიწყო დასავლეთ საქართველოს „ქართიზაცია“. მაგრამ ვინც ენდობა ძველქართულ წყაროებს მისთვის ეს ტეტრაკონქი და მისი წარწერები გაცილებით ადრინდელია, ალბათ VI-VII საუკუნეებისა, რადგანაც ჩვენში სწორედ ამ საუკუნეებში აგებდნენ ტეტრაკონქის ტიპის სატაძრო ნაგებობებს.

ვფიქრობ, საეკლესიო მკვლევარებისათვის უფრო მყარი საფუძველი უნდა იყოს ძველი ქართული წყაროები, მათ შორის რუის-ურბნისის ძეგლისწერის ცნობები, ვიდრე შემდეგ შემუშავებული ე.წ. „ქართიზაციის თეორია“.

ჩვენი მემპტიანეებისა და მამებისათვის XI საუკუნეებიც კი (თუ უფრო ადრე არა) საერთოდ უცნობი იყო დასავლეთ საქართველოში ბერძნული საეკლესიო იურისდიქცია, ამის არქეოლოგიურ დასტურად უნდა ჩაითვალოს ნოჯიხევის ტეტრაკონქის ქართული წარწერები, რომლის შესახებაც სამწუხაროდ დუმილია სამეცნიერო წრეებში, თუმცა კი მაღლობელი უნდა ვიყოთ ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციისა და ნ. ლომოურისა, რომელთაც აღმოაჩინეს და გამოამზეურეს ნოჯიხევის ქართული წარწერა.

ბრძოლები არქეოპოლისთან

(ისტორია და ნუმისმატიკური მასალა)

არქეოპოლისის მიიჩნეოდა ბიზანტიური ჯარების დიდ სიმაგრედ, აქ სპარსეთთან ომის დროს მრავალათასიანი სამხედრო კორპუსი იდგა. მაგალითად ერთ-ერთი ბრძოლის დროს სპარსელთა სარდალმა მერმეროემ მიიყვანა ჯარი იმდენად დიდი რიცხვისა რომ, არქეოპოლისთან მას ბიზანტიელებმა 4.000 მეომარი მოუკლეს. ბიზანტიელთა ჯარი კი ამ დროს არქეოპოლისის ციხეში იდგა და თავს იცავდა. სპარსელების ჯარში სხვებთან ერთად იყვნენ დაქირავებული მეომრები სხვადასხვა ეროვნების, მაგალითად, პროკოფი აღწერს, რომ არქეოპოლისთან ბრძოლისას სპარსელთა მიერ დაქირავებულმა საბირთა ტომის ჯარისკაცებმა მოამზადეს საომარი ე. წ. კრიოს მანქანები, რათა ციხის კედლები დაეღეწათ, იქვე იყვნენ დოლომიტთა ტომის ჯარისკაცები, რომლებიც ისრებსა და შუბებს უშენდნენ მეომრებს. პროკოფი არქეოპოლისის ბრძოლის აღწერისას ამბობს – „თითოეული მათგანი ატარებს მახვილსა და ფარს, ხელში სამი ხელშუბი უჭირავს... მერმეროე მთელი ჯარით წაუძღვა კრიოს მანქანებსა და სპილოებს“, სპილოებით ჩანს ათი ათასი კაცი მაინც იბრძოდა, რადგანაც 4.000 როგორც ითქვა კედლებთან დაიღუპა, შემდეგ მერმეროემ სამი ათასი კაცი ქუთათისის ციხეში დატოვა და ასევე ჯარები სხვა სამ ციხეში განაღებდა.

ამ ამბის აღწერით იმის თქმა გვსურს, რომ ყველა ეს მეომარი დაქირავებული იყო და მათ მონეტები თან უნდა ეტარებინათ უცხო ქვეყანაში სახლებიდან ათასობით კილომეტრით დაშორებულთ, მონეტები ცხადია თვით უქემერიონის ციხის ბიზანტიულ მცველებსაც ჰქონოდათ. ამიტომაცაა, რომ არქეოლოგები ასეთ ადგილებში მონეტებს მრავლად პოულობენ.

ბიზანტია-სპარსეთის ომი ამ მხარეში მთელი საუკუნე გრძელდებოდა, არქეოპოლისი ყოველთვის მთავარი სამიზნე იყო. ამიტომაცაა გასაკვირი, და ეს აოცრებად თვით მკვლევარ-სპეციალისტებს ნოქალაქევი აღმოჩენილი არტეფაქტებისა და ბიზანტიური მონეტების სიმცირე.

მაგალითად თ. აბრამიშვილი, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა ნოქალაქევის ექსპედიციის მიერ მოპოვებული მონეტები, ასკენის – „ნოქალაქევის გათხრების შედეგად გამოვლენილი მცირე ნუმიზმატიკური მასალა აძნელებს რაიმე კატეგორიული დასკვნების გამოტანის საშუალებას“ (თ. აბრამიშვილი, ნოქალაქევის მონეტები, იქვე გვ. 279).

ის წერს – „როგორც ვხედავთ, ნოქალაქევის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ნუმიზმატიკური მასალა ერთობ მცირე და მოკრძალებულია“ (იქვე გვ. 275).

კერძოდ აღმოჩნდა სულ 6 სპილენძის ბიზანტიური მონეტა, თუმცა უფრო ადრე აღმოჩნდა იუსტინე I (518-527) ერთი სპილენძის მონეტა და მავრიკ ტიბერიოსის (582-602) ოქროს მონეტების განძი. ეს რაოდენობაც „მცირედ და მოკრძალებულად“ ითვლება. რუსულ დასკვნაშიც თ. აბრამიშვილი იგივეს აღნიშნავს, რომ „ნოქალაქევის ნუმიზმატიკური მასალა ძალზე მცირერიცხოვანია“ (იქვე გვ. 286).

საქმე ისაა, რომ ნოქალაქევის ირგლივ – სამეგრელო გურიის რეგიონის სოფლებშიც (საფლაგებსა და ეკლესიის გარშემო) არქეოლოგები იმავე სიხშირისა და ოდენობის ნუმიზმატიკურ მასალას პოულობენ (ნუმიზმატიკური განძებსა თუ ერთეულ მონეტებს) – არქეოპოლისად მიჩნეულ ნოქალაქევეში მათი რიცხვი ძალზე სოლიდური უნდა ყოფილიყო. როგორც ითქვა, ვარციხეში მონეტა საერთოდ არ აღმოჩნდა (და მერე სად – ბიზანტიური სამეაროს ქალაქ როდოპოლისში სადაც რომაული ჯარი იდგა და ეპისკოპოსის კათედრაც იყო). ეს რეალურად არსებული ფაქტი როგორც ითქვა მეტყველებს იმის შესახებ, რომ არა ვარციხესა და ნოქალაქევეში, არამედ სხვაგან უნდა ვეძიოთ როდოპოლისი და არქეოპოლისი.

ერთი სიტყვით, ნოქალაქევესა და მის ახლო-მახლო ადგილებში არქეოლოგებმა ბერძნულ წარწერათა ნაცვლად ქართული აღმოაჩინეს.

იგივეს თქმა შეიძლება ფოთის შესახებაც.

ჩვენში ტენდენციაა ფოთი გამოაცხადონ ცნობილ ფაზისად, შესაბამისად აქ გაფაციცებით ეძებდნენ ბერძნულ წარწერებს, მაგრამ აღმოაჩინეს რა? – ქართული წარწერები, კერძოდ გამოუწვავ აგურსა და მსგავს მასალაზე დასადები სატვიფრაფი, რომელზეც არის ქართული ასომთავრული ასო-ნიშნები, და ასევე უკვე მზა აგურები ქართულივე ასო-ნიშნებით. რატომღაც ეს ფაქტი დავიწყების ბურუსს გადაეცა, რადგანაც საერთოდ არ ჯდება შემუშავებულ სტერეოტიპში და უცნაურად გამოიყურება ქართიზაციის თეორეტიკოსებისათვის.

აღსანიშნავია, რომ XX ს. 70-80-იანი წლების არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (30-იანი წლების ექსპედიციის მსგავსად) ნოქალაქევეში აღმოჩენილი არქეოლოგიური (IV-XI საუკუნეების) მასალიდან მასიურად მოიპოვა მხოლოდ კერამიკა. ესენია ძირითადად ქვევრები, ჯამები და დოქები, თანაც ადგილობრივი წარმოებისა, აღსანიშნავია რომ მოპოვებული საცეცხლურებიც კი (ე.ი. საეკლესიო ნივთი) ადგილობრივად დამზადებული თიხისაგან.

ვ. ლექვინაძე წერს – „ნახევრად სფეროსებრი ფორმის ადგილობრივი სასაკმეველე საცეცხლურები ორი ნახვრეტით – ზემოთკენ და ძირზე“ (ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, გვ. 238).

ეს იმითაა საინტერესო, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შემავალი არქეოპოლისის – მნიშვნელოვანი ცენტრისა და დედაქალაქის ეკლესიაში არა ოქრო-ვერცხლისა და ძვირფასი თვლებით შემკული სასაკმეველით მსახურებოდნენ ბერძენი დვთისმსახურები, როგორც მიღებულია დედაქალაქების ეკლესიებში, არამედ თიხის ადგილობრივი სასაკმეველით – რაც ძნელი წარმოსადგენია. როგორმე ბერძენი დვთისმსახურები შესაფერისი ბიზანტიური ნივთებით შეამკობდნენ ეკლესიებს, როგორც მიღებული იყო იმჟამად, ნოქალაქევი არქეოპოლისი რომ ყოფილიყო.

ნოქალაქეში თითქმის ყველაფერი ადგილობრივი წარმოებისაა. განსაკუთრებითაა აღსანიშნავი ასევე, ერთი ფაქტი:

აქამდე ჩვენი არქეოლოგები ფიქრობდნენ, რომ მათ მიერ მრავლად მოპოვებული ჭურჭელი იყო იმპორტული ამფორების ნაშთები, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ სინამდვილეში ისინი ადგილობრივი ჭურჭელი იყო. ამასთან დაკავშირებით ვ. ლექვინაძე წერს – „დასავლეთ საქართველოში არქეოპოლისის თანადროული ძეგლის ვარდციხის (როდოპოლისის) მასალის გაცნობის შედეგად გაირკვა, რომ ეს ფრაგმენტები სინამდვილეში მიეკუთვნება დიდი ზომის ადგილობრივ ფართოყელიან დოქებს, რომელთა ფორმაზე გავლენა იქონია ამფორათა გარეგნულმა ფორმამ (იქვე, გვ. 239). ე.ი. ეძებდნენ ბერძნულ-რომაულს და აღმოუჩენიათ კი, ასე ვთქვათ, იმერული ჩაფებისა და დოქების ფრაგმენტები.

ვასკვნიტ – არქეოლოგიური მასალა თვალნათლივ აჩვენებს, რომ დასავლეთ საქართველოს იმ რეგიონში, რომელიც რაიონის დაბლობს მიეკუთვნება არ უნდა ვეძიოთ ბერძნულ-ბიზანტიური დედაქალაქები, თავიანთი საეპისკოპოსო კათედრებით, არამედ უნდა ვერწმუნოთ ეროვნულ წყაროებს, რომ დასავლეთ საქართველო შედიოდა ზოგადქართულ სახელმწიფოსა და ეკლესიაში თავისი ყოფით, კულტურით, ადათ-წესებით, სიმდიდრითა თუ სიღარიბით

მაშ, სად მდებარეობდა არქეოპოლისი? როგორც ითქვა მისი სამყოფელი უნდა ყოფილიყო თანამედროვე ბათუმსა და ციხისძირს შორის.

წყაროს ცნობით, „ქალაქ არქეოპოლისის გარეუბანი იყო ონოგურისი ანუ წმიდა სტეფანე“, ამჟამადაც ბათუმის რეგიონში არის დასახლებულ პუნქტი სახელწოდებით – „სტეფანოვკა“ (ესაა ბათუმის გარეუბანი, აეროპორტის გზატკეცილთან მიმდებარე ტაბიძის ქუჩასთან, ალბათ ძველი სახელი სტეფანე რუსულ ეპოქაში სტეპანოვკად გადააკეთეს).

მოხირისი

ბათუმ-აჭარისწყლის რეგიონში „მახ“ ფუძის მქონე ტოპონიმების ერთობლიობა-თავმოყრა საშუალებას გვაძლევს გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ ამავე ფუძის მქონე „მოხ-ირ-ისი“ აქ (ბათუმ-აჭარისწყლის რეგიონში) მდებარეობდა და არა ქუთაისის რეგიონში.

აჭარაშია – პუნქტი „მახო“ (ჭოროხის მარცხენა სანაპირო)

მისი გაგრძელებაა პუნქტი მახვილაური (ჭოროხის მარჯვენა სანაპირო)

ახლოა პუნქტი მახინჯაური და ხელვაჩაური. იქვე აჭარისწყალზეა პუნქტი მახუნცეთი და მთა მახუნცორი 1386 მ. ზღვის დონიდან.

1. ს. მახო არის ქ. ხელვაჩაურის გაგრძელება მდ. ჭოროხის მარცხენა მხარეს, ახლოა ერგესთან (ეს პუნქტი ჭოროხის მარჯვენა სანაპიროზეა);

მდ. „მახოს წყალი“ (ჭოროხის მარცხენა მხარეს);

„მახოს უბანი“ (ბათუმსა და ერგეს შუა);

2. მახვილაური ხელვაჩაურის გაგრძელებაა მარჯვენა მხარეს ბათუმის მიმართულებით;

3. მახინჯაური – ამავე რეგიონშია, ზღვისპირას ბათუმის ჩრდილოეთით 3-5 კმ-ში;

4. „მახუნცეთი“ (პუნქტი აჭარისწყალზე);

5. „მახუნცორი“ (მთა აჭარისწყალთან, ახლოა ერგესთან).

მოხ-ირისი

მახ-ო

მახ-ვილაური

მან-ინჯაური

მან-უნცეთი

მან-უნცორი

ერგედან ვიდრე თითქმის ზღვამდე ჭოროხის მიმდებარე საკმაოდ ვრცელი რეგიონის სოფლების, მდინარისა და ადგილების სახელებში ჩანს ფუძე-ძირი „მან“, რაც სიტყვა მოხირისის ნაშთი უნდა იყოს.

ეს ფაქტი საშუალებას იძლევა გამოითქვას მოსაზრება, რომ მოხირისი ერქვა ერგე-ლიგანის რეგიონს და არა თანამედროვე ქუთაისის სანახებს. აქ ხილიც შესანიშნავი მოდის და ვაზიც კარგად ხარობს.

როდოპოლისის არქეოლოგია

(ვ. ჯაფარიძე – „ვარდციხის ნაქალაქარი“, 1989 წელი, გამომცემლობა მეცნიერება)

არქეოლოგი შესავალშივე წერს, რომ ასეთი ქალაქი უცნობი იყო ქართული წყაროებისათვის – „ქართული წყაროები თითქმის სრულებით არაფერს გვაძეგნობენ ვარდციხის ძველი ისტორიის შესახებ“ (ვ. ჯაფარიძე, ვარდციხის ნაქალაქარი, 1989, გვ. 3).

ვ. ჯაფარიძე, ისე როგორც სხვა არქეოლოგები, ვარდციხეს უწოდებს ბაღდადის რაიონში ერთ-ერთ ნაცხარს – ვარციხეს. იქაური მოსახლეობისათვისაც კი სახელი „ვარდციხე“ უცნობია.

სავარაუდოდ სახელ „ვარციხის“ ეტიმოლოგია ისეთივეა, როგორც ვარძიისა, ვარიანისა, ვარკეთილისა და სხვ.

ვარციხის ძველ სახელად მიიჩნევა ვარდციხე, რადგანაც 1737 წლის იმერეთის რუკაზე ერთერთ ახალ ციხეს, „ვარდის ციხე“ ეწოდება და ის მიიჩნევა XVII საუკუნეში აშენებულად.

ვ. ჯაფარიძე ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე ეჭვიმუტანლად მიიჩნევს, რომ ვარციხე არის ბერძნულ-ბიზანტიური წყაროების ქალაქი როდოპოლისი.

535 წლის კეისარ იუსტინიანეს ცნობით „არქეოპოლისი და როდოპოლისი უდიდესი და ძველი სიმაგრეებია ლაზეთში“ (გეო, II, 1965, გვ. 35-36).

პროკოფი კესარიელის მიხედვით როდოპოლისი „ყველაზე უწინარეს ხედებოდა გზაზე იბერიიდან კოლხეთში შესულთ“ (იქვე, გვ. 186).

ბიზანტიურ კათედრათა ნუსხებში ე.წ. ეკთეზისებში როდოპოლისში იყო ბერძნული საეპისკოპოსო კათედრა.

ვ. ჯაფარიძე ეჭვიმუტანლად აცხადებს, რომ ის შედიოდა ფოთის მიტროპოლიტის დაქვემდებარებაში, მაშასადამე მიიჩნევს, რომ ცნობილი ფაზისის ბერძნული სამიტროპოლიტო ფოთია, ხოლო ვარციხე – როდოპოლისია. შესაბამისად უდგება თავის არქეოლოგიურ კვლევას – ვარციხის გათხრისას ფიქრობდა, რომ თხრიდა როდოპოლისს, მაგრამ მან ვერ მოიპოვა შესაბამისი არქეოლოგიური მასალა.

საეპისკოპოსო ქალაქში გათხრის შედეგად შესაბამისი მასალა უნდა აღმოჩენილიყო კიდევ. ის ბიზანტიის იმპერიის საეპისკოპოსო ცენტრს თხრიდა, ამიტომ ქალაქის, ანდა საქალაქო ცხოვრების შესაბამისი ნაშთი უნდა აღმოჩენილიყო, მით უმეტეს, რომ იუსტინიანეს თქმით როდოპოლისი უდიდესი და ძველი ციხე-სიმაგრე იყო, ამიტომ ამ ციხე-სიმაგრის თუ კედლები არა მისი საძირკველი მაინც უნდა აღმოჩენილიყო.

არაფერი მსგავსი ვ. ჯაფარიძეს არ აღმოუჩენია.

მან მხოლოდ შუა საუკუნეთა მომცრო ქართული ეკლესიის ნაშთი და ასევე შუა საუკუნეთა ციხის ნაკვეთები აღმოაჩინა.

თავის აღნიშნულ წიგნში ის თითქმის ყოველ მეორე გვერდზე წერს – „ჭრილის გასუფთავებამ ქვედა დონეზეც კი მკვეთრად გამოხატული კულტურული ფენა ან რაიმე ერთეული მონაპოვარი არ დაადასტურა“ (ვ. ჯაფარიძე, ვარდციხის ნაქალაქარი, 1989გვ. 14).

არქეოლოგიური გათხრის შედეგად, მან დაადგინა: „ამ ციხე-ქალაქის ტერიტორია არ შეიცავს ახ. წ. პირველი საუკუნეების არათუ კულტურულ ფენას, არამედ ამ ხანის რაიმე ერთეულ მონაპოვარს“ (მაშასადამე, ვარციხე არ შეიძლება იყოს სტრაბონის რადოპოლისი!).

საბოლოოდ კი დაასკვნა – „VI ს. მომდევნო ხანის მკვეთრად გამოხატული კულტურული ფენა ციხე-ქალაქში არ გამოვლენილა, ყოველ შემთხვევაში მისი გამოყოფა ჯერჯერობით არ ხერხდება“ (იქვე, გვ. 17). მაშასადამე არც პროკოფის ეპოქის როდოპოლისია.

მაგრამ არქეოლოგი მაინც IV-VI საუკუნეებით ათარიღებს „ციხის შიდა ფართობის კულტურულ ფენებს და საფორტიფიკაციო ნაგებობებს“.

რუსულ რეზიუმეებში ვ. ჯაფარიძე აღნიშნავს, რომ ნაქალაქარის ტერიტორიაზე ქრისტიანობამდელი ფენა არ დადასტურდა (იქვე, გვ. 146),

მოპოვებული მასალა არის არა იმპორტული (ბერძნულ-რომაული სამყაროს პროდუქციის ნაშთი) არამედ ადგილობრივი წარმოებისა. აღმოჩნდა მხოლოდ „მცირე ჯგუფი იმპორტისა“ (ვ. ჯაფარიძე, ვარდციხის ნაქალაქარი, 1989, გვ. 147).

რამდენადაა შესაძლებელი, რომ ბერძნულ ქალაქში „ადგილობრივი“ (მე ვიტყვოდი იმერული) ნაწარმი მოეხმარათ? ყოველ შემთხვევაში, როგორც ტაბულებიდან ჩანს მოპოვებული მასალა ადგილობრივია (ესაა ძირითადად გვიანდროინდელი იმერული დოქები). ამასთან დაკავშირებით, როგორც ითქვა, ვ. ლექვინიძე წერს – „დასავლეთ საქართველოში არქეოპოლისის თანადროული ძეგლის ვარდციხის (როდოპოლისის) მასალის გაცნობის შედეგად გაირკვა, რომ ეს ფრაგმენტები სინამდვილეში მიეკუთვნება დიდი ზომის ადგილობრივ ფართოყელიან დოქებს, რომელთა ფორმაზე გავლენა იქონია ამფორათა გარეგნულმა ფორმამ“.

ვ. ჯაფარიძე თავიდანვე აღნიშნავს, რომ ვარციხე იყო მცირე დასახლება (ვარდციხის ნაქალაქარი, 1989გვ. 159), ამიტომ იგი რომაული ჯარის სადგომი და ეპისკოპოსის სამყოფელი ვერ იქნებოდა, მაშასადამე ვარციხე არ იყო როდოპოლისი.

ეტიმოლოგია (როდოპოლისი – ვარციხე – ვარდენიკი – არდაშენი – არდისუბანი)

პოლის – როგორც ცნობილია ბერძნულად არის „ქალაქი“. აქედან გამომდინარე – როდოპოლისი – ვარდოვანი ანდა ვარდისქალაქია, თუმცა ვარციხეც ალბათ შესაძლოა როდოპოლისად თარგმნილიყო.

საქართველოს და ლაზისტანში უამრავი როდოპოლისი და ვარდისციხე – ვარდოვანია.

მაგალითად, ერთ-ერთი ვარდციხე მდებარეობს აჭარაში, სხალთისწყლის ხეობაში ხიხაძირთან ახლოს, აქაა ნაეკლესიარი კვატია (სხალთის ეკლესიის აღმოსავლეთით). სიტყვა „კვატიას“ ფუძე-ძირი კვატ იგივე კუტია. საინტერესოა, რომ პროკოფი ერთ რეგიონში მოიხსენიებს „ქუთათისსა“ და „როდოპოლისს“, ასევე აქ, სხალთის რეგიონშიც ერთადაა კვატიას ნაეკლესიარი და ვარდისციხე.

ვ. კოტეტიშვილის განმარტებით ფუძე „არდ“ არის სიტყვაში „ვარდი“, ჩვენ ისტორიულ საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში გვაქვს ტოპონიმები ამ ფუძით,

მაგალითად თეთრიწყაროს რაიონშია სოფელი „არდისუბანი“, ხოლო ლაზისტანშია „არდაშენი“, „ვარდოვანი“, „ვარდიშენი“ – გვხვდება აზრუმთანაც.

როგორც ითქვა ვარდციხე – აჭარაშია, ვარციხე კი კი გეგუთთან. ის ჩანს, გეგუთის ციხე-დარბაზის მცველი ერთერთი ციხე იყო, რომელიც ამავე დროს ხანისწყლის გზას აკონტროლებდა.

„არდვანი“ ანუ „ვარდვანი“ უნდა ყოფილიყო თავდაპირველი სახელი ართვინისა, რომელსაც ძველ რუკებზე ართვანიც ეწოდება. ცნობილი სოფლები ვარდენიკი და ვარდაშენი იყვნენ ტაოსთან.

ყველა ეს ქართული სახელი – არდაშენი, ართვინი, ვარდიშენი, არდისუბანი, თუ ვარდის ციხე, ბერძნულად ალბათ „როდოპოლისი“ იყო, თუმცა როდოპოლისი უფრო ქალაქის სახელი უნდა ყოფილიყო.

ათენში დაბეჭდილ ლაზიკის ისტორიულ რუკაზე, როდოპოლისის სამიტროპოლიტო განლაგებულია ზიგანა-რიხეს მთიანეთში, მისი ცენტრი ზიგანასთან ახლოს ყოფილა (ამ რუკის მიხედვით), ხოლო ივ. ჯავახიშვილის 1923 წლის რუკის მიხედვით პუნქტი (ქალაქი) სახელწოდებით „ვარდა“ რიხესთან ახლოსაა.

ისტორიულ ლაზიკაში რამდენიმე როდოპოლისი ყოფილა.

ერთერთ ასეთ როდოპოლისს, ოღონდ არა საეპისკოპოსო ცენტრს, არამედ ციხე-ქალაქს, პროკოფი კესარიელიც ახსენებს ფაზისის ხეობაში. ჩვენი აზრით, ის ლიგანის ხეობაში უნდა ყოფილიყო განლაგებული, ჭოროხის სანაპიროზე.

ნაღონცი როდოპოლისის კათედრას მიიხნევედა პაიპერტთან მდებარე ერთერთ პუნქტად, თეოდოპოლისსა და პაიპერტს შორის.

ამ არეალზე მართლაც ძველ დროს მდებარეობდა სოფელი ვარდენიკი (ამჟამინდელი ტაშინარ).

ჩემი აზრით კი როდოპოლისის საეპისკოპოსო ქალაქი ან იყო პუნქტი „ვარდა“, მდინარე კალაპოტამოსის ნაპირზე, ან პუნქტი ზიგანასთან ახლოს ტრაპეზუნტის რეგიონში. ხოლო რაც შეეხება ვარციხეს, მისი არქეოლოგია მიუთითებს, რომ იქ არასოდეს მდებარეობდა რაიმე ქალაქი.

როდოპოლისის ლოკალიზება მხოლოდ მისი სახელწოდების მიხედვით ხდება. ვარციხესაც როდოპოლისი იმის გამო ეწოდეს, რომ ის ერთ-ერთ რუკაზე „ვარდისციხის“ სახელითაა აღნიშნული.

ჩვენი კვლევით კი ისტორიული როდოპოლისის ეპარქია მოიცავდა ოფ-რიხეს მთიანეთს ვიდრე ამჟამინდელ გიუმიუშხანემდე. ჩვენს მოსაზრებას გვიმტკიცებს შემდეგი ფაქტი:

XIX ს-ში ბერძენმა სასულიერო პირებმა ახალ საეკლესიო ოლქს, რომელიც მათ აღადგინეს სწორედ ამ რეგიონში ეწოდეს სახელი – „როდოპოლისის სამიტროპოლიტო“ ეს სამიტროპოლიტო სწორედ აღნიშნულ ოფ-რიხეს მთიანეთის რეგიონში მდებარეობდა ვიდრე 1920-იან წლებამდე (ამ დროისათვის თურქებმა ის გააუქმეს, რადგანაც მართლმადიდებელი მოსახლეობა ამ რეგიონიდან საბერძნეთში გადასახლდა), ეს როდოპოლისის სამიტროპოლიტო მდებარეობდა ოფ-რიხეს სამხრეთით და გადაჭიმული იყო გიუმიუშხანემდე.

რატომ უწოდა XIX ს-ში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ ზიგანას ახლო აღდგენილ ეპარქიას ეს სახელი - „როდოპოლისი“? იმის გამო, რომ საეკლესიო ცოდნით აქ ისტორიულად მდებარეობდა ქალაქი ამ სახელწოდებით როდოპოლისი („ვარდა“ ანუ „როდოსი“). მართლაც, აქ ამ სახელის ქალაქი ყოფილა კიდევ 1923 წლის რუკის მიხედვით.

მართლაცდა, რატომ უნდა ეწოდებინათ ბერძნებს XIX ს-ში „როდოპოლისის სამიტროპოლიტო“ ოფ-გიუმიუშხანეს მთიანეთის რეგიონისათვის თუ ისტორიულად როდოპოლისი იქ არ მდებარეობდა?

თავი XIII

ქალაქი ფაზისი

ფაზისი

განვიხილოთ კლიმატური პერიოდები ფოთის აკვატორიაში, ამ საკითხს ეხება ტექნიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, გეოლოგი გ. მაისურაძე, რომელიც წერს:

ფოთის, მდ. რიონისა და მისი დელტის, ასევე კოლხეთის დაბლობის უდიდესი ნაწილის გეოლოგიური სახე უკანასკნელი 2000 წლის მანძილზე განპირობებული იყო კლიმატური პერიოდებით.

გეოლოგიური პერიოდები ბოლო ათი ათასი წლის მანძილზე პირობითად დაყოფილია ჯგუფებად (ადრე, შუა და გვიანი პოლოცენები).

მათგან ჩვენ ამჟამად ვიმყოფებით პერიოდში, რომელსაც გვიანი (ზედა) პოლოცენი ეწოდება და მისი კლიმატური პერიოდი იწოდება სუბატლანტიკურად.

ამ დროს ზღვის დონე მკვეთრად იცვლებოდა.

თავდაპირველად, დაახლოებით ბრინჯაოს ხანაში (3000წ), ე.წ. ფანაგორიული რეგრესიის დროს ზღვის დონემ დაიწია 6-8 მეტრით. ხოლო შემდეგ, დაახლოებით I საუკუნიდან დაიწყო ზღვის დონის აწევა და ნულოვან დონეზე 2 მეტრით მაღლა აიწია. ამ პროცესს „ნიმფურ ტრანსგრესიას“ უწოდებენ.

ფანაგორიული რეგრესიის დროს შავი ზღვის დონე იმყოფებოდა 8-10 მეტრით დაბლა თანამედროვე დონესთან შედარებით (ამის გამო ამჟამად წყლით დაფარულ შელფის ზოლში გაშენებული იყო ბერძნულ-რომაული ქალაქები).

ვითარება მკვეთრად იცვლება დაახლოებით ქრისტეს შობის პერიოდიდან. დედამიწაზე კლიმატის გლობალური ცვალებადობის გამო დაიწყო უკუპროცესი – აიწია ზღვის დონემ (ტრანსგრესია), ამის გამო ქალაქები მოექცნენ წყლის ქვეშ. დათბობის პერიოდი (გლობალური) ამჟამადაც მიმდინარეობს.

მდ. რიონთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ ტრანსგრესიის, ანუ შავი ზღვის დონის აწევის გამო მოხდა მდ. რიონის ე.წ. „შეგუბება“.

საერთოდ, დაახლოებით I საუკუნის შემდეგ ხდებოდა მდინარეთა შეგუბებები, ანუ იწევდა მაღლა ზღვის დონე თითქმის 2-4 მეტრით და ამის გამო ეს აწეული დონე აიძულებდა მდინარის წყალს დაგუბებულიყო, მით უმეტეს ისეთ გაშლილ ვაკეზე, როგორცაა ფოთის შემოგარენი. ამის გამო მთელ რიონის ვაკეზე ჩნდებოდა ჭაობები, ანუ მკვეთრად იზრდებოდა წყლის სარკე (მდ. რიონისა).

ამ მოვლენის გამო ამჟამადაც ამ დაბლობზე არის ჭაობები და ტორფნარი. საზოგადოდ კი, ქ. ფოთთან იყო მდ. რიონის დიდი შეგუბება, რაც, როგორც ითქვა, დაიწყო ძირითადად I საუკუნიდან.

ამ პროცესს (შეგუბებას) ეწოდება ასევე „მდინარის კვდომა“ (გეოლოგიური ტერმინი) და აღნიშნავს ეროზიის ბაზისის სტაბილურ მდგომარეობას, ანუ ეროზიის ბაზისი (ამ შემთხვევაში შავი ზღვა) სტაბილურად ინარჩუნებს მაღალ ნიშნულს, გათანაბრებულს მდინარის დონესთან.

ამის გამო მდინარეს ძალზე უჭირს თავისი წყლის ზღვაში შეტანა. ის თითქოსდა ეძებს გამოსავალს, იცვლის კალაპოტს, ეძებს ახალ გზებს, რათა თავისი წყალი როგორმე შეიტანოს ზღვაში, დაბლობზე იქმნება მეანდრები, ანუ მდინარე იკლაკნება, ხაზავს სინუსოიდებს, ამასთანავე ხშირად ჭრის ახალ კალაპოტს.

კოლხეთის ვაკეზე ადგილობრივმა მოსახლეობამ საგანგებოდ ამ მოვლენის აღსანიშნავად შეიმუშავა ტერმინი – „ნარიონალები“. ესაა ღრმა არხები, სადაც ოდესღაც მდინარე მიედინებოდა.

„ნარიონალები“ იმას ნიშნავს, რომ მდ. რიონი იცვლიდა კალაპოტს, ხშირად იწყებდა „ხეტიალს“ ზედაპირზე.

ამის კვალი კოსმოსიდანაც ჩანს, კოსმიურ ფოტოსურათებზე არის უამრავი ნარიონალის აღნაბეჭდი სამტრედიიდან ფოთამდე.

მდინარეთა შეგუბებები ტრანსგრესიის დროს ჩვეულებრივი მდგომარეობაა.

როგორც ითქვა, ფანაგორიული რეგრესიის დროს ბრინჯაოს ეპოქიდან თითქმის I საუკუნემდე, ზღვის დონე 8-10 მეტრით დაბლა იმყოფებოდა (თუმცა თანდათანობით იმატებდა მისი დონე).

ფანაგორიული რეგრესიის დროს შავი ზღვის ზოლში ზღვისგან გათავისუფლებულ ხმელეთზე (შელფური ზონა) გაშენდა უძველესი ქალაქები, მაგრამ ეს ეხება იმ შელფს, რომელიც გარკვეული კუთხით დახრილია ზღვისკენ, მაგრამ ფოთთან შელფური ზონა თითქმის ზღვის დონეზეა (იმდენად, რომ ამჟამადაც შეიძლება ფოთთან წყალქვეშ მოქცეულ ტერიტორიაზე 2 კმ-ზე მეტიც კი ფეხით გავლა), ანუ ზღვის დონის დაწვევის დროსაც კი ფოთთან შელფის მაგიერ გვქონდა მდ. რიონის მიერ შემოტანილი მყარი მასალა, რომელიც იღეკებოდა ფოთის აკვატორიაში. მაშასადამე, აქ ქალაქის ან ქალაქების აშენება შეუძლებელი იყო – დაჭაობებისა და წყალუხვობის გამო არა მხოლოდ რეგრესიის (ზღვის უკან დახევის), არამედ ტრანსგრესიის (ზღვის დონის აწვევის) დროსაც.

გეოლოგიური ჭაბურღილები, რომლებიც დადგმულია ფოთის რაიონში, აჩვენებს, რომ 4 მეტრი სიღრმიდან ქვემოთ, 15-25 მეტრის ინტერვალში (თითქმის 200 მეტრ სიღრმემდე), ზღვიურ ნალექთან ერთად მორიგეობენ ტორფის შრეები, რაც მეტყველებს იმაზე, რომ მთელი მეოთხეული პერიოდის განმავლობაში, ჰოლოცენის ჩათვლით, ეს ტერიტორია განიცდის სტაბილურ დაძირვას, რაც გამოთვლილია. ეს არის წელიწადში 6-9 მილიმეტრი.

ამ ლაბილური, ანუ მოძრავი ტერიტორიის გამო ფანაგორიული რეგრესიის დროს აქ ქალაქები ვერ გაშენდებოდა (იგულისხმება ფოთის აკვატორია). (სხვა ვითარება იყო ჭოროხთან, ენგურთან და სხვა მდინარეებთან).

რიონი არის ღერძული ზოლი მთათაშუა ქვაბულისა და მთელი ჩამორეცხილი მასალა გროვდებოდა ამ ქვაბულში, რომელიც (ეს მასალა) ზღვისკენ მიაქვს რიონს, ამის გამო ტერიტორია არის ლაბილური, ანუ მოძრავი.

ეს ნიშნავს, რომ ეს ტერიტორია თანდათანობით იძირება: 10 წელიწადში 6 სანტიმეტრით, 100 წელიწადში – 60 სანტიმეტრით, ხოლო 1000 წელიწადში 6 მეტრით, ანუ I საუკუნიდან დღემდე, ანუ 2000 წლის მანძილზე ის ჩაიძირა 10-12 მეტრით, ამიტომაც გვაქვს ტორფის შრეები სიღრმეებში.

დასკვნა – ფოთი არ არის ანტიკური ქალაქი ფაზისი.

ლიტერატურა: Д. Церетели, “Пleistocen Грузии“, 1966, П.В. Федоров Плеистоцен Понто-Каспия, 1978.

დოქტორი, გეოლოგი გ. მაისურაძე

(გეოლოგის ნააზრევის გაცნობის შემდეგ მე მიხნდება ასეთი კითხვა – თუ მდინარე რიონი ასე ხშირად იცვლიდა კალაპოტს, როგორ ააშენეს მასზე 120 ხიდი, მით უმეტეს ჭაობებში, რასაც თანამედროვე ტექნიკითაც ვერ ახერხებენ?)

რიონის ქმედება ფოთთან

რამდენიმე მეცნიერის კვლევით, ის ადგილი სადაც ამჟამად ქალაქი ფოთი მდებარეობს, 2000 წლის წინ, სტრაბონის დროს, ზღვით ყოფილა დაფარული, ანუ თანამედროვე ფოთის ადგილი წყლის ქვეშ ყოფილა მოქცეული.

ისინი ამის მიზეზს შემდეგნაირად აღწერენ:

მდინარე რიონს ზღვაში ყოველწლიურად შეაქვს 10-12 მილიონი ტონა სილა, რაც სანაპიროსთან დალექვის შემდგომ იწვევს მიწის მატებას, ანუ რიონის შესართავთან იზრდება ხმელეთი და ეს მატება ხმელეთისა 2000 წლის მანძილზე გვაძლევს მრავალ ათეულ კილომეტროვან ახალ სანაპირო ზოლს.

მეცნიერი ს. გვასალია წერს: „თუ უკვე ხსენებულ რიცხობრივ მონაცემებს დავუბრუნდებით და ხმელეთის მატებას წელიწადში საშუალოდ 4 მეტრს ვივარაუდებთ 2500 წლის მანძილზე ზღვის სანაპირო რიონის შესართავთან 10 კმ-ით მაინც უნდა ყოფილიყო გაზიდული აღმოსავლეთით დღევანდელი სანაპიროს ხაზიდან, შესაბამისად მთელი ტერიტორია, რომელზეც დღეს ქალაქი ფოთია გაშენებული და პირველ რიგში კი კუნძულის უბანი, გვიანდელ წარმონაქმნად უნდა ჩაითვალოს“ (ს. გვასალია „ანტიკური ხანის კოლხეთი“, კრებულში „ცოტნეიდელი“, ტ. II, 2008, გვ. 57).

სამეცნიერო მოსაზრება გამოთვლებმა დაადასტურა.

მართლაც, ქ. ფოთი არ შეიძლება იყოს ქ. ფაზისი, რადგანაც ს. გვასალიას მონაცემებით მისი ამჟამინდელი მდებარეობის ადგილი 2500 წლის წინ ზღვის სიღრმეში იყო ჩაძირული მაშინდელი სანაპირო ზოლიდან 10 კმ-ის იქით.

მეორე მეცნიერმა (ს. ზაქარაიამ) კი კვლევებით დაადასტურა ეს აზრი.

ს. ზაქარია წერს: „ქ. ფოთის პორტის სტატისტიკური მონაცემებით 1804, 1870, 1892 წლებში ხმელეთმა შესაბამისად წელიწადში 9 მეტრი მოიმატა!“ (იქვე, „ცოტნეიდელი“, ტ. II, 2008, გვ. 69).

თუკი წინა მეცნიერის (ს. გვასალიას) ანგარიშით ერთ წელიწადში ხმელეთის 4 მეტრი მატება 2500 წლის მანძილზე თანამედროვე ფოთის მდებარეობის ადგილს საზღვრავდა ზღვის სიღრმეში 10 კმ-ით, მეორე მეცნიერის მიერ მითითებული 9 მეტრით მატების შემთხვევაში ის 2-ჯერ უფრო მეტი უნდა ყოფილიყო, მაშასადამე დაახლოებით 20-22 კმ-ით დაშორებული თანამედროვე სანაპიროდან ზღვის სიღრმეში. ე.ი. დღევანდელი ფოთის ადგილსამყოფელი ანტიკურ ხანაში ზღვაში იყო ჩაძირული და დაშორებული სანაპიროდან 20-ზე მეტი კმ-ით.

რამდენად რეალურია ასეთი ანგარიში აღნიშნულ სტატისტიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით, იქნებ მეცნიერები ცდებიან?

არა, მათი აზრი დასტურდება ნიკო ნიკოლაძის პირადი დაკვირვებით და მისი გაზომვებით. კერძოდ, ს. ზაქარაია მკითხველს აწვდის ასეთ ცნობას – „მ. ბერძნიშვილს მოჰყავს ნიკო ნიკოლაძის მონაცემებიდან ფაქტი, რომ 1860-იან წლებში ზედ ზღვის სანაპიროზე აგებული შუქურა ჩვენი საუკუნის დასაწყისში, დაახლოებით 1910-15 წლებში, ნაპირს 2 ვერსზე მეტით აღმოჩნდა დაშორებული“ (იქვე, გვ. 70). ამ ცნობას თან ერთვის ნახაზი რომელზედაც ავტორის მიერ მინიშნებულია, რომ 55 წლის განმავლობაში ხმელეთმა მოიმატა 2000 მეტრით (იქვე, „ცოტნეიდელი“, ტ. II, 2008, გვ. 71). ანუ უხეშად რომ ვთქვათ, ნახევარ საუკუნეში ხმელეთს 2 კმ-ით მოუმატია, ცხადია ერთ საუკუნეში მოიმატებდა 4 კმ-ით, რაც 25 საუკუნის მანძილზე გვაძლევს 100 კმ-ს!

მიუხედავად მეცნიერული კვლევისა, პირადად მე, მაინც ვერ განვაზოგადებ მათ შედეგებს, სინამდვილეში რიონის სილა-შლამით იფარებოდა არა მთელი სანაპიროს პერიმეტრი, არამედ მხოლოდ რიონის შესართავის მიმდებარე ტერიტორია. ამას მიუთითებს იქვე ს. ზაქარაიას მიერ მოცემული კიდევ ერთი სტატისტიკური ცნობა. კერძოდ, „თურქმა გენერალსიმუსმა მურად III-მ 1578 წელს ფოთთან, უშუალოდ ზღვის სანაპიროზე ააგო ფოთის ციხე, რომელიც 280 წლის შემდეგ, 1858 წელს, ზღვის ნაპირიდან 1,8 კმ-ით იყო დაშორებული. საქმის რეალობა იმაშია, რომ რიონი

მსოფლიოში გამოირჩევა, როგორც ნაშალი მასალის (სილა, შლამი და სხვ.) დიდი რაოდენობის ზღვაში შემტანი. მეცნიერთა მიერ არაერთგზის დადგენილია, რომ ყოველწლიურად მდ. რიონს ზღვაში შეაქვს 8-12 მილიონი ტონა ნაშალი მასალა, რისი დიდი ნაწილი ზღვის სანაპიროს შორიახლო ილექება და იწვევს ხმელეთის მატებას ზღვის ხარჯზე“ (იქვე, „ცოტნიედილი“, ტ. II, 2008, გვ. 70).

მაშასადამე, მურად III-ს რიონის შესართავის სიახლოვეს აუგია ფოთის ციხე, რომელიც 280 წლის შემდეგ ზღვას უკვე დაშორებული იყო 1,8 კმ-ით. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ხმელეთის მატება ამ ადგილას უფრო ნაკლები იყო ვიდრე შექურას პირზე, რატომ? საქმე ისაა, როგორც ს. ზაქარაიას ნახაზიდან ჩანს, შექურა უფრო ახლო ყოფილა მდ. რიონის შესართავთან, ხოლო ფოთის ციხე უფრო მოშორებით მდგარა.

მაშასადამე, 9 მეტრი მატება ხმელეთისა ყოფილა არა შავი ზღვის მთელ სანაპიროზე, არამედ უშუალოდ მდ. რიონის შესართავთან. თუმცა არც ფოთის ციხესთან ყოფილა მცირე.

ერთი სიტყვით, მდ. რიონის შესართავთან გაშენებული ქალაქი ხმელეთის მატების გამო, 2500 წლის შემდეგ, ზღვის სანაპიროდან რამდენიმე ათეული კმ-ით იქნებოდა დაშორებული.

სხვა სიტყვით რომ ვთქვათ, ქალაქი მდ. რიონის შესართავთან, ამ მდინარის შლამიანობის გამო, რამდენიმე ათეულ წელიწადში ზღვას დაშორდებოდა და უვარგისი გახდებოდა ნაოსნობისათვის.

იმ ეპოქაში არც სილის სატუმბი მანქანები გააჩნდათ და არც რკინა-ბეტონის ჯებირებს აგებდნენ.

მაშ სად ააგეს ქ. ფაზისი?

სამწუხაროდ ეს საუკუნოვანი კითხვა პასუხგაუცემელი დარჩა. თუმცა კი, პირადად მე მაინტერესებს არა ანტიკური ქალაქი ფაზისის ადგილსამყოფელი, არამედ შუა საუკუნეებში არსებული ფაზისის სამიტროპოლიტო ცენტრისა, კერძოდ, IV-VII საუკუნეთა ვითარება.

არქეოლოგების ერთი ნაწილის აზრით სწორედ ამ ეპოქაში მკვეთრად აიწია შავი ზღვის დონემ, თანამედროვესთან შედარებით 3-4 მეტრით.

ამ კლიმატურ ეპოქას უწოდებენ ჰოლოცენს.

ანუ ზღვა თანდათანობით მაღლდებოდა თითქმის X საუკუნემდე, XVI ს. შემდგომ კი ისევ დაიწია და თანამედროვე ნულოვან დონეზე დადგა (დ. წერეთელი, „პლეისტოცენ გრუზი“, 1966, (რუსულ ენაზე); პ. ვ. ფედოროვ, „პლეისტოცენ პონტო-კასპია“, 1978, (რუსულ ენაზე).

რიონის შესართავთან, ამ ვითარების გამო, როგორც ჩანს, ნამდვილი ტროპიკული წარღვნა იყო. ერთი მხრივ მდინარეს შემოჰქონდა 10-12 მილიონი ტონა შლამი, ამავე დროს კი ზღვის დონე მაღლა იწევდა, რასაც თან ერთვოდა დასავლეთის ქარების გამო გაშლილ ვაკეზე მდინარის შეგუბება. ჭაობი და ფაფისებური ნიადაგი, არათუ რიონის სანაპიროებს, არამედ დასავლეთ საქართველოს ვაკის დიდ ნაწილსაც მოიცავდა.

რიონის დაბლობი (გეოლოგიური მიმოხილვა)

ფოთი მდებარეობს რიონის დაბლობზე ზღვის დონიდან 1-3 მ სიმაღლეზე (ქსე, 10, 351), უჭირავს ზღვისპირა ვაკე, რომელსაც მდ. რიონის ერთერთი ტოტი არათანაბარ ნაწილებად ჰყოფს.

ფოთის დატბორვის საწინააღმდეგოდ სისტემატურად წარმოებს მდინარის დინების მარეგულირებელი სამუშაოები.

ქალაქის მოსაზღვრე მიწები მეტწილად დაჭაობებულია.

ქალაქს სამხრეთ-აღმოსავლეთით ჩამოუდის მდინარე კაპარჭინა, აქვე მდებარეობს პალიასტომის ტბა.

აღსანიშნავია, რომ ფოთი-სამტრედიის ზონაში მიწის ზედაპირის ზოგიერთი მონაკვეთი ზღვის დონეზე დაბლაც კი მდებარეობს.

V-VIII საუკუნეებში, გეოლოგიური დასკვნის მიხედვით, მთელი ეს ზედაპირი თხელი წყლით უნდა ყოფილიყო დაფარული.

საქმე ისაა, რომ დაახლოებით ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისიდან შავი ზღვის დონე თანდათან მალლა იწვედა და აწეული იყო 1 და ზოგჯერ 2-3 მეტრით. ზღვის დონის აწევა გამოიწვია ე.წ. „ნიმფურმა ტრანსგრესიამ“.

(რეგრესიად იწოდება ზღვის დონის დაწევა, ტრანსგრესიად კი ზღვის დონის აწევა).

ეს პერიოდი, ქართული ქრისტიანული კულტურის ჩასახვა-აღორძინების საუკუნეებია და ჩვენთვის ძალზე მნიშვნელოვანი. ამ ეპოქაში რიონის დაბლობი, მით უმეტეს ფოთი, ჩანს, წყლით დაიფარა, რადგანაც ზღვის დონემ 1 მეტრით აიწია და ასეთი მდგომარეობა გაგრძელდა თითქმის ათასი წელი.

ჩვენთვის საინტერესოა საკითხი, შესაძლებელი იყო თუ არა ფოთში ასეთი წყალდიდობისა და დაჭაობიანების ეპოქაში, კერძოდ VI საუკუნეში დაარსებულიყო ე.წ. „ფასისის სამიტროპოლიტო კათედრა“, როგორც ჩვენს თანამედროვე საისტორიო ქართულ ლიტერატურაშია აღნიშნული?

რას ნიშნავს სამიტროპოლიტო ცენტრი? – მიტროპოლიტი წარმოშობილია ბერძნული სიტყვიდან „მატერ“ და „პოლის“, ნიშნავს დედა ქალაქის, მთავარი ქალაქის ეპისკოპოსს. შესაძლებელია თუ არა, ფოთი ყოფილიყო რეგიონის მთავარი ქალაქი ასეთი დაუსრულებელი წყალდიდობის დროს, მაშინ, როცა წყლის სიმაღლე არა თუ იკლებდა, არამედ თანდათანობით მატულობდა XV-XVI საუკუნეებამდე? და თუ ეს მოსაზრება სიმართლეა (მაგრამ ჩანს, რომ სიმართლეა, რადგან, სხვა არაქართული კვლევებითაც შავი ზღვის დონე აწეული იყო) მაშინ ისმის კითხვა – საერთოდ არსებობდა თუ არა ასეთი საშინელ კლიმატურ პირობებში რიონის დაბლობზე ქალაქები? ან თუნდაც სოფლები?

როგორც ჩანს, არსებული პირობების გამო ხალხი არა თუ აშენებდა სოფლებს (ან ქალაქებს), არამედ აშენებულსაც ტოვებდა მათ და მთისწინეთს აფარებდა თავს.

ამის მაგალითად უნდა ჩავთვალოთ პალიასტომის ტბის ეკლესიის ბედი.

ქუთაისის მუზეუმში ამჟამადაც დაბრძანებულია „პალიასტომის ხატი“, რომელსაც თან ახლავს თხრობა ხატის თავდაპირველი ეკლესიის შესახებ.

კერძოდ, პალიასტომის ადგილას ყოფილა სოფელი თავისი ეკლესიითა და ცნობილი ხატით, რომელიც თანდათანობით წყლის ქვეშ მოექცა, ხალხმა ხატი გამოასვენა ეკლესიიდან და მთებს შეაფარა – „ამას იტყვიან ნაქალაქევს და შემდგომად მოცულსა წყლისაგან“ – წერს ვახუშტი პალიასტომზე (ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 790).

როდის წარმოიქმნა პალიასტომის ტბა? შესაძლებელი იყო თუ არა მის ადგილზე სოფლის, ან ქრისტიანული ეკლესიის არსებობა?

ეკლესიები ჩვენში შენდებოდა IV ს-დან. შესაძლებელია, აქ მართლაც აშენდა ეკლესია, რომელიც ზღვის დონის აწევის კვალდაკვალ წყლით დაიფარა.

გ. მაისურაძის დაბეჯითებული მტკიცებით „I-II საუკუნეებში არ შეიძლებოდა პალიასტომის ტბის არსებობა რეგრესიის გამო“ (მაშ როგორ უნდა ენახათ ფოთთან ტბა სტრაბონის ეპოქაში?).

პალიასტომის ტბის მაქსიმალური სიღრმეა 3,2 მ, საშუალო სიღრმე არის 2,6 მეტრი. ტრანსგრესიისას, V საუკუნიდან მაინც, თუ უფრო ადრედან არა, ზღვის ამალღების გამო ზღვაში მდინარე რიონის წყალს შესვლა უჭირდა, ის გუბდებოდა და იშლებოდა მთელ რიონის დაბლობზე, რომელიც თითქმის ნულოვან დონეზეა სამტრედიამდე.

ვფიქრობ, რომ ამ დაჭაობების და მის თანმდევ ციებ-ცხელების გამო, გრიოლ ხანძოელმა აფხაზეთის სამეფოს (ანუ იმუამინდელ დასაველეთ საქართველოს) ბარში, ვერ იპოვა ვერცერთი სამონასტრო ადგილი და ამიტომაც მთაში – უბისას მონასტრისათვის ჩაუყრია საფუძველი.

თვით დავით აღმაშენებლის ეპოქაშიც კი, ქუთაისის მიდამოები ჰავით უვარგისად ითვლებოდა.

ვითარება, ანუ კლიმატური პირობების შეცვლა დაწყებულა XVI საუკუნისათვის. ამ საუკუნის შემდეგ დაიწყო „რეგრესია“, ანუ ზღვის დონის დაწყვა, ზღვის დონე ნულოვან დონესთან შედარებით დაწყულა ნახევარი მეტრით, რადგანაც მის წინა პერიოდში აწყული იყო ერთი მეტრით, საბოლოოდ ზღვას დაუწყვია თითქმის მეტრნახევრით.

ამ შეცვლილმა ვითარებამ წყლისაგან გაათავისუფლა მიწის დიდი ფართობები, ჭაობმა და, შესაბამისად, ციებ-ცხელებამ უკან დაიხია, ჰავა გაუმჯობესდა და მდინარე რიონს – იქამდე შეგუბებულს მიეცა ზღვაში შედარებით თავისუფალი შედწყვის საშუალება. წყლისაგან გაათავისუფლებულ მიწებზე ხალხმა დაიწყო ხენა-თესვა, გამოჩნდა ახალი საცხოვრებელი ადგილები. ამ დროს, ჩანს, გამოჩნდა ფოთის მიმდებარე ტერიტორიაც, რომელიც ასევე წყლისაგან გაათავისუფლდა. იმის გამო, რომ ფოთი შედარებით უფრო მაღლაა ზღვის დონიდან, ვიდრე მისი მომიჯნავე ტერიტორიები, ოსმალებს მაშინვე მიუქცევია მისთვის ყურადღება.

1578-79 წლებში ოსმალებმა ეს მიწები დაიპყრეს და დიდი ციხე-სიმაგრე ააგეს. 1640 წელს იმერეთ-გურია-სამეგრელოს ლაშქარმა იერიშით აიღო ციხე-სიმაგრე, მაგრამ მას 1723 წელს კვლავ ოსმალები დაეპატრონა 1828 წლამდე.

XIX საუკუნეში კვლავ დაწყებულა ტრანსგრესია, ანუ კვლავ აიწია ზღვის დონემ და მაღლაა ნულოვან დონეს. კვლავ დაიწყო თანდათანობით დატბორვა მიმდებარე დაბლობისა, რაც ამჟამადაც გრძელდება.

ეგრისის, არგვეთისა და გურიის ციხე-სიმაგრეები და სოფლები აგებული იყო არა რიონის დაბლობში, არამედ მთისწინებში.

ფასისის სამიტროპოლიტოს ქალაქები როდოპოლისი, საისინი, პეტრა და ზიგანევი აღნიშნული მდგომარეობის გამო უნდა ვეძიოთ არა რიონის დაბლობზე, არამედ სხვა რეგიონში.

ფოთის გარემო ჭაობების დაშრობამდე (XX ს-მდე)

მწერალი ასე აღწერს XX ს. 30-იან წლებში რიონის დაბლობში ჭაობების დაშრობამდე არსებულ ვითარებას –

„ძველი მოსახლე ახალმოსახლე გლეხს ეუბნება: „ხო, ხო, ხო, რა იყო აქ, აი აქ, სადაც ახლა შენ დასახლდი, მიწა არ იყო. აქ იყო კისრამდე წყალი, ჭილი, ხაია, ჭონჭყოში ჩამპალი ხეები, აშმორებული, ბაყაყებით სავსე ჭაობი, ნადირიც კი ვერ ცხოვრობდა ამ ადგილას. ფეხის დასადგამი ალაგი არ ჰქონდა, კუდის დასადები ალაგი არ ჰქონდა, ჭაობი ყვითელი ფერის იყო. ზედ ბუტუტია ეხვია, მურყნის ხეები დახლართული იყო ჯაშქვიდათი. ჩიტი თუ გადაფრინდებოდა აქაურ უსიერსა და მიუვალ ტყეში, აქ ავი სული ცხოვრობდა, უკმური“ (მ. ძველაია, კოლხეთის დაბლობი, 1973, გვ. 7).

თუ როგორ იყო დათრგუნული ზღვისპირა დაბლობის მკვიდრები დაჭაობების გაუვალობისა და გაუდაბურების გამო წერს თედო სახოკია – „სენაკიდან ჩავედით ხეთაში, სამეგრელოს ფანტაზია აქაურობას აგებდა ყოველგვარი მავნე სულებით და ჩემს ნორჩ ფანტაზიასაც აუარეცხელი მასალა ეძლეოდა საზრდოდ. ცეცხლის პირას ყოველდღიური ბაასის საგანი იყო ოჩო-კოჩები, ტყის მეფეები, ჭინკები, პატარებისა თუ დიდების გონება ამ ბაასით იმდენად იყო შეპყრობილი, რომ მზის ჩასვლის შემდეგ

სამზარეულოდან სახლში შემოსვლა მარტოს გვესიკვდილებოდა, მეტადრე ბნელს ღამეში. აქედან შეეწოვა ჩემს სისხლსა და ხორცს, ჩემს ფსიქიკას პირველყოფილი ადამიანის შიში და ზარი“ (იქვე, გვ. 9).

უზარმაზარმა საბჭოთა იმპერიამ წამოიწყო და თავისი პრესტიჟის საგნად მიიჩნია დაშრობა ჭაობებისა დასავლეთ საქართველოში. ცხადია, მისი სურვილი უფრო ის იყო, რომ ჩაისა და ციტრუსების საწარმოებლად მოემზადებინათ ნიადაგი, რათა ამ პროდუქტებით მოემარაგებინათ ასეულ მილიონი ადამიანი, უცხოეთში კი ვალუტით მათი შესყიდვა არ სურდა. ამიტომაც გრანდიოზული სამუშაოები წამოიწვეს რიონის დაბლობის – „კოლხეთის ჭაობების“ დასაშრობად, არ დაზოგეს მუშახელი და სახსრები. იმდროინდელი მეცნიერი წერდა: „ღიად ხუთწლეულებში კოლხეთის ზღვისპირა ზოლის ჭაობების დაშრობით გაიზარდა სასოფლო-სამეურნეო კულტურებისათვის ფართობები, სადაც ამჟამად მეურნეობებთან ერთად ღამაზი ქალაქები, დაბები და კოლმეურნეობათა სოფლებია გაშენებული“ (იქვე, გვ. 10).

ეს ავტორი ჩამოთვლის ახალ სოფლებსა და ქალაქებს, მათ შორის მაგალითად მოჰყავს ფოთთან მდებარე ყულევი. „მისი მიდამოები საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე მაღარიის კერა იყო, ახლა კი თითქმის მთლიანად დაშრობილა ჭაობები – მაღარიის ბუდეები და გაშენებულია მრავალი სოფელი“ (იქვე, გვ. 10).

რიონის ანუ კოლხეთის დაბლობის დიდი ნაწილი თითქმის ზღვის დონეზეა, რაც იწვევს მის დაჭაობებას, ამასთანავე, არც თუ მცირე მონაკვეთები ამ დაბლობისა ზღვის დონეზე დაბლაც კი არის.

გარდა ამისა დაბლობის შუაგულში გამდინარე წყალუხვ რიონს უჭირს თავისი წყლის ზღვაში შეტანა, რადგანაც, როგორც ითქვა, მისი დაბლობი და ზღვა თითქმის ერთ დონეზეა, ამიტომაც ის წარსულში მეანდრების დიდი ტოტების სახით ცდილობდა ზღვაში შეღწევას.

ნარიონალი მიტოვებული კალაპოტები მრავალია, მდინარემ ახალი კალაპოტებით გაიკვლია გზა დაბლობზე. მართალია, ამჟამად ის ბეტონის კალაპოტშია მოქცეული, მაგრამ დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ მბერავი ქარიშხლების დროს გადმოდის კალაპოტიდან და ტბორავს დაბლობს.

მეცნიერი წერს – „საერთოდ გეოლოგიურ წარსულში კოლხეთის ტერიტორია არაერთხელ იყო ზღვით დაფარული“ (იქვე, გვ. 38).

ამჟამადაც კი მიმდინარეობს მდინარე რიონის შესართავის გადაადგილება (გვ. 30).

მ. ძველაიას თვალსაზრისით ახლანდელი პალიასტომის ტბა ძველი ბერძენი ისტორიკოსების ეპოქაში (გულისხმობს I-VI საუკუნეებს) წარმოადგენდა ზღვის უბეს, რომელიც, დაახლოებით XVI საუკუნისათვის ამოავსო მდინარე რიონის შლამმა – „მას ყოველწლიურად რამდენიმე ათეული მილიონი კუბური მეტრი ნალექი (ძირითადად შლამის სახით) ჩამოჰქონდა. ეს კოლოსალური მასალა თანდათან იღუქებოდა მდინარის ზღვასთან შეერთების ადგილას, ხილო რიონის კალაპოტი ცოტა ჩრდილოეთით გადაადგილდა. ის უშუალოდ ზღვას შეუერთდა. უბე იქცა ტბად, რომელიც პალიასტომის სახელითაა ცნობილი“ (იქვე, გვ. 31).

მ. ძველაიას თვალსაზრისით მდინარეები მაღდაყვა, თხიონა, პიჩორი ძველად უშუალოდ უერთდებოდნენ ზღვას, ხოლო რიონი, როგორც აღინიშნა – პალიასტომის უბეს, ამასთანავე, მისი მოსაზრებით „გამორიცხულია შესაძლებლობა, რომ ტბის ფსკერზე აღმოჩნდეს არქიტექტურული ნაშთები იმ ქალაქებისა და სოფლებისა, რომელნიც იქ ადრე, ტბის გაჩენამდე, იყვნენ გაშენებულნი“ (იქვე, გვ. 33).

მაგრამ, ასეთი ნაშთები აღმოჩნდა. ვახუშტიც იზიარებდა ხალხში გავრცელებულ შეხედულებას პალიასტომის წარმოშობის შესახებ, რომ ტბის ადგილას გაშენებული იყო ქალაქი, შემდეგ ხმელეთმა ძირს დაიწია, მიწა გაირღვა „უცბად წყალი ამოვარდა დეღამიწიდან, დაფარა სოფელი, ხალხი დაიხრჩო“ (იქვე, გვ. 28).

სოფლის თუ ქალაქის ეკლესიებიდან ხატების გადასვენება მოუსწრიათ მთისწინეთებში. კერძოდ, ქუთაისში გადაუსვენებიათ „პალიასტომის ხატი“, ხოლო მეორე ხატი გადაუსვენებიათ ჯუმათის მთაზე. როგორც ერთი, ისე მეორე ხატის ლეგენდები ამტკიცებენ, რომ პალიასტომის ადგილი და ჩანს შესაბამისად მთელი დაბლობი დაიბოროდა. ეს უნდა მომხდარიყო გ. ძველიაას აზრით XVI საუკუნეში.

მდინარე რიონის წყალი სასმელად უვარგისი იყო მისი დიდი შლამიანობის გამო, საერთოდ, ამ დაბლობის წყლები სასმელად უვარგისია – მეცნიერი წერს – „ლაბორატორიული კვლევებით დადგენილია, რომ კოლხეთის დაბლობის ფარგლებში ფართოდ გავრცელებული ზედაპირული წყლები (მდინარეების, ღელებების, ჭების თუ ჭაობების) მეტწილად საზიანოა, გაჭუჭყიანებულია სხვადასხვა სახის მავნე ბაქტერიებით.

რიონის დაბლობის ამ წყლების უვარგისობა ძველადაც ჰქონდათ შენიშნული ადგილობრივ მცხოვრებლებს, რაც ვახუშტმ თავის „საქართველოს გეოგრაფიაში“ აღნიშნა – „არასადა არს მდინარე, თვინიერ გუბისწყლისა, და იგიცა მცირე, იზრდებიან ჭით, არამედ ადგილ-ადგილ ჭათა შინა არს ჭია, რომლისა წყლის სმით გამობერავს ყელსა და დაეკიდების კაცსა და ქალსა, ვითარცა პარკი დიდი, უწოდებენ ყიყვს“.

ვახუშტის ეს აღწერა, რომელიც შეეხება საჭილაოსა და სამიქელაოს მიდამოების ჭების წყლებს, მთლიანად შეიძლება გამოდგეს კოლხეთის დაბლობის სხვა რაიონების ზედაპირული და ჭის წყლების დასახასიათებლადაც“ (იქვე, გვ. 46), ამის გამო, ბოლო საუკუნეში შემოიღეს მიწისქვეშა წყლების გამოყენების წესი (ღრმა ჭაბურღილების გათხრით).

რიონი რომ არაა ისტორიული ფაზისი იქედანაც ჩანს, რომ ფაზისის წყალი ითვლებოდა საუკეთესო სასმელად, იმდენად კარგად, რომ სავალდებულო წესის შესაბამისად, ფაზისში შეცურებული გემების ჭურჭლებიდან ღვრიდნენ სხვა წყალს და ავსებდნენ ფაზისის წყლით. იმდენად სუფთა იყო ეს წყალი, რომ ჭურჭელში არ ფუჭდებოდა რამდენიმე წლის მანძილზე. რიონის წყალი კი სასმელად უვარგისი იყო.

მკვლევარი წერს, რომ დაჭაობებამ წარმოქმნა ნიადაგების ტიპი, რომელსაც ეწოდება „შლამიან-ჭაობიანი“ (ასეთია ფოთი-ანაკლიას შორის), ხობი-ცხაკაიას ხეობაშია ეწერი ტიპის ნიადაგები, უფრო ჩრდილოეთით ოდიშსა და გურიის მთის კალთებზე – წითელმიწა ნიადაგები.

როგორც აღინიშნა, ვახუშტი იზიარებდა გავრცელებულ თვალსაზრისს წყლით გადაფარვის შესახებ – „იტყვიან ნაქალაქევს და შემდგომ მოცულსა წყლისაგან“.

ზედმეტმა წყალმა დააჭაობა ვრცელი რეგიონი რიონის დაბლობისა. ამიტომაც ის გეოგრაფიულად არ ეთანადება პროკოფი კესარიელის მიერ აღწერილ ლაზიკას, რომელიც მისი მტკიცებით იყო ძალზე კლდოვანი ქვეყანა, არსად, ის ლაზიკაში არ მიუთითებს რაიმე ჭაობიანი ადგილის შესახებ, ამიტომაც პროკოფის ლაზიკა არ იყო ჭაობით მოცული დასავლეთ საქართველოს რიონისპირა დაბლობი და საერთოდ, დიდი დაჭაობების გამო დასავლეთ საქართველოს ბარი კულტურულად არ იყო დაწინაურებული, ლაზიკა კი პირიქით, თავისი დროის მოწინავე ქვეყანა იყო.

„ფაზ“ ფუძის მქონე სახელების განვრცობა ისტორიულ ლაზიკაში (ტრაპეზუნტის რეგიონში)

ნ. აღონცის მიხედვით, იუსტინიანეს ეპოქაში და ასევე VII ს-ში არმენიის ადმინისტრაციული საზღვარი აღწევდა ფაზისამდე.

ის წერს – „იუსტინიანეს შემდგომ ეპოქაში VII ს. დასაწყისიდან იმპერიის ახალი დაყოფის შესაბამისად, ერთერთი ვრცელი ადმინისტრაციული ერთეული იწოდებოდა არმენიად (მხედველობაში გვაქვს „არმენიაკონი“). მისი საზღვრები გადაშლილი იყო

სინოპიდან ფაზისამდე და ევფრატამდე. ბიზანტიის პროვინციების რეორგანიზაციის შემდეგ შეიქმნა ახალი ოლქი „არმენიაკონი“. მან გააერთიანა ყოფილი ოლქები კაპადოკია, I და II არმენიები და პონტო. კონსტანტინე პორფიროგენეტის თანახმად, მან ეს სახელწოდება – „არმენიაკონი“ მიიღო სომხების სახელის მიხედვით, რომელნიც იქ მეზობლად ცხოვრობდნენ“ (ნ. აღონცი, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, 1908, გვ. 203).

მაშასადამე, VII საუკუნის დასაწყისში „არმენიაკონის თემის“ საზღვარი აღწევდა ფაზისამდე.

თუკი ფაზისი ფოთია, მაშინ ფოთამდე აღწევდა ამ „არმენიის“ საზღვარი.

საბედნიეროდ, ნ. აღონცი ფაზისის ქვეშ ისევე, როგორც ყველა ძველი ავტორი, გულისხმობს არა რიონს, არამედ მდ. ჭოროხს. ეს მდინარე მართლაც იყო ბერძნული ლაზიკის ჩრდილო საზღვარი. საქმე ის იყო, რომ თვით ნ. აღონცის თანახმად, საეკლესიო გეოგრაფიამ შემოინახა იმპერიის ადმინისტრაციული დაყოფის (დიოკლეტიანესდროინდელი) სახე იმით, რომ თავის საჭიროებისთვის იყენებდა მას. ე.ი. ლაზიკის ძველი სახელი, მისი ტერიტორიის ძველებური გაგება შემოინახა ეკლესიურმა დაყოფამ.

ნ. აღონცი ლაზიკაში ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოში შემავალი ბიზანის, პაიპერტის, კერამევის, ლერიონისა და სხვა საეპისკოპოსოები, შესაბამისი ქალაქები განლაგებულნი იყვნენ თეოდოსიოპოლის-ტრაპეზუნტის შემაერთებელი გზის სანაპირო რეგიონში, ანუ ისტორიული ჭანეთში, მათ მომცველ საეკლესიო ოლქს ეწოდებოდა „სამიტროპოლიტო ლაზიკაში“, ანუ სწორედ ამ მხარეებს ერქვა ლაზიკა ბიზანტიური საეკლესიო გეოგრაფიის მიხედვით და არა დასავლეთ საქართველოს.

ლაზიკა“ ბერძნული ეკლესიური გაგებით ერქვა აღნიშნულ რეგიონს (ე.ი. ქალდეა-ჭანიკას) და არა დასავლეთ საქართველოს.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ რეგიონში მრავალ პუნქტს ერქვა „ფაზისი“. იქ იყო „ფაზიანის“ საეპისკოპოსო, ფაზისის სამიტროპოლიტო, არაქსსაც ფაზისი ერქვა – პორფიროგენეტის მიხედვით – ერთი „ფაზისი“ ყოფილა ტრაპეზუნტთან, ის იყო ასევე თერმოდონტისა და თემისკირას სიახლოვესაც – თემისტიოსის წერილის თანახმად.

ამჟამადაც კი ტრაპეზონის ოლქში, როგორც აღინიშნა, მრავალ პუნქტს „ფაზარი“ ეწოდება, მაგალითად – „სალპაზარი“ – ქ. ტონიას მარცხნივ, ასევე „ესკიპაზარი“ ოფთან ახლოს, სხვაა „დერნეკაზარი“ ოფის სამხრეთით (ყველა ტრაპეზონის გუბერნიაში), თუ არას ვიტყვით თვითონ ქალაქ „ფაზარზე“ რიზესთან ახლოს.

ასე რომ ამჟამადაც კი „ფაზ-ფაზ“ ფუძით ტრაპეზონის რეგიონში მრავალი პუნქტის სახელი იწარმოება.

ეს ფაქტი იმის შესახებ მიუთითებს, რომ ეთნიკური ქართველებით დასახლებულ შემდგომ ლაზისტანის რეგიონს ისტორიულადაც ფაზისის რეგიონი ერქვა, აქ მდებარეობდა ფაზისის სამიტროპოლიტოს საეპისკოპოსოები.

ფოთი (ფათისი) ღვეონდის (ღვეონდის) ცნობით

ტრაპეზუნტთან ახლოს (150 კმ. დასავლეთით) შავიზღვისპირზე მდებარეობდა ქალაქი – ფადისა (თანამედროვე ფატრა, ფატსა).

ქ. ფადისას ჩრდილოეთით იშლებოდა შავი ზღვა, აღმოსავლეთით ტრაპეზუნტი, სამხრეთით კი შემოსაზღვრული იყო კერასუნტის მთიანეთით, კოლხების უბევლესი საცხოვრისით.

ტრაპეზუნტის ამ რეგიონს ექვთიმე მთაწმიდელი უწოდებს „სოფელი მეგრელთა“ ანუ მეგრელთა ქვეყანას. ძველი სომეხი ავტორები მას „ეგერთა ქვეყანას“ ანდა „ეგერიას“ უწოდებდნენ. ქართველი მთარგმნელები ბერძნულ სიტყვა ლაზიკას თარგმნიდნენ, ასე: „სოფელი მეგრელთა“, ამიტომაც, როცა ექვთიმე მთაწმიდელმა ბერძნულიდან თარგმნა

ანდრია მოციქულის ცხოვრება, მან წინადადება „ანდრია მივიდა ტრაპეზუნტში, ლაზიკის ქვეყანაში“ ასე თარგმნა – „ანდრია მივიდა ტრაპეზუნტში მეგრელთა სოფელში“. ერთი სიტყვით, ძველი ქართველი ავტორები ლაზიკას უწოდებდნენ არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ ვრცელ რეგიონს ისტორიულად ქართულ მიწა-წყალზე – კერასუნტიდან ჭოროხის შესართავამდე. აქ, როგორც აღვნიშნეთ, კერასუნტთან ყოფილა და ახლაც არის ქალაქი – ნავსადგური ფადისსა ანუ ფათისი იგივე ფათი (ფოთი), მას ახლა ფატსა ეწოდება და მდებარეობს თანამედროვე ქალაქ ორდუსთან ახლოს, მის დასავლეთით.

თანამედროვე ფატსა ანუ ფადისსა (ადისსა) – ქართულად ფათსა ანუ ფათია (იგივე ფოთი).

მაშასადამე, ისტორიულად არსებული ორი ფოთი, ერთი ტრაპეზუნტის რეგიონში, მეორე კი დასავლეთ საქართველოში. ცხადია ქალაქ ფათსას (ფათს) იცნობდნენ სომეხი ავტორებიც. მათ შორის ყოფილა VIII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი ლევონდ ვარტაპეტი ანუ ლეონიდე მოძღვარი. ის თავის „ხალიფთა ისტორიის“ X თავში გადმოგვცემს ერთ საგულისხმო ცნობას ქალაქ-ნავსადგურის ფათისას ანუ სომხურად ფუთთის შესახებ. კერძოდ, არაბთა ხელისუფლებისგან სომხეთიდან ლტოლვილმა დიდებულებმა თავი შეაფარეს ბიზანტიურ ქვეყანას, ანუ ტრაპეზუნტის რეგიონს. იმპერატორმა მათ საცხოვრისად უბოძა ეგერთა ქვეყნის ანუ ტრაპეზუნტის რეგიონის ქალაქი ფუთთი (ფადისა) აქ ისინი ცხოვრობდნენ ექვსიოდე წელი, შემდეგ გადაწყვიტეს სომხეთში დაბრუნება, იკადრეს უკადრისი საქციელი, გაძარცვეს ფადისას ეკლესიები და გაიქცნენ.

ლევონდ ვარტაპეტი ასე აღწერს ამ ამბავს – სუმბატ კურაპალატმა და სხვა დიდებულებმა, სომხეთიდან გაძევების შემდეგ სთხოვეს ბიზანტიის იმპერატორს მიეცა მათთვის სამკვიდრებელი ქალაქი და სადგომი (ე.ი. საძოვრები) საქონლისათვის – „და მან მისცა მათ ქალაქი რომელსაც ეწოდება ფუთი (ფოთი) ეგერთა ქვეყნის მხარეში, სადაც დაემკვიდრნენ ექვს წელიწადს“ (მაქს. ბერძნიშვილი, ლევონდის ცნობა ფოთის შესახებ, თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 26(ბ), 1944, გვ. 201). როგორც აღინიშნა, მადლობის ნაცვლად, სომხეთიდან ლტოლვილმა დიდებულებმა ექვსი წლის მკვიდრობის შემდეგ გაძარცვეს ფადისას (ფოთის) ეკლესიები, მოიტაცეს საეკლესიო სამკაული და დაბრუნდნენ სამშობლოში. „როცა ეს ამბავი ესმა კეისარს, ეწყინა მათი ასეთი უსამართლობა, მოუწოდა ეკლესიის წინამძღვრებს: მიტროპოლიტსა და არქიეპისკოპოსებს, უბრძანა ჩაეწერათ წიგნში წყევლა და წაეკითხათ აღდგომის დღესასწაულის შესრულებისას, ...წაეკითხათ წყევლა ღვთაებდამდე, რაც იქმნა მიზეზი მათი დაღუპვისა“ (იქვე, გვ. 202).

მაქს. ბერძნიშვილის კვლევით იმპერატორმა ქალაქი ფოთი სომხეთიდან ლტოლვილებს დაუთმო VIII ს. დასაწყისში (715 წლამდე) ხოლო თვითონ ლევონიდი VIII-IX სს. დასაწყისის მწერალია.

მაქსიმე ბერძნიშვილის მტკიცებით ლევონტის მიერ აღწერილი ამბები შეეხო დასავლეთ საქართველოს ქალაქ ფოთს, თითქოსდა ის გადასცა იმპერატორმა სომეხ დიდებულებს, რომელნიც იქ დამკვიდრნენ თავიანთი პირუტყვით, გამოუყვეს საძოვრები, შემდეგ კი მათ ფოთის ეკლესიები გაძარცვეს. ამის გამო აღგილობრივი მიტროპოლიტი და არქიეპისკოპოსები მთელი საუკუნის მანძილზე თავიანთ ეკლესიებში აღდგომა დღეს წყევლიდნენ სომეხებს, რამაც ლევონდის ცნობით, თითქოსდა იმოქმედა და ეს წყევლა მიზეზი შეიქმნა სომხეთის დანგრევისა.

ისმის კითხვა, რიონის ფოთი ნამდვილად იყო VIII-IX საუკუნეთა შუა სამიტროპოლიტო ცენტრი, სადაც მიტროპოლიტთან თავს იყრიდა რამდენიმე არქიეპისკოპოსი, აქვს თუ არა ფოთს საძოვრები, სადაც იყო განთავსებული სომეხ ლტოლვილთა საქონელი, იყო თუ არა ფოთში ეკლესიები, რომელნიც გაუძარცვავთ სომეხ ლტოლვილებს? მართალია, ჩვენი მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ ფასისის

სამიტროპოლიტო ცენტრი ფოთში მდებარეობდა, რომელსაც ექვემდებარებოდნენ პეტრას, ზიგინევის, საისინისა და როდოპოლისის საეპისკოპოსოები, მაგრამ აღიარებენ იმასაც, რომ ფოთის სამიტროპოლიტო ცენტრი გადატანილი იქნა ტრაპეზუნტში VIII საუკუნისათვის, რადგანაც VII მსოფლიო საეკლესიო კრების ოქმს ხელს აწერს ტრაპეზუნტელი იგივე ფასისელი მიტროპოლიტი, ამისი მიზეზი თითქოსდა იყო აფხაზთა ქართული სამეფოს ჩამოყალიბება დასავლეთ საქართველოში VIII საუკუნისათვის.

ჩვენი თვალსაზრისი კი მთლიანად განსხვავდება აღნიშნულისაგან, კერძოდ ჩვენი ფოთი არასოდეს ყოფილა ბერძნული სამიტროპოლიტო ცენტრი, მასთან დაკავშირებით, ვფიქრობ, რომ მაქს. ბერძნიშვილი ორ უმართებულო თვალსაზრისს აერთიანებს, კერძოდ:

- 1) ღვეონდის ფოთით, თითქოსდა იყო თანამედროვე ფოთი;
- 2) ფოთს თითქოსდა ამავე დროს ერქვა სახელი „ფაზისი“, რადგანაც სიტყვა ფაზისი ნაწარმოებია სიტყვა ფათისაგან.

ჩვენი თვალსაზრისით ღვეონდის ფოთი იყო ტრაპეზუნტის რეგიონის ქალაქი ფადისსა ანუ ფათისა, რომელიც ამავე დროს ახლოს მდებარეობდა რომაელ არმენიასთან, უფრო ზუსტად, რომაული არმენიები (განსაკუთრებით IV და I არმენია) უშუალოდ ემეზობლებოდნენ ქალაქ-ნავსადგურ ფადისსას (ფათს).

ამ მეზობლობის გამო სომეხმა ლტოლვილმა ნახარარებმა თავიანთი პირუტყვი ადვილად მირეკეს ამ ქალაქის საძოვრებზე, შემდეგ კი იმპერატორს თხოვეს დაეკანონებინა მათთვის ამ ქალაქის საძოვრები.

ვფიქრობ გაცილებით ძნელი იქნებოდა სომხეთიდან თანამედროვე ფოთში საქონლის მირეკვა.

რომელი გზით უნდა მიეყვანათ ძროხები, ხბოები და ხარ-კამეჩი სომხეთიდან ფოთში? მართალია XIX-XX საუკუნეებში ფოთი გაჭირვებით დაუკავშირეს გზებით ქუთაისს, მაგრამ წარმოვიდგინოთ ადრე შუა საუკუნეები, როცა ფოთი შემოსახლდრული იყო ათეული კილომეტრი სიგანის უსასრულო ჭაობებით, არამგონია რომ ამ ჭაობების გარღვევა შეეძლო შინაურ პირუტყვს. ხოლო ფადისსაში სომხეთიდან მოხვედრა, ნამდვილად ადვილი იყო – არმენია და კერასუნტი (ე.ი. ფადისაც) უშუალოდ ემეზობლებოდნენ ერთმანეთს. ამ ფადისაში ნამდვილად იყო უამრავი მშენიერი ბიზანტიური ეკლესია, რომელთა ნანგრევები დაუსრულებელი სიუხვითაა განფენილი ტრაპეზუნტის მთელ რეგიონში, ამავე რეგიონში თავს იყრიდა მრავალი სამიტროპოლიტო (მაგალითად მათ შორს სწორედ აღნიშნულ ზონაში ფადისსასთან ებრჯინებოდნენ ერთმანეთს ამასიის, ნეოკესარიის, კოლონეას, ქალდეასა და ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოები, რომელთა შიგნით უამრავი საარქიეპისკოპოსო იყო, აი, აქ უნდა ვეძიოთ ჩვენ ღვეონდის ფათი და არა რიონის ჭაობებში, ფათსა, როგორც ითქვა, მდებარეობდა ქართველთა ისტორიულ მიწა-წყალზე, კოლხებისა და ტიბარანების ძველ სამშობლოში, რომელთაც შემდეგ ქალდეა-ჭანეთ-ლაზიკა ერქვა, მას მოიცავდა ე.წ. „სოფელი მეგრელთა“ ანუ სამხრეთის ვერისი. სხვათაშორის ვერი ერქვა ასევე მიმდებარე ადგილებსაც, მაგალითად ტრაპეზუნტის რეგიონშივე ჭოროხის შესართავთან მდებარე ქვეყანას, ვერი ასევე ერქვა ზოგიერთ მდინარესაც კი და ადგილებს ქალდეას მთიანეთში, ბაიბურდისაკენ მდებარეთ.

„ვერეია“ ამჟამადაც ეწოდება ქალაქს არზრუმთან, ხოლო „აგრი“ ერთ-ერთი მსხვილი ქალაქი და რეგიონია ამჟამად ვალაშკერტის მახლობლად. ისტორიულად არსებობდა არა მხოლოდ ჩრდილოეთის ვერისი არამედ სამხრეთის ვერისიც – ტრაპეზუნტის რეგიონი.

სტრაბონის ცნობით იბერიისაგან სომეხთა მიერ მიტაცებული პარიადრეს კალთები, ჩანს ისტორიული სამხრეთ ვერისის ნაწილი იყო. პარიადრეს მთიანეთს ქალდეასთან ანუ ჭანეთთან ახლოს უჩვენებენ, ის ქართული ტომების უძველესი საცხოვრისი იყო. აქედან ტრაპეზუნტის ზღვისპირის ჩათვლით იყო და ამჟამადაც კია შემორჩენილი უამრავი

ქართული ტოპონიმი, ადგილთა თუ მდინარეთა სახელები, ერთი ასეთი ყოფილა ფადისსა (ფოთი), რომელსაც სომხები ფოთოს – ფუთოს უწოდებდა.

მაქს. ბერძნიშვილის მეორე, როგორც ჩანს არასწორი მოსაზრება ისაა, რომ ის სომხური წყაროს ფუთოს უწოდებს ფაზისს, თუმცა ამის მიზეზს არ განმარტავს. ბერძენი მწერალი თეოფანე თავის ნაშრომში ეხება ფაზისს, ეს ქალაქი კი მ. ბერძნიშვილს მიაჩნია ღვეონდის ფოთთად, რაც არასწორი უნდა იყოს, ამ მიზეზის გამო თეოფანეს ცნობები ფაზისთან დაკავშირებით მ. ბერძნიშვილმა დაუკავშირა დასავლეთ საქართველოს ფოთს, ასევე ფოთად მიიჩნია ღვეონდის ფოთი. ამ უმართებულო დაკავშირებების გამო მაქს. ბერძნიშვილის დასკვნებიც მოულოდნელი და საოცარია. მაგალითად, მისი დასკვნით დასავლეთ საქართველოს ფოთში და საერთოდ დასავლეთ საქართველოში, რომელსაც მკვლევარი ლაზიკას უწოდებს, ერთ პერიოდში სომხების დიდი რაოდენობა ცხოვრობდა, ის წერს – „მათი რიცხვი ლაზიკეში მცირედი არ იყო, ღვეონდის ტექსტიც გვიდასტურებს მათ რიცხვმრავლობას“ (დასახ. ნაშრ. გვ. 216). აგრეთვე წერს – „ღვეონდისა და თეოფანეს ურთიერთშეწამება გვიჩვენებს ღვეონდის სომხები ფუთოსა თუ ფაზისში არიან 706-712 წლებში, თეოფანეს არმენიელებიც აქ არიან 706-713 წლებში. თეოფანეს არმენიელები მცირერიცხოვანნი არ ჩანან, ასევე რიცხვმრავლად ვხედავთ სომხებს ღვეონდის მონათხრობითაც... ასეთი იდენტობის დადგენა საშუალებას გვაძლევს წარმოვიდგინოთ ფაზის–ლაზიკეში სომეხთა ყოფნის ფაქტი, საეხებით გვირკვევს დღემდე ამოუცნობსა და ბნელით მოცულ კითხვას, როგორ განხდნენ არმენიელები ლაზიკეში, როგორ შემოარტყეს ალყა არქეოპოლისს ან რატომ დაიხიეს ფაზისისაკენ და არა სხვა რომელიმე პუნქტისაკენ... ასე ხერხდება ფუთო-ფოთ-ფაზისში სომეხთა ცხოვრების ფაქტის მთლიანი სახით თავიდან ბოლომდე აღდგენა და იმდროინდელ ისტორიულ ვითარებასთან დაკავშირება“ (იქვე, გვ. 218) – წერს ქართველი ავტორი.

მ. თამარაშვილი ნიკო მართან დაკავშირებით წერდა – „ის სომეხ ისტორიკოსებზე უფრო მეტად აყალბებს ისტორიას იმით, რომ ყველაფერს სომხებს მიაწერს, ასომხურებს“. ალბათ, ნაწილობრივ იგივეს თქმა შეიძლება ქართველი საბჭოთა ისტორიკოსების ერთ ნაწილზეც.

ვფიქრობ სომეხი ისტორიკოსები ოცნებაშიც ვერ წარმოიდგენდნენ, რომ ოდესმე სომხებმა ნოქალაქევი-სენაკი (ცხაკაია) აიღეს (მას არქეოპოლისად მიიჩნევენ), ალბათ ვერც თეორიას შეთხზავდნენ, რომ სომხები დასავლეთ საქართველოსა და ფოთში მრავლად ცხოვრობდნენ, მაგრამ, როცა ისტორიული გეოგრაფია არასწორად წარმოსახება, როცა დასავლეთ საქართველო ლაზიკად მიიჩნევა, ხოლო ფოთი – კი ფაზისად, ამის შედეგიც სახეზეა – დასავლეთ საქართველო სომეხთა ისტორიული ქმედებების არეალად ისახება.

ქართველთა ამგვარმა წარმოსახვებმა და დაბეჭდვითებულმა მტკიცებებმა საფუძველი მისცა თანამედროვე სომეხ ისტორიკოსებს ფანტაზიის გაფართოებისა, მაგალითად, ახლახან ინტერნეტში დაიდო რუკა „სომხეთი VII ს-ის გეოგრაფიის მიხედვით“ სადაც ისტორიული იბერიის კუთვნილ პარიადრეს კალთები, ხორძენე, გოგარენა, სამხრეთ ეგრისი, ქალდეა-ჭანეთითურთ ჭოროხის ხეობის ჩათვლით – ისტორიულ არმენიად წარმოადგინეს. ისინი ქართველი მეცნიერების ზემოსხენებული „დახმარების“ გარეშე ამას ვერ შეძლებდნენ.

მაქსიმე ბერძნიშვილი თავის გრანდიოზულ დასკვნას თეოფანე ბიზანტიელის შემდეგ მარტივ ცნობაზე აფუძნებს: „ამ წელს ფილიფიკემ განდევნა არმენიელები თავისი მიწა-წყლიდან და აიძულა ისინი დასახლებულიყვნენ მელეტინესა და მეოთხე არმენიაში“ (იქვე, გვ. 206).

მ. ბერძნიშვილის აზრით იმპერატორმა ფილიფიკე-ვარდანმა (711-713) სომხები განდევნა დასავლეთ საქართველოს ქ. ფოთიდან საიდანაც ისინი იძულებით მელეტინესა და მეოთხე არმენიაში დაუსახლდნენ. ჩვენი ფოთი არ ესაზღვრება მელეტინეს მეოთხე

არმენიას, ხოლო ტრაპეზუნტის ფადისა (ფოთი) უშუალოდ ემიჯნება ამ მხარეებს. იმავეს წერს მიქაელ ასურიც. ასე რომ თეოფანესა და მიქაელის ცნობები არ შეეხება დასავლეთ საქართველოს ფოთს, და ასევე არც ლევონდის ცნობა.

უნდა აღინიშნოს, რომ არც თეოფანეს მეორე ცნობა შეესაბამება რიონის დაბლობის ფოთს. ეს ცნობა ასეთია – იუსტინიანე რინტიმატმა (705-711) თავისი მხედართმთავარი ლეონი გაგზავნა ლაზიკეში, რათა მას აღანები აემხედრებინა აბაზგების წინააღმდეგ. ამ თხრობისას ის ახსენებს ქ. ფაზისსა და არმენიელებს, როგორც ბიზანტიელთა მომხრეებს „რომაელები და არმენიელები ლაზიკაში შეიჭრნენ და არქეოპოლისს ალყა შემოარტყეს და როცა შეიტყვეს სარკინოზების მოსვლა – უკან გაბრუნდნენ. როცა სარკინოზები ლაზიკაში მივიდნენ, რომაელთა და არმენიელთა ჯარი გაიქცა და ფაზისისკენ დაიხია. აქ იყო ერთი ციხე ე.წ. „რკინის ციხე“, სადაც მტკიცედ იდგა ვინმე ფარსმანი... სპათარმა (ე.ი. ბიზანტიელთა მხედართმთავარმა) კაცები გაგზავნა მასთან და შეუთვალა... „დაგვეხმარე ჩავიდეთ ზღვის ნაპირამდე და იქედან ტრაპეზუნტში გადავიდეთ“ (იქვე, გვ. 214).

აქედანაც კი ჩანს, რომ თეოფანეს მიერ ნახსენები ფაზისი ტრაპეზუნტის რეგიონშია და არა ფოთთან.

ჩვენ გარკვეული გვაქვს, რომ ფაზისი ერქვა მდ. ჭოროხს, და იქვე, ამ მდინარის ზღვასთან შესართავთან მახლობლად მდებარეობდა ქალაქი არქეოპოლისი (შეიძლება ძველი ავტორების „ალტუს პორტუს“ ანუ ძველი ქალაქი ანდა ქობულეთ-ციხისძირის რეგიონში). ამ მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე ზღვის შესართავთან მდებარეობდა ქ. ფაზისი და არა ფოთთან. საერთოდ ტოპონიმი ფაზისი სხვადასხვა ვარიაციით ხშირად გვაქვს ლაზისტანის რეგიონში და მალა არზრუმის შემოგარენში (ისტორიული ლაზიკის ეპარქიაში), მაგრამ საერთოდ არ გვხვდება დასავლეთ საქართველოში. მაგალითად, ამჟამადაც კი ზღვისპირზეა ქალაქ ფაზარი, ხოლო მდ. არეზთან ქ. ფასონი. სხვა ქალაქი იყო ქ. ფადისა (ფოთი) და სულ სხვა ქალაქი იყო ფაზისი. უნდა აღინიშნოს რომ XI ს-ში სახელი ფოთი სხვა ადგილებსაც ერქვა ზღვის პირას ერთ-ერთი – ხუფათი ანუ ხუ-ფათი. აქ უნდა ყოფილიყო საზღვაო პორტიც.

ფოთის არქეოლოგია

ფოთის აღმოსავლეთით 15-20 კმ-ის იქით, მდინარეებს რიონსა და ხობს შორის, აღმოჩნდა გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ეპოქის ადამიანთა ნამოსახლარები (ნამარნუ, ძიგური, ნოსირი, საკირე, ცივა, ანაკლია, ეკი, სენაკი, ერგეტა, ურეკი და სხვა). გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ეპოქაში მეცნიერ-გეოგრაფია მონაცემებით შავი ზღვის დონე თანამედროვესთან შედარებით დაწვეული იყო რამდენიმე მეტრით (ზღვის რეგრესია). ამ ეპოქაში, ზღვის დონის დადაბლების შედეგად დაშრა რიონის დაბლობში ჭაობები და ლაგუნები, რის გამოც შედარებით ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა ადამიანის ცხოვრებისათვის, ამის შედეგად წარმოიქმნა, ალბათ, აღნიშნული ეპოქის, ანუ გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ნამოსახლარები. მართალია, აღმოჩნდა უცხოური კერამიკის ფრაგმენტებიც ზღვისპირზე ურეკსა და ყულევის შუა ძვ.წ. VI და შემდგომი საუკუნეებისა, მაგრამ არ აღმოჩნდა რაიმე ანტიკური ქალაქის ნამოსახლარი (ზღვის პირას).

არქეოლოგი გ. გამყრელიძე საგანგებოდ სწავლობდა ქ. ფაზისის ადგილმდებარეობის საკითხს მდ. რიონის შესართავთან და მომიჯნავე მხარეებში. მისი ნაკვლევის დასკვნა ასეთია – „კლასიკური და ელინისტური ხანის ქალაქი არქეოლოგიურად არ არის დადასტურებული“ (გ. გამყრელიძე, „ქალაქ ფაზისის ადგილმდებარეობისა და

დეფინიციის საკითხისათვის“ იბერია-კოლხეთი, საქართველოს ანტიკური პერიოდის არქეოლოგიურ გამოკვლევათა კრებული, №1, 2003, ძიებანი, დამატებანი, IX, გვ. 172).

უფრო მეტიც, არა თუ კლასიკური და ელინისტური ხანის რაიმე ნაქალაქარის არსებობა, არამედ ბერძნული კულტურის რაიმე ზეგავლენაც კი არ ჩანს მოსახლეობის ყოფაში. გ. გამყრელიძე წერს – „მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ ძვ.წ. VIII-VI და გნებავთ IV საუკუნემდე ფოთის მიდამოებში და მთელ კოლხეთში რაიმე დიდი ცვლილება არქეოლოგიურ კულტურაში (კერამიკულ და მეტალურგიულ წარმოებაში, არქიტექტურაში, იდეოლოგიაში თუ დაკრძალვის წესში) არ შეიმჩნევა. ხსენებულ ტერიტორიაზე ადგილობრივი სოციალური როგორც ცხოვრობდა ისე ცხოვრობს, არ ჩანს ბერძნული კულტურის რაიმე ზეგავლენა მოსახლეობის ყოფაში“ (გ. გამყრელიძე, დასახ. ნაშრ, გვ. 172).

გ. გამყრელიძე, რომელმაც საგანგებოდ შეისწავლა ყველა არქეოლოგიური მონაცემები ქ. ფოთის მიმდებარე ტერიტორიაზე, შეისწავლა ყველა წყარო ქ. ფაზისის შესახებ, ასკენის, რომ თუ ფოთი ფაზისია, მაშინ „ქ.წ. დიდი ბერძნული კოლონიზაცია ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებში არ შეხებია ქ. ფაზისს“ (იქვე, გვ. 172). გ. გამყრელიძე გულისხმობს, რომ არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, ქ. ფოთს არ შეხებია „ქ.წ. დიდი ბერძნული კოლონიზაცია“, ცხადია, ქ. ფაზისი მიღებულია დაარსებული იყო და ფაზისი თვით იყო დიდი ბერძნული კოლონიზაციის შედეგი, მაგრამ, რადგანაც ქ. ფოთთან არ აღმოჩნდა ამ კოლონიზაციის რაიმე კვალი, ეს კიდევ ერთხელ მიუთითებს, რომ ქ. ფოთთან არ უნდა ეძიონ ქ. ფაზისი, არამედ სხვა რეგიონში, იქნებ ჭოროხის შესართავთან, უფრო სამხრეთით.

გ. გამყრელიძე განაგრძობს – ქ. ფოთსა და მის შემოგარენში „უცხოური ნაწარმი კოლონიზაციის ეპოქაში არ ჩანს, ხოლო ძვ.წ. VI-V საუკუნეთა იმპორტული ნაწარმი მცირეა და სულ დაახლოებით 100 ერთეულით (კერამიკის ნატეხები) განისაზღვრება. ამიტომ აქ რაღაც ინტენსიურ ბერძნულ საკოლონიზაციო მოქმედებებზე საუბარი ჯერჯერობით სრულიად უსაფუძვლოა“ (გ. გამყრელიძე, „ქ. ფაზისის ადგილმდებარეობის და დეფინიციის საკითხისათვის“, იბერია-კოლხეთი, საქართველოს ანტიკური პერიოდის არქეოლოგიურ გამოკვლევათა კრებული, №1, 2003, ძიებანი, დამატებანი, IX, გვ. 172).

აღსანიშნავია, რომ მწირი არქეოლოგიური მასალა, მიკვლეულია, მიწის ქვეშ 6 მეტრის სიღრმეზე, პალიასტომის ტბის ფსკერსა და ზღვაში – „დღევანდელი ფოთის ტერიტორიაზე ყველაზე ძველი არქეოლოგიური მონაცემები ადგილ ნატეხებთან პალიასტომის ტბის დასავლეთ ნაწილში თიხა-ტორფიან ფენებში დადასტურდა. აქ აღმოჩნდა ძვ.წ. IV ს-ის ანტიკური შავლაკიანი ჭურჭლის ქუსლი და ამფორის ძირი (ძვ.წ. III ს.). ქ. ფოთის მიდამოებში აღმოჩნდა ძვ.წ. V ს-ის კოლხური თეთრის 2 ცალი დიდრაქმა. ქ. ფოთში, პირველი მაისის ქუჩაზე, გეოლოგიური ბურღვის შედეგად, 6 მეტრ სიღრმეზე აღმოჩნდა სინოპურის მსგავსი ძვ.წ. II-I სს-თა კერამიკის ნაშთები (იქვე, გვ. 174).

ფოთის მიდამოებში ცხოვრება ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ გაგრძელდებოდა ჩვეული გზით, ანუ ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფა ისეთივე იყო, როგორც მთელ დანარჩენ ისტორიულ დასავლეთ საქართველოში, სადაც უკვე IV ს-დან ეკლესიათა მშენებლობა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ასევე ყოფილა თანამედროვე ფოთის მახლობლად პალიასტომის ტბის ადგილას ერთ-ერთ სოფელში, სადაც იდგა ეკლესია.

მართლაც, პალიასტომის ტბის ნაწილში არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს სოფლური დასახლება, შეიძლება ითქვას ქართული ტიპისა, რადგანაც მას არ გააჩნია ბრწყინვალე ბერძნული ცივილიზაციისა.

ჰიდრო-არქეოლოგი წერს – „პალიასტომის ტბის სამხრეთ ნაწილში კაპარჭანას ბოლოში, ადგილ „ნაეკლესიარზე“ აღმოჩნდა რიყის ქვებით ნაგები კედლის ნაშთები. ტბის დასავლეთ ნაწილში, მალთაყვასთან, დადასტურდა III-VIII სს-თა ნამოსახლარის

ნაშთები. არქეოლოგიური კვლევით გაირკვა, რომ პალიასტომის ტბაში პუნქტ „ნატეხებში“ ძველი ნამოსახლარია და მისი ნაშთები 900 კვადრატულ მეტრზე ვრცელდება... პალიასტომის ტბის ფართი 18 კვ.კმ-ია, ზღვისა და ტბის დონე თანაბარია“ (იქვე, გვ. 126). გ. გამყრელიძის აზრით სიტყვა პალიასტომი შედგება ორი ბერძნული სიტყვისაგან „პალიას“ (ძველი) და „სტომა“ (ციხე-სიმაგრე). ე.ი. ძველი ციხე-სიმაგრე.

პალიასტომის ტბაში ადგილ „ნატეხების“ ნამოსახლარის კერამიკა (აგური, კრამიტი) ისეთივეა, როგორც დასავლეთ საქართველოს სხვა ნაგებობებისა – „აგურები ზომებით ისეთივეა, როგორც დასავლეთ საქართველოს ადრეული შუა საუკუნეების ნაქალაქარებზე – ბიჭვინთა, სოხუმი, ოჩამჩირე, გუდავა, ნოქალაქევი, მთისძირი, ვაშნარი, ქობულეთ-ბიჭვინარი, ციხისძირი და გონიო. პალიასტომის ტბის ნამოსახლარზე აღმოჩნდა ბრტყელი გვერდებდაკეცილი კრამიტი... აქ ადგილობრივის გარდა აღმოჩნდა უცხოური ბრტყელი კრამიტის ნატეხებიც... „ნატეხების“ ნამოსახლარზე აღმოჩენილი კერამიკული ტარა – ადგილობრივი ამფორები სიახლოვეს იჩენს ნოქალაქევიში გათხრილთან და საერთოდ დადასტურებულია დასავლეთ საქართველოს გვიანანტიკური ხანის – ადრეული შუა საუკუნეების ძეგლებზე (განთიადი, ოჩამჩირე, ციხისძირი, ვარციხე, ქობულეთ-ბიჭვინარი) ადგილობრივია სამზარეულო კერამიკა ქოთნები, ჯამები, ლუთერიები, ღოჭები, ასევე სამეურნეო კერამიკა-ქვევრები. ადგილობრივია პალიასტომის ტბის ნასახლარის აღმოჩენილი მასალის 75%, მთელი არქეოლოგიური მასალის 25%-მდეა უცხოური კერამიკა, რაც მიუთითებს საგარეო ურთიერთკავშირს ამ ნასახლარისა. ასე, რომ ფოთის არქეოლოგიური მასალა ადგილობრივია და არ განსხვავდება ზოგად ქართულისაგან იმ ეპოქისათვის. „ამნაირი ჭურჭელი დასავლეთ საქართველოს IV-V სს ფენებში გვხვდება“ (იქვე, გვ. 178). ანდა „ასეთი მინის ნატეხები გათხრილია წებელდში, სოხუმში, ნოქალაქევიში, და სხვაგან. მსგავსი ფეხიანი სასმისები IV-VIII სს-ით თარიღდება. მინის ფეხიანი სასმისები დადასტურებულია მცხეთაში, ურბნისში, რუსთავში და სხვაგან“ (გ. გამყრელიძე, „ქალაქ ფასისის ადგილმდებარეობისა და დეფინიციის საკითხისათვის“ იბერია-კოლხეთი, საქართველოს ანტიკური პერიოდის არქეოლოგიურ გამოკვლევათა კრებული, №1, 2003, ძიებანი, დამატებანი, IX, გვ. 178).

ერთი სიტყვით, ფოთის არქეოლოგიური მასალა მიუთითებს, რომ იქ არსებული „ნატეხების“ დასახლება, ჩვეულებრივი, სხვათა მსგავსი ადგილობრივი (ქართული) სოფელი იყო, თავისი ეკლესიით და ანტიკური თუ ბიზანტიური ტიპის ქალაქი არ ყოფილა. „ნატეხები“ კი ყველაზე დიდი დასახლება იყო ფოთის რეგიონში.

ისმის კითხვა: რატომ აღმოჩნდა ფოთის („ნატეხების“) დასახლება პალიასტომის სივრცეში? ამის მიზეზი იყო შავი ზღვის დონის აწევა ანუ ტრანსგრესია, რომელიც დაიწყო ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისიდან. შავი ზღვის დონე თანდათანობით იმატებდა საუკუნეთა მანძილზე, იმდენად ამაღლდა, რომ თანამედროვე დონეს 3 მეტრით გადააჭარბა. შავი ზღვის წყლის ზედაპირის ამაღლება 3 მეტრით, კატასტროფული იყო რიონის დაბლობისათვის, რომლის დიდი ნაწილი ზღვის დონეზე – 0-ვან ნიშნულზე მდებარეობს. მაშასადამე, ამ დაბლობის დიდი ნაწილი წყლით თუ არა, ჭაობით მაინც დაიფარა. შავი ზღვის დონის ეს მატება გაგრძელდებოდა დაახლოებით X ს-მდე, შემდგომ კი ზღვას უკან დაუხვეია და თანამედროვე 0-ვან დონეზე დამდგარა.

იქამდე, როგორც ითქვა, ადრერკინის ხანაში შავი ზღვის დონე რეგრესიის გამო უფრო დაბლა იყო 0-ვან ნიშნულთან შედარებით, ანუ ამჟამინდელ ზღვის დონეზე დაბლა. ამ დროს ხელსაყრელი პირობები შექმნილა ადამიანთა ცხოვრებისათვის, მაგრამ დაახლოებით I ს-დან დაიწყო ზღვის დონის აწევა, ე.ი. ჯერ ზღვა გაუტოლდა 0-ვან ნიშნულს, პროცესი საუკუნეები გრძელდებოდა. ქრისტიანობის გავრცელების კვალდაკვალ ზღვაც იმატებდა, მაგრამ მატება მაინც და მაინც საგანგაშო არ ყოფილა, რამაც საშუალება მისცა პალიასტომის ტბის ადგილას აგოთ ეკლესია, ალბათ IV-VII სს-ში, მაგრამ მატება გრძელდებოდა, ზღვამ წინ წაიწია. ამ დროისათვის ალბათ ზღვის

მატება უკვე 1-2 მეტრს აჭარბებდა. ეს კი უკვე კატასტროფა იყო. VIII ს-სათვის, ის 3 მეტრს მიუახლოვდა, შენობები თანდათანობით წყლით დაიფარა, ხალხმა მიატოვა საცხოვრისი და მთიან ადგილებში გადასახლდა. ჩანს, უფრო ქუთაისისაკენ, რადგანაც ქუთაისში გადაასვენეს პალიასტომის ეკლესიის ცნობილი ხატი და აგრეთვე, გურიაში, ჯუმათში გადაასვენეს პალიასტომის სხვა ხატი. არქეოლოგი კარგად აღწერს კლიმატურ კატასტროფას – „კლასიკურ–ელინისტური ხანის ფასისი მაინც მიკვლეული არ არის. ეს კი იმიტომ ხდება, რომ ხსენებულ მონაკვეთში ურთულესი პალეომორფოლოგიური სიტუაციაა. გეომორფოლოგიური მდგომარეობის მხრივ ყულევე-ფოთი-ურეკის ზღვისპირეთი, თითქოს, ამოვარდნილია საქართველოს ზღვისპირეთის (330 კმ.) საერთო კონტექსტიდან. აქ ბუნდოვანია გლობალური, შავი ზღვის რეგრესიისა და ტრანსგრესიის ფაქტი ფასისთან მიმართებაში. გაურკვეველია ზღვის სანაპირო შეღვის ლოკალური დინამიკის საკითხიც. ხშირად, გეომორფოლოგები არქეოლოგების მონაცემებს ეყრდნობიან და სანაპიროზე ნამოსახლარების განლაგების მიხედვით გამოაქვთ ზოგადი დასკვნები. ჩვენი აზრით, საკითხი კომპლექსურ შესწავლას მოითხოვს. ოღონდ, სასურველია, რომ ჯერ გეომორფოლოგებმა გაგვეცნენ პასუხი თუ როგორი იყო სანაპიროს დინამიკა და ძველად სად ერთვოდა რიონი ზღვას. მათ უნდა გაითვალისწინონ გლობალური (ზღვის რეგრესია-ტრანსგრესია) და ლოკალური (მდინარეების გამონატანი ნაშალი მასალა, მდინარეების რიონის, ფიჩორის, ხობის, სუფსის ძველი კალაპოტები, რეგიონის ჭაობიანობა, ტორფიანობა და სხვა) მონაცემები... საყურადღებოა, რომ აქ ერთის მხრივ ხდება რიონის მიერ საუკუნეების განმავლობაში დიდძალი ნაშალი მასალის გამოტანა, რაც ალბათ დელტის ზღვაში გაწევას იწვევდა, ხოლო მეორეს მხრივ ხდებოდა ზღვის დონის აწევა, რასაც სანაპიროს მიტაცება მოყვა“ (იქვე, გვ. 179).

ცნობილმა ხატმა „პალიასტომის ღვთისმშობელმა“ დღემდე მოაღწია – „ფოთიდან, პალიასტომის ტბის მიდამოებიდან. არის ქართული (მხედრულწარწერიანი) ბარძიმი, რომელიც ქ. ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში ინახება (ინვ. №3788)“, (იქვე, გვ. 176). ბარძიმს აქვს ქართული თუმცა გვიანდელი წარწერა, ასევე ქართულია პალიასტომის ხატის წარწერაც, რაც ერთმნიშვნელოვნად მიუთითებს, რომ ტაძარი ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში იმყოფებოდა და არა ბერძნულია. ბერძნულ საეპისკოპოსოებში ქართული წირვა–ლოცვა და წარწერები, როგორც წესი, არ არსებობდა. აქედან გამომდინარე, ჩანს, არც ფასისის სამიტროპოლიტო ცენტრი ყოფილა ქ. ფოთში, იქნებ ფასისის სამიტროპოლიტო და მისი ოთხი ბერძნული საეპისკოპოსო არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ იქ იყო, სადაც მათი არსებობის შესახებ მიუთითა სახელგანთქმულმა მეცნიერმა ნ. ადონციმ, ანუ ტრაპეზუნტის ოლქში, ჭოროხის ხეობის დასავლეთ ნაწილში.

თუმცა, გ. გამყრელიძის აზრით, „ფასისი ზღვაში უნდა იყოს დაძირული“, ამის დასტურია აგრეთვე მეცნიერ-გეოგრაფების მონაცემები, რომლის მიხედვით შავ ზღვაზე ე.წ. ფანაგორიული რეგრესიის დამთავრების შემდეგ დაიწყო შავი ზღვის ტრანსგრესია (ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე), შედეგად ზღვის დონემ 3 მეტრამდე აიწია. შესაბამისად ძველი ნამოსახლარები ზღვის ქვეშ უნდა მოქცეულიყვნენ. კერძოდ, ამგვარი პროცესები განვითარდა ჩრდილოეთ და სამხრეთ (მაგ. სინოპი) შავიზღვისპირეთში, სადაც მთელი რიგი ანტიკური ნამოსახლარები მოექცნენ წყალქვეშ (გ. გამყრელიძე, „ქალაქ ფასისის ადგილმდებარეობისა და დეფინიციის საკითხისათვის“ იბერია-კოლხეთი, საქართველოს ანტიკური პერიოდის არქეოლოგიურ გამოკვლევათა კრებული, №1, 2003, ძიებანი, დამატებანი, IX, გვ. 180).

პალიასტომის ღვთისმშობლის ხატი

პალიასტომის ღვთისმშობლის ხატის სახელწოდება მომდინარეობს საქართველოში საკმაოდ გავრცელებული თქმულებიდან პალიასტომის ტბის გაჩენის შესახებ.

თქმულების თანახმად ღვთისმშობლის ხატი პალიასტომის „ციხე-ქალაქის“ ტაძარში ესვენა, საიდანაც იმ ტაძრის მთავარ ხუცესმა სილიბისტრომ ღვთისმშობლის მითითებით, რომელიც მას გამოეცხადა – ხატი ქუთაისის ციხე-ქალაქში გადაასვენა. პალიასტომის ქალაქი კი ხალხითურთ წყალში ჩაიძირა.

ხატს აქვს გვიანდელი წარწერა „...დედაქალაქ ქუთაისის ღვთისმშობელო...“ რაც იმაზე მეტყველებს, რომ არა თვით ხატი, არამედ მისი პერანგი მოგვიანებით ქუთაისში უნდა იყოს დამზადებული.

ხატი ფერწერულია, ვერცხლით მოჭედილი. ცენტრალურ ნაწილში წარმოდგენილია ღვთისმშობელი ყრმა იესოთი. ღვთისმშობლისა და ქრისტეს სახეები შესრულებულია ფერწერით ხეზე, რომელიც დაზიანებულია. ხატის დანარჩენი ნაწილი მთლიანად მოჭედილია და დაფერილია ოქროთი. ღვთისმშობელს და ყრმა იესოს ტანთ აცვია გრძელი მოსასხამები.

ხატის ქვედა არშიაზე წარწერაა, რომელშიც მოხსენიებულნი არიან იმერეთის მეფე გიორგი III და ძე მისი ალექსანდრე. ქუთათელი მთავარეპისკოპოსი ჩხატაძე ბასილი: „ხატი ესე ყოვლად წმიდისა ღვთისა, პირველი მოჭედილი დაძველებულიყო და ჩვენ მეორედ განვაახლეთ, შეიწირე დედა ღმრთისაო მცირე ესე სამსახური ჩუენი და მეოხ გუეკქმენ დღეს მას განკითხვასა ამინ. შეიქმნა – ხატი ესე ხელითა რაფიელ მონაზონისათა ქორონიკონ“. აქედან გამომდინარე ხატის ხელახალი მოჭედვა მე-17 საუკუნეში მომხდარა. ხატი შესულია ბაგრატის ტაძრიდან 1923 წელს ქუთაისის მუზეუმში.

ხატი რესტავრირებულია 1612 წელს რაფიელ მონაზონის (მეორედ მომჭედველი) მიერ.

თქმულების თანახმად, როგორც ითქვა, ღვთისმშობლის ხატი პალიასტომის „ციხე-ქალაქის“ მთავარ ტაძარში ესვენა, საყდრის მთავარხუცესმა სილიბისტრომ ხატის შთაგონებით იხილა ჩვენება (ეს სილიბისტრო გაბრიელ ხუცესმონაზონის შორეული წინაპარი და ნათესავი ყოფილა), რომ სილიბისტრო (მთავარხუცესი) პალიასტომის ტაძარში შესულიყო, მისი ყოვლადწმიდა ხატი აეღო და ციხე-ქალაქიდან გამოეტანა, რადგანაც მალე იგი წყალში ჩაიძირებოდა. მთავარხუცესმა არ დაიჯერა. ამის შემდეგ ღვთისმშობელი ორჯერ გამოეცხადა სილიბისტროს, მაგრამ მას ვერაფერი შეასმინაო. სილიბისტრომ არც სხვებთან გაამხილა ამის შესახებ. იგი ციხე-გალანის გარეთ ცხოვრობდა სხვა საყდრის მახლობლად. მალე ღვთის ნება აღსრულდა ამ ციხე-ქალაქზე და წყალში ჩაიძირა, ხოლო ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ხატი ღვთის შემწეობით წარდგინას გადაურჩა, თავისთავად, უხილავად, ღვთის განგებით, ციხე-ქალაქიდან ჰაერზე მიღვივებებდა (მიდიოდა). იხილა თუ არა ეს სასწაული სილიბისტრო მთავარხუცესმა, დაეცა სასწაულებრივი ხატის წინაშე და ცოდვების მიტევება გამოსთხოვა მას. როცა იგი ხატს მიუახლოვდა, ის ჰაერიდან დაიძრა და მთავარხუცესის ხელებში მიესვენა. ამის შემდეგ სილიბისტროს ისევ გამოეცხადა ღვთისმშობელი და უწმიდესი ხატის ციხე-ქალაქ ქუთაისში გადასვენება უბრძანა, რაც მთავარხუცესმა აღასრულა კიდევ. ეს ხატი ბაგრატის ტაძარში დაასვენეს. პალიასტომის ციხე-ქალაქი კი ხალხითურთ წყალში ჩაიძირა.

აქ აღსანიშნავია – ხატის წარწერა მიუთითებს, რომ მეორედ მოჭედვის დროს ხატი უკვე ქუთაისში ყოფილა დასვენებული. „...დედაქალაქისა ქუთაისისა ღვთისმშობელო...“, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ხატი მეორედ ქუთაისის ღვთისმშობლის სახელზეა გაჭედილი და უშუალოდ ქუთაისში უნდა იყოს დამზადებული მისი მეორე პერანგი.

როგორც ითქვა, ხატი ფერწერულია, ვერცხლით მოჭედილია (ზომა 135 X 92, 5 სმ). მის ცენტრალურ ნაწილში წარმოდგენილია ღვთისმშობელი ყრმა იესოთი ხელში. როგორც ითქვა ხატის ქვედა არშიაზე საუბარია ხატის ხელმეორედ მოჭედვის შესახებ.

აქ მოხსენიებული არიან იმერეთის მეფე გიორგი III (1606-1639 წწ.) და მისი შვილი ალექსანდრე. აქედან ცხადია, რომ ხატის ხელახალი მოჭედვა მე-17 საუკუნის დასაწყისში მომხდარა, კერძოდ, 1612 წელს, სხვა მოსაზრებით კი, 1548-1568 წლებს შორის. (წარწერა გამოქვეყნებული აქვს მ. ნიკოლეიშვილს „მე-17 საუკუნის ისტორიული მასალები ქუთაისის მუზეუმში“, ქუთ. მუზეუმის მასალები II, 1971 წ. გვ. 33-35).

ეპისკოპოსი ფაზისისა, ანუ ტრაპეზუნტისა

VII მსოფლიო საეკლესიო კრების (787წ.) აქტებს ხელს სხვა მონაწილეებთან ერთად აწერს ტრაპეზუნტელი მღვდელმთავარი: „ქრისტეფორე ეპისკოპოსი ფაზისისა, ანუ ტრაპეზუნტისა“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 212).

VIII საუკუნეში ბიზანტიის იმპერია არაობის გამო დიდი გასაჭირით ფლობდა სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ვიწრო ზოლს ქ. ტრაპეზუნტის ჩათვლით, შეიძლება ითქვას, რომ საზღვარი ქ. ტრაპეზუნტთან მთავრდებოდა, მაგრამ უკვე იკვეთებოდა ნიშნები იმისა, რომ ბიზანტია კვლავინდებურად შეიძლება ამ მხარეების დაბრუნებას. იქამდე ტრაპეზუნტის ეპისკოპოსს არ გააჩნდა თავისი სამიტროპოლიტო. ის თვითონ შედიოდა ერთ-ერთი საეპისკოპოსოს სახით პოლემონის პონტოს მიტროპოლიის შემადგენლობაში (ამას ადასტურებს VII-VIII საუკუნეთა ნუსხები) (იქვე, გვ. 212).

ჩანს, იმავე პოლიტიკური ძვრები შეიმჩნეოდა, რათა ჩამოყალიბებულიყო ახალი ადმინისტრაციული ერთეული „ხალდეას თემი“ ცენტრით ქ. ტრაპეზუნტში (იქამდე VII საუკუნიდან ქ. ტრაპეზუნტი არმენიაკონის თემში შედიოდა), მას შემდგომში მართლაც გამოეყო საკმაოდ ვრცელი ახალი ადმინისტრაციული ერთეული „ხალდეა“. მისი შავიზღვისპირა საზღვარი აღწევდა მდ. ჭოროხამდე, ანუ ფაზისამდე (და არა ფოთამდე). არმენიაკონის თემის ზღვისპირა საზღვარიც ასევე აღწევდა მდ. ფაზისამდე, ე.ი. ჭოროხამდე და არა ფოთამდე. ხალდეას თემის დედაქალაქი ტრაპეზუნტი იყო. მას ასევე უფრო მარტივადაც უწოდებდნენ „ლაზიკას“, ლაზიკის თემს.

საფიქრებელია, რომ წინასწარ იქამდე უბრალო ქალაქის (ტრაპეზუნტის) ეპისკოპოსმა გადაწყვიტა მიენიჭებინა თავისი ქალაქსათვის სამიტროპოლიტო ღირსება, რისთვისაც საჭირო იყო, რომ მას ჰქონოდა თავისი საკუთარი იურისდიქციის ქვეშ რამდენიმე საეპისკოპოსო კათედრა. ამასთანავე, ისინი სადავონი არ უნდა ყოფილიყვნენ მეზობელი სამიტროპოლიტოების მხრიდან (ტრაპეზუნტის ზღვისპირზე მალე რიზეს სამიტროპოლიტო ჩამოყალიბდა). ჩანს, ასეთ არასადავო კათედრებად ტრაპეზუნტელმა ქრისტეფორემ მიიჩნია იმავედ უკვე გაუქმებული, მაგრამ ისტორიულად ტრაპეზუნტის სიახლოვეს არსებული ფაზისის სამიტროპოლიტო, რომელშიც ზიგანა, როდოპოლისი, საისინი და პეტრა შედიოდა. ეს კათედრები, როგორც ითქვა, ქ. ზიგანას ახლოს, მდებარეობდნენ ნ. აღონცის კვლევით და არა დასავლეთ საქართველოში. ტრაპეზუნტი სამიტროპოლიტოდ იქცა.

ფაზისის აკადემია

IVს-ში ფაზისთან ყოფილა აკადემია, სად იყო ქალაქი ფაზისი? თემისტოსის წერილის თანახმად, ის მდებარეობდა „ლაზებისა და არმენიელების ქვეყანაში, მდ.თერმოდონტთან და თემისკირასთან“.

თემისკირა და თერმოდონტი ცნობილი მდინარეებია ტრაპეზუნტის სამხრეთით. ერთადერთი რეგიონი, რომელიც ერთდროულად ითვლება არმენიად და ამასთანავე ლაზეთად – ესაა ტრაპეზუნტის რეგიონი. საქმე ისაა, რომ იუსტინიანემ, იმპერიის ხელახალი ადმინისტრაციული დაყოფის დროს VI ს-ში ტრაპეზუნტი შეიყვანა I

არმენიაში, ამის შემდეგ კი VII ს-ის დასაწყისში იმპერიამ უფრო ახალი ადმინისტრაციული დაყოფის შემდეგ, პონტო შეიყვანა „არმენიკონის თემში“. ასე, რომ ტრაპეზუნტის რეგიონი – ბუნებრივად წოდებული „ლაზიკად“, ამავდროულად, არმენიის ადმინისტრაციულ ერთეულში შედიოდა, თემისტოსის წერილის „ფაზისი“ თერმოდონტისა და თემისკირას გათვალისწინებით – ტრაპიზონის რეგიონთანაა. აქ უნდა ყოფილიყო „ფაზისის აკადემია“.

ეს რომ ასეა, ჩანს ასევე VII მსოფლიო კრების აქტებზე ტრაპეზუნტელი მიტროპოლიტის ხელისმწვერიდან. მან სამჯერ მოაწერა ხელი დოკუმენტებს და დაბეჯითებით მიუთითა, რომ ტრაპეზუნტი და ფაზისი ერთ ოლქში მდებარეობდნენ. ტრაპეზუნტი დიდი სასწავლო კერაც იყო. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა, რომ ცნობილმა სომეხმა მათემატიკოსმა VII საუკუნის ანანია შირაკუნმა განათლება მიიღო ტრაპიზონში ბერძენ მეცნიერ ტუსიკთან, აქ მან მათემატიკის გარდა შეისწავლა ფილოსოფია, კოსმოგრაფია და გეოგრაფია. ის მონაწილეობდა უძრავი კალენდრის შედგენაში. მისი ნაშრომებიდან აღსანიშნავია „არითმეტიკის სახელმძღვანელო“, „კოსმოგრაფია“, „მთვარის ციკლის ცხრილები“ (ვ. ჩალოიანი, ანანია შირაკუნის მსოფლმხედველობა „ბიზანტიისკი ვრემენიკ“, 1957, ტ. 12, რუს. ენაზე).

თემისტოსის წერილის მითითება ფაზისში განათლების კერის შესახებ, ტრაპეზუნტში რეალურად არსებული განათლების კერა უნდა იყოს, VIII ს-ის ტრაპეზუნტელი მიტროპოლიტის მტკიცება, რომ ფაზისი და ტრაპეზუნტი ერთ ოლქშია, ვფიქრობ, უფლებას გვაძლევს ითქვას, რომ ფაზისის აკადემია არსებობდა არა ფოთში, არამედ ტრაპეზუნტის რეგიონში, ასეთი მტკიცება არ უნდა ჩაითვალოს ჩვენში თავმოყვარეობის შელახვად, რადგან სიმართლისა და ჭეშმარიტების დადგენა უფრო დიდი სიკეთის მომტანია ყოველთვის, ვიდრე გაუგებრობასა და უსაფუძვლოებაზე აგებული ისტორია, მით უმეტეს მაშინ, როცა ამის საჭიროება არ არსებობს. ჩვენ მრავალი ქართული სასწავლო-სამეცნიერო კერა გვქონდა, ამიტომაც ბერძნული სასწავლებლის ქართულად გამოცხადება აფერხებს ეროვნულის შესწავლის საქმეს.

„რიტორიკის ნაყოფი მოგწვევით ... პონტოს ბოლოში ფაზისის მახლობლად, სადაც თესალიიდან წამოსულმა არგომ დაისადგურა ... იქ, სადაც ცნობილია თერმოდონტი, ამადონთ საქმეები და თემისკირი. და აი, ასეთი ბარბაროსული და პირქუში ადგილი ერთი კაცის სიბრძნემ გახადა ელინური მუხების ტაძრად. იმ კაცის, რომელიც დამკვიდრდა კოლხებისა და არმენიელების ქვეყანაში და ასწავლიდა, თუ როგორ გაიწვრთნენ რიტორიკულ ხელოვნებაში და როგორ ბრწყინავდნენ ელინურ დღეობებზე“ (თემისტოსი, გეორგიკა, I, გვ. 50).

სად იყო „რიტორიკული სკოლა“? ის იყო –

1. პონტოს ბოლოში;
2. ფაზისის მახლობლად;
3. თერმოდონტთან;
4. თემისკირასთან;
5. კოლხებისა და არმენიელების ქვეყანაში.

მაშასადამე, ეს სკოლა არ იყო მხოლოდ კოლხების ქვეყანაში, ის იყო „კოლხებისა და არმენიელების ქვეყანაში“. სად მდებარეობდა ის?

არსებობს ორი მნიშვნელოვანი მოსაზრება თემისტოსის მიერ ნახსენები ქალაქის ადგილმდებარეობის შესახებ. ერთი ეკუთვნის ცნობილ ქართველ მეცნიერს ს. ყაუხჩიშვილს, მეორე ცნობილ ევროპელ მეცნიერს ოტო ზეკს. ამ უკანასკნელის მიხედვით, ეს იყო ქალაქი სინოპი (გეორგიკა I, გვ. 45). ს. ყაუხჩიშვილის აზრით კი, ფოთთან ახლოს მდებარე რომელიმე ქალაქი. განვიხილოთ ორივე თვალსაზრისი. სინოპი მდებარეობდა შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე კერასუნტთან და ამასიასთან ახლოს, ანუ იქ, სადაც მიედინება ამჟამად მდ. თერმოჩაი, ძველად თერმოდონტად სახელდებული.

მაშასადამე, სინოპი მდებარეობს თემისტიოსის მიერ ნახსენებ მდინარესთან, თერმოდონტთან ახლოს. თერმოდონტი, თავის მხრივ, თემისტიოსის ეპოქის მეორე ცნობილი ავტორის, ანტიკური ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი უდიდესი წარმომადგენლის, ამიანე მარცელინეს ცნობით, გაედინებოდა მდ. ჰალისთან ახლოს. მდ. ჰალისს ამჟამად ყიზილ-ირმაკი ეწოდება. მაშასადამე, თემისტიოსის მიერ ნახსენები ფაზისთან ახლოს მდებარე ქალაქი, სადაც რიტორიკული სკოლა მდებარეობდა, ახლოს იყო ამჟამად ცნობილი შემდეგ პუნქტებთან – 1. ქალაქ კერასუნტთან, 2. მდ. თერმოჩაისთან, 3. მდ. ყიზილ-ირმაკთან. ისინი ისტორიულად მდებარეობდნენ რომაულ პროვინცია პონტოში, კერძოდ კი, ჰელენოპონტოში (პაფლაგონიის მეზობლად). ამიანე მარცელინეს ცნობით, მდ. თერმოდონტი „სათავეს იღებდა არმონიოსის მთიდან“ (გეორგიკა, I, გვ. 109). ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, „ამიანეს მიხედვით მდ. თერმოდონტი მდ. ჰალისთან ახლოა“ (გეორგიკა, I, გვ. 151). საგანგებოა აღსანიშნავი ის ფაქტიც, რომ მდ. კელკიტის რეგიონში, ძველ ამასიასა და ტოკატს შორის, ქ. თერმეს გასწვრივ, ამჟამად კი არის ქ. ფაზარი. ეს ფაქტი უფლებას გვაძლევს გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ მდ. კელკიტს ზღვასთან შეერთების ადგილას ფაზისი ერქვა. მეორე ქალაქი ამავე სახელწოდებით – ფაზარი მდებარეობს ასეული კილომეტრის დაშორებით – რიხესა და ხოფას შუა. მის გასწვრივ ჭოროხის სანაპიროზე მდებარეობა კარგაფაზარის ქედი, ამავე რეგიონშია არაქსის პირზე ქ. ფასინლერი. როგორც ჩანს, ერთ დროს ფასინლერი, კარგაფაზარი და ფაზარი (II) ქმნიდნენ ერთ რეგიონს ფაზისის სახელწოდებით, ჩანს ამიტომაც ამ რეგიონში გამავალ ორივე მდინარეს არაქსსა და ჭოროხს ფაზისი ერქვა. უნდა ვიგულისხმოდ, რომ მსგავსადვე სულ სხვა რეგიონში მდებარე აღნიშნული პირველი ფაზარის მიმდებარე მდინარე კელკიტის ერთ მონაკვეთსაც ფაზისი ერქვა. ეს სახელი მრავალ მდინარეს ერქვა ტრაპეზუნტის გავლენის რეგიონში.

„რიტორიკული სკოლა“ მდებარეობდა „კოლხთა და არმენიელთა ქვეყანაში“. ცნობილია, რომ ისტორიულ პერიოდში ე.წ. „რომაული არმენია“ დაყოფილი იყო I, II, III და IV არმენიებად. „პირველი არმენიის პროვინციაში“ შეყვანილი იქნა ყოფილი ელენოპონტოს პროვინცია ანუ ისტორიული კოლხეთი. მაშასადამე, ცნობილი რიტორიკული სკოლის ქვეყანა ოფიციალურად I არმენიის პროვინციაში იმყოფებოდა, თუმცა კი ის ისტორიულად კოლხების ქვეყნად იწოდებოდა. მაშასადამე, ის ერთდროულად „კოლხებისა და არმენიელების“ ქვეყანაში იყო, ო. ზეეკის თანახმად სინოპთან ახლოს – კოლხების ისტორიულ ქვეყანაში.

ფაზისის აკადემიასთან დაკავშირებით კიდევ ერთხელ მიმოვიხილოთ მდ. თერმოდონტისა და თემისკირის (თემისკურა) ადგილმდებარეობა – მდ. თერმოდონტს, როგორც ითქვა, ამჟამად ეწოდება მდ. თერმე (თერმე ჩაი, თურქეთში) ისტორიულ ამადონების ქვეყანაში, ამ მდინარეს ახსენებს ჰეროდოტე (II, 104-9), ქსენოფონტე (ანაბაზისი, V, 6, 9VI, 21). თვითონ ამადონები კოლხეთიდან გამოსულებად მიიჩნევიან, კიმერიის ბოსფორთან, ამადონების ქალაქი თუ დედოფალი იყო თემისკირა.

თემისკირა მდებარეობდა თერმოდონტთან ახლოს პროკოფი კესარიელის ცნობით (ომი გოთებთან, VIII, 2).

თერმოდონტი და თემისკირა იყო ამისოსის მახლობლად. თერმოდონტზე ცხოვრობდნენ ასურები მაკრონების გვერდით. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ კოლხებისაგან მიიღეს წინდაცვეთის ჩვეულება. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით, „წინათ კოლხებს მდ. თერმოდონტთან უნდა ეცხოვრათ“ (ქართველი ერის ისტორია, შესავალი, I, 1950, გვ. 10). აქვე ცხოვრობდნენ ხალიბები (ფლ. არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, გვ. 80). სტრაბონის ცნობით, თერმოდონტი და თემისკირა პონტოში მდებარეობდა (და არა კოლხეთის ჩრდილოეთში). სტრაბონი, I, 3, 7).

მდ. თერმოდონტი (თერმე-ჩაი) (ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, I, 1967, გვ. 24) კერასუნტის სამხრეთით მიედინება (იქვე, გვ. 19).

„ხალიბების შემდეგ არის ტომი ასირია, მდინარე თერმოდონტი, ელინური ქალაქი თემისკირა... ელინური ქალაქი კერასუნტი“ (წერს სკილაქს კარიანდელი (იქვე, გვ. 51).

„მდინარე თერმოდონტი ჩამოდის არმონიოსის მთიდან და მიედინება თემისკირის ჭალებში, სადაც ოდესღაც ამაზონები იძულებულნი გახდნენ გადასახლებულიყვნენ“ (გეორგიკა, I, გვ. 109).

ამიანეს მიხედვით, თერმოდონტი მდ. ჰალისთან ახლოა და იქ ცხოვრობენ ხალიბები. კერძოდ, თერმოდონტსა და კერასუნტს შორის. სტრაბონი ხალიბებს ოდნავ ჩრდილოეთით, ტრაპეზუნტთან ათავსებდა (გვ. 151). მათ საზღვრავენ ბიზარები, საპირები, მაკრონები და ფილირები.

თერმოდონტი, თემისკირა, პეტრა, ფაზისი

ნ. ადონცის მიხედვით, იუსტინიანეს ეპოქაში (VI ს.), არმენიის ადმინისტრაციული საზღვარი აღწევდა ფაზისამდე. ის წერს – „იუსტინიანეს შემდგომ ეპოქაში „VIII. დასაწყისიდან იმპერიის ახალი დაყოფის შესაბამისად, ერთ-ერთი ვრცელი ადმინისტრაციული ერთეული იწოდებოდა სომხურად, (მხედველობაში გვაქვს „არმენიაკონი“). მისი საზღვრები გადაშლილი იყო სინოპიდან ფაზისამდე და ევფრატამდე. უვრცელესმა რაიონმა, იმ ტერიტორიის მომცველმა, რომელნიც ყოფილ ოლქებს კაპადოკიას, I და II არმენიებსა და პონტოს ეჭირა – მიიღო სახელწოდება „არმენიაკონი“ კონსტანტინე პორფიროგენეტის თანახმად, სომხების სახელის მიხედვით, რომელნიც იქ მეზობლად ცხოვრობდნენ“ (ნ. ადონცი, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, 1908, გვ. 203).

მაშასადამე, VII ს. დასაწყისში „არმენიაკონის თემის“ საზღვარი აღწევდა ფაზისამდე. თუკი ფაზისი ფოთია, მაშინ ფოთამდე აღწევდა ამ „არმენიის“ საზღვარი.

საბედნიეროდ, ნ. ადონცი ფაზისის ქვეშ ისევე, როგორც ყველა ძველი ავტორი, გულისხმობს არა რიონს, არამედ მდ. ჭოროხს. ეს მდინარე მართლაც იყო ბერძნული ლაზიკის ჩრდილო საზღვარი. საქმე ის იყო, რომ თვით ნ. ადონცის თანახმად, საეკლესიო გეოგრაფიამ შემოინახა იმპერიის ადმინისტრაციული დაყოფის დიოკლეტის დროინდელი სახე იმით, რომ თავის საჭიროებისთვის იყენებდა მას. ე.ი. ლაზიკის ძველი სახელი, მისი ტერიტორიის ძველებური გაგება შემოინახა ეკლესიურმა დაყოფამ.

ნ. ადონციით ლაზიკაში ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოში შემავალი ბიზანის, პაიპერტის, კერამევის, ლერიონისა და სხვა საეპისკოპოსოები, შესაბამისი ქალაქები განლაგებულნი იყვნენ თეოდოსიოპოლის-ტრაპეზუნტის შემაერთებული გზის სანაპირო რეგიონში, ანუ ისტორიული ჭანეთში, მათ მომცველ საეკლესიო ოლქს ეწოდებოდა „სამიტროპოლიტო ლაზიკაში“, ანუ სწორედ ამ მხარეებს ერქვა ლაზიკა ბიზანტიური საეკლესიო გეოგრაფიის მიხედვით და არა დასავლეთ საქართველოს. როგორც ჩანს, ლაზიკა“ ბერძნული ეკლესიური გაგებით ერქვა აღნიშნულ რეგიონს (ე.ი. ჭანიკას).

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ რეგიონში მრავალ პუნქტს ერქვა „ფაზისი“. იქ იყო „ფასიანის“ საეპისკოპოსო, ფასისის სამიტროპოლიტო, არაქსსაც ფასისი ერქვა – პორფიროგენეტის მიხედვით – ერთი „ფასისი“ ყოფილა ტრაპეზუნტთან, ის იყო ასევე თერმოდონტისა და თემისკირას სიახლოვესაც – თემისტიოსის წერილის თანახმად.

ამჟამადაც კი ტრაპეზონის ოლქში, როგორც აღინიშნა, მრავალ პუნქტს „ფაზარი“ ეწოდება, მაგალითად – „სალპაზარი“ – ქ. ტონიას მარცხნივ, ასევე „ესკიპაზარი“ ოფთან ახლოს, სხვაა „დერნეკაზარი“ ოფის სამხრეთით (ყველა ტრაპეზონის გუბერნიაში), თუ არას ვიტყვით თვითონ ქალაქ „ფაზარზე“ რიზესთან ახლოს. ასე რომ ამჟამადაც კი „ფას-ფაზ“ ფუძით ტრაპეზონის რეგიონში მრავალი პუნქტის სახელი იწარმოება. ეს

ფაქტი იმის შესახებ მიუთითებს, რომ ეთნიკური ქართველებით დასახლებულ ამ რეგიონს ისტორიულადაც ფაზისის რეგიონი ერქვა, ამიტომაც მის მიტროპოლიტს „ტრაპეზუნტელი ანუ ფაზისელი“ ერქვა.

მურიე და კალფოღლუ ფაზისისა და აკამფსისის შესახებ

ფრანგი ორიენტალისტი ჟან მურიე ნაშრომში (ბათუმი და ჭოროხის აუზი, ბათუმი, 1962) მიუთითებს, რომ მისი ნაშრომი დაიწერა დიუბუა დე მონპერეს („მოგზაურობა კავკასიის გარშემო“), დ. ბაქრაძის („არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“) და გ. წერეთლის („ჩემი მოგზაურობის“) გამოკვლევათა გამოყენებით.

ჟან მურიეს აზრით, ბიზანტიელი მწერლები ბათუმთან გამდინარე ჭოროხს მოიხსენიებდნენ ბოასის, ფაზისისა და აკამფსისის სახელით. ეს, ჩვენი აზრით, არის სწორი შეხედულება, თუმცა კი საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსები მას აკრიტიკებენ და ამბობენ მის შესახებ – „ცხადია, მურიე ვერ გარკვეულა პროკოფი კესარიელის ცნობებში“ (ა. კახიძე, დ. ხახუტაშვილი, მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისთვის, 1989, გვ. 11).

ჟან მურიე ბათუმს კლარჯეთთან აკავშირებს – ბათუმი კლარჯეთის ნაწილს შეადგენდა XI-XV სს-ში, შემდეგ გადაიქცა ნაწილად გურიისა (1561წ. როსტომ გურიელმა თურქები ხოფადან და არქაბედან განდევნა), ხოლო XVII ს-დან თურქული ლაზეთისა და ბათუმის ოლქის ნაწილია.

სხვა ავტორის კალფოღლუს ნაშრომი – Фоглу И.И. Древнейшие известия о Батуме в сб. «Известия Кавказского географического общества», Т. XVIII. вып. 1. 1906 с. 40) შეეხება მდ. ჭოროხს, ბათუმსა და მიმდებარე მხარეებს. მისი აზრით, არიანეს მიერ მოხსენიებული მდინარე აკამფსისი – ჭოროხია. მიაჩნია, რომ თურქების მიერ ტრაპეზუნტის აღებამდე (1461) ბათუმს ეწოდებოდა „ბათისი“, ანუ „ბათი“ (იხ. წიგნში მ. კახიძე, დ. ხახუტაშვილი, მასალები..., 1989, გვ. 14).

ჩვენთვის საინტერესოა, რომ „ბათი“ და „ფოთი“ ეტიმოლოგიურად ახლოა ერთმანეთთან, ბათი – ფათი – ფოთი ან პირიქით ფოთი – ფათი – ბათი. ბათი და ფოთი მსგავსია ეტიმოლოგიურად, ამიტომაც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ძველ ქართულ წყაროში, კერძოდ, გიორგი მთაწმიდელის მიერ ნახსენებ „ფოთში“, სადაც გემით მივიდა ბიზანტიიდან გ. მთაწმიდელი, უნდა იგულისხმებოდეს არა თანამედროვე ფოთი, სადაც, ჩვენი აზრით, იმ დროს ნავსადგური არ იყო ძლიერი დაჭაობების გამო, არამედ თანამედროვე ხუფათი ან ბათუმი, სადაც ნამდვილად იყო ნავსადგურები (ვთქვათ, იქვე, ძველ პეტრაში და მის მახლობლად). კალფოღლუ ბათუმსა და ლაზიკას ერთმანეთს უკავშირებდა, მისი აზრით, „ბათისის“ მიდამოებში ხდებოდა ირან-ბიზანტიელების შეტაკებები“ (იქვე, გვ. 15). ნავსადგური იყო იმავე რეგიონის პუნქტ ხუფათში. ხუ-ფათი (ხუფათი), ბათი და ფოთი ეტიმოლოგიურად მსგავსნი არიან.

საპორტო ქალაქი – ფოთი თუ ხუფათი

ბაგრატ IV კონსტანტინოპოლიდან სამშობლოში, კერძოდ, იმჟამინდელ დედაქალაქ ქუთაისში დაბრუნდა შემდეგი გზით – „გამოგზავნა ბერძენთა მეფემან დიდითა დიდებითა, ნიჭითა და განძითა მიუწვდომელითა და მიეგება ყოველი ლაშქარი აფხაზეთისა ზღვისპირსა – ხუფათს და იყო სიხარული და ღმრთისა მადლობა დიდი, ბრძანა და შემოვიდა სახლად თვისად ქუთათისს“ (ქ.ც. I, 304). ეი სატახტო ქალაქ ქუთაისში ბაგრატი შევიდა არა ფოთის მოკლე გზით (რადგანაც არ არსებობდა ასეთი გზა და პორტი), არამედ უფრო შორი და გრძელი – ხუფათ-ქუთაისის გზით.

ასევე, როცა შემდგომ ბაგრატ IV-ს თბილისის მოქალაქეებმა ქალაქი თბილისი გადასცეს და ეს ამბავი მეფეს ქუთაისში შეატყობინეს, ის თავისი ლაშქრით თბილისისაკენ არტანუჯ-არტაანის გზით გაემგზავრა. ხუფათ-არტანუჯ-არტაანის გზით ისარგებლა დავით აღმაშენებელმა და თავისი ლაშქარი ხუფათიდან ტაოში ამ გზით გადაიყვანა თურქებთან საბრძოლველად (ქ.ც. I, გვ. 333). გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაში ნახსენები „ფოთი“ უნდა იყოს აღნიშნული „ხუფათი“. ეტიმოლოგიურად ფოთი და ხუფათი ერთმანეთთან ახლოა.

ფასისის ანუ ფასიანის ქვეყანა კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით

ქართული ენციკლოპედიის თანახმად, ფოთი იყო ფაზისის სამიტროპოლიტოს ცენტრი (ქსე, 10, 1986, გვ. 351). მაშასადამე, ფოთი დასავლეთ საქართველოს სახელმწიფო ადმინისტრაციული ერთეულის დედაქალაქი ყოფილა, რადგანაც მიტროპოლიტი წესის შესაბამისად პროვინციის დედაქალაქში იჯდა. ჩვენი მეცნიერების თვალსაზრისით, ფაზისი (ფოთი) ლაზიკის (გულისხმობენ დასავლეთ საქართველოს) ქალაქი იყო, მაგრამ, რადგანაც ის სამიტროპოლიტო ცენტრი იყო კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსი, მაშასადამე, ფასისი (ფოთი) ლაზიკის დედაქალაქი ყოფილა VI-VII საუკუნეებში. ესაა ზღვის დონის მომატების საუკუნეებში, რომელმაც გამოიწვია მდ. რიონის ზღვაში შეღინების შეყოვნება და მისი დაგუბება, 1-3 მეტრის სიმაღლეზე მყოფი ფოთის დიდი ნაწილის დატბორვა, ამიტომ საეჭვოა, ფოთი არათუ დედაქალაქი, არამედ საერთოდ ქალაქი ყოფილიყო აღნიშნულ VI-VII სს-ში. გარდა ამისა, ისეთი უპირველესი მნიშვნელობის წყარო, როგორცაა 952 წელს დაწერილი კონსტანტინე პორფიროგენეტის ისტორია, არ იძლევა საშუალებას ფაზისი ეწოდოს მხოლოდ და მხოლოდ ერთ მდინარეს, ანდა ერთ რომელიმე კონკრეტულ ქალაქს. კონსტანტინე პორფიროგენეტი X საუკუნეში, ფაზისს უწოდებს მდინარესა და ადგილს ტრაპეზუნტის თითქმის მომიჯნავე მთიან მხარეში, ხოლო „ფასიანს“ – ამ მდინარის მომცველ ქვეყანას. ფასიანი ქართული ბასიანია, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ბასიანი მხოლოდ ერთი ნაწილი შეიძლება ყოფილიყო ფასიანის ქვეყნისა, რადგანაც ეს იყო ვრცელი ოლქი, რომელშიც კარინი და თეოდოსიოპოლიც შედიოდა – „დომესტიკი მოვიდა თეოდოსიოპოლის ციხეში, მოარბია მისი მიდამოები, ფასიანის მიწა-წყალი“ (გეოგია, IV, ნაწ. II, გვ. 262) ან „იოანე გაემგზავრა ტიმის (დვინის) ციხის წინააღმდეგ. გზაში მან მოარბია მთელი ფასიანი“ (იქვე, გვ. 263). „პორფიროგენეტმა მეფე ლეონმა გაიგო, რომ იმ ადგილს, რომელსაც ფასიანი ეწოდება, სარკინოები მივიდნენ და იქაური ეკლესიები ციხეებად გადააქციეს, გაგზავნა ლალაკონი, პატრიკოსი და არმენიაკთა თემის სტრატეგოსი კოლონიის სტრატეგოსითურთ, მესოპოტამიის სტრატეგოსითურთ და ქალდიის სტრატეგოსითურთ... მოარბიეს მთელი ფასიანი, რომელიც მაშინ სარკინოებს ეჭირათ“ (იქვე, გვ. 261). ფასიანის ქვეყნის მდინარეს (არაქსს) კონსტანტინე პორფიროგენეტი უწოდებს მდ. ფასისს და ამასთანავე მრავალჯერ ის წერს – იბერიისა და ბიზანტიის საზღვრად დაიდო „ერაქსი, ანუ ფასისი“ (იქვე, გვ. 273). „ერაქსი ანუ ფასისი“ კიდევ მრავალჯერ იწოდება მის თხზულებაში.

თავი XIV

დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო იურისდიქცია

დასავლეთ საქართველო ქართულ და უცხოურ წყაროებში (ეგრისი და სვანეთი)

ათეისტურ ეპოქაში დასავლეთ საქართველოსთან დაკავშირებით ქართული წყაროები „გამოუსადეგარად, უვარგისად და ლეგენდარულად“, იქნენ მიხნეულნი, ამის მიზეზად სახელდებოდა ის, რომ, თითქოსდა, ბერძნულ-ლათინური და ქართული წყაროები ამ მხარის მიმართ ერთმანეთს არ ეთანადებიან, შესაბამისად XX ს. მკვლევარები უგულბელებოდნენ „ქართლის ცხოვრებისა“ და „მოქცევაი ქართლისაის“ ცნობებს ეგრისთან და სვანეთთან დაკავშირებით.

უარყოფამ ქართული წყაროებისა, საფუძველი მისცა მეოცე საუკუნეშივე გავრცელებულ აზრს, თითქოსდა „ქართლის ცხოვრება“ არ აღწერდეს ეგრის-სვანეთის წარსულს.

ეროვნული წყაროების მიმართ ჰიპერკრიტიკულმა დამოკიდებულებამ წარმოშვა საზოგადოებაში ღრმად ჩანერგილი კიდევ ერთი მოსაზრება, თითქოსდა კოლხეთი იყო არა ზოგადქართული, არამედ კუთხური წარმონაქმნი, თითქოსდა კოლხებისა და იბერების ენები ერთმანეთისაგან კარდინალურად განსხვავდებოდნენ, მაშინ, როცა ამგვარი მტკიცებისათვის წყაროები საფუძველს არ იძლევიან.

კვლევამ აჩვენა, რომ დასავლეთ საქართველოს მიმართ ქართული წყაროებისა და ბერძენ-ლათინი ავტორების ცნობები არა თუ ეწინააღმდეგებიან ერთმანეთს, არამედ ერთმანეთს ავსებენ და ეთანადებიან კიდევ.

ქსენოფონტეს, სტრაბონისა და სხვა ავტორების ცნობებიდან ჩანს, რომ ქალდეას ძლიერების ეპოქაში ქართული ტომები გაცილებით უფრო დიდ ტერიტორიაზე იყვნენ განსახლებულნი ვიდრე შემდგომ საუკუნეებში.

ქრისტეშობამდე პირველ ათასწლეულში იბერებით იყო დასახლებული პარიადრეს კალთები, ხორძენე, გოგარენა, მთელი ისტორიული საქართველო.

უფრო სამხრეთით მცხოვრები იბერიული ტომები (ხალიბები, ტიბარენები და სხვები) ჩანს, ჯერ კიდევ არადიფერენცირებული ენის მატერებელნი იყვნენ. ქრისტეშობამდე პირველ ათასწლეულში ჯერ კიდევ არ იყო დიფერენცირებული ყველა ქართული ტომისათვის საერთო ენა. დიფერენციაციის პროცესს მხოლოდ იმ ეპოქაში ეყრებოდა საფუძველი.

(ქალდეას ეპოქაში ქართული ტომები არა მხოლოდ ამ არეალზე იყვნენ განსახლებულნი, არამედ, სტრაბონის ცნობით, ალაზონებისა და გეორგების ტომები სინოპისაკენ და ასევე ყირიმის მიმდებარე მხარეებშიც კი ცხოვრობდნენ).

ამ ერთენოვნების შედეგი იყო მაგალითად ის, რომ, ვთქვათ, სახელი ფაზისი ერქვა როგორც რიონს, ისე სხვა მრავალ მდინარეს, არქეოპოლისი ციხე-გოჯსა და სხვა მრავალ ქალაქსა თუ ნაქალაქარს. ამ არეალზე მოსახლე აბაზგები, აფსილები, მისიმელები თუ სხვა ტომები ერთიანი ქართული მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფები იყვნენ.

ისტორიული საქართველოს კუთხეებში მრავალი ერთნაირი ტოპონიმი და ჰიდრონიმი იყო.

მაგალითად, ეგრისწყალი – აფხაზეთში (ბედიასთან) და „ეგრეს-სუ“ ანუ ეგრისწყალი – ტრაპიზონის მხარეს (ივ. ჯავახიშვილი, 1983, ტ. II, გვ. 123),

კლისურა – ცხუმთან და „კლასური“ – ტრაპიზონისაკენ (იქვე, გვ. 23).

„პიტია“ – ათინა-ოფ-რიზესთან, „პიტოტა“ ცხუმთან, სებასტოპოლისი – ტრაპიზონის ოლქში და აბაზგიაში.

„ზეგანა“ („ზეგანთა სოფელი“) XI ს-ში – შიდა ქართლში (თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, II, გვ. 33) და „ზიგნა“ – ქალღიაში (ტრაპიზონის მხარეს), ასევე ზიგინევი – (აფხაზეთში), ზეგანი – სოფ. კლდეეთთან, ზესტაფონში.

ქ. ფაზარი (იგივე ფაზისი), (ძველი ათინა ტრაპიზონთან) (გეორგიკა II, 1965, გვ. 102) და ფაზისი.

„ბოასი“ ერქვა ჭოროხს ან მის შენაკადს პროკოფი კესარიელის მიხედვით, ასევე როგორც ზოგიერთი ფიქრობს მდ. ყვირილასაც.

ფაზისი ერქვა ჭოროხსაც და ასევე რიონსაც. მაგალითად, პროკოფი კესარიელი ლაზიკას ასე აღწერს – „ლაზიკე ყოველგან, მდინარე ფაზისის როგორც აქეთა, ისე იქეთა მხარეზე გაუვალთ. ქვეყნის ორსავე მხარეს უზარმაზარი კლდეებია რომლებიც იქ ვიწრობებს ქმნიან, ასეთ გზებს რომაელები „კლისურებს“ უწოდებენ“ (გეორგიკა II, 1965, გვ. 102). მდ. რიონთან დასავლეთ საქართველოს ბარში კლდეები არსადაა, ის არის ჭოროხის სანაპიროებზე, ისტორიულ ლაზიკეში.

პროკოფი გარკვევით წერს – „მდ. ბოასი გამოდის ჭანეთის საზღვრის მახლობლად არმენიელთა ადგილებში, რომლებიც ფარანგიონის გარშემო ცხოვრობენ. თავში ის კარგა მანძილზე მარჯვნივ მიმდინარეობს. თხელია ... ვიდრე იმ ადგილამდე, სადაც მარჯვნივ იბერთა საზღვრები არის, ხოლო პირისპირ კავკასიის მთა თავდება, მის შემდეგ რაც ეს მდინარე მიაღწევს იმ ადგილს, სადაც კავკასიისა და იბერიის საზღვრებია, აქ რადგან მას ბევრი სხვა წყალიც ემატება, ის იზრდება ძალიან და ნაცვლად ბოასისა, ამიერიდან ფაზისად წოდებული, განაგრძობს მდინარებას ნაოსნობისათვის გამოსადეგი, ვიდრე ეგქსინად წოდებულ ზღვამდე, სადაც მისი შესართავია და მის ორივე მხრით ლაზიკე არის“ (გეორგიკა, II, გვ. 100). ეს სიტყვები ჭოროხის შესანიშნავი და რეალური აღწერაა.

ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, იყო ორი ბოასი: ერთი ერთვოდა ჭოროხს, მეორე კი რიონს. პროკოფისა და ძველ ავტორთა ბოასი, რადგანაც გამოედინებოდა ჭანეთის მთებიდან (გეორგიკა, 2, გვ. 100) იგულისხმებოდა არა ყვირილა, არამედ ჭოროხის ერთერთი შენაკადი, ანდა თვით ჭოროხი თავის სათავესთან. აღნიშნული ფაქტები მიუთითებს ქართული ტომების ერთენოვნების შესახებ I ათასწლეულში.

ეგრისი

(ჩრდილო ეგრისი)

„ქართლის ცხოვრების“ ცნობები ეგრისთან დაკავშირებით

„დასავლეთის ერისთავები“, „დასავლეთი ქართლისა“, ეგრისი – „ქვემო ქვეყანა“, „ზემო და ქვემო ქვეყანანი“, „ნათესავი ჩუენი“, დასავლეთ საქართველოსთან დაკავშირებით ამ და სხვა მსგავს მრავალ ტერმინს იყენებენ მემატრიანეები „ქართლის ცხოვრებისა“ I ათასწლეულში და შემდგომ საუკუნეებში. განვიხილავთ ამ და სხვა ტერმინებს საუკუნეების შესაბამისად:

ეგრისი ქრისტეშობამდე IV-III სს-დან I ს-მდე

(ქართლის სამეფოს საზღვრები)

„ქართლის ცხოვრება“ წერს:

„განძლიერდა ალექსანდრე,

და დაიპყრა ყოველი ქუეყანა,

და აღმოვიდა ქუეყანასა ქართლისასა,

და პოვნა ციხე-ქალაქნი ესე ძლიერნი შუა ქართლ: წუნდა, ხერთვისი მტკურისა, ოძრხე (მოკიდებული კლდესა დადოსსა), თუხარისი (მდინარესა ზედა სპერისასა, რომელსა ჰქვიან ჭოროხი), ურბნისი, კასპი და უფლისციხე, ქალაქი დიდი მცხეთა (და უბანნი მისნი), სარკინე, ციხელიდი და ზანავი (უბანი ურიათა) და რუსთავი და დედაციხე, სამშვილდე და მტურის ციხე (რომელ არს ხუნანი),

და კახეთისა ქალაქნი“ („ქართლის ცხოვრება“, 1955, ტ. I, გვ. 18).

„და დაიპყრა ქართლსა ზედა ეგრისიცა“ (ქ.ც., I, გვ. 19).

ამ ტექსტში ნახსენებია „ქართლის ქვეყნის“ ორი პროვინციის – „შუა ქართლისა“ და „კახეთის“ ქალაქები. იქვეა ნახსენები „ქართლის ქვეყნის“ მესამე პროვინციის სახელი – ეგრისი.

„ქართლის ქვეყნის“ მეოთხე პროვინცია კლარჯეთი აზონის მამული იყო, ამიტომაც აზონმა სხვა პროვინციები „დაიპყრო“, ხოლო კლარჯეთი არ „დაუპყრია“. და პირუკუ – ფარნავაზის მამული – ქართლი იყო და ამიტომ აზონთან გამარჯვების შემდეგ მან „დაიპყრო კლარჯეთი“ (ქ.ც., გვ. 23), ამის შედეგად ქართლის ქვეყნის ყველა ნაწილი ერთი ხელისუფლების ქვეშ აღმოჩნდა და „ყოველი ქართლი“ ერთ სახელმწიფოდ იქცა.

ჩვენი მემატრიანეების სიტყვით, ალექსანდრე მაკედონელის ეპოქაში, როგორც ითქვა, „ქართლის“ ისტორიული გეოგრაფია ასეთი იყო: „ქართლი“ შედგებოდა სამი ქვეყნისაგან. პირველი იყო მისი ცენტრალური ნაწილი „შუა ქართლი“, მეორე ნაწილი – კახეთი, ხოლო მესამე ნაწილი იყო – ეგრისი. ხოლო კლარჯეთი იმუამად არა ქართლის, არამედ „არიან-ქართლის“ ნაწილად მიიჩნეოდა.

ჩვენი მემატრიანეები, როგორც წესი, გამოწველილვით აღწერენ ქართლის ცენტრალურ ნაწილს ანუ „შუა ქართლს“, ხოლო კახეთსა და ეგრისს შედარებით ნაკლებად ეხებიან.

ამ აღნიშნულ ნაწილებს წყაროებში ეწოდება „ხევები“, ანუ ქართლის ხევებია – „შუა ქართლი“, კახეთი და ეგრისი.

ზემოთ უკვე მოვიყვანეთ „ქართლის ცხოვრების“ მემატრიანის აღწერა – ალექსანდრე მაკედონელმა ქართლში შემოსვლის შემდეგ ჯერ შეემუსრა „შუა ქართლის“ ქალაქები, შემდეგ კახეთის ქალაქები და შემდეგ აზონმა „დაიპყრა ქართლსა ზედა ეგრისიცა“ (ქ.ც., I, გვ. 14). ფარნავაზის სამეფოში კი ქართლის ოთხივე ნაწილი შედიოდა, ესენი იყვნენ: 1. შუა ქართლი; 2. კახეთი; 3. ეგრისი; 4. კლარჯეთი.

როგორც აღინიშნა, მემატიანე წერს „შუა ქართლის“ შესახებ – „განძლიერდა ალექსანდრე და აღმოვიდა ქუეყანასა ქართლისასა და პოვნა ციხე ქალაქნი ესე ძლიერი შუა ქართლ: წუნდა, ხერთვისი მტკუარისა, ოძრხე, მოკიდებული კლდესა ღადოსა, თუხარისი, მდინარესა ზედა სპერისასა, რომელსა ჰქვიან ჭოროხი, ურბნისი, კასპი და უფლისციხე, ქალაქი დიდი მცხეთა და უბანნი მისნი, სარკინე, ციხე დიდი და ზანავი, უბანი ურიათა და რუსთავი და დედა-ციხე სამშვილდე და მტუერის ციხე, რომელ არს ხუნანი“. მხოლოდ „შუა ქართლის ციხე-ქალაქების“ შემდეგ „ნახა“ ალექსანდრემ კახეთისა ქალაქნი (ქ.ც. I, გვ. 18).

როგორც ითქვა – ალექსანდრემ თავდაპირველად ნახა შუა ქართლისა და კახეთის ციხეები, „შუა ქართლის“ ციხეებია – თუხარისი, წუნდა, ოძრხე, ურბნისი, კასპი, უფლისციხე, მცხეთა, რუსთავი, სამშვილდე და ხუნანი.

მაშასადამე, მემატიანის სიტყვით, ხუნანიდან თუხარისამდე მიწა-წყალს ეწოდებოდა „შუა ქართლი“. მის გარდა ალექსანდრეს ასევე დაუპყრია კახეთი, ისტორიული საქართველოს ეს კუთხეები ეგრისთან ერთად სამართავად გადაუცია თავისი მოხელისათვის აზონისათვის (აღსანიშნავია, რომ მეფე ფარნავაზმა თავისი ადმინისტრაციული რეფორმის შემდეგ შუა ქართლში რამდენიმე საერისთავო დაარსა (ისე, როგორც სხვა პროვინციებში). შუა ქართლის ერთ ოლქში, რომელსაც „შიდა ქართლი“ ერქვა სასპასპეტო დაარსა, მაშასადამე სხვაა „შუა ქართლი“ და სხვა „შიდა ქართლი“.

ალექსანდრეს დაუპყრია ქართლის ყველა ნაწილი – კლარჯეთი, კახეთი, ეგრისი და შუა ქართლი. ყველა ეს ქვეყანა ერთად იწოდებოდა ასე: „ყოველი ქართლი“. ხოლო „შუა ქართლი“ მისი ცენტრალური, ყველაზე უფრო ძლიერი ნაწილი იყო, აქ იყო თავმოყრილი დედაქალაქ მცხეთისა და სხვა ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქების ციხეები, თუმცა კლარჯეთს, კახეთსა და ეგრისშიც არსებობდნენ ძლიერი ციხეები.

„ქართლის ცხოვრებაზე“ უფრო ძველი წყაროს – „მოქცევა ქართლისა ს“ ცნობით, ალექსანდრე მაკედონელმა „ყოველი ქართლის“ პატრიკიოსს – აზონს სამართავად გადასცა ქართლის ქვეყანა – „ეგრისწყლიდან“ ვიდრე სომხეთ-ალბანეთამდე.

მდ. ეგრისწყალი იყო ქართლის სამეფოს საზღვარი ჩრდილო-დასავლეთით. მდ. ეგრისწყალი – ეგრისის ქვეყნის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მდინარე იყო. აქ, ამ მდინარის პირას აუგია ეგრისელთა ეთნარქს – ეგროსს დედაქალაქი „ეგრისი“ – „ხოლო ამან ეგროს აღაშენა ქალაქი და ეწოდა სახელი თვისი ეგრისი. აწ მას ადგილსა ჰქვიან ბეღია“ (ქ.ც. I, გვ. 5). ეგრისწყალზე კი ქართლის სამეფოს საზღვარი გადიოდა.

ეგრისწყალი, როგორც ქართლის სამეფოს საზღვარი ნახსენებია მეორე უძველეს საისტორიო წყაროში – ესაა „მოქცევა ქართლისა“, მის შატბერდულ რედაქციაში ნათქვამია – „და თანა ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზო , ძე არიან-ქართლისა მეფისა , და მას მიუბოძა მცხეთა საჯდომად და საზღვარი დაუდგა მას ჰერეთი და ეგრისწყალი და სომხითი და მთა ცროლისა და წარვიდა“ (ძველი ქართული ავიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, 1964, გვ. 81).

მდინარე ეგრისწყალი თუ ქალაქ „ეგრისთან“ ანუ ბეღიასთან გაედინებოდა, მაშინ ის იქნება თანამედროვე „ღალიძგა“. აქედან იწყებოდა „ქართლის სამეფოს“ საზღვარი აზონის დროს. აქვე დადებულა ფარნავაზ მეფის „ქართლის სამეფოს“ საზღვარი. ე.ი. ეგრისი ქართლის სამეფოს ანუ ქართლის ნაწილი იყო კახეთთან ერთად.

წყარო რამდენჯერმე ახსენებს სიტყვას „საზღვარი საბერძნეთისა“ და გულისხმობს ქართლის სამეფოს საზღვარს „საბერძნეთთან“. კერძოდ ჩრდილო-დასავლეთით, შავიზღვის-პირზე ქართლის სამეფოს სახელმწიფო საზღვარი გადიოდა შემდეგდროინდელ აფხაზეთში, ხოლო, სამხრეთ-დასავლეთით, ქართლის სამეფოს საზღვარი საბერძნეთთან გადიოდა ქალღეა-ეკელეცთან, ამ სასაზღვრო ხაზთა შუა მდებარეობდა ქართლის სამეფოს დასავლეთი ნაწილი.

ამასთან დაკავშირებით „ქართლის ცხოვრებაში“ ნათქვამია – „წარვიდა ფარნავაზ და მოტყუენა საზღვარი საბერძნეთისა ანდიანძორა და ეკელეცით შემოიქცა. მოვიდა კლარჯეთს და დაიპყრა კლარჯეთი“ (ქ.ც., I, გვ. 23).

რაც შეეხება მდ.ეგრისწყალს, აქ ალექსანდრეს ქართლის სამეფოს საზღვარი რომ დაუდია, ამას აღნიშნავდნენ საუკუნეთა მანძილზე, V საუკუნეში ქ.ც.-ს ცნობით ბიზანტიის იმპერატორს გამოუკითხავს თუ სად გადიოდა საზღვარი ქართლის სამეფოსა და ბიზანტიას შორის, მისთვის მოუხსენებიათ, რომ საზღვრად დადგენილი იყო მდ. ეგრისწყალი ალექსანდრე მაკედონელის დროიდან –

„და გამოიკითხა კეისარმან საზღვარი საბერძნეთისა... და რქუა ესრეთ – „ეგრისწყლითგან ვიდრე მდინარემდე მცირისა ხაზარეთისა – ესე საზღვარი არს საბერძნეთისა ალექსანდრობითგან...“ (ქ.ც., I, გვ.177).

იმპერატორის დაინტერესება ქართლის სამეფოს საზღვრით, იმან გამოიწვია რომ ვახტანგ გორგასალმა მდ. ეგრისწყალსა და მდ.ყუბანს შორის მოქცეული ტერიტორია გაათავისუფლა ბიზანტიელთაგან და იქ განიმტკიცა ხელისუფლება. ეს ტერიტორია კი ბიზანტიელებს თავიანთთვის ძალზე მნიშვნელოვნად მიაჩნდათ, ამიტომაც ვახტანგ გორგასალთან საზავო მოლაპარაკების დროს გაიცვალა ტერიტორიები, კერძოდ ბიზანტიელებმა მათ მიერ დაპყრობილი კლარჯეთი დაუბრუნეს ვახტანგს, რის სანაცვლოდაც, უკან მიიღეს ტერიტორია ეგრისწყალსა და ყუბანს შორის. ამავე დროს, ქ.ც.-ს ცნობით, ვახტანგს შერთეს კეისრის ქალიშვილი, რომელსაც მზითვად გამოატანეს ტერიტორია ეგრისწყალსა და მდ.კლისურას შორის. ამის შედეგად ქართლის სამეფოს საზღვარმა გადაიწია მდ. ეგრისწყლიდან მდ. კლისურაზე. „და დაუწერა ეგრისწყალსა და კლისურას შუა ქუეყანა ზითვად“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 177).

ფარნავაზის დროს საზღვარი საბერძნეთთან, როგორც ითქვა, მდ.ეგრისწყალთან გადიოდა – „ეგრისწყალს ქვემოთ დარჩა ბერძენთა, რამეთუ მკვიდრთ მის აღგილისათა არა ინებეს განდგომა ბერძენთა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 24). აქვე შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ ვახტანგ გორგასალის შთამომავალთა შემდგომ, რაც „ყოველი ქართლის“ ერთიანი სამეფო დაიშალა – ეგრისს ეწოდა „აფხაზეთი“, კლარჯეთს – „ლაზიკა“ ან „სამცხე-საათაბაგო“, „შიდა ქართლს“ – ქართლი, კახეთის დიდი ნაწილი კი ჰერეთმა დაიჭირა.

ეგრისელები – ნათესავით ქართველნი

საერთოდ, ქართლის ცხოვრების „ფარნავაზის ცხოვრება“, იყო ის უძველესი ეროვნული საისტორიო წყარო, რომელიც, „მოქცევა ქართლისა -ს“ – შესაბამის ნაწილს ეთანადებოდა. ჩვენ გვაინტერესებს არა ის, ნამდვილად იყო თუ არა ალექსანდრე მაკედონელი საქართველოში, არამედ „ქართლის ცხოვრებაში“ გადმოცემული სხვადასხვა თვალსაზრისის ანალიზი, მაგალითად მისი მოსაზრება ქართველთა ეთნოიდენტობის შესახებ.

მემატიანეს სიტყვით ქართლში მცხოვრები სხვადასხვა ერები ალექსანდრეს ამოუხოცავს – „მოსრნა ყოველნი იგი ნათესავნი აღრეულნი ქართლს მყოფნი და უცხონი იგი ნათესავნი მოსრნა და დაატყვევა... დაუტევნა ნათესავნი ქართლოსიანნი და დაუტევა მათ ზედა პატრიკად აზონ“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 18). ამავდროულად ამ აზონმა „დაიპყრა ქართლსა ზედა ეგრისიცა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 19). გარკვეული ხნის შემდეგ აზონმა გამოსცა ბრძანება – „ყოველმან ქართველთაგანმან, რომელმან პოვოს საჭურველი, მოკალით იგი... და იყო ჭირი დიდი ნათესავსა ზედა ქართველთასა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 20). ცხადია, „ყოველთა ქართველთასა“ და „ნათესავთა ქართველთასას“ ქვეშ ეგრისელებიც იგულისხმებიან, რადგანაც აზონი კლარჯეთის, შუა

ქართლის, კახეთისა და ეგრისის, ანუ „ყოველი ქართლის“ მპყრობელი იყო, საიდანაც უცხოელნი გაძევებულნი იყვნენ და მის ქვეყანაში მდ. ეგრისწყლიდან სომხეთ-ალბანეთამდე მხოლოდ ქართველები ცხოვრობდნენ. ეს კიდევ უფრო კარგად ჩანს „ფარნავაზის ცხოვრებიდან“.

ეგრისელებიც რომ „ნათესავით ქართველნი“ და „ყოველთა ქართველთა“ ნაწილნი არიან, კარგად ჩანს ფარნავაზისადმი ეგრისელი ქუჯის პასუხითაც – „აღდეგ და მოვედ ჩემთანა და ნუ შურობ ხუასტაგსა შენსა და ხუასტაგითა შენითა განგიმრავლნე სპანი შენნი, ვიდრე გამოვჩნდეთ მტრად აზონისა, მაშინ განიხარონ ყოველთა ქართველთა აწყვედილთა მისგან და მიწყვედილთა. და ვგონებ, რომც ჰრომთა მათგანნიცა გამოგვიერთნენ, რამეთუ ურიცხვნი აწყვედილ არიან მათგანნიცა აზონისაგან“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 22).

ქუჯის პასუხიდან ნათლად ჩანს, რომ ის თავის თავს მოიპყრებს „ყოველთა ქართველთა ჯგუფში“, კონკრეტულად ეს ჩანს როცა საუბრობს „ჰრომთა“ შესახებ – ამბობს პირველ პირში „ვგონებ ჰრომთა მათგანნიცა გამოგვიერთდნენ“, ანუ ახალი ქართულით მისი პასუხი ასეთია – „მოდო ჩემთან, ნუ დაიშურებ შენს საგანძურს, დაგიქირავებ ჯარს, როცა აზონის მიმართ მტრობას გავამუდავნებთ, მაშინ მისგან ამოწყვეტილთა ახლობლები გაიხარებენ და ვფიქრობ, ზოგიერთი რომაელიც შემოგვიერთდება, რადგანაც მათგან აზონმა ურიცხვი გაწყვიტა“.

„ქართლის ცხოვრებაში“ ხაზგასმითაა საუბარი: არსებობდა ორი ძირითადი მხარე – ქართველნი და აზონი. ხოლო ქუჯი – ყოველთა ქართველთა ნაწილი იყო თავისი ხალხით, ამ ქართველთა მხარეს ქუჯის ფიქრით, „რომაელთა“ არამცირედი, აზონისაგან დასჯილი ნაწილიც შემოუერთდებოდა – „გამოგვიერთნენ“ – ამბობს ის. ანუ „ყოველ ქართველობას“ რომაელი ჯარისკაცებიც შემოუერთდებიან, როგორც მკითხველისთვის ცნობილია, ამ შემთხვევაში „ჰრომის“ სახელით მემატინანე მოიხსენიებს იმ 100 ათას მებრძოლს, რომელიც მისი თქმით, აღექსანდრე მაკედონელმა შემოიყვანა ქართლში მაკედონიიდან და გადასცა აზონს. აზონს ქართველთა გარდა ამ „რომაელების“ „ქმნულ კეთილი და ასაკოვანი“, ანუ კარგი აღნაგობის, მეომრების არამცირედი რაოდენობა გაუწყვეტია.

ქუჯის ასეთი პასუხის შემდეგ ფარნავაზი გადავიდა ეგრისში და მოისმინა ქუჯის საოცარი სიტყვები – „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა, შენ გმართებს უფლობა ჩემი... შენ ხარ უფალი ჩუენი და მე ვარ მონა შენი“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 22).

ამ სიტყვებიდან ჩანს არა პირადი ურთიერთობის ასახვა, არამედ „ერთნათესაობის“, ერთი გენეტიკური წარმომავლობის სურათი, კერძოდ, ურთიერთობა არა მხოლოდ ორ პირს, არამედ კუთხეების მოსახლეობათა შორისაც, ამ უკანასკნელს უნდა მიუთითებდეს მისი სიტყვები – „შენ ხარ უფალი ჩუენი“ (ესე იგი მთელი ეგრისის მოსახლეობისა). პირადულადაც გამოხატავს ურთიერთობას და ამბობს: „მე ვარ მონა შენი“. ამ ურთიერთობებში უნდა ჩანდეს დინასტიური უფროს-უმცროსობითი ვადლებულებითი დამოკიდებულების ასახვა, რასაც ეხება სტრაბონი იბერიის აღწერისას. მაშასადამე, ქუჯის პასუხი ასახავს როგორც ეგრისის მოსახლეობის, ასევე პირადად მისი დამოკიდებულების სურათს „ყოველთა ქართველთადმი“ და მისი ცენტრალიზებული მმართველობითი სისტემისადმი.

ქუჯი თვითვე ხსნის, თუ რა უდევს მის პასუხს საფუძვლად: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა“... ამიტომ, „შენ ხარ უფალი ჩუენი“. ანუ ქართველობა ერთი გენეტიკური წარმოშობის ხალხია, მის „თავთა შვილია“ ფარნავაზი, ამიტომ მას უნდა დაემორჩილოს „ყოველნი ქართველნი“, მათ შორის ეგრისელებიც, რადგანაც ის არის ზოგად ქართველთა „უფალი“. ქართლის „თავთა შვილობის“ გამო „ყოველი ქართლის“ მოსახლეობა, მათ შორის ეგრისელებიც თავიანთ თავს ივადლებულებენ ერთ სამეფო ცენტრს დაექვემდებარონ.

ამ პასუხიდან კარგად ჩანს ის, რის დამაღვასაც ასე საგულდაგულოდ ცდილობს არმენოფილი რედაქტორი, ანუ „ქართლის ცხოვრების“ შესავლის ავტორი, რომ მის მიერ წარმოდგენილ ფიგურალურ გენეტიკურ სქემას ეწინააღმდეგება მის მიერვე აღწერილი ამბავი, კერძოდ, ფარნავაზისა და ქუჯის წინაპრები ცნობილი ქართლოსი და ეგროსი ქუჯის პასუხიდან გამომდინარე, არიან არა ძმები, არამედ მამა-შვილი, კერძოდ, ეგროსი ქართლოსის ძეა ქუჯის პასუხის მიხედვით, რადგანაც თუ „ქართლოსია“ ის „ქართლის თავი“, რომელზეც ქუჯი ლაპარაკობს, მისადმი დამორჩილება ეგროსელებისა იმ შემთხვევაშია გამართლებული, თუ ქართლოსი მამაა, ხოლო ეგროსი შვილი. სწორედ მამას ეწოდება „უფალი“, „უფროსი და თავი“ (მისი შვილებისათვის), რომელსაც უნდა დამორჩილდნენ შვილები დინასტიურად.

ქუჯის პასუხიდან გამომდინარე, ქართლოსის ძეთა გენეალოგია შეიძლება ასეთი იყოს:

მემატიანის გადმოცემულ ქართლოსის შვილების სახელებს – „მცხეთოს, გარდაბოს, კახოს, კუხოს, გაჩიოს“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 8), შეიძლება დაემატოს „ეგროსი“.

ეგროსი ქართლოსის შვილი თუ არ არის, რატომ უნდა დაემორჩილოს „ქართლის თავთა შვილს“ ეგროსის შთამომავალი? რატომაა ფარნავაზი „უფალი“, რატომ მართებს მის მიმართ მორჩილება ეგროსის შთამომავლებს, სხვა შემთხვევაში ასეთი ურთიერთობა შეუძლებელია. მხოლოდ მაშინ მართლდება ქუჯის პასუხი, თუკი ეგროსი ქართლოსის ძეა, ისევე, როგორც კახოსი, კუხოსი და გარდაბოსი.

ასე რომ, „ქართლის ცხოვრებაში“ არსებული ძველი გენეალოგიური სქემა შემდეგ იქნა დამახინჯებული არმენოფილების მიერ, რადგანაც ეს სქემა არმენოფილურ შესავალშია. მაშასადამე „ფარნავაზის ცხოვრებას“ შემოუნახავს უფრო ძველი წყაროებიდან მომდინარე ინფორმაციული მასალა.

„ეგროსით შეკრბეს ურიცხვნი სპანი“

ქუჯიმ ფარნავაზის საგანძურით ეგროსში დაიქირავა დიდი ჯარი – „ეგროსით შეკრბეს ურიცხვნი სპანი“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 23) და „მაშინ ყოველნი ქართველნი განუდგეს აზონს“ (იქვე, გვ. 23).

სპა, ფარნავაზის ჯარი, შეიკრიბა ეგროსში ანუ ჯარისკაცები ეგროსელები არიან, მემატიანის ცნობა, რომ მაშინ „ყოველნი ქართველნი“ განუდგეს აზონს – იმას ნიშნავს, რომ იმუამინდელი საქართველოს ანუ „ყოველი ქართლის“ მოსახლეობა განუდგა აზონს, მათ შორის, პირველ რიგში სწორედ ეგროსელები, რადგანაც მცხეთაში და შიდა ქართლში არც კი დაწყებულა აზონის საწინააღმდეგო მოძრაობა. არც კახეთში ფიქრობდნენ თუ იყო შესაძლებელი აზონის წინააღმდეგ ბრძოლა. მაშასადამე, აჯანყების კერა – სამეგრელოა, იქვე შეიკრიბა ჯარი, იქიდანვე შეებრძოლნენ აზონს, ასე, რომ ამ შემთხვევაში იმ „ყოველთა ქართველთა“ ბუდე, რომელიც განუდგა აზონს, ეგროსია. ეგროსელები თვითვე არიან „ყოველთა ქართველთა“ წევრები, ანუ ეს იყო საქმით აღსრულება ქუჯის ზემოთ მოყვანილი სიტყვებისა.

„ეგროსით შეკრბეს ურიცხვნი სპანი და მომართეს აზონს“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 23)

ეგროსში ჯარის შეკრების შემდეგ მემატიანე წერს, შეიძლება ითქვას, საკვანძო სიტყვებს, რომელიც კიდევ უფრო კარგად წარმოაჩენს დაფარულ გენეალოგიურ სქემას, როგორც ითქვა, ჯარი ეგროსში შეიკრიბა, – მაგრამ მათ შესახებ მემატიანე წერს – „განემრავლნეს მხედარნი ქართლისანი“ (იქვე, გვ. 23).

შემდეგ წერს – „მეფე იქმნა ყოველსა ქართლსა და ეგურსა ზედა და განამრავლნა ყოველნი მხედარნი ქართლოსიანი“ (იქვე, გვ. 24), მეორე წელს წერს მემატიანე – ერთი

მხრივ დადგა „მხედარნი ქართლოსიანი“, რომელთაც მიეშველნენ მეზობელი ხალხებიც, მეორე მხარეს კი აზონის ჯარი. შეებრძოლნენ ქ. არტანისაში და დამარცხდა აზონი.

ფარნავაზმა განამტკიცა „ქართლის სამეფო“ ის „მეფე იქმნა ყოველსა ქართლსა და ეგურსა ზედა და განამრავლნა ყოველნი მხედარნი ქართლოსიანი, განაწესნა ერისთავნი რვანი და სპასპეტნი... ქუჯი იყო ერისთავი ეგრისისა (იქვე, გვ. 24), ცხადია, „მხედარნი ქართლოსიანი“, ის ქართველთა ჯარია, რომლის ძირითადი ბირთვი თავიდანვე ეგრისში იყო შეკრებილი, ეგრისულ ჯარს ეწოდა, როგორც აღინიშნა, „მხედარნი ქართლოსიანი“.

აზნაურები ეგრისში

ფარნავაზი მისი სახელმწიფოს ყოველ კუთხეში ცხოვრობდა სეზონურად. ყოველ კუთხეს სტუმრობდა „ჟამითი ჟამად მივიდის ეგრისს და კლარჯეთს და მოიკითხნის მეგრელნი და კლარჯნი და განაგის ყოველი საქმე დაშლილი“ (იქვე, გვ. 25).

როგორც ვთქვით, მაკედონიდან ჩამოყვანილი ე.წ. „ჰრომნი“, ათასი მხედარნი, რომელნიც მიემხრნენ ფარნავაზს, უხვად დაასახუქრა და „ყოველ ქართლში“, ანუ მთელ საქართველოში დაასახლა, ცხადია, მდ. ეგრისწყალიდან ვიდრე სომხეთ-ალბანეთამდე – საზღვრებს შიგნით. მათ „აზნაურები“ ეწოდათ აზონის სახელის მიხედვით. სამეგრელოში მათ იგივე სახელი „ზინო-სკუა“, ანუ აზნაურიშვილი ერქვათ. აქედან ჩანს, რომ „აზნაურები“ ეგრისშიც ცხოვრობდნენ – „ხოლო ჰრომნი ათასნი მხედარნი, რომელი აზონისაგან მოერთეს ფარნავაზს, რომელი ზემოთ ვახსენეთ, იგინი განყვნა ხევთა და ქვეყანათა შინა, იპყრნა იგინი კეთილად, რამეთუ ბრძოლასა მას აზონისასა მხედ იყვნეს და უწოდა მათ სახელად აზნაურნი“ (იქვე, გვ. 25).

სახელმწიფო და კულტურის ენა ეგრისში

ფარნავაზმა განახორციელა იმ ეპოქისათვის ალბათ დიდი საქმე – შემოიღო სახელმწიფო ენა, რომელიც ამავე დროს ერთადერთი კულტურისა და ურთიერთობის ენაც იყო მის სამეფოში ეგრისწყალიდან სომხეთ-ალბანეთამდე – „განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა, თვინიერ ქართულისა და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 26).

ჩანს, ასეთი ენობრივი რეფორმები წარსულში შესაძლებელი იყო, მაგალითად, ხორენაცი აღწერს, თუ როგორ დაავადლებულა არმენიის მეფემ მის ხელქვეშ მოქცეული მოსახლეობა ესაუბრათ მხოლოდ სომხური ენით.

შემდგომში (VI ს-ში) სპარსეთიც უკრძალავდა მის ხელქვეშ მოქცეულ სომხებს ბერძნულენოვან საუბარს, აკრძალა ბერძნულენოვანი წიგნები და ღვთისმსახურება.

რაც შეეხება „ყოველ ქართლს“, აქ იმავე მემატეიანის სიტყვით, არ ცხოვრობდა უცხო მოსახლეობა, ანუ „ყოველ ქართლში“ მხოლოდ და მხოლოდ ქართველები ცხოვრობდნენ სასაზღვრო მდინარე ეგრისწყალიდან – სომხეთ-ალბანეთამდე, „ეგრისელები“ იყვნენ არა უცხო ნათესავნი, არამედ ე.წ. „ჩვენ ჯგუფის“ წევრები, იდენტობით ქართველები. მათი ქართული ცნობიერება ქუჯიმ კარგად გამოხატა ზემოთ აღნიშნული სიტყვებით. ფარნავაზმა გამოსცა ბრძანება რომ მის სამეფოში მხოლოდ „ქართულად ეზრახათ“, ანუ ქართულად ესაუბრათ, ამის გამო აღარც გაისმოდა სხვა ენაზე მეტყველება – „არღა იზრახებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა“. ამავე დროს კი ეგრისი – ქართლის სამეფოს ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი, ანუ „ყოველი ქართლის“ უმთავრესთაგანი ნაწილი იყო, თავისთავად გვიბიძგებს ვიფიქროთ, რომ ეგრისის მოსახლეობისათვის ფარნავაზის ეპოქაში ქართული მშობლიური იყო. მართლაც, ეგრისელთა ენა მნიშვნელოვნად განსხვავებული რომ ყოფილიყო, ფარნავაზი ვერ

განახორციელებდა თავის ძალზე მნიშვნელოვან რეფორმას, მას წინააღმდეგობა შეხვდებოდა ეგრისში და სხვა კუთხეებშიც. მაგრამ ფაქტი იმისა, რომ ათასწლეულთა მანძილზე, ეგრისსა, კახეთსა თუ კლარჯეთში ერთადერთი კულტურისა, მწიგნობრობის, ღვთისმსახურების, ადმინისტრაციული და სახელმწიფო ენა იყო ქართული და არასდროს ადგილობრივი დიალექტები აღნიშნული მიზნებით გამოყენებული არ ყოფილა, გვაფიქრებინებს, რომ ფარნავაზის ეპოქაში ჯერ კიდევ არ იყო გადრმავებული ფუძე ქართული ენის დიფერენციაციის პროცესი, ფუძე ქართული ენა – მშობლიური იყო როგორც ეგრისში, ისე კლარჯეთში, კახეთსა და შიდა ქართლში. ფუძე ქართული კი ალბათ „ძველი ქართული“ იყო, რომელიც შემდგომ ეკლესიამ საღვთისმსახურო ენად აქცია.

ფარნავაზისეული ბრძანება – ქართული ენის საყოველთაოობის შესახებ – რეალურად აღსასრულებელი აღმოჩნდა ქვეყნის ყველა კუთხეში, მათ შორის ეგრისშიც. ამიტომაც ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ადგილობრივი მრევლის საეკლესიო ენა ქართული იყო ეგრისში, სვანეთსა თუ აფხაზეთში, ესაა ფაქტი. აღიარება ესაჭიროება იმ ფაქტსაც, რომ მას წინარე ათასწლეოვანი საფუძველი ჰქონდა.

სვანეთსა, ეგრისსა და სხვა კუთხეებში ქართული ენა ბუნებრივი და მშობლიური ენა უნდა ყოფილიყო უძველესი ხანიდანვე, წინააღმდეგ შემთხვევაში – თუკი იქ ქართული ენა განივრცო მოგვიანებით VIII-X საუკუნეებში, უნდა აიხსნას, და დამაჯერებელი გახდეს ეს ძალზე მნიშვნელოვანი მოვლენა.

საქმე ისაა, რომ VIII-X საუკუნეებში საქართველო არ იყო ერთიანი სახელმწიფო, უფრო მეტიც, აღმოსავლეთი საქართველო დაყოფილი იყო ურთიერთმებრძოლ მხარეებად, რომელნიც არაბთა მიერ იყო დაპყრობილი. არაბებმა საქართველოს გული თბილისი დაიპყრეს და ქართული კულტურის ძველი აკვანი თბილისი-სამშვილდე უცხო საამიროს ტერიტორიად აქციეს და იქ მონოფიზიტები გააბატონეს.

ქართული მიწა-წყალი – ტაო და ნაწილობრივ კლარჯეთიც იქამდე სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში იყო მოქცეული, ასევე ჰერეთიც. ქართველებს გააჩნდათ ერთმანეთისაგან ურთიერთდაშორებული ტერიტორიები – ქვეყანა იყო სრულიად დაშლილ-დანაწევრებული. უფრო მეტიც, არათუ ცენტრალური ხელისუფლება აღარ არსებობდა (ვახტანგის შთამომავლობას არაბები დევნიდნენ), არამედ კუთხეებში საერო ხელისუფლებაც კი არ იყო ჩამოყალიბებული, მხოლოდ IX საუკუნისთვის, არაბთა ძალების დასუსტების შემდეგ გახდა შესაძლებელი კუთხეებში ქართული სახელმწიფო წარმონაქმნების ჩამოყალიბება. კახეთის საქორეპისკოპოსოს გვერდით გაჩნდა ტაო-კლარჯეთის, აფხაზეთის და ჰერეთის სამეფო-სამთავროები, ყველანი ქართული სახელმწიფო და საეკლესიო ენით, ერთიანი ქართული კულტურით. ისმის კითხვა, თუკი ჰერები არ იყვნენ იმთავითვე ქართული იდენტობის მატარებელი, თუკი ტაო არ იყო იმთავითვე ქართული იდენტობის მატარებელი, თუკი სვანეთი, ეგრისი და აფხაზეთი არ იყვნენ ქართული ეროვნული იდენტობის მატარებელი, რა ძალამ გახადა შესაძლებელი სამხრეთ კავკასიის ამ უზარმაზარ, დაპყრობილ, დაშლილ-დანაწევრებულ ურთიერთმიუდგომელ ქვეყნებში ქართულენოვანი სახელმწიფოების ჩამოყალიბება? გასათვალისწინებელია ისიც, რომ არაბებმა სახელმწიფოებრივად და კულტურულად დაიმორჩილეს ისეთი დიდი კულტურისანი ერები, როგორებიც იყვნენ სირიელები და სპარსელები. ჩაკლეს სირიული ქრისტიანული კულტურა. სპარსეთის სახელმწიფოებრიობის მოსპობის შემდეგ თითქმის ათასი წელი დასჭირდა მის მკვიდრ მოსახლეობას ეროვნული სახელმწიფოებრიობის ასადორძინებლად.

ქართველობას, დასუსტებულს არაბთა 300-წლოვანი ბატონობით, ისეთი პოლიტიკური ძალა არ გააჩნდა, რომ ქართული ენა გაეგრძელებინა ჰერეთში, ტაოში, ეგრისში, სვანეთსა, აფხაზეთსა და სხვაგან, ისინი იმთავითვე ქართული იდენტობის მატარებელი რეგიონები რომ არ ყოფილიყვნენ.

ჩვენი XX ს-ის მეცნიერები შეეცადნენ ეს პროცესი აეხსნათ ე.წ. ქართიზაციით, თითქოსდა „პროზელიტური“ (მათი ტერმინია) ქართული ეკლესია იჭრებოდა სხვის მიწა-წყალზე და ავრცელებდა იქ ქართულ ენასა და კულტურას. ასეთი მოსახრება საეჭვოა, როგორ შეეძლო ორი-სამი ბერით თუნდაც ისეთ წმიდანს, როგორც იყო გრიგოლ ხანძთელი, მშობლიური ენა დაევიწყებინა ტაოელი ან კლარჯი არაქართველებისთვის, ადგილობრივი მოსახლეობა თვითონ რომ არ ყოფილიყო ქართული იდენტობის მქონე, ანუ ეთნიკურად წარმოშობით ქართველი, რომელთაც სწყუროდათ ქართველი მამების სიტყვა და ქადაგება, ანუ მშობლიური ხმის გაგონება. ტაო და კლარჯეთი უშუალოდ ბიზანტიის მეზობელი მხარეები იყვნენ, თუ იქაური სომხები ქალკედონიტობის გამო იცვლიდნენ ენას, მაშინ მათ ბერძნული უნდა მიეღოთ.

ასე რომ, თვით ხალხმა, რეგიონების მოსახლეობამ ტაოსა თუ კლარჯეთში შემოინახა ქართული ენა და ამიტომაც მათთვის ქართულენოვანი მოძღვრები სავსებით მისაღებნი და სასურველნი იყვნენ.

ასევე ითქმის ჰერეთის შესახებაც. ეს მხარე ქართული ენის ისტორიის შესწავლისათვის ძალზე მნიშვნელოვანია. საქმე ისაა, რომ, ჩვენი მემკვიდრეების სიტყვით, ჰერეთი X საუკუნემდე მონოფიზიტური იყო. ამის გამო ეკლესიებში წირვა-ლოცვა სომხურენოვანი იქნებოდა, მაგრამ ხალხი ქართულენოვანი ყოფილა. ეს იქიდან ჩანს, რომ ჰერეთში თავდაპირველად ქართულენოვანი სახელმწიფო ჩამოყალიბდა (სახელმწიფო ქართული ენით), შემდეგ კი დინარა დედოფლის წყალობით ხალხმა გადაიგდო სომხური ეკლესიის იურისდიქციის უღელი და დაუბრუნდა მართლმადიდებლობას, ეკლესიებშიც აღსდგა მშობლიური ქართულენოვნება.

ეგრისის (აფხაზეთის) მოსახლეობა უხტანესის მიხედვით

(„და იმ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება“)

XX საუკუნის მეცნიერების სიტყვით, თითქოსდა VII ს-ის შემდეგ დასავლეთ საქართველოში მასიურად გადმოსახლდა აღმოსავლეთ საქართველოდან ქართულენოვანი მოსახლეობა და ამის გამო აფხაზეთში, ანუ დასავლეთ საქართველოში ქართულენოვნება გაავრცელდა.

ნამდვილად ასე იყო? თუკი დასავლეთ საქართველოში მასიურად გადასახლდა აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, მემკვიდრეებს არ გამორჩებოდათ ეს პროცესი და აღწერდნენ კიდევ. გვაქვს თუ არა რაიმე ცნობა ქართულ ან უცხოურ წყაროებში VIII-X საუკუნეებში აღმოსავლეთ საქართველოდან დასავლეთ საქართველოში მასიური მიგრაციის შესახებ? არავითარი მსგავსი ცნობა არც ქართულ და არც უცხოურ წყაროებში არ არსებობს, თუმცა კი გვაქვს ცნობა პირიქითა მოძრაობის შესახებ, ე.ი. დასავლეთ საქართველოდან აღმოსავლეთში მოსახლეობის მასიური მიგრაციის შესახებ, ეს ცნობები დაცული აქვთ მსოფლიო მნიშვნელობის ისეთ დიდ სომეხ ისტორიკოსებს, როგორებიც იყვნენ მოვსეს ხორენაცი და უხტანესი. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია X ს-ის მეცნიერის უხტანესის ცნობა იმით, რომ ის ქრონოლოგიური თვალსაზრისით ყველაზე უფრო ახლოს იყო განსახილველ VIII-X საუკუნეების პროცესთან. უხტანესი იკვლევდა ქართულ-სომხურ საეკლესიო ურთიერთობებს, შეისწავლა უამრავი წყარო და თვითვე აკვირდებოდა მის ეპოქაში საქართველოში მიმდინარე პროცესებს, შედეგად დაწერა თავისი დროისთვის გრანდიოზული სიდიდის წიგნი, რომელიც, ვითარცა ერთ-ერთი წყარო VII-X საუკუნეებისა, შეისწავლება საყოველთაოდ. უხტანესის დროს უკვე არსებობდა „აფხაზეთის სამეფო“, როგორც კავკასიაში ერთ-ერთი ძლიერი სახელმწიფო და ასევე ცნობილი იყო ამ სამეფოს, ანუ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობაც. აფხაზეთის ხალხს უხტანესი ნაბუქოდონოსორის დროინდელ ივერებს უწოდებს.

მნიშვნელოვანი ისაა, თუ ვინაა მისი აზრით ეთნიკურ-ეროვნული წარმოშობით აფხაზეთის მოსახლეობა, საიდან მოხვდნენ, საიდან ჩამოსახლდნენ ისინი დასავლეთ საქართველოში და რა სახისაა მათი მიგრაცია VIII–X საუკუნეებში.

აფხაზები, უხტანესის აზრით, არიან ის ქართველები, ანუ „ივერიელები“, რომლებიც ნაბუქოდონოსორმა აყარა ძველი სამშობლოდან, ძველი ივერიიდან და გადმოსახლა დასავლეთ საქართველოში, ანუ პონტოს ზღვისპირზე, შემდეგში კი ეს ივერიელები, თანდათანობით, გამრავლების შედეგად განივრცნენ ვრცელ ტერიტორიაზე (უხტანესი წერს: „ის პიტიახში ყოფილა მირდატ, დარეჰის ნახარარის ჩამომავალი, როგორც გვაუწყებს მოსე, რომელიც აღექსანდრე მაკედონელმა მოიყვანა და მთავრად დატოვაო ტყვე ივერიელთა ტომებზე, რომლებიც მოიყვანა ნაბუქოდონოსორმა ლიბიელთა ჯარის ძალით, დააქცია და დაიმორჩილა. მათი ნაწილი პონტოს ზღვის მარჯვენა ნაპირს წაასხა და დაასახლაო, ამბობს ისტორიკოსი, ის ივერია კი არის დასავლეთის ქვეყნის კიდე. ხოლო პონტოს ნაპირზე რომ დაბანაკდა ის ტომი აღორძინდა, გამრავლდა ზღვის პირას აქეთ-იქით, მოედო იმ მხარეს და გავრცელდა სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე, შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი და იმ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება. ურიცხვია სახელი თვითოეული გავარისა, რომლებიც მის გარშემოა, და სხვა გავარებისა ქალაქ თბილისის გარშემო, რომელთაც ეწოდებათ: წანარეთი, ჯავახეთი, თრიალეთი. ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ვერიას უწოდებდნენ, აქ კი ქართველნი ეწოდებათ (უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, 1975, გვ. 67). უხტანესი იქვე, იმავე წინადადებაში ახსენებს ცურტავს, ამით მიუთითებს რომ ისიც ქართულ გავარში მდებარეობდა და სინანულით აღნიშნავს, რომ ქართველები – „ტომითაც, ენითაც, დამწერლობითაც, მამამთავრობითაც და მეფობითაც განმტკიცდნენ, ხოლო გამოჰყო, გამოაცალკევა და განაშორა ჩვენგან კირონ სკუტრელმა“ (იქვე, გვ. 67).

ქართველები, უხტანესის აზრით, ასე განივრცნენ ვიდრე სომეხთამდე და ასე დაასახლეს მათ გუგარქი (ე.ი. აღმოსავლეთ საქართველო).

დარწმუნებული რომ არ ყოფილიყო უხტანესი აფხაზების ქართულენოვნებაში, მათ ეთნიკურ ქართველობაში, ცხადია, არავითარ შემთხვევაში არ დაუკავშირებდა ნაბუქოდონოსორის მიერ გადმოსახლებულ ივერიელებსა და აფხაზეთის მოსახლეობას ერთმანეთს.

„აფხაზეთის“ ანუ დასავლეთ საქართველოს ხალხი კი X ს-ში იყვნენ ეგრისელებიც, სვანებიცა და სხვა ქართული ტომებიც (არგვეთელები, თაკვერები თუ გურულები).

სტრაბონის ცნობით, სვანები იბერიელები არიან, ხოლო დასავლეთ საქართველო იბერიის ნაწილია

არა მხოლოდ სომეხი ავტორები, ბერძენი ავტორებიც დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას იბერიელებს უწოდებენ. მაგალითად, სტრაბონი წერს სვანების შესახებ – „მათ ზოგიერთები იბერებს უწოდებენ“, რუსულ თარგმანში ეს ასე უდერს – «Некоторые называют их также иберийцами» (Страбон, издательство «Наука», 1964, ст. 473). (ეს ცნობა XX ს-ის ქართულმა საბჭოთა ისტორიოგრაფიამ მიჩქმალა. ამ თემას ქვემოთ შევეხებით).

სტრაბონი ასევე წერს, რომ „შუა იბერიაში გადის სამხრეთისაკენ მიმართული კავკასიონის ის ქედი, რომელიც უერთდება სომეხეთის და მოსხის მთებს, სკიდისესა და პარიადრეს“ (სტრაბონი, XI, II, 15). რომელია ასეთი ქედი? ერთადერთი ქედი, რომელიც გამოდის კავკასიის მთიდან და უერთდება მესხეთის ქედს, არის ლიხის ანუ სურამის ქედი. ის კი, სტრაბონის ცნობით, „შუა იბერიაში“ გადიოდა, ანუ დასავლეთი საქართველოც იბერიად იწოდებოდა სტრაბონის მიერ; ეს ძალზე საჭირო ცნობაა, ასევე მიჩქმალული. აღსანიშნავია, რომ სტრაბონი ისევე, როგორც ძველი ქართველი

მემატიანეები ხმარობენ ერთსა და იმავე გეოგრაფიულ ტერმინს: „შუა იბერია“ (სტრაბონი), „შუა ქართლი“ (მროველი).

სოფელ ბორსა და კლდეეთში იბერიული კულტურის (არქეოლოგიური) საგანძურის აღმოჩენის შემდეგ ჩვენი მეცნიერებიც ტერიტორიას ვიდრე სკანდა-შორაპნამდე იბერიად მიიჩნევენ. ასე რომ, სტრაბონის ცნობა, რომ სურამის ქედი შუა იბერიაში გადიოდა, არქეოლოგიურადაც დადასტურდა. სტრაბონი უფრო დასავლეთით სწევდა იბერიის საზღვარს ამიტომაც წერდა სვანების იბერიელობის შესახებ, ხოლო არიანეს დროს ძივრიტების ტომი ფარსმანს ემორჩილებოდა თანამედროვე აჭარის სამხრეთით. იბერია ზღვისკენ ვრცლად იყო გადაჭიმული.

ჩვენი მემატიანის მტკიცებითაც, როგორც აღინიშნა ეგრისი იბერიაში შედიოდა, ის ქართლის სამეფოს შემადგენელი, ორგანული ნაწილი იყო. ეგრისის ერისთავი ქუჯი ქართლის მერვე ერისთავი იყო – ფარნავაზის დის ქმარი.

„ნათესავი ჩვენი“

ფარნავაზის გარდაცვალების შემდეგ სამეფო ტახტის მემკვიდრის საურმაგის წინააღმდეგ ქართლის ერისთავებს აჯანყება მოუწყვიათ.

ფარნავაზამდე, მემატიანის სიტყვით, ქართველი დიდებულები ემორჩილებოდნენ მხოლოდ გამარჯვებულ უცხოელ დამპყრობელს, მას აღიარებდნენ მეფედ და „ემსახურებოდნენ“. თავიანთი თვისტომის მეფედ აღიარება, მემატიანის სიტყვით, გაუჭირდათ – „ზრახვა ყვეს ერისთავთა ქართლისათა და თქვეს – „არა კეთილ არს ჩვენდა, რათამცა ვმსახურებდეთ ნათესავსა ჩვენსა, არამედ ვიყოთ ერთად, და მოგვკლათ ჩვენ საურმაგ და ვიყვნეთ ჩვენ თავისუფალ, ვითარცა ვიყვნით პირველ“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 26).

აქ საინტერესოა, რომ ქართველობას, მემატიანის სიტყვით, აქვთ ეროვნული თვითშემეცნება და ამბობენ „ნათესავი ჩვენი“ („არა ვმსახურებდეთ ნათესავსა ჩვენსა“), ანუ ყველა საერისთაოს მეთაურმა იცის, რომ ერთი ერის შვილები არიან – „ნათესავნი“ არიან. ამ „ნათესავში“ შედის ცხადია ეგრისის ერისთავიც.

ნათესაური, ანუ ეროვნული კავშირის ძიებისას ჩვენ შეიძლება მივუბრუნდეთ ქუჯის სიტყვებს ფარნავაზისადმი – „შენ გმართებს უფლობა ჩემი“, სიტყვა „უფალი“ გარდა მისი გამომხატველობისა, აგრეთვე უღერდა ეთნარქ ქართლოსის ერთ-ერთი შთამომავლის სახელშიც – „უფლოსი“. უფლოსი იყო ქართლოსის შვილიშვილი, ძე მცხეთოსისა (ქართლოსის ძეგბია – მცხეთოსი, გარდაბოსი, კახოსი, კუხოსი, განიოსი, ხოლო მცხეთოსის ძეგბია – უფლოს, ოძრხოს, ჯავახოს). ქართლოსის მემკვიდრედ მხოლოდ მცხეთოსი გამოცხადდა („მცხეთოს უგმირე იყო ძმათა მისთა, ესე დარჩა საყოფელთა მამისა მათისა ქართლოსისათა“); მცხეთოსის შემდეგ „ქართლოსიანთა“ ანუ ქართველთა უფროსად გამოცხადდა უფლოსი – „დატევებულ იყო საყდართა ქართლოსისათა, რამეთუ მამისა მისისაგან მიცემულ იყო უფლობა ქართლოსიანთა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 10). „ხოლო ვინცა იყვის მცხეთას, რეცა თავადი იყვის ყოველთა მათ სხვათა ზედა და არცა სახელ–ედებოდათ მეფედ, არცა ერისთავად, არამედ მამასახლისი ეწოდებოდათ და იგი იყო მაზავებელ და ბჭე სხვათა ქართლოსიანთა“ (იქვე, გვ. 11).

ფარნავაზი იყო ქართლოსიანთა მამასახლისის ოჯახის წევრი, ანუ შთამომავალი უფლოსისა, „ქართლოსის საყდრის“ მემკვიდრე, ანუ „ქართლოსიანთა უფალი“, ამიტომ ეგრისის სიტყვები „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა, შენ გმართებს უფლობა ჩემი... შენ ხარ უფალი ჩვენი და მე ვარ მონა შენი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 22), მიუთითებს, რომ ქუჯი ქართლოსიანია, ანუ ქართლოსის შთამომავალია, და ამიტომაც წესის შესაბამისად ქართლოსიანთა უფალს უნდა დაემორჩილოს, ისევე, როგორც სხვა ყველა ქართლოსიანი.

თუ ქუჯი ქართლოსიანია, ეგრისის მოსახლეობაც ქართლოსიანია, ანუ ქართლოსის შთამომავალია (ქუჯი სწორედ ეგრისის მოსახლეობის პიროვნული გამოხატულებაა). მაშინ, კიდევ ერთხელ შეიძლება ვთქვათ, რომ ეგროსი არა თარგამოსის ძე იყო, არამედ ქართლოსისა – როგორც ჩანს, ასე იყო კიდევ გადმოცემული ეთნარქთა გენეალოგიის თავდაპირველ ვარიანტში, რომელიც შემდგომ ახალ რედაქტორს გაუსწორებია, თუმცა კი თავისი ნაკვალევი მთელ ნაშრომში ვერ აღმოუფხვრია და ამის ნაშთია ქუჯის აღნიშნული პასუხი ფარნავაზისადმი.

ეთნიკური „ქართველის“ იდენტურობის ცნება

„ფარნავაზ პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსის ნათესავთაგანი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 26).

ფარნავაზის ასევე სამეფო ტახტზე „ქართლოსის ნათესავის“ გამეფება, როგორც ითქვა, მიუღებელი ყოფილა ქართლის ქვეყნის ერისთავებისათვის, იქამდე ისინი ხარკს უხდიდნენ იმ უცხოელ მონარქებს, რომლებიც მათზე იმარჯვებდნენ. ეს ნორმალურ მოვლენად მიაჩნდათ, ახლა კი მათი თანაფარდი, მათივე თვისტომი გადაიქცა მათ მეფედ, თვისტომის მსახურება კი სათაკილო საქმედ მიიჩნიეს.

„ფარნავაზი პირველი მეფე იყო ქართლს შინა“, არა რიგიტობით, არამედ პირველი მეფე იყო, ვითარცა „ქართლოსისა ნათესავთაგანი“. ეს მოვლენა, როგორც აღინიშნა, მიუღებელი იყო ზოგიერთი დიდებულისათვის, ამიტომაც მემატიანის ცნობით ფარნავაზის გარდაცვალებისთანავე, როცა სამეფო ტახტზე ავიდა მისი ძე საურმაგი – მოაწყვეს აჯანყება – „ზრახვა ყვეს ერისთავთა ქართლისათა და თქვეს: „არა კეთილ არს ჩვენდა, რათამცა ვმსახურებდეთ ნათესავსა ჩვენსა, არამედ ვიყოთ ერთად და მოვკლათ ჩვენ საურმაგ, და ვიყვნეთ ჩვენ თავისუფალ, ვითარცა ვიყვენით პირველ, და მივსცემდეთ ხარკსა ვინცავენ გამოჩნდეს მძლე“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 26).

იქამდე, როგორც ითქვა, ქართლის ერისთავები ხარკს აძლევენ არა „მათ ნათესავს“ არამედ უცხო „მძლე“, გამარჯვებულ დამპყრობელს, ახლა კი თავის ნათესავისადმი ანუ თვისტომისადმი დამორჩილება მიიჩნიეს უკეთურებად „არა კეთილ არს ვმსახურებდეთ ნათესავსა ჩვენსა“ რამეთუ უამისოდ, „უფრო განვისუენებთო“.

საურმაგმა ქართლის ერისთავების დასამარცხებლად შემოიყვანა ჩრდილო კავკასიელები და დაასახლა ისინი აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში – დასხნა მთიუელეთს, დიდოეთითგან ვიდრე ეგრისამდე, რომელ არს სვანეთი (ქ.ც., ტ. I, გვ. 27). მემატიანის ამ სიტყვებიდან ჩანს, რომ ქართლის ერისთავთა ჯგუფში შედიან ეგრის-სვანეთის ერისთავებიც (რადგანაც ეგრის-სვანეთის საერისთავოებშიც, მათსავე დასახჯელად ჩამოსახლეს კავკასიელები) ე.ი. ისინიც აჯანყდნენ.

აქედან გამომდინარე, ქართლის იმ ერისთავთა ჯგუფში, რომელნიც თავიანთი „ნათესავის“ გამეფების გამო აჯანყდნენ შედიოდნენ ეგრის-სვანეთის ერისთავებიც, დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს საერისთავოების ხალხი ერთი ერი – „ნათესავი ჩვენი“ იყო.

ეგრისი ქრისტეშობის ეპოქაში

(ქუჯის შვილთაშვილი ქართლის მეფე)

ფარნავაზის ძემ საურმაგმა – „ერთი ასული მისცა ძესა ქუჯისასა, მამის დისწულს თვისსა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 27).

ფარნავაზის დაი ქუჯის მეუღლე იყო, ახლა ქუჯის ძეს ფარნავაზის ვაჟმა თავისი ასული მიათხოვა. მათგან იშვა ქართამი, ქუჯის პირდაპირი შთამომავალი, მაგრამ რადგანაც დედის მხრიდან ფარნავაზის სისხლი ჰქონდა – ფარნავაზიანად იწოდებოდა. მემატინე წერს, რომ ქართლის მეშვიდე მეფეს „ბარტომ მეფესა არა ესვა ძე, არამედ ასული ერთი და სიცოცხლესავე მისა მოეყვანა ეგრისით ძისწული ქუჯისი, სახელით ქართამ, რომელსა შესდგამდა ფარნავაზიანობა, ფარნავაზის დისა ქუჯის ცოლისაგან და დედისა მისისა საურმაგის ასულის ქუჯის ძის ცოლისაგან და ამის ქართამისად ეგრისით მიეცა ასული თვისი ცოლად ბარტომ მეფესა და აღეღო ესე შვილად“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 30).

ამ ქართამ ეგრისელის ძეს უწოდეს სახელად ადერკი. ის გახდა ქართლის მეათე მეფე – „ამან ადერკი დაიპყრა ყოველი ქვეყანა ქართლი და ეგრისი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 35). მის დროს იშვა ჩვენი უფალი იესო ქრისტე და საქართველოში შემოვიდნენ წმიდა მოციქულები. მის დროს წავიდნენ მცხეთიდან ელიოზ მცხეთელი და ღონგინოზ კარსნელი და იერუსალიმიდან ჩამოასვენეს წმიდა კვართი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი. მემატინის ცნობით, მას ადერკი მეფე ხელითაც შეეხო და დიდი საუფლო მადლი მიიღო.

„ამავე ადერკის მეფობასა შინა მოვიდეს ათორმეტთა წმიდათა მოციქულთაგანი ანდრია და სვიმონ კანანელი აფხაზეთს და ეგრისს და მუნ აღესრულა წმიდა სვიმონ კანანელი ქალაქსა ნიკოფსისასა, საზღვარსა ბერძენთასა. ხოლო ანდრია მოაქცივნა მეგრელნი და წარვიდა გზასა კლარჯეთისასა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 38).

„ხოლო ვითარცა ესმა მეფესა ადერკის მეგრელთაგან სჯულისა დატევა, განუწყრა და წარავლინა ერისთავნი მისნი და იძულებით კვალადვე მოაქცივნა მეგრელნი და დამალნეს ხატნი და ჯვარნი, და შერისხა ადერკი ერისთავსა კლარჯეთისასა, რომელ მშვიდობით განუტევა ანდრია მოციქული“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 42). იმუამინდელ ქართველობას რადგანაც თავიანთი ძველი ეროვნული სარწმუნეობის დაცვა უდიდეს საქმედ მიაჩნდათ და ამბობდნენ: „სჯულისა დატევებისათვის მოჰკლვენ მამანი შვილთა და ძმანი ძმათა და არა იძიების სისხლი სჯულისა დატევებისათვის მოკლულთა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 31).

მეფე ადერკი ეგრისელის შემდეგ ყოველი ქართლის დაყოფა

„ქართლის სამეფო“, ანუ საქართველო მეფე ადერკის, როგორც ითქვა, თავისი შვილებისათვის დაუნაწილებია, ისევე, როგორც 1500 წლის შემდეგ მეფე ალექსანდრემ დაუნაწილა თავის შვილებს.

მიუხედავად ამ დანაწილებისა, ეგრისი მაინც ქართლის ერთ-ერთი სამეფოს შემადგენლობაში დარჩა.

მემატინის სიტყვით, მეფე ადერკის თავისი სამეფო ორად გაუყვია და თავისი ორი ვაჟისთვის გადაუცია. ერთი სამეფოს დედაქალაქი იყო მცხეთა, ხოლო მეორისა – არმაზი (ქ.ც., ტ. I, გვ. 43).

ეგრისის ანუ „დასავლეთის ერისთავები“

ქართლის ცხოვრების პირველ საუკუნეთა აღწერებიდან ჩანს, რომ ქართლის სამეფოს ერისთავები ორ ჯგუფად განიყოფოდა გეოგრაფიული განლაგების მიხედვით, ესენი იყვნენ „დასავლეთის ერისთავები“ და, შესაბამისად, – „აღმოსავლეთის ერისთავები“.

დასავლეთის ერისთავთა ჯგუფი აერთიანებდა 5 საერისთავოს. ესენი იყვნენ – ეგრისის ორი ერისთავი, ასევე ერისთავები ოძრხის, კლარჯეთისა და წუნდისა. წყაროში

ნათქვამია ერთ ამბავთან დაკავშირებით – „მაშინ განდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხისა, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 57).

ეგრისის ორი ერისთავის ქვეშ იგულისხმება არგვეთის ერისთავი და თვით ეგრისის ერისთავი. აქედან გამომდინარე, დასავლეთის ერისთავთა ჯგუფში შედიოდნენ – არგვეთის, ეგრისის, ოძრხის, კლარჯეთისა და წუნდის ერისთავები.

აღმოსავლეთის ერისთავთა ჯგუფში შესაბამისად უნდა შესულიყვნენ – კახეთის, ხუნანის, სამშვილდის ერისთავები და შიდა ქართლის სპასპეტი. ასე ყოფილა ქვეყანა აღმინისტრაციულად დაყოფილი ფარნავაზის პირველი ერთიანი სამეფოს დროიდან. მას დაუდგენია ორი ერისთავი ისტორიულ ეგრისში – არგვეთისა და საკუთრივ ეგრისისა. ამაზე ნათქვამია – „ჟამითი ჟამად მივიდის ეგრისს და კლარჯეთს და მოიკითხნის მეგრელნი და კლარჯნი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 25). ფარნავაზს დაუდგენია ერისთავები კუთხეთა მმართველებად და ლაშქრის მეთაურებად, მათი საერთო რიცხვი რვა ყოფილა და ყველას ერთად ეწოდებოდა „ერისთავნი ქართლისანი“. ესენი იყვნენ: 1) ერისთავი ეგრისისა; 2) ერისთავი მარგვეთისა; 3) ერისთავი კლარჯეთისა; 4) ერისთავი ოძრხისა; 5) ერისთავი წუნდისა; 6) ერისთავი კახეთისა; 7) ერისთავი ხუნანისა; 8) ერისთავი სამშვილდისა და ასევე 9) სპასპეტი შიდა ქართლისა. მთელი ფარნავაზის სახელმწიფოს, ანუ „ქართლის სამეფოს“ ხალხი „ერთი ნათესავია“ ანუ ეთნიკურად ერთია, თუმცა საერისთავოთა მცხოვრებთ კუთხური სახელებიც ჰქონდათ. „ქართლის სამეფოს“, ანუ რვა საერისთავოსა და ერთი სასპასპეტოს მოსახლეობა ერთი ეროვნება, ერთი ხალხი რომ იყო, ჩანს, როგორც აღენიშნეთ, მატიანის შემდეგი მონათხრობიდან – ფარნავაზის შემდეგ მის ძეს საურმაგს აუჯანყდნენ „ქართლის ერისთავები“, ანუ აუჯანყდა აღნიშნული რვა ერისთავი, მათ განაცხადეს: ფარნავაზამდე ჩვენ არ ვემორჩილებოდით ჩვენსავე თანასწორს, ჩვენი ერისგან გამოსულ ადამიანს, თუმცა იძულებულნი ვიყავით დავემორჩილებოდით რომელიმე უფრო ძლიერი უცხო სახელმწიფოს მეთაურს, ამჟამად ვითარება შეიცვალა. ჩვენივე თანასწორმა, ჩვენი ერის შვილმა დაგვიმორჩილა, ეს კი სათაკილო საქმეაო. კიდევ ერთხელ მიგუბრუნდეთ მემატინის სიტყვებს – საურმაგის „ჟამსა შინა ზრახვა ყვეს ერისთავთა ქართლისათა და თქვეს: „არა კეთილ არს ჩვენდა, რათამცა ვმსახურებდეთ ნათესავსა ჩვენსა, არამედ ვიყოთ ერთად, და მოგვკლათ ჩვენ საურმაგ და ვიყვნეთ ჩვენ თავისუფალ, ვითარცა ვიყვენით პირველ, და მივსცემდით ხარკსა, ვინცა-ვინ გამოჩნდეს მძლე, რამეთუ ესრეთ ყოფითა უფრო განვისვენებთ“, განამტკიცეს განზრახვა და მოკვლა საურმაგისი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 26).

აქ ნახსენებია ეროვნული იდენტობის დამადასტურებელი სიტყვები – „ნათესავსა ჩვენსა“ – საურმაგ მეფე, მათი სიტყვით, „ჩვენი ნათესავის მეფე“, შესაბამისად, ეგრისის საერისთავოს ხალხი სხვა საერისთავოთა ხალხთან ერთად ერთი ნათესავია, ერთი ერია.

ქართლის რვა ერისთავის განცხადებით საკუთარი ერის შვილის მათზე მაღლა აღზევება სამარცხვინო იყო, ეს მათ „თავისუფლებას“ ზღუდავდა და „განსვენების“ საშუალებას უკარგავდა. საბედნიეროდ, საურმაგი გადარჩა და ჩრდილო კავკასიური უცხო ძალით შეებრძოლა მათ – „წარმოემართა ქართველთა ზედა“ (იქვე, გვ. 27). მაშასადამე, სახელი იმ ერისა, რომელსაც ქმნიდა რვა საერისთავო იყო „ქართველნი“. როგორც ითქვა, ამ „ქართველებს“ ჩრდილო კავკასიური ლაშქრით შეებრძოლა ფარნავაზის ძე საურმაგი. მან გაიმარჯვა და „დაიპყრა ქართლი“, ე.ი. თავისი მამის სამეფო დაიბრუნა. ჩრდილოკავკასიელები კი ჩამოსახლა მთიან ადგილებში, „დასხა მთიულეთს, დიდოეთითგან ვიდრე ეგრისამდე, რომელ არს სვანეთი“ (იქვე, გვ. 27). ე.ი. ეგრისი და სვანეთიც აჯანყებულ ქართლის საერისთავოში შედიოდა. თავისი ასული გამარჯვებულმა ქართლის ახალმა მეფემ მიათხოვა „ძესა ქუჯისა, მამის დისწულსა თვისსა“ (იქვე, გვ. 27).

„ქართლის ერისთავები“ ტერმინის სახით ხშირად იხსენიება ქრისტეშობამდელ ამბებში. მათში ასევე იგულისხმებოდა „დასავლეთის ხუთი ერისთავი“, მათ შორის იყო, როგორც ითქვა, ორი ერისთავი ეგრისიდან.

მოხდა ისე, რომ ქართლის მეფე ბარტომი უადრესად დაუახლოვდა საქართველოს გარეთ არსებულ წრეებს, ის ტახტს იმაგრებდა სპარსულ-სომხური ძალებით. მას უსათუოდ ესაჭიროებოდა ქვეყნის შიგნით მოსახლეობის გულის მოგება, ამის გამო გადაწყვიტა ტახტის მემკვიდრედ გამოეცხადებინა და ეშვილებინა ეგრისელი უფლისწული, რადგანაც მას არ ჰყავდა საკუთარი ძე. ეგრისიდან ჩამოყვანილი უფლისწულის სახელი იყო ქართამი, გვარად ფარნავაზიანი. როგორც ითქვა, ბარტომმა ის იშვილა თავისი ქვეყნის მოსახლეობის გულის მოსაგებად. მემკვიდრე წერს – „ესე ქართველთა სათნოებისთვის ექმნა ბარტომ მეფესა და აღედო ესე შვილად, რამეთუ ქართველთა დიდი სათნოება აქუნდა ფარნავაზიანთა მიმართ“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 32).

თვითონ ბარტომ მეფე არშაკუნიანი ყოფილა. ქართამ ფარნავაზიანი იყო ქუჯის შთამომავალი. ქუჯისა და მის ძესაც ფარნავაზიანი ცოლები ჰყავდათ.

ეგრისელი უფლისწული ქართამი, მამითა და პაპით ეგრისის ერისთავების შთამომავალი, ქუჯის შვილიშვილი, თვითონაც გვარად ფარნავაზიანად მიიჩნეოდა, რადგან ფარნავაზიანები იყვნენ მისი დედა და ბებია. იბერიის სამეფო სახლში, სამეფო საგვარეულოში, უახლოეს ნათესავთა შორის ქორწინება დასაშვები ყოფილა ქრისტიანობის გავრცელებამდე, ამის შესახებ უცხოურ წყაროთა გარდა მიუთითებს დაკვირვებაც ჩვენს წყაროებზე.

ქართლის სამეფო ორ გეოგრაფიულ ნაწილად, საკუთრივ ქართლად და ეგრისად იყო გაყოფილი, ხოლო სამხედრო-ადმინისტრაციული თვალსაზრისით ასევე ორ – დასავლეთისა და აღმოსავლეთის საერისთავოებად, შესაძლოა დასავლეთის საერისთავოების მიწა-წყალს საერთოდ ეგრისი ერქვა, ანუ კლარჯეთი, ოძრხე, წუნდა და არგვეთი – მთლიანობაში გეოგრაფიულ ეგრისს შეადგენდნენ, ხოლო კახეთის, ხუნანის, სამშვილდის და შიდა ქართლის საერისთავოები შეადგენდნენ საკუთრივ ქართლს, მთლიანობაში კი ეს ორივე ერთეული – დასავლეთისა და აღმოსავლეთის საერისთავოები ქმნიდნენ „ყოველ ქართლს“.

ასეთი ადმინისტრაციულ-გეოგრაფიული წყობა ყოფილა მეფე ადერკამდე, მას კი ის შეუცვლია და ახალი შემოუღია, კერძოდ, მას თავისი ორი ძისთვის გაუყვია თავისი სამეფო ორ ნაწილად. კერძოდ, ასეთი სახით: ოძრხისა და წუნდის საერისთავოები შეუყვანია ქართლის იმ ნაწილში, რომელიც მტკვრის მარჯვენა სანაპიროებს მოიცავდა და მთელი ეს ტერიტორიები უბოძებია თავისი ერთი ძისთვის ქართამ II-ისათვის, ხოლო საკუთრივ ეგრისი, კლარჯეთი, არგვეთი და მტკვრის დასავლეთი სანაპირო მიუცია მეორე ძის – ბარტომისათვის. მაშასადამე, ამ დაყოფის შემდეგ ეგრისი ბარტომის მცხეთის სამეფოში შედიოდა.

ქართამ მეფის სატახტო არმაზი იყო. მის ძეებს არმაზელი მეფეები დაერქვათ (შეიძლება შევნიშნოთ, რომ „არმაზის“ ქვეყანა სომხეთის გავლენის სფეროში მოექცა. შემდგომში არაბებმა დაიპყრეს და მის ცალკეულ ოლქებთან ხელშეკრულებები დადეს).

ხოლო ბარტომ მეფეს სატახტო „შიდა ქართლში“, ანუ მცხეთაში ჰქონია.

მას შემდეგ, რაც არმაზელი მეფეები სომხეთის გავლენის სფეროში შევიდნენ სომხებს მიუტაცნია მათგან წუნდა და არტაანი, ოძრხელები ებრძოდნენ ქვეყნის დამპყრობ სომხებს და მათ „შეეწოდეს მეგრენი“ (იქვე, გვ. 48).

თავის მხრივ მცხეთის სამეფოს ხელისუფალი ებრძოდა სომხეთს – „იგი ავნებდის საზღვართა სომხითისათა ქვეყანასა პარხლისასა, რომელ არს ტაო. ვერვინ შევიდოდა მანვე კლარჯეთს, რამეთუ შეუვალი და მაგარი იყო ტყითა და კლდითა და მკვიდრნი კლარჯეთისანი იყვნენ კაცნი მკვირცხლნი და მედგარნიც“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 48).

შემდგომ საუკუნეში მცხეთელი მეფე მირდატი და არმაზელი მეფე ფარსმან ქველი ერთმანეთს მტრობდნენ. ამ შიდა დაპირისპირების დროს „მეგრნი დადგეს ერთგულობასა

ფარსმანის ძისა“ (იქვე, გვ. 53). მაშასადამე, „ყოველი ქართლის“ სამეფო, მართალია, ორად გაიყო, მაგრამ ეგრისი მის ერთ ნაწილს შეადგენდა. მირდატ მეფის მტრობის გამო ფარსმან ქველის მემკვიდრეებს „მიერთნეს მეგრნი... და მეგრნი შთავიდეს შიგა ქართლს“ (იქვე, გვ. 54). ომის ველზე მოკლეს მეფე მირდატი და მის ნაცვლად დასვეს ფარსმან ქველის ძე ადამი, მისი ერთერთი შთამომავალი იყო მეფე ამაზასპი, მის დროსაც იხსენიებიან „აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ერისთავები“. მისი მემკვიდრე ვერს – „ამაზასპ მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა და მოვიდნეს ერისთავნი აღმოსავლისანი: ერისთავი კახეთისა, ერისთავი ხუნანისა, ერისთავი სამშვილდისა, მოვიდეს მხედარნი, სპასპეტნი, და ვიდრე მოსვლამდე დასავლეთისა ერისთავისა მოვიდნეს ოვსნი ჩრდილოთ“ (იქვე, გვ. 55).

ლაშქრის შეკრების დროს დასავლეთ საქართველოს, ანუ ეგრის-არგვეთის ერისთავების მოსვლამდე გამოჩნდა მტერი. ამ ომში მეფე ამაზასპმა გაიმარჯვა, მაგრამ მას სისასტიკე გამოუჩენია შემდგომში და მრავალი წარჩინებული დაუხოცავს, რის გამოც „მოიძულეს იგი ერმან ქართლისამან... მაშინ განდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხისა, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა“ (იქვე, გვ. 57). მაშასადამე, „ქართლის ერის“ ნება გამოუხატავთ „დასავლეთის ერისთავებს“ და ისინი განდგომიან მეფე ამაზასპს.

შემდგომში მოციქულთა სწორ მეფე მირიანის დროსაც „ქართლის სამეფოში“ შედიოდა ეგრისი, ვითარცა მისი ერთ-ერთი ნაწილი. მეფე მირიანს ქვეყნის სხვა ნაწილებთან ერთად – „აქუნდა ეგრისიც ვიდრე ეგრისწყლამდე“ (იქვე, გვ. 70). ეგრისი ვახტანგ გორგასლისა და მისი ძეების სამეფოშიც შედიოდა, ასე რომ, ეგრისი ქართული წყაროების მიხედვით ყოველთვის იყო „ყოველი ქართლის“, ანუ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს ნაწილი ქრისტეშობიდან IV-III სს-დან, ფარნავაზ მეფიდან ვიდრე VI საუკუნემდე, ვახტანგ გორგასლის შვილებამდე, სამხედრო ადმინისტრაციული დაყოფის მიხედვით კი, ეგრისის საერისთავო „დასავლეთის ერისთავთა“ ჯგუფში შედიოდა.

ეგრისი – ქვემო ივერია

I საუკუნის ქართლის მეფე ადერკის (წარმოშობით ეგრისელს) – „ესხნეს ორნი ძენი ბარტომ და ქართამ. ამათ განუყო ყოველი ქვეყანა თვისი. მისცა ქალაქი მცხეთა, შიდა ქართლი, მუხრანით კერძი ქალაქი და ყოველი ქართლი მტკვარსა ჩრდილოეთი, ჰერეთითგან ვიდრე თავადამდე ქართლისა და ეგრისისა და ესე ყოველი მისცა ბარტომ ძესა თვისსა, ხოლო არმაზით კერძი ქალაქი მტკვრისა სამხრით ქართლი, ხუნანითგან ვიდრე თავადამდე მტკვრისა და კლარჯეთი ყოველი მისცა ქართამს ძესა თვისსა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 43).

მეფე ადერკის ცხოვრებიდან ვიცით, რომ ეგრისი მისი სამეფოს განუყოფელი ნაწილი იყო. იქ მას ჰყავდა თავისი ერისთავი, ქუჯის შთამომავალი, თვითონაც პირადად ქუჯის შთამომავალი იყო. საჭიროების შემთხვევაში ეგრისში აგზავნიდა სხვა ერისთავებს ლაშქრით და აგვარებდა ეგრისის საქმეებს, ამიტომაც ქართლის სამეფოს გაყოფის დროს, ცხადია, ეგრისი მთლიანად გადასცა თავის ვაჟს, კერძოდ, გადასცა ბარტომს. ბარტომ მეფის ქართლის სამეფოში (მცხეთის ანუ ჩრდილო საქართველოს სამეფოში) შევიდა ეგრისი (დასავლეთი საქართველო), შიდა ქართლი, კახეთი, საზღვარი გაიღო მდ. მტკვარზე, ხოლო სამხრეთ საქართველოს სამეფოში, ანუ არმაზელი მეფის ქართამის სახელმწიფოში შევიდა კლარჯეთი, არტაან-ჯავახეთი ვიდრე ხუნანამდე.

ადერკი, როგორც აღინიშნა, იყო ძე ქართამისი (ქ.ც., ტ. I, გვ. 33), ხოლო თვით ქართამი იყო – „მისწული ქუჯისი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 32). მას დედის მხრიდან „შესდგამდა ფარნავაზიანობა“. როგორც ითქვა, ქართამი იშვილა ქართლის მეშვიდე მეფე ბარტომმა, და თვისი ასულიც მიათხოვა. ქართამის ძე იყო ადერკი მეფე, რომელმაც თავის ვაჟებს

მამამისის ქართამისა და მამობილის ბარტომის სახელი დაარქვა. მემატინანე, ადერკის მიუხედავად გენეტიკური წარმოშობისა, მამობილის გვართ მოისხენიებს – არშაკუნიანი.

მემატინანის ცნობით, საქართველოს მეფეები ძლიერი სომხეთის სამეფოს გავლენის სფეროში იმყოფებოდნენ, განსაკუთრებით სამხრეთი, ანუ არმაზის საქართველო – სომხეთა მეფეს დაუპყრია კიდევ სამხრეთ საქართველოში ვრცელი მიწა-წყალი მტკვრის სათავიდან წუნდამდე არტაანის ჩათვლით (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 44).

ეს ცნობა მემატინანისა იმითაა საინტერესო, რომ სტრაბონიც მსგავსადვე აღწერს იბერიის მდგომარეობას. სტრაბონის იბერია ძირითადად მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობდა, ხოლო მარჯვენა სანაპირო – თითქმის მცხეთამდე, არმენიის გავლენის ქვეშ იყო და არც უწოდებს ამ ნაწილს სტრაბონი იბერიას, არამედ მოისხენებს არმენიად. ქართველი მემატინანის ცნობითაც, არმაზელი მეფეები – სომხეთის ძლიერი დამოკიდებულების ქვეშ იყვნენ მოქცეულნი. აქედან ჩანს, რომ სტრაბონის იბერია – მცხეთის ქართლის სამეფოა.

ასეთი მდგომარეობა, ცხადია, ქართველებისთვის მოუთმენელი იყო, ამიტომაც ეგრისიდან შეკრებილი საგანგებო ჯარი ამ დროსაც გადმოვიდა სამცხეში და შეებრძოლნენ სომხებს, რათა ქართლის მიწა-წყალი გაეთავისუფლებინათ.

როგორც ითქვა, სომხეთმა უშუალოდ მიიტაცა წუნდამდე მიწა-წყალი, ის არმაზელ მეფეს ჩამოართვეს. წუნდაში და იქვე, დემოთში, სომხური ჯარიც ჩაუყენებიათ, ოძრხეს ქალაქი კი არმაზელ მეფეებს ემორჩილებოდა – „მას (ე.ი. არმაზელ მეფეს) შეეწოდეს მეგრელნი, ხოლო წუნდელნი და დემოთელნი შეეწოდეს ერთმანეთსა და დაუცხრომლად იბრძოდეს და უფროსი ბრძოლა მათი იყვის მდინარესა ზედა, რომელსა ჰქვიან ნოსტე“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 48).

ბრძოლა სომხებისაგან ქართლის გასათავისუფლებლად, რომელშიც სამეგრელოდან ჩამოსული ჯარი მონაწილეობდა – ვრცელ მიწა-წყალზე იყო გადაშლილი. ამ ომში ქართველობა დამარცხებულია და სომხების მეფემ, მემატინანის სიტყვით „დაიმონნა ქართველნი“ (იქვე, გვ. 48). ეს ცნობა გარკვეულწილად გვიხსნის სტრაბონის შეხედულებას, რომ თითქმის მტკვრამდე არმენიის სახელმწიფო მდებარეობდა, შემდგომ ქართლმა დაიბრუნა თავისი ტერიტორიები – „სომხეთა უკუმოსცეს საზღვარი ქართლისა, ქალაქი წუნდა და ციხე დემოთისა, ჯავახეთი და არტაანი“ (იქვე, გვ. 44). თუმცა კი არმაზელი მეფეები მაინც სომხების გავლენის სფეროში დარჩენილან (იქვე, გვ. 51).

საფიქრებელია, რომ ქართველი მემატინანე, თუ მისი ცნობები სწორია, ქრონოლოგიურად ცდება, კერძოდ, მის მიერ მოთხრობილი ამბები მიეკუთვნება I-II საუკუნეებს, მაშინ, როცა ამ დროს, ლათინური წყაროებით, იბერიის სამეფო ძალზე ძლიერი იყო და სომხეთი, პირიქით, იბერიის გავლენის სფეროში იმყოფებოდა, ქართველი მემატინანე დაბეჯითებით წერს, რომ მდგომარეობა იყო პირიქით – ქართლი სომხეთის გავლენის სფეროში შედიოდა, განსაკუთრებით მისი სამხრეთი ნაწილი, ამიტომაც შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ის უშვებს ქრონოლოგიურ შეცდომას და ქრისტეშობამდე II-I საუკუნეების ამბები გადმოაქვს აქეთ, ახალი წელთაღრიცხვის I-II საუკუნეებში. ქრისტეშობამდე კი, II-I საუკუნეებში სომხეთი მართლაც ყოფილა გაძლიერებული და სამხრეთ საქართველო მართლაც შესაძლოა მის სფეროში შედიოდა.

ქართლის მეფე ფარსმან ქველის მოწამვლის შემდეგ იბერიის სამეფო კარზე დიდი ცვლილებები მომხდარა. „დაიპყრეს ქართლი მირდატ და ერისთავმან სპარსთამან, ხოლო მეგრნი დადგეს ერთგულებასა ფარსმანის ძისასა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 53).

ამ დროს ქვეყნის მპყრობელ სპარსელებს დაუპირისპირდნენ სამეგრელოს ერისთავები – „მიერთეს მეგრნი“, ამიტომაც „მეგრებმა“ მოიშველიეს ბერძნებიცა და სომხებიც სპარსელებთან საომრად, ბრძოლა გაიმართა შიდა ქართლში, სოფელ რეხასთან, სპარსელები დამარცხდნენ, გამარჯვებულმა ქართველებმა ტახტზე აიყვანეს ფარსმან ქველის ძე ადამი – შეიძლება ითქვას, რომ ის ეგრისის ერისთავებმა დასვეს ტახტზე.

მისი შთამომავლის, ამაზასპის დროს ოსები გადმოსულან და შიდა ქართლში ჩამდგარან. მეფემ „მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 55).

მემატიანე წერს – „ამაზასპ მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა და მოვიდეს ერისთავნი აღმოსავლისანი: ერისთავი კახეთისა, ერისთავი ხუნანისა, ერისთავი სამშვილდისა და შემოკრბეს მხედარნი სპასპეტისნი და ვიდრე მოსვლადმდე დასავლეთისა ერისთავისა, მოვიდეს ოცსნი“ (იქვე, გვ. 55).

დასავლეთის ერისთავებში კი, როგორც აღინიშნა შედიოდნენ – ეგრისის ორი ერისთავი, ოძრხის, კლარჯეთის და წუნდის ერისთავები (იქვე, გვ. 57)

ოსების დამარცხების შემდეგ მეფე ამაზასპი გაამაყებულა „და იწყო მესისხლეობად და მოსწვიდნა მრავალნი წარჩინებულნი, ამისთვის მოიძულეს იგი ერმან ქართლისამან“ (იქვე, გვ. 57).

ქართლის ერის მიერ თავისი მეფის მოძულება იმით გამოიხატა, რომ „განდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხის, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა“ (იქვე, გვ. 57). „ქართლის ერში“ ეგრისელებიც შედიან. ამიტომ ეგრისი გამოხატავს ქართველი ერის აზრს, ისევე, როგორც კლარჯეთი, ოძრხე და სხვა ნაწილები ქვეყნისა.

ეგრისი – ქართლის სამეფოს განუყოფელი ნაწილი იყო ფარნავაზიდან მირიანამდე და ვახტანგამდე – „მეფობდა მირიან ქართლს, რანს, ჰერეთს და მოვაკანს და აქუნდა ეგრისიცა ვიდრე ეგრისის წყლამდე“ (იქვე, გვ. 70). სწორედ მდ. ეგრისისწყალი უნდა იყოს მემატიანის მიერ ხშირად ნათქვამი ის „თავი ეგრისისა“, სადამდეც აღწევდა ქართლის სამეფოს საზღვარი.

ეგრისი I-III საუკუნეებში

(ქრონიკა)

I საუკუნეში მცხოვრებ მეფე აღერკის (როგორც აღინიშნა) თავისი სამეფო ორად გაუყვია თავისი შვილებისათვის, კერძოდ ერთ ძეს – ბარტომს გადასცა – მცხეთა და „ყოველი ქართლი მტკვარსა ჩრდილოეთი, ჰერეთითგან ვიდრე თავადმდე ქართლისა და ეგრისისა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 43). ე.ი. ჰერეთიდან ეგრისწყლამდე მტკვრის ჩრდილოეთით მოქცეულმა ქვეყანამ შეადგინა დამოუკიდებელი სამეფო, რომელსაც შეიძლება ვუწოდოთ – „მცხეთის ქართლი“, მასში შედიოდა ეგრისი ეგრისწყლამდე ანუ „თავადმდე ეგრისისა“. მეორე ქართულ სამეფო – „არმაზის ქართლში“ შედიოდა არმაზი, „მტკვრისა სამხრით ქართლი, ხუნანიტგან ვიდრე თავადმდე მტკვრისა, და კლარჯეთი“, ის გადასცა „ქართამს ძესა თვისსა“. მას „მეფე არმაზელი“ უწოდეს. არმაზის ქართლის სამეფო არმენიის გავლენის სფეროში მოქცეულა, რადგანაც მას მუდამ „ბძოდეს სომეხნი“. ამ გასაჭირის დროს არმაზელებს „შეეწოდეს მეგრელნი“.

„იყო ოძრხეს ქალაქსა შინა ერისთავი მეფისა არმაზელისანი... მას შეეწოდეს მეგრელნი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 48).

ქვეყანა გაყოფილი იყო, მაგრამ საჭიროების შემთხვევაში მტერთან ბრძოლისას „არმაზის მეფეებს“ ეხმარებოდნენ „მეგრელები“.

გარდაიცვალა ფარსმან ქველი არმაზელი, მიუხედავად იმისა, რომ მირდატი მცხეთის ქართლის კანონიერი მეფე იყო – „მეგრნი დაადგეს ერთგულობასა ფარსმანის ძისასა“, რადგანაც არმაზელი მეფე (ფარსმან ქველი) სიმუხთლით მოკლა მირდატ მცხეთის მეფემ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 53).

მეგრებმა კოალიციასთან ერთად დაიწყეს ფარსმან ქველის სისხლის ძიება, დაამარცხეს მირდატ მეფე (მოკლეს ბრძოლაში) და ქართლში გაამეფეს ფარსმან ქველის ძე ადამი. როგორც ითქვა, მისმა შვილიშვილმა ამაზასპიმ მტერთან საბრძოლველად

მოუხმო ყველა ერისთავს – მათ შორის დასავლელ ქართველებს (ოსების შემოჭრის დროს).

„ამაზასპ მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა, და მოვიდეს ერისთავნი აღმოსავალისანი: ერისთავი კახეთისა, ერისთავი ხუნანისა, ერისთავი სამშვილდისა და შემოკრბეს მხედარნი სპასპეტისანი და ვიდრე მოსვლადმდე დასავლეთისა ერისთავისა, მოვიდეს ოსნი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 55).

როგორც ითქვა, ამაზასპ მეფეს შემდგომ განუდგნენ „დასავლეთის ერისთავები“.

„განდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხისა, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა“. ქართლის ერისთავებმა შეკრეს კოალიცია და შეებრძოლნენ მეფეს, სურდათ ახალი მეფე კოალიცია „მოვიდეს ერისთავთა თანა ეგრისათა“ (იქვე, გვ. 57) – შეებრძოლნენ ძველ მეფეს (იქვე, გვ. 57).

მემატიანისათვის უეჭველია, რომ ქართლის ერისთავთა შორის იგულისხმებიან ეგრისის ერისთავებიც.

„ესე ასფაგურ იყო უკანასკნელი მეფე ფარნავაზიანთა ნათესავისა“. „დაესრულნეს მეფენი ქართლისანი ფარნავაზიანნი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 59).

ეგრისი IV საუკუნეში (ქრონიკა)

(მეფე მირიანის სამეფო ეგრისწყლამდე)

„და მეფობდა ესრეთ მირიან მცხეთით გაღმართ ქართლს, სომხითს, რანს, ჰერეთს, მოვაკანს და ეგრს“ (იქვე, გვ. 65).

„და მეფობდა მირიან მუნ ქართლს, რანს, ჰერეთს და მოვაკანს და აქუნდა ეგრისიცა ვიდრე ეგრისწყლამდე“ (იქვე, გვ. 70).

„მისცა ძესა მისსა რევს საუფლისწულოდ კახეთი და კუხეთი და დასვა იგი უჯარმას... მას უამსა მოსრულ იყო წმიდა და ნეტარი დედა და ემბაზი ჩვენი ნინო“ (იქვე, გვ. 71).

„დარჩა ვარაზ-ბაქარს ქართლი (თვინიერ კლარჯეთისა) და ჰერეთი და ეგრისი (იქვე, გვ. 137).

ეგრისი V საუკუნეში

(ბერძნებმა დაიპყრეს ქართლის სამეფოს მიწა-წყალი

„ეგრისწყლიდან ციხე-გოჯამდე“)

ვახტანგის სიობლის უამს „გამოვიდეს ბერძენნი აფხაზეთით, რამეთუ ბერძენთა ჰქონდა ეგრისწყალს ქვემოთი კერძი ყოველი და დაიპყრეს ეგრისწყლითგან ვიდრე ციხე-გოჯამდე. მაშინ იქმნა გლოვა და წუხილი ყოველთა ზედა ქართველთა... „გქებნეთ საზღვარი ქართლისა ბერძენთაგან“ – ამას იტყოდეს ყოველნი ქართველნი და იყვნეს მწუხარებასა შინა დიდსა“ (ქ.ც., გვ. 146). ე.ი. ქართლის სამეფოს საზღვარი არის მდ. ეგრისწყალი ამ საზღვრიდან ციხე-გოჯამდე დაუპყრიათ ბერძნებს.

ქართლის ცხოვრების ცნობით, ვახტანგს შერთეს კეისრის ქალიშვილი, რომელსაც მზითვად გამოატანეს ტერიტორია ეგრისწყალსა და მდ.კლისურას შორის. ამის შედეგად ქართლის სამეფოს საზღვარმა გადაიწია მდ.ეგრისწყლიდან მდ.კლისურაზე. „და დაუწერა ეგრისწყალსა და კლისურას შუა ქუეყანა ზითვად“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 177).

ეგრისი ვახტანგ გორგასლის ანდერძში

ვახტანგის ანდერძი:

1. „ერქვა ძესა თვისსა დაჩის – მომიცემია გვირგვინი მეფობისა ჩემისა,
2. და ნაწილად ძმათა შენთა მომიცემია ტასისკარიოვან და წუნდიდან ვიდრე სომხეთამდე და საბერძნეთამდე.

3. საზღვარი აფხაზეთისა, რომელი მოცემულ არს ეგრისწყალსა და კლისურას შუა, იგი ძმათა შენთა დედისა არს, იგი აქვნდეს მათ და იყვნენ შენდა ერისთავად, მორჩილებასა ქუეშე ნათესავისა შენისასა“.

და დაჯდა საყდარს მისსა ძე მისი დაჩი.

ხოლო ცოლი და ორნი ძენი ვახტანგისანი წარიყვანეს სამთა მათ ერისთავთა და დაიპყრეს დასავლეთი ქართლისა, რომელი მისცა ვახტანგ.

მოხსრებულ იყვნენ ყოველნი ხევი ქართლისანი: თვინიერ კახეთისა და კლარჯეთისა და ეგრისისა“ (ქ.ც., I, გვ. 205).

ე.ი. ვახტანგის ბერძენ ცოლს მოჰყვა იმპერატორისაგან მზითვის სახით ტერიტორია ეგრისწყალსა და კლისურას შუა, რომელსაც ერქვა „დასავლეთ ქართლისა“. ეს მიწა-წყალი დარჩათ მის შვილებს მეფე დაჩის ნახევარ ძმებს. მათ მიიღეს ერისთავთმთავრის ტიტული, ხოლო მიწა-წყალს ეგრისწყალსა და კლისურას შუა ეწოდა „დასავლეთ ქართლისა“.

აღსანიშნავია, რომ ვახტანგ გორგასალმა ილაშქრა ისტორიული სამხრეთ იბერიის მიწა-წყალზე, მსგავსად ფარნავაზისა. ჩანს ვახტანგის მიზანი იყო იბერიისათვის დაებრუნებინა ის მიწა-წყალი, რომელიც სტრაბონის ცნობით ძვ.წ. II საუკუნეში არმენიამ ჩამოაცალა იბერიას (გოგარენა, ხორძენე და პარიადრეს კალთები). ქართლის ცხოვრების ცნობით ფარნავაზმა ქრისტეშობამდე III საუკუნეში ილაშქრა „აზონის მამულ“ კლარჯეთში. ვახუშტის ცნობით, როგორც ითქვა, კლარჯეთი მოიცავდა არა მხოლოდ ერთ მხარეს, არამედ უვრცელეს რეგიონს ქალდეა-ტრაპეზუნტიდან ჭოროხამდე. მემატინე საბერძნეთთან იბერიის საზღვარს ათავსებს ანძიანძორასთან (იგივე ანძორეთთან) – „წარვიდა ფარნავაზ და მოტყუენა საზღვარი საბერძნეთისა ანძიანძორა და ეკლევით შემოიქცა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 23).

სად მდებარეობდა ანძიანძორა? გ.მელიქიშვილი ამასთან დაკავშირებით წერს – „ქართლის სამეფოს ტერიტორიის სამხრეთ-დასავლეთით განვცობას ეთანხმება წყაროს ცნობა ფარნავაზის მიერ მცირეაზიული ოლქების ანძიანძორისა და ეკლევის (ანტიკ. წყაროების აკილესენა, სოფენას ჩრდილოეთით ეფფრატზე მდებარე ოლქი) დალაშქრებაზე (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, 1970, გვ. 455). მაშასადამე, წყაროს ცნობით, ფარნავაზის დროს იბერიის (ქართლის სამეფოს) საზღვარი გადიოდა ანძიანძორასთან, ისტორიულ ხორძენესთან, ამით ჩვენი წყარო (ქ.ც.) ამართლებს სტრაბონის ცნობას, რომ ძვ.წ. II საუკუნემდე იბერიაში (ე.ი. ფარნავაზის სამეფოში) შედიოდა ხორძენე, გოგარენა და პარიადრეს კალთები. ფარნავაზის შემდგომ მალევე იბერიის სამეფოს დაუკარგავს ეს ტერიტორიები, მაგრამ მათ დასაბრუნებლად ბრძოლა გრძელდებოდა. ამას მიუთითებს ვახტანგ გორგასლის ლაშქრობა იქ – „წარემართა ვახტანგ შესვლად საბერძნეთად და მიიწივნეს სომხითს და მოერთნეს... ერისთავნი სომხითისანი... ტაროვნელი ამაზასპ გრიგოლის შენებულისა ქალაქისაგან, თრდატ ნათესავისაგან, დიდისა თრდატის. და მოადგეს ციხე-ქალაქსა, რომელსა ერქვა კარახპოლა, ხოლო აწ ეწოდების კარნუ-ქალაქი... წარვიდა ვახტანგ პონტოს და მოაოხრნა გზასა ქალაქნი სამნი: ანძორეთი, ეკლევით და სტერი და მოადგეს ლაშქარნი პონტოსა ქალაქსა დიდსა ზღვის კიდესა“ (ქ.ც., ტ. I, გვ.160).

ტექსტიდან ჩანს, რომ ვახტანგის დროს აღნიშნული ადგილები უკვე სომხეთსა და პონტოშია, მაშინ როცა ფარნავაზის დროს ქართლის სამეფოს „საზღვარი“ „საბერძნეთთან“ ანძიანძორასთან გადიოდა. მაშასადამე, ეს ტერიტორიები იბერიას დიდი ხნის დაკარგული ჰქონდა ვახტანგის დროს, მაგრამ იქაურ (ე.ი. ხორძენესა და პარიადრეს კალთების) მოსახლეობას ქართული ეთნოიდენტობა და ქართული ენის ცოდნა ჯერ კიდევ შენარჩუნებული რომ ჰქონდა სხვა გამოკვლევებიდან ჩანს.

VII ს-ის სომხეთის რუკაზე ოლქი სახელწოდებით „ხორძიანა“ (ეს უნდა იყოს „ხორძენე“) მდებარეობდა კარინთან (კარახპოლ-კარნუქალაქ-არზრუმთან) ახლოს მის სამხრეთ-დასავლეთით დაახლოებით 70 კმ. დაშორებით.

ხორძიანასა და კარინს შუა მდებარეობდა მანანაღის (მანრაღის) ოლქი მარდაღის (მარდაღის) გვერდით.

ხორძიანასთან ახლოს, მის სამხრეთ დასავლეთით დაახლოებით 40 კმ-ში მდებარეობდა ოლქი სახელწოდებით – ანძიტი (ანდზიტი). ეს უნდა იყოს ქართული ანძორეთი-ანძიანძორა (სადაც ილაშქრეს ფარნავაზმა და ვახტანგმა). პროვინცია ანძიტში ცოკვის ტბასთან ახლოს იყო ცხიხე-სიმაგრე ეგელი (ეგერი). ამავე სახელის ქალაქი ეგევი(ეგერი) კარინ-არზრუმთანაც იყო. ამ ქალაქის სახელი (ეგევი) ეგრისის სახელს უნდა ირეკლავდეს. ოლქ ხორძიანაში გაედინებოდა ამავე „ეგრ“ სახელის მქონე მდინარე „ეგევიკი“ (მიუს გაილი). ხორძიანაში იყო ცნობილი პუნქტი – არტალესი.

აღსანიშნავია, რომ ამჟამინდელ თურქეთში ძველი ოლქის ანძიტის ადგილას მდებარეობს ადმინისტრაციული ოლქი-ელაზიგი. ეს სახელი ელაზიგი არ არის შემთხვევითი. სიტყვაში „ელაზიგი (ელაზილი)“ ვფიქრობ შესაძლებელია გამოიყოს ფუძე-ძირი „ლაზი“. სახელი „ლაზი“, ამ მხარეებისათვის უცხო არ იყო. კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქია XI ს-ის დასაწყისში ამ მხარეებსაც მოიცავდა. აქ ახლოს იყო კერჩანისის, ხახის, ბიზანასა და სხვა საეპისკოპოსო კათედრები ლაზიკის სამიტროპოლიტოსი.

ბიზანასა და არზრუმს შორის მდებარეობდა ოლქი მანანაღი ანუ მანრაღია (მანრაღი), მას ამ რუკაზე მარდაღის (მარდაღის) ოლქისაგან ყოფს „მეგედუხის მთები“, ამ მთებს ნადონცი ხალხალის მთებს უწოდებს, რომელიც მანრაღიასა და მარდაღიას ერთმანეთისაგან ჰყოფდა.

როგორც ჩანს ამ მხარეებში ეგულებოდა ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების ავტორს „საფლავი დიდი მოძღვრისა გრიგოლისა“, აღნიშნულ რუკაზე ბიზანას ოლქს ეწოდება – „ეკევიაცი“, ეს უნდა იყოს ვახტანგის ცხოვრების ეკლესია. ამ ოლქში რუკაზე მონიშნულია ეკლესია სახელწოდებით – „სურბ გრიგორ“, ალბათ აქ ეგულებოდა ავტორს საფლავი წმ. გრიგორისა. რომელი იყო ეს წმიდანი გრიგოლ განმანათლებელი თუ გრიგოლ ნაზიანზელი?

ხორძენა, როგორც ითქვა, სტრაბონს იბერების ისტორიულ ქვეყნად მიაჩნდა, რომელიც არმენიამ მიიტაცა. მართალია ამ მხარეში მცხოვრები მკვიდრი იბერების არმენიზაციას ხელი განსაკუთრებით შეუწყო ამ მხარეში სომხური ეკლესიის გაძლიერებამ.

საბედნიეროდ, ვახტანგის დროს ქართული თვითშემეცნება ჯერ კიდევ ძლიერი ყოფილა ამ მხარის სასულიერო პირთა შორისაც კი, რაც კარგად ჩანს ვახტანგის ცხოვრებაში.

სხვათა შორის, ხორენაცის ისტორიაშიც არის გარკვეული მინიშნება იმისა, რომ ხორძენასა და ტარონის სამღვდელეობამ იცოდა ქართული ენა.

მაგალითად, მოვსეს ხორენაცი წერს: „რაც შეეხება მესროპს, იგი წავიდა ქართველთა ქვეყანაში და მადლის ზეგარდამო მინიჭებით მათაც შეუქმნა ანბანი ვინმე ჯალასთან ერთად, რომელიც ბერძნული და სომხური ენებიდან თარგმნიდა. ხელს უწყობდნენ იმათი მეფე ბაკური და მოსე ეპისკოპოსი. მან შეარჩია ბავშვები, გაჰყო ისინი ორ ჯგუფად და მოძღვრებად დაუტოვა თავისი ორი მოწაფეთაგანი-ტერ ხორძენაცი და მუშე ტარონაცი“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 224).

მაშასადამე, ქართველი ბავშვები დაყვეს ორ ჯგუფად, რათა მათ შეესწავლათ ქართული ანბანი ქართული წმიდა წერილის საკითხავად. მათ ქართული ენის მცოდნე მასწავლებლები ესაჭიროებოდათ, ასეთნი კი ყოფილან ხორძენელი მღვდელი (ტერ ხორძენაცი) და ტარონელი მუშე. ხორძენე-ტარონის ახლო მხარეებში ქართული ენის ცოდნას ისიც მიუთითებს, რომ ვ. გოილაძის კვლევით იქვე, არც თუ დაშორებით, ქ.

ედესა-ურჰაში ყოფილა დიდი ქართული კოლონია თავისი საგანმანათლებლო კერებით. აღნიშნულ რუკაზე ქალაქი ედესია-ურჰა მდებარეობს ოლქ ანდზიტთან ახლოს, მის სამხრეთით 70-80 კმ. დაშორებით. საბოლოოდ, უნდა ვთქვათ, რომ არმენიის მიერ მიტაცებულ მხარეებში დიდხანს დარჩა ქართული ენის ცოდნა და ქართული ტოპონიმები (ეგრი-ეგრისი, იბერია და სხვა).

ეგრისი VI-VII საუკუნეებში

(„ქვემო ერისთავები“ ანუ ეგრის-კლარჯეთის ერისთავები)

VI ს-ში სპარსელებმა გააუქმეს ქართლის სახელმწიფოებრიობა, მაღევე სპარსეთში შიდა მდგომარეობა გაუარესდა, ამასთან დაკავშირებით წყარო წერს – „ესრეთ რა უცალო იქმნეს სპარსნი, მაშინ შეითქვნეს ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი, ზემონი და ქვემონი და წარგზავნეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა და ითხოვეს, რათა უჩინოს მეფე ნათესავისაგან მეფეთა ქართლისათა და რათა იყვნენ ერისთავნი იგი თვის-თვისსა საერისთოსა შეუცვალებულად“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 217).

„ერისთავნი ზემონი და ქვემონი“. ზემო ერისთავები, როგორც აღინიშნა, აღმოსავლეთ ქართლის (შუა ქართლისა და კახეთის) ერისთავებს ერქვათ, ხოლო ქვემო ერისთავები დასავლეთ ქართლის ანუ ეგრის-კლარჯეთის ერისთავებს (ქ.ც., ტ. I, გვ. 217)

„კვალად წარიდეს ბერძენთა საზღვარი ქართლისა: სპერი და ბოლო კლარჯეთისა, ზღვისპირი“ ქ.ც., ტ. I, გვ. 226).

ეგრისი VIII საუკუნეში

(ქრონიკა)

„მეფენი ქართლისანი წარვიდეს ეგრისად“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 234).

„შეველო ყრუმან კლისურა, რომელი მას ჟამსა იყო საზღვარი საბერძნეთისა და საქართველოსა“. ე.ი. ქართლის ანუ საქართველოს საზღვარი ახლა მდ. კლისურაა (ქ.ც., ტ. I, გვ. 235).

მეფე ვახტანგის და მირიანის გვირგვინები „მე და მამამან ჩუენმან დავსდევით იგი ქუთათისს და ციხე-გოჯს“, ე.ი. ქუთათისი და ციხე-გოჯი გადაიქცა ქართლის სამეფოს ცენტრებად, აქ „დაიღო“ სამეფო გვირგვინები (ქ.ც., ტ. I, გვ. 236).

„ჩაიარა მურმან ყრუ ზღვისპირი“ (აფხაზეთიდან) (იქვე, გვ. 239).

ბერძენმა კეისარმა მისწერა თავის ერისთავს აფხაზეთში – „ყოვლადვე საზღვართა ქართლისათა ჩვენგან ქმნილ არს ვნება... ვითარმედ კეთილად პატივს ცემდი მეფეთა და ერთა მაგათ ქართლისათა და ამიერითგან ნუღარამცა ხელგეწიფების ვნებად მათდა და საზღვართა მათთა ეგრისათა“ (იქვე, გვ. 239).

ე.ი. ქართლის საზღვარი ეგრისშია თვით ბიზანტიის იმპერატორის სიტყვით.

„განუყვენ მათ (ერისთავებს) ქუეყანანი ქართლისანი: ნახევარი შენ და ნახევარი მათ, ხოლო საუხუცესოდ რომელ მქონდა მომიცემია შენდა და გქონდეს საუხუცესოდ ეგრისი, სვანეთი, თაკურეი, არგუეთი და გურია“. ეგრისი ქართლის ქვეყნის ნაწილია სვანეთ-არგუეთ-გურიასთან ერთად.

ე.ი. „ნახევარი ქართლის“ – არის დასავლეთ საქართველო (იქვე, გვ. 241).

მეორე ნახევარია – აღმოსავლეთი საქართველო – „კლარჯეთიდან აბოცის ჩათვლით“. ანდერძი მირისა დაჰფლენ ძვალნი მისნი (სტეფანოს ერისმთავრის) საყდარსა ქუთათისს (იქვე, გვ. 241).

„აწ უწიეს შენება ადგილთა ჩუენთა კლისურიტგან აღმართ, წარვალ და დავეშენები ციხე-გოჯს და ქუთათისს“, ე.ი. ქუთაისი და ციხე-გოჯი ქართლის მეფეთა სატახტო პუნქტებია (იქვე, გვ. 242).

„წარვიდა არჩილ და დაემკვიდრა ეგრისს ვიდრე შორაპნამდე“ (კლისურიდან შორაპნამდე) (იქვე, გვ. 243).

ოდიში

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, სიტყვა „ოდიში“ უძველესი წარმოშობისაა და უკვე არსებობდა ქრისტეშობამდე III-II საუკუნეებიდან. მისი აზრით, თავდაპირველად „ოდიში“ ერქვა მიწა-წყალს მდინარე ეგრისწყლის (დალიძგას) მარჯვენა სანაპიროს იქით ყუბანისაკენ. მატიანეთა ცნობით, მდ. ეგრისწყლის აქეთ მდებარე (ე.ი. მარცხენა სანაპიროდან მცხეთისაკენ) მიწა-წყალი აზო-ფარნავაზის დროს შევიდა პირველ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს „ქართლის სამეფოს“ (იბერიის) შემადგენლობაში, ხოლო ეგრისწყლის იქით (მარჯვენა სანაპიროს) ქართველობამ არ იწეოდა ქართლის სახელმწიფოში შესვლა (ბერძნებმა დაიპყრეს). ამიტომაც ამ მიწა-წყალზე დანაწევრებით ამბობდნენ ქართველები: „ოდიში (ე.ი. ოდესლაც) ჩვენი იყო ეს მიწა“, ე.ი. თითქოსდა ასე წარმოიშვა ეს სიტყვა – „ოდიში“.

ეს სიტყვა უკვე არსებულა ქრისტეშობამდე.

სვანეთი

(სვანეთი I-VI სს-ში)

„სვანებს უწოდებენ იბერიელებს“

(სტრაბონი, XI, II, 19)

„იმ ხალხთა შორის, რომელნიც თავს იყრიან დიოსკურიადაში არიან ფტიროფაგებიც, რომლებმაც ეს სახელი მიიღეს უსუფთაობის და ჭუჭყის გამო. მათ ახლოს ცხოვრობენ სოანები, რომლებიც არაფრით ჩამოუვარდებიან მათ უსუფთაობით, მაგრამ სჯობნიან ძლიერებით, და შეიძლება ითქვას, რომ ისინი თითქმის ყველაზე კარგი მეომრები და ძლიერები არიან ყველასთან შედარებით, ყოველ შემთხვევაში ისინი ბატონობენ ყველა ხალხზე, რომელნიც კავკასიის მაღლობები უჭირავთ დიოსკურადის გარშემო. მათ ჰყავთ მეფე და საბჭო 300 კაცისაგან, როგორც ამბობენ შეუძლიათ 200 000 კაცისგან შემდგარი ჯარის გამოყვანა, მართლაც მთელი ხალხის მასა ბრძოლისუნარიანია, თუმცა არაორგანიზებული ძალა, მათ ქვეყანაში როგორც გადმოსცემენ მთის ნაკადებს ჩამოაქვთ ოქრო და ბარბაროსები იჭერენ ფაცვრით და ბეწვიანი ტყავით. აქედან, ამბობენ წარმოიშვა მითი ოქროს საწმისზე. ზოგიერთები მათ აგრეთვე უწოდებენ იბერიელებს - დასავლეთელების მსგავსად, ოქროს სილის გამო, რომელიც ორივე ქვეყანაშია“ (სტრაბონი, XI, II, 19).

«Некоторые называют их также ибериинцами – одинаково с западными - от золотых россипей, находящихся в обеих странах» (სტრაბონი, XI, II, 19).

„სვანები თავიანთი ისრის ბოლოებისათვის იყენებენ შხამს, რომლის სუნი დაუტრეფლადამიანსაც კი ტანჯავს, სხვა ხალხებს კავკასიის ახლომცხოვრებთ უფრო მოკრძალებული და უმნიშვნელო მიწების ფართობი უჭირავთ, ხოლო ალბანურ და იბერიულ ტომებს, უჭირავთ უმეტესი ნაწილი კავკასიის აღნიშნული ყელისა, მათაც შეიძლება კავკასიური ტომები ვუწოდოთ, მათ უჭირავთ ნაყოფიერი მიწები და შეუძლიათ კარგი მეურნეობა“ (სტრაბონი, XI, II, 19).

სვანები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში

„ძველად სვანები გაცილებით მეტ ტერიტორიაზე იყვნენ დასახლებული, ვიდრე მოგვიანებით, რაზეც მეტყველებენ, როგორც ისტორიული წყაროები, ისე დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმების ანალიზი, რომელიც სვანურ სახელწოდებებს ავლენს კოლხეთის როგორც მთიან, ისე დაბლობ ნაწილში“ (გ. მელიქიშვილი. ძველი საქართველოს ისტორიისათვის, 1959, გვ. 93. რუს. ენაზე).

„საკმაოა თვალი გადავაფლოთ დასავლეთ საქართველოს ბარის მოსახლეობას და საოცარ სურათს დავადგენთ: ამ მოსახლეობის დიდი ნაწილი სწორედ სვანური მოდგმისანი არიან, განსაკუთრებით სამეგრელო, რაჭა, ლეჩხუმი და ეს მომენტი უძველესი დროიდან მოდის“ (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, II, 1980, 93).

სვანური წარმოშობის მოსახლეობა ოკრიბაშიც ყოფილა, მათ შორის ხორხომელიძეები და სხვანი (დ. შავინიძე, სვანეთის მოსახლეობა, ქართული მეცნიერება, II, 1998, გვ. 275-278).

ს. ყაუხჩიშვილის მოსაზრებით სიტყვა „ბათუმი“, სვანურ ფუძე „ბათ“-იდანაა წარმომდგარი. სვანური ტოპონიმების გავრცელებას აჭარა (ქვემო-გურიის) არეალში ეთანხმებიან არქეოლოგებიც, რადგანაც მიიჩნევა, რომ სვანები სამხრეთითაც ცხოვრობდნენ ადრეულ ხანებში.

ამ მოსაზრებას თითქოსდა ისტორიული საბუთებიც ეთანხმება. საბოლოოდ არაა გარკვეული, მაგალითად გურიელების სვანთა ერისთავებად წოდების, გურიელებისა და სვანეთის მჭიდრო ურთიერთკავშირის მიზეზები, თუმცა ძალზე მნიშვნელოვანი გამოკვლევები არსებობს.

უცხოური წყაროები იძლევა საფუძველს ფიქრისას, რომ გარკვეულ ისტორიულ ეტაპზე „სვანებს“ უწოდებენ გურია-აჭარის მოსახლეობას.

თამარის ეპოქაშიც კი სვანებს გააჩნდათ დიდი სახელმწიფოებრივი უფლებები. რაც გვაფიქრებინებს, რომ „სვანების“ ქვეშ არ იგულისხმება მხოლოდ დღევანდელი მესტიისა და ლენტეხის მოსახლეობა, არამედ კრებითი ერთობა დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის დიდი ნაწილისა.

„ისტორიანი და აზმანი შარევანდეთიანი“ – წერს: „და ერისთავნი მის ჟამისანი ესენი იყვნეს: ბარამ ვარდანის ძე – სვანთა ერისთავი, კახაბერ კახაბერიძე - რაჭისა და თაკუერის ერისთავად, და ოთალო შარვაშიძის ძე ცხუმის ერისთავად, ამანელისძე არგვეთის ერისთავად და ოდიშის ერისთავად ბედიანი“ (ქ.ც., ტ. II, 1959, გვ. 33).

აქ სვანთა ერისთავად გურიის ერისთავი იგულისხმება? ყოველ შემთხვევაში ჩამონათვალში სიტყვა „გურია“ არაა ნახსენები.

ის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც თამარის ეპოქაში ჰქონდათ სვანებს – გულისხმობს დიდ მოსახლეობას:

დასავლეთ საქართველოს აჯანყების დროს, როცა მოჯანყებულ სურდათ გიორგი რუსის სამეფო ტახტზე დაბრუნება სვანებს დიდი წონა ჰქონდათ: „გარდამოვიდეს სუანნი დიდებულნი და მეხვეენი და გარდამოიტანეს რუსი, მეფე-ყოფილი და მისცა დედოფალმა სიმტკიცე რუსის უვნებელად გაშვებისათვის“ (ქ.ც., ტ. II, 1959, გვ. 54).

ყურადსადებია აქ ნახსენები „სვანი დიდებულები“ საქმე ისაა, რომ აჯანყდა არა მხოლოდ სვანები, არამედ მთელი დასავლეთი საქართველო, შეიძლება ითქვას ვარდან დადიანი იყო ლიდერი, დიდებულებისა, – მათ ხომ არ უწოდებს მემატთანე „სვან დიდებულებს“?

აღსანიშნავია, რომ როგორც აფხაზეთის, ისე ოდიშის ერისთავები სვანური წარმოშობისანი იყვნენ. ანუ დასავლეთ საქართველოს დიდებულების უმრავლესობა სვანური წარმოშობის იყო (იხ. ქვემოთ), აფხაზთა, ჩვენთვის ცნობილი, ორი მეფე ასევე სვანი იყო.

ასეთი ფაქტები შესაძლოა გადმონაშთია იმისა, რომ ოდესღაც მთელ დასავლეთ საქართველოს „სვანეთი“ ერქვა.

ჩვენი კვლევით ბიზანტიელთა და სპარსელთა ომის „სვანეთისათვის“ VI ს-ში გულისხმობდა არა დავას დღევანდელ მესტიისა და ლენტეხის რაიონზე, არამედ მთელ დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე, ამ უკანასკნელს უწოდებდნენ ისინი იმჟამად „სვანეთს“.

ჩანს ქართულ წყაროებშიც აირეკლა ეს ფაქტი. კერძოდ ამ „სვანეთში“ (ე.ი. დასავლეთ საქართველოში) როდესაც ჩამოყალიბდა ოდიშის, აფხაზთა, არგვეთის, სვანთა საერისთავოები – ყველა დიდებული შესაბამისად სვანური წარმოშობისა აღმოჩნდა.

რაც აისახა მათ სამეფო დინასტიაზეც, ყოველ შემთხვევაში, როგორც ითქვა, ცნობილია ორი აფხაზთა სვანი მეფე: შავლიანი იოანე და შავლიანი ადარნასე.

ვარდანიძეები იყვნენ გურიის ერისთავები, დადიანებიც ვარდანიძეთა ერთ-ერთი შტოს შთამომავლები არიან, ვარდანიძეები იყვნენ ასევე სვანეთის ერისთავებიც, მაგრამ თვით ვარდანიძეების გვარის დამფუძნებელი იყო ვარდან სვანთა ერისთავი – როგორც მიიჩნევს ე. თაყაიშვილი. თუმცა გიორგი ჩუბინაშვილის ვარაუდით ვარდანიძეთა დიდებული გვარის დამფუძნებელი იყო X ს-ის ლენტეხის ხატის წარწერაში

მოსხენიებული ვარდანი (ა. მარუაშვილი, მარუშიანთა, განშტოება ვარდანიძეები, „სვანეთი“, 2008, გვ. 281).

აქედანაც ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველოს დიდებულები სვანური წარმოშობისანი იყვნენ. ვარდან სვანთა ერისთავი – არ უნდა ყოფილიყო მხოლოდ მიზეზი ამ მნიშვნელოვანი ფაქტისა, არამედ მას ისტორიული საფუძველი უნდა ჰქონოდა. მისი მთავარი მიზეზი უნდა ყოფილიყო დასავლეთ საქართველოს სვანური საფუძველები.

XI საუკუნის ჯუმათის ხატის (გ. ჩუბინაშვილის დათარიღებით), წარწერაშიც მოსხენიებული ერისთავთ-ერისთავი ვარდენ II ვარდანისძე, იგივე სვანთა ერისთავი ვარდანია (იქვე, გვ. 282, ის იყო გიორგი II-ის თანამედროვე) მისი წინაპრები იყვნენ (ერისთავთ ერისთავი ბაკური (X ს., ვარდან ერისთავი XI ს-ის 30-იანი წლები, ჩანს მათი შთამომავალი იყო ივანე II ვარდანიძე (XI-XII სს-ის დამდეგი) ყველა ისინი დაკავშირებული არიან სვანეთის საერისთავოსთან (იქვე, გვ. 282).

ასევე, მიიხსენიება, რომ ვარდანიძეთა საგვარეულო წარმოქმნილია მარუშიანთა საგვარეულოდან (იქვე, გვ. 282). ცნობილი მხედართმთავრის ზვიად ერისთავ მარუშიანის შვილის სახელიც ვარდანი ყოფილა (იქვე, გვ. 283). მეფე გიორგი I-ისა და მარუშიანების კონფლიქტის შემდეგ თრიალეთში ბაღვაშები დამკვიდრდნენ.

ა. მარუაშვილის მოსაზრებით ვარდანიძეთა საგვარეულო წარმოდგება მეფის მიერ დასჯილი ზვიად II მარუშიანის ვაჟის – ვარდანის შთამომავლებისაგან (იქვე, გვ. 285). თუ ეს ასეა, როგორ შეძლეს დროის მცირე მონაკვეთში ვარდანიძეები ქცეულიყვნენ სვანეთის, გურიის და ოდიშების ერისთავებად, მათ ხელში გადასულიყო დიდი სახელმწიფო თანამდებობები?

უფრო საფიქრებელია, რომ ეს მნიშვნელოვანი ფაქტი იმისა, რომ დასავლეთ საქართველოს ყველა სამთავრო სახლი სვანების ხელში აღმოჩნდა, მოწმობს სვანების დიდ განვრცობას და მასთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

თ. ქართველიშვილის მოსაზრებით ვარდანიძეები XI ს-ის 70-იანელებიდან გურიაში ფლობდნენ მამულებს, მაგრამ ერისთავის წოდება არ გააჩნდათ, XIV ს-ში გურიას დაუფლა დადიანი, მათი გავლენის შესასუსტებლად ბაგრატ V-მ შეიწყალა აჯანყებული სვანთა ერისთავი და უბოძა გურია (თ. ქართველიშვილი, სვანთა ერისთავების ვარდანიძეების გურიაში დამკვიდრების საკითხისათვის, „სვანეთი“, გვ. 271).

გურიის ყველაზე შესანიშნავი ხატების წარწერები მიუთითებს, რომ ამ რეგიონის მმართველებს „სვანთა ერისთავის“ ტიტული გააჩნდათ.

ეს გვაფიქრებინებს, რომ გურიაში ერთ პერიოდში სვანთა ქვეყანადაც იცნობდნენ.

დ. ბაქრაძეს ჯუმათის წმ. გიორგის ხატის წარწერაში დასახელებული ერისთავთ-ერისთავი ვარდანი ვარდანისძე მიაჩნია გურიის ერისთავების – გურიელების წინაპრად.

ვახუშტის ცნობით გურიელი იტყვის ვარდანისძეობასა“ (ქ.ც., ტ. IV, 1973, გვ. 37). ბაგრატ V-ს დროს 1362 წელს „უკუდგნენ სუანნი“, მათ დაწვეს ქუთაისი და მოსახლეობა დაატყვევეს. მეფემ შეკრიბა მთელი სამეფოს ლაშქარი. ეგრისის გზით და რაჭისა და ლეჩხუმის მხარეებიდან მოჯანყეებს ალყა შემოარტყა. დააპატიმრა სვანთა ერისთავი-ვარდანისძე, შემდეგ კი შეიწყალა და „მისცა გურია საერისთავოდ“, ხოლო სვანთა ერისთავად სხვა დასვა - წერს ვახუშტი. რატომ მისცა გურია საერისთავოდ სვანთა ერისთავს და არა სხვა კუთხე? გურიაში იქამდეც ერისთავობდნენ ისინი.

ამ დროსათვის, ჩანს, გურიაში უკვე მიიღო ჩამოყალიბებული სამთავროს სახე. მის მოსახლეობას უკვე აღარ ერქვა სვანები, არამედ გურულები. სვანები ახლა მხოლოდ მთის ერთი რეგიონის მოსახლენი არიან.

საუკუნეებით ადრე ვარდანიძეთა გვარი დაუფუძნებია - ვარდან სვანთა ერისთავს (ე. თაყაიშვილის მიხედვით – XI ს-ის 70-იანი წლებში, გიორგი II-ის თანამედროვეს) - „თავადთა ამის სამეფოსათა ნიანია ქვაბულის ძემამ და ივანე ლიპარიტის ძემან და

ვარდან სვანთა ერისთავმან... გაადგინნა სუანნი ავის მოხარკულნი“ (ქ.ც., ტ. I, 1955, გვ. 315-316).

გიორგი ჩუბინაშვილის ვარაუდით ვარდანიძეთა გვარის დამფუძნებელი X ს. ფაყის (ლენტეხის) ხატის წარწერაში მოხსენიებული ვარდანი (ა. მარუაშვილი, მარუშიანთა განშტოება ვარდანიძეები, „სვანეთი“, 2008, გვ. 281).

ერისთავთ-ერისთავი ბაკურის ძე ვარდანის შეკვეთით შეუქმნიათ სკალდის (კლდის) ანუ ფაყის მთავარანგელოზთა ხატი.

მემატიანის სიტყვით, როგორც აღინიშნა გიორგი II-მ სვან დიდებულთან ერთად, კერძოდ ვარდან სვანთა ერისთავთან ერთად „გაადგინნა სუანნი ავისა მოხარკულნი“ (ქ.ც., ტ. I, 1955, გვ. 315-316).

XI ს-ში სვანთა ერისთავი რატომ იბრძოდა აჯანყებული სვანების წინააღმდეგ? ცხადია, სვანეთის დამშვიდება მის (ე.ი. სვანთა ერისთავის) მოვალეობას შეადგენდა, მაგრამ მე ვფიქრობ, რომ ამ შემთხვევაში საქმე შეეხება არა თანამედროვე სვანეთს (ლენტეხისა და მესტიის რაიონებს), არამედ „სვანნი“ ერქვა დასავლეთ საქართველოს დაბლობში მცხოვრებ მოსახლეობას (ალბათ უფრო გურიის რეგიონში), სადაც შევიდა ვარდენ ერისთავიც სხვა დიდებულებთან ერთად და დაამშვიდა აჯანყებულები. ამის შედეგად უნდა გადაცემოდით მათ გურია სამართავად XI ს-შივე და არა XIV-XV საუკუნეებიდან. ყოველ შემთხვევაში ხატების წარწერები ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს.

თუკი დასავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილს არ ფლობდნენ სვანები და შესაბამისად მას არ ერქვა სვანეთი, საიდან მოიპოვეს სვანმა დიდებულებმა დიდი წონა და განსაკუთრებული უფლებამოსილება გაერთიანებულ საქართველოში? ერთერთ მაგალითად მივიჩნევთ ჩვენ ფაქტს იმისა, რომ მეფე თამარს სამხედრო ძალაუფლების სიმბოლოებს ანუ მხედართმთავრის უფლება-მოვალეობას ანიჭებენ სვანი დიდებულები იმით, რომ მას მეფედ კურთხევისას ხმაღს გადასცემენ - კერძოდ კი „მოხელე სვანები“ და სვანეთის ერისთავი - „და სრულ ყვეს მოხელეთა სვანთა და დიდებულთა ვარდანის ძეთა, საღირის ძეთა და ამანელის ძეთა მოღება და დაღება ხრმლისა“ (ქ.ც., ტ. II, 1959, გვ. 27).

შესაბამისად თამარმა კახაბერ ვარდანისძეს - „დიდსა და გვარიან კაცს“ უბოძა მეჭურჭლეთუხუცესობა“ (იქვე, გვ. 33).

ვინ იყვნენ „მოხელე სვანები“ - რომელთაც თამარის მეფობის დასაწყისისას ასეთი დიდი უფლებები გააჩნდათ, რადგანაც ამ დროს და თამარის მეფობის დაწყებამდე გაერთიანებული საქართველოს ბირთვს ძველებურად „აფხაზთა სამეფო“ წარმოადგენდა, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს „მოხელე სვანები“ იყვნენ აფხაზთა სამეფოს მმართველ სახელმწიფო მოხელეთა აპარატის ის ზედა ფენა, რომელთა ხელშიც იყო თავმოყრილი აღმასრულებელი ხელისუფლების ორგანოები, მათ შორის ერთერთი კახაბერ ვარდანისძე გაერთიანებული საქართველოს მეჭურჭლეთუხუცესად იქნა აღიარებული. ქვეყნის მმართველ „თავადთა“ შორის სვან დიდებულებს ღირსეული ადგილი ეჭირათ. მემატიანე მაგალითად წერს „თავადთა ამის სამეფოსათა ნიანია ქვაბელისძემ, ივანე ლიპარტისძემ და ვარდან სვანთა ერისთავმან“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 33).

„გურიელთა სვანთა ერისთავის ტიტულით მოხსენიებას რაც შეეხება, მას ატარებენ XIV საუკუნის II ნახევარსა და XV საუკუნის დასაწყისში მოღვაწე: სვიმონ, კახაბერ და გიორგი გურიელები. ისინი უკვე აღარ განაგებენ სვანეთს და ტიტულატურაში ამის აღნიშვნა ტრადიციის წყალობით ხდება“ (თ. ქართველიშვილი, სვანთა ერისთავების ვარდანიძეების გურიაში დამკვიდრების საკითხისათვის, კრებული „სვანეთი“, 2008, გვ. 27).

მაშასადამე, დადიანები იყვნენ - ვარდანიძეთა ერთერთი - შტოს შთამომავლები (იქვე, გვ. 269);

უშუალოდ სვანთა ერისთავები იყვნენ - ვარდანიძეები;

გურიის მფლობელები იყვნენ – სვანი ვარდანიძეები;

აფხაზეთის მეფეები – იოანე და ადარნასე იყვნენ - სვანი შავლიანები.

სვანმა ვარდანიძე – მარუშიანმა ითავა საქართველოს გაერთიანების საქმე.

გაერთიანებული საქართველოს პირველი მხედართმთავარი ზვიად ერისთავი – იყო მარუშიანი.

შარვაშიძე – შარვაშიძეები – ამჟამადაც გურიაში ცხოვრობენ.

ეს მიუთითებს, რომ დასავლეთ საქართველოს სვანი დიდებულები დასავლეთ საქართველოს სახელმწიფო აპარატის დიდ ნაწილს შეადგენდნენ, ეს უნდა ყოფილიყო ანარეკლი ფაქტისა, რომ ოდესღაც დასავლეთ საქართველოს მეტ ნაწილს სვანეთი ერქვა. შესაბამისი იყო მათი ლოცვაც უფლისადმი – „ადიდე ერთობილი საქართველო და ერთობილი სვანნი“.

„განვლო ჭოროხი და შევიდა სვანეთს“

(ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 42)

სვანეთის ადგილმდებარეობის გარკვევისათვის შეიძლება გამოგვადგეს ქართლის ცხოვრების ჩანართი ანდრია პირველწოდებულის ცხოვრებისა, რომელიც თარგმნილია ბერძნულიდან და შეტანილია ქართულ მატრიანებში.

აქ სვანეთის ადგილმდებარეობა განისაზღვრება მდ.ჭოროხთან, ის მოხსენიებულია მდ. ჭოროხის შემდეგ.

ანდრია პირველწოდებულის მიმოსვლის ბერძნულ დედანში ნათქვამია, რომ ანდრიამ გადალახა მდ. ფაზისი, ქართველმა მთარგმნელმა კი მის ნაცვლად დაწერა – მდ. ჭოროხი.

ზოგიერთი ავტორის აზრით, მდ. ფაზისი რიონია, მაგრამ ექვთიმე მთაწმიდელისა და ეკლესიის სხვა მამებისათვის – ფაზისი მდ. ჭოროხია, ამიტომაც მთარგმნელმა დაწერა კიდევ მდ. ჭოროხი.

აქ ნაბრძანებია ანდრიას საქართველოში პირველი მოგზაურობის შესახებ, კერძოდ, პირველად ანდრია მოვიდა ტრაპეზუნტში- „მეგრელთა ქვეყანაში“ (ასე ითარგმნებოდა ბერძნული „ლაზიკა“ ქართულად), შემდეგ თანამგზავრებთან ერთად შემოსულა ქართლში, მოუვლიათ ის.

„მოვიდოდეს ქალაქითი-ქალაქად და სოფლითი-სოფლად“. შემდეგ შესულან ტაოში – „წარვლეს ტაოს კერძი ქვეყანა და ვიდრე მდინარედ ჭოროხამდე, ყოველი იგი სოფლები მის კერძისა მოვლეს და დაუცადებელად ქადაგებდეს სახელსა ღვთისასა, და ესრეთ ქადაგებითა მიიწვიეს სვანეთისა ქვეყანასა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 42).

სხვა ნუსხაშია – „ანდრია სიმონ კანანელითურთ პირველად ქართლად და განანათლა ქართლი და ნათელ-სცა და მერმე უკუნ იქცა და განვლო ჭოროხი და შევიდა სვანეთს“ (იქვე, გვ. 42, შენიშვნა).

ე.ი. სვანეთის ქვეყანა ჭოროხის შემდეგაა, ანუ ჭოროხის გადაკვეთის შემდეგ მივადგებით სვანების ქვეყანას.

მაშასადამე, ბერძნულ წყაროში სვანების საცხოვრისი მდ. ფაზისთან მდებარეობდა. ძველი ქართველი მთარგმნელები კი ფაზისს ჭოროხს უწოდებდნენ და იქვე საზღვრავდნენ სვანების საცხოვრისს.

აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ სვანების სამხრეთ დასავლეთ საქართველოშიც ცხოვრება წყაროებითაც დასტურდება. ამ მხარის გარდა სხვა კუთხეებშიც მოიარა წმიდა მოციქულმა – თეიმურაზ ბატონიშვილის „ივერიის ისტორიის“ ცნობით, მოციქულმა ანდრიამ:

1) მცხეთის ჯვრის გორაზე ჯვარი აღმართა (ერქვა ჯაჭვის მონასტერი);

2) შევიდა კახეთში, გადაიარა იორი, მივიდა გრემის გორაზე სადაც მიქელ მთავარანგელოზის ეკლესიაა;

3) „ქრისტეთის გზით... მივიდა ხევსა მთიულეთისასა ლომეკის მდინარესა ზედა“ (თერგი);

4) მივიდა მყინვარწვერის ძირთან, ავიდა მაღალ მთაზე, აღმართა ჯვარი და ეკლესია წმ. სტეფანე პირველწოდებული.

სვანეთი და აჭარა-გურია

სვანეთ-გურიის კავშირ-ერთობის შესახებ ისტორიული საბუთების დამოწმებით მიუთითებდა დიმიტრი ბაქრაძე წიგნში „მოგზაურობა გურია-აჭარაში“.

ს. ყაუხჩიშვილი მიუთითებდა – „სიტყვა ბათუმის ძირი „ბათ“ უნდა ენათესავებოდეს სვანურ სიტყვას „ბაჩ“, რომელიც ქვას ნიშნავს. ეს თვალსაზრისი შემდგომში გაიზიარა ა. ინაიშვილმა და იგი ახალი საყურადღებო მასალებით შეავსო“ (ა. კახიძე, დ. ხახუტაიშვილი, მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისთვის, 1989, გვ. 19).

ა. ინაიშვილმა შეისწავლა ბათუმის ტოპონიმია. მხარი დაუჭირა ს. ყაუხჩიშვილის მიერ 30-იან წლებში გამოთქმულ და შემდეგ არაერთხელ განმეორებულ მოსაზრებას სახელ „ბათუმის“ სვანურ ბაჩ (ქვა) სახელთან იგივეობის შესახებ, ამასთან სვანურ ბათ-ბაჩ სახელთან დააკავშირა მან ჰიდრონიმი „ყოროლი“ და „ყორონი“. ბათ-ბაჩ ძირს დაუკავშირა მან ყოროლისწყლის შენაკადის სახელი – „ლეჩ“, რომლის ფორმად „ლებაჩა“ მიიჩნია და სვანურ „ლებჩერს“ (ქვიანი) მიუსადაგა (ა. ინაიშვილი, ბათუმის ეტიმოლოგიისათვის – აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, I, 1976, გვ. 73-87).

ა. ინაიშვილის აზრით, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში, ე.ი. აჭარასა და გურიაში სვანურენოვანი ონომასტიკა თავდაპირველია და, ამდენად, უფრო ძველი, რომელიც შემდგომ საუკუნეებში გადაფარულა ზანურენოვანით. აჭარა-გურიის ზღვისპირეთში (საერთოდ, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში) სვანურენოვანი ონომასტიკის გვერდით „ზანურენოვანი ტოპონიმები გაცილებით მეტია, რაც კანონზომიერია, რადგან ზანურენოვანი მოსახლეობა შედარებით გვიან მოსული ჩანს. ზანურმა ფენამ უთუოდ გადაფარა სვანური ონომასტიკონი, რელექტის სახით რომ მაინც შემორჩენილა“ (იქვე, გვ. 81-86).

აქედან გამომდინარე, ძველი ქართული წყაროს ცნობა, რომ წმ. ანდრია მოციქული მდ. ჭოროხის (ფასისის) გადაკვეთის შემდეგ შევიდა სვანეთის ქვეყანაში, რომ დასავლეთ საქართველო სვანეთად იწოდებოდა – უფრო გასაგები ხდება.

ამჟამადაც, სვანეთში სოფელ იენაშის (ლატალის თემის) მოსახლეთა უმრავლესობას გვარად ფარჯიანებს, თავიანთი თავი მიაჩნიათ გურია-სვანეთის ერისთავთა შთამომავლებად (იხ. გაზეთი „უძლეველი მხედარი“ (ზემო სვანეთის ეპარქიის გაზეთი), №4, 2007, გვ. 9). ამ სოფელში ინახება იოანე წინასწარმეტყველის ხატი მამია გურიელის მიერ შეწირული. ჟამთა აღმწერელი აღნიშნავს, რომ ლაშა-გიორგის ძის ულუ-დავითის გამეფებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ერისთავი სარგის ფარჯიანი. (საერთოდ სვანები, ვითარცა აფხაზთა სამეფოს ლეგიტიმურ უფლებათა მატარებლები, აფხაზეთის სამეფოს უშუალოდ წარმოადგენდნენ საქართველოს მეფეთა კურთხევისას. სამეფო ინსიგნიებსაც ისინი გადასცემდნენ საქართველოს ახალ მეფეს).

სვანური ნაკვალევი შავშეთსა და სამცხეში

შავშეთში – იმერხევში, რამდენიმე სოფელში შემორჩენილია მიკროტოპონიმი – „სვანეთი“, „სვანისხევი“.

მაგალითად, სოფელ ივითში არის აღნიშნული მიკროტოპონიმი „სუანეთი“ (იხ. ტარიელ ფუტყარაძე, „იმერხევი“, 2007. გვ. 84).

სოლო სოფელ ბაძვირეთში არის მიკროტოპონიმი – „სუანისხევი“ (იქვე, გვ. 92).

ანდრია პირველწოდებულის ქადაგებების ადგილად სამცხეში დასახლებულია ქალაქი „სოსანგეთი“, ქართველი მკვლევარები XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში „სოსანიგეთს“ ათავსებდნენ სამცხეში, კერძოდ კი აწყურის სანახებში. „სოსანიგეთი“ ეტიმოლოგიურად მოიცავს პრეფიქსს „სო“, ფუძე – „სანიგ“ და სუფიქსს „ე“-თი. „სო-სანიგ-ეთი“.

„სანიგებად“ XX საუკუნის მეცნიერები მიიჩნევენ ჭანებს, მაგრამ ის შეიძლება სვანების ერთ-ერთი ტომის სახელი ყოფილიყო.

სვანეთის საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოდ მივიჩნიეთ ერეკლე კვანჭიანის წერილი, რომელსაც ქვემოთ ვურთავთ ამ ნაშრომს (იხ. გვ. 613).

„ეგრისი – რომელ არს სვანეთი“

ფარნავაზის ძემ საურმაგმა ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობა ჩამოსახლა ქართლის სამეფოს ჩრდილოეთ ნაწილში – „საურმაგ წარმოიყვანა ივინი ყოველთა კავკასიის ნათესავთა ნახევარნი, ...დასხნა მთიულეთს დიდოეთითგან ვიდრე ეგრისამდე, რომელ არს სუანეთი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 27).

აქ საინტერესოა, რომ სტრაბონიც წერს თითქმის იმავეს, რომ იბერიის ჩრდილო მთიანეთი დასახლებულია სკვითური მოდგმის იბერებით და რომ ეს სკვითური იბერები და იბერები თანამონათესავენი არიან.

ჩვენი მემატრიანეც აღნიშნავს იმავეს: მისი ცნობით, ჩრდილო კავკასია დაუსახლებელი იყო, შემდგომ იქ გადასახლეს სამხრეთ კავკასიელი მოსახლეობა – დატყვევებული ქართველები და ისინი თანდათანობით გადაიქცნენ ჩრდილო კავკასიის მკვიდრ მოსახლეობად – „არცა იყო კაცი კავკასიასა ჩრდილოთ და უმკვიდრო იყო ქვეყანა იგი კავკასიითგანვე ვიდრე მდინარემდე დიდად, რომელი შესდის ზღვასა დარუბანდისასა... გამოვიდა ხაზართა მეფე გარდავლო მთა კავკასია, მისცა ძესა თვისსა ტყუე სომხითისა და ქართლისა და მისცა ქვეყანა კავკასიის ნაწილი, ლომეკის მდინარისა დასავლით, დასავლეთამდე მთისა და დაეშენა უობოს და ნათესავნი მისნი არიან ოვსნი“ (ქ.ც., ტ. I, გვ. 12). ოვსნი ანუ „სკვითნი“

ქართული წყაროს მიხედვით ამ ე.წ. „სკვითების“ (როგორც ახალი ხალხის) ფორმირებაში „ტყვე ქართველებს“ ჰქონიათ წვლილი.

ჩრდილოკავკასიელი, რაღაც ხარისხით ქართველთა გენეტიკური მემკვიდრეები იყვნენ და ისინი ფარნავაზის ძეს ჩამოუსახლებია და დაუსახლებია „დიდოეთიდან ვიდრე ეგრისამდე, რომელ არს სვანეთი“.

სვანეთი-კახეთი

„ჩრდილოეთით ეგრისს სვანეთი ეკრა, ისტორიკოსი ამბობს: „დიდოეთიდან ვიდრე ეგრისამდე... არს სვანეთი“ (ცხოვრება მეფეთა) – წერს ივ. ჯავახიშვილი (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. II, გვ. 50).

დიდოეთსა და ეგრისს შუა მოქცეული იყო რაჭა, დვალეთი და ფხოვი, ჩანს, ისინიც სვანურ ტომებად მიიჩნეოდა. უფრო მეტიც, ივ. ჯავახიშვილის თქმით, სვანეთს კახეთთანაც ჰქონია სიახლოვე, მატრიანეებში დაცული ცნობები „ქართველ ტომთა მოსახლეობის ვგონებ ძველისძველ მდგომარეობას გვისურათებს... სვანებს, თავდაპირველად, უეჭველია ახლანდელზე მეტი მიწა-წყალი უნდა სჭეროდათ და

მრავალი სხვა საბუთიც სვანეთსა და კახეთს ერთმანეთს უახლოვებს“ (იქვე, გვ. 51). წყაროებში არ ჩანს სვანეთის საზღვრები XII საუკუნემდე (იქვე, გვ. 51).

აღსანიშნავია, რომ ცნობილი წანარების ტომი (მათ მიერ კახეთში ჰეგემონობის დამყარებამდე (არაბობისას), თავდაპირველად თანამედროვე ყაზბეგის რაიონში ცხოვრობდა, მათი სახელი (წანარები), ყაზბეგის რაიონის ზოგიერთი ტოპონიმი და სახელი „სუანი“ ეტიმოლოგიურად ერთმანეთთან ახლოა. მაგალითად იქაური ტოპონიმებია „სონდოსხევი“, „სნო“, „სიონი“, რომელთა ფუძე-ძირები – სონდ(სონ), სნო, სიონ(სონ), როგორც სახელ „სვანთან“, ისე „წანართან“ უნდა იყოს დაკავშირებული (საფიქრებელია, რომ სიონ სახელის თავდაპირველი ფორმა არ უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული ცნობილ საეკლესიო „სიონ“ სახელთან, არამედ იქვე არსებულ ტოპონიმების სახელებთან სონ, სნო, და წან)

ისტორიაში დაკარგული სვანეთი

V-VI სს. ბერძენი ისტორიკოსების თხზულებებში მრავლად გვხვდება ცნობები სვანეთის შესახებ, განსაკუთრებით VI ს-ში სპარსეთ-ბიზანტიური ომების აღწერისას.

სვანეთისთვის ორი იმპერია იბრძოდა თავგამოდებით. ამის მიუხედავად, ასეთი დიდი და მნიშვნელოვანი ქვეყნის საზღვრები აქამდე დადგენილი არ იყო. ჩვენმა მეცნიერებმა მას ადგილი ვერ მოუძებნეს. ამიტომაც აღნიშნავდა დიდი ივ. ჯავახიშვილი, რომ „წყაროებში არ ჩანს სვანეთის საზღვრები XII საუკუნემდე“ (იქვე, გვ. 51).

ბერძენი ავტორების აღწერით, სვანეთი დიდი ქვეყანა იყო, ხოლო სვანები – ძლიერი ხალხი, სტრაბონის ცნობით-სვანებს იბერებსაც უწოდებდნენ (Некоторые называют их также иберицами – одинаково с западными - от золотых россипей, находящихся в обеих странах. სტრაბონი, XI, II, 19).

სტრაბონის ცნობას ეთანადება პროკოპოსის ცნობაც:

„სვანეთი იბერიის ნაწილია“ – უმტკიცებდნენ სპარსელი შაჰები და მათი დიპლომატები ბიზანტიელებს“ – წერს ის.

თანამედროვე სვანეთის ძველ სვანეთად ჩათვლა აშკარად შეუსაბამობაა, რადგანაც, როგორც წყაროებიდანაც კარგად ჩანს, პატარა, მიუწვდომელი მთიანი რეგიონისთვის (შემდგომი მეცტიისა და ლენტეხის რაიონებისათვის) - ორი იმპერია არ იბრძოლებდა ერთმანეთთან თითქმის ერთი საუკუნის განმავლობაში.

წყაროები სხვა, უფრო ფართო და მნიშვნელოვან ქვეყანაზე მიუთითებს.

საზავო მოლაპარაკებების შემდეგ დადგინდა, რომ ლაზიკა – ბიზანტიას უნდა გადაეცემოდა, ხოლო სვანეთი – სპარსეთს.

თუკი ლაზიკა მთელი დასავლეთ საქართველო იყო (იმერეთის სკანდე-შორაპანიდან შავ ზღვამდე), ხოლო სვანეთი – თანამედროვე მეცტიისა და ლენტეხის რაიონები, მაშინ სპარსელებს ტერიტორიულად ხელიც არ მიუწვდებოდათ თავიანთ საპატრონო ქვეყანაზე, რადგანაც მათსა და სვანეთს შუა ლაზიკა იქნებოდა მოქცეული.

ძველ სვანეთზე მეტი ინფორმაცია აქვს „ქართლის ცხოვრებას“, სადაც ნათქვამია: „ეგრისი, რომელ არს სვანეთი“, ამ ცნობით თითქოსდა სვანეთი ეწოდებოდა ეგრისს, ანუ დასავლეთ საქართველოს.

მაგრამ, საქმე ისაა, რომ თანამედროვე ისტორიკოსები VI საუკუნისათვის დასავლეთ საქართველოს არა სვანეთს არამედ ლაზიკას უწოდებენ, რაც ქმნის შეუსაბამობას.

ჩვენი კვლევით კი VI ს-ში პოლიტიკური მნიშვნელობით ლაზიკა ერქვა არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ ერგე-ლივან-კლარჯეთს (და „ბოლო კლარჯეთისა ზღვისპირს“).

აი, ამ ლაზიკის დამარცხების შემდეგ ბიზანტია-სპარსეთის გაცხარებული ომები მიმდინარეობდა უკვე მთელი დასავლეთ საქართველოსთვის, ანუ ეგრის-სვანეთისთვის.

იქამდე კი ლაზიკა, ანუ „ბოლო კლარჯეთისა ზღვისპირი“ დაინარჩუნა ბიზანტიამ.

საზავო მოლაპარაკებების დროს ერთ პერიოდში დადგინდა, რომ დასავლეთ საქართველო ანუ ეგრის-სვანეთი გადაცემოდა სპარსეთს, ვითარცა ნაწილი იბერიისა, ხოლო იბერია სპარსეთის ხელდებულ ქვეყანად იყო აღიარებული. მაშასადამე, იბერია თავისი ნაწილით – ეგრის-სვანეთით სპარსეთს დარჩა, ხოლო კლარჯეთი ანუ ლაზიკა კი ბიზანტიას. თუმცა შემდგომ ეგრის-სვანეთისთვის ბრძოლები კიდევ დიდხანს გაგრძელდა.

ქართული წყაროებითაც, ეგრის-სვანეთი მუდამ იბერიის ნაწილი იყო.

„სვანური ქვეყნები“ იყო, ჩანს, ბერძნული წყაროების აფსილია, მისიმიანეთი, აბაშია და ე.წ. „აფხაზეთის ალანია“, რასაც ადასტურებს ამ ქვეყანათა მმართველი დინასტიების სვანური ძირი:

1. ეგრისში – დადიანები იყვნენ სვანეთის ერისთავების ვარდანიძეების განაყოფები;
2. გურიაში – გურიელები ემოყვებოდნენ და ენათესავებოდნენ სვანებს (დ. ყაზბეგის ცნობით);
3. აფხაზეთში – აფხაზთა მეფეები ერთ პერიოდში იყვნენ სვანი შავლიანები.

სვანური ძირი აქვთ – ვარდანიძეებს, გურიელებს, შავლიანებსა და დადიანებს.

საბჭოური ეპოქის არასწორი თეორიები სვანეთთან დაკავშირებით

(ე. კვანჭიანის მაგალითის ანალიზი)

(დამატება)

ე. კვანჭიანი თავის ნაშრომში „დასავლეთ საქართველოს ჩრდილო ნაწილის „მეგრია-სვანეთი“ ლაზთა სამეფოს ძლიერების ეპოქაში (III-VI საუკუნეები) წერს:

„ჯერ კიდევ ნ. ჯანაშია მიუთითებდა სვანურ ტოპონიმურ მონაცემებზე („ლანჩხუთი“, „ფოთი“) დაყრდნობით, რომ მდინარე რიონის ხეობის ორივე მხარე, დასავლეთ საქართველოს დაბლობი დიოსკურიამდე და უფრო ჩრდილოეთით, ხობის, ენგურის და წებელდას ხეობები, ასევე ისტორიული არგვეთის ჩრდილო ნაწილი, შემდეგდროინდელი ლეჩხუმი და რაჭა, სვანეთის მთიანეთთან ერთად, საერთოდ, დასავლეთ საქართველოს ჩრდილო ნაწილი, თავდაპირველად სვანური ტომებით იყო დასახლებული. „ენობრივი მონაცემებით ძვ.წ. II ათასწლეულსა და I ათასწლეულის პირველ ნახევარში სვანური ტომები დასავლეთ საქართველოს ბარის რაიონებში ვრცელადაა გავრცელებული („იშ“ სუფიქსიანი ტოპონიმიკა)“ (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, გვ. 341).

ტოპონიმურ მასალაზე დაყრდნობით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კოლხების ჩრდილოეთით მცხოვრები ფასიანები სვანური ტომი უნდა ყოფილიყო. ქსენოფონტეს ეპოქაში (ძვ.წ. V ს.) ეტიმოლოგიურადაც, „ფა-სიანები“ წააგავს ანტიკური ავტორებისათვის კარგად ცნობილი ხალხის „სუანების“ სახელს („ფა-პრეფიქსი, „სიანი“ – „სუანი“).

კოლხეთი, ძველი ბერძნული წყაროებით, თავდაპირველად მოიცავდა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროს ტრაპიზონამდე. ბერძნული კოლონიზაციის განვითარებასთან ერთად შეიცვალა და გაფართოვდა კოლხეთის ცნების გაგებაც.

ჰეროდოტესათვის კოლხეთის ჩრდილო საზღვარი არის მდინარე ფაზისი, კოლხეთი კი სხვადასხვა ტომებითაა დასახლებული. კოლხეთი არ იყო ერთი ეთნოსის, ერთი ხალხის ქვეყანა.

სტრაბონის ეპოქაშიც (I ს.) კოლხეთი კრებით სახელს წარმოადგენდა ვრცელი სანაპირო ტერიტორიისა უკვე ტრაპიზონიდან ბიჭვინთამდე. ამ დროს მდინარე ფაზისის,

ხობის, ენგურისა და აგრეთვე წებელდას ხეობებში მცხოვრებ სვანებსაც (ვიდრე დიოსკურიამდე) ჩანს ბერძნებმა, ქვეყნის სახელის მიხედვით, „კოლხები“ უწოდეს, რათა ისინი განესხვავებინათ მთის სვანებისგან. მართლაც, ძველი ავტორები მათ „სუანო-კოლხებს“ უწოდებდნენ. პტოლემეაიოსი (I ს.) მთის სვანებისა და ბარის სვანების განსხვავების მიზნით უწოდებს უკანასკნელთ „სუანო-კოლხებს“. ესენი (მთის სვანები და „სუანო-კოლხები“) ერთი ეთნოსია, მრავალრიცხოვანი ხალხი, სტრაბონის მიხედვით, მათ საომრად გამოჰყავთ 200 ათასი მებრძოლი (ეს უფრო მეტია, ვიდრე იბერიებისა და ალბანელების ჯარი ერთად).

პტოლემეაიოსი ახსენებს კოლხეთის სხვადასხვა ტომებს, მათ შორის ლაზებსა და მანრილებს („ეკრიტიკეს ქვეყნის მცხოვრებთ“), ჩვენი მეცნიერების აზრით, თანამედროვე მეგრულ-ჭანების წინაპრები უნდა ყოფილიყვნენ ლაზები. მანრალეები კი (სხვა ტომი) ეგრისის ქვეყნის („ეკრიტიკეს“) მცხოვრებნი. „კლავდიოს პტოლემეაიოსის ცნობიდან ის გამომდინარეობს, რომ „ეგრისი“ და „მეგრელი“ („მარგალი“) სახელები თავდაპირველად დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ, ეთნიკურად არამეგრულ ნაწილს უნდა რქმეოდა და ქვეყნის დასავლეთ ნაწილსა და საკუთრივ მეგრულ (ზანურ) მოსახლეობაზე შემდეგში გავრცელდა. შეიძლება ეს ლაზ-მეგრელთა მიერ ამ მხარეში მტკიცე ჰეგემონობის მოპოვებას და ლაზიკის სამეფოს ძლიერების ხანასაც (შდრ. მეგრულში – „მარგალი“ – ტერმინის ხმარება მდამიო ფენის, გლეხობის აღსანიშნავად. „ზინო-სქუას“ – ზედა ფენის, აზნაურობის საპირისპიროდ) უკავშირდებოდეს“ (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, 1970 ტ. I, გვ. 424).

სვანებს, სტრაბონის მიხედვით ჰყავდათ ბასილევსი და საბჭო 300 კაცისაგან შემდგარი (სტრაბო, XI, 2,19). სვანებს, როგორც სტრაბონი იქვე წერს, „ზოგიერთები იბერიულ ტომებად მიიხნევენ“ (იქვე, XI, 2,19).

სვანებს, როგორც აღვნიშნეთ, 200.000 კაციანი ლაშქარი ჰყავთ, „მთელი ხალხი მუომარია“, ე.ი. ყველა მამაკაცი (ბრძოლის უნარის მქონე) სალაშქროდ გაჰყავდათ. ალბათ ეს იყო მთელი მოსახლეობის მესამედი, აქედან გამომდინარე, სვანების საერთო რიცხვი 600.000 მაინც უნდა ყოფილიყო. თუ გავიხსენებთ, რომ იმჟამად ტუაფსედან ლაზებამდე სვანების გარდა ასევე ცხოვრობდნენ კერკეტები, აქელები და ჰენიოხები (მათგან ზოგიერთი საკმაოდ დიდი ტომი იყო, ჰენიოხებს ოთხი ბასილევსი ჰყავდათ), ესენი, სვანებთან ერთად, თანამედროვე აფხაზეთსა და სვანეთში ვერ მოთავსდებოდნენ უკიდურესი მრავალრიცხოვნების გამო. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, ბერძენი მწერლების „სუანოკოლხები სტრაბონისა და პტოლემეაიოსის ეპოქაში თანამედროვე ლანჩხუთამდე იყვნენ განსახლებულნი და მხოლოდ ლაზთა სამეფოს ძლიერების ეპოქაში (III-IV სს. ქრისტეს აქეთ) უფრო ჩრდილოეთით წაინაცვლეს ანდა მათში მოხდა ლაზური ტომების „შელწევა-ინფილტრაცია“. ამის შედეგად სუანო-კოლხებმა შეითვისეს ლაზური (შემდგომინდელი მეგრული) მეტყველება. სწორედ ამ პროცესს ვუწოდებთ ჩვენ „მეგრიზაციას“.

გ. მედიქიშვილი ლაზეთის სამეფოს საზღვრების ჩრდილოეთით განვრცობას უკავშირებს III ს-ის ბოლოს „რომაელთა ძალაუფლების განმტკიცებას აღმოსავლურ პროვინციებში“. როგორც არიანე წერს, I-II სს-ში, მდ. ჭოროხთან მიწა-წყალი (ფაზისამდე) იბერიის სამეფოს და მის ქვეშევრდომ ტომებს ეჭირათ, ამ დროისთვის უკვე რომაელთა გავლენის სფეროში მყოფ ლაზეთის სამეფოს აღნიშნულ ადგილებში მცხოვრები იბერიული ტომები შეუერთებია: „აქ ადრე იბერიას ჰქონდა ფენი მოკიდებული, ახლა კი რომაელთა და ლაზთა სამფლობელოები ჩანს, იბერია აქედან განდევნილი ჩანს, ზოგი მისი სამფლობელო ლაზთა სამეფოს შემადგენლობაშია შესული“ (ნარკვ. I, გვ. 555).

კიდევ უფრო გაფართოვდა ლაზთა მფლობელობა ჩრდილოეთის მიმართულებით (შესაბამისად თავისი დიალექტით) VI ს-ში დასავლეთ საქართველოში ბიზანტიელებთან სპარსელების დამარცხების შემდეგ. გ. მელიქიშვილი წერს: „კიდევ უფრო მეტ წარმატებას მიაღწიეს ლაზთა მეფეებმა ჩრდილოეთის მიმართულებით, მენანდრეს (VI ს.) მოწმობით ლაზთა სამეფო IV ს-ის ბოლოსთვის დიდად გაძლიერებული და სვანები დაუმორჩილებია“ (იქვე გვ. 555).

ს. ჯანაშიას აზრით, IV ს. დასასრულისათვის უნდა დაექვემდებარებინათ ლაზებს სვანების გარდა ასევე აფშილები, აბაზგები და სხვა მეზობელი ტომები (იქვე, გვ. 556). „ლაზთა მეფეებმა საბოლოოდ მოახერხეს იბერიის მფლობელობის ლიკვიდაცია დას. საქართველოში და იქაური სამფლობელოები შეიერთეს“ (იქვე, გვ. 556).

მაშასადამე, ლაზთა მეფეებმა ბიზანტიელების (რომაელების) დახმარებით ჯერ ჭოროხსა და რიონს შუა მდებარე ტერიტორიის შეერთება შეძლეს, შემდეგ კი უფრო ჩრდილოეთით სვანებითა და სხვა ტომებით დასახლებული მიწა-წყლის მიერთება, რამაც აქ, ცხადია, სვანური ტოპონიმის გაქრობა და ლაზური (მეგრული) ტოპონიმისა და ენის განვრცობა განაპირობა. ამ პროცესს შეიძლება გუწოდოთ მდ. რიონის ორივე სანაპიროს და ზღვისპირა ტერიტორიის მომცველი მხარის „მეგრისაცია“.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ე.წ. „ქართიზაცია“ განიმარტება, როგორც „ქართის ტომების“ შეღწევა – ინფილტრაცია – არაქართულ ან არაქართველურ ტომებში... სადაც შეადწევა ქართლის ელემენტი, ვრცელდებოდა ქართული ენა და აღმ. ქართული კულტურა. ასეთი ვითარება შეიქმნა არა მარტო აღმოსავლეთით ჰერეთის (ალბანეთი) ტერიტორიაზე, არამედ დასავლეთ საქართველოშიც (ქსე, ტ. X, გვ. 459-160. სტატია „ქართველები“).

„ქართიზაციის“ გვერდით, როგორც ტოპონიმისა და საისტორიო წყაროების შესწავლა აჩვენებს, მიმდინარეობდა აგრეთვე ე.წ. „მეგრისაციის“ პროცესი“. ასე ამთავრებს თავის კვლევას ე. კვანჭიანი.

უნდა დავასკვნათ, რომ ჩვენს თვალწინ არის ორი თვალსაზრისი დასავლეთ საქართველოში ქართველი ტომების განსახლების შესახებ, ერთი თვალსაზრისით, რომელიც ამჟამად უფრო მიღებულია, დასავლეთ საქართველო უძველესი დროიდან დასახლებული იყო მეგრულ-ლაზური ტომებით, შემდგომ აქ მოხდა „ქართის ტომების“ განსახლება (კერძოდ, მდ. ჭოროხიდან ვიდრე მდ. რიონამდე), რის შედეგადაც აღნიშნული მეგრულ-ლაზური მოსახლეობა გაიყო ორად, ერთი ნაწილი აღმოჩნდა მდ. რიონის მარჯვენა სანაპიროზე, მეორე ნაწილი კი მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე განსახლებული. ესაა დასავლეთ საქართველოს ე.წ. „ქართიზაციის“ თეორია.

მეორე თვალსაზრისით კი, უძველესი დროიდანვე დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი დასახლებული იყო სვანებით („სუანო-კოლხებით“), მხოლოდ III-IV სს. შემდგომ, ლაზთა სამეფოს გაფართოებასთან ერთად, აქ სვანურ მოსახლეობაში, მოხდა ლაზური ტომების შეღწევა-ინფილტრაცია (მდ. რიონის, ხობისწყლის და ენგურის ხეობებში). ესაა დასავლეთ საქართველოს ე.წ. „მეგრისაციის“ თეორია.

ჩვენთვის მიუღებელია როგორც „ქართიზაციის“, ისე „მეგრისაციის“ თეორია. ორივე ეს თეორია ათვისტური ისტორიის ნაყოფია.

აღსანიშნავია, რომ ე. წ. „მეგრისაციის“ გავრცელებული თეორია ო. ლორთქიფანიძის წიგნშიც აისახა – „სვანურენოვანი მოსახლეობის არსებობის კვალი დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე (ზღვისპირა ზოლში, რიონ-ენგურის აუზი) დასტურდება საკმაოდ მეტყველი ტოპონიმური მონაცემებით და არქეოლოგიური მასალით“ (ო. ლორთქიფანიძე „არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი“, თბ. 1986, გვ. 50).

აქედან, ო. ლორთქიფანიძის აზრით, სვანებს აძევებენ კოლხები (ჭან-ეგრისელები) – „კოლხებმა შეავიწროვეს სვანურენოვანი მოსახლეობა და თანდათანობით დაიკავეს

დღევანდელი კოლხეთის დაბლობი ზღვის სანაპირო ზოლსა და რიონ-ენგურის აუზში
(ო. ლორთქიფანიძე „არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი“, თბ. 1986, გვ. 51).

ე.ი. დასავლეთ საქართველოდან თითქოსდა ჯერ სვანებმა გააძევეს ჩერქეზები, შემდეგ კი მეგრელებმა სვანები (იქვე, გვ. 51)

ჩვენი თვალსაზრისით კი, არ მომხდარა დასავლეთ საქართველოს არც „ქართიზაცია“ და არც „მეგრიზაცია“, რადგანაც უძველესი დროიდან VIII-IX სს-მდე, დასავლეთ საქართველო დასახლებული იყო ჯერ კიდევ ნაკლებად დიფერენცირებული საერთო ფუძე-ქართული ენის მატარებელი ხალხით (ისევე, როგორც აღმოსავლეთი), რომლის დიფერენციაციაც დაიწყო შემდეგში (საქართველოს სახელმწიფოს რღვევის კვალდაკვალ, უფრო ალბათ XIII ს-დან (გაღრმავდა XV-XVI სს. შემდეგ, და დასრულებული სახე მიიღო XVII-XVIII სს-ში, რასაც მოჰყვა ქართველი ხალხის კვლავ კონსოლიდაცია XIX-XX სს-ში).

შესაბამისად, ქართული ქრისტიანული კულტურის ჩამოყალიბებისას (ანუ წმიდა წერილის თარგმნის ხანაში) დასავლურ-ქართულ ტომებს ჯერ კიდევ აერთიანებდათ დაუნაწევრებელი საერთო ე.წ. ზან-ქართული ენა (ე.ი. ძველი ქართული), შესაბამისად ის ერთი, ერთენოვანი ხალხი იყო (თუმცა რეგიონების შესაბამისად სახელდებული).

საქართველოს ეკლესიის ჩამოყალიბება (I-IV სს.)

„საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას“ უძველესი დროიდან „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიაც“ ეწოდებოდა, ვინაიდან იგი ქრისტეს მოციქულებმა დააფუძნეს.

ძველი ქართული საეკლესიო წყაროების – „მოქცევა ქართლისა ს“ (VII-IX სს.) და „ქართლის ცხოვრების“ (VIII-XI სს.) ცნობებით, წმიდა მოციქულების ეპოქაში თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიას მოიცავდა სახელმწიფო – „ქართლის სამეფო“, რომელსაც უცხოელები იბერიას უწოდებდნენ, ის იყო მემკვიდრე დიდი ისტორიული კოლხიდისა.

საქართველოს ეკლესიაში დამკვიდრებული ტრადიციული გადმოცემით, ჩვენში უქადაგნია მოციქულთა სიმრავლეს – წმ. ანდრია პირველწოდებულს, სიმონ კანანელს, მატათას, ბართლომეს, თომასა და თადეოზს. ქართული და უცხოური წყაროებიც მიუთითებენ მოციქულების საქართველოში მოღვაწეობას.

მიზეზი მოციქულთა ასეთი სიმრავლისა უნდა ყოფილიყო იმჟამინდელი საქართველოს პოლიტიკური გავლენის სფეროში საერთაშორისო სავაჭრო გზების მოქცევა. მოციქულთა მოღვაწეობის ეპოქაში იბერიის გავლენის სფეროში მოექცა ვრცელი ტერიტორია კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდე და სამხრეთით ვანის ტბამდე. აქ გამავალი საერთაშორისო სავაჭრო გზები, რომელნიც რომის იმპერიას სპარსეთთან და სკვითიასთან აერთებდა, იბერიის მიერ კონტროლდებოდა. ამ მიზეზის გამო, სპარსეთ-ინდოეთსა თუ, ჩრდილოეთით, სკვითია – სარმატიაში საქადაგებლად მიმავალი წმიდა მოციქულები გზას ვერ აუქცევდნენ იბერიას.

წმ. მოციქულთა ეპოქაში, I საუკუნის 30-იანი წლებიდან II საუკუნის 60-იანი წლების ჩათვლით, იბერია ძლიერი სახელმწიფო იყო, რომელიც კავკასიის მნიშვნელოვან ნაწილს მოიცავდა. რომაელი ისტორიკოსები – ტაციტუსი, დიონ კასიუსი და სხვები აღწერენ იბერიის ცხოვრებას (ტაციტუსის ცნობით I ს-ის 30-იანი წლებიდან იბერია მეგობრობდა რომთან და თავისი ძლიერი ჯარით ებრძოდა პართიის სახელმწიფოს, რათა არმენია გაეთავისუფლებინა პართიელთაგან. გათავისუფლების შემდეგ არმენიაში გამეფდა იბერთა მეფის მითრიდატეს ძე, შემდეგშიც იბერიის სამეფო სახლის წევრები მართავდნენ არმენიას, მათ შორის ტაციტუსი გამოყოფს იბერიის მეფის ფარსმანის ვაჟს რადამისტს. ტაციტუსის ცნობითვე არმენიასთან ერთად იმჟამად „იბერიამ შეიერთა ალბანია და უხმო სარმატებს“ (ჩ ღ I შ თ ჩით შ, შ, VI,33-36, IX,9, XII, 15-50). მეორე ისტორიკოსის დიონ კასიუსის ცნობით II ს-ის პირველ ნახევარში „იბერიის მეფე ფარასმანესი როცა მეუღლესთან ერთად რომში ჩამობრძანდა აღრიანემ (რომის იმპერატორმა) გააფართოვა მისი სამფლობელოები“ (დიონ კასიოსი, რომის ისტორია, XIX, 15).

ამაღლების შემდეგ მოციქულებმა წილი ყარეს თუ ვის რომელ ქვეყანაში უნდა ექადაგა. „ქართლის ცხოვრება“ გადმოგვცემს, რომ საქართველო წილად ხვდა ღვთისმშობელს, მაგრამ მისი ძის, ჩვენი უფლის ნებით ღვთისმშობელმა თავის ნაცვლად საქართველოში წმ. ანდრია პირველწოდებული მოავლინა, რომელსაც თავისი ხელთუქმნელი ხატი გამოატანა. ანდრია მოციქულმა შემდეგი მოგზაურობის დროს საქართველოში სხვა მოციქულებიც ჩამოიყვანა. კერძოდ, მესამე მოგზაურობისას მას სიმონ კანანელი და მატათა ჩამოუყვანია. ამის შესახებ ცნობას ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი (VIII ს.) იძლევა.

ძველი ქართული საეკლესიო წყაროებისა და რუის-ურბნისის კრების განსაზღვრებით, ჩამოყალიბების დროიდან საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა სრულიად საქართველოს ისტორიული მიწა-წყალი და მთელი ქართველი ერი (მცხოვრები როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში), ამიტომაც ნაბრძანებია რუის-ურბნისის

კრების ძეგლისწერაში – „წმიდა მოციქულმა ანდრიამ იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“.

საეკლესიო გადმოცემით, მოციქულების ქადაგებათა ეპოქაში, ქართლის სამეფოს (საქართველოს) მეფე ადერკიმ, ხელი შეახო ამ დროს საქართველოში იერუსალიმიდან ჩამოსვენებულ იესო ქრისტეს კვართს, რითაც მიღებული დიდი მადლი გადაეცა საქართველოს სამეფო დინასტიას. ამ მადლის მიღებით, ეს დინასტია მის შემდეგ 1900 წელი, XIX საუკუნემდე მართავდა საქართველოს კეთილმსახურებითა და ქრისტესმოყვარეობით (იგულისხმება ფარნავაზიანთა და ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიები, აღსანიშნავია, რომ ბაგრატიონები ქრისტესა და მის დედას, ყოველდღწმიდა ღვთისმშობელს თავიანთ ხორციელ ნათესავებადაც თვლიდნენ, რადგანაც თავიანთ თავს წმიდა დავით მეფესალმუნეს შთამომავლებად მიიჩნევდნენ).

ივერიის ეკლესიის დიდი მამა გიორგი მთაწმიდელი წერდა, რომ საქართველოში მოღვაწე სიმონ კანანელი დაკრძალულია „ქვეყანასა ჩვენსა აფხაზეთს“ (კერძოდ, ახალ ათონში), ხოლო მოციქული მატათა დაკრძალულია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, აფსაროსში.

უძველესი ქრისტიანული წყაროები მიუთითებენ ასევე მოციქულების ბართლომესა და თადეოზის ყოფნას საქართველოში.

მოციქულების ქადაგებათა დროს, იმდენად მრავალი ადამიანი გაქრისტიანებულა დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოში, რომ წარმართ მეფე ადერკის საყვედურით მიუმართავს თავისი ერისთავებისათვის ეგრისსა და კლარჯეთში ანდრია პირველწოდებულის მშვიდობით განტყვევისათვის.

მოციქულების ქადაგებათა ეპოქაში და შემდგომ, I-III საუკუნეებში, მოსახლეობის მნიშვნელოვანი რაოდენობა რომ გაქრისტიანებულა, დასტურდება უახლესი არქეოლოგიური მონაპოვრებით, ისინი მეფე რეგ მართლის ეპოქის (III ს.) საზოგადოების ქრისტიანულ მიდრეკილებას ნათლად ასახავენ.

არქეოლოგების მიერ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში გამოკვლეულია II-III საუკუნეთა ქრისტიანული სამარხები, ქრისტიანული წესით დაკრძალული მოზრდილები და ბავშვები შესაბამისი ატრიბუტებით (არტეფაქტებით). მასალიდან ჩანს, რომ ქრისტიანობას იღებდნენ ბავშვებიც კი, რომელთა მოსანათლად სამღვდლოება იყო საჭირო. ამით დასტურდება „ქართლის ცხოვრების“ ცნობა, რომ ანდრია მოციქულმა, იმჟამინდელ საეკლესიო ცენტრში, აწყურში, ქრისტიანებს დაუდგინა სამღვდლოება ეპისკოპოსებთან ერთად, ანუ საფუძველი დაუდო საქართველოს წმიდა ეკლესიას, რომელსაც, ამ წყაროს ცნობით, თავისი იერარქიული მმართველობა გააჩნდა უკვე მოციქულების ეპოქიდანვე.

ანტიოქიის საპატრიარქო კარზე წმიდა გიორგი მთაწმიდელის მტკიცებით მოციქულების მიერ დაარსებული ეკლესიები პირველ საუკუნეებში თავისთავადები იყვნენ, მისი აზრით თავდაპირველად ასეთივე ყოფილა მოციქულების მიერ დაარსებული საქართველოს ანუ ივერიის ეკლესია, მაგრამ შემდგომ, რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების წმიდა მამათა განმარტებით, რადგანაც საქართველოში არსებული ქრისტიანული თემები წარმართი მეფეების მხრიდან განიცდიდნენ დიდ დევნას, ამიტომაც IV საუკუნეში წარმოიქმნა საჭიროება მთელი ერის მოქცევისა.

IV ს-ში საქართველოში იქადაგა მოციქულთასწორმა წმიდა ნინომ, უფლისძიერი დავალებით მას უნდა გაექრისტიანებინა იბერიის სამეფო ოჯახი და უფლის შეწევნით მან ეს მოახერხა. სამეფო ოჯახთან ერთად ქრისტიანობა მიიღო მთელმა ქართველმა ერმა, ამიტომაც წერს რუის-ურბნისის კრება, რომ წმიდა ნინოს მიერ გაქრისტიანდა „ყოველი საგსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“, ისევე როგორც იქამდე 300 წლით ადრე წმიდა ანდრია იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“ (დიდი სჯულისკანონი, 1974, გვ. 545-546).

ჩვენი წყაროების ამ მითითებას, რომ წმიდა ნინომ „განანათლა ყოველი საგსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ მთლიანად ეთანხმებიან IV-V და სხვა საუკუნეების უცხოური წყაროები.

კერძოდ, IV საუკუნის ეკლესიის ისტორიკოსი გელასი კესარიელი წმ. ნინოს შესახებ წერს: იმპერატორ კონსტანტინეს ხანაში „ღმრთის ცნება მიიღეს პონტოს გასწვრივ მიწა-წყალზე მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა, რომელთაც მანამდე ის არა სწამდათ. ამ უდიდესი სიკეთის მიზეზი გახდა ერთი დედაკაცი, რომელიც მათთან იყო ტყვედ“ (გეორგიკა, I, 1961, გვ. 186).

ამასვე წერს V საუკუნის ისტორიკოსი გელასი კვიზიკელიც – „ამავე დროს პონტოს გასწვრივ მდებარე ქვეყნის მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა ღმრთის სიტყვა, რომელიც მანამდე არ სწამდათ შეიწყნარეს“ (მიმომხილველი, I, 1926, გვ. 55).

მაშასადამე, გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებით, წმიდა ნინოს მიერ მთელმა ქართველმა ერმა, როგორც ზღვისპირეთში მცხოვრებლებმა (ლაზებმა), ისე ქვეყნის დანარჩენ ნაწილში მცხოვრებლებმა (იბერებმა), ერთდროულად მიიღეს „ღვთის მცნება“.

იბერთა მოქცევის ფაქტს აღწერენ ახ.წ. IV-V საუკუნეების ისტორიკოსები: სოკრატე (საეკლესიო ისტორია, წიგნი I, 19), თეოდორიტოს კვირელი (ეკლესიის ისტორია, წიგნი I, 1, 23), სოზომენე (საეკლესიო ისტორია, წიგნი I, 6, 7, 34, 36) და რუფინუსი (საეკლესიო ისტორია, I, 10).

გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებს, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია ლაზებიც იბერებთან ერთად, ეთანადება V საუკუნის ცნობილი ისტორიკოსის მოვსეს ხორენაცის ცნობა, ის წერს, ვრცელი არეალი შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე მოაქცია წმიდა ნინომ, რომელმაც იქადაგა კლარჯეთიდან ვიდრე კასპიის ზღვისპირეთში იმუამად მცხოვრებ მასქუთებამდე – „სანატრელი ნუნე წავიდა იქედან, რათა თავისი ადვილგასაგები საუბრით ქართველთა ქვეყნის სხვა კუთხეებიც დაემოძღვრა... გაგებდავ და ვიტყვი, რომ ნუნე მოციქული ქალი გახდა, მან იქადაგა სახარება კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარებამდე, მასქუთთა საზღვრებამდე, როგორც ამას აგათანგელოზი გაუწყებს შენ“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 172).

აგათანგელოზის ცნობითაც, მოვსეს ხორენაცის სიტყვით, წმიდა ნინოს უქადაგნია შავი ზღვისპირეთიდან – კლარჯეთიდან, ვიდრე კასპიის ზღვამდე (მასქუთებამდე).

საქართველოს პროვინცია კლარჯეთი მდებარეობდა შავი ზღვისპირზე, ხოლო მასქუთების ტომი წმიდა ნინოს ეპოქაში ცხოვრობდა კასპიის ზღვისპირზე, ხორენელის ცნობით ამ არეალზე იქადაგა წმ. ნინომ.

რადგანაც, ლაზიკა (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო) გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებით წმ. ნინოს სამოღვაწეო არეალში შედიოდა, ამიტომაც, დასავლეთ საქართველო წმ. ნინოს მიერ დაფუძნებული საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში იყო მოქცეული ისევე, როგორც აღმოსავლეთ საქართველო. კირიონ კათალიკოსი (VI-VII სს) ეგრისის არქიეპისკოპოსიც იყო იოანე სომეხთა კათალიკოსის (899 წ.) ცნობით. ის წერს – კირიონ I იყო მამამთავარი „იბერიელთა, გუგარელთა და ეგრისელთა ადრინდელი წესის შესაბამისად“ (იოანე კათალიკოსის (დრასხანაკერტელის) მატეანე, 1912, გვ. 65).

ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ცნობილი ისტორიკოსის უხტანესის ცნობები, რომელიც ეხება საქართველოს ეკლესიის ისტორიას VIII-X სს. უხტანესი თანამედროვე იყო მის მიერ აღწერილი ამბებისა.

ქართული წყაროებით კი, როგორც აღინიშნა, დასავლეთ საქართველო გაქრისტიანებიდანვე უწყვეტად საქართველოს (მცხეთის) საეკლესიო იურისდიქციაში შედიოდა. ქართული წყაროები ამ კუთხით საგანგებოდ შეისწავლა ივ. ჯავახიშვილმა და

დაასკვნა: ანდრია მოციქულიც და წმიდა ნინოც საერთო ქართული ეკლესიის დამაარსებლად და მთელი ერის განმანათლებლად იყვნენ ცნობილნი, საქართველოს სხვადასხვა ნაწილების ცალკე მქადაგებლების გამოძებნის სურვილიც არ ჰქონიათ, რადგან ისინი მთლიანი და განუყოფელი საქართველოს გამტკიცებისა და აღორძინებისათვის იღწვოდნენ“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, გვ. 47). „ეს არის ქართველ სახელფოგან მეცნიერთა მიერ დადგენილი და მთელი ქართველი ერისაგან შესისხლხორცებული შემეცნება“ (იქვე, გვ. 97). ხოლო რაც შეეხება ნოტიციებით ცნობილ საისინის, პეტრას, როდოპოლისისა, ზიგანასა და ფასიდის ეპარქიებს, ისინი განლაგებულნი იყვნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ქართველთა უძველეს ქვეყანაში, ტრაპეზუნტ-ზიგანა-გუმიშხანეს რეგიონში.

საქართველოს ეკლესიის დაფუძნების ისტორიისათვის მნიშვნელოვან გელასი კესარიელის, გელასი კვიზიკელისა და სხვათა ცნობებს, რომ წმიდა ნინო იყო ლაზიკის განმანათლებელი იბერიასთან ერთად, ბოლო საუკუნეში (ათეისტურ ეპოქაში) არ ექცეოდა ყურადღება. მიიჩნეოდა და ამჟამადაც მიიჩნევა, რომ ამ ცნობებს არ ეთანხმება წმიდა გრიგოლ განმანათლებლის ცხოვრების ძველი არაბული (დაახლ. VII-VIII სს.) თარგმანი, რომლის მიხედვითაც ლაზიკა იყო წმ. გრიგოლ განმანათლებლის მოღვაწეობის არეალი, სადაც მან დანიშნა კიდევ თავისი ეპისკოპოსი.

ნ. მარმა გრიგოლ განმანათლებლის არაბულ ხელნაწერში ამოიკითხა, რომ გრიგოლმა თავისი ეპისკოპოსი სოფრონი გააგზავნა ლაზიკაში, ამიტომ ლაზიკა წმ. გრიგოლის სამოღვაწეო არეალია და არა წმ. ნინოსი. მაგრამ, მისი გამოქვეყნების შემდეგ მალევე გამოიცა ნ. აღონცის ცნობილი ნაშრომი აღნიშნული რეგიონის შესახებ, საიდანაც გამომჩნდა რომ სინამდვილეში წმ. გრიგოლის ცხოვრების არაბულ ხელნაწერებში წერია არა სიტყვა „ლაზიკა“, არამედ „არზანენა“. ნ. აღონციმ გამოიკვლია, რომ ნ. მარმა ხელნაწერში არასწორად ამოიკითხა არაბული თანხმოვანთჯგუფი, რომელიც გადმოსცემს არა სიტყვა „ლაზიკას“, არამედ „არზანენას“. ასე, რომ ლაზეთი არ იყო წმიდა გრიგოლის სამოღვაწეო არეალი და აღნიშნული სოფრონი იყო არა ლაზიკის, არამედ არზანენას ეპისკოპოსი, არმენიის სამხრეთ სასაზღვრო მხარეში. მაშასადამე, გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებს, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია „იბერები და ლაზეთი“, არ ეწინააღმდეგება აღნიშნული ხელნაწერი.

ლაზეთი წმიდა ნინოს სამოღვაწეო არეალია და არა წმიდა გრიგოლისა. ამით მართლდება ხორენაცის ცნობა, რომ წმიდა ნინომ იქადაგა „კლარჯეთიდან მასქუთებამდე“, ე.ი. კლარჯეთი-ლაზიკა წმიდა ნინოს სამოღვაწეო არეალი იყო.

დააარსა თუ არა წმიდა ნინომ თავის მიერ მოქცეულ ლაზიკაში საეპისკოპოსო კათედრა?

სწორედ ამ კითხვას უპასუხა ლაზიკის მიტროპოლიტმა გერმანემ რუსეთის მეფის კარზე XVII ს-ში. 1651 წელს რუსეთის მეფეს აღექსი მიხაილოვიჩის წარუდგა ლაზიკის მიტროპოლიტი გერმანე, რომელმაც წერილობითი სახით რამდენჯერმე განაცხადა, რომ რიზე-ოფის რეგიონი იყო ქართული ეკლესიის იურისდიქციის სფერო, რადგანაც ეს მხარეები ივერიასთან ერთად განანათლა ივერიის განმანათლებელმა და, მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობით, მან ლაზეთში, ოფში დაარსა პირველი საეპისკოპოსო კათედრა (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 347).

ოფის საეპისკოპოსო ცენტრი, სადაც იმხანად ლაზიკის მიტროპოლიტს ჰქონდა კათედრა, იყო წმიდა ნინოს დაარსებული. მოგვიანო პერიოდის ლაზიკის მიტროპოლიტის ამ ცნობას, რომ ლაზიკის ქრისტიანები თავდაპირველად შედიოდნენ ივერიის ეკლესიის იურისდიქციაში, მთლიანად ეთანადება VI საუკუნის ცნობილი ისტორიკოსის პროკოფი კესარიელის ცნობა, რომ რიზე-ათინას რეგიონის ქრისტიანების მღვდელმთავარს კათალიკოსის ტიტული ჰქონდა. პროკოფი წერს: „ქრისტიანთა მღვდელმთავარსაც კათალიკოსს უწოდებენ ელინთა ენით, რადგან ის ერთი განაგებს ყველა აქაურ

სოფელს“ (პროკოფი კესარიელი, ომი სპარსელებთან, გეორგია, I, 1965, გვ. 88). რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების ძეგლისწერის ცნობით საქართველოს ეკლესიის მეთაურებს IV საუკუნიდანვე ჰქონდათ ტიტული „ეპისკოპოს-კათალიკოსი“, ხოლო V საუკუნიდან – „კათალიკოსი“. პროკოფის მიერ ნახსენები ე.წ. „ერთი „ხალხი“, რომელიც კათალიკოსს ექვემდებარებოდა, მოიცავდა რიზე-ათინას რეგიონს, რომელშიც ქ. ოფიც შედიოდა. როგორც ითქვა ოფის საეპისკოპოსო კათედრა ივერთა განმანათლებლის, ე.ი. წმიდა ნინოს მიერ დაარსებულად მიიჩნეოდა. ის ლაზიკაში ანუ კლარჯეთის ზღვისპირეთში მდებარეობდა.

პიტიუნტის საეპისკოპოსო კათედრა, აღონცის, ინგოროყვას და ასევე სხვა მეცნიერების მტკიცებით, IV საუკუნეში მდებარეობდა ოფ-რიზეს რეგიონში. ეს რეგიონი როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ გააქრისტიანა წმიდა ნინომ. შესაბამისად, ამ რეგიონში მდებარე **პიტიუნტის კათედრა** მისი დაარსებული ჩანს, ლაზიკის მიტროპოლიტის ცნობის გათვალისწინებით. როგორც ითქვა, მცხეთაში მოსვლამდე წმ. ნინოს გაუნათლებია ლაზიკა IV ს-ის 10-20-იან წლებში, ჩანს, ამ დროს დაუარსებია ოფ-რიზეს რეგიონში მდებარე პიტიუნტის საეპისკოპოსო კათედრა, რომლის ეპისკოპოსმა სტრატოფილემ მონაწილეობა მიიღო 325 წლის I მსოფლიო კრების მუშაობაში.

ამჟამად მიიჩნევა რომ სტრატოფილე აფხაზეთის ბიჭვინთიდან იყო, მაგრამ, როგორც ითქვა, სხვა აზრისა იყო ცნობილი მეცნიერი ნ. აღონცი, ასევე პ. ინგოროყვა და სხვანი, მათი აზრით **პიტიუნტი მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ისტორიული საქართველოს სხვა რეგიონში, რომელიც მოიცავს ოფ-ათინა-რიზეს ოლქს და ლაზიკა ერქვა.**

ნ. აღონცი თავისი აზრის ერთერთ საბუთად მიიჩნევს იმას, რომ რომაულ წყაროთა ცნობით პიტიუნტსა და სებასტოპოლისში თავისი მუდმივი საჯარისო ნაწილი ჰყავდა დაბანაკებული „არმენიის დუქსს“, რომელიც იყო პონტო-მცირე არმენიის რომაული სამხედრო ოლქის მხედართმთავარი, მაგრამ, აღონცის სიტყვით, არმენიის დუქსის გავლენის სფეროში არ შედიოდა დასავლეთ საქართველო და მით უმეტეს მისი ისეთი შორეული რეგიონი, როგორცაა ცხუმ-ბიჭვინთას ოლქი, აქ არმენიის დუქსს არ შეეძლო თავისი საჯარისო დანაყოფის დაბანაკება (ნ. აღონცი, არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში, სპბ, 1908, გვ. 212).

პ. ინგოროყვა პიტიუნტს ოფ-რიზეს რეგიონში ათავსებს, ამასთანავე უთითებს ძველ ავტორებსა და ძველ რუკებს (პ.ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 293). მაშასადამე, სხვადასხვა პუნქტები იყვნენ პიტიუნტი და ბიჭვინთა. ქართული წყაროებით ბიჭვინთის საეპისკოპოსო ცენტრი და მისი ეპარქია მხოლოდ ქართული ეკლესიის დაფუძნებულია და ის მუდამ, ათასწლეულთა მანძილზე, მხოლოდ საქართველოს ეკლესიასთან იყო დაკავშირებული, მის ერთერთ უმთავრეს სასულიერო ცენტრს წარმოადგენდა, ხოლო პიტიუნტი დაარსების შემდეგ, სიახლოვის გამო, უფრო პონტოს რეგიონის ეპარქიებთან აღმოჩნდა დაკავშირებული.

317-326 წლებში წმიდა ნინოს მიერ და წმიდა მეფე მირიანის ღვაწლით მთელი ქართველი ერი გაქრისტიანდა და დაფუძნებულ იქნა საქართველოს ერთიანი ეკლესია. საქართველოში იქამდე არსებული სხვადასხვა მცირერიცხოვანი ქრისტიანული თემებიც ამ ერთიან ცენტრალიზებულ ეკლესიაში გაერთიანდნენ. დედაქალაქ მცხეთაში დაიდგა ტახტი საქართველოს ეკლესიის პირველმა მეთაურმა, რომელსაც „მოქცევაი ქართლისაი“ 326 წლისათვის ეპისკოპოსს უწოდებს, წმიდა მოციქულთასწორმა იმპერატორმა კონსტანტინემ და მისმა დედამ წმიდა ელენემ ხელი შეუწვეს საქართველოს ეკლესიის შემდგომ გაძლიერებას ანტიოქიელი პირველიერარქის ევსტათის ხელით. საქართველოს ეკლესიაში ეპისკოპოსთა რიცხვი ჯერ კიდევ წმიდა ნინოს დროს გაიზარდა. წმიდა ნინოს გარდაცვალების უამს „მოქცევა ქართლისა ს“ ცნობით, საქართველოს ეკლესიის მეთაურს უკვე მთავარეპისკოპოსის წოდება ჰქონდა, ხოლო ეპისკოპოსები უკვე მრავლად

ყოფილან. ამიტომაც „მოქცევა ქართლისა ს“ ცნობით, წმიდა ნინომ თავისი ანდერძი გადასცა ამ ეპისკოპოსთა სიმრავლეს – „დახვედრა ეპისკოპოსთა“.

ქართლის სამეფომ IV საუკუნის ბოლოსათვის დაკარგა ოფ-რიზეს რეგიონი, ის რომის სახელმწიფომ დაისაკუთრა და მალე საზღვარი რომსა და ქართლის სამეფოს შორის პუნქტ სუფათთან იქნა გავლებული, მდ. ჭოროხის ქვემოთ.

ამის მიუხედავად ამ მხარის მოსახლეობა, რომელსაც პროკოფი კესარიელი „ერთ ხალხს“ უწოდებს ერთ ხანს კვლავ კათალიკოსის (მცხეთელისა) იურისდიქციაში შედიოდა, მხოლოდ VI საუკუნის ე.წ. ლაზიკისათვის ომების შემდეგ ეს რიზე – ათინას რეგიონი კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შემავალ ლაზთა ეპისკოპოსებს დაუქვემდებარეს. ლაზთა ეპისკოპოსების კათედრები ნ. აღონცის კვლევით შემდეგდროინდელ გუმუშხანე-სუმელას რეგიონში მდებარეობდნენ ოფ-რიზესთან ახლოს ტრაპეზუნტის სამხრეთით, ესენი იყვნენ ზიგანა, საისინი, კეტრა და როდოპოლისი, ქ. ფასილი კი ოფ-ათინას მახლობლად უნდა ვეძიოთ.

დასავლეთ საქართველო ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში – აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩამოყალიბება

დასავლეთ საქართველო, რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერის განსაზღვრებით ქრისტიანობის გავრცელებისთანავე საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა – ამიტომაც წერს კრება – ანდრია მოციქულმა იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა, ხოლო წმიდა ნინომ მოაქცია „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“.

მეფე მირიანის დროს, „ქართლის ცხოვრებისა“ და „მოქცევა ს“ ცნობით დასავლეთ საქართველო მდ. ეგრისწყელამდე მეფე მირიანის ქართლის სამეფოში შემოდიოდა, მაშასადამე მცხეთის იურისდიქციის ქვეშ იყო.

ვახტანგ გორგასლის დროს ქართლის სამეფოს საზღვრები კიდევ უფრო გაიზარდა მდ.კლისურამდე მიადწია, შესაბამისად გაიზარდა ქართული ეკლესიის (მცხეთის საკათალიკოსოს) იურისდიქციაც, რომელიც მთელ ქართლის სამეფოზე ვრცელდებოდა, ე.ი. კლისურადან იორ-ალაზნის შესართავამდე.

არაბთა შემოსევამ ქართლის სამეფო დაშალა.

ბოლო ფარნავაზიან-ხოსროიანმა მეფე მირმა ქართლის სამეფო დაუნაწილა თავის ქალიშვილებსა და ძმას – წმ. არჩილს. მთელი დასავლეთ საქართველო (კლისურიდან ლიხის მთამდე) არჩილისა და ერთერთი ქალიშვილის – გურანდუხტის გამგებლობაში გადავიდა (სხვა ქალიშვილებს სამხრეთ და აღმოსავლეთ საქართველო ხვდათ წილად).

მალე მდ. კლისურას იქით მდებარე ტერიტორია მოექცა ხაზართა ინტერესის სფეროში, რითაც ისარგებლა ადგილობრივმა მთავარმა, რომელსაც „აფხაზთა ერისთავის“ ტიტული ჰქონდა და მან ბიზანტიის იმპერიისაგან დამოუკიდებლობა გამოაცხადა და თავისი მდგომარეობის განმტკიცების მიზნით, აფხაზთა საერისთავო შეიყვანა ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში (რომლის საზღვარი მდ. კლისურაზე იდო). ამის სანაცვლოდ მოითხოვა გურანდუხტზე, დასავლეთ საქართველოს მფლობელზე, დაქორწინება.

ამ დინასტიური ქორწინების შედეგად აფხაზეთი და დანარჩენი დასავლეთი საქართველო გაერთიანდა.

კახეთში გადასული არჩილ მეფის არაბთაგან წამების შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველო არაბთა ხელში აღმოჩნდა, ხოლო დასავლეთ საქართველოში გურანდუხტის ოჯახის მემკვიდრემ (ლეონ II-მ) მოიპოვა ლეგიტიმური უფლება ეტარებინა მეფის

ტიტული (გურანდუხტი მეფის ქალიშვილი იყო) და მას ეწოდა „აფხაზთა მეფე“ (რადგანაც იქამდეც, ამ ოჯახის ხელში იყო აფხაზთა საერისთავო).

აფხაზთა სამეფო ქართლის სამეფოს პოლიტიკური მემკვიდრე იყო, მისი მეფეები კი ფარნავაზიან-ხოსროიან მეფეთა გენეტიკური შთამომავლები. აფხაზთა სამეფო იგივე ქართლის სამეფოდ, მის დაუპყრობელ ნაწილად მიიჩნეოდა, ამიტომაც მცხეთის საკათალიკოსომ იქ ჩამოაყალიბა ქართული საეკლესიო ადმინისტრაციული ერთეული „აფხაზეთის საკათალიკოსოს“ სახელწოდებით, რაც ცნო ქართულმა სამყარომ IX ს-ში – „ამან განაჩინა კათალიკოსი აფხაზეთს“ – წერს „ქართლის ცხოვრება“ ბაგრატ „ქართველთა მეფის“ შესახებ.

პრაქტიკული შედეგები ამ ცნობისა იყო ის, რომ მცხეთამ აფხაზეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციაში გადასცა იქამდე მის ხელში მყოფი ტერიტორიები მდ. კლისურიდან ლიხამდე. ამ ტერიტორიულ იურისდიქციას დაემატა აფხაზთა საერისთავოს ტერიტორია კლისურიდან ნიკოფსიამდე. ჩამოყალიბდა ახალი ქართული საეკლესიო ადმინისტრაციული ერთეული, ნაწილი ერთიანი ქართული ეკლესიისა.

ასეთია ამ საკითხის შესახებ ქართული წყაროების ანალიზის შედეგი.

თუმცა, როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, სულ სხვაა გაბატონებული საისტორიო შეხედულება – „დას. საქართველოში აფხაზეთის საკათალიკოსოს წარმოქმნას აკავშირებენ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოდან ფასისის სამიტროპოლიტოსა და მის დაქვემდებარებაში მყოფი 4 კათედრის (როდოპოლისის, საისინის, პეტრასა და ზიგანის), ასევე ნიკოპსიისა და აბაზგიის სამთავარეპისკოპოსოების გამოსვლასთან და ქართულ ეკლესიასთან მათ შემდგომ გაერთიანებასთან, რომლის პოლიტიკურ საფუძველს აფხაზთა (დასავლურ ქართული) სამეფო წარმოადგენდა... ძირითადად შავი ზღვის სანაპიროზე განლაგებული ბერძნული საეპისკოპოსო კათედრები კონსტანტინოპოლისაგან გათავისუფლების შემდეგ გაუქმდნენ აფხაზთა (დასავლეთ ქართ.) მეფეების მიერ. მათ ნაცვლად ქართულნი დაარსდნენ. IX ს-დან დას. საქართველოში ღვთისმსახურებისას ბერძნული ენა ქართულით შეიცვალა, გამოჩნდნენ ქართულ ენაზე შესრულებული პირველი ეპიგრაფიკული ძეგლები, მათ შორის შედარებით ადრინდელია გუდაუთის რაიონის სოფელ მსიგზუას ეკლესიის ასომთავრული წარწერები“... (თ. ქორიძე, პრავოსლავნაია ენციკლოპედია, მოსკოვი, ტ. 13, 2006, გვ. 203. რუს. ენაზე).

არქეოლოგიური, გეოლოგიური და სხვა მასალების მიხედვით შეუძლებელია ფოთი საეპისკოპოსო ცენტრი ყოფილიყო პირველ ათასწლეულში, ასევე არ დასტურდება საეპისკოპოსო-საქალაქო ცხოვრების შესაბამისი არქეოლოგიური და კულტურული ფენები ნოქალაქევსა, ვარციხესა და გუდაყვაში.

ამასთანავე, არცერთი ძველი წყარო არ ადასტურებს ამ პუნქტებში ბერძნული საეპისკოპოსოების არსებობას.

საერთოდ, ქართული წყაროებით „მოქცევა ქარლისა“, „ქართლის ცხოვრება“, რუის-ურბნისის „ძეგლისწერასა“ და სხვა წყაროებისათვის საერთოდ უცნობია თემა დასავლეთ საქართველოში ოდესმე ბერძნული საეპისკოპოსოების არსებობის შესახებ. თუმცა, აღნიშნული მოსაზრება ამჟამად იმდენად მტკიცეა და მკვიდრებული, რომ სეპარატისტულ და სხვა საეკლესიო ჯგუფებს მიაჩნიათ თავიანთ დასაყრდენად თეორიულ მტკიცებათა დროს.

მაგალითად, ახლახან დაბეჭდილ „აფხაზეთის ეკლესიის ისტორიაში“ (სოხუმი, 2005, რუს. ენაზე) ნათქვამია, რომ „დასავლეთ საქართველოში ქართული ეკლესია ძირითადად გვიან დამკვიდრდა, იქ ადგილობრივი ეკლესიები კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში ადრიდანვე არსებობენ, კერძოდ „ეგრისის ეკლესია“ და „აფხაზეთის ეკლესია“.

სეპარატისტულ ისტორიოგრაფიაში გაბატონებული ე.წ. „ქართიზაციის“, გაქართველების თეორია ქართველთა ხსენებას აჩანავებს ლამის ლიხის ქედის იქით, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს დიდ ნაწილში.

სეპარატისტი იდეოლოგები მსოფლიოში ავრცელებენ მოსაზრებას, თითქოსდა, რიონის ხეობა და მთელი დასავლეთ საქართველო აფხაზების უძველესი საცხოვრისია, რაც, თითქოსდა, ტოპონიმიკითაც დასტურდება და ქუთაისიც ამიტომ იყო აფხაზთა სამეფოს დედაქალაქი, აფხაზთა ამ ქვეყანაში ქართველებმა (ე.წ. ქართვებმა) მხოლოდ VIII-X სს-ში შემოაღწიეს, გაბატონდნენ იქ, თავიანთი ენა თავს მოახვიეს აფხაზთა ეკლესიას, საბოლოოდ კი ეთნიკური აფხაზები იძულებული გახდნენ მიეტოვებინათ თავიანთი სამშობლო (ე.ი. დასავლეთი საქართველო) და მთიანი რეგიონისათვის შეეფარებინათ თავი ენგურსა და კოდორს იქით.

სამწუხაროდ, ეს არის ისტორიოგრაფიაში საკმაოდ გავრცელებული თვალსაზრისი, რომელმაც ჰპოვა კიდევაც შესაბამისი ასახვა საგანგებო ლიტერატურაში. მაგალითად, „პრავოსლავენაია ენციკლოპედია“-ს I ტომში აფხაზეთის მიმართ გამოთქმულია იგივე თვალსაზრისი, რომ, თითქოსდა, არაბთა მპყრობელობის დროს (იგულისხმება VIII-X სს.) ქართლის მოსახლეობა მასიურად გადასახლდა დასავლეთ საქართველოში და იქ კულტურისა და საეკლესიო სფეროში თანდათან შეიტანა ქართული ენა, რომელიც აქ გადაიქცა ღვთისმსახურებისა და აგიოგრაფიის ენად. შესაბამისი ტექსტი ასეთია: «Араб. завоевание Картли, территория к-рой входила в юрисдикцию Мцхетского Католикосата, вызвало массовую миграцию картлийского населения в Зап. Грузию, принесшую постепенное проникновение в культурные и церковные сферы Зап. Грузии восточногруз. (картлийского) языка, ставшего здесь языком богословия и агиографии» (Православная энциклопедия, т. I, М. 2000, с. 68).

რუსულ უახლოეს ენციკლოპედიაში გამოთქმული ამ მოსაზრების თანახმად, ქართული ენა მიიჩნევა არა საერთო ქართული ეთნოსის ენად, არამედ მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ენად (იგულისხმება ე.წ. ქართის ტომი), რომელიც, თითქოსდა, არაბობის დროს მასობრივად გადასახლებულა (მიგრირებულა) დასავლეთ საქართველოში და იქ საეკლესიო და კულტურის სფეროში შეუტანია თავისი სატომო ენა, რომელიც აქ უკვე საეკლესიო ენად გადაქცეულა.

ესაა გამოძახილი ცნობილი ქართიზაციის თეორიისა, რომლის მიხედვითაც VIII-X სს-ში მოხდა დასავლეთ საქართველოს ე.წ. ქართიზაცია და ამით დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ქართველი ხალხის ოჯახში შემოსვლა, მათ მიერ ქართული ენის შეთვისება, ამავე საუკუნეებში, თითქოსდა, მიმდინარეობდა სამხრეთ საქართველოს მკვიდრი ქალკედონიტი სომხების გაქართველება და იქვე მცხოვრები სხვა ტომების ქართიზაცია, ასევე მიიჩნევა, რომ თითქოსდა თვით აღმოსავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილშიც ანტიკურ ხანაში ცხოვრობდა ჰერულ-ალბანური და ჩენურ-დაღესტნური მკვიდრი მოსახლეობა და თითქოსდა, ქართვებმა, ამავე ეპოქაში, მოახდინეს ამ ტომების ქართიზაცია და შესაბამისად ამ მოსახლეობის ქართველი ხალხის ოჯახში შემოსვლა.

აი, ასე თანდათან ჩამოყალიბდა ერთიანი ქართველი ხალხი, მაგრამ მისი ჩამოყალიბების უფრო სავარაუდო პერიოდად მიიჩნევენ VI-XI საუკუნეებს. ეს არის ქართველი ხალხის ჩამოყალიბების შესახებ ერთ-ერთი თეორიას, ჩვენ მას შეიძლება ვუწოდოთ საბჭოთა თეორია, რადგანაც სწორედ საბჭოთა ეპოქაში გაბატონდა კიდევ ეს თეორია ისტორიოგრაფიაში. ჩვენი ხალხის ჩამოყალიბების შესახებ სულ სხვა თვალსაზრისი იყო ძველქართულ ისტორიოგრაფიაში, რომელსაც ქვემოთ შევეხებით.

რუსეთში გამარჯვებისთანავე ბოლშევიკ-კომუნისტებმა თავდაპირველად ისტორია როგორც მეცნიერება აკრძალეს, მაგრამ მალევე გადაწყვიტეს ის თავის სამსახურში ჩაეყენებინათ, შექმნეს, ახალი ე.წ. მარქსისტულ-ლენინური ანუ საბჭოთა ისტორიოგრაფია. მისი საბოლოო მიზანი იყო ისეთივე, როგორც მეფეთა დროინდელი რუსეთის ხელისუფლებისა – პატარა ერების ისტორიათა გაყალბება მათი სწრაფი

ასიმილაცია-გარუსების მიზნით, მაგრამ საბჭოური ისტორიოგრაფია ინიღბებოდა ე.წ. მარქსიზმ-ლენინიზმით.

ჩვენი ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის თანახმად, „გაბატონებულ ბურჟუაზიასთან ბრძოლაში განვითარდა მარქსისტული მიმართულება ისტორიოგრაფიაში“ (ქსე, 5, 243).

ვინ იყვნენ საქართველოში „გაბატონებული ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფიის“ წარმომადგენლები, რომლებთანაც ბრძოლაში „განვითარდა მარქსისტული ისტორიოგრაფია“?

ეს იყო დიდი ილია ჭავჭავაძე და მისი თანამოაზრენი – დიდი ქართველი ისტორიკოსები, აკაკი წერეთელი, დიმიტრი ბაქრაძე, იაკობ გოგებაშვილი და სხვანი, რომელთაც „ისტორიკოსის“ ტიტული ცხადია ჩამოართვეს საბჭოთა ეპოქაში.

1917 წლის ბოლშევიკური გადატრიალების შემდეგ, „შეიქმნა პირობები იმისათვის, რომ მარქსისტული მიმდინარეობა ისტორიოგრაფიაში ისტორიული მეცნიერების ძირითადი მიმართულება გამხდარიყო მთელ საბჭოთა კავშირში. საბჭოთა ისტორიული მეცნიერება ყალიბდებოდა ბურჟუაზიულ-მემამულური და მენშევიკური ისტორიული კონცეფციების... ისტორიის სხვა დამმახინჯებელთა წინააღმდეგ მიმართულ მძაფრ იდეურ ბრძოლაში“ (ქსე, 5, გვ. 243).

ასევე, ჩამოყალიბდა ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიაც, რომელიც გააფთრებით ებრძოდა „რეაქციულსა და იდეალისტურ“ მამა-პაპეულ ისტორიოგრაფიას მარქსისტული პოზიციებიდან“ (იქვე, გვ. 244), რათა არ მომხდარიყო „თავისი ქვეყნის როლის გაზვიადება მსოფლიო ისტორიაში დრომოჭმულ ისტორიულ წარმოდგენათა დაძლევის პროცესისას“ (იქვე, გვ. 244).

კომუნისტებმა ისტორიოგრაფიასთან ერთად ლინგვისტიკაც თავისი იდეოლოგიის საჭიროებისათვის გამოიყენეს.

ყველასათვის ნათელია და ძნელი დასაჯერებელია, რომ საბჭოთა ისტორიოგრაფიის უმთავრესი თეორიები და დოგმები სასარგებლო იყო საქართველოსათვის.

კერძოდ, ქართველი ხალხის ჩამოყალიბების პრობლემასთან დაკავშირებით საბჭოთა ისტორიოგრაფიამ იმუშავა რამდენიმე ათეული წელი.

კომუნისტმა იდეოლოგებმა თავიანთთვის სასარგებლოდ მიიჩნიეს უარეკოთ ძველქართულ მატრიანებსა და საისტორიო ძეგლებში გადმოცემული კონცეფცია ჩვენი ეროვნული ფესვების შესახებ, რომ საქართველო (როგორც დასავლეთი, ისე აღმოსავლეთი ნაწილი) უძველესი ხანიდანვე, მხოლოდ ქართული მოსახლეობით იყო დასახლებული და რომ ამ არეალზე ქართველთა გამოჩენის შემდეგ სხვა უცხო ტომები არ ცხოვრობდნენ.

ყოველ ძველ ერს, რომელიც ბიბლიური ხანიდან ჩნდება ისტორიის ასპარეზზე, თავის უძველეს თავდაპირველ სამშობლოდ შუამდინარეთი და მასთან მიმდებარე ქვეყნები მიაჩნია, სადაც დაირწა აკვანი კაცობრიობისა.

ასეთივე იყო ძველქართული თვალსაზრისი საქართველოში სამხრეთიდან ქართველთა გადმოსახლების თუ ქართული პოლიტიკური ცენტრების გადმოტანის შესახებ სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით. მათ აქ ქრისტეშობამდე IV-III სს-ში შეუქმნიათ ერთიანი სახელმწიფო ქართლის სამეფო, რომლის დასავლეთ საზღვარს წარმოადგენდა შავი ზღვა და მდინარე ეგრისწყალი (ახლანდელ აფხაზეთში), ხოლო აღმოსავლეთით ამ სახელმწიფოს საზღვარი აღწევდა აღბანეთ-სომხეთამდე ამ ქვეყნის მოსახლეობა იყო ერთი ხალხი – ეგრისელები, მარგველები, დასავლეთ საქართველოს სხვა ჯგუფები, აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობასთან ერთად ერთი ენის მქონე ხალხს წარმოადგენდა, რომელმაც შექმნა კიდევ ეს სახელმწიფო.

„მოქცევა ქართლისა ს“ ამ თვალსაზრისზე დაყრდნობით XII ს-ის მოღვაწე არსენ ბერი წერდა: „ჩვენ შვილნი ვართ მათ არიან ქართლით გამოსულთანი და ენა მათი ეუწიით“ (ძეგლ., ტ. III, გვ. 47), ანუ არსენ ბერი გადმოსცემდა ძველქართულ

თვალსაზრისს, რომ ეთნოსი, მცხოვრები შავი ზღვიდან ვიდრე სომხეთ-ალბანეთამდე, ერთგვაროვანი იყო და ამ ხალხის დედაენა იყო ქართული ენა, თუმცა, ალბათ, დიალექტები იმჟამადაც არსებობდა, მაგრამ ცხადია, ამ 2400-2300 წლის წინ ეს დიალექტები გაცილებით უფრო ახლოს იდგნენ ერთმანეთთან და, მაშასადამე, ფუძე-ქართულ, ანუ სახელმწიფო ენასთან.

ამიტომაც შეძლო კიდევ ამ ენის განგრცობა ფარნავაზმა იმჟამინდელ ქართლის სამეფოში ანუ „ყოველ ქართლში“, რომელიც ფაქტიურად ემთხვეოდა დღევანდელი საქართველოს მიწა-წყალს და მასში აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად დასავლეთ საქართველოც შედიოდა. „განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“ (ქართლის ცხოვრება, გვ. 26).

„ქართლის ცხოვრება“ დაბეჯითებით ამტკიცებს, რომ ფარნავაზის სახელმწიფოში ეგრისი, სვანეთი და არგვეთი საერისთავოებს წარმოადგენდნენ სხვა საერისთავოებთან ერთად. მაშასადამე, მთელი ამ არეალის მოსახლეობის სახელმწიფო და კულტურის ენას ქართული ენა წარმოადგენდა. ძველქართული თეორიით ქართული ენა დასავლეთ საქართველოში გავრცელდა არა VIII-X სს-ში, როგორც მიიჩნევენ ზოგიერთი საბჭოთა თეორეტიკოსი, არამედ თავდაპირველადვე წარმოადგენდა სახელმწიფო ენას. ამ საკითხს ქვემოთ უფრო გამოწვლილვით ვეხებით.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენს მატრიანებში გამოთქმული კონცეფციის თანახმად, პირველი ქართული სახელმწიფოს დროისათვის მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე აღარ იყო იქ ადრე მცხოვრები ძალზე მცირერიცხოვანი უცხოტომელები. ზემოთ აღნიშნული საბჭოური თეორიით კი საქართველოში ქართველებთან ერთად არაქართველი კავკასიური ტომებიც ცხოვრობდნენ, რომელთა ქართიზაცია ანუ გაქართველებაც თითქოსდა ხდებოდა ვიდრე X ს-მდე.

ეგრისი, სვანეთი და არგვეთი (შემდეგდროინდელი იმერეთი) ფარნავაზ მეფის სამეფოში შედიოდა საერისთავოთა სახით: ფარნავაზმა „მისცა ქუჯის ქუეყანა – ეგრისწყალსა და რიონს შუა... რომელსა შინა არს ეგრისი და სუანეთი და დაამტკიცა იგი ერისთავად მუნ“ (იქვე, გვ. 24). „ფარნავაზ მეფე იქმნა ყოველსა ქართლსა და ეგურსა ზედა“ (იქვე, გვ. 24). იგულისხმება ეგრისსა, სვანეთსა და არგვეთში ქართული ენა – ფარნავაზის დროიდანვე იყო გავრცელებული, ფარნავაზი ვერავითარი იძულებით შეძლებდა აქ ქართული ენის გავრცელებას, ეს ენა რომ არ ყოფილიყო აქ მოსახლეობის მშობლიური, დედაენა, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მემატიანის და საერთოდ ძველი ქართული ისტორიოგრაფიის თვალსაზრისით იმ ეპოქაში, ანუ ქრისტეშობამდე 400-300 წლით ადრე ე.წ. ქართველს და მეგრელ-ჭანებს შორის ენობრივი განსხვავება მხოლოდ დიალექტურ დონეზე არსებობდა, ანუ ფუძე-ქართული ენა ჯერ სუსტად იყო დიფერენცირებული. იმხანად ე.წ. ქართველსა და ეგრისელების კილოები ჯერ კიდევ არ იყვნენ ენებად გადაქცეულნი და ერთმანეთის მიმართ დიალექტებს წარმოადგენდნენ, არსებობდა ზანურ-ქართული ენობრივი ერთობა – ჯერ კიდევ საერთო, სახალხო, საზოგადო ენა. იგი წარმოადგენდა ქართლის სამეფოს ყველა კუთხის ენას და მას უწოდებს მემატიანე – ქართულ ენას.

ამავე თვალსაზრისს უფრო დაბეჯითებით ავითარებს XII ს-ის ცნობილი ისტორიკოსი არსენ ბერი, რომელსაც ზემოთ შევეხეთ. ახლა კი განვავრძოთ ჩვენ მემატიანეთა მტკიცებათა ციტირება, რომ დასავლეთ საქართველო უწყვეტად შედიოდა ერთიანი ქართული სახელმწიფოს – „ქართლის სამეფოს“ შემადგენლობაში: დადგა მოციქულთა ეპოქა, ქრისტეშობის შემდეგ I საუკუნეა, მოციქულებმა, კერძოდ კი – წმიდა ანდრია პირველწოდებულმა, მოწაფეებითურთ, იქადაგა კლარჯეთსა და დასავლეთ საქართველოში (ეგრისში), ამის შედეგად მკვიდრმა მოსახლეობამ მიატოვა ძველი რჯული, მემატიანე წერს: „ვითარცა ესმა მეფესა ადერკის მეგრელთაგან რჯულისა დატყუება, განუწყრა და წარავლინა ერისთავნი მისნი და იძულებით კუალადვე

მოაქცივნა მეგრელნი და დამაღნეს ხატნი და ჯუარნი და შერისხა მეფე ადერკიმ ერისთავი კლარჯეთისა მშვიდობით განტევებისათვის მოციქულისა“ (ქც., ტ. I, გვ. 42).

ცხადია, ქართლის მეფე უცხო ერისთავებს ვერ დასჯიდა, სამხრეთ და დასავლეთ საქართველო იმუამინდელი საქართველოს ძირითადი ნაწილებია.

აფხაზეთის საკათალიკოსო

ისტორია

წყაროთა ცნობებით, აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩამოყალიბების ისტორია ასეთია – ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა არა ერთ რომელიმე კუთხეში, არამედ „ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“ („დიდი სჯულისკანონი“, 1975, გვ. 545), ასევე წმიდა ნინომ მოაქცია არა ერთი რომელიმე კუთხის მოსახლეობა, არამედ „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ (იქვე, გვ. 546). მაშასადამე, მათ სრულიად საქართველოში იქადაგეს და მთელი ქართველი ერი განანათლეს.

ძველი ქართული საეკლესიო წყაროების ამ ცნობებს მთლიანად ეთანხმებიან IV ს-ის პალესტინელი ეპისკოპოსის გელასი კესარიელისა და V ს-ის ბიზანტიელი ისტორიკოსის გელასი კვიზიკელის ცნობები, მათი სიტყვით წმიდა ნინომ მოაქცია იბერებიცა და ლაზებიც, მაშასადამე, მოაქცია როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა.

IV ს-ში ჩამოყალიბდა მთელი ქვეყნის მომცველი ერთიანი ქართული ეკლესია ცენტრით მცხეთაში. მის პირველივე მეთაურს რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების ძეგლისწერით – „ეპისკოპოს-კათალიკოსი“ ანუ საყოველთაო, ზემდგომ ეპისკოპოსი ეწოდებოდა (იქვე, გვ. 546). მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქციაში შედიოდა მთელი დასავლეთ საქართველო და მისი ისეთი უკიდურესი ნაწილიც კი როგორც იყო ოფ-რიზე-ათინას რეგიონი, სადაც მცხოვრები ე.წ. „ერთი ხალხი“ პროკოფი კესარიელის სიტყვით „კათალიკოსის“ იურისდიქციაში შედიოდა.

ქადაგებათა შემდგომ დასავლეთ საქართველოში ისევე, როგორც საქართველოს ყოველ ნაწილში ჩამოყალიბდა ათეულობით ეპარქია და საეპისკოპოსო. მათი რიცხვი გასაკუთრებით გაიზარდა VIII-X სს-ში, ამის გამო, წარმოიქმნა საჭიროება, რათა საქართველოს საპატრიარქოში ეპარქიათა მართვის გაადვილების მიზნით ჩამოყალიბებულიყო რამდენიმე საეკლესიო ადმინისტრაციული ოლქი ანუ სამიტროპოლიტო ოლქი. მის მმართველს „უმრწამესი კათალიკოსის“ ტიტული უნდა მინიჭებოდა, რადგანაც „უხუცესი კათალიკოსი“ მცხეთის პირველიერარქს ერქვა.

ძველ საქართველოში საეპარქიო ადმინისტრაციული ერთეულის დაარსების უფლება ეკუთვნოდა მეფეს, ამიტომაც აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსებას ესაჭიროებოდა დასტური სახელმწიფო ხელისუფლების მხრიდან და მართლაც, საქართველოს მეფე ბაგრატ ბაგრატიონმა გასცა ამის დასტური. ამიტომაც წერს მემატიანე შემდეგს: „ამან ბაგრატ განაწესა კათალიკოზი აფხაზეთს ქრისტეს აქეთ 830 წელს“ (ქ.ც., 1955, I, გვ. 255). ამის შედეგად იბერიაში ორი თავისთავადი საეკლესიო ერთეული აღმოჩნდა, რასაც აღნიშნავს კიდევ XII ს-ის ცნობილი კანონისტი, კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ბალსამონი იბერიაში თავისთავადი „ეკლესიების“ არსებობის შესახებ.

შენიშვნა: საქართველოს ეკლესიაში ტიტული „საქართველოს პატრიარქი“ ეწოდებოდა სრულიად საქართველოს ეკლესიის მეთაურს, ხოლო „კათალიკოზის“ ტიტული ენიჭებოდა სამიტროპოლიტო ერთეულის მეთაურს. კკეელიძის კვლევით „კათალიკოზი“ იგივე იყო, რაც ბიზანტიურ ეკლესიაში არქიეპისკოპოსი ან მიტროპოლიტი. მაგ., წყაროს ცნობით, ექვთიმე მთაწმიდელი მიიწვიეს „კვიპროსის კათალიკოზად“, ანუ კვიპროსის ეკლესიის არქიეპისკოპოსად.

წყაროების მიმოხილვა

ა. ბერძნულ-ლათინური წყაროები:

გელასი კესარიელი წერს – „იმავე ხანაში ღმრთის ცნება მიიღეს პონტოს გასწვრივ მდებარე მიწა-წყალზე მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა, რომელთაც მანამდე ის არა

სწამდათ. ამ უდიდესი სიკეთის მიზეზი გახდა ერთი დედაკაცი, რომელიც მათთან იყო ტყვედ“ (გეორგიკა, I, 1961, გვ. 186).

გელასი კვიზიკელიც ამასვე წერს – „ამავე დროს პონტოს გასწვრივ მდებარე ქვეყნის მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა ღმრთის სიტყვა, რომელიც მანამდე არ სწამდათ შეიწყნარეს“ (მიმომხილველი, I, 1926, გვ. 55).

გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებს, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია ლაზებიც იბერებთან ერთად, ეთანხმება (მართალია მოგვიანო პერიოდის, მაგრამ ეკლესიისათვის ძალზე კომპეტენტური) ლაზიკის მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობა, რომ ლაზიკაში მდებარე ოფის (პოფის) საეპისკოპოსო კათედრა დააარსა წმიდა ნინომ IV ს-ში, იქამდე, სანამ ის (წმიდა ნინო) ფარავნის გზით იბერიის დელაქალაქ მცხეთაში გადავიდოდა და იქ დააარსებდა საეპისკოპოსოს.

კერძოდ, „მოსხენებაში, რომელიც ლაზიკის მიტროპოლიტმა გერმანემ 1651 წელს წარუდგინა რუსეთის მეფეს ალექსი მიხეილისძეს აღნიშნულია, რომ ტაძარი ოფისა, (პოფის სამიტროპოლიტო კათედრა) – ითვლებოდა დაარსებულად წმიდა ნინოს მიერ. მის შესახებ მიტროპოლიტი გერმანე მრავალგზის აღნიშნავდა – ივერიის მიწა მან განანათლა“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 227). მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობით, ლაზიკის საეპისკოპოსო კათედრა დააარსა მან ვინც ივერიის მიწა განანათლა, ე.ი. წმიდა ნინომ, რადგანაც ლაზიკა და იბერია მეფე მირიანის დროს იყო ერთი ქვეყანა და მიტროპოლიტი გერმანე თავის ცნობაში მიუთითებდა: „ლაზია – საქართველოს ძველი ქვეყანა“, „ძველი ქართული მიწა“, „ივერიის მიწა“ (იქვე, გვ. 263).

ბიზანტიურ და სხვა ძველ წყაროებში ისტორიულ საქართველოს ივერიას უწოდებდნენ და მიიჩნეოდა, რომ ის შედგებოდა ორი გეოგრაფიული ნაწილისაგან ქვემო ივერიისაგან (დასავლეთ საქართველოსაგან) და ზემო ივერიისაგან (აღმოსავლეთ საქართველო).

ზემოთ აღნიშნულმა ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქებმა – დოსითეოსმა და ხრისანფიმ XVII ს-ში მოილოცეს ივერიის მიწა-წყალი და აღწერეს ის. მათ ეპოქაში აღმოსავლეთ საქართველო დაპყრობილი იყო სპარსელების მიერ (საქართველოს პატრიარქი ევდემოზი აღმოსავლეთ საქართველოს მუსულმანმა მმართველმა სასტიკი წამებით მოკლა), ამის გამო აღმოსავლეთ საქართველოში ეკლესია დაემცრო, ამიტომაც სუვერენული დასავლეთ საქართველოს ქრისტიან მეფეებს იმჟამად, სრულიად საქართველოს მეფეებად წარმოედგინათ თავიანთი თავი, ასევე აფხაზეთის კათალიკოსები თავიანთ თავს (მუსულმანთა ბატონობის ეპოქაში) სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქებს უწოდებდნენ, რაც იყო დროებითი მოვლენა აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიან ხელმწიფეთა ტახტის აღდგენამდე. შემდგომ მცხეთის კათალიკოსს კვლავ „უხუცესს პატრიარქს“, ხოლო აფხაზეთისას „უმრწმეს“ უწოდებდნენ. აღნიშნული გარემოების გამო ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქი წერს: „იბერიაში ორი ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსია, რომელთაც ქართველები უწოდებენ კათალიკოსებს. ქვემო იბერიას, რომელსაც ძველად კოლხეთს და ლაზიკას უწოდებდნენ, აქვს ეპარქიები იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, აფხაზეთში, სვანეთსა და მესხეთის ნაწილში. ზემო და ქვემო იბერიას შორის საზღვარი არის ქედი, რომელიც კავკასიის მთებში იწყება, ქართულად ქულფარგი ეწოდება, ქვემო იბერიის კათალიკოსი პატივით უფრო მეტია ზემო იბერიის კათალიკოსზე... იბერები ქვემო იბერიის კათალიკოსს მიიჩნევენ უფროს კათალიკოსად, რადგანაც მეფე, ე.ი. იმერეთის თავი, მათთან იწოდება მთელი იბერიის მეფეთა-მეფედ“ (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან: „სარღელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, ქართული ეკლესია და მისი ავტოკეფალია. თეოლოგია, ათენი, 1966 წ.).

ხოლო მეორე პატრიარქი ხრისანფი ამბობს: „საქართველოში, რომელსაც ადრე იბერია ერქვა, იყო ორი ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსი, რომელთაც ჩვეულების თანახმად

უწოდებენ კათალიკოსებს და არა არქიეპისკოპოსებს. ასე მათ მარტო ქართველები უწოდებენ. ამათგან ერთი, ე.ი. არქიეპისკოპოსი ქვემო იბერიისა, იწოდება იმერეთის, ოსეთის, გურიის და სრულიად ქვემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, ანუ მარტივად, სრულიად იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, როგორც უფროსი ზემო იბერიის კათალიკოსზე. ხოლო მეორე, ე.ი. ზემო იბერიისა, იწოდება ქართლის, კახეთის, ალგანეთის და სრულიად ზემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად... რომელი იმპერატორის დროს, ან რომელ კრებაზე გახდა ის საარქიეპისკოპოსო, ჩვენ ზუსტად ვერ დავადგინეთ, მაგრამ 26 იენისის სვინაქსარში ვპოულობთ, რომ იოანე, გოთეთის ეპისკოპოსი, ხელდასმული იქნა იბერიის კათალიკოსის მიერ, რადგანაც რომაულ ქვეყნებში ბატონობდა ხატმებრძოლთა ერესი, ასე რომ, როგორც ჩანს, ერეკლეს შემდეგ ისავრამდე ქვემო იბერია საარქიეპისკოპოსო გახდა“... (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან: „სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, ქართული ეკლესია და მისი ავტოკეფალია. თეოლოგია, ათენი, 1966 წ.).

ბერძნულ-ლათინური და ბიზანტიური წყაროების ზემოთ აღნიშნული მითითებებიდან ნათლად ჩანს, რომ წმიდა ნინოს ეპოქიდან ლაზიკა, დასავლეთ საქართველო აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად ქმნიდა ერთიან ეკლესიას და არა ორ ეკლესიას, როგორც ეს წარმოუდგენია ზოგიერთ მეცნიერს, რომელთა შეხედულებასაც აკრიტიკებდა ივ. ჯავახიშვილი.

ამ კუთხით უნდა განვიხილოთ პროკოფი კესარიელის ცნობა ოფ-რიზე-ათინას რეგიონში მცხოვრები ე.წ. „ერთი ხალხის“ შესახებ, რომელიც „კათალიკოსის“ იურისდიქციაში შედიოდა, ამ რეგიონში, 1651 წლის ცნობით, ივერიის განმანათლებელს საეპისკოპოსო კათედრა დაუარსებია IV საუკუნეში. ეს ის ტერიტორიაა, რომელზე მცხოვრები ძიდრიტების ტომი იბერიის მეფე ფარსმანს ემორჩილებოდა I საუკუნეში არიანეს ცნობით. შესაბამისად, ეს მიწა-წყალი იბერიის სამეფოსთან იყო დაკავშირებული, ამიტომაც პროკოფი კესარიელის მიერ ნახსენები „კათალიკოსი“ ქართლის კათალიკოსია.

VI ს-ის ბოლოსათვის, ე.წ. ლაზიკისათვის ომების შემდეგ, ეს მიწა-წყალი დაკარგა ქართლის სამეფომ და შესაბამისად „ერთი ხალხი“ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზთა ეპისკოპოსების იურისდიქციაში შეიყვანეს, რომელთა კათედრები ნადონცის კვლევიტ გუმუშხანე-სუმელას რეგიონში მდებარეობდნენ ოფ-რიზესთან ახლოს, დანარჩენი დასავლეთ საქართველო კათალიკოსის იურისდიქციაში დარჩა.

VII-VIII საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის განმტკიცების კვალდაკვალ გაიზარდა ქართულ საეპისკოპოსოთა რიცხვი, რამაც დაბადა საჭიროება უკვე ძალზე გაზრდილი ქართლის საკათალიკოსოს მართვის გაადვილების მიზნით დასავლეთ საქართველოში დაარსებულიყო ადგილობრივი ქართული საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეული, მას დაერქვა აფხაზეთის საკათალიკოსო.

ზოგადქართული ეკლესიის ერთერთი საეკლესიო ადმინისტრაციული ერთეულის მეთაურს „კათალიკოსის“ ტიტული მიანიჭა ქართულმა სამეფო ხელისუფლებამ, წყარო წერს „830 წელს ამან ბაგრატ განაწესა კათალიკოსი აფხაზეთს“.

ამ ფაქტს ეხმიანება ცნობილი ბიზანტიელი კანონისტის ბალსმონის ცნობა „იბერიაში ეკლესიების“ (ე.ი. ორი თავისთავადი ეკლესიის) არსებობის შესახებ. საქმე ისაა, რომ დასავლეთ საქართველოს ბიზანტიურ სამყაროში „ქვემო იბერიას“ უწოდებდნენ. ამ მხრივ ბალსამონის ცნობა ძალზე მნიშვნელოვანია.

ბ. ქართული წყაროები:

საკითხი, იმის შესახებ, რომ ძველი ქართული წყაროების თანახმად, დასავლეთ საქართველო გაქრისტიანებისთანავე შედიოდა ზოგადქართული ეკლესიის წიაღში, მიმოიხილა ივ. ჯავახიშვილმა, ის წერს: „გიორგი მთაწმიდელი და განსაკუთრებით

ეფრემ მცირე, რუის-ურბნისის 1103 წლის საეკლესიო კრების ყველა სულისჩამდგმელი ამტკიცებენ, რომ ანდრია მოციქულმა იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“ ხოლო შემდეგ ქრისტიანობა ეკლავ ალაღინა წმიდა ნინომ, რომლის სასწაულმოქმედებამ და ქადაგებამ „მიიზიდა ყოველი სავსება ყოველისა ქართველთა ნათესავისა“. ნიკოლოზ კათალიკოსიც წმიდა ნინოს საერთო მოციქულად და განმანათლებლად სთვლიდა „ჩვენ ქართველთა სა“, ერთი სიტყვით, ანდრია მოციქულიც და წმიდა ნინოც საერთო ქართული ეკლესიის დამაარსებლად და მთელი ერის განმანათლებლად იყვნენ ცნობილი, საქართველოს სხვადასხვა ნაწილების ცალკე მქადაგებლების გამოძებნის სურვილიც არ ჰქონიათ, რადგან ისინი მთლიანი და განუყოფელი საქართველოს გამტკიცებისა და აღორძინებისათვის იღწოდნენ“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, გვ. 47).

ივანე ჯავახიშვილის დასკვნით, საქართველოს ეკლესიაში ერთადერთი თვალსაზრისი იყო დაცული, რომ ჩამოყალიბებისთანავე საქართველოს წმიდა ეკლესია თავის იურისდიქციას ავრცელებდა მთელი ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე, მათ შორის ცხადია აფხაზეთზეც, ვითარცა მის განუყოფელ და ძირითად ნაწილზე.

მას შემდეგ რაც რუსეთის იმპერიამ XIX ს-ში გააუქმა ეკლესიის ავტოკეფალია, ფართო გასაქანი მიეცა თეორიებს ქართული ეკლესიის კიდევ უფრო დასაკნინებლად, განსაკუთრებით XX ს-ში ათეისტების ბატონობისას. ამ დროს ჩამოყალიბდა მტკიცება, თითქოსდა დასავლეთ საქართველო IV საუკუნიდან X საუკუნემდე 500-600 წლის განმავლობაში იმყოფებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში და მხოლოდ X ს-ის შემდგომ ის დაექვემდებარა საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციას. თითქოსდა იქამდე დასავლეთ საქართველოში არსებობდა კონსტანტინოპოლის იურისდიქციის ქვეშ ფაზისის (ფოთის) სამიტროპოლიტოში შემავალი როდოპოლისის (ვარციხის), საისინის (ცაიშის), პეტრას (ციხისძირის), ზიგანევის (გულაყვა) ბერძნულენოვანი საეპისკოპოსოები, ასევე აფხაზეთის (აბაზგიის) ავტოკეფალური ეკლესია და თითქოსდა ისინი გააუქმა ქართულმა ეკლესიამ და მათ ნაცვლად იქ დაარსა თავისი საეპისკოპოსოები. ასეთია ამჟამინდელი ისტორიოგრაფიის ზოგიერთი წარმომადგენლის მტკიცება, რასაც იმეორებენ აფხაზეთში მოკალათებული საეკლესიო სეპარტისტებიც.

ივანე ჯავახიშვილი ასეთი თეორიის მომხრეებს შემდეგ შეფასებას აძლევდა - „ეს არის ქართველ სახელოვან მეცნიერთა მიერ შექმნილისა და მთელი ქართველი ერისაგან შესისხლხორცებული შემეცნების მოსპობა“ (იქვე, გვ. 97). „სახელოვან მეცნიერებს“ კი ის უწოდებდა ზემოთ აღნიშნულ გიორგი მთაწმიდელს, ეფრემ მცირეს, რუის-ურბნისის კრების წმიდა მამებსა და ნიკოლოზ კათალიკოსს სხვა უძველეს მოღვაწეებთან ერთად.

მტკიცება იმისა, რომ დასავლეთ საქართველო 500-600 წლის მანძილზე კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდა ეწინააღმდეგება ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში მიღებულ დებულებებს, საეკლესიო კრებათა დადგენილებებს, საერთოდ კი ქართველ წმიდა მამათა, ისტორიკოსთა და მემატრიანეთა ტრადიციულ თვალსაზრისს ამ საკითხზე.

აფხაზეთის საკათალიკოსო აღმოცენდა ქართული ეკლესიის წიაღში, ქართველ მეფეთა და პირველიერარქთა ნებით ეკლესიის ადმინისტრაციული მმართველობის გასაადვილებლად, და ის ყოველთვის იყო ერთ-ერთი ადმინისტრაციულ-საეკლესიო ოლქი ზოგადქართული ეკლესიისა.

გ. სომხური წყაროები:

იოანე სომეხთა კათალიკოსის ცნობის თანახმად, კირიონ I საქართველოს ეკლესიის მამათავარი-კათალიკოსი, ამასთანავე, იყო ეგრისის არქიეპისკოპოსი.

899 წლიდან სომხეთის კათალიკოსად დადგენილი იოანე წერდა ქართლის კათალიკოს კირიონ I-ის შესახებ, რომ ის იყო მამამთავარი „იბერიელთა, გუგარელთა და ეგრისელთა ადრინდელი წესის შესაბამისად“ (იოანე კათალიკოსის მატეანე, 1912, გვ. 65, წიგნიდან პ. ინგოროყვა, გ. მერჩულე, გვ. 243).

დასავლეთ საქართველოს, როგორც ცნობილია, კირიონ I კათალიკოსის დროს, ე.ი. VI ს-ის ბოლოსა და VII ს-ის დასაწყისში, ეგრისი ეწოდებოდა. ამ ეპოქაში ეგრისი ე.ი. დასავლეთ საქართველო, იოანე სომეხთა კათალიკოსის ამ ცნობით, შედიოდა მცხეთის იურისდიქციაში, რადგანაც კირიონი – მისი მამამთავარი იყო და თანაც „ადრინდელი წესის შესაბამისად“. კირიონის წინა „ადრინდელი“ ხანა, ცხადია უნდა იყოს V ს. და VI ს-ის პირველი ნახევარი. მაშასადამე, V, VI და VII სს-ში იოანე კათალიკოსის ცნობის ანალიზი აჩვენებს, რომ დასავლეთ საქართველო არა კონსტანტინოპოლის არამედ მცხეთის იურისდიქციაში შედიოდა.

დასავლეთ საქართველოსთან ერთად სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოც (ლაზიკა) გაქრისტიანებისთანავე ზოგადქართულ იურისდიქციაში რომ შედიოდა მიუთითებს მოვსეს ხორენაცი (V ს-ის ავტორი). ის წერს, რომ კლარჯეთი (ანუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო), მოაქცია წმიდა ნინომ, რომელმაც იქადაგა აქედან ვიდრე კასპიის ზღვიპირეთამდე – „სანატრელი ნუნე წავიდა იქედან, რათა თავისი ადგილგასაგები საუბრით ქართველთა ქვეყნის სხვა კუთხეებიც დაემოძღვრა... გაგებდავ და ვიტყვი, რომ ნუნე მოციქული ქალი გახდა, მან იქადაგა სახარება კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარებამდე, მასქუთთა საზღვრებამდე, როგორც ამას აგათანგელოზი გაუწყებს შენ“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 172).

მაშასადამე, არა მარტო მოვსეს ხორენაცი, არამედ აგათანგელოზის ცნობითაც წმიდა ნინოს უქადაგნია შავი ზღვიდან (კლარჯეთიდან), ვიდრე კასპიის ზღვამდე (მასქუთებამდე).

აღნიშნულ იოანე კათალიკოსის, მოვსეს ხორენაციისა და აგათანგელოზის ცნობებს კიდევ უფრო ამტკიცებს უხტანესი.

ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ცნობილი სომეხი ისტორიკოსის უხტანესის ცნობები, რომელიც აღწერდა კავკასიის ეკლესიის ისტორიას VIII-X სს. უხტანესი თანამედროვე იყო მის მიერ აღწერილი ამბებისა.

უხტანესი ეხება და აღწერს აფხაზეთის ეთნიკურ სახეს, ამიტომაც მის ცნობას კიდევ უფრო მეტი მნიშვნელობა ენიჭება დასავლეთ საქართველოს ისტორიის კვლევას.

კერძოდ, უხტანესი წმიდა შუშანიკის დეაწლის აღწერის დროს ამბობს – „მსგავსი გახდა ნუნე მოციქულისა, როცა მოეფინა მისი ქადაგება მთელს ქართველთა ქვეყანას“ (უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, 1975, გვ. 201).

უხტანესი „ქართველთა ქვეყნის“ არეალში დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ კი აფხაზეთს რომ გულისხმობდა, ამის შესახებ თვითონვე წერს. კერძოდ, მისი თვალსაზრისით შავი ზღვის სანაპიროზე იბერები ნაბუქოდონოსორმა დაასახლა, სადაც იბერიელები გამრავლდნენ, იქცნენ დიდ ხალხად და მათ ქვეყანას ამჟამად „აფხაზეთი“ ეწოდებაო – წერს უხტანესი. მაშასადამე, მისი აღწერით – აფხაზეთი – ივერიელი ხალხით იყო დასახლებული ნაბუქოდონოსორის ეპოქიდან ვიდრე უხტანესამდე. კერძოდ, უხტანესი ასე აღწერს ამ ამბავს „ძველი ისტორიკოსების“ ცნობაზე დაყრდნობით:

„ივერიელთა ტომების ნაწილი ნაბუქოდონოსორმა დაასახლა პონტოს ზღვის მარჯვენა სანაპიროზე – „ტომი აღორძინდა, გამრავლდა, ზღვის პირას აქეთ-იქით, მოედო იმ მხარეს და გაგრცელდა სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე, შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი და იმ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება. ურიცხვია სახელი თვითოეული გავარისა, ... ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ივერიას უწოდებდნენ, აქ კი ქართველნი ეწოდებათ. ტომითაც, ენითაც, დამწერლობითაც, მამამთავრობითაც და მეფობითაც განმტკიცდნენ, ხოლო გამოჰყო, გამოაცალკევა და

განაშორა ჩვენგან კირიონ სკუტრელმა“ (უხტანესი, გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან, 1975, გვ. 67).

მაშასადამე, უხტანესი, IX-X სს-თა ავტორი, აღწერდა თუ რომელ ქვეყანას ეწოდებოდა აფხაზეთი, რომელი ხალხითა იყო ის დასახლებული და თუ ვინ იყო მათი ყველაზე გამორჩეული კათალიკოსი, რომელმაც ეს ხალხი განაშორა სომხურ ეკლესიას. კერძოდ, აფხაზეთი, მისი თქმით, ქართველებით იყო დასახლებული, და ისინი კირიონმა განაშორა სომხური ეკლესიისაგან. ამ პირველხარისხოვანი წყაროს მითითებითაც კირიონი იყო დასავლეთ საქართველოს მამამთავარი.

საინტერესოა, რატომ არ გამოიყენეს უხტანესის ეს ცნობა აფხაზეთის ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსებმა XX ს-ის სეპარატისტების მიერ აღძრული კონფლიქტების დროს.

ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია საეკლესიო სამართლის მიხედვით

აფხაზეთის საკათალიკოსო, ისტორიულად ქართული ეკლესიის ერთ ნაწილს წარმოადგენდა, რომლის მეორე ნაწილი იყო ქართლის საკათალიკოსო.

ზოგად ქართული ეკლესიის მთლიანობა მიიღწეოდა საერთო საეკლესიო სამართლით, საერთო სჯულისკანონით, საერთო ქართული საღვთისმსახურო ენით, საერთო ტრადიციებითა და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის საერთო მეთაურობით.

აფხაზეთისა და ქართლის პირველიეპარქია შორის ერთს უხუცესი, ხოლო მეორეს უმრწემესი ეწოდებოდა.

ერთიან ქართულ ეკლესიაში წოდება „კათალიკოსი“ შეესაბამებოდა ბერძნული საპატრიარქოების „მიტროპოლიტის“ წოდებას. როგორც ბერძნული საპატრიარქოს მიტროპოლიტს უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ თავისი ეპისკოპოსები, ასევე ქართლის კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ხოლო აფხაზეთის კათალიკოსს დასავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ორივე ეს საკათალიკოსო ერთიანი ქართული ეკლესიის მხოლოდ საეკლესიო ადმინისტრაციული ერთეულები (სამიტროპოლიტო ოლქები) იყვნენ. როგორც ითქვა, მათი ზემდგომი საეკლესიო ინსტიტუტი იყო საერთო სჯულისკანონის და საეკლესიო სამართლის შემმუშავებელი ადგილობრივი საეკლესიო კრებები. პატრიარქის მოვალეობა იყო უზუნველყო სრულიად საქართველოს ეკლესიაში (ე.ი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებში) საერთო სჯულისკანონის დაცვა.

აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსთა მონაწილეობით საეკლესიო კრებების მიერ გამოცემულ კანონებს მთელს საქართველოში (ცხადია აფხაზეთშიც) სავალდებულოდ აღსასრულებელი ძალა ენიჭებოდა (მათ შორის სამოქალაქო სამართლის სფეროშიც). მაგ., XVI საუკუნის საეკლესიო სამართლის ძეგლში, რომელსაც „სამართალი კათალიკოსთა“ ეწოდება, ნათქვამია: „ქ. სახელითა და ღვთისათა: მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ყოველისა საქართველოსა კათალიკოზმან-პატრიარქმან მაღაქია, მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან აფხაზეთის კათალიკოზმან მამათმთავარმან ევდემონ, დავსხედით და შევკრიბენით ყოველნი ეპისკოპოზნი აფხაზეთისანი ...დავიდევით სჯულისკანონი და ჩვენცა იმისგან გამოვიდევით... და სჯულისკანონიცა ასრე ბრძანებს“... (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I. 1963, გვ. 393-397).

აფხაზეთის საკათალიკოსოს ამ საეკლესიო კრებამ სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მეთაურობით გამოსცა 15 კანონი. ამ კრების კანონები სავალდებულოდ აღსასრულებელი იყო მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე, თუმცა ის აფხაზეთში იქნა მიღებული და ისინი აფხაზეთის საკათალიკოსოს ეპისკოპოსებმა დაამტკიცეს, ესენი იყვნენ ქუთათელი, გენათელი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, დრანდელი, ცაგერელი, ხონელი, ნიკორწმიდელი, ცაიშელი (ჩიშელი) ეპისკოპოსები.

„უხუცეს“ პირველიერარქად ანუ „საქართველოს პატრიარქად“, როგორც წესი, ირჩევდნენ მცხეთელ კათალიკოსს, მაგრამ განსაკუთრებულ შემთხვევებში ბიჭვინთელ ანუ აფხაზთა კათალიკოსს გადაეცემოდა ეს ტიტული („საქართველოს პარტიარქი“).

ათეისტური ეპოქის შეხედულებანი აფხაზეთის საკათალიკოსოს შესახებ

ათეისტურ ეპოქაში, გაუქმებული იყო საქართველოს სახელმწიფოებრიობა და ის შეადგენდა ერთ-ერთ ნაწილს ჯერ რუსეთის შემდგომ კი, საბჭოთა იმპერიებისა. ამ დროს რუსეთის საიმპერატორო კარმა უკანონოდ გააუქმა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია. ქართველი ხალხი თითქმის ერთი საუკუნე იბრძოდა ავტოკეფალიის დაბრუნებისათვის, რაც მართლაც, მოპოვებული იქნა, მაგრამ ხალხზე მისი გავლენის შესამცირებლად მიზანმიმართულად აყალბებდნენ ეკლესიის ისტორიას, რათა ის ცალკეულ ნაწილებად დაეშალათ.

შესაბამისად, საბჭოთა ეპოქის ისტორიოგრაფია ყოველმხრივ უკეთებდა იგნორირებას ზემოთ აღნიშნულ ბერძნულ-ლათინურ, ქართულ-სომხურ და სხვა წყაროებს, რომლებიდანაც ნათლად ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველო გაქრისტიანებისთანავე ერთიანი ქართული ეკლესიის ნაწილს წარმოადგენდა, თუმცა კი, საბჭოთა ეპოქის ისტორიოგრაფიამ წარმოადგინა დასავლეთ საქართველოში ეკლესიის ისტორიის თავისებური სქემა.

აღნიშნული ისტორიოგრაფიის მიხედვით, თითქოსდა, X ს-მდე დასავლეთ საქართველო შედიოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში, თითქოსდა, ქუთაისში, ფოთსა და დასავლეთ საქართველოს სხვა ქალაქებში არსებობდა ბერძნულენოვანი საეკლესიო კათედრები 500-600 წლის მანძილზე, IX-X სს-მდე.

საქართველოს ეკლესია „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის“ თანახმად, არღვევდა უმთავრეს საეკლესიო კანონებს და კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იტრებოდა.

ენციკლოპედია წერს: **„დასავლეთ საქართველოში გაბატონდა ქართული ეკლესია და მღვდელმსახურებაც ქართულ ენაზე სრულდებოდა, რამაც დიდად შეუწყო ხელი დასავლეთ საქართველოში „ქართიზაციის“ პროცესს“ (ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. „საქ. სსრ“, 1981 წ., გვ. 61).**

„ქართული“ ეკლესიის „გაბატონებამდე“ დასავლეთ საქართველოში, ჩვენი ისტორიკოსების მტკიცებით, თურმე არსებობდა **ეგრისისა და აფხაზეთის ეკლესიები**, რომლებიც იმყოფებოდნენ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში, ისინი შემდგომ გაერთიანებულან კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაშივე, IX ს-ში მცხეთის საკათალიკოსოს „გაბატონების“ შედეგად კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაუკარგავს მთელი დასავლეთ საქართველოს მომცველი ეს მნიშვნელოვანი სამიტროპოლიტოები და საეპისკოპოსოები. საბჭოთა ისტორიკოსი წერს:

თუ როგორი რეაქციული იყო „ქართული ეკლესიის“ ეს „პროზელიტიზმი“ ანუ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში შეჭრა – ამის შესახებ ჩვენი ოფიციალური ისტორიოგრაფია წერს:

„ქართველები აქედან სდევნიან ბერძნულ ენას, ბერძნულ ვიწრო ეროვნულ კულტურას, შემოაქვთ და ავრცელებენ საკუთარ, ქართულ ენას, ქართულ დგთისმსახურებას და ქართულ საეკლესიო-სამონასტრო წესებს. ქართულ კულტურას თან მოჰქონდა ქართული პოლიტიკური შეგნება და იდეალი, ასე რომ მცხეთა ჯერ ენობრივად (ეთნიკურ ელემენტებზე დაყრდნობით) შეიჭრა ლიხთ-იმერეთში, ხოლო შემდეგ, როგორც ჩანს, ეს საინტერესო ფორმულა წამოაყენა თავისი ორგანიზაციული გაბატონების დასაფუძნებლად – „ქართლია“ იქ, სადაც მღვდელმსახურება ქართულ ენაზეა (მხოლოდ „კვირიელისონი“ შეიძლება ბერძნულად). მირონის კურთხევა

„ქართლს“ განეწესება. მაშასადამე, ქართლს ნაკურთხი მირონი სავალდებულოა ყველა იმ ეკლესიისათვის, სადაც მღვდელმსახურება ქართულ ენაზეა. ცხადია, მცხეთის საკათალიკოსოს მხრივ ეს არის კანონიკური საფუძვლების დაცვით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლა ლიხთ-იმერეთის ეკლესიაზე ორგანიზაციულად გაბატონების მიზნით“ (თ. პაპუაშვილი. ადრეფეოდალური ხანის ქართული ლიტერატურა და საისტორიო მწერლობა. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II, თბილისი, 1973, გვ. 574-601).

„ეს საეკლესიო რეფორმა, ნ. ბერძენიშვილის ვარაუდით, საბოლოოდ X ს-ში სრულდება (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1973, გვ. 427).

საერთაშორისო კონფერენციაზე, რომელიც საქართველოში ქრისტიანობის ოც საუკუნეს ეძღვნებოდა, ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორი დ. მუსხელიშვილი წარდგა მოხსენებით, „ქართული ეკლესია და სახელმწიფო ტერიტორია შუა საუკუნეებში“, სადაც ბრძანა: „ქართული ეკლესიის კულტურულ-იდეოლოგიური პროზელიტიზმი წინასწარ ქმნიდა მკვიდრ ნიადაგს პოლიტიკური პროცესების წარმატებით განვითარებისათვის“ (დ. მუსხელიშვილი, 2005, გვ. 33).

საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსები დასავლეთ საქართველოს იურისდიქციასთან დაკავშირებით ეყრდნობიან მხოლოდ ე.წ. „ნოტიციებს“ (კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხებს). რაც საკმარისი არ არის, რადგანაც ნოტიციებში მართალია ჩამოთვლილია ლაზიკის საეპისკოპოსოები, მაგრამ არ არის მითითებული მათი ადგილმდებარეობა.

მაგალითად, მითითებულია ფასიდის სამიტროპოლიტოს როდოპოლისის, საისინის, პეტრასა და ზიგანას კათედრების შესახებ, მაგრამ არ არის მითითებული კონკრეტულად სად მდებარეობდნენ ეს საეპისკოპოსო ქალაქები.

ეს კათედრები სად მდებარეობდნენ ტრაპეზუნტის რეგიონში თუ სხვაგან სადავოა ბოლო ორი საუკუნის მანძილზე.

კერძოდ, საერთაშორისოდ აღიარებული მეცნიერი – პროფესორი ნ. ადონცი, თავის მრავალრიცხოვან შრომებში ერთმნიშვნელოვნად მიუთითებდა, რომ აღნიშნული ფასიდის სამიტროპოლიტოს როდოპოლისის, საისინის, პეტრასა და ზიგანას კათედრები მდებარეობდნენ ტრაპეზუნტ-არზრუმ-ზიგანას რეგიონში, რომელსაც ლაზიკა ერქვა.

მიუხედავად ამისა, ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში წყაროს პირდაპირი მითითების გარეშე დამკვიდრდა თვალსაზრისი, რომ აღნიშნული კათედრები მდებარეობდნენ დასავლეთ საქართველოში.

ეს მოსაზრება ამჟამად კვებავს სხვადასხვა სეპარატისტულ დაჯგუფებებს.

ქართული, სომხური, ბერძნულ-ლათინური და ბიზანტიური წყაროები სხვას მიუთითებენ ისევე, როგორც მონაცემები კულტურის სფეროდან.

დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კულტურა

I ათასწლეულში

დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კულტურა I ათასწლეულში ქართულია და არა ბიზანტიური.

ცნობილი ისტორიკოსი ნ. ლომოური დარწმუნებულია, რომ დასავლეთ საქართველო „ყველა არსებულ წყაროთა მოწმობით, ვიდრე IX ს-მდე რჩებოდა ეკლესიურად კონსტანტინოპოლის პატრიარქზე დაქვემდებარებულად“ (ნ. ლომოური, საქართველოსა და ბიზანტიის კულტურულ ურთიერთობათა ზოგიერთი ასპექტი, კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული, XIV, 2011, გვ. 124).

მიუხედავად ასეთი შეხედულებისა, ის ვერ გაექცა ფაქტებს და აღიარებს, რომ დასავლეთ საქართველოში ამ პერიოდის ქრისტიანული კულტურა ქართულია და არა ბიზანტიური.

თუ დასავლეთ საქართველო IV ს-დან IX ს-დე, თითქმის, 500 წლის მანძილზე, კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდა ეს ფაქტი უნდა აესახა საეკლესიო არქიტექტურასა და კულტურას.

საბედნიეროდ, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო არქიტექტურა და ქრისტიანული კულტურა მიუთითებს არა ამ რეგიონის ბიზანტიური ეკლესიის წიაღში ყოფნის შესახებ არამედ ქართულისა.

დამახასიათებელი არქიტექტურული ელემენტებით დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკები (**ბიჭვინთა, ციხისძირი, ნოქალაქევი, სეფიეთი**) ეთანადებიან ზოგადქართულ საეკლესიო სტილს და არა ბიზანტიურს. კერძოდ, ნ. ლომოური ამის შესახებ წერს:

1) სამნავიანი ბაზილიკები საქართველოში განსხვავდებიან ბიზანტიურისაგან, რადგანაც მათ არქიტექტურულ სახეს აქვთ ბიზანტიურისაგან განსხვავებული მკვეთრად გამოხატული თავისებურება და განსხვავდებიან ამ ტიპის საყდრების კლასიკური ნიმუშისაგან (მაგ. შუა ნავი შედარებით მოკლეა, არა აქვს სვეტების რიგი, გვერდითი ნაგები ვიწროა და სხვა). „ნიშანდობლივია, რომ ჩამოთვლილი ელემენტები მჟღავნდება დასავლეთ საქართველოს ბაზილიკებზეც (**ბიჭვინთა, ციხისძირი, ნოქალაქევი, სეფიეთი**)... უფრო მეტიც, სამნავიანი ბაზილიკის ასეთი თავისებურებები ახასიათებს ციხისძირში (ანუ ძველ პეტრაში) გამოვლენილ ეკლესიებსაც“ (იქვე, გვ. 124)

2) სამნავიანი ბაზილიკების გარდა საქართველოში ჩამოყალიბდა უგუმბათო ტაძრის სრულიად განსხვავებული სახეობა ე.წ. „სამეკლესიანი ბაზილიკები“ (ერთ ბაზილიკაში მოქცეულია სამი ნავი, რომელიც ერთმანეთისაგან გაყოფილია კედლებით, სამივე ნავს აქვს საკუთარი საკურთხეველი და აქვს სხვა ორიგინალური ნიშნები, უცნობი ბიზანტიური არქიტექტურისათვის. „ასეთი „სამეკლესიანი ბაზილიკები“ ერთდროულად გამოჩნდა აღმოსავლეთ საქართველოში და ძველი აფხაზეთის ტერიტორიაზედაც – ძველი გაგრის ეკლესია“ (იქვე, გვ. 125).

3) „თითქმის სრულ დამოუკიდებლობას ბიზანტიური საეკლესიო ხუროთმოძღვრებისაგან ამჟღავნებენ ცენტრალურ-გუმბათოვანი ტაძრები, რომელთაც ვ. ბერიძის სიტყვით განვლეს განვითარების თავისებური გზა, მარტივიდან რთულისაკენ, ძველი გაეახისა და თბილისის ქვაშეთის უბრალო ტეტრაკონქიდან მცხეთის ჯვრისა და მისი ტიპის რთული აღნაგობას ძეგლებამდე. ეს ტიპი არის ქართული ხუროთმოძღვრების ორიგინალური ქმნილება, რომელიც შემდგომ სომხეთშიც გავრცელდა, მაგრამ ბიზანტიის სხვა პროვინციებში მას არ ეძებნება პარალელები. მათ წინამორბედს საქართველოში წარმოადგენს საცხოვრებელი ნაგებობების დარბაზული ფორმა. ამ ტიპის ნაგებობებია – ატენის სიონი – ქართლში, ძველი შუამთა კახეთში, მარტვილის ღვთისმშობლის ტაძარი – ოდიშში, ჩამუსი ტაოში“ (იქვე, გვ. 125) ე.ი. **მარტვილის ტაძარი ქართული და არა ბიზანტიური სტილისაა.**

4) „დამოუკიდებელი არქიტექტურული მიმართულება“ დამახასიათებელი ისეთი ტაძრებისთვის, როგორცაა სვეტიცხოველი, **ბაგრატი**, ალავერდი, იშხანი, ბანა, ხახული და ა.შ. ყველა ამათი საფუძველი იყო, ადგილობრივი, საუკუნეთა განმავლობაში თანდათან შემუშავებული ეროვნული წარმომავლობის თავისებურებანი. ეს დასკვნა ვრცელდება აფხაზეთში აგებულ ისეთ ეკლესიებზე, როგორცაა **ბზიფის, ანაკოფიის, ლიხნის, მოქვის, გაგრის ეკლესიები**“ (იქვე, გვ. 125).

ე.ი. ბაგრატის, ბზიფის, ანაკოფიის და სხვა დასავლეთ საქართველოს ტაძრები „საუკუნეთა განმავლობაში შემუშავებული ეროვნული არქიტექტურული თავისებურებანი“ ყოფილა. ამით ისინი განსხვავდებიან ბიზანტიურისაგან.

არქიტექტურულად დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს საეკლესიო ხელოვნება ერთ მთლიანობას წარმოადგენდა, რაც შედეგი იყო ერთიანი ქართული საეკლესიო იურისდიქციისა.

მაშასადამე არქიტექტურული ფაქტებით დასტურდება ძველ ქართველ მემკვიდრეობა ცნობები, რომ დასავლეთ საქართველო არ ყოფილა ბიზანტიურ საეკლესიო იურისდიქციაში. ამას მიუთითებს **ბიჭვინთის, ციხისძირის, ნოქალაქევის, სეფიეთის, გაგრის, მარტვილის, ბაგრატის, ბზიფის, ლიხნის, მოქვის და სხვა საეკლესიო არქიტექტურა.**

ბიჭვინთის მოზაიკის შესახებ იგივე შეიძლება ითქვას. ის „არ ნახულობს არსად ანალოგს გარდა საქართველოსი, რაც აძლევს მკვლევარებს საფუძველს ეს მოზაიკა მიაკუთვნონ ამ დარგის ადგილობრივ სკოლას“ (იქვე, გვ. 123)

ეს საეკლესიო ხელოვნება არ ადასტურებს იმ თვალსაზრისს თითქოსდა აფხაზეთის ბიჭვინთაში იყო ბიზანტიელი ეპისკოპოსის რეზიდენცია. ადგილობრივი კულტურის ელემენტები დადასტურდა **ბიჭვინთის ეკლესიის ნანგრევებში** (IV-VI სს.) მხედველობაშია მოზაიკები, რომელნიც ავლენენ ადგილობრივ ხელოვნებასთან მჭიდრო კავშირს“ (იქვე, გვ. 123)

სინამდვილეში ბიზანტიური საეპისკოპოსო კათედრა და რომაული გარნიზონები იდგა ტრაპეზუნტის რეგიონში მდებარე პიტია-პიტინტში, ხოლო **აფხაზეთის ბიჭვინთა – თავიდანვე ქართული პოლიტიკური და კულტურული სივრცის ნაწილი იყო.**

მაშასადამე, დასავლეთ საქართველო ბერძნულ-ლათინური, ქართული და სომხური წყაროების მიხედვით, საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შემავალ ერთ-ერთ ოლქს შეადგენდა მისი გაქრისტიანებისთანავე, როგორც ითქვა, ამას მიუთითებს – **ბერძნულ-ლათინური და ბიზანტიური წყაროებიდან:** გელასი კესარიელის, გელასი კვიზიკელის, ლაზიკის მიტროპოლიტ გერმანეს, ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქების დოსითეოსისა (Δοσιθεύς) და ქრისანთოს (Χρυσανθ) ცნობები და სხვა.

ქართული წყაროებიდან: რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დადგენილება, ქართლის ცხოვრება, სხვა ქართული მატრიანეები, გიორგი მთაწმიდელის, ეფრემ მცირის, ნიკოლოზ კათალიკოსისა და სხვათა ცნობები.

სომხური წყაროებიდან: აგათანგელოზის, მოვსეს ხორენაცის, უხტანესისა და იოანე კათალიკოსის ცნობები. საბოლოოდ, კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული ქართული, ბერძნულ-რომაული და სომხური წყაროები ერთმნიშვნელოვნად მიუთითებენ დასავლეთ საქართველოში ქართული ეკლესიის იურისდიქციის შესახებ.

სამწუხაროდ, არცერთ ამ წყაროს, ზოგიერთი ქართველი ისტორიკოსი ყურადღებას არ აქცევს და ინტერესის სფერო მხოლოდ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხებით ე.წ. ნოტიციებით ამოიწურება, რომლებშიც დასახელებული ლაზეთის ეპარქიის საეპისკოპოსოებს რატომღაც დასავლეთ საქართველოში ათავსებენ. ნოტიციებში, ცხადია, არ არის არავითარი მითითება მათი ადგილმდებარეობის შესახებ. მაგ., სად მდებარეობდა როდოპოლისი? ტრაპეზუნტის რეგიონში თუ ვარციხესთან? ამ საკითხის შესახებ საუკუნოვანი კვლევა-ძიება გრძელდება. მაგ., როგორც ითქვა, ისეთ ცნობილი ისტორიკოსი როგორც იყო ნ. ადონცი ამ საეპისკოპოსოს (და ასევე, ფაზისის სამიტროპოლიტოს სხვა საეპისკოპოსოებს) ათავსებდა ტრაპეზუნტის რეგიონში ის მიიჩნევდა, რომ ყოველთვის აქ მდებარეობდა ისტორიული ლაზიკა. და ის შედიოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში.

ამასვე, რომ ფიქრობდნენ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში ეს ჩანს, XX ს-ის პირველი ნახევრის ათენში დაბეჭდილი ბერძნული რუკიდან, რომელიც თან ერთვის ამ ნაშრომს.

ამ რუკაზე ნათლად ჩანს, რომ მაგალითად, როდოპოლისის ცნობილი ეპარქია მდებარეობდა ტრაპეზუნტის რეგიონში და მოიცავდა მთიან რეგიონს რიზეს სამხრეთიდან ვიდრე ზიგანას (გუმუშხანეს) უღელტეხილამდე.

სამწუხაროდ, საბჭოთა საისტორიო სკოლის გავლენით, ბოლო წლებში, თავის ბოლო ნაკვლევებში, ისეთ ცნობილ მკვლევარს, როგორც არის დარუხესი, მიუჩნევია, რომ თითქოსდა, კონსტანტინოპოლი თავის იურისდიქციას დასავლეთ საქართველოში ახორციელებდა X ს-ის დასაწყისამდე (879-907 წლამდე), მაგრამ ეს ასე რომ არ იყო თუნდაც გიორგი მერჩულის ცნობიდანაც ჩანს, რომლის მიხედვითაც წმიდა გრიგოლ ხანძთელი აფხაზეთში დაახლ. 826 წელს ჩავიდა და მას იქ არავითარი ბერძნული კათედრა არ დახვედრია, პირიქით, ეს მიწა-წყალი იყო ქართული ეკლესიის ზრუნვის არეალი.

ზემოთ მოყვანილიდან გამომდინარე უნდა დავასკვნათ:

აფხაზეთის საკათალიკოსო, ისტორიულად ქართული ეკლესიის ერთ ნაწილს წარმოადგენდა, რომლის მეორე ნაწილი იყო ქართლის საკათალიკოსო.

არასწორი შეხედულება საქართველოს ეკლესიიდან

აფხაზეთის საკათალიკოსოს გამოყოფის შესახებ XVI ს-ის შემდეგ

საბჭოთა ეპოქის სამეცნიერო წრეების გავლენით ამჟამადც დანერგილია თვალსაზრისი, თითქოსდა შუა საუკუნეებში აფხაზეთის საკათალიკოსო გამოეყო საქართველოს ეკლესიას და ამის შედეგად მოიპოვა მისმა კათალიკოსმა საკუთარი ეპისკოპოსების კურთხევისა და დადგენის უფლება, მაგალითად, მკვლევარი გ.კალანდია წერს თავისი ნაშრომის რუსულ რეზიუმეში: «Абхазский католикосат отделился от церкви Грузии» (გ. კალანდია, *ოდიშის საეპისკოპოსოები*, 2004, გვ. 272).

პრინციპულად არასწორი შეხედულებაა.

საქმე ისაა, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსოს არ შეეძლო გამოყოფა საქართველოს ეკლესიისაგან, იმ მიზეზის გამო, რომ თვითონვე წარმოადგენდა საქართველოს ეკლესიას, ქართულ ეკლესიას.

როგორც ადამიანის რომელიმე ორგანოს არ შეუძლია ადამიანისაგან გამოყოფა და დამოუკიდებელი არსებობა, ასევე არ შეეძლო შუა საუკუნეებში აფხაზეთის ეკლესიას საქართველოს ეკლესიისაგან გამოყოფა, რადგანაც თვითონვე წარმოადგენდა საქართველოს ეკლესიას – აღმოსავლეთ საქართველოს მუსულმანთაგან დაპყრობის შემდეგ, XVII საუკუნიდან, აფხაზეთის საკათალიკოსომ თავის თავზე აიღო საქართველოს ეკლესიის ხელმძღვანელობის ფუნქცია. ეს იყო რთული პროცესი, რომელიც აღწერილია ქვემოთ.

როგორც ითქვა, აფხაზეთის საკათალიკოსო, ისტორიულად ქართული ეკლესიის ერთ ნაწილს წარმოადგენდა, ზოგად ქართული ეკლესიის მთლიანობა მიიღწეოდა საერთო საეკლესიო სამართლით, საერთო სჯულისკანონით, საერთო ქართული საღვთისმსახურე ენით, საერთო ტრადიციებითა და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის საერთო მეთაურობით.

აფხაზეთისა და ქართლის საკათალიკოსოების პირველიერარქთა შორის ერთს უხუცესი, ხოლო მეორეს უმრწემესი ეწოდებოდა.

ერთიან ქართულ ეკლესიაში წოდება „კათალიკოსი“ შეესაბამებოდა ბერძნული საპატრიარქოების „მიტროპოლიტის“ წოდებას. როგორც ბერძნული საპატრიარქოს მიტროპოლიტს უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ თავისი ეპისკოპოსები, ასევე ქართლის კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ხოლო აფხაზეთის კათალიკოსს დასავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, **ორივე ეს**

საკათალიკოსო ერთიანი ქართული ეკლესიის მხოლოდ საეკლესიო ადმინისტრაციული ერთეულები (სამიტროპოლიტო ოლქები) იყვნენ. როგორც ითქვა, მათი ზემდგომი საეკლესიო ინსტიტუტი იყო საერთო სჯულისკანონის და საეკლესიო სამართლის შემუშავებელი ადგილობრივი საეკლესიო კრებები. პატრიარქის მოვალეობა იყო უზუნველყო სრულიად საქართველოს ეკლესიაში (ე.ი.ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებში) საერთო სჯულისკანონის დაცვა.

აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსთა მონაწილეობით საეკლესიო კრებების მიერ გამოცემულ კანონებს მთელს საქართველოში (ცხადია აფხაზეთშიც) სავალდებულოდ აღსასრულებელი ძალა ენიჭებოდა (მათ შორის სამოქალაქო სამართლის სფეროშიც).

მაგ. XVI საუკუნის საეკლესიო სამართლის ძეგლში, რომელსაც „სამართალი კათალიკოსთა“ ეწოდება, ნათქვამია: „ქ. სახელითა და ღვთისათა: მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ყოვლისა საქართველო სა კათალიკოზმან-პატრიარქმან მალაქია, მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან აფხაზეთის კათალიკოზმან მამათმთავარმან ევდემონ, დავსხედით და შეგვარიბენით ყოველნი ეპისკოპოზნი აფხაზეთისანი... დავიდევით სჯულისკანონი და ჩვენცა იმისგან გამოვიდევით... და სჯულისკანონიცა ასრე ბრძანებს“... (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, 1963, გვ. 393-397).

აფხაზეთის საკათალიკოსოს ამ საეკლესიო კრებამ სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მეთაურობით გამოსცა 15 კანონი. ამ კრების კანონები სავალდებულოდ აღსასრულებელი იყო მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე, თუმცა ის აფხაზეთში იქნა მიღებული და ისინი აფხაზეთის საკათალიკოსოს ეპისკოპოსებმა დაამტკიცეს, ესენი იყვნენ ქუთათელი, გენათელი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, დრანდელი, ცაგერელი, ხონელი, ნიკორწმიდელი, ცაიშელი (ჩიშელი) ეპისკოპოსები.

„უხუცეს“ პირველიერარქად ანუ „საქართველოს პატრიარქად“, როგორც წესი, ირჩევენ მცხეთელ კათალიკოსს, მაგრამ განსაკუთრებულ შემთხვევებში ბიჭვინთელ ანუ აფხაზთა კათალიკოსს გადაეცემოდა ეს ტიტული („საქართველოს პატრიარქი“).

მაგალითად, შაჰ-აბასის შემოსევების შემდეგ (XVII საუკუნესა და XVIII ს. I ნახევარში) აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფოებმა დაკარგეს სუვერენიტეტი (მუსულმანური მმართველობის ქვეშ მოექცნენ), ხოლო დასავლეთ საქართველო ძველებურად მართლმადიდებელ მეფე-მთავართა მიერ იმართებოდა.

ამ ფაქტმა გაზარდა დასავლეთ საქართველოს მმართველთა (მეფეთა და კათალიკოსთა) ავტორიტეტი, რაც მათ ტიტულატურაზეც აისახა – აფხაზეთის კათალიკოსთა ტიტულატურაში გამოჩნდა ტიტული „საქართველოს პატრიარქი“, მაგალითად, XVIII ს-ის აფხაზეთის კათალიკოსი გრიგოლი თავის მიერ გამოცემული დოკუმენტებს ხელს აწერს ასე – „გრიგოლ მწყემსი ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველო სა კათალიკოსი“ („ქართული სამართლის ძეგლები“, ტ. III, გვ. 675).

ასევე ზოგიერთი სხვა აფხაზეთის კათალიკოსიც თავის თავს საქართველოს პატრიარქს უწოდებდა XVII ს-ის ბოლოსა და XVIII ს-ის დასაწყისში, ანუ ის არა მხოლოდ აფხაზეთის არამედ სრულიად საქართველოს უხუცესს პირველიერარქად თვლიდა თავის თავს.

ეს ფაქტი ასახულია უცხოურ წყაროებშიც. უცხოური წყაროების თანახმად ამ ეპოქაში აფხაზეთის კათალიკოსი სრულიად საქართველოს (იბერიის) უხუცეს (უპირატეს) პირველიერარქად ითვლებოდა, მაგალითად ანტოქია-იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი (XVII ს.) ამის შესახებ წერდა:

„იბერიაში ორი ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსია, რომელთაც ქართველები უწოდებენ კათალიკოსებს. ქვემო იბერია, რომელსაც ძველად კოლხეთს და ლაზიკას უწოდებდნენ, აქვს ეპარქიები იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, აფხაზეთში, სვანეთსა და მესხეთის ნაწილში. ზემო და ქვემო იბერიას შორის საზღვარი არის ქედი, რომელიც კავკასიის მთებში იწყება, ქართულად ქულფარგი ეწოდება, ქვემო იბერიის კათალიკოსი

პატივით უფრო მეტია ზემო იბერიის კათალიკოსზე, რადგანაც ის უკვე ისაგროსის დროს, 720 წელს, კათალიკოსი იყო ქვემო იბერიისა... იბერები ქვემო იბერიის კათალიკოსს მიიჩნევენ უფროს კათალიკოსად, რადგანაც მეფე, ე.ი. იმერეთის თავი, მათთან იწოდება მთელი იბერიის მეფეთა-მეფედ“ (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან: „სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, ქართული ეკლესია და მისი ავტოკეფალია. თეოლოგია, ათენი, 1966 წ.).

დას. საქართველოს ეკლესიას უცხოელები უწოდებდნენ „ქვემო იბერიის ეკლესიას“, (იხ. სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია „თეოლოგია“, ათენი, 1966).

საქართველოს ანუ იბერიის სამეფოს მთლიანობა დაარღვია თავდაპირველად VI ს-ში სპარსთა, ხოლო VII ს-ში არაბთა შემოსევება, ამის შედეგად VIII ს-დან საქართველოს კუთხეებში ჩამოყალიბდა რეგიონალური ქართული სახელმწიფოები. ერთერთი ასეთი იყო აფხაზთა სამეფო.

VIII საუკუნის II ნახევარში შექმნილ „აფხაზთა სამეფოში“ შევიდა და მისი ძირითადი ნაწილი გახდა იბერიის სამეფოს ყოფილი ტერიტორიები დასავლეთ საქართველოში – ეგრისი, გურია, თაკვერი, არგვეთი, სვანეთი, ამიტომაც აფხაზთა სამეფოს VIII-X საუკუნეებში „ქვემო იბერიას“ უწოდებდნენ.

არსებობდა ორი იბერია: ზემო იბერია – ანუ აღმოსავლეთი საქართველო და „ქვემო იბერია“ – ანუ დასავლეთი საქართველო.

საერთოდ, IV ს-დანვე დასავლეთ საქართველო (ქვემო იბერია) მცხეთის ანუ ერთიანი იბერიის ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა IV ს-დანვე. ამის შესახებ წერს რუს-ურბნისის კრება: (წმიდა ნინომ მოაქცია ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა მცხოვრებნი როგორც აღმოსავლეთში ისე დასავლეთში, ამავე კრების განსაზღვრებით ანდრია მოციქულმა სახარება იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა, სომხური საეკლესიო წყაროებიც აღნიშნავენ, რომ დასავლეთ საქართველო იმყოფებოდა მცხეთის საეკლესიო იურისდიქციაში. მაგალითად, ამ წყაროებში აღინიშნება რომ კირიონი ქართლის კათალიკოსი VI ს-ის ბოლოსა და VII ს-ის დასაწყისში მართავდა დასავლეთ საქართველოს ეპარქიებსაც. კირიონი, „ეგრისის, გუგარქისა და ქართლის არქიეპისკოპოსად ანუ კათალიკოსად იყო ნაკურთხი „წინანდელ წესთა თანახმად“ (იოანე დრასხანაკერტელი, „სომხეთის ისტორია“, გვ. 10).

მეორე იერუსალიმელი პატრიარქი ხრისანფი ამბობს: „საქართველოში, რომელსაც ადრე იბერია ერქვა, იყო ორი ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსი, რომელთაც ჩვეულების თანახმად უწოდებენ კათალიკოსებს და არა არქიეპისკოპოსებს. ასე მათ მარტო ქართველები უწოდებენ. ამათგან ერთი, ე.ი. არქიეპისკოპოსი ქვემო იბერიისა, იწოდება იმერეთის, ოსეთის, გურიის და სრულიად ქვემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, ანუ მარტივად, სრულიად იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, როგორც უფროსი ზემო იბერიის კათალიკოსზე. ხოლო მეორე, ე.ი. ზემო იბერიისა, იწოდება ქართლის, კახეთის, ალვანეთის და სრულიად ზემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად... რომელი იმპერატორის დროს, ან რომელ კრებაზე გახდა ის საარქიეპისკოპოსო, ჩვენ ზუსტად ვერ დავადგინეთ, მაგრამ 26 ივნისის სვინაქსარში ვპოულობთ, რომ იოანე, გოთეთის ეპისკოპოსი, ხელდასმული იქნა იბერიის კათალიკოსის მიერ, რადგანაც რომაულ ქვეყნებში ბატონობდა ხატმებრძოლთა ერესი, ასე რომ, როგორც ჩანს, ერეკლეს შემდეგ ისაგრამდე ქვემო იბერია საარქიეპისკოპოსო გახდა“... (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან: „სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, ქართული ეკლესია და მისი ავტოკეფალია. თეოლოგია, ათენი, 1966 წ.).

ეს იერუსალიმელი პატრიარქები XVII საუკუნეში ცხოვრობდნენ.

XVIII საუკუნის II ნახევარში აღსდგა აღმოსავლეთ საქართველოში სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტი და სამეფო ტახტი კვლავ მართლმადიდებელმა ხელმწიფეებმა დაიჭირეს, ამ ფაქტა ძველი ავტორიტეტი დაუბრუნა მცხეთელ

კათალიკოსს, და ის ძველებურად „უხუცეს“, პირველპატრიარქად იქცა ქართულ საეკლესიო სამყაროში.

ეს ფაქტი საეკლესიო სამართლის სფეროშიც აისახა, მაგალითად აფხაზ კათალიკოსთა ტახტზე მჯდომი წმ. დოსითეოს ქუთათელის დროს ანტონ კათალიკოსის დიკასტერიის (საეკლესიო სასამართლოს) სამართლის სფეროში შედიოდა აღმოსავლეთთან ერთად დასავლეთ საქართველოც (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს საეკლესიო კრებები, 2003, ტ. III, გვ. 7-9). სამართლებრივად და აღმისისტრაციულად XVIII ს-ის ბოლოს დოსითეოს ქუთათელის დროს ისევე, როგორც ყოველთვის IV ს-დან საქართველოს ეკლესია ერთიანი იყო.

XIX ს-ში მთელი ეს სისტემა მოიშალა, რადგანაც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია გააუქმა რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებამ.

1917 წლის რუსეთის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ რუსეთის მთავრობამ (1917 წლის 25 ივლისს მინისტრთა თავმჯდომარე ა. კერენსკისა და უწმიდესი სინოდის ობერპროკურორის ა. კარტაშევის ხელისმწვერით) დაუბრუნა საქართველოს ეკლესიას ავტოკეფალია, რომელიც იქამდე 1917 წლის (12) 25 მარტის აქტის საფუძველზე აღდგენილად გამოაცხადეს საქართველოს ეკლესიის მღვდელმთავრებმა და მრევლმა (იქვე, ტ. III, გვ. 121).

ავტოკეფალიის გამოცხადების შემდეგ საეკლესიო კრებამ ეკლესიის პირველიერარქს აღუდგინა სრულიად საქართველის კათალიკოს პარტიარქის ტიტული, მაშასადამე, ის აერთიანებდა საუკუნის მანძილზე უკვე არ არსებული (გაუქმებული) ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებს და მას უკვე უშუალოდ ექვემდებარებოდა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები.

ამის შემდეგ ტიტული მიტროპოლიტი აღნიშავდა მხოლოდ პატივს ეპისკოპოსისა და არა იერარქიულ თანამდებობას. ამჟამად, ეს ტიტული მხოლოდ საეპისკოპოსო ჯილდოს წარმოადგენს. შესაბამისად ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქიის მმართველის თანამდებობრივი ტიტული არის ეპისკოპოსი და მას ღვაწლისათვის შესაძლოა ჯილდოს სახით ებოდოს მთავარეპისკოპოსის ანდა მიტროპოლიტის წოდება.

1917 წლის საეკლესიო კრების მიერ საქართველოს პატრიარქს მიენიჭა უფლება მუდმივად ან დროებით მართავდეს რომელიმე ეპარქიასაც. 1917-18 წლების კრებებმა მას სამართავად გადასცა მცხეთა-თბილისის ეპარქია, ხოლო 2010 წლის კრებამ (წმ. სინოდმა) სამართავად გადასცა ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია (ამასთანავე ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქიას უწოდა ბიჭვინთისა და ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია).

(სხვადასხვა წლებში საქართველოს პატრიარქები სხვა ეპარქიებსაც მართავდნენ, მაგ. მანგლისისა, ქუთაისისა და სხვა).

შესაბამისად ამჟამად საქართველოს პატრიარქი ასე იწოდება – „უწმიდესი და უნეტარესი სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი, მცხეთა თბილისის მთავარეპისკოპოსი, ბიჭვინთისა და ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი, დიდი მეუფე მამაი ჩვენი ილია“.

აფხაზეთის საკათალიკოსო – საქართველოს საპატრიარქოს ერთ-ერთი სტრუქტურული ნაწილი

წყაროთა ცნობით, საქართველოს საპატრიარქოს იურისდიქციაში შედიოდა:

- ა. აღმოსავლეთ საქართველო
- ბ. დასავლეთ საქართველო;
- გ. სამხრეთ საქართველო და მართლმადიდებლური სომხეთი;
- დ. ჩრდილო კავკასია და ჰერეთ-ალბანეთი;

ა. აღმოსავლეთ საქართველოს ეპარქიები იმართებოდა ქართლის კათალიკოსის მიერ, რომელსაც როგორც წესი, ენიჭებოდა ტიტული „სრულიად საქართველოს პატრიარქი“, ის იყო სრულიად საქართველოს ეკლესიის უზენაესი მმართველი.

ბ. დასავლეთ საქართველოს საეპისკოპოსოების სამართავად, როგორც ითქვა, ჩამოყალიბდა აფხაზეთის საკათალიკოსო, რომელშიც შედიოდა ბიჭვინთის, მოქვის, დრანდის, ბედიის, ჭყონდიდის, ქუთაისისა და სხვა საეპისკოპოსოები.

გ. სამხრეთ საქართველოსა და სომხეთში საქართველოს საპატრიარქოს მრავალი ეპარქია და საეპისკოპოსო გააჩნდა - აწყურის, კუმურდოს, ბანას, იშხანის, არზრუმის, ანისის, ყარსის, ვალაშკერტისა და სხვა საეპისკოპოსოები. მათ დაემატა და თანდათან ჩამოყალიბდა ასევე „სომხეთის სამიტროპოლიტო“.

დ. ჩრდილო კავკასიისა და პერეთ-ალბანეთის ეპარქიების მართვისათვის საქართველოში ჩამოყალიბდა სამიტროპოლიტო ერთეული, რომელსაც ხუნძეთის საკათალიკოსო ეწოდებოდა, ხუნძეთის კათალიკოსის ოქროპირის სახელი შემოგვინახა სინას მთის ქართული მონასტრის აღაპებმა (როგორც ითქვა, წოდება კათალიკოსი იგივეა, რაც არქიეპისკოპოსი და მიტროპოლიტი ბიზანტიური ეკლესიისა. ამიტომაც ეწოდებოდა ქართულ წყაროებში მაგალითად, კვიპროსის არქიეპისკოპოსს – „კვიპროსის კათალიკოსი“).

საქართველოს საპატრიარქოს ერთ-ერთი სტრუქტურული ნაწილის – ხუნძეთის საკათალიკოსის იურისდიქცია მოიცავდა ჩრდილო კავკასიას, დაღესტანსა და ასევე პერეთ-ალბანეთის ერთ ნაწილს (იხ. საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, II, 1998, გვ. 214).

მასში შედიოდა ანწუხის, წახურის, ხუნძეთისა და სხვა საეპისკოპოსოები.

მაშასადამე, საქართველოს საპატრიარქოში შედიოდა მისი სტრუქტურული ერთეულები – ქართლის, აფხაზეთისა და ხუნძეთის საკათალიკოსოები და ასევე სომხეთის სამიტროპოლიტო.

შესაბამისად, საქართველოს საპატრიარქოს იურისდიქციაში შედიოდა ვრცელი ტერიტორია ჩრდილო კავკასია კაფადან (თეოდოსიოპოლ ყირიმის ნახევარკუნძულიდან) – ალბანეთამდე, ვანის ტბიდან (ვალაშკერტიდან) არზრუმამდე (იქვე, გვ. 215-228).

როგორც ვთქვით, საქართველოს პატრიარქი იმავე დროს ატარებდა ქართლის კათალიკოსის ტიტულს, რადგანაც ის ერთდროულად ორი საეკლესიო ტახტის მფლობელი იყო, წარმოადგენდა სრულიად საქართველოს ეკლესიის მეთაურსა და ასევე მისი ერთერთი ნაწილის – ქართლის საკათალიკოსოს მეთაურს, ამის გამო მას „უხუცესი“, ხოლო საქართველოს საპატრიარქოს მეორე ნაწილის – აფხაზეთის საკათალიკოსოს მეთაურს „უმრწემესი“ ანუ უმცროსი ეწოდებოდა.

საქართველოს საპატრიარქოში, როგორც ადრე აღვნიშნეთ, შედიოდა აგრეთვე სომხეთის სამიტროპოლიტო. სომხეთის მიტროპოლიტი უშუალოდ ექვემდებარებოდა ქართლის კათალიკოსს. ხოლო საპატრიარქოში ასევე შემავალი ჩრდილო კავკასიის ქრისტიანები და ჩრდილო კავკასიაშივე მდებარე ხუნძეთის კათალიკოსი უშუალოდ საქართველოს პატრიარქს ექვემდებარებოდა. აღნიშნულთა გამო საქართველოს საპატრიარქოს სტრუქტურას გრაფიკულად ასეთი სახე ექნება:

ურთიერთდამოკიდებულება საკათალიკოსოთა შორის

საქართველოს საპატრიარქოში, წყაროთა თანახმად, შედიოდა: 1. ქართლის საკათალიკოსო; 2. აფხაზეთის საკათალიკოსო; 3. სომხეთის სამიტროპოლიტო; 4. ჩრდილო კავკასიის ქრისტიანები (უცხოელები, ხშირად, მათ მეთაურებს არა კათალიკოსებს, არამედ არქიეპისკოპოსებს უწოდებდნენ, ხოლო სრულიად საქართველოს პატრიარქს „კათალიკოსს“, ამასთანავე აფხაზეთის საკათალიკოსოს – „ქვემო იბერიის“ საარქიეპისკოპოსოდ, ქართლისას კი „ზემო იბერიის“ საარქიეპისკოპოსოდ მოიხსენიებდნენ).

ყოველ საკათალიკოსოში შედიოდა საეპისკოპოსოები.

დასავლეთ საქართველოს საეპისკოპოსოები უშუალოდ ექვემდებარებოდა აფხაზეთის კათალიკოსს, აღმოსავლეთ საქართველოს საეპისკოპოსოები კი – ქართლის კათალიკოსს. ქართლის კათალიკოსსა და აფხაზეთის კათალიკოსს შორის უფროს-უმცროსობითი დამოკიდებულება არსებობდა.

საქართველოს საპატრიარქოს მეთაურად – პატრიარქად, როგორც წესი, ქართლის კათალიკოსს სვამდნენ, ანუ ქართლის კათალიკოსი იმავე დროს საქართველოს პატრიარქი იყო, მაგრამ არსებობდა გამონაკლისიც, როდესაც აფხაზეთის კათალიკოსები, როგორც უცხოური, ისე ქართული წყაროებით სრულიად საქართველოს პატრიარქებად მოიხსენიებიან. ამ საკითხს ქვემოთ ვეხებით.

საქართველოს საპატრიარქოს მეთაურს ოფიციალურად ეწოდებოდა – „ყოვლისა საქართველო სა პატრიარქი და ქართლისა კათალიკოსი“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. IV, გვ. 51). ქართლის კათალიკოსი იმავე დროს საქართველოს პატრიარქი იყო.

სიტყვა „პატრიარქი“ – შუა საუკუნეთა საქართველოში ითარგმნებოდა და იხმარებოდა მისი ქართული თარგმანი „მამამთავარი“. 1103 წლის დოკუმენტში პატრიარქს ასე მოიხსენიებენ – „იოვანე წმიდისა კათალიკოსისა და ყოვლისა საქართველო სა ყოვლად ღირსისა მამათ-მთავრისა მრავალნი არიან წელნი“ (დიდი სჯულისკანონი, 1975წ., გვ. 553), XIII საუკუნის დოკუმენტშია – „წმიდისა მამათმთავარსა ჩუენსა არსენის ქრისტეს მიერ ქართლისა კათალიკოსსა...“ (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, 1970 წ., გვ. 161),

1610 წლის – „ყოვლისა საქართველო სა მამათმთავართმთავარმან კათალიკოზმან პატრონმან ზებედემ“ (იქვე, გვ. 388); „ყოვლისა აღმოსავლისა და ჩრდილო სა დიდმან მამათმთავარმან, კათალიკოზმან პატრონმან ზებედემ“ (იქვე, გვ. 390); 1616 წლის – „ყოვლისა საქართველო სა დიდმან მამათმთავართმთავარმან, ქართლისა კათალიკოზმან პატრონმან იოვანემ“ (იქვე, გვ. 342);

აქ ყურადღება უნდა მიექცეს, რომ ქართული ეკლესიის მეთაურს ეწოდება საქართველოს მამამთავარი, ანუ პატრიარქი და ქართლის კათალიკოსი. საქართველო და ქართლი XI საუკუნის შემდეგ ერთი და იგივე ცნებები არ არის, საქართველო „ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე“ მოქცეულ ქვეყანას, ხოლო ქართლი – ლიხის მთის აღმოსავლეთით მდებარე პროვინციებს ერქვა, ამიტომაც, როცა ქართული ეკლესიის მეთაურს უწოდებენ საქართველოს პატრიარქსა და ქართლის კათალიკოსს, ჩვენ ისევე

უნდა გავიგოთ, როგორც წერენ – ის მთელი, სრულიადი, „ყოველი“ საქართველოს პატრიარქი იყო და ამავე დროს კათალიკოსი ქართლისა (თუმცა XI საუკუნემდე „ქართლი“ სრულიად საქართველოს ეწოდებოდა).

ზემოთ მოყვანილი ამონაწერებიდან აშკარად ჩანს, რომ სრულიად საქართველოს პატრიარქი იმავე დროს არის ქართლის კათალიკოსი, ანუ საქართველოს მამამთავარი აერთიანებს ორ ტახტს – ქართლის კათალიკოსისას და საქართველოს პატრიარქისას. ის ორი ტახტის მპყრობელია. აფხაზეთის კათალიკოსსა და ქართლის კათალიკოსს შორის დამოკიდებულება თუ როგორი სახის იყო, გარკვეულია მეცნიერთა მიერ – „მცხეთის პატრიარქი, აფხაზეთის კათალიკოსისათვის გახდა „მამა“, თვით აფხაზეთის კათალიკოსი „უმრწმესი“ (უმცროსი) კათალიკოსი“ (ბ. ლომინაძე – საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია. საღვთისმეტყველო კრებული, 1981 წ., №12, გვ. 97);

სწორად დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსები თავიანთ თავს „ქვემო ივერიის“, ანუ აფხაზეთის კათალიკოსს უწოდებდნენ (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, 1970, გვ. 923); ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოსი – „ზემო ივერიის“ ანუ „ზემო საქართველოს“ კათალიკოსებს. (იქვე, გვ. 901); „სრულიად ივერიად“ ანუ „სრულიად საქართველოდ“ ორივე საკათალიკოსოს ტერიტორია მოიხსენიებოდა.

საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ XV-XVI საუკუნეებიდან, აფხაზეთის საკათალიკოსო არ გამოყოფია „ქართულ ეკლესიას“, როგორც წერს ათეისტური ეპოქის ზოგიერთი მეცნიერი, პირიქით, როგორც დოკუმენტები აჩვენებს აფხაზეთის კათალიკოსებმა სრულიად საქართველოს ეკლესიის მეთაურებად-პირველიერარქად წარმოადგინეს თავიანთი თავი.

ქართული ეკლესიის მთლიანობას ადასტურებს ის ფაქტები, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობის დარღვევის შემდეგაც აფხაზეთის კათალიკოსები ეკლესიის ურღვეობის შენარჩუნების მიზნით თავიანთ თავს სრულიად საქართველოს პატრიარქსა და მაკურთხეველს უწოდებდნენ. მაგალითად, XVIII ს-ის აფხაზეთის კათალიკოსი გრიგოლი თავის მიერ გამოცემული დოკუმენტებს ხელს აწერს ასე – **„გრიგოლ მწყემსი ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველო სა კათალიკოსი“ („ქართული სამართლის ძეგლები“, III, გვ. 675);**

ასევე ზოგიერთი სხვა აფხაზეთის კათალიკოსიც თავის თავს საქართველოს პატრიარქს უწოდებდა XVII ს-ის ბოლოსა და XVIII ს-ის დასაწყისში, ანუ ის არა მხოლოდ აფხაზეთის არამედ სრულიად საქართველოს მაკურთხეველად თვლიდა თავის თავს.

ეს ფაქტი ასახულია უცხოურ წყაროებშიც.

უცხოური წყაროების თანახმად ამ ეპოქაში აფხაზეთის კათალიკოსი სრულიად საქართველოს (იბერიის) უხუცეს (უპირატეს) პირველიერარქად ითვლებოდა, მაგალითად ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი (XVII ს.) ამის შესახებ წერდა – „იბერიაში ორი არქიეპისკოპოსია, რომელთაც ქართველები უწოდებენ კათალიკოსებს. ქვემო იბერია, რომელსაც ძველად კოლხეთს უწოდებდნენ, აქვს ეპარქიები იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, აფხაზეთში, სვანეთსა და მესხეთის ნაწილში. ზემო და ქვემო იბერიას შორის საზღვარი არის ქედი, რომელიც კავკასიის მთებში იწყება, ქართულად ქულფარგი ეწოდება, ქვემო იბერიის კათალიკოსი პატივით უფრო მეტია ზემო იბერიის კათალიკოსზე ... მეფე, ე.ი. იმერეთის თავი, მათთან იწოდება მთელი იბერიის მეფეთა-მეფედ“ (დოსითეოსი, იერუსალიმელი პატრიარქები, თავი V, გვ. 510, წიგნიდან: Митрополит Сардский Максим, «Церковь Грузии и ее автокефалия» феология, Афины, 1966 стр. 51).

მეორე იერუსალიმელი პატრიარქი ხრისანფი ამბობს: „საქარ-თველოში, რომელსაც ადრე იბერია ერქვა, იყო ორი არქიეპისკოპოსი, რომელთაც ჩვეულების თანახმად უწოდებენ კათალიკოსებს და არა არქიეპისკოპოსებს. ასე მათ მარტო ქართველები

უწოდებენ. ამათგან ერთი, ე.ი. არქიეპისკოპოსი ქვემო იბერიისა, იწოდება იმერეთის, ოსეთის, გურიის და სრულიად ქვემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, ანუ მარტივად, სრულიად იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, როგორც უფროსი ზემო იბერიის კათალიკოსზე. ხოლო მეორე, ე.ი. ზემო იბერიისა, იწოდება ქართლის, კახეთის, ალბანიის და სრულიად ზემო იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად... რომელი იმპერატორის დროს, ან რომელ კრებაზე გახდა ის საარქიეპისკოპოსო, ჩვენ ზუსტად ვერ დაგადგინეთ, მაგრამ 26 ივნისის სვინაქსარში ვპოულობთ, რომ იოანე, გოთეთის ეპისკოპოსი, ხელდასხმული იქნა იბერიის კათალიკოსის მიერ, რადგანაც რომაულ ქვეყნებში ბატონობდა ხატმებრძოლთა ერესი, ასე რომ, როგორც ჩანს, ერეკლეს შემდეგ ისაგრამდე ქვემო იბერია საარქიეპისკოპოსო გახდა“... (წიგნიდან: Митрополит Сардский Максим, «Церковь Грузии и ее автокефалия» феология, Афины, 1966 стр. 49).

ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქები ერთიანი სახელმწიფოს დანაწევრების შემდეგ ეწვივნენ საქართველოს, იმყოფებოდნენ აფხაზეთის საკათალიკოსოში XVII ს-ში, თავიანთი თვალთ ნახეს, შეაფასეს და წიგნების სახით გამოაქვეყნეს საქართველოს ეკლესიის ყოფა თავიანთ ეპოქაში.

მათი აღწერიდან ნათლად ჩანს, რომ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საქართველოს დაშლის შემდეგ აფხაზეთის საკათალიკოსო კი არ გამოეყო ქართულ ეკლესიას, როგორც ბოლო დროს წერს ზოგიერთი ისტორიკოსი, არამედ პირიქით, აფხაზეთის კათალიკოსი „სრულიად იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად“ იწოდა, ანუ სრულიად საქართველოს ეკლესიის მეთაურად წარმოადგინა საკუთარი თავი. ეს ფაქტი აფხაზეთის საკათალიკოსოს საბუთებითაც დასტურდება. ფაქტი, რომ საქართველოს დაშლადანაწევრებისას აფხაზეთის კათალიკოსები თავიანთ თავს სრულიად საქართველოს პატრიარქებად მიიჩნევდნენ, ამ ეპოქის საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის უტყუარი ნიშანია.

ისმის კითხვა, რატომ მიიჩნიეს აფხაზეთის კათალიკოსებმა თავისი თავი სრულიად საქართველოს პატრიარქად აღნიშნულ ეპოქაში? ამ კითხვის პასუხისათვის მასალას გვაძლევენ თვით უცხოელი პატრიარქები თავიანთ აღწერებში. ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქების ეპოქაში, აღმოსავლეთ საქართველოს მაჰმადიანური სპარსეთის სახელმწიფო დაეპატრონა და სამწყსო ქართლ-კახეთის მაჰმადიანი მეფე-ხანების ხელქვეითად იქცა, რამაც ქართლის საკათალიკოსო დააკნინა (წმ. ევდემონ კათალიკოსო ციხის მაღალი კოშკიდან გადმოაგდეს და მოკლეს, მრავალი სხვა კათალიკოსი დააპატიმრეს ანდა ქვეყანა დაატოვებინეს), ასეთ კრიტიკულ დროს სრულიად იბერიის მრევლი მათ ჭეშმარიტ მეფედ ქრისტიან იმერეთის მეფეს მიიჩნევდა. პატრიარქი ხრისანფი წერს: „მეფე, ე.ი. იმერეთის თავი, მათთან იწოდება მთელი იბერიის მეფეთა-მეფედ“, შესაბამისად, მსგავსადვე, დოსითეოსის სიტყვით – „არქიეპისკოპოსი ქვემო იბერიისა, იწოდება... სრულიად იბერიის უნეტარეს კათალიკოსად, როგორც უფროსი ზემო იბერიის კათალიკოსზე“.

როგორც ითქვა, უცხოელი პატრიარქები აფხაზეთის საკათალიკოსოს „ქვემო იბერიის საარქიეპისკოპოსოს“, მის მეთაურს კი „სრულიად იბერიის კათალიკოსს“ უწოდებდნენ.

აფხაზეთის ანუ ქვემო იბერიის კათალიკოსმა საქართველოს (სრულიად იბერიის) ეკლესიის მეთაურობა იმ დროს მიიღო, როდესაც ქართლ-კახეთს მაჰმადიანი მეფე-ხანები მართავდნენ თითქმის 150 წლის მანძილზე.

ღვთის შეწევნით XVIII ს-ის 50-იან წლებში ქართლ-კახეთის ტახტზე კვლავ ქრისტიანი მეფეები ავიდნენ, ამ მომენტმა კვლავ გააძლიერა ქართლის საკათალიკოსო, მან კვლავ დაიბრუნა ძველი ავტოკიტეტი და ძველებურად კვლავ იწოდა საქართველოს კათალიკოსად.

ეს ფაქტი საეკლესიო სამართლის სფეროშიც ასახა, მაგალითად ანტონ კათალიკოსის დიკასტერიის (საეკლესიო სასამართლოს) სამართლის სფეროში აღმოსავლეთთან

ერთად დასავლეთ საქართველოც შედიოდა (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს საეკლესიო კრებები, 2003, ტ. III, გვ. 7-9).

სამართლებრივად და ადმინისტრაციულად XVIII ს-ის ბოლოს აფხაზეთის კათალიკოსთა ტახტზე მჯდომი წმ. დოსითეოს ქუთათელის დროს საქართველოს ეკლესია ერთიანი იყო ისევე, როგორც ყოველთვის IV ს-დან.

XIX ს-ში მთელი ეს სისტემა მოიშალა, რადგანაც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია გააუქმა რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებამ.

ლაზიკის ეპარქია

იბერებისა და ლაზების საერთო წინაპრები ქალდეველები ანუ ხალიბები იყვნენ. ისინი ერთი ხალხისაგან წარმოიშვნენ.

საზოგადოდ, ქართველების საერთო ქვეყანა იყო სახელმწიფოებრივი გაერთიანება დაიანე-დიაოხი (ქრისტეშობამდე XII-VIII საუკუნეებში), ასევე ქართველთა ყველა ტომის სამშობლო იყო იმავე ტაო-არზრუმ-ქალდეას მომცველი ხალიბების ქვეყანა ქალდეუ-ხალიტუ.

ქრისტეშობამდე VI საუკუნისათვის ხალიტუს უკვე სასპერთა ქვეყნის სახელით იცნობდნენ. თანდათანობით ამ ტერიტორიებზე უცხოური სახელმწიფოებრიობა მტკიცდებოდა, ხოლო ქართული პოლიტიკური ცენტრები უფრო ჩრდილოეთით მდებარე ადგილებს ითვისებდა (ხალხის გამრავლებისა და ასევე სამხრეთიდან ძლიერი სახელმწიფოების ზეწოლის გამო).

რომაულ ხანაში აღნიშნული ქართული მოსახლეობით დასახლებული ტრაპეზუნტის მხარის დასავლეთით მდებარე ქალაქმა პოლემონიონმა თავისი სახელი მისცა მთელ პროვინციას – „პოლემონის (პოლემონიაკის) პონტოს“. მას რომის იმპერიის აღმოსავლეთის საზღვრების დაცვის თვალსაზრისით განსაკუთრებული სტრატეგიული მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

IV ს-ში ტრაპეზუნტი და კერასუნტი, ასევე ნეოკესარია, კომანია და სხვა მიეკუთვნებოდა პოლემონიაკის პონტოს.

V ს-ში ტრაპეზუნტში იდგა პონტოს პირველი ლეგიონი, რაც ამ ქალაქს ანიჭებდა განსაკუთრებულ როლს, როგორც თავდაცვისას, ისე იმპერიის აღმოსავლეთის საზღვრების დაცვისას. პ. ინგოროყვას კვლევით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხებში ე.წ. ნოტიციებში ტრაპეზუნტის კათედრას ასევე ეწოდება „პოლემონის პონტოს კათედრა“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 237, შენიშვნა 1), კერძოდ №3 და №4 ნოტიციაში (806-815 წლები) და ასევე №5 ნოტიციაში (820-829 წლები) ტრაპეზუნტის კათედრა პოლემონის პონტოს კათედრად იწოდება (იქვე, გვ. 237).

VI ს-ში იუსტინიანეს XXVIII (28-ე) ნოველაში პოლემონიაკის პონტოს ქალაქებიდან დასახლებულია ნეოკესარია, კომანა, ტრაპეზუნტი, კერასუნტი, პოლემონია და ასევე ციხე-სიმაგრეები (და არა ქალაქები) – პიტუნტი და სებასტოპოლი „ამ სასაზღვრო სიმაგრეების იქით იყო ლაზიკა“ (Далее этих рубежей находилась Лазика) (კარპოვი, გვ. 59).

ნ. აღონცი, პ. ინგოროყვა და სხვა მეცნიერები ამ პიტუნტსა და სებასტოპოლისს ათავსებენ ათინასთან ახლოს ოფ-რიხეს რეგიონში. ამ პიტუნტთან იწყებოდა ლაზიკის სამეფოს საზღვარი.

მეზობლად ქალდეაში (სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით), მდებარეობდა ასეთივე სახელის მქონე საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეული „ეპარქია ლაზიკაში“. ზოგადად, ამ ორივე ერთეულს ერთი სახელი „ლაზიკა“ ერქვა.

VII ს-ის შუა წლებში დაარსდა „არმენიაკის“ თემი ანუ თემა (მას არმენიაკონის თემსაც უწოდებენ). ეს თემა თავის მხრივ სამ „ტუმად“ (სამხედრო-ადმინისტრაციულ

ერთეულად) იყოფოდა. ხალდია (ქალდეა) არმენიაკის თემის ერთერთ ტუმაში შეიყვანეს. დასავლეთით არმენიაკის თემას მდ. გალისი საზღვრავდა, ნ. აღონციით აღმოსავლეთით მისი საზღვარი ფასისამდე (ე.ი. ჭოროხამდე) აღწევდა.

824-863 წლებში არმენიაკის თემა დაიშალა და ქალდეა ცალკე თემად გამოიყო (კარპოვი, გვ. 64).

ქალდიას დედაქალაქი იყო ტრაპეზუნტი. ქალდეას თემს თავისი ძველი სახელი – ლაზიკაც შემორჩა, ამიტომ მას საეკლესიო დოკუმენტებში, რომელიც ძველ ტრადიციას უკეთ ინახავდა, ზოგჯერ უწოდებდნენ – ეპარქიას ლაზიკაში. ის იყო ეკლესიური ლაზიკა, ხოლო პოლიტიკური ლაზიკა პიტიუნტისა და სებასტოპოლისის იქით ანუ ჭოროხის მიმართულებით არსებობდა, როგორც აღინიშნა.

ფასიდი (ფასისი) თავდაპირველად იყო ეკლესიური ლაზიკის დედაქალაქი, მაგრამ VII-VIII საუკუნეებში თანდათანობით ტრაპეზუნტი გადაიქცა დედაქალაქად, ამიტომაც შემდგომ აქ (ტრაპეზუნტში) ჰქონდა კათედრა ლაზიკის ეპარქიის მმართველ ფასიდის (ფაზისის) ეპისკოპოსს.

ნიკეის VII მსოფლიო კრების (787) აქტებს მიტროპოლიტი ქრისტეფორე ხელს აწერდა სხვადასხვა სამი დაზუსტებით – „ეპისკოპოსი ფასიდისა“, „ეპისკოპოსი ფასიდისა ე.ი. ტრაპეზუნტისა“, „ეპისკოპოსი ტრაპეზუნტისა“; ის იყო როგორც ტრაპეზუნტის, ასევე მისსავე დაქვემდებარებაში დარჩენილი ფასიდის მიტროპოლიტი, თავისი ხელმოწერით ტრაპეზუნტელმა ქრისტეფორემ თავისი პრეტენზია დაადასტურა ფასიდა – ფაზისის მიმართ.

როგორც აღინიშნა, 787 წელს მიტროპოლიტობის პატივის მოსურნე ტრაპეზუნტელმა ეპისკოპოსმა ქრისტეფორემ მსოფლიო კრების აქტებს ხელი მოაწერა, ასევე, როგორც ფასიდის ეპისკოპოსმა („ეპისკოპოსი ტრაპეზუნტისა და ფასიდისა“).

პიტიუნტი ერქვა ციხე-ქალაქს ათინასთან, საფიქრებელია, რომ აქვე იყო ქალაქი ფასიდი. ეს ტერიტორია ქალდეას თემს ეკუთვნოდა, რამაც უფლება მისცა ქალდეას თემის საეკლესიო მმართველს ტრაპეზუნტელ ქრისტეფორეს ათინა-ფასიდაზეც განეცხადებინა თავისი პრეტენზია.

სახელი ფასიდა-ფაზისი ამ რეგიონში საკმაოდ გავრცელებული იყო. მაგალითად ფაზისი ერქვა მდ.კელკიტს, ჭოროხს მის ქვემოწელში, ასევე არც თუ მოშორებით, მდ არაქსს ზემოწელში. სახელი ფაზისი ერქვა ქალაქს ჭოროხის შესართავთან ზღვისპირზე, პატარა ქალაქს არაქზე (ფასინლერი), ასევე ქალაქ პოლემონსაც (ფადისა).

ძველ პოლემონს ფადისა რომ ჰქვია ეს ნათქვამია 2001 წელს ვაშინგტონში დაბეჭდილ წიგნშიც “ ყზანტინე შეაღს“

“30. ოლემონიონ

ოლემონიონა ტწინ ტოწნ წიტცკ ადისანე/ ატსა, გავე იტს ნამე ტჰე რივიერ ოლემან“ (ჩატალოგუე ოფ იზანტინე შეაღს ატ უმბარტონ ოაკს ანდ ინ ტჰე ოგე უსეუმ ოფ არტ, ვოლომე 4, ტჰე ასტ, 2001, 83).

ფადისა/ფატსასთან გამავალ მდინარეს ამჟამადაც ბოლემონი/პოლემონი ჰქვია. ეს სახელი ფასიდი, როგორც ითქვა, ჩანს, ერქვა ასევე ათინასაც.

თავდაპირველად აქ უნდა ჰქონოდა კათედრა ლაზიკის ეპარქიის მმართველ ფასიდის (ფაზისის) ეპისკოპოსს. მას ოთხი კათედრა ექვემდებარებოდა – ზიგანასი (ტრაპეზუნტიდან 70-მდე კმ-ში მდებარე ქალაქისა ქალდეაში), საისინისა (ასევე ტრაპეზუნტის რეგიონში), პეტრასი (ის ტრაპეზუნტის დასავლეთით-ტრიპოლისთან, ანდა არზრუმის მიმართულებით მდებარეობდა) და როდოპოლისისა (ზიგანას ახლოს, სამხრეთით-დასავლეთით მდებარე ქალაქისა). ისინი ქმნიდნენ ლაზიკის ეპარქიას, რომელიც წყაროებში VII ს-დან ჩანს.

როგორც ითქვა, 824-863 წლებში არმენიაკის თემის დაშლამ, ხალდიის ცალკე თემად გამოყოფამ, სამხედრო და პოლიტიკურმა არასტაბილურობამ გამოიწვია ძველი

საეპისკოპოსო კათედრების – ზიგანას, პეტრას, როდოპოლისის და საისინის სახელების გაქრობა-დამცრობა. მათ ადგილას ახალი ქალაქები და შესაბამისი კათედრები წარმოიქმნა. მაგალითად, ზიგანას ნაცვლად – ლერიონი და ა.შ.

ძველი საეპისკოპოსო ქალაქებიც გადანაწილდა ახალ თემებს შორის. მაგალითად, იქამდე საეპისკოპოსო ქალაქი პეტრა, შესაძლოა ხალდიის თემს აღარ მიაკუთვნეს. როდოპოლისი ჩანს რიზეს კათედრამ მიისაკუთრა და უფუნქციოდ დატოვა.

არმენიაკის თემის დაშლის შემდეგ (რომელსაც ძველი პოლემონიაკის პონტოს ადგილი ეჭირა) ეკლესიაში მიღებული ტერმინოლოგიით ლაზიკა მხოლოდ ქალდიის თემს ეწოდა (იქამდე, როგორც აღინიშნა ლაზიკა მთელ პოლემონის პონტოს ერქვა, განსაკუთრებით მის მთიანეთს და ლაზიკის ეპარქიაც პოლემონის პონტოს მთიან რეგიონს – ხალდია-ქალდეას მოიცავდა).

საეკლესიო გეოგრაფიული ტერმინოლოგია განსხვავდებოდა საეროსაგან, მას შემდეგ, რაც ტრაპეზუნტთან მდებარე იქამდე ლაზების ქვეყნად წოდებული ვრცელი რეგიონი ბიზანტიამ მიისაკუთრა, მას პოლიტიურად სხვადასხვა სახელები (პოლემონის პონტო, არმენიაკონი და სხვა) უწოდა, მაგრამ საეკლესიო დოკუმენტაციაში მას მაინც ლაზიკას უწოდებდნენ, ამ რეგიონისათვის ბუნებრივ სახელს. ეს სახელი „ლაზიკა“ ბიზანტიამ უწოდა ასევე ქალდიას მეზობლად ახალდაპყრობილ ტერიტორიას ხუფათიდან ჭოროხის მიმართულებით.

მაშასადამე, შემდგომი გაფართოების კვალდაკვალ ბიზანტიამ პოლიტიკურად ლაზიკა უწოდა უკვე ქალდიის უშუალო მეზობლად მდებარე ახალდაპყრობილ ტერიტორიას ჭოროხის შესართავის ხეობაში (კერძოდ, მას უწოდა „ლაზთა სამეფო“). მაგრამ ქალდეაში ბიზანტიურ საეკლესიო ერთეულს ძველებურადვე ერქვა „ლაზიკის ეპარქია“ ანუ სამიტროპოლიტო, ამის მიზეზს გვიხსნის ნ. აღონცი.

ნ. აღონცის თანახმად, საეკლესიო გეოგრაფიამ შემოინახა იმპერიის ძველი ადმინისტრაციული დაყოფის (დიოკლეტიანეს დროინდელი) სახე იმით, რომ თავის საჭიროებისთვის იყენებდა მას. ე.ი. ლაზიკის ძველი სახელი, მისი ტერიტორიის ძველებური გაგება შემოინახა მხოლოდ საეკლესიო ტერმინოლოგიამ და რეალურმა საეკლესიო-ადმინისტრაციული დაყოფის სახემ.

ნ. აღონცი ლაზიკაში ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოში შემავალი ბიზანის, პაიპერტის, კერამევის, ლერიონისა და სხვა საეპისკოპოსოები, შესაბამისი ქალაქები განლაგებულნი იყვნენ თეოდოსიოპოლის-ტრაპეზუნტის შემაერთებელი გზის სანაპირო რეგიონში, ანუ ისტორიული ჭანეთში, მათ მომცველ საეკლესიო ოლქს ეწოდებოდა „სამიტროპოლიტო ლაზიკაში“, ანუ სწორედ ამ მხარეებს ერქვა ლაზიკა ბიზანტიური საეკლესიო გეოგრაფიის მიხედვით და არა დასავლეთ საქართველოს.

„ლაზიკა“ იმჟამინდელი ბერძნული ეკლესიური გაგებით ერქვა აღნიშნულ რეგიონს (ე.ი. ქალდეა-ჭანიკას) და არა დასავლეთ საქართველოს.

ისტორიულად, V ს-მდე რიზეს სანახები შედიოდა ქართლის სამეფოს კლარჯეთის საერისთავოში, მათ შორის „სპერი, ბოლო კლარჯეთისა და ზღვისპირი“, შემდეგ ეს ტერიტორია (დაახლოებით რიზედან ხუფათამდე) უშუალოდ შეიერთა ბიზანტიამ, ამავე დროს იქამდე კლარჯეთში შემავალი ბაიბურდის რეგიონიც ბიზანტიამ უშუალოდ შეიერთა, დანარჩენი კლარჯეთი მართალია ბიზანტიამ დაიპყრო, მაგრამ მას ბუფერული „თავისუფალი ქვეყნის“ სტატუსი მიანიჭა, მის მმართველს კი „ლაზთა მეფე“ უწოდა (გუბაზ I [450-470 წწ.]). ლაზთა მეფის მფლობელობაში ყოფილი კლარჯეთის საერისთავოს დაახლოებით მესამედი დარჩა და ის მოიცავდა ზღვისპირს ხუფათიდან ჭოროხამდე და მცირე ტერიტორიას მის ზემოთ (შემდგომ ციხისძირამდე და ურეკამდე), ლაზეთის სამეფოში ასევე შედიოდა ჭოროხის რეგიონი და მისი ხეობა ართვინის ჩათვლით და არტანუჯის ხეობა ვიდრე არსიანის ქედამდე.

V ს-ის II ნახევარში კლარჯეთის ეს დაპყრობილი ნაწილი ანუ ბიზანტიურად „ლაზთა სამეფო“ ვახტანგ გორგასალმა ბიზანტიელი დამპყრობლებისაგან გაათავისუფლა და ქართლის სამეფოს უკან დაუბრუნა.

ამ დეაწლს დაწვრილებით აღწერს „ქართლის ცხოვრება“.

VI საუკუნისათვის რიზეს რეგიონში უკვე მკვეთრად იყო გამოხატული ქართველების (ჭანების) ბიზანტიის წინააღმდეგ მიმართული განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რაც შებრძოლებებითაც გამოხატებოდა. ქალდეა-ზიგანას რეგიონი რიზესთან ერთად მის ეპიცენტრში იყო მოქცეული. ქალდელებს, ასევე, ლაზებიც ერქვათ. VI ს-ში ქართული სახელმწიფოებრივი კრიზისის გამო, აღნიშნულ რეგიონს (ე.ი. ისტორიულ კლარჯეთს, რომლის ზღვისპირა და ჭოროხის ხეობაში მოქცეულ ნაწილს ბიზანტიელები ლაზიკას უწოდებდნენ) კვლავ ბიზანტიელები დაეპატრონენ, აღადგინეს მეფობა და ლაზთა მეფეებად დანიშნეს წათე I (დაახლ. 510-530), გუბაზ II (540-554) და წათე II (554-580).

როგორც აღინიშნა, ლაზიკის ეპარქიის მომცველი ტერიტორია არ მდებარეობდა „ლაზთა სამეფოში“, რადგანაც ლაზიკის ეპარქია ძირითადად ქალდეას ოლქს მოიცავდა რიზემდე, ხოლო ლაზთა სამეფო, როგორც ითქვა, ხუფათთან იწყებოდა და არსიანის ქედამდე გრძელდებოდა. თუმცა კი ისინი, ორივენი, ისტორიულ ლაზიკაში მდებარეობდნენ.

არაბთა შემოსევებმა ვითარება შეცვალა. ბიზანტიის საზღვრები ტრაპეზუნტამდე შემცირდა. ლაზთა სამეფო დავიწყებას მიეცა.

არაბთა შემოსევებმა დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური სახეც შეცვალა. იქამდე ქართული წყაროებით ის ქართლის სამეფოს ნაწილს წარმოადგენდა და სტრაბონის ცნობით კერკეტებითა და ჰენიოხებით იყო დასახლებული. ქართული წყაროებით მას ეგრისი, არგუეთი და გურია ერქვა.

ეტიმოლოგიურად სიტყვების – „კერკეტისა“ და „გურისის“ (ასევე სიტყვების „არგუეთისა“ და „გურიის“) ფუძეები თითქოსდა ერთმანეთს ეთანადება: „კერკ“ და „გერ“ (ასევე „არგუ“ და „გურ“). თუ გავითვალისწინებთ გადასვლას გ-კ-ქ მათში „კერკ“ მოგვცემს „გერგ“-ს, რაც „გერ“ (არგ, გურ) ფუძეს ეთანადება. (გერგ=გერ-არგ-გურ). იგივე ფუძე „გერ-რგ“ უდევს საფუძვლად ქართველთა და მათი ქვეყნის აღმნიშვნელ ყველა სახელწოდებას (გეორგიენ, გურბ, გურჯ, გოგარენ, გუგარქ და სხვა).

კერკეტების ტომს ქალდეებთან უნდა ჰქონოდა ეთნიკურ-ნათესაური კავშირი, რადგანაც უცხო წყაროებით კერკეტების ანუ კერკიტების ტომი ქალდეაშიც ცხოვრობდა (შემდგომ ჭანეთში). ქალდეა კი ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით ყველა ქართული ტომის სამშობლო იყო. დასავლეთ საქართველო (სტრაბონის შემდგომი წყაროებით) უფრო ეგერ-სვანებით იყო დასახლებული. აფსილები და მისიმიანები მათი ნაწილი უნდა ყოფილიყო.

მაშასადამე, პოლიტიკური ლაზიკა ხუფათიდან დაახლოებით რიონამდე ვრცელდებოდა, მას დასავლეთ საქართველოში იბერია და აბაზგია ესაზღვრებოდა. ეკლესიური ლაზიკა კი, სხვა იყო, ის როგორც რამდენჯერმე ითქვა, ტრაპეზუნტის ვრცელ რეგიონს ერქვა.

ლაზიკის მართლმადიდებლური ნაწილი

VII-VIII საუკუნეებში

წმიდა მაქსიმე აღმსარებელი, რომელიც კავკასიაში გადმოსახლეს, კეთილმორწმუნეებსა და მართლმადიდებლებს უწოდებს აბაზგიისა და იბერიის მთავრებს (ამ საკითხს ჩვენ მიუუძღვენიით საგანგებო ნაშრომი).

მაქსიმე აღმსარებელი 645 წელს მონოთელიტებთან კართაგენში დისპუტის შემდეგ 662 წელს კავკასიაში გადაასახლეს, ის მთელ იმპერიაში სახელგანთქმული იყო მონოთელიტებთან ბრძოლით, ამიტომ, ცხადია, ის მართლმადიდებლად არ მოიხსენიებდა აღნიშნულ (აბაზგიისა და იბერიის) ქართველ მთავრებს, მას თავისი თვალთ რომ არ ენახა მათი სარწმუნოებრივი სახე.

მონოთელიტობა აღიარებდა, რომ ქრისტეში ორი ბუნებაა მოცემული, მაგრამ მისი ნება და ქმედება ღმერთკაცურია. ეს დოგმატი ჩამოყალიბდა 620-იან წლებში კავკასიაში. კერძოდ კი, ლაზიკაში ჰერაკლე კეისრის, სერგი კონსტანტინოპოლისა და კიროს ფასისელის თათბირისა და მიმოწერის შედეგად, ხოლო 633 წელს გამოაქვეყნა ალექსანდრელმა პატრიარქმა კიროს ფასისელმა (ფასიდელმა). ჩვენში მიიჩნევენ „VII საუკუნეში კავკასიის ეკლესიების ოფიციალური მრწამსი მონოთელიტური იყო (ზ. ალექსიძე, ქსე, 7, გვ. 98).

ამ მოსაზრებას, რომ VII ს-ში კავკასიის ეკლესიების ოფიციალური მრწამსი იყო მონოთელიტური არ ადასტურებს მაქსიმე აღმსარებლის მიერ აბაზგიისა და იბერიის მთავრების „კეთილმორწმუნეებად“ მოხსენიება, მაგრამ მონოთელიტობის ერთ-ერთი ცენტრი ნამდვილად იყო ე.წ. „ეკლესიური ლაზიკა“ ანუ ტრაპეზუნტის მიმდებარე რეგიონი, რომელსაც ქალდეასაც უწოდებდნენ. რადგანაც, აქ, ლაზიკაში, კერძოდ კი, ტრაპეზუნტში შეხვდა ჰერაკლე კეისარი ერესიაქებს. საერთოდ, ტრაპეზუნტის რეგიონს ჰერაკლე კეისრის ეპოქაშივე ერქვა „ლაზიკა“. მაშასადამე, დასავლეთ საქართველო არ იყო მონოთელიტური, ხოლო კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შემავალი ქალდეა-ლაზიკა მონოთელიტური იყო. ამიტაც მართლდებიან ქართული წყაროები, რომელნიც IV ს-დანვე ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შემავალ დასავლეთ საქართველოს მუდამ მართლმადიდებლურად მიიჩნევენ, რასაც წმ. მაქსიმეს ცნობაც მიუთითებს.

ჰერაკლე კეისრის სპარსეთში ლაშქრობის სავარაუდო მარშრუტები ცნობილია, ის პირველად 627 წელს ჩავიდა ლაზიკის მთავარ ქალაქ ტრაპეზუნტში.

ლაზიკას ქართველი წმიდა მამები უწოდებდნენ „სოფელი მეგრელთა“ და მის ადგილმდებარეობას განსაზღვრავდნენ ტრაპეზუნტის რეგიონში. მაგალითად, მივიდა ანდრია ტრაპეზუნტში „სოფელსა შინა მეგრელთასა“ (ეკეთიმე მთაწმიდელი), მაშასადამე მაქსიმე აღმსარებლის ეპოქაშიც ტრაპეზუნტის ოლქს ლაზიკა ერქვა, ეს იყო ეკლესიური ლაზიკა ანუ ლაზიკის ეპარქიის მომცველი რეგიონი, როგორც აღინიშნა, მისგან განსხვავებდნენ პოლიტიკურ ერთეულ ლაზიკას, ის იწყებოდა ხუფათთან და მოიცავდა დასავლეთ საქართველოს ერთ ნაწილსაც. ეს ლაზიკა მართლმადიდებლური იყო. ამას მოწმობს მაქსიმე აღმსარებლის წერილები, ხოლო ლაზიკის ის ნაწილი, რომელიც მოიცავდა ტრაპეზუნტის ოლქს იყო მონოთელიტური, აქ შეხვდა ჰერაკლე კეისარი ერესიარქებს. აი, აქ, ამ ლაზიკაში, ტრაპეზუნტ-ქალდეას რეგიონში უნდა ვეძიოთ ჩვენ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეპარქიები ლაზიკაში, მისგან განსხვავებით დასავლეთ საქართველო მართლმადიდებლური იყო.

ტრაპეზუნტი ლაზიკის ქალაქი იყო VII ს-ში ჰერაკლეს ლაშქრობის დროს და ასეთად დარჩა ის შემდგომაც.

901-907 წლებით დათარიღებულ მე-7 ნოტიციაში იხსენიება – „ტრაპეზუნტი ლაზიკისა“.

აბაზგიის ეპარქია

XX ს-ში ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჩამოყალიბდა თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც აფხაზეთის საკათალიკოსო ჩამოყალიბდა არა ქართული ეკლესიის წიაღში, არამედ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს – აბაზგიისა და ლაზიკის ეპარქიების გაერთიანების შედეგად.

ეს დასკვნა ეწინააღმდეგება ძველქართულ საეკლესიო წყაროებს ამ საკითხთან დაკავშირებით (მაგალითად, ცნობას – „ამან ბაგრატ (ქართველთა მეფემ) განაჩინა კათალიკოსი აფხაზეთს“, ასევე რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების მიერ გამოცემული „ძეგლისწერის“ ცნობებს და სხვ.). ამ მიზეზის გამო აღნიშნული მკვლევარები უნდობლობას უცხადებენ ქართულ წყაროებს და, როგორც ისინი აცხადებენ, თავიანთ მოსაზრებას ამყარებენ ბიზანტიურ წყაროებზე.

განვიხილოთ შესაბამისი ბიზანტიური წყაროები, კერძოდ კი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხები (ნოტიციები) და პროკოფი კესარიელის ცნობები (რადგანაც, როგორც ითქვა, ქართველი მკვლევარები მათ ასახელებენ წყაროებად აბაზგიის ეპარქიის შესახებ მსჯელობისას).

ჩვენამდე მოღწეულ ყველა ნოტიციაში „აბაზგიის ეპარქიის“ საკითხი დაკავშირებულია „სებასტოპოლის ავტოკეფალიასთან“.

სებასტოპოლის (სებასტოპოლისის, სებასტუპოლის) ავტოკეფალური საარქიეპისკოპოსო ნახსენებია სულ ოთხ ნოტიციაში.

ამ ოთხი ნოტიციიდან 2 ნოტიციაში (VI-სა და VIII-ში) სებასტოპოლის ავტოკეფალია შედის „ამასიის ეპარქიაში“, ხოლო დარჩენილ 2 ნოტიციაში (I-სა და VII-ში) სებასტოპოლის ავტოკეფალია შედის „აბაზგიის ეპარქიაში“ (გეორგიკა, IV, ნაწ. II, გვ.120-141).

ამ შეუსაბამობის გამო მეცნიერთა წინაშე დაისვა საკითხი, სინამდვილეში რომელ ეპარქიაში შედიოდა სებასტოპოლისის ავტოკეფალური საარქიეპისკოპოსო - აბაზგიის ეპარქიაში თუ ამასიის ეპარქიაში?

თავისთავად სებასტოპოლისი იყო საკმაოდ ცნობილი ციხე-სიმაგრე, სადაც ბიზანტიური სამხედრო დანაყოფი იდგა, ამიტომაც ის ნახსენებია ასევე სხვა წყაროში, კერძოდ, V ს-ის სამოხელეო ჩამონათვალის სიაში (ოტიცია დიგნიტაუმ).

ოტიცია დიგნიტაუმ-ში აღნიშნულია, რომ **სებასტოპოლსა და პიტუნტში თავისი ჯარები განლაგებული ჰყავდა არმენიის დუკას.**

ბიზანტიის იმპერიამ თავის მიერ დაპყრობილ არმენიასა და პონტოსპირეთში ჩამოაყალიბა სამხედრო ოლქი, რომლის მეთაურსაც მიენიჭა ტიტული „არმენიის დუკა“ (უხ).

ოტიცია დიგნიტაუმ – ის სიაში ჩამოთვლილია, რომ **არმენიის დუკას თავისი სამხედრო დანაყოფები ჰყავდა – „ტრაპეზუნტში, რიზეში, კენეპარამბოლეში, ზიგანასთან, მოხორაში, უსიპორტში, პიტიაში (პიტუნტსა) და სებასტოპოლისში“** (გეორგიკა I, 1961, გვ. 175).

ამ პუნქტების ადგილსამყოფელის შესახებ ნ. ადონციმ თავის ცნობილ ნაშრომში „არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“ (1908) დაასკვნა:

„არმენიის დუკა თავის ძალაუფლებას ვერ ავრცელებდა ისეთ დაშორებულ რეგიონში, როგორცაა აფხაზეთი, ამიტომაც ნოტიციებსა და აღნიშნულ სამოხელეო ჩამონათვალში სებასტოპოლისი უნდა ვეძებოთ არა აფხაზეთში, არამედ პონტოსპირეთში“ (ნ. ადონცი, დასახ. ნაშრ. გვ. 206).

ნ. ადონციმ (და შემდეგ პ. ინგოროყვამ) დაადგინეს, რომ პიტუნტი მდებარეობდა რიზე-ათინას რეგიონში, სებასტოპოლისი კი პიტუნტის სიახლოვეს, ნ. ადონცის აზრით სებასტოპოლისი ათინას რეგიონში მდებარეობდა, რადგანაც, მისი აზრით, აქამდე აღწევდა არმენიის დუკას სამხედრო ოლქის საზღვარი.

ამასთანავე ის აღნიშნავდა რომ „სებასტოპოლისის“ სახელი ასევე პონტოს რეგიონში ერქვა მის მეორე კუთხეში მდებარე ქალაქს, რომელიც ამასიასთან ახლოს მდებარეობდა.

შემდეგში ს. ყაუხჩიშვილმა **სებასტოპოლისის საკითხი დაუკავშირა აღნიშნულ ქალაქ ამასიას.** ისაა ნახსენები ნოტიციებში.

როგორც აღინიშნა, ორ ნოტიციაში სებასტოპოლისის საარქივებისკოპოსო შედის ამასიის ეპარქიაში, ეს ფაქტი აღძრავდა მრავალ კითხვას.

ს. ყაუხჩიშვილმა ასე გადაჭრა ეს საკითხი – მან მიიჩნია, რომ ეს ფაქტი არის ნოტიციების შეცდომა, რომ ნოტიციებში უნდა ეწეროს არა სიტყვა „ამასია“ არამედ სიტყვა „აბასგია“.

შემდგომში თავისი მოსაზრების შესაბამისად, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხების გამოქვეყნების დროს, ს. ყაუხჩიშვილმა ბერძნულ ნუსხებში შეცვალა სიტყვა „ამასია“ სიტყვა „აბაზგიით“.

კერძოდ, ნოტიცია VI-ში მას შეხვდა ასეთი წინადადება – „35, ეპარქია ამასიისა სებასტოპოლის არქივებისკოპოსო“ (ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, გეორგიკა, ტომი IV, ნაწილი მეორე, 1952, გვ. 139).

მან ამ წინადადებას დაურთო შემდეგი შენიშვნა – „აშკარა შეცდომაა, უნდა იყოს ბასგიას (ბასგიას მასგიას მასიას) (გეორგიკა, IV, ნაწ. II, გვ. 139, შენიშვნა 2).

შემდეგ კი მან მის მიერ გამოქვეყნებულ კონსტანტინოპოლის საეპისკოპოსოთა ნოტიციების საგანგებო ცხრილში სიტყვა „ამასიის“ მაგიერ დაწერა სიტყვა „აბასგია“, ოღონდ არა ქართული შრიფტით, არამედ ბერძნულით, ამით კი მკითხველს შეექმნა მყარი შთაბეჭდილება, რომ ბერძნულ დედანში თითქოსდა ნამდვილად ეწერა სიტყვა „აბაზგია“, მაშინ, როცა ნოტიციების დედანში ეწერა „ამასია“.

კერძოდ, აღნიშნულ ნოტიციათა ნუსხაში ნოტიცია VI-ში მან დაწერა ბასგიას, შებასტოპოლელის ბერძნული შრიფტით (იხ. ნუსხა ნოტიციებისა გეორგიკა, IV, ნაწ. II, 1952, გვ. 192-სა და გვ. 193-ს შუა ფურცელი), მაშინ როცა ბერძნულ დედანში ეწერა „ მასიას, შებასტოპოლელის“.

იგივე ქმედება გამეორდა მეორეჯერაც, კერძოდ, მან ნოტიცია VI-ის გარდა ასევე ნოტიცია VIII-შიც შეცვალა სიტყვა „ამასია“ სიტყვა „აბაზგიით“.

კერძოდ, 141-ე გვერდზე ნოტიცია VIII-ში მან სიტყვა „ამასიას“ დაურთო შენიშვნა – „უნდა იყოს ბასგიას – „აბასგიისა“ (იქვე, გვ. 139).

შემდეგ კი მან ნუსხებში ნოტიცია VIII-შიც „ამასიას“ მაგიერად დაბეჭდა სიტყვა „აბაზგია“ ბერძნული შრიფტით (იხ. ნოტიციათა ცხრილი, ფურცელი მოთავსებული გვ. 192-სა და გვ. 193-ს შუა, გეორგიკა, IV, ნაწ. II).

ს. ყაუხჩიშვილის შესწორებათა შედეგად მკითხველს შეექმნა შთაბეჭდილება, რომ „სებასტოპოლისის“ იყო არა პონტოს რეგიონში არამედ აფხაზეთში, რადგანაც როგორც ითქვა მან ორ – ნოტიცია VI-სა და VIII-ში დაწერა – „ ბასგიას შებასტოპოლელის“, მაშინ როცა უნდა დაეწერა – „ მასიას შებასტოპოლელის“ (იხ. გეორგიკა, IV, ნაწ. II, ფურცელი 192 გვერდსა და 193-ე გვერდს შორის), ისევე როგორცაა აღნიშნულ ნოტიციებში და მისი შეცვლა-სწორება არ იყო საჭირო.

ნოტიციათა დედნებში ამ ჩასწორებას, მათ ამ ცვლილებას ცხადია მოჰყვა თავისი თეორიული მსჯელობაც.

კერძოდ, შესაბამის სამეცნიერო წრეებში შეიქმნა შთაბეჭდილება თითქოსდა აფხაზეთში ნიკოლოზ მისტიკოსის დროს არსებობდა სებასტოპოლისის ბერძნული კათედრა კონსტანტინოპოლის დაქვემდებარების ქვეშ. ამიტომაც დაწერა კიდევაც ს. ყაუხჩიშვილმა:

„ნიკოლოზ მისტიკოსს ახალ საეკლესიო ეკთესისში, რომელიც მან 901-907 წლებში შეადგინა ლეონ კეისართან ერთად კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ კათედრათა შორის შეაქვს (ძველი ტრადიციით) „სებასტოპოლის (ცხუმის) საერქივებისკოპოსო აფხაზეთში“, თუმცა ეს უკანასკნელი კათედრა ფაზისის მიტროპოლიასთან და ნიკოფსიის საერქივებისკოპოსო კათედრასთან ერთად უკვე მცხეთის საკათალიკოსოს განმგებლობაშია (იხ. ზემოთ გვ. 194-196 და განსაკუთრებით გვ. 201)“ – წერს ის.

ყოველივეს შეჯამების შემდეგ ს. ყაუხჩიშვილი ნიკოლოზ მისტიკოსის მიერ შედგენილ X ბ ნოტიციის განხილვის დროს წერს:

„ამ ნოტიციაში ჩვენს ყურადღებას იპყრობს შემდეგი გარემოება: საარქივისკოპოსოთა ნუსხაში 47-ე წერია სებასტოპოლი, ხოლო კონსტანტინე პორფიროგენეტის დროინდელ რედაქციაში სებასტოპოლის (ე.ი. აფხაზეთის) საარქივისკოპოსო აკლია“ (გეორგიკა, IV, ნაწ. II გვ.196).

ამის მიზეზად მას მიაჩნია შემდეგი:

„კონსტანტინე პორფიროგენეტის მეფობის წინა ხანებში აფხაზეთის საარქივისკოპოსო ჩამოშორდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს და დაუკავშირდა მცხეთის საკათალიკოსოს“ – წერს ის, თუმცა კი მიიჩნევს, რომ, როგორც ითქვა, ნიკოლოზ მისტიკოსმა (კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა), თითქოსდა „ძველი ტრადიციით სევასტოპოლის (ცხუმის) საარქივისკოპოსო შეიტანა კონსტანტინოპოლის პატრიარქისადმი დაქვემდებარებულ კათედრათა შორის“ (იქვე, გვ 216).

ისმის კითხვა, თუკი ეს სებასტოპოლისი აფხაზეთის ცხუმია და ის ნიკოლოზ მისტიკოსს მიაჩნდა თავის კათედრად, და თუ ეს კათედრა აფხაზეთა მეფეებმა გააუქმეს და მცხეთას დაუქვემდებარეს, რატომ არ გამოთქვამს ამ მტაცებლობის გამო თავის პროტესტს ნიკოლოზ მისტიკოსი სწორედ ამ აფხაზეთა მეფეებისადმი გაგზავნილ ცნობილ წერილებში?

სინამდვილეში ნოტიციებში ნახსენები სებასტოპოლისი (და შესაბამისად სებასტოპოლისის საარქივისკოპოსო) მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ამასიას რეგიონში, ქართული ეკლესიის იურისდიქციის ფარგლებს გარეთ, ძველთაგანვე კონსტანტინოპოლის დაქვემდებარებაში.

ამ სებასტოპოლისს არაფერი აკავშირებდა არც აფხაზეთთან და არც ცხუმთან, ის არსებობდა ზემოთ აღნიშნულ X საუკუნის დასაწყისშიც და ამიტომ შეიყვანა ის ნიკოლოზ მისტიკოსმა თავის მიერ შედგენილ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს საეპისკოპოსოთა ნუსხებში 901-907 წლებში.

ნოტიციებში ნახსენები „სებასტოპოლისი“ მდებარეობდა ამასიასთან ახლოს და ის იყო მნიშვნელოვანი ქალაქი ეკონომიკურად განვითარებული ამასიას ბიზანტიური რეგიონისა.

მაშასადამე, უნდა დავასვენათ, რომ აბასგის ეპარქია ნახსენებია არა ოთხ ნოტიციაში, არამედ მხოლოდ ორში.

ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა, თუ კი სებასტოპოლისის ავტოკეფალური კათედრა მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ამასიას რეგიონში, რატომაა ორ ნოტიციაში (I-სა და VII-ში) ნახსენები სიტყვა აბასგია?

მიზეზი ამისა უნდა იყოს შემდეგი გარემოება – აღნიშნული VII-X საუკუნეების ნოტიციები გადაწერილია ძალზე გვიან XVII-XVIII საუკუნეებში.

ნოტიციათა გადაწერის ეპოქაში ამასია და პონტოს რეგიონი უკვე დიდი ხნის გამუსლიმანებული იყო, ხოლო ამასიის ძველი ქრისტიანული დიდება დავიწყებული, მაშინ, როცა გადაწერის დროს, XVII-XVIII საუკუნეებში, აფხაზეთის საკათალიკოსო ქრისტიანულად გაძლიერებული იყო და ამით სახელგანთქმული. ამ ფაქტმა ჩანს გავლენა იქონია გადაწერისას.

დედანში თავდაპირველად, ჩანს, ეწერა „ეპარქია ამასიისა - სებასტოპოლის ავტოკეფალი“, ხოლო შემდეგ ორ ნოტიციაში სიტყვა „ამასია“ ხელნაწერის გადამწერის შეცდომის შედეგად, შეიცვალა სიტყვა „აბასგით“ (აბასგით).

ამ შეცდომის მიზეზს გვიხსნის ს. ყაუხჩიშვილი.

ჩვენი ერის სახელოვანმა მეცნიერმა ბატონმა სიმონ ყაუხჩიშვილმა დაადგინა, რომ ეს ორი სიტყვა („ამასია“ და „აბასგია“) ხელნაწერთა გადამწერს შესაძლოა ერთმანეთში არეოდა, რადგანაც ყაუხჩიშვილის მიერ ჩატარებული ეტიმოლოგიური კვლევით, ისინი

მსგავსად იწერება: „ბასგიას მასგიას მასიას“ (გეორგიკა IV, ნაწ. II, გვ. 139). ამის გამო, მისი დასკვნით, შესაძლოა ასეთი გადასვლა – მასიას ბასგიას. ამ მსგავსებამ გადამწერი შეაღწინა და მან სიტყვა „ამასია“ უნებლიეთ შეცვალა მისთვის უფრო ცნობილი სიტყვით – „აბასგიით“.

ჩვენმა საზოგადოებამ უკრიტიკოდ მიიღო ს. ყაუხჩიშვილის შესწორება ნოტიციისა, როცა მან ამასიის ნაცვლად „აბასგია“ დაწერა. ჩვენც გამოვიყენოთ ყაუხჩიშვილის მიერ ჩატარებული ეტიმოლოგიური კვლევა – „ბასგიას მასგიას მასიას“ (გეორგიკა IV, ნაწ. II, გვ. 139). დავეთანხმეთ მას და აღვადგინოთ I და VII ნოტიციების თავდაპირველი სახე, როგორც ითქვა, არსებობს ასეთი გადასვლა – მასიას ბასგიას.

მაშასადამე, ჩვენი აზრით თავდაპირველად, დედანში, ეწერა „ეპარქია ამასიისა – სებასტოპოლის ავტოკეფალი“ და არა „ეპარქია აბასგიისა“.

საერთოდ, როგორც ითქვა, კონსტანტინოპოლის საეპისკოპოსოთა ნუსხებმა (ნოტიციებმა) ჩვენამდე მოაღწია გვიანდელი XVII-XVIII საუკუნეების ხელნაწერების სახით (იქვე, გვ. 140), ამ დროს უკვე კარგა ხნის გაუქმებული იყო ამასიის ეპარქია, რომელიც ნოტიციათა I წყების შედგენისას ბიზანტიურ პროვინცია „არმენია I-ში“ მღებარეობდა.

იმდენად დაშორებული იყო ნოტიციების გადამწერი (XVII-XVIII სს-ში) ძველ ბიზანტიურ ხანას (VI-VIII სს.), რომ მას ერთმანეთშიც კი ერევა არა მხოლოდ ამასია და აბასგია, არამედ არმენია I და არმენია II, რასაც ს. ყაუხჩიშვილიც აღნიშნავს.

ნოტიცია I-ში და ნოტიცია VII-ში მწერალმა მისთვის უცნობი „ამასიის ეპარქიის“ ნაცვლად უნებლიეთ ჩაწერა „აბაზგიის ეპარქია“ და ეს უნებლიე შეცდომა უნდა ყოფილიყო.

დასკვნა: ამჟამად მიღებული თვალსაზრისით აბაზგიის ეპარქია ნახსენებია ოთხ ნოტიციაში, ჩვენ დავადგინეთ, რომ აბაზგიის ეპარქია ნახსენებია არა ოთხ, არამედ მხოლოდ ორ ნოტიციაში – I-სა და VII-ში.

ამ ორ ნოტიციასთან დაკავშირებით ჩვენ გამოვთქვით მოსაზრება, რომ თავდაპირველად, I და VII ნოტიციებში ეწერა „ამასიის ეპარქია, სებასტოპოლის (სებასტუპოლის) არქიეპისკოპოსი“ და შემდეგ კი მათში ხელნაწერის გადამწერის მიერ უნებლიედ სიტყვა ამასიის ნაცვლად დაიწერა სიტყვა – აბაზგია და მიღებული იქნა ასე – „აბაზგიის ეპარქია, სებასტოპოლის არქიეპისკოპოსი“.

ამ მოსაზრებას ადასტურებს ის, რომ ამჟამადაც VI და VIII ნოტიციებში სისწორით წერია – „ამასიის ეპარქია, სებასტოპოლის არქიეპისკოპოსი“.

ეს სისწორით შედგენილი VI და VIII ნოტიციები, როგორც ითქვა, XX ს-ში თავისი მოსაზრების შესაბამისად შეასწორა ს. ყაუხჩიშვილმა.

VI და VIII ნოტიციებში ს. ყაუხჩიშვილმა სიტყვა ამასიის მაგიერ დაწერა სიტყვა აბასგია.

ამის შედეგად მიღებულმა საერთო სურათმა, რომ თითქოსდა ოთხი ნოტიცია მიუთითებდა „აბაზგიის ეპარქიის“ არსებობას შეცდომა წარმოშვა.

მაშასადამე, აბაზგიის ეპარქიის არსებობა ნოტიციების მიხედვით ძალზე საეჭვოა, უფრო მეტიც, სხვა წყაროები არ ადასტურებენ მის არსებობას, მაგალითად ბ.ხორავა მიუთითებს, თითქოსდა პროკოფი კესარიელი ახსენებდეს აბასგიის ეპარქიას.

სინამდვილეში, პროკოფი კესარიელი არ ახსენებს „აბაზგიის ეპარქიას“, ამიტომაც ამ საკითხის რკვევისას მას წყაროდ ვერ გამოვიყენებთ.

პროკოფი კესარიელი ახსენებს არა „აბაზგიის ეპარქიას“, არამედ მხოლოდ იმას აღნიშნავს, რომ მის ეპოქაში იუსტინიანემ გასაქრისტიანებლად იქამდე წარმართ აბაზგებს ევნუქი გაუგზავნა (სხვა ზღვისპირა ქართული ტომები იქამდე უკვე ქრისტიანები იყვნენ, კერძოდ ლაზები, აფსილები, მისიმელები და სვანები (იხ. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, „პროკოფი კესარიელი, აგათია სქოლასტიკოსი,

მენანდრე, თეოფილაქტე სიმოკატა, თეოფანე, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი და იმპერატორი იუსტინიანე ლაზიკის შესახებ“, 2011).

ძველი ავტორისაგან მხოლოდ პროკოფი კესარიელი გვაძლევს აბაზგების გაქრისტიანების შესახებ მწირ ინფორმაციას. სხვა ყველა ავტორი (ევაგრი სქოლასტიკოსი VI ს.) და იოანე ზონარა (XI-XII სს.) დასავლეთ საქართველოზე საუბრისას იყენებენ პროკოფი კესარიელიდან გამომდინარე ცნობებს აბაზგებთან დაკავშირებით, მსგავსადვე ნიკიფორე ქსანთოპულოსი და ფილოთეოს კოკინოსი ასევე იყენებს პროკოფის აღნიშნულ ცნობას (გ. ალიბეგაშვილი, წმ. ეფრემ მცირე და ქრისტიანული კულტურის საკითხები, 2010, გვ. 33).

პროკოფის ცნობა კი ძალზე ძუნწია – აბაზგებმა „მიიღეს საქრისტიანო რწმენა და იუსტინიანე მეფემ მათ პალატის ერთი ევნუქთაგანი გაუგზავნა“ (იქვე, გვ. 33).

გ. ალიბეგაშვილი ფიქრობს, რომ აბაზგებმა არა იუსტინიანეს მიერ მიიღეს ქრისტიანობა, არამედ უკვე ქრისტიან აბაზგებს გაუგზავნა ევნუქი (იქვე, გვ. 33) მისი აზრით დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობა უკვე IV ს-დან არსებობდა (იქვე, გვ. 32).

რუის-ურბნისის კრება მართლაც, დასავლეთ საქართველოს (საერთოდ, ერთიან საქართველოს) მიიხსენიდა წმიდა ნინოს ამიერ მოქცეულად, ამიტომაც წერდა, -წმიდა ნინოს მიერ ქრისტიანობა მიიღო „ყოველმა სახესებამ ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ (უფრო ადრე კი ანდრეას ასევე საქართველოს მთლიან ქვეყანაში უქადაგნია – „ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“).

ქართული წყაროების ამ ცნობებს ამტკიცებენ გელასი კესარიელის, გელასი კვიზიკელისა და სხვათა ცნობები, მაგალითად გელასი კესარიელი მიიხსენიდა, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია „იბერები და ლაზები“ (გეორგიკა, I, გვ. 180).

საბოლოო დასკვნა: პროკოფი არ იძლევა ცნობას „აბაზგის ეპარქიის“ შესახებ, ამ საკითხისათვის მისი წყაროდ მოხმობა არ შეიძლება.

მსგავსადვე, ნოტიციები არ შეიძლება გამოყენებული იქნას წყაროდ „აბაზგის ეპარქიის“ შესახებ მსჯელობისას, მისი ძალზე კრიტიკული შესწავლის გარეშე, რაც ჯერჯერობით არ ჩატარებულა, უფრო მეტიც, მოღწეული ნოტიციები უფლებას იძლევა ითქვას, რომ „აბაზგის ეპარქია“ ისტორიულად არც არსებულა.

მხოლოდ XX საუკუნის სამეცნიერო წრეებში წყაროთა არა სათანადო ინტერპრეტირებით წარმოიშვა თვალსაზრისი ამ ეპარქიის სავარაუდო არსებობის შესახებ, შემდგომ კი ეს თვალსაზრისი რეალობად იქნა მიჩნეული.

ასეთ საორტოლო შემთხვევაში უპირატესობა უნდა მიენიჭოს არა უცხოურ, არამედ ადგილობრივ, განსაკუთრებით კი თვით აფხაზეთის საკათალიკოსოში შექმნილ უამრავ წყაროს, მათში აფხაზეთის საკათალიკოსო მისი ჩამოყალიბების დღიდანვე ქართული ეკლესიის წიაღს უკავშირება და არა კონსტანტინოპოლისას.

კონსტანტინოპოლური წარმოშობისად რომ მიეჩნიათ აფხაზეთის საკათალიკოსო, საეკლესიო სეპარატისტები იმერეთის მეფე გიორგი VI და სხვანი თავიანთი სეპარატისტული მიზნების განსახორციელებლად დასავლეთ საქართველოში მიიწვევდნენ კონსტანტინოპოლელ იერარქებს და არა ანტიოქიის პატრიარქს.

ანტიოქიის პატრიარქი მიწვეული იქნა, რადგანაც მიიჩნეოდა რომ ივერიის ეკლესიები თავდაპირველად ანტიოქიას ემორჩილებოდა.

აფხაზეთის საკათალიკოსოს უცხოელები „ქვემო ივერიის“ ეკლესიას უწოდებდნენ.

ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქები დოსითეოსი და ქრისანფი, რომლებმაც პირადად მოიხილეს აფხაზეთის საკათალიკოსო, მას „ქვემო ივერიის“ ეკლესიას უწოდებენ.

ქვემო და ზემო ივერიის ეკლესიებზე კი (ე.ი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებზე) თავის თავდაპირველ უფლებამოსილებაზე ანტიოქია აცხადებდა პრეტენზიას და არა კონსტანტინოპოლი.

მხოლოდ XX ს-ის სამეცნიერო წრეებში დაუკავშირეს აფხაზეთის საკათალიკოსო კონსტანტინოპოლს, რაც წყაროებს ეწინააღმდეგება.

მაგალითად თ. ქორიძის აზრით „აფხაზეთის საკათალიკოსოს წარმოქმნამდე დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოზე დაქვემდებარებული სამი საეკლესიო კათედრა არსებობდა: აბაზიის იგივე სებასტოპოლისის (ცხუმის სოხუმის), სამთავარეპისკოპოსო, ნიკოფსისის სამთავარეპისკოპოსო და ფაზისის (ლაზიკის) სამიტროპოლიტო მასში შემავალი ოთხი „როდოპოლისის (დღ. ვარციხე), ცაიშის, პეტრას (დღ. ციხისძირი), ძილიანევის (დღ. გუდაყვა) საეპისკოპოსო. აფხაზეთის საკათალიკოსო ამ საეკლესიო კათედრათაგან შეიქმნა, რაც დაახლოებით IX ს-ის 80-90-იან წწ-ში უნდა მომხდარიყო“.

ის წერს „ძველი ბიზანტიური საეპისკოპოსოების მოშლა და მათ ნაცვლად ახალი ქართული ეპარქიის დაარსება“ – „ IX-X სს-ში დასავლეთ საქართველოში ბერძნულენოვანი დვთისმსახურება ქართულით შეიცვალა“.

სინამდვილეში კი, როგორც აღინიშნა, „აბაზიის ეპარქიის“ არსებობა წყაროებით არ დასტურდება, ასევე საეჭვოა „ლაზიკის სამიტროპოლიტოს“ არსებობა დასავლეთ საქართველოში.

6. აღონცის სახელგანთქმული გამოკვლევების („არმენია იუსტინიანეს ეპოქაში“) თანახმად ლაზიკის კათედრები (ზიგანა - და არა ზიგანევი), საისინი (და არა ცაიში!), როდოპოლისი (და არა ვარციხე) და პეტრა მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ქართველებით დასახლებულ პონტო-ქაღდას რეგიონში, რომელსაც ბერძნული წყაროები ლაზიკას უწოდებენ.

რუის-ურბნისის კრებისა და სხვა ქართული თუ სომხური წყაროების თანახმად დასავლეთ საქართველოზე თავიდანვე ვრცელდებოდა საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია.

წმიდა ნინო იყო იბერების და ლაზების განმანათლებელი გელასი კესარიელის ცნობით, რუის-ურბნისის ძველისწერით წმიდა ნინოს დროს დასავლეთ საქართველო ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა, რადგანაც წმ. ნინომ განანათლა „ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“, იოანე სომეხთა კათალიკოსის ცნობით VI ს-ის ბოლოსა და VII ს-ის დასაწყისში კირიონ მცხეთის კათალიკოსი იმავდროულად ეგრისის არქიეპისკოპოსიც იყო, ვახუშტის ცნობით დასავლეთ საქართველოში „სამოქალაქოს“ რეგიონი მცხეთის სამთავროს ტაძარში მჯდომ მთავარეპისკოპოსს ემორჩილებოდა, ხოლო რაჭა-იმერეთის მთიანი რეგიონი ნიქოზის ეპისკოპოსს. დასავლეთ საქართველოში იმთავითვე იყო ქართულენოვანი მსახურება, ამიტომაც ცილისწამებაა, თითქოსდა იქ მოიშალა ბერძნულენოვანი კათედრები IX-X ს-ში და მათ ნაცვლად ქართულენოვანები დაარსდნენ.

აფხაზეთის საკათალიკოსო VIII-IX სს-ში ჩამოყალიბდა ქართული ეკლესიის წიაღში (და არა კონსტანტინოპოლისა), საქმე ისაა, რომ ამ საუკუნეებში მკვეთრად გაიზარდა მრევლის რიცხოვნობა, რასაც თან დაერთო აფხაზეთის ქართული სახელმწიფოს შექმნა.

ამ გარემოებამ მოითხოვა დასავლეთ საქართველოში ზოგად ქართული ეკლესიის წიაღშივე არსებული საეკლესიო სტრუქტურის ადგილობრივ სამიტროპოლიტო ოლქად გარდაქმნა ისევე, როგორც ეს მიღებულია სხვა მართლმადიდებელ ეკლესიებში.

ამის შედეგად უკვე IX ს-დან ქართული ეკლესიის წიაღში ორი სამიტროპოლიტო ოლქი ანუ, როგორც ქართველები უწოდებდნენ, საკათალიკოსო არსებობდა.

ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოები იყვნენ ზოგად-ქართული ერთიანი ეკლესიის ადმინისტრაციული ერთეულები, მათი ეკლესიური ერთიანობა კი მიიღწეოდა საერთო სჯულისკანონით, საერთო საეკლესიო სამართლით, საერთო საეკლესიო კრებების მიერ გამოცემული დადგენილებების აღსრულებით, რაც სავალდებულო იყო ორივე ადმინისტრაციულ საეკლესიო ერთეულში, საერთო საეკლესიო ტრადიციებით,

საერთო საღვთისმსახურო ენითა და კულტურით. ეკლესიის ასეთი მოწყობის წესი დღესაც გააჩნია სხვა ძველ ეკლესიებს.

მაგალითად, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს აქვს მრავალი სამიტროპოლიტო ოლქი, რომელთა ეკლესიური ერთიანობა მიიღწევა მსგავსადვე.

საქართველოს ეკლესიაში, როგორც ითქვა, VIII-IX სს-ში ფორმირებულ იქნა ახალი სამიტროპოლიტო ოლქი, რომელსაც ეწოდა „აფხაზეთის საკათალიკოსო“ და მას მცხეთამ იურისდიქციაში გადასცა დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალი, ხოლო ქართველთა კურაპალატმა მეფე ბაგრატმა IX ს-ში დაადასტურა აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩამოყალიბება:

„ამან ბაგრატ განაჩინა კათალიკოსი აფხაზეთს“, ესაა ქართულ წყაროებში ასახული რეალობა, ხოლო „აბაზგიის ეპარქია“ მეცნიერული შენათხზია.

ასე, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსო იყო ქართული ეკლესიის წიაღში არსებული ერთ-ერთი სამიტროპოლიტო ოლქი, რაც ჩვეულებრივი მოვლენაა ზოგად ეკლესიური სამართლისათვის.

რაც შეეხება XV-XVII საუკუნეებს, არაა მართალი თითქოსდა ამ დროს „დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსო გამოვიდა მცხეთის საპატრიარქოს იურისდიქციიდან“ – ასეთი ფორმულირებაც უცნაურია.

საქმე ისაა, რომ აფხაზეთისა და მცხეთის საკათალიკოსოები არსებობდნენ ძველთაგანვე და ისინი ორივენი ქმნიდნენ ერთ ქართულ ეკლესიას საერთო სჯულისკანონითა და საერთო საეკლესიო კრებებით, სწორედ საერთო საეკლესიო კანონები იყო უმაღლესი საეკლესიო მმართველობა, ხოლო კათალიკოსები იყვნენ ადმინისტრაციული უზენაესი აღმასრულებლები საეკლესიო კრებათა დადგენილებებისა.

აფხაზეთის საკათალიკოსო თვითვე წარმოადგენდა ქართული ეკლესიას, მისი სარწმუნოებრივი სიწმინდის მცველს, ამიტომაც მისმა მეთაურებმა იმ საუკუნეებში როცა მცხეთა-თბილისი და აღმოსავლეთ საქართველო მუსულმან მეფეთა მიერ იმართებოდა, რამაც დაამცირა აღმოსავლეთ საქართველოს სარწმუნოებრივი ავტორიტეტი – თვითვე წარმოაჩინეს თავიანთი თავი ვითარცა სრულიად საქართველოს ანუ „ყოვლისა საქართველო სა მწყემსებად“. რაც საბუთებშიცაა ასახული. ასე რომ „დასავლეთ საქართველოს საკათალიკოსო კი არ გამოვიდა მცხეთის საპატრიარქოს იურისდიქციიდან“ მას კი არ გამოეყო, არამედ ზოგადქართული ეკლესიის მმართველის ფუნქციაც მიენიჭა რაც აფხაზეთისა და ჩერქეზების შემოსევა-გაბატონებამდე ე.ი. XVIII ს-ის დასაწყისამდე გაგრძელდა, რასაც უცხოელი პატრიარქებიც (დოსითეოსი და ქრისანფი) აღნიშნავენ. XVIII ს-ის II ნახევარში, მის შემდეგ რაც აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიან მეფეთა მმართველობა „აღსდგა მცხეთამ კვლავ დაიბრუნა მუსულმან მეფეთა 150 წლიანი მმართველობისას შელახული ძლიერება და უზენაესობა სრულიად საქართველოს ეკლესიაში (იხ. ამ საკითხის შესახებ მიტრ. ანანია ჯაფარიძის გამოწვლილვითი გამოკვლევები). ე.ი. ზოგადი წესი, რომლის თანახმადაც ერთიან ქართულ ეკლესიაში ქართლის კათალიკოსი უხუცესად იწოდებოდა და აფხაზეთის კათალიკოსი უმრწემესად, დროებით შეიცვალა ქართლ-კახეთში მუსულმან მეფეთა 150 წლოვანი ბატონობისას, მათ დაამცრეს ქართლის კათალიკოსობა, ამ დროს ზოგადქართული ეკლესიის ლიდერობა თავიანთ ხელში აიღეს აფხაზეთის კათალიკოსებმა, რაც მათ ტიტულატურასა (ამ დროს ისინი თავიანთ თავს „ყოვლისა საქართველო სა პატრიარქს უწოდებდნენ“) და უცხოურ წყაროებშიც აისახა (ანტიოქია-იერუსალიმელი პატრიარქების დოსითეოსისა და ქრისანფის ცნობით ივერიაში არის ორი არქიეპისკოპოსი, რომელთაც ქართველები კათალიკოსებს უწოდებენ. მათგან უფროსი არის ქვემო ივერიის (აფხაზეთის) კათალიკოსი), ასეთი მდგომარეობა გაგრძელდა XVIII ს-ის 50-იან წლებამდე. ქართლ-კახეთში ქრისტიან მეფეთა ტახტის აღდგენამ კვლავ აღამაღლა ქართლის საკათალიკოსო, და პირიქით, ჩრდილო კავკასიიდან შემოსეული

ადიდე-ჩერქეზ-აფსუა წარმართების აფხაზეთში გაბატონებამ დაამცრო აფხაზეთის საკათალიკოსო (იხ. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, „აფხაზეთის საკათალიკოსო“, თბ., 2012 წ.).

მაშასადამე, აფხაზეთის საკათალიკოსო მისი ჩამოყალიბებისთანავე ზოგადქართული ეკლესიის ნაწილს წარმოადგენდა და არა კონსტანტინოპოლის ეკლესიისა.

პიტიუნტი და ბიჭვინთა სხვადასხვა პუნქტები იყვნენ

იყო თუ არა ბიჭვინთა ქალაქი არქეოლოგიური მონაცემებით? არქეოლოგიური ნაშთები არ მიუთითებენ, რომ ცნობილი ბიჭვინთა ანტიკურ ეპოქაში იყო ქალაქი, ამიტომაც თვით ბიჭვინთის გამთხრელი გ. ლორთქიფანიძე არა არქეოლოგიური მონაცემებით ამტკიცებს მის ქალაქობას, არამედ წერილობითი წყაროებით.

ის წერს – ბიჭვინთა ქალაქი იყო, რადგანაც აქ კათედრა ჰქონდა პიტიუნტის ეპისკოპოსს. „საეპისკოპოსოები ამ დროს მხოლოდ ქალაქებში არსებობდა“ (იქვე, გვ. 173).

მაშასადამე, არა არქეოლოგიური მონაცემები ამტკიცებენ აქ ბიჭვინთაში ქალაქის არსებობას, არამედ მხოლოდ თეორიული მსჯელობით მივიდა მეცნიერი ამ დასკვნამდე, რადგანაც ბიჭვინთა დ პიტიუნტი ერთი და იგივე პუნქტად მიაჩნია, მაგრამ სხვა მოსაზრებაც არსებობს, ვთქვათ, თუნდაც ისეთი სახელოვანი, მსოფლიო მნიშვნელობის მეცნიერისა, როგორცაა ნ. აღონცი.

პიტიუნტის საეპისკოპოსო კათედრის ადგილმდებარეობას ნ. აღონცი და პ. ინგოროყვა მიუთითებდნენ არა ბიჭვინთაში, არამედ რიზე-ათინის რეგიონში. აქ ეგულებოდათ მათ ცნობილი ქალაქი პიტიუნტი.

თუ არქეოლოგიური მონაცემებით ვერ მტკიცდება ბიჭვინთის ქალაქობა, მაშინ ქალაქ პიტიუნტის ნაშთები არქეოლოგებმა სხვაგან უნდა ეძიონ.

არქეოლოგიური მასალებით ერთმნიშვნელოვნად არ დასტურდება, რომ ბიჭვინთა იყო პიტიუნტი, მართლაც ძველქართული საისტორიო ტრადიციული შეხედულებით ბიჭვინთა ქართული პუნქტი იყო, პიტიუნტი კი ანტიკური ქალაქი და საეპისკოპოსო ცენტრი. ისინი სხვადასხვა რეგიონებში მდებარეობდნენ. მოგვიანო წყაროში, რომელიც მურვან ყრუს ეხება, პიტიონა ცხუმს ეწოდება. უფრო ადრეული, IV ს-ის პიტიუნტი ოფ-რიზე-ათინას რეგიონში ეგულებოდათ.

მაშასადამე, საეჭვოა აბაზგიის ეპარქიის ერთ-ერთ ცენტრალურ კათედრად ბიჭვინთის გამოცხადება, რადგანაც თვით ისაა საეჭვო იყო თუ არა პიტიუნტი და ბიჭვინთა ერთიდაიგივე პუნქტი.

პიტიუნტი და ბიჭვინთა სხვადასხვა ერთმანეთისაგან ძალზე დაშორებული პუნქტები ყოფილა, კერძოდ პიტიუნტი რიზე-ათინას რეგიონში მდებარეობდა და ბერძნულ-რომაულ ქალაქს წარმოადგენდა, რომელსაც იმპერიის ჯარი იცავდა, ხოლო ბიჭვინთა აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაფუძნების შემდეგ ქართულ საეკლესიო ცენტრად იქცა.

მართლაც, ათენა ანუ ათინა (ათენი) ახლოს მდებარეობდა პიტიუნტთან, რადგანაც მათ ერთად ახსენებს სტრაბონი (VII, 5, 7).

თავის მხრივ პიტიუნტი ანუ პიტიუნტი I ახლოს მდებარეობდა მდ. ფაზისთან.

მაგალითად, ზოსიმეს ცნობიდან, ჩანს, რომ ჯერ მდებარეობდნენ, „ფაზისის სიმაგრეები“ ე.ი. პიტიუნტი და სებასტოპოლისი შემდეგ კი იყო ბიზანტიის იმპერიის საზღვარი, რომელიც მდ. ფაზისზე იყო დადებული.

ამასვე ადასტურებს ზოსიმე სხვაგანაც, კერძოდ სკვითებმა, როცა მათ პიტიუნტის სიმაგრე ვერ აიღეს, იქვე, იმავე რეგიონში მდ. ფაზისზე ჩაუშვეს ღუზა და შემდეგ გაცურეს ტრაპეზუნტისაკენ (ანტიკური კავკასია, 2010, გვ. 425-426).

იდგა თუ არა აფხაზეთის ბიჭვინთაში რომაულ-ბიზანტიური ლეგიონი, ჯარის ნაწილი? რით მტკიცდება, რომ იქ ლეგიონი იყო დაბანაკებული? ამის დამტკიცებას ცდილობენ ძალზე სუსტი დასაბუთებით.

მაგალითად, მიიჩნევა, რომ კილურადის აღმოჩენილი „ლათინურ დამღიანი კერამიკული ფილები და კრამიტები, დოკუმენტურად ადასტურებენ რომის XV ლეგიონის საქმიანობას ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში ახ.წ. II ს. დასასრულსა და III ს. დასაწყისში“ (Кигурадзе Н., Лорткипанидзе Г. Клеима XV легиона. Вестник древней истории, №2, 1987, с. 87-96), მაგრამ რა მდგომარეობა იყო VI-VIII სს-ში (ანუ ბერძნული კათედრების მოქმედების პერიოდში) აქ კვლავ იდგა ბიზანტიური ჯარი?

მ. მშვილდაძე, მაგალითად მიიჩნევს, რომ ამ ჯარის აქ დგომას ადასტურებს იქ აღმოჩენილი გლიბტიკური მასალა. კერძოდ კი გემა ლომის, დაფნის გვირგვინის და თუთიყუშის გამოსახულებით, რომლებიც საფლავებში აღმოჩნდა. ეს ასტროლოგიური და საყოფაცხოვრებო ნიშნების მქონე გემები შესაძლოა ნებისმიერი არასამხედრო პირის საკუთრებაც ყოფილიყო.

მ. მშვილდაძე იძიწმებს ო. ნევეროვის კვლევას, რომლის მიხედვითაც „ლომი რომის ლეგიონის სიმბოლო გახდა“, ამიტომაც აღმოჩენილი გემა მ. მშვილდაძემ დაუკავშირა რომის ლეგიონს (მ. მშვილდაძე, რომის ლეგიონები პიტიუნტის ტერიტორიაზე, კრებულში „ჩვენი სულიერების ბალავარი“, IV, 2012, გვ. 192).

ეს დაკავშირება საეჭვოა, ასევე დაფნის ფოთოლი და თუთიყუში მან რატომღაც რომის ლეგიონს დაუკავშირა. ამის შემდეგ კი დაასკვნა თითქოსდა ბიჭვინთაში ნამდვილად იდგა რომაული ლეგიონები, და წერს: „**პიტიუნტი-ბიჭვინთა შავიზღვისპირეთის ყველაზე მნიშვნელოვან კულტურულ ეკონომიკურ ცენტრს წარმოადგენდა**“ თავისი რომაული ჯარითა და ბერძნული კათედრით (იქვე, გვ. 192). ეს დასკვნა ფაქტებს არ ეფუძნება.

რომაული ჯარი და საეპისკოპოსო კათედრა რიზე-ათინას გვერდით მდებარე პიტიუნტში იდგა და არა ბიჭვინთაში, ნ. აღონცისა და პ. ინგოროყვას კვლევით, ხოლო ბიჭვინთა იმთავითვე მხოლოდ ქართული ეკლესიის აფხაზეთის საკათალიკოსოსთან იყო დაკავშირებული.

ბიჭვინთის ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი

ი. კვაშილავა წერს:

„ბიჭვინთაში ძლიერი ქრისტიანული ცენტრი არსებობდა. IV ს-ში იქ იდგა ბაზილიკური ეკლესია, მდიდრულად მორთული. V ს-ში ამ ბაზილიკის ნანგრევებზე აუცილებლად დიდი სამნავიანი ბაზილიკა. X-X ს-ში აღმართეს დიდი დღემდე შემორჩენილი ტაძარი, რომლის აგებას უკავშირებენ ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანეს (527-565). მართლაც, მისი ბრძანებით 536 წ. აშენებულია ღვთისმშობლის ტაძარი მაგრამ სად ბიჭვინთაში თუ ანაკოფიაში? (ახალ ათონში)“.

ამ მოსაზრებას მთლიანად ეწინააღმდეგება ბიჭვინთის არქეოლოგთა მიერ მოპოვებული მონაცემები.

ბიჭვინთის გამთხრელ-არქეოლოგის გ. ლორთქიფანიძის დასკვნით – „**არქეოლოგიური მონაცემების თანახმად V ს. 70-იან წლებში ქალაქი პიტიუნტი დანგრეული და გადამწვარია ჰუნების მიერ. დანგრეულია კანაბეში განლაგებული საეკლესიო ნაგებობები. საეკლესიო ცხოვრების აღორძინება შეინიშნება VI-VII სს.**“ (ნ. კილურაძე, გ. ლორთქიფანიძე, III-IV სს. ადრექრისტიანული სამარხები ბიჭვინთაში, კრებულში „ჩვენი სულიერების ბალავარი“, IV, 2012, გვ. 175). მაგრამ, განსაკუთრებითაა აღსანიშნავი, რომ VI საუკუნის საეკლესიო ნაგებობის ნაკვალევიც არაა აღმოჩენილი. **იუსტინიანეს ეპოქის საეკლესიო ნაგებობის ნაშთები ბიჭვინთაში არ აღმოჩნდა.** ძველი ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიას არასოდეს დაუკავშირებია ბიჭვინთის ტაძარი იუსტინიანესთან, ასეთი

აზრი მხოლოდ XIX-XX სს.-ში გაბატონდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებისას, როდესაც ყოველგვარი ძველქართული საეკლესიო მიღწევა მიზანმიმართულად კინდებოდა. ბიჭვინთის ტაძარი აგებულია აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაფუძნების შემდეგ, ანუ VIII-X საუკუნეებში, შესაბამისად ის ქართული საეკლესიო არქიტექტურითაა ნაგები.

აქედან გამომდინარე, ბიჭვინთის დღევანდელი ტაძრის აგება არ უნდა დაუკავშირდეს იუსტინიანეს. X ს-ში აგებული ეს ტაძარი მთლიანად ქართული ნაგებობაა, ბერძნული წარსულის გარეშე.

აღსანიშნავია, რომ ბიჭვინთაში არც IV საუკუნის საეკლესიო ნაგებობის ნაშთი აღმოჩნდა, მაგრამ, აღმოჩნდა რაღაც ნაგებობის ნაშთი.

ბიჭვინთის IV საუკუნის ამ ნაგებობის ეკლესიად მიჩნევა სეჭვოა.

გ. ლორთქიფანიძე აღნიშნავს, რომ „ბიჭვინთის კანაბეში აგებული მოზაიკურ იატაკიანი ბაზილიკა“ ზოგიერთ ცნობილ მკვლევარს მიაჩნია არა ეკლესიად, არამედ მორტარიუმად (Леквинадзе В. О древнейшей базилике Питиунта, Вестник древней истории, М., 1976, №2, с. 189).

დასაშვებია ისიც, რომ ეს ბაზილიკა არც ეკლესია იყო და არც მორტარიუმი, რადგანაც „მის გარშემო და მის შიგნით სამარხები არ არის მიკვლეული“ (გ. ლორთქიფანიძე, იქვე, გვ. 174).

სამარხები კი ეკლესიასა და ეკლესიის გარშემო უნდა ყოფილიყო. მაგრამ საფლავები აღმოჩენილია სხვაგან ე.წ. „ბიჭვინთის კონცხზე“ (იქვე, გვ. 174).

შესაბამისად არქეოლოგია ვერ ადასტურებს, რომ ბიჭვინთა იყო ცნობილი საეკლესიო ცენტრი პიტიუნტი, სადაც კათედრა ჰქონდა I მსოფლიო კრების მონაწილე ცნობილ ეპისკოპოს სტრატოფილეს. მიზეზი ამისა უნდა იყოს ის, რომ პიტიუნტი მდებარეობდა არა აფხაზეთის ბიჭვინთაში, არამედ ოფ-რიზე-ათინას რეგიონში, სადაც მის ადგილმდებარეობას, როგორც ითქვა, მიუთითებდნენ ცნობილი მეცნიერები, ნადონცი და პინგოროყვა, ალბათ უფრო ქალაქ ოფთან, სადაც საეკლესიო კათედრა IV ს-ის დასაწყისში დაუარსებია ივერიის განმანათლებელ ქალს, 1651 წლის იმ ცნობით, რომელიც ლაზიკის მიტროპოლიტმა გერმანემ მიაწოდა რუსეთის მეფეს, რაც დღემდეა დაცული არქივში. უნდა დავასკვნათ, რომ სხვა პუნქტი იყო პიტიუნტი და სხვა ბიჭვინთა. ეს პუნქტები ერთმანეთს მხოლოდ ბოლო საუკუნეებში დაუკავშირეს. ბიჭვინთის ტაძარი არაა იუსტინიანეს მიერ აგებული, ის ქართული საეკლესიო არქიტექტურის ნაყოფს წარმოადგენს.

გ. ჩუბინაშვილის თვალსაზრისით ქ. სენაკთან ნოქალაქევის ეკლესია შესაძლოა იყოს იუსტინიანეს მიერ აბაზგიაში აგებული დეთისმშობლის ტაძარი (გ. ჩუბინაშვილი, ნოქალაქევის საკითხისათვის. თუშ. ტ. XI, გვ. 118). ამავე თვალსაზრისს ავითარებს ი. კულაკოვსკი (ი. კულაკოვსკი „სად აიგო იუსტინიანეს მიერ აბაზგების ეკლესია?“ არქეოლოგიური შენიშვნები, V, 1897, გვ. 33, რუს. ენაზე).

ჭყონდიდი

საფიქრებელია, რომ დასავლეთ საქართველოში დაფუძნებული ახალი ქართული სამიტროპოლიტო ოლქის – აფხაზეთის საკათალიკოსოს თავდაპირველი ცენტრი იყო არა ბიჭვინთა არამედ ჭყონდიდი, რომლის კათედრა გიორგი აფხაზთა მეფეს დაუარსებია. ის თავდაპირველადვე ყოფილა სახელოვანი ქრისტიანული სამლოცველო სიწმიდე, დაკავშირებული ანდრია მოციქულის ქადაგებასთან, მას იქამდე წარმართების ცნობილი სალოცავი ხე – ჭყონი მოუთხრია და მის ადგილას ჯვარი აღუმართავს.

რა არის ჭყონი?

ჩვენში გავრცელებული აზრით, ჭყონი მუხაა,

ეტიმოლოგიური ძიება კი სხვა სურათს აჩვენებს.

ჭყონი, ჩანს, ერქვა ურთხლის ხეს ან ძელქვას.

მარტვილში, ჭყონდიდის ტაძრის ეზოში ძველი ძელქვებია, მაგრამ არაა ძველი მუხა (სულ ახლახან დარგეს მუხის ნორჩი ნერგი).

ვფიქრობ, ნიშანი ჭყონდიდისა ძელქვა ანუ ურთხელ-ურთხოვრის ხეა.

თანხმოვანთა ჯგუფი „ჭყ“ ხშირად ურთიერთმონაცვლეობს თხ, ტყ, ჯღ ჯგუფთან (მაგალითად: თხაპნის-ტყაპნის-ჯღაბნის), შესაბამისად, „ჭყ-ონი“ იგივეა, რაც „თხ-ონი“.

„თხო“ ფუძე აქვს ხეს, „ურთხოვარს“ – მისი თავდაპირველი ფორმა უნდა ყოფილიყო **თხო-რი**.

ძელქვას ასევე ეწოდება – ურთხოვარი (ურთხუარი), რომელიც „თხ“ ფუძიდან აგებული სიტყვაა.

სიტყვა ჭყონი გვაძლევს თხო-ურთხმელას (ურთხმელი, ურთხოვარი) და არა სიტყვას – მუხა.

ჭყონი უნდა იყოს ადგილობრივი სახელი ძელქვისა, ანუ ურთხოვარისა (ურთხმელისა).

თხ ჭყ ტყ

თხ-ონი=ჭყ-ონი

უ-თხ-ოვარი

აღსანიშნავია, რომ ამ ფუძიდანვე უნდა იყოს ნაწარმოები ასევე მეორე სახეობის მცენარის სახელი-თხმელა(თხო-ონი=თხომი=თხომელა=თხმ-ელა)

ხემცენარე მურყვამს დასავლეთ საქართველოში, „თხმელა“ ჰქვია. სიტყვები თხმელა და ურთხოვარი, ჩანს, ერთი ფუძიდან ამოდიან.

სიტყვა მურყვამს შესაძლოა იგივე ფუძე აქვს:

მურყვამი – მურ-ყვა-მი

ყვამი

(ჭ)ყვამი

(ჭ)ყვამი

ჭყონი

(თუ „მურ“-სა და „რ“-ს წინსართავებად მივიჩნევთ).

(თუ „ჭ“-ს თანხმოვანთკომპლექს „ჭყ“-ს დაკარგულ ნაწილად მივიჩნევთ და მას აღვადგენთ).

(„მ“ და „ნ“ ზოგჯერ ერთმანეთს ენაცვლება).

აქედან ჩანს, რომ სახელები მურყვამი (ყვამი) და ჭყონი ერთი ფუძისა შეიძლება ყოფილიყვნენ. ასევე ალბათ შესაძლებელია – მურყვამი-მურყომი-მურყონი-მურჭყონი-ჭყონი.

მაშასადამე, ჭყონდიდი ნიშნავს დიდ ურთხოვრის ანდა ურთხელის ხეს.

აღსანიშნავია, რომ არა მხოლოდ ისტორიულ საქართველოში, არამედ ხეთურ სამყაროშიც ურთხელი წმინდა ხედ ითვლებოდა (ნ. ხაზარაძე, კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური სამყარო, 2012, გვ. 276).

პიტუნტი და ლაზიკის განმანათლებელი წმიდა ნინო

ბიჭვინთა, VIII საუკუნიდან ვიდრე XVII საუკუნემდე, თითქმის ათასი წლის მანძილზე „ქვემო იბერიის“ ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსოს სასულიერო ცენტრს წარმოადგენდა, აქ ედგათ ტახტი დასავლეთ საქართველოს მომცველ აფხაზეთის საკათალიკოსოს მეთაურებს, აქედან მართავდნენ ეპარქიებსა და მრევლს.

აფხაზეთის საკათალიკოსო მუდამ ქართველენოვანი იყო, მათი მეთაურები იყვნენ ქართველი დიდებულები ბაგრატიონების, აბაშიძეების, ჩხეტიძეების, გურიელების, ქვარიანების, ათაბაგების, წულუკიძეების, ლორთქიფანიძეების, საყვარელიძეების, ერისთავების და სხვა ქართული საგვარეულოს წარმომადგენლები. იყვნენ ქართველი მამულიშვილები და ამჟამად იმით, რომ, როგორც თვითონ წერენ – „ჩვენ ქართველი დღისმშობლის წილხდომილი ვართ“ (მაგალითად, აფხაზეთის კათალიკოს გრიგოლ ლორთქიფანიძის ბიჭვინთისადმი შეწირულობის წიგნში ნათქვამია- „პირველწოდებულსა ანდრეას მოეცა ჩრდილოეთისა ქვეყანა მოქცევად ჩვენებითა წმიდისა დღისმშობელისათა, რამეთუ ჩვენ ქართველი მისნი წილხდომილი ვართ, (და წინა) კათალიკოსთა ბიჭვინთისა დღისმშობელისათა მსახურება საყდრისა დიდად ეღვაწათ“ (ქართული სამართლის ძეგლები, III, გვ. 727). ისინი ამავე საბუთებში პირველსაუკუნეთა IV-V საუკუნეთა ქართულ სახარებებს წმიდა წიგნებად მიიხსენებენ, და წერდნენ – „ჩვენი სახარებანი წმიდად თარგმნილია“, ერთერთ საბუთში კი მათ მიერ გაღებულ სხვა მდიდარ შენაწირებთან ერთად ნახსენებია „მოხატული ქართლის ცხოვრება“. არსებობს სხვა უამდგევი ათასწლოვანი დამადასტურებელი საბუთი მრევლისა და იერარქების ქართველობისა, ქართული ეკლესიის წევრობისა (მთავარეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე, აფხაზეთი, 2001, გვ. 52-55).

ბიჭვინთასთან დაკავშირებით, უნდა ითქვას, რომ არცერთ ქართულ წყაროში არაა ოდნავი მითითებაც კი, რომ ოდესმე ბიჭვინთა ბერძნული ან ბიზანტიური ეკლესიის მიერ იყო დაარსებული, პირიქით, ბიჭვინთის წარსული ქართულ ეკლესიასთანაა დაკავშირებული. წყაროთა მიხედვით ბიჭვინთა – ქართული ეკლესიის ნაყოფია. შეხედულება ბიჭვინთის წარსულთან დაკავშირებით შეიცვალა, ძირითადად, XX საუკუნეში და ამჟამად მიღებული შეხედულებით ბიჭვინთა არის ბერძნულ-რომაული წყაროების პიტიუნტი ანუ, იგივე, პითია.

მიიხსენება რომ ბიჭვინთელი ეპისკოპოსი მონაწილეობდა I მსოფლიო კრებაში 325 წელს. მაგრამ სხვა აზრისა იყო ცნობილი მეცნიერი ნ. ადონცი, ასევე პ. ინგოროყვა და სხვანი, მათი აზრით პიტიუნტი მდებარეობდა არა აფხაზეთში, არამედ ისტორიული საქართველოს სხვა რეგიონში, რომელიც მოიცავს ოფ-ათინა-რიზეს ოლქს და ლაზიკა ერქვა.

ნ. ადონცი თავისი აზრის ერთერთ საბუთად მიიხსენებს იმას, რომ რომაულ წყაროთა ცნობით პიტიუნტსა და სებასტოპოლისში თავისი მუდმივი საჯარისო ნაწილი ჰყავდა დაბანაკებული „არმენიის დუქსს“, რომელიც იყო პონტო-მცირე არმენიის რომაული სამხედრო ოლქის მხედართმთავარი.

ადონცის სიტყვით, არმენიის დუქსის გავლენის სფეროში არ შედიოდა დასავლეთ საქართველო და მით უმეტეს მისი შორეული მხარე ცხუმ-ბიჭვინთას ოლქი, აქ მას არ შეეძლო თავისი საჯარისო დანაყოფის დაბანაკება (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საეპისკოპოსოები ლაზიკაში, 2011, გვ. 212).

პ. ინგოროყვა პიტიუნტს ოფ-რიზეს რეგიონში ათავსებს, ამასთანავე უთითებს ძველ ავტორებსა და ძველ რუკებს, სადაც პიტიუნტი ტრაპეზუნტსა და ჭოროხს შორის ზღვისპირზეა მოთავსებული, საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის სამხრეთ საზღვართან. ამავე აზრს სხვა წყაროებით ადასტურებენ ახალი მკვლევარები (გ. ანდრიაძე, უცნობი ისტორიული საქართველო, ქრისტიანული ლაზეთი, 2012).

ქართული და სომხური ეკლესიების იურისდიქციის საზღვრების შესახებ გარკვეულ ცნობებს იძლევა წმიდა გრიგოლ სომეხთა განმანათლებლის არაბული თარგმანი, რომელიც VII-IX საუკუნეებს მიეკუთვნება.

მიღებული თვალსაზრისით აღნიშნულ არაბულ ხელნაწერში იკითხება თითქოს წმიდა გრიგოლმა თავისი ეპისკოპოსები გააგზავნა ლაზეთში, მაგრამ ჯერ კიდევ 1908 წელს მიუთითა ცნობილმა მეცნიერმა ნ. ადონციმ, რომ მან (წმ. გრიგოლმა) თავისი

ეპისკოპოსი გააგზავნა არა ლაზეთში, არამედ „არზანენაში“, ის წმ. გრიგოლის ცხოვრებას არაბულ ხელნაწერებში კითხულობს არა სიტყვა „ლაზეთს“, არამედ „არზანენას“ ასე, რომ ლაზეთი, და მით უმეტეს აფხაზეთი, არ იყო წმიდა გრიგოლის სამოღვაწეო არეალი (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საეპისკოპოსოები ლაზიკაში, 2011, გვ. 432).

პირიქით, ლაზეთი იყო წმიდა ნინოს სამოღვაწეო არეალი გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის თანახმად. ხოლო ლაზიკის მიტროპოლიტ გერმანეს ცნობით ივერთა განმანათლებლის მიერ ყოფილა დაარსებული ოფის საეპისკოპოსო კათედრა (გ. ანდრიაძე, უცნობი ისტორიული საქართველო, ქრისტიანული ლაზეთი, 2012, გვ. 83-93). აქვე, როგორც ითქვა, მიუთითებენ პიტიუნტის კათედრის მდებარეობასაც. შესაძლოა ოფისა და პიტიუნტის კათედრები ერთი და იგივე იყო. და აქ, ანუ ლაზეთში, იღვაწა წმ. ნინომ იბერიაში გამგზავრებამდე, ალბათ 310-320-იან წლებში.

გელასი კესარიელი და გელასი კვიზიკელი წერენ, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია „იბერები და ლაზები“. ეს უძველესი IV-V სს. ცნობები მიუთითებენ, რომ ლაზეთი – წმიდა ნინოს სამოღვაწეო არეალი იყო და არა წმიდა გრიგოლისა, მართლაც, ხორენაცის ცნობით წმიდა ნინომ იქადაგა „კლარჯეთიდან მასქუთებამდე“, ე.ი. კლარჯეთ-ლაზეთი წმიდა ნინოს სამოღვაწეო არეალი იყო.

წმიდა ნინოს დროს, ვახუშტი ბატონიშვილის თქმით, კლარჯეთში შედიოდა არა მხოლოდ ერთი მცირე ხეობა არტანუჯის ოლქში, არამედ ვრცელი არეალი, მასში ტაოსა და სპერთან ერთად შედიოდა ზღვისპირეთი, რომელსაც ქართულ წყაროებში „სოფელი მეგრელთა“ ანუ ლაზიკა ეწოდება, ასე, რომ ხორენაცის ცნობითაც, წმიდა ნინოს სამოღვაწეო არეალი ყოფილა ლაზიკა.

დაარსა თუ არა წმიდა ნინომ თავის მიერ მოქცეულ ლაზიკაში საეპისკოპოსო კათედრა? სწორედ ამ კითხვას უპასუხა ლაზიკის მიტროპოლიტმა გერმანემ რუსეთის მეფის კარზე XVI ს-ში. ამ დროს რუსეთში ჩავიდა ლაზიკის მიტროპოლიტი გერმანე, რომელმაც განაცხადა, რომ რიზე-ოფის რეგიონი იმთავითვე იყო ქართული ეკლესიის იურისდიქციის სფერო, რადგანაც ეს მხარეები ივერიასთან ერთად განანათლა ივერიის განმანათლებელმა და მან ლაზეთში, ოფში დაარსა პირველი საეპისკოპოსო კათედრა.

ჩანს, ოფის საეპისკოპოსო ცენტრი, სადაც, იმხანად ლაზიკის მიტროპოლიტს ჰქონდა კათედრა, წმიდა ნინოს დაარსებული იყო.

ძველ დროს აქ იყო ცნობილი ფასიდის სამიტროპოლიტო ცენტრი, რომელსაც შემდგომ VI-VII სს-ში დაექვემდებარენ ზიგანას, როდოპოლისის, საისინისა და პეტრას საეპისკოპოსოები.

ლაზიკა-კლარჯეთის ამ რეგიონს რთული ისტორია ჰქონდა. IV ს-ში ის შედიოდა ქართლის სამეფოში, V ს-ში მიიტაცა ბიზანტიამ, V ს-შივე დაიბრუნა ვახტანგ გორგასალმა, VI ს-ში ის ისევ მიიტაცა ბიზანტიამ ჭოროხის ხეობასთან ერთად, რის გამოც გაჩაღდა სპარსეთ-ბიზანტიის ომები ლაზიკისათვის, ამ ომში გაიმარჯვა ბიზანტიამ, რაც დაგვირგვინდა VII ს-ში ჰერაკლე კეისრის სპარსეთში გამარჯვებით. VIII ს. შემდეგ ეს მხარეები სადავო გახდა არაბებსა და ბიზანტიელებს შორის. რამაც ხანგრძლივი არასტაბილურობის გამო გამოიწვია როდოპოლისის, ზიგანას, საისინისა და პეტრას საეპისკოპოსო კათედრების დამცრობა-გაუქმება. მალევე ამ მიწა-წყალზე შეიქმნა ბიზანტიური ადმინისტრაციული ერთეული “არმენიაკონის“ სახელწოდებით. კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით ამ თემს არმენიაკონი ეწოდა იმის გამო, რომ მის მახლობლად ცხოვრობდნენ არმენიელები. ამ თემს მალევე დაუბრუნდა თავისი ნამდვილი სახელი და ეწოდა „ქალდიას თემი“. ის მდებარეობდა ტრაპეზუნტის სამხრეთის მთიანეთში და მოიცავდა აგრეთვე ზემოთ აღნიშნულ ზღვისპირა რეგიონსაც ოფ-ათინას მიმართულებით. ეკლესიურად აქ მდებარე ოლქს ერქვა „ეპარქია ლაზიკაში“, ნ. აღონცისა და ასევე ჩვენი კვლევით აქ მდებარეობდნენ ზემოთ აღნიშნული

საეპისკოპოსოები. კერძოდ, ზიგანა მდებარეობდა ტრაპეზუნტის სამხრეთით 70 კმ მანძილზე, სადაც ამჟამად არის პუნქტი გუმუშხანე. იქვე მდებარეობდა როდოპოლისის საეპისკოპოსო კათედრა, კერძოდ რეგიონში, სადაც ამჟამად არის ცნობილი სუმელას მონასტერი. აღონცის ცნობით პეტრას საეპისკოპოსო კათედრა მდებარეობდა თეოდოსოპოლ-არზუმსა და ბაიბურთ-პაიპერტს შორის. ხოლო საისინის საეპისკოპოსო კათედრა არდასასა და ძველ ქალაქ ნიკოპოლს შორის.

აღონცის, ინგოროყვას და ასევე სხვა მეცნიერებს მიაჩნიათ, რომ პიტეუნტის საეპისკოპოსო კათედრა IV საუკუნეში მდებარეობდა ოფ-რიზეს რეგიონში. ეს რეგიონი როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ გააქრისტიანა წმიდა ნინომ. შესაბამისად, პიტეუნტის კათედრა მისი დაარსებულია. ხორენაცის ცნობით წმიდა ნინომ ჯერ იქადაგა კლარჯეთში და შემდგომ შიდა იბერიაში. ასევე გელასი კესარიელის ცნობაში წმ. ნინო იხსენიება ლაზების განმანათლებლად. როგორც ითქვა, მცხეთაში მოსვლამდე წმ. ნინოს გაუნათლებია ლაზიკა VI ს-ის 10-20-იან წლებში, ამ დროს დაუარსებია პიტეუნტის საეპისკოპოსო კათედრა, რომლის ეპისკოპოსმა სტრატოფილემ მონაწილეობა მიიღო 325 წლის I მსოფლიო ეკლესიის მუშაობაში.

როგორც ითქვა, ძველი ქართველი მთარგმნელები, როგორც მთაწმიდელები, ისე სხვები, სიტყვა „ლაზიკას“ მიიხნევენ უცხო სიტყვად. ისინი „ლაზიკის“ ფარდ ქართულ შესატყვისად მიიხნევენ სიტყვას: „სოფელი მეგრელთა“, მაგალითად, ანდრიას „მიმოსვლის“ თარგმანის დროს მათ სიტყვა ლაზიკა თარგმნეს, როგორც „ტრაპეზუნტი-სოფელი მეგრელთა“, და ასეა კიდევ შესული „ქართლის ცხოვრების“ დანართში (ანდრიას „მიმოსვლის“ აღწერისას).

აღსანიშნავია, რომ იგივე შესატყვისი „სოფელი მეგრელთა“ შესულია 691 წლის ტრულის საეკლესიო კრების ეპისკოპოსთა ხელის მოწერაშიც. დედანშია – „თეოდორე, ეპისკოპოსი ფასიდისა, ლაზიკაში“. რაც ქართველმა მთარგმნელმა ასე გადმოიღო – „თეოდორე, ეპისკოპოსი ფასო სა, სოფელსა შინა მეგრელთასა“. ასევე დედანში ეწერა „იოანე, ეპისკოპოსი ქალაქ პეტრონისა, ლაზიკაში“, ქართველმა მთარგმნელმა გადმოიღო „იოანე, ეპისკოპოსი ქალაქისა პეტრონისა, ქვეყანასა შინა მეგრელთასა“.

ცნობილი ისტორიკოსი თედო ჟორდანიას ფიქრობდა, რომ ფასიდი (ქართულად ფასო) ფოთს ერქვა, ამიტომაც თავის მიერ გამოცემულ ტრულის კრების კანონებს დაურთო საკუთარი კომენტარი „ფასო -ფოთსა იტყვის“, სინამდვილეში კი ქალაქი ფასიდი უფრო სამხრეთით ჭოროხსა და ტრაპეზუნტს შორის მდებარეობდა.

მაშასადამე, უნდა დავასკვნათ, რომ კრებას ესწრებოდნენ ჭოროხ-ტრაპეზუნტის რეგიონის ქალაქების ქართველი ეპისკოპოსები, მაგრამ, რადგანაც ეს რეგიონი, იმჟამად, შედიოდა ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში, აღნიშნული ეპისკოპოსები კანონიკურად კონსტანტინოპოლის ეკლესიის იურისდიქციას მიეკუთვნებოდნენ.

აღნიშნული ლაზიკის საეპისკოპოსოები მდებარეობდნენ ქართველთა ისტორიულ სამშობლოში, კერძოდ, ტრაპეზუნტის რეგიონის ქალღვას თემში. მაშასადამე არაა მართებული ამჟამად მდებარეული თვალსაზრისი, თითქოს „აფხაზეთის საკათალიკოსოში შეცვალა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებული ლაზიკის სამიტროპოლიტო და აბაზგიის საარქიეპისკოპოსო ეპარქიები“. როგორც ითქვა აფხაზეთის საკათალიკოსო ქართული ეკლესიის წიადში აღმოცენდა, ხოლო აბაზგიის ეპარქია შეცდომით ამასიის ეპარქიას უწოდა გვიანი ეპოქის (XVII-XVIII სს.) ხელნაწერის გადამწერმა.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილები აფხაზთა მეფეებს

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს არასოდეს განუცხადებია პრეტენზია დასავლეთ საქართველოში თავისი ძველი იურისდიქციის შესახებ.

საქართველოს ეკლესიის მიმართ კონსტანტინეპოლს მსგავსი პრეტენზია რომ ჰქონოდა გამოთქვამდა როგორც წარსულში, ისე მეოცე საუკუნეში საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის პროცესის დროს.

ცნობილი ბერძენი კანონისტი სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმე თავის წიგნში „საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია“ (ათენი, 1966) კონსტანტინეპოლის არავითარ პრეტენზიას არ გამოთქვამს საქართველოს ეკლესიის მიმართ.

ეს თვალსაზრისი კიდევ უფრო ადრე გამოთქვა ცნობილმა კვლევარმა მ. თარხნიშვილმა. ის წერს: „**ბიზანტიას არც პატრიარქობის დროს არც სხვა რომელიმე ხანაში არავითარი პრეტენზია არ განუცხადებია საქართველოს ეკლესიის შესახებ**“ (მ. თარხნიშვილი, წერილები 1994, გვ. 463).

აღნიშნული მოსაზრების თვალსაჩინო მაგალითია კონსტანტინოპოლის პატრიარქ ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილები აფხაზთა მეფეების მიმართ (იქვე, გვ. 436-438).

ბიზანტიის გამოჩენილმა იერარქმა ნიკოლოზ მისტიკოსმა, რომელიც წმ. ფოტის მოწაფე იყო, მრავალი პრინციპული მნიშვნელობის წერილი მიწერა თავისი ეპოქის მნიშვნელოვან სახელმწიფო და საეკლესიო პირებს. მათ შორის ის წერდა აფხაზთა მეფეებსაც. მ. თარხნიშვილის გამოკვლევით მას 902 წელს წერილი მიუწერია აფხაზთა მეფე **ბაგრატისათვის**, 906-907 წელს **კონსტანტინესათვის**, 924-925 წლებში მეფე **გიორგისათვის**.

საბჭოთა ეპოქის ისტორიკოსთა კვლევით ნიკოლოზ მისტიკოსის ეპოქა, IX-X საუკუნეები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო „დასავლეთ საქართველოს ეკლესიისათვის“, რადგანაც იქიდან თითქოსდა ამ ეპოქაში განდევნილი იქნა ბერძნული საღვთისმსახურო ენა, განდევნილი იქნენ ბერძენი სასულიერო პირები, გაუქმდა ბერძნული ეპარქიები და საეპისკოპოსო კათედრები. მათი აღგილი კი თითქოსდა დაიჭირა ქართულმა.

როგორც ცნობილია, ზემოთ აღნიშნული აფხაზთა მეფე გიორგის მიერ დასავლეთ საქართველოს ცენტრში დაარსებული იქნა **ჭყონდიდის საეპისკოპოსო** კათედრა. ცხადია თუ დასავლეთ საქართველო კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში იმყოფებოდა, მის ცენტრში ჭყონდიდის ქართული საეპისკოპოსო კათედრისა და ეპარქიის დაარსება შეზღუდავდა კიდევ იქ ბერძნულ ეკლესიას ანუ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს კანონიერ უფლება-მოსილებას, ეს კი უნდა ასახულიყო და აისახებოდა კიდევ მეფე გიორგისადმი მიწერილ კონსტანტინოპოლის პატრიარქის მიერ მიწერილ წერილებში, ეპოქის სხვა დოკუმენტებში.

ამ კუთხით სურათის შესასწავლად კარგი საშუალებაა სწორედ ამ ეპოქის კონსტანტინოპოლელი პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილები.

აფხაზთა სამეფო, როგორც ცნობილია მოიცავდა მთელ დასავლეთ საქართველოს.

902 წელს კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი დასავლეთ საქართველოს (აფხაზთა) მეფე ბაგრატს უწოდებს „ღვთის მოყვარესა და ზნე ტკბილ“ ადამიანს, რომელიც სიყვარულს ბადებს ნიკოლოზ მისტიკოსის გულში. უფრო მეტიც პატრიარქი მეფეს უწოდებს „ღვთის კაცს“, საკუთარ შვილს, მამობრივი ამბორით ესალმება მას. პატრიარქი მეფეს უწოდებს „ღვთივ აღტყინებულ მისწრაფებას“ აღანთა ერის სახსენლად. ერთი სიტყვით პატრიარქი ძალზე აქებს და ყოველმხრივ ემადლიერება აფხაზთა მეფეს.

წერილიდან სრულებით არ ჩანს რაიმე კვალი იმისა, რომ დასავლეთ საქართველოში იზღუდებოდა ბერძნული საეკლესიო იურისდიქცია, არ ჩანს რაიმე კვალი იმისა, რომ ამ სამეფოში გააუქმეს ბერძნული საეპისკოპოსო კათედრები და რომ მისი ბერძენი მღვდელმთავრები იდევნებოდნენ.

თუკი პატრიარქ ნიკოლოზ მისტიკოსის დროს შეიცვალა ისეთი ცნობილი ბერძნული საეკლესიო კათედრების სტატუსი, როგორებიც იყვნენ ფასისის, როდოპოლისის, ზიგანას, საისინისა და პეტრას კათედრები, იმდენად, რომ ისინი ჩამოაცალეს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს და შეიყვანეს ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში, ცხადია ეს ადგილობრივი მთავრობის ნებართვით მოხდებოდა.

ადგილობრივ მეფეებს კი იმ დროისას – ბაგრატს, კონსტანტინესა და გიორგის თბილ წერილებს წერდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქი.

შეუძლებელია ამ დიდმნიშვნელოვანი ეპარქიების დაკარგვით კონსტანტინოპოლი აღშფოთებული რომ არ ყოფილიყო, მით უმეტეს დასავლეთ საქართველოს მთავრობის მიმართ.

როგორც ითქვა, აღნიშნულ თბილ წერილებში საერთოდ არ იხსენიება „გაუქმებული“ დიდმნიშვნელოვანი როდოპოლისის, საისინის, ზიგანასა თუ პეტრას კათედრები და იქ მხოლოდ ახალქრისტიან აღანებზეა საუბარი.

ცხადია თუკი კონსტანტინოპოლის პატრიარქი დიდ მზრუნველობას იჩენდა აფხაზეთში სტუმრად მყოფი აღანიის ეპისკოპოსის მიმართ და თხოვდა აფხაზთა მეფეებს ყოველმხრივ, ყოველი საშუალებით დახმარებოდა აღანიის ეპისკოპოსს, მითუმეტეს გაცილებით უფრო დაეხმარებოდა ბერძენ სასულიერო პირებს თუ ისინი დასავლეთ საქართველოში უკათედროდ დარჩნენ და იღვენებოდნენ.

აღნიშნული წერილების განხილვა უფლებას გვაძლევს გამოვთქვათ აზრი, რომ **IX-X საუკუნეებში აფხაზთა სამეფოში მსგავს დევნას ადგილი არ ჰქონია.**

ნიკოლოზ მისტიკოსის ყველა წერილი აფხაზთა მეფეების მიმართ გულითადი და გულთბილია.

კერძოდ, 906-907 წლებში პატრიარქი აფხაზთა ახალ მეფეს კონსტანტინესაც წერს წერილს. მას უწოდებს „ბრწყინვალე საყვარელ შეილს“, ხოლო მის გარდაცვლილ მამას ბაგრატს კი უწოდებს **ნეტარს**, რომლის გარდაცვალება კონსტანტინოპოლმა ჯერონად იგლოვა.

პატრიარქი ღმერთს ჰმადლობს იმის გამო, რომ გარდაცვლილის ნაცვლად ტახტზე ავიდა მამის სათნოების მქონე ახალი ხელმწიფე, გონიერი და ბრძენი. ახალ მეფესაც პატრიარქი სთხოვს დაეხმაროს აღანიის ეპისკოპოსს და გააუმჯობესოს მისი საცხოვრებელი პირობები.

თითქმის 20 წლის შემდეგ კონსტანტინოპოლის პატრიარქი წერილს წერს მეფე გიორგის. უწოდებს მას კეთილშობილს, რომელიც ღმერთმა დაადგინა, და შემკობილია სულიერი შარავანდედით. პატრიარქი გამოთქვამს დიდ სიხარულს, რომ მეფე ბრწყინვალე მაგალითს იძლევა თავისი კეთილშობილი ქცევებით.

წერილიდან ჩანს, რომ მეფეს და პატრიარქს იქამდეც ჰქონიათ წერილობითი ურთიერთობა. მეფეს დაინტერესება გამოუთქვამს გაეგო ბულგარეთის ამბები. პატრიარქი პასუხობს მას და თხოვს როგორც შეშენის მის მეფურ დიდებასა და ბრწყინვალეობას ძველებურად დაიცვას პატრიარქთან გულწრფელი მეგობრობა. პატრიარქი ამ წერილში მეფეს მეგობარს უწოდებს სამჯერ.

მ. თარხნიშვილის მიერ თარგმნილი ამ წერილებიდან კარგად ჩანს, რომ **902-925 წლებში დასავლეთ საქართველოში ადგილი არ ჰქონია ბერძნული ეკლესიის დევნას და არც წინა ეპოქაში წინა მეფეების დროს.**

მაშასადამე, IX-X საუკუნეებში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო არ გამოთქვამდა პრეტენზიას ქართული ეკლესიის მიმართ.

ისმის კითხვა IX-X საუკუნეებში ქართული ეკლესია თუკი შეიჭრა კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში, ამ ეპოქის კონსტანტინოპოლელი პატრიარქები (მაგალითად, ნიკოლოზ მისტიკოსი) რატომ არ გამოთქვამდნენ პრეტენზიებს ქართული ეკლესიის მიმართ?

პასუხი ასეთია: სინამდვილეში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეპარქიები ლაზიკაში განლაგებულნი იყვნენ არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ ტრაპეზუნტის ახლო მთიანეთში, რომელსაც წყაროებში „სოფელი მეგრელთა“ ერქვა. აქ იყვნენ განლაგებულნი ფაზისის სამიტროპოლიტოს პეტრას, ზიგანას, როდოპოლისისა და საისინის ეპარქიები.

აქედან გამომდინარე დასავლეთ საქართველო არ შედიოდა კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში.

ბუნებრივია არარსებული ბერძნული საეპისკოპოსოების გაუქმება შეუძლებელი იყო, და ამიტომაც **კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს არასდროს გააჩნდა პრეტენზიები საქართველოს ეკლესიის მიმართ.**

აფხაზეთის საკათალიკოსო, ისტორიულად ყოველთვის ზოგად ქართული ეკლესიის ერთ ნაწილს წარმოადგენდა, ქართული ეკლესიის მეორე ნაწილი იყო ქართლის საკათალიკოსო.

ზოგად ქართული ეკლესიის მთლიანობა მიიღწეოდა საერთო საეკლესიო სამართლით, საერთო სჯულისკანონით, საერთო ქართული საღვთისმსახურო ენით, საერთო ტრადიციებითა და საქართველოს პატრიარქის საერთო მეთაურობით. ამ ორ პირველიერარქს შორის ერთს უხუცესი, ხოლო მეორეს უმრწემესი ეწოდებოდა.

ერთიან ქართულ ეკლესიაში წოდება „კათალიკოსი“ შეესაბამებოდა ბერძნული საპატრიარქოების „მიტროპოლიტის“ წოდებას.

როგორც ბერძნული საპატრიარქოს მიტროპოლიტს უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ თავისი ეპისკოპოსები, ასევე ქართლის კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ხოლო აფხაზეთის კათალიკოსს დასავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები, ხოლო ორივე ეს საკათალიკოსო ერთიანი ქართული ეკლესიის საეკლესიო ადმინისტრაციული ერთეულები (სამიტროპოლიტო ოლქები) იყვნენ.

როგორც ითქვა, მათი ზემდგომი საეკლესიო ინსტიტუტი იყო საერთო სჯულისკანონის და საეკლესიო სამართლის შემუშავებელი ადგილობრივი საეკლესიო კრებები.

ეს საკათალიკოსოები აღიარებდნენ ასევე უპირატესი პირველიერარქის ავტორიტეტს. მას „უხუცეს პატრიარქს“ უწოდებდნენ. მისი მოვალეობა იყო უზრუნველყო სრულიად საქართველოს ეკლესიაში (ე.ი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებში) საერთო სჯულისკანონის დაცვა, საჭიროების შემთხვევაში ახალი საერთო კანონების შემუშავება (მაგ., XVI ს-ის „სამართალი კათალიკოსთა“).

აღსანიშნავია, რომ საეკლესიო კრების მიერ აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსთა მონაწილეობით გამოცემულ კანონებს მთელს საქართველოში (ცხადია აფხაზეთშიც) სავალდებულოდ აღსასრულებელი ძალა ენიჭებოდა სამოქალაქო სამართლის სფეროშიც.

ზოგიერთ საეკლესიო-საკანონმდებლო კრებას მიღებული აქვთ კანონები, რომელნიც უფრო საერო-სამოქალაქო სამართლის სფეროს განეკუთვნებიან, ასეთებია მაგალითად, სასჯელთა ჩამონათვალი ქურდობისათვის, ყაჩაღობისათვის და სხვა მსგავსი. როგორც აღინიშნა ამ კანონებს სავალდებულოდ აღსასრულებელი ძალა ენიჭებოდა.

„უხუცეს“ პირველიერარქად ანუ „საქართველოს პატრიარქად“, როგორც წესი, ირჩევდნენ მცხეთელ კათალიკოსს, მაგრამ განსაკუთრებულ შემთხვევებში **ბიჭვინთელ ანუ აფხაზთა კათალიკოსს გადაეცემოდა ეს ტიტული („საქართველოს პატრიარქი“).**

მაგალითად, შაჰ-აბასის შემოსევების შემდეგ (XVII საუკუნესა და XVIII ს-ის პირველ ნახევარში) აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფოებმა დაკარგეს სუვერენიტეტი (მუსულმანური მმართველობის ქვეშ მოექცნენ), ხოლო დასავლეთ საქართველო ძველებურად მართლმადიდებელ მეფე-მთავართა მიერ იმართებოდა.

ამ ფაქტმა გაზარდა დასავლეთ საქართველოს მმართველთა (მეფეთა და კათალიკოსთა) ავტორიტეტი, რაც მათ ტიტულატურაშიც აისახა. მაგალითად, აფხაზეთის

კათალიკოსთა ტიტულატურაში გამოჩნდა ტიტული „საქართველოს პატრიარქი“, უცხოური წყაროების თანახმად, ამ ეპოქაში, აფხაზეთის კათალიკოსი სრულიად საქართველოს (იბერიის) უხუცეს (უბირატეს) პირველიერარქად ითვლებოდა. მაგალითად, ანტიოქია-იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი (XVII ს.) ამის შესახებ წერდა:

„იბერიაში ორი ავტოკეფალური არქიეპისკოპოსია, რომელთაც ქართველები უწოდებენ კათალიკოსებს. ქვემო იბერია, რომელსაც ძველად კოლხეთსა და ლაზიკას უწოდებდნენ, აქვს ეპარქიები იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, აფხაზეთში, სვანეთსა და მესხეთის ნაწილში... ზემო და ქვემო იბერიას შორის საზღვარი არის ქედი... ქვემო იბერიის კათალიკოსი პატივით უფრო მეტია ზემო იბერიის კათალიკოსზე... იბერები ქვემო იბერიის კათალიკოსს მიიჩნევენ უფროს კათალიკოსად, რადგანაც მეფე, ე.ი, იმერეთის თავი, მათთან იწოდება მეფეთა-მეფედ“ (სარდელი მიტროპოლიტი მაქსიმი, ქართული ეკლესია და მისი ავტოკეფალა „თეოლოგია“, ათენი, 1966 წ. გვ. 48, თარგმანი ბერძნულიდან რუსულად, 1981).

XVIII საუკუნის II ნახევარში აღსდგა აღმოსავლეთ საქართველოში სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტი და სამეფო ტახტი კვლავ მართლმადიდებელმა ხელმწიფეებმა დაიჭირეს, ამ ფაქტმა ძველი ავტორიტეტი დაუბრუნა მცხეთელ კათალიკოსს, და ის ძველებურად „უხუცეს“ პირველპატრიარქად იქცა ქართულ საეკლესიო სამყაროში, რაც ცხადია საეკლესიო სამართლის სფეროშიც აისახა, მაგალითად აფხაზ კათალიკოსთა ტახტზე მჯდომი წმ. დოსითეოს ქუთათელის დროს ანტონ კათალიკოსის დიკასტერიის (საეკლესიო სასამართლო) სამართლის სფეროში შედიოდა აღმოსავლეთთან ერთად დასავლეთ საქართველოც (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს საეკლესიო კრებები, 2010 წ.).

XIX ს-ში მთელი ეს სისტემა მოიშალა, რადგანაც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია გააუქმა რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებამ.

1917 წლის რუსეთის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ რუსეთის სახელმწიფომ დაუბრუნა საქართველოს ეკლესიას ავტოკეფალია, რომელიც იქამდე 1917 წლის 25 მარტის აქტის საფუძველზე აღდგენილად გამოაცხადა საქართველოს ეკლესიის მღვდელმთავრებმა და მრევლმა.

რუსეთის იმუამინდელმა მთავრობამ ცნო საქართველოს ეკლესიის შინაგანი სტრუქტურა, კერძოდ, ავტოკეფალიის გამოცხადების შემდეგ საეკლესიო კრებამ ეკლესიის პირველიერარქს მიანიჭა სრულიად საქართველოს კათალიკოს პატრიარქის ტიტული. მაშასადამე, ის აერთიანებდა უკვე საუკუნის მანძილზე არ არსებული (გაუქმებული) ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსო კათედრებს. მას უკვე უშუალოდ ექვემდებარებოდა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები. ამის შემდეგ ტიტული მიტროპოლიტი აღნიშავდა მხოლოდ პატივს ეპისკოპოსისა და არა იერარქიულ თანამდებობას. ეს ტიტული მხოლოდ საეპისკოპოსო ჯილდოს წარმოადგენს.

შესაბამისად, ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქიის მმართველის თანამდებობრივი ტიტული არის ეპისკოპოსი და მას დვაწლისათვის შესაძლოა ჯილდოს სახით ეპოდოს მთავარეპისკოპოსის ანდა მიტროპოლიტის წოდება.

საქართველოს პატრიარქს მიენიჭა უფლება მუდმივად ან დროებით მართავდეს რომელიმე ეპარქიასაც. 1917-18 წლების კრებებმა მას სამართავად გადასცა მცხეთათბილისის ეპარქია, 2010 წლის კრებამ (წმ. სინოდმა) ცხუმ-აფხაზეთის ეპარქია, სხვადასხვა წლებში საქართველოს პატრიარქები სხვა ეპარქიებსაც მართავდნენ, მაგ. მანგლისისა, ქუთაისისა და სხვა.

აფხაზეთის საკათალიკოსო, ვითარცა ქართული ეკლესიის ერთ-ერთი ადმინისტრაციული ერთეული (ბერძნული სამიტროპოლიტოს ფარდი) დააარსა საქართველოს საეკლესიო მმართველობამ, რაც ხელმწიფის კარის მიერაც იქნა დადასტურებული („ამან ბაგრატ განაჩინა კათალიკოზი აფხაზეთს“ - გვამცნობს ქართლის ცხოვრება), დასავლეთ საქართველო იმთავითვე ქართული ეკლესიის

იურისდიქციაში იმყოფებოდა (IV ს-დანვე), აფხაზთა სამეფოს ჩამოყალიბებამ წარმოქმნა საფუძველი ქართული ეკლესიის აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსებისა. ამიტომაც არაა სწორი ნ. ლომოური, რომელიც აცხადებს რომ VIII ს-ში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს გამოეყო დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) ეკლესიაც (ნ. ლომოური, 2009, გვ. 40-46).

ივანე მინჩხი – „ქართველი“

ძველ ქართველ მოღვაწეებს სახელებს უწოდებდნენ არა რეგიონული წარმომავლობის, არამედ ზოგად-ეროვნული იდენტობის შესაბამისად.

მაგალითად, წმიდა ილარიონს, მიუხედავად იმისა, რომ ის იყო კახეთიდან, რაც მის ბიოგრაფიაშიცაა ასახული, უწოდებდნენ „ქართველს“.

არგვეთის ერისთავებსაც წმ. დავითსა და კონსტანტინეს „ქართველნი“ ერქვათ, თუ არას ვიტყვით ტაოელი იოანე მთაწმიდელისა თუ ჯავახელი გიორგი მთაწმიდელის შესახებ, რომელთაც წყაროებში ასევე „ქართველნი“ ერქვათ. გამონაკლისი არაა აფხაზთა სამეფოს მოღვაწენიც, კერძოდ, მაგალითად ჭყონდიდის სანახებში მცხოვრებ პოეტსა და კომპოზიტორს ივანე მინჩხს „ქართველი“ ერქვა მთელი ქართული სამყაროს მოღვაწეთა მსგავსად [თუმცა, არის ერთი გამონაკლისი აბო თბილელის მიმართ, რომელსაც საგალობლების დასათაურებებში „ქართველს“ უწოდებდნენ. ჩვენ გამოკვლეული გვაქვს, რომ აბო თბილელის „ქართველის“ წოდება გამოხატავდა იმას, რომ აბო თბილელი იყო ქართული ეკლესიის წმიდანი და არა სომხურისა, ამ განმარტების დართვა საჭირო გახდა, ჩანს, იმის გამო, რომ აბოს ეპოქაში თბილისის ამირებმა უფრო მეტი ყურადღება მიაპყრეს სომხურ ეკლესიას იმდენად, რომ თბილისის მხარე ქვემო ქართლი (სამშვილდე-ტაშირ-ძორაგერტი) სომხური ეკლესიის წევრ კვირიკიანთა სამეფო ოჯახს გადასცეს, თვით თბილისში (საამიროს ცენტრში) მართლმადიდებლურ (ბიზანტიური) აღმსარებლობის დევნის გამო მონოფიზიტური მრევლი გაიზარდა.

ამის გამო, ზოგადად თბილისელთა სარწმუნოებრივი მართლმადიდებლური ორიენტაცია საეჭვო გახდა, ამიტომ დაჭირდა განმარტებითი წარწერა „ქართველი“ აბო თბილელის საგალობელს, რაც განმარტავდა, რომ ის იყო წმიდანი ქართული ეკლესიისა და არა სომხურისა. სხვა ვითარება იყო, მაგალითად, მთაწმიდაზე, სადაც ქართველი ბერები ხაზგასმით აღნიშნავდნენ, რომ ისინი არა მხოლოდ ეკლესიურად, არამედ „ნათესავითაც“ ქართველები იყვნენ].

ივანე მინჩხს, ისევე, როგორც ქართული სამყაროს სხვა მოღვაწეებს, „ქართველს“ უწოდებდნენ. ის იყო ქართული ლექსის დიდოსტატი, იმდენად სახელოვანი პოეტი და მუსიკოსი, რომ მისი საგალობლები X ს-ში მთელ ქართულ სამყაროში გავრცელდა. ის არა მარტო წერდა ტექსტებს (თანამედროვე სიტყვებით რომ ვთქვათ), არამედ მათ ურთავდა მუსიკალურ კომპოზიციებს. უფრო მეტიც. მას შემოუღია ქართული გალობის ახალი ფორმა, ე.წ. „სპადუქნი“ და „მორთულნი“. „სახელდობრ, ეს გალობანი მოიცავს არა ცხრა საღექსო საზომის მონაცვლეობას ცხრა მუსიკალურ კომპოზიციასთან ერთად, არამედ აქ ხუთი საღექსო საზომი შეწყობილია ცხრა მუსიკალურ კომპოზიციასთან“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 672).

მის საგალობელთა შესახებ აღნიშნულია: „თქმულნი ნეტარისა მინჩხისა ქართველისანი“ (იქვე, გვ. 671).

ივანე მინჩხი წარმოშობით ჭყონდიდის სანახებიდან – ინჩხიდან (ინჩხური) ყოფილა. ამიტომაც მას „მინჩხს“ ეძახდნენ.

მისი წარმოშობის ადგილი განუდიდება აფხაზთა მეფე გიორგი II-ს, რომელსაც ძლიერ უყვარდა და პატივს სცემდა ივანე მინჩხს, იმითაც, რომ ჭყონდიდში საეპისკოპოსო კათედრა განუწესებია.

ივანე მინჩხი X საუკუნის 70-იან წლებში გარდაცვლილა (იქვე, გვ. 670). ის იყო რუსთაველის ერთ-ერთი წინამორბედი.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ I-ის ადრესატი მეფე გიორგი II – „დიდი და კარგი“

წმიდა პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი (გარდ. 925წ.), როგორც ცნობილია, წერილებს წერდა აფხაზთა მეფე გიორგი II-ს, საბჭოთა ეპოქის მკვლევარების სიტყვით, სწორედ მის ეპოქაში (X-ის დასაწყისში), თითქოსდა, ქართულმა ეკლესიამ კონსტანტინოპოლს ჩამოართვა კათედრები აფხაზეთში (დასავლეთ საქართველოში) და მათზე თავისი უფლება განახორციელა. მიიჩნევა, რომ ცნობილი საეპისკოპოსოების (ფაზისისი, როდოპოლისის, საისინის, პეტრას, ზიგანას) დაკარგვით კონსტანტინოპოლმა დაკარგა თავისი იურისდიქცია მთელ დასავლეთ საქართველოზე (აფხაზეთზე). აისახა თუ არა ასეთი უმწვავესი მომენტი ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილებში აფხაზთა მეფის მიმართ? არავითარი ოდნავ მინიშნებას, ან ნაკვალევს წერილები ამისას არ შეიცავს. პირიქით, არსებობს საბუთი, საიდანაც კარგად ჩანს, რომ არავითარი ტერიტორიული პრეტენზია არ არსებობდა კონსტანტინოპოლისა და (დას. საქართველოს) აფხაზეთის მეფეთა შორის, აღსანიშნავია, რომ სომეხთა პატრიარქისადმი წერილში იგივე ნიკოლოზ მისტიკოსი წერს ასეთ რაიმეს: „კავკასიის და აფხაზეთის მიწები შენს „იურისდიქციაში იგულებ“. მას სადავო საკითხები რომ ჰქონოდა დასავლეთ საქართველოს მიმართ, სომეხ პატრიარქს მიწერდა კიდევ ამის შესახებ და იტყოდა, რომ მიწები აფხაზეთში შედიოდნენ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში. ამასვე მიწერდა აფხაზთა მეფეს გიორგი II-ს.

დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, ჭყონდიდში X საუკუნეში შექმნილ საგალობელს აქვს ზედწერილი „ეს გალობანი მას კარგსა გიორგი მეფესა, დიდსა, დიდთა ვედრებითა აღუწერებთან მინჩხისადა“. ესაა ის აფხაზთა მეფე გიორგი II (922-957), რომელსაც წერილებს წერდა პატრიარქი კონსტანტინოპოლისა, იგი იყო ქართული ენისა და კულტურის უდიდესი მოყვარული, იმდენად, რომ ის ევედრებოდა, „დიდი ვედრებით“ მიმართავდა თავისი სამეფოს პოეტსა და კომპოზიტორს ივანე მინჩხს, რომ მას დაეწერა ახალი ქართული საგალობლები.

მეორე მხრივ, ნიკოლოზ მისტიკოსიც ევედრებოდა, როგორც წერილებიდან კარგად ჩანს, აფხაზთა მეფეს გიორგი II-ს თავისი მფარველობა არ მოეკლო აღანიის ეპარქიისადმი. მიუხედავად ხვეწნა-მუდარისა და შესაბამისი მიმართვისა, ჩანს, გიორგი მეფეს იმდენად დიდი ყურადღება არ მიუპყრია უცხო პატრიარქის სათხოვრისადმი. სამაგიეროდ, მისი ყურადღება მშობლიურისადმი მიპყრობილი. მისი „ვედრების“ შედეგად ივანე მინჩხს, ვითარცა კომპოზიტორს და პოეტს, შემოუღია დამოუკიდებელი სალექსო საზომები ე.წ. „სპადუქნი“ და „მორთულნი“, ცხადია, თავისი შესაბამისი მუსიკით (მუსიკალური კომპოზიციით), რომელსაც აღტაცებით შეხვედრია მთელი ქართული სამყარო X საუკუნეში, რის გამოც აფხაზეთის გარეთაც ის ძლიერ გავრცელებულა (პ. ინგოროყვა, გ. მერჩულე, გვ. 672).

სინურ ხელნაწერში დაცულ საგალობელს ივანე მინჩხის მიერ დართული აქვს შემდეგი კიდურწერილი: „წმიდაო გიორგი, შეეწიე გიორგი მეფესა წინაშე მეუფეთა მეუფისა და ადიდე“ (იქვე, გვ. 670).

აბაზგიის ავტოკეფალია – ს. ყაუხჩიშვილის შეცდომა

კვლავ დავუბრუნდეთ იმ საკითხს, რომ ს. ყაუხჩიშვილის („გეორგია“, IV, ნაწილი 2) ნოტიციების ცხრილებში კონსტანტინოპოლის ავტოკეფალურ არქიეპისკოპოსთა შორის რამდენჯერმე გვხვდება „აბაზგიის“ ეპარქია, კერძოდ, ნოტიცია I-ში, ნოტიცია VI-ში, ნოტიცია VII-ში და ნოტიცია VIII-ში, მაგრამ აქ ყველაზე საინტერესო ის მომენტი, რომ თვით ს. ყაუხჩიშვილის განმარტებით, ზოგიერთი ნოტიციის ბერძნულ დედანში, სინამდვილეში წერია არა „აბაზგია“, არამედ „ამასია“, ხოლო ს. ყაუხჩიშვილმა ჩათვალა, რომ დედანში დაშვებულია შეცდომა და „ამასიის“ ნაცვლად ყველგან ჩაწერა „აბაზგია“. თანაც „ამასიის“ ნაცვლად თავის მიერვე დაბეჭდილ ბერძნულ ტექსტებში შეცვალა სიტყვა „ამასია“ სიტყვა „აბაზგიით“ და ასევე დაბეჭდა.

ს.ყაუხჩიშვილის ამ თამამმა ქმედებამ, როცა მან ბერძნულ ტექსტში რამდენიმე ადგილზე შეცვალა სიტყვა „ამასია“ სიტყვა „აბაზგიით“ და ასეთი შეცვლილი სახით დაბეჭდა (გამოსცა), ამან() მკვლევართა თაობებს შეუქმნა შთაბეჭდილება, თითქოსდა, ბერძნულ დედანში დაწერილია „აბაზგიის ავტოკეფალია“, სინამდვილეში კი წერია „ამასიის ავტოკეფალია“.

„ამასია“ იყო ტრაპეზუნტთან ახლოს ცნობილი სავაჭრო-ეკონომიკური ცენტრი და ამ ქალაქის ეპისკოპოსს დიდი გავლენა ჰქონდა. თვით ს. ყაუხჩიშვილის ცნობით, ნოტიცია VI-ს დედანში „ავტოკეფალურ არქიეპისკოპოსთა“ ნუსხაში წერია – „35. ეპარქია ამასიისა – სებასტოპოლის არქიეპისკოპოსი“ (გეორგია IV, ნაწილი 2, 1952, გვ. 139).

ს. ყაუხჩიშვილმა დედნის ამ ჩანაწერს დაურთო შენიშვნა – „აშკარა შეცდომაა, უნდა იყოს „აბაზგიის“ (გეორგია, IV, 2, გვ. 139, შენიშვნა 2).

ამის შემდგომ წიგნზე თანდართულ ოფიციალურ განზოგადებულ ნოტიციათა ცხრილში ს. ყაუხჩიშვილმა „ამასიის“ ადგილას ჩაწერა „აბაზგია“ (იხ. გვ. 192-თან ჩართული სქემა). სინამდვილეში კი ქალაქი სებასტოპოლი სწორედ ქალაქ ამასიას რეგიონში მდებარეობდა, თუმცა სებასტოპოლი შესაძლოა ცხუმსაც ერქვა (ს. ყაუხჩიშვილმა ჩანს ამ სახელის „სებასტოპოლის გამო“ მიიჩნია ამასია აბაზგიად).

ნოტიცია VIII-ში ასევე „ავტოკეფალურ არქიეპისკოპოსთა ნუსხაში წერია – „ეპარქია ამასიისა – სებასტიუპოლის არქიეპისკოპოსი“ (გეორგია, IV, 2, გვ. 141). აქაც დედანს ს. ყაუხჩიშვილმა დაურთო შენიშვნა – „უნდა იყოს „აბასგიისა“ (იქვე, გვ. 141) და შემდგომ ყველგან ნოტიცია VIII-ში დედნის „ამასია“ ს. ყაუხჩიშვილის მიერ შეცვლილი იქნა „აბასგიით“ და მკითხველისთვის მიწოდებული იქნა ბერძნული შრიფტით. მკითხველს ექმნება შთაბეჭდილება, რომ ამ თითქოსდა დედანში სინამდვილეში წერია „აბასგია“. რაც ასე არ არის.

ასე რომ, „აბასგია“ ავტოკეფალურ საეპისკოპოსოთა რიცხვში სინამდვილეში არ ყოფილა მოხსენიებული ნოტიცია VI-სა და ნოტიცია VII-ში, მაშასადამე, დარჩა ნოტიცია I და ნოტიცია VIII. ამ ნოტიციებში ნამდვილად არის მოხსენიებული სახელი „აბასგია“? მე პირადად ძალზე ვეჭვობ, თუმცა ეს საინტერესო საკვლევი საკითხია. მიზეზი ისაა, რომ იმ ტერიტორიას სადაც ქართული წყაროებით მდებარეობდა „აფხაზეთის საერისთავო“, (ე.ი. ტერიტორია მდ კლისურას იქით) ბერძნულ წყაროებში ეწოდება „ალანია“. ამიტომაც თუ ამ ტერიტორიაზე საარქიეპისკოპოსო მდებარეობდა ბერძნულ წყაროებში მისი სახელი იქნებოდა „ალანიის საარქიეპისკოპოსო“ და არა აბაზგიისა.

აფხაზეთის საეკლესიო მიწები

აფხაზეთი ისტორიულად ერქვა ტერიტორიას მდ. კლისურას მარჯვენა სანაპიროს იქით ნიკოფსიის მიმართულელებით.

კლისურას მარცხენა სანაპიროს აქეთ მცხეთისაკენ შავი ზღვისპირეთი და მთელი დასავლეთი საქართველო იბერიად, ანუ ქართლად განიხილებოდა შესაბამისი მცხეთური საეკლესიო იურისდიქციით.

მეფე მირის გარდაცვალების შემდეგ მისი ანდერძის თანახმად დასავლეთ საქართველო, ვითარცა საუხუცესო ტერიტორია, ერგო მეფის ძმას არჩილ II-ს, ამასთანავე განსაკუთრებული უფლებები აფხაზეთში მოიპოვა აფხაზთა ერისთავმა ლეონ I-მა, რომელიც პოლიტიკურად გათავისუფლდა ბერძნებისაგან. ამის შემდეგ მან გადაწყვიტა ქვეულიყო „ქართლის ერისთავად“ ანუ მიეღო „ქართლის ერისთავის“ ტიტული. რისთვისაც თავისი სამართავი ტერიტორია შეიყვანა ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში იმ პირობით, რომ შერთავდნენ მეფის ქალიშვილ გურანდუხტს. პირობის აღსრულების შემდეგ ლეონ I აღმოჩნდა იმ „სიძეთა“ სიაში, რომლებსაც შეეძლოთ ლეგიტიმური უფლება განეცხადებინათ ქართლის (იბერიის) სამეფო ტახტზე. ამ უფლების დამადასტურებელი ერთ-ერთი ნიშანი, კერძოდ, „სამეფო გვირგვინი“ მიიღო კიდევ სამეფო ოჯახიდან. მალევე, დასავლეთ საქართველო, ვითარცა საუფლისწულო ტერიტორია, გადაეცა გურანდუხტს, ლეონ I-ის მეუღლეს. მათ ოჯახს ამის შემდეგ უკვე ეკუთვნოდა მიწა-წყალი მდ. კლისურადან ლიხის ქედამდე, რომელსაც ლეგიტიმური სამეფო დინასტია მართავდა. სამეფო ლეგიტიმაცია აფხაზ მეფეთა ოჯახში გურანდუხტმა მიიტანა. გურანდუხტის ვაჟმა ლეონ მეორემ აფხაზთა მეფის ტიტული მიიღო, მაგრამ მას სრული უფლება ჰქონდა საქართველოს (ქართლის) სამეფო ტახტზეც დედის მხრიდან. აფხაზთა მეფეები ხოსროიან-გორგასლიანი მეფეების პოლიტიკური მემკვიდრეები გახდნენ. მათი სამეფო ამავე დროს „საქართველო“ იყო.

მდ. კლისურა უკვე აღარ იყო საზღვარი ბიზანტიასა და საქართველოს შორის. საზღვარმა გადაიწია უფრო ჩრდილოეთით. აფხაზეთის გაფართოების შემდეგ ბიჭვინთა იქცა საეკლესიო ცენტრად მთელი დასავლეთ საქართველოსი. აფხაზეთის საკათალიკოსოს იურისდიქცია განივრცო აფხაზეთის სამეფოზე.

როგორც ითქვა, ამ გაერთიანებამდე აფხაზთა საერისთავო მოიცავდა ტერიტორიას მდ. კლისურამდე, ხოლო შემდეგ მისი საზღვარი გადმოიწია ლიხის ქედამდე. აფხაზეთის ეკლესიამ მცხეთიდან მიიღო მიწები კლისურადან ვიდრე ლიხამდე. პ. ინგოროყვას თანახმად, მან მიიღო მხოლოდ არგვეთის მიწები, ჩემი აზრით კი მიწა-წყალი მდ. კლისურიდან ლიხამდე, სადაც იქამდე ხორციელდებოდა არა ბერძნების იურისდიქცია, არამედ მცხეთისა, წირვა-ლოცვის ქართული ენით.

აბაშა-აფსილი-აბასგი-ხუბუშქია მ. ქურდიანის მიხედვით

აბაზგები ძველ წყაროებში მოიხსენიება, როგორც დასავლეთ საქართველოში მცხოვრები ტომი. მათი საცხოვრისის შესახებ მ. ქურდიანმა გამოთქვა თვალსაზრისი, რომ ისინი თავდაპირველად აბაშას რეგიონში ცხოვრობდნენ და ტომობრივად მეგრულენოვანნი ან საერთო-ქართველური ფუძე ენის მქონნი ან სვანები იყვნენ. აქედან მათი ერთი ნაწილი მისი მოსაზრებით ვანის ტბისაკენ გადასახლდა.

ქართული ტომების ვანის ტბასთან ცხოვრების შესახებ მ. ქურდიანი წერს - ვანის ტბის სამხრეთით მდებარე ხუბუშქიას ქვეყანა საერთო-ქართველური ფუძე ენის მქონე ეთნოსმა დაარსა (მ. ქურდიანი, ხუბუშქია, კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული, 2001, გვ. 130).

ის წერს, რომ თანამედროვე საქართველოს ფარგლებს გარეთ, სამხრეთში ქართველური ონომასტიკის სისტემატურმა ფიგურირებამ ადრევე ჩაუყარა საფუძველი ჰიპოთეზას, რომ ქართველურ ტომთა პირველსაცხოვრისი საერთოდ სამხრეთში მდებარეობდა (იქვე, გვ. 132).

თუმცა კი თვით მ. ქურდიანის თეორიით ქართველთა წინარე სამშობლო არის მათი განსახლების თანამედროვე ტერიტორია, საიდანაც ხდებოდა ქართველური ტომების

(კარდუხების, მესხებისა და სხვ.) სამხრეთით ექსპანსია, ჩრდილოეთიდან სამხრეთში წაწეული ეს ტომები აარსებდნენ სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნებს თავიანთი ძალაუფლებითა და ტოპონიმიკით (იქვე, გვ. 135). მისი თვალსაზრისით საქართველოს შავიზღვისპირეთში ოდესღაც ცხოვრობდა საერთო-ქართველური ტომი რომლის სახელწოდება დაკავშირებული უნდა იყოს ეთნონიმთან „აბაში“.

მ. ქურდიანი წერს: „ეს ფუძე – როგორც ჰიდრონიმი და ტოპონიმი – ფაქტია საქართველოში. მაგრამ წარმოადგენდა თუ არა ის ეთნონიმს?“

ა) აბაში-ი უნდა ედოს საფუძვლად ეთნონიმს აბშილ-ი//აფშილ-ი. იგი მიღებული ჩანს აბაში-ფუძეზე ილ სუფიქსის დართვით – „აბშილ“;

ბ) არ არის გამორიცხული რომ აბაშილ-აბშილ მთლიანი ფუძეც ყოფილიყო. აბშილიდან არის მიღებული აფშილ-ი. ამდენად, სრული უეჭველობით შეიძლება იმ დასკვნის გაკეთება, რომ არსებობდა ქართველური ტომი, რომლის სახელიც ქართულად იყო აბაში-ი (ან აბაშილი).

ამ ეთნონიმის სვანური ფორმა – აბასგ, აბაზგ, აბაშქ (არ არის გამორიცხული ზოგიერთი სვანურ დიალექტში – აბასქ-აბასგ-აბასკ) სწორედ სვანურიდან უნდა იყოს ნასესხები.

ბერძნულში აბაშების ტომის აღმნიშვნელი ტერმინები – აბასკ-ები, აბაზგ-ები... ბერძნები ხშირად მოიხსენიებდნენ ერთსა და იმავე ტომს სხვადასხვა სახელით, ვთქვათ თვითსახელწოდებით და მეზობელთა მიერ დარქმევულით, და მას ამ სახელების თანახმად ორ ან მეტ ტომად წარმოსახავენ და შემდეგ ერთმანეთის გვერდით აღწერენ“ (იქვე, მ. ქურდიანი, ხუბუშქია, კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, 2001, გვ. 129).

შესაბამისად აბაშთა ერთი ტომი ბერძნებმა ორი სახელით მოიხსენიეს, თავდაპირველად ქართული აბშილ-ი უწოდეს, შემდეგ კი სვანური აბასკ-აბაზგი. ანდა შესაძლოა საერთო ქართველური ტომი ამ დროისათვის უკვე სამ სხვადასხვა ქართველურ ენაზე მეტყველებდა მაგალითად აბაშები (აბშილები) – ქართულად, აბაზგები (აბასკები) – სვანურად – წერს მ. ქურდიანი. ის უშვებს ალბათობას, რომ აბაშების ამ ტომმა, რომელსაც ზანურად – ხუბუშქები ერქვათ, ილაშქრა ვანის ტბისკენ და იქ სახელმწიფოც შექმნა.

ვანის ტბის სამხრეთით ე.წ. „ნაირის“ სარტყელში ქართველთა ცხოვრება მ. ქურდიანს არ ეეჭვება. ის იმოწმებს ნ. ხაზარაძეს, რომლის მიხედვითაც ქრისტეშობამდე XII-VII საუკუნეებში არსებობდა მუშქების ორი ქვეყანა - ერთი - ეფფრატის ზემო წელიდან ტიგროსის სათავეებისა და ზემო წელის მარცხენა ნაპირის ჩათვლით (ე.ი. წინა აზიაში), მეორე კი მცირე აზიაში. მდ. ჰალისის (ყიზილ-ირმაკის) შუა წელის სამხრეთით (ნ. ხაზარაძე, საქართველოს ძველი ისტორიის პრობლემები (მოსხები), 1984, ნ. ხაზარაძე, საქართველოს აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია, 1993, ნ. ხაზარაძე, თსუ ახალციხის ფილიალის შრომების კრებული, I, 1998).

მ. ქურდიანი მიიჩნევს, რომ მუშქების ეს ორივე ქართული ქვეყანა საქართველოდან გასული ტომების ექსპანსიათა – ლაშქრობათა შედეგად გაჩნდა ისევე, როგორც ხუბუშქიას ქვეყანა (იქვე, გვ. 130).

ეს თვალსაზრისი არ დასტურდება, რადგანაც **წყაროები მიუთითებენ არა ტომებს მოძრაობას ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ, არამედ პირიქით სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ.**

(აბასხი-აბაშხი-აბასგი)

მ. ქურდიანის აზრით აბაშელთა მეგრულენოვანი ტომი შეიჭრა და ვანის ტბასთან იქ დააარსა „ხუბუშქიას“ სამეფო II ათასწლეულში ქრისტეშობამდე(„კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული“ 2001, გვ.130).

თუ ასეთის დაშვება შესაძლებელია, შეიძლება დავუშვათ საპირისპიროც, რომ სამხრეთში, არაქსზე ანუ ფაზისზე მცხოვრები ფასიანელები, იგივე ბასიანელების ნაწილი (ბას-ხი,მეს-ხი) გადასახლდა უფრო ჩრდილოეთით – დასავლეთ საქართველოში, სადაც მათ ბასხები, აბასხები, აბაზგები დაერქვათ.

ბასიან-ელი=ბას-ხი=აბასხი=აბაზგი.

სახელ აბასგთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს,რომ „ბაშ“ ფუძით მრავალი ტოპონიმია რიონზე ქაბაშას ირგვლივ.

სოფელი „შუა ბაში“ მდებარეობს მდინარე რიონის მარჯვენა სანაპიროზე, სამტრედიის რაიონში (შუა ბაშს ესაზღვრება წყალტუბოს რაიონის სოფელი საყულია), სოფელი (ქალაქი) აბაშა მდებარეობს სამეგრელოში, სოფელი ძველი აბაშა – მისგან საკმაოდაა დაშორებული (ძველი აბაშა სენაკთან მდებარეობს, ნოქალაქევის მხარეს), სოფელი „ზემო აბაშა“ მდებარეობს მდ. რიონის მარცხენა ნაპირას, ისტორიულ გურიაში, კერძოდ, ამჟამად სამტრედიის რაიონში, სოფელ საჯავახოსთან ახლოს (ესაზღვრება ჩოხატაურის რაიონს).

„ბაში“ ძველ საქართველოში ერქვა ბრტყელ ადგილს, დიდ წყლით გაჯერებულ ვაკეს.

ზემო აბაშა, შუა ბაში (ზემო და ქვემო ბაშები), ძველი აბაშა, აბაშა – ყველა ამ პუნქტების შემაერთებელი ხაზი კრავს წრეს, რომელიც მდებარეობს რიონისა და ცხენისწყლის წყალთაშუა და მის ირგვლივ მდებარე ტერიტორიაზე (სამტრედიის ირგვლივ).

ფუძე „ბაში“-საგან შეიძლება იყოს ნაწარმოები აბშილი (იღ – სუფიქსის დართვით) – აბაშილი – აბშილი და აბაზგიც (აბაშ-ხი ?! აბას-გი)

როგორც ითქვა, მდ. რიონის ხეობაში, ქვემო წელის სხვადასხვა ერთმანეთისგან დაშორებულ რეგიონში, მდინარისპირას გვაქვს ერთი და იმავე სახელის მქონე პუნქტები:

1. აბაშა – სამეგრელოში (სენაკთან);
2. ზემო აბაშა – გურიაში (საჯავახოსთან);
3. ზემო ბაში – იმერეთში (საყულიასთან);
4. სოფელი ბაში – სამტრედიასთან;
5. შუა ბაში-სამტრედიასთან.

ბაში – სიბრტყეა, ვაკე ადგილია, წყლით შეჯერებული, ანუ წყლიანი დიდი ვაკეა, რაც ყველა აბ „ბაშს“ აერთიანებს.

საერთოდ, „ბაში“ XX საუკუნის დასაწყისშიც კი ერქვა „ბრტყელ გადასაფარებელს“ ე.წ. ბრეზენტს.

ბაში – გაშლილ, სიბრტყის მქონე ზედაპირს („ბრეზენტს“) რომ ერქვა, ჩანს 1924 წ. აჯანყებაში მონაწილის მოგონებიდან. ის წერს:

„ერთი ნაწილი აჯანყებულებისა სულგრძელად ელოდა განაჩენს, ჩაყრილნი ერთად კამიონებში, ზევიდან აფარებდნენ „ბაშებს“ – ბრეზენტებს. მათი კენესა მტკვრის ზედაპირზე ბურუსივით იყო დაფენილი“ (არჩილ გედევანიშვილი, „თავგანწირულნი“, 1996, გვ. 118).

ასე აღწერს რუსი ბოლშევიკების მოქმედებას თვითმხილველი, მათ გათხრილ მიწაში (ორმოში) ჩაუყრიათ აჯანყებულები, ზემოდან კი (ორმოსათვის) ბრეზენტი ანუ „ბაში“ გადაუფარებიათ, ე.ი. ბაში ერქვა ბრტყელ, გაშლილ რაიმეს.

შესაბამისად, **რიონისპირა ბრტყელ ვაკეს აბაშიდან სამტრედიამდე შესაძლოა „ბაში“ ერქვა, ხოლო მოსახლეობას აბაშხი-აბასკი-აბასგი.** მაშასადამე, სახელი აბაშხი, აბასხი, აბაზგი შეიძლება იყოს სატომო სახელი ბასიანელ მესხებთან დაკავშირებული და ასევე იყოს არა სატომო სახელი, არამედ აღნიშნავდეს ვაკე, წყლიანი ადგილის მცხოვრებს. აღსანიშნავია, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში ქვეყანა „აბაში“ არის წყლიან-ღერწმებიანი ვაკე ისეთი როგორც ალბათ იყო დასავლეთ საქართველოს აბაშა-ბაშის ვაკე. საფიქრებელია, რომ შესაძლოა ბასიანის ქვეყანაც მისი

მსგავსი იყო და მასზე მცხოვრებ ტომსაც თავისი სახელი მისცა-ფასიანელები,ბასიანელები.

თუ ასეა, მაშინ სიტყვები აბაზგი და აფხაზი სხვადასხვა წარმოშობისაა და ერთმანეთს არ უდრიან.

აბაზგი ყოფილი ბასიანელია, ხოლო აფხაზი აფხაზეთის მკვიდრია, რომელმაც ხაზართა ზემოქმედებით მიიღო სახელი, რადგანაც სახელი აფხაზი შესაძლოა სახელ „ხაზართან“ იყოს დაკავშირებული, თუმცა არმენიის ქართველურ სამყაროშიც იყო ტოპონიმი „საფხაზი“ (ხაზ -არ-ეთი; ა-ფ-ხაზ-ეთი; სა- ფ-ხაზ -ი (ტოპონიმი).

მას შემდეგ, რაც ჩრდილო კავკასიაში ხაზართა ტომმა ჰეგემონობა მოიპოვა VII ს-ის ბოლოდან, უფრო კი VIII ს-ში, ჩანს იმ ეპოქის საქართველოში ჩრდილო კავკასიას „ხაზარეთს“ უწოდებდნენ.

(ბასხი)

აფშილეთი და აბაზგია მდებარეობდნენ ლაზიკის ჩრდილოეთით და მოიცავდნენ შავიზღვისპირა პროვინციებს. მ. ქურდიანის კვლევით მდ. სუფსა-რიონის ხეობა.

სუფსა ამ რეგიონში დომინანტი მდინარეა. სუფსის ოლქის მცხოვრები- სუფსარია ანუ სუფსილი აქედან აფსილი. ამავე ოლქშია ასევე მეორე მდინარე მსგავსი ფუძის მქონე, ესაა მდ. სეფა (გაედინება ურეკთან).

ასე რომ მდინარეები სუფსა და სეფა ერთ ოლქში გაედინებიან, ერთმანეთის მახლობლად. შესაძლოა სწორედ ამ ოლქს ერქვა „აფსილია“, ეს ძველი სახელი იქაურმა მდინარეებმა შემოინახა (სეფა-სუფსა-აფსილია).

სიტყვა სუფსილიდან უნდა იყოს მიღებული: აფსილი-აფშილი

რიონის აუზში ერთმანეთისაგან ძალზე ურთიერთდაშორებით მდებარეობს რამდენიმე „ბაში“ (ქვემო და ზემო ბაში, აბაშა).

ისინი მოთავსებული არიან სხვადასხვა რაიონებში (სამტრედია-აბაშა). „ბაშები“ საზოგადოდ მდებარეობენ გაშლილ – გაბაშტულ (იმერ.), ფართოდ გაშლილ ადგილებზე, ვაკეზე და, საერთოდ, „ბაში“ ბრტყელ, გაშლილ ვაკეს ერქვა.

ამავე სახელის მქონე სოფელი „ბაში“ მდებარეობს ენგურის ხეობაშიც, ასევე ვაკე ადგილას გალისა და ზუგდიდის შემაერთებულ გზასთან.

ორივე აუზში – ორივე მდინარის ხეობაში ვაკე ადგილებზე აბაშების და ბაშების სიმრავლე გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლოა ერთ დროს რიონის დაბლობს საერთოდ „ბაში“ (ვაკე) ერქვა, ხოლო იქაურ მკვიდრ მოსახლეობას შესაბამისად ეწოდებოდა ბაშ-გი, ბაშხი, ბასკი, აბაშგი, აბაშკი, აბაშხი. აქედან აბასგი, აბაშკი, აბასხი (ბასხი). მართლაც, ძველ წყაროებში ჩვენ გვხვდება ზღვისპირა ტომები აბასგები, ბასკები, ბასკუნები, და ა.შ. უნდა ვიგულისხმოთ, ზემოთ მოყვანილიდან გამომდინარე, ამ სიტყვებით (აბასგი, ბასხი, ბასკუნი და ა.შ.) აღინიშნებოდა არა რომელიმე ეთნიკური ჯგუფი, არამედ ის ქართული მოსახლეობა, რომელიც კონკრეტულ წყლიან-ჭაობიან ვაკე ადგილას, ვაკობში, ანუ ბაშში ცხოვრობდა. ე.ი. ვაკე-ბარის მცხოვრებნი, მთიანეთის მოსახლეობა კი სხვა სიტყვით აღინიშნებოდა.

„აღანთა ქვეყანა, რომელ არს აფხაზეთი“

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ეგროსის წილი ქვეყანა აღწევდა მდ. ყუბანამდე („მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“), თუმცა ფარნავაზ-ქუჯის მიერ დაარსებულ „ქართლის სამეფოში“ მისი მხოლოდ ერთი ნაწილი შესულა, კერძოდ, ქართლის სამეფოს ჩრდილო-

დასავლეთი საზღვარი გავლებულ იქნა მდ. ეგრისწყალზე, რომელზეც მდებარეობდა ქალაქი ბელია.

მაშასადამე, ფარნავაზის დროს ქართლის სამეფოს სახელმწიფო საზღვარი ბელიასთან გადიოდა.

მდინარე ეგრისწყალი ამავე დროს ყოფილა საზღვარი ქართლის სამეფოსა და „საბერძნეთს“ შორის ალექსანდრე მაკედონელის დროიდან (ქ.ც., 1955, I, გვ. 177). ვახტანგ გორგასლის შემდგომ ქართლის სამეფოს საზღვარმა გადაიწია უფრო ჩრდილოეთით და დაიდო მდინარე კლისურაზე (კელასურზე).

მდ. კელასურის იქით, ე.ი. აღმოსავლეთ სანაპიროს მხარეს მდებარე ქვეყანას VIII ს-დან „აფხაზეთი“ ერქვა, ხოლო აქეთ, ე.ი. დასავლეთ სანაპიროს მხარეს – „ქართლის სამეფო“. საზღვარი ბიზანტიასა და ქართლის სამეფოს შორის აქ, რომ ყოფილა ეს ჩანს „ქართლის ცხოვრების“ სხვა ცნობიდანაც. კერძოდ კი იმპერატორის ბრძანებიდან იმჟამად (VIII ს. დასაწყისში) მის დაქვემდებარებაში მყოფ აფხაზეთის ერისთავისადმი. ქართლის სამეფოს ამ საზღვართან დაკავშირებით კეისარი შემდეგ ბრძანებას აძლევს თავის მოხელეს – აფხაზეთის ერისთავს ლეონ I-ს: „ყოვლადვე **საზღვართა ქართლისათა ჩვენგან ქმნილ არს ვნება...** ხოლო შენდა მიბრძანებიეს ერისთაობა აფხაზეთისა, შენ და შვილთა შენთა და მომავალთა შენთა მიუკუნისამდე. არამედ **კეთილად პატივსცემდი მეფეთა და ერთა მაგათ ქართლისათა, და ამიერიდან ნულარამცა ხელგეწიფების ვნებად მათდა და საზღვართა მათთა ეგრისათა**“ (ქ. ც., I, გვ. 240).

ამ ბრძანებაში ორჯერაა ნახსენები ქართლის სამეფოს საზღვრები, რომელთაც იქამდე ბიზანტიელები ხშირად არღვევდნენ („**საზღვართა ქართლისათა ჩვენგან ქმნილ არს ვნება**“), ამიერიდან კი, წერს იმპერატორი, ჯეროვნად უნდა სცე პატივი ქართლის მეფეებს და მათი სამეფოს საზღვრებს ეგრისში („**ამიერიდან ნულარამცა ხელგეწიფების ვნებად მათდა და საზღვართა მათთა ეგრისათა**“), ქართლის სამეფოს საზღვარი ეგრისში, როგორც ითქვა, იმჟამად მდ. კლისურაზე გადიოდა, მაშასადამე ამ საზღვრის დარღვევა აკრძალა კეისარმა.

ბრძანებაში ჩამოთვლილია ის დამსახურებანი, რომელნიც მიუძღოდათ ქართლის მეფეებს ბიზანტიის იმპერიის წინაშე, მიუხედავად ამისა ჩვენ ხშირად ვარღვევდით მათ საზღვრებს, ახლა კი არაბების შემოსევის გამო საჭიროა დავაფასოთ ეს დამსახურებანი და აღარ დავარღვიოთ ქართლის საზღვრები, შენ კი კერძოდ, წერს კეისარი აფხაზეთის ერისთავს, აღარ დაარღვიო ქართლის სამეფოს საზღვარი ეგრისში. ამ ცნობიდანაც ჩანს, რომ ქართლის სამეფოს საზღვარი ეგრისსა და აფხაზეთს შუა მდებარეობდა VIII ს-ის დასაწყისში.

რომელი ტომი იყო ჰეგემონი VIII ს-მდე კლისურა-კელასურიდან ვიდრე ყუბანამდე?

იქაური მკვიდრი მოსახლეობა ყოფილა „ეგრისელები“ („ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ეგროსის წილი ქვეყანა აღწევდა მდ. ყუბანამდე, ეგრისელები იყვნენ თვით ეგრისელები, სვანები და აფხაზები, რომელნიც VIII საუკუნიდან გამოჩნდნენ), მაგრამ ქვეყანა ტერიტორიულად შედიოდა საბერძნეთის იმპერიაში (ანუ ბიზანტიაში).

ადგილობრივი მოსახლეობა ბიზანტიელების მიერ იყო დამორჩილებული. ბიზანტიელები მკვიდრი მოსახლეობის აჯანყებათა დასათრგუნად დაპყრობილ ტერიტორიაზე რომელიმე სხვა ტომს გააბატონებდნენ ხოლმე.

შემდეგ დროინდელ აფხაზეთში, როგორც ქართული, ისე ბერძნული წყაროებიდან ჩანს, VI-VII სს-ში ბიზანტიელებს გაუბატონებიათ **აღან მებრძოლთა რაზმები**. აღანებისა და ბიზანტიელების მეგობრობის შესახებ სპარსელი შაჰებიც მიუთითებდნენ VI საუკუნეში ბიზანტიელებთან მოლაპარაკებების დროს.

ჩრდილო კავკასიაში ხაზარების გაბატონებამდე აღანებს ჰქონდათ ჰეგემონობა თავის ხელში აღებული, მათ შორის შავიზვისპირეთის მთებშიც, ამიტომაც იმჟამინდელი (ე.ი. VI-VII სს.) აღანია შემდგომ აფხაზეთად სახელდებულ ტერიტორიას უშუალოდ ესაზღვრებოდა.

ბიზანტიელთა მოკავშირე ალანები აფხაზეთის გზით შედიოდნენ დასავლეთ საქართველოში სპარსელებთან სამხრად.

ქართული წყაროებიც იმ ტერიტორიას, რომელსაც შემდგომ საკუთრივ აფხაზეთი ეწოდა – ალანიას უწოდებდნენ. ეს იყო კლისურას იქით ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

თამარის ისტორიკოსი წერს: „გიორგი III „ჟამსა ზამთრისასა გარდავიდის ლიხთიმერეთს და მიუწიოს ზღვად პონტოსად და მონადირის ალანთა ქვეყანა, რომელიც არს აფხაზეთი“ („ისტორიანი და აზმანი“, ქ.ც., ტ. II, 1959, გვ. 15).

ალანია – გვიან შუა საუკუნეებშიც კი ერქვა აფხაზეთის ერთ ნაწილს.

ჩრდილო კავკასიის, დონის, დუნაისა და დნეპრისპირეთში ალანთა ძალზე მრავალრიცხოვანი მომთაბარე ხალხი ისე იყო გაძლიერებული V-VI საუკუნეებში, რომ ევროპაშიც კი ლაშქრობდნენ.

არაა გასაკვირი, რომ მათ მებძოლებს VI ს-ში დასავლეთ საქართველოს სიღრმეებში (ბიზანტია-სპარსეთის ომისას ბიზანტიელთა ნებით) ფეხი ჰქონდათ მოკიდებული, ეი ციხე-სიმაგრეები და მნიშვნელოვანი პუნქტები ეჭირათ გარკვეული დროით.

ალანთა შემდგომ აქ ხაზართა გავლენა გაძლიერებული არაბების შემოსევების შემდგომ.

„ალანია“ აფხაზეთში

V-VI სს-ში ალანთა სახელით ცნობილი მომთაბარე მრავალრიცხოვანი ხალხები თარეშობდნენ ვრცელ ტერიტორიაზე რუსეთისა და აღმოსავლეთ ევროპის სამხრეთით (დუნაიდან დნეპრამდე).

ალანები შედგებოდნენ სხვადასხვა ეთნიკური წარმოშობის ტომებისაგან, მიისწრაფოდნენ შეჭრილიყვნენ რომის, ბიზანტიის და სპარსეთის ეკონომიკურად განვითარებულ ქვეყნებში და გაეძარცვათ.

ისინი ორი მიმართულებით ლაშქრობდნენ: სამხრეთით კავკასიის ქედის გავლით ისწრაფოდნენ სპარსეთსა და მცირე აზიაში შესატრელად, ხოლო დასავლეთით კი უტევდნენ ევროპას. ამიტომაც ჩნდებოდნენ კავკასიის სხვადასხვა ნაწილებში,

V ს-ში ისინი ცენტრალური კავკასიის გზით საქართველოში შემოიჭრნენ, მაგრამ ვახტანგ გორგასლის ღვაწლით ფეხი ვერ მოიკიდეს.

VI ს-ში, როცა ქართლის სამეფო დასუსტდა, ისინი ბიზანტიამ, ვითარცა მოკავშირეები სპარსელთან ომში დროებით გააბატონა დღეს აფხაზეთად ცნობილ მიწა-წყალზე.

ასეთი თვალსაზრისის გამოთქმის უფლებას იძლევა ის ფაქტი, რომ „ალანია“ დაერქვა აფხაზეთის ერთ მნიშვნელოვან ნაწილს (ძველი ხანიდან XVIII საუკუნის ჩათვლით) და ასევე ბერძნულ წყაროთა ანალიზი.

ვახუშტი ბაგრატიონი წერს ალანიის შესახებ – „ხოლო ალანი არს სუანეთის დასავლეთ და ბედიის ჩრდილოთ, აქეს აღმოსავლით საზღვარი სვანთა, სამხრით კავკასი ბეღია-ოდიშს და ამას შორისი, უდის შუაში სვანეთის მდინარე. მოსავლით და პირუტყვით ვითარცა სვანეთი, არამედ კაცნი კერპნი, უსჯულონი, პირველ იყვნენ ქრისტიანენი და აწ კერპნი და რომელნიმე მაჰმადიანი“ (ქ.ც., ტ. IV, 789).

„სვანეთის მდინარეს“ ვახუშტი ჩანს უწოდებს ბზიფისწყალს, რადგანაც სხვაგან წერს – „ამის ბიჭვინტის დასავლით დის კაპეტის მდინარე, დიდი და ჩქარად მდინარე, გამოდის ესე რაჭის მთას, კავკასსა, გამოვალის სვანეთს, ალანს და მას ქვემოთა მოერთვის ზღვასა“ (იქვე, გვ. 785).

მაშასადამე, პროვინცია ალანი, ანუ ალანია მდებარეობდა აფხაზეთში ბედიის ჩრდილოეთიდან ვიდრე ბიჭვინტის ჩრდილოეთამდე, ანუ თითქმის მთელი აფხაზეთის მთიანი ზოლი ეკუთვნოდა სვანეთსა და ალანიას.

საერთოდ, სიტყვა აფხაზეთი ჩვენს ისტორიოგრაფიაში VIII ს-დან ჩნდება. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ბედია თვითვე იყო სასაზღვრო ქალაქი, რადგანაც მასზე გამავალი მდინარე ეგრისწყალი იყო საზღვარი ქართლის სამეფოსა და საბერძნეთს შორის (ფარნავაზიდან ვახტანგ გორგასლამდე), ჩანს, ამ მდინარე ეგრისწყალის მარჯვენა სანაპირო ქვეყანა იქამდე „აღანიად“ იწოდებოდა, ხოლო მარცხენა კი ქართლად (ეგრისად), ე.ი. მდ. ეგრისწყლის მარჯვენა სანაპიროს აღანია ეწოდებოდა VIII ს-მდე, ე.ი. იქამდე, სანამ მას აფხაზეთი დაერქმეოდა.

ასეთი მოსაზრების გამოთქმის უფლებას იძლევა მემატეანის ასეთი განცხადება – „აღანთა ქვეყანა, რომელ არს აფხაზეთი“, კერძოდ, მემატეანე წერს – გიორგი III „ჟამსა ზამთრისასა გარდავიდის ლიხთიმერეთს და მიუწიის ზღვად პონტოსად და მონადირის აღანთა ქვეყანა, რომელ არს აფხაზეთი“ (ისტორიანი და აზმანი, ქ.ც., ტ. II, 1959, გვ. 15).

მაშასადამე, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მდ. ეგრისწყლის იქით მდებარე ქვეყანას პირველი ათასწლეულის რაღაც პერიოდში (უფრო მეტად VI-VII საუკუნეებში), VIII საუკუნემდე ერქვა „აღანია“, ხოლო აფხაზეთა ჰეგემონობის პერიოდში კი მისი სახელი შევიწროვებულა.

აღანია დარქმევიდა აფხაზეთის მხოლოდ ერთ, თუმცა მნიშვნელოვან ნაწილს – მთიან ტერიტორიას ბედიდან ვიდრე ბიჭვინთამდე.

სვანეთის უშუალო მეზობელი აფხაზეთის მთიანეთში აღანია ყოფილა სვანეთამდე – „სვანეთი სიგრძით არს რაჭის თხემიდან აღანამდე“ (იქვე, გვ. 787).

მართლაც, ვახუშტის (და სხვა წყაროთა) ცნობით, ცხუმამდე, ანუ სოხუმამდეც კი ვერ აღწევდა ისტორიული აფხაზეთი, რადგანაც ცხუმის იქით „ანაკოფია აღანითურთ“ სხვა ქვეყანა იყო, ხოლო საკუთრივ აფხაზეთი უფრო ჩრდილოეთით (ანაკოფიიდან მდ. ყუბანამდე) მდებარეობდა.

მემატეანე წერს, რომ აფხაზეთა პირველმა მეფე ლეონმა თავისი სამეფო გაყო რვა საერისთავოდ:

„1. დასვა აფხაზეთა (ერისთავი) და მისცა აფხაზეთი, ჯიქეთი, ვიდრე ხაზართა მდინარემდე;

2. დასვა (ერისთავი) ცხომს და მისცა ეგრის იქითი ანაკოფია აღანითურთ;

3. დასვა ბედიას და მისცა ეგრისის აღმოსავლით ცხენისწყლამდე და ა.შ.“ (ქ.ც., ტ. IV, გვ. 796).

მაშასადამე, ცხუმის საერისთავოში შედიოდა „ანაკოფია-აღანითურთ“, მის მარჯვნივ მდებარეობდა ბედიის საერისთავო, ხოლო მარცხნივ აფხაზეთა საერისთავო.

მეფე ლეონის დაყოფის მიხედვით „აღანია“ მდებარეობდა ბედიიდან ბიჭვინთამდე.

ცხუმის ერისთავი ამავე დროს ანაკოფია-აღანიის ერისთავიც იყო, რადგანაც ამ საერისთავოში მდებარეობდნენ აღნიშნული ერთეულები. ე.ი. ცხუმის საერისთავო აერთიანებდა ანაკოფიისა და აღანიის „ქვეყნებს“, თვითონ ცხუმი კი წყაროს მიხედვით „აფშილეთში“ შედიოდა. მაშასადამე, ცხუმის საერისთავოში აღანია-ანაკოფიასთან ერთად აფშილეთიც შედიოდა, ხოლო აფხაზეთა საერისთავო, როგორც ითქვა, უფრო ჩრდილოეთით იყო.

ვახუშტის ცნობით, ლეონ I-ის დროს „აფხაზეთა სამეფოს“ ჯერ კიდევ არ ერქვა ეს სახელი (ე.ი. აფხაზეთი).

ლეონ I-ის გარდაცვალების შემდეგ გამეფდა ლეონ II „აფხაზეთა ერისთავი“, მას უნებებია თავისი ვრცელი სამეფოსათვის ეწოდებინა „აფხაზეთი“. ე.ი. იქამდე აფხაზეთი ერქვა ანაკოფია-ცხუმის იქითა ტერიტორიას ვიდრე მდინარე ყუბანამდე. ახლა კი, აფხაზეთა ერისთავის გამეფების შემდეგ, აფხაზეთი ეწოდა ვრცელ ქვეყანას ლიხის მთიდან ყუბანამდე. ეს აფხაზეთა ერისთავი – ლეონ მეორე, ქართლის მეფეთა მემკვიდრის გურანდუხტის ვაჟი იყო, გურანდუხტს კი ეკუთვნოდა – „ეგრისი, არგვეთი, თაკვერი და გურია“.

საერთოდ, ქართული მატრიანეების ცნობით, როგორც ითქვა, ასეთი ვითარება იყო: მდინარე ვერისწყლამდე (შემდეგ კი მდ. კლისურამდე) განფენილი იყო „ქართლის სამეფო“, მდინარე კლისურას (კელასურის) იქით (მარჯვნივ) კი „საბერძნეთის“ ანუ ბიზანტიის იმპერიის მიწა-წყალი იყო.

ბიზანტიელებს აქ (ანუ მდ. კელასურიდან ყუბანამდე) ჰყოლიათ თავიანთი ერისთავი ლეონ I, მას უსარგებლია არაბთა შემოსევებისას ბიზანტიის დასუსტებით, ასევე ხაზარებთან ნათესაობით და ხელსაყრელი პოლიტიკური მომენტის შედეგად VIII ს-ის დასაწყისში მოუპოვებია დამოუკიდებლობა ბიზანტიელებისაგან, მას ამავე დროს შეურთავს ქართლის მეფეთა ქალიშვილი გურანდუხტი (ასული მირ მეფისა).

ქართლის მეფე არჩილის (მირის ძმის) გარდაცვალების შემდეგ გურანდუხტს სამეფო ოჯახიდან მზითვის სახით ერგო ე.წ. „საუხუცესო“ მიწა-წყალი.

ეს იყო სამეფო საკუთრება დასავლეთ საქართველოში – „ეგრისი, არგვეთი, სვანეთი, თაკვერი და გურია“ (იქამდე ეს მხარე არჩილს ეკუთვნოდა).

მდიდარი მზითვით შევიდა გურანდუხტი აფხაზთა ერისთავის ოჯახში, როგორც ვთქვით ეს იყო ვრცელი მიწა-წყალი დასავლეთ საქართველოში – შემდეგდროინდელი იმერეთი, სამეგრელო, სვანეთი, რაჭა-ლეჩხუმი და გურია.

ცხადია შეუღლების შემდეგ, ლეონ I-მა თავისი მეუღლის ამ მზითვზე თავისი უფლებამოსილება განახორციელა. ამის გამო მათი (ე.ი. გურანდუხტისა და ლეონ I-ის) ვაჟი ლეონ II უკვე ვრცელ ქვეყანას ფლობდა ღიხის ქედისა და ყუბანამდე, ამ ქვეყანას მან მალე თავისი საერისთავოს სახელი „აფხაზეთი“ დაარქვა.

როგორც ითქვა, მამის გარდაცვალებამდე ლეონ I-ისა და გურანდუხტის ვაჟი ლევან II ერისთავობდა აფხაზეთს ანუ მამის მიერ დანიშნული იყო აფხაზეთის ერისთავად. „ესე ლეონ, შემდგომად ხოსროვანთ გარდაცვალებისა, გამეფდა და დაიპყრა სრულიად ეგრისი და „ამან უწოდა აფხაზეთი სამეფოსა თვისსა და მოიღო საერისთავოსა თვისისა სახელი ეგრისსა ზედა“ (გვ. 742). ე.ი. იქამდე ყველა ეს ტერიტორია ღიხის მთიდან ყუბანამდე ეგრისად იწოდებოდა, ლეონ II-მ კი მას აფხაზეთი უწოდა.

ქართველ მეფეთა ალანი მეუღლეები

ხაზართა შემდგომაც ვიდრე მონგოლების შემოსევებამდე ალანია მდებარეობდა აფხაზეთის მეზობლად იმ ტერიტორიაზე, რომელზეც შემდგომ თემურ-ლენგმა ჩაასახლა ადიღე-ჩერქეზები (დასავლეთ იმიერკავკასიაში, სადაც ამჟამად ესენდუკი, კისლოვოდსკი და მათი მეზობელი ქალაქებია), [„პრაგოსლაგნაია ენციკლოპედიის“ თანახმად ადიღე-ჩერქეზები და თურქულენოვანი ხალხები ჩრდილო კავკასიაში ჩაასახლა თემურ ლენგმა (იქამდე ისინი ცხოვრობდნენ არა კავკასიაში, არამედ უფრო ჩრდილო აღმოსავლეთით). შესაბამისად, ჩრდილო კავკასიაში თემურის შემდეგ ჩერქეზები აღმოჩნდნენ აფხაზეთის მეზობლად, იმ ტერიტორიაზე, რომელსაც მონგოლებამდე ალანები ფლობდნენ].

იმის გამო, რომ მონგოლებამდე ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში გაძლიერებული იყო ალანთა ტომი და მათ სახელმწიფოც კი გააჩნდათ აფხაზეთის უშუალო მომიჯნავედ, საქართველოს მეფეები ცდილობდნენ მათთან დამოყვრებას, ირთავდნენ ალან მეფეთა ასულებს.

გიორგი I-ს შეურთავს „ოსთა მეფის ასული“ (პირველი ცოლის შემდეგ). „მის მეორე ცოლს, გიორგი კედრენეს სიტყვით, აღდე რქმევი. გიორგის გარდაცვალების შემდეგ დედა და შვილი ცხოვრობდნენ ციხე ანაკოფიაში... დემეტრე თავის გვირგვინოსან ნახევარძმას (ე.ი. ბაგრატ IV-ს) არ ენდობოდა... ამიტომ წარვიდა... მიმართა ბერძენ მეფესა და წაუტანა თანა ანაკოფია აფხაზთა მეფეთა“ (ივ. ჯავახიშვილი, II, გვ. 140) ე.ი. ალანთა დედოფალმა აღდე და მისმა შვილმა დემეტრემ ანაკოფია კეისარს გადასცეს 1032 წლისთვის.

ამ ციხის ბერძენებისაგან გასათავისუფლებლად ქართველებმა მრავალი ათეული წელი იბრძოდეს. აქედან ჩანს, რომ ანაკოფია – კავშირშია ალანისთან, რადგანაც ბიზანტიელთა ლაშქარი აფხაზ მეფეებს მრავალჯერ დაუმარცხებიათ. მხოლოდ გიორგი II-ს (დავით აღმაშენებლის გამეფების წინ) აუღია ანაკოფია – „შემდგომ ამისა მომადლა ღმერთმან მძლავრებისაგან ბერძენთასა წახმულნი ციხენი, წაუხვნა ბერძენთა ანაკოფია, თავადი ციხეთა აფხაზეთისათა“ (ქც., ტ. I, 1955, გვ. 317).

თვითონ ბაგრატ IV-ს ცოლად ჰყავდა „ოსთა მეფეთა ასული ბორენა“, ასევე იმ ეპოქის სხვა მრავალ ქართველ მეფეს, რაც, როგორც ითქვა, ჩრდილო კავკასიაში ალანთა (ოსთა) სამეფოს სიძლიერით იყო განპირობებული.

ალანის ეპარქია „პრავოსლავნაია ენციკლოპედია“ მიხედვით

ბიზანტიური (დასავლური) ალანის მმართველი დინასტია X საუკუნეში მოინათლა, ამავე დროს, დაარსდა ალანის ეპარქია.

ალანის ეპარქიის დაარსებაში მონაწილეობდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი, ბერძენი მისიონერები – ბერი ექვთიმე (912 წლიდან) და მთავარეპისკოპოსი პეტრე (914-9).

მასში მონაწილეობდნენ აფხაზთა მეფეები კონსტანტინე III და გიორგი II.

ალანის მიტროპოლიტის სახელით ცნობილ კათედრას კონსტანტინოპოლის კათედრათა შორის 61-ე ადგილი ეჭირა.

ამ მიტროპოლიის ცენტრი უცნობია. მას არ გააჩნდა თავისი საეპისკოპოსო კათედრები. თუმცა მას მიწერენ ჯიქეთის ეპარქიას.

რუსი მეცნიერების აზრით, ალანის ეპარქიის კათედრა X-XI საუკუნეებში მდებარეობდა მდ. ზელენჯუკის ხეობაში [სინამდვილეში კი ეს ხეობა ამ დროისათვის სვანებით იყო დასახლებული, ვინოგრადოვის კვლევით ამ ხეობის ეკლესიათა ნაშთების არქიტექტურა ქართულია].

ალანის ეპარქიის კათედრა შემდეგ (1084-1105) გადატანილ იქნა ტრაპეზუნტთან ახლოს ქ. სიტირიუპოლში, რომლის არქიეპისკოპოსი „ალანის მიტროპოლიტის“ ტიტულს ატარებდა.

1204-1261 წლებში ალანის მიტროპოლიტს ადგენდნენ კომნენთა იმპერიის დედაქალაქის, **ტრაპეზუნტის, იერარქები.**

XIII საუკუნიდან კონსტანტინოპოლმა ალანის იურისდიქცია ოფიციალურად გადასცა ტრაპეზუნტს, 1386-1461 წლებში ალანის მიტროპოლიამ ტრაპეზუნტიდან გადაინაცვლა სევასტიაში.

საერთოდ, ალანის ეპარქიის მრევლს XIII-XV საუკუნეებში ძირითადად შეადგენდნენ არა ეთნიკური ალანები, არამედ ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ეთნიკურად ნაირგვარი მოსახლეობა. მხოლოდ პირობითად ერქვა მათ ქვეყანას ალანია, რაც XIII საუკუნემდელი ვითარების ანარეკლს წარმოადგენდა

II-ს ცნობით, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ალანის ეპარქია არსებობდა X საუკუნიდან XVI საუკუნის ბოლომდე, ჩრდილო კავკასიაში, „ალანის ქვეყნის“ საზღვრებში, მაგრამ ჩრდილო კავკასიის დიდი ნაწილი საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა, განსაკუთრებით თემურ ლენგის შემოსევებამდე, როცა იქაური მოსახლეობა ქრისტიანული იყო.

„პრავოსლავნაია ენციკლოპედია“, რატომღაც, ალანურად მიიჩნევს ქართული კულტურის ზოგიერთ ძეგლსა და ქართულ საეკლესიო არქიტექტურასაც კი.

„პრავოსლავნაია ენციკლოპედია“ მიერ ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლების ნაწილი მიჩნეულია „ალანურად“, რომელნიც თითქოსდა ქმნიან ე.წ. „ალანური ცენტრალური და აღმოსავლური ძეგლების ჯგუფს“.

ე.წ. ცენტრალურ-აღმოსავლური „აღანური ძეგლები“ სინამდვილეში არის ქართული (მაგ. ტყობა იერდი), რომელიც ПЭ-მ მიაკუთვნა აღანურს, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ცნობილ ეკლესიას ჰქონდა არა ბერძნული არამედ ქართული წარწერები.

აღანიის უმთავრესი (ძირითადი) ნაწილი მდებარეობდა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში – იაღბუზის დასავლეთით, მაგრამ ტერიტორია მდ. ზელენჯუკის ჩათვლით სვანებით იყო დასახლებული და ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა.

აქაურ ნაეკლესიარებს ადგილობრივი მოსახლეობა „შონსკიე ცერკვი“-ს (სვანურ ეკლესიებს) უწოდებს, მიუხედავად იმისა ამჟამად მათ სრულიად არამართებულად აღანურად განიხილავენ და აღანიის სამიტროპოლიტოს იურისდიქციაში ათავსებენ.

სინამდვილეში ჩრდილო კავკასიის ის ტერიტორია, რომელზეც აღნიშნული სვანური ეკლესიებია სვანებით იყო დასახლებული XIX ს-შიც კი. როდესაც ე.წ. თავისუფალი სვანეთის საზღვარი აქამდე აღწევდა. შემდეგ ის რუსეთმა მიიტაცა და საბჭოთა ეპოქაში რომელიმე მთის რესპუბლიკას გადასცეს. ამჟამად კი ეკლესიის ისტორიკოსებმა ეს „შონსკიე ცერკვი“ (სვანური ეკლესიები) აღანიის მიტროპოლიას მიაკუთვნეს.

აღანიის ე.წ. დასავლური ძეგლების აბსოლუტური უმრავლესობა თავმოყრილია აფხაზეთის სვანეთისა და საერთოდ სვანეთის მეზობლად, მამისონის და ქლუხორის უღელტეხილის ჩრდილოეთით.

აღანები ჩრდილოკავკასიაში

აღანები ირანულენოვან ხალხად მიიჩნევა, სარმატების მონათესავეებად. პლინიუსის მიხედვით, ერთერთი სარმატული ტომი იყო როკსოლანი (შესაძლოა „მწითური აღანები“).

I საუკუნეში აღანები გამოჩნდნენ სარმატული ტომების (აორსების და სირაკების) განსახლების ადგილზე ჩრდილო კავკასიისა და იქითა სტეპებში. პტოლემეუსი ასხენებს ტომს – „აღანორსებს“ III-ში.

I საუკუნეში ჩრდილო შავიზღვისპირეთში, სადაც იქამდე სკვითები და სარმატები ბინადრობდნენ, შეიქმნა აღანების სამხედრო-პოლიტიკური გაერთიანება, რომელიც არბევდა მეზობელ ხალხებს, იბრძოდნენ ევროპასა, აზიასა და აფრიკაშიც კი. ამ მიზნით ისინი იერთებდნენ ანდა იკავშირებდნენ მეზობელ ათეულობით სხვადასხვა ხალხს.

IV ს-ის 70-იან წლებში აღანურ ტომებს უჭირავთ უზარმაზარი ტერიტორია ჩრდილო კასპიისპირეთიდან შავიზღვისპირეთამდე.

IV საუკუნეში აღანები ჰუნებმა დაამარცხეს.

დიდი ნაწილი აღანებისა წავიდა დასავლეთ ევროპაში, იბრძოდნენ გალიაში (406) და ესპანეთში (411), იქიდან გამოაძევეს ვესტგოთებმა (429), აღანებმა ჩრდილო აფრიკაში „ვანდალების“ სახელმწიფოს შექმნაში მიიღეს მონაწილეობა.

ჰუნების შემოსევის გამო აღანების მასიური გადაადგილება მოხდა კავკასიის მთებისაკენ.

აქ ისინი შეერივნენ ავტოქტონურ მოსახლეობას, რომელიც იბერიულ-კავკასიურ ოჯახში შედიოდა. ეთნოშერევის ამ ფაქტით ხსნიან რუსი მეცნიერები არაერთგვაროვნებას აღანური ეთნიკური წრისა, და, ამასთანავე, მატერიალური კულტურისა (ПЭ, ტ. I, გვ. 442).

ПЭ-ს მიხედვით აღანებს ჩრდილოეთ კავკასიაში ეკავათ დიდი ტერიტორია დაღესტნიდან აზოვის ზღვამდე.

ჩრდილო კავკასიის სტეპებში ჰუნები ხაზარებმა შეცვალეს და ხაზართა შემდეგ ყივჩაღები (половци) მოვიდნენ. ისინი აღანებს ჩრდილოეთიდან ესაზღვრებოდნენ. აღანებს ქართული წყაროები „ოსებს“ („ოვსებს“) უწოდებდნენ, რუსები ასებს (იასებს).

IV-XIII საუკუნეებში ალანები წარმოადგენდნენ მნიშვნელოვან სამხედრო ძალას. იმ დროის დიდი სახელმწიფოები – ბიზანტია, ირანი, არაბთა ხალიფატი და ხაზარეთი ერთმანეთს ექიშვებოდნენ ალანიაში გავლენის მოსაპოვებლად.

IV-XIII საუკუნეებში „ალანური ლაშქარი“ მონაწილეობდა სამხედრო საქმეში ბრიტანეთიდან ჩინეთამდე.

VI საუკუნეში (და VII საუკუნის დასაწყისში) ირან-ბიზანტიის ომის დროს კავკასია გაიყო ამ ორ სახელმწიფოს შორის გავლენის ზონებად.

დასავლეთ ალანია – რომელიც იყო ალანური სახელმწიფოებრიობის და კულტურის ცენტრი, ბიზანტიური გავლენის ქვეშ იყო.

VIII-IX საუკუნეში დასავლეთ, ანუ ბიზანტიურ ალანიაში, ყუბანის ზემოწელზე გადიოდა „აბრეშუმის დიდი გზის“ მონაკვეთი, რაც ალანიას ბიზანტიასთან აკავშირებდა.

რუსი ისტორიკოსების აზრით, ხაზართა კაგანატის დაქცევის შემდეგ ალანიის ეპარქია გავრცელდა აღმოსავლეთით მდინარე თერგამდე, მოიცვა აღმოსავლეთ ალანიის ოლქები.

XIII საუკუნეში მონღოლთა დაპყრობებმა დაამხო დასავლეთ ალანიის სახელმწიფო წარმონაქმნი.

XIV-XV საუკუნეში თათარ-მონღოლთა ომების შემდეგ და თემურ ლენგის ბრძოლების შედეგად სრულიად შეიცვალა ეთნოპოლიტიკური რუკა ჩრდილო კავკასიისა. გამოჩნდა ახალი ჩერქეზულ და თურქულენოვანი ხალხები, რომლებიც ესახლებოდნენ გაუკაცრიელებულ ალანიაში, ანუ ჩრდილო კავკასიაში. მათ გამოაძევეს გადარჩენილი ალანები ანდა შეერივნენ მათ. მოიტანეს თავიანთი ჩვევები და რწმენა, ხოლო XVIII საუკუნეში მიიღეს მუსულმანობა.

В XIV-XV вв после военных монголо-татар. экспедиций опустошительных походов Тамерлана, этнополитическая карта Сев. Кавказа кардинально изменилась. Новые адыго- и тюркоязычные народы переместились в разоренные районы, и, отчасти вытеснив алан или смешавшись с ними, принесли свои обычаи и верования, а в XVIII в. приняли мусульманство. Историк В.Н. Татищев в сер. XVIII в. упоминал о «запустелых церквях» в верховьях Кубани и «хранимых там доднесь греческих книгах» (ПЭ, I, с. 443).

ჩერქეზულენოვანი ხალხები (მათ შორის აფსუათა წინაპრებიც) აფხაზეთის საზღვართან გამოჩნდნენ მხოლოდ თემურ-ლენგის შემდეგ. ვახუშტის ცნობაც ამავე ინფორმაციის შემცველია.

ოქროს ურდოს დამანგრეველმა თემურ-ლენგმა (1336-1405) შემოიყვანა ჩრდილო კავკასიაში ტომები, რომელნიც იქამდე ცხოვრობდნენ კასპისპირეთ-ყაზახეთში. „სინოტიბეტურ-ენისეური ენის“ მატარებელი ეს ტომები, შეერივნენ ადგილობრივ ჩრდილოკავკასიურ იბერიულ მოსახლეობას და თანდათანობით ჩამოყალიბდნენ ე.წ. „სინოკავკასიურ“ ენების მატარებელ ტომებად.

საფიქრებელია, რომ მკვიდრი ჩრდილოკავკასიელი იბერების (ძველი აფხაზების, სვანების, პირიქითელი რაჭველების (რომელნიც თანამედროვე რაჭის მეზობლად ჩრდილო კავკასიაშიც ცხოვრობდნენ), პირიქითელი ხევსურების, კახეთის მთიულეთის მცხოვრებთა და შემოსული მომთაბარე ტომების (ჩერქეზების, ავარებისა და სხვ.) ურთიერთშერევით ჩამოყალიბდნენ ახალი ხალხები, თავიანთი ახალი ენებით – თანამედროვე ჩერქეზები, ჩეჩნები, ყაბარდოელები და დაღესტნელები და სხვები.

„ნომადთა ალანიის სამიტროპოლიტო კათედრა“

ალანიის მიტროპოლიასთან დაკავშირებით „პრაგოსლავენაია ენციკლოპედიაში“ გამოთქმული უმართებულო მოსაზრება, თითქოსდა მას გააჩნდა თავისი იურისდიქციის საზღვრები და სამღვდელმთავრო კათედრა, უფრო მეტიც, სრულიად უმართებულოდ

თანამედროვე ყაზბეგის რაიონი და საერთოდ ისტორიული დვალეთი თითქოსდა ალანიის სამიტროპოლიტოს იურისდიქციაში შედიოდა. სინამდვილეში ალანია იყო, შეიძლება ითქვას, მხოლოდ პირობითი საეკლესიო ოლქი, რომელსაც არ გააჩნდა თავისი ფიქსირებული იურისდიქციის საზღვრები.

მომთაბარე, ნომადური ცხოვრების მქონე ალანთა ტომს გაქრისტიანებამდე მუდმივი საცხოვრებელი არ გააჩნდა. როგორც ცნობილია, იურისდიქციის საეკლესიო საზღვრები ძირითადად ემთხვეოდა სახელმწიფო ადმინისტრაციულს. აქედან გამომდინარე, იმისათვის, რომ ეკლესიას, ამ შემთხვევაში კი სამიტროპოლიტო ოლქს, ჰქონდეს თავისი იურისდიქციის საზღვრები, ის უნდა მდებარეობდეს რაიმე სახელმწიფოებრივ ერთეულში, რომელსაც ეს ეკლესია აღიარებს და მის ადმინისტრაციულ დაყოფას თავისთვის სასურველად მიიჩნევს. ამ მხრივ ალანთა მდგომარეობა სულ სხვაგვარი იყო. მათ XI ს-მდე არ გააჩნდათ თავიანთი მუდმივი სახელმწიფო, სხვის, მათი თანაფარდი ერების სახელმწიფოებს თავს ესხმოდნენ და ანადგურებდნენ, შემდგომ იქ დროებით ესახლებოდნენ და ეწეოდნენ მათ მიერ დამორჩილებული ქვეყნების მტაცებლურ ექსპლუატაციას. როცა ამოწურავდნენ მის სასიცოცხლო რესურსებს, იცვლიდნენ საცხოვრისს და სხვა ხალხში, ან სხვა ქვეყანაში გადადიოდნენ და იპყრობდნენ. ამიტომაცაა ნათქვამი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ერთ დოკუმენტში – „ალანიის მიტროპოლიას სრულიად არა აქვს საკუთარი სამღვდელმთავრო კათედრა, რადგანაც აქაური ხალხი მომთაბარეობას, ნომადური ცხოვრებას ეწევა“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 259).

პროკოფი კესარიელის და მისი ეპოქის ავტორთა ჩვენებებიდან ჩანს, რომ VI ს-ში დასავლეთ საქართველოს დაპყრობისას ბიზანტიელებს დასახმარებლად ჩრდილო კავკასიიდან მოუწვევიათ ალანები, ისინი დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ რეგიონში გამაგრებულან კიდევ (რისი ანაბეჭდი ტოპონიმიკამ შემოინახა, მაგ. მხარე „ალანია“ აფხაზეთში).

ჩანს, ბიზანტიელებს ალანებისთვის გადაუციათ კიდევ ზოგიერთი ციხე-სიმაგრე და რადგანაც ისინი მომთაბარენი იყვნენ, მალევე ალბათ VII ს-ში დატოვეს კიდევ დასავლეთ საქართველო. პროკოფიდან თითქმის ისე ჩანს, რომ ალანების ხელში მის დროს იყო დასავლეთ საქართველოს ციხე-სიმაგრეთა ერთი ნაწილი თვით დღევანდელ გურიაში. მათ გვერდით ჩანან ქართული ტომები, რომლებიც ებრძოდნენ ერთდროულად ბიზანტიელებსა და ალანებს, რაც ცხადია, საბოლოოდ ბიზანტიელთა გამარჯვებით დასრულდა VI ს-ში.

VIII ს-ში აფხაზთა სამეფოს დაარსების შემდგომ კი, ალანებმა საერთოდ დატოვეს დასავლეთ საქართველო.

აფხაზთა მეფის გიორგი II-ისადმი კონსტანტინოპოლის პატრიარქის თხოვნა, რომ მას ნომადი ანუ მომთაბარე ალანებში ქრისტიანობის შესანარჩუნებლად გამოეჩინა მზრუნველობა – გაგებული იქნა შესაბამისად.

კერძოდ, მიუხედავად კონსტანტინოპოლის საეკლესიო ცენტრის დიდი პატივისცემისა მეფე გიორგიმ, ჩანს, არ დააკმაყოფილა თხოვნა ნიკოლზ მისტიკოსისა, რადგანაც ალანიის საეპისკოპოსო ცენტრიც კი, არა ჩრდილო კავკასიაში, არამედ ტრაპეზუნტის მახლობლად იქნა დაარსებული. მტკიცება იმისა, რომ ალანიის კათედრა თითქოსდა ზელენჯუკის ხეობაში მდებარეობდა (რადგანაც იქ მრავალი ეკლესიის ნანგრევი აღმოჩნდა) – მხოლოდ ვარაუდია.

ჩვენი აზრით, პირიქით, აფხაზთა მეფეებმა ყველა ხერხს მიმართეს, რათა კონსტანტინოპოლს აფხაზეთის მახლობლად, ჩრდილო კავკასიაში კათედრა არ დაეარსებინა.

საქმე ისაა, რომ ტერიტორია მდ. ყუბანამდე ქართული მხარის მიერ საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიად განიხილებოდა, კერძოდ, ეგროსის წილ ქვეყნად.

უფო მეტი – საქართველოს საპატრიარქო თავის იურისდიქციას ყირიმის ნახევარკუნძულამდე ახორციელებდა.

ეს ასახულია კიდევ საეკლესიო სამართლის ძეგლში – „ბიჭვინთის იადგარში“.

ამ ძეგლის მიხედვით აფხაზეთის საკათალიკოსო თავის იურისდიქციას „კაფამდე“ ახორციელებდა (კაფა-შემდგომ ფოდლოსიას ერქვა, ყირიმში, ქერჩთან).

უფლება, რომ მთელი ჩრდილო კავკასია საქართველოს საეკლესიო იურისდიქციაში შედიოდა ქართული წყაროების ცნობით დაუმტკიცებია VI მსოფლიო საეკლესიო კრებას.

ეს უფლება, რომ ჩრდილო კავკასია საქართველოს საეკლესიო იურისდიქციაში შედიოდა – ქართული მხარისათვის რეალობას წარმოადგენდა, ამიტომაც ნიკოლოზ მისტიკოსის თხოვნა მეფე გიორგის მიერ არ იქნა დაკმაყოფილებული, როგორც ითქვა, ეს იქიდან ჩანს, რომ ალანის ეპისკოპოსების კათედრა არა ჩრდილო კავკასიაში, არამედ ტრაპეზუნტთან იქნა დაარსებული.

მეფე გიორგის უარის გამო კონსტანტინოპოლმა ჩრდილო კავკასიაში ალანის ეპარქია იმუხად ვერ დააარსა, ამიტომაც იძულებული გახდა შორეულ ტრაპეზუნტში დაეარსებინა პირობითი, ასე ვთქვათ ვირტუალური საეკლესიო კათედრა – ალანის ეპარქიის სახელწოდებით – თავისი მღვდელმთავრითა და შტატით. **1084 წელს ის ტრაპეზუნტის ახლოს იყო.** ჩვენი აზრით ის იქამდეც იქ არსებობდა და არა ჩრდილო კავკასიაში.

თანამედროვე ისტორიკოსები უშედეგოდ ეძებენ ჩრდილო კავკასიაში ალანის ეპარქიის საეკლესიო ცენტრის ადგილსამყოფელს, სინამდვილეში ალანის მღვდელმთავრები იმთავითვე ტრაპეზუნტთან ერთ-ერთ მონასტერში იხდნენ, ასე ვთქვათ მოლოდინის რეჟიმში. მათი მოვალეობა იყო როგორმე შეენარჩუნებინათ თავიანთი ვირტუალური კათედრა ხელსაყრელ პოლიტიკურ მომენტამდე.

მათ სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მართალია საუკუნეები ელოდნენ ამ მომენტს მაგრამ ის დადგა – საქართველოს სახელმწიფო დასუსტდა თემურ-ლენგის შემოსევების შემდეგ.

იქამდე, მონღოლ-თათართა მიერ ალანის სამეფოც დაეცა. ჩრდილო კავკასიის ზღვისპირეთი უკონტროლო ზონად იქცა. მხოლოდ ამის შემდეგ შეძლეს ალანის მღვდელმთავრებმა ტრაპეზუნტის ოლქიდან აღნიშნულ ზონაში თავიანთი უფლებამოსილების განხორციელება.

ალანის კათედრას უშუალოდ აღან ხალხთან კავშირი არ ჰქონია. მისი სამწყსო არ ყოფილა აღანი ხალხი. აღანია კონსტანტინოპოლისათვის XIV-XVI სს-ში ერქვა შავიზღვისპირეთს, დაახლოებით ქერჩიდან ტუაფსემდე, რომლის მოუწყობელ პორტებშიც ვაჭრობა იყო გაჩაღებული ჩრდილოკავკასიელი ხალხების საჭიროებისათვის. ამ საუკუნეებში შეიცვალა იქაური მოსახლეობის ეთნოსახე. ჩამოასახლეს ახალი ხალხები – ძირითადად წარმართები და მუსულმანები, მაგრამ მათ სავაჭრო საქონელი ესაჭიროებოდათ. ამ საქონლით კი ქრისტიანი ვაჭრები ვაჭრობდნენ, რომელთაგან აღებული ბაჟის ერთი ნაწილი ტრაპეზუნტთან მდებარე ალანის სამიტროპოლიტოს სალაროს ავსებდა, რამაც მივიწყებული ალანის სამიტროპოლიტო წარმოაჩინა ტრაპეზუნტის სხვა კათედრათა შორის. მაგრამ ეს გაბრწყინება დროებითი იყო.

ოსმალთა მიერ ტრაპეზუნტის იმპერიის დამხობამ აიძულა ბოლო ტრაპეზუნტელი მიტროპოლიტები შესულიყვნენ საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში და გურიაში გადმოეტანათ თავიანთი კათედრა. ბოლო ალანის მიტროპოლიტებს გელათში მჯდომი აფხაზთა კათალიკოსები სვამდნენ თავიანთ კათედრებზე. ეს იყო კანონზომიერი აქტი, რადგანაც აფხაზთა საკათალიკოსოს სამწყსოში, როგორც ითქვა კანონიკურად ვრცელი ტერიტორია შედიოდა კაფადან ვიდრე ტრაპეზუნტის ოლქამდე და, ამის გამო, ისტორიულ აღანიას საქართველოს საპატრიარქოს იურისდიქცია მოიცავდა. ერთი სიტყვით ალანის სამიტროპოლიტოს სამართალმემკვიდრე საქართველოს საპატრიარქოა და არა რუსეთის ეკლესია, როგორც მიიჩნევს „პრაგოსლავენაია ენციკლოპედია“.

ბიჭვინთის კათედრა ალანიაში (ანაკოფია-ალანიაში იყო)

ბაგრატ IV-ის ქალიშვილს „მარიამს“ (მართას?) , რომელიც მიათხოვეს იმპერატორ მიხაილ VII დუკას, ბერძნები (ბიზანტიელები) უწოდებდნენ „მარიამ ალანს“ (მარია ალანსკაია), ალბათ იმ მიზეზის გამო, რომ ის იყო საკუთრივ აფხაზეთიდან, რომელსაც „ალანია“ ერქვა ბერძნულ სამყაროში (იხ. პრაგოსლ. ენც. ტ. VIII. გვ. 218). ანაკოფია მარიამის საუფლისწულო იყო? ანაკოფია კი აფხაზეთის ალანიაში მდებარეობდა.

პატრიარქ ნიკოლოზ მისტიკოსს ამ ალანიაში სურდა ალანიის ბერძნული კათედრის დაარსება და ამის შესახებ ბევრს წერდა და თხოვდა აფხაზეთა მეფეებს. ამის ნაცვლად აფხაზეთა მეფეებმა ამ „ალანიაში“ დაარსეს ქართული საკათალიკოსო ცენტრი – იულისხმება ბიჭვინთის კათედრა. რის გამოც ალანიის ბერძენ მიტროპოლიტს არ გააჩნდა მუდმივი საკათედრო ქალაქი, მით უმეტეს ჩრდილო კავკასიაში, რომელიც საქართველოს ეკლესიის (აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსების) იურისდიქციაში შედიოდა. ამ ფაქტის გამო კონსტანტინოპოლმა ალანიის მიტროპოლიტს საკათედრო ადგილად გამოუყო მონასტრები და ეკლესიები ტრაპეზუნტის რეგიონში, ალანიისაგან ძალზე დაშორებულ გეოგრაფიულ არეალში. ალანიაში ამ ე.წ. ალანიის მიტროპოლიტს XIV-XV სს-მდე არავითარი რეალური სასულიერო გავლენა, მით უმეტეს ძალაუფლება არ გააჩნდა.

მონგოლ-თათართა შემოსევების შემდეგ საქართველოს სახელმწიფო დაიშალა და მისი გავლენა ჩრდილო კავკასიაში შესუსტდა, ხოლო ალანიის სამეფო შეეწირა ამ შემოსევებს. შემდეგში, თემურ-ლენგმა საერთოდ მიზანმიმართულად აღმოფხვრა ქრისტიანობა ჩრდილო კავკასიაში, რადგანაც მის წინააღმდეგ მებრძოლი საქართველო თავის ჯარს ჩრდილო-კავკასიელი მოლაშქრეებით ავსებდა.

მიუხედავად რვაჯერ შემოსევისა თემურ ლენგმა ვერ შეძლო საქართველოს სახელმწიფოებრიობის გაუქმება, მემატიანის ცნობით თემურმა იკითხა თუ რა იყო საქართველოს სიძლიერის მიზეზი. მას აცნობეს, რომ საქართველოს გავლენის სფეროში შემაგალი ჩრდილო კავკასიის ქრისტიანული ლაშქარი უწყვეტად ავსებდა საქართველოს ჯარს. ამიტომ თემურმა განახორციელა დიდი მანევრი – ის კასპიის ზღვის გზით (დერბენდის გავლით) შეიჭრა ჩრდილო კავკასიაში, მთისწინეთში ამოხოცა ადგილობრივი მოსახლეობა და გააუდაბურა უვრცელესი ტერიტორია, და ამასთანავე იქ ჩაასახლა ახალი მოსახლეობა – ადიღური და ასევე ვოლგისპირულ-ურალურ-ყაზახურ-ციმბირული წარმოშობის ტომები. მიზანმიმართულად დაავადებულა ისინი ელიარებინათ ისლამური სარწმუნოება. ჩრდილო კავკასიის მთებში შემორჩენილი ქრისტიანული მოსახლეობის დაუძღვრებული ნარჩენები მალევე დაიმორჩილეს ახალშემოსულმა ტომებმა. მათი ურთიერთშერევითა და მოსულთა მიერ დამხდურთა ასიმილაციის შედეგად ჩრდილო კავკასიაში XV-XVIII სს-ში ჩამოყალიბდა ახალი ეთნო ჯგუფები ახლი ენებითა და დიალექტებით, რომელნიც ერთდროულად, როგორც კავკასიური, ასევე არაკავკასიური ელემენტებისაგან არის შემდგარი.

საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრების არასწორი ასახვა „პრაგოსლაენაია ენციკლოპედიას“ მიერ

(„ქართიზაციის თეორიის“ შედეგი)

ძველი ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიის მიხედვით მოციქულთა და წმიდა ნინოს დროიდან დასავლეთ საქართველო და მთელი ისტორიული საქართველო შედიოდა საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში, ამიტომაც წერს რუის-ურბნისის კრება: წმიდა

ნინომ „განანათლა ყოველი საგნება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“, ხოლო ანდრია მოციქულმა იქადაგა „ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“, ამასვე წერენ ძველი ბერძენი ავტორებიც, კერძოდ, IV საუკუნეში გელასი კესარიელი წერდა: „წმიდა ნინომ (ტყვე ქალმა) გააქრისტიანა იბერები და ლაზები“, ხოლო მოსე ხორენელი V საუკუნეში წერდა, რომ „წმიდა ნინომ იქადაგა კლარჯეთიდან კასპიის კარამდე (მასქუთებამდე)“. მაშასადამე, ყველა ძველი საისტორიო წყაროს მიხედვით ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში იმთავითვე შედიოდა მთელი ისტორიული საქართველოს მიწა-წყალი. ეს იყო უეჭველი მოსაზრება XIX საუკუნემდე, მაგრამ საბჭოთა ეპოქაში ჩამოყალიბდა ახალი საისტორიო შეხედულება, რომელიც ე.წ. ქართიზაციის თეორიის სახით გაბატონებულია ამჟამად. ამ თეორიის მიხედვით დასავლეთ საქართველო 600 წლის მანძილზე იყო კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში და X საუკუნისათვის „პროზელიტურმა ქართულმა ეკლესიამ დასავლეთ საქართველოში გააუქმა ბერძნული საეპისკოპოსო კათედრები და მათ ნაცვლად დააარსა ქართული“. ასევე, თითქოსდა, თანამედროვე ბოდბე და სამხრეთ კახეთი თავდაპირველად შედიოდა ალბანეთის სახელმწიფო საზღვრებში და თითქოსდა, იქაური მოსახლეობა გააქართველა წმიდა ნინოს შემდგომ ქართულმა ეკლესიამ. ასეთივეა მოსაზრებანი ჩრდილო სომხეთის მოსახლეობისა და კავკასიის მთიანეთის შესახებ, რომელიც ასახულია ატლასში

დასავლეთ საქართველოს ეთნიკური სახე (ქვემო ივერია)

შუა საუკუნეთა ბერძენი საეკლესიო ისტორიკოსები დასავლეთ საქართველოს – „ქვემო ივერიას“ უწოდებდნენ, მისი ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ მართალია მწირ, მაგრამ მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდიან ქართული, სომხური და უცხოური წყაროები – ქართლის ცხოვრება, მოქცევა ქართლისა, ავტორთაგან – უხტანესი, სტრაბონი, აგათია სქოლასტიკოსი და სხვები.

ქართული წყაროების მიხედვით დასავლეთ საქართველო მხოლოდ და მხოლოდ ქართული ტომებით იყო დასახლებული, მაგალითად, ქართველთა ერთერთი ეთნარქის – ეგრისის წილი ქვეყანა ლიხის მთიდან – ყუბანამდე აღწევდა, მაშასადამე ქართლის ცხოვრების მიხედვით – დასავლეთ საქართველო – ეგრების ტომის ქვეყანას წარმოადგენდა, ასევე ცნობას გვაწვდის „მოქცევა ქართლისა“ – არიან ქართლის მეფის ძეს აზონს ალექსანდრე მაკედონელმა გადასცა ქვეყანა „ქართლის სამეფო“, რომლის ჩრდილო დასავლეთი იდო მდინარე ეგრისწყალზე და ის აქედან სომხეთ-ალბანეთამდე იყო განვრცობილი. მაშასადამე, „მოქცევა ქართლისა“-ს ცნობით ქრისტეშობამდე III საუკუნეში დასავლეთ საქართველოს ძირითადი და უმეტესი ნაწილი (მდ. ეგრისწყალამდე) ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში იყო მოქცეული.

ამ მხრივ კიდევ უფრო დაზუსტებულ ცნობას იძლევა უხტანესი.

უხტანესის დროს, X საუკუნისათვის, აფხაზეთის სამეფო თავისი ძლიერების პერიოდში იმყოფებოდა და ის მთელ დასავლეთ საქართველოს მოიცავდა. უხტანესი პირდაპირ წერს, რომ აფხაზეთი ანუ დასავლეთ საქართველო „ივერებით“ იყო დასახლებული. მისი მსჯელობა ასეთია – ივერები ერთ დროს ცხოვრობდნენ ლიბიასთან, შემდეგ ნაბუქოდონოსორმა ივერების ტომის ერთი ნაწილი ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში ლიბიიდან გადმოასახლა პონტოსპირეთში. აქ, ანუ შავი ზღვის პირზე, ეს ტომი ივერიელებისა გაძლიერდა, გამრავლდა და მათ ქვეყანას ახლა „აფხაზეთი“ ეწოდება. მაშასადამე, X საუკუნეში ყველამ იცოდა, რომ აფხაზები ივერიელები ანუ ქართველები იყვნენ. უხტანესის ეს ცნობა, ეყრდნობა ძველ ბერძენ ისტორიკოსთა შესაბამის ცნობებს და ის ჯერ კიდევ მოვსეს ხორენაცმა ჩართო თავის ისტორიაში. ამ უკანასკნელისთვის ეს ცნობა შესაძლოა იმდენად მნიშვნელოვანი არ იყო, მაგრამ უხტანესი ე.წ. სომეხ-ქართველთა საეკლესიო განხეთქილების შემდეგ საგანგებოდ

იკვლევდა ქართველი ერის ისტორიასა და მის რეალურ ცხოვრებას X საუკუნისათვის. მისი მიზანი იყო მკითხველისათვის მიეწოდებინა ცნობები, თუ რა დიდი ხალხი ჩამოაშორა კირიონ კათალიკოსმა. ამ საკითხის საკვლევად უხტანესმა ჩაატარა ღრმა გამოკვლევა, შეკრიბა უამრავი ცნობა და დაწერა თავის დროისათვის უზარმაზარი სამეცნიერო ნაშრომი „განყოფისათვის სომეხთა და ქართველთა“, მასში ის, როგორც აღინიშნა, წერს, რომ ქართველები დიდი და მრავალრიცხოვანი ხალხია, ისინი ძირითადად ცხოვრობენ პონტოს ზღვისპირეთში და მათ ქვეყანას ამჟამად „აფხაზეთი“ ეწოდებაო.

უხტანესის ეს ცნობა, რომ აფხაზეთი ივერიელებით იყო დასახლებული, სამწუხაროდ არ იქნა გამოყენებული XX ს-ში აფხუა სეპარატისტების პროპაგანდის შესანელებლად, როგორც ცნობილია სეპარატისტებმა მთელი მსოფლიო დააჯერეს, რომ ძველი აფხაზეთი არ იყვნენ ქართველები, რომ აფხუები იმ აბაზგების შთამომავლები არიან, რომელთაც ახსენებენ ბერძენ-რომაელი ავტორები. არა თუ უცხოეთში, არამედ ქართველ მეცნიერთა წიაღში სამწუხაროდ უხტანესის შესანიშნავი ცნობა აფხაზეთის მოსახლეობის ქართველობის შესახებ იგნორირებულ იქნა, რადგანაც „ქართიზაციის“ თეორია ამტკიცებდა, რომ დასავლეთ საქართველოში „არაქართული“ ტომების გაქართველების პროცესი სწორედ IX-X საუკუნეებში მიმდინარეობდა. ეს თეორია ამჟამადაც გამარჯვებულია.

უხტანესის ცნობები მთლიანად ეწინააღმდეგება ე.წ. „ქართიზაციის“ თეორიას.

უხტანესის დროს რომ მართლაც ჰქონოდა ადგილი დასავლეთ საქართველოს „ქართიზაციას“, ამის შესახებ უსათუოდ მიუთითებდა უხტანესი, რომელიც სწორედ მსგავს მასალებს აგროვებდა ქართული ეკლესიის კომპრომენტირებისათვის, მაგრამ ის იძულებული იყო ეთქვა მისი დროისათვის ყველასთვის ცნობილი ფაქტი, რომ დასავლეთ საქართველო ანუ „აფხაზეთი“ ივერიელების ქვეყანა იყო X საუკუნისათვის.

აფხაზეთის ომის დროს XX საუკუნეში ქართველი მეცნიერების იდეოლოგიური მარცხის წყარო სწორედ ე.წ. ქართიზაციის თეორია იყო.

კერძოდ ამ ომამდე, ე.ი. XX ს-ის 80-90-იან წლებამდე, ქართულ საისტორიო მეცნიერებში გაბატონებული იყო თეორია, რომ დასავლეთ საქართველო უძველესი ხანიდანვე ადიღე-ჩერქეზული (აფხუათა წინაპარი) ტომებით იყო დასახლებული, შემდეგ კი მოხდა მათი ქართიზაცია.

„ყვა“ და „ფსა“ ფუძე-ძირებით ნაწარმოები ტოპონიმების ანალიზის შედეგებით ჯერ კიდევ ს. ჯანაშია, შემდეგ კი მთელი პლეადა ამტკიცებდა, რომ დასავლეთ საქართველო ადიღე-ჩერქეზების ქვეყანა იყო ქართველების გამოჩენამდე. ეს ცნობებია შეტანილი „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“, ყველა იმჟამინდელ გამოკვლევასა და სახელმძღვანელოში.

ამ ომის წინა პერიოდში, როდესაც გამოიკვეთა სეპარატიზმის საშიშროება და დაიწყო პოლემიკა, ქართულმა საისტორიო მეცნიერებამ ახალი თუმცა მაინც ძველ ჩარჩოში მოქცეული თეორია ჩამოაყალიბა, რომელშიც უკვე დასავლეთ საქართველოში ჩანან არა ადიღე-ჩერქეზები, არამედ „კოლხები“ და IX-X საუკუნეებში მათი ქართიზაციის პროცესი მიმდინარეობდა. ეს ორი თეორია ერთიანდება ე.წ. „ქართიზაციის“ თეორიით, ესაა XX ს-ის ისტორიკოსთა თვალსაზრისი, მათგან, როგორც აღინიშნა მთლიანად განსხვავდება უხტანესისა და ქართული წყაროების მტკიცებანი, რომ დასავლეთ საქართველო ქრისტეშობამდე დიდი ხნით ადრე და მის შემდეგ უწყვეტად, და X საუკუნეშიც – ივერიელებით ანუ ქართველებით იყო დასახლებული.

მაშასადამე, უხტანესისა და ქართული წყაროების მიხედვით სტრაბონის, პროკოფი კესარიელის, აგათიასა და სხვათა მიერ დასახლებული დასავლეთ საქართველოში მცხოვრები – აფსილები, აბაზგები, მისიმელები, სვანები და სხვები ივერიული ხალხები გამოდიან და არა ადიღე-ჩერქეზები.

სვანების შესახებ ჯერ კიდევ სტრაბონი მიუთითებდა, რომ ზოგიერთი ცნობილი ისტორიკოსის მიერ სვანები „იბერიელებად იწოდებოდა“. ე.ი. სვანების იბერიელობა ანუ ივერიელობა – სტრაბონისთვისაც იყო ცნობილი.

აფსილებისა და აბაზგების შესახებ სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს – ჩვენი კვლევით აფსილები და აბაზგები ერქვათ ზღვისპირის გაშლილი ადგილის მცხოვრებლებს, რადგანაც, ბაშ, ფას, ფას, ფუძე-ძირი გაშლილი, ზღვისპირა, წყლოვანი ადგილის აღმნიშვნელი იყო, ხოლო „გრ“, „გორ“, „რგ“ ფუძე-ძირით აღინიშნებოდა მთიან-გორებიანი ადგილების მცხოვრებნი.

მაშასადამე, დასავლეთ საქართველოში ქველი ხალხი ორ ჯგუფად განიყოფებოდა საცხოვრებელი ადგილის გეოგრაფიული სახის მიხედვით – ბარის მცხოვრებნი და მთა-გორების მცხოვრებნი.

ბარის ანუ ზღვისპირეთისა და მდინარისპირეთის ვაკე გაშლილი ადგილების მცხოვრებთ ერქვათ – აბსილები, აბაზგები, აბასები, და მსგავსი, ხოლო მთა-გორების მცხოვრებთ – ეგრისელები, არგვეთელები, გურულები და მსგავსი.

მაშასადამე, ეს სახელები ერთ პერიოდში არ იყვნენ ეთნიკური სახელები და მხოლოდ შემდეგში შეიძინეს ასეთი მნიშვნელობა. ეთნიკური სახელი უნდა ყოფილიყო „სვანები“, „მისიმიანები“, „სანიგები“ და სხვები. დედამიწის სხვა ტერიტორიებზეც მსგავსადვე იწოდებოდნენ ტომები, მაგალითად „ტყის ხალხები“, „ჭაობის ხალხები“ და სხვა.

ბაშ, ფაშ, ფას, ბას – ფუძე-ძირებით წყალუხვი, გაშლილი ადგილის მცხოვრებთა სახელები იწარმოებოდა, რადგანაც ძველქართულად „ს“, „სუ“ – წყალს აღნიშნავდა („სუთ ამით ყოველთა“, „არა უნდა სუმის“ – სახარებისეული სიტყვებია და აღნიშნავს „შესვით ამით ყველამ“, „არ წყურია“ – „არა უნდა სუმის“).

სუფიქსი ბ, პ, ფ კი განშლას, გავრცობას აღნიშნავდა – ფს, ფშ – შესაბამისად წყლიანი ადგილის აღმნიშვნელი იყო (ფშანი, ფსორი და სხვა). სახელები აფსილი და აბასხი ამ ფუძე-ძირებზეა აგებული. მაშასადამე, აფსილები, აფშილები არა მხოლოდ დღევანდელ აფხაზეთის ტერიტორიაზე, არამედ ყველა გაშლილ, წყლიან ადგილებზე მცხოვრებთ ერქვათ, ასეთია მაგალითად „ფშავი“ – ერთ-ერთი წყლით გაჯერებული გაშლილი ადგილი მთიან რეგიონში აღმოსავლეთ საქართველოში. მ. ქურდიანის კვლევით აბასხები – რიონის ხეობაში ცხოვრობდნენ – „ბაშ“ ქვეყანაში.

მართლაც რიონის ხეობაში, გაშლილ ადგილას მრავალი ტოპონიმი „ბაშ“ ფუძე-ძირის მქონე (აბაშა, ძველი აბაშა, ბაში და სხვა).

ყველა ისინი – უხტანესის ცნობით „ივერიელები“ იყვნენ.

მაშასადამე, სტრაბონის კერკეტები და ჰენიოხები – დასავლურ ქართული ტომები – ივერიელები იყვნენ თუ კი ამ საკითხს უხტანესის ცნობის შესაბამისად გამოვიკვლევთ.

აფხაზეთის ქართულენოვნება, აფხაზთა ეკლესიის და სახელმწიფოს ქართულენოვნება უნდა აიხსნას იმით, რომ აფსილებისა და აბაზგების ქართული ტომები ან სპარსეთ-ბიზანტიის ლაზიკასთან ომების დროს გადაადგილდნენ დასავლეთ საქართველოდან ჩრდილო აფხაზეთისაკენ კოდორის იქით და იქ შეიტანეს ქართულენოვნება, ანდა კოდორის იქითა ტერიტორია მუდამ ქართულენოვანი ტომებით იყო დასახლებული.

დასკვნა

საქართველოს წმიდა სამოციქულო და მართლმადიდებელი ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები

„საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას“ უძველესი დროიდან „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიაც“ ეწოდებოდა, ვინაიდან იგი ქრისტეს მოციქულებმა დააფუძნეს.

წმ. მოციქულთა ეპოქაში, I საუკუნის 30-იანი წლებიდან II საუკუნის 60-იანი წლების ჩათვლით, იბერია ძლიერი სახელმწიფო იყო, რომელიც კავკასიის მნიშვნელოვან ნაწილს მოიცავდა. რომაელი ისტორიკოსები – ტაციტუსი, დიონ კასიუსი და სხვები აღწერენ იბერიის ცხოვრებას (ტაციტუსის ცნობით I ს-ის 30-იანი წლებიდან იბერია მეგობრობდა რომთან და თავისი ძლიერი ჯარით ებრძოდა პართიის სახელმწიფოს, რათა არმენია მათგან გაეთავისუფლებინა. პართიელთაგან გათავისუფლების შემდეგ არმენიაში გამეფდა იბერთა მეფის მითრიდატეს ძე, შემდეგშიც იბერიის სამეფო სახლის წევრები მართავენ არმენიას, მათ შორის ტაციტუსი გამოყოფს იბერიის მეფის ფარსმანის ვაჟს რადამისტს. ტაციტუსის ცნობითვე არმენიასთან ერთად იმუამად „იბერიამ შეიერთა ალბანია და უხმო სარმატებს“ (ჩ დ I შ თ ჩით შ, შ, VI,33-36, IX,9, XII,15-50). მეორე ისტორიკოსის დიონ კასიუსის ცნობით II ს. პირველ ნახევარში „იბერიის მეფე ფარსმანესი როცა მეუღლესთან ერთად რომში ჩამობრძანდა აღრიანემ (რომის იმპერატორმა) გააფართოვა მისი სამფლობელოები“ (დიონ კასიოსი, რომის ისტორია, XIX, 15).

ძველი ქართული საეკლესიო წყაროების „მოქცევაი ქართლისაის“ (VII-IX სს.) და „ქართლის ცხოვრების“ (VIII-XI სს.) ცნობებით წმიდა მოციქულების ეპოქაში თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიას მოიცავდა სახელმწიფო - „ქართლის სამეფო“, რომელსაც უცხოელები იბერიას ეწოდებდნენ, ის იყო მემკვიდრე დიდი ისტორიული კოლხიდისა.

ძველი ქართული საეკლესიო წყაროებისა და რუის-ურბნისის კრების განსაზღვრებით ჩამოყალიბებისთანავე საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა სრულიად საქართველოს ისტორიული მიწა-წყალი და მთელი ქართველი ერი (მცხოვრები როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში). ამიტომაც ნაბრძანებია რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერაში: „წმიდა მოციქულმა ანდრიამ იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველო სასა“, ხოლო წმიდა ნინომ „განანათლა ყოველი სავესება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა“ (დიდი სჯულისკანონი, 1974, გვ. 545-546).

ჩვენი წყაროების ამ მითითებებს მთლიანად ეთანხმებიან IV-V და სხვა საუკუნეების უცხოური წყაროები.

კერძოდ, IV საუკუნის ეკლესიის ისტორიკოსი გელასი კესარიელი წმ. ნინოს შესახებ წერს – იმპერატორ კონსტანტინეს ხანაში „ღმრთის ცნება მიიღეს პონტოს გასწვრივ მიწა-წყალზე მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა, რომელთაც მანამდე ის არა სწამდათ. ამ უდიდესი სიკეთის მიზეზი გახდა ერთი დედაკაცი, რომელიც მათთან იყო ტყვედ“ (გეორგიკა, I, 1961, გვ. 186).

ამასვე წერს V საუკუნის ისტორიკოსი გელასი კვიზიკელიც – „ამავე დროს პონტოს გასწვრივ მდებარე ქვეყნის მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა ღმრთის სიტყვა, რომელიც მანამდე არ სწამდათ შეიწყნარეს“ (მიმომხილველი, I, 1926, გვ. 55).

მაშასადამე, გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებით, მთელმა ქართველმა ერმა, როგორც ზღვისპირეთში მცხოვრებლებმა (ლაზებმა), ისე ქვეყნის დანარჩენ ნაწილში მცხოვრებლებმა (იბერებმა), ერთდროულად მიიღო „ღვთის მცნება“ წმიდა ნინოს მიერ. იბერთა მოქცევის ფაქტს აღწერენ ახ. წ. IV-V საუკუნეების ისტორიკოსები: სოკრატე (საეკლესიო ისტორია, წიგნი I, 19), თეოდორიტოს კვირელი

(ეკლესიის ისტორია, წიგნი I, 1, 23.), სოზომენე (საეკლესიო ისტორია, წიგნი I, 6, 7, 34, 36) და რუფინუსი (საეკლესიო ისტორია, I, 10).

გელასი კესარიელისა და გელასი კვიზიკელის ცნობებს, რომ წმიდა ნინომ მოაქცია ლაზებიც იბერებთან ერთად, ეთანადება V საუკუნის ცნობილი ისტორიკოსის **მოვსეს ხორენაცის** ცნობა, ის წერს, ვრცელი არეალი შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე მოქცია წმიდა ნინომ, რომელმაც იქადაგა კლარჯეთიდან ვიდრე კასპიის ზღვისპირეთში იმუამად მცხოვრებ მასქუთებამდე – „სანატრელი ნუნე წავიდა იქედან, რათა თავისი ადვილგასაგები საუბრით ქართველთა ქვეყნის სხვა კუთხეებიც დაემოძღვრა... გავბედავ და ვიტყვი, რომ ნუნე მოციქული ქალი გახდა, მან იქადაგა სახარება კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარებამდე, მასქუთთა საზღვრებამდე, როგორც ამას აგათანგელოზი გაუწყებს შენ“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984, გვ. 172).

აგათანგელოზის ცნობითაც, მოვსეს ხორენაცის სიტყვით, წმიდა ნინოს უქადაგნია შავი ზღვისპირეთიდან – კლარჯეთიდან, ვიდრე კასპიის ზღვამდე (მასქუთებამდე).

საქართველოს პროვინცია კლარჯეთი მდებარეობდა შავი ზღვისპირზე, ხოლო მასქუთების ტომი წმიდა ნინოს ეპოქაში ცხოვრობდა კასპიის ზღვისპირზე, ამ არეალზე იქადაგა წმ. ნინომ ხორენელის ცნობით.

დასავლეთ საქართველო კლარჯეთის ჩრდილოეთით მდებარეობდა და ამ ცნობებითაც წმ. ნინოს სამოღვაწეო არეალში, შედიოდა. დასავლეთ საქართველო შემდეგ საუკუნეებშიც საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა, რადგანაც კირიონ კათალიკოსი (VI-VII სს) ეგრისის არქიეპისკოპოსიც იყო იოანე სომეხთა კათალიკოსის ცნობის (899 წ.) თანახმად. ის წერს – კირიონ I იყო მამამთავარი „**იბერიელთა, გუგარელთა და ეგრისელთა ადრინდელი წესის შესაბამისად**“ (იოანე კათალიკოსის (დრასხანაკერტელის) მატეანე, 1912, გვ. 65).

ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ცნობილი ისტორიკოსის **უხტანესის** ცნობები, რომელიც ეხება საქართველოს ეკლესიის ისტორიას VIII-X სს. უხტანესი თანამედროვე იყო მის მიერ აღწერილი ამბებისა.

ქართული წყაროებით კი, როგორც აღინიშნა, დასავლეთ საქართველო გაქრისტიანებიდანვე უწყვეტად საქართველოს (მცხეთის) საეკლესიო იურისდიქციაში შედიოდა. ქართული წყაროები ამ კუთხით საგანგებოდ შეისწავლა ივ. ჯავახიშვილმა და დაასკვნა – ანდრია მოციქულიც და წმიდა ნინოც საერთო ქართული ეკლესიის დამაარსებლად და მთელი ერის განმანათლებლად იყვნენ ცნობილნი, საქართველოს სხვადასხვა ნაწილების ცალკე მქადაგებლების გამოძებნის სურვილიც არ ჰქონიათ, რადგან ისინი მთლიანი და განუყოფელი საქართველოს განმტკიცებისა და აღორძინებისათვის იღწვოდნენ“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, გვ. 47). „ეს არის ქართველ სახელოვან მეცნიერთა მიერ დადგენილი და მთელი ქართველი ერისაგან შესისხლხორცებული შემეცნება“ (იქვე, გვ. 97).

„მოქცევა ქართლისა ს“ ცნობით, V საუკუნის 60-70-იან წლებში, ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში, საქართველოს ეკლესიის მეთაურს მამამთავრის ტიტული ჰქონია (სიტყვა „მამამთავარი“ იდენტურია სიტყვა „პატრიარქისა“). აქ პირველ კათალიკოსს პეტრეს მამამთავარი ეწოდება – „აქათივან იწყეს კათალიკოსთა მამამთავრობად“ (ძეგლ, I, 1964, გვ. 93).

ვახტანგ გორგასალმა ინება, რომ საქართველოს ეკლესია მოწყობილიყო როგორც ერთიანი, ცენტრალიზებული, სამამამთავრო ეკლესია, ე.ი. დედაქალაქის (მცხეთის) ეპისკოპოსი საქართველოს ეკლესიისათვის საყოველთაო ეპისკოპოსი ანუ კათალიკოსი გახდა (ბერძნ. სიტყვიდან – „კათოლოს“ – საყოველთაო).

ქადაგებათა შემდგომ IV-VII სს-ში საქართველოს ყოველ ნაწილში ჩამოყალიბდა ათეულობით ეპარქია და საეპისკოპოსო. მათი რიცხვი განსაკუთრებით გაიზარდა VIII-X

სს-ში, ამის გამო, წარმოიქმნა საჭიროება, რათა საქართველოს ეკლესიაში ეპარქიათა მართვის გაადვილებისათვის ჩამოყალიბებულიყო რამდენიმე საეკლესიო ადმინისტრაციული ოლქი, მსგავსნი ბიზანტიური სამიტროპოლიტო ოლქებისა. ამ მიზნით, ქართული ეკლესიის წიაღში ჩამოყალიბდა დასავლეთ საქართველოს მომცველი საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეული, რომელსაც „ქვემო ივერიის“ ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსო ეწოდებოდა. მის მმართველს „უმრწემესი კათალიკოსის“ ტიტული მინიჭა, რადგანაც „უხუცესი კათალიკოსი“ მცხეთის პირველიერარქს ერქვა.

ძველ საქართველოში საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეულის დაარსების უფლება ეკუთვნოდა მეფეს, ამიტომაც აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსებას ესაჭიროებოდა დასტური სახელმწიფო ხელისუფლების მხრიდან და მართლაც, საქართველოს მეფე ბაგრატ ბაგრატიონმა (IX ს.) გასცა ამის დასტური.

ამიტომაც წერს მემატიანე შემდეგს: „ამან ბაგრატ განაწესა კათალიკოზი აფხაზეთს ქრისტეს აქეთ 830 წელს“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, I, გვ. 255).

აფხაზეთის საკათალიკოსო აღმოცენდა ქართველ მეფეთა და პირველიერარქთა ნებით და ის შემდგომში ყოველთვის ერთ-ერთ ადმინისტრაციულ-საეკლესიო ოლქს წარმოადგენდა ზოგადქართული ეკლესიისა.

აფხაზეთის საკათალიკოსო, ისტორიულად ქართული ეკლესიის ერთ ნაწილს წარმოადგენდა, რომლის მეორე ნაწილი იყო ქართლის საკათალიკოსო

ასევე, შემდგომ საუკუნეებში, ჩრდილო კავკასიაში ქრისტიანობის გავრცელების კვალდაკვალ, ჩამოყალიბდა ხუნძეთის (დაღესტნის) სამიტროპოლიტო ოლქი, რომელსაც ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შემაგალი კათალიკოსი მართავდა, ამის თქმის უფლებას იძლევა ის, რომ სინას მთის ქართულმა ხელნაწერებმა შემოინახეს „ხუნძელი კათალიკოსის ოქროპირის“ სახელი, ამასთანავე ცნობილია, რომ კავკასიის ამ რეგიონში რამდენიმე საეპისკოპოსო მოქმედებდა (ანწუხისა, წახურისა, ჭარ-ფიფინეთისა და სხვა), არქეოლოგების მიერ დადასტურებულია ამ რეგიონში მრავალი ქრისტიანული ეკლესიის ნაშთი ქართული წარწერებით. სხვა ქრისტიანულ ნაშთებთან ერთად აღმოჩენილია IX-X სს. სეფისკვერის ქვის საბეჭდავიც კი ასევე ქართული წარწერებით.

სამხრეთ საქართველოსა და ჩრდილო სომხეთში მცხოვრები მრევლისათვის ასევე დაარსებული იქნა საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შემაგალი საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეული – „სომხითის სამიტროპოლიტოს“ სახელწოდებით.

საქართველოს საპატრიარქოში შემაგალი რამდენიმე საკათალიკოსო (ქართლისა, აფხაზეთისა, ხუნძეთისა) და მრავალათეული საეპისკოპოსო ქმნიდა ერთიან ქართულ ეკლესიას.

ზოგად ქართული ეკლესიის მთლიანობა მიიღწეოდა საერთო საეკლესიო სამართლით, საერთო სჯულისკანონით, საერთო ქართული საღვთისმსახურო ენით, საერთო ტრადიციებითა და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის საერთო მეთაურობით.

აღნიშნულ საკათალიკოსოთა ზემდგომი საეკლესიო ინსტიტუტი იყო საერთო სჯულისკანონის და საეკლესიო სამართლის შემქმნაველებელი საქართველოს საეკლესიო კრებები. სრულიად საქართველოს პატრიარქის მოვალეობა იყო უზრუნველყო სრულიად საქართველოს ეკლესიაში (ე.ი. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებში და სხვა საეკლესიო-ადმინისტრაციულ ერთეულებში) საერთო სჯულისკანონის დაცვა.

აფხაზეთისა და ქართლის კათალიკოსთა მონაწილეობით საეკლესიო კრებების მიერ გამოცემულ კანონებს მთელს საქართველოში (ცხადია აფხაზეთშიც) სავალდებულოდ აღსასრულებელი ძალა ენიჭებოდა (მათ შორის სამოქალაქო სამართლის სფეროშიც). მაგალითად, XVI ს-ის საეკლესიო სამართლის ძეგლში, რომელსაც „სამართალი კათალიკოსთა“ ეწოდება, ნათქვამია: „ქ. სახელითა და ღვთისათა: მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან ყოვლისა საქართველოსა კათალიკოზმან-პატრიარქმან მალაქია, მე ქრისტეს მიერ კურთხეულმან აფხაზეთის კათალიკოზმან მამათმთავარმან ევდემონ,

დაგხედით და შეგვიხსენით ყოველნი ეპისკოპოსნი აფხაზეთისანი... დავიდევით სჯულისკანონი და ჩვენცა იმისგან გამოვიდევით... და სჯულისკანონიცა ასრე ბრძანებს... (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, 1963, გვ. 393-397). აფხაზეთის საკათალიკოსოს ამ საეკლესიო კრებამ სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მეთაურობით გამოსცა კანონები, რომლებიც სავალდებულოდ აღსასრულებელი იყო მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე, თუმცა ის აფხაზეთში იქნა მიღებული და ისინი აფხაზეთის საკათალიკოსოს ეპისკოპოსებმა დაამტკიცეს (ესენი იყვნენ ქუთათელი, გენათელი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, დრანდელი, ცაგერელი, ხონელი, ნიკორწმიდელი, ცაიშელი), მაგრამ, ისინი, ამ კრებაზე, ერთიან საქართველოს ეკლესიას წარმოადგენდნენ.

„ქართლის ცხოვრების“ ჩანართის ცნობით, საქართველოს ეკლესიის მეთაურის **საპატრიარქო ღირსება** უცვლია VI მსოფლიო საეკლესიო კრებას. ძნელია ითქვას რამდენად შეესაბამება რეალობას ეს ცნობა, მაგრამ ის გვაძლევს ინფორმაციას საქართველოს ეკლესიის წიადში დამკვიდრებული აზრის შესახებ რომ, საპატრიარქო ღირსება საქართველოს ეკლესიის მეთაურს VII საუკუნიდან გააჩნდა. ეს წყარო წერს:

„ქრისტეს აქეთ ქნკ იქმნა კრება მეექვსე [680-681]... კონსტანტინოპოლის შინა. ამის კრებისა მიერ ბრძანეს ესრეთ წმიდისა ეკლესიისა საქართველოსათვის, რომელ არს წმიდა მცხეთა, რათა იყოს სწორ პატივითა (ვითარცა) წმიდანი სამოციქულო კათოლიკე ეკლესიანი, საპატრიარქონი.

და იყოს კათალიკოსი ქართლისა სწორი პატრიარქთა თანა, და აკურთხევდეს, მწყის-დეს და განაგებდეს სიმართლით მთავარეპისკოპოსთა, მიტროპოლიტთა და ეპისკოპოსთა, და სამწყსოსა თვისსა ქართლსა გამოღმა-გაღმა კახეთსა, შაქსა, შირვანსა და მიდგმით-წამოვლით მთისა ადგილისათა, სუანეთსა და ჩერქეზის საზღვრამდის, სრულიად ოფსეთსა და ყოველსა ზემო-ქართლსა სამცხე-საათაბაგოსა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 231, 232).

ასევე ამ ცნობას, იმეორებს ძველი საეკლესიო წყარო – „მარტვილური ხელნაწერი“. ის ასახელებს თავის ბერძნულ წყაროს. „მარტვილურ ხელნაწერში“ წყაროდ დასახელებული „კონსტანტინოპოლური ტაქტიკონი“. ცნობილია, რომ VI მსოფლიო კრებას კანონები არ გამოუცია, მაგრამ კრების მიერ დადგენილი და იმპერატორის მიერ დამტკიცებული საბოლოო ტექსტი 681 წლის 16 სექტემბერს გადაეცა საიმპერატორო კარს საგანგებოდ დასაცავად. ალბათ მას უწოდებს ეს წყარო „კონსტანტინოპოლურ ტაქტიკონს“. ალბათ ეს საბოლოო ტექსტი დაედო საფუძვლად „ქართლის ცხოვრების“ ზემოთ მოყვანილ ჩანართს მსოფლიო კრების მიერ ქართული ეკლესიისათვის საპატრიარქო ღირსების მინიჭების შესახებ. „მარტვილურ ხელნაწერის“ ცნობა ასეთია: „რამეთუ ესრეთ შესასწავებელ არს ტახტიკონსა შინა კონსტანტინოპოლისასა, ვითარმედ მას ჟამსა წმიდა მეექვსესა კრებასა კონსტანტინე პოლონატისასა და ალათონ რომთა პაპისა, გიორგი კონსტანტინოპოლელისასა და თეოფანე ანტიოქიელისასა და მათ-თანა ასოცდაათთა მამათაგან გაპატიოსნდა კათალიკოზი ქართლისა და ყვეს მამამთავრად და თავისუფლად და უფლად ყოველსა ზედა საქართველოსა: და მერე კვალადვე კრებასა შინა ანტიოქიისასა განთავისუფლდა და გაპატიოსნდა, რამეთუ არღარავისაგან ხელ ქვეშ არს, არამედ თავისუფლად და მამამთავარი არს“ (მარტვილის ხელნაწერები, ძველი საქართველო, ტ. III, 1913-1914 წწ., გვ. 29).

ათი წლის, შემდეგ 691 წელს მოწვეულ იქნა ე.წ. ტრულის კრება, რომელმაც იღვაწა კანონშემოქმედებითი თვალსაზრისით. შეკრიბა და გამოსცა წინა მსოფლიო კრებათა კანონები, მაგრამ მათში არ შესულა მრავალი კანონი და დადგენილება წინა კრებებისა, ალბათ, მასში არ მოხვდა ასევე VI კრების დადგენილება ქართული ეკლესიის შესახებ. ვ. გოილაძემ გამოიკვლია, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ზემოაღნიშნული ცნობა სანდოა (ვ. გოილაძე, ქართული ეკლესიის სათავეებთან, 1991, გვ. 195).

მაშასადამე, ძველ ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიას სამართლიანად მიაჩნდა, რომ ქართულმა ეკლესიამ საპატრიარქო ღირსება მოიპოვა VI მსოფლიო კრებაზე, 681 წელს. მართლაც, იქამდე პატრიარქის წოდებას ატარებდა ამიერკავკასიის ორივე მეზობელი ეკლესიის მეთაური – სომხეთისა და ალბანეთისა, როგორც ეს კარგად ჩანს მოვსეს კალანკატუაცის თხზულებიდან. ამიტომაც არაა გასაკვირი ის, რომ ქართული ეკლესიის მეთაურს ეძია პატრიარქის წოდება და მოეპოვებინა ეს უდიდესი ღირსება მსოფლიო ეკლესიის დასტურით. ამის შემდეგ ქართული ეკლესიის პატივი გაუთანაბრდებოდა მსოფლიოს სხვა საპატრიარქოთა პატივს. ამას საგანგებოდ აღნიშნავს ცნობა: „ამის კრების მიერ ბრძანეს ესრეთ წმიდისა ეკლესიისა საქართველოსათვის, რომელ არს წმიდა მცხეთა, რათა იყოს სწორ პატივითა ვითარცა წმიდანი სამოციქულო კათოლიკე ეკლესიანი, საპატრიარქონი და იყოს კათალიკოსი ქართლისა სწორი პატრიარქთა თანა“ (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 231, 232). აქვეა განხილული ქართული ეკლესიის სამწესო. მასში საქართველოს გარდა შევიდა ქართული ეთნოსით დასახლებული ტერიტორიები: შაქი და შირვანი, კავკასიის მთიანეთი „მიდგმით - წარმოვლით მთისა ადგილნი“ - ესენია დღევანდელი დაღესტანი, ჩეჩნეთ-ინგუშეთი „სუანეთისა და ჩერქეზის საზღვრამდის“, მასში შესულა „სრულიად ოსეთი“. ოსეთი იმ დროისათვის მხოლოდ ჩრდილო კავკასიაში არსებობდა.

აღსანიშნავია, რომ ალბანეთის ეკლესია, სწორედ VII ს-ის დასასრულს შეიერთა სომხურმა მონოფიზიტურმა ეკლესიამ, მ. კალანკატუაცის თანახმად; ხოლო ალბანეთის ჩრდილოეთით მდებარე ეთნიკური ქართველებით დასახლებული მხარეები, როგორც აღინიშნა, დაუბრუნდა დედაეკლესიას. იგულისხმება ტერიტორია მოქცეული მტკვარ-ალაზნის შესართავიდან მტკვარ-არაქსის შესართავამდე, რომელსაც ქართველები ჰერეთს უწოდებდნენ. ამ მხარეების მიმართ ქართულ ეკლესიას თავისი იურისდიქციის უფლება ჰქონდა.

აღსანიშნავია, რომ დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირა მხარეები ამ დროისათვის, ე.ი. VII ს-ის ბოლოსათვის, კვლავინდებურად შედიოდა ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში. ხოლო კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შემავალი ბერძნულენოვანი საეპისკოპოსოები ფასისისა, როდოპოლისისა, პეტრონისა მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოში, როგორც მიიჩნევს XX ს-ში, არამედ, ნ. აღონცის კვლევით, ტრაპეზუნტის რეგიონში, თანამედროვე გუმუშხანე-სუმელას რეგიონში, რომელიც ისტორიულად ქართველი ხალხით იყო დასახლებული, მას ერქვა „ლაზიკის ეპარქია“.

მაშასადამე, თვით საქართველოს ეკლესიაში ისტორიულად დამკვიდრებული იყო მტკიცება, რომ საქართველოს ეკლესიას საპატრიარქო ღირსება მიუღია VII საუკუნეში, რომ საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა ჩრდილო კავკასია, სამხრეთ კავკასიის მართლმადიდებლური ნაწილი და ასევე მის სამხრეთით მდებარე ქართველებით დასახლებული მიწა-წყალი. მართლაც ტაო-კლარჯეთში პარხლის მონასტრის წარწერაში, რომელიც შესრულებული არის მეფე დავით კურაპალატის (+1001) დროს, მოხსენიებული არის „ქართლისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა პატრიარქი იოვანე“.

„ყოველი აღმოსავლეთი“ ქართული საეკლესიო წყაროების ცნობით ერქვა ვრცელ ტერიტორიას შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე, ჩრდილო ანუ მართლმადიდებლურ არმენიასთან ერთად.

ა. საქართველოს საპატრიარქოს ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი

საქართველოს საპატრიარქოში შედიოდა „ნიკოფსია“, დღევანდელი ტუაფსე, სადაც ქართველთა განმანათლებელი სიმონ კანანელი იყო დაკრძალული და რომელიც გიორგი

მთავრად მისი თანახმად, „ქუეყანასა ჩუენსა – აფხაზეთს“ მდებარეობდა. ეს იყო პროვინცია ჯიქეთის ცენტრში, ეს პროვინცია კი ქერჩამდე აღწევდა. როგორც წყაროები უჩვენებენ, საქართველოს საპატრიარქოს ჩრდილო-დასავლეთის საზღვარი აღწევდა ხერსონესამდე. ასე მაგალითად, 1525-1550 წლების ბიჭვინთის იადგარში აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩრდილო-დასავლეთის საზღვრად დასახელებულია პუნქტი „კაფა“, ჩრდილოეთის საზღვრად კი – „რუსეთის სამზღვარი“. პუნქტი „კაფა“ მდებარეობდა ხერსონესთან – „კათალიკოსის საკურთხი არის, სამწყსო – ლიხსა და კაფას შუა და რუსეთის სამზღვარსა და ჭანეთს შუა“ (ქართ. სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 180).

საერთოდ ხერსონესი და კაფას ნახევარკუნძული პირველ საუკუნეებშივე დაკავშირებული იყო საქართველოსთან, მაგალითად – „კარდინალ ბარონიუსის აზრით, ახ.წ.ად-ის 100 წელს იმპერატორ ტრაიანეს მიერ ხერსონესში განდევნილი პაპი წმ. კლიმენტის მეცადინეობის შედეგად კოლხეთსა და იბერიაში ქრისტიანობა გაავრცელდა. არქანჯელო ლამბერტი კარდინალ ბარონიუსის ამ მოსაზრების შესახებ იქვე მიუთითებს, რომ „კოლხეთი ხუთასი მილითაა დაშორებული ხერსონესიდან“... არქანჯელო ლამბერტი იმ აზრს იცავს, რომ კოლხეთსა და იბერიაში ქრისტიანობა წმ. ანდრეამ და წმ. ბართლომეომ გაავრცელეს“ (ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებში, წ. I, 1984, გვ. 56).

„ქალაქი კაფა მდებარეობს 17 ვერსტის დაშორებით კარაგოზიდან... ემხრობა კაფის ყურის დასავლეთ ნაწილს... ამ ქალაქმა ყირიმის აღების შემდეგ მიიღო თავისი ძველი სახელი – „თეოდოსია“, ამჟამად კი ისევ ეწოდება თავისი წინანდელი სახელი კაფა“, მაგრამ ადრე თათრები ეძახდნენ ასევე – ქუჩუკ – სტამბულს. ქალაქს უჭირავს ძალზე მოხერხებული და ხელსაყრელი მდგომარეობა ვაჭრობაში. ის იყო ძალზე მნიშვნელოვანი ყველა პუნქტს შორის, რომლებიც გენუელებმა დაიჭირეს ყირიმში“ (Записки Императорского Одесского общества историй и древностей, т. 13, 1883, стр. 47);

აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩრდილო-დასავლეთის საზღვარი არის პუნქტი კაფა, ყირიმში, ხერსონესთან. საქართველოს საპატრიარქოში აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩამოყალიბების შემდეგ საზღვარი კაფამდე აღწევდა. ხერსონესის გათხრების დროს აღმოჩნდა ქართული ტაძარი, როგორც ეს გამოიკვლია კათალიკოს-პატრიარქმა კირიონმა. მანვე გამოთქვა აზრი, რომ VIII ს-ში გოთეთის უპირველესი ეპისკოპოსის იბერიაში ხელდასხმის შემდეგ გოთეთის ეკლესია ქართულ ეკლესიას დაექვემდებარა (ეპისკოპოსი კირიონი, ხერსონის ქართველთა მონასტერი, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981 წ., №12, გვ. 17;) კაფა გოთეთთან მდებარეობდა.

ბ. საქართველოს საპატრიარქოს ჩრდილოეთის საზღვარი

V საუკუნეში ვახტანგ გორგასალის მიერ დაარსებული ნიქოზის საეპისკოპოსოს სამწყსოში შედიოდნენ ჩრდილო კავკასიელები (დვალ-ოსები), და ასევე დასავლეთ საქართველოს ნაწილი (გლოლა-ღების სანახები) – „არს ნიქოზს ეკლესია... გორგასალ ჰყო საეპისკოპოზოდ და დასუა ეპისკოპოზი, ზის დღესაც, მწყემსი კავკასიანთა, დუალთა და აწ ოსეთად წოდებულისა, გლოლა ღებითურთ“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, 1959 წ., გვ. 370); „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, VII საუკუნეში ქართული ეკლესიის საზღვარი აღწევდა „ჩერქეზის საზღვრამდის სრულიად ოსეთისა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 232). „პონტოს ზღვიდამ დარუბანდის ზღვამდე“ (იქვე, გვ. 231, შენიშვნა I); საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს საგარეო პოლიტიკის ისტორიისათვის, კრებული XVI საუკუნეში აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩრდილოეთის საზღვარი ემთხვეოდა რუსეთის სახელმწიფოს სამხრეთის საზღვარს, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო მოახლოებული კავკასიას – „რუსეთის სამზღვარსა და ჭანეთს შუა“-ო, – წერს „ბიჭვინთის იადგარი“. XVIII საუკუნეშიც კი აფხაზეთის საკათალიკოსოს თავის სამწყსოდ მიაჩნდა „პონტოს“,

ანუ შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე მიწები – „პონტო ჩრდილოით“ (ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III. 1970 წ., გვ. 923);

XI საუკუნეში, საქართველოს საპატრიარქოს შექმნის დროს ქართულ ეკლესიაში რომ შედიოდა ჩეჩნეთი, ინგუშეთი, ოსეთი, ავარია – მთიანი დაღესტანი, ამის შესახებ მიუთითებს ახალი გამოკვლევები (В. Б. Виноградов, О реальности грузинского влияния на северо-западном кавказе в X-XIII вв., მაცნე, ისტორიის სერია, 1988 წ., №2, გვ. 165-168);

ჩრდილო კავკასიის მკვლევარი გ. ღამბაშიძე წერს: „ჩრდილო კავკასიის ქვეყნებში საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის იურისდიქციას გამოხატავს XI ს-ის დამდგეს საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მელქისედეკ I-ის მოხსენიება „აღმოსავლეთის პატრიარქად“ იმიერკავკასიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ქრისტიანული ძეგლის ტყობა-იერდას (ინგუშეთის) ტაძარზე... ავარეთში ქრისტიანული კულტურისა და საქართველო-დაღესტნის კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობათა გასაშუქებლად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია უმთავრესად ხუნძახსა და მის შემოგარენში ძველქართული დამწერლობის ძეგლთა არსებობა... ეს უნიკალური ძეგლები ნათლად და უტყუარად მიგვითითებენ შუა საუკუნეთა ავარეთში ქართული დამწერლობისა და ენის გავრცელებაზე, იქაურ ეკლესია-ტაძრებში ქართული ღვთისმსახურებისა და ქართულ გრაფიკულ სისტემაზე აგებულ დამწერლობაზე... X-XIV სს-თა ავარეთში ქრისტიანობის ინტენსიფიკაცია კარგად ჩანს წერილობითი მონაცემებითაც – ...1310 წლის მაღალაშვილისეული სახარების მინაწერში (გიორგი ბრწყინვალეს დროს) დადასტურებულია დაღესტანში რამდენიმე ეპარქიის არსებობა (ხუნძახის, ანწუხისა და წახურისა) და ბოლოს აღვნიშნავთ, მეცნიერული თვალსაზრისით უძვირფასეს ცნობას სინას ერთ-ერთი ქართული მონასტრის XV ს-ის სააღაპე წიგნიდან – „ხუნძელი კათალიკოსი ოქროპირის“ შესახებ, რომელსაც კორნელი კეკელიძე მიტროპოლიტთან აიგივებდა და რითაც დაღესტანში ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის სამიტროპოლიტოს არსებობაა დადასტურებული“ (გ. ღამბაშიძე, საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობა, ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, V, 1987 წ., გვ. 11-13).

ჩრდილო კავკასიაში საქართველოს საპატრიარქოს ერთ-ერთი სამიტროპოლიტოს არსებობა ხუნძეთის საკათალიკოსოს სახელწოდებით, წერილობითაა დადასტურებული.

გ. აღმოსავლეთის საზღვარი

ჯერ კიდევ V საუკუნეში, როგორც ითქვა, მოსე ხორენელი წერდა, ქართველთა განმანათლებელმა წმიდა ნინომ იქადაგა „კლარჯეთიდან – მასქუთთა ქვეყნამდე“.

მასქუთთა ქვეყანა მდებარეობდა კასპიის ზღვის პირას, ახლანდელი დერბენდის სიახლოვეს, თვით მოსე ხორენელი თვლიდა, რომ მის დროს V საუკუნეში ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა ვრცელი მიწები კლარჯეთიდან კასპიის ზღვამდე, რასაც ეთანხმება ქართლის ცხოვრება – ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში აღმოსავლეთით შედიოდა – კახეთი, შაქი, შირვანი და მიდგმით – წარმოვლით მთისა ადგილნი (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 232); „პონტოს ზღვიდან დარუბანდის ზღვამდე“.

1310 წლის წერილობით ცნობაშია – „ოდეს სანატრელმან მან პატრიარქმან ჩუენმან ექვთიმე მოიხილა კახეთს ანწუხისა საეპისკოპოსო და მიერითგან გარდამოვიდა წახურს, კაკ-ელისენს და მოვლო საყდარნი: კასრი სამებისა, ყუმი ღვთისმშობლისა, ლექართს წმ. მოციქულთასწორისა ნინოსი, ზარს წმ. მთავარმოწამისა გიორგისა, ვარდიანს წმ. ჰაბოსი, განუხს არჩილისი, ქიშ-ნუხს ღვთისმშობლისა, ბარდაშენს ელიასი... კვალად საყდარნი ხუნძთა, ნახთა, თოშეთისა, ნეკრესისა, ლაგუთისა, ბელქანისა, მაჯ-ფიფინეთისა, ფერიჯან-მუხახ-მამრეთისა და ყოვლისა ვაკისა, ე.ი. არს ძველისა მოვაკანისა და ელისენისა, ვერხვიანთ ზეგანით გამო, ივრის მდინარის ჩასართავამდე ალაზანსა და

სანატრელმან ექვთიმე მიბრძანა ქურმუხისა მთავარ ეპისკოპოსსა და ყოვლისა მთეულისა წინამძღვარსა კირილე დონაურსა“ (კ. კეკელიძე, ეტიუდები, ტ. II, 1945 წ., გვ. 314).

ამ ამონაწერიდან ჩანს, რომ უშუალოდ საქართველოს პატრიარქს ექვემდებარება ალბანეთის ჩრდილოეთით მცხოვრები ის სამწყსო, რომელიც წინ აღუდგა მონოფიზიტურ აღმსარებლობას და არ შეუერთდა კავკასიაში მონოფიზიტურ ცენტრს – სომხურ ეკლესიას. ამ მხარეს ჰერეთი ეწოდებოდა, მოიცავდა ტერიტორიას, რომელსაც შემდგომ შაქი ეწოდა, მდებარეობდა მტკვარ-ალაზნის შესართავიდან ვიდრე მტკვარ-არაქსის შესართავამდე, მტკვრის მარცხენა სანაპიროს მომცველი ქვეყანა. აქ მთავარი სასულიერო ცენტრი საქართველოს საპატრიარქოში შემავალი გიშის საეპისკოპოსო იყო. რაც შეეხება ალბანეთს, მას კავკასიაში განსახილველ დროს, VII ს-ში, შემოსული არაბები „არანს“ უწოდებდნენ. ქართული წყაროებით რანი (არანი) მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს ქვეყანა იყო.

აღსანიშნავია, რომ ჰერეთის ქრისტიანები ქართულენოვანნი იყვნენ. მათი დედაენა იყო ქართული ენა. ისინი V საუკუნეში მცხეთის ეკლესიას ექვემდებარებოდნენ. ეს „შუშანიკის წამებიდანაც“ ჩანს. შემდგომ, პოლიტიკური მიზეზის გამო, ჰერეთის ქრისტიანები იერარქიულად დაექვემდებარნენ ალბანეთის საკათალიკოსოს. VI საუკუნიდან როგორც ალბანეთის, ისე ქართლის საკათალიკოსოები სომხური ეკლესიის მძლავრ ზეგავლენას განიცდიდნენ სპარსთა სახელმწიფოს ნებით. ამის გამო, ალბანეთის საკათალიკოსოში, საეკლესიო ენად დაინერგა არა მშობლიური ქართული და ალბანური ენები, არამედ ეკლესიებში წირვა-ლოცვისათვის გამოიყენებოდა სომხური ენა. ამის მიზეზი სპარსთა ზემოქმედების გარდა, ალბანეთის ხალხთა მრავალეროვნება იყო. ალბანეთში გავრცელებული იყო როგორც სპარსული, ასევე თურქული და კავკასიური ენები, ამ ქვეყნის ჩრდილო-დასავლეთით კი ჰერეთის მოსახლეობის დედაენა იყო ქართული ენა.

VII საუკუნის ბოლოს, მოვსეს კალანკატუაციის თანახმად, ალბანეთის ეკლესიამ საბოლოოდ დაკარგა ავტოკეფალია და ის შეუერთდა სომხურ ეკლესიას (მოვსეს კალანკატუაცი, აღვანთა ქვეყნის ისტორია, 1985 წ., გვ. 140); ამის გამო იმჟამად ალბანეთის ნაწილად გადაქცეულ ჰერეთშიც სომხური ეკლესიის მეცადინეობით გავრცელდა მონოფიზიტობა. ეს მწვალებლობა ჰერეთში აღმოუფხვრია დინარა დედოფალს X საუკუნეში. ამის შემდეგ ჰერეთი და აღმოსავლეთის მხარეები კვლავ თავის დედა ქართულ ეკლესიას დაუბრუნდა. XI საუკუნეში საპატრიარქოს შექმნის შემდეგ, ჰერეთსა და მის აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყნებზე იურისდიქციას საქართველოს პატრიარქი ახორციელებდა, როგორც ზემოთ მოყვანილი ამონაწერებიდანაც ჩანს.

დ. საზღვარი სამხრეთით

იმპერატორ კონსტანტინე პორფიროგენეტის თანახმად, საქართველოს სამხრეთის საზღვარი მდინარე არეზამდე (არაქსამდე) ჩადიოდა, ის წერს – მდინარე არაქსის „მარცხენა მხარე იბერიისაკენ მიმართული ეპყრათ იბერებს, ხოლო მარჯვენა, რაც თეოდოსიოპოლისაკენ არის, როგორც ციხეები, ისე სოფლები იყვეს ჩვენი მბრძანებლობის ქვეშ. საზღვრად მდინარე იქნება“ (გეორგიკა, ტ. IV, ნაკვეთი II, გვ. 271); იბერიაში შემავალი „მესხეთის ძირეულ ნაწილს შეადგენდა სექტორები მეზობელი არაქსისა და დასავლეთ ეფფრატის ხეობებისა“ (პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 297).

არაქსისა და ეფფრატის სათავეები X საუკუნეში არა მხოლოდ კონსტანტინე პორფიროგენეტის დროს იყო ქართველებით დასახლებული, არამედ საერთოდ არაქს-ეფფრატის სათავეების მიწა-წყალი ისევე, როგორც ტრაპეზუნტის ოლქის მთიანეთი – პარიადრედან ვანის ტბის მიმართულებით, სტრაბონის ცნობით, იბერების ისტორიულ მიწა-წყალს წარმოადგენდა ძვ.წ. II საუკუნემდე, ამ მიწა-წყლის არმენიის სახელმწიფოში შესვლამდე.

სტრაბონი წერს – „მოგვითხრობენ, რომ წარსულში არმენიის პატარა ქვეყანა გაფართოვდა არტაქსიასა და ზარიადრიას ომების შედეგად. ისინი იყვნენ ანტიოქ დიდის მხედართმთავრები, მისი დამარცხების შემდეგ კი მეფეები გახდნენ. მათ ერთად გააფართოვეს თავიანთი სამფლობელო, ჩამოაჭრეს რა ირგვლივ მცხოვრებ ხალხებს ოლქები, კერძოდ... იბერებისაგან მიიტაცეს პარიადრეს მთისწინეთი, ხორძენე და გოგარენე, რომელიც კირის მეორე მხარესაა, ხალიბებს და მოსინიკებს ჩამოაჭრეს კარენიტი და ქსერქსენე, მცირე არმენიის მოსაზღვრე ნაწილები“ (სტრაბონი, გეოგრაფია, XI, 14, 5).

ამ ჩამორთმეულ, უკვე არმენიაში შემავალ მიწებზე, ქართველები (იბერები) უწყვეტად ცხოვრობდნენ ოსმალების სახელმწიფოს შექმნამდე და მის შემდგომ საუკუნეთა მანძილზე, ისინი ტაოში ამჟამადაც კი ცხოვრობენ.

ეს მხარეები სტრაბონამდეც ქართველი ხალხის სამშობლო იყო, ამიტომაც ჯერ კიდევ ქრისტეშობამდე ათასი წლით ადრე აქ, ამ მხარეებში წარმოიქმნა ქართველი ხალხის პირველი სახელმწიფოები – დიაოხი და კოლხა. დიაოხისა და კოლხასაგან მომდინარეობენ ამ მხარეებში გავრცელებული ტოპონიმები – „ტაო“ და „კოლა“. მოსეს ხორენაცის თანახმად, ქრისტემდე, ამ მხარეებში შემოსვლის დროს (VI-V საუკუნეებში), არმენიელებს აქ ადგილობრივი მოსახლეობა დახვედრია, რომელთა ასიმილაციაც მაშინვე დაწყებულა. ხორენელის თანახმად, არმენიელთა ერთ მეფეს აუკრძალავს ადგილობრივი მოსახლეობისათვის მშობლიურ ენაზე ლაპარაკი და ნება დაურთავს არმენიელთა ენაზე ლაპარაკისა – „ამასთანავე არამმა უბრძანა იქაურ მკვიდრთ, შეეთვისებინათ სომხური ენა და ლაპარაკი“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984 წ., გვ. 77); ხორენელი მრავალგზის აღნიშნავს – „საკვირველია მემატიანის ნათქვამი, რომ ჩვენს ქვეყანაში მრავალ ადგილას გაფანტულად მკვიდრობდა მცირერიცხოვანი ხალხი, ჩვენი ძირეული წინაპრის, ჰაიკის მოსვლამდე“ (იქვე, გვ. 73). ანდა „მატიანეში აქაც აღნიშნულია, რომ ველის სამხრეთ ნაწილში, ერთ წაგრძელებულ მთასთან აღრიდანვე ცხოვრობდნენ მცირეოდენი კაცნი, რომლებიც ნებით დამორჩილდნენ გმირს“ (იქვე, გვ. 70); ანდა „არ შემიძლია ვთქვა დაბეჯითებით, შთამომავალია იგი ჰაიკისა თუ ჰაიკის (მოსვლამდე) ამ ქვეყანაში მცხოვრები ხალხისა, რომელთა არსებობაზე მიუთითებენ ძველი თქმულებები“ (მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, 1984 წ., გვ. 108); ხორენელის მთარგმნელი და კომენტატორი ალ. აბდალაძე ამის შესახებ წერს – „ხორენაცის ამ და მსგავს ცნობებში ასახულია ისტორიული სინამდვილე იმის შესახებ, რომ ე.წ. „დიდი სომხეთის“ მიწა-წყალზე სომეხთა მოსვლამდე მკვიდრობდნენ სხვა ხალხები, მათ შორის ქართული მოდგმის ტომებიც“ (იქვე, გვ. 249).

ქართველთა ასიმილაცია არმენიელთა მიერ „დიდი სომხეთის“ მიწა-წყალზე წარმატებული იყო სომხეთის აღმოსავლეთ ნაწილში, მაგრამ დასავლეთ სომხეთში არეზისა და ევფრატის სიახლოვეს მცხოვრებმა ქართველებმა დიდხანს შეინარჩუნეს თავიანთი ენა, ჩანს, იმის გამო, რომ ქრისტემდე IV-III საუკუნეებში შექმნილი იბერიის სახელმწიფო ამ მიმართულებით საზღვრებს იფართოებდა ხოლმე, განსაკუთრებით I-II საუკუნეებში.

შემდგომ საუკუნეებში სომხეთის გაძლიერებამ დააჩქარა სომხეთში მცხოვრები ქართველების ნაწილობრივი ასიმილაცია. საქართველოს საპატრიარქოს წარმოქმნის დროს ე.წ. „დიდი სომხეთის“ ტერიტორიაზე ცხოვრობდა უამრავი ქართველი ადგილობრივი მცხოვრები, მათთვის დაარსებული იქნა საეპისკოპოსოები, რომელთა საზღვრები აღწევდა რახსისა და ევფრატის ხეობებამდე. „XIII საუკუნეში მონღოლთა ბატონობის დროსაც კი მესხეთის მთავრის კუთვნილი ქვეყანა იწყებოდა ტაშისკარიდან და გრძელდებოდა, „აღმართ, ვიდრე კარნუ ქალაქამდე“. XIV საუკუნეშიც ტაშისკარიდან ვიდრე ბასიანამდე „მესხთა ქვეშე დაწესებული ქვეყანა იყო“... XVII საუკუნის ანტიოქიელი პატრიარქი მაკარი ადასტურებს, რომ ადრე საქართველოს სამხრეთი

საზღვარი იყო მდინარე ევფრატი და ევფრატის აქეთა ტერიტორიები სულ საქართველოდ ითვლებოდა. საქართველოს საზღვარი რომ ევფრატამდე ჩადიოდა, ამას ამოწმებს ჩელებიც. მდინარე არეზის აქეთა მხარესა და არზრუმის მიდამოებს დიდხანს შემორჩა ქართული მოსახლეობა. XVII საუკუნეში არზრუმის მიდამოებში გამოვლილმა არქანჯელო ლამბერტიმ რამდენიმე ქართული სოფელი ნახა, რომელთაც არზრუმელად წოდებული ქართველი მწყემსმთავარი ეჯდათ არზრუმში“ (შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, გვ. 256).

ამის გამო იყო, რომ საქართველოს საპატრიარქოში შედიოდა – ანისის, ყარსის, ვალაშკერტისა და სხვა საეპისკოპოსოები.

ეს მხარეები დავით კურაპალატის დროს ივერიის ანუ „ქართველთა“ სამეფოს შემადგენლობაში მოექცა, ბიზანტიის იმპერიამაც აქ (თეოდოსიოპოლ-არზრუმიდან ანისამდე) თავისი ადმინისტრაციული ერთეული ჩამოაყალიბა „იბერიის თემის“ სახელწოდებით. რადგან ამ მხარეებს შუა საუკუნეებში სომხეთი ეწოდებოდა, აქ საქართველოს საპატრიარქოს მრევლის სულიერ მეთაურს „სომხეთის მიტროპოლიტი“ ერქვა.

საერთო დასკვნა

ნაშრომი ეხება საქართველოს წმიდა ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრების კვლევას, რისთვისაც საჭირო აღმოჩნდა ნოტიციებში მოხსენიებული კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიების ადგილმდებარეობის დადგენა.

ხანგრძლივი კვლევა-ძიების შედეგად განისაზღვრა, რომ ფასიდის სამიტროპოლიტოს საისინის, ზიგანას, პეტრასა და როდოპოლისის კათედრები მდებარეობდნენ არა დასავლეთ საქართველოში, რომელიც წყაროთა ცნობით, მუდამ ეროვნულ-ქართულ სახელმწიფოში შემოდიოდა, არამედ ქართველი ხალხის უძველეს ქვეყანაში, რომელიც შემდგომ ბიზანტიის იმპერიის ტრაპეზუნტ-ქალდეას რეგიონმა მოიცვა.

ჩვენს კვლევაში მოცემულია ბერძნულ-ლათინური, სომხური და სხვა წყაროების გამოწვლივითი ანალიზი და მათზე დაყრდნობით მტკიცებულებანი რომ ძველი ავტორები (პროკოფი, აგათია და სხვები) ლაზიკის სამეფოს ათავსებდნენ ძირითადად ჭოროხის ხეობასა და მის ზღვისპირეთში ხოფამდე, ხოლო ლაზიკის ეპარქიას, როგორც ითქვა, ათავსებდნენ ამ მხარის მეზობლად, ქალდეას თემის ტერიტორიაზე.

კვლევის შედეგად აღმოჩნდა, რომ დასავლეთ საქართველოს შესახებ ძველ-ქართული წყაროებისა და ბერძენ-რომაელ მწერალთა ცნობები (მაგალითად, ლეონტი მროველისა და პროკოფი კესარიელისა ცნობები) ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგებიან, პირიქით ისინი ერთმანეთს ავსებენ და ეთანადებიან.

XX ს-ის დასაწყისში დასავლეთ საქართველოს მიმართ ძველქართული წყაროები (ქართლის ცხოვრება, მოქცევაი ქართლისაი და სხვა) არასანდოებად იქნენ მიჩნეულნი. ითვლებოდა და ამჟამადაც მიიჩნევა, რომ მათი ცნობები ლეგენდარულია, რადგანაც არ ეთანადება ავტორიტეტულ და სანდო ბერძნულ-რომაული წყაროების ცნობებს, რომ საზოგადოდ ბერძნულ-რომაული წყაროებისა და ქართული წყაროების ცნობები ერთმანეთს ეწინააღმდეგებიან.

ჩვენი კვლევით კი, დასავლეთ საქართველოს მიმართ ძველქართული წყაროებისა (ქართლის ცხოვრებისა და სხვათა) და ბერძნულ-რომაული წყაროების ცნობები ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგებიან, ისინი ერთმანეთს ეთანადებიან და ავსებენ. ამ შედეგით ქართული წყაროები სანდონი გამოდიან და ავტორიტეტი უბრუნდებათ.

ამასთანავე, სამეცნიერო ღირსება უბრუნდებათ და სანდო წყაროებად ჩნდებიან საეკლესიო წყაროებიც, მაგალითად რუის-ურბნისის „ძველისწერა“ და სხვანი, რომელთა მიხედვითაც მოციქულთა და წმიდა ნინოს დროიდან დასავლეთ საქართველო შედიოდა საქართველოს წმიდა ეკლესიის იურისდიქციაში.

ეს დასკვნა იმითაა მნიშვნელოვანი, რომ XX ს-დან მეცნიერებაში დამკვიდრებული შეხედულებით დასავლეთ საქართველო 600 წლის მანძილზე, X ს-მდე, თითქოსდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში შედიოდა და მხოლოდ მის შემდეგ ე.წ. „ქართიზაციის“ პროცესის შედეგად „გაბატონდა“ აქ ქართული ეკლესია. ამ თეორიას ამჟამად თავიანთ სასარგებლოდ კარგად იყენებენ აფხაზეთსა და ცხინვალში მოკალათებული საეკლესიო სეპარატისტები.

სადღეისოდ არსებული შეხედულებით არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველო, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი და ქვემო ქართლის მოსახლეობაც თითქოსდა „გაქართველდა“ ქართიზაციის პროცესის შედეგად.

ასევე მიიჩნევა, რომ კახეთის დიდი რეგიონი, რომელსაც პერეთის ნაწილად მიიჩნევენ, თითქოსდა ალბანეთის საკათალიკოსოში შედიოდა და მხოლოდ შემდეგ „ქართიზაციის“ პროცესის შედეგად შეიერთა ის ქართულმა ეკლესიამ.

ეს სადღეისოდ არსებული შეხედულებები მთლიანად ეწინააღმდეგება საეკლესიო წყაროებს.

ჩვენნი გამოწვევლილვითი კვლევის შედეგად მტკიცდება ქართული წყაროების სანდოობა, როგორც დასავლეთ საქართველოსა და კახეთ-ჰერეთის, ისე ქვემო ქართლისა და ჩრდილოეთის მიმართულებით.

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქიის ფასიდის სამიტროპოლიტოს საინსინ-ზიგანა-პეტრა-როდოპოლისის კათედრების მომცველი ოლქის ისტორია მთლიანად შეცვალა არაბთა შემოსევებმა.

ამ ოლქში არაბებთან დროგამოშვებითმა, მაგრამ ხანგრძლივმა ომმა აღნიშნული საეპისკოპოსო ქალაქების მნიშვნელობა დაამცრო და შესაბამისად მათი სსენება საეკლესიო დოკუმენტებიდანაც გაქრა, მათი მომცველი რეგიონი ბრძოლის არეალად იქცა.

თითქმის 200 წელი დასჭირდა ბიზანტიას ამ რეგიონის საბოლოოდ დასაბრუნებლად, სადაც ჩამოაყალიბა ახალი სახელმწიფო ადმინისტრაციული ერთეულები, მათ შორის ქალდეას თემი, ახალი ქალაქებითა და საეპისკოპოსო კათედრებით.

თანდათანობით, ლაზიკის სამიტროპოლიტოს ცენტრად ქალაქი ტრაპეზუნტი იქცა.

პარალელურად ბიზანტიამ დაიბრუნა თეოდოსიოპოლ-არზრუმისა და იბერიის თემის ტერიტორია ვიდრე ვანისტბისპირეთამდე. ეს უვრცელესი რეგიონიც ტრაპეზუნტის ლაზიკის ეპარქიას მიაკუთვნა XI ს-ის დასაწყისში.

რადგანაც ჩვენ ვიკვლევთ ლაზიკის ეპარქიას, ხოლო ლაზიკის ეპარქიის შემადგენლობაში, როგორც აღინიშნა, შედიოდა ვრცელი მიწა-წყალი, მათ შორის, იბერიის თემი და ტერიტორია ვანისტბისპირეთამდე, ამიტომაც, ბუნებრივია ასევე დავიწყეთ კვლევა იბერიის თემის ეთნოსის კულტურისა და ისტორიისა.

აღმოჩნდა, რომ იბერიის თემის, ასევე ტაო-ბასიანისა და მისი მეზობელი მხარეების მოსახლეობა იყო არა ქართიზებულ-გაქართველებული სომხები, როგორც ამჟამადაც გვიმტკიცებს საბჭოთა ეპოქის ლიტერატურა სახელმძღვანელოებსა და ენციკლოპედიებში, არამედ იმ ძველი იბერების შთამომავლები, რომლებიც აქ (ტაო-ბასიანსა და ე.წ. „აღმოსავლეთში“) სომხების დამკვიდრებამდე ცხოვრობდნენ და რომელთაც, სტრაბონის ცნობით, ქრისტეშობამდე II საუკუნეში გაძლიერებულმა არმენიის სახელმწიფომ ჩამოართვა პარიადრეს კალთები, ხორძენა და გოგარენა.

იბერიის თემი და საერთოდ ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს მეტი ნაწილი XI საუკუნის დასაწყისისთვის, ნოტიციათა ნუსხებით, ძირითადად ყოფილ პარიადრეს კალთებსა და ხორძენაში იყო განლაგებული, რომელიც, როგორც ითქვა, სტრაბონის ცნობით, ქრისტეშობამდე იბერებს ეკუთვნოდა.

მას შემდეგ, რაც არმენიამ იბერებისაგან მიიტაცა პარიადრეს კალთები, ხორძენა და გოგარენა, რაც საუკუნეთა მანძილზე გაგრძელდა და შეუქცევად პროცესად იქცა, დაიწყო ამ ოლქებში მცხოვრები იბერების თანდათანობითი არმენიზაცია.

ჩვენ გამოვიკლიეთ, რომ ამ ოლქებში იბერების არმენიზაციის ხარისხი სხვადასხვა დონისა იყო.

სამხრეთით მდებარე რეგიონებში მან სრულიად დასრულებული სახე მიიღო, აქ ქართველებმა საბოლოოდ დაკარგეს ენასა და კულტურასთან ერთად ეროვნულ-ქართული ცნობიერებაც, მაგრამ საქართველოს მახლობელი რეგიონები, კერძოდ ტაოს და ბასიანის, ნაწილობრივ კი კარინის, ტავრუბერანისა, აპაჰუნიკის, ჰარკის და სხვა მახლობელი რეგიონების მკვიდრმა იბერებმა შეინარჩუნეს ეროვნულ-ქართული ვინაობა. თუმცა კი მათი არმენიზაცია განსაკუთრებით გაძლიერდა IV საუკუნის შემდეგ, რაც ეს იბერიული მხარეები (იგულისხმება პარიადრე, ხორძენა და გოგარენა) სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში მოექცა.

აქაური იბერების გარდა სომხური ეკლესიის მრევლად აღბანელებიც იქცნენ, მაგრამ 726 წლის სომხეთის საეკლესიო კრების შემდეგ ვითარება მკვეთრად შეიცვალა. სომხური ეკლესია საბოლოოდ გადაიქცა ნაციონალურ-მონოფიზიტურ ეკლესიად. ამის

გამო არმენიის მკვიდრმა იბერებმა მხარი აღარ დაუჭირეს სომხური ეკლესიის მონოფიზიტურ მიმართულებას, მტკიცედ მიემხრნენ ქალკედონიტურ-მართლმადიდებლურ აღმსარებლობას და უფრო მეტიც, შეეცადნენ საბოლოოდ განშორებოდნენ სომხურ მონოფიზიტურ ეკლესიას. ამ დიადმა მოვლენამ არმენიის იბერებს აულორძინა იქამდე მინაველებული ეროვნულ-ქართული თვითშემეცნება.

მართლაც, არმენიის იმ იბერებმა, რომელთაც შენარჩუნებული ჰქონდათ ქართულენოვნება, თავიანთ ეკლესიებში აღიდგინეს ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა.

ქართულენოვნება სრულიად აღსდგა ტაოსა, ბასიანსა და მახლობელ მხარეებში და ისინი საქართველოს დედა ეკლესიის წიადს დაუბრუნდნენ, ხოლო ის იბერები, რომელთაც არ ჰქონდათ შენარჩუნებული ქართულენოვნება, მართალია დარჩნენ სომხურენოვან მრევლად, მაგრამ ეროვნულ-ქართული ცნობიერება ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდათ. ამან გავლენა იქონია მათ საეკლესიო დაქვემდებარებაზე. მართალია ისინი იყვნენ სომხურენოვანნი, მაგრამ ეროვნული თვითშემეცნებით თავიანთ თავს მიჯნავდნენ სომხებისაგან, ამის გამო აღმსარებლობითაც გამიჯნეს თავიანთი თავი სომხურ-მონოფიზიტური ეკლესიისაგან და სომხურენოვან ქალკედონურ ეკლესიაში გაერთიანდნენ, კონსტანტინოპოლის ლაზიკის ეპარქიაში.

მაშასადამე, ე.წ. სომეხი-ქალკედონიტების ძირითადი ნაწილი იყვნენ ეთნიკური იბერები სომხური საეკლესიო ერთობით, ამიტომაც მათ ჰქონდათ კიდევ ლტოლვა და სიტბო ქართული კულტურისა და ეკლესიის მიმართ, რაც სომხურ საეკლესიო ლიტერატურაშიცაა დამოწმებული. **ტრაპეზუნტის ლაზიკის სამიტროპოლიტოს ეპარქიების მრევლი იყო არა ე.წ. სომეხი ქალკედონიტები, როგორც ამტკიცებს „პრაგო-სლავენაია ენციკლოპედია შესაბამის სტატიაში, არამედ მკვიდრი ქართული მოსახლეობა – ლაზები და იბერები, რომელთაც საერთო სამშობლო ქალდეა აერთიანებდათ.**

საქართველოს ეკლესიის ისტორიის

ატლასი

(I ნაწილი, უძველესი ხანიდან X საუკუნის ჩათვლით)

რუკების სისტემური კრებული

„ქართლის ცხოვრების“, ქართული და უცხოური წყაროების გამოყენებით

(რუკების დიდი რაოდენობის გამო ვორდის დოკუმენტში ატლასის რუკები ვერ ჩაესვა)

საძიებლები

პირთა საძიებელი

- ბბლადაძე ა. – 468;
აბიდენე – 333;
აბრამიშვილი თ. – 536;
აბულაძე ი. – 447;
აბულაძე ც. – 280;
აგათანგელოზი – 32;
აგათანგელუსი მიტროპოლიტი
(ნეოკეისარიის) – 405;
აგათანგელუსი მიტრ. (ანკარის) – 398;
აგათანგელუსი მიტრ. (იკონიონის) – 400;
აგათია სქოლასტიკოსი – 8; 84; 117-120;
122-131; 134; 135; 139; 140-144; 154; 156;
158; 176; 186-190; 452; 518; 528;
აგრიკოლა მეფისნაცვალი – 390;
აგრიპა მეფისნაცვალი – 390;
ადერკ მეფე – 50; 345; 449; 520; 529;
ადონცი ნ. – 8; 20; 30; 36; 53; 63; 66; 87; 92;
156; 158; 205; 213; 280; 283; 290; 292; 303;
321; 323; 329; 336-339; 341-346; 348; 349;
351; 366; 367; 374-376; 378; 379; 388; 420;
422; 423; 426-431; 442; 455; 456; 461; 462;
473-477; 506; 510-513; 541; 553; 562; 565;
569;
ადრიანე იმპერატორი – 159; 182;
ავგუსტი – 383;
ავგუსტოს კეისარი – 439;
აზო – 304; 305; 520;
აზონი – 42; 50; 52; 259; 300; 303; 371-374;
421; 441;
ათანასე მიტრ. (ტრაპეზუნტის) – 390; 393;
ათანასიუს III მიტრ. (იკონიონის) – 400;
აიეტი – 106; 296; 297; 515; 516;
ალექსანდრე – 52; 382; 563; 564;
ალექსანდრე მაკედონელი – 205; 304; 313;
371; 384; 440;
ალექსანდრე მიტრ. (ნეოკეისარიის) – 405;
ალექსანდრე პატისიანი – 418;
ამაზასპ მეფე – 450;
ამბროსი მედიოლანელი – 77; 191;
ამბროსე მიტრ. (იკონიონის) – 400;
ამბროსი მიტრ. (კეისარიის) – 402;
ამბროსი მიტრ. (ნეოკეისარიის) – 405;
ამიანე მარცვლინე – 162; 205; 462; 567; 568;
ამირანაშვილი შ. – 240;
ანასტასი იმპერატორი – 426;
ანდრია პირველწოდებული – 17-19; 25; 26;
61; 62; 151; 155; 181; 207; 212; 227; 256-
258; 344; 345; 363; 434; 435; 449; 482; 554;
ანთიმოზ ეპისკოპოსი – 393;
ანთიმუს II მიტროპოლიტი (ამასიის) – 397;
ანთიმუს III მიტრ. (იკონიონის) – 400;
ანტიოქ დიდი – 39;
ანტიპატრე ეპისკოპოსი – 393;
ანტიპატრე მეფე – 382;
ანტიპატროს სისიდეს ძე – 41;
ანქიალე მეფე – 167; 169;
აპოლიდორე – 36;
აპოლონიოს როდოსელი – 78; 191; 311; 515;
516;
აპოსტოლუსი მიტრ. (ამასიის) – 397;
არიანე, ფლავიუსი – 83; 96; 101; 159; 160-
164; 166-172; 174; 176; 177; 182-185; 193;
206; 220; 253; 254; 276; 324; 325; 334; 363;
364; 379; 432; 449; 463; 568; 570;
არიარატ მეფე – 382;
არიარატ IX – 383;
არიარტეს V ეუსებე – 401;
არიობარზანი – 382;
არისტაკეს ლასტივერტეცი – 8; 282;
არისტარი რომის სატელიტი – 383;
არისტოტელე – 77; 191;
არისტრახოსი – 439;
არისციანე – 77; 191;
არმენოსი – 38;
არსენ ბერი – 300; 305; 371;
არტავაზი – 258; 450;
არტაქს III – 436;
არტაქსია – 77;
არტაშეს I – 284;
არტემიდორე – 53; 55;
არტუხი – 292;
არუთინოვა-ფადანიანი ვ. – 410;
არუთიუნიანი ბ. – 424; 427;
არქანჯელო ლამბერტი – 441;
არქელაე – 42; 45; 309;
არქელაუსი – 49;
არშაკი პონტოს მეფე – 383; 468;
არჩილ მეფე – 135; 146; 174;
არხელაე მეფე – 383;
ასოლიკი ისტორიკოსი – 389;

ატაური ეპისკოპოსი – 393;
აფსირტე – 38;
აფსურტე – 106;
აშოტ ბაგრატიონი – 451; 465; 466;
აშოტ კურაპალატი – 13; 68;
ახურამაზდა – 384;
აჰმედ-ეფენდი – 203;

ბაგრატ მეფე – 61; 480;
ბაგრატ სარდალი – 393;
ბაგრატ III – 262;
ბაგრატ IV – 259; 571;
ბაგრატი (იმერეთის მეფე) – 16; 17;
ბაგრატი (პარაკრატი) – 389;
ბაგრატიდები – 389;
ბაგრატიონები – 261; 271; 450; 451; 481;
ბაგრატუნები – 468;
ბაკურ მეფე – 443; 450;
ბარამ ჩუბინი – 150;
ბარამი (სარდალი) – 147-150;
ბარამიძე ევ. – 515;
ბარდა ფოკა – 389; 393;
ბარდა სკლიაროსი – 358;
ბარდასი პატრიკიოსი – 410;
ბასილი ბულგარომმუსვრელი იმპერატორი – 220; 280; 282;
ბასილი დიდი – 77; 191; 333; 341;
ბასილი კელცენეს მიტროპოლიტი – 410;
ბასილი მიტრ. (ანქილოსის) – 403;
ბასილი მიტროპოლიტი (ქალდიის) – 412;
ბასილი ჩხატიძე მთავარეპისკოპოსი ქუთათელი – 563;
ბასილი I – 389; 393;
ბასილი II – 389; 393; 410; 435;
ბაქრაძე დ. – 13; 15; 44; 68; 71; 95; 196-201; 215; 218; 219; 221; 225; 226; 242; 454; 494; 509; 570;
ბაღვაშები – 257; 261;
ბერაძე თ. – 8;
ბერიძე ვ. – 157; 286;
ბერიძე ე. – 256;
ბერძენიშვილი ნ. – 28; 266; 517; 527;
ბერძნიშვილი მ. – 77; 83; 84; 190; 191; 207-209; 344; 345; 379; 380; 435; 436; 438; 439; 441; 483; 546; 555; 557; 558;
ბესა მთავარსარდალი – 72; 209; 387; 508;
ბეტცი კ. – 316;
ბილაბელი ფ. – 316;
ბროსე მ. – 491;

გაბარაშვილი – 322;
გაბელიანი ე. – 221;
გაბრათები – 322;
გაბრიელ მღვდელ-მონაზონი – 245;
გაბრიელ ხუცესმონაზონი – 563;
გაბრიელი ეპისკ. (ნიკოპოლისის) – 414;
გაბრიელი მიტრ. (ტრაპეზუსის) – 418;
გამყრელიძე გ. – 232; 559-563;
გამყრელიძე თ. – 172;
გედევანიშვილი ი. – 102;
გელასი კესარიელი – 23; 27; 65; 66; 318; 369;
გელასი კვიციანი – 26;
გენადიუსი არქიეპ. (როდოპოლისის) – 416;
გურადიუსი ეპისკ. (მიკოპოლისის) – 414;
გურასიმუს III მიტრ. (ანკარის) – 398;
გურასიმუს IV მიტრ. (ანკარის) – 399;
გურასიმუსი მიტრ. (კესარიის) – 402;
გურვასი მიტროპოლიტი (ანკარის) – 399;
გურვასი მიტროპოლიტი (კესარიის) – 402;
გურვასი მიტრ. (როდოპოლისის) – 416;
გურვასი მიტროპოლიტი (ქალდიის) – 412;
გურმანე მიტროპოლიტი – 65; 66;
გურმანუსი მიტროპოლიტი (ამასიის) – 397;
გვასალია ს. – 182; 183; 545; 546;
გიორგაძე ვრ. – 375;
გიორგი აკროპოლიტისი – 380;
გიორგი ბრწყინვალე – 246;
გიორგი მერჩულე – 363; 447; 448;
გიორგი მეფე – 246;
გიორგი მთაწმიდელი – 19; 62; 355; 365; 570; 571;
გიორგი ჭყონდიდელი ეპისკოპოსი – 25;
გიორგი I საქართველოს მეფე – 220; 280; 282; 353; 358; 389; 421;
გიორგი II აფხაზთა მეფე – 31;
გიორგი III – 85; 104;
გიორგი III იმერეთის მეფე – 563; 564;
გობეჯიშვილი გ. – 286;
გოგიტიძე ს. – 215; 216; 220;
გოზალიშვილი გ. – 310; 312-324;
გოილაძე ვახტანგი – 8; 283; 375; 443; 490;
გრაფინია უვაროვა – 286;
გრეგორი II მიტრ. (ტრაპეზუსის) – 418;
გრეგორი III მიტრ. (ტრაპეზუსის) – 418;
გრიგოლ განმანათლებელი – 443; 466;
გრიგოლ მიტროპოლიტი – 394;
გრიგოლ მოძღვარი – 442;

გრიგოლ ნაზიანზელი – 443;
გრიგოლ ხანძთელი – 447; 451; 522; 549;
გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების ავტორი – 116;
გრიგოლი ამაზას ტაროვნელი – 442;
გრიგოლია გ. – 8; 43; 108; 210-214; 264; 265-268; 452-464; 490; 491; 494;
გრიგოლია კ. – 318;
გრიგორი ტარონტი – 393;
გუარამ ბაგრატიონი – 271;
გუარამ კურაპალატი – 123; 271;
გუარამ I ბაგრატიონი – 480;
გუარამ II მირდატოვანი – 480;
გუარამი კლარჯეთის ერისთავი – 450; 451; 484;
გუბაზ მეფე – 71; 120; 123; 144; 271; 450; 482; 519;
გუბაზ I – 436; 464; 481-483;
გუბაზ II ლაზთა მეფე – 508;
გურგენ მეფე – 66;

დაგისთე იმპერატორი – 446;
დაგისთე სარდალი – 81; 266; 445;
დავით აღმაშენებელი – 123; 286; 305; 460; 524; 549; 571;
დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი – 241;
დავით და ტირიჭანი – 428;
დავით კურაპალატი – 299; 307; 358; 373; 421;
დავით მეფე ივერიის – 409; 410;
დავით მეფე (ტაოს მმართველი) – 393;
დავით ქორეპისკოპოსი – 262;
დანიელ მესვეტე – 464; 483;
დარიოს I – 491;
დარჩიაშვილი – 491;
დბარი დ. – 29; 30;
დეიოტარი მალტიის ტეტრარქი – 383;
დედა ფებრონია – 523;
დიადოსოს ანტიგონე – 382;
დიადოსოსები – 381; 382;
დიაკონოვი ი. – 312; 313; 317; 324; 375;
დიდმანიძე ო. – 214-217; 220; 221;
დიოკლიტიანე – 337; 340-342; 345; 383; 384; 473; 569;
დიონისე – 77;
დიონისიოს პერიეგეტი – 436;
დიონისუს III მიტრ. (ამასიის) – 396;
დიონ კასიოსი – 159;
დიუბუა დე მონპერე – 517; 570;

დომნა ეპისკოპოსი – 390; 393;
დოროთეუსი მიტრ. (იკონიონის) – 400;
დოროთეუს I ეპისკ. (ნიკოპოლისის) – 414;
დოროთეუს II ეპისკ. (ნიკოპოლისის) – 414;
დუნდუა დ. – 272;

ეგროსი – 104; 174;
ევაგრე პონტოელი – 318;
ევდოქსოსი – 334;
ევმენ მხედართმთავარი – 382;
ევსევი კესარიელი – 332; 333;
ევსტატე (ევსტატიოსი) თესალონიკელი არქიეპისკოპოსი – 331; 332;
ევსტრატე არქიეპისკ. ანტიოქიის – 316;
ეზეკიელი – 317;
ელენე დედოფალი – 257; 341;
ელიასი ეპისკოპოსი ბერიასისა – 409;
ერემიანი – 460;
ეპისტროფე – 310;
ეპისტროფოსი – 308; 328; 331; 334;
ეპიფანე კვიპრელი – 361;
ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი – 151; 363; 377;
ერატოსთენე – 37; 56; 77; 185; 190;
ერიცოვი – 323;
ესტატე თესალონიკელი – 191;
ესქილე – 266;
ეუსებია – 401;
ეუსტაქე მიტროპოლიტი (კესარიის) – 402;
ეფორე – 308;
ეფრემიძე ნ. – 64; 116;
ეფრემ მცირე – 19; 62;
ექვთიმე მთაწმინდელი – 7; 164; 180; 181; 316; 423; 434; 486; 554;

ვალარშაკი – 468;
ვარაზ არმენიელი – 128;
ვარაზ-ბაქარი – 450;
ვარშანიძე შ. – 218;
ვასილაკე ფლორი – 410;
ვასილი ამასიის ეპისკოპოსი – 390;
ვასილი (წმიდა) მიტროპოლიტი – 391; 394;
ვასილისკი მოწამე – 390;
ვახტანგ გორგასალი – 20; 31; 45; 60; 63; 65; 123; 174; 257-260; 271; 300; 369; 372; 374; 420; 421; 425; 441-443; 450; 465; 480; 481; 519; 520;
ვახტანგ მეფე – 124;

ვახუშტი (ბატონიშვილი) – 197; 200; 212; 221; 225; 226; 246; 256; 280; 371-374; 380; 420; 421; 424; 432-434; 440; 448; 469; 470; 480; 484; 491; 520; 549; 551; 552;
ვეიდენბაუმი ე. – 13; 44; 45; 68; 71; 186; 201; 203; 204; 216; 218; 248; 249; 275-279; 287; 288; 469; 494; 502; 513; 521; 522;
ვორონოვი ი. – 384; 386;

ზარიადრე – 77;
ზაქარაია პ. – 535;
ზაქარაია ს. – 182; 183; 546;
ზაქარია – 124;
ზაქარია ეპისკ. ვალაშკერტელი – 355; 356;
ზაქარია რიტორი – 431;
ზაქარია ქვარიანი (კათალიკოსი) – 245; 246;
ზეეკი ო. – 567; 568;
ზეესი – 384;
ზემარქე სტრატეგი – 139; 187;
ზიქე საწოლთუხუცესი – 137;
ზოსიმე ისტორიკოსი – 164; 166; 464;

თამარ მეფე – 323; 506;
თამარაშვილი მ. – 251; 557;
თამარის ისტორიკოსი – 85; 104;
თემისტოხოსი – 107; 333; 553; 566; 567; 569;
თემურ ლენგი – 53; 102; 175; 395; 397; 399; 401;
თეოდორე დიდი – 385;
თეოდორე ეპისკოპოსი – 393; 439;
თეოდორე ივერიის დუკა – 410;
თეოდორე კვირელი – 385;
თეოდორე მაგისტრი – 410;
თეოდორე მიტროპოლიტი – 394;
თეოდორე სამხედრო მეთაური – 139; 186;
თეოდორე სიცილიელი – 254;
თეოდორე ფასისის ეპისკოპოსი – 22; 213;
თეოდორე ფასოის ეპისკოპოსი – 482;
თეოდორე ჭანი – 55; 128; 130; 187;
თეოდორიტე კვირიკელი – 26;
თეოდოსი – 342;
თეოდოსი მეფე – 138;
თეოდოსი მიტროპოლიტი – 394;
თეოდოსი მიტროპოლიტი თეოდოსიოპოლისისა – 410;
თეოდოსი მცირე – 284;
თეოდოსი I – 340;
თეოდოსიუს II მიტრ. (ანკარის) – 398;

თეოდექტუსი მიტრ. (იკონიონის) – 401;
თეოფანე აღმსარებელი – 377;
თეოფანე ბიზანტიელი – 145; 558;
თეოფანე მწერალი – 557;
თეოფანე უამთააღმწერელი – 149; 436;
თეოფანეს ქრონოგრაფის გადამწერი – 148;
თეოფილაქტე სიმოკატა – 8; 147; 148; 150; 156;
თეოფილუს მიტრ. (ქალდიის) – 412;
თეტისი – 184;
თომა სლავი – 388;
თორნიკე ერისთავი – 486;
თრდატი – 442;

იახონი – 36; 38; 39; 49; 54; 223;
იაკობი მიტროპოლიტი (იკონიონის) – 401;
იასონი – 106; 495;
იეველიევი ა. – 245; 246;
იერემია ეპისკოპოსი (ნიკოპოლისის) – 414;
იერონიმუსი მიტრ. (როდოპოლისის) – 416;
იესო ქრისტე – 344;
ინგოროვეა პ. – 36; 47; 53; 59; 79; 82; 92; 99; 101-103; 184; 206; 207; 213; 331; 355; 357; 363; 367; 370; 372; 376; 377; 419; 422; 423; 455; 456; 462; 466; 484; 506; 512;
იოაკიმ II მიტრ. (იკონიონის) – 400;
იოაკიმე ცაიშელ-ბედიელი მიტრ. – 17;
იოანე – 572;
იოანე გალალა – 320;
იოანე დომესტიკოსი კურკუასი – 388;
იოანე დრასხანაკერტცი – 23; 520;
იოანე ელჩი – 138;
იოანე ეპისკოპოსი – 105;
იოანე ეპისკოპოსი პეტრასი – 22;
იოანე ეპისკოპოსი როდოპოლისის – 408;
იოანე ეპიფანიელი – 134;
იოანე კანდიდატოსი – 407;
იოანე მთაწმინდელი – 486;
იოანე მინჩხი – 369;
იოანე მიტროპოლიტი – 394;
იოანე მიტროპოლიტი (კეისარიის) – 402;
იოანე ქსიფილონი – 389; 392;
იოანე შავლიანი აფხაზთა მეფე – 135;
იოანე ცეცე – 316;
იოანე ციბე (პატრიკიოსი) – 75; 457;
იოანე ხალდი – 322;
იოანიკიუსი ეპისკ. (ნიკოპოლისის) – 414;
იოანიკიუსი მიტრ. (კეისარიის) – 402; 403;
იოვანე ეპისკოპოსი პეტრონის – 482;

ოსებ ფლავიუსი – 317; 319;
იპოლიტა დედოფალი – 381;
ისაია მიტრ. (ნეოკეისარიის) – 405;
ისაკაძე რ. – 518-520;
იულიანე მეფე – 175;
იული სოლონი – 191;
იულიუს ჰონორი – 191;
იუსტინე იმპერატორი – 135; 137; 282;
იუსტინე კეისარი – 480; 484;
იუსტინე მთავარსარდალი – 119;
იუსტინე I იმპერატორი – 385; 536;
იუსტინე II – 450;
იუსტინე VI – 473;
იუსტინიანე – 64; 68; 74; 75; 102; 103; 105;
110-114; 129; 135; 152-154; 166; 213; 251;
268; 320; 337-339; 342; 343; 351; 362; 363;
367; 369; 386; 387; 426; 430; 432; 456; 457;
471; 472; 474; 475; 477; 479; 480; 506; 508;
510-512; 539; 553; 566; 569;
იუსტინიანე იმპერატორი – 109;
იუსტინიანე კეისარი – 284;
იუსტინიანე მეფე – 81; 266;
იუსტინიანე რინიგმატი – 558;
იუსტინიანე ქართლის მეფე – 208;
იუსტინიანე I – 22; 383;

კავად მეფე – 85;
კავასიტი – 321;
კავსაძე – 321;
კაკაბაძე ს. – 317;
კალინიკუს II მიტრ. (ამასიის) – 396;
კალფოლღუ – 570;
კარპოვი ს. – 8; 314; 368; 381-384; 386; 388;
390; 392; 394; 506;
კასტორიუსი – 210; 211; 460; 461;
კახიძე ა. – 239; 449; 570;
კეკელიძე კ. – 451; 452;
კეჭაყმაძე ნ. – 159; 160; 163; 166; 167; 170;
253; 254; 363; 364;
კვადრატოსი – 335;
კილინიკუსი მიტრ. (კეისარიის) – 403;
კიპერტი – 460;
კირილ III მიტრ. (ნეოკეისარიის) – 405;
კირილი მიტროპოლიტი (ამასიის) – 396;
კირილი მიტროპოლიტი (ანკარის) – 398;
კირილი მიტროპოლიტი (იკონიონის) – 400;
კირილი მიტრ. (როდოპოლისის) – 416;
კირილი მიტროპოლიტი (ქალდიის) – 412;
კირიონ ქართლის კათალიკოსი – 23;

კირიონ I – 5; 20;
კირიონი არქიეპისკოპოსი ეგრისის – 520;
კიროს დიდი (შაჰი) – 299; 306;
კიროსი – 289; 381;
კლიმენს ალექსანდრიელი – 332;
კომასიტი – 321; 322;
კომასიძე – 321;
კონსტანტინე დიდი (იმპერატორი) – 164;
257; 282; 341;
კონსტანტინე მიტროპოლიტი – 394;
კონსტანტინე პორფიროგენეტი – 7; 44; 70;
141; 188; 206; 207; 257; 260; 261; 274; 293;
300; 316; 339; 355; 357; 376; 377; 448; 472;
474; 478; 497; 498; 507; 509; 553; 569; 571;
572;
კონსტანტინე ხარტულარი – 409;
კონსტანტინე I – 383;
კონსტანტინე II მიტრ. (ტრაპეზუსის) – 419;
კონსტანტინე IX მონომახი – 410;
კონსტანტინე X მონომაქოსი – 374;
კონსტანტიუს მიტრ. (ნეოკეისარიის) – 405;
კონსტანტიუს I მიტრ. (ტრაპეზუსის) – 418;
კონსტანტიუს II მიტრ. (ტრაპეზუსის) – 418;
კოტეტიშვილი ვ. – 93; 541;
კრეზა პონტოს მეფე – 381;
კუდავა ბ. – 8;
კუფტინი ბ. – 233;
კტეზია კნიდოსელი – 78; 191;

ლაბაძე – 330;
ლაზაროპულო – 393;
ლალაკონი – 572;
ლანჩავა ო. – 517;
ლატიშევი – 41;
ლაურენტიუსი მიტრ. (ქალდიის) – 412;
ლევ მიტროპოლიტი – 394;
ლევ III იმპერატორი – 407;
ლევონ მეფე – 138; 572;
ლევონ I იმპერატორი – 464; 481; 483; 484;
ლევონი – 558;
ლევონიდე მოძღვარი – 554;
ლევონტი მროველი – 26; 435;
ლევონტიუს III მიტრ. (კეისარიის) – 402;
ლევონტიუსი ეპისკ. (ნიკოპოლისის) – 414;
ლევონტიუსი მიტრ. (ნეოკეისარიის) – 405;
ლევონტიუსი მიტრ. (როდოპოლისის) – 416;
ლევონუ აფხაზთა ერისთავი – 146;
ლექვინაძე ვ. – 456; 462; 532; 537; 540;
ლიკოფონის სქოლიასტი – 310;

ლისია – 390;
ლიცინიუსი – 390;
ლომოური ნ. – 24-26; 156; 456; 462; 530; 531;
533-535;
ლონგინი რომაელი სარდალი – 475;
ლორთქიფანიძე გ. – 213; 461;
ლორთქიფანიძე ო. – 8; 13; 196; 225;
ლუკა მახარებელი – 391;

მავრიკ ტიბერიოსი – 536;
მავრიკე – 148; 149;
მავრიკე იმპერატორი – 387;
მაიერი ელ. – 315; 324;
მაისურაძე – 230;
მაისურაძე გ. – 543; 545; 549;
მაკედონელთა დინასტია – 389;
მალაასა მეფე – 175;
მაღაყმაძე რ. – 192; 222; 224-227;
მამულაძე შ. – 524;
მანანდიანი ი. – 283; 434; 460; 524;
მანუილი ეპისკ. სებასტოპოლისისა – 409;
მარგიშვილი ს. – 286;
მარი ნ. – 5; 207; 221; 319; 334; 421; 451; 484-
486; 557;
მარკიანე იმპერატორი – 482;
მარუაშვილი ლ. – 237;
მარტინე – 142; 190;
მატათა მოციქული – 120;
მაქსიმე აღმსარებელი – 50; 316;
მაქსიმე მიტროპოლიტი – 30;
მაქსიმოვა – 315;
მაქსიმოვი მ – 382; 386;
მაჩკალიანი რ. – 424;
მაჭავარიანი შ – 272;
მეგასთენე – 291; 304; 316; 333;
მეგასთენესი – 333;
მედეა – 38; 106;
მეთოდისიუსი მიტრ. (ანკარის) – 398;
მელეტიუს I მიტრ. (ნეოკესარიის) – 405;
მეთოდისიუს II მიტრ. (კეისარიის) – 402;
მელეტიუს II მიტრ. (ანკარის) – 398;
მელეტიუს II მიტრ. (იკონიონის) – 400;
მელეტიუს II მიტრ. (ნეოკესარიის) – 405;
მელეტიუს IV მიტრ. (ამასიის) – 396;
მელეტიუსი II მიტრ. (კეისარიის) – 402
მელიქიშვილი გ. – 8; 312; 314; 320; 363; 441;
მემნონი – 362;
მენანდრე – 122; 134-136; 428;

მენანდრე პროტექტორი – 132; 135; 139; 145;
187;
მერმეროე – 78; 90; 93; 97; 100; 141; 142; 188;
189; 209; 210; 263; 266; 446; 458; 459; 496;
508; 519; 525; 526; 535; 536;
მესროპი – 443;
მიბნუანი თ. – 221;
მიზიმატი – 321;
მითრიდატე – 41; 42; 52; 53; 318; 383; 439;
მითრიდატე ატისტი – 382;
მითრიდატე ევპატორი – 41; 309; 435; 495;
მითრიდატე კტისტი – 382;
მითრიდატე მეფე – 395;
მითრიდატე პონტოელი – 49; 258;
მითრიდატე პონტოს მეფე – 440;
მითრიდატე I – 382;
მითრიდატე VI ევპატორე – 382; 438; 481;
მითრიდატეს ამბების აღმწერი – 55;
მითრიდატიანები – 383; 384; 440; 481;
მირდატ მეფე – 124; 450; 480; 481;
მირდატიანები (მირდატოვანები) – 440; 480;
481;
მირი მეფე ქართლის – 146; 532;
მირიან მეფე – 26; 31; 32; 257; 369; 487; 529;
მიქაელ ასური – 558;
მიქაელი – 451;
მიხეილი (ანტიოქიელ-იერუსალიმელი
პატრიარქი) – 16; 17; 19; 26; 60-62;
მიჰრდატი – 440;
მიჰრდატიანები – 440; 481;
მოაფრენი – 49; 439; 495;
მოვსეს ხორენაცი – 8; 32; 440; 443; 450;
466; 468; 469; 482;
მონის ანიკეტი – 383;
მოსე ეპისკოპოსი – 443;
მოსე ხორენელი – 65; 66; 320;
მუსტაფა ქემალი – 418;
მურად III თურქი გენერალსიმუსი – 546;
მურვან იბნ მუჰამადი – 250;
მურვან ყრუ – 250; 259; 451; 518;
მუსე ტარონაცი – 443;
მუსხელიშვილი დ. – 8; 27; 32; 250; 259;
267; 283; 325; 378; 422; 423; 517; 528; 529;
მხიტარიანი ვ. – 424;
ნაბუქოლონოსორი – 291; 301; 304; 332; 333;
440;
ნამიჩიშვილი ო. – 9;
ნაცვლიშვილი თ. – 245;

ნახორაგანი – 118; 122; 128; 142; 143; 189; 190;
ნეკეფორუსი მიტრ. (ანკარის) – 398;
ნეოფიტუს I მიტრ. (იკონიონის) – 400;
ნეოფიტუს II მიტრ. (იკონიონის) – 400;
ნეოფიტუსი მიტრ. (ამასიის) – 396;
ნერონი – 383;
ნერსე – 451;
ნიკიტა ხონიატისი – 380;
ნიკიფორე გრიგორასი – 380;
ნიკიფორე კალლისტო – 26;
ნიკიფორე მიტროპოლიტი – 393;
ნიკიფორე პროტოსპათარი მანდიკერტის სტრატეგისა – 410;
ნიკოლას II მიტრ. (ანკარის) – 399;
ნიკოლას II მიტრ. (კეისარიის) – 403;
ნიკოლაძე ნიკო – 546;
ნიკოლეიშვილი მ. – 246; 248; 564;
ნიკოლოზ კათალიკოსი – 19; 62;
ნიკოლოზ I მისტიკოსი – 31; 391;
ნინოშვილი ე. – 246;

ოდიოსი – 308; 310; 311; 328; 331; 334;
ოკორე – 184;
ორბელიანი ს. ს. – 94;
ოროზ მეფე – 439;
ორონტი – 292;
ოსმან ბეი – 454;
ოსოხი – 316;
ოდრახოსი – 371; 372; 440; 448;

პაისიუს II მიტრ. (კეისარიის) – 402;
პაისიუსი მიტროპოლიტი (ამასიის) – 396;
პალგრევი ჯ. – 215; 221; 226;
პალჰერი (ინგლისის კონსული) – 323;
პაპუაშვილი თ. – 29;
პართენიუსი მიტრ. (ტრაპეზუსის) – 418;
პარმენიონი – 38;
პატკანოვი ქ. – 5; 334; 422;
პატრიკიოსი – 572;
პახიმეროსი – 380;
პერანი – 66;
პეროზ მეფე – 138;
პეტრე ელჩი – 138;
პითაღორიდა – 383; 436;
პითოდორე ტრაელი – 41; 344;
პითოდორიდა დედოფალი – 49; 344; 345; 439;
პითოდოროსი – 41; 309;

პინდარი – 84;
პიოტროვსკი – 312; 313; 324;
პიფოდორიდა – 495;
პლინიუს სეკუნდი – 354;
პლინიუს უფროსი – 491;
პლინიუსი – 53; 54; 77; 167; 170; 191; 362; 381; 476; 492; 515; 529;
პლუტარქე – 184; 318;
პოლემონ I პონტოს მეფე – 383; 403; 411; 413; 417; 436;
პოლემონი – 41; 49; 344; 439; 495;
პოლემონი ლაოლიკიელი – 383;
პოლიკარპე მიტრ. (ნეოკეისარიის) – 405;
პოლიკარპი ეპისკ. (ნიკოპოლისის) – 414;
პომპეუსი – 41; 159; 258; 318; 344; 383; 413; 439;
პონპონიუს მელა – 310;
პრისკე პანიონელი – 462; 463;
პრობე – 384;
პროკოპიუს მიტრ. (იკონიონის) – 400;
პროკოფი კესარიელი – 8; 9; 10; 11; 13; 28; 35; 42; 43; 55; 64-70; 72-83; 86; 87; 89-92; 94-103; 105-118; 121; 122; 131; 143; 156; 158; 166; 176; 178; 179; 180; 183; 186; 191-194; 198; 199; 204; 205; 209; 210; 212; 216-220; 222; 224-228; 241; 262; 263-271; 273; 275; 277; 278; 280; 282; 287; 339; 346; 347; 351; 363; 364; 366; 370; 372; 379; 384; 385; 386; 426; 429; 432; 433; 437; 440; 441; 444-448; 451-457; 459; 460; 469; 471; 475; 476; 477; 479; 485; 486; 488-492; 494; 496; 497; 499; 500; 501; 503-507; 509; 510; 513; 515; 516; 518; 521; 522; 523; 525-527; 528; 530-533; 535; 536; 539; 540; 541; 552; 568; 570;
პტოლამე ფილადელფოსი – 382;
პტოლემაიოსი, კლავდიუსი (პტოლემოსი, პტოლემეუსი, პტოლომე) – 59; 170; 171; 177; 254; 258; 326-331; 343; 344; 363; 449; 455; 462-465;
პტოლომე სორტერი (ეგვიპტის მეფე) – 382;
ჟან მურიე – 217; 218; 221; 225; 570;
ჟორდანიას თ. – 89; 437;

რაელინსონი – 315;
რაზმაძე მ. – 273;
რაფაელი მიტრ.(იკონიონის) – 400;
რაფიელ მონაზონი – 563;
რეკასი და ამფისტრანე (დიოსკურების მეეტლეები) – 54;

რომან I ლაკაპინი იმპერატორი – 388;
რომანოზი (სტრატეგოსი) – 148; 149;
რომანოს იმპერატორი – 282;
როსტომ გურიელი – 570;
რეონჰარდი რ. – 316;
რესმაგა მეფე – 175;
რუსა II ურარტუს მეფე – 318;
რუფინუსი – 318;
რუფუს ფესტუს ავიენუსი – 161;

სადრაძე ვ. – 240;
სამუელ მიტროპოლიტი (იკონიონის) – 400;
საროე მეფე ალბანთა – 145;
სახოკია თ. – 221; 550;
საჰაკ დუხტი – 253;
სელინბეგი – 513;
სერაპიონ ზარზმელი – 451;
სეხნია – 245;
სვანიძე ა. – 314; 315;
სვანიძე აღ. – 315;
სვიდა – 254;
სილვესტერ II მიტრ. (ქალდიის) – 412;
სილიბისტრო მთავარ ხუცესი – 245; 246;
563; 564;
სილოგავა ვ. – 272;
სიმონი – 245;
სიტტა – 81;
სიხარულიძე ი. – 517;
სკეპტუხოს ოლთაკე – 439;
სკილაქს კარიანდელი – 310; 436; 568;
სკიმნოს ქიოსელი – 436;
სოზომენე – 26;
სოკრატე – 26; 318;
სოლინი – 77;
სოლოვიოვი – 233;
სოტერიქე – 127; 128; 149;
სოფრონიუს მიტრ. (იკონიონის) – 400;
სოფრონიუს I მიტრ. (ამასიის) – 396;
სოფრონიუს I მიტრ. (ანკარის) – 398;
სოფრონიუს II ეპისკ. (ნიკოპოლისის) – 414;
სოფრონიუს II მიტრ. (ანკარის) – 399;
სოფრონიუს II მიტრ. (ამასიის) – 396;
სოფრონიუსი მიტრ. (კეისარიის) – 402;
სოფრონოუსი მიტრ. (ქალდიის) – 412;
სპადავა მეფე – 175;
სპირიდონი მიტროპოლიტი (ამასიის) – 397;
სპირიდონი მიტრ. (ქალდიის) – 412;
სტაქემფაკ მეფე – 166;

სტეფანე ბიზანტიელი – 77; 133; 191; 254;
310; 334; 335;
სტეფანოზ ბაგრატიონი – 451;
სტრაბონი – 8; 12-14; 35-59; 60; 63; 66; 73;
77; 83; 93; 101; 115; 122; 124; 153; 163; 166;
168-171; 176; 177; 180; 185; 186; 190; 191;
197; 204; 208; 209; 214; 215; 216; 219; 221-
224; 226; 227; 241; 247; 253; 254; 270; 276;
277; 287; 288; 291; 300-303; 307-315; 317;
319; 324; 325; 328-331; 337; 344; 345; 363;
372; 376; 380; 416; 421; 424; 432; 433; 435;
436; 439; 441; 443; 449; 457; 458; 476; 487;
489-494; 502; 515; 526; 528; 540; 545; 549;
568;
სუმბატ დავითის ძე – 447; 451; 465;
სუმბატ კურაპალატი – 554;

ტაბარი ისტორიკოსი – 250;
ტაბულა პევეტინგერიანა – 94; 167; 210; 460;
ტაციტუსი – 382; 384;
ტერ ხორძენაცი – 443;
ტიბერი კეისარი – 136;
ტირიბაზი – 290; 299; 306; 311; 325; 435;
ტირიბაზოსი – 293;
ტოლოჩანოვი – 245;
ტომაშევსკი – 162; 221; 175;
ტრაიანე იმპერატორი – 439; 460;
ტუსიკი – 566;

უგრეხელიძე ნ. – 521;
ურანი ეპისკოპოსი – 393;
უსპენსკი თ. – 321; 377; 506;
უხტანესი – 8;

ფავზი-ბეი – 319;
ფავსტი ეპისკოპოსი ზიგანევის – 22;
ფავსტოს ბიზანტიელი – 331;
ფარნავაზ მეფე – 20; 42; 49; 60; 63; 160;
170; 174; 259; 300; 301; 304; 305; 314; 315;
319; 371; 372; 374; 420; 421; 441; 442; 449;
520; 529;
ფარნაკ მეფე – 439;
ფარნაკ I – 382;
ფარნაკ II – 383;
ფარნაკი – 382; 481;
ფარსანტ კოლხი – 123; 128;
ფარსმან მეფე – 87; 103; 170; 480;
ფარსმან მეორე – 160; 170; 449;
ფარსმანი – 558;

ფელოროვი პ. ვ. – 547;
ფელიქს თეოდოსინა – 348;
ფილარეტუსი მიტრ. (ტრაპეზუსის) – 418;
ფილიფიკე იმპერატორი – 558;
ფილოთეუსი მიტრ. (კეისარიის) – 402;
ფოტი სევესტოპოლელი ეპისკოპოსი – 22;
ფოფხაძე ნ. – 184;
ფრანგიშვილი ა. – 9;
ფრანსუა გამბა – 221;
ფრიდრიხი გ. – 184;
ფრიქსე – 46; 49; 492;
ფუტკარაძე ტ. – 521; 522;
ფუტკარაძე შ. – 95;
ფხაკაძე მ. – 240;

ქართველიშვილი თ. – 380;
ქართლოსი – 371; 372; 448;
ქრისანთუსი მიტრ. (ანკარის) – 399;
ქრისანთუსი მიტრ. (კეისარიის) – 402;
ქრისოსტომი მიტრ. (ნეოკესარიის) – 405;
ქრისტანთოსი მიტროპოლიტი – 418;
ქრისტანთუს მიტრ. (ტრაპეზუსის) – 419;
ქრისტეფორე ეპისკოპოსი – 206;
ქრისტეფორე ეპისკოპოსი ფაზისის – 565;
ქრისტეფორე მიტროპოლიტი – 22; 83; 393;
ქრისტეფორე მღვდელმთავარი – 390;
ქრისტოფერი ეპისკ.(ნიკოპოლისის) – 414;
ქსენოკრატე – 84;
ქსენოფონი – 290; 298;
ქსენოფონტე – 8; 206; 221; 253; 254; 289;
292-300; 303; 305-307; 309; 310; 311; 324-
326; 332; 333; 354; 363; 381; 435; 457; 478;
568;
ქურდიანი მ. – 101; 102; 134; 154; 172; 370;
ქუჯი – 174; 529; 532;

ლაფანციანცი გ. – 316; 317;
ლეონდ ვარტაპეტი – 554; 556-558;

ყაზბეგი გ. – 13; 44; 68; 69; 71; 194; 195;
204; 216; 217; 219; 220; 225; 275-278; 469;
470; 471; 494; 502; 513;
ყაუხიშვილი თ. – 35-39; 41; 45; 47-49; 52-
56; 58; 185; 186; 493; 494;
ყაუხიშვილი ს. – 64; 74; 76; 78; 92; 96-98;
103; 132-134; 141; 148; 151; 188; 205; 210;
213; 222; 253; 267; 310; 318; 449; 455; 456;
461; 496; 515-517; 522; 567;
ყრუ ბაღდადელი – 447;

შავეროვი ნ. – 216;
შამბატ ბაგრატი – 468;
შარდენი – 441;
შენგელია კ. – 272;
შირაკუნი ანანია – 566;
შლიმანი პ. – 13; 45; 186;
შნაიდერი ა. – 528; 529;
შოშიაშვილი ქ. – 363;
შოშიაშვილი ჯ. – 64; 113;
შუშანიკი – 21;

ჩალოიანი ვ. – 566;
ჩელეები – 13;
ჩერქეზიშვილი – 229;
ჩორდვანელი – 389; 393;
ჩუბინაშვილი გ. – 102;
ჩხარტიშვილი მ. – 466;
ჩხეიძე თ. – 490;

ცაგარეიშვილი ა. – 284;
ცეზარი – 383;
ციბე სტრატეგოსი – 508;
ცინცაძე ი. – 246;
ცოტნე დადიანი – 173;

ძველაია მ – 550; 551;

წათე მეფე – 271; 450; 518; 519;
წერეთელი გ. – 570;
წერეთელი დ. – 232; 235;
წერეთელი ნ. – 225;
წმიდა აქესენტი – 390;
წმიდა გიორგი – 317; 450;
წმიდა გრიგოლ ნეოკესარიელი – 384; 390;
წმიდა გრიგოლი – 467;
წმიდა გრიგორი – 443;
წმიდა დავითი – 206;
წმიდა ეგგენი – 389; 390; 393;
წმიდა ეგგენიოსი – 322;
წმიდა ევსტრატე – 390;
წმიდა ეპიფანე – 391;
წმიდა კონსტანტინე – 206;
წმიდა მარდარი – 390;
წმიდა ნინო – 6; 15; 17-19; 21; 23; 25; 26; 31-
33; 60-62; 65; 155; 158; 257; 317; 318; 350;
369; 450; 466; 467; 482; 487;
წმიდა ორენტი – 390;
წმიდა ორესტი – 390;

წმიდა შიო – 451;

წუნა – 371;

ჭანიშვილი – 321;

ჭანიხიტების საგვარეულო – 321;

ჭანტურიშვილი ს. – 254;

ჭეიშვილი გ. – 298; 299; 305; 307;

ჭიტა მაგისტრი – 477;

ჭიჭინაძე ზ. – 215;

ჭყონდიდელები – 369;

ხაზარაძე ნ. – 8; 40; 47; 258; 464;

ხასანი – 229;

ხასანოვი ა. – 315;

ხახუტაიშვილი დ. – 238; 239; 449; 570;

ხვარაზმის შაჰი – 368;

ხვედელიძე ლ. – 532;

ხოსრო ანუშირვანი – 265; 459;

ხოსრო მეფე – 67-72; 74; 79-82; 105; 111; 118;
122; 133; 134; 150; 193; 266; 269; 280; 366;
426-428;

ხოსრო I შაჰი – 262-264; 272; 458; 472; 508;
509;

ხოშტარია დ. – 484-486;

ხოშტარია ნ. – 233;

ხუციშვილი თ. – 270; 272;

ჯავახოსი – 371; 372; 440;

ჯავახიშვილი ივ. – 6; 15-19; 21; 26; 60-62;
66; 87; 89; 167; 170; 225; 226; 241; 254;
300; 318; 320; 321; 323; 324; 332; 350; 375;
433; 434; 435; 437; 447; 479; 512; 527; 541;
568;

ჯალა – 443;

ჯანაშია ს. – 181; 185; 422; 423; 429;

ჯანელიძე ალ. – 230; 231;

ჯანელიძე ფ. – 238;

ჯანელიძე ჭ. – 231; 234;

ჯანიკი – 479;

ჯაოშვილი ვ. – 516;

ჯაფარიძე ანანია მიტროპოლიტი – 54; 69;
70; 76; 344;

ჯაფარიძე ვ. – 8; 539; 540;

ჯაფარიძე ო. – 286;

ჯიხაძე (ჯიხოლღი) თემურ – 228;

ჯონიკიუს II მიტრ. (ანკარის) – 398;

ჯონიკიუს III მიტრ. (ანკარის) – 398;

ჯუანშერი – 280; 281; 450;

ჭეკატოს მილეტელი – 208; 310; 315; 317;
320; 363; 474;

ჭელიოსის ვაჟი – 208;

ჭერაკლე – 333; 362; 381; 384; 434;

ჭერაკლე კეისარი (იმპერატორი) – 84; 134;
137; 254; 280; 283; 370; 387; 435; 452; 519;

ჭეროდიანე – 191;

ჭეროდოტე – 124; 166; 212; 221; 253; 254;
266; 316; 363; 568;

ჭესიოდე – 184;

ჭიეროთეუსი მიტრ. (ნეოკეისარიის) – 405;

ჭიოროთეუსი მიტრ. (ანკარის) – 398;

ჭოვან მამიკონიანი – 484;

ჭომეროსი – 40; 182; 184; 301; 308; 310; 311;
314; 319; 328; 331; 332; 334; 476;

ჭორმისდა მეფე სპარსელთა – 147; 149;

40 სებასტიელი მოწამე – 390;

45 ნიკოპოლელი მოწამე – 390;

გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი

აბაზგია, აბასგია – 181; 437; 474;

აბაზგის (აფხაზეთის) კათედრა – 22;

აბასას რეგიონი – 134;

აბასისი – 342;

აბასკოსი – 166; 169;

აბაშა – 101; 102; 134; 145; 250; 370;

აბაშეთი – 145; 154;

აბაშის მთა – 359;

აბაშისპირი – 534;

აბაშისწყლის რეგიონი – 174;

აბდერა – 38;

აბეში – 343;

აბეშის მთა – 343; 344;

აბნიქის ციხე – 280;

აბსაროსი – 170;

აბულის მთა – 460;

აბხაზეთი – 89;

აგარა – 223;

აგრა – 307;

აგრი – 556;

ად მერცხურიუმი – 460;

ად ფონტემ ფელიცემი – 460;

ადანას სამიტროპოლიტო – 403;

ადიაბენე – 38;

ადიგენი – 525;

ადიენი (მდინარე) – 165; 168;

ადლია – 221;

ავაქსი – 348;

ავაბა – 462;
 ავეგუსტა – 345;
 ავიბა – 456;
 აზა (სადგური) – 344;
 აზერბაიჯანი – 33;
 აზიას (ასია) დიოცეზი – 345;
 აზოვისპირეთი – 392;
 აზოს სამეფო – 520;
 აზრუმი – 322; 372; 541;
 ათენი – 164-166; 168; 171; 172; 177; 541;
 ათინა – 59; 77; 84; 87; 89; 160; 171; 172; 177;
 330; 377; 384; 385; 392; 418; 422; 425; 426;
 437; 455; 459; 475; 485; 511;
 ათონის წმიდა მთა – 392;
 აია – 334; 515;
 აიაპოლისი – 327;
 აიგიალოსი – 396;
 აიეტის სამეფო – 515;
 აინოი – 403; 404;
 აირეტიკა – 343;
 აიტულანა – 343;
 აკამფასი – 69;
 აკამფსისი – 79; 98; 99; 165; 167; 168; 170;
 193; 205-207; 220; 221; 384; 387; 388; 453;
 454; 570;
 აკილისენე, აკილესენა, აკილესენი – 38; 41;
 354; 441;
 აკინასე (მდინარე) – 165; 168; 172;
 აკროპოლისი – 508; 528; 530;
 ალა რიზე – 348;
 ალავერდი – 157;
 ალაზანი – 33; 291; 292;
 ალაზიგი – 291; 324; 326;
 ალაზონი – 324;
 ალაზონია (ლაზონია, ლაზია) – 8; 332;
 ალანია – 85; 104; 134; 139; 140; 187; 391; 392;
 ალანიის კათედრა – 392;
 ალანიის ქვეყანა – 134;
 ალანიკე – 181;
 ალბანეთი – 5; 21; 24; 33; 148; 149; 284; 315;
 ალბანეთის საკათალიკოსო – 5; 31; 33;
 ალბანია – 35; 36; 136; 148; 149; 326; 327;
 431;
 ალექსანდრია – 27;
 ალზანენე – 376;
 ალზენა – 332; 376; 448;
 ალზის ქვეყანა (ალზის სამეფო) – 312; 326;
 375; 376;

ალზნიკის ოლქი – 375;
 ალზნიკის პროვინცია – 291;
 ალიბე – 301; 302; 308; 326; 328; 331; 334;
 ალისი – 312;
 ამაზონების ტბა – 327;
 ამარანტოს მთები – 191;
 ამასია – 42; 152; 342; 343; 382; 385-387; 390;
 395; 403; 567;
 ამასიას მიტროპოლია – 401;
 ამასიის პონტო – 341;
 ამასიის საეპისკოპოსო – 407;
 ამასიის სამიტროპოლიტო – 391; 395; 396;
 401; 404; 556;
 ამასტრისი – 404;
 ამაძონების ქვეყანა – 568;
 ამერია – 384;
 ამერია – 409; 412;
 ამიერკავკასია – 24; 324;
 ამიერ ტაო – 373; 449;
 ამისი – 388;
 ამისია – 107; 345;
 ამისო – 37; 45; 46; 151; 254; 307; 310; 315;
 382; 383; 385; 386; 492;
 ამისოსი – 395; 396; 568;
 ამისოსის რაიონი – 316;
 ამისსე – 152;
 ამისუსი – 342;
 ამიუკის საეპისკოპოსო – 361;
 ამუდარია (მდინარე) – 208;
 ანაგური – 125;
 ანადის სამიტროპოლიტო – 399; 401;
 ანაკლია – 167; 169; 552; 559;
 ანაკოფია – 157; 235; 250;
 ანაკოფიის ციხე – 259;
 ანაპა – 315;
 ანასტასიოპოლისი – 426;
 ანასტასიოპოლისი – 398;
 ანატოლია – 315; 381; 382;
 ანდაკის საეპისკოპოსო კათედრა – 352;
 353; 357; 360-362; 366;
 ანდირა – 413;
 ანეას სამიტროპოლიტო – 395;
 ანზიტენა – 338; 342;
 ანისი – 269; 354; 356; 374; 410; 524;
 ანისის საეპისკოპოსო – 353;
 ანკარა – 395; 397-399; 401;
 ანკირას მიტროპოლია – 401;
 ანკარის მხარე – 401;

ანკარის სამიტროპოლიტო – 397; 399; 401; 404;
ანკირი – 391;
ანტიოქია – 16; 17; 18; 60; 346; 355; 364; 365; 368;
ანტიოქიის ეკლესია – 17;
ანტიოქიის საპატრიარქო – 17; 353; 365; 399; 401; 417;
ანტიტავროსის მხარე – 354;
ანტონიოპოლისი – 404;
ანტრაპა – 152; 342;
ანფაიტი – 468;
ანქიალეს სასახლე – 165;
ანჩის საეპისკოპოსო კათედრა – 274; 450;
ანძიანძორა – 300; 441; 442;
ანძიტ (ანდზიტ) – 442;
ანძიტის ოლქი – 442;
ანძორეთი – 441; 442;
აპაჰუნის პროვინცია – 358;
აპსაროსი – 418;
არაბთა სახალიფო – 284;
არაბისი – 341; 342;
არაზანი – 309; 332;
არაზი (ალაზი) (მდინარე) – 300; 378; 427; 430;
არაკლი – 57; 58;
არაკლი-ხურმენეს უბე – 57;
არანი – 431;
არანისი – 344;
არარატი – 332; 476;
არაქსი (მდინარე) – 32; 36; 37; 39; 89; 102; 103; 122; 147-150; 154; 206; 207; 283; 293; 296-298; 300; 306; 330; 333; 334; 339; 352-354; 356-358; 362; 363; 366; 377; 378; 421; 427; 430; 437; 438; 448; 449; 466; 467; 478; 511; 512; 553; 567; 569; 572;
არაქსის აუზი – 355; 374;
არაქსის სასპერეთი – 354;
არაქსის წყალი – 39;
არაქსის ხეობა – 148-150; 206; 325; 354; 355; 357; 358; 370; 421;
არაცანი – 375;
არაწანი (მდინარე) – 291; 298;
არაწანის ხეობა – 358;
არგაუნ პუნქტი – 343;
არგვეთი – 131; 133; 250; 257; 259; 331; 378; 420; 422-424; 427; 433; 437; 477; 495; 519; 520; 526;

არგვეთის ციხე-სიმაგრე – 550;
არგინა – 511;
არგიოკასტორი – 425;
არგიოკასტრონი – 311; 321;
არგიოპოლის-ზიგანას რეგიონი – 324;
არგირია – 510; 511;
არგიროპოლისი – 329; 411; 412;
არგის მთა – 343;
არგოლია – 511;
არგუელკი – 427;
არდაგანი – 220; 260; 263; 265; 273-277; 459; 497; 499; 507; 513; 518; 526;
არდასა-ტორულ-გიუმიშხანეს რეგიონი – 351;
არდასა – 379; 461;
არდასი – 323; 455; 479;
არდაშენი, არდუშენი – 59; 115; 330; 541;
არდაშენ-რიზეს რეგიონი – 59;
არდაჰანი – 277; 278; 508;
არდვანი – 541;
არდისუბანი – 541;
არეზი – 558;
არეონი – 115;
არზანენას ოლქი – 375;
არზანენე – 376;
არზე – 257; 300; 309; 326; 332;
არზენა – 309; 332; 376; 448; 472;
არზენი – 260; 261; 300;
არზეს მთები – 326;
არზინჯანი – 300; 326;
არზნი – 291;
არზრუმი – 40; 93; 191; 196; 220; 275; 280; 282; 300; 306; 312; 321; 324-326; 329; 338; 339; 357; 358; 364; 365; 374; 376-378; 409; 420; 421; 425; 426; 429; 437; 442; 458; 472; 473; 511; 513; 514; 556; 558;
არზრუმის მთა – 76;
არზრუმის მთიანეთი – 51;
არზრუმის ოლქი – 420;
არზრუმის პროვინცია – 299;
არზრუმის რეგიონი – 7; 362;
ართვანი – 541;
ართვინი – 44-46; 67-72; 74; 76-78; 82; 83; 91-93; 109; 115-117; 122; 131; 141; 142; 154; 180; 186; 188; 189; 192; 194-196; 198-204; 209; 213; 214; 216-220; 222; 223; 225; 226; 229; 256; 257; 260-265; 269; 272; 273; 275-278; 287; 288; 343; 431-433; 440; 453; 454;

458; 459; 461-463; 469; 472; 473; 477; 491;
493; 494; 496; 499; 501-503; 507-511; 513;
518; 522; 525-527; 541;
ართვინის ნავსადგური – 279;
ართვინის რეგიონი – 503;
ართვინის ხიდი – 224; 276; 279; 288;
არია – 470;
არიან-ქართლი – 50; 51; 54; 300; 303; 305;
318; 371-374; 421; 434;
არიან-ქართლის სამეფო – 300; 304; 307;
326;
არიან-ქართლის სახელმწიფო – 301;
არიარატი – 341; 342;
არკა – 341; 342;
არლიკი – 121;
არმაზი – 329;
არმატიკა – 329;
არმენია – 35-39; 42; 43; 49; 51; 56; 69; 70;
77; 81; 106; 110; 111; 115; 117; 119; 122; 129;
139; 141; 161; 164; 180; 181; 184-186; 188;
190; 191; 193; 205; 212; 213; 227; 260; 261;
265; 274; 290-293; 296-299; 304; 306; 308;
309; 327; 330; 332; 333; 335; 337; 338; 342;
343; 346; 348; 349; 352-355; 362; 372; 375;
386-388; 408; 421; 426; 428; 435; 436; 439;
441; 443; 449; 455; 456; 459; 461-464; 467;
477; 482; 489; 492; 495; 497; 553; 557; 566;
569;
არმენიაკთა თემი – 572;
არმენიაკის თემი – 388;
არმენიაკონი – 473; 479; 553; 569;
არმენიაკონის თემი – 7; 377; 378; 478; 480;
553; 565; 566; 569;
არმენიაკონის ტურმა – 407;
არმენია I – 131; 337-339; 341; 342; 348; 351;
385; 473; 479; 480; 553; 556; 568; 569;
არმენია II – 337; 338; 341; 342; 348; 385; 409;
479; 553; 568; 569;
არმენია III – 337; 338; 342; 377; 385; 568;
არმენია IV – 337; 338; 342; 385; 429; 556;
568;
არმენიელთა ადგილი – 453;
არმენიელთა ქვეყანა – 332;
არმენიის არტაკმატი – 384;
არმენიის დიოცეზი I – 255;
არმენიის დუკა – 407;
არმენიის მდინარე – 334;
არმენიის მთა – 329;

არმენიის მთები – 43; 50; 51; 56; 190; 192;
არმენიის პროვინციის ეპარქია – 409;
არმენიონი – 38;
არმინი – 418;
არმონიოსის მთა – 567; 568;
არპალი – 270; 496;
არპალის ციხე – 262;
არსიანი – 332; 425; 447; 450;
არსიანის მთა – 43; 73; 91; 100;
არსიანის მთაგრეხილი – 90;
არსიანის მთები – 449;
არსიანის მთიანეთი – 51; 153;
არსიანის უღელტეხილი – 265; 278; 459;
494;
არსიანის ქედი – 11; 12; 47; 69; 77; 92; 116;
133; 141; 148; 149; 153; 188; 226; 227; 260-
264; 269; 270-273; 275; 280; 327; 328; 330;
366; 423; 446-449; 458; 465; 472; 473; 487;
491; 492; 494; 495; 497-499; 501; 508-510;
526;
არსიან-კარჩხლის მთიანეთი – 56;
არტაანი – 11; 43; 45; 47; 66; 69-74; 76-78;
82; 91-93; 100; 106; 115; 117; 122; 123; 126;
131; 133; 142; 147; 148; 153; 189; 194; 197;
209; 213; 214; 219; 220; 223; 225; 227; 256-
265; 269; 270; 272; 273; 275-281; 284; 300;
329; 366; 372-374; 380; 423; 433; 438; 446;
449; 450; 453; 454; 458; 459; 462; 463; 465;
471; 472; 490-499; 501; 508-510; 525; 526;
571;
არტაანის ოლქი – 181; 328;
არტაანის პროვინცია – 269;
არტაან-ართვინის გზა – 212; 489; 490;
არტაან-ყარსის რეგიონი – 446;
არტალესი – 428; 442;
არტალესონი – 426-428; 430;
არტალია – 427; 430;
არტალისი – 426;
არტალიკი – 426;
არტანი – 280; 329; 330; 372; 465;
არტანის პროვინცია – 449;
არტანის ქალაქი – 258; 259;
არტანისი – 328; 449;
არტალესონი – 114; 115;
არტალესონის ციხე-სიმაგრე – 429;
არტანუჯი – 43-45; 47; 66; 67; 69; 70; 72; 74;
76; 77; 91; 93; 100; 109; 112; 115-117; 122;
131; 141; 147; 148; 154; 185; 188; 200; 209;

218-220; 226; 227; 256-258; 260-264; 270;
 272-280; 284; 300; 366; 372; 373; 376; 421;
 448-450; 454; 458; 459; 463; 465; 466; 469-
 472; 476; 491; 493; 494; 497-503; 507; 509;
 518; 522; 524; 526; 571;
 არტანუჯი (მდინარე) – 286; 432;
 არტანუჯის ხეობა – 188; 469;
 არტანუჯის ხიდი – 286;
 არტანუჯის ციხე – 258-261;
 არტანუჯისწყალი – 141; 196; 200; 205;
 არტანუჯისწყლის ხეობა – 272; 448;
 არტანუჯ-ჩაის ხეობა – 277;
 არტაქსია – 39;
 არტაშატი – 210; 211; 461;
 არტაჰანი – 260;
 არფალი – 272; 273; 491; 496; 501;
 არფალის ციხე – 446;
 არქაბე – 106; 167; 168; 455; 483-485; 570;
 არქაბესი – 170;
 არქაბედე (მდინარე) – 160;
 არქაბეს ხეობა – 170;
 არქაბესწყალი – 167;
 არქაბისი, არქავისი – 168; 172; 418;
 არქელაისი – 399;
 არქეოპოლისი – 75; 82; 92-95; 97; 98; 100;
 120; 141; 142; 152; 153; 188; 189; 204; 210-
 213; 222; 262; 264; 266-268; 271; 453; 455;
 507; 527-540; 557; 558;
 არქიელის გორა – 97;
 არქსინა – 426;
 არქტურა – 208;
 არტეში – 358;
 არტეშის საეპისკოპოსო – 361;
 არცკეს საეპისკოპოსო – 361;
 არწე (არცე) – 409;
 არხავე – 166; 168;
 არხავე-სუ – 167;
 არჯიში – 343;
 ასან-ბადრიკ – 343;
 ასიის დიოცეზი – 346;
 ასიანას დიოცეზი – 340;
 ასკან – 500; 501;
 ასკანა, ასკანი – 11; 278;
 ასკლიპიონი – 402;
 ასკუროსი (მდინარე) – 165; 168;
 ასპინდა – 491;
 ასპინდის ხევი – 491;
 ასტელევი – 165; 167; 169;
 ასტიანენა – 338;
 ატენი – 262;
 ატენის სიონი – 157;
 ატენის ციხე – 261;
 ატენის ხეობა – 261; 262;
 აფრიკის ლიბია – 291; 301; 304;
 აფსარი – 384; 385;
 აფსარის ციხე – 151;
 აფსაროსი – 106; 120; 160; 164-168; 170-172;
 176; 177; 211; 221; 258; 268; 333; 379; 380;
 436; 453; 455; 456; 462; 463; 478; 485;
 აფსაროსის ციხე-სიმაგრე – 172;
 აფსაროსის ხეობა – 170;
 აფსარუ – 106; 379; 455;
 აფსარუნტი – 106;
 აფსილეთი – 526;
 აფსილთა ქვეყანა – 128;
 აფსილია – 126; 134; 140; 155; 187;
 აფსირტიდის კუნძულები – 38;
 აფსურტა – 106; 455;
 აფშილეთი – 135; 154; 155; 212;
 აფხაზეთი – 5; 16; 17; 18; 25; 29; 30; 60; 82;
 85; 89; 99; 102-104; 134; 135; 137; 140; 145;
 146; 154; 155; 157; 168; 170; 173-175; 181;
 187; 207; 208; 211; 213; 214; 234; 241; 245;
 246; 250; 251; 259-262; 285; 286; 304; 340;
 341; 348-350; 356; 369; 370; 373; 431; 437;
 462; 507; 531; 571;
 აფხაზეთის ბიჭვინთა – 36; 53; 59; 158; 159;
 177;
 აფხაზეთის ეკლესია – 17; 28;
 აფხაზეთის პიტიუნტი – 340; 461;
 აფხაზეთის საკათალიკოსო – 17; 18; 61;
 369;
 აფხაზეთის სამეფო – 483; 549;
 აფხაზეთის სამიტროპოლიტო – 30;
 აფხაზეთის სებასტოპოლისი – 386; 456;
 აფხაზთა სამეფო – 105; 250; 252; 377; 531;
 აფხაზთა სამთავრო – 174;
 აქაია – 54; 166; 169;
 აქეელთა სანაპირო – 53; 58; 59;
 აქეველთა სანაპირო – 168;
 აქენტი (მდინარე) – 166;
 აღმოსავლეთ ევფრატის – 358;
 აღმოსავლეთ საქართველო – 6; 17; 19; 21;
 24-26; 28; 42; 49; 62; 108; 117; 122; 132;
 133; 137; 145; 157; 192; 209; 263-265; 304;
 369; 467; 477; 488; 497; 521;

აღმოსავლეთ ჭანეთი – 477;
„აღმოსავლეთის“ დიოცეზი – 340; 345; 346;
„აღმოსავლეთის“ პრეფექტურა – 340;
აშკალე – 429;
აშტიანენა – 342;
აწრე – 300;
აწყური – 280;
აჭარა – 48; 70; 89; 116; 121; 144; 198-200;
204; 209; 221; 227; 228; 234; 256; 263; 268;
271; 275; 280; 285; 345; 424; 430; 431; 433;
465; 521; 522; 526; 538; 541;
აჭარა (მდინარე) – 431;
აჭარა-გურიის მთიანეთი – 129; 134;
აჭარა გურიის ქელი – 199;
აჭარა-ლიგანის მთისწინეთი – 96;
აჭარა-შავშეთის მთიანეთი – 108;
აჭარია – 430;
აჭარის ერგე – 90;
აჭარის მთა – 76;
აჭარის მთიანეთი – 151;
აჭარის ხეობა – 222;
აჭარისწყალი (სოფ) – 229; 433; 523;
აჭარისწყალი (მდინარე) – 109; 120; 121; 125;
126; 133; 141-144; 168; 188; 189; 195-197;
200; 203; 214; 216; 218; 219; 224; 227-229;
242; 287; 327; 432; 433; 503; 508; 517; 518;
523; 525; 538;
აჭარისწყლის ხეობა – 97; 459; 523; 524;
აჭარისწყლისპირი – 526; 527;
ახალი რომი – 411;
ახალქალაქი – 219; 260; 265; 459;
ახალციხე – 219; 265; 275; 280; 459;
ახიზის საეპისკოპოსო კათედრა – 274; 450;
ახიზის ციხე – 258;
ახიზის (ეკლესია) – 258;
აჯირახის მთა – 453;

ბაბამერისა – 523;
ბაბილონი – 147; 305;
ბაგდასენი – 11; 74; 496; 500;
ბაგდენი – 272;
ბაგრატე – 157;
ბაგრატის ტაძარი – 245; 563; 564;
ბაგრატის (ტაძრის) ციხე – 516;
ბაგრევანდი – 358;
ბათი – 570;
ბათია – 407;
ბათისი (მდინარე) – 165; 167; 168; 170; 570;

ბათომი – 432; 433; 440;
ბათუმი – 10; 13; 44; 46; 68; 71; 78; 87; 94;
98; 100; 131; 141; 144; 167; 188; 194-196;
200-204; 211; 213; 215-221; 223; 225; 228;
229; 239; 248; 251; 275-279; 324; 407; 433;
434; 469; 491; 494; 508; 509; 513; 526; 528;
538; 570;
ბათუმის ეპარქია – 417;
ბათუმის ოლქი – 215; 216;
ბათუმ-აჭარისწყლის რეგიონი – 538;
ბათუმ-ჩაქვის რეგიონი – 133;
ბათუმ-ხეღვაჩაურის რაიონი – 473;
ბათუსი – 220;
ბაიბერდი (პაიპერტი) – 283; 297; 429; 475;
478; 479; 510-512;
ბაიბერდის (პაიპერტის) საეპისკოპოსო
კათედრა – 353; 360; 362; 364;
ბაიბერთი – 322; 477;
ბაიბერდონი – 115;
ბაიბურდი, ბაიბურთი – 196; 307; 321; 371-
373; 407; 464; 556;
ბალავიტენა, ბალოვიტენა – 338; 342;
ბალახვიტი – 426;
ბალკანეთი – 124; 316; 384;
ბალკანეთის ნახევარკუნძული – 231;
ბალტიის ზღვა – 517;
ბანა – 157; 220; 280; 466;
ბანაკნა – 224;
ბანაკი – 462;
ბარისარა – 342;
ბარხის ციხე – 475;
ბარხონი – 115; 479;
ბასენის საეპისკოპოსო – 360; 361;
ბასიანი – 8; 47; 66; 77; 99; 102; 136; 175;
206-208; 213; 227; 280-282; 299; 306; 307;
334; 335; 337; 339; 351; 354; 357; 362; 363;
370; 372; 376; 380; 427; 428; 458; 460; 468;
475; 495; 512; 571;
ბასიანის თემი – 358;
ბასიანის მხარე – 359;
ბასიანის ოლქი – 430;
ბასიანის (ფასიანის) რეგიონი – 362;
ბატა – 52; 53; 55; 58;
ბაღდადი – 68;
ბაღდადის რაიონი – 539;
ბაში – 102; 134; 244; 245;
ბედია – 89; 242; 304; 437;
ბედრომა (პეტრომა) – 510;

ბარდავი – 465;
ბერთა – 91; 200;
ბერთაწყალი – 278;
ბერთას წყალი – 222;
ბერისი – 409;
ბერკნის საეპისკოპოსო – 361;
ბესლეთი – 287;
ბესლეთის ხიდი – 286;
ბეჭირთა ქვეყანა – 166;
ბეჭირია – 166;
ბელლეგანი – 223; 224; 226;
ბზიფი – 102; 157;
ბიზანა – 113; 282; 283; 338; 385; 442; 478;
512;
ბიზანას (ბიზანტი) საეპისკოპოსო კათედრა
– 352; 353; 357; 359-362; 364; 366; 442;
512; 553; 569;
ბიზანი – 420;
ბიზანტია – 6; 7; 50; 65; 68; 69; 82; 84-87;
103-105; 110; 111; 114; 117; 123; 127; 131;
132-136; 141; 145; 147-150; 152; 157; 173;
188; 220; 227; 252; 257; 258; 260; 261; 274;
282- 284; 337; 342; 346; 347; 349; 351; 353;
354; 356-359; 365; 367-370; 376; 378; 380;
384; 385; 387; 388; 407; 409; 410; 425; 426;
428; 431; 434; 435; 447; 450; 451; 458; 464-
467; 471; 472; 478; 482-485; 497-499; 508;
510; 512; 518; 519; 521; 536; 553; 554; 572;
ბიზანტიის იმპერია – 63; 136; 164; 166; 275;
282; 320; 336; 355; 360; 364; 377; 379; 413;
437; 450; 457; 471; 473; 506; 533; 539; 565;
ბიზანტიის სამეფო – 355;
ბიზანტიის სახელმწიფო – 7; 138; 474;
ბიზანტიონი – 140; 187;
ბიზანტიური არმენია – 429; 430;
ბითვინია – 80;
ბითონია – 340; 341;
ბინგოლი – 280;
ბიფინიის პონტო – 383;
ბიძერების ქვეყანა – 167;
ბიძერთა ნავსადგური – 334;
ბიჭვინთა – 9; 82; 102; 156; 157; 169; 213;
349; 370; 384; 386; 461; 462; 560;
ბიჭვინთის რეგიონი – 370;
ბიჭვინთის საკათალიკოსო კათედრა – 371;
ბლანდოსი – 344;
ბოა – 205; 430;

ბოასი (მდინარე) – 69; 70; 75; 76; 78; 79; 81;
98; 99; 144; 193; 194; 198; 205; 210; 265-
267; 437; 438; 453; 454; 459; 475; 570;
ბობოყვათი – 175; 457;
ბოდბე – 21; 31-33; 304; 356;
ბოდისი – 304;
ბოლემონი (მდინარე) – 83;
ბოლომანი (მდინარე) – 407;
ბოლუ – 409;
ბორგისი – 166; 169;
ბორითი – 73;
ბორჩხა – 91; 97; 109; 121; 131; 194-196; 200;
202; 203; 214; 215; 217; 220; 221; 224; 226-
229; 265; 272; 374; 501-503; 508; 511; 523;
ბორჩხის ხევი – 197;
ბორჯომი – 499;
ბოსპოროსი – 334;
ბოსფორი – 41; 52; 182; 234; 344; 383; 439;
568;
ბოსფორის საარქიეპისკოპოსო – 22;
ბოქასი – 330;
ბოხები – 449;
ბრევეთი – 216;
ბუთერული – 144;
ბურგი – 479;
ბურგი სიმაგრე – 475;
ბუქლოსი (ცხე) – 126; 127;
ბუხას კანტონი – 428;

გაგრა – 102; 157;
გაგრის ეკლესია – 157;
გაზიოურა – 404;
გაილგეტი (მდინარე) – 360; 364;
გაილგეტი – 425;
გაილი – 282; 426; 429; 478; 479;
გაილის საეპისკოპოსო – 362;
გალატეა – 515;
გალატეას პონტო – 343;
გალატია – 80; 291; 340; 341; 343; 383;
გალატია I – 385
გალატია II – 385;
გალი – 313;
გალის რაიონი – 313;
გალისი (მდინარე) – 310; 312; 313; 315; 316;
319; 388;
გალისწყალი – 313;
განგრა – 387; 404;
განგრას მხარე – 396; 397; 401;

განგრას (ჩანგრას) მიტროპოლია – 401;
განთიადი – 561;
გარგანა – 404;
გარგანას სამიტროპოლიტო – 404;
გარგანას სექცია – 404;
გარგარენე – 334;
გარნაკი – 404;
გარსავერეთი – 343;
გარსავერითია – 343;
გარყლობა – 471;
გაძიურა – 322;
გეგეპკორი – 534;
გეგიკი – 428; 430;
გეგუთი – 541;
გელსამანია – 489;
გეველი – 224;
გემერა – 368;
გენეტი – 310;
გეორგია – 437;
გერმანუფოსატორი – 115;
გიმნიასი – 294; 296-298;
გიმორა – 417;
გიოკ-სუ – 343;
გიოლი – 275;
გირესუნი – 407;
გირესუსი – 297;
გიუმენეკ – 343;
გიუმიშხანე, გიუმუშხანე – 8; 66; 283; 297;
321; 323; 339; 342; 364; 421; 429; 512; 542;
გიურჯისტანი – 323;
გლაკი (მდინარე) – 197; 278; 492;
გლაკოსი – 42; 43; 46; 185; 433;
გლოლა-ღები – 520;
გოგარენა, გოგარენე, გოგარენი – 39; 77;
185; 190; 284; 291; 308; 330; 334; 337; 372;
441; 477; 557;
გოდერძის უღელტეხილი – 459;
გონია – 432; 433; 440;
გონიო – 40; 45; 84; 100; 112; 125; 131; 141;
164; 167; 186; 188; 198; 215-218; 220; 221;
258; 261; 343; 371; 379; 498; 507; 560;
გორელე-ფილოკალია – 511;
გორდი – 317;
გორდიონი – 313; 398;
გორდუკი (მდინარე) – 343;
გრიგოლეთი – 285;
გუბაზოული (მდინარე) – 144;
გუგარეთი – 23;

გუგარენას კანტონი – 430; 432; 476;
გუგარი – 331;
გუგარქი – 331; 421; 440; 477;
გულავა, გულაყვა – 175; 213; 339; 348; 349;
455; 461; 560;
გულაყვა (ზიგინევი) – 87;
გუმუშხანე – 185; 282;
გუმუშხანე-სპერ-რიხეს რეგიონი – 153;
გუნუშხანე – 472;
გურზანი – 431; 477;
გურელე – 511;
გურია – 70; 79; 130; 133; 134; 154; 198; 199;
212; 234; 242; 245; 250; 263; 268; 271; 278;
285; 331; 372; 373; 378; 393; 421; 424; 432-
434; 437; 440; 477; 490; 491; 522; 525; 526;
536; 549; 562; 570;
გურიანთა – 198;
გურია-აჭარის მთავრეხილი – 464;
გურიის მთა – 372; 552;
გურიის მთიანეთი – 48; 106; 473;
გურიის ციხე-სიმაგრე – 550;
გურჯი ბოლაზი – 421;
გურჯი ბოლაზის უღელტეხილი – 280;

ღაბა – 523;
ღაბამერი, ღაბამერისა – 522; 523;
ღაბამერის ეკლესია – 450;
ღაბლაგომი – 97; 267; 268; 516;
ღავაბიუნსკია – 428;
ღავით გარეჯა – 21;
ღაზუგეთი – 270;
ღაიაენის (ღაიახის) ქვეყანა – 375;
ღაკოზარა – 390;
ღაღისანდოსი – 400;
ღამასკო – 221; 284;
ღანდალო – 144; 198;
ღარა – 426; 498;
ღარდანელი – 234;
ღარდანელის სრუტე – 231;
ღარიალი – 250;
ღარინის გზა – 134; 139; 140; 187;
ღასავლეთ არმენია – 290; 293; 296-299; 306;
325; 346; 359; 429; 435; 436; 475;
ღასავლეთ კავკასია – 392;
ღასავლეთ საქართველო – 5-11; 13; 15-20;
22-31; 35-42; 49-52; 55; 60-64; 67; 68; 70;
71; 73-75; 78-81; 85-90; 92; 94; 103; 104;
110; 113; 114; 116-118; 123; 126; 130-135; 137;

139; 143; 145-149; 151; 153; 155-158; 160;
162; 170; 174-178; 187; 190; 192; 197; 198;
205; 207; 208; 211-213; 230; 232; 233; 241;
249; 250-253; 257; 259-263; 265; 270; 271;
283; 285; 286; 304; 307; 309; 313; 314; 320;
321; 324-327; 330; 344; 345; 350; 352; 356;
366; 369-372; 376-378; 380; 386; 387; 389;
416; 420-425; 429; 432; 435-439; 441; 444-
446; 451; 454-458; 461-463; 467-469; 473;
497; 503; 507; 509; 510; 519; 521; 522; 524;
525; 527; 529-535; 537; 540; 547; 549; 550;
552-555; 557; 558; 560-562; 565; 569; 571;
დასავლეთ საქართველოს ეკლესია – 21;
დასავლეთ საქართველოს მთიანეთი – 520;
დასავლეთ ქართლის ეგრისი – 434;
დასავლეთის იბერია – 54;
დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველო –
350; 504;
დასტირა – 41;
დარიალის კარი – 32;
დედა-ციხე სამშვილდე – 52;
დევაბონის მთა – 372;
დევაბონის, დევაბონის ქედი – 206; 207;
380;
დევის წყალი – 287;
დეესქელი – 223; 227;
დერნეკაზარი – 59; 553; 569;
დერსკინის თემი – 388;
დერჭანი – 354;
დერჯანი – 393; 409;
დეაღეთი – 102;
დვინი – 43; 44; 70; 71; 91; 117; 145; 220; 257;
258; 260; 262; 263; 265; 268-270; 284; 366;
387; 428; 446; 459; 463; 472; 475; 485; 507-
509; 524;
დიდელე – 218;
დიდი არმენია – 329; 341; 387; 436; 467;
დიდი კავკასიონი – 192;
დიდი ლაზია – 368; 392;
დიდი პიტიუნტი – 53;
დიდი სომხეთი – 429;
დიდვაბუნას (გორდის) ციხე – 517;
დივრიგი – 343;
დიკაიოსიმონი – 415; 416;
დიმნა – 259;
დიოკნისი – 121; 126; 144; 518;
დიოკნისის წყალი – 121;
დიოკონისა – 144;

დიოსკურია – 47; 48; 49; 53; 55-59; 166; 176;
206; 213; 235; 327-329; 331; 345; 386; 390;
461; 464;
დიოსკურიადა – 56; 167; 170; 176; 495;
დიოსკურიადა I – 169;
დიოსპოლისი – 403;
დიოსპონტუსი – 341;
დნეპრისპირეთი – 85; 104;
დოკია – 404;
დოკონისი (მდინარე) – 120; 121; 125; 126;
133; 142-144; 167; 189; 227; 433; 517; 525;
დოლოგანი – 196;
დონდალო – 200; 286;
დონდალოს ხიდი – 286;
დონი – 85; 104; 205;
დორილაინი – 398;
დრაკონი (მდინარე) – 377; 422; 424; 425;
დრაკონისი – 425;
დრილე – 334;
დუ – 428;
დუვი – 428;
დუზქოი – 224;
დუმლის ქედი – 428;
დუნაი – 85; 104;
ე
ეზორა – 386;
ეგეგარინი – 425;
ეგეგოკი (მდ.) – 442;
ეგეოსის ზღვა – 231;
ეგერთა ქვეყანა – 554; 555;
ეგერი – 323; 377; 378; 423; 425; 429-432; 434;
437; 440; 442; 468;
ეგერია – 283; 430-432; 434; 476; 554;
ეგერის ოლქი – 431;
ეგელი – 442;
ეგვიპტე – 382;
ეგვიპტის დიოცეზი – 340; 345;
ეგვიპტის ეკლესია – 27;
ეგრევიკი – 377; 378; 420-422; 425; 426; 429;
432;
ეგრევიკის პროვინცია – 423;
ეგრეს-სუ – 89; 437;
ეგრი – 323; 374; 377; 378; 420-426; 430; 432-
434; 437; 438; 467; 476; 480-482; 512; 556;
ეგრივი – 374; 420; 421;
ეგრის ქვეყანა – 422;
ეგრის-იმერეთის მთისწინეთი – 285;

ეგრისი – 23; 25; 26; 49; 52; 54; 116; 130; 131;
133; 146; 176; 211; 242; 250; 252; 253; 259;
331; 374; 420-424; 429; 431; 434; 435; 437;
441; 442; 460; 467; 477; 511; 520; 527; 529;
532-534;
ეგრისის ეკლესია – 28; 534;
ეგრისის სამეფო – 19; 21; 25; 62;
ეგრისის ციხე – 52; 550;
ეგრისუ – 223;
ეგრისწყლისპირეთი – 51;
ეგრისწყალი (მდინარე) – 20; 31; 50; 54; 60;
63; 89; 104; 134; 135; 137; 146; 170; 173;
174; 285; 304; 315; 369; 437; 487; 520; 529;
ელესა-ურპა – 284; 443;
ელესა – 495;
ეელოკიასი – 403; 404;
ეერიპოსი (მდინარე) – 172;
ეეროპა – 219;
ეეფრატი – 41; 184; 283; 291; 293; 296-298;
317; 330; 335; 339; 343; 347; 352-354; 362;
363; 374; 375; 385; 388; 409; 426; 437; 441;
448; 449; 478; 512; 553; 569;
ეეფრატის აუზი – 374;
ეეფრატის ხეობა – 354; 355; 357; 358;
ეეჰაიტა – 152;
ეეჰსინის ზღვა – 191; 266; 438;
ეეჰსინის პონტო – 23; 37; 56; 100; 106; 117;
139; 140; 186; 187; 326; 327; 333;
ეეჰსინის პონტოსპირეთი – 266;
ეეხაიტა – 342; 386;
ეთიოპია – 36;
ეეგვიპტის ოლქი – 443;
ეეგლეხენი – 512;
ეეგლეხენის სამიტროპოლიტო – 353; 361;
ეეი – 599;
ეეკლეცი – 441-443;
ეეკრეტიკეს ქვეყანა – 328; 329;
ელაზიგი, ელაზიდი – 291; 297; 298; 300;
442;
ელაზიგის ოლქი – 442;
ელანცბერდის საეპისკოპოსო – 360; 361;
ელგა – 202; 203;
ელენოპონტო – 255; 337; 342; 383; 385; 386;
ელენოპონტოს ეპარქია – 391;
ელენოპონტოს პროვინცია – 568;
ელეოუსი – 417;
ელინოპონტო – 338;
ენგური – 234; 424; 425;

ეპირუსი – 413;
ერასი – 147;
ერაქსი – 572;
ერგანი – 511;
ერგე – 67; 74; 90; 94; 95; 97; 99; 100; 106;
108; 116; 121; 137; 141; 143; 188; 190; 212;
214; 215; 218; 220; 222; 223; 225; 226; 228;
229; 256; 263; 378; 432-434; 440; 444; 454;
458; 469; 473; 503; 525-527; 538;
ერგეტა – 599;
ერგე-ლიგანი – 133; 211; 433; 462; 525; 532;
539;
ერგე-ლიგანის ვაკე – 447;
ერგე-ლიგანის ხეობა – 46; 68; 97;
ერგე-ლიგან-ჭოროხის ხეობა – 96;
ერგინ – 511;
ერგინკოუ – 511;
ერეგია – 556;
ერეგუნა – 223;
ერზინგიანი – 283;
ერზინკანი – 409;
ერზინჯანი – 300; 321; 429;
ერზრუმი – 40; 136; 276; 282; 284; 300; 410;
418; 427; 428; 511; 513; 514;
ერუშეთი – 257; 269; 281; 372; 373;
ერუშეთის საეპისკოპოსო – 274;
ესკიპაზარი – 553; 569;
ეს(კი)პაზარი – 59;
ესპანეთი – 36; 54;
ესპონენა – 344;
ეფესო – 40; 346
ეფჰაიტა – 402;
ვაზელონის მონასტერი – 391; 415;
ვაკუფი – 513;
ვალაშკერტი – 282; 299; 300; 325; 356; 358;
374; 556;
ვალაშკერტის საეპისკოპოსო – 353; 358;
ვალაშკერტის ციხე – 428;
ვალე – 499;
ვალენტია – 456; 462;
ვანანდი – 283; 468;
ვანი – 199; 244; 245; 268; 270; 285; 286;
ვანის ტბა – 7; 66; 172; 220; 282; 284; 290-
292; 301; 307; 332; 335; 336; 350-359; 362-
364; 366; 367; 373; 374; 410; 437; 475;
ვანის ტბისპირეთი – 8; 303; 304; 318; 474;
ვანის ხევი – 270;

ვარდა – 93; 349; 512; 541;
ვარდაშენი – 541;
ვარდენიკი – 541;
ვარდისციხე – 408; 539; 541; 542;
ვარდისქალაქი – 541;
ვარდიშენი – 428; 430; 512; 541;
ვარდოვანი – 541;
ვარდციხე – 532; 537; 539; 540;
ვარიანი – 539;
ვარკეთილი – 539;
ვარძია – 539;
ვარციხე – 87; 267; 268; 314; 323; 348; 349;
406; 408; 416; 460; 462; 532; 533; 536; 539-
542; 561;
ვასპურაკანი – 426; 475;
ვატი – 167;
ვაშინგტონი – 419;
ვაშნარი – 199; 526; 560;
ვაშნარის ციხე – 526;
ვენა – 397;
ვერიას სამიტროპოლიტო – 404;
ვერისსა – 341;
ვერტყვიჭალა – 489;
ვითინია – 383;
ვიფინია – 385;
ვიწე – 167;
ვოა – 430;
ვოსტანის საეპისკოპოსო – 361;
ვოუვასიონი – 396;
ზაბულონის მთა – 391;
ზაგონას მთები – 475;
ზარიადრია – 39;
ზარინაკის კათედრა – 352; 359; 361; 362;
366;
ზეაა – 338;
ზეალა – 152;
ზეგანა-გიუმუშხანეს რეგიონი – 325;
ზეგანა (ზეგანათა სოფელი) – 89; 437;
ზელა მარადილი – 218;
ზელა – 342; 384; 386;
ზემო არაქსის ხეობა – 207;
ზემო აჭარა – 106; 469; 518; 525;
ზემო ბასიანი – 468;
ზემო ბაში – 102;
ზემო ევფრატის – 375;
ზემო იმერეთი – 73;
ზემო მარადილი – 227;
ზემო ტიგრა – 316;

ზემო ქართლი – 372-374; 421;
“ზემონი ქვეყანანი“ – 353; 355; 357;
ზენდაბა – 272;
ზესტაფონი – 12; 43; 68; 73; 89; 122; 132;
208; 270; 380; 437; 487; 488; 490-492; 495;
501;
ზესტაფონის რაიონი – 133;
ზესტაფონის შორაპანი – 271; 489; 493;
ზეფირიუსი – 310;
ზიგანა – 8; 66; 86; 87; 89; 213; 307; 329; 340;
341; 347-349; 359; 367; 368; 420; 421; 425;
455; 456; 461; 462; 471; 479; 511; 541; 542;
565;
ზიგანას რეგიონი – 367;
ზიგანას უღელტეხილი – 213; 283; 379; 425;
455; 457; 461; 534;
ზიგანე – 213; 456;
ზიგანას (საეპისკოპოსო) კათედრა – 6; 7;
30; 213; 283; 285; 313; 339; 351; 359; 361;
367; 368; 379; 380; 455; 473; 512-514; 565;
ზიგანას რეგიონი – 20; 62;
ზიგანას (“ზიგანევის“) – საეპისკოპოსო –
456; 555;
ზიგანას (“ზიგინევი – გუდაყვას“) კათედრა
– 5; 20; 22; 24; 62; 178; 531;
ზიგანა-არგიოპოლისის რეგიონი – 408;
ზიგანა-გიუმუშხანეს რეგიონი – 93; 156;
ზიგანა-რიზეს მთიანეთი – 541;
ზიგინევი – 89; 349; 437; 455; 534; 550;
ზიგანეოსი – 455;
ზიგნა – 437;
ზიგოპოლისი – 307; 334;
ზიზიოლა – 479;
ზილა – 385; 402;
ზიმარა – 343;
ზიხიის (ჯიქეთის) ეპარქია – 22;
ზოლოტი – 342;
ზუგდიდი – 73; 270;
თავრიზი – 284;
თავსკერი – 275;
თაკვერი – 250;
თამარის ციხე – 218;
თბილისი – 21; 25; 70; 71; 259-263; 265; 270;
281; 283; 284; 424; 435; 446; 459; 465; 507;
509; 571;
თბილისის საამირო – 373; 532;
თბილისის ქვაშვეთი – 157;

თეთრიწყაროს რაიონი – 541;
თელავი – 33;
თემისკირა – 40; 42; 49; 56; 254; 255; 301;
307; 308; 316; 333; 334; 381; 388; 396; 553;
566-569;
თემისკირიონი – 333;
თემისკურა (მდინარე) – 107; 568;
თემისკური – 254;
თემოდონტი (მდინარე) – 381; 478;
თეოდოსიოპოლის რაიონი – 389;
თეოდოპოლისი – 114; 428; 541;
თეოდორიადი – 130; 139; 186;
თეოდოროპოლისი – 404;
თეოდოსია – 436;
თეოდოსიოპოლის პროვინცია – 358;
თეოდოსიოპოლის ციხე – 572;
თეოდოსიოპოლისი (თეოდოსიოპოლისი,
თეოდოსიოპოლი, თეოდოსიოპული,
თეოდოსიუპოლი, თეოდოსოპოლისი,
თეოდოსოპოლისი, თეოდოსუპოლი) –
220; 257; 280; 282-284; 307; 314; 325; 329;
338; 339; 342; 351; 352; 355; 357; 359; 362;
364; 366; 376; 378; 385; 387; 388; 393; 409;
410; 420; 423; 425-427; 429; 430; 437; 457;
458; 467; 471; 475; 478; 511; 512; 514; 553;
569; 572;
თეოდოსიოპოლისის რაიონი – 428;
თეოდოსიოპოლისის სამიტროპოლიტო –
413; 417;
თეოდოსიოპოლისის (კარინის) ეპარქია –
353;
თეოდოსიოპოლისის სამიტროპოლიტო –
403; 411;
თეოდოსიოპოლისის სამიტროპოლიტო – 417;
თეოდოპოლისის სამიტროპოლიტო – 412;
თერმე – 40; 308; 334; 567; 568;
თერმე-სუ – 254;
თერმეჩაი, თერმოჩაი – 333; 567; 568;
თერმოდონთი – 334;
თერმოდონი – 310; 333; 396;
თერმოდონტი (მდინარე) – 107; 185; 253-255;
310; 316; 333; 334; 363; 388; 553; 566- 569;
თერმოდონტის ხეობა – 253;
თერჯოლა – 68; 73; 125; 132; 488;
თერჯოლის რაიონი – 270; 488; 496; 499;
501;
თერჯოლის სკანდა – 271;
თესალია – 38; 124; 333; 566;

თესპაია – 417;
თექესი – 294;
თექისის მწვერვალი – 296; 297;
თეძამი (მდინარე) – 286; 287;
თიანა – 409;
თიანეთია – 343;
თიანეთი – 262; 343;
თიანეთის ქედი – 51;
თიანითია – 343;
თიანიკე, თიანიკი – 164; 169; 477;
თმოგვი – 280;
თმოგვის ციხე – 280;
თონია – 412;
თორთომი – 372; 374; 421; 428;
თორთომის ქედი – 380;
თორთომის ხეობა – 307;
თორთომისწყალი – 196; 200;
თორთუმი – 47; 373;
თორთუმის ხეობა – 430;
თრაკი – 27; 112;
თრაკიას დიოცეზი – 340;
თრაკიის ეკლესია – 27;
თრიალეთი – 257; 261; 262; 280; 281; 284;
294; 424;
თურქეთი – 97; 198; 217; 222; 223; 225; 256;
270; 276; 279; 282; 297; 319; 395-398; 400;
402; 403; 405; 412; 414; 416; 418; 419; 442;
465; 477; 499-501; 515; 522; 568;
თურქეთის საქართველო – 194;
თუხარისი – 52; 258; 430; 448;
თუხარისის ციხე-სიმაგრე – 432; 450; 476;
თხიონა – 551;
თ
თაგინი – 207;
თაზონის კონცხი – 296; 307; 334;
თაზონის ტაძარი – 38;
თაღნიზნამის უღელტეხილი – 273; 277; 471;
497-499;
თანეთი – 245;
თანი – 377; 422; 425; 426;
თბერია – 11; 35-37; 39; 42; 43; 47-50; 52; 56;
60; 65-67; 70-73; 75-79; 82; 83; 91-93; 98;
99; 100; 103; 106-108; 117; 122; 123; 126;
128; 132; 135-137; 141; 142; 146; 151; 153;
159; 170; 171; 176; 181; 185; 188-191; 193;
194; 208-210; 213; 227; 257; 258; 260-262;
264-270; 272-274; 276; 277; 279; 284; 286;
299; 301; 308; 309; 326-330; 332-335; 352;

354; 355; 357; 367; 372; 374; 380; 392; 410;
424; 431; 435; 436; 438; 441; 442; 446; 449;
453; 454; 459; 460; 465; 472; 477; 485; 486;
490-495; 497; 498; 504; 507; 518; 523-526;
539; 556; 572;
იბერიის თემი – 354; 356; 374; 410; 437;
იბერიის პროვინცია – 421;
იბერიის სამეფო – 25; 83; 123; 160; 308; 441;
449; 450; 458; 484; 487;
იბერიის სახელმწიფო – 170; 171;
იბერიის უღელტეხილი – 492;
იბორა – 152; 407;
იბორას ეპარქია – 407;
იბორონი – 407;
იერუსალიმი – 151; 257; 284;
იდეესა – 47;
ივერია – 334; 377; 378; 393; 409; 410; 422-
424; 429;
ივირიას თემი – 388;
ივერიის ეკლესია – 365;
ივერიის თემი – 410;
ივერიის მონასტერი – 248;
ივირია – 389;
ივორა – 342; 385;
იკონიონი – 399; 400;
იკონიონის სამიტროპოლიტო – 397; 399;
401;
ილირიის პრეფექტურა – 340;
ილირისი – 426;
ილირისონი – 112;
იმერეთ-გურიის მთისწინეთი – 285;
იმერეთი – 40; 44; 47; 70; 99; 133; 198; 199;
227; 268; 378; 424; 427; 447; 488; 495; 496;
499; 505; 539; 549;
იმერეთის ვარციხე – 93;
იმერეთის მთა – 106;
იმერეთის სამეფო – 246;
იმერეთის სკანდე – 10; 114; 273; 497;
იმერეთის შორაპანი – 10; 72; 504;
იმერხევი – 46; 225; 265; 277; 278; 431; 438;
448; 451; 459; 499; 522;
იმერხევი (მდინარე) – 69; 79; 193; 202; 205;
327;
იმერხევის ხეობა – 470; 523;
იმერხევისწყალი – 470; 522;
იმიერ ტაო – 373; 374; 440; 448;
იმნათი – 234;
ინგლისი – 221; 418; 469;

ინდოეთი – 208; 220;
ინოი – 417;
იონოპოლისი – 404;
იორი – 33;
იოულიოპოლისი – 398;
იოუსტინიანუპოლისი – 398;
ირაკლია – 396; 399; 417;
ირანი – 387; 508;
ირისი (მდინარე) – 255; 343; 407;
ირიჯღუს მთა – 372; 440;
ირიჯღუს ქედი – 380;
ირსა – 287;
ისისი – 165; 168; 170; 172;
ისპირი – 59; 77; 197; 200; 205; 372; 373; 421;
429; 430; 477; 490; 515;
ისსუ – 164;
ისუ – 168;
ისულმენი – 455; 461;
ისხოპოლისი (ტირობოლუ) – 511;
იუსტინიანეპოლი – 22; 385; 387;
იუსტინიანეპოლისი – 338; 512;
იუსუფელი – 501;
იშხანი – 157; 392; 451;
იშხნის ტაძარი – 365; 501;

კაბადოკია – 401; 463;
კაბადოკიის პონტო – 464;
კაბეირა – 42; 344;
კაბირა – 403;
კავკასია – 20; 36; 75-77; 98; 123; 124; 127;
133; 152; 192; 194; 212; 217; 223; 232; 303;
334; 388; 451; 481; 517; 519;
კავკასიის მთა – 75; 76; 99; 100; 106; 107;
142; 180; 186; 189; 191-193; 212; 292; 326;
328; 333; 375; 377; 378; 422-424; 438; 453;
525;
კავკასიის მთიანეთი – 56; 133; 207;
კავკასიის ოლქი – 232;
კავკასიის ქედი – 50; 51; 77; 232;
კავკასიონი – 51; 56; 137; 326;
კავკასიონის მთა – 76; 191;
კავკასიონის მთიანი მხარე – 331;
კავკასიონის მყინვარი – 235;
კავკასიონის ქედი – 50; 56; 318;
კავკასიელების ციხე – 270;
კავკასორი – 56; 76; 99; 181; 192;
კავკასოსი – 326;
კავკასოსის მთა – 327;

კავსოლიმანი – 333;
კათარისწყალი (მდინარე) – 142; 189;
კაისარიის მხარე – 401;
კაისარიის სამიტროპოლიტო – 397; 404;
კაისიკის რეგიონი – 362;
კალაპოტამისი, კალაპოტამოსი (მდინარე) – 349; 541;
კალასი (მდინარე) – 168;
კალაქენე – 38;
კალმახის ეპარქია – 365;
კალმახის საეპისკოპოსო – 364; 365;
კალოსი (კალოპოტამისი) – 164; 165;
კალოუმი – 398;
კამახა – 387; 409;
კამახა (კომახა) ციხე-სიმაგრე – 322;
კამახას ეპარქია – 409;
კამახი – 343;
კამახოსი – 409;
კამბეჩოვანი – 31;
კამოულიანა – 402;
კანდიდი – 496;
კანდიდი – 11; 74; 471; 487;
კანდილის მთა – 273; 274; 430; 496-498;
კანდილის მწვერვალი – 273; 428;
კანდრეთი – 500;
კანდრიდი, კანდრიტი – 74; 262; 269; 272-274; 278; 497-501;
კანდრიდის უღელტეხილი – 273; 487;
კანდრიდის ციხე – 446; 471;
კანინის ეპარქია – 417;
კანლი-სუს ხეობა – 277; 278;
კანრიდი – 11;
კაპადოკია – 36; 37; 49; 55; 80; 159; 164; 315-317; 320; 338; 341; 382-385; 479; 553; 569;
კაპადოკია I – 377;
კაპადოკია II – 377;
კაპადოკიის პონტო – 329; 343; 344;
კაპადოკიის პროვინცია – 159; 343;
კაპადოკიის სამიტროპოლიტო – 409;
კაპანდობი – 218; 220; 225; 228; 229;
კაპარია – 470;
კაპარჭინა – 167; 169; 548; 560;
კაპსოსი – 413;
კარაამიდი – 280;
კარაგიოლის მთები – 427;
კარაგიოლის ქედი – 374;
კარადჯასუ, კარადჯასუ – 273; 274; 497; 498;

კარამანის საემირო – 399;
კარასუნტი – 386;
კარახოლა ციხე-ქალაქი – 442;
კარგაბაზრის მთები – 428;
კარგაბაზრის ქედი – 428;
კარგაფაზარი – 567;
კარდუს ქვეყანა – 292;
კარდუხების ქვეყანა – 292;
კარენტი – 39;
კარვალი – 399;
კარია – 37;
კარინ-ბასიანის პროვინცია – 351;
კარინი – 283; 284; 339; 351; 354; 355; 357; 358; 360; 374; 376; 423; 427; 428; 430; 442; 571;
კარინის გავარი – 284;
კარინის ოლქი – 284;
კარინის რეგიონი – 362;
კარის საეპისკოპოსო – 353;
კარმიფორის მთა – 460;
კარნუ-ქალაქი – 283; 351; 423; 442; 448;
კარნუ-ქალაქის რეგიონი – 362;
კარსი (ყარსი) – 352; 374;
კარჩხალ-არსიანი – 330;
კარჩხალ-არსიანის მთიანეთი – 106; 123; 327;
კარჩხალ-არსიანის რეგიონი – 326; 329;
კარჩხალი – 186;
კარჩხალის მთა – 76; 100; 180; 192; 256; 271; 438;
კარჩხალის მთიანეთი – 69; 153; 423; 453;
კარჩხალის ქედი – 76; 77; 91; 133; 193; 378; 470;
კარჩხალის ხეობა – 523;
კასიოპია – 417;
კასპი – 52;
კასპიას ქედი – 56;
კასპიის კარი – 32; 450; 466; 467;
კასპიის ოლქი – 232;
კასპიის ზღვა – 65; 208; 230; 326; 327; 466; 474;
კასპიის ზღვისპირეთი – 32; 65;
კასტამონი – 404;
კატაონია – 343;
კატარძენე – 449;
კატაფხია – 521; 522;
კატაფხიას წყალი – 192;
კატის ციხე – 526;

კახაბერი – 204; 215;
 კახეთი – 5; 20; 21; 24; 25; 31; 50; 52; 157;
 188; 262; 373;
 კახეთის მთიულეთი – 450;
 კახეთის საერისთავო – 304;
 კახეთის ციხე – 52;
 კეგი – 426;
 კეისარია – 401; 402;
 კეისარიის სამიტროპოლიტო – 396; 397;
 401;
 კელასური (მდინარე) – 63;
 კელკიდი, კელკიტა, კელკიტი – 40; 59; 89;
 296; 297; 300; 333; 360; 362; 364; 429; 475;
 479; 512; 567; 568;
 კელკიტის რეგიონი – 567;
 კელკიტის საეპისკოპოსო – 360;
 კელკიტის ხეობა – 473;
 კელცე – 409;
 კემასას ციხე – 322;
 კემახი – 409;
 კენა – 475; 479;
 კენე (კაენე, კენა) პარამბოლუე – 340; 348;
 456; 462;
 კენიე – 461;
 კენტრიტი (მდინარე) – 292; 293; 296-298;
 კერამევის საეპისკოპოსო კათედრა – 352;
 359; 361; 362; 366; 553; 569;
 კერამეონის საეპისკოპოსო – 512;
 კერასენტი – 383;
 კერასუნტი – 152; 307; 338; 343; 366; 381-385;
 387; 391; 457; 554; 556; 567; 568;
 კერასუნტის საეპისკოპოსო – 361;
 კერასუსი – 295-297; 309; 341; 342; 407;
 კერასუსის სამიტროპოლიტო – 411;
 კერკეტების სანაპირო – 53; 58; 59;
 კერჩანისი – 282; 478;
 კერჩანისის საეპისკოპოსო კათედრა – 353;
 360; 362; 442;
 კესარი, კესარია – 343; 346; 401; 409; 478;
 კესარია-კაპადოკიის ეპარქია – 410;
 კესარიის სამიტროპოლიტო – 395; 396; 397;
 კვარცხანა – 218; 223;
 კვატია – 97; 121; 515; 522; 541;
 კვაშტა, კვაშტია – 97; 121; 515;
 კვიმე – 40;
 კვიტა – 334;
 კვიტაიონი – 334;
 კვიტამერე – 221;
 კვიტაურა – 221;
 კვიტაური – 221;
 კვიტიეთი – 221;
 კიანეოსი – 327;
 კილიკია – 320; 343;
 კიმერია – 568
 კინტრიში (მდინარე) – 167; 169;
 კინტრიშის ხეობა – 198;
 კიოსეს ქედი – 343;
 კირა – 492;
 კირნათი – 144; 220;
 კირნათ-მარადიდი – 216;
 კიროსი – 330; 335; 449;
 კირსა – 208;
 კისგიმი (მდინარე) – 323;
 კისკისოსი – 402;
 კიტარიზი – 428;
 კიტარიზომი – 428;
 კიტოროსი – 404;
 კლავდიოპოლის მიტროპოლია – 401;
 კლარჯეთ-ლაზიკის მთები – 271;
 კლარჯეთი – 11; 32; 47; 65; 67; 69-71; 73; 74;
 83; 89; 90; 92; 94; 95; 98; 106; 111; 116;
 119; 121; 123; 124; 131; 137; 141; 143; 147;
 185; 188; 190; 194; 198; 199; 207; 212-214;
 221; 224-228; 256-263; 269-272; 284; 337;
 356; 358; 367; 371-374; 376; 421; 423; 430-
 435; 440; 441; 444; 446-452; 453; 454; 458;
 460; 463; 465-467; 472; 475; 476; 480-482;
 484-486; 489; 492; 495; 496; 509; 523; 570;
 კლარჯეთის კანდრიდი – 114;
 კლარჯეთის მთა – 76;
 კლარჯეთის მთები – 212;
 კლარჯეთის რეგიონი – 65;
 კლასკურის წყალი – 193;
 კლასური – 89;
 კლდეეთი – 73; 89; 437; 489;
 კლდეკარი – 262; 499;
 კლდეკარის ციხე – 257; 261;
 კლისკურისუ – 109;
 კლისურა (მდინარე) – 20; 31; 63; 85; 89;
 104; 135; 173; 174; 250; 285; 315; 358; 367;
 369; 370;
 კოთელია – 47;
 კოკოლათი – 144;
 კოკსილონი ჭანების სიმაგრეები – 475;
 კოლა – 11; 47; 66; 72; 76; 77; 100; 106; 117;
 122; 126; 131; 133; 197; 213; 227; 256; 258;

269; 270; 280; 281; 363; 372-374; 380; 423;
438; 449; 453; 454; 458; 465; 490; 495; 501;
კოლა-არტაანის თემი – 79;
კოლა-არტაანის პროვინცია – 446;
კოლა-არტაანის რეგიონი – 77; 493;
კოლონე – 330;
კოლიკე – 334;
კოლონა – 342;
კოლონეა – 384; 409;
კოლონეას ოლქი – 343;
კოლონია – 322; 338; 341; 385; 387; 407; 413;
კოლონიას თემი – 478;
კოლონიის სამიტროპოლიტო – 403; 412;
556;
კოლოპოტამისი (მდინარე) – 93;
კოლხების მთები – 51;
კოლხების სამეფო – 325;
კოლხების ქვეყანა – 164;
კოლხეთი, კოლხიდა – 8; 12; 13; 31; 35-38;
40-42; 44; 47; 49-58; 60; 63; 66; 68; 71; 73;
74; 77; 81; 83; 90-93; 95; 96; 100; 101; 108;
116; 119; 125; 128-133; 139; 141; 147-149;
185; 186; 190; 191; 194; 208; 209; 221; 227;
234; 236; 237; 251; 254; 255; 257; 258; 263;
268; 283; 286; 294; 296; 307; 309; 326-330;
333; 334; 343; 344; 345; 377; 379; 380; 382-
384; 388; 389; 392; 415; 421-424; 426; 429;
434-436; 438-440; 446; 457; 458; 463; 464;
481; 483; 491-493; 495; 515; 525; 528; 534;
539; 550; 551; 559; 568;
კოლხეთის დაბლობი – 237; 240; 285; 543;
551; 552;
კოლხეთის ვაკე – 237; 544;
კოლხეთის სამეფო – 344; 440; 481;
კოლხეთის სანაპირო – 363;
კოლხეთის სახელმწიფო – 42;
კოლხთა ქვეყანა – 568;
კოლხიდის მდინარე – 334;
კოლხიდის ზღვა – 328; 329;
კოლხიდის სანაპირო – 40; 52; 58; 59; 328;
329;
კოლხისი – 294; 436;
კომანა – 152; 338; 341-343; 384; 386; 390; 457;
478;
კომანას საეპისკოპოსო – 361;
კომანია – 385;
კომნენოსთა სამეფო – 377;

კონსტანტინოპოლი – 5; 7; 8; 13; 15; 19; 20;
22; 24; 27; 28; 35; 61; 63; 82; 123; 127; 139;
145; 156; 178; 187; 251; 278; 281; 282; 319;
339; 346; 347; 350; 352; 353; 357-359; 365;
366-368; 371; 375; 379; 383; 385; 390-392;
394; 408; 417; 456; 473; 482; 512; 513; 519;
534; 571;
კონსტანტინოპოლის ეკლესია – 22;
კონსტანტინოპოლის საეპისკოპოსო – 391;
კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო – 6; 9;
16; 18; 21-23; 28-31; 60; 61; 230; 232; 314;
338; 341; 352-354; 357; 360; 395; 397; 401;
442; 469; 482; 511; 514; 518; 533; 537; 542;
571;
კონცხი ჰერაკლეა – 166; 169;
კოპანდობი – 202; 203;
კორალია – 400;
კორაქსების მთები – 449;
კორაქსთა ქვეყანა – 334;
კორაქსი (მდინარე) – 326; 327; 330; 363;
კორაქსის მთა – 326; 327; 330;
კორდვაცის მთები – 291;
კორდვაცის ქედი – 290;
კორდიელთა მთები – 332;
კორდიკ ვერინ – 290;
კორდიკ მიჯინ – 290;
კორდიკ ნერკინ – 290;
კორდუ – 407;
კორდუენა – 376;
კორდუენას (კორჩაიკის) ოლქი – 375;
კორჩაიკა – 301;
კოტა – 377; 422; 425; 426;
კოტაია – 517;
კოტაიონი – 95; 96;
კოტაიონის ციხე – 97;
კოტაისი – 126; 143; 190; 496;
კოტაისის ციხე – 141; 188;
კოტარქენე – 329;
კოტაიონი – 398; 516;
კოტიორა – 295-297; 307; 315; 381; 382; 404;
კოფტოლოფოსი – 398;
კრატია – 404;
კრეტა – 334;
კრომი – 512;
კუკარიზი – 512;
კუკარიზონი – 115;
კუკუსი – 342;
კუკუსონი – 341; 342;

კუმურდოს საეპისკოპოსო – 274;
კურდუკი – 291;
კურდუკის პროვინცია – 291;
კურდუხების ქვეყანა – 292;
კურუჩაი – 344;
კუტაია – 121; 211-214; 436; 461; 515; 516; 522;
525;
კუტაჰია – 522;
კუტია – 121;
კუხეთი, კხეთი – 304;

ლაგუმუსა – 207;
ლაზეთის ქელი – 256;
ლაზენა – 332;
ლაზთა საეპისკოპოსოები – 421;
ლაზთა ქვეყანა – 329;
ლაზია – 376; 390;
ლაზივი – 261; 232; 332; 372; 377; 420; 422;
425; 426; 429; 432; 458; 467; 512;
ლაზივის პროვინცია – 423;
ლაზიკა, ლაზეთი – 6-11; 13; 15; 20; 31; 35;
42; 50; 59; 62-75; 77-84; 86-95; 97-100; 103;
104; 106-112; 115-127; 131-133; 137; 141; 148;
149; 151-156; 158; 166; 169; 178; 181; 188;
193; 194; 196; 198; 199; 209-215; 218; 222;
225-227; 242; 251; 252; 261-271; 273; 275;
276; 279; 280; 284; 285; 301; 332; 337-339;
342; 343; 346; 350; 352-354; 357; 359-364;
366; 367; 372-374; 376-380; 383; 385-387;
391-393; 407; 408; 415; 416; 421; 425; 426;
429-434; 436-438; 440; 444-449; 451; 453;
454; 456-459; 462-464; 467-469; 471; 472;
474; 475; 479-484; 490; 494; 496-498; 501;
503; 504; 506-511; 513; 518; 521; 523; 525-
527; 530-534; 539; 541; 552; 554; 556-558;
565; 566; 569-571;
ლაზიკას ოლქი – 416;
ლაზიკის ეპარქია – 20; 22; 24; 62; 314; 347;
351; 354; 359; 363; 364; 366; 371; 374; 375;
379; 388; 390; 391; 442; 469; 473; 514; 534;
558;
ლაზიკის თემი – 356; 565;
ლაზიკის პროვინცია – 22;
ლაზიკის საეპისკოპოსო – 285; 362;
ლაზიკის სამეფო – 25; 241; 265; 342; 347;
473; 482; 524; 531; 533;
ლაზიკის სამიტროპოლიტო – 352; 353; 358;
363; 364; 406; 408; 455; 510; 569;

ლაზიკის ციხე-სიმაგრე – 10; 68; 257;
ლაზისტანი – 196; 200; 275; 278; 323; 368;
377; 387; 474; 513; 541;
ლაზისტანის რეგიონი – 522; 554; 558;
ლაზისტანის ქელი – 475; 485;
ლაზონი – 301; 320; 376;
ლაზონია – 309; 331; 376;
ლაზსავე – 371;
ლანჩხუთი – 525;
ლანჩხუთის მთიანეთი – 108;
ლანჩხუთის რაიონი – 490;
ლაოდიკია – 396;
ლარისა – 38;
ლეველოთეას სამლოცველო – 492;
ლეველოთეას სამლოცველო (ტაძარი) – 46;
47;
ლენტეხი – 133;
ლენტეხის რაიონი – 130; 132; 148;
ლეონტოპოლი – 342; 386;
ლეონტოპოლისი – 152; 338; 512;
ლერიონი – 282; 478;
ლერიონის ეპარქია – 469;
ლერიონის საეპისკოპოსო კათედრა – 352;
353; 357; 359-362; 364; 366; 553; 569;
ლეროსი – 405;
ლესპარა – 222;
ლენხუმი – 108; 286;
ლიბია – 291; 304; 333;
ლიგან-არტანუჯის მხარე – 373;
ლიგანი – 46; 67; 74; 77; 90; 92; 94-97; 99;
100; 106; 108; 116; 121; 137; 141; 143; 188;
190; 192; 195; 209; 218; 225; 226; 228; 263;
277; 278; 372; 373; 421; 433; 434; 440; 444;
448; 458; 469; 473; 522; 526; 527;
ლიგანი (მდინარე) – 197;
ლიგანის ხეობა – 222-224; 226; 227; 256;
433; 440; 541;
ლიგანისხევი – 46; 197; 200; 278; 448;
ლიგნისწყალი – 327;
ლიგან-ერგეს რეგიონი – 215;
ლიგანა – 214; 221; 229; 513;
ლიგანი – 121; 197; 200; 215; 219; 221; 226;
256; 454; 469; 513;
ლიგანის ხეობა – 215; 221;
ლიგია – 301; 332; 433; 503;
ლიკანი – 197;
ლიკაონი – 399;

ლიკოსი (მდინარე) – 39; 42; 185; 333; 383;
463;
ლისიორმი – 512;
ლისიორმონი – 111; 115;
ლისიმაქია – 37;
ლისისი – 152; 153;
ლიზიკი – 430;
ლის-სურამის მთა – 259;
ლისთ-იმერეთი – 29; 85; 104;
ლისი – 174; 356; 509;
ლისის მთა – 92;
ლისის ქედი – 50-52; 92; 181; 265; 270; 366;
472;
ლისნი – 157;
ლონგინის ხევი – 475;
ლონგინო – 479;
ლონგოთხევი – 272; 273
ლოსორიონის ციხე – 111; 115;
ლუვია – 291; 301; 304; 332;

მ
მავროგონიონი – 404;
მაზაკა – 401;
მაზაკი – 343;
მალაზგირტი – 410;
მაღლაყვა (მდინარე) – 551;
მაღლაყვა – 560;
მამირვანი – 280;
მანალიქი – 426;
მანანაგი, მანანალი – 427; 512;
მანანალის საეპისკოპოსო – 361;
მანანალის ოლქი – 442;
მანანალის საეპისკოპოსო – 360;
მანარალი – 442;
მანასკერტი – 283; 353; 358; 365; 452;
მანგლის ხევი – 261;
მანგლისი – 257; 265; 281; 459;
მანგლისის საეპისკოპოსო – 274;
მანგლისის ხეობა – 261; 424;
მანველი – 377;
მანველი – 422;
მანრალი – 323; 377; 378; 426;
მანრალია – 329; 374; 378; 420; 421; 423; 426;
427; 429; 430; 438; 440; 512;
მანრალიას თემი – 378;
მანრალის ოლქი – 442;
მანრალის პროვინცია – 423;
მანრილი – 420; 422-425; 429; 432; 467;
მანრილიკი – 427;

მანძიკერტი – 410;
მანციკერტის (მანასკერტის) საეპისკოპოსო
– 361;
მაპავრი – 418;
მაუაქი – 468;
მარადიდი – 95; 97; 121; 192; 196; 200; 201;
203; 204; 214-218; 220-222; 224; 228; 229;
287; 501-503; 515; 521; 523;
მარატი – 431;
მარგალი – 433;
მარგვეთი – 423;
მარგველივი – 422; 423;
მარგვი – 422;
მარგუელკი – 427;
მარდაგი – 427;
მარდალი – 512;
მარდალია – 378; 420; 421; 427; 429; 430;
442;
მარდალიის ზონა – 354;
მარდალიის კანტონი – 358;
მარდალიის რაიონი – 428;
მარდალიქი – 426;
მარდალი – 427; 442;
მარდინი – 297;
მარდინი – 424;
მარდინკი – 424;
მარმარილოს ზღვა – 231;
მარტვილი – 157; 252;
მარტვილის ეკლესია – 253;
მარტვილის ღვთისმშობლის ტაძარი – 157;
მარტიროპოლი – 342;
მარტიროპოლისი – 362; 426;
მასადას ციხე-სიმაგრე – 294;
მასაიკიტე – 166; 169;
მასქუთების ქვეყანა – 32;
მასქუთეთი – 466;
მატიუმი – 170;
მაჩკა – 368;
მაჩკადერე (მდინარე) – 381;
მაჭახელა – 256; 327;
მაჭახელას ხეობა – 224;
მაჭახლისწყალი – 120; 143; 144; 287;
მაჭახლის ხეობა – 523;
მაჭუკა – 391; 415;
მაცუკა (მაჭუკა) ციხე-სიმაგრე – 321;
მახვილაური – 228; 538;
მახინჯაური – 228; 538;
მახო – 215; 218; 220; 228; 433; 503; 538;

მახოს წყალი – 538;
 მახოს ხიდი – 214; 228; 229;
 მახუნცეთი – 538;
 მახუნცორი – 538;
 მგელციხე – 280;
 მგლინავი – 433; 465;
 მგლოვანი – 433;
 მეგედუხის ქელი – 427;
 მეგედუხის მთები – 442;
 მეზლას მთა – 453;
 მელეტინა, მელეტინი, მელიტენა, მელი-
 ტენე, მელიტინი – 291; 317; 338; 341-343;
 347; 348; 558;
 მელიტინის მიტროპოლია – 401;
 მეოთხე არმენია – 426; 558;
 მეორე არმენია – 340; 342;
 მეორე კაპადოკია – 340;
 მეოტის ტბა – 111;
 მერე – 224; 523;
 მერეთისხევი – 522;
 მერია – 522; 526;
 მერის დაბა (ეკლესია) – 258;
 მერისი – 218; 523;
 მერული – 431;
 მესოპოტამია – 478; 572;
 მესოპოტამიის თემი – 409;
 მესოქალდიონი – 412;
 მესტია – 133;
 მესტიის რაიონი – 130; 132; 148;
 მესხეთი – 8; 46; 47; 50; 52; 66; 69; 73; 192;
 194; 213; 226; 227; 307; 344; 355; 449; 458;
 460; 493; 495;
 მესხეთის (მოსხის) მთა – 76; 99; 100; 106;
 191;
 მესხეთის მთიანეთი – 74;
 მესხეთის მთიანი რეგიონი – 493;
 მესხეთის ქელი – 133;
 მესხითა – 126;
 მთისძირი – 560;
 მიდია – 36; 49; 495;
 მიზოსი – 398;
 მითრიდატიონი – 402;
 მითრიდატეს ქვეყანა – 327;
 მილეტი – 166;
 მინვეთი – 229;
 მირვეთი – 217; 218; 220; 224;
 მირინა – 40;
 მისიმეფთა, მისიმეფთა ქვეყანა – 126;
 140;
 მისიმეფთა – 131; 149;
 მიუს გაილი (მდ.) – 442;
 მიძნაძორი – 452;
 მოგროსი (მდინარე) – 165; 168-170;
 მოვაკანი – 26; 261;
 მოკისოსი – 402;
 მონკი – 22;
 მოსინოსი – 295;
 მოსკოვი – 352;
 მოსხების მთიანეთი – 300;
 მოსხების ქვეყანა – 47; 492; 495;
 მოსხიკე – 317;
 მოსხიკეს მთები – 380;
 მოსხური, მესხების, (მოსხების) მთები –
 36; 40; 50; 51; 56; 77; 191; 307; 318; 329;
 330; 449; 464;
 მოუტალასკი – 401;
 მოქვი – 157;
 მოწამეთა – 517;
 მოხირისი – 10; 69; 74; 82; 90; 92; 94-97; 99;
 100; 108; 121; 211; 212; 215; 225-229; 266-
 268; 373; 433; 440; 444; 453; 454; 469; 470;
 503; 525-527; 539;
 მოხორა, მუხურა – 73; 213; 340; 348; 455;
 456; 461; 462;
 მრიტის კანტონი – 430; 431;
 მრულის (მრილის) კანტონი – 430-432;
 მრუტი – 431;
 მტკვარი – 32; 36; 44; 45; 122; 136; 185; 186;
 197; 208; 259; 335; 344; 372; 373; 448; 449;
 465; 492-494;
 მტკვრის აუზი – 277;
 მტკვრის ხეობა – 259; 354; 355;
 მურად სუ (მდინარე) – 375;
 მურატი – 291; 297; 298;
 მურისი – 152; 153;
 მურღული – 198; 224; 226; 280; 388;
 მურღული (მდინარე) – 431; 432;
 მურღულის წყალი – 276; 287;
 მურღულის წყლის ხეობა – 469;
 მურღულის ხეობა – 222; 223;
 მუშის საეპისკოპოსო – 361;
 მუშქაიას ქვეყანა – 375;
 მუძური – 354;
 მუხურგული (ციხე) – 270;
 მუხურისი, მუხირისი – 141; 143; 152; 188;
 190; 213; 227; 270; 271; 461;

მცირე აზია – 231; 261; 313-316; 325; 336; 341;
343; 382; 384; 387; 474; 515; 522;
მცირე არმენია – 39; 40-42; 45; 119; 185; 307;
309; 341; 343; 344; 360; 382-384; 388; 435;
439;
მცირე კავკასია – 50; 192; 193;
მცირე კავკასიონი – 327;
მცურნის საეპისკოპოსო – 360-362;
მცხეთა – 5; 6; 8; 17; 18; 21; 24; 26; 28; 29;
70; 126; 155; 253; 257-259; 262; 304; 305;
365; 368; 369; 371; 372; 466; 561;
მცხეთის ეკლესია – 8; 24; 156; 487; 531;
მცხეთის საკათალიკოსო – 28; 29;
მცხეთის სამეფო – 50; 480; 481;
მცხეთის საპატრიარქო – 353; 374;
მცხეთის ქართლი – 371; 421; 434;
მცხეთის ხიდი – 262;
მცხეთის ჯვარი – 157; 484;

ნამარნუ – 559;
ნატანებისწყალი – 167; 169;
ნაღვრევი – 220;
ნახტევანი – 284;
ნეაპოლისი – 327; 402;
ნეოკაისარიის მიტროპოლია – 401;
ნეოკეისარია, ნეოკესარია – 22; 23; 152; 342;
343; 384-386; 404; 457;
ნეოკეისარიის, ნეოკესარიის
სამიტროპოლიტო – 390; 396; 397; 401;
403; 407; 411-413; 417; 556;
ნეოკესარიის ეპარქია – 391; 407; 408;
ნეოკესარიის მიტროპოლია – 361; 366;
ნეოკლავდიაპოლისი – 396;
ნესისი – 166; 169;
ნესოსი – 120; 125; 142; 143; 189; 190; 227;
228; 433; 518; 525; 526;
ნიგალი – 197; 200; 227; 256; 433; 434; 465;
ნიგალის კანტონი – 430; 431; 432;
ნიგალის ხევი – 433;
ნიგდი – 399;
ნიზიბინი – 426; 430;
ნიკეა – 22; 341; 346; 390;
ნიკომედიის მიტროპოლია – 401;
ნიკომიდია – 397;
ნიკოპოლი, ნიკოპოლისი – 41; 338; 343-344;
362; 384; 385; 387; 413; 414; 479; 512;
ნიკოპოლის სამიტროპოლიტო – 413;
ნიკოპოლისის ეპარქია – 403; 409; 413;

ნიკოფსი – 324; 207;
ნიკოფსია – 63; 207; 356;
ნიკოფსიის საარქიეპისკოპოსო – 22;
ნიკოფსისი – 207;
ნილოსი – 84; 182;
ნიმფა – 426;
ნიმფეა – 235;
ნიტიკე – 169; 176;
ნიტიფე – 166;
ნიქოზი – 520;
ნოვომიხაილოვსკაია – 324;
ნოვოროსიისკი – 52; 53; 55; 59;
ნორგიალი – 433;
ნოსირი – 253; 559;
ნოქალაქევი – 23; 94; 102; 156; 157; 210; 211;
222; 460; 519; 527-537; 557; 560; 561;
ნოჯიხევი – 23; 252; 253; 533-535;
ნუმფარა – 436;

ობარენე – 335;
ოდიში – 157;
ოდიშის მთა – 552;
ოესეთი – 181;
ოზურგეთი – 270; 278; 285; 491; 526;
ოთონგოს წყალი – 224;
ოთხთა ეკლესია – 501;
ოკალის კანტონი – 428;
ოკენა – 479;
ოლგაური – 521;
ოლთა – 513;
ოლთისი – 220; 277; 280; 281; 372-374;
ოლთისწყალი – 196; 200;
ოლთუჩაის ველი – 277;
ოლლარია – 141; 189;
ოლნუტის საეპისკოპოსო კათედრა – 352;
353; 357; 360-362; 366;
ონაგირა – 222;
ონოგური, ონოგურისი – 120; 125; 142; 189;
538;
ოპიზა – 258; 470;
ოპიზის მონასტერი – 450; 451; 470;
ორბალისენა – 343;
ორბისენა – 343;
ორდუ – 40; 309; 315; 336; 381; 554;
ორდუ-გირესუნის უბე – 57;
ორიენსის დიოცეზი – 341;
ორსა – 343;
ორსენა – 343; 344;

ორჯონიკი – 270;
ორჯოხი – 271; 470;
ორჯოხის მთა – 270;
ორჯოხის ქელი – 91;
ოსმალეთი – 220; 223; 276; 277; 549;
ოსმალეთის იმპერია – 219; 275;
ოსმალეთის სახელმწიფო – 280;
ოსმანთა თურქეთი – 395; 401; 404;
ოსმანთა იმპერია – 397; 399; 403; 404; 411;
413; 415; 417; 418;
ოფი – 36; 48; 49; 53; 55; 57; 59; 77; 82; 105;
160; 170; 380; 512; 569;
ოფი (მდინარე) – 171; 379;
ოფის ნავსადგური – 462;
ოფისი – 164; 167-170; 379; 418;
ოფისის ეპარქია – 417;
ოფ-გიუმიშხანეს მთიანეთის რეგიონი –
542;
ოფ-რიზეს მთიანეთი – 542;
ოფ-რიზეს რეგიონი – 65; 66; 100;
ოქსუსი (მდინარე) – 208;
ოშკი – 501;
ონამხირე – 53; 113; 233; 251; 560; 561;
ონამხირის რაიონი – 63;
ოდრახოსი – 373;
ოდრხე – 151; 259; 448;
ოდრხის გზა – 451;
ოსომორა – 527;

პაგრა – 166; 169;
პაზარი – 59; 297; 330;
პაზარიოლუ – 59;
პაიპერი – 321;
პაიპერტი – 389; 391; 393; 407;
პაიპერტი (ბაიბერდი, ბაიბურდი) – 87; 282;
322; 379; 387; 541;
პაიპერტის (ბაიბერდის) ეპარქია – 469;
პაიპერტის (ბაიბერდის) საეპისკოპოსო –
285; 357; 364; 366; 553; 569;
პაიპერტის (პაიპერის) საეპისკოპოსო
კათედრა – 352; 361; 362;
პალათიონი – 395;
პალაკაციოს ტბა – 239;
პალეომაჩკა – 368;
პალესტინა – 474;
პალიასტომი – 245; 246; 549;
პალიასტომის ეკლესია – 246;

პალიასტომის ტბა – 45; 167; 238; 245-249;
548; 549; 551; 560; 561; 563;
პალიასტომის ტბის ეკლესია – 548; 562;
563;
პალიასტომის ციხე-ქალაქი – 563; 564;
პამფილია – 164;
პანური – 490;
პანკურეთის უღელტეხილი – 277;
პანტურა – 490;
პარამბოლე – 461;
პართენიონი – 404;
პართია – 468; 481;
პარიადრე – 39-42; 50; 51; 56; 307; 309; 337;
421;
პარიადრეს კალთები – 77; 185; 190; 284;
291; 299; 300; 308; 330; 372; 441; 442; 556;
557;
პარიადრეს მთა – 312; 329; 330;
პარიადრეს ფრთა – 316;
პარიადრეს ქელი – 309; 475;
პარიადრის მთიანეთი – 354;
პარნასოსი – 399;
პარხალი – 200; 270; 475;
პარხალის მთები – 468; 476;
პარხალის მთიანეთი – 473;
პარხალის ქელი – 432; 479;
პარხალის ხეობა – 513;
პარხარის ზეგანი – 323;
პარხარის ქელი – 430; 479;
პაფლაგონია – 310; 338; 340; 341; 383; 385;
388; 567;
პაფრა – 396;
პენეოსი – 184;
პანთენიონი (მდინარე) – 254;
პერი (მდინარე) – 297;
პერსარმენია – 70; 71; 79; 98; 100; 106; 107;
112; 117; 126; 136; 146; 153; 262; 263; 265;
268; 270; 374; 393; 426; 427; 430; 446; 459;
465; 497; 498; 507-509;
პესინოუს მიტროპოლია – 401;
პეტერბურგის უნივერსიტეტი – 5;
პეტრა – 22; 69; 70-72; 74-80; 83; 86; 87; 90;
93; 99; 100; 105; 106; 111; 112; 117; 120;
122; 152; 153; 156; 193; 204; 205; 209; 210;
212; 213; 224; 225; 257; 260-266; 268; 270;
272; 276; 280; 339; 362; 366; 385; 431; 445;
446; 455; 457; 459; 460; 464; 472; 475; 498;
502; 506-510; 513; 526; 534; 550; 570;

პეტრას საეპისკოპოსო კათედრა – 6; 7; 87;
 361; 366-368; 379; 455-457; 473; 510-512;
 514; 565;
 პეტრას ციხე-სიმაგრე – 209; 210; 213; 220;
 263; 269; 367; 379; 383; 387; 430; 432; 456-
 458; 472; 510;
 პეტრას ციხე-ქალაქი – 506; 507;
 პეტრას (ციხისძირის) კათედრა – 5; 20; 22;
 24; 62; 178; 531;
 პეტრია – 512;
 პეტრიოსის საეპისკოპოსო – 359;
 პეტრომას ციხე – 511;
 პეტრონი – 213; 457;
 პეტრონის საეპისკოპოსო კათედრა – 30;
 283; 313; 351; 511; 555;
 პეტროლალი – 457;
 პეტროლალი (მდინარე) – 213;
 პეტრული – 511;
 პეტრუმი – 511;
 პეტრუმის (ბედრუმის) ციხე – 379;
 პიდა – 343;
 პირველი არმენია – 340; 342; 367; 384; 386;
 პირველი კაპადოკია – 340;
 პისიდის ანტიოქიის სამიტროპოლიტო –
 399;
 პისიდის სამიტროპოლიტო – 399;
 პისონისი – 343; 344;
 პიტია, პითია – 36; 59; 89; 111; 158; 164; 177;
 211; 213; 330; 340; 341; 345; 348; 369; 437;
 455; 456; 461; 462;
 პიტია I – 159;
 პიტოტა – 169;
 პიტუნტი – 36; 53; 55; 57-59; 75; 76; 82; 83;
 89; 105; 111; 152; 158; 166; 169; 171; 176;
 177; 211-213; 266; 267; 330; 341; 345; 348;
 349; 369; 384; 390; 437; 455; 457;
 პიტუნტის სანაპირო – 53; 55; 58; 59;
 პიტუნტის სიმაგრე – 92; 384; 453;
 პიტუნტ I – 166; 171; 172;
 პიტუნტ II – 171;
 პიტუესა – 53; 58; 59; 369; 462;
 პიტუესი – 455; 456; 462;
 პიჩორი – 551;
 პიქსიტე (მდინარე) – 160; 165; 167; 168; 172;
 პლატანა – 417;
 პოლემონი, პოლემონია – 341; 342; 383-386;
 პოლემონი (მდინარე) – 83; 159;
 პოლემონიაკი – 390;

პოლემონიაკის პონტო – 385; 386;
 პოლემონიაკის პონტოს დიოცეზი – 22;
 პოლემონიონი – 83; 84; 87; 152; 388; 404;
 407; 419; 457; 478;
 პოლემონიონის ეპარქია – 419;
 პოლემონიონის საეპისკოპოსო – 361; 419;
 პოლემონის ეპარქია – 83;
 პოლემონის პონტო – 152; 159; 166; 337; 338;
 340-343; 348; 361; 366; 384; 388; 419; 457;
 565;
 პოლემონის პონტოს კათედრა – 419;
 პოლემონის პონტოს პროვინცია – 478;
 პოლემონიუმის პონტო – 344;
 პომპეიოპოლისი – 404;
 პონტიკას დიოცეზე – 340; 341;
 პონტო – 26; 36; 37; 40; 41; 49; 55; 65; 107;
 129; 142; 159; 170; 190; 191; 193; 258; 294;
 303; 307; 315; 318; 330; 331; 333; 334; 341;
 348; 355; 379; 381-386; 388; 390; 392; 395;
 396; 401; 404; 411-413; 416-418; 436; 438-
 440; 442; 454; 455; 461; 468; 469; 471; 473;
 479-481; 553; 566-569;
 პონტოსპირეთი – 7; 255; 291; 294; 301; 318;
 440; 481;
 პონტოს დიოცეზი – 340; 341; 345; 346; 348;
 383; 385;
 პონტოს ეკლესია – 27;
 პონტოს ზღვა – 85; 104; 185; 191; 291; 318;
 377; 422-424; 429; 440;
 პონტოს ზღვისპირეთი – 301; 332; 369; 474;
 481;
 პონტოს იბერია – 318;
 პონტოს კომანა – 343;
 პონტოს მთაგრეხილი – 464;
 პონტოს მთები – 255; 258;
 პონტოს მთიანეთი – 41;
 პონტოს მხარე – 158;
 პონტოს ოლქი – 471;
 პონტოს პოლემონიაკის ეპარქია – 390;
 პონტოს პოლემონიაკუსი – 403;
 პონტოს პროვინცია – 59; 143; 458;
 პონტოს რაიონი – 387;
 პონტოს რეგიონი – 8; 83; 93;
 პონტოს სამეფო – 8; 50; 314; 322; 323; 382;
 383; 403;
 პონტოს სანაპირო – 333; 392;
 პონტოს ქედი – 271;
 პონტოს ქვეყანა – 481;

პონტოს ჰერაკლია – 384;
პორტუს ალტუს – 167; 558;
პრიტანიდი (მდ.) – 160; 165; 167-172;
პროკოპიონი – 402;
პროუსის სამიტროპოლიტო – 397;
პტერიონი – 402;

რ
რაზდანი – 291;
რანი – 21; 26; 261;
რანის გზა – 283;
რაჭა – 181; 222; 286;
რეინი – 517;
რეონი (მდინარე) – 95-98; 209; 210-212; 216;
222; 264; 517;
რეონის ნაპირი – 516;
რიბინსკი – 195;
რიზე – 22; 36; 46; 48; 49; 53; 55; 57; 58; 59;
77; 79; 80; 82; 84; 87; 92; 93; 105; 106;
107; 110; 111; 130; 139; 166; 171; 186; 187;
196; 211; 213; 307; 327; 328; 339; 340; 345;
348; 367; 368; 376; 377; 378; 379; 380; 384;
385; 388; 392; 407; 408; 418; 425; 447; 455;
459; 462; 473; 474; 475; 476; 477; 478; 490;
509; 512; 541; 553; 567; 569;
რიზეს რაიონი, რიზეს ოლქი – 506; 512;
რიზეს რეგიონი – 156; 159; 351; 379; 513;
რიზეს საარქივებისკოპოსო – 166;
რიზეს სამიტროპოლიტო – 166; 565;
რიზონი – 377; 422; 425; 426;
რიონისპირეთი – 421;
რიონი (მდინარე) – 10; 11; 14; 35; 46; 64; 67;
78-81; 87-91; 97-101; 109; 112; 131; 133; 134;
139; 140; 143; 145; 149; 161-164; 167; 169;
178; 179; 181-184; 186-190; 192-194; 196-198;
201; 205-207; 209-216; 218; 219; 222; 230;
232; 234-238; 240-245; 248; 252; 266-268;
285-287; 296; 377; 388; 424; 432; 437; 438;
441; 446; 453; 454; 458; 493; 501; 502; 506;
507; 516; 517; 524; 543-545; 547; 549; 551-
553; 559; 562; 569; 571;
რიონის აუზი – 240; 241; 254; 271; 314;
რიონის ბარი – 244; 370;
რიონის დაბლობი – 11; 15; 64; 80; 102; 113;
116; 118; 199; 215; 232; 240; 242; 243; 253;
285; 286; 370; 444; 445; 503; 522; 524; 537;
548-552; 559; 561;
რიონის ეგრისი – 421; 482;
რიონის ვაკე – 88; 96; 154; 180; 205; 239;
241; 263; 287; 288; 521; 524; 544;

რიონის რეგიონი – 31;
რიონის ჭაობები – 242; 556;
რიონის ხეობა – 49; 86; 95; 134; 198; 199;
204; 208; 212; 222; 285; 314; 322-324; 370;
445; 513; 517;
რიდოსი – 164-166; 168;
რიდოსი – 171; 177;
რკინის ციხე – 558;
რკონი – 287;
რკონის ხიდი – 286;
როგატორიონი – 134; 140; 187;
როდოპოლისი – 82; 83; 86; 87; 92; 93; 100;
141; 143; 152; 153; 188; 190; 212; 266-268;
271; 285; 323; 339; 348; 349; 377; 378; 406;
408; 415; 422; 425; 426; 453; 454; 460; 512;
525; 526; 533; 534; 536; 537; 539; 540-542;
550; 565;
როდოპოლისის ეპარქია – 379; 542;
როდოპოლისის ოლქი – 339;
როდოპოლისის სამიტროპოლიტო – 411;
415; 417;
როდოპოლისის (საეპისკოპოსო) კათედრა –
6; 7; 20; 30; 62; 93; 283; 313; 314; 351; 359;
361; 366-368; 379; 408; 473; 512-514; 555;
როდოპოლისის (ვარციხის) კათედრა – 5;
20; 22; 24; 62; 178; 531;
რომაელთა სანაპირო – 68;
რომაული არმენია – 374; 435; 568;
რომაული სომხეთი – 430;
რომი – 7; 86; 114; 182; 376; 382-384; 427; 436;
438-440; 474;
რომის იმპერია – 6; 82; 159; 170; 211; 340;
342; 343; 345; 384; 395; 397; 399; 401; 403;
404; 411; 413; 415; 417; 464;
რომის პროვინცია – 182; 383;
რონა – 517;
რუა – 517;
რუის-ურბნისი – 369; 487; 535;
რუისი – 6; 8; 15; 18; 19; 21; 23; 25; 26; 31;
33; 61; 62;
რუსეთი – 65; 194; 201; 214; 220; 221; 223;
245; 418;
რუსეთის იმპერია – 199; 219; 275; 276; 477;
რუსთავი – 52; 561;
ს
საბაუო – 235;
საბერძნეთი – 13; 20; 63; 84; 258; 259; 305;
396; 398; 400; 402; 405; 412-414; 416; 418;
441; 442; 450; 465; 483; 542;
საგარეჯო – 33;

საგილიონი – 404;
საგურამოს ქედი – 50; 51;
სადენე – 40;
საინგილო – 33;
საისინი – 86; 87; 339; 550;
საისინის (აბისენის) საეპისკოპოსო – 361;
366;
საისინის (საეპისკოპოსო) კათედრა – 6; 7;
30; 283; 285; 313; 344; 351; 359; 367; 368;
379; 473; 475; 479; 512-514; 555; 565;
საისინის (ცაიშის) კათედრა – 5; 20; 22; 24;
62; 178; 531;
საკაბის საეპისკოპოსო კათედრა – 360-362;
საკაკასიძე – 56; 76; 77; 99; 180; 186; 192;
193; 212; 423;
საკაპენე – 330;
საკირე – 559;
სალპაზარი – 553; 569;
სამეგრელო – 25; 99; 102; 181; 199; 241; 285;
378; 420; 434; 482; 511; 528; 531; 532; 536;
549; 550;
სამიქელო – 552;
სამსუნი – 37; 253; 255; 319; 323; 395;
სამტრედია – 113; 162; 178; 179; 214; 243;
245; 285; 286; 548;
სამტრედიის რაიონი – 102;
სამტრედიის რეგიონი – 134;
სამუსარაი – 409;
სამშვილდე – 260; 484;
სამშვილდის სიონი – 482;
სამცხე – 47; 77; 106; 151; 213; 227; 259; 262;
345; 372; 373; 424; 447; 451; 458; 465; 480;
495;
სამცხე-საათაბაგო – 371; 421;
სამცხე-ჯავახეთი – 518;
სამცხის პროვინცია – 269;
სამცხის სამთავრო – 477;
სამხრეთ არმენია – 291;
სამხრეთ ეგრისი – 8; 323; 421; 424; 435;
440; 441; 480; 482; 512; 557;
სამხრეთ ეგრისის პროვინცია – 329;
სამხრეთ იბერია – 364; 441;
სამხრეთ კავკასია – 103; 145; 303; 311; 315;
385; 485;
სამხრეთ კახეთი – 304;
სამხრეთ საქართველო – 20; 21; 28; 101;
122; 197; 375; 440; 465; 466; 477; 486;

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო – 39; 42;
63; 64; 160; 447;
სამხრეთის ეგრისი – 374; 378; 420; 421; 424;
425; 440; 511; 556;
სანავე – 13;
სანათისი – 224;
სანიგების ქვეყანა – 169;
სარა (მდინარე) – 343;
სარაპალი – 496;
სარაპანა – 10; 12; 13; 43; 44; 72-75; 82; 83;
92; 93; 114; 121; 122; 126; 143; 186; 190;
191; 201; 209; 212; 214; 262; 267; 268; 270-
273; 278; 284; 378; 453; 454; 471 487; 489;
490; 491; 493-495; 498; 504; 505; 528;
სარაპანას ციხე – 208; 271; 446; 448; 501;
525; 526;
სარაპანების ციხე-სიმაგრე – 492;
სარაპანისი – 108; 152; 153; 488; 496; 526;
სარაპანისის ციხე – 91; 92;
სარკინე – 52;
სარმატია – 327; 329; 330; 377; 378; 422-425;
429;
სარფი – 84; 122; 126; 141; 171; 188; 216; 270;
477; 490; 491; 503;
სარჩამაძორის საეპისკოპოსო – 360;
სასომხეთი – 418;
სასპერი – 222;
სატალა – 283; 338; 341-344; 348; 384-387;
390; 456; 462; 475; 479;
საფრანგეთი – 418;
საფუტკრეთი – 144;
საფხაზი – 112; 426;
საქარეა – 515;
საქართველო – 5; 9; 11; 13; 16-20; 24-27; 31;
36; 42; 48; 50; 53; 60-62; 67; 68; 70; 82;
88; 89; 99; 103; 104; 106; 108; 126; 135; 137;
138; 143; 144; 155; 157; 190; 192; 198; 207;
214; 221; 224; 242; 247; 249; 251; 253; 256;
257; 259; 261; 267; 270; 278; 280; 284; 287;
298; 303; 305; 312; 322; 341; 344; 348; 353-
358; 367; 368; 371-373; 387; 389; 392; 406;
408; 415; 420; 421; 425; 431; 437; 440; 447;
452; 455; 470; 471; 480; 481; 484; 490; 491;
503; 506; 515; 522; 524-526; 535; 540; 562;
563;
საქართველოს ეკლესია – 5-8; 15-18; 20; 21;
27-31; 33; 42; 60; 66; 365; 487; 511;

საქართველოს საპატრიარქო – 365; 367;
417;
საქართველოს სახელმწიფო – 282; 365;
საქართველოს სინა – 451;
საქასრია – 489;
საღორეთი – 200;
საყულია – 245;
საჭილაო – 552;
საჯავახო – 134;
სებასტი – 403;
სებასტია – 342; 441;
სებასტოპოლი, სებასტოპოლისი,
სევასტოპოლი, სევასტოპოლისი – 22;
75; 76; 82; 83; 89; 92; 105; 111; 151; 152;
164-167; 169; 171; 175-177; 210-213; 266;
267; 333; 334; 338; 340-343; 348; 349; 384-
386; 409; 437; 441; 453; 455-457; 460-464;
სებასტოპოლისის ციხე-სიმაგრე – 369;
სებასტოპოლის I – 159; 170; 172; 174;
სებასტოპოლის II – 170; 172; 174;
სებასტოპოლის III – 169; 170;
სევასტია – 338; 342-344; 362; 384; 404; 409;
სევასტია (სივასი) – 385;
სევასტიას მიტროპოლია – 401;
სევასტიის ეპარქია – 409;
სევასტიის ოლქი – 341;
სევასტიის სამიტროპოლიტო – 413;
სეფუკის ციხე – 358;
სენაკი – 199; 285; 527; 550; 557;
სერმანცის საეპისკოპოსო – 360; 361;
სეფიეთი – 156; 157;
სვანეთი – 49; 50; 108; 130-138; 143; 145-151;
176; 190; 213; 221; 222; 344; 464; 525;
სვანია – 106; 108; 212; 525; 526;
სვეტიცხოველი – 157;
სვირი – 259;
სიგანელსი – 327; 329;
სიდენე – 307; 308;
სივარი – 409;
სივასი – 344; 409;
სიისა – 412;
სიკამის საეპისკოპოსო – 366;
სილვანა – 348;
სილუანა – 456; 462;
სიმეა – 344;
სიმონეთი – 203;
სიმორისი – 203;
სინგამე (მდინარე) – 165; 167; 169;

სინდიკე – 166; 169; 176;
სინოპ-ტრაბზონის რეგიონი – 316;
სინოპ-ტრაპეზუნტის რეგიონი – 313;
სინოპე – 152; 310; 315;
სინოპი – 7; 45; 46; 158; 232; 302; 315; 319;
342; 381-383; 385; 386; 388; 417; 479; 492;
553; 563; 567-569;
სინორია – 41;
სინოფი – 396;
სირაკენე – 330;
სირია – 141; 188; 260; 261; 274; 320; 428;
497; 498; 507;
სირმენა – 368;
სისილა – 340;
სისილისი – 479;
სისილისის საეპისკოპოსო კათედრა – 343;
344;
სისილისონი – 110; 115;
სისპირი – 205;
სისპირისი – 430;
სისპირიტისი – 38;
სკანდა – 10; 11; 12; 72-75; 82; 83; 92; 114;
121; 143; 214; 262; 267; 268; 270-274; 278;
284; 378; 430; 453; 454; 471; 487-489; 495;
497; 498; 500; 501; 504; 505;
სკანდას ციხე – 446; 496; 499; 500; 525;
სკანდე – 72; 122; 212; 270; 488; 496; 505;
სკანდეს ციხე – 73; 499; 504;
სკანდის ციხე – 91; 92; 263; 269; 270; 271;
273; 446; 448; 488;
სკანდისი – 152; 153;
სკანდისის მთები – 270;
სკვითია – 334; 436;
სკვითინების ქვეყანა – 294;
სკვიმნია – 106; 108; 212; 525; 526;
სკვირეთი – 261;
სკიდისე – 40; 50; 56; 307;
სკიდისეს მთა – 334;
სკუითია – 334;
სმირნა – 40;
სოღუკენე – 330;
სომხეთი – 26; 49; 73; 157; 161; 185; 210; 260;
261; 263; 265; 284; 287; 290; 318; 337; 352;
354; 420; 423-425; 427; 449; 454; 458-460;
462; 463; 485; 507; 524; 554; 556;
სომხითი – 258; 304; 442;
სოსანიგეთი – 151;
სოფანენა – 426;

სოფანენე – 112;
‘სოფელი მეგრელთა’ – 8; 30; 181; 345; 377;
420; 431; 435; 482; 483; 511; 554; 556;
სოფენა – 338; 342; 435; 441;
სოფენე – 309;
სოფენენა – 342; 439;
სონა – 102;
სოხუმი – 22; 53; 56; 63; 169; 233; 287; 386;
461; 560; 561;
სპარსეთი – 44; 50; 65; 66; 68-70; 73; 84; 85;
98; 104; 109; 110; 114; 126; 131; 132; 135-
138; 141; 145; 147; 150; 188; 209; 219; 220;
224; 225; 251; 257; 263; 266; 268-270; 272;
277; 279; 281-285; 315; 336; 337; 347; 366;
367; 369; 382; 383; 385-387; 415; 421; 426;
428; 431; 435; 451; 454; 458; 462; 465; 471;
472; 499; 506; 507; 510; 512; 518; 519; 524;
535; 536;
სპარსეთის არმენია – 498;
სპარსეთის გზა – 220;
სპარსეთის იმპერია – 275; 289; 306; 491;
სპარსეთის სამეფო – 103;
სპარსეთის სახელმწიფო – 128;
სპარსული არმენია – 429;
სპერ-არსიანის მთიანეთი – 186;
სპერი – 77; 153; 163; 191; 192; 205; 207; 221;
222; 270; 271; 316; 351; 353; 373; 428; 430;
440; 448; 465; 468; 469; 475; 480; 481; 512;
სპერის მთა – 43; 100; 167;
სპერისწყალი – 221;
სპირიდიტი – 205;
სსრკ – 217; 225;
სტამბოლი – 57;
სტამენა – 310;
სტერი – 442;
სტეფანოვკა – 538;
სუანია – 151;
სუკავერტის საეპისკოპოსო – 360;
სუმელა – 379;
სუმელას მონასტერი – 93; 391; 415;
სურამი – 67; 114; 259; 284; 446; 491; 497;
507; 510;
სურამის უღელტეხილი – 69; 117; 224; 489;
507;
სურამის ქედი – 50-52; 70; 78; 79; 257; 263;
380; 508;
სურბ გრიგორ – 443;
სურების ხეობა – 278;

სურების წყალი – 207;
სურმენა – 392;
სურმენე – 57; 58; 59; 107; 167; 169; 170; 327-
330; 456; 462;
სურმენია – 417;
სუსანია – 151;
სუსარმენა – 455; 475;
სუსკავეტის საეპისკოპოსო – 361;
სუსურმენე – 384;
სუფსა (მდინარე) – 79; 90; 134; 144; 154;
167; 169; 198; 207; 562;
სუფსის რეგიონი – 154;
სუფსის ხეობა – 101; 140; 187; 473;
სუჯეთი – 31;
სქამალიქონი – 115;
სქამალიხონი – 110;
სხალთა – 200; 522;
სხალთის ეკლესია – 541;
სხალთის რეგიონი – 541;
სხალთისწყალი – 200;
სხალთისწყლის ხეობა – 541;
სხიმღლანისხონი – 479;
სხლობანისწყალი (მდინარე) – 522;

ტაგანი – 343;
ტაერი – 315;
ტაერის მთები – 375;
ტაიახრო – 224;
ტაიქი – 428;
ტამტრა – 315;
ტანა – 392;
ტაო – 8; 47; 66; 77; 98-100; 106; 136; 157;
207; 213; 220; 221; 224-227; 256; 258; 260;
262; 270; 272; 280-282; 307; 334; 335; 337;
353; 356; 358; 364; 365; 372; 373; 375; 389;
393; 410; 430-432; 449; 451; 452; 458; 460;
465; 466; 468; 480; 485; 486; 495; 541; 571;
ტაოს ოლქი – 476;
ტაპრობანეში – 334;
ტარონი – 443;
ტარონის საეპისკოპოსო – 361;
ტარონის სამიტროპოლიტო – 353; 361;
ტარსუსი (მდინარე) – 165; 167; 169;
ტასისკარი – 448;
ტატას ტბა – 343; 399;
ტაშირ-ძორავერტი – 373;
ტაშირ-ძორაკერტის სამეფო – 373;
ტაშისკარი – 372;

ტაშპინარი – 541;
ტახტუკი – 344;
ტბეთი – 469; 471;
ტეკმანი – 297;
ტელეგოასი – 293; 296-298;
ტელეფისი – 125; 142; 188; 189;
ტელეფისის ციხე – 141;
ტეფრიკი – 404;
ტიანა – 399;
ტიანას მიტროპოლია – 401;
ტიზარანია, ტიზარენია – 38; 334;
ტიგროსი – 291-293; 296-298; 317; 375; 388;
426;
ტიმის (დვინის) ციხე – 572;
ტირა – 411;
ტირიაიონი – 400;
ტიტარესი – 184;
ტოკატა – 343;
ტოკატი – 409;
ტონია – 553;
ტორასენე – 330;
ტოსერმანძის საეპისკოპოსო – 362; 366;
(ტო) სერმანძის საეპისკოპოსო კათედრა –
352; 360; 361;
ტოტენე – 330;
ტრაბზონი, ტრაპიზონი – 57; 59; 77; 79; 87;
89; 129-131; 139; 151; 159; 186; 187; 196;
200; 220; 253-255; 258; 261; 280-282; 285;
309; 310; 318; 320; 321; 323; 328; 344; 345;
363; 366; 371; 377; 380; 411; 415; 418; 422;
424; 425; 429; 435; 462; 472; 474; 477; 482;
483; 509; 566;
ტრაბზონის გუბერნია – 553;
ტრაბზონის იმპერია – 413; 415;
ტრაბზონის ოლქი – 553; 569;
ტრაბზონის რეგიონი – 323; 416; 554;
ტრამტრა – 315;
ტრაპეზოუსი – 396; 411;
ტრაპეზოუსის სამიტროპოლიტო – 415;
ტრაპეზუნდი – 368;
ტრაპეზუნტ-პონტოს რეგიონი – 324;
ტრაპეზუნტ-ქალდეას რეგიონი – 408;
ტრაპეზუნტ-ჭოროხის რეგიონი – 421;
ტრაპეზუნტი, ტრაპეზუსი – 6-8; 22; 35-38;
40-42; 48; 49; 51; 55; 57; 58; 66; 83; 84;
87; 90; 98; 105; 107; 108; 110; 111; 129; 131;
134; 139; 140; 142; 151; 152; 156; 159-161;
164; 166-172; 176; 187; 190; 220; 254; 255;

260; 261; 281-284; 294; 295; 297; 298; 302;
303; 307; 309; 313; 314; 320; 324; 326-330;
333-342; 345; 348; 350-355; 357; 359; 362-
364; 366-368; 374; 376-394; 407; 408; 419-
421; 423-426; 429; 431; 432; 434; 435; 439;
441; 455-458; 461-464; 467; 469; 473-476;
478; 482; 484; 495; 506; 510; 514; 541; 553-
555; 558; 565; 566; 568; 569; 571;
ტრაპეზუნტის ეგრიისი – 421; 434;
ტრაპეზუნტის ეპარქია – 342;
ტრაპეზუნტის იმპერია – 8; 368; 377; 380;
392; 393;
ტრაპეზუნტის კათედრა – 22;
ტრაპეზუნტის მთიანეთი – 313; 314; 324;
328; 329; 352; 367; 379; 380; 383; 471; 513;
ტრაპეზუნტის მიტროპოლია – 361;
ტრაპეზუნტის ოლქი – 20; 62; 283; 320; 322;
325; 340; 377; 434; 436; 456; 511; 512; 562;
ტრაპეზუნტის რეგიონი – 6; 8; 36; 40; 55;
158; 159; 213; 284; 313; 315; 316; 319; 320;
325; 343; 349; 364; 369; 379; 380; 386; 407;
438; 510; 511; 534; 554; 556; 566; 568;
ტრაპეზუნტის საეპისკოპოსო კათედრა –
361; 389; 390; 393; 419;
ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო – 7; 351-
355; 357; 359; 360; 362-364; 366; 512; 553;
556; 569;
ტრაპეზუნტის ფადისა – 558;
ტრაპეზუსი – 411; 413; 417; 418;
ტრაპეზუსის იმპერია – 417;
ტრაპეზუსის სამიტროპოლიტო – 411; 413;
417;
ტრაპიზონის დუკა – 322;
ტრაპიზონის ეგრიისი – 482;
ტრაპიზონის ვილაიეთი – 323;
ტრაპიზონის იმპერია – 315; 477;
ტრაპიზონის კათედრა – 419;
ტრაპიზონის (ტრაბზონის) რეგიონი (მხარე,
სანახეები, ოლქი) – 30; 89; 199; 271; 315;
320; 323; 377; 437;
ტრაპიზონის სამეფო – 359;
ტრაპიზონის სახელმწიფო – 322;
ტრაპიზუნი – 513;
ტრიკომია – 368;
ტრიპოლისი – 379; 417;
ტროა – 254; 308; 311; 328; 331;
ტრული – 22; 482;
ტუაფსე – 325;

ტუზლა – 430;
 ტუია – 428;
 ტუხარისის ციხე – 476;
 ტფილისი – 125;

უბისას მონასტერი – 549;
 უნაგირა – 222;
 უნაგირას მთა – 222;
 ურარტუ – 479;
 ურბნისი – 6; 8; 15; 18; 19; 21; 23; 25; 26; 31;
 33; 52; 61; 62; 259; 274; 561;
 ურეკი – 113; 199; 213; 240; 559; 562;
 ურმის ტბა – 336;
 ურპა – 284;
 უსუპორტე – 348;
 უსუპორტო – 340;
 უფლისციხე – 52;
 უქიმერიონი – 212; 496; 517; 522;
 უქიმერიონის ციხე – 95-97; 108; 216; 218;
 516; 518; 521-523; 525-527; 536;
 უჩამბა – 218;
 უჩხითი – 523;
 უჯარმა – 32;

ფადისა – 83; 84; 87; 364; 404; 419; 554;
 ფადისას (ფოთის) ეკლესიები – 555;
 ფადისან/ფაცა – 407;
 ფადისსა (ფოთი) – 108; 554; 556; 558;
 ფაზარი – 89; 164; 437; 511; 553; 567-569;
 ფაზიმონი – 396;
 ფაზისისპირი (მდინარე) – 122;
 ფაზისი, ფასისი (მდინარე) – 8; 10-14; 30;
 31; 35; 39; 42-45; 46; 49; 52; 56-59; 64; 67-
 70; 75-84; 88-93; 97-101; 103; 106; 109; 112;
 120; 125; 130; 131; 133; 134; 139-143; 149;
 151; 154; 159; 160-167; 169; 171; 172; 178-
 186; 188-194; 196-198; 200; 201; 204-214;
 217-222; 224; 241; 248; 252; 262-268; 271;
 288; 293; 296-298; 327; 329; 333; 334; 357;
 363; 364; 366; 377; 388; 421-425; 427; 430;
 432; 433; 437; 438; 441; 444-446; 453-457;
 459; 463; 464; 472; 478; 490-494; 499; 501;
 502; 506; 507; 509-512; 516-518; 525; 527-
 529; 552; 553; 565; 566; 568; 569; 572;
 ფაზისი, ფასისი (ქალაქი) – 22; 46; 58; 76;
 83; 84; 86; 87; 107; 111; 118; 119; 122; 125;
 137; 140-143; 164; 167; 185-190; 204; 206;
 208; 210-212; 217; 223; 235; 246; 252; 262;
 268; 271; 277; 284; 285; 307; 310; 327; 334;
 338; 339; 351; 364; 378; 384; 422; 425; 437;
 460; 463; 478; 479; 507; 515; 534; 537; 545;
 547; 555; 557; 559; 562; 566; 567; 569; 571;
 572;
 ფაზისის აკადემია – 388; 566; 568;
 ფაზისის ეპარქია – 379;
 ფაზისის კიბელას სამლოცველო – 384;
 ფაზისის მიტროპოლია – 22; 408;
 ფაზისის რეგიონი – 554; 570;
 ფაზისის საეპისკოპოსო – 473;
 ფაზისის სანაპირო – 385; 526;
 ფაზისის ხეობა – 306; 370; 541;
 ფაზისის (ფასიდის) სამიტროპოლიტო – 6;
 30; 361; 390; 415; 512; 519; 524; 554; 565;
 571;
 ფაზისის (ფოთის) სამიტროპოლიტო – 20;
 22; 62; 339; 367; 532; 539;
 ფათი, ფათისი – 554; 556;
 ფათია – 554;
 ფათისა – 556;
 ფანასკერტი – 372;
 ფანასკერტის ეპარქია – 365;
 ფანასკერტის საეპისკოპოსო – 364; 365;
 ფანიკი – 280;
 ფარავანი – 260;
 ფარავნის ტბა – 460;
 ფარანგია – 205; 430;
 ფარანგიონი – 98; 430; 453;
 ფარანგიონისპირი – 432;
 ფარნა – 40; 309;
 ფარნაკია – 40; 41; 49; 301; 307-309; 344; 495;
 ფარცხანაყანები – 245;
 ფასა – 554;
 ფასი-ბასხი – 208;
 ფასი-დერე – 206; 207;
 ფასიანე – 344;
 ფასიანი – 206-208; 300; 306; 338; 344; 351;
 357; 512; 571; 572;
 ფასიანის საეპისკოპოსო კათედრა – 344;
 352; 360-362; 366; 553; 569;
 ფასიანის სამიტროპოლიტო – 283;
 ფასიანის (ფასისის) ეპარქია – 359;
 ფასილა – 83; 84; 87;
 ფასიდის სამიტროპოლიტო – 364;
 ფასინდერი – 207; 297;
 ფასის-ხევი – 206; 207;
 ფასისის აუზი – 287;

ფასისის ეპარქია – 366;
ფასისის სამიტროპოლიტო – 30; 230; 247;
366; 456; 511; 531; 548; 550; 553; 555; 562;
569;
ფასისის ხეობა – 143; 215; 216; 222; 223;
263;
ფასისის (ფოთის) კათედრა – 5; 24;
ფასისის (ფოთის) სამიტროპოლიტო – 178;
364; 555;
ფასინლერი – 567;
ფასონი – 206; 558;
ფატრა – 554;
ფატსა – 108; 388; 554;
ფემერხისარი – 409;
ფერა – 38;
ფიდი – 343;
ფილაბონიტი – 368;
ფილადეფიის სამიტროპოლიტო – 399;
ფილისტიმი – 480;
ფილოკალეია (გორედე) – 511;
ფილოკალია – 417;
ფილომილიონი – 400;
ფისი – 428;
ფინორი – 562;
ფინირის (მდინარე) აუზი – 237;
ფიტენარი – 268;
ფოთი – 9; 10; 14; 43; 45; 46; 67; 84; 87; 89;
107; 113; 116; 118; 119; 162; 164; 167; 169;
170; 178-180; 199; 205; 211; 214; 219; 234;
235; 237; 243; 247; 249; 252; 253; 255; 284-
286; 384; 386; 408; 419; 441; 444; 445; 461;
493; 502; 519; 532; 534; 537; 539; 543-546;
548; 549; 551-556; 558-562; 565-567; 569-571;
ფოთის რაიონი – 102;
ფოთის ციხე – 183; 546; 547;
ფოკა (პაგა) – 460;
ფოსონი – 388;
ფოცხოვის ხეობა – 265; 459;
ფორჩხა – 371- 374; 459; 523;
ფორჩხას წყალი – 198;
ფორჩხი – 212;
ფრატის ხეობა – 207;
ფრიგია – 96; 317; 468;
ფრიგიის სამეფო – 317;
ფრიკსეს ორაკული – 492;
ფრიქსეს ქალაქი – 495;
ფრიქსოპოლისი – 47;
ფსარე – 221;

ფსიქსოსი (მდინარე) – 164; 168;
ფსოუ – 207; 234;
ფუთი – 555;
ფუთოთი – 556; 557;
ფურტიო – 198; 200;
ფურუღუმზი – 375;
ფშავი – 102; 154; 155;
ფხიკიური – 470;
ქალდა – 479;
ქალდეა, ქალდია – 6; 7; 30; 54; 89; 302;
303; 321; 322; 351; 354; 374; 376; 377; 389-
391; 407; 421; 425; 430; 435; 437; 438; 441;
468; 473; 474; 476; 479; 480; 553; 556; 557;
572;
ქალდეა-ჰანეთი-ტრაპიზონის რეგიონი – 80;
ქალდეას მთიანეთი – 408;
ქალდეას პროვინცია – 329; 411;
ქალდეას (ქალდიის) თემი (თემა) – 7; 307;
311; 315; 319; 320; 325; 329; 351; 368; 378;
388; 407; 473; 478;
ქალდი – 321; 332;
ქალდიის ეპარქია – 417;
ქალდიის თემი – 322; 389; 392;
ქალდიის მაჭუკა – 392;
ქალდიის სამიტროპოლიტო – 403; 411; 413;
415; 417; 556;
ქალდიის ციხე-სიმაგრე – 321;
ქალდეუ – 300; 303; 332;
ქანოტამალი – 11;
ქარესი (მდინარე) – 58;
ქართველთა სამეფო – 364;
ქართლა – 223;
ქართლი – 16; 17; 26; 29; 33; 49; 60; 65; 98;
126; 135; 157; 159; 181; 208; 220; 227; 256;
259; 269; 271; 283; 292; 304; 345; 356; 369;
371; 373; 434; 435; 448-451; 460; 465; 467;
480; 481; 484; 519; 531;
ქართლის გზა – 280; 281;
ქართლის ეკლესია – 17; 18; 23; 520;
ქართლის საკათალიკოსო – 18; 61;
ქართლის სამეფო – 6; 20; 25; 31; 33; 35; 42;
49; 50; 60; 63; 65; 104; 170; 174; 251; 252;
285; 301; 303-305; 314; 315; 319; 345; 369;
442; 449-451; 487; 519; 520; 529; 532;
ქართლის საპატრიარქო – 18; 61;
ქართლის სახელმწიფო – 300; 420; 529;
ქართლის ქელი – 50;

ქართლის ყელის უღელტეხილი – 280;
ქართუ – 300;
ქართული ეკლესია – 15-20; 158; 178; 487;
ქარიენტი (მდინარე) – 165; 169;
ქარიუსტორისი – 327;
ქაჯთა ქალაქი – 259; 465;
ქედა – 144; 198; 200;
ქვაბლიანის ხევი – 459;
ქვათეთრისი (ციხე) – 262; 273;
ქვაცხე – 415; 416;
ქვედა მარადილი – 216-218; 224;
ქვემო აჭარა – 214;
ქვემო ბაში – 102;
ქვემო იმერეთი – 285;
ქვემო მარადილი – 204;
ქვემო ქართლი – 5; 20; 25; 261; 356; 373;
477;
ქვემო ქლასკური – 224;
ქინძის ციხე – 11; 262; 269; 270; 272-274;
278; 497; 498;
ქინძოტამალი – 74; 262; 270; 272-274; 278;
496-498; 500; 501;
ქინძოტამალის უღელტეხილი – 273;
ქინძოტამალის ციხე – 471; 499; 500;
ქიტროპოლია – 141; 188;
ქიფაისი – 97; 515;
ქლასკური – 224;
ქლასქური – 223; 227;
ქობოსი (მდინარე) – 165-167; 169; 174; 176;
177;
ქობულეთ-ბიჭვინარი – 560; 561;
ქობულეთი – 94; 98; 100; 113; 144; 167; 212;
251; 490; 526;
ქობულეთისწყალი – 169;
ქრისტოპოლისი – 409;
ქსერქსენე – 39;
ქუთათისი – 96; 97; 192; 212; 216; 218; 219;
460; 515; 516; 518; 521; 523; 525; 532; 541;
571;
ქუთათისის ვაკე – 521;
ქუთათისის ქვეყანა – 524;
ქუთაისი – 9; 10; 14; 43; 73; 88; 89; 94; 95;
97; 108; 126; 132; 179; 180; 199; 205; 211;
212; 216; 219; 227; 241; 245-247; 259; 274;
285; 286; 408; 415; 432; 444; 445; 455; 461;
493; 502; 516; 517; 519; 520; 523; 524; 532;
539; 551; 556; 562; 564; 571;
ქუთაისის ბაგრატის ტაძარი – 518;

ქუთაისის მუზეუმი – 548; 563;
ქუთაისის ოლქი – 102;
ქუთაისის რაიონი – 133;
ქუთაისის რეგიონი – 538;
ქუთაისის ციხე – 517; 563;
ქუთაჰია – 97; 515;
ქუთურეთი – 95; 97; 121; 192; 216; 219; 221;
515; 523;
ქუთურეთის უბანი – 222;

ღადლო – 372;
ღადონი – 447; 451;
ღალისი (მდინარე) – 310;
ღალიძგა (მდინარე) – 63; 304;
ღებიშერი – 521; 522;
ღრემი (ღრეონი) – 95; 216;
ღრემის დეღე – 216;
ღრემში-დეღე (მდინარე) – 95; 216; 222;

ყალნუს მთა – 280; 372;
ყალნუს ქედი – 380;
ყანდაარის საემირო – 404;
ყანდარის საემირო – 396;
ყარამანის საემირო – 401;
ყარსი – 194-196; 218-220; 223; 225; 257; 262;
265; 275-279; 356; 372; 410; 459; 469; 494;
507; 508; 513; 524;
ყარსის მთა – 372;
ყარსის ოლქი – 279;
ყარსის პროვინცია – 299;
ყვირილა – 43; 46; 69; 78; 79; 81; 181; 198;
209; 210; 212; 265-268; 278; 437;
ყვირილა-რიონის ხეობა – 212; 458; 493; 516;
522;
ყვირილას ხეობა – 263; 459;
ყვირილას წყალი, ყვირილისწყალი – 79;
144;
ყიზილ-ირმაკი – 300; 319; 323-325; 407; 567;
ყირიმი – 302; 303; 391;
ყირიმის სამხრეთ სანაპირო – 392;
ყოროლისწყალი (მდინარე) – 167; 169; 198;
ყუბანი – 174;
ყუბანი (მდინარე) – 31; 89; 173; 184; 205;
370; 425;
ყუბანისწყალი – 184;
ყულევი – 167; 169; 233; 252; 551; 559; 562;

შაბასა მერისა – 523;

შაგაირა – 91;
შავიზღვისპირეთი – 22; 53; 58; 103; 105; 111;
113; 124; 152; 168; 173; 220; 224; 225; 232;
233; 260; 261; 301; 303; 304; 312; 319; 333;
336; 337; 384; 407; 423; 431; 436; 449; 473;
474; 478; 510; 524; 531; 563; 565;
შავიზღვისპირეთის მთიანეთი – 363;
შავიზღვისპირა რაიონი – 227;
შავი ზღვა – 44; 55-57; 70; 71; 83; 87; 100;
106; 109; 111; 117; 125; 131; 134; 141; 159;
161; 170; 176; 177; 193; 199; 201; 204; 208;
209; 219; 220; 230-239; 243; 250; 251; 253;
255; 260-262; 274; 284; 289; 294; 302; 303;
312; 314-316; 330; 336; 372; 382; 395; 396;
404; 407; 417; 432; 436; 440; 447; 448; 458;
465; 470; 472; 476; 487; 497; 498; 507; 509;
524; 544; 547; 548; 554; 559; 561; 567;
შავი ზღვისპირი – 170; 188; 421; 462; 494;
509; 554;
შავი ზღვის აუზი – 232; 233; 239;
შავი ზღვის ოლქი – 232;
შავი ზღვის სანაპირო – 53; 403; 404; 411;
417;
შავშეთი – 47; 48; 77; 79; 100; 106; 116; 144;
194; 198; 209; 212; 218; 219; 225-227; 262;
265; 272; 273; 275; 277; 278; 281; 372-374;
424; 433; 446; 447; 449; 451; 458; 465; 469;
470; 471; 491; 496; 499; 501; 503; 513; 522;
525;
შავშეთის მთა – 76;
შალაგომი – 428;
შამახა – 356;
შარიანი – 282; 478;
შარიანის (ხერციანის) საეპისკოპოსო
კათედრა – 353; 360; 362;
შატბერდი – 452;
შაქი – 21;
შეკვეთილი – 323;
შემოქმედი – 285;
შექერლი – 280;
შევიცარია – 221;
შიდა არმენია – 342; 346; 385;
შიდა ეგრისი – 422; 423;
შიდა იბერია – 181;
შიდა ქართლი – 51; 52; 89; 209; 261; 356;
358; 373; 437; 465;
შინდობანი – 470;
შინდობის (ეკლესია) – 258; 450;

შირაკი – 283;
შირაქი – 33;
შირაქის სამეფო – 374;
შირიმნი – 280;
შირაპანი – 12; 13; 43; 44; 67; 68; 72; 114;
122; 126; 185; 198; 201; 208; 209; 259; 267;
270; 278; 427; 445; 487-492; 493; 497; 505;
516; 526;
შოუბანი – 192;
შროშა – 489;
შუამდინარეთი – 474; 476; 479;
შუა აზია – 208; 287;
შუა ბაში – 102;
შუა იბერია – 50-52; 56;
შუა კოლხეთი – 71;
ჩადის უღელტეხილი – 459;
ჩაი – 275; 470;
ჩაიელი – 59;
ჩაირ-სუ – 203;
ჩაქვი – 9; 94; 95; 98;
ჩაქვი-ხელვაჩაურის რაიონი – 143;
ჩილდირიდელე (მდინარე) – 222;
ჩოლოქი – 144;
ჩომანის ხიდი – 280;
ჩორმაირის თემი – 358;
ჩოხატაურის ქელი – 199;
ჩრდილო არმენია – 291; 335;
ჩრდილო ბასიანი – 374;
ჩრდილო ეგრისი – 176; 378; 420; 421; 425;
435; 441; 556;
ჩრდილო კაკასია – 53; 54; 85; 102-104; 133;
169; 175; 176; 207; 302; 303; 315; 425;
ჩრდილო სირია – 315;
ჩრდილო სომხეთი – 54;
ჩრდილო სპარსეთი – 261;
ჩურუქსუ – 200;
ჩხალა – 223; 226;
ჩხალის წყალი – 203;
ჩხოროწყუ – 242;
ჩხუტენეთი – 228;
ცაგკი – 428;
ცაიში – 87; 534;
ცივა – 559;
ციხე-გოჯი – 94; 211; 527; 532;
ციხისძირი – 94; 95; 156; 157; 211; 213; 456;
457; 461; 462; 471; 490; 507; 528; 538; 560;
561;

ცოკის ტბა – 291; 442;
ცოფანენა – 338;
ცროლი – 304;
ცუცხვათის ციხე – 517;
ცხაკაია, ცხაკაიას რაიონი – 527; 557;
ცხენისწყალი – 43; 46; 99; 211; 234; 329;
517;
ცხენმოლა – 198;
ცხია – 222;
ცხინვალი – 5;
ცხმორისი – 198; 200;
ცხომი – 213;
ცხუმი – 22; 89; 102; 104; 155; 159; 169; 170;
177; 211; 349; 367; 384; 385; 437; 455; 461;
463;
ცხუმის ქვეყანა – 135;

ძაგატისი (მდინარე) – 165; 168;
ძაღისა – 329;
ძანსული – 218; 222; 223;
ძახარე (ციხე-სიმაგრე) – 128;
ძერნაკის საეპისკოპოსო – 360; 361;
ძველი გავაზი – 157;
ძველი იბერიის ოლქი – 209;
ძველი ლაზიკე – 324; 325; 334;
ძველი სარაპანა – 526;
ძველი შუამთა – 157;
ძიგანევის საეპისკოპოსო – 366;
ძიგური – 559;
ძიღქების ქვეყანა – 169;
ძირულა (მდინარე) – 12; 181; 198; 268; 487;
493; 516;
ძირულას ხეობა – 209;
წალენჯიხა – 242;
წალკა – 262; 265; 459;
წალკის საეპისკოპოსო – 274;
წებელი – 561;
წიბელი – 102;
წითელწყარო – 270;
წითურეთი – 215;
წმიდა გიორგი პერისტერეოტას მონასტერი
– 391; 415;
წმიდა ეგგენის მონასტერი – 391;
წმიდა ეპიფანეს მონასტერი – 391;
წუნდა – 52; 257; 259;
წუნდის საეპისკოპოსო – 274;
წყალტუბო – 116;
წყალწითელა – 527;

წყალწითელას ხეობა – 517;
წყაროსთავის საეპისკოპოსო – 274;

ჭანების მთები – 77;
ჭანეთ-სპერის მთიანეთი – 161;
ჭანეთი – 54; 69; 75; 76; 98; 109; 110; 114;
115; 129; 139; 153; 154; 163; 180; 181; 186;
187; 192; 193; 281; 353; 364; 371-374; 378;
386; 420-422; 425; 426; 429-432; 435; 438;
440; 453; 461; 468; 471; 473; 474; 477; 479;
480; 484; 512; 553; 556; 557; 569;
ჭანეთის ლაზიკა – 471;
ჭანეთის მთა – 193; 371;
ჭანეთის პროვინცია – 423;
ჭანეთის რაიონი – 362;
ჭანთა ქვეყანა – 153;
ჭანიგი – 374; 377; 422; 467; 512;
ჭანიკა – 81; 205; 321; 323; 362; 426; 430-432;
434; 440; 473; 475; 476; 479; 553; 569;
ჭანიკა-კოლხეთი – 77;
ჭანიკა-ტრაპეზუნტის რეგიონი – 467;
ჭანიკა-სპერის მხარე – 359;
ჭანიკე – 475;
ჭანიკი – 283; 323; 420;
ჭანიკის ეპარქია – 366;
ჭანიუკი – 320;
ჭანიხი (ჭანკა) ციხე-სიმაგრე – 321;
ჭანჭაკომი – 479;
ჭანჭაკონი – 115;
ჭარნალი – 220;
ჭვანა – 198;
ჭვანართა – 200;
ჭიათურა – 73;
ჭიათურა-საჩხერის რეგიონი – 209;
ჭინკათხევი – 223;
ჭორომი – 221;
ჭოროხი (მდინარე) – 8; 11; 13-15; 30; 31; 35;
39; 40; 42-47; 49; 50; 56-59; 64; 65; 67-71;
75-84; 87-93; 95; 97-101; 107; 109; 120-122;
125; 130; 131; 133; 139; 140-142; 144; 149;
151-154; 158-164; 167-172; 175; 179-181; 184-
189; 192-197; 200-207; 209-214; 216-225;
227-229; 234; 242; 246; 248; 249; 256; 260-
263; 265; 266; 268-271; 275-280; 283; 287;
297; 298; 311; 326-330; 333; 339; 358; 363;
364; 366; 367; 372; 374; 375; 377; 378; 380;
383; 386-388; 407; 420; 423; 425; 426; 428;
430-438; 440; 441; 444; 445-447; 453-456;

459-462; 464; 470-478; 483; 484; 490; 492-494; 497-499; 501; 502; 506; 507; 509-512; 518; 523; 525; 527; 528; 538; 539; 553; 554; 558; 559; 565; 567; 569; 570;

ჭოროხის აუზი – 75; 186; 203; 204; 215; 220; 222; 223; 275-277; 440; 462; 471; 521; 524;

ჭოროხის მთიანეთის რეგიონი – 326;

ჭოროხის რეგიონი – 36; 156; 188; 493;

ჭოროხის სანაპირო – 526; 538; 541;

ჭოროხის ხეობა – 11; 15; 35; 41; 44; 46; 64; 65; 66; 68; 72-75; 77; 79; 86; 91; 93-95; 99; 108; 116; 117; 119; 122; 126; 130; 131; 133; 141-143; 147-149; 153; 180; 189; 190; 192; 196-198; 204; 212; 213; 215-225; 252; 256-260; 263-265; 268; 269; 271; 272; 274; 276; 278; 279; 284; 286-288; 305; 307; 324; 325; 328; 330; 342; 343; 354; 355; 430; 433; 440; 446-448; 454; 457-460; 469; 471-473; 479-481; 485; 487; 501; 515; 517; 521; 523; 524; 531; 532; 557; 562;

ჭუბერი – 102;

ჭყვიში – 244;

ჭყონდიდი – 24; 242; 252; 285;

ხავიძის საეპისკოპოსო კათედრა – 352; 359; 361; 362; 366;

ხაფინის საეპისკოპოსო – 360; 361;

ხაზარეთი – 173; 174; 250;

ხაზარეთის მდინარე – 31;

ხაღდეა, ხაღდია – 281; 321; 388; 422; 430; 432; 435; 476; 479; 565;

ხაღდეას, ხაღდიას, ხაღდიის თემი – 377; 478; 565;

ხაღდიის ქვეყანა – 280;

ხაღდიის ციხე-სიმაგრე – 322;

ხაღდოდორი – 307; 479;

ხაღიბე – 301; 308; 328; 334;

ხაღიბია – 376;

ხაღიტუს ქვეყანა – 318;

ხაღტეთი – 422;

ხაღტი – 320;

ხაღტიქი – 468;

ხაღტოიარიჭის ციხე – 358;

ხაღტონი – 385;

ხაღხალის მთა – 378; 429; 442;

ხაღხალის ქედი – 378; 427; 430;

ხაღხევის საეპისკოპოსო – 362;

ხამაზრის საეპისკოპოსო – 362;

ხამაძურის (ხამუზური, ხამაზარი, ხამატოზური, ხამატოძური) კათედრა – 352; 359; 361; 362; 366;

ხამშინი – 323;

ხანთუშეთი – 272;

ხანისწყალი – 267; 541;

ხანზიორზის (ხანძიორზის) საეპისკოპოსო კათედრა – 360-362; 366;

ხანტიერცის საეპისკოპოსო – 360; 361;

ხანძთა – 447; 448; 451;

ხანძიორძის (ხორძენა?) საეპისკოპოსო კათედრა – 352; 353;

ხარესი (მდინარე) – 495;

ხარსიანა (ხარსიანონი) – 408;

ხარსიანი – 344;

ხარსიანის ციხე-სიმაგრე – 344;

ხარსიანონის თემი – 344;

ხარტა – 475; 479;

ხარტი – 475; 479;

ხარტიშდერე – 368;

ხარტიში – 300; 510; 511;

ხარტონი – 115;

ხარტუში (მდინარე) – 322; 323; 479;

ხატილა – 223; 224;

ხატილას წყალი – 198;

ხატილა-სუ – 276;

ხაშური – 73; 489;

ხაშურ-ღიხის ქედი – 70; 71;

ხაციუნის საეპისკოპოსო – 361; 362;

ხაძანა – 456; 462;

ხახადირი – 541;

ხახეის (ხაღი, ხაიონი, ხაღხევი) კათედრა – 352; 359; 361; 362; 366;

ხახი – 282;

ხახის (ხახეის) საეპისკოპოსო კათედრა – 353; 360-362; 442;

ხახული – 57; 372; 501;

ხება – 203; 220; 224; 229; 287; 521;

ხებიმერი – 521; 522;

ხეთა – 550;

ხელვაჩაური – 74; 94; 95; 108; 121; 227; 503; 538;

ხელვაჩაურის რაიონი – 228;

ხელვაჩაურ-ხულოს რეგიონი – 229;

ხემშინი – 323;

ხერესი – 430;

ხერთვისი – 52;

ხერიანა – 392;

ხერიანი – 321; 344;
ხერიანია – 412;
ხერიანის ეპარქია – 411;
ხერიანის საეპისკოპოსო კათედრა – 352;
359; 361; 362; 366;
ხერიანის სამიტროპოლიტო – 411;
ხერსონესი – 235; 382; 384; 436;
ხერსონის საარქიეპისკოპოსო – 22;
ხვარამზეს ხიდი – 440;
ხლათი – 358;
ხმელთაშუა ზღვა – 231;
ხობი – 559; 562;
ხობი-ცხაკაიას ხეობა – 552;
ხობისწყალი – 120;
ხოლა – 218;
ხომლის მთა – 527;
ხომული – 527;
ხორზენა – 77; 114;
ხორზენე – 185; 284;
ხორზიანა – 378;
ხორონიმი – 307;
ხორძენა – 190; 291; 330; 421; 443; 478;
ხორძენა-ბაზანი – 374;
ხორძენას საეპისკოპოსო კათედრა – 357;
361;
ხორძენე – 39; 115; 282; 299; 300; 308; 337;
354; 372; 441-443; 557;
ხორძენეს საეპისკოპოსო – 353;
ხორძენეს სამიტროპოლიტო – 353; 361;
ხორძენის საეპისკოპოსო – 362; 364;
ხორძიანა – 426-429; 442;
ხორძიანის ოლქი – 430;
ხოსპიო (ჩასპია) – 460;
ხოფა – 10; 53; 71; 72; 82; 87; 89; 100; 106;
196; 200; 265; 307; 379; 380; 436; 447; 455;
457; 460; 463; 464; 473; 490; 498; 503; 567;
570;
ხოფა-ხუფათი – 213; 459;
ხოფას ხეობა – 459;
ხოფასწყალი – 172;
ხოფი – 367; 471;
ხოფისწყალი (მდინარე) – 120;
ხრეთი – 73;
ხულო – 198; 525; 526;
ხუმილა – 390;
ხუნანი – 52;
ხუფათ-ჭოროხის გზა – 472;

ხუფათი – 30; 53; 64; 66; 67; 69; 71; 77; 82;
87; 88; 90; 92; 170; 257; 259; 261; 265; 367;
379; 383; 426; 455-458; 460; 464; 471; 473;
483; 484; 558; 570; 571;
ხუფათის (ხოფას) ციხე-სიმაგრე – 120; 172;
483;
ჯავახეთი – 47; 218; 239; 259; 261; 262; 280;
281; 372; 373; 424; 465; 494;
ჯავახო – 259;
ჯანზაკონი – 115;
ჯანიაკი (ჯანჯაკონი?) – 512;
ჯაპანი – 490;
ჯიშინი (ჯუშინი) – 512;
ჯიხნჯირი – 144;
ჯოჯო – 215;
ჯუმათი – 246; 562;
ჯუმათის მთა – 246; 551;
ჭალიკარნასი – 313;
ჭალისი (მდინარე) – 308; 310; 312; 314-317;
319; 323-325; 567; 568;
ჭალკაველა – 511;
ჭანლი – 272;
ჭარპასოსი – 221; 294; 296-298;
ჭარქის პროვინცია – 358;
ჭელენოპონტო – 152; 340; 341; 567;
ჭენიოხთა სანაპირო – 53; 58; 59;
ჭერაკლეს კონცხი – 296; 307; 334; 343;
ჭერაკლიუმი (მდინარე) – 170;
ჭერეთი – 5; 21; 24-26; 31; 32; 54; 174; 175;
262; 304; 356;
ჭვისის ნავსადგური – 59;
ჭიერონი – 166;
ჭიპოსი (მდინარე) – 42; 43; 46; 99; 165; 169;
185; 327; 329;
ჭიპი – 492;
ჭირკაანის ზღვა – 37; 326; 327;
ჭირონი – 169;
ჭისი (ნავსადგური) – 456; 462;
ჭისო (ნავსადგური) – 151; 164;
ჭისოსი – 164; 168;
ჭონორია – 340;
ჭონორიადა – 341;
ჭორონონი – 110; 114; 115;
ჭური – 259; 465;

ეთნიკურ სახელთა საძიებელი

აბაზგები, აბასგები, აბასკები – 101-103;
105; 134; 137; 145; 146; 153; 154; 160; 172-
177; 207; 239; 334; 370; 385; 439; 458; 558;
აბაზგთა ტომი – 154; 30;
აბასხი – 207;
აბაშგები, აბაშები – 104; 134; 135; 137; 145;
146; 172; 174;
ადილველები – 175;
ადილგური ტომი – 102; 103;
ადილგ-ჩერქეზები – 53; 175;
ადილგ-ჩერქეზული ტომები – 175;
აგაზგები – 388;
აზერბაიჯანელები – 21;
ალაზონები, ალიზონები (ოლიზონები),
ალაძონები (ალიძონები) – 8; 40; 291;
300-303; 308; 309; 311-315; 319; 324; 325;
328; 329; 331; 332; 376; 416; 476;
ალაზონების ტომი – 302; 313;
ალანები – 32; 85; 103-105; 126; 127; 134; 135;
151; 154; 370; 425; 450; 558;
ალანური ტომები – 103; 104;
ალბანელები – 20; 21; 31-33; 35; 37; 53; 54;
66; 124; 127; 136; 148;
ალზები – 326;
ალზნიკის ხალხი – 292;
ალიბები – 40; 301; 310; 311; 476;
ამაზონები, ამაძონები – 40; 107; 253; 255;
301; 302; 308; 309; 315; 316; 324; 328; 332-
334; 376; 566; 568;
ამარანტები – 334;
ამორძალები – 254;
ამპრეგტები – 170; 171;
აპაიტები – 40; 307;
აპალტები – 308;
არაბები – 7; 84; 85; 104; 250; 260; 261; 325;
351; 354; 356; 357; 359; 364-367; 387; 388;
415; 425; 451; 465; 466; 478; 512; 532;
არზრუმელები – 309; 324; 376; 377;
არიან-ქართველნი – 304;
არმენები – 485;
არმენოხალიბები – 381; 476;
არმენიები – 334;
არმენიელები – 7; 35-38; 41; 47; 51; 75; 81;
86; 87; 98; 99; 107-109; 124; 145; 226; 289;
290; 292; 293; 296; 299; 306; 311; 325; 326;
332; 333; 356; 375; 385; 436; 438; 449; 475;
557; 558; 566; 567;
არწრუნები – 389;

ასირიას ტომი – 568;
ასირიელები – 317; 333;
ასურები – 254; 568;
ავსარიელები – 379;
ავსილები, ავშილები, აბშილები – 100;
101; 103-105; 126; 134; 137; 146; 153; 154;
160; 172-176; 239; 334; 458;
ავსილიელები – 128; 134;
ავსილთა ტომი – 126; 154;
ავსუები – 103;
ავხაზები – 173; 177; 262; 370;
ავხაზურ-ადილგური ტომები – 531;
აქველები, აქვეელები, აქაველები – 37; 52-
54; 57; 124; 330; 436; 437;
ბარბაროსები – 111; 314;
ბასიანელები – 103; 154; 370;
ბასკუნები – 208;
ბასხი – 207;
ბერძნები – 77; 79; 105; 123; 125; 131; 141;
142; 146; 173; 174; 184; 187-189; 193; 194;
208; 220; 235; 254; 289; 290; 292-298; 301;
305; 311; 317; 322-324; 333; 334; 373; 375;
395; 411; 417; 421; 450; 456; 480; 481; 509;
512;
ბექეირი (სკვიოური ტომი) – 334;
ბეკირები – 161;
ბიზანტიელები – 87; 100; 103; 104; 109; 111;
114; 117; 119; 123; 126-138; 142; 143; 145;
146; 149; 153; 154; 156; 158; 174; 189; 190;
227; 235; 239; 261; 282; 315; 319; 320; 350;
354; 355; 370; 384; 385; 387; 388; 393; 394;
395; 450; 458; 463; 464; 477; 481; 482; 498;
508; 510; 518; 520; 534; 535; 558; 570;
ბიზარები – 568;
ბიძერები – 59; 168; 170; 171; 334;
ბიძერების ტომი – 161;
ბორანების ტომი – 384;
ბოსფორელები – 439;
ბრუქსების ტომი – 105;
ბულგარელები – 385;
გალაზონები – 319;
გალები – 313;
გალტები – 382;
გარგარები – 334;
გარგარელები – 254; 331; 332;
გელონები – 436; 437;

გეორგები – 54; 302; 303;
გეორგების ტომი – 169; 176;
გერგეტები (გეორგეტები) – 169; 176;
გიუმიშხანელები – 324;
გოგი (სკვითური ტომი) – 331;
გოთები – 485;
გუთები – 105; 384;
გურჯები – 302; 312;

ღარდაიები – 334;
დვალეები – 32;
დოლომიტთა ტომი – 535;
დრიღები – 7; 160; 169; 170; 174; 289; 294;
297; 322; 323; 381;

ქგერელები – 468;
ეგვიპტელები – 36; 38; 124; 205;
ეგრისელები – 51; 98; 101; 173; 174;
ეგრისულ-სვანური ტომი – 145;
ელინები – 38; 292-295; 299; 305;
ესპერიტები – 435;

ვაინახები – 32;

ზანები – 314; 315; 319; 479;
ზიგები – 37; 52; 334;
ზიდრიტები – 87;

თესალიელები, თესილიელები – 38; 54;
თუბალები (თობელები) – 316; 319;
თურქები – 221; 223; 277; 321; 323; 324; 391;
394; 398; 409; 418; 542; 570; 571;
თურქმენები – 399; 401; 403; 404; 413;
თურქული ტომები – 7;
თურქსელჩუკები – 395; 397; 399; 401; 403;
404; 413;

იბერები (ივერები), იბერიელები
(ივერიელები) – 23; 26; 27; 35-37; 39; 47-
49; 51; 53; 54; 65; 66; 71; 75-77; 92; 98;
103; 115; 123-125; 132; 136; 141; 145; 146;
151; 153; 170; 171; 185; 189; 190; 226; 291;
293; 301; 304; 308; 318; 319; 332; 334; 337;
355-357; 369; 438; 443; 449; 453; 458; 474;
484; 495;

იბერიული ტომი – 154;
ივირები – 388;
ირანელები – 459; 508; 519; 570;

კავკასიური ტომები – 149;
კახაკები – 463;
კაპადოკიელები – 37; 315-317;
კარდუნები – 476;
კარდუნები – 289-293; 296-299; 301; 303; 304;
309; 310; 311; 314; 332; 474;
კატაონები – 315;
კელტები – 313; 474;
კელტური ტომები – 313; 382;
კერასუნტები – 324;
კერკეტები, კერკიტები – 40; 52-54; 55; 169;
176; 307; 308; 330; 436; 437;
კერკეტების ტომი – 53;
კეტები – 311;
კიმერიელები – 316;
კოიტები – 290;
კოკლისონთა ტომი – 479;
კოლეები, კოლების ტომი – 133; 170; 334;
კოლხები – 7; 35-37; 47-49; 52; 53; 55; 57; 71;
81; 95; 96; 104; 107; 108; 132; 138; 145; 160;
162; 169; 170; 171; 174; 185; 191; 205; 208;
221; 253; 254; 289; 290; 294-298; 311; 314-
316; 320; 322; 325; 331-334; 363; 364; 379;
381; 388; 392; 435; 438; 439; 449; 474; 492;
495; 554; 556; 566-568;
კოლხიდის ტომები – 41;
კოლხური ტომი – 318; 320; 334; 474;
კორაქსები – 334;
კოროხები – 221;
კორდიელები – 332;
კორდუს ხალხი – 291;

ლაზები – 7; 8; 23; 26; 27; 65; 67; 69; 71; 73;
75; 81; 82; 86; 88; 92; 95-98; 100; 101; 103-
107; 111; 123; 125; 129; 131; 138; 141; 156;
160; 170-172; 174; 175; 189; 209; 210; 226;
227; 239; 264-266; 268; 283; 292; 300; 301;
309; 311-314; 316; 318-320; 322-326; 328-332;
334; 351; 359; 362-364; 369; 376; 377; 379;
385; 387; 392; 415; 416; 435; 439; 454; 455;
458; 459; 472-474; 476; 481; 482; 488; 520;
525; 527; 566;

ლაკონელები – 54;
ლეგკოსირიელები – 334;
ლიბიელები – 291;
ლიდიელები, ლიკიელები – 316;
ლუვიელები – 291; 332;

მაკედონელები – 382; 468;
მაცრონები – 7; 40; 160; 167-169; 170; 171;
174; 289; 290; 294; 296-298; 305; 307; 308;
311; 315; 334; 382; 568;
მანრალები – 328; 329; 330;
მარგველები, მარგვილები – 101; 154; 173;
174;
მარდები – 292;
მარები – 315;
მასქუთები, მასქუთების ტომი – 32; 65; 466;
482;
მატიანები, მათიენები – 317; 334;
მაქედონები, მახედონები – 168; 170;
მეგრები – 300;
მეგრელები – 6; 250; 251; 256; 258; 316; 321;
483;
მესხები – 48; 55; 77; 82; 88; 92; 98-101; 103;
106; 107; 153; 180; 181; 208; 227; 260; 315-
318; 320; 321; 363; 370; 458; 460; 474;
მესხების ტომი – 206;
მესხენები – 316;
მესხური ტომი – 154;
მეშხები – 316; 315; 319;
მიდები – 78;
მიდიელები – 36; 54; 124;
მიდეტელები – 185; 334;
– 134; 135;
მისიმიელები, მისიმიანები – 126; 127; 128;
129; 134; 135; 137; 175; 187; 425;
მისიმიელთა (მისიმიანთა) ტომი – 149; 155;
მონღოლები – 88; 126; 395; 397; 399;
მოსინიკები, მოსვინიკები – 7; 39; 40; 41;
289; 290; 295-297; 301; 308; 310; 311; 315;
322; 323; 333; 334; 381;
მოსოხები – 317; 333;
მოსხები – 46; 52; 55; 191; 254; 315-318; 333;
334; 363; 364;
მუშკები (მუსკები), მუშქები – 316-318; 375;
მცირე აზიური ტომი – 317;

ობარენები – 335;
ოკენა-კენები – 479;
ოკენიტი ჭანები – 475; 479;
ონაგურები ტომი – 222;
ოსმალები – 368; 463; 477; 549;
ოსმანები – 395; 396; 401;
ოტენები – 335;

პაფლაგონიელები – 308; 310; 311; 334;
პერსარმენები – 485;
პერსარმენიელები – 81; 85; 86; 98; 99; 107;
114; 136; 146; 193; 475;
პონტოელები – 82; 210; 266; 468;
პონტოელი ტომები – 476;

რომაელები – 66-69; 71; 77; 79; 81-83; 86; 87;
90; 93; 98; 100; 108; 110-113; 117; 119; 128;
135; 136; 138; 140; 145; 147; 152; 160; 176;
185; 188; 209; 210; 213; 227; 235; 242; 251;
266; 320; 347; 352; 379; 382-385; 395; 397;
403; 411; 431; 435; 438; 445; 446; 449; 454;
455; 459; 461-463; 475; 481; 508; 526; 558;
რუსები – 76; 201; 223; 224; 412;0

საბირები – 84; 126; 425;
საბირების ტომი – 136; 189; 142; 535;
საგინების (სანიგების) ტომი – 105; 106;
სამსუნელები – 319; 377;
სანები – 40; 49; 81; 160; 169; 170; 174; 307;
308; 312; 319; 333; 334; 345; 363; 385; 439;
477;
სანების ტომი – 50;
სანიგები – 160; 166; 172; 174-176; 333; 334;
სანიკები – 176; 314; 333;
საპირები – 568;
სარკინოზები – 572;
სარმატები – 330; 383; 384;
სასპირები – 316;
სელჩუკები, სელჯუკები – 389; 395; 399;
401; 403; 407; 410; 413;
სვანები – 6; 37; 47-50; 52; 85; 103; 123; 131-
138; 145-147; 149; 153-155; 173; 174; 176;
239; 300; 321-323; 330-332; 345; 458; 479;
სვანების ტომი (სვანური ტომი) – 50; 123;
135; 137; 154; 221;
სვანოკოლხები, სვანოკოლხების ტომი –
330;
სინოპელები – 254; 310; 319; 381;
სირიელები – 254;
სკვითები, სკვითების (სკვითური) ტომი –
133; 166; 302; 330; 334; 336; 383; 437;
სკვითინები – 294; 296-298; 307;
სკვიმები – 103;
სკვიმნები – 153;
სკითინები – 294;
სლავეები – 101;

სომხები – 20; 32; 47; 54; 278; 284; 299; 303; 306; 334; 336; 337; 343; 354; 358; 373; 381; 388; 418; 449; 451; 452; 458; 468; 475; 476; 479; 484-486; 495; 513; 553; 555-569;

სოფენები – 38;

სპარსელები – 50; 66-70; 74; 78; 79; 81; 85; 87; 88; 94; 96; 98; 103-105; 108; 109; 111; 116-119; 123; 125; 127; 128; 132-138; 140-143; 145-147; 149; 154; 187-190; 204; 205; 210; 212; 213; 227; 264-266; 268; 273; 289; 290; 299; 306; 311; 337; 370; 381; 382; 386; 387; 425; 430-432; 446; 450; 458; 459; 480; 498; 506; 507; 509; 510; 519; 525; 526; 535;

სპარსელთა ტომები – 66;

სტამბოლელები – 324;

სტეპების ტომები – 53;

სუანები – 85; 153;

სუსები – 151;

სუფსელები – 134;

ტაბალები – 316-318;

ტაბარენები – 289;

ტაოები – 334;

ტაოხები – 289; 290; 293; 294; 296-298; 301; 305; 307; 309; 311; 334;

ტასკუნთა ტომი – 208;

ტიბარანები, ტიბარენები, ტიბერენები – 7; 39-42; 48; 49; 290; 295; 296; 307-309; 311; 314-317; 322; 323; 333; 344; 345; 381; 382; 479; 556;

ტიბარენების ტომი – 37; 297;

ტრაპეზუნტელები – 86; 309; 319; 324; 377;

ტროელები – 325;

ურარტეელები – 317;

ფასიანები (ფასიანელები) – 154; 206; 207; 290; 293; 297-299; 301; 303; 305-307; 309; 325; 326; 363; 435;

ფასიანთა ტომი – 207; 478;

ფასისელები – 293;

ფთიროფაგები – 52; 166; 168;

ფილირები – 568;

ფრიგიელები – 301; 313; 316; 317; 397; 399; 474;

ფრიგიული ტომი – 313;

ფუსტელები – 151;

ქაღდები – 7; 8; 39-41; 48-50; 290-292; 296; 297; 299-303; 307-310; 312; 313; 318; 319; 321; 324-326; 328; 329; 331; 332; 345; 376; 392; 416; 425; 474; 479;

ქაღდების ტომი – 301; 302; 332;

ქაღდეები – 309; 334; 476;

ქაღდეელები – 291; 300; 302; 326;

ქაღდეულები – 473; 476;

ქარღუხები – 291; 326;

ქართები – 479;

ქართველები – 28; 32; 53; 262; 282; 284; 291-294; 302; 303; 305; 310; 315-317; 323; 331-334; 337; 343; 354; 355; 357; 358; 368; 370; 375; 376; 389; 392; 431; 443; 451; 452; 460; 473; 474; 476; 477; 479; 481; 482; 486; 502; 511; 512; 519; 534; 554;

ქართველური ტომი – 221; 359;

ქართული ტომები – 42; 54; 127; 159; 309; 314-316; 320; 335; 354; 357; 375; 381; 556;

ქურთები – 195; 277; 376;

შავშელები – 469;

ჩერქეზები – 53; 437;

ჩრდილო კავკასიელი ტომები – 133; 134;

ძიდრიტები (ძიდრიტების ტომი) – 83; 87; 159; 160; 168; 170; 171; 174; 175; 449;

ძილქები – 166;

ჭანები (ჭანების ტომი) – 6; 39; 49; 50; 55; 59; 77; 79-81; 98; 101; 108-110; 114; 115; 128-130; 139; 152; 186; 193; 283; 302; 312; 314-317; 319-324; 363; 385; 387; 392; 425; 430; 432; 473-477; 479;

ჭანიკები – 314;

ჭანური (ლაზური) ტომები – 383;

ჭან-მეგრელები – 315;

ხაზარები – 85; 104; 135; 173; 174; 250; 370; 425;

ხაღდები – 289-292; 296; 298; 299; 301-303; 305-307; 311-314; 320-326; 332; 382; 392; 422; 423; 425; 429; 430; 432;

ხალიბები – 7; 8; 39; 40; 41; 49; 97; 253; 254; 289-308; 310-319; 321; 322-324; 326; 328; 329; 331-334; 355; 376; 381; 382; 474; 476; 568;

ხალიტუ – 312;	ჰენიოსები – 37; 52-55; 160; 167-171; 174; 330;
ხასკუნები – 103;	331;
ხეთები – 316; 317;	ჰეტაკომიტები – 40; 41; 307; 308; 334;
ხერსონები – 302;	ჰერები – 32; 316;
ხერსონელები – 302;	ჰესპერიტები – 290; 301;
ჰალიძონები, ჰალიზონები (ჰალაზონები) –	ჰეტერები – 295;
308; 310; 311; 314; 315; 319; 331; 334;	ჰოპლიტები – 140; 188;
	ჰუნები – 85; 105; 128; 147;

სარჩევი

შესავალი	5
გამოკვლევის საგანი:	6
კვლევის მიმართულება:	9
კვლევის უსწავლის მდგომარეობა:	15
საქიძის ისტორიოგრაფია:	21

თავი I წყაროები

სტრაბონი კოლხეთის შესახებ	35
კოლხი იბერიის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარეობდა	35
კოლხიდის სანაპირო	36
კოლხიდის განვრცობა. „ერთ ხაზზე“ – არქონია	36
„იბერები დასახლდნენ კოლხიდის ზემოთ არაქსთან“	36
კოლხიდა სამსუნთანა	37
არქონია და კოლხიდა ერთმანეთის განვრცობა	37
„კოლხიდის ზემოთ მსოფრები ალბანები და იბერები“	37
კოლხიდა ტრაპეზუნთანა	38
კუნძულები კოლხიდის სანაპიროს განვრცობა	38
იაზონის ლაშქრობა არქონიაში	38
მიდიელები – მადანს მთაწველები	38
ქართველები არქონიელთა მიერ დაპყრობილ იბერიაში	39
იაზონი არაქსთან	39
ფაზისი – „არქონიის მდინარეა“	39
ერთ რეგიონში მდებარე – ტრაპეზუნტი, ფარნაქი, მხირა არქონია, სკიფისა, კოლხიდის ზემოთ მდებარე მოსხარი მთები, პარიადრა, თაიისქირა, საღანე, ეფსო, სპირან, კვიფე და მირინა	40
ტიზარანები, სანები (მაკრონები), აპაიტები (კარაიტები)	41
მითრიდატე ეპატორი	41
პითოქორონი – პოლემონისა და არქონიის ქვეყნი	41
„ქართლის მსოფრების“ ავტორიტატს სტრაბონის მსოფრები ავტორიტატს	42

ფაზისის სათავე არაფინიანი.....	42
სხენისწყლის სათავეს არაფინიანი?.....	43
სარაპანე სხვა, შორაპანი კი სხვა.....	43
სწრაფ და მქუხარა მდინარეებზე გადაბული 120 სიღი.....	44
ფაზისი სანონსო მდინარე იყო.....	44
ოთხი დღის გზა.....	44
ქალაქი ფაზისის შესართავთან.....	45
საზღვარო გზა ფაზისიდან.....	45
რბილი სანაპირო.....	46
ქოლხური სელი.....	46
ფაზისი, გლავკონისა და ჰიკონის მეტად ლავკონთან სემლომხველო	
მოსხების ქვეყანაში.....	46
სამ ნაწილად გაყოფილი მოსხების ქვეყანა.....	47
საზღვარი ქოლხიდან და იბერიას შორის.....	47
სვანთა ლაშქარი.....	47
სვანური ოქრო.....	48
სვანებს იბერებსაც უწოდებდნენ.....	48
სვანების სმსოვრისი.....	48
იაზონი.....	49
ქოლხეთი – კონტოს ერთი ნაწილი.....	49
სანების ტომი ქალღების გვერდით.....	50
იბერია დასავლეთ საქართველოში და „შუა იბერია“.....	50
ქოლხიდა მოსხების მთების ქვემოთა.....	51
ქართლის მსოვრების „შუა-ქართლ“ არის სტრაბონის „შუა იბერია“.....	51
ქართული ტომები ზღვისპირეთში.....	52
ქოლხები სამხრეთში მსოვრობდნენ.....	52
პიტინუტი ოფ-რიზესთანა.....	53
ქარკაბები და ქართულ ტომთა სახელების ფუძეები – „არგ“ და „არგ“.....	53
აქედით სანაპირო.....	54
პენიონთა სანაპირო.....	54
პიტინუტის სანაპირო.....	55
დიოსკურია – მდებარეობდა შავი ზღვის „ყველაზე ჩვერდნილ უბეში“	
ანუ 41-ე პარაღელს (განედს) ქვემოთ.....	56
ქოლხიღის სანაპირო.....	57
„ფაზისი – სოფლებებისათვის ბოლო ნებტილი“.....	58
განქილავი კუნძუბს შორის.....	58
დასქვნა.....	60
პროკოფი ქასარიელი ლაზიკის შესახებ.....	64
I. პროკოფი ქასარიელი „ომი სპარსელებთან“.....	65
იბერები საუკეთესო მართლმადიდებლები არიან.....	65
კათალიკონი.....	65
იბერთა მარჯვნივ სპარსელები მსოვრობენ.....	66
იბერთა მარცხენივ ლაზიკა.....	66
იბერთა მეფე გურგენი ლაზიკაში გაიქცა.....	66
ქოლხიდა – ლაზიკა.....	66
ლაზიკა მთავრობიანია.....	67
ქოლხები ფაზისთან.....	67
მარილი და ღვინო.....	68
სოსრო ქოლხეთში.....	68
სოსროს გზა.....	69
ღვინი – სპარსთა ჯარის დასასვენებელი ადგილი ლაზიკის ომების დროს.....	70

გუბაზი	71
ხონროს სასოფლო-სამეურნეო სარეწარმოო სახეობები.....	71
იბრაჰიმის სასოფლო-სამეურნეო სახეობები	72
საქანა და საკანა	72
კვლევი საქანა და საკანა	73
მონიხისი	74
პეტრა ზღვისპირა ქალაქი.....	74
შიგან მონოპოლია პეტრაში	75
ბონი-ფაზისი, „ნახვლად ბონისა ავირიდან ფაზისად წოდებულნი“ მდინარე 75	
ბონი, კავკასიის მთა, ფაზისის სტავე	76
მარაგოვი ფაზისის მარცხენი	78
პროკოპის ქრისტიან ს. ყაუხჩიშვილის მიერ.....	78
აქაფისისი	79
მდ. ფაზისი ახლად პეტრასთან.....	79
ფაზისი ზღვაში ჩაქა შედინება, რიონი ქი წელა	80
ლაზიკის მფობრები	80
ჭანები და ფაზისი.....	81
ჭანეთი და ლაზეთი	81
ლაზები – კოლხები.....	81
ქალაქები	82
როდოპოლისი, მონიხისი და ლაზიკის სასოფლო-სამეურნეო სახეობები.....	82
როდოპოლისი.....	83
ქალაქი ფაზისი და ქალაქი ფაზისა.....	83
სანები და ალანები	85
II. პროკოპი ქასარიელი „ოვი გოთებთან“.....	86
ჭაშაძეების კვლევისათვის საჭირო ახალი აზრი.....	86
ლაზთა ეპისკოპოსები.....	86
ლაზიკა კლდოვანი ქვეყანა.....	87
ჭაშაძეების გამოკვლევა ეხება არა რაიმე მოწვევებით, ან გუნდოვან რაზმს, არამედ მდინარე ფაზისს, რომელსაც კონდა კლდოვანი და უხვლადი ქალაქობი წინაგაქმლავს	88
მსხვერპლი ტოპონიმი	89
ლაზიკას კლდოვანი სანაპირო აქვს და სპარტოვ კლდოვანი ქვეყანა.....	89
„ვიწროები ფაზისთან“	91
საკანისი და საქანა	91
იბრაჰიმ – კოლხეთის გზა	91
პროკოპის „აქეთა“	92
ართვინი (ბორჯომი) – როდოპოლისი	92
არქეოპოლისი.....	93
მონიხისი	94
კოტაიონი – ქუთათისი, მარა – უჩივარიონი, ლაზების დიალექტი.....	95
დაბალი ვაკის სიხე კოტაიონი.....	96
მარა – უჩივარიონი.....	97
მონიხისი, რაონი	97
რაონი არ იყო ფაზისი.....	97
ბონი – აქაფისისი.....	98
პიროსი.....	99
მთის მწვერვალები ფაზისის პირზე	99
კავკასია	99
მარაგოვი.....	100
ფაზისი – ნახვარათვარა სანაპიროს შუაში.....	100
მარაგოვი და აზიას კოფს ფაზისი.....	101

აუსილავი.....	101
ხასკუნები ალანიაში.....	103
აუსილავი და აბაზგები ქართულენოვანი ხალხი იყო.....	104
ბრძანები.....	105
ბუთები.....	105
საბინები, სეპსტოპოლი, პიტინები, ტრაპეზინი.....	105
აუსარუ რიხისთან.....	106
მანქანი აუსარუნდინიდან პეტრაძე, სკიფინი და სვანია.....	106
ქოლხები – ლაზები.....	107
ფაზისის რიტორიკული სკოლა.....	107
ჭანები.....	108
სვანია – სკიფინი.....	108
III. პროკოფი ქანაკილი „ვენობათა შესახებ“.....	109
კლინკები ლაზიკის შესახებ.....	109
ჭანები.....	109
ლაზი მფრეხის სამეფო შესამოსელი.....	110
მინა-სიმაგრაები ლაზიკაში.....	111
კლინკები.....	112
ჭაოვი პროკოფის ხეობით.....	113
გზა პერსარეზინიდან ბიზანტიისაკენ.....	114
„ონ“ სუფიქსი და „არტ“ პრეფიქსი.....	115
IV. პროკოფი ქანაკილი „სანიღუმლო ისტორია“.....	116
წყაროს მტკიცებების უკუდასაბუთებელი-კომენტატორის მიერ.....	116
აბათია სქოლასტიკოსი (VI ს.) ლაზიკის შესახებ.....	117
ლაზები – ერთმორგევე ქრისტიანები არიან.....	117
საერთაშორისო გზა ლაზიკის გავლით.....	117
ქალაქ ფაზისთან კლდეებს 2000 ვაჟა ანაკოვდა.....	118
ლაზიკა და არქანია.....	119
გუბაზი სოფისწყალთან.....	120
ტაქრაბი მონგარისთან (გ. სტაფანეს სახელობისა) და ქ. ფაზისთან.....	120
მდ. დოქონისი და უნქტი ნოსონი.....	120
მონიკისი – ხელვაჩაურ-არგა-ლიბანი.....	121
სარაპანა.....	121
საზღვარი იბერიასა და არქანიას შორის და სპარსი სარდალი ნესოკაბანი.....	122
ლაზიკის მეფის ქვეყნის იბერეთთან და სვანეთთან.....	123
ლაზეთის ქველი მოსახლეობა.....	124
მანქილავი ლაზიკის უნქტებს შორის.....	125
სახელწოდებათა დამთხვევები.....	125
ალანები მისიმიანთა ქვეყნის წინააღმდეგ.....	126
ბიზანტიელთა ომი მისიმიანთა წინააღმდეგ.....	127
მისიმიელთა გავრეხვის უმრავლესი დასოფალი ბიზანტიელების მიერ.....	128
მისიმიელები ქრისტიანები იყვნენ.....	129
ჭანთა ტომის დამორჩილება.....	129
სვანების დამორჩილება ბიზანტიელების მიერ.....	130
დიდი სვანეთი – ისტორიაში დაქარბული ქვეყანა.....	132
სვანეთის პროსპერული ორიენტაცია.....	135
დავან სვანეთის გამომ (562 წლის შემდეგ).....	137
აბათიას მიხედვით მდ. ფაზისი – მდ. ჭოროხია.....	139
ფრონტის ხაზი.....	141
სვანეთის საკითხი 562 წლის „ორგომხდათწლიანი ზავის“ შემდეგ.....	143
მდინარე დოქონისი.....	143

მენდრა პროტოტი (VII ს.) ლაზიკის (სვანეთის) შესახებ.....	145
სვანეთის ბერო გარეინანებული ბიზანტიის იმპერატორი	145
სპარსელების ლაშქრობა სვანეთში.....	145
სალთა და ტომთა ზედა ფენის გადსსლბანი სპარსელთა და ბიზანტიელთა მიერ	146
თორფილაქტა სიმოქატა (VII ს.) ლაზიკის შესახებ.....	147
რომელეების ქვედაბანი სვანეთის ბარბეო.....	147
ბარბეო სვანეთში	147
სპარსი სარდალი ბარბეო არაქსზე	147
სტრატეგიონი რომანოზი ლაზიკეში და მისი ბანეი აღბანიეში	148
თორფანე ქვეთაღმეკალი (VIII ს.) ლაზიკის შესახებ.....	149
ვეფე უორკინდის სარდალი ბარბეო სვანეთის ნინაღმეზ	149
ნარეპატეგელი ექსედიფიბა სვანეთში, რომელსაჲ შეენიბა	
სპარსეთის სემეფო დინესტია	150
ეიფანე კონსტანტინეოვლი (VIII ს) ლაზიკის შესახებ	151
ქართული ტომები დიდ სეგსტოვოლინში, აფსარის შინესთან,	
ჰინოს ნეზადგურთან და მდინეა ფაზისთან.....	151
ანდრია მრეხეულა ბანანთლა ტრაპეზუნტი ლაზიკეში, იბერია	
და ზღვის პირას მსმორბენი.....	151
იმპერატორი იუსტინიანე (VI ს.) ლაზიკის შესახებ.....	152
იუსტინიანე — კელენოვონტოს, პონტოს და ლაზიკის ქალაქებისა	
და შინე-სიმეგრეების შესახებ.....	152
დასქვნა	155
ფლავიუს არიანე ლაზიკისა და ქიღრიტების შესახებ.....	159
შესავალი	159
მდინეა ფაზისი.....	161
„ზღვის სანაირო ტრაპეზუნტიდან“.....	164
კუნეტები და მდინეკები	168
ტომები შავიზღვისპირეთში	169
ბიქეკები ანუ ქიღრიტები.....	170
იბერია, კენიონები და ლაზები აფსაროსთან.....	170
კოლხები მდინეა მუხისამდე, კენიონები და მაკრონები — მდინეა პრიტანიღამეა	
(ვიწეღეა), ბიქეკები (ქიღრატები) აფსაროსამდე	171
აბსქები	172
სანიგები.....	175
გეორგები	176
დასქვნა	176

თავი II ქალღეა-ლაზიკის გეოგრაფიული გარემო

ტბები და მდინეკები ისტორიულ კოლხეთში.....	178
მდინეა ფაზისი	178
შესავალი	178
ნეიღა ექვთიმე მთაწმიღელი მდ. ფაზისის შესახებ.....	181
მდ. ფაზისი არიანეს მიხედვით.....	182
სტრაბონი მდინეა ფაზისის შესახებ.....	185
აბათიან მიხედვით მდ. ფაზისი მდ. ჭორონია.....	186

სხვადასხვა ავტორთა მნობები ფანისის სათავის შესახებ	
„მდინარე ფანისის სათავე არაქინიანი“.....	190
პროკოფი ქვარციანი ფანისის შესახებ.....	192
ნოსნოვა ჭოროსზე გ. ყაზბეგის მიხედვით.....	194
სანოსნო მდინარე ჭოროსი (ფანისი) დ. ბაქრაძის მიხედვით.....	196
დ. ბაქრაძის აღწერილი სიღვიბი მოგვაგონებს	
სტრაბონის აღწერილ 120 სიღვს.....	200
ჭოროსი ისევეა სანოსნო. როგორც სტრაბონის აღწერილი ფანისი.....	200
ნოსნოვა, ნავთობნავთობა და ნავთობნავთობი მდ. ჭოროსზე	
ა. ვიღანავთობის მიხედვით.....	201
ნ. ადონი: გონი — ჭოროსია.....	205
ფანისი ს. ყაზბეგის მიხედვით.....	205
ფანისი ვ. ივოროვიჩის მიხედვით.....	206
ფუქა „ფანს“.....	207
მ. ბაქრაძის — „ფანისი რიონი, ყირილა ქიკელასთან ერთად“.....	208
ფანისის შენაქადი მდ. რიონი გ. გრიგორიას მიხედვით.....	209
ჭოროსის ხეობა ო. დიდბერიძის მიხედვით.....	214
ჭოროსის ხეობა რ. მალაყაძის მიხედვით.....	222
მასხაძის მიხედვით ჭოროსზე, 2009 წლის 27 ივლისს.....	227
მდინარე რიონის ხეობა ზღვისპირა დაბლობზე.....	230
მდინარე რიონი და მისი ჭაობები.....	230
საქართველოს კლიმატოგრაფიული ნაწილები.....	232
კოლხეთის გეოლოგიური ისტორია კოლხეთის პერიოდში.....	234
კლიმატოგრაფიის ტიპის ნარეკობა IX-X საუკუნეებში.....	237
I-VI სს-ში ზღვის სანაპირო შეიშვალა.....	238
ზღვის დონის აწევა I-II საუკუნეებში და მისი შედეგები.....	240
ჭაობი, მალაყა-ხორვაი — ქართული წყაროებით რიონის ბარი	
სახსოვრებლად უარბისი იყო.....	241
ნარიონელი.....	243
გორანი („პროკოფი“) მდ. რიონზე.....	244
კლიმატოგრაფიის ტიპის „ღებდა“.....	245
ტა ფანისის შესართავთან.....	248
კლიმატოგრაფიის ტა.....	249
<i>დასტავა</i>	250
„ტალსიანი ლაქარობა“.....	250
მეზოკლასი ტიპი — ლაზები.....	250
ღებდა დასავლეთ საქართველოს შესახებ.....	251
დასავლეთი ქართული ნარეკობი დასავლეთ საქართველოში.....	252
მდ. თერმოლონი და თემისპირა არიანის მიხედვით.....	253
ფანისი, თემისპირა და თერმოლონი სტრაბონის მიხედვით.....	255

თავი III მთავარი სავაჭრო არტერიები, გზები და სიღვიბი კოლხეთ-ლაზიკაში

„გზა კლარჯეთისა“.....	256
ნ. ანდრია პირველწოდებული ართვინ-არტანის გზაზე (I ს.).....	256
ქრისტეს სამსახურს და ფრთხილ ფიქრის გზა (IV ს.).....	257
ვანტანგ გორგასლის „გზა კლარჯეთისა“ (V ს.).....	258
ქალაქი არტანისა და ფრანკოზის კლარჯული გზა (ქვ. წ. III ს.).....	258
კლარჯეთში მუკან ყრავს ლაქარობის გზა (VIII ს.).....	259

ბაგრატ IV-ის გზა სუფთა-ქლარჯეთისა (XI ს.).....	259
არტანუჯის საერტაშორისო გზა (X ს.).....	260
ბაღვაშები მხხთა-ქლარჯეთის გზის (XII ს.) თრიალეთის შონაქვეთზე.....	261
სოსრო ქლარჯეთის გზაზე (VI ს.).....	262
ლაზიქაში შიშაველი სპარსელთა გზის შარბრუტი ბ. ბრიგოლიანს შინაღვით	264
სპარსეთის შაჰი ქლარჯეთის გზაზე.....	269
ქლარჯეთის გზა სანაღდან სარაპანაშა.....	272
სანაღა-ქანდრიდი ქლარჯეთის გზაზე.....	273
შირვლი სავისქოვოსოები ქლარჯეთ-მხხეთის გზის შირზე.....	274
ლაზიქა-იზირია-პარსარენის შაქაშვირბელი შოქლა გზა.....	275
„გზა ქართლისა“.....	280
იშარატორ ბასილი ბულბარტეშისარკლის გზა.....	280
პარაქლან „ქართლის გზა“.....	281
იზირია – სპარსეთ-ბიზანტიის გზაზე.....	282
სავისქოვოსოები ტრაპეზუნტ-თორღოსიოვოლისის	
ანუ ტრაპიზონ-ერზრუშის გზაზე.....	282
პარაქლა ქინრის გზა (ი. შანაღიანის შარბრუტი).....	283
პარაქლა ქინრის გზა (ბ. ბოილაქის შარბრუტი).....	283
აღმოსავლეთ-დასავლეთის დაშარქაშვირბელი სავაჭრო გზა.....	284
შანი-ქუთაისის შეშოვლითი გზა.....	285
შიღაბი.....	286
ლაზიქის ქვის შიღაბი შიღაბაშის შინაღვით.....	287

თაში IV

ხალიბები, ლაზები, ქალღები და სხვა ქართული ტოშები ბერქნულ და ლათინურ წაროებში

„ქსენოფონის „ქიროსის ანაბასისი“.....	289
ქსენოფონტან გზა.....	298
ქსენოფონტა ქალღების შანსაბ, არიან-ქართლი.....	298
ლაზი □ ალაზონი, სტრაბონის შნობები.....	301
ალაზონები და ბორბები.....	302
ხალიბთა „ქალღან ქაყანა“ არიან-ქართლის საშუქველი.....	303
ხალიბები (ქალღები) ანუ ლაზები.....	310
იზარები.....	318
ლაზები.....	319
ლაზების ტოში.....	325
ლაზები და სვანოქოლხები პტოლემიოსთან.....	326
სვანოქოლხები.....	331
ქვალ ბერქან – ბარტლედიღებულ შინსქოვოსთა ბანეარტაბანი	
ქარტველთა ნაროშოშის შანსაბ.....	331

თაში V

ბეარტველოშის სისტემა

იუსტინიანეს რაშორბები აღმოსავლეთ შაშიზღვისშირტეში –	
ისტორიულ ლაზიქაში.....	336
ლაზიქისა და შინი შიღაბარბა მხარაების აღმინისტრაციული შღოშარქოშა	
იუსტინიანეშა.....	340
საქარტველოშ შოშიზნავე ბიზანტიური მხარაების სამეღრო-	
აღმინისტრაციული დაშოშა (ბ. აღმეში).....	341

ექლესიური ღაზიკა და პოლიტიკური ღაზიკა – სხვადასხვა ტერიტორიებზე მდებარეობა.....	342
საინიანი და ფასიანი ადონების მიხედვით.....	343
ქვირის მართვამლა.....	344
ექლესიის მრგანიზა.....	345
არგანიული სატკაპები და ღაზიკის მფაეები ბიზანტიურ სამონალო სისტემაში.....	346
რომული სამხადრო ნაგებობების ნაშთები ზიპანსა, როლოლონსა, პიტია-პიტინტსა და სეპანტოლონში.....	347

თაპი VI ქონსტანტინოლონის საპატრიარქოს ეპარქიები ღაზიკაში

მსაპალი.....	350
საექლესიო გომგაფია.....	351
ღაზიკის სამიტროპოლიტოს გომგაფიული არაალი.....	352
მინა-წყალი ღაზიკის ეპარქიისა.....	357
ღაზიკის სამიტროპოლიტოს ტერიტორიების ზრდა.....	359
ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს საპისქოპოსო კათედრაი გომგაფიის მიხედვით.....	359
ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტოს საპისქოპოსოები □□-ს მიხედვით.....	360
ტრაპეზუნტის მიტროპოლია ღაზიკაში და ე.წ. სომეს-ქალოლონიტა კათედრაი.....	360
I-V სს-ში ღაზიკა ერქვა ტრაპეზუნტის სამსრათ-ადომსალოთ მთიანეთს.....	362
რატომ ელოდა ტრაპეზუნტის ეპარქიას „სამიტროპოლიტო ღაზიკაში“.....	363
ტრაპეზუნტის სამიტროპოლიტო ღაზიკაში და ანტიოქიის იურისდიქცია ისტორიულ იბარიაში.....	364
ღაზიკის საპისქოპოსოები.....	366
ექლესიური ღაზიკა ვანის ტაედა.....	366
„დიდი ღაზიკა“.....	368
აფხაზთის საკათალიკოსოს მქმნის გომგაფანა.....	369
„არინან-ქარტლი“ – ღაზიკის სამიტროპოლიტოს.....	371
ისტორიული საფაქველი.....	371
სამსრათის იბარია და სამსრათის ღაზიკა.....	374
ღაზიკის სამიტროპოლიტოს მინა-წყალი სომესური გომგაფიის მიხედვით.....	376
ღაზი ეპისქოპოსები.....	379

თაპი VII პონტოს ეპარქიები

I. პონტოს ყოფითი გარემო და გომგაფიული პირობები.....	381
სინეიდაები.....	390
ტრაპეზუნტის ეპისქოპოსები და მიტროპოლიტები.....	393
ბიზანტიულთა დანახიონალიზაშია.....	394
II. დეპატრიუს კიბინსა 2009 ელს გომგაფან იბგნი ქონსტანტინოლონის საპატრიარქოს მსახეზ, სადას მანსო პონტო-ქოლონიის კვალ ეპარქიებს, ჩვენ მონიყვანთ თარგაანს მისი იბგნის ერთი ნაწილისა.....	395
სამიტროპოლიტოები ხანტრალურ შუა აზიაში.....	395
აგანისის (აგანია) სამიტროპოლიტო.....	395

ანჟარის საეპიტროპოლიტო.....	397
იკონიონის (იკონიონ) საეპიტროპოლიტო	399
ქანაკის (ქანისარია) საეპიტროპოლიტო.....	401
ნეოქაინსარის (ნეოქაინსარია) საეპიტროპოლიტო	403
III. ლაზიკის საეპისკოპოსოსთა კატალოგი.....	406
ეპისკოპოსთა ბეჭდები — (ჩატალოგზე ოფ ბიზანტიინე სეალს ატ დეპარტონ რაქს ანდ ინ ტვე ფოგვ მესევე ოფ არტ. ვოლოვე 4. თვე ეასტ. ეფიტად გჲ ე. გეარ. ანდ ნ. ოიქონ-ოვიდუს. ჭახვინებონ. დ.ჩ.).....	406
ბიზანტიულ ეპისკოპოსთა ბეჭად-მონეტები ნიგნეი — ჩატალოგზე ოფ ბიზანტიინე სეალს ატ	
დეპარტონ რაქს ანდ ინ ტვე ფოგვ მესევე ოფ არტ. ვოლოვე 4. თვე ეასტ. ეფიტად გჲ ე. გეარ. ანდ ნ. ოიქონ-ოვიდუს. ჭახვინებონ. დ.ჩ.	407
ეპიტროპოლიები სამხრეთ-აღმოსავლეთ შუა აზიაში	411
ქალღიის (ჩაღღია). ხერინანის (ჩეპრინანე) და ქერასუნის (ქერასუნს) საეპიტროპოლიტო	411
კოლონიის (კოლონია) საეპიტროპოლიტო	413
როდოპოლიის (როდოპოლიის) საეპიტროპოლიტო	415
ტრაპეზუნის (თრაპეზუნს) საეპიტროპოლიტო	417
ფადისა ანუ პოლოვანიონი.....	419

თავი VIII
ლაზიკა — ქალღია
(სამხრეთ ეპრისი)

სამხრეთ ეპრისი და ჩრდილო ეპრისი.....	420
„ქველი სომეხური გეოგრაფია“ „ეპრის ქვეყნის“ ადგილმდებარეობის შესახებ	422
მანკალიის ადგილმდებარეობა ნ. ადონისის მიხედვით	426
მანკალიის გეოგრაფია	427
მანკალია — ლაზიკა	429
ეპრი და მანკალია.....	430
ეპერ-ეპრისი	431
ეპერია ნ. ადონისის მიხედვით	432
ერგანს ქვეყანა — ვანუშტის მიხედვით	432
ეპრი — ჭოროხის ხეობა ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით.....	433
ლაზიკის ლოკალიზაცია ქველი ავტოკრატიის მიერ	434
მეფეტიანეები „სოფელი მებრძოლთა“ შესახებ.....	435
კოლხეთი და არგონია.....	435
სკვითი და იბერები.....	436
ტოპონიმები.....	437
ორი ეპრისი	438
ვანტანგ გორგასალი ისტორიულ სამხრეთ იბერიის მინა-წყალზე (სამხრეთ ეპრისში).....	441

თავი IX
ლაზიკა — ქლარჯეთი

ლაზიკის გეოგრაფიული ადნეა	444
ლაზიკა — ლაღონი.....	447

კლარჯეთისა და ლაზიკის აღწერა მსგავსიანა	448
გურამ გრიგოლია ეგრის-ლაზიკის სავაჭრო სინტორიკო გეოგრაფიის	
პრობლემების შესახებ	452
ბ. გრიგოლიას თვალსაზრისი ტაბულა ევტაბეკიანას შესახებ	460
არტანუჯის იბერიის	465
კლარჯეთი — „გერკანთა ქვეყანა“ — „საგერკანთი“	465
ნ. ნინოსა და ნ. გრიგოლის სამოღვაწეო არაბული ლაზიკა — სომხეთის	
მოსაზრება ქვეყანა	466
მონას სოკრანის ლაზიკის შესახებ	468
ლაზიკის ბაღები ანუ მონიკის ქიზა ვიღვანებისა	
და ყაზბეგის მიხედვით	469
ორი ლაზიკა	471
ქველი ლაზიკა — ქალღმის თემი	473
რატომ „ქალღა“?	474
ლაზიკა ფართო პოლიტიკური გაგებით	474
ჭანეთი	475
ხაღდა — ქაღდა — ხაღი	476
ქაღდა — ქართა	476
ჭანები	477
ხაღიჲ □ ხაღია (ქაღია) 950 წლისთვის	478
ტიბარნები და ჭანები ერთ მიწაზე	479
სინილინი-სინილინი, ზიგანა, ლაზიკის ეპარქია	479
კლარჯეთის ლაზიკა, საზღვარი სუფთთან	480
დ. სოფტარის ნიგონს „კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები“	
მიმოხილვა	484

თავი X ეუტაბეკი და ქალაქები

სარაპან და სქანდა	487
იბერიის სქანდა და შორაპანი „საქართველოს გეოგრაფიული	
„ატლანის“ (1992) მიხედვით „სუბტროპიკების ზონაში“ მდებარეობენ	488
ვენისის კლანტაშიები შორაპანთან	489
სარაპან და შორაპანი ბ. გრიგოლიას მიხედვით	490
სარაპანები	491
სტრაბონი (XI, II, 17) სარაპანის შესახებ	492
სარაპანთან ფაზისი სწრაფი და ხეაურა, სოლო შორაპანთან	
მდინარეები მდორა და უხეაურა	493
სტრაბონის სარაპანიდან ოთხი დღის გზაა ფაზით იბერიამდე	494
სტრაბონი (XI, II, 18) მისხეთის სამ ნაწილად დაყოფის შესახებ	495
დასქვან	495
სარაპან — სარაპალი, არფალი	496
სქანდა	496
სქანდის მინა-სიმაგრა სართაშორისო მნიშვნელობის გზაზე	498
ეპსედიშია კანდრიდსა და ასქანეი	499
სტრაბონის მიხედვით მდ. ფაზისზე იყო 120 ხილი	502
შორაპანი და სქანდა მნახველის თვალთ	504

თავი XI პეტრას მინა-სიმაგრა და პეტრას

საეინსკოვოსო კათედრა

სხვა პეტრას სინა-ქალაქი და სხვა ქალაქები იყო პეტრას	
საეინსკოვოსო კათედრა.....	506
მანქილავი პარსარევინიდან პეტრამდე.....	507
ბრძოლავი ქ. პეტრასთან ლაზიქის დიდი ორის დროს (542-562).....	508
სე-ტყე პეტრაში.....	509
40 სილუ.....	509
პეტრას საეინსკოვოსო კათედრა.....	510
ზოგიერთი საეინსკოვოსო კათედრა ისტორიულ სამხრეთ ვერისში.....	512
საქალაქო იუარისდომის გავრცელების ასახვა ვიდეოგრაფიით	
და გ. ყაზგებთან.....	513

თავი XII

ქუთათისი, უჩივერიონი, არქეოპოლისი, ნოქალაქევი, როდოპოლისი და სხვა ქალაქები

ქუთათისი.....	515
უჩივერიონის არქეოლოგია.....	517
მდ. დოკონისი, უჩივერიონის ნაპირი და უჩივერიონი.....	518
ქუთათისის არქეოლოგია.....	518
ნეოგეოგრაფია.....	521
ეტიმოლოგია (მარია-უჩივერიონი, ქუთათისი-ქუთათისი).....	521
გზები.....	524
ქლივატი „ქვეყანა ქუთათისისა“.....	524
ისტორია (უჩივერიონი).....	525
არქეოპოლისი, ნოქალაქევის არქეოლოგია.....	527
ბრძოლავი არქეოპოლისთან.....	535
მონეტისი.....	538
როდოპოლისის არქეოლოგია.....	539
ეტიმოლოგია (როდოპოლისი — პარსიხა — პარდენიქი — არდაშენი □ არდისუბანი).....	541

თავი XIII

ქალაქი ფაზისი

ფაზისი.....	543
რომის ქვეყანა ფოთთან.....	545
რომის დაბლობი (გეოლოგიური მიწისძვრა).....	548
ფოთის გარეშე ქალაქის დასახლება (XX ს-მდე).....	550
„ფაზ“ ფაზის მქონე სახელების განვითარება ისტორიულ ლაზიქაში (ტრაპეზუნტის რეგიონში).....	553
ფოთი (ფაზისი) დავოლდის (ლავოლდის) ცნობით.....	554
ფოთის არქეოლოგია.....	559
პალეოსტოლის დიდიგოგოლის ხატი.....	563
ეინსკოვოსი ფაზისისა, ანუ ტრაპეზუნტისა.....	565
ფაზისის აკადემია.....	566
თარგოვონტი, თეონიქი, პეტრა, ფაზისი.....	569
მარია და ქალფოგლუ ფაზისისა და აკადემიის შესახებ.....	570
საპორტო ქალაქი — ფოთი თუ სუფთი.....	571
ფაზისის ანუ ფაზიანის ქვეყანა კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით.....	571

თავი XIV
დასავლეთ საქართველოს სსრ-ის იურიდიული

დასავლეთ საქართველო ქართულ და უსსრ-ის წყაროები.....	573
ეპიგრაფიკა (ხრდილო ეპიგრაფიკა).....	575
„ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწი ეპიგრაფიკის დაქვეყნებით	575
ეპიგრაფიკის ქრისტიანობამდე IV-III სს-დან I ს-მდე	575
ეპიგრაფიკა — ნათესავით ქართველი	578
„ეპიგრაფიკის უკიდურესი საზღვარი“	580
აზნაურები ეპიგრაფიკა	581
სახელმწიფო და კულტურის ენა ეპიგრაფიკა	582
ეპიგრაფიკის (აფხაზეთის) მოსახლეობა უსსრ-ის მიხედვით.....	584
სტრატეგიის ხელნაწი. სპანები იბერიელები არიან. სოლო დასავლეთ საქართველო იბერიის ნაწილია.....	586
„ნათესავი ჩვენი“	586
ეთნიკური „ქართველის“ იდენტურობის ძეგლი	587
ეპიგრაფიკის ქრისტიანობის ეპოქა	588
მეფე ადარკი ეპიგრაფიკის შემდეგ ყოველი ქართლის დაყოფა	589
ეპიგრაფიკის ანუ „დასავლეთის ეპიგრაფიკა“	590
ეპიგრაფიკა — ქვემო იბერია	593
ეპიგრაფიკა I-III საუკუნეებში	596
ეპიგრაფიკა IV საუკუნეში	597
ეპიგრაფიკა V საუკუნეში	597
ეპიგრაფიკის ვანანდო გორგასლის ანდარკი	597
ეპიგრაფიკა VI-VII საუკუნეებში	600
ეპიგრაფიკა VIII საუკუნეში	601
ოღივი	601
სპანები.....	603
„სპანებს უწოდებენ იბერიელებს“	603
სპანები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში	603
„განვლო ჭოროხი და შევიდა სპანეთს“	608
სპანები და აჭარა-გურია	609
სპანური ნაქვეყნო შეფუთვა და სამხრეთი	610
„ეპიგრაფიკა — რამდენ არს სპანები“	610
სპანები-ქანები	611
ისტორიული დაქვეყნული სპანები	612
საქართველო ეპიგრაფიკის არასწორი თარიღები სპანეთთან დაქვეყნებით	613
საქართველოს ეპიგრაფიკის ჩამოყალიბება (I-IV სს.).....	618
დასავლეთ საქართველო ქართული ეპიგრაფიკის იურიდიული — აფხაზეთის საკათალიკოსოს ჩამოყალიბება	624
აფხაზეთის საკათალიკოსო.....	631
ისტორია	631
წყაროების მიმოხილვა	632
ხსენი-აფხაზეთის ეპარქია სსრ-ის საქართველოს მიხედვით.....	637
ათონის მონასტრის ეპიგრაფიკის აფხაზეთის საკათალიკოსოს შესახებ.....	638
დასავლეთ საქართველოს სსრ-ის კულტურა I ათწლეულში.....	640
არასწორი შეხედულება საქართველოს ეპიგრაფიკის აფხაზეთის საკათალიკოსოს	

გაგონის შესახებ XVI ს-ის შედეგები.....	643
აფხაზეთის საკათალიკოსო – საქართველოს საპატრიარქოს ერთ-ერთი	
სტრუქტურული ნაწილი.....	648
ურთიერთდაკავშირება საკათალიკოსოთა შორის.....	649
ლაზიკის ეპარქია.....	653
ლაზიკის მართლმადიდებლური ნაწილი VII-VIII საუკუნეებში.....	658
აგაზიის ეპარქია.....	659
პიტუნტი და გიჭვინთა სხვადასხვა კუნძულები იყვნენ.....	668
გიჭვინთის ღვთისმშობლის მიქინების ტაძარი.....	670
ჭყონდიდი.....	671
პიტუნტი და ლაზიკის განმანათლებელი წიგნი.....	672
კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილები	
აფხაზეთი ვეფხვეს.....	676
ივანე მინჩი – „ქართველი“.....	681
კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ I-ის ადრესატი ვეფხე	
გიორგი II – „ღიფი და კარგი“.....	682
აგაზიის ავტოკეფალია – ს. ყაუხჩიშვილის შეხედობა.....	684
აფხაზეთის საეკლესიო მიწები.....	685
აგაზა-აფხილი-აგაზი-საგაზიანი ვ. ქარდინანის მიხედვით.....	686
„აღანთა ქვეყანა, რომელ არს აფხაზეთი“.....	690
„აღანთა“ აფხაზეთი.....	691
ქართველ ვეფხეთა აღანი ვეფხეები.....	694
აღანიის ეპარქია „კავონლავანთა ენციკლოპედიას“ მიხედვით.....	695
აღანები ჩრდილოკავკასიაში.....	696
„როგანთა აღანიის სამიტროპოლიტო კათედრა“.....	698
გიჭვინთის კათედრა აღანთაში (ანაკოფია-აღანთაში იყო).....	701
საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრების არსნობრი ასახვა	
„კავონლავანთა ენციკლოპედიას“ მიერ.....	702
დასავლეთ საქართველოს ეთნიკური სახე.....	703
დასკვნა.....	707
საქართველოს წიგნი სამოციქულო და მართლმადიდებელი ეკლესიის	
იურისდიქციის საზღვრები.....	707
ა. საქართველოს საპატრიარქოს ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი.....	713
ბ. საქართველოს საპატრიარქოს ჩრდილოეთის საზღვარი.....	714
გ. აღმოსავლეთის საზღვარი.....	715
დ. საზღვარი სამხრეთით.....	716
საერთო დასკვნა.....	719

**საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ატლასი
(რუკების სისტემური ქრებული)**

„ქართლის მშობრების“. ქართული და უსოური წყაროების გამოყენებით
(II ნაწილი. უკველანი ხანიდან X საუკუნის ჩათვლით)

ა. წიგნი (I, II, III, IV, VI, VII, VIII, IX, X) და V საუკუნის სამხედრო	
და სამოქალაქო თანადგობათა (წიგნიანი დიპლომატიის) რუკები.....	724
წიგნი I.....	724
წიგნი II.....	725

ნოტიციანი III.....	726
ნოტიციანი IV.....	727
ნოტიციანი V.....	729
ნოტიციანი VI.....	729
ნოტიციანი VII.....	730
ნოტიციანი VIII.....	732
ფასილი.....	733
ნოტიციანი IX.....	734
ნოტიციანი X.....	735
ნოტიციანი X (ა).....	737
ნოტიციანი X (ბ).....	738
ნოტიციანი X (გ).....	739
ნოტიციანი X (დ).....	740

ბ. საქართველოს ეკლესიის ისტორიის რუკები პირველ ათასწლეულში.....	742
№1 ქართული ტომები (თუბალნი, მოსოხები, კოლხები და ქალღები) ბიზლიის მიხედვით.....	742
№2 თარგამოსის მიერ საზღვრების განაწილება – 1) ეგრისი; 2) ქართლოსი; 3) ბარდოსი; 4) მოვხანე; 5) ვეროსი; 6) კავხანი; 7) ლქანი; 8) პოსი.....	743
№3 ქართლოსის ვილავის მიწა-წყალი.....	743
№4 ქსენოფონტეს გზა (ძვ. წ. V ს.).....	744
№5 არიანე „აღაქსანდრეს ანაბაზისი“.....	744
№6 „მოქმევეჲ ქართლისაჲ“. ქართლის სამეფოს საზღვრები აზოს დროს... 745	
№7 ქალაქები „მოქმევეჲს“ მიხედვით.....	745
№8 სარისტავოები ფარნავაზის დროს.....	746
№9 ქართლის სამეფოს საზღვრები მეფე ფარნავაზიდან მიჩინამდე (რუკა ა – საზღვარი მ დ. ეგრისწყლამდე).....	746
№10 ქართლის სამეფოს საზღვრები მეფე ფარნავაზიდან მიჩინამდე (რუკა ბ – საზღვარი ხილხალა-გულგულამდე).....	747
№11 ქართლის სამეფოს საზღვრები მეფე ფარნავაზიდან მიჩინამდე (რუკა გ – საზღვარი რკინის პალამდე).....	747
№12 სარისტავოები ვახუშტის მიხედვით – ქლარჯეთი, ოძრსა, წუნდა.....	748
№13 ქართლის გეოგრაფიული ნიშნები – „ხვინი ქართლისანი“. ეგრისი, ქახეთი, ქლარჯეთი და „შუა ქართლი“.....	748
№14 „არინან-ქართლი“ ქრისტეშობამდე IV-III სს.....	749
№15 იბერებისაგან მიტანული პარიადრა, სორკენე და გოგარენე.....	749
№16 ტიბრანოქარტი – ქალაქი იბერისა და ზეგგანს შორის.....	750
№17 ქართული ტომები შავიზღვისპირეთში.....	750
№18 კოვეხუნის ლაშქარება ალბანეთში.....	751
№19 კოვეხუნის მიერ ფინიკი მითრიდატეს გზა გოსფორისაჲს კოლხეთის გავლით.....	751
№20 „ოთხი დღის გზა“ სარაპანადან ქირამდე (ართვინიდან მტკვრამდე)....	752
№21 იბერიანი შეგავალი ოთხი გზა სტრაბონის მიხედვით.....	752
№22 სამად გაყოფილი მისხების სამხრეთისი იბერიანს, არგინიანსა და კოლხეთს შორის.....	753
№23 „შუა იბერია“ სტრაბონის მიხედვით – □□□□□□ □□□□□.....	753
№24 მანკილავი პუნქტებს შორის და ტომების სანაპიროები საქართველოს შავიზღვისპირეთში.....	754
№25 დიოსკურიადა.....	754
№26 ორად გაყოფილი იბერია მეფე ადარკისა და სტრაბონის ეპოქაში.....	755
№27 ქლავდიოს უტოლმანიონი „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“.....	755
№28 მდინარეები და პუნქტები არიანეს მიხედვით.....	756

№29 მდინარეები და კუნძულები არიანეს მისეფით (ფრაგმენტი).....	757
№30 ქართლის სამეფოს ქვემო და ზემო პრინციპალი. პრინციპალი ადმონსპონსანი და პრინციპალი დასავლეთისანი.....	757
№31 ნიქა ანდრინასა და ნიქა ნინოს ღვინო რუის-ურბნისის ქრების ქაბლინდრის, გელასი ქანაკილინს, პროქოფი ქანაკილინსა და მოსა სოკანდლის მნოგათა შეჯარებით.....	758
№32 პიტინდტი და ბიჭვინთა.....	758
№33 სპატალიქონოს სამეფო რუის-ურბნისის ქრების „ქაბლინდრის“, პროქოფი ქანაკილინსა და მოსა სოკანდლის მნოგების მისეფით.....	759
№34 ქართლის სამეფო IV ს-ში მეფე მიჩინის დროს, ნიქა ნინოს ქადაგების არალი.....	759
№35 შვიდი მონაფე ნიქა ქის განსასვენებელი ადგილები.....	760
№36 ალბანეთი IV-V სს.....	760
№37 საზღვრების მვლილება IV-VI სს-ში.....	761
№38 საქართველოს საზღვარი რიზესთან – რინის პალო.....	761
№39 ნოტ. დიგნ. (ნოტიტიან დიგნიტაფე) V საუკუნის დასაწყისი (ნუსხა სამხადრო და სამოქა ლაქო თანამდებობისა).....	762
№40 ანონიმი, პონტოს პერიპლუსი.....	762
№41 ვანტანგ გორგასლის სპარსთაშობი.....	763
№42 განსაზღვრული სპარსთაშობი გორგასლის დროს.....	763
№43 ვანტანგის სამეფოს ნანიღების ოქუპაციის სპარსეთსა და ბიზანტიელთა შიარ მისი მეფობის დასაწყისში.....	764
№44 ვანტანგ გორგასლის ლაქროგები.....	764
№45 ვანტანგ გორგასლის ლაქროგები აფხაზეთისა და ქლარჯეთის განსათავისუფლებლად.....	765
.....	
№46 ვანტანგ გორგასლის ლაქროგები არიან-ქართლის განსათავისუფლებლად.....	765
№48 მხეთის ქათალიქონისა და ქონსტანტინოპოლის სპატალიქონს ლაზთა პინსქოპონსების სამეფო ზღვისპირეთში.....	766
№47 ქართლის სამეფო ვანტანგის მეფობის დასასრულს.....	767
№49 პერათი.....	767
№50 რანი და მოვაქანი – პერათის მხარე.....	768
№51 გულგულა-ხაღხაღა.....	768
№52 „პროქოფი ლაზიქის შესახებ“.....	769
№53 პროქოფი ქანაკილი, ლაზიქის სინა-სიმეგრაები და კუნძულები.....	769
№54 პროქოფი ქანაკილი, შავ სოსროს გზა პეტრასაქანს.....	770
№55 აბათიან სქოლასტიქონი.....	770
№56 აბათიან სქოლასტიქონი (ფრაგმენტი).....	771
№57 აბათიან – ფრონტის ხაზი ლაზიქაში სპარსელ-ბიზანტიელთა 553-554 წ. ომის დროს სპარსი სარდლების – მერმარონსა და ნანოკანის მონენიღობით.....	771
№58 თეოდორე ჭანის ლაქროგა ფაზისის გარშემო.....	772
№59 დარინის გზა.....	772
№60 პელაგონოპონტოს, პოლემონიპონტოს და ლაზიქის სინა-სიმეგრაები VI ს-ში იუსტინიანეს მისეფით.....	773
№61 ზიგანას ქათედრა (ლაზიქისა და ჭანიქის ეპარქია).....	773
№62 არმენის დეჰისის გავლენის არალი (მანტარეი სტაღური) ფაზისამდე (ჭოროსამდე).....	774
.....	
№63 ომი ლაზიქისათვის VI ს-ის I ნახევარი.....	774
№64 ლაზიქა – ვემოსაზღვრული მადლი მთავითა და სინა-სიმეგრაებით.....	775
№65 სამსრათ და ჩრდილო ეგრისი, ქირიონ ქათალიქონი – ეგრისის არქიპისქოპონსი.....	775
№66 ქიშვიან ღიქია და ნიქოფია.....	776
№67 სამსრათ ივარის (ტაო-განინ-მესხეთის) ქართული სპარსთაშობი.....	776

№68 „ვერცხვი ივერიის“ საკათალიკოსო და ვალაჟკარტის სამაგისტრო.....	777
№69 ჩრდილო და სამხრეთ ვერხვი.....	777
№70 თეოფილაქტე სიმონაძე – სპარსი სარდლის, ბარათის, ლაჟკარტა სპანეთი	778
№71 ვერხვი ქინსარი ლაჟკარტი □□□□□□-ის მიხედვით	
ლაჟკარტი (ჭანეთის) ქვეყანა.....	778
№72 კოლხეთი – ვერხვი. სამხრეთ ვერხვი.....	779
№73 „სამეგრელო – ტრაპიზონი“ (სამხრეთ ვერხვი – „სანახვი სამეგრელო“) 779	
№74 ლაჟკარტი ანისკოპოსების სამხრეთ და ლაჟკარტი VI ს-ში.....	780
№75 ხალხი (გულგულა).....	781
№88 თეოფანე ქვეყანა.....	781
№89 ქართლის სამეფოს გეოგრაფიული მდებარეობის სიკეთა შორის.....	782
№90 ტრაპიზონის სამიტროპოლიტო და იონის ეკლესიის წარმოადგენა.....	782
№91 ღვთისმშობლის კურთხევის ანუ სამხრეთ ივერიის „ქართვლთა სამეფო“.....	783
№92 ვერხვის საზღვრების გეოგრაფიული პოზიციების სარგებლობა.....	783
№93 ისტორიული სივრცის დაგეგმვა საქართველოს ეკლესიის	
იურიდიკის საზღვრებთან დაკავშირებით.....	784
№94 სამხრეთ ვერხვი ანთროპოლოგიური დასავლეთ საქართველოს საზღვრები	
I ანთროპოლოგი.....	785
№95 უხრეთის საპატრიარქოთა იურიდიკის (ისტორიული სივრცის	
დაგეგმვა სამხრეთ ვერხვი).....	785
№96 სამხრეთ ვერხვი ანთროპოლოგიური ალბანეთის საკათალიკოსოს საზღვრები	
I ანთროპოლოგი (მასში შეყვანილია ქართული მიწები).....	786
№97 ალბანეთის საკათალიკოსოს იურიდიკის (ისტორიული სივრცის	
დაგეგმვა სამხრეთ ვერხვი).....	786
№98 ალბანეთის საკათალიკოსოში შეყვანილი ქართული ეკლესია-მონასტრები (ისტორიული	
სივრცის დაგეგმვა).....	787
№99 სამხრეთ ვერხვი ანთროპოლოგიური სომხეთის საზღვრები I ანთროპოლოგი	
(მასში შეყვანილია ქართული მიწები).....	787
№100 სომხეთის საპატრიარქოში შეყვანილი ქართული ეკლესია-მონასტრები (ისტორიული	
სივრცის დაგეგმვა).....	788
№101 ისტორიული სივრცის დაგეგმვა ქართლში თეოფილის შედეგად.....	788
№102 კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეპარქიების რუკა.....	789
№103 კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ეპარქიების რუკა (ფრაგმენტი) ..	790
საქივრები.....	791
პირთა საქივრები.....	791
გეოგრაფიულ სხეულთა საქივრები.....	803
ეთნიკურ სხეულთა საქივრები.....	845

წიგნის დასასრული

ათომეულის შესახებ

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიის ათომეულში გადმოცემულია ჩვენი ერის სულიერი ცხოვრება უძველესი ხანიდან ვიდრე XXI საუკუნემდე.

პირველი ოთხი ტომი უშუალოდ საქართველოს ეკლესიის ისტორიას წარმოადგენს. მასში წმიდა მოციქულების ეპოქიდანვე სრულფასოვნად არის აღწერილი ჩვენი ეკლესიის ცხოვრება უამრავი წყაროსა და ლიტერატურის დართვით, ამასთან, მას წინ უძღვის ქართველთა წინაპრების სარწმუნოებრივი ცხოვრების მიმოხილვა და უფალი ღმერთის მიერ ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი მომზადება ქრისტიანობის მისაღებად.

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის მე-5 ტომის სახელია “არიან ქართლი, საეპიკოპოსოები ისტორიულ ივერიაში”. მე-6 ტომის სახელია – “ქაღდვა, საეპისკოპოსოები ლაზიკაში”, მე-7 ტომის სახელია – “ქართველთა დენაციონალიზაცია XVII-XX საუკუნეებში”, მე-8 ტომის სახელია – „საქართველოს საეკლესიო კანონები“, მე-9 ტომის სახელია - „საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია ჩრდილოეთ კავკასიაში“, მე-10 ტომის სახელია- „საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ატლასი, რუკების კრებული წყაროების გამოყენებით“.

ყველა ეს ტომი რამდენჯერმე დაიბეჭდა სხვადასხვა გამომცემლობის მიერ, ამჟამად კი პირველად იბეჭდება ერთად თავმოყრილი, ზოგადი სახელით, რადგანაც ყველა ეს ტომი ერთობლიობაში წარმოადგენს საქართველოს წმიდა მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის ისტორიას.

მადლობა უფალს, ყოვლადწმიდა სამებას, რომლის სადიდებლადაც დაიწერა ეს ტომეულები.

დიდება და მადლობა უფალს.

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

ათომეულის წინასიტყვაობა

მეუფე ანანია ჯაფარიძის წიგნი „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“ რამდენჯერმე გამოიცა.

პირველად მისი პირველი ტომი, მომზადებული ახალციხეში, დაიბეჭდა 1988 წელს, ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირის დროს, არაოფიციალურად, იატაკქვეშა სტამბაში.

მეორეჯერ ის დაბეჭდა ოთხტომეულის სახით გამომცემლობა „მერანმა“ 1996-1998 წლებში.

მესამედ, 2009 წელს დაბეჭდა გამომცემლობა „ალილომ“ ერთ დიდ ტომად, ხოლო შემდეგში ასევე ოთხტომეულის სახით დაბეჭდა გამომცემლობა „გუმბათმა“ 2012 წელს.

ამჟამად იბეჭდება სრულიად სხვა, შევსებული, უკვე 10 ტომეულის სახით.

1-4 ტომი უშუალოდ საქართველოს ეკლესიის ისტორიას ეხება.

ამ წიგნის, „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიის“, დაწერა დაკავშირებულია ჩვენი ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ღვაწლთან.

ვმადლობთ უფალს, რომ 1990 წელს კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საპატრიარქომ აღიარა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია, მაგრამ მას გააჩნდა თავისი დამაბული წინაისტორია. ეპისკოპოსად კურთხევის შემდეგ 1981 წელს უწმიდესმა პატრიარქმა მეუფე ანანია დანიშნა საქართველოს საპატრიარქოს საგარეო განყოფილების თავმჯდომარის მოადგილედ. ამიტომ მას ევალეზობდა გაცნობოდა უცხოეთიდან მოსულ შესაბამის წერილებს. ამ დროისათვის პატრიარქი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მსოფლიო საპატრიარქოსთან და ბერძნულ სხვა საპატრიარქოებთან ურთიერთობას. იგზავნებოდა და იქედანაც მოდიოდა წერილები. როგორც მეუფე ბრძანებს მას, იყამად ახალგაზრდა ეპისკოპოსს, აოცებდა ის, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოდან მოსულ წერილებში ჩვენი პატრიარქი არასოდეს მოიხსენებოდა პატრიარქად, მას ამ წერილებში ეწოდებოდა „უნეტარესი კათალიკოსი“.

მიზეზი ამისა, როგორც უწმიდესმა ბრძანა, იყო ის, რომ იმჟამად კონსტანტინოპოლი არ აღიარებდა ჩვენი ეკლესიის საპატრიარქო ღირსებას, მაშასადამე მათთვის ჩვენი პატრიარქი იყო არა პატრიარქი არამედ მხოლოდ კათალიკოსი ანუ მიტროპოლიტის რანგის პირველიერარქი. უფრო მეტიც კონსტანტინოპოლი იმჟამად არ აღიარებდა ჩვენი ეკლესიის ავტოკეფალიას და აყენებდა ავტონომიურ ეკლესიათა რიგში.

მეუფეს ახსოვს, რომ იქედან მიღებული ზოგიერთი წერილი უწმიდესს ცუდ ხასიათზე აყენებდა. მაგრამ უწმიდესი უკან მრავალ წერილ აგზავნიდა.

კონსტანტინოპოლიდან საპასუხოდ მოსულ წერილებში თანდათან იცვლებოდა მათი განწობილება ჩვენი ეკლესიის სასარგებლოდ, ბოლოს ისინი დაჟინებით მხოლოს იმას მოითხოვდნენ, რომ მათთან გაგზავნილიყო საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ სამეცნიერო გამოკვლევა წყაროებით გაჯერებული.

აღმოჩნდა, რომ საქართველოში ასეთი გამოკვლევა თანამედროვე სახისა, ახალი მასალებით და მიდგომებით სათანადოდ გაჯერებული, არ არსებობდა, ალბათ, მეცნიერებს მიაჩნდათ, რომ ავტოკეფალიის კვლევა უკვე აღარ იყო საჭირო.

მეუფე ბრძანებს, რომ მას ერთი საინტერესო მაგალითი შეემთხვა - ქუჩაში შეხვდა ძველ ნაცნობი, ამჟამად ცნობილი, იმჟამად კი ახალგაზრდა ისტორიკოსი. მან იცოდა მეუფის სიყვარული ისტორიის მიმართ და შეეკითხა თუ რა თემაზე მუშაობდა. მეუფემ უპასუხა, რომ ვმუშაობს საკითხებზე საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის მოსაპოვებლად. მან ირონიულად შემოხედა და უთხრა „ჩვენი ეკლესიის ავტოკეფალია მე-11 საუკუნეში უკვე მოიპოვა გიორგი მთაწმინდელმა“, უთხრა და მაშინვე გაშორდა, პასუხსაც არ დალოდებია.

ეს ნიშნავს, რომ მან, ახალგაზრდა ისტორიკოსმა, რომელსაც აინტერესებდა ეკლესია და დაახლოვებული იყო სამეცნიერო წრეებთან, ოდნავადაც კი არ იცოდა თუ რა საკითხები აშფოთებდა საპატრიარქოს იმჟამად 1980 -იანი წლების დასაწყისში.

ეს ფაქტი ასახავს სურათს იმისა, რომ კომუნისტ-ათეისტურ ეპოქაში მეცნიერები და საერთოდ ინტელიგენცია არა თუ იცნობდა ეკლესიას, პირიქით ერიდებოდა მასთან კონტაქტს, შესაბამისად მათთვის უცნობი იყო არა მხოლოდ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსთან არსებული ჩვენი პრობლემები, არამედ, ზოგადი საეკლესიო საკითხები.

მათ მისაზიდად უწმიდესს დიდი ძალისხმევა დასჭირდა.

საერთოდ, იმჟამად, პატრიარქი მათი მხრიდან გარკვეულ ვაკუუმში იყო, ამასთანავე ის ერთეული ისტორიკოსებიც (მაგალითად საგანგებოდ მიწვეული ძვირფასი ქალბატონი ზაბილინა ლომინაძე) ბოლომდე ვერ ერკვეოდა საეკლესიო საერთაშორისო ურთიერთობის საკითხებში და თუ რა სახის ნაშრომებს მოითხოვდნენ უცხოელები, საეკლესიო სპეციფიკა მათთვის გამოცანა იყო.

ამ მხრივ, როგორც ჩანს უფრო სასურველი იქნებოდა თუკი თვით რომელიმე სასულიერო პირი თავის თავზე მიიღებდა ამ საკითხების კვლევას. როგორც ჩანს უწმიდესის თვალში ერთერთი მათგანი მეუფე ანანია იყო. 1980-იანი წლების დასაწყისში უწმიდესმა მეუფე ანანიას თავდაპირველად დაავალა დაეწერა თემა: „საქართველოს ეკლესიის ადგილი მართლმადიდებლურ დიპტიხში“, ეს იყო სრულიად გამოუკვლეველი საკითხი.

დიპტიხის საკითხი იყო სადავო მსოფლიო მართლმადიდებლურ სამყაროში, იმდენად მნიშვნელოვანი, რომ შეყვანილი იყო იმ ათ თემას შორის, რომელიც უნდა განეხილა სამომავლოდ „მსოფლიო საეკლესიო კრებას“, რომლის მოსაწვევაც იმჟამად აქტიურობდა კონსტანტინოპოლი.

ამ „მსოფლიო საეკლესიო კრების“ მოსამზადებლად იმჟამად ტარდებოდა მრავალი საერთაშორისო შეხვედრა, ერთერთ მათგანს მეუფე ანანიაც ესწრებოდა შამბეზში 1980-იანი წლების დასაწყისში.

ამ დროისათვის ყველა ეკლესიისაგან დაბეჯითებით მოთხოვეს, რათა მათ მოემზადებინათ ათივე აღნიშნული საკითხის შესახებ თავიანთი კვლევები და შეხედულებები.

დიპტიხის საკითხის შესახებ სხვადასხვა საპატრიარქო მოამზადა სკუთარი თემა.

მეუფე ანანიამ მაშინ მოიძია კონსტანტინოპოლის, მოსკოვისა და სხვა საპატრიარქების, ასევე ელადის ეკლესიის მიერ მომზადებული თემები დიპტიხის შესახებ.

ყველა მათგანში ცენტრალური ადგილი ეკავა მსჯელობას იმის შესახებ თუ რა ადგილი ეკუთვნოდა დიპტიხში საქართველოს ეკლესიას. ამავე დროს კი ჩვენს ეკლესიას არ ჰქონდა რაიმე გამოკვლევა დიპტიხის შესახებ. საჭირო იყო ჩვენს ქართულ წყაროებში მოძებნილიყო დიპტიხის შესახებ არსებული მასალა.

უნდა ითქვას, რომ მეუფე ანანიას 1980-იანი წლების შემდეგ მრავალი წელი, თავდადებული შრომა დასჭირდა დიპტიხის თემის მოსამზადებლად, და ბოლოს მან ეს ნამუშევარი ჩართო წიგნში „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“.

სამწუხაროდ, დიპტიხის საკითხი ამჟამადაც გადაუწყვეტელია, რადგანაც რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ, 2016 წელს მოწვეულმა ე. წ. მსოფლიო საეკლესიო კრებამ ეს სადავო საკითხი აღარ ჩართო დღის წესრიგში და თანაც ის კრება ფაქტიურად ჩაიშალა.

საბედნიეროდ, 25 წლით უფრო ადრე, 1990 წელს, წარმატებით გადაიჭრა საქართველოს ავტოკეფალიის აღიარებისა და მისი საპატრიარქო ღირსების დადასტურების საკითხი ჩვენი უწმიდესის ღვაწლის შედეგად.

იქამდე, 1980-იანი წლების დასაწყისში, როდესაც ჩვენი ეკლესიის ავტოკეფალია ჯერ კიდევ არ იყო აღიარებული, დიპტიხის საკითხთან ერთად მეუფე ანანიას უწმიდესმა ილია მეორემ დაავალა მოემზადებინა თემა „საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია“.

უწმიდესი, ცხადია, ამ საკითხის კვლევას სხვა პირებსაც ავალეზდა, მაგრამ მეუფე ანანას, ვფიქრობ, საგანგებო ყურადღება მიაპყრო, რაც იქედან გამოჩნდა, რომ უწმიდესმა მას პირადად გადასცა სპეციალური ლიტერატურა, რომელიც, ზოგადად, საეკლესიო ავტოკეფალიის საკითხს შეეხებოდა. კერძოდ, თავის მეგობრებს მოსკოვში რუსულად ათარგმნინა ბერძენი კანონისტი მიტროპოლიტის მაქსიმე სარდელის ნაშრომი „საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია“. ეს წიგნი მიტროპოლიტ მაქსიმეს დაუბეჭდავს ათენის ჟურნალ თეოლოგიაში 1966 წელს ბერძნულ ენაზე, ის თარგმნეს, და ფაქტიურად ერთადერთი ხელის საბეჭდ მანქანაზე დაბეჭდილი რუსული თარგმანის სახით გადმოუგზავნეს უწმიდესს. და, ეს, როგორც ითქვა, ხელისსაბეჭდ მანქანაზე დაბეჭდილი ევზემპლიარი უწმიდესმა მეუფე ანანას გადასცა, რათა მას ავტოკეფალიის თემაზე ემუშავა, ასევე ამავე საჭიროებისათვის უწმიდესმა მეუფე ანანას პირადად გადასცა ათენის ტურ სსრკ-ში იშვიათი, ცნობილი რუსი კანონისტის ა. კარტაშევის 1964 წელს პარიზში რუსულ ენაზე დაბეჭდილი წიგნი “მსოფლიო საეკლესიო კრებები“. მათ გარდა უწმიდესმა საგანგებოდ მოაგრობინა რუსეთის საპატრიარქოს ჟურნალების („ჟურნალ მოსკოვსკოი პატრიარხი“) ის ევზემპლიარები, რომლებშიც ავტოკეფალიის საკითხები იყო გაშუქებული, მეუფეს ახსოვს, რომ ასეთი იყო რამდენიმე 1949, 1950 და მის შემდეგ წლებში დაბეჭდილი ჟურნალები, მათ გარდა მეუფემ მოითხოვა და უწმიდესის კურთხევით მას გადასცეს ქართული „გეოგრაფიის“ ყველა ტომი („ტანჯვით შეგროვილი“), და ასევე სხვა მასალები, სადაც ქართული წყაროები ანდა უცხოელ ავტორთა მითითებები იყო გადმოცემული საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ.

რატომაა საჭირო ამ ამბის გახსენება? იმიტომ რომ მეუფე ანანიამ უწმიდესის დავალებით მის მიერ მომზადებული აღნიშნული თემები „საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია“ და „დიპტიხში ადგილის შესახებ“ საფუძვლად დაუდო ამ წიგნს - „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“.

მეუფე ბრძანებს - „მახსოვს თავდაპირველად, ხელნაწერ ევზემპლიარში ჩვენი ეკლესიის ისტორიას ვიწყებდი მე-6 სუკუნით, რადგან იმჟამად ძალზე მაწუხებდა და მაინტერესებდა სომხურ-ქართული საეკლესიო ურთიერთობის საკითხები და მათი არასწორი გამოკვლევები ქართველი ავტორებისა. მაგალითად, ყველაზე ცნობილი მეცნიერი ამ საკითხებისა ზ. ალექსიძე ამტკიცებდა, რომ კირიონ 1-მა, მე-6 ს. ბოლოსა და მე-7 ს. დასწყისში ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა დაუწესა გუგარქის სომხებს და ამით ისინი „გააქართველან“.

VI-X სს. თითქმის ყველა სომეხი მემეტანის ნაშრომების გაცნობის შემდეგ - ბრძანებს მეუფე - მე მივხვდი, რომ საქმე პირიქით იყო. მე-6 საუკუნეში არმენიისა და ქართლის მპყრობელი სპარსეთის იმპერია ქალკედონურ ბიზანტიის იმპერიასთან მუდმივი ომის გამო სასტიკად დევნიდა ქალკედონურ ქართულ ეკლესიას და აძლიერებდა სომხურ მონოფიზიტურს. ასეთივე მდგომარეობა გაგრძელდა მე-7 საუკუნეშიც არაბთა მპყრობელობის დროს.

ასეთ დროს სპარსელთა მხარდაჭერით სომხური ეკლესია გაბატონდა ალბანურ ეკლესიაზე, მალე ალბანურ ეკლესიაში სომხურმა ეკლესიამ აკრძალა ღვთისმსახურება ალბანურ ენაზე და

ალბანეთში შემოდებული იქნა სომხურენოვანი ღვთისმსახურება, ამას მიუთითებს კიდევ მოვსეს კალანკატუაცი მე-7 საუკუნის ამბების აღწერისას.

მაშასადამე სომხური ეკლესია VI-VII საუკუნეებში ქართულ ეკლესიაზე უფრო ძლიერი იყო, როგორც ეკონომიკურად, ისე პოლიტიკურად, ამიტომაც მან, თვით „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობით, შეძლო გუგარქში აეკრძალა ქართულენოვანი ღვთისმსახურება და ამის ნაცვლად შემოიღო სომხურენოვანი ღვთისმსახურება, ეს კი მოუთმენელი იყო ქართლის კათალიკოს კირიონისათვის, რომლის ერთერთი ეპარქიაც იყო გუგარქი.

კირონმა ისარგებლა პოლიტიკური მომენტით, როდესაც ბიზანტიამ სპარსეთთან ომის ფრონტზე წარმატებას მიაღწია, ამით გულმოდგემულმა კირიონმა აღუდგინა ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა გუგარქის ქართველობას, მაშასადამე სომხები კი არ გაქართველდნენ, როგორც ამტკიცებს ამჟამინდელი ქართული ისტორიოგრაფია, არამედ, გუგარქის მკვიდრმა ქართველებმა აღიდგინეს ქართულენოვანი ღვთისმსახურება.

ასევე მოხდა ერთი საუკუნის შემდეგ, დაახლოებით 780 წლისათვის, ტაოშიც.

მალევეო, ბრძანებს მეუფე, მივხვდი, რომ არ იყო სასურველი ისტორიის დაწყება მე-6 საუკუნედან, მაგრამ, იმჟამად, ეკლესიის ისტორიის დაწყება 1-ლი საუკუნედან, მოციქულების ეპოქიდან, მკრეხელობადაც კი მიიჩნეოდა საბჭოურ საზოგადოებაში. მაგალითად, იმჟამად „ეკლესიის კალენდრის“ რედაქტორმა მეუფეს განუცხადა: „დიდი ხანია ივანე ჯავახიშვილმა დაამტკიცა, რომ ანდრია მოციქულის საქართველოში ქადაგება არის ლეგენდა და არამეცნიერული თვალსაზრისი“, ანუ ჩვენი ეკლესიის ისტორიის დაწყება მოციქულთა ეპოქიდან არამეცნიერულად მიიჩნეოდა.

იმჟამად ხელმისაწვდომი არ იყო რაიმე ლიტერატურა მოციქულთა შესახებ, ამიტომ ძალზე დიდი ძიება დასჭირდა მეუფეს და საბოლოოდ ეკლესიის ისტორია დაიწყო საქართველოში მოციქულების ქადაგებიდან, იმჟამად, პირველად მის წიგნში ჩაიწერა, რომ არა ერთმა, არმედ ექვსმა მოციქულმა იქადაგა ისტორიულ საქართველოში. ამ თემის წინ წამოწევა მას ესაჭიროებოდა იმისათვის, რათა ემტკიცებინა, რომ საქართველოს ეკლესია ავტოკეფალური იყო უკვე მოციქულების ეპოქიდან. მოციქულების მიერ დაფუძნებული ეკლესიები იმთავითვე ავტოკეფალურები იყვნენ. ეს ძველი თეორია, ჩამოყალიბებული მე-11 საუკუნეში წმიდა გიორგი მთაწმიდელის მიერ, ამჟამადაც უყურადღებოდაა მიტოვებული. მისმა ჩართვამ წიგნში შექმნა პრეცედენტი იმისა, რომ თურმე შესაძლებელია ჩვენი ეკლესიის ისტორიის დაწყება წმიდა მოციქულებიდან.

ეს მომენტი შეაფასა ბატონმა ვ. გოილაძემ. ის მეუფის წიგნის წინასიტყვაობაში წერდა „ნაშრომის ერთ-ერთ სიახლედ უნდა ჩაითვალოს მოციქულთა დროინდელი საქართველოს ვრცელი და დეტალური ისტორიის გადმოცემა, რასაც აქამდე სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა“.

ეს და მრავალი სხვა საკითხია გამოკვლეული წიგნში, შემდეგში მეუფემ ამ წიგნის შესავლის სახით დაწერა შრომა „ქართველთა წინაპრების ბიბლიური ისტორია ადამიდან იესომდე“, მისი ნაწილი შემდეგ წინ დაურთო „ალალოს“ მიერ გამოცემულ ერთტომეულს.

მეუფე ბრძანებს - „1988 წლიდან, ვიდრე 2019 წლამდე როდესაც იწერებოდა ეს ტომეულები, თითქმის 40 წლის მანძილზე, შეიცვალა თვით ჩემი დამოკიდებულება ზოგიერთი საკითხის მიმართ, რადგანაც თვით ეკლესიის ინტერესები შეიცვალა.

მაგალითად, 1990 წლამდე საქართველოს საპატრიარქოს ინტერესის სფეროს წარმოადგენდა ავტოკეფალიის საკითხების რკვევა, იმის შემდეგ რაც ეს პრობლემა გადაიჭრა, მალევე ეკლესიის წინაშე დადგა არანაკლებ მნიშვნელოვანი საეკლესიო იურისდიქციის საკითხი.

ეს, ანუ საეკლესიო იურისდიქციის საკითხი სადავოდ იქცა მის შემდეგ, რაც მტერმა მოახდინა საქართველოს ისტორიული ოლქების - აფხაზეთისა და ცხინვალის რეგიონის ოკუპაცია.

ოკუპირებულ ტერიტორიებზე გამოჩნდნენ საეკლესიო საპარტისტების ძალები, რომელნიც იბრძვიან რათა საქართველოს ახლა უკვე ეკლესიურად ჩამოაშორონ აფხაზეთი და ცხინვალის რეგიონი. ჩამოაყალიბეს სეპარატისტული, თვითმარქვია, განყენებული ე.წ. „აფხაზეთის ავტოკეფალური სამიტროპოლიტი“ და ცხინვალში ე.წ. „ალანიის თავისთავადი სამიტროპოლიტი“. ამისათვის საეკლესიო სეპარატისტები საგულდაგულოდ იკვლევენ ისტორიას და ცდილობენ მოიპოვონ თავიანთი ოლქებისათვის საქართველოს ეკლესიიდან დამოუკიდებლობის დამადასტურებელი საბუთები. ამ სულისკვეთებით დაწერეს წიგნები, მათ შორის ქართველ ისტორიკოსთა ნაშრომებზე დაყრდნობითაც. მათ, მაგალითად, კარგად გამოიყენეს ჩვენს მეცნიერებაში მტკიცედ დანერგილი თვალსაზრისი რომ მეათე საუკუნემდე თითქოსდა დასავლეთ საქართველო, (შესაბამისად აფხაზეთი) კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში იმყოფებოდა. ეს მტკიცებანი მათ მიიჩნიეს თავიანთთვის ძალზე სასარგებლოდ და წარადგინეს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში. საქართველოს ეკლესიის შესახებ იგივე თვალსაზრისი გამოაქვეყნა კიდევ მოსკოვში დაბეჭდილმა „პრავასლავნაია ენციკლოპედიაში“, „თუმცა მე წინააღმდეგი ვიყავი, მაგრამ მაინც თბილისიდან მასალები გაიგზავნა მოსკოვში დასაბეჭდად“ -ბრძანა მეუფემ და განაგრძო-

„საქმე ისაა, რომ ჩემი წიგნის პირველი ტომების წერის დროს მეც ნაწილობრივ ვიზიარებდი იმჟამად აბსოლუტურად დამკვიდრებულ თვალსაზრისს რომ დასავლეთ საქართველო კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდა (ოღონდ მე მივიჩნევდი - ჰერაკლე კეისრიდან ვიდრე მე-10 საუკუნემდე), ამიტომ, ამ თვალსაზრისითაა დაწერილი პირველი ოთხი ტომი, ასევე, საეკლესიო კანონების კრებული და დენაციონალიზაციის ტომები. დაახლოებით 2000 წლისათვისო კი, ამბობს ის, მე მივხვდი და ეს იყო ურთულესი საქმე, რომ სინამდვილეში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქია მოიცავდა არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ ე. წ. სამხრეთ ლაზიკას, ანუ იმ მიწაწყალს, რომელსაც ამჟამად „ლაზისტანი“ ეწოდება (დაახლოებით ტერიტორიას ტრაპეზუნტიდან ჭოროხამდე, რომელსაც ასევე სამხრეთ ეგრისს ვუწოდებ). ეს მიება გრძელდებოდა წლები, ჩემთვისო, ამბობს ის, ეს იყო ურთულესი მიება, მისი შედეგები ასახულია წიგნებში: „ქალდეა, საეპისკოპოსოები ლაზიკაში“, „არიან-ქართლი, საეპისკოპოსოები ისტორიულ ივერიაში“, „იურისდიქცია ჩრდილოეთ კავკასიაში“, ასევე „საეკლესიო რუკების ატლასში“.

აღსანიშნავია, რომ მეუფის ახალი კვლევები და მტკიცებანი, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქია მოიცავდა არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ ამჟამინდელ

ლაზისტანს, ძალზე აღიზიანებდა ზოგიერთ გამოჩენილ პიროვნებას, ასევე ზოგიერთ ისტორიკოსს, ფილოლოგს, რადგანაც დასავლეთ საქართველოს მიმართ (1 ათასწლეული) მათი კვლევებიც ბათილდებოდა და საეჭვო ხდებოდა, მეორე მხრივ კი მეუფის კვლევები სრულიად ეთანადებოთ ქართულ, ასევე უცხოურ წყაროებს, საეკლესიო კრებების (მაგალითად, რუის-ურბნისის) სულისკვეთებას, რაც მთავარია მისი კვლევები ჩვენი ეკლესიის იურისდიქციას ამყარებდა.

ასეთ ვითარებაში აუცილებელი იყო მისი უწმიდესობის ყურადღება და მფარველობა, რადგენაც აღნიშნული პირები ჯგუფური დელეგაციების სახით ჩიოდნენ პატრიარქთან, რათა მეუფეს შეწყვიტა კვლევები.

მისმა უწმიდესობამ კი თავისი მაღალი ხედვით, არწივის მზერით შეაფასა ვითარება და გამოსცა მეუფის მხარდასაჭერი დადგენილებები (2009, 2011, 2012 წლებში), ასევე ისინი მიაღებინა წმიდა სინოდს.

ქართული თანამედროვე ისტორიოგრაფიის პრობლემატიკური საკითხების რკვევას მისმა უწმიდესობამ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია **2006 წლიდან**.

1.

2006 წლის საშობაო ეპისტოლეში მან აღნიშნა, რომ თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფია სამწუხაროდ ვერ აცდა ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერიის მიერ საისტორიო მეცნიერებაში დანერგილ თეორიას, რომლის მიხედვითაც ქართველი ერის მთლიანობა და მისი უფლებები საქართველოს მიწა-წყალზე საეჭვოდ ჩანდა. ამასთან დაკავშირებით ილია II წერს: “წმინდა ილია მართალი თავის პუბლიცისტურ წერილებში ებრძოდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში შექმნილ ანტიქართულ ისტორიოგრაფიულ თეორიას, რომლის მიხედვითაც ერთიანი ქართველი ერი წარმოდგენილი იყო განსხვავებული ტომების ხელოვნურ გაერთიანებად. აღნიშნული კამპანიის გაგრძელება იყო ის, რომ იმპერიულმა ძალებმა დაიწყეს მეგრულად და სვანურად საღვთისმსახურო წიგნების თარგმნა და სცადეს წირვა-ლოცვის ჩატარებაც, მაგრამ ამ კუთხის შეიღებმა და მთელმა ქართულმა საზოგადოებამ მათ საკადრისი პასუხი გასცა. ეს იყო ნელი მოქმედების იდეოლოგიური ნაღმი; ამ ნაღმმა ჩვენ დღევანდელ მდგომარეობამდე მიგვიყვანა და ძმობა და ერთობა დაგვარღვევინა”- წერს უწმიდესი პატრიარქი 2006 წლის საშობაო ეპისტოლეში.

2.

შექმნილი პრობლემების აღმოფხვრელად, უწმიდესმა პატრიარქმა ილია მეორემ თავისი **2009 წლის 10 ივლისის 76 ბრძანებით** დაარსა „საქართველოს საპატრიარქოს რეალური ისტორიის დამდგენი მუდმივმოქმედი კომისია“ **მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის მეთაურობით.**

2009 წლის 76-ე ბრძანებაში უწმიდესი პატრიარქი ბრძანებს –

„მე-19, მე-20 საუკუნეებში საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებისა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის გაუქმების პერიოდში მიზანმიმართულად ყალბდებოდა საქართველოს ისტორია და ენათმეცნიერების საფუძვლები, ამასთან დაკავშირებით ვბრძანებ:

საქართველოს საპატრიარქოსთან შეიქმნას საქართველოს რეალური ისტორიის დამდგენი მუდმივმოქმედი კომისია მისი მაღალყოვლადუსამღვდელოესობის მანგლისისა და წალკის **მიტროპოლიტ ანანიას (ჯაფარიძე) ხელმძღვანელობით.**

3.

2011 წ. ილია მეორის თავმჯდომარეობით შემუშავდა საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდის დადგენილება მიტროპოლიტ ანანიას ხელმძღვანელობით ისტორიკოსთა სამეცნიერო ჯგუფის ჩამოყალიბების შესახებ.

2011 წლის 20 დეკემბრის წმიდა სინოდის დადგენილება თავის 2.დ. მუხლში აღნიშნავს – „საბჭოთა პერიოდში ხდებოდა საქართველოსა და მსოფლიო ისტორიის გაყალბება, შეცდომების გამოსასწორებლად შეიქმნას ისტორიკოსთა ჯგუფი მანგლისისა და წალკის **მიტროპოლიტ ანანიას (ჯაფარიძე)** ხელმძღვანელობით“.

ეს ფაქტი მან რამდენიმე თვის შემდეგ საგანგებოდ მოიხსენია თავის საშობაო 2011 წლის ეპისტოლეში

4.

2011 წლის საშობაო ეპისტოლეში უწმიდესი პატრიარქი აღნიშნავს:

“ჩვენი უძველესი ისტორიის ზოგიერთი საკვანძო საკითხი, რაც ქართველთა წარმომავლობასა და ერის ერთიანობას უკავშირდება, რეალური სახით თანამედროვე საზოგადოებამ ნაკლებად იცის. ამის მიზეზი არის ის, რომ ცარიზმი და საბჭოთა იმპერია ყოველთვის ცდილობდნენ იგი არაობიექტურად წარმოეჩინათ. მათ არ სურდათ, ჩვენს ხალხში ეროვნულ-პატრიოტული სულისკვეთების გაღვივება, რადგან იგი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის მოთხოვნის საშიშროებას შეიცავდა. არაობიექტურად მიწოდებული ისტორიის საფუძველზე, სრულიად უკანონოდ და უსამართლოდ შეიქმნა, მაგალითად, ავტონომიები XX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის მიერ დაპყრობილ საქართველოში. ადრეც მითქვამს, რომ სწორედ ამიტომ, განსაკუთრებულ ცენზურას განიცდიდა ქართული ისტორიოგრაფია, ენათმეცნიერება და სხვა ისეთი მიმართულებები, რომელნიც მსოფლმხედველობის განმსაზღვრელ დარგებად მიიჩნეოდა.

ჩვენს ცნობილ მკვლევარებს დიდი ძალისხმევა და თავდადება დასჭირდათ, რათა ნაწილობრივ მაინც გადაერჩინათ და დღემდე მოეტანათ ჩვენი ერის ისტორიული სიმართლე. ახლა კი, როდესაც აღსდგა საქართველოს თავისუფლება, აუცილებელია, შეგნებულად დაფარული წარსულის წარმოჩენა და საქართველოს ობიექტური მატრიანის დაწერა უხსოვარი დროიდან დღემდე (**აღნიშნულ საკითხზე ბოლო სხდომაზე იმსჯელა წმ. სინოდმა და მიიღო სათანადო გადაწყვეტილება**).

ამას ჯერ კიდევ XIX ს-ში და XX ს-ის დასაწყისში ცდილობდნენ ჩვენი სასიქადულო მამულიშვილნი, მაგრამ მათი ნააზრვეი მაშინდელი სახელმწიფოებრივი იდეოლოგიის საპირწონედ, ბუნებრივია, ვერ იქცა“.

5.

საკითხის სიმძაფრის გამო უწმიდესმა პატრიარქმა საჭიროდ მიჩნია, რათა ეს საკითხი განეხილა მომდევნო წლის სინოდის სხდომას, კერძოდ, 2012 წლის 5 ივლისს წმ. სინოდის სხდომამ მიიღო დადგენილება, რომლის მე-6 მუხლი აღნიშნავს –

„წმინდა სინოდმა მოისმინა მანგლისისა და წალკის **მიტროპოლიტ ანანიას (ჯაფარიძე)** მოხსენება საქართველოს ეკლესიის ისტორიის პრობლემატიკასთან დაკავშირებით და განაჩინა: ვინაიდან XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და განსაკუთრებით, XX ს-ში, – კომუნისტების მმართველობის ხანაში, მიზანმიმართულად შეიცვალა და გაყალბდა შეხედულება საქართველოს ეკლესიის საზღვრების შესახებ, მკვიდრდებოდა რა აზრი, თითქოს დასავლეთ საქართველო IV-X საუკუნეებში, ანუ 600 წლის მანძილზე, არ იყო ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში, ამასთან, თითქოს, ჩრდილო, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოში ასევე არ შედიოდა ჩვენი ზოგიერთი ისტორიული რეგიონი, დაევალოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის ქართულ უნივერსიტეტს, გადადგას რეალური, დროული და ქმედითი ნაბიჯები ათეისტურ პერიოდში შემუშავებული იდეოლოგიის ნაცვლად საქართველოს

ეკლესიის ნამდვილი ისტორიის წარმოჩენისა და პოპულარიზაციისათვის. ხელი შეეწყოს მეუფე ანანიას (ჯაფარიძე) მიერ წარმოდგენილი მასალების დაბეჭდვას და ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობილი იმ ჭეშმარიტი აზრის განმტკიცებას, რომ “წმინდა მოციქულმა ანდრიამ იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველოსასა,” ხოლო წმინდა ნინომ “განანათლა ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა.” (დიდი სჯულის კანონი, 1974, გვ.545-546) და რომ ამას მოწმობენ უცხოური წყაროებიც. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ აზრს სრულად იზიარებს ბატონი ივანე ჯავახიშვილი. იგი წერს: “ანდრია მოციქულიც და წმიდა ნინოც საერთო ქართული ეკლესიის დამაარსებლად და მთელი ერის განმანათლებლად იყვნენ ცნობილნი, საქართველოს სხვადასხვა ნაწილების ცალკე მქადაგებლების გამოძებნის სურვილიც არ ჰქონიათ, რადგან ისინი მთლიანი და განუყოფელი საქართველოს განმტკიცებისა და აღორძინებისათვის იღვწოდნენ.” (ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, გვ.47).“

ასე, რომ მეუფის სამეცნიერო მიმართულების მხარდასაჭერად უწმიდესმა მრავალი დადგენილება გამოსცა.

უნდა ითქვას, რომ საბოლოოდ მეუფის 40 წლიანი შრომა დადებითად შეაფასა უწმიდესმა პატრიარქმა და **2019 წელს** განაცხადა - „მიტროპოლიტმა ანანიამ ნამდვილი ისტორიის აღდგენისათვის უდიდესი ნაბიჯები გადადგა, რომ **მის მიერ გაწეულია უზარმაზარი შრომა და ჩაყრილია ღრმა ფუნდამენტი“.**

უწმიდესის გზავნილი -
6.

სრულიად საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქი

**მის მაღალყოვლადუსამღვდელოესობა მიტროპოლიტ ანანიას (ჯაფარიძე) გულითადად
გულოცავთ დაბადების 70 წლითავს**

*მან ეკლესიური ცხოვრება მაშინ დაიწყო, როდესაც მორწმუნეთა რიცხვი მეტად მცირე იყო
და ინტელიგენციაც ათეისტური აზროვნების ტყვეობაში იმყოფებოდა.*

*ყველამ იცის, რომ სულიერი მოღვაწეობის გარდა, მეუფე ანანია თავიდანვე გამოირჩეოდა
საქართველოს ისტორიის, ჩვენი წარსულის ძიების დაუცხრომელი სურვილით და ამ
მიმართულებით არაერთი წიგნი დაბეჭდა.*

**შეიძლება ითქვას, იგი იმ პირველთაგანია, რომელიც კომუნისტური რეჟიმის მიერ
დაკნინებულ მიმართულებას პროტესტი გამოუცხადა და ნამდვილი ისტორიის
აღდგენისათვის უდიდესი ნაბიჯები გადადგა.**

*რა თქმა უნდა, ზოგიერთი პოზიცია შეიძლება აზრთა სხვადასხვაობას იწვევდეს, მაგრამ
მთავარია, რომ მის მიერ გაწეულია უზარმაზარი შრომა და ჩაყრილია ღრმა ფუნდამენტი
მომავალ მკვლევართათვის, ამასთან მისი ნაშრომები განმსჭვალულია ქვეყნის სიყვარულითა
და წარსულის რეალური სურათის აღდგენის დიდი სურვილით.*

**ღმერთმა დალოცოს მეუფე ანანია და მრავალჯამიერ დაუღალავად მოღვაწეობისათვის ღვთისა
და ქვეყნის სამსახურად**

ილია II

სრულიად საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქი

ესაა ერთგვარი შეფასება ხანგრძლივი შრომისა.

აღნიშნული სულისკვეთებითაა დაწერილი სხვა ტომები.

მათ შესახებ მეუფე წერს -

მე-5 ტომის სახელია - „არიან-ქართლი, საეპისკოპოსოები ისტორიულ ივერიაში“

ის შეეხება იმ ქართული საეპისკოპოსოების ისტორიას, რომელთა სამრევლოები მდებარეობდნენ ამჟამინდელი საქართველოს ფარგლებს გარეთ, ისტორიული ივერიის სამხრეთ ნაწილში მდინარე არაქსიდან ვიდრე კლარჯეთამდე. აქ მე-10 საუკუნისათვის არსებობდა ქართული ე.წ. „აღმოსავლეთის საკათალიკოსო“, ტაო მის ცენტრს წარმოადგენდა, თუმცა მის იურიდიქცაში შედიოდა ანისის, ვალაშკერტის, ყარსის (კარის), დადაშენის, არზრუმისა და სხვა ქართული საეპისკოპოსოები.

ჯერ კიდევ 1906 წელს რუსეთის სინოდში წარდგენილ მოხსენებაში კირიონ მეორე მიუთითებდა, რომ ეგრემ მცირესა და სხვათა ცნობები ივერიის ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მინიჭების შესახებ ეხება არა მცხეთის ივერიის ეკლესიას, რომელიც მუდამ ავტოკეფალური იყო, არამედ, „მეორე ივერიის“ ანუ „აღმოსავლის“ („აღმოსავლეთის“) საკათალიკოსოს. მან მე-8 საუკუნის შემდეგ ანტიოქიისაგან მოიპოვა ავტოკეფალია, ხოლო იერუსალიმის საპატრიარქოსაგან მირონის ადგილზე (ქართლში) კურთხევის უფლება, რადგანაც „ქართლად ფრიადი ქვეყანა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შიწირვის და ლოცვა ყოველი აღესრულების“. მირონთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ მირონის კურთხევის უფლება ამ დროს მოიპოვა არა მცხეთის საკათალიკოსომ, არამედ „მეორე ივერიის“ ანუ „აღმოსავლის“ საკათალიკოსომ. მცხეთას ეს დასტური არ ესაჭიროებოდა, რადგანაც მე-4 საუკუნის დასაწყისიდან მირონი გადაჭრილი სვეტიცხოვლიდან გადმოედინებოდა, ხოლო მე-5 ს. ქართლის მეფე არჩილის დროს, წყაროს ცნობით, მცხეთის ქართლში ადგილზევე აკურთხებდნენ მირონს (არჩილ I — [ქართლის](#) მეფე V საუკუნის 20-30-იან წლებში).

ტაოს სამეფოს ტაოს ქართლი ანუ „ქართველთა სამეფო“ ერქვა, ის „ყოველი ქართლის“ ერთი ნაწილი იყო, და აქ, მე-8 საუკუნედან, ქართული ენით აღესრულებოდა წირვა ლოცვა ქართველი მრევლისათვის. ის იბერების ისტორიული ქვეყანის ნაწილი იყო, ამტომაც ტაოს სამეფოს გაუქმების შემდეგ ბიზანტიამ აქ დაარსა „იბერიის თემი“ ანუ „ფემა ივერია“, ცენტრებით ანისსა და არზრუმში.

მეუფე ანანias კვლევით, **არიან-ქართლი“ ეწოდებოდა ტერიტორიას - არაქსის ხეობიდან და ვანის ტბიდან ვიდრე კლარჯეთის ჩათვლით და ათასწლეულის შემდეგ აქ ჩამოყალიბდა ტაოს ანუ „ქართველთა სამეფო“, ხოლო შემდეგ ბიზანტიური „იბერიის თემი“, „ფემა იბერია“.** ქართველთა სამეფოს დროს აქ არსებობდა ქართული „აღმოსავლის ანუ აღმოსავლეთის საკათალიკოსო“.

მეუფე წერს - „არიან ქართლსა“ და იქაურ ქართველობას მძიმე ბედი ჰქონდა, მისი შემადგენელი ნაწილები იყო სტრაბონის მიერ ნახსენები ხორძენე, გოგარენე და პარიადრე, კარენიტან ერთად, რომელიც არმენიამ იბერებისაგან და ხალიბებისაგან მიიტაცა ქრისტეშობამდე მეორე საუკუნეში (სტრაბონი, გეოგრაფია, XI,14,15). ჩვენ მას ვუწოდებთ სამხრეთის ივერიას, მის შემადგენლობაში შედიოდა აღნიშნული ტერიტორია, (არაქსიდან კლარჯეთის ჩათვლით, არზრუმის ოლქი ყოფილი კარენიტია). მართალია ეს მიწაწყალი

არმენიამ მიიტაცა, მაგრამ აქ ივერები ძველებურადვე აგრძელებდნენ ცხოვრებას, და, იქ, უკვე არმენიად სახელდებულ ისტორიულ იბერიაში, საუკუნეთა მანძილზე მიმდინარეობდა მკვიდრი ივერების ანუ ქართველების არმენიზაციის გამალებული პროცესი, მიტაცების შემდეგ, იქ ქართული ენა აკრძალული იყო, დაფარულად მოსახმარი, რადგანაც აქ ადმინისტრაციისა და ეკლესიის ენა იყო სომხური. ამიტომაც წერს ამ (ტაო-ბასიან-კარინის) რეგიონიდან გამოსული, ჩანს VI-VII საუკუნეების თხზულება „ქებაი და დიდებაი ქართულისა ენისაი“ – „დამარხულ არს ენა ქართული...და ესე ენაი მძინარე არს დღესამოდე...და ესე ენაი...მდაბალი და დაწუნებული“.

ამ ეპოქაში მცხეთის იბერიაში ქართული ენა საეკლესიო ენა იყო, ამიტომ ამ თხზულებაში, აღიწერება არა მცხეთის ქართლში, არამედ სამხრეთის ქართლში ანუ სამხრეთის ივერიაში ქართული ენის „დაწუნება, დამდაბლება“, დაფარულად მისი მოხმარება ანუ „დამარხვა“.

არმენიის მიერ დაიპყრობის შემდეგ, ამ რეგიონში, ქართული ენის ადგილი საზოგადოებრივ ასპარეზზე სომხურმა დაიჭირა. აქაური ივერები მე-8 საუკუნემდე სომხური ეკლესიის წევრები იყვნენ, სომხური საეკლესიო ენით, მხოლოდ შინაობაში ანუ „ფარულად“ თუ მოიხმარდნენ ქართულ ენას.

საბედნიეროდ ვითარება შეიცვალა მე-8 საუკუნეში. 726 წლის მანასკერტის კრებაზე სომხური ეკლესია საბოლოოდ და მტკიცედ მიემხრო მონოფიზიტობას, კრებამ დაავალდებულა სომხური მოსახლეობა არაქალკედონური აღსარებლობისა ყოფილიყო, კრების ამ დადგენილებას მხარი არ დაუჭირა ე.წ. არმენიის აღნიშნულმა ქართულმ მოსახლეობამ, არმენიის ივერებმა, რომლის ძირითადი ბირთვი ტაოში ცხოვრობდა.

780 წლის შემდეგ არმენიის ქართველობამ უკვე დაუფარავად მხარი დაუჭირა ქალკედონურ აღმსარებლობას, ეკლესიებში აღიდგინა ქართულენოვნი წირვა ლოცვა.

იმდენად აღმაფრთოვანებელი იყო ეს ფაქტი, რომ აქაურმა ქართველობამ საკუთარი, ტაოს სამეფო დაარსა, რომელსაც, როგორც ითქვა „ქართველთა სამეფო“ ერქვა, მალე აქაურმა ქართველებმა მისი საზღვარი გააფართოვეს კლარჯეთიდან ვანის ტბამდე.

იქამდე დაფარული, დამდაბლებული და დაწუნებული ქართული ენა IX-X საუკუნეებში ტაოსა და სამხრეთის ივერიაში გადაიქცა ადმინისტრაციის, ეკლესიის, კულტურისა და განათლების ენად, შეწყდა ქართველთა არმენიზაცია, აქაური ქართველობა მასიურად დაუბრუნდა დედა ქართულ ეკლესიას.

ტაოს სამეფოს ბაზაზე ჩამოყალიბდა ადგილობრივი ქართული საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეული „აღმოსავალის საკათალიკოსო“, რომელმაც ანტიოქიისაგან ავროკეფალია, ხოლო იერუსალიმისაგან, როგორც ითქვა, მირონის ადგილზე კურთხევის უფლება მოიპოვა, ეს და სხვა მრავალი საკითხია განხილული მე-5 ტომში.

წინა ტომებში მივიჩნევდი, რომ „აღმოსავალის საკათალიკოსო“ ერქვა აფხაზეთის საკათალიკოსოს, ეს აზრი უარვეყავი დაახლოებით 2012 წლის შემდეგ, და ამჟამად მივიჩნევ, რომ „აღმოსავალის საკათალიკოსო“ ერქვა სამხრეთ ივერიაში IX-X საუკუნეებში არსებულ ქართულ საეკლესიო ადმინისტრაციულ ერთეულს, ის გაქრა ტაოს სამეფოსთან ერთად ბასილი ბულგართმმუსვრელის ივერიაში (ტაო-ბასიანში) ლაშქრობის შემდეგ.

ყოფილი ქართველთა სამეფოს ტერიტორიაზე ბიზანტიის იმპერიამ თავისი ადმინისტრაციული ერთეული „იბერიის თემი“ დაარსა. იბერიის თემში ზაქარია ვალაშკერტელისა და სხვა დიდი მამების ბრძოლის მიუხედავად, ბიზანტია დევნიდა ქართულენოვან ეკლესიას. ამის შემდეგ იქაური ქართველობის ერთი ნაწილი ბერძნული ეკლესიის მრევლად იქცა (მათ შეადგინეს ე.წ. „სომეხ ქალკედონიტთა“ მნიშვნელოვანი ნაწილი), ხოლო მეორე დიდი ნაწილი ივერებისა, განსაკუთრებით ოსმალეთის იმპერიის დაარსების შემდეგ, კვლავ სომხური ეკლესიის მრევლად იქცა, ისინი გააწევრიანეს ოსმალეთის „სომხურ მილეთში“, დაუქვემდებარეს კონსტანტინოპოლის სომხურ საპატრიარქოს. საბოლოოდ „სომხური მილეთის“ ყოფილი ქართველობა, უფრო არზრუმ-არტან-ყარსის მკვიდრი მოსახლეობა, საბოლოოდ გასომხდა, შემდეგში ის ძირითადად შეეწირა 1915 წლის ე.წ. გენოციდს, იქამდე, მე-19 ს. დასაწყისში, ერთი უკვე არმენიზებული ნაწილი ყოფილი ქართველებისა პასკევიჩმა საქართველოს სამხრეთ რეგიონებში ჩაასახლა.

მე-6 ტომის სახელია - „ქალდეა, საეპისკოპოსოები ლაზიკაში“.

საბჭოთა ეპოქაში გავრცელდა უსაფუძვლო თეორია, თითქოსდა ლაზები VII საუკუნის შემდეგ დასავლეთ საქართველოდან გადასახლდნენ ტრაპეზუნტის რეგიონში, სადაც ამჟამადაც ცხოვრობენ. სინამდვილეში, როგორც წყაროების ანალიზი აჩვენებს ლაზები ამ (ტრაპეზუნტის) რეგიონის მკვიდრი იგივე ქალდეები არიან.

სტრაბონის ცნობით ქალდეებს (ხალიბებს) ასევე უწოდებდნენ „ალაზონებს“, საიდანაც წარმოდგა პონტოსპირეთისა და მისი მოსახლეობის სახელი „ლაზონია“, „ლაზი“.

უწმიდესი პატრიარქი ილია II, აღნიშნავს, რომ „ქალდი“ საერთო ქართულ სამყაროს, კოლხეთის ცენტრს, მის გულის ერქვა. ივ. ჯავახიშვილის კვლევით ქალდეა არა მხოლოდ ლაზების, არამედ ყველა ქართული ტომის სამშობლო იყო. ქართული ტომების ეს მიწა-წყალი ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში აღმოჩნდა და ეკლესიურად აქ ქალდეა-ლაზიკაში, ჩამოყალიბდა ფასიდის ეპარქიის პეტრას, როდოპოლისის, ზიგანასა და საისინის საეპისკოპოსოები, ხოლო რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს, ის გაქრისტიანების შემდეგ, IV საუკუნიდანვე ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა. ფასიდის ეპარქიის ძირითადი ნაწილი არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ აღნიშნულ ქალდეა-ლაზიკაში (ტრაპეზუნტ-თეოდოსიოპოლის შემაერთებელ გზაზე) მდებარეობდა.

ნაშრომი დაიწერა ჩვენი უფლისა და მაცხოვრის იესო ქრისტეს სადიდებელად და ეხება საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის საკითხს. აქ, მრავალ წყაროზე დაყრდნობით, მიმოხილულია, დასავლეთ საქართველოს, ლაზიკა-ქალდეასა და საქართველოს სხვა ისტორიული რეგიონების საეკლესიო, ეკონომიკური, პოლიტიკური, ადმინისტრაციული, ყოფითი და გეოგრაფიული ვითარება პირველ ათასწლეულში.

მე-7 ტომის სახელია - „ქართველთა დენაციონალიზაცია XVII-XX საუკუნეებში (საინგილო, აფხაზეთი, ქართლ-კახეთი, თრიალეთი, შიდა ქართლი)“.

მის ანოტაციაში ნათქვამია :

„საკუთარ სახელმწიფოში ყოველი ერი მთლიანდება და ნაციად ყალიბდება, მაგრამ უსახელმწიფოებრიობის დროს პირიქით – იშლება და ნაწევრდება. მით უმეტეს, თუ ქვეყანა საუკუნეთა მანძილზეა მტრისაგან დაპყრობილი. ასეთივე ბუნებისაა, ცხადია ქართველობაც. ჩვენი ხალხის ისტორიული მესხიერებიდან ერთგვარად ამოვარდნილია XV-XVIII სს და ისტორიის შემეცნება ხდება ისე, თითქოსდა აყვავებული პერიოდიდან (დავით აღმაშენებლიდან და თამარიდან) – ჩვენ უცვლად აღმოვჩნდით XIX ს-ში, მაგრამ კვლევა აჩვენებს, რომ XVII-XVIII სს-ში განვითარებულმა პროცესებმა შვა ჩვენი დღევანდელი პრობლემები. XV ს-ის შემდეგ, საქართველო დაიშალა, შემდეგ მისი ყოველი ნაწილი მტერმა დაიპყრო, დაიწყო დენაციონალიზაცია ქართველი ხალხისა. ეს პროცესი საკმაოდ ღრმა იყო. ეროვნული თვითშემეცნება მხოლოდ იმ ქართველმა მართლმადიდებლებმა შეინარჩუნეს, რომელნიც საქართველოს ეკლესიის წევრები იყვნენ...

XX ს-ის 80-იანი წლების ხანმოკლე ეროვნულ კონსოლიდაციას, თან მოჰყვა ხანგრძლივი ათწლეულები ეროვნული დეზინტეგრაციისა, კუთხურობის აღორძინებისა... იმ ადამიანებს, რომელთაც იქამდე თავიანთი თავი ქართველებად ჰქონდათ იდენტიფიცირებული გაუხსენეს წინაპართა ოდინდელი „უცხო წარმომავლობა“. განსაკუთრებით კი მათ უცხოელობას, ოსობას თუ სომხობას იხსენებდნენ მათი მეზობლები, მხედრიონელთა რაზმები, მომენტით მოსარგებლე ყაჩაღები, რომელთაც დიდი ასპარეზი გადაეშალათ XX ს-ის მიწურულს. ასეთ დროს, ამ ადამიანთა დაცვა და შეხსენება მათი მეზობლებისათვის, რომ ისინი ქართველები არიან, მოწმე ვართ იმისა რომ დადებით შედეგებს იძლეოდა.

ვფიქრობ, წინამდებარე ნაშრომი ხელს შეუწყობს საქართველოს მოსახლეობის ინტეგრაცია-კონსოლიდაცია-გამთლიანების საქმეს. ჩვენმა ახალგაზრდებმა უნდა იცოდნენ, რომ მათი ზოგიერთი თანაკლასელი თუ თანაჯგუფელი, რომელთაც ოსს, ან სომეხს უწოდებენ სინამდვილეში არიან იმ ქართველთა შთამომავლები, რომელნიც XVII-XIX სს-ში დენაციონალიზაციის პროცესის მსხვერპლნი იყვნენ. ეს ცოდნა მათ ალბათ მეტ ტოლერანტობას შესძენს.

ნაშრომი დაბეჭდილი იყო სხვადასხვა წლებში, ამჟამად ერთწიგნად შეკრებილს, უცვლელი სახით ვაწოდებთ მკითხველს

მე-8 ტომია - „საქართველოს საეკლესიო კანონების კრებული (სამართალი, კანონები, დადგენილებები).

მის ანოტაციაში ნათქვამია :

„საქართველოს ეკლესიაში მოძღვრების, მმართველობისა და საეკლესიო სასამართლოს სფეროში უმაღლესი ხელისუფლება ეკუთვნის საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდს (საეკლესიო კრებას), მისი ზრუნვის ერთ-ერთ საგანს წარმოადგენს „საეკლესიო კანონების კრებულის, სასულიერო და საერო სასწავლებლების შესაბამისი სახელმძღვანელოებისა და

საღვთისმეტყველო ლიტერატურის“ გამოცემა (1995 წლის საეკლესიო კრების დებულება, თავი II, §20).

ამ მუხლის აღსასრულებლად გაწეულ ნაშრომს წარმოადგენს მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის წიგნი „საქართველოს საეკლესიო კანონების კრებული“ (საქართველოს საეკლესიო კრებების სამართალი, კანონები და დადგენილებები).

ნაშრომში ერთადაა თავმოყრილი და განხილული IV-XX საუკუნეთა საქართველოს საეკლესიო კრებების სამართალი.

განხილულ 15 საკანონმდებლო და 50-ზე მეტ მიმდინარე კრების ანალიზს თან ერთვის კრებების მიერ გამოცემული სამართლის ძეგლები, ამიტომაც ნაშრომი, ამასთანავე, წარმოადგენს საქართველოს საეკლესიო კანონების კრებულს, რომელიც ესაჭიროება როგორც სასულიერო პირებსა და მართლმადიდებელ მრევლს, ასევე საქართველოს ეკლესიის ისტორიის მკვლევარებს. ეს წიგნი, სახელწოდებით „საქართველოს საეკლესიო კრებები“, 2003 წლიდან წარმოადგენს სახელმძღვანელოს სასულიერო აკადემიაში“.

მე-9 ტომია: „საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია ჩრდილო კავკასიაში“ (დადესტანი, ალანია, ადიღე-ჩერქეზეთი, დურძუკეთი, ჩრდილოკავკასიის სვანეთი, ოსეთი, ქისტეთი, ალბანეთი)“

მის ანოტაციაში ნათქვამია :

მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის ნაშრომი „საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია ჩრდილო კავკასიაში“ სიახლეა იმ მხრივ, რომ პირველად ხდება ჩვენს საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში განზოგადებული გამოკვლევა ამ მნიშვნელოვანი თემსა, მაშინ როცა, როგორც მრავალი რუსი მეცნიერი, ასევე განსაკუთრებით დადესტნელი, ჩეჩენი, ინგუში, ოსი, ყარაჩაელი, ბალყარელი, აფხაზი, აზერბაიჯანელი და სხვა მკვლევარები ინტენსიურად იკვლევენ ამ საკითხს, სამწუხაროდ – ძირითადად, შეიძლება ითქვას, ძალზე მიკერძოებით და ტენდენციურად.

მეუფე ანანიას ნაშრომი ეფუძნება ქართულ და უცხოურ წყაროებს, ვრცელ სამეცნიერო ლიტერატურას, საინტერნეტო მასალას, ჩრდილო კავკასიაში შემორჩენილ ფაქტებს ქართული კულტურისა და სხვა.

მისი საბოლოო დასკვნით, მართლდებიან ქართული წყაროები, რომელთა მიხედვითაც, ჩრდილო კავკასიაში თავის იურისდიქციას ახორციელებდა საქართველოს ეკლესიაში შემავალი აფხაზეთის, ქართლისა და ხუნძეთის საკათალიკოსოები, ხოლო ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობა თემურ ლენგის შემოსევამდე, და ნაწილობრივ, მის შემდეგაც, წარმოადგენდა საქართველოს ეკლესიის მრევლს, რომელიც აგებდა მრავალ ეკლესიასა და ჯვარ-ხატთა ნიშებს, სადაც აღესრულებოდა ქართულენოვანი წირვა-ლოცვები, საჭიროების დროს კი, ჩრდილო კავკასიელი ქრისტიანები თავიანთ საუკეთესო შვილებს ომებში აგზავნიდნენ სამშობლოს – საქართველოს დასაცავად“.

ამ ნაშრომის მტკიცებით თემურლენგის შემოსევამდე ჩრდილო კავკასია დასახლებული იყო ქართველებითა და ქართველთა მონათესავე ხალხებით, იქამდე ქრისტიანები, საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში, აქ საქართველოს ეკლესიას გააჩნდა საკუთარი ქართულენოვანი „ხუნძეთის საკათალიკოსო“, ანწუხის საეპისკოპოსო, ქურმუხის სამტავარეპისკოპოსო, სასულიერო სასწავლებლები, ტაძრები და სამრევლოები, სადაც ქართულენაზე აღესრულებოდა წირვა-ლოცვა

მე-10 ტომის სახელია: „საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ატლასი, მე-10 საუკუნემდე, რუკების კრებული“. ესაა საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ახალი გააზრება.

მეუფის ნაშრომები ემსახურებოდა ორ მთვარ მიზანს, 1. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის რკვევა და 2. საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები.

პირველი საკითხი ატულური იყო იმ წლებში, როდესაც ჩვენი ეკლესია იბრძოდა ავტოკეფალის მოსაპოვებლად, კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსაგან, რაც მიღწეული იქნა 1990 წლისათვის, ამის შემდგომ საქართველოს ეკლესიის წინაშე წარმოიშვა მეორე საკითხი. სადვო გახდა ჩვენი ეკლესიის იურისდიქცია, როგორც დასავლეთ და სამხრეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში, ამიტომაც ჩვენი კვლევები იურისდიქციას ეხება.

ავტოკეფალიის საკითხების კვლევისას ეკლესიის წინაშე არ იდგა იურისდიქციის საკითხის სიმძაფრე. ამიტომ 1-4 ტომში გაზიარებული იყო ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული თეორია, რომ დასავლეთ საქართველო მე-10 საუკუნემდე კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდა, ეს თვლასაზრისი ასახულია შესაბამის ტომებში. შემდეგში, ბრძანებს მეუფე, ჩემი დამოკიდებულება ამ საკითხის მიმართ კარდინალურად შეიცვალა. განსაკუთრებით 2010-2012 წლის შემდეგ.

ამ წლებში სეპარატისტებმა და მათმა მფარველმა იმპერიამ შეძლო ოკუპირება საქართველოს ისტორიული მიწაწყლისა აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში, აქაური საეკლესიო სეპარატისტები კი იბრძვიან საეკლესიო დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად, მათ შორის ისინი თავიანთ მტკიცებებში მიუთითებენ ქართველი ავტორების შრომებს. საჭირო გახდა კრიტიკული თვალ შეგვხედა ს. ყაუხჩიშვილის მიერ დანერგული თვალსაზრისისათვის, რომ კონსტანტინოპოლის ლაზიკის ეპარქია მოიცავდა დასავლეთ საქართველოს და უფრო სინტერესო გახდა ნ. ადონცის თვალსაზრისის მიხედვით კვლევა-ძიება, რომ ლაზიკის ეპარქია სინამდვილეში მოიცავდა არა დასავლეთ საქართველოს არამედ ამჟამინდელ ლაზისტანს, ტრაპაზუნტიდან ჭოროხის მიმართულებით.

მართლაც ფაქტი იმისა, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქია მოიცავდა არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ ამჟამინდელ ლაზისტანს დადასტურდა მეუფის კვლევებით, ამ შემთხვევაში სრულიად მართლდება ქართული წყაროები დასავლეთ საქართველოს მიმართ. ეს წყაროთმცოდნეობითი თვალსაზრისით ძალზე მნიშვნელოვანი მომენტია.

17.01.2020